

अं	प्रकरण	पृ.	अं	प्रकरण	पृ.
१२२	हंसान्योक्तयः	१७९	१२९	वेष्यागर्हणं	५३९
१२३	मधुकनान्योक्तयः	१८१	१३०	नवोढा	५४०
१२४	कोकिलान्योक्तयः	१८५	१५४	पौढा	५४०
१२५	चातकान्योक्तयः	१८७	१५५	भूगान्यबनिता	५४१
१२६	मयूरान्योक्तयः	१८९	१५६	अश्वत्थभर्तृका	५४२
१२७	शुकान्योक्तयः	१९०	१५७	न्यग्रोधः	५४२
१२८	काकान्योक्तयः	१९२	१५८	मधूकः	५४३
१२९	बकान्योक्तयः	१९३	१५९	शात्मलिः	५४४
१३०	खद्योतान्योक्तयः	१९४	१६०	निंबः	५४४
१३१	अश्वसिंहान्योक्तयः	१९४	१६१	बब्बूलः	५४४
१३२	गजान्योक्तयः	१९७	१६२	खदिरः	२१६
१३३	मृगान्योक्तयः	२००	१६३	किंशुकः	२१७
१३४	करभान्योक्तयः	२०३	१६४	शारबोटः	२१७
१३५	रासभान्योक्तयः	२०४	१६५	पीलुः	२१७
१३६	वृषभान्योक्तयः	२०४	१६६	करीरः	२१७
१३७	सामान्यवृक्षान्योक्तयः	२०५	१६७	बिल्वः	२१७
१३८	अथ वृक्षविशेषास्तत्रादौ		१६८	शालः	२१८
	कल्पद्रुमः	२०७	१६९	पलाशः	२१८
१३९	पारिजातः	२०८	१७०	इक्षुः	२१८
१४०	चंदनं	२०८	१७१	कपोसः	२१८
१४१	अगुरुः	२१०	१७२	घ्राणः	२१८
१४२	चंपकः	२१०	१७३	कंदकारिका	२१९
१४३	अशोकः	२१०	१७४	धत्तूरः	२१९
१४४	मालती	२११	१७५	तृणानि	२१९
१४५	मल्लिका	२११	१७६	तोबलं	२१९
१४६	केतकी	२११	१७७	तुंबी	२१९
१४७	पाटला	२१२	१७८	बकुलः	२२०
१४८	सहकारः	२१२	१७९	पद्मः	२२०
१४९	पनसः	२१४	१८०	कस्तूरिका	२२०
१५०	कदली	२१४	१८१	अथ पर्वतान्योक्तयः	२२१
१५१	द्राक्षा	२१४	१८२	गिरिनिर्झरः	२२१

अ.	प्रकरण	पृष्ठ	अ.	प्रकरण	पृष्ठ
२४४	गुणलक्षणानि	३३४	४९९	वेष्यागर्हणं	५३९
२४५	शरलक्षणानि	३३५	५००	नवोढा	५४०
२४६	फललक्षणानि	३३५	५०१	पौढा	५४०
२४७	फलपाचनं	३३५	२७६	संगान्यबनिता	५४१
२४८	नाराचनालीकौ	३३६	२७७	निःस्तभर्तृका	५४२
२४९	स्थानमुष्ट्याकर्षणलक्ष		२७८	द्रुतषट्	५४२
	णानि	३३६	२७९	रामकलस	५४३
२५०	गुणमुष्टयः	३३६	२८०	एकतालीलक्ष	५४४
२५१	धनुर्मुष्टिसंधानं	३३७	२८१	स्वरादिकथनं	५४४
२५२	व्यायाः	३३७	२८२	अश्वगुणाः	५४४
२५३	लक्ष्यं	३३७	२८३	वर्णप्रस्तारः	३५६
२५४	अनध्यायाः	३३८	२८४	अशोषवनविनोदाः	३५५
२५५	श्रमक्रिया	३३८	२८५	गृहाश्रमतुरुमुभाशुभ	
२५६	लक्ष्यास्त्रलनविधिः	३३९		लक्षणानि	३५६
२५७	शीघ्रसंधानं	३३९	२८६	भूमिनिरूपणं	३५७
२५८	हृदभेदिता	३३९	२८७	पादपविचक्षा	३५८
२५९	हीनगतयः	३३९	२८८	बीजोप्तिविधिः	३५८
२६०	बाणानां लक्ष्यस्त्रलन		२८९	रोपणविधानं	३५९
	गतयः	३४०	२९०	निषेचनविधिः	३६०
२६१	मुद्गगतयः	३४०	२९१	उपवनक्रिया	३६१
२६२	हृदचतुष्कं	३४०	२९२	कूपार्थभूमिपरीक्षा	३६१
२६३	चित्रविधिः	३४०	२९३	पोषणविधिः	३६४
२६४	शब्दवेधित्वं	३४१	२९४	कुणपजलं	३६६
२६५	अस्त्रविधिः	३४१	२९५	तरुचिकित्सा	३६६
२६६	शस्त्रनिवारणं	३४२	२९६	विचित्रकरणं	३६८
२६७	संग्रामविधिः	३४३	२९७	अन्नादिनिष्पत्तिज्ञानं	३७०
२६८	असौहिणीसंख्या	३४४	२९८	शकुनज्ञानं	३७१
२६९	महासौहिणीसंख्या	३४४	२९९	शकुनविचिन्तिः	३७१
२७०	व्यूहविधिः	३४४	३००	क्षेत्रिकशकुनं	३७१
२७१	युद्धविधिः	३४५	३०१	भूपतित्वप्रश्नचेश	३७३
२७२	अश्वगोधर्वशास्त्रं	३४६	३०२	कन्यार्थवरप्रश्नः	३७४

अं.	प्रकरण	पृष्ठ
३५९	वृश्चिकचिकित्सा	४१३
३६०	भूतविद्या	४१४
३६१	बालग्रहोपशमनं	४१५
३६२	कौतुकानि	४१६
३६३	सिंहरक्षा	४१८
३६४	विद्युन्निवारणं	४१८
३६५	अथकेशकल्पः	४१९
३६६	त्रिफलाकल्पः	४१९
३६७	भृंगरुजकल्पः	४१९
३६८	विडंगादिकल्पः	४२०
३६९	भल्लातकल्पः	४२०
३७०	गन्धककल्पः	४२०
३७१	अश्वगन्धकल्पः	४२०
३७२	पुनर्नवाकल्पः	४२०
३७३	पानीयकल्पः	४२०
३७४	धातुमारणं	४२०
३७५	केशरंजनानि	४२१
३७६	अथशृंगारनिर्देशः	४२२
३७७	मनसिजप्रशंसा	४२२
३७८	कामातुरः	४२३
३७९	विरहिजनोक्तिः	४२४
३८०	अनभिज्ञः	४३२
३८१	उपालम्भः	४३३
३८२	पांशोक्तिप्रत्युक्तयः	४३४
३८३	स्त्रीप्रशंसा	४३५
३८४	स्त्रीपुरुषजातिभेदः	४३६
३८५	पुरुषजातिभेदः	४३७
३८६	स्त्रीपुरुषसंयोगविवृतिः	४३८
३८७	स्त्रीसेवाप्रकारः	४३९
३८८	संकेतारव्यानभावहाव विवृतिः	४३९

अं.	प्रकरण	पृष्ठ
४९९	वेश्यागर्हणं	५३९
५००	नवोढा	५४०
५०१	पौढा	५४०
५०२	कामान्यवनिता	५४१
५०३	द्रावणभर्तृका	५४२
५०४	वाजीकर	५४२
५०५	बीजस्तम्भः	५४३
५०६	लिंगवृद्धिः	५४४
५०७	कुसुमजननं	५४४
५०८	मीपातरक्षा	५४४
५०९	सुखप्रसूतिः	५४४
५१०	बालरक्षा	५४७
५११	मुखवासजरुवासौ	५४७
५१२	बालावर्णनं	५४८
५१३	वयोवर्णनं	५५१
५१४	अथतरुणीपृथगवय ववर्णनंतत्रप्रथमकेश पाशः	५५४
५१५	सीमंतरचनं	५५५
५१६	अभ्यंगारम्भः	५५६
५१७	ललाटः	५५७
५१८	श्रुवौ	५५७
५१९	नेत्रे	५५७
५२०	कटाक्षः	५५९
५२१	नासा	५६०
५२२	नासाभूषणं	५६०
५२३	कर्णपाशौ	५६०
५२४	कपोलौ	५६०
५२५	अधरः	५६१
५२६	दंतकपोलौ	५६१
५२७	स्मितं	५६२

अ.	प्रकरण	पृष्ठ	अ.	प्रकरण	पृष्ठ
२४४	गुणलक्षणानि	३३४	४९९	वेष्ट्यागर्हणं	५३९
२४५	शरलक्षणानि	३३५	५००	नवोढा	५४०
२४६	फललक्षणानि	३३५	२७१	पौढा	५४०
२४७	फलपायनं	३३५	२७६	मंगान्यवनिता	५४१
२४८	नाराचनालीकौ	३३६	२७७	निःस्तम्भर्तृका	५४२
२४९	स्थानमुष्ट्याकर्षणलक्षणानि	३३६	२७८	द्रुतषट्	५४२
२५०	गुणमुष्टयः	३३६	२७९	रामकलस	५४३
२५१	धनुर्मुष्टिसंधानं	३३७	२८०	एकतालीलक्ष	५४४
२५२	व्ययाः	३३७	२८१	स्वरादिकथनं	५४४
२५३	लक्ष्य	३३७	२८२	अथगुणाः	५४४
२५४	अनध्यायाः	३३८	२८३	वर्णप्रस्तारः	३५६
२५५	श्रमक्रिया	३३८	२८४	अथोपवनविनोदाः	३५५
२५६	लक्ष्यास्त्वलनविधिः	३३९	२८५	गृहश्रमतस्तुभाशुभलक्षणानि	३५६
२५७	शीघ्रसंधानं	३३९	२८६	भूमिनिर्माणं	३५७
२५८	दृढभेदिता	३३९	२८७	पादपविचक्षा	३५८
२५९	हीनगतयः	३३९	२८८	बीजोप्तिविधिः	३५८
२६०	काणानालक्ष्यस्त्वलनगतयः	३४०	२८९	रोपणविधानं	३५९
२६१	शुद्धगतयः	३४०	२९०	निषेचनविधिः	३६०
२६२	दृढचतुष्कं	३४०	२९१	उपवनक्रिया	३६१
२६३	चित्रविधिः	३४०	२९२	कूपार्थभूमिपरीक्षा	३६१
२६४	शब्दवेधित्वं	३४१	२९३	पोषणविधिः	३६४
२६५	अस्त्रविधिः	३४१	२९४	कुणपजलं	३६६
२६६	शस्त्रनिवारणं	३४२	२९५	तरुचिकित्सा	३६६
२६७	संग्रामविधिः	३४३	२९६	विचित्रकरणं	३६८
२६८	असौहिणीसंख्या	३४४	२९७	अन्नादिनिष्पत्तिज्ञानं	३७०
२६९	महासौहिणीसंख्या	३४४	२९८	शकुनज्ञानं	३७१
२७०	व्यूहविधिः	३४४	२९९	शकुनविचरतिः	३७१
२७१	युद्धविधिः	३४५	३००	क्षेत्रिकशकुनं	३७१
२७२	अथगोधर्वशास्त्रं	३४६	३०१	भूपतित्वप्रश्नचेश	३७३
			३०२	कन्यार्थवरप्रश्नः	३७४

अं.	प्रकरण	पृष्ठ
३५९	वृश्चिकचिकित्सा	४१३
३६०	भूतविद्या	४१४
३६१	बालग्रहोपशमनं	४१५
३६२	कौतुकानि	४१६
३६३	सिंहरक्षा	४१८
३६४	विद्युन्निवारणं	४१८
३६५	अथकेशकल्पः	४१९
३६६	त्रिफलाकल्पः	४१९
३६७	भृंगरुजकल्पः	४१९
३६८	विडंगादिकल्पः	४२०
३६९	भल्लातकल्पः	४२०
३७०	गंधककल्पः	४२०
३७१	अश्वगंधाकल्पः	४२०
३७२	पुनर्नवाकल्पः	४२०
३७३	पानीयकल्पः	४२०
३७४	धातुमारणं	४२०
३७५	केशरंजनानि	४२१
३७६	अथशृंगारनिर्देशः	४२२
३७७	मनसिजप्रशंसा	४२२
३७८	कामातुरः	४२३
३७९	विरहिजनोक्तिः	४२४
३८०	अनभिज्ञः	४३३
३८१	उपालंभः	४३३
३८२	पांशोक्तिप्रत्युक्तयः	४३४
३८३	स्त्रीप्रशंसा	४३५
३८४	स्त्रीपुरुषजातिभेदः	४३६
३८५	पुरुषजातिभेदः	४३७
३८६	स्त्रीपुरुषसंयोगविवृतिः	४३८
३८७	स्त्रीसेवाप्रकारः	४३९
३८८	संकेतारव्यानभावहाव विवृतिः	४३९

अं.	प्रकरण	पृष्ठ
४९९	वेष्यागर्हणं	५३९
५००	नवोढा	५४०
५०१	चौढा	५४०
५०२	कानान्यवनिता	५४१
५०३	द्रावजभर्तृका	५४२
५०४	वाजीकर	५४२
५०५	बीजस्तंभः	५४३
५०६	लिंगवृद्धिः	५४४
५०७	कसुमजननं	५४४
५०८	भैपातरक्षा	५४४
५०९	मुखप्रसूतिः	५४४
५१०	बालरक्षा	५४७
५११	मुखवासजरुवासौ	५४७
५१२	बालावर्णनं	५४८
५१३	वयोवर्णनं	५५१
५१४	अथतरुणीपृथगवय ववर्णनंतत्रप्रथमकेश पाशः	५५४
५१५	सीमंतरचनं	५५५
५१६	अभ्यंगारंभः	५५६
५१७	ललाटः	५५७
५१८	श्रुवौ	५५७
५१९	नेत्रे	५५७
५२०	कटाक्षः	५५९
५२१	नासा	५६०
५२२	नासाभूषणं	५६०
५२३	कर्णपाशौ	५६०
५२४	कपोलौ	५६०
५२५	अधरः	५६१
५२६	दंतकपोलौ	५६१
५२७	स्मितं	५६२

४४८ वियोगिनीप्रलापः	४८२
४४९ नायकप्रतिदूतीप्रेषणं	४८४
४५० विद्योग्यवस्थावर्णनप्र लापारख्याने	४८४
४५१ वियोगिनीप्रलापाः	४८५
४५२ नायकस्याग्रेदूत्युक्तिः	४८७
४५३ नायिकाप्रतिनायकाव स्थावर्णनसंदेशारख्याने	४९०
४५४ नायिकाप्रतिनायकसंदेशः	४९०
४५५ दूत्युपहासप्रश्ने	४९१
४५६ दूतीप्रतिनायिकाप्रश्नः	४९२
४५७ संयोगश्चंगारेनायिकाव लोकननायकदर्शने	४९२
४५८ नायकदर्शनं	४९३
४५९ नायिकातिथ्यनायिकाप्रश्नौ	४९३
४६० नायकस्यनायिकाप्रश्नः	४९४
४६१ मानिनीमानारख्याने	४९४
४६२ कलहांतरिताप्रलापसं ख्यनुनयौ	४९६
४६३ सरख्यनुनयः	४९८
४६४ नायिकानायकयोरुक्ति प्रत्युक्ती	४९९
४६५ नायकशिक्षानायिकानुनयौ	५०१
४६६ नायकानुनयः	५०१
४६७ परस्परप्रसादः	५०२
४६८ सूयोस्तमनवर्णनचक्र वाकावस्थारख्याने	५०३
४६९ चक्रवाकावस्थारख्याने	५०४
४७० तमोवर्णनं	५०५
४७१ अभिसारिकासंचारकथनं	५०६
४७२ चंद्रोदयवर्णनं	५०८
४२८ वलित्रयं	४६६
४२९ रोमाबली	४६६
४३० नाभिः	४६७
४३१ नितेबः	४६७
४३२ जघनं	४६७
४३३ जंघे	४६८
४३४ चरणयुगलं	४६८
४३५ नखश्रेणिः	४६८
४३६ गमनं	४६८
४३७ कांतिः	४६९
४३८ समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनं	४६९
४३९ प्रियप्रस्थानावस्थाकथनं	४७०
४४० नायिकाप्रतिनायकवच नादिकथनं	४७१
४४१ नायकप्रतिनायिकोक्तिः	४७२
४४२ नायकप्रतिसरवीवाक्यं	४७२
४४३ विरहिण्यवस्थावर्णनं	४७२
४४४ सरवीकर्तृकमानापनोदः	४८०
४४५ प्रियनर्मोक्तयः	४८०
४४६ नायककर्तृकमानापनोदः	४८१
४४७ नायिकाप्रतिसरवीवचनं	४८१

क्र.	प्रकरण	पृष्ठ	अं.	प्रकरण	पृष्ठ
१२	पानगोष्ठीवर्णनं	५११	४९९	वेष्यागर्हणं	५३९
१३	प्रियचातुर्द्यूतक्रीडासुरतप्रशंसा	५१२	५००	नवोढा	५४०
१४	द्यूतक्रीडा	५१२	५०१	प्रौढा	५४०
४७५	सुरतप्रशंसा	५१३	५०२	सामान्यवनिता	५४१
४७६	नववधूसंगमेसखीवा		५०३	प्रोषितभर्तृका	५४२
	कन्यनववधूसुरतारंभ		५०४	खंडिता	५४२
	क्रीडा	५१४	५०५	विप्रलब्धा	५४३
४७७	नववधूसुरतारंभक्रीडा	५१४	५०६	उक्ता	५४४
४७८	सुरतकेलिकथनं	५१६	५०७	वासकसज्जा	५४४
४७९	विपरीतरतक्रीडा	५१८	५०८	स्वाधीनपतिका	५४४
४८०	सुरतविवृतिः	५२०	५०९	अभिसारिका	५४४
४८१	मध्यरात्रिक्रीडानायिका		५१०	स्त्रीस्वभावनिंदा	५४५
	नुनयो	५२२	५११	गर्भवासदुःखं	५४७
४८२	प्रणयकलहेनायिका		५१२	षड्रतुवर्णनैवसंतसमय	
	नुनयः	५२२		स्वभावकथनं	५४७
४८३	वायुः	५२३	५१३	मदनपूजा	५४९
४८४	हर्म्यः	५२४	५१४	कुसुमवायवः	५४९
४८५	धूर्तः	५२४	५१५	वसेतवायवः	५४९
४८६	शिशुः	५२५	५१६	पुष्पाचयः	५५१
४८७	देशांतरोपगतः	५२५	५१७	वसेतपथिकाः	५५१
४८८	जलधरः	५२५	५१८	ग्रीष्मस्वभावाख्यानं	५५२
४८९	घनदुर्दिनं	५२५	५१९	मध्यान्हः	५५३
४९०	घनगर्जितं	५२५	५२०	जलकैलिः	५५४
४९१	प्रभातवर्णनं	५२६	५२१	ग्रीष्मवायवः	५५५
४९२	प्रभातवायुसूर्योदयवर्णनं	५२८	५२२	ग्रीष्मपथिकाः	५५५
४९३	सूर्योदयवर्णनं	५२९	५२३	प्रपापालिका	५५६
४९४	संभोगाविष्करणं	५३०	५२४	वर्षासमयस्वभावाख्यानं	५५७
४९५	मध्यान्हः	५३१	५२५	दोलाकैलिः	५५९
४९६	सतीवर्णनकुलवधूवृत्ते	५३२	५२६	वर्षावायवः	५६०
४९७	कुलवधूवृत्तं	५३३	५२७	वर्षापथिकः	५६०
४९८	असतीचरित्रं	५३४	५२८	पथिककामिनी	५६१

अं.	प्रकरण	पृष्ठ
५२९	शरत्समयस्वभावाख्यानं	५६२
५३०	अमरकीडा	५६३
५३१	शरद्वायवः	५६३
५३२	शरत्पथिकः	५६४
५३३	हेमंतस्वभावाख्यानं	५६४
५३४	कंदुककीडा	५६५
५३५	हेमंतवायवः	५६६
५३६	हेमंतपथिकाः	५६६
५३७	शिशिरस्वभावाख्यानं	५६७
५३८	दृढशीलनकीडा	५६७
५३९	शिशिरवायवः	५६८
५४०	शिशिरपथिकाः	५६८
५४१	संमिश्राख्यानं	५६८
५४२	वीररसनिर्देशः	५७०
५४३	करुणारसनिर्देशः	५७३
५४४	अद्भुतरसनिर्देशः	५७६
५४५	हास्यरसनिर्देशः	५७७
५४६	भयानकरसनिर्देशः	५८१
५४७	बीभत्सरसनिर्देशः	५८३
५४८	रौद्ररसनिर्देशः	५८४
५४९	शान्तरसनिर्देशः	५८५
५५०	शमः	५९०
५५१	अनित्यतानिरूपणं	५९२
५५२	विषयोपहासः	५९४
५५३	पञ्चात्तापः	५९५
५५४	कालचरितं	५९७
५५५	विचारः	५९८
५५६	उपदेशः	५९९
५५७	कालसख्या	६०५
५५८	विष्णुः	६०६
५५९	सुरली	६०८
५६०	रघुनाथः	६०८

अं.	प्रकरण	पृष्ठ
५६१	अथशारीरं	६०९
५६२	अथयोगः	६१३
५६३	लघुयोगः	६१४
५६४	राजयोगः	६१५
५६५	हठयोगः	६१५
५६६	प्राणायामः	६१६
५६७	प्रत्याहारः	६१६
५६८	अथपञ्चधारणा	६१७
५६९	ध्यानं	६१७
५७०	अथनाग्रत्त्वप्रसुप्तमितु रीयावस्थाः प्रोच्यन्ते	६१७
५७१	अथमार्कण्डेयादिसाधि तोहितीयोहठयोगः	६१८
५७२	आसनं	६१९
५७३	प्राणायामः	६१९
५७४	प्रत्याहारः	६२१
५७५	धारणा	६२१
५७६	ध्यानं	६२१
५७७	समाधिः	६२२
५७८	तुर्यातीतं	६२३
५७९	मनस्थिरीकरणभावः	६२३
५८०	योगिमहिमादोषोपस र्गचिकित्सासप्तधारणा	६२४
५८१	हमहासिद्धिप्राप्तयः	६२४
५८२	दोषोपसर्गचिकित्सा	६२४
५८३	सप्तधारणा	६२५
५८४	अहमहासिद्धिप्राप्तिः	६२६
५८५	योगिचर्या	६२६
५८६	अरिष्टज्ञानं	६२७
५८७	विदेहमुक्तिकथनं	६२९
५८८	कालवचना	६२९
५८९	ग्रंथप्रशंसा	६३०

॥अथबृहच्छारङ्गधरपद्धतिः

लिरव्यते

तत्रादौकविवंशवर्णनम्

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥यस्मिन्बुद्धसंकराद्
वबहुबह्मांडखंडाःकचिद्भांति कापिचशीकराद्वविरिंचाद्याःस्फुरं
तिभ्रमात्॥चिद्रूपालहरीवविश्वजननीशक्तिः कचियोततेस्वानंदमृ
तनिर्भरंशिवमहायाशोनिधितंनुमः॥१॥पुराशाकंभरीदेशेश्रीमानह
स्मीरभूषतिः॥बाहुबाणान्वयेजातःख्यातःशौर्यद्वुवार्जुनः॥२॥त
स्याभवत्सभ्यजनेषुमुख्यः परोपकारव्यसनेकनिष्ठः॥पुरंदरस्येव
गुरुर्गरीयान्द्विजाग्रणीराघवदेवनामा॥३॥गोपालदामोदरदेवता
ससंज्ञाबभूवुस्तनयास्तदीयाः॥नेत्रावताराद्वचन्द्रमौलेरपाकृतध्वा
नगुणास्त्रयोपि॥४॥तेषांमध्येयस्तदामोदरोभूदुत्पाद्यत्रीनात्मजा
न्वीतरागः॥भागीरथ्यांशुद्वेदंविधायज्ञानादात्मन्येवनिष्ठंजगा
म॥५॥ज्येष्ठःशार्ङ्गधरस्तेषांलघुर्लक्ष्मीधरस्ततः॥कस्मिन्नुजस्तत
स्तेषांत्रयस्त्वेताग्नितेजसः॥६॥जयतिशार्ङ्गधरस्त्रिपुरापदहयकु
शेशयकोशमधुव्रतः॥सरससूक्तसुधौघकेलानिधिः कविकंरीद
कदेवमृगाधिपः॥७॥यद्यपिगुणौघनिलयःखलुशैलध्वंसनेजि
ह्वुः॥तदपिविमलहृदयांतरसज्जनलोकस्यदासोसौ॥८॥तेसज्ज
नाःसुकविशाखिकवित्वपुष्पाण्यादायगुंफितवतःस्रगुणैर्ममैत
त्॥संधारयंतुकुसुमोज्वलदाहरूपंकंठेसुभाषितमपास्तसमस्त
दोषं॥९॥नशार्ङ्गधरपद्धतिःखलजनस्ययोग्याभवेत्सुभाषितरसो

मयः सुकृतलोकपेयायतः ॥ सुधामदितिनंदनादिविषिबंतिह
 षांतरास्तथैवतमसः शिरोद्भटितिरवेडितं श्रूयते ॥ १० ॥ आनंद
 यमतांभूयात्सुभाषितमिदंमम ॥ पृथक्पृथक्संमिश्रपरिच्छे
 दैर्मनोरमं ॥ ११ ॥ आद्यैर्महिहितैः पद्यैः कियद्विरपरैरपि ॥ युताप
 ह्वतिरेषा तु सज्जनानन्ददायिनी ॥ १२ ॥ इति दामोदरसूनुशार्दूल
 रविरचितायां पद्धत्यां कविवंशवर्णनं प्रथमः परिच्छेदः ॥ १ ॥

अथ नमस्कृतिः तत्रादौ गणेशः

॥ चरुत्कर्णानिलोद्धूतसिंदूरारुणितांबरः ॥ जयत्यकाले विसृज
 नसंध्यामिव गजाननः ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ अविरलं विगलन्य दृजल
 कपोलपालीनिलीनमधुपकुलः ॥ उद्धिन्नवश्चश्रुश्रेणिवह्नि
 पमुरवोजयति ॥ २ ॥ रुद्रभट्टस्य ॥ उच्चैर्ब्रह्मांडखंडद्वितयसदृशं
 कुम्भयुग्मं दधानः प्रेरवन्नागारिपक्षप्रतिभटविकटश्रोत्रताला
 भिरामः ॥ देवः शंभो रपत्यं भुजगपतितनुस्पर्द्धिवर्द्धिष्णुहस्तस्त्रै
 लोक्याश्चर्यमूर्तिः सजयति जगतामीश्वरः कुंजरास्थः ॥ ३ ॥ भेरी
 भांकारस्थः ॥ उच्चैरुत्तालगण्डस्थलबहुलगलहानपानप्रमत्त
 स्फीनालिब्रातगीतिश्रुतिविधृतिकलोन्मीलिताद्वाप्तिपद्मा ॥ भ
 क्तप्रत्यूहपृथ्वीरुहनिबहसमुन्मूलनोच्चैरुदञ्चकुण्डादण्डा
 ग्रउग्रार्भकद्वभवनोनःसपायादपायात् ॥ कस्यापि ॥ यः सिंधौ फे
 नराशिर्भुविकुसुदवनं व्योम्नि नक्षत्रलक्ष्मीरव्योमुक्ता समूहस्तरु
 पुष्कमनसोमानसेहंससंघः ॥ श्रीकंठे भूतिलेशः शिखरिषु मण
 योदिसुनीहारयानः पाण्डुः सुंडाग्रजन्मा जयति गणपतेः शीक
 राणां विलासः ॥ ४ ॥ कस्यापि ॥ गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिर
 छिदे ॥ अपारकरुणापूरतरंगितदृशेनमः ॥ ५ ॥ अगजाननप
 द्माकै गजाननमहर्निशं ॥ अनेकदंतं भक्तानामेकदंतमुपास्महे
 ॥ ६ ॥ आलंबे जगदालंबे हेरंबचरणांबुजे ॥ शृण्वंतियद्रजः स्म
 र्शांस्रयः प्रत्यूहयार्धयः ॥ ७ ॥ तमाखुपत्रं राजेन्द्रभजमाज्ञा

नदायकं॥ तमारुपत्रंराजेन्द्रभजमाज्ञानदायकं॥ ८॥ आनेद
मात्रमकरंदमनंतगंधयोगीन्द्रसुस्थिरमिलिंदमपास्तबंधं॥
वेदान्तसूर्यकिरणैकविकासशीलंहेरंबपादशरदंबुजमानतो
स्मि॥ ९॥ शिवयोःसुधाहरिद्रादीक्षिमतोःसारभृज्जगत्पित्रोः॥
त्रिभुवनविघ्नध्वंसीकरिकल्पःकश्चिदरुणिमाजयति॥ १०॥ युग
पत्न्यगंडचुंबनलोलौपितरौनिरीक्ष्यहेरंबः॥ तन्मुखमेलनकुतु
कीस्नाननमपनीयपरिहसनूपायात्॥ ११॥ सानंदनंदिहस्ताह
तमुरजरवाहूतकौमारबर्हित्रासान्नासाग्रंध्रंविशतिफणितौ
भोगसंकोचभाजि॥ गंडोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्तांडवेशू
रुपाणैर्वैनायक्यश्चिरंवेवदनविधुतयःपांतुचीत्कारवत्यः॥ १२
॥ इतिगणेशः॥

॥ अथ सरस्वती ॥

करबदरसदृशमखिलंभुवनतलयत्प्रसादतःकवयः॥ पश्येतिस्म
क्ष्ममतयःसाजयतिसरस्वतीदेवी॥ १॥ सुबंधोः॥ धातुश्चतुर्मुखी
कंठशृंगाटकविहारिणी॥ नित्यंप्रगल्भवाचालामुपतस्थेसरस्वतीं
॥ २॥ मुरारेः॥ सूक्ष्मायशुचयेतस्मै नमो वाकूतत्वतंतवे॥ विचित्रो
यस्यविन्यासोविदधातिजगत्पदं॥ ३॥ गोविंदस्य॥ ज्योतिस्तमोहर
मलोचनगोचरंतज्जिह्वादुरासदरसंमधुनःप्रवाहं॥ दूरेत्वचःपुलक
बंधिपरंप्रपद्येसारस्वतंकिमपिकामदुर्धरहस्यं॥ ४॥ शारदाशा
रदांभोजवदनावदनांबुजे॥ सर्वदासर्वदाऽस्माकंसन्निधिसन्नि
धिंक्रियात्॥ ५॥ ॥ इतिसरस्वती॥ ॥

॥ अथ शिवः ॥

नमस्तंगशिरश्चंद्रबिंबचामरचारवे॥ त्रैलोक्यनगरारंभमूलस्तं
भायशंभवे॥ १॥ बाणभट्टस्य॥ मौनादस्तमितैवचातुर्भणितिःस्त
सैकहस्तान्नतंदरेप्यंजलिबंधनंप्रणमनस्तब्धाद्वैमूर्द्धःकुतः॥ इत्यं
संधतितैकविग्रहतैयाव्यग्रोगिरिग्रामणीर्जायांजातारुषंजयत्यनु

नयनूदेवस्त्रिलोकीगुरुः॥२॥ कस्यापि॥ वामांगीकृतवामांगि
 कुंडलीकृतकुंडलि॥ आविरक्तपुरोवस्तभूतिभूत्यंबरांबरं॥३॥
 सार्वभौमस्य॥ पद्मफालकबीभक्तभूतिसामेचकप्रिय॥ पवर्गप्रि
 यविष्णोमामपवर्गप्रदोभव॥४॥ कस्यापि॥ पिनाकफणिबालेंदुभ
 स्ममंदाकिनीयुता॥ तथापिभवते मूर्तिरपवर्गानुसारिणी॥५॥
 ॥देवेश्वरस्य॥ उदरद्वयभरणभयादधौगाहितदारः॥ यदि नैवंत
 स्यैकस्तनःकथमद्यापिकुमारः॥६॥ सार्वभौमस्य॥ संध्यानतौ
 नरपुरंधितनोः सरोषमुत्सारितेगिरिजयानिजपाणिपद्मे॥ उत्स
 र्पिकंकणफणीन्द्रफणार्पणेन पूर्णोजलिर्जयतिबालमृगांकमौलेः॥
 ७॥ कस्यापि॥ उच्चैरुत्तालखेलद्भुजवनपवनोद्धतशैलोच्चपात
 स्फारोदंचत्ययोधिप्रकलितमुकुटस्वर्धुनीसंगमनि॥ जीयांसुस्तां
 उवानिस्फुटविकटजलाकोटिसंधट्टभूरिभ्रश्यन्नक्षत्रचक्रव्यव
 सितस्ममनोवृष्टिपातानिशोभोः॥८॥ भेरीभांकारस्य॥ मंदारमा
 लाकुलितालकायैकपालमालांकितशेखराय॥ दिव्यांबरायैचदि
 गंबरायनमःशिवायैचनमःशिवाय॥९॥ कस्यापि॥ पाणिग्रहे
 पुलकितंवपुरैशंभूतिभूषितंजयति॥ अंकुरितद्वमनोभूर्यस्थिन्
 भस्माःवशेषोपि॥१०॥ पार्वतीफणिबालेंदुभस्ममंदाकिनीयुता॥
 पवर्गरचितामूर्तिरपवर्गप्रदायिनी॥११॥ जातो जडप्रसंगाद्विस्था
 रयतिभ्रमोयमात्मानं॥ श्रुभमधुनाद्ररसेनचसुरसेसेव्यंभजस्व
 चंडीशं॥१२॥ कस्त्वेशूलीमृगयधिषजंनीलकेठःप्रियेदंकेकामे
 कांकुरुपश्रुपतिर्नैवदृष्टेविषाणे॥ स्थाणुर्मुग्धेनवदतितरुजीवि
 तेशःशिवायागच्छारण्यंप्रतिवचनजडःपातुवश्चंद्रचूडः॥१३॥
 ॥केयंमूर्द्धाधिकारेतिमिरमिहकुतःस्रभ्रुकान्तेंदुपुक्तेकांताप्यत्रा
 स्तिकाचिन्ननुभवतुमयापृष्टमेतावदेव॥ नाहं हं करोमीत्यप
 नयशिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्यं प्रोक्तोभवान्याप्रतिवचनजि
 तःपातुवश्चंद्रचूडः॥१४॥ गवीशपत्रोनगजार्तिहारीकुमारतातः

शशिरवेडमौलिः॥ लंकेशसंपूजितपादपद्मः पायादनादिः परमे
श्वरोनः॥१५॥ द्विजराजशेखरोय दृषमास्तुतः सदासदारस्त्वं॥ च
क्रेहरतद्विधिना पुनरुपनयनं ललाटघटितं ते॥१६॥ इति शिवः।

अथ गौरी

हरकंठयहानंदमौलितासीनमाम्युमां॥ कालकूटविषम्यर्शा
ज्जातमूर्च्छागतामिव॥१॥ प्रत्यासन्नविवाहमंगलविधौ देवार्चन
व्यग्रया दृष्ट्वाग्रे परिणेतुरेव लिखितांगंगाधरस्याकृतिं॥ उन्माद
स्मितरोषलज्जितधिया गौर्या कथंचिच्चिरा हृदस्त्रीवचनास्त्रि
ये विनिहितः पुष्पांजलिः पातुवः॥२॥ वसः पीठे निरीक्ष्य स्फटिक
मणिशिलामंडले स्वच्छ भासि स्वच्छायां साभ्य सूया त्वमियमिति
मुहुः सत्य माश्वासिताः पि॥ वामे मे दक्षिणस्याः श्रवसि कुवलयं
नाहमित्यालपंती दत्ताः॥ श्लेषासहासं मदनविजयिना पार्वतीवः
पुनातु॥३॥ स्वेदस्ते कथमीदृशः प्रियतमे त्वन्नेत्रवन्देर्विभो कस्मा
द्वेपितमेतदिंदुवदने भोगींद्रभीतेस्तव॥ रोमांचः कथमेष देव भग
वन् गंगां भसांसी करैरित्यं भर्तारि भावगोपनपरा गौरी चिरं पातुवः
॥४॥ भिक्षुः कास्ति बलेर्मखे पशुपतिः किं नास्त्यसौ गोकुले मुग्धे
पन्नगभूषणः सरिसदाशे ते च तस्योपरि॥ आर्ये मुंच विषादमा
श्रुकमलेनाहं प्रकृत्या चला चेत्यं वै गिरिजासमुद्रसूतयोः संभा
षणं पातुवः॥५॥ उदारं स्त्वदते नान्यान् प्रपश्याम्यपि पार्वती॥ श्री
यमभक्तिमाणि कथमदेयमपि देहि मे॥६॥ विद्राणे रुद्रं देसवित
रितरले वज्रिणि ध्वस्तवजे जाता शंकेश शोके विरमति मरुति त्यक्त
वैरे कुबेरे॥ वैकुण्ठे कुंठितास्त्रे महिषमतिरुषं पौरुषोपघ्ननिघ्नं निर्वि
घ्नं निघ्नीतीवः शमयतु दुरितं भूरिभावाभवानी॥७॥ पार्वतीमोष
धीमेका मपर्णां मृगयामहे॥ श्रुलीहालाहलं पीत्वा ययामृ
त्कंजयो भवत्॥८॥ ॥ इति गौरी ॥ ॥

अथ लक्ष्मीः

पायात्पयोधिदुहितुः कपोलामलचंद्रमाः॥ यत्र संक्रांतविंबेन

हरिणा हरिणा यितं ॥ १ ॥ ॥ इति लक्ष्मीः ॥ ॥

अथ कृष्णाः

नीतं नवनवनीतं कियदिति नीते यशोदया पृष्ठं ॥ इयदिति गुरुजन
संसदिधृतराधा पयोधरः पातु ॥ १ ॥ मेघैर्मंदुरमंबरं वनभुवः प्रयाया
स्तमालदुमैर्नक्तं भीरुरयं त्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय ॥ इत्यनेन
निदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंजद्रुमं राधामाधवयोर्जयंति यमु
नाकूले रहः केवल यः ॥ २ ॥ जयदेवस्या आनंदमादधतमा यतलो
चनानामानीलमावलितकंधरमात्तवंशं ॥ आपादमासुकुटमा
कलितामृतौघमाकारमाकलयताममुमंतरं नः ॥ ३ ॥ पुंजीभूतं
प्रेमगोपांगनानां मूर्तीभूतं भागधेयं यदूनां ॥ एकीभूतं गुप्तवित्तं शु
तीनां प्रयामीभूतं ब्रह्ममे सन्निद्धतां ॥ ४ ॥ एतौ राघवचैतन्यश्रीच
रणानां ॥ परमिममुपदेशमाद्रियध्वं निगमवनेषु नितांतरवेदखि
न्नाः ॥ विचिनुतभुवनेषु बल्लवीनामुपनिषदर्यमुलूखले निबद्धं ॥
॥ ५ ॥ नवनीलमेघरुचिरः परुपुमानवनीमवाप्यधृतगोपविग्रहः
॥ महनीयकीर्तिरमरैरपि स्वयं नवनवीतभिस्सरफनासंचित्यते ॥ ६ ॥
॥ एतौ बिल्वमंगलश्रीचरणानां ॥ कयासिखलुचैरि के प्रमुषितं स्फु
तं दृश्यते द्वितीयमिह मामकं बहसि कंदुकं कंचुके ॥ त्यजेति नवगो
पिका कुचयुगं विमग्नां बल्लसत्पुलकपंजरो जयति गोकुले के
शवः ॥ ७ ॥ क्षीपकस्य ॥ हव्यातः कमलासने स्तुभवतां ज्ञानं मना
उग्रा रुते श्रीकंठो यमितः सरानिति नतां स्तार्क्ष्येण विज्ञापितः ॥
प्रेयस्याः कतदासनं कचरुतं कंठः कुचैस्तुल्लसल्लक्ष्म्या वासित
मानसो विजयते स्तुप्रबुद्धो हरिः ॥ ८ ॥ कस्यापि ॥ अतिविपुलं
कुचयुगलं रहसिकरैरामृशान्मुहुर्लक्ष्म्याः ॥ तदपहृतं निजहृ
दयं जयति हरिर्मृगयमाण इव ॥ ९ ॥ अरसीठकुरस्य ॥ मकरी विर
चनभंग्याराधा कुचकलशपीडनव्यसनी ॥ त्रमृजुमपि रेखां लुं
पन्वल्लववेषो हरिर्जयति ॥ १० ॥ संबन्धोः ॥ शिरश्चायां कृष्णाः
क्षणमकतराधाचरणयोर्भुजावल्लिच्छायामियमपि तदीयप्र

ति कृतौ॥ इति क्रीडाकोपे निभृतमुभयोरप्यनुनयप्रसादौ जीया
 स्तामपि गुरुसमक्षं स्थितवतोः॥११॥ हरिहरस्य॥ खिन्नोसि
 मुंचशैलं विभृमो वयमिति वदत्सु शिथिलभुजः॥ भरभुग्नवित
 थबाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जयति॥१२॥ कस्यापि॥ वेदानुद्धरतेज
 गन्निबहते भूगोलमुद्भिभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते सत्रक्षयं
 कुर्वते॥ पौलस्त्यं जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते मूच्छान्
 छयते दशाकृति कृते कृष्णाय तुभ्यं नमः॥१३॥ जयदेवस्य॥
 जीयासुः कुशलाकृते र्भगवतः पुच्छच्छटाच्छोटनादुद्यंतः श
 नचंद्रितांबरतले ते बिंदवः संधवाः॥ यैर्व्यावृत्त्यपतद्विरोर्वशिखि
 नस्तेजोज्ज्वलं वपुः पानाध्यानवशादरोचकरुजांचक्रेचिराया
 स्पदं॥१४॥ कस्यापि॥ वियन्मुच्छोच्छालोच्छलितजलगर्भं
 निधिरपामपां नाशः पाशः पृषतलवशून्यो वियदभूत्॥ अभूद्वा
 स्यानौ वो दिनपतिरभूदौर्वदहनश्च लत्कायेयस्मिन्सजयति ह
 रिर्मौनवपुषा॥१५॥ नपंकैरालेपं कलयति धरित्री व्ययभया
 नमुस्तामादत्ते प्युरगनगरभ्रंशभयतः॥ नधत्ते ब्रह्मांडस्फु
 टनभयतो घुर्घुररवेवराहो माहात्म्यादिनिजयतिसंकोचिततनुः॥
 ॥१६॥ हनूमतः॥ दैत्यानामधिपे नखांकुरकुलीकोणप्रविष्टात्मनि स्फा
 रीभूतकरालकेसरसटासंघ इघोराकृतेः॥ सक्रोधं च सविस्मयं च
 सगुरुव्रीडां च सांतस्मितं क्रीडाकेसरिणो हरेर्विजयते तत्कालमालो
 कितं॥१७॥ इंद्रकवेः॥ वपुर्दलनसंभ्रमात्स्वनरवरंप्रविष्टेरिषौ कृपा
 तइति विस्मयात्पहितलोचनः सर्वतः॥ वृथेति करधूतिभिर्निपतिते पु
 रोटां नवं निरीक्ष्य भुवि रेण्डवज्जयति जातहासो हरिः॥ कस्यापि॥ ल
 क्ष्मीपाणिद्वयविरचिते मूलमूर्धश्रुतीनां व्यक्तं वैदेचरणकमलहं
 दूमाद्यस्य पुंसः॥ यत्रैकस्य व्यधितवलिना पाद्यतोयैर्वितीर्णै राद्रस्यै
 व प्रणतितरलः क्षालनं यदायोनिः॥१८॥ सूक्तिसहस्रात्॥ कनक
 लशस्वच्छे राधापयोधरमंडले नवजलधरश्यामामाद्युतिं प्रतिविं
 बितां॥ असितसिचयप्रांतभ्रांत्यामुहुर्मुहुस्तपनजयति जनि

तत्रीडाहासप्रियाहसितोहरिः॥२०॥ कस्यापि॥ देवः पायात्पयसि
 विमलेयामुनेमज्जतीनां याचंतीनामनुनयपदैर्वैचितान्यंशुकानि॥
 लज्जालोलैरलसवलितैरुन्मिषत्पंचबाणैर्गोपस्त्रीणां नयनकुसु-
 मैरंचितः केशवो नः॥२१॥ संपन्नरमणीशीलसंपन्नरमणीविना॥ इ-
 त्यूढवान्नरमणीरमणीरुक्मिणीं हरिः॥२२॥ भवानूहि भगवाने-
 वगतो भेदः परस्परं॥ महत्यागदया युक्तः सत्यभामासमन्वितः॥
 ॥२३॥ अवेमव्यापाराकलनमतुरीस्पर्शमचिरादनुन्मीलत्तंतुप्रक-
 रघटनाया समसकृत्॥ विषीदत्यां चालीविपदपनयैकप्रणयिनः
 पदानां निर्माणं पतगपतिकेतोरवतुनः॥२४॥ भ्रमयति भवपित्तं चेत्
 भजभजनरसूतशेखरं कृष्णं॥ सद्गोरसेन सहसितमनुतृटिकं स-
 र्वथात्यजस्नेहं॥२५॥ अंधंतमश्चेदधिबाधते त्वांसरोजनैत्रं जग-
 देकसूत्रं॥ सुधाचरित्रं परमंपवित्रंकुरुष्वमित्रंवसुदेवपुत्रं॥२६॥
 द्वाविहृद्वै सृष्टौ दुस्तरसंसृति तरंगिणी तरणे॥ उडुपकुलपतिः कृ-
 ष्णः श्रीरामस्तरणिकुलपतिश्चान्यः॥२७॥ निवहसिमुंचशैलं बिभृ-
 मो वयमिति वल्लभशिथिलभुजः॥ भरभुग्नविनतबाहुषु गोपेषु ह-
 सन् हरिर्जयति॥२८॥ दर्पणार्पितमालोक्यमायास्त्रीरूपमात्मनः
 आत्मन्येवानुरक्तो वः शिवं दिशतु केशवः॥२९॥ हृदयं कौस्तुभोद्भा-
 सिहरेः पुष्पातुवः श्रियं॥ राधाप्रवेशरोधाय दत्तमुद्रमिव श्रिया॥३०॥
 ॥ रामो नाम बभूव हुंतदबलासी तेति हुंतौ पितुर्वाचा पंचवदीवने निव-
 सतस्तामाहरद्रावणः॥ कृष्णेनेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रे रि-
 तां सौमित्रे कधनुर्धनुर्धनुरिति प्रोक्तमि रः पातुवः॥३१॥ पीठे पीठनि-
 निषण्ण बालकगलेतिष्ठन्सगोपालकौ यंत्रांतःस्थितदुग्धभांडमव-
 भिद्याच्छाद्य घंतरवं॥ बत्कोपांतकृतां जलिकृतशिरःकंपं पिबन् यः
 पयः पायादागतगोपिकानयनयोर्गंडुषफूत्कारकन्॥३२॥ कस्त्वं
 कृष्णमवेहि मां किमिह ते म न्मदिराशे कया युक्तं तच्च वनीतभाजन-
 पुटेन्यस्तः किमर्थं करः॥ कर्तुं तत्रपि पीलिकापनयनं स्रष्टाः किमुद्वे-
 धिता बालावत्सगतिविवेकुमिति संजल्पन् हरिः पातुवः॥३३॥

राधापुनातुजगदच्युतदत्तचित्तामंथानमाकलयतीदधिरिक्ता
त्रे॥तस्याःस्तनस्तबकचूचुकलोलदृष्टिर्देवोपिदोहनधियावृषभेदु
दोह॥३४॥ अंगुल्याकः कपाटं प्रहरति कुटिलो माधवः किं वसंतो नो
चक्री किंकुलालो न हि धरणि धरः किं हि जिह्वः फणीन्द्रः॥ नाहं
घोराहिमर्दी किमुतरवगपतिर्नो हरिः किंकपीन्द्र इत्येवं सत्यमा
माप्रतिवचनजितः पातुवश्चक्रपाणिः॥३५॥ ॥ इति कृष्णः॥

अथ रामचन्द्र

श्रान्तोसिचेत्संसृतिनीव्रतापतः सीतान्वितं मारुतपोतसेवितं॥ प
लाशिसंघातविवृद्धविक्रमं रामं धृताकारमुपेहिसत्वरं॥१॥ या
तायातैः स्रबहुभिश्चान्तोसियदिदं सखे॥ एकं गुरुघनच्छायं सी
तारामपदं भज॥२॥ राकारोच्चारमात्रेण मुखान्निर्वाति पातकं।
पुनः प्रवेशसंदेहान्मकारस्तत्कपादवत्॥३॥ अस्त्रामासतृणं
प्रियादुहितृणामासस्मरारैर्धनुर्दोरामाससुनेः शिलाः पिनूवरा
मासस्वयंपादुका॥ कुल्यामासमहार्णवोऽपि कपयो योधा बभूवु
स्तदा पौलस्त्यो मशका बभूव भगवस्त्वं मानुषामासिथाः॥४॥
नालीकभंगकुरुती वनदी न बंधुर्न सन्नपो न वसुधा विभवे कहेतुः
॥ राजा किमिदुरपि नार्थं भिमानहारी राजा परं जयति राघवसावै
भौमः॥५॥ कांतं श्रीरघुतिलकं सर्वजगत्पालकं विहाय जनः॥
अनुसरति नरकांतं नानाकष्टाश्रयं शिवशिवाय॥६॥ उत्कुल
मलकोमलोत्पलदलश्यामाय रामाय नः कामाय प्रथमान नि
र्मलगुणग्रामाय रामात्मने॥ योगारूढमुनीन्द्रमानससरोहं
सायसंसारविध्वंसाय स्फुरदोजसे रघुकुलोत्तंसाय पुंसे नमः
॥७॥ शक्यं यन्नविशेषतो निगदितुं प्रमेव यच्चित्तितं मृदुं गीव
दनेंदुमंडलमिव स्वांते विधत्ते मुदं॥ यन्मुग्धानयनां तचेष्टितमि
वाध्यक्षेपिनो लक्षितं तत्तेजो विनयादमदहृदयानन्दाय वंदे
महे॥ ॥ इति रामचन्द्रः॥

अथ ब्रह्मा

तंबंदेपद्मसन्धानमुपवीतलुतालुलात् ॥ गंगास्नानस्त्रयेणेव
यंसदैवनिषेवते ॥ १ ॥ राजशेखरस्य ॥ ॥ इति ब्रह्मा ॥ ॥

अथरविः

शुकतुंडलुविसवितुश्चंडरुचः उंडरीकवनबंधोः ॥ मण्डुलमु
दितंबंदेकुण्डलमाखण्डलाशयाः ॥ १ ॥ इतिरविः ॥ इति श्रीशा
ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां नमस्कृतिपरिच्छेदोद्दितीयः ॥ २ ॥

अथआशिषः

तत्रपूर्वगणेशः ॥ दंताग्रनिर्भिन्नहिमाचलोर्वोरंध्रोस्थिताहीन्द्र
मणिप्रभौघे ॥ नागाननस्तंभधियाकपोलौघध्वनपितृभ्यांहसितः
पुनातु ॥ १ ॥ श्रीगोविन्दराजदेवानां ॥ एकदंतक्षतिसितः शंभोः
सूनुः श्रियेस्तवः ॥ विद्याकंदद्वोद्भिन्ननवांकुरमनोहरः ॥ २ ॥
श्रीधरदेवानां ॥ गंडस्थलीगलदमंदमदप्रवाहमाद्यद्विरेफम
धुरस्वरदत्तकर्णः ॥ हर्षादिवालसनिमीलितनेत्रयुग्मोविघ्नहि
देभवतुभूतपतिर्गणेशः ॥ ३ ॥ आसीर्नगरप्रकारप्रशस्तो ॥ विघ्ने
शोवः सपायाद्विहतिषुजलधीनूपुष्कराग्रेणपीत्वातस्मिन्नुद्
त्यविश्वं वमति तदखिलं दृश्यते व्योम्नि देवैः ॥ काप्यंभः कापिवि
ष्णुः कचनकमलधूः काप्यमंतः कचिच्छ्रीः काप्यौर्वः कापिशै
लाः कचनमणिगणाः कापिनक्रादिसत्वाः ॥ ४ ॥ इदमंतः ॥ ॥
॥ इतिगणेशः ॥

अथशिवः

उपहरणं विभवानां संहरणं सकलदुरितजालस्य ॥ उद्धरणं सं
साराच्चरणं वः श्रेयसेस्तु विश्वपतेः ॥ ५ ॥ विद्यारण्यश्रीचरणा
नां ॥ आसीने पूष्णि तूष्णीं व्यसनि निशशिनि व्योम्नि कृष्णे स
तृष्णे दैत्ये द्रेजातनिद्रे द्रवति मघवति क्वांतकांतौ नितांते ॥ अब्रह्म
ण्यं ब्रुवाणे कमलपुटकुटीश्रोत्रिपेशात्फपायेपायाद् कालकूटं स
दितिकवलपनूली लयानीलकंठः ॥ ६ ॥ लक्ष्मणारवंदप्रशस्ते ॥
वक्त्रं शीतकरो धरो घनरसः कामप्रदो विग्रहः श्वासो गंधवहः

सरोरुहसुहृत्पाणिःस्मिताभाशुचिः॥ बभ्रुःपीनपयोधराधिक
रणं पृथ्वीनितंबस्थलीत्यष्टौ धूर्जेतिमूर्त्तयःस्मरभयात्तुर्गाश्रि
ताः पांतुवः॥७॥ भारती कवेः॥ च्युतामिंदोर्लखारतिकलहमग्नं
च वल्लयंसमंचक्रीकृत्यप्रहसितमुखीशैलतनया॥ अवोचद्यं
पश्येत्पवतुसशिवःसाचगिरिजासचक्रीडाचंद्रोद्गानविःरणैःपू
रिततनुः॥८॥ क्रीडाचंद्रस्य॥ कल्यांतैक्रोधनस्पन्निपुरविजयि
नःक्रीडायासंचरिष्णोःकृत्वापिप्राणिजातैर्निजमुखकुहरातिथ्य
मप्राप्ततृप्तेः॥दिग्भित्तिःप्रेक्ष्यभून्पाःप्रलयजलनिधिप्रेक्षितात्मी
यमूर्त्तिश्रासव्यासक्तमोघश्रमजनितरुषःपातुचोगर्जितानि॥९॥
भेरीभांकारस्य॥ कल्यांतेशमितत्रिविक्रममहाकंकालबद्धसु
रच्छेद्यस्यूतनृसिंहपाणिनखरप्रोतादिकोलामिषः॥ विश्वैकार्ण
वताविशेषमुदितौतौमत्स्यकूर्माबुभौकर्षन्धीवरतांगतस्यतु
सतांमोहमहाभैरवः॥१०॥ छिन्नमस्य॥ इतिशिवः॥ ॥

अथलोचनं

पद्मालीपिंगलिम्बःकण्डवतडितांयस्यरुत्नःसमूहोयस्मि
न्ब्रह्मांडमीषद्विघटितमुकुलेकालयज्वाजुहाव॥ अर्चिर्निःशेष
चूडाशशिगलितस्तथाचोरसंकारिकोणंतातीयंयत्पुरारेस्तद्व
तुमदनप्लोषणंलोचनं॥११॥ भवभूतैः॥ इतिलोचनम्॥ ॥

अथगणाः

संध्यातांडवडुंबरव्यसनिनोदेवस्यचंडीपतेर्भ्रष्टापांडुविशीर्ण
मुंडचयनव्यग्रागणाः पांतुवः॥पैरोत्सुक्यवशीकृतैर्ग्रहगणाद्वा
हौगृहीतेजवात्सूर्याचंद्रमसोर्मिशःस्मितवतोर्जातंकरास्फालनं
॥१२॥ कस्यापि॥ इतिगणाः॥

अथजटाजूटः

सधूर्जदिजटाजूटोजायतांविजयायवः॥ यत्रैकपलितभ्रांतिक
रोत्पद्यापिजान्हवी॥१३॥ सूरवर्मणः॥ इतिजटाजूटः॥ ॥

अथपार्वती

प्रत्यासन्नविवाहमंगलविधौ देवार्चनव्यग्रया दृष्ट्या ग्रेपरिणेतुरे
बलिरिव तांगंगाधरस्याकृतिं ॥ उन्मादस्मितरोषलज्जितधिया
गौर्याकथंचिच्चिराद्दृष्ट्वा वचनात्प्रिये विनिहितः पुष्पांजलिः
पातुवः ॥ १४ ॥ वक्षःपीठे निरीक्ष्य स्फटिकमणिशिला मंडलस्व
च्छभासि स्वांछायां साभ्यसूया त्वमियमिति मुहुः सत्यमाप्त्वा
सितासि ॥ ॥ वामे मे दक्षिणे स्याः श्रवसि कुवलयं नाहमित्या
लपंती दत्ताश्लेषा सहासं मदनविजयिना पार्वतीवः पुनातु ॥ १५
कस्यापि ॥ स्वेदस्ते कथमीदृशः प्रियतमे त्वन्नेत्रवन्देर्विभो कस्या
द्वेषितमेतद्विदुवदने भोगीन्द्रभीतेर्भव ॥ रोमोचः कथमेष देवि भ
गवत्तू गंगां भसांसी करैरित्यं भर्तरि भावगोपनपरा गौरी चिरं पा
तुवः ॥ १६ ॥ कस्यापि ॥ ॥ इति पार्वती ॥

अथ षण्मुखः

अर्चिष्मंति विदार्य वक्त्रकुहूराण्या शक्तितो वासुके रंगुल्या विष
भर्तुरागणयतः संस्पृश्य देतां कुरान् ॥ एकं त्रीणि च सप्त पंच षड्
ति प्रध्वस्त संख्या क्रमाद्वाचः क्रौंचरियोः शिश्रुत्व विकलाः श्रेयां
सि पुष्पांतुवः ॥ १७ ॥ कस्यापि ॥ ॥ इति षण्मुखः ॥

अथ गंगा

मुक्ताभानृकपालश्रुक्तिपुजटावल्लीषु मल्लीनिभावन्दौ लाजनिभा
दृशीर्मणिनिभा भोगोत्करो भोगिनां ॥ नृत्यावर्त्य निवर्तने रितप
यः संमूर्च्छितोच्छालिताः खेलंतो हरमूर्द्धि पांतु भवतो गंगा पयोर्वि
द्वः ॥ १८ ॥ कृष्णमिश्रस्य ॥ एषा धर्मपताकिनी तद्वतरुच्छायाव
सम्भाकिनी शुष्यत्यातकिनी भगीरथतपःसाफल्यसंदायिनी ॥
प्रेमास्तद्वपिनाकिनी गिरिस्ततासाकेसरा लोकिनी पापाडंबरडा
किनी त्रिभुवनानंदाय मेदाकिनी ॥ १९ ॥ कस्यापि ॥ ॥ इति गंगा ॥

अथ तांडव

देवादिकूपतयः प्रयातपरतः खं मुंचतां भो मुचः पातालं व्रज मेदिनि
प्रविशत स्तोणी तलं भूधराः ॥ ब्रह्मनुन्नयदूरमात्मभुवनं नाथस्य

नोनृत्यतः शंभो संकटमेतदित्यवतुवः प्रोत्सारिणानंदिनः ॥ २० ॥
महानाटकात् ॥ संध्यातांडवडंबरव्यसनो भर्गस्य चंडभ्रमिच्या
नृत्यज्जटंडमंडलभुवोगंगानिलाः पांतुवः ॥ येषामुद्धततांडवे
नट्टाटिनिव्यूहेषु भूमीभृतामुड्डीनेषु विडौजसापुनरसौदंभोलि
रालोकितः ॥ २१ ॥ सोमनाथप्रशस्तेः ॥ ॥ इतितोडवं ॥ ॥

अथ हरिहरौ

स्फटिकमरकतश्रीहारिणोः प्रीतियोगान्तदवतुवपुरेकं कामकं
सहिषोर्वः ॥ भवतिगिरिसुतायाः सार्धमंभोधिपुत्र्यासदृशमह
सिकंठेयत्रसीमाविवादः ॥ २२ ॥ कस्यापि ॥ यौतौ शंखकपालभू
षितकरौ मालास्थिमालाधरौ देवौ द्वारवती शमशाननिलयौ ना
गारिगोवाहनौ ॥ द्वित्र्यसौवलितक्षयजमयनौ श्रीशैलजावह्न
भौ पापं मे हरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्सगंगाधरौ ॥ २३ ॥ इति हरिहरौ

अथ चंडी

विद्राणेरुद्रवृंदे सवितरितरले वज्रिणिध्वस्तवज्रे जाता शोकेश
शोकैविरमति मरुतिस्त्यक्तवैरेकुबेरे ॥ वैकुण्ठे कुंठितास्त्रे महिष
मतिरुषं पौरुषोपघ्ननिघ्ननिर्विघ्ननिघ्नतीवशमयतुदुरितं भूरिभावाभवा
नी ॥ २४ ॥ बाणभट्टस्य ॥ ॥ इति चंडी ॥

अथ कृष्णाः

पांतुवोजलदृश्यामाः शार्ङ्गज्याघातकर्कशाः ॥ त्रैलोक्यमंडपस्तंभा
श्वत्वारो हरिबाहवः ॥ २५ ॥ कस्यापि ॥ आस्यन्मंदरकंदरोदरद
रीव्यावर्त्तिभिर्वारिधेः कल्लोलैरमलाकुलंकलयतोलस्म्यामुरवां
भोरुहं ॥ औत्सुक्यात्तरलाः स्मराद्विकसिताभीत्यासमाकुंचिताः
क्रोधेनज्वलितामुद्रामुकुलिताः शौरेर्दृशः पांतुवः ॥ २६ ॥ कस्या
पि ॥ अर्धोन्मीलितलोचनस्य पिबतः पर्याप्तमेकं स्तनं सद्यः प्रस्तु
तदुग्धदिग्धमपरंहस्तेन संमार्जतः ॥ मात्राचांगुलिलालितस्य
चिबुके स्मेरायमाने मुखे विष्णोः क्षीरकणां बुधामधवलादंतद्यु
तिः पांतुवः ॥ २७ ॥ बिल्वमंगलश्रीचरणानां ॥ अस्मिन्कुंजे विना

पिप्रचलतिपवनादूर्ततेकोपिनूनं पश्यामः किं न गत्वेत्यनुसरति
 गणेभीतभीतेर्भकाणो ॥ तस्मिन्नाधासखोवः सुखयतुविलसल्ली
 लयाकैटभारिव्यातन्वानोमृगारिप्रबलघुरघुरारावरोदन्निना
 दातु ॥ २८ ॥ कस्यापि ॥ दर्पणार्पितमालोक्यमायास्त्रीरूपमात्मनः
 ॥ आत्मन्येवानुरक्तोवः शिवं दिशतु केशवः ॥ २९ ॥ कस्यापि ॥ ग
 च्छाम्यच्युतदर्शनेनभवतः किंतुसिरुत्सद्यते किं त्वेवं विजनस्तु
 योर्हतजनः संभावयत्यन्यथा ॥ इत्यामंत्रणभंगिसूचितवृथाव
 स्थानखेदालसामाश्लिष्यत्युलकोत्करांचितवपुर्गोपीहरिः पातु
 वः ॥ ३० ॥ कस्यापि ॥ हृदयंकौस्तुभोभासिहारः पुष्पातुवः शि
 वं ॥ राधाप्रवेशरोधायादत्तमुद्रमिवप्रिया ॥ ३१ ॥ मुकुंदस्य ॥ रा
 मोनामबभूवहुंतदबलासीतेतिहुंतापितुर्वाचापंचवटीवनेनिव
 सतस्तामाहरद्रावणः ॥ कृष्णेनेतिपुरातनीविजकथायाकण्य
 मात्रेरितांसौ मित्रेकधनुर्धनुर्धनुरितिप्रोक्तागिरः पातुवः ॥ ३२ ॥
 वसंधरस्य ॥ सकलभुवनबंधोर्वैरमिंदोसरोजैरनुचितमिति
 मत्वायः स्वपादारविंदं ॥ घटयतुमिवमापियोजयत्याननेंदौवद
 दलपुटशायीमंगलनः कृवीष्ट ॥ ३३ ॥ कस्यापि ॥ कौयं हारिहरिः प्र
 यात्युपवनं शारवामृगस्यात्र किंकृष्णो हृदयिते बिभेमिसुतरांकृ
 ष्णाः कुतोवानरः ॥ राधेहंमधुसूदनो ब्रजलतातामेवपुष्पान्विता
 मिथ्यं निर्वचनीकृते दयितपाद्रीणो हरिः पातुवः ॥ ३४ ॥ कस्यापि ॥

अथ दशावताराः

दिश्याद्वः कुशलाकृतिः स भगवानूनैः श्रेयसीं संपदं यस्य स्फूर्ज्ज
 दतुच्छपुच्छशिरवरप्रेरवो नलक्रीडनैः ॥ विष्वग्बार्धिसमुच्छल
 ज्जलभैरैर्महाकिनीसंगतैर्गंगासागरसंगमप्रणयिनीजाताविहा
 यस्थली ॥ ३५ ॥ निष्प्रत्यूहमनल्पकल्पचलितस्त्रैलोक्यरक्षाय
 रुः क्रीडाकूर्मकलेवरः स भगवान् दिश्यादमेदांमुदं ॥ कल्यांतोद
 धिमध्यमज्जनवशात् व्यासर्पिणः संलुठत्पृष्ठे यस्य बभूवसैक
 तकणच्छापंधरित्रीतलं ॥ ३६ ॥ हृष्यदैत्यकुटुंबिनीजनमनः सं

तौष्कोचनः कुर्याद्विष्ममनश्चरंसभगवान्क्रोडावतारो हरिः॥
 यदंष्ट्रांकुरकोटिकोटरकुटीकोणांतरस्थेयसीपृथ्वीभात्यवदा
 तकेतकदलालीनेवभृंगोगना॥३७॥ हनूमतएते॥धटद्वटिति
 चर्मणिच्छभितिचोच्छलच्छोणितेधगिद्धगितिमेदसिस्फुट
 रवोस्थिपुष्टाकृतिं॥पुनातुभवतेहरेरमरवैरिवक्षस्थलकण
 त्करजपंजरकचकाषजन्मानिलः॥३८॥ बाव्यराजस्य॥ब्र
 ह्मांडच्छत्रदंडःशतधृतिभवनंभोरुहेनालदंडःक्षोणीनोकूपदंडः
 क्षरदमरसरिसृष्टिकाकेतुदंडः॥ज्योतिश्चक्राख्यदंडस्त्रिभुवन
 विजयस्तभदंडोद्दिदंडःश्रेयस्त्रैविक्रमस्तेवितरतुविबुधद्वेषिणां
 कालदंडः॥३९॥ ॥किंदोभ्यांकिमुकार्मुकोपनिषदाभार्गिप्र
 सादेनकिंकिंवेदाधिगमेनभास्वतिभृगोर्वशेचकिंजन्मना॥किंवा
 नेनमयाद्भुतेनतपसापीडांवृतांतोपिचेद्विप्राणांकुरुतेंतरित्यनु
 शयो रामस्यपुष्पातुवः॥४०॥ हनुमतः॥कूर्मोमूलवदालवाल
 वदयांराशिर्लतावद्विशोमेघाःपल्लववत्प्रसूनफलवन्नक्षत्रसूर्य
 दवः॥स्वामिन्व्योमतरुःक्रमेणमकियान्श्रुत्वेतिगंमारुतेसी
 तान्वेषणमादिशंतिशतुवोरामःसलज्जश्रियः॥४१॥ कस्यापि॥
 कृष्णत्वनवयौवनोसिचपलाःप्रायेणगोपांगनाःकंसोभूपतिर
 क्ष्मनालभितुरग्रीवावयंगेतुहः॥तद्याचैजलिनाभवंतमधुनावं
 दावनंमहिनामायासीरितिनंदगोपवचसानम्रोहरिःपातुवः॥४२॥
 ॥विल्वमंगलश्रीचरणानां॥ध्यानव्याजमुपेत्यचिंतयसिकासु
 न्मील्यचक्षुःक्षणंपश्यानंगशरालुरंजनमिमेत्रातापिनोरक्षसि॥
 ॥मिथ्याकारुणिकोसिनिर्दयतरस्वतोक्तोन्यःपुमान्शश्वन्मा
 रवधूभिरित्यभिहितोबुद्धोजिनःपातुवः॥४३॥ श्रीहरिगणस्य॥
 उद्यतकरकरवालःशक्तिमिरध्वंसनेमहानिपुणः॥कल्किर्ह
 रिवःपायादपायतंकलिनिशांतोत्यः॥४४॥ शार्ङ्गधरस्य॥पाठीनः
 कमठःकटिर्नरहरिःखर्वाकृतिर्भार्गवोरामःकंसनिवृत्तनोदश
 बलःकल्कीचनारायणः॥पुष्पाकंसविभूतयेस्तुभगवान्से

तुंभवांभोनिधावुत्ताराययुगेयुगेयुगपतिस्त्रैलोक्यनाथोहरिः॥४५॥
॥ हनूमतः॥ ॥ इति दशावताराः॥

अथ लक्ष्मीः

पायात्पयोधिदुहितुःकपोलामलचन्द्रमाः॥ यत्र संक्रांतं बिंबेन ह
रिणा हरिणार्पितं॥ ४६॥ कस्यापि॥ उत्तिष्ठं त्यारतां ते भरसुरग
पतौ पाणिनैकेन कृत्वा धृत्वा चान्येन वा सो विलुलितकबरीभार
मं सेवहेत्या॥ भूयस्तत्कालकांतिद्विगुणितस्फुरतप्रीतिनाशौरि
णावःशम्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्वाहुलक्ष्म्याः पुनातु।
॥ ४७॥ निशानारायणस्य॥ ॥ इति लक्ष्मीः॥

अथ सूर्यः

सिंदूरस्पृहयास्पृशंति करिणां कुंभस्थसाधोरणाभिल्लीपल्लवशं
कयाविचित्रुतेसांद्रद्रुमद्रोणिषु॥ कांताकुंकुमकोक्षयाकरतले
मृद्वंतिलग्नंचयत्तत्तजःप्रथमोद्भवमकरंसौरंचिरंपातुवः॥
॥ ४८॥ त्रिविक्रमस्य॥ जंभारा तीवकुंभोद्भवमिव दधतः सांद्रसिं
दूरेणुरक्तैः सिक्ताद्बौधैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य॥ आ
यात्यातुल्यकालंकमलवनरुचेवारुणावोविभूत्यैभूयासुर्भासयं
तोभुवनमभिनवाभावोभानवीयाः ४९ भक्तिप्रकायदातुंकमलपु
टकुटीकोटरक्रोडलीनां लक्ष्मीमाकुष्टकामाद्रवकमलवनोद्घात
नंकुर्वतेये॥ कालाकारांधकाराननयतिनजगत्साध्वसध्वंसकल्पाः
कल्याणं वः क्रियासुः किं सलयरुचयस्तेकराभास्कस्य॥ ५०॥ ए
तौ मयूरस्य॥ कनकनिकषभासासीतयालिङ्गितांगोनवकुवलय
दायप्रणामवर्णाभिरामाः॥ अभिनवद्रवविद्युन्मंडितो मेघखण्डः
शमयतु ममतापं सर्वतो रामचंद्रः॥ ५१॥ आख्याते हसितं पिता
महद्विति त्रस्तं कपालीति च व्यावृत्तं गुरुरित्ययं दहन इत्याविष्कृता
भीरुता॥ पौलोमीपतिरित्यसूयितमथ व्रीडाविनम्रश्रियायायाहः
पुरुषोत्तमोऽयमिति योन्यस्तः स पुण्यांजलिः॥ ५२॥ कस्तूरीति
लंकंतिभालफलके देव्यामुवांभोरुहेरोलंबंति तमालवालमुकुलो

त्संतिमोलिप्रति॥याःकर्णेविकचोत्पलंतिकुचयोरंसेचकाला
 गरुस्थ्यासंतिप्रथयंतुतास्तवशिवंश्रीकंठकंठत्वषः॥५३॥भूत्या
 लेपनभूषितःप्रविलसन्नेत्राग्निदीपांकुरःकंठेपन्नगपुष्पदाम
 सुभगोगंगाजलैःपूरितः॥ईषत्ताम्रजटाग्रपल्लवयुतो न्यस्तो
 जगन्मंडपेशंभुर्मेगलकुंभतामुपगतोभूयात्सतांश्रेयसेपूष्पापि
 त्रौःपादाब्जसेवागतगिरितनयापुत्रपत्रातिभीतस्तुभ्यद्भवाभु
 जंगध्वसनगुरुमरुद्दीप्तनेत्राग्नितापात्॥स्विद्यन्मौलींदुरेखंड
 स्नुतबहुलस्रधासेकसंजातजीवापूर्वाधीतं पठंतीत्यवतुविधि
 शिरोमालिकाशूलिनोवः॥५५॥मल्लीमाल्यधियास्रधाकरक
 लांकंठश्रियंकज्जलभ्रांत्याभालविलोचनानलशिखांसिंदूरपूरा
 शया॥कैलासेप्रतिबिंबितात्स्ववपुषोगृह्णन्हसंत्यासुहृःपार्वत्या
 प्रतिकर्मकर्मणिचिरंमुग्धोहरःपातुनः॥५६॥दस्पेहंपरिरंभणा
 निकितवद्यूतेजितानित्वयाधैर्येधेहियतःकृतःशतमहोरात्राणित
 त्रावधिः॥इत्फक्तःशिवयानिशादिवसलज्ज्योतिर्मयासिद्धयद्वा
 गुणेषनिमेषकोटिघटनाव्यग्रोहरःपातुनः॥५७॥येनध्वस्तम
 नोभवेनवलजित्कायःपुरास्त्रीकृतोयश्चोद्धतभुजंगहारवल
 योयोवर्हिपत्रप्रियः॥यस्याहुःशशिमच्छिरोहरइतिस्तुत्यंचना
 मामराःपायात्सस्वयमंधकक्षयकरस्त्वांसर्वदोमाधवः॥५८॥तुं
 दारण्येचरंतीविभुरपिसततंभूर्भुवःस्वःसृजंतीनंदोद्भूताप्यना
 दिःशिशुरपिनिगमैर्लसितावीसितापि॥विद्युल्लेखावैनद्गेन
 मदमलमहोभोदसच्छायकायामायापायादपायोदविदिनमहि
 माकापिपैतोवरीवः॥५९॥अभिनवनवनीतस्निग्धमापीतदुग्धं
 धिकणपरिदिग्धंमुग्धमंगंभुरारेः॥दिशतुभुवनकृच्छ्रच्छेदितापि
 च्छुगुच्छुच्छुविनवशिखिपिच्छालोच्छितंवाच्छितंवः॥६०॥नामोद
 स्तारिवलामोदमनियमयुजांयःप्रकामोपवाहःश्यामोदर्पाद्यधा
 मोदयमिलितपशोधारयामोदतेयः॥वामोदन्यासरामोदतरल
 दृशादत्तकामोदयोयःसामोदःश्रीललामोदलयतुदुरितसोत्र

दामोदरो वः ॥ ६१ ॥ सत्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकच्छेदी हि जेन्द्र
 श्रयोयुक्ता नेकमुखोद्भवा स्यदभलं श्रीर्यत्र संराजते ॥ योगगोचरि
 भर्तियश्च सशिवो यः कामदेहाश्रयः संगः साम्यमयं प्रयानुभ
 वता कृष्णो न रुद्रेण वा ॥ ६२ ॥ यन्नगधारिकरा योगगोया लक्षितो
 गदोग्रभुजः ॥ शशिरखंडशेखर उमापरिग्रहो मुहुरनादिरवतुत्वां ॥
 ६३ ॥ अवलाढ्यविग्रह श्रीरमर्त्यनतिरक्षमालयोपेतः ॥ पंचक्रमो
 दितमुखः पायात्परमेश्वरो मुहुरनादिः ॥ ६४ ॥ स्वामी मुग्धतरो वनं
 घनमिदं बालाहमेकाकिनीक्षणीमावृणुते तमालमलिनच्छाया
 तमः संततिः ॥ तन्मे स्रंदरकृष्णमुंच सहसावर्त्येति गोप्यागिरः
 श्रुत्वानां परिरभ्यमन्मथकलासक्तो हरिः पातु वः ॥ ६५ ॥ मुग्धे
 मुंचविषादमत्रवलभित्कपो गुरुस्त्यज्यतां सद्भावं भजपुंडरीक
 नयनेमान्यानिमान्यानया ॥ इत्यंशिक्षयतस्वयं वरविधौ धन्वंतरेर्वाक्
 कुलादन्यत्र प्रतिषेधमात्मनि विधिं शृण्वन् हरिः पातु वः ॥ ६६ ॥
 अकृशंकुचयोः कृशं वलमेविततंचक्षुषिविस्तृतं नितेबे ॥ अरु
 णाधरमाविरक्तचित्ते करुणाशालिकपालिभागधेयं ॥ ६७ ॥ सद्र
 त्नस्फारहाराभयवरदकरास्वस्तधम्मिल्लभारामूलाधाराधि
 कारानि गमनिधिधराकाव्यकोटिप्रचारा ॥ संसारानल्पकारा
 सदनमयहराचिह्ननैकावताराताराशृंगारधारामनसिवसतुते
 सर्वदा सर्वसाया ॥ ६८ ॥ एकस्मिन्नयने भृशो तपति यः काले सदा ह्र
 मोयेनातन्यतयत्प्रकाशसमये नैवापदं दुर्लभं ॥ साव्यो मावयव
 स्ययत्र विदिता लोके गतिः शाश्वती श्रीसूर्यः सूरसेवितोपि हिम
 हादेवः स नरायतां ॥ ६९ ॥ सातोपव्योमहद्वोषितस्जनिवणि
 कनायको न्युक्ता राभुक्ता हारापहारात्तरलखगरवप्रोस्थिता
 कीर्तिशाल्यै ॥ कर्षन्नं भोजकुंभोदरकुहरवहिर्निस्सरत्स्वपटाली
 कालव्यालीकं रेणाकलयतु दिनकल्कलमपोन्मूलनवः ॥ ७० ॥ शैवा
 लश्रेणिशोभां दधति हरजटावल्लयो हंतयस्यास्तद्भासो ह्यसव
 त्वाक्षशफरतुलां यत्र धत्ते कलावान् ॥ उन्मीलद्रोणिभोगावलिसु

भगसितांभोजसंभावितांभागंगानेगारिसंगामहृदितवविधौ
मंगलान्यातनोनु॥७१॥ दृष्टाःसंकष्टदाहाःश्रवणपथगताःपुण्य
पुंजावगाहाःस्पृष्टाःसंसारपाथोनिधिपतितधरोद्धारधुर्यावरा
हाः॥पीतास्तापोपशांतिप्रजननपदवस्तेसुधावारिवाहाःक
ल्याणंकल्पयंतांकलिकलुषहराविष्णुपद्याःप्रवाहाः॥७२॥
तावत्कर्णाध्वयाताजनधनकलुषाधूननेगंधवाहादृष्टाःकिंद्वय
वाहाःसकृदहदहनेस्वर्गतोपुण्यवाहाः॥स्पृष्टाःसंसारहा
हारवकटुकमहांभोधिमग्नेवराहाःपीताःपीयूषधाराधिकतर
मधुराःपोतुगोदोदवाहाः॥७३॥शाङ्गीब्रह्मकमंडलोरधिगतैर्यैः
प्रापितीर्थीघ्रितांपैर्मृत्यंजयतामनाविगरलग्नस्तोजताजूतगैः
॥येभ्योशिखतमाधुरीमृदुजताजूतेमठेचंद्रमास्तानीमानिपयं
सिगौतमितवश्रेयोसियच्छंतुनः॥७४॥यासांसत्यपिसद्गुणानु
सरणेदोषानुवृत्तिःपदायाःप्राणान्परमर्पयंतिनपुनःसंपूर्णदृष्टिं
प्रिये॥अत्यंताभिमतेपिवस्तुनिविधिर्यासांनिषेधात्मकस्ता
स्त्रैलोक्यविलक्षणप्रकृतयोवामाःप्रसिध्यंतुताः॥७५॥द्रुतंय
स्यालोकाद्विरहिजनशोकापनयनंयदंकेसानंदंनयनमरविंदं
विहरति॥नयस्यापैतिश्रीःकचनिचयराहोरपिपुनःसमेखेदंरा
मावदूनहिमधामाशमयतु॥७६॥यत्कीर्त्याधवलीकृतंनिभुवनं
मूर्त्याजगन्मोहितंभक्त्येशःपरितोषितःसुचरितैरानंदितासज्ज
नाः॥पूर्णाशावहवःकृतावितरणैर्येनत्वयापाचकास्तस्मैसर्व
गुणाश्रयायभवतेदीर्घायुराशास्महे॥७७॥दानेकल्पतरुर्नये
सुरगुरुःकाव्येकविस्तेजसिप्रौढगीष्मरविर्धनेधनपतिःसत्ये
दयायांशिबिः॥गांभीर्यैसरितांपतिर्निरूपमेशौर्यैःसुभद्रापतिः
श्रीमान्धर्मरतिर्महीपतिरयंजीयात्सहस्रंसमाः॥७८॥वि
हृन्मानसहंसचैरिकमलासंकोचचंद्रद्युतेदुर्गामारण्णीललो
हितसमित्स्वीकारवैश्वानरः॥सत्यप्रीतिविधानदक्षविजयप्रा
भावभीमप्रभोसाम्राज्यंवरवीरबन्धारशतंवरंचमुच्चैःक्रिया॥७९॥

दिगंबर नितं विन्याः किमंबर विभूषणं ॥ वृत्त्यंवरहरः पायात्परी
रंभहरः परौ ॥ ८० ॥ मौलौ किन्नुमहेशमानि निजलं किंवक्त्रं भो
रुहं किं नीलालकवेणि कामधुकरी किं भूलता वीचिका ॥ किनेत्रेश
फरी किमुस्तनयुगं प्रेरवद्वयांगद्वयं साशं कामिति वंचय चारि सुतां
गंगाधरः पातुनः ॥ ८१ ॥ भीतिर्नैव भुजंग पुंगव विषात्प्रीतिर्न चंद्रा मृ
तान्नाशौ च नृकपाल कंठ लुलना च्छौ च न गंगाजलात् ॥ नौ द्वे
गश्चि ति भस्मनो न च सुरवंगौ शीतनालिंगना द्वात्मारामतया हिता
हितसमः स्वस्थो हरः पातुनः ॥ ८२ ॥ देव्याः प्राकृपरि रंभणे किल
करो द्वौ द्वौ पुनस्तत्करो रौ ह्रुंतन्मुख मुमुखं रंचयितुं द्वौ चाध
रास्वादनैः ॥ द्वौ नेत्रांत च लाल कोपनयने मोक्तुं च नीवीं हृद्वां ह्रावि
त्यं सफलीकृताखिलकरः पायात्सवः शंकरः ॥ ८३ ॥ मातस्तातज
टासु किंसुरसरि किं शेरवरे चंद्रमाः किं भाले ह्रुतभुक्लुठत्पुरसि
किं नागाधिपः किं करौ ॥ कृत्तिः किं जघनद्वयोंतरगतं यद्दीर्घमालं
बते श्रत्वा पुत्रवचो विकास्मितमुखी लज्जानना पातुवः ॥ ८४ ॥
पंचास्य पंचदशनेत्रपिधानदक्षादाक्षायणी मृदुकराः कृतिनः
पुनंतु ॥ द्वौ वल्लकीं कथमकेति च वादयंता वष्टादशो पिघटयन्
सुतमौ न मुद्रां ॥ ८५ ॥ उद्वाहारे पिता द्वाक्षतनिजपदयोः संगता
मिंदुमौलावानश्रेया सुधांशोर्बधित किल कलांतूर्णमेवान्नपूर्णौ ॥
सत्तानामक्षतानाममृतदृगनलोपाधितः पक्वभावान्ना नार्थैर
अपूर्णा प्रणतजनततेः पूर्णता मातनोतु ॥ ८६ ॥ यादृज्जानासि जांबून
दगिरिशिखरे कांतिरिंदो कलानामित्यौ त्सु क्येन पत्यौ स्मितमधुरमुखौ
भोरुहं भूषमाणे ॥ लीलादोलायमान श्रुतिकमलमिलङ्ग संगीत
साक्षी पायादंभोधिजायाः कुसुमशरकलानात्यनां दीनकारः ॥ ८७ ॥
॥ ८७ ॥ कः खेभाति हतो निशाचरपतिः केनां बुधावाद्रवत्कः की
दृक्तरुणि विलासगमनं कोनामराज्ञप्रियः ॥ किंपत्रं नृपतेः किम
शूललितं कं रामनामावधीत् मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं त
त्प्रात्तवाशीर्वचः ॥ ८८ ॥ नक्रोधः क्रियतां प्रिये स तु भवन्मौलि

स्थगंगोदरेमुग्धेमानसपूजितं त्यजकृतं युष्मान्नि योगद्वयं ॥ वक्त्रे
 श्ले षममुं निराकुरुकदाश्चि ह्येसिवक्रौ मया वामां ग्येति ह तोत्त
 रः स्मरहरः स्मेराननः पातुवः ॥ ॥ यं शैवाः समुपासते शिव इति
 ब्रह्मेति वेदांति नो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः
 ॥ अर्हन्नि त्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोयं बोविद
 धातुवांछितफलं त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ ॥ लोले ब्रूहिकपालि
 कामिनि पिता कस्ते पतिः पाथसांकः प्रत्येति जलात्पत्यजननप्रत्ये
 तियः प्रस्तरात् ॥ इत्थं पर्वतसिंधुराजस्तयोराकर्ण्य वाक्चातुरी
 सेस्मेरस्य हरेर्हरस्य च मुदोनि प्रंतुं विघ्नंतुवः ॥ ॥ भो हैरं वकि
 मंबरो दिषिक थं कर्णौ लुठत्यग्निभूः किं ते स्केद विचेष्टितं मम पु
 रा सरल्या कृता चक्षुषां ॥ नैतत्तेषु चितंगजास्य चरितं नासां मिमी
 तं वमेमे मामेति स्फुटौ विलोक्य हसती पायादुपायादुमा ॥ ॥
 श्रावं श्रावं त्वदीयं गुणगणमखिलं सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्पाप्या
 मीक्षितेभ्यः सकलविषयजं भूपवर्गे विहाय ॥ त्वत्तोहं प्राप्नुमि ह्यु
 विबुधतिलकतां त्वत्समीपेति दूरादायातस्त्वं शतायुर्भवकुरु च
 तथा येन नान्यं भजेहं ॥ ॥ भास्वेत्सारथिबंधुवाहनसखीगेहे
 तनौ तत्सुतौ नाभ्यद्भूतजजातवास्तवदनेसूयेद्रवाहो वहिः ॥
 अंके सूनुतनूजतत्सुतस्तुतः शय्यागृहे संदरी विह्वान्संसदिवा
 चिह्णचरितं ध्यानं हरेर्मानसे ॥ ॥ इत्याशिषः ॥ इति श्रीश
 शाङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां आशीपरिच्छेदस्तृतीयः ॥ ३ ॥

अथ सुभाषितप्रशंसा

संसदितदेवभूषणमुपकारकमवसरे धने मुख्यं ॥ सूक्तं दधति सु
 वर्णं कल्याणमनर्घ्यमिह धन्याः ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ कथमिह मनुष्य
 जन्मा संप्रविशति सदसि विबुधगमितायां ॥ येन न सुभाषिता
 मृतमास्वादितमाननां तमातृप्तेः ॥ २ ॥ चाणकस्य ॥ सुभाषितम
 यैर्द्रव्यैः संग्रहं न करोति यः ॥ सोऽपि प्रस्तारयते पुकां प्रदास्यति दक्षि
 णां ॥ ३ ॥ चाणकस्य ॥ प्रसन्नाः कातिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः ।

भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो गृहे स्त्रियः ॥ ४ ॥ त्रिविक्रमस्या ॥
ये सूक्ती दुकला कलं कजनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककर्के
शधियः साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः ॥ ये वा द्वेषमधीमलीमसधियस्तान्प्रा
ज्ञगोष्ठीरसप्रौढप्रावृढवग्रहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ ५ ॥ कस्या
पि ॥ कर्णा मृतं सूक्तिरसं विमुच्यतेषु यत्नः स्फुमहाचबलस्य ॥ अ
वेक्षते केलिवनं प्रविष्टः क्रमेलकः कंटकजालमेव ॥ ६ ॥ विलूणस्य ॥
सुभाषितेन गीतेन युवतीनां च लीलया ॥ मनोनभिद्यते यस्य स यो
गी ह्यथवा पशुः ॥ ७ ॥ सुभाषितमयद्रव्यसंग्रहं न करोति यः ॥ प्रस्ता
वयज्ञे संप्राप्ते कां प्रदास्यति दक्षिणां ॥ ८ ॥ संसारकटुवृक्षस्य द्वे फले
ह्यमृतोपमे ॥ सुभाषितरसाः स्वादः संगतिः मुजने जने ॥ ९ ॥ सुभा
षितरसा स्वादजातरोमां च कंचुकाः ॥ विनापिका मिनी संगं कवयः
मुखमासते ॥ १० ॥ प्रस्तावे हेतुयुक्तानियः पठत्यविशंकितः ॥ सक
विस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य परिश्रमः ॥ ११ ॥ पृथिव्यां त्रीणि रत्ना
नि जलमन्नं सुभाषितं ॥ मूढैः पाषाणखंडेषु रत्नं संज्ञा विधीयते ॥
१२ ॥ यस्य बक्रकुहरे सुभाषितं नास्ति नाप्यवसरे प्रजल्पति ॥ आ
गतः सदसि धीमतामसौ लेप्यनिर्मितद्ववावभासते ॥ १३ ॥ धर्मो य
शोनयो तस्य मनोहारि सुभाषितं ॥ इत्यादिगुणरत्नानां संग्रहीना
वसीदति ॥ १४ ॥ बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ॥ अबो
धोपहताश्चान्ये जीर्णमंगे सुभाषिते ॥ १५ ॥ नायं प्रयाति विकृतिं वि
रसो नयः स्यान्नक्षीयते बहुजनैर्नितरां निपीतः ॥ जाड्यं निहंतिरु
चिमेति करोति तृप्तिं नूनं सुभाषितरसो न्यरसातिशायी ॥ १६ ॥ र
तरीति वीतवसनाप्रिये वशुह्यपि बाड्युदे सरसा ॥ अरसा सा लंक
तिरपि नरोचतेशलभं जीव ॥ १७ ॥ यत्राक्षरसुवर्णसूत्रमिव यस्य
द्यं सुमेरोस्तदा दुर्मीलल्लुखं विंदं कंदलवत्सच्छः पदार्थस्तु यः
॥ तत्राप्युल्लसदंशुकांतरलसत्कांताकुचो तोपमं व्यंग्यं यत्र तदेव
काव्यमितरहं देवतोपप्लवः ॥ १८ ॥ प्रातः पंकजकुड्मलं द्युतिपदं
तत्केसरोल्लासवानथोऽप्यंतरसौरभप्रतिनिभं व्यंग्यं च मत्कारियत्

द्वित्रैर्यद्रसिकैश्चिरं सह दयेभृगैरिवास्वाद्यते तत्काव्यं न पुनः प्रम
 त्तकुक्कवेर्यत्किंचिदुज्जलितं ॥ १९ ॥ अविदितगुणापि सत्कविभणि
 तिः कर्णेषु वमति मधुधारां अनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मा
 लतीमाला ॥ २० ॥ यत्सेवनीयमसताममृतप्रायेः सुवर्णविन्यासे
 ॥ स्फुरसार्यमयं काव्यं त्रिविष्टपं वा समं विद्मः ॥ २१ ॥ सत्कविरस
 नासूर्यनिस्तषतरशब्दशालिपाकेन ॥ तृप्तो दयिताधरमपि ना
 द्रियते कासुधादासी ॥ २२ ॥ निंदंते यदि नाम मंदमतिभिर्वक्त्राः क
 वीनां गिरः स्तूयंते न च नीरसैर्मृगदृशां वक्त्राः कलाक्षच्छगः ॥ त
 द्दैव गध्यविदांसतामपि मनः किं नेह ते वक्तुं धत्ते किं न हरः किरी
 टशिखरे वक्त्रां कलामैदवीं ॥ २३ ॥ काव्यस्याप्रफलस्यापि कोम
 लस्येतरस्य च ॥ बंधकापाविशेषेण रसोप्यन्यादृशो भवेत् ॥ २४
 ॥ किं हारैः किमु कंकणैः किमस्रमैः कर्णावतंसैरलंकेयूरैर्मणिकुंड
 लैरलमलंसाडंबैरंबरैः ॥ पुंसामेकमखंडितं पुनरिदं मन्यामहे
 मंडनं यन्निष्पीडितपार्वणामृतकरस्य दर्पमाः सूक्तयः ॥ २५ ॥ इंदु
 प्रभारसविदं विहगं विहाय कीरानने स्फुरसि भारतिकारतिस्ते ॥
 आद्यं यदि श्रयसि जल्पतु तत्प्रभायाः काव्यस्य सत्कविरुतस्य वि
 शेषमेषः ॥ २६ ॥ अध्वनिपदग्रहपरं मदयति हृदयं नवाश्रवणं ॥
 काव्यमभिज्ञसभायां मंजीरं केलिवेलायां ॥ २७ ॥ यथायूनस्तद्व
 त्यरमरमणीयापिरमणीकुमाराणामंतःकरणं हरणं नैव कुरुते ॥
 मदुक्तिश्चेदंतर्मदयति संधीभूयसधियां किमस्यानामस्यादरसपु
 रुषानादरभरैः ॥ २८ ॥ सरसपरिषत्कर्णश्राव्यं कवित्वरसायनं
 विरसमनसां नेतुं नेहामहे श्रवणांकितं ॥ मृगमदरसं बिंबोष्ठीनांक
 ठोरकुचोचितं जघननिकटे क्लिप्ते लिपेज्जरन्महिषस्य कः ॥ २९ ॥ नां
 धीपयोधरद्वानितरां प्रकाशो नो गुर्जरीस्तनद्वानितरां निगूढः
 ॥ अर्थो गिरामपि हितः पिहितश्च कश्चित्सौभाग्यमेति मरहद्व
 धूकुचाभः ॥ ३० ॥ आंतरमपि बहिरिव व्यंजयितुं रसमशेषतः स
 ततं ॥ असती सुकविसूक्तिः काचघटीति त्रयं वेद ॥ ३१ ॥ गणेश्वर

वेर्वचोविरचनैकवाचस्पतेः प्रसन्नगिरिनेदिनीचरणपल्लवं
 ध्यायतः॥ तथाजयतिभारतीभगवतीयथासासुधीसुधीभव
 तिस्रःश्रवामधरमाधुरीम्लायति॥३१॥ यशोधननिधेर्यदानरह
 रेर्वचोवर्ण्यतेतदागतमदामदालसमरालबालारवाः॥नकि
 भ्रमचरीकरीभवतिचाधरीमाधुरीसुधाकरसुधाद्वारीमध
 कथावृथाजायते॥३२॥ अयमेवागुंफोविशदपदवैदग्ध्यम
 धरःस्फुरद्वंधोबंधोजडहृदिहृतार्थःकविहृदि॥कलाक्षोवा
 मास्यादरदलितनेत्रांतगलितःकिशोरेनिःसारःसतुकिमपि
 यूनःस्थगयति॥३३॥ किंवेस्तेनकाव्येनकिंकांडेनधनुष्म
 तः॥ परस्यहृदयेलग्नंयन्नघूर्णयतेशिरः॥३४॥ इतिशार्ङ्गध
 रविरचितायांपञ्चत्यां सुभाषितप्रशंसापरिच्छेदःश्रुतुर्थः॥४॥

निरवद्या

अथकाव्यप्रशंसा

निपद्यानियदिनाद्यस्यकासतिः॥ भिक्षुकस्याविनिक्षिप्तःकिमिषु
 नीरसोभवेत्॥२॥ भवभूतैः॥ कान्यच्छामःस्फुराःस्वर्गेनिवसा
 मोवयंभुवि॥ किंवाकाव्यरसःस्वादुकिंवास्वादीपसीसुधा॥३॥
 कस्यापि॥ रव्यातिंगमयतिमुजननःसुकविर्विदधातिकेवलंकाव्यं
 ॥ पुण्यातिकमलमंभोलक्ष्म्यातुरविर्विनि योजयति॥४॥ कस्यापि
 ॥ यातायांति चयातारोलोकाःशोकाधिकाभुवि॥ काव्येसंब
 धिनीकीर्तिःस्थापिनीनिरणयिनी॥५॥ कस्यापि॥ विपुलहृदया
 मिभोग्येखितिकाव्येजडोनमौरव्येस्वे॥ निंदतिकंचुककारं प्रायः
 शुष्कस्तनीनारी॥६॥ अनंतदेवानां॥ किंतेनकिलकाव्येनमृद्यमा
 नस्ययस्यताः॥ उद्धेरिवनायांतिरसामृतपरंपराः॥७॥ जयमा
 धवस्य॥ नवोक्तिर्जातिरग्राम्याश्लेषेभिरुहःस्फुरेत्तोरसः॥ विकटा
 क्षरसंबंधःकृत्स्नमेकत्रदुर्लभं॥८॥ बाणभट्टस्य॥ दुर्जनहुता
 शदग्धंकाव्यसुवर्णंविशुद्धिमुपयाति॥ दर्शयितव्यतस्मान्मात्स
 रिमनसःप्रयत्नेन॥९॥ येनाकृष्टसुवर्णसूत्रमिवतत्पद्यं सुमेरो

स्तदादुन्मीलत्कुरुविंदकंदलद्वस्वच्छः पदार्थस्तपः॥ तत्रा-
 व्युल्लसदंशकांतविलसत्कांताकुचांतोपमव्यंगं यत्तद्दहो कवित्व
 मपरं वाग्देवतोपप्लवः॥१०॥ कयोरप्येतौ॥ सद्भिर्भाव्येहितेकाव्ये
 वृथादुर्जनगर्जनं॥ चंडीशांगीकृतेचन्द्रेरुंतुदः किंविधुंतुदः॥११
 वित्तपचतुर्वेदस्य॥ समलंकरोतिकाव्यं सुकविः कुकविश्च तदुभयं
 काव्यं॥ अनलंकरोतिचित्ते सद्यः स्वश्रवणमात्रेण॥१२॥ कविः पिता
 पोषयति पालको रसिकः पतिः॥ कवितायुवते नूनं सोदरास्तु विवे-
 किनः॥१३॥ न एव पदविन्यासास्ता एवाऽर्थविभूतयः॥ तथाऽपि न
 व्यभवति काव्यग्रथनकोशलात्॥१४॥ सरसाऽपि कवेर्वाणी हरि-
 नामांकिता यदि॥ साऽदरंगृह्यते तज्ज्ञैः शक्तिर्मुक्ताऽन्विता यथा
 ॥१५॥ कृतमंदपदन्यासा विकचश्रीश्चिरुशब्दभंगवती॥ कस्य
 न कंपयते कंजरेव जीर्णस्य सत्कवेर्वाणी॥१६॥ सरसासाऽलंका-
 रास्तपदन्यासा सुवर्णमयमूर्तिः॥ आर्या तथैव भार्या न लभ्यते
 पुण्यहीनेन॥१७॥ अतिरमणीयेकाव्येपिशूनोऽन्वेषयति दूषणान्ये-
 व॥ अतिरमणीयेव पुषि व्रणमिव हिमक्षिकानिकरः॥१८॥ कर्णा-
 ऽमृतसूक्तिरसं विमुच्य दोषेषु यत्नः स महान्खलस्य॥ अवेक्ष-
 ते कैलिवनं प्रविष्टः क्रमेलकः कंटकजालमेव॥१९॥ इति शार्ङ्ग-
 धरविरचितायां पद्धत्यां काव्यप्रशंसापरिच्छेदः पंचमः॥ ५॥ ॥

अथ विद्या

विद्यानाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं विद्याभोगकरी य-
 शः सुखकरी विद्यागुरूणां गुरुः॥ विद्याबंधुजनो विदेशगमने वि-
 द्यापरं दैवतं विद्याराजस्तपूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पश्युः॥१
 ॥ सद्दिद्यापदिकाचिंतावराकोदरपूरणे॥ शक्तोऽप्यशनमात्रो-
 तिहरेराम इति ब्रुवन्॥२॥ माते वरक्षति पिते वहिते नियुंते कांते
 वचाऽपिरमयत्यपनीयसेदं॥ लक्ष्मीं तनोति वित्तनोति च दिक्षु की-
 र्तिं किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या॥३॥ न चोर्हार्यं न च राज-
 हार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि॥ व्यथेकृते वर्धत एव नित्यं॥

विद्याधनं सर्वधनप्रधानं ॥४॥ विद्यया विनयाऽवाप्तिः सा चेद
विनया बह्वा ॥ किंकुर्मः कं प्रतिब्रूमो गरदायां स्वमातरि ॥५॥ स
र्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमं ॥ अहार्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षय
त्वाच्च सर्वदा ॥६॥ किंकुलेन विशालेन विद्याहीनस्य देहिनः ॥
कुलीनोऽपि विद्यावान् देवैरपि स पूज्यते ॥७॥ वीणेव श्रोत्रहीनस
लौलाऽक्षीव विचक्षुषः ॥ व्यसोः कुसुममालेव विद्यास्तब्धस्य नि
ष्फला ॥८॥ गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वतपना बुधैः ॥ यद्यपि
स्यान्न फलदा सलभा सान्यजन्मनि ॥९॥ शून्यः पुच्छमिव व्यर्थं जी
वितं विद्यया विना ॥ न गुह्यगोपने शक्तं न च देशनिवारणे ॥१०॥ इति विद्या

अथ सामान्य कविप्रशंसा

कतिपयनिमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वलैर्जगति ॥ कल्पं त
कोटिवंधुः स्फुरतिकवीनां यशः प्रसरः ॥१॥ शंखधरस्य ॥ सुभा
षितरसास्वादबद्धरोमांचकंचुकाः ॥ विनापि कामिनीसंगं कव
यः सुखमासते ॥२॥ कस्यापि ॥ संतिश्चानद्वयसंख्याजातिभाने
गृहे गृहे ॥ उत्पादकानबहवः कवयः शरभा इव ॥३॥ बाणभट्टस्य
॥ कवयः परितुष्यन्ति नेतरे कविसूक्तिभिः ॥ न त्वकूपारवत्कूपावधं
ते विधुकांतिभिः ॥४॥ श्रीधनदेवानां ॥ किंकवेस्तस्य काव्येन किंका
डेन धनुष्मतः ॥ परस्य तद्दये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥५॥ त्रिवि
क्रमस्य ॥ पुरस्वमात्रेण काव्यस्य करोत्यद्दयोजनः ॥ छाया मच्छ
मपि श्यामां राहुस्तारापतेरिव ॥६॥ बाणभट्टस्य ॥ लंकापतेः संकु
चितं यशो यद्यत्कीर्तिपात्रं घुराजपुत्रः ॥ स सर्व एवादि कवेः प्रभा
वो न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥७॥ विल्हणस्य ॥ उत्फुल्लगलै
रालापाः क्रीयंते दुर्मुखैः सुखं ॥ जानाति हि पुनः सम्यक् कविरेव
कवैश्चमं ॥८॥ त्रिविक्रमस्य ॥ शिलाविद्यामारुतामोरिकाद्याः
काव्यं कर्तुं संति विज्ञाः स्त्रियोपि ॥ विद्यां वेत्तुं बाहिनो निर्विजेतुं वि
श्वं वक्तुं यः प्रवीणः सर्वदा ॥९॥ श्रीधनदेवानां ॥ अपि मुदसुपयां
तो वाग्विलासैः स्वकीयैः परमणितिषु तृप्तिं यांति सतः कियंतः ॥

निजघनमकरेदस्यं दपूर्णालवालः कनककलशसेकं नेहते किं र
 सालः ॥ १० ॥ जयदेवस्य ॥ ते धन्यास्ते महात्मानो ये षालोके स्थितं
 यशः ॥ ये निर्बहानिकाव्यानिये च काव्येषु कीर्तिताः ॥ ११ ॥ कस्यापि
 जयंति ते सकृत्तिनोरससिद्धाः कवीश्वराः ॥ नास्ति येषां यशः का
 ये जरा मरणजं भयं ॥ १२ ॥ भर्तृहरेः ॥ महीपतेः संति नयस्य पार्श्वे
 कवीश्वरास्तस्य कुतो यशोसि ॥ भूयः कियंतो नवभूवुरुर्व्यानामा
 पि जानाति न कोपि तेषां ॥ १३ ॥ विल्हणस्य ॥ अर्थान्केचिदुपासने कृ
 पणवत्केचिद्वलं कुर्वते वेश्यावत्त्वलुधातुवादि नद्वोद्भ्रंतिके
 चिद्रसान् ॥ अर्थालं कृतिसद्रसद्रवमुच्चावाचां प्रशस्तिस्पृशां कर्तारः
 कवयो भवन्ति कतिचित्युपैरगणैरिह ॥ १४ ॥ श्रीराघवचैतन्यश्री
 चरणानो ॥ कविवाक्यामृततीर्थस्नानैः शताभूशं यशो देहाः ॥ ये
 षांत एव भूषा जीवन्ति मृतावृथैवान्ये ॥ १५ ॥ अमृतो ह्ये सणे चारु
 रशेषजनसज्जनः ॥ कविर्गरुडवन्मान्यमिद्रवज्रादिवृक्षकृत् ॥
 ॥ १६ ॥ एतौ शार्ङ्गधरस्य ॥ काव्यमग्न्यो गिरो यावत् चरन्ति विशला
 भुवि ॥ तावत्सारस्वतं स्थानं कविरासाद्यतिष्ठति ॥ १७ ॥ कस्यापि ॥
 इति शार्ङ्गधरविरचितायां पदव्यां सामान्यकविप्रशंसापरिच्छेदः षष्ठः

अथ विशिष्टकविप्रशंसा ॥

कवीं दुर्नोमिवाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथां ॥ चंद्रिका मिव चिन्वं
 ति च कोरादवसाधवः ॥ १ ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥ श्रवणं जरिपुटपेयं
 विरचितवाभारतारव्यममृतं यः ॥ तमहमरागमनृणां कृष्ण
 द्वैपायनं वंदे ॥ २ ॥ कस्यापि ॥ त्रयोग्यस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्र
 योगुणाः ॥ त्रयोदशप्रबंधाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ ३ ॥ राजशे
 खरस्य ॥ कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी ॥ पर्वते पर
 माणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितं ॥ ४ ॥ कृष्णभट्टस्य ॥ कविरमरः कविर
 चलः कविरभिनेदश्च कालिदासश्च ॥ अन्ये कवयः कपयश्चाप
 लमात्रं परं दधति ॥ ५ ॥ कस्यापि ॥ श्लेषकेचनशब्दगुफविषये
 केचिद्रसेचापरे लंकारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथावर्णकाः ॥

आःसर्वत्रगभीरधीरकविताविद्यातवीचातुरीसंचारीकविकुंभि
 कुंभभिदुरोबाणस्तपंचाननः॥६॥ श्रीचंद्रदेवानां॥ भवभूतिम
 नादृत्यनिर्वाणमतिनामया॥ मुरारेःपदचिंतायामिदमाधीयते
 मुनेः॥७॥ कस्यापि॥ शब्दार्थयोःसमोगुंफःपांचालीरीतिरुच्य
 ते॥ श्रीलाभट्टारिकावाचीबाणोक्तिषुचसायदि॥८॥ कयोरपि॥
 नीलोत्पलदलश्यामांविज्जकांमामजानता॥ वृथैवदंडिनाप्रोक्तंसर्व
 शुक्लासरस्वती॥९॥ विज्जकायाः॥ इंदुप्रभारसविदंविहगंविहा
 यकीराननेस्फुरसिभारतिकारतिस्ते॥ आद्यंयदिश्रयसिजल्पत
 कोमुदीनांगोविंदराजवचसांचविशेषमेषः॥१०॥ देवेश्वरस्या॥
 यथेयंवाग्देवीस्तकविमुरववासव्यसनिनीकुहूकंठकंठीविल
 सतितथाचेदनवधि॥ नदाभूमीभागेनिरूपयतमःकिंचिद्विषस
 समाधत्तेसाम्यंधनदभणितीनांमधुरिमा॥११॥ श्रीधनददेवानां
 ॥ नमुग्धदयिताधरेनविषभाजिरत्नाकरेनराहुमुखकोटरेनकि
 ल्लाक्ष्यपक्षांतरे॥ सुदर्शनकवीश्वरेरसिकचक्रचूडामणौगुणैक
 सिमुखांबुधालयजतसांद्रचंद्रभ्रमं॥१२॥ श्रीहरिहरदेवानां॥ स
 रस्वतीचकर्णादीविजयांकाजयत्यसौ॥ यावैदर्भगिरांवासःका
 लिदासादनंतरं॥१३॥ कस्यापि॥ माघेनविघ्नितोत्साहानोत्सहं
 तेपदक्रमं॥ स्मरंतोभारवेरेवकवयःकपयोयथा॥१४॥ धनपा
 लस्या॥ हृदिलग्नेनबाणेनयन्यंदोपिपदक्रमः॥ भवेत्कविकुरं
 गाणांचापलतत्रकारणं॥१५॥ तावत्कविविहंगानांध्वनिर्लो
 केषुशस्यते॥ याचन्नेविशतेश्रोत्रेमयूरमधुरध्वनिः॥१६॥ त्रिलो
 चनस्येतौ॥ भासौनाभिरसौमिलौवररुचिःश्रीसाहसौकःकविर्मा
 शोभारविकालिदासतरलाःस्कंधास्तबंधुश्रवयः॥ दंडीबाणदि
 वाकरौगणपतिःकांतश्वरत्नाकरःसिंहायस्यसरस्वतीभगव
 तीकेतस्यसर्वेप्यमी॥१७॥ अहोप्रभावेवाग्देव्यायन्मातंगदि
 वाकरः॥ श्रीहर्षस्याभवत्सभ्यःसमोबाणमयूरयोः॥१८॥ सर
 स्वतीपवित्राणांजातिस्तत्रनदेहिनां॥ व्यासस्यर्हीकुलालोभूय

द्वेणोभारतेकविः॥१९॥ राजशेखरस्यैते॥ काव्यप्रपंचचंचूरचय
 तिकाव्यंनसारविद्ववति॥तरवःफलानिसुवतेविंदतिसारंमत्तंगस
 मुदायः॥२०॥अनंतपदविन्यासरचनासरसाकवेः॥बुधोयदिसमी
 पस्थोनकुजन्मापुरोयदि॥२१॥कविरहिताःकविलापाजायेतेकंठ
 शोषणायैव॥संमुखगतःकविश्चेत्भवतिकुलपिताऽपिकविकुल
 पितैव॥२२॥नूनंनिसर्गतःकविरूढमलप्रशमनेहिसरसानां॥प्रति
 कूलतापिनभवेदनर्थकृत्कृतकवत्कदाचिदपि॥२३॥विद्वत्कवयःकव
 यःकेवलंकवयस्तुकेवलंकपयः॥कुलजायासाजायाकेवलजाया
 तुकेवलमाया॥२४॥कविःकरोतिपद्यानिलालयत्फत्तमोजनः॥त
 रुःप्रसूतेपुण्याणिमरुद्वहतिशौरभं॥२५॥मदुक्तिश्चेदंतर्मदयति
 सुधीभूयसुधियःकिमस्यानामस्यादलसपुरुषाऽनादरभरैः॥यथा
 यूनस्तद्वत्परमरमणीयाऽपिरमणीकुमाराणामंतःकरणहरणंनै
 वकुरुते॥२६॥लौकिकानांहिसाधूनामर्थवागनुवर्तते॥ऋषीणांपु
 नराद्यानांवाचमर्थोऽनुधावति॥२७॥माघश्चोरोमयूरोमुररिपुरप
 रोभारविःसारविद्यःश्रीहर्षःकालिदासःकविरथभवभूत्याब्धयोभो
 जराजः॥श्रीदंडीडिडिमारव्यःश्रुतिमुकुटशुरुर्भल्लुटोभट्टबाणः
 रव्याताश्चाऽन्येस्तुबंध्वाद्यद्वद्वहतिभिर्विश्वमाल्हादयेति॥२८॥
 काव्यंकरोतिसुकविःसहृदयएवव्यनक्तितत्तत्त्वं॥रत्नंखनिःप्र
 सूतेरचयतिशिल्पीतुतत्कषमां॥२९॥मंदंनिक्षिपतेपदानिपरि
 तःशब्दंसमुद्गीक्षतेनानाऽर्थाःहरणंचकोक्षतिमुदाऽलंकारमा
 कर्षति॥आदत्तेसकलंसुवर्णनिचयंधत्तेरसाऽतर्गतंदोषाऽन्वेष
 णतत्परोविजयतेचोरोपमःसत्कविः॥३०॥तेभूमीपतयोजयं
 तिनतयोपेष्वांदिषद्भृतांतेवंचायतयोविशंतिमतयोपेष्वांपरेब
 ह्मणि॥तेष्वाध्याःकवयोवयोमदभरव्याजंभमाणांगनादृक्पात्ता
 द्वतोषयंतिहृदयंयेष्वांगिरांसंचयः॥३१॥अर्थंकेचिदुपासतेरूप
 णवत्केचित्वलंकुर्वतेवेष्यावत्तवलुधातुवादिनद्वोद्वध्नंतिकेचि
 द्रसान्॥अर्थालंकृतिसद्रसद्रवमुचांचांचांप्रशस्तिस्पृशांवक्तारः

कवयो भवन्ति कतिचित्पुण्यैरगण्यैरिह ॥३२॥ भूतावेशनिवेशिताश
यद्वश्रो कंकरोत्याश्रुयः श्लाघंते कविरद्भुतो यमिति तं मिथ्या जन
विस्मिताः ॥ द्वित्राण्येव पुरः पदानिरचयन्पश्चात्समालोचयन्
दूरं यः कवितां निनीषति कविः कामीव सस्तु यतां ॥३३॥ सत्यं संति
गृहे गृहेपि कवयो येषां वचश्चातुरीस्वेहर्म्यकुलकन्यकेवलभते
स्वल्पैर्गुणैर्गौरवं ॥ दुप्रायः स तु कोपिको विद्यति र्यद्वा कुरसग्राहि
णी पण्यस्त्रीविकला कलापकुशला चेतांसि हर्तुं क्षमा ॥३४॥ उमामिमां स
मुद्दीक्ष्य शीतदीधिति शेरवर ॥ एषापि भारती भानुयुतं सीरुत्यवर्त
ति ॥३५॥ पदव्यक्तिव्यक्तीकृतसहृदयानंदसरणौ कवीनां काव्येन
स्फुरति तु धमात्रस्यधिषणा ॥ नवक्रीडावेशव्यसनपिशुनो यः कु
लवधूकटाक्षाणां पंथाः सरवलुगणिकानामविषयः ॥३६॥ धन्या
स्ते कवयो यदीयरसना रूक्षा ध्वसंचारिणी धावन्ती वसरस्वती द्रु
तपदन्या सेननिःक्रामति ॥ अस्माकं रसपिच्छले पथि गिरां देवी नव
नोदयत्पीनोत्तुंगपयोधरेन युवतिर्मोश्चर्यमालं वतै ॥३७॥ साहित्ये
सुकुमारवस्तुनि दृढन्यासग्रहग्रंथिले तर्के वामपिसे विधातरि स
मंलीलायते भारती ॥ शय्यावास्तुमृदूत्तरछटपटादर्भो कुरैरा
स्मृता भूमिर्वाहृदयंगमो यदि पतिस्तुल्यारतिर्योषितां ॥३८॥ क
तिचिदुद्धतनिर्भरमत्सराः कतिचिदात्मवचस्ततिशालिनः ॥ अ
हह केपि निरक्षरकुक्षयस्तदिह संप्रतिकं प्रतिमेश्रमः ॥३९॥ येषां
कोमलकाव्यकौशलकलालीलावती भारती तेषां कर्कशवक्रतर्क
रचनोद्गरेपि किं हीयते ॥ यैः कांताकुचमंडले कररुहाः सानंदमा
रोपितास्तैः किं मत्तकरीं द्रुकुं भशिरवरेनारोपणीयाः शराः ॥४०॥
माते गीमिव माधुरीं ध्वनिविदो नैव स्पृशंस्तु तमां व्युत्पत्तिकुलकन्य
कामिवरसो न्मत्तानपश्यंत्यमी ॥ कस्तूरीघनसारसौरभसहृद्यु
त्पत्तिमाधुर्ययोर्योगः कर्णरसायनं सुललितककस्यापि संजायते ॥
॥४१॥ मौलोमंदारदामभ्रमदलिपटलीकावलीश्रोणि विवेकजत्कां
चीकलापंचरणकमलयोर्मंजुमंजीरसिंजान् ॥ उत्संगे कीरेगीति

स्तनभुविमसृणं वल्लुकीपंचमं वागत्काव्ये दत्तकर्णाशिवशिवम
 नुतेभारतीभारमेव ॥ ४२ ॥ कस्यां चिद्वाचिकैश्चिन्ननुयदिविहितं
 दूषणंदुर्दुस्त्वैष्ठिचं किं नस्तदास्यात्प्रथितगुणवतां काव्यको
 टीश्वराणां ॥ बाह्यश्चेद्वंधवाहाधिकविहितजवाः पंचशश्चांध
 रवंजाः काहानिः शेरशाहस्यतिपकुलमणेरश्वकोटीश्वरस्य ॥ ४३ ॥
 ॥ विद्वद्दं नरंगिताग्रसरणिः कर्त्ता शिरो बिंदुकं कर्मतिप्रतिबोधि
 तान्वयविदेयेपितेभ्यो नमः ॥ ये तु ग्रंथसहस्रशाणकषणत्रु
 त्यत्कलंकैर्गिरामुल्लेखैः कवयंति विल्लुणकविस्तेष्वेव संनह्यति
 ॥ ४४ ॥ पातुं श्रोत्रसायनं रचयितुं वाचः सतां संमताव्युत्पत्तिं
 परमामवाप्नुमवधिलब्धुं रसस्रोतसः ॥ योक्तुं स्वादुफलं च जीवि
 ततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्वातः शृणुराजशेखरकवेः सूक्तीः सुधा
 स्कंदिनीः ॥ ४५ ॥ नैव व्याकरणज्ञमेति कविता न भ्रातरं तार्किकं
 दूरात्सं कुचितेव गच्छति पुनश्चांडालवच्छांदसां ॥ मीमांसानिपु
 णं नेपुंसं कमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा काव्यालंकरणज्ञमेत्येकविता
 कां तावृणीते स्वयं ॥ ४६ ॥ इति श्रीशार्ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां वि
 शिष्टकविप्रशंसापरिच्छेदः सप्तमः ॥ ७ ॥

अथ कुकविनिर्देशः

अप्रगल्भाः पदन्यासे ज न नीराग हेतवः ॥ संत्येके बहुला लापाः कव
 यो बालका इव ॥ १ ॥ त्रिविक्रमस्य ॥ गणयंति नापशब्दं न वृत्तभेगं
 क्षयं न चार्थस्य ॥ रसिकत्वेनाकुलिता वेश्यापतयः कुकवयश्च ॥ २ ॥
 कस्यापि ॥ द्राघीयसादाष्ट्यगुणे न युक्ताः कैः कैरपूर्वैः परकाव्यरवैः
 ॥ आडंबरं ये वचसां वहंतिते केचिदार्थाः कवयोजयंति ॥ ३ ॥ विल्लुण
 स्य ॥ धिक्कारे कलिकालया हिविलयं केयं विपर्यस्तताहा कष्टं श्र
 तिशां लिनो व्यवहृतिर्ल्लोचिता दृश्यते ॥ एकैर्वाङ्मयदेवता भ
 गवती विब्रेतु मानीयते निःशंकैरपरैः परीक्षणविधौ सर्वांगमुद्वा
 टने ॥ ४ ॥ विल्लुणस्य ॥ कविभिर्नृपसेवासु चितालंकारहारिणी ॥
 वाणीवेश्ये बल्लोभेन परोपकरणीकृता ॥ ५ ॥ क्षेमेंद्रस्य ॥ अन्यव

र्णपरावृत्त्याबंधचिन्हनिगूहनेः॥ अनारब्धातः सतांमध्ये कविश्चो
रोविभाव्यते॥६॥ व्यासादीन्कविपुंगवाननुचितैर्वाक्यैः सलीलं ह
सन्त्रीचैर्जल्पनिमील्यनेत्रयुगलश्लोकान्सगर्वपठन्॥ काव्यधि
कुरुयत्परैर्विरचितं स्पृष्ट्वा स्वार्थं बुधैर्यद्यभ्यर्थयसे श्रुतेन रहितः पां
डित्यमास्तु वलात्॥७॥ बालाकटाक्षसूत्रितमसतीनेत्रत्रिभागक
तभाष्यं॥ कविमाणवकादूती व्याख्यातमधीयते भावं॥८॥ हृदा
कृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता जनः स्पर्धालुश्चैदहह कविताव
श्यवचसा॥ भवेद्दृष्ट्वा वा किमिह बहूनापि निकलौघदानां नि
र्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः॥९॥ स्वाधीनो रसनां चलः परिचि
ताः शब्दाः कियंतः क्वचित्क्षोणींद्वौ न नियामकः परिषदः श्रोताः स
तंत्रं जगत्॥ तद्युयंकवयो वयो वय - मिति प्रस्तावना हुं कृतिस्वच्छं
दे प्रतिसन्नगर्जतवयं मौनव्रतालं विनः॥१०॥ काव्यं करोषि किमु ते।
सहृदो न संति ये त्वामुदीर्णपवनं न निवारयन्ति॥ गव्यं घृतं पिव नि
वातगृहं प्रविश्य वा ताधिका हि पुरुषाः कवयो भवन्ति॥११॥ कविरनुहर
ति छाया मर्थं कुकविपदचोरः॥ सकलप्रबंधहर्त्रे साहसकर्त्रे न मस्तु
भ्यः॥१२॥ इति शार्ङ्गधरविरचितायां पदुत्यां कुकविनिंदापरिच्छेदोऽष्टमः॥

अथ पण्डितप्रशंसा

अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थास्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नै
व तान्सरुणद्भिः॥ मदमिलितमिलिंदश्यामगंडस्थलानां न भवति वि
संतुर्बारणं वारणानां॥१॥ इहतुरगशतैः प्रयांतु मूर्खा धनरहिता
विबुधा प्रयांतु पद्भ्यां॥ गिरिशिखरगतापिका कपेक्षिः पुलिनगतैर्न स
मत्वमेति हंसैः॥२॥ अंजलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयं॥ अ
हो स मनसां प्रीतिर्वायदक्षिणयोः समा॥३॥ कस्यापि॥ उदीरितोर्थः
पशुना पिगृह्यते हयाश्च नागाश्च बहन्ति नोदिताः॥ अनुक्तमप्यु
दितपण्डितोजनः परंगितज्ञानफलाहिबुद्धयः॥४॥ कस्यापि॥ प
ण्डितेषु गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः॥ तस्मान्मूर्खसहस्रेण
प्राज्ञ एको न लभ्यते॥५॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालौ गच्छति धीम

तां॥ व्यसनेन न तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा॥६॥ कपोरप्येतौ॥ हं
तुर्यातिनगोचरं किमपि शंपुष्पाति सर्वात्मना ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्य
मानसनिशं प्राप्नोति वृद्धिं परां॥ कल्पांतेष्वपि न प्रयाति निधनं वि
द्याख्यमंतर्धनं येषां तात्प्रतिमानमुज्ज्वलति नृपः कस्तैसहस्यर्द्ध
तै॥७॥ त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुः प्रज्ञाभिमानोन्नताः ख्या
तस्त्वं विभवैर्यशोसि कवयो दिक्षु प्रतन्वति नः॥ इत्थं मानदनातिदूर
मुभयोरप्यावयोरंतरं यद्यस्मात्सु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकांततौ
निःस्पृहा॥८॥ एतौ भर्तृहरेः॥ रोहणं सूक्तिरत्नानां वंदे वृंदं विप
श्चितं॥ यन्मध्यपतितो नीचः काचोऽप्युच्चैर्महीयते॥९॥ शास्त्रो
पस्कृतशब्दसुंदरगिरः शिष्यप्रदेयाः॥ गमाविख्याताः कवयो वसं
ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः॥ तज्जाड्यं वसन्नाधिपस्य कवयो ह्य
र्थं विनापीश्वराः कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षकानमणयो यैरर्घतः पातिताः
॥१०॥ विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमं॥ न हि बंध्या विजाना
ति गुर्वी प्रसववेदनाम्॥११॥ विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन
॥ स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते॥१२॥ अलेकरोतियः श्लो
कं शुक एव न मध्यमः॥ अलेकरोतियः श्लोकं शुक एव न मध्यमः॥१३
॥ स दोषमपि निर्दोषं भवत्यग्रे विपश्चितः॥ रामस्येवार्जुनवपुः कवे
श्वसरसं वचः॥१४॥ अन्याजगद्धितमयो मनसः प्रवृत्तिरन्यैव
काऽपि रचनावचनाः॥ वलीनाम्॥ लोकोन्नरा च कृतिराकृतिरंगह
द्याविद्यावतां सकलमेव गिरांदवीयः॥१५॥ गुणा दोषौ बुधो गुणह
न्निदुस्त्वेडा विवेश्वरः॥ शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कंठे निचच्छति॥
॥१६॥ स्थिरा शैली गुणवतां खलु बुद्ध्या न बाधते॥ रत्नदीपस्य हि
शिरसा वात्ययापि न नाशयते॥१७॥ यदि सति गुणाः पुंसां विक्रसंत्येव
केवलं॥ न हि कस्तूरिकाः॥ मोदः शपथेन विभाव्यते॥१८॥ मंदोऽप्य
मंदतामेति संसर्गेण विपश्चितः॥ पंकच्छिदः पल्लस्येव निक्षेपेणा
॥ विलंपयः॥१९॥ अर्थाहरणकौशल्यं किं स्तुमः शास्त्रवादि
नां॥ अव्ययेभ्योऽपि ये चाऽर्थान् निष्कर्षति सहस्रशः॥२०॥

कलावतः सैव कलाय पाथः क्रियते भवः ॥ बद्धो भिश्च कला
भिः किं याभिरंकः स्फुटीरुतः ॥ २१ ॥ इति श्रीशार्ङ्ग धरविरचिता
यां पद्धत्यां पण्डितप्रशंसापरिच्छेदो नवमः ॥ ९ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ कुपेडितविंदा

व्यासादीन्कविपुंगवाननुचितैर्वाक्यैः सलीलं हसन्नुच्चैर्जल्पनिर्मा
ल्यलोचनयुगं श्लोकान्सगर्वं पठन् ॥ काव्यं धिक्कुरुयत्यरैर्विरचि
तं स्पृह्यस्वसाह्वं बुधैर्यद्यभ्यर्थयसे श्रुतेन रहितः पांडित्यमासुं बला
त् ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ ये संसत्सु विवादिनः परयशः शल्येन शूलकु
लाः कुर्वन्ति स्वगुणस्तवे न गुणिनां यत्नाद्गुणाच्छादनं ॥ तेषां रोषकषा
यितो दूरदृशां कोपोष्णनिश्वासिनां दीप्ता रत्नशिखे बद्धा फणि
नां विद्याजनोद्देगिनी ॥ २ ॥ ग्रीवास्तंभभृतः परोन्नतिवश्यामात्रेशि
रः शूलिनः सोद्देगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाभिभूतं स्थितः ॥ अं
तर्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोधोष्णनिश्वासिनः कष्टानूनमपण्डित
स्य विकृतिर्भीमज्वरारंभभूः ॥ ३ ॥ क्षेमं द्रस्येतौ ॥ अज्ञः सुखमारा
ध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषतः ॥ ज्ञानलघदुर्विदग्धं ब्रह्मापिनं
न रंजयति ॥ ४ ॥ भर्तृहरेः ॥ इति शापपद्धत्यां कुपेडितविंदापरिच्छेदः

अथ महतां प्रशंसा

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि चावपत्तु नायुधिविक्रमः ॥
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनां ॥ १ ॥
भर्तृहरेः ॥ इयमुन्नतसत्त्वशालिनां महतां कापिकठोरचिन्तता
॥ उपरुत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशंकया ॥ २ ॥ नाल्पीयसि
निबध्न्ति पदमुन्नते चेतसः ॥ येषां भुवनलाभेऽपि निःसीमानो मनो
रथाः ॥ ३ ॥ अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनां ॥ लक्ष्मीं त
णाय मन्येते तद्द्वारेण न मन्त्यपि ॥ ४ ॥ देवेश्वरस्य ॥ किंचापरेण बहु
ना बहु जल्पितेन संसर्ग एव महतां महते फलाय ॥ अंभो निधेस्तदरु
हास्तरवोपियेन वेलाजलोच्छ्रितिरत्नरुतालवालाः ॥ ५ ॥ आप
त्स्वेव हि महतां शक्तिरभिव्यज्यते न संपत्सु ॥ अगुरोस्तथानगंधः

प्रागस्ति यथाग्निपतितस्या॥६॥ कयो रप्येतौ॥ बज्रादपि कठोराणि मु
दू निकुसुमादपि॥ लोको नराणां चैतां सिको हिविजातु मर्हति॥७॥
भवभूतेः॥ जितरोषरयामहाधियः सपदि क्रोधजितो लघुर्जनः॥
विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भिः सहका विरोधिता॥८॥ माघस्य
गवादीनां पयो न्येधुः सद्यो वाजायते दधि॥ क्षीरोदधेस्तनाद्यापि म
हतां विकृतिः कृतः॥९॥ देवेश्वरस्य॥ संपदो महतामेव महतामेव
चापदः॥ वर्धते क्षीयते चंद्रो न तु तारागणः क्वचित्॥१०॥ अपकुर्व
न्नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलं॥ और्वदहंतमेवाग्निं संतर्पयति साग
रः॥११॥ महतां प्रार्थनेनैव विपत्तिरपिशोभते॥ दंतभंगोपि नागानां
श्लाघ्यो गिरिविदारणे॥१२॥ तरुमूलादिषु निहतं जलमाविर्भवति
पल्लवाग्रेषु॥ निभृतं यदुपक्रियते तदपि महान्तो बहंत्युच्चैः॥१३॥ अ
चिंत्याः पश्यान्ः किमपि महतामंधकरिपोर्यदृष्ट्वा भूते जस्तदकृत
कश्चामप्यमदनां॥ मुनेर्नैवा दत्रैर्यदजनिपुनर्ज्योतिरहहप्रतेनैतेने
दं मदनमयमेव त्रिभुवनं॥१४॥ केषामप्येते॥ महात्मानो नु गृणहं
ति भजमानानूरिपू नपि॥ सपत्नीः आपयंत्यब्धिसिंधवो न गनिम्र
गाः॥१५॥ माघकवेः॥ सौजन्याः मृतसिंधवः परहितप्रारब्धवीर
व्रतावाच्चात्माः परवर्णने निजगुणाः॥ लापे चमौ न व्रताः॥ आपत्स्व
प्यविलुप्तवीर्यनिचयाः संपत्स्वनुत्सेकिनो मा भूवन्स्वलवचक्रनि
र्गतविषज्वालातताः सज्जनाः॥१६॥ मुखेन नोद्गिरत्पू र्व्वहृदया
न्नाः॥ नयत्यधः॥ जरयत्यंतरे साधुर्दोषं विषमिवेश्वरः॥१७॥ वि
कृतिर्नैव गच्छति संगदोषेण साधवः॥ आवेष्टितं महासर्पैश्चंद
नेन विषायते॥१८॥ मज्जेतोऽपि विपत्स्योधिगहने निःशंकधैर्याः
वृताः कुर्वंत्येव परोपकारमनिशं संतो यथाशक्तिवै॥ राहोरुग्रकरा
लवक्त्रकुहरासाभिभूतोऽव्यलंचंद्रः किं न जनं करोति सुरविनां ग्रा
साः वशेषैः करैः॥१९॥ धवलयति समग्रं चंद्रमाजीवलोके कि
मिति निजकलंकनाः॥ त्वसंस्थं प्रमाद्वि॥ भवति विदितमे
तत्प्रायशः सज्जनानां परहितनिरतानामादरोनाः॥ त्वकार्ये॥

॥२०॥ अहोमहत्वं महतामपूर्वविपत्तिकालेऽपि परोपकारः ॥ यथा
 ऽस्यमध्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचयंददाति ॥२१॥ मा
 न्याएव हि मान्यानां मानं कुर्वन्ति नेतरे ॥ शंभुर्बिभर्त्ति मूर्ध्ने दुस्वभानि
 स्तं जिघृक्षति ॥२२॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति यानल्योपिन श्री
 मदोव्यग्रापे च परोपकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिताः ॥ स्वस्थाः सं
 निचयौ वनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि येतैः स्तंभैरिव स्तस्थिरैः
 किल भरकुंताधराधार्यते ॥२३॥ संपदिष्यस्य न हर्षो विपदिवि
 षादोरणे च धीरत्वं ॥ तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी स्त
 तं विरलं ॥२४॥ स्रजनं व्यजनं मन्ये चारुवंशसमुद्भवं ॥ आत्मा
 नं च परिभ्राम्य परतापनिवारणं ॥२५॥ इहानेके संतः सततमु
 पकारिण्युपहृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः
 ॥ कियंतस्ते संतः स्फुल्लतपरिपाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां भ
 वति परस्फुल्लत्यव्यसनिता ॥२६॥ अर्थः स्फुरवं कीर्तिरपीह माभूद
 नर्थ एवास्तु तथाऽपि धीराः ॥ निजप्रतिज्ञामनु रूध्यमाना माहो
 दयमाः कर्मसमारभन्ते ॥२७॥ सुद्राः संति सहस्रशः स्वभरणव्या
 पारमात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः
 ॥ दुष्पूरोदरपूरणाद्यपि बतिस्रोतः पतिं बाडवोजीमूतस्तु निदा
 घसभृतजगत्सेतापविच्छिन्नये ॥२८॥ नहि भवति वियोगः स्ने
 हविच्छेदहेतुर्जगति गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् ॥ घनति
 मिरनिबद्धोदूरसंस्थोऽपि चंद्रः किमुकुसुदवनानां प्रेमभंगं करो
 ति ॥२९॥ उदधिरवधिरुर्व्यास्तं हनूमास्ततारनिरवधिगगनंच ॥
 त्कोडकोशे विलीनं ॥ इति परिमितिमंतो भान्ति सर्वेऽपि भावाः सतु
 निरवधिरेकः सज्जनानां विवेकः ॥३०॥ चंद्रः क्षयीप्रकृतिवन्नतनु
 र्जडात्मा दोषाः करः स्फुरति मित्रविपत्तिकाले ॥ मूर्धा तथाऽ
 पिविधृतः परमेश्वरेण नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशंका ॥३१॥
 उदये सवितारक्तोरक्तश्वाः स्तमने तथा ॥ संपतौ च विपतौ च मह
 नामेक रूपता ॥३२॥ दृश्यंते भुवि भूरि निंबतरवः कुत्राऽपि ते चंदनाः

पाषाणैःपरिपूरितावस्समतीवज्रोमणिर्दुर्लभः॥श्रूयंतेकरलाः॥
रवाःप्रतिदिनंचैत्रेकुहूकूजितंतन्मध्येखलुसंकुलंजगदिदंदिः
त्राःक्षितौसज्जनाः॥३३॥आरभंतैःल्पमेवाज्ञाःकामं व्यग्राभवं
तिच॥महाः॥रंभाःकृतधियःस्तिष्ठन्तिचनिराकुलाः॥३४॥पिबन्ति
नद्यःस्वयमेवनाःभःस्वयेनखादन्तिफलानिवृक्षाः॥नाःदन्तिसस्यं
खलुवारिवाहाःपरोपकारायसतांविभूतयः॥३५॥गुणायतेदोः
षाःसृजनवदनेदुर्जनमुखेगुणादोषायंतेतदिदमपिनोविस्मयप
दं॥महामेघःसारपिबतिकुरुतेवारिमधुरं फणीक्षीरंपीत्वात्वमति
गरलंदुःसहतरं॥३६॥किंजल्मनाचमहतापितृपौरुषेणशक्त्या
हियातिनिजघापुरुषःप्रतिष्ठां॥कुंभानकूपमपिशोषयितुंसम
र्थाःकुंभोद्भवेनमुनिनाःबुधिरेवपीतः॥३७॥रेश्चर्यस्यविभूषणं
सृजनताशौर्यस्यवाक्संयमोज्ञानस्योपशमःकुलस्यविनयोवि
त्तस्यपात्रेव्ययः॥अक्रोधस्तपसःक्षमाबलवतांधर्मस्यनिर्व्या
जतासर्वेषामपिसर्वकारणमिदंशीलंपरंभूषणं॥३८॥दाक्षिण्यं
स्वजनेदयापरजनेशाक्यंसदादुर्जनेनीतिःसाधुजनेनयोनृपजने
बिहृज्जनेष्वार्जवं॥शौर्यंशत्रुजनेक्षमागुरुजनेनारीजनेधूर्तता
येचैवंपुरुषाःकलासकुशलास्तेष्वेवलोकस्तिष्ठतिः॥३९॥केभोजि
तानिनयनानिमृगांगनानांकोवाकरोतिरुचिरांःगरुहान्मयू
रान्॥कश्चोत्पलेषुदलसन्निचयंकरोतिकोवाकरोतिविनयंकु
लजेषुपुंस्तु॥४०॥आरभ्यतेनखलुविघ्नभयेननीचैःप्रारभ्यवि
घ्नविहताविरमन्तिमथ्याःविघ्नैःपुनरपिप्रतिहन्यमानाःप्रार
भ्यचोत्तमजनानपरित्यजन्ति॥४१॥प्रियान्याय्यावृत्तिर्मलिन
मस्तभंगेप्यस्तकरंत्वसंतोनाभ्यर्थाःसहृदपिनयाच्यःकशप
नः॥विषद्युच्चैःस्थेयंपदमनुविधेयंचमहतांसतांकेनोद्दिष्टंवि
षममसिधाराव्रतमिदं॥४२॥प्रदानंप्रच्छन्नंगृहमुपगतेसंभ्र
मविधिःप्रियंकृत्वामौनंसदसिकथनंनान्युपकृतेः॥अनुत्सेको
लस्य्मांनिरभिभवसाराःपरकथाःसतांकेनोद्दिष्टंविषममसिधा

रात्रतमिदं॥४३॥ घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्च दनं चारुगंधं छिन्नं
 छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्ष्णकोडं॥ दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः कां
 चनं कोतवर्णेन प्राणांते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानां॥४४॥
 दुर्जनवचनंगारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यर्थः॥ अगुरु रपि विद
 ह्यमानः स्वभावगंधं परित्यजति किं नु॥४५॥ सत्संगाद्भवति हि
 साधुतारखलानां साधूनां न हिरवलसंगमात्खलत्वं॥ आमोदं कुसु
 मभवं मृदे वधत्ते मृदं धनं हिकुसुमानि धारयति॥४६॥ अप्रिय
 वचनदरिद्रैः प्रियवनाढ्यैः स्वदारपरितुष्टैः॥ परपरिवादनिवृत्तैः
 क्वचित् क्वचिन्मंडितावसुधा॥४७॥ असाधुः साधुर्वाभवति खलु
 जात्यैव पुरुषो न संगो ह्यौर्जन्यं न हि स जनताकस्य चिदपि॥ प्र
 ढे संसर्गे मणिभुजगयोर्जन्मजनिते मणिर्नाः हेर्दोषान् स्पृशति
 न हि सर्पो मणिगुणान्॥४८॥ वनेऽपि सिंहो मृगमांसमक्षिणो
 बुभुक्षितानैव तृणे चरति॥ एवं कुलीना व्यसनाभिभूताननीचक
 र्माणिसमाचरति॥४९॥ कांताकटाक्षविशिरवानलुनंति यस्य
 चित्तं न निर्दहतिको पुरुषा नुतापः॥ कर्षति भूरिविषयांश्च न लो
 भपाशा लोकात्रयं जयति कृत्स्नमिदं सधीरः॥५०॥ पतितोऽपि
 राहुवदने तरणिर्बोधयति पद्मखंडानि॥ भवति विपद्यपि महता
 मंगीकृतवस्तुनिर्वाहः॥५१॥ दातानदापयति दापयितानदत्ते
 यो दानदापनपरो मधुरं न वक्ति॥ दानं च दापनमथो मधुराचवा
 णी त्रीण्यमूनि खलु सत्पुरुषेव संति॥५२॥ मलयाचलगंधेन स्निग्धं न चं
 दनायते॥ तथा सज्जनसंगेन दुर्जनः सज्जनायते॥५३॥ वक्त्रे वल्गाप्रकर्ष
 समरभुवितवप्राणरक्षाऽपि देवात्स्वेच्छाचारो न चाऽस्ते न हि भवति त
 था भारवाहो नितोतं॥ इत्युक्तोऽश्वः खरेण प्रहसितवदनो मूक एवावत
 स्थे तस्माज्जात्यामहांतोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयंति॥५४॥ माभूत्स
 ज्जनयोगो यदि योगो मापुनः स्नेहः॥ स्नेहो यदि विरहो मायति विरहो जी
 विताः॥ शाका॥५५॥ प्रेमैव मास्तु यदि चेत्पथिकेन सार्द्धं तेनापि चेद्गुणव
 तानसमं कदाचित्॥ ॥ तेनापि चेद्भवतु माः स्तु कदापि भंगो ॥

भंगोऽपि चेद्भवतु वश्यमवश्यमायुः ॥ ५६ ॥ कुंभः परिमितमंभः
 पिबत्यसौ कुंभसंभवोऽभोधि ॥ अतिरिच्य तेऽस्मज्जन्मा कश्चिज्ज
 नकान्निजेन चरितेन ॥ ५७ ॥ तुंगासनास्ते गतराः समर्था मनोर
 थान् पूरयितुं न नीचाः ॥ धाराधरा एव धराधराणां निदाघदा
 हंशमितुं न नद्यः ॥ ५८ ॥ सद्भिस्तुलीलया प्रोक्तं शिलालिखि
 तमक्षरं ॥ असद्भिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरं ॥ ५९ ॥ प्रथम
 वयसि दत्तं तोयमल्पं पिबंतः शिरसि निहितभारानारिकेलानरा
 णां ॥ उदकममृतकल्पंदयुराजीवितान्तं न हिरुतमुपकारं सा
 धवो विस्मरन्ति ॥ ६० ॥ हरेः पदाहतिः श्लाघ्यान श्लाघ्यं रवररोह
 णं ॥ स्पर्धाऽपि विदुषा युक्तान युक्ता मूर्खमित्रता ॥ ६१ ॥ विपदि धै
 र्यमथाऽभ्युदये क्षमा सदसि वा कूपदुतायुधिविक्रमः ॥ यशसि चा
 भिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनां ॥ ६२ ॥ य
 त्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राऽल्पधीरपि ॥ निरस्तपादपेदे
 प्राणैर्दोऽपि द्रुमायते ॥ ६३ ॥ साधोऽप्रकोपितस्याऽपि मनोना
 याति विक्रियां ॥ नहि तापयितुं शक्यं सागरांभस्तृणोत्कया ॥ ६४
 नारिकेलसमाऽकारादृश्यंतेऽपि हि सज्जनाः ॥ अन्ये बदरिका
 कारा बहिरेव मनोहराः ॥ ६५ ॥ स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा
 नाऽयाति विक्रियां ॥ भंगेनाऽपि मृणालानामनुबध्नन्ति तंतवः ॥ ६६
 घर्मार्तं न तथा सुशीतलज्जलैः स्नानं न मुक्ताऽवलिनैश्च रत्नवि
 लेपनं सुखयति प्रत्यंगमप्यर्पितं ॥ प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति
 प्रायो यथा चेतसि सद्युत्तया च पुरस्कृतं सकृत्तिनामा कृष्टिप्रत्रो
 पमं ॥ ६७ ॥ परोपदेशो पांडित्यं सर्वेषां सुकरं नृणां ॥ धर्मस्वीयम
 नुष्ठानं कस्यचित्सकमहात्मनः ॥ ६८ ॥ बांछासज्जनसंगमे पर
 गुणे प्रीतिर्गुरौ न मृताविद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकाप
 वादद्भयं ॥ भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले
 ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ ६९ ॥ करे श्ला
 घ्यस्त्यागशिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे सत्यावाणी विजयि

भुजयोर्वीर्यमतुलं ॥ हृदिस्वस्थावृत्तिः श्रुतमधिगतैकत्रतफलं ति
 नाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मंडनमिदं ॥ ७० ॥ संपत्कृमहतां चि
 त्तं भवत्कल्पलकोमलं ॥ आपत्कृचमहाशैलशिलासंघातकर्त
 शं ॥ ७१ ॥ यः प्रीणयेत्कचरितैः पितरंसपुत्रो यद्भर्तुरेवहितमिच्छ
 तितत्कलत्रं ॥ नमिष्यमापदिसुखे च समक्रियं यदेतन्नयं जगति पु
 ण्यकृतौ लभंते ॥ ७२ ॥ नम्रत्वेनोन्नमंतः परगुणकथनैः स्वानु
 णानुरग्यापयंतः स्वार्थानुसंपादयंतो विततबहुतराः ॥ रंभयत्नाः
 परार्थे ॥ क्षांतैवाक्षे परकृष्णाः स्मरमुखरमुखान् दुर्मुखान् दूषयंतः
 संतश्चाः ॥ श्रव्यचर्याजगति बहुमताः कस्यनाः भ्यर्चनीयाः ॥ ७३ ॥
 मनसि च चसिकाये पुण्यपीषूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः
 प्रीणयंतः ॥ परगुणपरमाणूनूपर्वती कृत्यनित्ये निजहृदि विकसंतः
 संतिसंतः कियंतः ॥ ७४ ॥ किं ते न हेमगिरिणारजताद्रिणावायत्र
 श्रिताश्च तरवस्तरवस्त एव ॥ मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण
 केकोलनिंबकुटजाभपिचंदनास्युः ॥ ७५ ॥ पातितोपिकराघातै
 रुत्पतत्येव कंदुकः ॥ प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्त
 यः ॥ ७६ ॥ छिन्नोऽपि रोहतितरुश्च द्रुः क्षीणोऽपि वर्द्धते लोके ॥ इ
 ति विमृशंतः संतः संतप्यंते न लोके ॥ स्मिन् ॥ ७७ ॥ उदयति यदि
 भानुः पश्चिमे दिग्बिभागे प्रचलति यदि मेरुः शीततोपातिबन्धिः
 ॥ विकसति यदि पद्मपर्वताः श्रेणिलायां न भवति पुनरुत्तं भाषि
 तं सज्जनानां ॥ ७८ ॥ किमत्र चित्रं यत्संतः पराऽनुग्रहतस्तराः ॥ न
 हि स्वदेहशैल्या यजायंते चंदनदुमाः ॥ ७९ ॥ प्राज्ञो हि जल्पतां पुं
 सां श्रुत्वा वाचःशुभाः शुभाः ॥ गुणबद्धा क्यमादत्ते हंसः क्षीरमिव
 भसः ॥ ८० ॥ रिपुः पौलस्त्यारव्यश्चरणचरितव्यो जलनिधिर्विजि
 तव्यालंकारणभुविसहायाश्च कपयः ॥ तथाऽप्येको रामः सकलम
 वधीद्राक्षसकुलक्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ ८१
 रथस्यैकंचक्रं भुजगयमिताः सप्ततुरगा निरालंबो मार्गश्चरण
 रहितः सारथिरपि ॥ रविर्यात्येवोऽतं प्रतिदिनमपारस्य न भसः क्रि

यासिद्धिः सत्वे भवति महता नोपकरणे ॥८२॥ धनुः पौष्पं मौर्वी म
धुकर मयी चंचल दृशां दृशां कोणो वाणः सहृदविजिता त्वाहिम
करः ॥ तथा प्येको नंगस्त्रिभुवनमपि न्याकुलयति क्रियासिद्धिः
सत्वे भवति महता नोपकरणे ॥८३॥ अपेक्षं तेन च स्नेहं न पात्रं न द
शांतरं ॥ सदा लोकहिता सत्तारत्नदीपाद्भवोत्तमाः ॥८४॥ किं मधु
ना किं विधुना किं सधया किं च वसुधयाः खिलया ॥ यदि हृदय
हारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरयनं ॥८५॥ काकैः सह प्रवृ
द्धस्य कोकिलस्य कलागिरः ॥ खलसंगेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रवृत्ते
कुतः ॥८६॥ अंबरमनूरुलंघ्यं वसुंधरासाः पिबामनेकपदा ॥ अ
ब्धिरपि पोतलंघ्यः सतां मनः केन तुल्यं स्यात् ॥८७॥ आपद्गन्तः ख
लु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् ॥ कालाग
रुर्दहनमध्यगतः समंताल्लोकोत्तरं परिमलं प्रकटीकरोति ॥८८॥
विश्वाभिरामगुणगौरवगुंफितानां रोषोऽपि निर्मलधियां रमणी
य एव ॥ लोकप्रियैः परिमलैः परिपूरितस्य काश्मीरजस्य कदुतापि नि
तांतरम्या ॥८९॥ शून्येऽपि च गुणवत्तामातन्वानः स्वकीयगुणजा
लैः ॥ विवराणि मुद्रयन्द्वागूर्णाशुरिव सज्जनो जयति ॥९०॥ प्रदा
नं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिर्निरुत्सेको लक्ष्म्या मनभिभव
गंधाः परकथाः ॥ प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः श्रु
तेऽत्यंता सक्तिः पुरुषमभिजातं कथयति ॥९१॥ प्रियप्रायावृत्तिर्वि
नयमधुरो वाचि नियमः प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिच
यः ॥ पुरोवापश्चाद्वा तदिह मविपर्यासितरसं रहस्यं साधूनामनुप
धिविशुद्धं विजयते ॥९२॥ येषां पंशमयं तिसंगतिभृतां ये दानशृंग
रिणो येषां चित्तमतीव निर्मलतरं येषां न भग्नं व्रतं ॥ ये सर्वान्सुख
यंति हि प्रतिदिनं ते साधवो दुर्लभा गंगावद्भजगण्डवद्भगवद्भोग्यवद्भ
यवत् ॥९३॥ यथा चित्ते तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ॥ चित्ते वा
चि क्रिया यांच साधूनामेकरूपता ॥९४॥ विवेकः सह संयत्या
विनयो विद्या सह ॥ प्रभुत्वं प्रश्रयोपेतं चिह्नमेतन्महात्मनां ॥९५॥

इति श्रीशार्ङ्गधरविरचितायां पद्मस्यो महतां प्रशंसापरिच्छेदः ॥

अथ धीरप्रशंसा

सहपरिजनेन बिलसति धीरोगहना निरतिपुनरेकः ॥ विषमे केत
निपीतं त्रिपुरं जिता सहस्ररैरमृतं ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ निंदंतु नीति
निपुणाय दिवा स्तुवंतु लक्ष्मीसमाविशतु गच्छतु वायथेष्टं ॥ अथै
व वामरणमस्तु युगांतरे वा न्यायात् पदं प्रविचलंति पदं न धीराः ॥
॥ २ ॥ भर्तृहरेः ॥ श्लाघ्या महता मुन्नतिरद्भुतमध्यवसितं च धीरा
णां ॥ कनकगिरिरनभिलंघ्योरविरनिशमनुज्झितारंभः ॥ ३ ॥ क
स्यापि ॥ कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणाः प्रमादो
अधोमुखस्यापि कृतस्य बन्हेर्नाधः शिरवायाति कदाचिदेव ॥
कस्यापि ॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति यान् स्वल्पोऽपि न श्रीमदो
व्यग्राये च परोपकारकरणे हृष्यति ये याचिताः ॥ स्वस्थाः संति च
यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि ये तैस्तं भैरिव स्तु स्थिरैः कति
भरक्लांता धराधार्यते ॥ ५ ॥ कस्यापि ॥ अर्थः सखं कीर्तिरपीह म
भूदनर्थ एवास्तु तथापि धीराः ॥ निजप्रतिज्ञामनुरुध्यमाना महे
द्यमाः कर्मसमारभन्ते ॥ ६ ॥ कस्यापि ॥ अंगणवेदी वसुधा कुल्या
जलधिः स्थली च पातालं ॥ बल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य
धीरस्य ॥ ७ ॥ बाणभट्टस्य ॥ इ० शा० वि० प० धीरप्रशंसापरिच्छेदः

अथ सज्जनप्रशंसा

उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं स्नेहमकृत्रिमं ॥ सज्जनानां स्वभावो यं केनै
दुःशिशिरीकृतः ॥ १ ॥ इति सौम्यमशः पर्वणि पर्वणि यथा रस
शेषः ॥ तद्वत्सज्जनमैत्रीविपरीतानां च विपरीतं ॥ २ ॥ निर्गुणेषु
पिसत्त्वेषु दयां कुर्वति साधवः ॥ न हि संहरते ज्योत्स्नां चंद्रश्चां
लवेषमसु ॥ ३ ॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वेन तस्य को गुणः ॥ अप
कारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिर्बुध्यते ॥ ४ ॥ हृदयानि सतामेव
कठिना नीतिमेव मतिः खलवानि शिरैस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न मनोगतः
॥ ५ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेहं न पात्रं न दशांतरं ॥ सदा परोपकाराय तत्

दीपाद्वोत्तमाः॥६॥ केषामप्येते॥ उपचरितव्याः संतो यद्यपि कथ
यंति नैकमुपदेशो॥ यास्तेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि॥७
॥ भर्तृद्वरेः॥ सृजनो नयाति वैरं परहितनिरतो विनाशकालेपि॥ छे
देपि चंदनतरुः स्फुरभयतिमुखं कुठारस्य॥८॥ रविगुप्तस्य॥ अति
कुपिता अपि सृजनायोगे न मृदू भवन्ति न तु नीचाः॥ हेमः कठिण
स्यापि द्विगोपायोस्ति न तृणानां॥९॥ कस्यापि॥ अनुकुरुत नवल
सृजनावग्रिमपाश्चात्प्रभागयोः सूच्याः॥ विदधाति रं प्रमेको मुद्र
णमस्यापरोपि विदधाति॥१०॥ गोपभट्टस्य॥ संतोपि संतः क्व कि
रंतु तेजः कनुज्वलंतु कतनुं प्रयंतां॥ विधाय बुद्ध्या ननु वेधमेव
ब्रह्मांडकोशे घटदीपकल्याः॥११॥ गोत्रस्थितिं न मुंचंति सदा स
न्ति माश्रिताः॥ उदन्वंतश्च संतश्च महासत्त्वतया नया॥१२॥ ब्रू
तेन्यस्यासतोप्यार्योगुणां दोषांस्तु दुर्जनः॥ तुल्येप्यसत्वे किलेको
गच्छत्यूर्ध्वमधोपरः॥१३॥ आस्तामन्यत्सृजनाः परोपकारैक
करणदुर्ललिताः॥ संतापितपिशुनेषु स्वगुणेष्वपि हंतस्विद्यंते
॥१४॥ यदमीदृशं तिदृशं नारसना तत्स्वादुस्तरमनुभवति॥ प्रकृ
तिरियं विमलानां किं प्रयंति यदन्यकार्येषु॥१५॥ देवेश्वरस्य॥ श
रदिनवर्षति गर्जति वर्षति वर्षास्निस्वनो मेघः॥ नीचो वदति न
कुरुते न वदति सृजनः करोत्येव॥१६॥ अद्यापि नोद्भूतिद्वरः कि
ल कालकूटं कूर्मो विभर्ति धरणीं खलु पृष्ठभागे॥ अंभो निधिर्वह
ति दुर्वहबाहुवाग्निमंगीकृतं सकलतिनः परिपालयंति॥१७॥
आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं सज्जने भवति नेतरेजने॥ छेदताप
नविघर्षताडनैर्नान्यभावमुपयातिकांचनं॥१८॥ ये जाते व्य
सने निराकुलधियः संपत्सु नाभ्युनताः प्राप्ते नैव पराङ्मुखः प्र
णयिनि प्राणोपयोगैरपि॥ ह्रीमंतः स्वगुणप्रकाशनविधावप्य
स्तुतौ पंडितास्ते भूमंडलमंडलैकतिलकाः संतः कियं तोजनाः
॥१९॥ मुखानोद्गिरयत्पूर्ध्वं हृदये नयत्यधः॥ जरयंत्यंतरे
साधुदोषविषमिवेश्वरः॥२०॥ तदपकृतं विधिना र्षिषु यत्संतः स्व

ल्यसंपदोविहिताः॥ तुच्छे पयसि घनानां सीदत्यतीवजीवलोको
 यं॥२१॥ केषामप्येतै ॥ नूनंदुग्धाब्धिमंशोत्थाविमौ स्रजनदुर्जनै
 ॥ किं त्विंदोः सौंदर्यपूर्वकालकूटस्य चोत्तरः॥२२॥ राजशेखरस्या
 अपि मुदमुपयांतो वाग्विलासैः स्वकीयैः परभणितिषु तोषंयांति स
 तः कियंतः॥ निजघनमकरंदस्यंदपूर्णलवालः कलशसलिलसं
 नेहते किं रसालः॥२३॥ कस्मादिंदुरसौ धिनोति जगतीं पीयूषगर्भैः क
 रैः कस्माद्वाजलधारयैष धरणींधाराधरः सिंचति॥ भ्रामं भ्राममयं
 च नंदयति वा कस्मान्त्रिलोकीं रविः साधूनां हि परोपकारकरणेन॥
 पाध्यपेक्षं मनः॥२४॥ केनादिष्टौ कमलकुमुदौ न्नीलनेपुष्यवैतौ ति
 श्वंतोयैः स्वपयितुमसौ केन वावारिवाह॥ विश्वानंदोपचयचतुरो
 दुर्जनानां दुरापः श्लाघ्यो लोके जयति महता मुज्ज्वलयं निसर्गः॥
 ॥२५॥ अमृतं किरतिहिमांशुर्विषमेव फणासमुद्भिरति॥ गुणमेव वक्ति
 साधुर्दोषमसाधुः प्रकाशयति॥२६॥ धर्मे तत्परता मुखे मधुरतादाने
 समुत्साहिता मित्रैः वंचकतागुणैर्विनयिताचित्तेति गेभीरता॥ आ
 चारे शुचितागुणैरसिकताशास्त्रेति विज्ञानिता रूपे सुंदरता हरो भ
 जनिता सत्त्वेव संदृश्यते॥२७॥ यदिंदोरन्वेति व्यसनमुदयं वा
 निधिरपामुपाधिस्तत्रायं जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता॥ अयंकः सं
 बंधो यदनुहरते तस्य कुमुदं विशुद्धाः शुद्धानां वमनमभिसेधि मण
 यिनः॥२८॥ गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परतएव संभवति॥
 स्वामहिमदर्शनमक्ष्णोर्मुकुरतले जायते यस्मात्॥२९॥ विगु
 णोपिकाव्यबंधसाधूनामाननंगतः स्वदते॥ फूत्कारोपिसुवैशे
 रूढयमानः कृतिं हरति॥३०॥ काव्यस्याक्षरमैत्रीभाजानचकर्क
 शानचयाम्या॥ शब्दा अपि पुरुषा अपि साधव एवार्थबोधाया॥
 ॥३१॥ उत्कर्षवान्निजगुणो यथा पातिका कर्णमन्यस्य॥ धनुरिव सुव
 शजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति॥३२॥ अपूर्वः कोपिकोपाग्निः स
 ज्जनस्येतरस्य च॥ एकस्य शाप्यति स्नेहादूर्ध्वतेन्यस्य वारितः॥
 ॥३३॥ सज्जन एव हि विद्याशोभायै भवति दुर्जने मोघा॥ किंदूरदर्श

नतया कैश्चिदुपादीयते गृध्रः ॥ ३३ ॥ स्वस्थानादपि विरमति म
ज्जति जलधो नीचमपि भजते ॥ निजयस्मरस्मरणमनाः सुजनो मे
नाकशैल इव ॥ ३४ ॥ प्रकाममभ्यस्य तु नामविद्यासौजन्यमभ्या
सवशादलभ्यं ॥ कर्णोऽपत्यः प्रविशालयेषु विशालयेदस्मिन् गुं
नकापि ॥ ३५ ॥ अद्वैतं स्मरदुःखयोरनुगतं सर्वास्ववस्थासु यदि
श्रामो हृदयस्य यत्र जरसायस्मिन् न हार्यो रसः ॥ कालेनावरणा
त्ययात्परिणतं यत्त्वे हसारे स्थितं भद्रं तस्य सुमानुषस्य कथमप्ये
कं हितत्प्राप्यते ॥ ३६ ॥ दुर्जनसहवासादपि शीलोत्कर्षेण सज्जन
स्त्यजति ॥ प्रतिपर्वतपनवासीनिःसृतमात्रः शशीशीतः ॥ ३७ ॥
विगृहीतः पदाक्रान्तो भूयो भूयश्चरं दितः ॥ माधुर्यमेवावहति स
श्लोक इव सज्जनः ॥ ३८ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सहजः साधुसं
मतः ॥ अर्थार्पणसमर्थश्च स श्लोक इव सज्जनः ॥ ३९ ॥ सुअणोण
कुप्यद्विअहकुप्यद्विप्रिअणचिंतेद्व ॥ अहचिंतेद्वणजपद्व
हजपद्वलज्जिओहोद्व ॥ ४० ॥ विप्रियमप्याकर्ण्य ब्रूते प्रियमेव स
र्वदा सज्जनः ॥ सारं पिवति पयोधेर्वर्षत्येभोधरो मधुरमेभः ॥ ४१ ॥
खलु सरव्यं प्रादुःमधुरं वयोंतराले निदाघदिनमंते ॥ एकादिमध्य
परिणतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥ ४२ ॥ गर्वनो हृहते न निंदति प
रान्नो भाषते निष्ठुरं प्रोक्तं केन विदप्रियं च सहते को धनं च नालंबते
॥ श्रुत्वा काव्यमलक्षणं परकृतं संतिष्ठते सूक्ष्मवद्वेषान्
छाद्रयते स्वयं न कुरुते ह्येतत्सत्तां लक्षणं ॥ ४३ ॥ इति श्रीशार्ङ्ग
धरविरचितायां पदुल्यां सज्जनप्रशंसापरिच्छेदः ॥ ४ ॥

अथ सत्त्वभुप्रशंसा

विद्यावंतो विनीतास्त्रसभमभिसभं वाक्प्रपंचेषु जीवाः कैवलिचा
रभंते त्रिजगति विततां कीर्तिवल्लीमल्लिं ॥ तेषामाधारभावं वनपर
भृतो विभ्रतोऽपेक्षसंते ते तु त्रैलोक्यतुंगाविमलफलजुषः स्वःपति
स्वल्पयंति ॥ १ ॥ विशोपते विस्तरतो न वक्तुं जानामि जातन्मपि ते
गुणोद्यान् ॥ यस्यैव योसिप्रथमानकीर्तं स एव तद्गानिति निर्निर्दिष्ट ॥ २ ॥

यः पृष्ठं युधिर्शयत्परिभटश्रेणीषु यो चक्रतामस्मिन्नेव विभर्ति
यश्च किरतिः क्रूरध्वनिर्निष्ठुरः ॥ शेषं तस्य तथा विधस्य भजतश्चाप
स्पृष्टं गुणं विख्यातः परमेष एव नृपतिः श्रीमाशुणग्राहिणः ॥ ३
॥ दृष्टः साक्षादस्मरविजयीनाकिनांचक्रवर्तीमात्स्योन्यायः कथ
यति यथा वारुणीदंडनीतेः ॥ पातालं द्वादहिभयमथास्त्येव नित्य
नुषक्तं तन्नः पुण्यै रजनिभवतालीरराजन्वतीभूः ॥ ४ ॥ स्वसु
खनिरभिलाषः रिवद्यसे लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवे विधि
वः ॥ अनुभवति हि मूर्च्छापादयस्तीव्रमुष्णं शमयति परितापं ह्यायया
संश्रितानां ॥ ५ ॥ नियमयसि कुमार्गे प्रस्थितानां तददंडः प्रशमयसि
विवादं कल्पसे रक्षणाय ॥ अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः संतुनामस्त्वपि
तु परिसमात्प्यं बंधुकृत्यं प्रजानां ॥ ६ ॥ ॥ इति सत्यभुप्रशंसा ॥ ७ ॥

अथ मनस्वी प्रशंसा

कामं प्रियानपि प्राणान्विमुंचति मनस्विनः ॥ इच्छंति न त्वमित्रेभ्यो
महतीमपि सत्क्रियां ॥ १ ॥ अदृष्टमुखभंगस्य युक्तमंधस्य याचितं
॥ अहो बत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ २ ॥ कस्यापि ॥ पुण्यो
ग्रामे वने वा महतिसितपटच्छन्नपालीकपाली मादाय न्यायगर्भ
ह्रिजवरहुतभुक् धूम्रधूम्रोपकंठः ॥ द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरी
पूरणाय स्फुधा तौ मानी प्राणि स्वदेशेन पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु
हीनः ॥ ३ ॥ वरमहिमुखे क्रोधाधाते करो विनिवेशितो विषमपि
वरं पीत्वा सप्तं कृतांत निवेशिने ॥ गिरिवरतदीमुक्तश्चात्मा वरं
शतधा कृतो न तुरवलजनावाप्तैरर्थैरुतंहितमात्पनः ॥ एतौ भर्तृह
रेः ॥ ब्रह्मांडं कियदस्तत्तत्र वस्तुधापि डंकिमाचक्ष्य हेतवाद्येक
तरंतुखंडममितास्तस्मिन् नृपाः केचन ॥ तेभ्यो दैन्यशतोपनीत
विभवा दृष्टालुकं पास्तते धिग्मूढाः स्पृहयंति हंत किमपि स्वार्थे
न तेभ्योपिये ॥ ५ ॥ श्रीदेवगणदेवानां ॥ पातालान् विमोचितो ब
त बलिर्नीतो नमृत्कस्येनोन्मृष्टं शशिलां च नस्य मलिनानोन्मृ
लितान्याधयः ॥ शेषस्यापि भरं विधृत्य न कृतो भारावतारः स्रगं

चेतः सत्पुरुषाभिमानमनिशं मिथ्यावहनिवद्यसे ॥६॥ एकः स
एव जीवति हृदयविहीनः सहृदयो राहुः ॥ यः सकल लघिमभाज
नमुदरं न बिभर्ति दुःपूरं ॥७॥ वरं ह्यालाहलं पीतं सद्यः प्राणहरं वि
षं ॥ न तु दृष्टं धनाधाना भूभंगकुटिलं पुरवं ॥८॥ प्रत्यक्षं कुर्वन्व
हुमपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः ॥ एको नु करोति कृतं निःका
रणमेव कुरुते न्यः ॥९॥ कामं वनेषु हरिणा स्तूणेन जीवंत्ययत्नः
सुलभेन ॥ धनिषु न दैन्यं विदधति ते किल पशवो वयं सुधियः ॥१०॥
ब्रूत नूतनकृष्णान्दफलानां के भवंत्यमी ॥ अंगुलीदर्शनाद्येन वि
लीयंते मनस्विनः ॥११॥ केषामप्येतौ ॥ ब्रह्मांडमंडलीमात्रं किं लो
भाय मनस्विनः ॥ शफरीस्फुरितेनाब्धेः स्फुब्धता जातु जायते ॥
॥१२॥ कुक्कुमस्तव कस्येव हरेत्तीक्ष्णमनस्विनः ॥ मूर्ध्नि वा सर्वलोक
स्य व्यशीर्येत वने शवा ॥१३॥ भर्तृहरेः ॥ पादाहृतं समुत्थाय मू
र्धानमधिरोहति ॥ स्वस्था देवापमानेपि देहिनस्तूरं रजः ॥१४॥
माजीवेद्यः परावशो दुःखदग्धोपि जीवति ॥ तस्या जननमेवा
स्तजन् नीकुशकारिणः ॥१५॥ समूलघातमघ्नंतः परान्घोघ्नंति
मानिनः ॥ प्रध्वंसितां धत्तमस्तत्रोदाहरणं रविः ॥१६॥ स पुमा
नर्थवज्जन्मायस्य नाम्नि पुरःस्थिते ॥ नान्यामंगुलिमभ्येति स
भायामुद्यतांगुलिः ॥१७॥ माघकवेः ॥ प्रतिदिनमयत्नसुलभे
भिर्दक्षकजननिसाधुजनकल्पलते ॥ नृप न मन न रक्तारिणि
भगवति भिक्षे न मस्तभ्यं ॥१८॥ पुरोवापश्चाद्वा वयमुपविशामः
क्षितिभुजांतवः किं नष्टि न्न वचनरचनाक्रीतजगतां ॥ अगारे
कांतारे कुचकलश हारे मृगदृशां मणेस्तुल्यं मूल्यं सहजसर
लस्यद्युतिमतः ॥१९॥ निदंतु नीतिनिपुणा यदि वास्तवं तुल्य
दम्भीः समाविशतु गच्छतु वा यथेच्छं ॥ अद्यैव वामरणमस्त्युगां
तरे वान्यायात्पथः प्रविचलंति पदं न धीराः ॥२०॥ ॥ इति शार्ङ्ग
धरचरितायां पद्मत्यां मनस्विनः प्रशंसापरिच्छेदः ॥ २॥

अथोदारप्रशंसा

आकारमात्रविज्ञानसंपादितमनोरथाः॥ तेधन्यायेनभृपवंतिरी
नाःकामार्थिनांगिरः॥१॥ देहिदेहीतिजरूपंतित्यागिनोप्यर्थिनो
पिच॥ आलोकयंतिराभस्यादस्तिनास्तीतिनक्कचित्॥२॥ युधं
तेपक्षिपशवःपठंतिशुकसारिकाः॥ दालुं वित्तं समर्थो यो सभूरः
सचपंडितः॥३॥ एकेनतिष्ठताधस्तादन्येनोपरितिष्ठता॥ दातृ
याचकयोर्भेदःकराभ्यामेवसूचितः॥४॥ सैवपरंनविनश्यतित
नुरपियाश्रीर्निवेशितासत्सु॥ अवशिष्यतेहिमांशोऽप्यैवकला
यास्थिताशोभौ॥५॥ अयंनिजःपरोवेत्तिगणनालघुचेतसां॥ उ
दारचरितानांतुवक्तृधैवकुटुंबकं॥६॥ बोधयंतिनयाचेतेभिक्षाचा
रागृहेगृहे॥ दीयतां दीयतां नित्यमहातुःफलमीदृशं॥७॥ केषाम
प्येते॥ अर्थिनां कृपणादृष्टिस्त्वन्मुखेपतितासकृत्॥ तदवस्थाप
नर्देवनान्यस्यसुरवमीक्षते॥८॥ देहिमः॥ यद्ददातिविशिष्टेभ्योय
च्चाश्नातिदिनेदिने॥ तत्तेवित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्पर
क्षसि॥९॥ भगवतोव्यासस्य॥ किंतयाक्रियतेलक्ष्म्यायावधूरिव
केवला॥ यानवेश्येवसामान्यापथिकैरपिभुज्यते॥१०॥ विक्रमादि
त्यस्य॥ लक्ष्मीपयोधरोत्संगकुंकुमारुणितोहरेः॥ धन्योबलि
सूयेनास्यभिक्षापात्रीकृतःकरः॥११॥ कर्णस्त्वचंशिबिर्मसंजीव
जीमूतवाहनः॥ ददौदधीचिरस्थीनिनास्त्यदेयंमहात्मनां॥१२
द्विःशरंनभिसंधत्तेद्विःस्थापयतिनाशितान्॥ हिर्ददातिनचार्थि
भ्योरामोद्विर्नैवभाषते॥१३॥ दातानीचोपिसेव्यःस्याद्दाता
नमहानपि॥ जलार्थीवारिधित्यक्कापश्यकूपंनिषेवते॥१४॥
केषामपीमे॥ आदर्शायशशांकमंडलमिदंहार्यापहेमाचलं
दीपायद्युमणिर्महीमिवकथंनोभिसवेदत्तवान्॥ दित्तापल्ल
वितप्रमोदसलिलव्याकीर्णसंत्रांबुजोजानीमोभृगुर्नदनस्तद
मिबलंनप्रायशोदृष्टवान्॥१५॥ दृ. शा. प. ५० उदारप्रशंसापरिच्छेदः
अथदातृप्रशंसा
त्वयिसतिशिवदातृर्यस्यदभ्यर्थितानामित्तरमनुसरंतोदर्श

यंतोऽर्थिसुद्धां॥ चरमचरणपातैर्दुर्ग्रहदोग्धकामाः करभम
नुसरामः कामधेनौस्थितायां॥१॥ ॥ इति दातृप्रशंसा॥ ७॥

अथ तेजस्वीप्रशंसा

बालस्यापिरवेपादाः पतंत्यपरिभूभृतां॥ तेजसासहजातानां व
यः कुत्रोपयुज्यते॥१॥ सिंहशिशुरपि निपतति मद्मलिनकपोल
भित्तिषु गजेषु॥ प्रकृतिरियं सत्ववतां नखलुवयस्तेजसो हेतुः॥२॥
यद्यपि विधिवैगुण्यात्सिंहः पतति दुस्तरे कूपे॥ तदपि हि सततं वां
छति करिकुंभविदारणं मनसा॥३॥ तेजांसि यस्य प्रशमं प्रयांतु
वारां प्रवाहेण सवन्ति रन्यः॥ अयं पुनर्वाडुवनामधेयः समुद्रमा
पीय बिभर्ति तेजः॥४॥ एकः स एव तेजस्वी सैहिकेयः स्फुरद्दिषां॥
शिरोमात्रवशेषेण जीयंते येन शत्रवः॥५॥ केषामप्येतैः॥ मौनी पा
दप्रहारेऽपि न क्षमीनी च एव सः॥ आकृष्टशस्त्रो मित्रेऽपि न तेजस्वी
खलो हि सः॥६॥ क्षेमं द्रस्य॥ तुल्ये पराधे स्वर्भानुभानुमंतं चिरेण य
त्ता॥ हिमांशुमाशुग्रसते न नमहिम्नः स्फुटं फलं॥७॥ माघकवेः॥ ते
जस्विनि क्षमासारेनाति कर्कशमाचरेत्॥ अतिनिर्मथनादग्निश्च
दनादपि जायते॥८॥ तेजोहीने महीपाले स्वेपरे च विकुर्वते॥ निःशं
को हि जनो धत्ते पदं भस्मन्यशुष्मिणि॥९॥ यदचेतनोऽपि पादैः स्पृ
ष्टः प्रज्वलति सवितुरविकांतः॥ तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं
कथं सहते॥१०॥ हस्ती स्थूलतनुः सचां कुशवशः किं हस्तिमा
त्रोऽकुशो वज्रोणाभिहताः पतंति गिरयः किं शैलमात्रः पविः॥
दीपे प्रज्वलिते विनश्यति तमः किं दीपमात्रं तमस्तेजो यस्य विरा
जते सवलवान्स्थूलेषुकः प्रत्ययः॥११॥ न तेजस्तेजस्वी प्रसू
तमपरेषां प्रसहते सतस्य स्तोभाक् प्रकृतिनियतत्वादकृतकः
॥ मयूरैश्च श्रान्तं पतियदि देवो दिनकरः किमाग्नेयग्रावानि कृ
तव तेजांसि वमति॥१२॥ एकचक्रोरथो यत्ताविकलो विषमा
हयाः॥ आक्रमत्येव तेजस्वी तथाप्यर्को न भस्यलं॥१३॥ धीरध्व
निभिरलंते नीरदमपि मासिको गर्भः॥ उन्मदवारणबुध्या मध्ये

जठरं समुत्पतति ॥१४॥ इति शा. ५० तेजस्वीप्रशंसा परिच्छेदः ॥

अथ वीरप्रशंसा

को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापाः र्जितं ॥ यद्वृष्टानरवत्संगुलप्रहरणः सिंहो वनगाहते तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्पात्मनः ॥१॥ विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानो न्यतिपदं समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ॥ स्वभावाद्बहुतां गुणसमुदया वाप्ति विषयांश्चुति सैंदीकिंश्वाधृतकनकमालाः पिलुभते ॥२॥ एकेनापि हि शूरेण पदाः ॥ क्रांतं महीतलं ॥ क्रियते भास्करस्येव स्फारस्फुरिततेजसा ॥३॥ पल्लवतः कल्पतरोरेष विशोषः करस्य ते वीर ॥ भूषयति कर्णमेकः परस्तु कर्णैरिस्फुरुते ॥४॥ इ. वीरप्रशं.

अथ गुणप्रशंसा

गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेष्विव सतां सतां ॥ केतकी गंधमाघ्राय स्वयंगच्छन्ति षट्पदाः ॥१॥ गुणवज्जनसंसर्गात् यान्ति सर्वे पि गो रवं ॥ पुष्पमालाप्रसंगेन सूत्रं शिरसि धार्यते ॥२॥ गुणाः सर्वत्र पूज्येते पितृवंशो निरर्थकः ॥ वसुदेवं परित्यज्य वासुदेवं न मेज्जनः ॥३॥ न हि जन्म निज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुण उच्यते ॥ गुणाद्गुरुत्वमायाति दधितुग्धं घृतं यथा ॥४॥ गुणिनि गुणशोरमतेना गुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ॥ अलिरेति वनात्पद्मं न ददुरस्त्वेकवासेऽपि ॥५॥ वीरसान्यपि रोचंते कार्पासस्य फलानि नः ॥ येषां गुणमयं जन्म परेषां गुह्यगुप्तये ॥६॥ गुणा गुणज्ञेषु गुणी भवन्ति ते निगुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ॥ सुस्वादुतोयाः प्रवहन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥७॥ गुणिनं जनमालोक्य निजबंधनशंकया ॥ राज्ञ्यलक्ष्मीः कुरंगीव दूरं दूरं पलायते ॥८॥ गुणैः सर्वत्र कल्पोऽपि सौदत्ये को निराश्रयः ॥ अनर्घ्यमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥९॥ गुणेषु क्रियतां यत्नः आतोषैः किं प्रयोजनं ॥ विप्रयतेन घंटाभिर्गोवः क्षीरविवर्जिताः ॥१०॥ गुणैर्गौरवमाया

तिनमहृत्यपि संपदः॥ पूर्णे दुर्नतथा बंधो निष्कलं को यथा रुशः
 ॥११॥ न सौरव्यसौ भाग्यकरा गुणानृणां स्वयंगृहीताः स्रद्धां
 स्तना इव॥ परैर्गृहीता हितयं वितन्वते न तेन गृह्णति निजं गुणं बु
 धाः॥१२॥ कौशेयं कुमिजं सवर्णमुपलादिदीवरंगेमयात् पंका
 तामरसंशशांक उदधेर्गोपित्तगोरोचनं॥ काष्ठादग्निरहेः फणा
 दपिमणिर्गोपित्ततोरोचना प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो यास्यं
 तिकिंजन्मना॥१३॥ केषामप्येते॥ एकमेव गुणं प्राप्य न म्रता
 मगमद्भुः॥ तवाशेषगुणा गृह्यतेति सुविस्मयः॥१४॥ स्व
 यंगुणपरित्यागादूर्णनाभः पतत्यधः॥ तमेव संहसन्भूयः पद
 मुच्चैर्विगाहते॥१५॥ गुणैरुत्तुंगतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः॥
 प्रासादशिरवरस्थोपिकाकः किं गुरुडायते॥१६॥ भर्तृहरेः॥ गु
 णवंतः क्लिश्यंते प्रायेण भवंति निर्गुणः सुखिनः॥ बंधनमायांति शु
 कायशेषसंचारिणः काकाः॥१७॥ गुणे दूषणतां याति गुणानां दू
 षणं क्वचित्॥ तथापि न म्रतां दोषः स्तनयोस्तब्धता गुणाः॥१८॥
 अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते॥ गुणेपि क्लेशहेतुः
 स्याद्विश्रान्तः कंठकंदले॥१९॥ अनवसरे गुणवानपि हृदयाद
 वतार्यते हारः॥ पश्यशालाकावसरे तृणेपि भूपैः प्रसार्यते स्व
 करः॥२०॥ केषामप्येते॥ जात्यत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं शाणघ
 र्षणं॥ आदर्शचित्रकारैः किं लिख्यते प्रतिबिंबितं॥२१॥ यदि
 संति गुणाः पुंसां विकसंत्येव ते स्वयं॥ न हि कस्तूरिका मोदः शप
 थेन निवार्यते॥२२॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः कूपे यथा घटः॥
 निर्गुणोऽपि मृतः पश्यजनैः शिरसि धार्यते॥२३॥ गुणिनोऽपि हि
 सीदति गुणग्राही न चेदिह॥ सगुणः पूर्णकुंभोऽपि कूप एव निमज्ज
 ति॥२४॥ गुणा कर्षणयोग्यो धनुष इवैकोपिलक्षलाभाय॥ सूता
 जंतुभिरिव किंगुणैर्विमर्दी सदैव हृभिः॥२५॥ कलावतः सैव कला
 ययायः क्रियते भवः॥ किं तातिरिह वन्हीभिर्योभिरंकः प्रदर्श्यते
 ॥३॥ अत्यद्यापि चतुसमुद्रपरिवापर्यंतं मुर्वी तलंतस्मिन्नेव कसं

तिसूक्तिरसिकाः केचिह्नुचिद्भुजः॥ एकःकोपिनिरादरोयदि
भवेदन्योभवेत्सादरोवाग्वादेवदनांबुजेवसतिचेत्कोनामदीनोज
नः॥२७॥विद्याचेदस्तिकाचिंतावराकोदरपूरणे॥श्रुकोप्यश
नमाज्ञोतिरामरामेति संब्रुवन्॥२८॥विद्येहृद्यतरासिकिनु
कृपणं संभावनैर्लज्जसे संत्यन्येतवतोषणे हिनधियोधन्याव
दान्याभुवि॥कांतानांकुचकुंभकोशलरुचांनोहानिरेतावता
षंढानांहृदयेपियत्प्रणयतेर्नानंगरागोदयः॥२९॥॥इतिश्री
शार्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यांगुणप्रशंसापरिच्छेदः॥ ७॥ ७॥

अथ संतोषप्रशंसा

अकृत्वा परसंतापमकृत्वा खलनम्रतां॥ अनुत्सृज्य सतां च त्वय
त्वल्पमपि तद्बहु॥१॥ व्यासस्य॥ वयमिह परितुष्टा बल्कलैः
स्त्वं चलस्म्या समद्बहपरितोषो निर्विशेषो विशेषः॥ सहि भवति
दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरि
द्रः॥२॥ भर्तृहरेः॥ दरिद्रस्य परामूर्तिस्तृष्णानद्रविणाल्यता॥ ज
रद्गवधनः शंभुस्तथाऽपि परमेश्वरः॥३॥ विष्णुशर्मणः संतोषाऽमृ
ततृप्तानां यत्सखं शांतचेतसां॥ कुतस्तद्भनलुब्धानामितश्चे
तश्च धावतां॥४॥ आगमिष्यंति ये भावा ये भावामयि भावितां॥
अहंतैरनुगंतव्यो न तेषामन्यतो गतिः॥५॥ यो मे गर्भगतस्याऽपि
वृत्तिकल्पितवान् विभुः॥ शेषवृत्तिविधानाय सकिंस्ततोऽथवा
मृतः॥६॥ अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवाऽयंति देहिनां॥ सुखा
न्यपि तथाऽयंति दैन्यमत्रातिरिच्यते॥७॥ पंचमेहनिषष्ठे वा
शाकंपचतिस्वे गृहे॥ अनृणीचाऽप्रवासी च सवारिचरमोदते॥
॥८॥ आत्माऽधीनशरीराणां स्वपतां निद्रया स्वया॥ कदन्नमपि
मर्त्यानाममृतत्वाय कल्पते॥९॥ सर्वत्र संपदस्तस्य संतुष्टं यस्य
मानसं॥ उपानद्गूढपादस्य ननु चर्मावृतैव भूः॥१०॥ व्यासस्य॥
आरोग्यं विद्वत्तामज्जनमेत्रीमहाकुले जन्म॥ स्वाधीनता च पुं
सामहदैश्वर्यं विनाप्यर्थैः॥११॥ सर्पाऽपि बंति पवनं न च दुर्बला

स्तेऽश्वैस्तृणैर्वनगजाबलिनो भवन्ति॥ कंदैः फलैर्मुनिवराः स
पयन्ति कालं संतोष एव पुरुषस्य परनिधानं॥ १२॥ अर्था करोति
दैव्यं लब्धाः शोर्गर्वपरितोषं॥ नृधनश्च स शोकः सुखमास्ते
निःस्पृहः पुरुषः॥ १३॥ तन्मूलं गुरुतायास्तत्सौख्यं तद्यशस्त
दौर्जित्यं॥ तत्सौभाग्यं पुंसां यदेतदप्रार्थनं नाम॥ १४॥ चीराणि
किंपथिनसंतिदिशन्ति भिक्षां नैवांघ्रिपाः फलभृतः सरितोप्यशु
ष्यन्॥ अमृद्वाशुहाः किमति तोऽवतिनोपपन्नां कस्माद्भजन्ति क
वयो धनदुर्मदांधान्॥ १५॥ केषामप्येतो॥ ६० शा० प० संतोषप्र०

अथ मित्रं

यस्य मित्रेण संभाषायस्य मित्रेण संस्थितिः मित्रेण सह यो भुं
क्तैततो नास्तीह पुण्यवान्॥ १॥ परोक्षे कार्यहंतारं प्रत्यक्षे प्रिय
वादिनं॥ वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुं भेषयो मुखं॥ २॥ श्रुत्वा चित्त्वं
स्यागिता शौर्यं सामान्यं सुखदुःखयोः॥ दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च
सत्यता च सुहृद्गुणाः॥ ३॥ रहस्यभेदो याचूजा च नैष्ठुर्यं च लज्जित
ता॥ क्रोधे निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दुषणं॥ ४॥ अन्यथैव
हि सौहार्दं भवेत्स्वच्छांतरात्मनः॥ प्रवर्तते न्यथा वाणीशा
ठ्योपहतचेतसः॥ ५॥ तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्ट
यं॥ ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सजलानदी॥ ६॥ स्वाभावि
कं तु यन्मित्रं भाग्ये नैवाभिजायते॥ तदकृत्रिमसौहार्दमाप
त्स्वपिनमुचति॥ ७॥ न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चाऽत्मनि॥ वि
श्वासस्तादृशः पुंसां यावन्मित्रे स्वभावजे॥ ८॥ शोकाऽऽरातिभय
त्राणं प्रीतिविश्रंभभाजनं॥ केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्व
यं॥ ९॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानंदनं चेतसः पात्रं यत्सुख
दुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद्गुल्लभं॥ ये चाऽन्ये सुहृदः समृद्धि स
मये द्रव्याभिलाषाऽकुलास्ते सर्वत्र मिलेति तत्त्वनि कषया चातु
तेषां विपत्तः॥ १०॥ क्षीरेणाऽऽत्मगतो दकाय हि गुणादत्ताः पुरा
तैः खिलाः क्षीरेतापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा रुशानौ हुतः॥ गं

तुं पावकमुच्यते नस्तदभ बहृष्टातुमित्राः पदं युक्तं तेन जलेन
शाम्यतिसतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ ११ ॥ उदयन्नेव सविता पद्मे
ष्वर्पयति श्रियं ॥ विभावयन् समृद्धीनां फलं सहृदनुग्रहं ॥ १२ ॥
नहि बुद्धिगुणेनैव सहृदामर्थदर्शनं ॥ कार्यसिद्धिपथः स ह्यस्मत्ते
हेनाः प्युपलभ्यते ॥ १३ ॥ ॥ इति मित्रम् ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ संसर्गप्रशंसा

महानुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः ॥ रथ्यां बुजान् हवीं संगं
चिदशोरपि वदते ॥ १ ॥ एकेकेचिद्यतिकरगताः पात्रसंज्ञालभंते
गायन्त्यन्ये सरसमधुरं वीणया संप्रयुक्ताः ॥ एकेतेषां सहगतिव
शादुस्तरं तारयति केचित्तेषां ज्वलितहृदयारक्तमेव पिबन्ति ॥ २ ॥
एतौ विष्णुशर्मणः ॥ शाखोटकैश्चंदनसंगतौ पिवसोजयोः क्रीडि
तमायताक्षः ॥ पयोपिमध्यंश्च पचेहि मन्यते संसर्गजा दोषगुणा
भवन्ति ॥ ३ ॥ पुरुषोत्तमसोमात्मजस्य ॥ द्रवत्वात्सर्वलोहानां मम
त्वान्मृगपक्षिणां ॥ भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां दर्शनात्संगतं सतां ॥
॥ ४ ॥ विकृतिर्नैव गच्छति संगदोषेण साधवः ॥ आवेष्टिते महास
र्पेऽश्वत्थं न विषायते ॥ ५ ॥ न स्थातव्यं न गंतव्यं क्षणमप्यधमैः
सह ॥ पयोपिशौडिनीहस्ते मदिरां मन्यते जनः ॥ ६ ॥ वीणावंशाश्र
या तुं बीचुं बत्सुचैः कुचैश्चि यः ॥ पिवत्यनार्यसंयोगाद्भक्तं नक्तं
चरो यथा ॥ ७ ॥ किंचिदाश्रयसंयोगाद्भक्तेशोभामसाधपि ॥ कोता
विलोचने न्यस्तं मलीमसमिबोजनं ॥ ८ ॥ आश्रयवशेन सततं
गुरुतालघुताच जायते पुंसां ॥ विंध्ये विंध्यसमानाः करिणो बत
दर्पणे लघवः ॥ ९ ॥ संसर्गाद्भवति हि साधुतारवलानां साधूनां न च
खलु संगमात्खलत्वं ॥ आमोदं कुसुमभवं मृदेव धत्ते मृदं धनं च
कुसुमानि धारयति ॥ १० ॥ न साधुः कुत्रापि ब्रजति खलु दोषं न गु
णतारवलानां संसर्गेरपि कृतनिवासोपि निपुणः ॥ यथापक्षिव्या
लैरपि हिततनुश्चंदनतरुर्न वैरुत्यं गतिमपयति च तापं सुमन
सां ॥ ११ ॥ असाधुः साधुर्वा भवति खलु जात्यैव पुरुषो न संगदौ

जन्मं न हि सुजनताकस्य चिदपि ॥ समाने संसर्गे मणिभुजगयो
 जन्मजनि ते मणिर्नाहेर्दोषान्स्पृशति न तु सर्पो मणिगुणान् ॥ १२ ॥
 केषामप्येते ॥ संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
 मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ॥ स्वात्मा सागरम
 ध्यशक्तिपतितं तज्जायते मौक्तिकं प्रायेणाधममध्यमोत्तगुणाः
 संसर्गतो जायते ॥ १३ ॥ अश्वः शास्त्रं शास्त्रं वीणावाणी न रश्मिना
 रीच ॥ पुरुषविशेषं प्राप्य भवति योग्या अयोग्याश्च ॥ १४ ॥ आसी-
 त्पूर्वं विमलजलधेर्मण्डनं भूपतीनां नारीणां च प्रबलमुकुटे कांच
 नेन प्रसंगं ॥ तंत्री बद्धी कथमिह महोकाचखंडेन साहं भिल्ली-
 कंठे मरकतमणे कामवस्थांगतोसि ॥ १५ ॥ एते विष्णुशर्मणः ॥
 जाड्यंधि यो हरति सिंचति वाचि सत्यं मानो न निदिशति पापमपा-
 करोति ॥ चे तः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं सत्संगतिः कथय ॥
 किं न करोति पुंसो ॥ १६ ॥ असज्जनः सज्जनसंगि संगतकरोति दुः-
 साध्यमपीह साध्यं ॥ पुष्पाश्रयाच्छेभुशिरोऽधिरूढापि पीलिकाचं
 बति चंद्रबिंबं ॥ १७ ॥ वंशभवोरुगुणवानपि संगविशेषेण पूज्यते
 रुषः ॥ न हि तूष्णीफलविकलो वीणादंडः प्रयाति महिमानं ॥ १८ ॥
 गंगेवाऽघविनाशिनी जनमनः संतोषसच्चंद्रिका तीक्ष्णां शौरपि
 सत्प्रभेव जगद्ज्ञानां धकाराऽपहा ॥ छाये वाऽखिलत्तापनाश-
 नकरी स्वर्धेनुवत्कामदा पुण्यैरेव हिलभ्यते सुकृतिभिः सत्सं-
 गतिर्दुर्लभा ॥ १९ ॥ काचः कांचनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीर्द्युती-
 ॥ तथा सत्सन्निधानेन मूर्खोऽपि प्रवीणतां ॥ २० ॥ कीदोऽपि सु-
 मनःसंगाद्दरो हति सतां शिरः ॥ अश्माऽपि मातिदेवत्वं महद्भिः
 सुप्रतिष्ठितः ॥ २१ ॥ कल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते साकामधुक्ता
 मितमेव दोग्धि ॥ चिंतामणिश्चित्तमेव दत्ते सतां हि संगः सक-
 लं प्रसूते ॥ २२ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ॥ तथा
 सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ २३ ॥ गवाशनानां सशृणो-
 ति वाक्यमहं हिराजन् पठितं मुनीनां ॥ न तस्य दोषो न च मद्गुणो वा

संसर्गजादोषगुणाभवेति॥२४॥ महाजनस्यसंसर्गः कस्य नोप-
 तिकारकः॥ पद्मपत्रस्थितं वारिधत्ते मुक्ताफलश्रियं॥२५॥ किं वा प-
 रेण बहुना परिजल्पितेन संसर्ग एव महतां महते फलाय॥ अंभो
 निधेस्तटरुहास्तरवोपियेन वेलाजलोच्छलितरत्नहृतालवा-
 ॥२६॥ कीर्तिर्नृत्यति नर्तकी वभुषने विद्योतते साधुताज्योत्स्नेवा-
 तिभासभाससरसागंगेव संशीलति॥ चित्तरंजयति प्रियेव सततं
 संपत्प्रसादोचिता संगत्यान्मभवेत्सतां किल भवेत्किं किं नस्तोकोत्त-
 रां॥२७॥ बुद्धिं वर्धयति श्रियं वितनुते वैदग्ध्यमासुचति श्रेयः पल-
 वयत्यघानिदलयत्फन्मीलयत्युन्नतिं॥ विज्ञानं परिशोधयत्यु-
 पचिनोत्युच्चैः कलाकौशलं किं किं नारभते हरेरिव कथा जयं सतां
 संगतं॥२८॥ गुणैः सर्वज्ञकल्पोपि सीदत्येको निराश्रयः॥ अनर्थ-
 मपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते॥२९॥ इति शा.प. संसर्गप्रशंसाप-

अथ असत्संगतिः

अंतर्मलिनसंसर्गात् श्रुतवानपि दुष्यति॥ यच्च स्फुसन्निकर्षेण क-
 णोभूत्कुटिलाशयः॥१॥ संगतिं स्वविपरीतगुणैस्त्वं माहृथाः ख-
 लु सरवे समये स्मिन्॥ पश्य पूर्वमपि कृष्णरूपनामर्जुनोपि सम-
 वायनिश्चितम्॥२॥ ॥ इति असत्संगतिः॥ ३॥ ३॥ ३॥

अथासच्छास्त्रं

साधव्याकरणं हि नायविशदं काव्यं पिकीगीतवत्स्त्रीयासाश्रुति-
 तत्परांतदनुगं सांख्यं सयातं जलं॥ त्वंतु न्यायविशुद्धवैदिकविधि-
 व्याकोपबौद्धागमव्याघाताय निगूढतर्कग्रहणकामोदमाधास्पति॥

अथ लक्ष्मीस्वभावः

लक्ष्मिस्तमस्ववचनीयमिदं दुरुक्तमंधी भवेति पुरुषास्त्वदुपासने-
 ना॥ नो चेत्कथं कमलपत्रविशालनेत्रो नारायणः स्वपिति पन्नगभो-
 गतल्पे॥१॥ हे लक्ष्मिस्तणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे-
 नत्वं चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चारिणि॥ ये देवार्चनस-
 त्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो लज्जसि निर्दये गतमति-

नीचोन्नोवल्लभः॥२॥ शूरं त्यजामि वै धन्या दुदारं लज्जया पुनः॥
सा पत्न्या त्पंडितमपि तस्मात्कृपणमाश्रये॥३॥ ये वदंति च पलेत्यप
वादं नैव दूषणमिदं कमलायाः॥ दूषणं जलनिधेर्हि भवेत्तद्यत्सुराण
पुरुषाय ददौ तां॥४॥ गुणिनं जनमालोक्य निजबंधनशंकया॥ रा
जनूलक्ष्मीः कुरंगी वदूरं दूरं पलायते॥५॥ पद्मे मूढजने ददासि द्र
विणं विद्वत्स किं मत्सरो नाऽहं मत्सरिणी न चाऽपि च पलानैवाऽस्ति
मूर्खैरतिः॥ मूर्खेभ्यो द्रविणं ददामि नितरां तत्कारणं श्रूयतां विद्वान्
सर्वजनेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नाऽन्या गतिः॥६॥ रत्नाकरस्तव पिता
कमले निवासो भ्राता सधामयतनुः पतिरादिदेवः॥ केनाऽपरेण क
मले बत शिश्नितानि सारंगभृङ्गकुटिलानि विचेष्टितानि॥७॥ उत्सा
हसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तं॥ शूरं कृतज्ञं दृढ
सौहृदं चलक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः॥८॥ अव्यवसायिनम
लसंदैव परं साहसाच्च परिहीनं॥ प्रमदापतिमिव वृद्धं नेच्छति ल
क्ष्मीरूपस्थातुं॥९॥ आलस्यं स्त्रीसेवासरोगताजन्मभूमिवात्स
ल्यां संतोषो भीरुत्वं षड्व्याधाता महत्त्वस्य॥१०॥ मातलं स्मिभज
स्वकंचिदपरं मत्कांक्षिणीमास्मभूभोगेभ्यः स्पृहालवो न हिवयं
कानि स्पृहाणामसि॥ सद्यश्चूतपलाशपत्रपुटके पात्रे पवित्रीकृते
भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं वृत्तिं समीहामहे॥११॥ लक्ष्मीर्यादो
निधेर्यादो नाऽदो वा दोचितं वचः॥ विभेति याधीवरेभ्यो जडेष्वेव नि
मज्जति॥१२॥ हालाहलो नैव विषं विषं रमाजनाः परं व्यत्ययमत्र म
न्वते॥ निपीय जागर्ति सरवेन तं शिवः स्पृशन्निमामुह्यति निद्रया ह
रिः॥१३॥ हंतुर्वंधुजनान् धनार्थमनघान् गंतुः परस्त्रीशतं रंतुर्जंतु
विहिंसकैः सह जनैः संतुष्यतो वचनैः॥ वस्तुस्तीष्णमयुक्तमेव वच
नं पक्तुर्मितं चोदनं नित्यं नृत्यसिमंदिरेषु कमले कृत्यं तवैतन्यतं॥
॥१४॥ पीतो गऽस्त्यनतातश्चरणतलहतो वल्लभोऽन्येन रोषादावाल्या
द्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे धारिता वैरिणी मे॥ गेहं मे छेदयंति प्रतिदिवस
मुमाकांतपूजानिमित्तं तस्मात्तिवन्नासदाहं हि जकुलसदनं नाशित्यं

त्यजामि॥ १५॥ यत्राऽभ्यागतदानमानचरणप्रक्षालनभोजनं स
 त्वेवाऽपित्ते देवताऽर्चनविधिः सत्यं गवां पालनं॥ धान्यानामपि सं
 ग्रहो न कलहश्चिताऽनुरुत्ताप्रिया हृष्टा प्राहृष्टरिव सामिकमला
 तरिभिनगृहे निश्चला॥ १६॥ येषामन्यकलत्रदर्शनकलाव्युत्प
 त्तिशुन्येदृशौ मूढं हृच्चपरार्थचिंतनविधौ मिथ्यानभिज्ञं मुखं॥
 अप्रज्ञातपशून्बुभुक्षितशिशून्भ्रूदकैस्ताम्यतस्तेषां लक्ष्मि
 गृहानदृशाऽपि भयभीते वैहने वीक्षसे॥ १७॥ कुटिलालक्ष्मीयं
 त्रप्रभवति न सरस्वती वसति तत्र॥ प्रायः श्वश्रुस्तुषयो न दृश्यते सौ
 हृदं लोके॥ १८॥ यास्वसद्वा निपद्योऽपि संध्यावधिविजृम्भते॥ इ
 दिरामंदिरेऽन्येषां कथं स्यात्स्यति निश्चला॥ १९॥ तिर्यक् भजतु प्र
 तारयतु बाधर्मक्रिया को विदं हंतुं स्वां न नीपि बत्वपि कुरां शुद्धं
 बधूमुद्धतु वेदानिंदतु बाहिनः स्तजतां किं वानया चिंतया ल
 क्ष्मीर्यस्य गृहे स एव भजति प्रायोजगद्देवतां॥ २०॥ आलस्यं स्मि
 रतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगितां मूकत्वं मितभाषितां वित
 नुते मोर्ध्य भवेदार्जवं॥ पात्रापात्रविचारणा विरहिता यच्छत्युत्त
 रात्मतां मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशातो दोषा भूमीस्य गुणाः॥ २१॥
 श्वश्रुविना वृत्तिरिह स्वतंत्रा प्रायः स्तुषाणा मपवादहेतुः॥ य
 द्वाणिलोके रमया विहीनां सती मपित्वा ससती वदंति॥ २२॥ श्रीप
 रिचयाज्जडा अपि भवंत्यभिज्ञाविदग्धचरितानां॥ उपदिशति का
 मिनीनां यौवनमद एवललितानि॥ २३॥ इति लक्ष्मीप्रशंसा॥

अथ धनप्रशंसा

जातिर्यातुरसातलं गुणगणास्तस्याप्यधोगच्छतां शीलं शैलतल
 ततत्त्वभिजनः संदह्यतां वन्दिना॥ शौर्ये वैरिणि वज्रमाश्रुनिपत
 त्वर्थोक्तनः केवलं येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्राया समस्ता इ
 मे॥ १॥ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः संपंडितः स श्रुतवान् गुण
 तः॥ स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वगुणाः कांचनमाश्रयंति॥ २॥
 एतौ भर्तृहरेः॥ वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः॥ सर्वे ते

धनवृद्धानां ह्यारितिष्ठंति किंकराः ॥३॥ बाणभट्टस्य ॥ हेतुः प्रमाण
युक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य ॥ अप्यतिपरूषमसत्यं पूज्यं वाक्यं
समृद्धस्य ॥४॥ क्षेमं द्रस्य ॥ अर्थार्थी जीवलोको यं शमशानमपि
सेवते ॥ जने तारमपित्यत्कानि स्वंगच्छंति दरतः ॥५॥ न सा वि
द्यानतच्छीलं न दानं न च सा कला ॥ अर्थार्थिभिर्न तच्छैर्धनिनां
यत्न कीर्त्यते ॥६॥ यथा मिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वपादैर्भुवि ॥ आ
काशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥७॥ न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः
कस्यचित्स्वल्पमप्यहो ॥ मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः ॥
८॥ एते विष्णुशर्मणः ॥ लक्ष्म्या परिपूर्णो हं न भयं मे स्तीति मोहनि
द्वेषा ॥ परिपूर्णस्यैवेदोर्भवति भयं सिंहिकासूनोः ॥९॥ भक्तद्वेषो
जडैः प्रीतिः सुरुचिर्गुणलंघने ॥ मुखे कटुकता नूनं धनिनां ज्वरि
णामिव ॥१०॥ आलिङ्गिताः परैर्योति प्रस्रवन्ति स मे पथि ॥ अ
व्यक्तानि च भाषंते धनिनो मद्यपाद्व ॥११॥ पतन्ति रवद्गुहारा सु
विशन्ति मकरालयं ॥ किं न कुर्वन्ति स्रभगे कष्टमर्थार्थिनो नराः ॥
१२॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः कूपे घटो यथा ॥ निर्गुणोऽपि भूतः
पश्य जनैः शिरसि धार्यते ॥१३॥ धननिन्दा ॥ वरं हालाहलं पीतं
सद्यः प्राणहरं विषं ॥ न द्रष्टव्यं धनाढ्यस्य भूभंगकुटिलं मुखं ॥१४॥
वाक्चक्षुःश्रोत्रलयं लक्ष्मीः कुरुते नरस्य को दोषः ॥ गरलसहो
द्रजातानमारयति यच्च तच्चित्रं ॥१५॥ लक्ष्मीवंतो न जानन्ति प्रा
येण परवैदनां ॥ शेषधरा भरकान्ते शैते नारायणः सुखं ॥१६॥ य
स्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्ति स्य बांधवाः ॥ यस्यार्थः स पुमां
ल्लोके यस्यार्थः स च पण्डितः ॥१७॥ धिगस्त्वेतां विद्यां धिगपि क्व वित्तं
धिकं सुजनतां वयोरूपं धिक्कृद्धिगपि च यशो निर्धनवतः ॥ अ
सौ जीयादेकः सकलगुणहीनोऽपि धनवान् बहिर्यस्य द्वारे तृणल
वनिभाः संति गुणिनः ॥१८॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमि
दं जगत् ॥ अंतरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च ॥१९॥ ब्रह्मघ्नोऽपि न
रः पूज्यो यस्याः स्ति विपुलं धनं ॥ शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः

परिहीयते॥२०॥विभवोहियथालोकेनशरीराणिदेहिनां॥चां
 डालोऽपिनरःपूज्योयस्याःस्तिविपुलं धनं॥२१॥नविद्यमानैव
 कुलेनगौरवंजनाऽनुरागोधनिकेषुसर्वदा॥कपालिनामौलिधु
 ताऽपिजान्हवीप्रयातिरत्ना॥करमेवसत्वरं॥२२॥त्यजंतिमित्रा
 णिधनैर्विहीनंपुत्राश्चदाराश्चसुहृज्जनाश्च॥तमर्थवंतंपुनरा
 श्रयंतिस्वर्थाहिलोकेपुरुषस्यबधुः॥२३॥प्रायेणधनिनामेवध
 नलोभोनिरंतरं॥यच्चकोटिद्वयोपेतंलक्ष्मप्रार्थयतेधनुः॥२४॥कु
 तआगत्यघटतेविघस्यक्नुयातिच॥नलस्यतेगतिःसम्यक्
 धनस्यचधनस्यच॥२५॥वित्तार्थंयतसेभृशंयदनिशंशंसाधे
 मप्यात्मनोव्यर्थंतन्मममित्रतत्रभवतोनाऽत्यंति कंस्यात्सुखं॥
 युवराधनतत्परेणमनसाकुर्वात्मशंसाधनंकिंतस्मिन्नुपल
 भ्यतेनहिधनंनोवाऽत्मनःशंसनं॥२६॥कुतःश्चियैत्वंयतसे
 निकामंश्रीरामदासोभवमानवत्वं॥श्रीरामदासस्यपराङ्मु
 खस्यसदानपायिन्युपतिष्ठतेश्रीः॥२७॥गंगांचधारयतिमूर्ध्नि
 सदाकपालीसातस्यचुंबतिमुखंनकदाचिदेव॥रत्नाकरंप्रति
 चुचुंबसहस्रवक्त्रैर्गंगादयोयुवतयःसधनानुकूलाः॥२८॥ता
 नीद्रियाण्यविकलानिमनस्तदेवसाबुद्धिरप्रतिहतावचनतंदेव
 ॥अर्थेष्मिणाविरहितःपुरुषःसएवद्वयःक्षणेनभवतीतिविचि
 त्रमेतत्॥२९॥अहोकनकमाहात्म्यंवल्लुंकेनाऽपिशक्यते॥
 नामसाम्यादहोचित्रंधत्तूरोऽपिमदप्रदः॥३०॥वेधाद्वेधाभ्रमं
 क्रैकोतासुकनकेषुच॥तासुतेष्वप्यनासक्तःसाक्षाद्भर्गोनराकृ
 तिः॥३१॥दायादाःस्पृहयंतितस्करगणामुष्णंतिभूमीभुजोदू
 रेणच्छलमाकलय्यहुतभुग्भस्मीकरोतिक्षणान्॥अंभःप्राप
 यतेसितौविनिहितंयदाहरंतिप्रवंदुर्वृत्तास्तनयानयंतिनिध
 नंधिग्धिग्धनंतद्वह॥३२॥वाणीदरिद्रस्यशुभाहिताऽपिद्वयं
 नशब्देनचसंप्रयुक्ता॥नशोभतेवित्तवतःसमीपेभेरीनिनादो
 पहतेववीणा॥३३॥पतंतिरवद्गधारासुविशंतिमकरालयं॥

किंनकुर्वेति सुभगे कष्टमर्थाः शिंनो जनाः ॥३४॥ बधिरयतिकर्ण
विवरं वाचं मूकयति नयनमंधयति ॥ विवृतयति गान्त्रयष्टिं संपदो
गोऽयमद्भुतो राजन् ॥३५॥ दैववशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नाऽ
स्ति भोगेच्छा ॥ न च परलोकसमीक्षा स भवति धनपालको मूर्खः
॥३६॥ दुंदुभिस्तु सुतरामचेतनस्तन्युरवापि धनं धनं धनं ॥ दू
त्यमे वनिनदः प्रवर्तते किंपुनर्यदि जनः सचेतनः ॥३७॥ अजु
नीयति यदर्जने जनो वर्जनीय जनतर्जनादिभिः ॥ मंस्तु नश्यति
चिराय संचिता वंचिता जगतिकेन संपदा ॥३८॥ आपद्गतं हस
सि किंदूविणां धमूढलक्ष्मी स्थिरान भवतीति किमत्र चित्रं ॥ एता
न्प्रपश्यसि घटान् जलं च क्रेरिक्ता भवन्ति भरिता भरिता श्वरि
क्ताः ॥३९॥ लभेद्यद्युतं धनं तद्धनं धनं यद्यपि लभेत नित्युतं धनं नि
धनमेव तज्जायते ॥ तथा धनपराद्धं कंतदपि भावहीनात्मकं यदक्ष
रपदद्वयांतरगतं धनं तद्धनं ॥४०॥ अनुभक्तददत वित्तं मान्यान्मा
नयत सज्जनान् भजत ॥ अतिपरुषपवनविलुलितदीपशिरवाचं
चलालक्ष्मीः ॥४१॥ एहि गच्छयतीतिष्ठ वटमौनं समाचर ॥ ए
वमाशाशतग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोर्थिभिः ॥४२॥ धनमर्जय का
कुत्स्न्य धनमूलमिदं जगत् ॥ अंतरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृत
स्य च ॥४३॥ कोना मनानुवृत्तिं स्मृमहानपि धनवतः कुरुते ॥ चि
त्तेशामवनभित्तेः समीपमुपसेवते शंभुः ॥४४॥ निरक्षरे वीक्ष्य
महाधनत्वं विद्यानवद्याविदुषानहेया ॥ रत्नावतं सांकुलटं स
मीक्ष्य किमर्थं नार्यः कुलटा भवन्ति ॥४५॥ रत्नाकरस्तव पिता क
मले निवासो भ्राता सुधामयवपुः पतिरादिदेवः ॥ केनापरेण क
मले वत शिषिता निसारंगशृंगकुटिलानितवेक्षणानि ॥४६॥ ह
रिभामिनि सिंधुसंभवे कमले किं कथयामि ते गुणान् ॥ अनुस्म्य
सिंहाजडे जने गुणगौरे पुरुषे विरज्यसि ॥४७॥ कस्मैचित्कपटा
यकैटभरिपूरः पीठदीर्घालयां देवित्वा मभिवाद्य कुप्यसि न चेत्त
त्किंचिदाचक्ष्महे ॥ यत्ते मंदिरमंबुजं नमकिमिदं विद्यागृहं यच्च

तेनीचान्नीचतरोपसर्पणमपामेतत्किमाचार्यकं॥४॥सुरवय
तितरांनरक्षतिपरिचर्यलेशंगणांगनेवश्रीः।कुलकामिनीवनो
द्वयतिवाग्देवीजन्मजन्मापि॥४॥अपिदोभ्यांपरिबद्धाबद्धा
पिगुणैरनेकधानिपुणैः॥निर्गच्छतिक्षणादिवजलधिजलोत्
त्तिपिच्छलालक्ष्मीः॥५०॥तीक्ष्णादुद्विजतेमृदोःपरिभवत्रा
सान्नसंतिष्ठतेमूर्खंद्वेष्टिनगच्छतिप्रणयितामत्यंतविद्वत्स
पि॥शूरेभ्योप्यधिकंविभेत्पुहसत्येकांतभीरूनपिश्रीर्लब्धप्र
सरेववेशावनितादुःखोपचर्याभृशं॥५१॥लक्ष्मिस्त्वमस्ववच
नीयमिदंरुक्तमंधीभवन्तिपुरुषास्तवसेवनेन॥नोचेत्क
शंकमलपत्रविशालनेत्रोनारायणःस्वपितिसागरगर्भ
तल्पे॥५३॥लक्ष्मीर्यादोनिधेर्गदोनादौवादोचितंवचः।विभ्यतीधी
वरेभ्योयातलेष्वेवनिमज्जति॥५३॥समुद्रस्यापत्यंप्रथितम
हिमामुद्रितभुवःस्वसाप्रालेयांशोस्त्रिनयनशिरोधामवस
ते॥मुरारेर्योषित्सासरसिरुहकिंजल्कनिलयातथापिश्रीः
स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलालिंगतिखलान्॥५४॥इतिश्रीशार्ङ्ग
धरविरचितायांपद्मत्यांधनप्रशंसापरिच्छेदः॥ ७ ॥ ७ ॥

अथदुर्जननिन्दा

खलःसर्वपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति॥आत्मनोबिल्वमात्रा
णिपश्यन्नपिनपश्यति॥१॥नविनापरवादेनरमतेदुर्जनोनरः॥
काकःसर्वरसान्भुंक्तेविनामेध्यंनतृप्यति॥२॥एतौव्यासस्य॥
परितोषयितानकश्चनस्वगतोयस्यगुणोस्तिदेहिनः॥परदोष
कथाभिजल्पकःस्वजनंतोषयितुंकिलेच्छति॥३॥सहजांधृ
शःस्वदुर्नयेपरदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः॥स्वगुणोच्चगिरोमुनि
व्रताःपरवर्णग्रहणेष्वसाधवः॥४॥एतौमाघकके।विषधरतो
प्यतिविषमःखलइतिनमृषावदन्तिविद्वांसः॥यदहिर्नकुलद्वे
षीस्वकुलद्वेषीपुनःपिप्सुनः॥५॥अतिमलिनेकर्तव्यभवति
खलानामतीवविपुणाधीः॥तिमिरेहिकौशिकानांरूपंप्रति

पद्यवेददृष्टिः॥६॥ एतौ सुबन्धोः॥ लब्धोच्छा यो नीचः प्रथममेव
 स्वाभिन्नं पराभवति॥ भूमिरजोरज्यादावुत्थापकमेव संवृणुते॥
 ७॥ रविगुप्तस्य॥ उपकृतमनेन सुतरामित्यसतामस्ति न कचि
 दपेक्षा॥ हेतुः स्वहस्तमाश्रितमुद्धूतो ग्निर्दहत्येव॥८॥ विषमा
 मलिनात्मानो हि जिह्वा जिह्वा गाद्व॥ जगत्प्राणहरानित्यंकस्य
 नो द्वेजकाः खलाः॥९॥ हरिगणस्य॥ दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्य
 यालं कृतो यदि॥ मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः॥१०
 ॥ चाणारव्यस्य॥ परिशुद्धामपि वृत्तिं समाश्रितो दुर्जनः परान्व्य
 थते॥ पवनाग्निनोपि भुजगाः परोपतापं न मुंचति॥११॥ नीचः
 समाश्रितो वश्यमनवाप्य पराश्रयं॥ छिद्रं यत्र मवाप्नोति दृष्टं
 तोत्रकटीभवः॥१२॥ खलानां कंटकानां च द्विविधैव प्रतिक्रि
 या॥ उपानन्मुरवभंगो वा दूरतो वा विसर्जनं॥१३॥ सुमुखोपि सु
 वृत्तोपि सन्मार्गपतितोपसन्॥ सतो वै पादलग्नोपि व्यथयत्येवं कं
 टकः॥१४॥ अपूर्वः कोपिकोपाग्निः सज्जनस्य खलस्य च॥ एक
 स्य शाम्यति स्नेहात्तवर्धते न्यस्यवारितः॥१५॥ निमित्तमुद्दि
 श्यद्विषयः प्रकुप्यति ध्रुवं सतस्यापगमे प्रसीदति॥ अकारणद्वेषि
 मनोस्ति यस्य वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति॥१६॥ पादादहो
 पि दृढदंडुसमाहोतपि यदंष्ट्रया स्पृशति तं किल हंतिसर्पः॥
 दृष्टादिवैषपिशूनोत्रमनुष्यधर्माकर्णे परं स्पृशति हंत्यपर
 स्य मूलं॥१७॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी॥ प
 रप्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता॥१८॥ यस्मिन्वंशे समु
 त्यन्तस्तमेव निजचेष्टितैः॥ दुषयत्यचिरेणैव धुणकीटद्वयाध
 मः॥१९॥ प्रेरयति परमनार्यैः शक्तिविहीनोपि जगदभिद्रोहे
 ॥ तेजयति शस्त्रधारां स्वयमसमर्थो शिलां च्छेत्तुं॥२०॥ स्वभा
 वकठिनस्यास्य रुत्रिमां बिभ्रतो नतिं॥ गुणोपि परहिंसायै च
 पस्य च खलस्य च॥२१॥ अयः पिंड इवोतत्ते खलानां हृदये स
 णात्॥ पतिता एव नेष्यंते गुणास्तोयकणाद्व॥२२॥ वर्जनी

योमतिमतादुर्जनः सरव्यवैरयोः॥ श्वाभवत्यपकारायलित
 न्नपि दशान्पि॥ २३॥ वक्रतां बिभ्रतो यस्य गुह्यमेव प्रकाशते
 ॥ कथं न च समानस्यात्सुच्छेन पिशुनः शुनः॥ २४॥ शिरसि नि
 हितोपि नित्यं यत्नादपि सेवितो बहु स्नेहेः॥ तरुणी कचद्व
 नी चः कौटिल्यं नैव विजहाति॥ २५॥ पात्रमपात्री कुरुते दहति
 गुणं स्नेहमाशुनाशयति॥ अमले मलं प्रयच्छति दीपज्वाले व
 खलमैत्री॥ २६॥ स्नेहेन भूतदानेन कृतः स्वस्थोऽपि दुर्जनः॥ द
 र्पणश्चातिकेतिष्ठन् करोत्येकमपि द्विधा॥ २७॥ यथापथे वस्ते
 हेन भूयिष्ठमुपचर्यते॥ धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वानरः खलः
 ॥ २८॥ स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिं॥ अहो नु
 सदृशी वृत्तिस्तुलाकोटैः खलस्य च॥ २९॥ नैवात्मनो विनाश
 गणयति पिशुनः परव्यसनसंसक्तः॥ प्राप्य सहस्रविनाशं स
 मरे नृत्यति कबंधव॥ ३०॥ दह्यमानाः सुतीक्ष्णो न नीचाः पर
 यशोग्निना॥ अशक्तास्तत्पदं गंतुं ततो निर्दां प्रकुर्वते॥ ३१॥
 खलः सत्क्रियमाणोऽपि दहति कलहं सतां॥ दुग्धधौ तोपि नि
 याति वायसः कलहं सतां॥ ३२॥ केषामप्येते॥ न विषममृतं क
 शक्यं प्रयत्नशतैरपि॥ त्यजति कटुतां न स्वां निः वः स्थितोऽपि
 पयो द्रुदे॥ ३३॥ गुणपरिचिता मार्यावाणी न जल्पति दुर्जनः॥
 चिरमपि बलाधाते लोहे कुतः कनकाकृतिः॥ ३४॥ भर्तृहरेः॥
 अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहलमास्मता तदृष्यः॥
 ननु संति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन् वचनानि दुर्जनानां॥
 ॥ ३५॥ अपूर्वसना व्यालाः खलाननविलेशयाः॥ कर्णमूले
 स्पृशन्त्यन्यं हरन्त्यन्यस्य जीवितं॥ ३६॥ न दुर्जनः सज्जनतामुपैति
 बहु प्रकारैरपि सेव्यमानः॥ भूयोऽपि सितः पयसा द्युतेन न निर्व
 रसामधुरत्वमेति॥ ३७॥ पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपोऽधका
 रागमेनिर्बति व्यननं मदांध करिणो दर्पोऽपशांतो मृणिः॥ इत्ये
 तद्भुवि नास्ति यस्य विधिनोपायचिंता कृता मन्ये दुर्जनचित्त

वृत्तिहरणेधाताऽपि भज्जोद्यसः॥३८॥ कर्पूरधूलीरचिताऽलवालः
 कस्तूरिकाकुंकुमलितदेहः॥ सुवर्णकुम्भैःपरिषिच्यमानो निजं गु
 णं मुच्यति किंपलांदुः॥३९॥ सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात् क्रूरतरः ख
 लः॥ मंत्रेण शाम्यते सर्पो न खलः शाम्यते कदा॥४०॥ सर्वास्तं व्यः
 समकतुरसास्तं बिबल्ली प्रसूतास्ताः संबंधा अपि कतिपया दुस्तरं
 तारयंति॥ शब्दायंते सरसमपराः शृङ्गकाष्ठे निषण्णास्त न्यध्वेऽ
 न्याज्वलितहृदयाः शोणितं संवहंति॥४१॥ धातस्ताततवैवदूषण
 मिदं यन्नाम कस्तूरिकाको तारांतरचारिणां तृणभुजां यन्नाभि मूलैरु
 ता॥ यद्येवं पिशुनस्य हं तरसना मूलेऽ करिष्यस्तदा प्राऽयासेन विना
 भविष्यदतुला कीर्तिश्च निर्दोषता॥४२॥ कस्तूरिकां तृणभुजामट
 वीचराणां निक्षिप्य नाभिषु चकार चतानूवधारिन्॥ मूढो विधिः स
 कलदुर्जनलोलजिह्वा मूले स्म निक्षिपति चेत्स कलोपकारः॥४३॥
 ते वै सत्सुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थपरित्यज्य ये सामान्यास्तपरो प
 कारनिरताः स्वार्थाः विरोधेन ये॥ तेऽमी मानुषास्साः परहितं स्वार्था
 यनिघ्नंति ये ये तु घ्नंति निरर्थकं परहितं ते केन जानीमहे॥४४॥ यत्रा
 त्मी योजनो नाऽस्ति भेदस्तत्र न विद्यते॥ कुठारैर्दंडनिर्मुक्तैर्भिद्यंते त
 रवः कथं॥४५॥ दुर्जनं प्रथमं वेदे सज्जनं तदनंतरं॥ मुखप्रक्षालना
 त्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा॥४६॥ दह्यमानाः सुतीक्ष्णेन नीचाः परय
 श्रोऽग्निना॥ अशक्तास्तत्पदं गंतुं ततो निदां प्रकुर्वते॥४७॥ दुर्जनदू
 षितमनसां पुंसां सुजनेऽप्यविश्वासः॥ बालः पायसदग्धो दध्यपि
 फूत्कृत्य भक्षयति॥४८॥ दुर्जनं सुजनं कर्तुं नोपकारशतैरपि॥ अ पा
 ने मृत्सहस्रेण धौतं चास्य कथं भवेत्॥४९॥ भग्नकुम्भशकलेनैव म
 लं बालकस्य जननी व्यपोहति॥ तद्वदोष्ठवदनेन दुर्जनो मातृतः
 शतगुणाऽधिको भवेत्॥५०॥ अप्यात्मनो विनाशं गणयति न खलः
 परव्यसनहृष्टः॥ प्रायो मस्तकनाशे समरमुखे नृत्यति कबंधः॥५१॥
 जलनिधौ जननं धवलं वपुर्मुखरिपोरपि पाणि तले स्थितिः॥ इति स
 मस्तगुणान्वितशंखभोकुटिलताहृदयेन निवारिता॥५२॥ दुर्ज

नस्यविशिष्टत्वंपरोपद्रवकारिणो॥ व्याघ्रस्यचोपवासेनपारणंपशु
 मारणं॥५३॥ किंशुकेशकमातिष्ठचिरकालफलेच्छया॥ बाह्यरंग
 संगेनकेकेनाः नेनवंचिताः॥५४॥ रविरपिनदहनितादृक्यादृकदहति
 बालुकानिकरः॥ अन्यस्याल्लब्धपदोनीचः प्रायेणदुःसहोभवति॥
 ॥५५॥ त्यक्तापिनिजप्राणान्परहितविघ्नंरवलः करोत्येव॥ कवलेप
 तितासद्योवमयतिमक्षिकाः न्नभोक्तारं॥५६॥ संत्यज्यशूर्पवहोषा
 न्गुणान्गुणहातिपंडितः॥ दोषग्राहीगुणत्यागीपल्लोलीवहिदुर्जनः
 ॥५७॥ नलिकागतमपिकुटिलंनभवतिसरलंशूनःपुच्छं॥ तद्वत्त
 लजनहृदयंबोधितमपिनैवयातिमाधुर्यं॥५८॥ भिक्षोकंशाश्रु
 यातेनहिशफरिवधेजालमश्रासिमत्स्यांस्तेवैमद्योपदंशाः पिबसि
 मधुसमवेश्यायासिवेश्यां॥ दत्त्वाः प्रिंमूर्ध्नीणांतवकिमु रिप
 वोभित्तिभेत्ताः स्मियेषांचोरोः सिद्युतहेतोस्त्वपिसकलमिदंनःस्ति
 नष्टेविचारः॥५९॥ विद्याविवादायधनंमदायशक्तिः परेषांपरपीड
 नाय॥ रवलस्यसाधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानायदानायचरक्षणाय॥६०॥
 सद्वेशजातंगुणकोटियुक्तंधनुः कथं पार्थिववामहस्ते॥ शरः परप्रा
 णविहारदक्षः सपक्षपातोऽप्यधमोगरीयान्॥६१॥ अकस्मादेवकु
 प्यंतिप्रसीदंत्यनिमित्ततः॥ शीलमेतदसाधूनामभ्रंपारिप्लव्यथा॥
 ॥६२॥ संवर्धितोपिभुजगः पयसानवश्यस्तत्पालकानपिनिहंतिबले
 नसिंहः॥ दुष्टपरैरुपकृतस्तदनिष्टकारीविश्वासलेशदहनैवबुधे
 विधेयः॥६३॥ अशक्ताः शक्तिमात्मीयांशलाघयंतेचदुर्जनाः॥ तेभ
 वंत्फपहासायमहतामेवसन्निधौ॥६४॥ एतेस्निग्धतमादितिमा
 क्षद्रेषुयातविश्वासं॥ सिद्धार्थानामेषांस्नेहोप्यश्रूणिपातयति॥६५॥
 गुणिनांगुणेषुसत्त्वपिपिशुनजनोदोषमात्रमादत्ते॥ पुष्पफलेविरा
 गीक्रमेलकःकंटकौघमिव॥६६॥ सृजनानामपिहृदयंपिशूनप
 रिष्वंगलितमिहभवति॥ पवनः परागवाहीरश्यासुबहनूरजस्वरो
 भवति॥६७॥ विद्ययाविमलयाऽप्यलंकृतोदुर्जनः सदसिमाऽस्तुक
 श्वनः॥ साक्षराहिविपरीततांगताः केवलंजगति तेऽपिराक्षसाः॥६८॥

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे पावको लोहसंगेन मुद्गैरभि
हन्यते ॥ ६९ ॥ परिपूर्णं पितृाकेका कः कुंभोदकं पिबति ॥ अनुकूले
पिकलत्रे नीचः परदारलं पतो भवति ॥ ७० ॥ सर्वलोकपरितोषका
रिणि स्वर्धुनी विमलवारिणि स्थिते ॥ पूतिगंधवति पल्ललोदके सूक्
रः सुखमतीव मन्यते ॥ ७१ ॥ उपकारिणि विश्रब्धे शूद्रमतौ यः स
माचरति पापं ॥ तं जनमसत्यसंधं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ७२ ॥
दुर्जनेन समं सरण्यं प्रीतिं चापिन कारयेत् ॥ उष्णोदहति चोऽगारः
शीतः कृष्णाय ते करं ॥ ७३ ॥ दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्दिश्वासकार
णं ॥ मधुतिष्ठति जिह्वाः ग्रेहदिहालाहलं विषं ॥ ७४ ॥ प्राकृपादयोः प
तति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रोति शनैर्विचित्रं ॥ छिट्ठं निरू
प्य सहसा प्रविशत्यशंकः सर्वखलस्य चरितं मशकः करोति ॥ ७५ ॥
मृद्वटवत्स्वरवभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ॥ सुजनस्तत्कनक
घटवहुर्भेद्यश्चाशुसंधेयः ॥ ७६ ॥ नमस्य न्यहचस्य न्यत्कार्ये चा
न्यदुरात्मनां ॥ मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनां ॥ ७७ ॥ दू
रादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारिताः र्धासनो गाढाः ॥ लिंगनत
त्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्ताः ॥ ७८ ॥ अंतर्भूतविषो बहिर्मधुमयश्चा
तीवमायापतुः कोनामायमपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥
॥ ७९ ॥ अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधने परयोषिति च स्पृहा ॥ सु
जनबंधुजनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनां ॥ ८० ॥ जा
ड्यं ह्रीमतिगण्यते ब्रतरुचौ दंभः शूचौ केतवं शूरैर्निर्घृणता मुनौ वि
मतिता दैन्यं प्रियालापिनि ॥ तेजस्विन्यवल्लसता मुखरता वक्तव्यश
क्तिः स्थिरे तत्कोनामगुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनैर्नाऽकितः ॥ ८१ ॥
उद्भासिताखिलखलस्य विशृंखलस्य प्राग्जातविस्मृतनिजाऽध
मकर्मवृत्तेः ॥ देवादवाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य नीचस्य गोचरग
तैः सुखमाप्यते कैः ॥ ८२ ॥ मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषवि
हितवृत्तीनां ॥ लुब्धकधीवरपिशुनानिष्कारणवेरिणो जगति ॥ ८३ ॥
परवादेदशवदनः परंध्रनिरीक्षणे सहस्राक्षः ॥ संहृतवित्तहर

षोऽबाहुसहस्राजुनोनीचः॥८३॥ विशिरवव्यालयोरन्त्यवर्णाभ्यां
 योविनिर्मितः॥ परस्पहरतिप्राणान्ननैतच्चित्रकुलोचितं॥८४॥
 जीवनग्रहणेनम्रागृहीत्वापुनरुन्नताः॥ किंकनिष्ठाः किमुज्येष्ठाप
 लीयंत्रस्यदुर्जनाः॥८५॥ दुर्जनःकृतशिक्षोऽपिसज्जनोनेवजाय
 ते॥ अपिगंगाजलस्नानादधःकेशःकुशायते॥८६॥ बिभ्राणाग
 रलंकंठेभुजंगपरिवेष्टिता॥ शांभवीवतनुःकस्यनबद्धादौर्जनीस
 भा॥८७॥ अक्षमालापट्टित्तिज्ञाकुशासनपरिग्रहा॥ ब्राह्मीवदैर्ज
 नीसंसद्वंदनीयासमेखला॥८८॥ दुर्वत्तसंगतिरनर्थपरंपराया
 हेतुःसत्ताभवतिकिवचनीयमेतत्॥ लंकेश्वरोद्वरतिदाशरथेः
 लत्रंप्राप्नोतिबंधमथदक्षिणसिंधुराजः॥८९॥ खलःकरोतिदुर्व
 त्तनूनंफलतिसाधुषु॥ दशाननोऽहरत्सीताबंधनंचमहोदधेः॥९०
 ॥ करोतिस्वमुखेनैवबहुधान्यस्यखंडनं॥ नमःपतनशीलायमु
 सलायखलायच॥९१॥ नदेवायनधर्मायनसिंधुभ्योनचार्षिणे॥
 दुर्जनस्याऽर्जितंवित्तंभुज्यतेराजतस्करैः॥९२॥ सुखं पद्मदलाफा
 रंवाचाचंदनशीतला॥ हृदयंक्रोधसंयुक्तंत्रिविधंधूर्तलक्षणं॥
 ॥९३॥ कृतमपिमहोपकारंपयद्वपीत्वानिरातंकः॥ प्रत्युतहंतुं
 यततेकाकोदरसोदरःखलोजयति॥९४॥ वहतिविषधरान्यदीर
 जन्माशिरसिमघीपटलंदधातिदीपः॥ विधुरपिभजतेतरांकलं
 कं पिशुनजनंखलुबिभ्रतिसितींद्राः॥९५॥ रेखलतवखलुचरि
 तंविदुषामग्रेविविच्यवक्ष्यामि॥ अथवाऽलं पापात्मन्कृतयाकय
 याऽपितेहतया॥९६॥ आनंदमृगदावाग्निःशीलशरिवमदहि
 पः॥ ज्ञानदीपमहावायुरयंखलसमागमः॥९७॥ निष्णातोऽपि
 चवेदांतेसाधुत्वंनैतिदुर्जनः॥ विरमग्नोजलनिधौमैनाकद्वमा
 र्दवम्॥९८॥ खलःसज्जनकार्पासधसणैकहुताशनः॥ परदुः
 खाग्निधमनमारुतःकेनवर्ण्यतां॥९९॥ यशःसौरभ्यलशूनः॥
 शांतिशैत्यहुताशनः॥ कारुण्यकुसुमाःकाशःखलःसज्जन
 दुःखदः॥१००॥ खलास्तकुशलासाधुहितप्रत्यूहकर्मणि॥ ति

पुण्याः फणिनः प्राणानपहर्तुं निरागसां ॥ १०१ ॥ वदने विनिवेशिता
 भुजंगी पिशुनानां रसनामिषेण धात्रा ॥ अनया कथमन्यथाऽवली
 ह्वानहि जीवति जनामनागमंत्राः ॥ १०२ ॥ उन्नतं पदमवाप्य यो ल
 घुर्हेलयेव सपतेदिति ब्रुवन् ॥ शैलशेखरगतः पृषङ्गश्चारुमा
 रुतधुतः पतत्यधः ॥ १०३ ॥ नन्वाश्रयस्थिति रियंतव कालकूटके
 नात्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्य हृदये वृषलस्मणो
 ऽथ कंठेऽधुनावससिवाचि पुनः खलानां ॥ १०४ ॥ अंतर्मलिनदेहे
 न बहिराल्हादकारिणा ॥ महाकालफलेनेव केखलेन न वंचिताः ॥
 ॥ १०५ ॥ अंतर्वाणिं मन्यमानः खलोऽयं पौरोभाग्यं सूक्तिमुक्ता सुध
 ते ॥ सर्वाऽनंदिन्यंगके कामिनीनामीर्ममार्गत्पेक्षवैबभरालिः ॥
 ॥ १०६ ॥ अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टुं शितिकंठमिच्छति ॥ वस
 नाः शनमात्रमस्ति चेद्वनदादप्यतिरिच्यते खलः ॥ १०७ ॥ अर्शग्रह
 णेन तथा दुनोति कटुकूजितैर्यथा पिशुनः ॥ रुधिराऽदानादधिकं
 दुनोति कर्णे कणन्मशकः ॥ १०८ ॥ विध्वस्तपरगुणानां भवति ख
 लानामतीव मलिनत्वं ॥ अंतरितशशिरुचामपि सलिलमुच्चांम
 लिनिमाऽभ्यधिकः ॥ १०९ ॥ परगुह्यगुप्तिनिपुणं गुणमयमखिलैः
 समीहितं नितरां ॥ ललिताऽबरमिव सज्जनमाखल इव दूषयेति
 खलाः ॥ ११० ॥ त्यजति च गुणान् स्फुटं तनुमपि दोषं निरीक्ष्य गृ
 ण्हाति ॥ मुक्ताऽलंकृतकेशान् यूकामिव वानरः पिशुनः ॥ १११ ॥
 कस्त्वं भद्रखलेश्वरो हृमिह किं घोरवने स्थायते शार्दूलादिभिरे
 बहिंस्रपशुभिः स्वाद्यो हृमित्याशया ॥ कस्मात्कष्टमिदं त्वया व्य
 वसितं मद्देहमांसाशिनः प्रत्युत्पन्ननृमांसभक्षणधियस्ते प्रेतु
 सर्वान्नरान् ॥ ११२ ॥ अहो प्रकृतिसादृश्यं श्लेषाणो दुर्जनस्य च ॥
 मधुरैः कोपमायाति कटुकेनैव शाम्यति ॥ ११३ ॥ ईषलुब्धप्रवेशो
 ऽपि स्नेहविच्छेदकारकः ॥ कृतसोभो नरीनर्तिखलो मंथनदेडव
 त् ॥ ११४ ॥ विरुण्वती पुरस्तैश्च पृष्ठतः कुर्वती गुणं ॥ कर्णान्
 विध्यति लोकस्य सूचीवत्सूचकस्य वाक् ॥ ११५ ॥ दोषाऽल्लो

ननिपुणाः परुषगिरो दुर्जनाश्च काकाश्च ॥ दर्शनमपि भयजन
नं येषामनिमित्तपिशुनानां ॥ ११६ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या परदूष
णमेव भूषणं येषां ॥ परदुःखमेव सौख्यं शिव शिवते केन वेधसा
हृष्टाः ॥ ११७ ॥ नसारिणीयाधीरेण रसनानीरसेजने ॥ कोनामकु
रुते फेरौ नायकः सायकः क्षतिः ॥ ११८ ॥ हस्तद्वयभूतिमलिनो लंघ
यति यथा यथा खलः स्रज्जनं ॥ दर्पणमिव तं कुरुते तथा तथा निर्म
लच्छायं ॥ ११९ ॥ दिगंते खेलंती सरस हृदयानंदजननी मयानीता
दुष्टप्रचुरनगरीं कापिकविता ॥ अकस्मादुन्मीलत्वलवदनव
ल्मीकरसनाभुजंगीदृष्टांगी शिव शिव समाप्तिंगतवती ॥ १२० ॥
नागच्छन्नुप हूयते न वचनोत्थानासनैः पूज्यते नोपृच्छन्नुभा
ष्यते न च दशासाक्षादं वीक्ष्यते ॥ इष्टां वैशकषायिते हृदि घृणा
लेशोऽपि न स्पृश्यते किं त्वेकः प्रवदन् समंजसमपि प्राज्ञः शठैर्हस्य
ते ॥ १२१ ॥ अन्यस्य लगतिकर्णे जीवितमन्यस्य हरति बाण इव ॥
हृदयं दुनोति पिशुनः कंठकद्वयपादलग्नोऽपि ॥ १२२ ॥ तस्मिन् ग
तार्द्रभावे वीतरसैश्चुठिशकलद्वयपुरुषे ॥ अपि भूतिभाजिमलिने
नागरशब्दे विडं बाय ॥ १२३ ॥ ते दृष्टिमात्रपतिता अपि कस्य ना
त्र क्षोभाय पश्यन् लट्टशामलकाः खलाश्च ॥ नीचाः सदैव सविला
समलीकलग्ना ये कालतां कुटिलतामपि न त्यजेति ॥ १२४ ॥ हि
त्वा मदंसममसज्जनसज्जनौ तौ वंदे नितांतकुटिलप्रगुणस्व
भावौ ॥ एकं भियानिरभिसंहितवैरिभावं प्रीत्या परंपरमनिर्वृति
पात्रभूतं ॥ १२५ ॥ कूटोद्भवस्य कदुतां प्रकटयतो यच्छतश्चम
दमुच्चैः ॥ मधुनो धमपुरुषस्य च गरिमालघिमा च भेदाय ॥ १२६ ॥
दोषपोषमभियाति परं यो बाधमेति बहुसज्जनयोगात् ॥ संमतौ
विमतिमात्रसहायो दुर्जनो भ्रमद्वाति च कास्ति ॥ १२७ ॥ स्वरसे
नवधत्तां करपादाने कंठकोत्करैस्तदतां ॥ पिशुनानां पनसानां
कोषाभोगोप्यविश्वास्यः ॥ १२८ ॥ दैवादप्युत्तमानामप्यहरति
यत्तदुर्जनो वा कथंचिन्मानं नाप्नोति तेषामनुजनितगुणानेव

कुत्राधिकत्वं॥स्वर्भानुर्भान्वीयान्हरति यदि पुनः शीतरश्मेर्मे
रीचीन्ब्रह्मांडस्येदं ह्रस्वं देतदपिनरपते किं ग्रहेशत्वमेति॥१२९॥वे
शेषुण्डवनविशतिदोषोरसभाविते सतां मनसि॥रसमपितु न
प्रतीच्छति बहुदोषः संनिपाती व॥१३०॥ धर्मरिभेष्यसतां परहिं
सैव प्रयोजिका भवति॥ काकानामभिषेकेऽकारणतां वृष्टिरनुभव
ति॥१३१॥ स्वयमपि भूरिच्छिद्रश्चापलमपि सर्वतो मुखं तन्व नृ
तित उस्तपस्य पिशुनो दोषस्य विवेचने धिकतः॥१३२॥ अभूदं
भोराशोः सहवसतिरासीत्कमलया गुणानामाधारो नयनफल
मिंदुः प्रथयति॥ कथं सिद्धीं स्तुतुस्तमपि तुदति प्रौढदशनैर्गुणा
नामास्वादे पिशुनरसना किं रसयति॥१३३॥ यालोभात्सविधे
खलस्य स्फुरसा बाणी बुधैर्नीयते नोजानाति सतामचेतनतया
सैव स्वयं लीयति॥ भर्तुः स्नेहचयात्प्रविश्य दहने भस्मीभवत्यं
गनागाढा लिंगनतत्परेण मनसा प्रेतो न वेति प्रियां॥१३४॥ पर
परितापनकुतुकी गणयति नात्मीयमपि वायं॥ परहति हेतोः पि
शुनः संदंश इव स्वपीडनं सहते॥१३५॥ सगुणापि हेतविगुणा
भवति रक्तास्याहिचित्रवर्णापि॥ आखुमुखादिवशाटीपद
परिपाटीकवैः कापि॥१३६॥ मातर्नातः परमनुचितं यत्त्वलानां
पुरस्ताद्स्ताशं कंजठरपिठरी पूरणेन र्त्तितासि॥ तत्संतव्यं स
हजसदयेव त्सले बाणिकुर्यां प्रायश्चित्तं गुणगणनया गोपवेश
स्य विष्णोः॥१३७॥ सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता॥ य
थास्त्रीणां तथावाचां साधुत्वे दुर्जनोजनः॥१३८॥ जिह्वोलोकः
कथयति पुराहं तद्विह्वलगुणौघानं भः सारंगुणगणनिधेस्तस्य
रत्नाकरस्य॥ विश्वेच्छिद्रानुसरणसमारूढ सर्वेन्द्रियाणां दो
षेदृष्टिः पिशुनमनसानां नुरागो गुणेषु॥३९॥ मलयभुवि विरू
ढश्चंदनेनाभिदृष्टो न भजति किल वेणुः सौरभं चंदनस्या॥ तदि
हनद्विविचित्रं सर्वदोषाकराणां न हि भवति खलानां साधुतां
धलेशः॥१४०॥ इति शार्ङ्गधरविरचितायां पद्म्यां दुर्जननिंदापरिच्छेदः

अथ कृपणनिन्दा

यदज्यतेपरिक्लेशैरर्जितंयन्नभुज्यते॥विभज्यतेयदंतेन्यैःकस्य
चिन्मास्तुतद्धनं॥१॥यत्करोत्यरतिक्लेशंतृष्णा मोहं प्रजागता
नतद्धनंकदर्याणां हृदयव्याधिरेवसः॥२॥एतौक्षेमंद्रस्य॥
त्फःशरीरगोप्ता रंधनरक्षंवसंधरा॥दुश्चारिणी बहसतिस्मा
तिपुत्रवत्सलं॥३॥बाणभट्टस्य॥नंदनरेन्द्रविणोर्दुष्कृता
वकिमपिविहितमतिघोरं॥वसुधातलोष्मपाकोविरमतिना
द्यापियत्नेभ्यः॥४॥वल्लभदेवस्य॥दृढतरनिबद्धमुष्टेःकोशति
षण्णस्य सहजमलिनस्य॥कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमा
कारतोभेदः॥५॥गोपभट्टस्य॥कृपणस्य समृद्धीनां भोक्तार
तिकतिचिदपि निपुणाः॥जलसंपदोंबुराशोर्योतिवशं शश्वतौ व
ग्रेः॥६॥प्रकाशवर्षस्य॥प्राप्तानपि न लभंते भोगान् भोक्तुं स्वक
भिः कृपणाः॥मुखपाकः किल भवति द्राक्षापाके बलिभुजां हि
॥७॥रविगुप्तस्य॥त्यागभोगविहीनेन धनेन धनिनो यदि॥भव
मः किंतु तेनैव धनेन धनिनो वये॥८॥कस्यापि॥कृपणेन स
हातानभूतो न भविष्यति॥अस्पृशन्नेव वित्तानियः परेभ्यः प्र
च्छति॥९॥व्यासस्यापो न ददाति न भुंक्ते सति विभवेनैव तस्य
तद्रव्यं॥तृणमयकृत्रिमपुरुषोरसति सस्यं परस्यार्थं॥१०॥
पणेन शवेनैव मृतेनापि न दीयते॥मांसवर्द्धयतातेन काकस्य
पकृतिः कृता॥११॥उदारचरितत्यागी याचितः कृपणो धिक्
॥एको धनं ततः प्राणाः नान्यः प्राणांस्ततो धनं॥१२॥दाने भो
नाशस्ति स्त्रोगतयो भवन्ति वित्तस्य॥यो न ददाति न भुंक्ते तस्य
तृतीया गतिर्भवति॥१३॥नोपभोक्तुमपि क्वा बो जानात्पुपवि
तांश्रियं॥ग्राम्यो विरागयत्येवरमयन्नपि कामिनी॥१४॥
कृपणो धनलोभेन स्वाभार्यानां भिगच्छति॥अस्यां योज
यते पुत्रः समे वित्तं हरेदिति॥१५॥ ॥ ॥ ॥ यदधो

धः क्षितौ विजितं निचरवानमिति पचः ॥ तदधोनिलयं गतुं चक्रे पंथाः
 नमप्रतः ॥ १६ ॥ निजसौख्यं निरुंधानो योधनाऽर्जनमिच्छति ॥
 परार्थं भारवाही वक्त्रे शस्यैव हि भाजनं ॥ १७ ॥ दानोपभोगहीनेन
 धनेन धनिनो यदि ॥ भवामः किं न ते नैव धनेन धनिनो वयं ॥ १८ ॥
 असंभोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः ॥ अस्पृष्टमिति संबंधो हा
 नौ दुःखेन गम्यते ॥ १९ ॥ यद्वाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनं ॥
 अन्यमृतस्य क्रीडंति दारैरपि धनैरपि ॥ २० ॥ फलं स्वेच्छालभ्यं
 प्रतिवनमखेदं क्षितिरुहां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरि
 तां ॥ मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलता पल्लवमयी सहंते संतापं तद
 पि धनिनां द्वारिकृपणाः ॥ २१ ॥ यदि भवति धनेन धनी क्षितितल
 निहितेन भोगरहितेन ॥ तस्माद्वयमपि धनिनस्तिष्ठति नः कांचनो
 मेरुः ॥ २२ ॥ देहीति वक्तुं कामस्य यदुःखमुपजायते ॥ दाता चेत्तद्वि
 जानीयाद्वा त्वपि शिता न्यपि ॥ २३ ॥ जहाति सहसाऽऽसने झ
 टिति पृच्छति स्वागतं नमस्यति मुहुर्मुहुः श्रुतिमनोहरं भाषते ॥
 ददाति कुसुमं फलं शिथिलयत्यभीष्टं क्रियामहो न परिचीयते ॥
 कृपणवचनाचातुरी ॥ २४ ॥ अर्थिनिकवयतिकवयति पठति च प
 ठति स्तवोद्यतं स्तौति ॥ पश्चादामीयुक्तैरुपणः प्रणतौऽजलिं करु
 ते ॥ २५ ॥ सति द्राक्षाफलेक्षीरे मृतामास्वादेन सुदः ॥ अहोमातुरियं
 रीतिः कृपणे गर्भवर्तिनि ॥ २६ ॥ प्रायेण धनिनामेव धनलोभो निरं
 तरं ॥ पश्य कोटिद्वयोपेतं लक्षाय प्रणतं धनुः ॥ २७ ॥ याचमानज
 नमानसवृत्तेः पूरणाय वतजन्मनस्य ॥ तेन भूमिरति भारवती
 येन द्रुमेर्नगिरिभिर्नसमुद्रैः ॥ २८ ॥ अदातुर्मानसं कापिनस्पृशं
 तिकवैर्गिरिः ॥ दोषायैवातिवृद्धस्य विलासास्तरुणी रुवाः ॥ २९ ॥ गा
 ढतरवद्गुप्तेः सहजमलिनस्य कोषनिषण्णस्य ॥ कृपणस्य कृ
 पाणस्य च केवलमाकारतो भेदः ॥ ३० ॥ कृपणः प्रियया संगेन क
 रोति कदाचन ॥ भविता यदि मे पुनः करिष्यति धनव्ययं ॥ ३१ ॥ इ
 ति शार्ङ्गधरविरचिताया पद्धत्या कृपणनिंदा परिच्छेदः ॥ ७ ॥

अथ याचकनिर्देश

देहीति वक्तुं कामस्य यदुःखमुपजायते ॥ दाता चेत्तद्विजानीयात्
 द्यात्स्वपिशितान्यपि ॥ १॥ कस्यापि ॥ वेपथुर्मलिनं वक्त्रं दीनाया
 कूगद्गदस्वरः ॥ मरणेयानि चिन्हानि तानि चिन्हानि याचके ॥ २॥
 आतर्क्ष्य तं शेषयाचकजने वैरा यस्मै सर्वथा यस्याद्विक्रमशालि
 वाहनमहीभृन्भुजभोजादयः ॥ अत्यंतं चिरजीविनो न विहितास्ते
 विश्वजीवा तवो मार्कंडे ध्रुवलोमशप्रभृतयः सृष्टाः प्रभूता युषः ॥
 ३॥ उड्डीना गुणपत्रिणः सखकलान्या राहिकीर्णान्यधः पर्यस्त
 परितो यशस्तव कितासं पल्लता पल्लवाः ॥ प्रागेवापस्तृतः प्रमोदह
 रिणश्चायं कथांतं गता दैन्यारण्यमंतं गजेन मदता भग्नेभिमान
 दुमे ॥ ४॥ विद्यावतः कुलीनस्य धनं याचितुमिच्छतः ॥ कंठे पारा
 वतस्येव वाक्करोति गता गते ॥ ५॥ दक्षिणाशाप्रवृत्तस्य प्रसारित
 करस्य च ॥ तेजस्तेजस्विनो र्कस्य हीयते न्यस्य का कथा ॥ ६॥
 गुरुतामुपयातियन्मृतः पुरुषस्तद्विदितं मया धुना ॥ ननु व
 धवहेतुरर्थितानमृतेतिष्ठतिसामनागपि ॥ ७॥ साधुरेवार्थि
 र्याच्यः स्त्रीणवितोपि सर्वदा ॥ शूष्केपि हिनदी मार्गे रवन्यते स
 लिलार्थिभिः ॥ ८॥ तृणादपिलघुस्तूलस्तूलादपि च याचकः ॥ व
 युना किं न नीतो सौमामयं याचयिष्यति ॥ ९॥ तावत्सर्वगुणाल
 यः पटुमतिः साधुः सतांवल्लभः शूरः सच्चरितः कलंकरहितो म
 नीकतज्ञः कविः ॥ दक्षोधर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावत्प्रतिष्ठा
 न्वितो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृशं देहीति नो भाषते ॥ १०॥ काक
 आब्रूयते काकान् याचको ननु याचकान् ॥ काकयाचकयोर्मध्ये
 वरं काको न याचकः ॥ ११॥ याचनायां प्रवृत्तस्य काकनामनदुर्द
 शा ॥ चेत्तश्चेन्नियते तस्यां यातनैवोपतिष्ठते ॥ १२॥ तावन्महता
 महती यावत्किमपि हिनयाच्यते लोकं ॥ बलिमनुयाचनसम
 ये श्रीपतिरपि वामनो जातः ॥ १३॥ संतापितानां मधुरैर्वचोभिर्मि
 श्र्योपचारैश्च वशीकृतानां ॥ आशावतां श्रद्धतां च लोके किमर्थि

नां वंचयितव्यमस्ति ॥ १४ ॥ सेवेवमानमखिलं न्योत्स्नेवतमोज
 रेवलावण्यं ॥ हरिहरकथेवदुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥
 १५ ॥ भ्रातर्धातरशेषयाचकजनैर्वैरायसे सर्वथा यस्माद्विक्रम
 शालिवाहनमहीमृचुंजभोजादयः ॥ अत्यंतंचिरजीविनो न वि
 हितास्ते विश्वजीवा तवो मार्केडधवल्लोमशप्रभृतयः सृष्टाः प्रभू
 ताः ॥ युषः ॥ १६ ॥ देहीति वचनं श्रुत्वा हृदि स्थाः पंच देवताः ॥ सु
 खान्निर्गत्य गच्छेति श्रीह्रीधीधृति कीर्तयः ॥ १७ ॥ नवीनदीन
 भावस्य याचकस्याऽतिमानिनः ॥ वचो जीवितयोरासीत्पुरोनिः
 सरणेरणः ॥ १८ ॥ वदनाच्च बहिर्योति प्राणायामाश्च सारैः सह ॥
 ददामीत्यक्षरैर्दातुः पुनः कर्णाद्विशतिहि ॥ १९ ॥ ह्यरे ह्यरे परेषामवि
 रलमतति द्वारपालैः करालैर्दृष्टो योऽप्याह तः स नरणतिगणय
 ति स्वाऽपमानं तु नैव ॥ क्षंतुं शक्नोति नाऽन्यस्व सदृशमितराऽगा
 रमप्याश्रयं तं श्राम्यत्यात्मोदरार्थं कथमहह शुनानो समो याच
 कः स्यात् ॥ २० ॥ जनस्थाने भ्रातं विषयमृगतृष्णाऽऽकुलतया
 वचो वै देहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितं ॥ कृतालंकाभर्तुर्वदनप
 रिपाटीषुरचनामयाऽऽसंरामत्वं कुशलवस्तुनं त्वधिगता ॥
 ॥ २१ ॥ तीक्ष्णधारेण रवङ्गेन वरं जिह्वादिधाकृता ॥ न तु मानं प
 रित्यज्य देहि देहीति भाषितं ॥ २२ ॥ याचकवीरो धन्यः करदान
 ग्राहकः स्वदातृभ्यः ॥ कुरुते पराङ्मुखं वा ह्यति नम्रं वा हरत्यसौ
 पुण्यं ॥ २३ ॥ पुरतः प्रेरयत्याशालज्जापृष्टाऽवलंबिनी ॥ ततो लज्जा
 ऽऽशयोर्मध्ये दोलायत्यर्थिनां मनः ॥ २४ ॥ शूराः केऽपि पुरः स्थितो रि
 पुनरश्रेणिं सहंते सुखंधीराः केचन पंचबाणसदृशं कोताह गता
 ऽऽहतिं ॥ केचिन्मूररवांश्च पंचवदनान्दंतीचपे लान् भटानैवाऽ
 र्थिप्रकरं प्रसारितकरं कश्चिद्विसौ तुल्यमग ॥ २५ ॥ याचना हि पुरुषस्य
 महत्त्वं नाशयत्यखिलमेव तथा हि ॥ सद्य एव भगवानपि विष्णुर्वा
 मनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २६ ॥ करान् प्रसार्य विणादक्षिणा
 शावलंबिना ॥ न केवलमनेनात्मादिव सोऽपि लघूकृतः ॥ २७ ॥

वक्रादुद्धसमेहठादधिवसत्वंवाणिवक्त्रंमनागीशानांतदनु
भजतुमालक्ष्मीरिमानुदुत॥पश्चात्तेषुपठत्समांप्रतिपशोगा
क्लीस्तृष्णायावक्त्रंमप्यथवक्त्रयत्यनुभवंत्येतेपिताद्यातनां
॥२८॥इतिश्रीशार्ङ्गधरविरचितायांपद्मत्यांयाचकनिंदापरिच्छेद

अथदरिद्रनिंदा

उत्थायहृदिलीयंतेदरिद्राणामनोरथाः॥बालवैधव्यदग्धानां
लसत्रीणांकुचाविव॥१॥कस्यापि॥हेदारिद्र्यानमस्तभ्यंसिद्धो
त्वत्प्रसादतः॥पश्याम्यहंजगत्सर्वंनमोपश्यतिकश्चन॥२॥इत
लोकेपिधनिनांपरोपिस्वजनायते॥स्वजनोपिदरिद्राणांतत्सणा
र्जनायते॥३॥कस्यापि॥रोगीचिरप्रवासीपरान्नभोजीपरावसथ
यी॥यज्जीवतितन्मरणंयन्मरणंसोऽस्यविश्रामः॥४॥परीक्ष्यस
कुलंविद्यांशीलंशौर्यंमुस्ततां॥विधिर्ददातिनिपुणःकन्यामिव
रिद्रतां॥५॥दारिद्र्यानलसंतापःशांतःसंतोषवारिणा॥याचका
शाविघातांतर्दाहःकेनोपशाम्यति॥६॥केषांचिदिमे॥अर्थानि
तिनचमुंचतिमांदुराशादानान्नसंकुचतिदुर्ललितंमनोमे॥या
ञ्चाचलाघवकरीस्ववधेचपापंप्राणाःस्वयंव्रजतुकिंप्रविलंबिते
न॥७॥माघकवेः॥मारोदीश्चिरमेहिवस्त्ररहितान्दृष्ट्वाद्यबाला
निमानायातस्तववत्सदास्यतिपिताग्रैवेयकंवाससी॥श्रुत्वैवंगृ
हिणीवचांसिनिकटेकुल्यस्यनिःकिंचनोनिश्चस्याश्रुजलप्लवपु
तमुखःपांथःपुनःप्रस्थितः॥८॥कंथारखंडमिदंप्रयच्छयदिवास्त
केगृहाणार्भकंरिक्तंभूतलमन्ननाशभवतःपृष्ठेपलालोच्चयः॥दंप
त्योरितिजल्पतोर्निशियदाचोरप्रविष्टस्तदालब्धंकर्पटमन्यतस्त
दुपरिक्षित्त्वारुदन्निर्गतः॥९॥रुद्धोनःपतिरेषमंचकगतःस्थूणा
वशेषंगृहंकालोभ्यर्णजलागमःकुशलिनीवत्सस्यवार्तापिनो॥
यत्वात्संचिततैलबिंदुघटिकाभग्नेतिपर्याकुलांदृष्ट्वागर्भभराकुलं
निजवधूंश्चश्रुश्चिरंरोदति॥१०॥अंबानुष्यतिनमयानस्तुषया
मापिनांबयानमया॥अहमपितनयानतयावदराजनृकस्यदाषोयं

॥११॥ दरिद्रदोषः॥ केषामप्येते॥ चांडालश्च दरिद्रश्च द्वावेतौ सह
 शौसदा॥ चांडालस्य न गृह्णति दरिद्रो न प्रयच्छति॥१२॥ श्रीबाल
 मीकेः॥ नो मे वा विहिता गुरोरपि मना कनो वा कृतं पूजनं देवानां वि
 धिवत्तथा शिवशिवस्मिन्धादयः सेविताः॥ किंतु त्वच्चरणौ सरस्वति
 रसादाजन्मनः सेवितौ तस्मान्मां विजहाति सा भगवती शंके सपत्नी
 तव॥१३॥ दारिद्र्यशोचामि भवंतमेव मस्मच्छरीरे स्फुटदित्कषि
 त्वा॥ विपन्नदेहे मयि मंदभागे ममेति चिंता क्व गमिष्यसित्वं॥१४॥ द
 ग्धं खांडवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं दग्धा वायुसूतेन राव
 णपुरीलं कापुनः स्वर्णभूः॥ दग्धः पंचशरः पिना कपतिना तेनाप्य
 युक्तं कृतं दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं न हि॥१५॥ द्वा
 विमावं भसिसे प्योगाढं बध्वा गलेशिलां॥ धनिनं चाप्रदात्तारं दरि
 द्रं चातपस्विनं॥१६॥ उत्तिष्ठ सणमेकमुद्रहसरे दारिद्र्यभारंगुरुं
 श्रान्तस्तावदहंचिरं मरणभो सेवे त्वदीयं मुखं॥ इत्युत्काधनव
 र्जितेन सह सागत्वाश्मशानेशवं दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति ज्ञा
 त्वैव तूष्णीं स्थितम्॥१७॥ पृथुकार्तस्वरपानं भूषितनिःशेषपरिज
 नं देव॥ विलसत्करेणुगहनं संप्रतिसमभावयोः सदनं॥१८॥ यो
 गंगामतरत्तथैव यमुनां योनर्मदां शर्मदां कावार्तासरिदं बुलंघन
 विधौ यश्चार्णवांस्तीर्णवान्॥ सोऽस्माकंचिरमास्थितोऽपि सहसा
 दारिद्र्यनामा सखा त्वद्दानां बुसरित्प्रवाहलहरीमग्नेन संभाव्य
 ते॥१९॥ दारिद्र्यान्मरणाद्दामरणं संरोचते न दारिद्र्यं॥ अल्पकेशं
 मरणं दारिद्र्यमनंतकंदुःखं॥२०॥ अत्यंतविमुखे दैवे व्यर्थं यत्नै
 च पौरुषे॥ मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखं॥२१॥ दारि
 द्र्याद्विद्यमेति ह्रीपरिगतः सत्वात्परिभ्रश्यते निःसत्त्वः परिभूयते
 परिभवान्निर्वेदमापद्यते॥ निर्विण्णः शूचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या
 परित्यज्यते निर्बुद्धिः सयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्य दं॥२२॥
 अथेलाजानुचैः पथिवचनमाकर्ण्य गृहिणी शिशोः कर्णौ यत्ना
 त्सपिहितवती दीनवदना॥ मयि क्षीणोपाये यदलुतदृशा वशुश

बलेतदंतःशल्पंमेत्वमिवपुनरुद्धतुमुचितः॥२३॥ दूयेकांताकरंबी
 स्यमणिकंकणवर्जितं॥अतःपरंपरंदूयेमणिकंकणवर्जितं॥२४॥
 एकोहिदोषोगुणसन्निपातेनिमज्जतींदोरितियोबभाषे॥नतेन
 ष्टंकविनासमस्तंदारिद्र्यमेकंगुणकोटिहारि॥२५॥रात्रौजानुर्दिष
 भानुःकृशानुःसंध्योर्द्वयोः॥पश्यशीतंमयानीतंजानुभानुकृश
 नुभिः॥२६॥सुत्सामाःशिशवःशवाइवभृशंमदाःशयाबांधवालि
 स्ताजर्जरकर्करीजतुलवैर्नोमांतथाबाधते॥गेहिन्यात्रुदितांशुकं
 षटयितुंरुत्सासकाकुस्मितंकुण्ठंतिप्रतिवेशिलोकगृहिणीसूची
 यथायचिता॥२७॥दारिद्र्यभोत्वंपरमंविवेकिगुणाधिकेपुंसिसह
 नुरक्तं॥विद्याविहीनेगुणवर्जितेचमुहूर्त्तमात्रंनरतिंकरोषि॥२८॥
 भद्रेवाणिममाःननेकुरुदयावर्णाःनुष्टब्धांचिरंचेतःस्वास्थ्यमुपै
 हियाहिकरुणेप्रज्ञेस्थिरत्वव्रज॥लज्जेतिष्ठपराङ्मुखीक्षणमहो
 तृष्णोपुरःस्थीयतांपापोयावदहंब्रवीमिधनिनांदेहीतिदीनंवक्त
 ॥२९॥अयंपदोमैपितुरंगभूषणंपितामहाद्यैरुपभुक्तयौवनः॥
 अलंकरीष्यत्यथपुत्रपौत्रकान्मयाधुनापुष्पवदेवधार्यते॥३०॥
 जनस्थानेभ्रातंकनकमृगतृष्णार्दितधियावचोवैदेहीतिप्रदिपद
 मुदश्रुप्रलपितं॥कृतालंकाभर्तुर्वदनपरिपाटीषुघटनामयासं
 रामत्वंकुशलवसुतानत्वधिगता॥३१॥उत्तमर्णधनदानशोकया
 पावकोत्थशिवयाहृदिस्थया॥देवदग्धवसनासरस्वतीनास्यतो
 वह्निरूपैतिलज्जया॥३२॥दौर्गत्येनसमीरिताहृदयतःकंठसमा
 लंबतेकंठात्कष्टतरंकथंकथमपिप्राप्नोतिजिह्वांचलं॥लज्जाकी
 लककीलितेवनिविडंतस्यान्ननिर्यात्यहोरात्राप्राणपरिक्षये
 पिमहतांदेहीतिनास्तीतिच॥३३॥संगंनैवहिकश्चिदस्यकुरु
 तेसंभाष्यतेनादरात्संप्राप्तोगृहमुत्सवेषुधनिनांसावज्ञमालो
 क्यते॥दूरदेवमहाजनस्यविहरत्यल्पच्छदोलज्जयामन्येनि
 र्धनताप्रकाममपरंषष्ठंमहापातकं॥३४॥जेजेगुणिनोजेतेअ
 चाङ्गोतेतेअविभद्विस्मापोदालिघरेविःअस्वणताणतुलं

सातुत्वंसाणुराञ्जसि॥३५॥जाइज्जवणुहेसेखुज्जोविहुणींस
होउडिअपतोः॥मामाणसम्मिलोएवाइरसिअदरिघोआइ॥
॥३५॥किंकरोमिक्कगच्छामिकमुपैमिदुरात्मना॥दुभरिणोदरेणा
हंप्राणैरपिविडंबितः॥३६॥ख्यातोविश्वोद्भरणविधिनानाथः
विश्वंभरस्त्वंमन्येमादृज्जठरपिठरीपूरणेकुंठशक्तिः॥शक्तिस्मे
रेविबुधसदसिप्रेक्ष्यमांभास्तलज्जायद्विश्वेभ्योप्यहमिहवहिर्भा
वभंगीकरिष्ये॥३७॥इतिशा०विरचितायोप०दरिद्रनिंदापरिच्छेदः

अथमूर्खनिंदा

यस्यनास्तिस्वयंप्रज्ञाशास्त्रंतस्यकरोतिकिं॥लोचनाभ्यांविही
नस्यदर्पणःकिंकरिष्यति॥१॥चाणकस्य॥वितरतिगुरुःप्राज्ञे
विद्यांतथैवयथाजडे॥नतुखलुतयोर्ज्ञानंशक्तिंकरोत्कपहेति
वा॥२॥भवतिचपुनर्भूयानेकःफलंप्रतितद्वथा॥प्रभवतिरुचांया
हेमणिर्नमृदांचयः॥३॥कालिदासस्य॥लभेतसिक्तासुतैलम
पियत्नतःपीडयन्निबेच्चमृगतृष्णिकाससलिलंपिपासार्दितः
॥कदाचिदपिपर्यटनशशविषाणमासादयेन्नतुप्रतिनिविष्टमूर्ख
जनचित्तमाराधयेत्॥४॥प्रसह्यमणिमुद्धरेन्नकरवक्त्रदंष्ट्रकुरा
त्समुद्रमपिसेतरेहचलदूर्मिमालाकुलं॥भुजंगमपिकोपितंशिर
सिपुष्पवद्भारयेन्नतुप्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत्॥५॥
भर्तृहरेः॥मूर्खोहिजल्पतांपुंसांश्रत्वावाचःश्रभाश्रभाः॥अश्र
भंवाक्यमादत्तेपुरीषमिवशूकरः॥६॥व्यासस्य॥उपदेशोहिमू
र्खाणांप्रकोपायनशान्तये॥पयःपानंभुजंगानांकेवलंविषवर्ध
नं॥७॥चाणकस्य॥अज्ञःसुखमारात्यःसुखतरमारात्यतेवि
शेषज्ञः॥ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापितंनरंनरंजयति॥८॥व्यालं
बालमृणालतंतुभिरसौरोद्धंसमुज्जृंभतेछेतुंवज्रमणीन्शिरीष
कुसुमप्रांतेनसन्नह्यते॥माधुर्यंमधुबिंदुनारत्नयितुंसारोबुधेरी
हतेनेतुंवाञ्छतिपयःखलान्पशिसतांसूक्तैःसुधास्यंदिभिः॥९॥
यदाकिंचिज्ज्ञोऽहंदिपद्वमदांधःसमभवंतदासर्वज्ञोऽस्मीत्यभ

वदवलिप्तं मम मनः॥ यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं
 तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः॥ १०॥ कृमिकुलचित्
 लालाक्लृप्तं विगंधिजुगुप्सितं निरुपमरसं प्रीत्यारवादन्तराः स्ति
 निरामिषं॥ स्फुरपतिमपि श्वापाश्वस्त्वं विलोक्य न शंकते न हि
 गणयति स्फुटो जंतुः परिग्रहं फल्यतां॥ ११॥ शिरःशार्वं स्वर्गात्
 पशुपतिशिरस्तः क्षितिधरं महीध्रादुत्तुंगादवनिमवनेश्वाः पि
 जलधिं॥ अधोऽधोगेयं पदमुपगतास्तोकमधुनाविवेकभ्रष्टा
 नां भवति विनिपातः शतमुखः॥ १२॥ शक्यो वारयितुं जलेन ह
 तमुच्छ्रेण सूर्याः तपोनागेन्द्रो निशितां कुशेन समदोदंडेन
 गोगर्दभौ॥ व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रः प्रयोगैर्विषं सर्व
 स्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधं॥ १३॥ साहित्य
 संगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः॥ तृणं न रवा
 दन्नपि जीवमानस्तद्वागधेयं परमं पशूनाम्॥ १४॥ येषां न विद्या
 न तपो न दानं न ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः॥ ते मृत्युलोके भुवि भार
 भूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति॥ १५॥ वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रातं वन
 चरैः सह॥ न मूर्खजनसंपर्कः स्फुरेद्भवनेष्वपि॥ १६॥ मूर्खो
 पि मूर्खं दृष्ट्वा च चंदनादतिशीतलः॥ यदि पश्यति विद्वान्संमन्यते
 पितृघातकं॥ १७॥ गुणिगणगणनाऽऽरंभेन पतति कठिनी मुसं
 ग्राह्यस्य॥ तेनाऽबायदिसूतिनी वदवं ध्याकी दृशी भवति॥ १८॥
 अंतःसारविहीनस्य सहायः किं करिष्यति॥ मलयेऽपि स्थितो वेष
 र्वेणुरेव न चंदनः॥ १९॥ मुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणां च मिष्टान्नपा
 नं किमु गर्दभाणां॥ अंधस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं ध
 र्मकथाप्रसंगः॥ २०॥ व्यासादीनृकविपुंगवाननुचितैर्वाक्यैः स
 लीलं सह लुचैर्जल्पनिमील्य लोचनयुगं श्लोकान् सगर्वपठन्
 काव्यं धिक्कुरुयत्यैर्विरचितं स्पर्द्धस्वसार्धं बुधैर्यद्यभ्यर्थयसे श्र
 तेन रहितः पांडित्यमाप्नुबलात्॥ २१॥ ये संसत्सु विवादिनः परय
 शः शल्येन शलाः कुलाकुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन गुणिनां यत्वाद्गुणा

च्छादनं॥ तेषां रोषकषापितोदरदृशां कोपोष्णनिश्वासिनां दीप्ता
 रत्नशिरवे बह्वृष्णफणिनां विद्याजनोद्देगिनी॥ २२॥ ग्रीवास्तंभभृ
 तः परोन्तिकाग्रामात्रेशिरःशूलिनः सोद्देगभ्रमणप्रलापविपुल
 क्षोभाभिभूतस्थितेः॥ अंतर्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोधोष्णनिश्वा
 सिनः कष्टानूनमपंडितस्य विकृतिर्भीमज्वरारंभभूः॥ २३॥ मूर्खः
 त्वं स्फुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य चाऽष्टौ गुणानि श्रितो बहुभोजको
 ऽतिमुरखरो रात्रिदिबं स्वप्नभाक्॥ कार्याकार्यविचारणां धवधिरोमा
 नापमाने समः प्रायेणामयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति॥ २४॥
 मूर्खचिन्हानिषडिति गर्वो दुर्वचनं मुखे॥ विरोधी विषवादी च कृ
 त्याः कृत्यं न मन्यते॥ २५॥ अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्धर्ति तं
 स्थलेऽज्जमवरोपितं सुचिरमूर्खरे वर्षितं॥ श्वपुच्छमवनामितं ब
 धिरकर्णजापः कृतो धृतोऽधमुरखदर्पणो यदबुधोजनः सेवितः॥ २६॥
 निर्गुण इति मृत इति च ह्यवेकार्थाभिधायिनौ विद्धि॥ पश्य धनुर्गुण
 शून्यं निर्जीवं यदि हं संति॥ २७॥ पेटीचीवरपट्टवस्त्रपटलध्वे
 तातपत्रच्छगशाटीहारकघोटकस्फुटघटाटोपायतुभ्यं नमः॥
 येनानक्षरकुक्षयोपि जगतः कुर्वेति सर्वज्ञताभ्रान्तिं येन विना तु हा
 स्यपदवीं संतोपि कष्टं गताः॥ २८॥ सुगृहीतमलिनपक्षालघवः
 परभेदिनस्तीक्ष्णाः॥ पुरुषा अपि विशिरवा अपि गुणच्युताः कस्य न
 भयाय॥ २९॥ कर्कशतर्कविचारव्यग्रः किं वेत्ति काव्यहृदयानि॥ ग्रा
 म्यद्वेषवृषिविलग्नश्चंचलनयनावचोरहस्यानि॥ ३०॥ इति श्री
 शाङ्गधरविरचितायां पञ्चत्यां मूर्खनिंदापरिच्छेदः॥ ३१॥ ३२॥

अथ तृष्णानिंदा

बलिभिर्मूर्खमाक्रोतं पलितैरं कितं शिरः॥ गात्राणि शिथिलायंते तृ
 ष्णोकातरुणायते॥ १॥ तृष्णो देवि नमस्तभ्यं धैर्यविप्लवकारिणि
 ॥ विष्णुस्त्रैलोक्यपूज्योऽपि यस्त्वया वामनीकृतः॥ २॥ कस्यापि॥
 भ्रान्तं याचनतत्परेण मनसा देहीति वाक्ये रिताभुक्तं मानविवर्जि
 तं परमृहे साशंकं माकाकवत्॥ साक्षेपं भुक्नुवीकतासकुटि

लं हृष्टं स्वलानां मुखं तृष्णो देवि यद्व्यदिच्छसि पुनस्तत्रापि यज्जा
 वयं ॥ ३॥ भर्तृहरेः ॥ भ्रातृदेशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किंचित्फलं
 त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवाकृतानि फला ॥ भुक्तं मानं
 विवर्जितं परगृहे साशंकया काकवत् तृष्णोजृम्भसि पापकर्मनिरा
 ते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ४॥ नास्त्यन्या तृष्णया तुल्या कचिदेव ति
 तं बिनी ॥ या प्राणानपि मुष्णंति भवत्येवाधिकं प्रिया ॥ ५॥ च्युता दं
 ताः सिताः केशाः दृग्निरोधः पदे पदे ॥ पातसज्जमिमं देहं तृष्णासा
 ध्वी न मुंचति ॥ ६॥ तृष्णो त्वमपि तृष्णां धात्रिषु स्थानेषु वर्तसे ॥
 व्याधितेष्वनपत्येषु जरा परिणतेषु च ॥ ७॥ धनेषु जीवितव्येषु स्त्री
 षु पुत्राशनेष्वपि ॥ अतृप्तमानवाः सर्वे यातायास्यंति यान्ति च ॥ ८॥
 ॥ ८॥ तृष्णो देवि मनस्तु भ्यं यात्वं सर्वस्य सर्वदा ॥ उत्पादय स्थयते
 नगोः पदे सागरभ्रमं ॥ ९॥ अपि मे रूपमं प्राज्ञमपि शूरमपि स्थितं
 तृणी करोति तृष्णोषानि मिषेण नरोत्तमं ॥ १०॥ केषामप्येते ॥ आ
 शायायेदासास्ते दासाः सर्वलोकस्य ॥ आशायेषां दासीतेषां दा
 सायते विश्वं ॥ ११॥ उत वातं निधि शंकया सितितलं ध्माता गिरेर्धा
 तवो निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ॥ मंत्राः ॥ रा
 धनतत्परेण मनसानीताः श्मशाने निशाः प्राप्तः काणवराटको
 पिनमया तृष्णोऽधुना मुंचमां ॥ १२॥ निवृत्ता भोगेच्छा बहुपुरुष
 मानो विगलितः समानाः स्वर्याताः सपदि सहृदो जीवितसमाः
 ॥ शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने अहो दुष्टः कायस्तद
 पि मरणाः पायचकितः ॥ १३॥ आशानामनदी मनोरथजलात्
 ष्णातरंगाः ॥ कुलारागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यदुमध्वंसि
 नी ॥ मोहाः ॥ वर्तसु दुस्तराः तिगहना प्रोक्तुं गचिंता तदीतस्याः
 पारगता विशुद्धमनसानंदं तियोगीश्वराः ॥ १४॥ खलो ह्लापाः
 सोढाः कथमपि तदाराधनपरैर्निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपिशु
 न्येन मनसा ॥ कृतश्चित्तस्तंभः प्रतिहतधियामंजलिरपित्वमा
 शे मोघा ॥ शे किमु परमितो नर्तयसि मां ॥ १५॥ अमीषां प्राणानां

तुलितबिसिनीपत्रपयसांकृतेकिं नाऽस्याभिर्विगलितविवेकैर्व्य
वसितं॥ यदाढ्यानामग्रेद्रविणमदनस्सेज्ञमनसांकृतंमूनव्री
डेर्निजगुणकथापातकमपि॥१६॥ अंगंगलितंपलितंमुंडं दश
नविहीनेजातंतुंडं॥ वृद्धोयातिगृहीत्वादंडंतदपिनसंचत्पाशा
पिंडं॥१७॥ तेनाऽधीतंश्रुतेतेनतेनसर्वमनुष्ठितं॥ येनाशाः पृष्ठतः
कृत्वानैराशयमवलंबितम्॥१८॥ निःस्वोऽप्येकशतंशती दशश
तंसोऽपीहलक्षंशतंलक्षेशःक्षितिराजतांक्षितिपतिश्चकेशताः
वाञ्छति॥ चकेशःसरराजतांसरपतिर्ब्रह्माऽऽस्पदंवाञ्छति ब्रह्मा
विष्णुपदंहरिःशिवपदंतृष्णाऽवधिकोगतः॥१९॥ आशाबलवती
राजनूविपरीताहिश्रृंखला॥ ययाचृद्धाःप्रधावंतिमुक्तास्तिष्ठतिपंगुव
त्॥२०॥ गिरिर्महान्गिरिरब्धिर्महानब्धेर्नभोमहत्॥ नभसोऽपि
महद्ब्रह्मततोऽप्याशागरीयसी॥२१॥ मानेनेच्छतिवारयत्यप
शमेक्षमालिरवंत्यांह्रियांस्वातेन्येपरिच्यतिष्ठतिकरौव्याधू
यधैर्येगते॥ तृष्णोत्वामनुबध्नाफलमियत्प्राप्तंजनेनाऽमुनायः॥
स्पृष्टोनपदासएवचरणोस्प्रष्टुंनसंमन्यते॥२२॥ दंतैरुच्चलितं
धियातरलितंपाण्यंघ्रिणाकंपितंदृग्भ्यांकुङ्कलितंबलेनगलि
तंरूपश्रियाप्रोषितं॥ प्राप्तायांयमभूपतेरिहमहाधाट्यांधराया
मियंतृष्णाकेवलमेकिकैवसुभटीधीरापुरोनृत्यति॥२३॥ आशौ
वराक्षसीपुंसामाशौवविषमंजरी॥ आशौवजीर्णमदिराधिगाऽ
शासर्वदोषभूः॥२४॥ तेधन्याःपुण्यभाजस्तेतैस्तीर्णःकेशसागरः
॥जगत्संमोहजननीयैराशाऽशीविषीजिता॥२५॥ शोतेर्मातु
र्विवेकात्पितुरपिकृपणंभेक्षकृत्वापृथङ्गामाशायोषास्वतंत्रा
व्रजतिपरगृहान्सर्वदावीतलज्जा॥ संधत्तेमत्कृशत्वंममयम
नियमौभ्रातरोभर्त्सयंतीपुष्ट्वाचैवात्मबंधूंस्तदपिपुनरहोहंतवं
ध्योऽश्रयामः॥२६॥ आशाऽवलंबोपचितानकस्यतृष्णालुताऽन
र्थफलंप्रसूते॥ दिनेदिनेलब्धरुचिर्विवस्वान्मीनंचमेषंचवृषं
चभुंक्तैः॥२७॥ क्षुत्तृडाशाःकुटेबिन्योमपिजीवतिनान्यगाः॥

तासामाशामहासाध्वीकदाचिन्मानमुंचति॥२८॥ तृष्णाहिचेत
रित्यक्ताकोदरिद्रः कर्द्वश्वरः॥ तस्याश्वेस्यसरोदतोदास्यंचशिरी
स्थितं॥२९॥ यौवनंजरयाग्रस्तमारोग्यं व्याधिभिर्हृतं॥ जीवितं
त्युरभ्येति नृणैकानिरुपद्रवा॥३०॥ त्वामुदरसाधुमन्येशाकैरपि
यदसिलब्धपरितोषं॥ हतहृदयं ह्यधिकाधिकवांछाशतदुभयं
न पुनः॥३१॥ आशानिष्ठाप्रतिष्ठाः किल मम महिलास्तासौ
ख्यं कदाचिद्याप्रांत्यासाप्रदद्यादिह किमपि तथामध्यमासापर
॥ आद्यासानोभयत्राप्यहह तदपि किं सक्ततां यामितस्यां यामौ
ढ्यादप्रगल्भे प्रतिदिवसमुभेते कदर्थी करोति॥३२॥ इति श्रीश
र्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां तृष्णानिंदापरिच्छेदः॥ ३२ ॥ ३॥

अथ लोभनिंदा

लोभं सदा विचिंत्यो लुब्धेभ्यः सर्वतोभयं दृष्टं॥ कार्याकार्यविचारो
लोभविमूढस्य नास्त्येव॥१॥ अतिसाहसमतिदुःकरमत्याश्रयं
च दानमर्थानां॥ योपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेशमपि॥
॥२॥ केचित्स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातनामपि सहंते॥ ननु त
त्यजंति वित्तं मात्सर्यमिवाधमाः सततं॥३॥ मेघाद्वातिलुब्ध
भवंति धनलवणवारिबहुतृष्णाः॥ तृणलववन्निजदेहं त्यज
तिलेशं न वित्तस्य॥४॥ सत्यप्रशमतपोभिः सत्यधनैः शास्त्रवेदि
भिर्विजितः॥ लोभो वतप्रविष्टः कुटिलं हृदयं किरातीनां॥५॥
एतेक्षेमं द्रस्य॥ नात्यर्थमर्थार्थितया लुब्धो ह्येजयेज्जनं॥ अ
ब्धिर्दत्त्वा श्वरत्नं स्त्रीर्मथ्यमानो सृजद्विषं॥६॥ प्रायेण धनिना
मेव धनलोभो निरंतरं॥ पश्य कोटिहयोपेतं लुप्ताय प्रणतं धन
॥७॥ एतौ कयोरपि॥ यद्गुर्गामदवीमदतिविकटं क्रामंति देशांत
रंगाहंते गहनं समुद्रमटनैकैः शरुषि कुर्वते॥ सेवंते रूपणं पति
गजघटासंघट्टदुःसंचरं संपतिप्रधानं धनाधितधियस्तलोभ
विस्फूर्जितं॥८॥ इति श्रीशार्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां लोभ
निंदापरिच्छेदः॥ ३३ ॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥ ३॥

अथ दानप्रशंसा वर्णनं

अनुकूलेविधौ देयं यतः पूरयिता हरिः॥ प्रतिकूलेविधौ देयं यतः
 सर्वं हरिष्यति॥१॥ दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे संग्रहो न कर्त-
 व्यः॥ पश्यामि मधुकरीणां संचितमर्थं हरंत्यन्ये॥२॥ चिराद्यत्नो
 तु काविष्टं कल्पवृक्षमुदीक्षितुं॥ तन्मेषफलमद्यासीनेत्रं त्वय्य-
 वलोकिते॥३॥ सर्वदा सर्वदोसीति मिथ्या संस्तूयसे जनैः॥ नार-
 योलेभिरे पृष्ठं न वक्षः परयोषितः॥४॥ त्वया वीरगुणा कृष्टा क्रतु-
 दृष्ट्या विलोकिताः॥ लसं लब्धैव गच्छंति मार्गणा इव मार्गणाः
 ॥५॥ कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः॥ अयं तु जगती जा-
 निर्जानाति च ददाति च॥६॥ रक्किं करसहस्रेण दशाशा परिपूरकः
 ॥ त्वमेकेन करेणैव सहस्रांशं प्रपूरकः॥७॥ उदेति पूर्वकुसुमं
 ततः फलं घनोदयः प्राकृतदनंतरं पयः॥ निमित्तनैमित्तिकयोरयं
 विधिस्तव प्रसादस्य पुरस्कृतसंपदः॥८॥ देवत्वत्करनीरदे दिशि
 दिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ चंचत्कांचनरत्नराजितडिति स्वर्णामृ-
 तं वर्षति॥ स्फीता कीर्तितरंगिणी समभवत्तृप्ता गुणग्रामभूः पू-
 र्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदायानलः॥९॥ हस्तन्यस्तकुशो-
 दके त्वयि न भूः सर्वं सहा वेपते देवा गारतया सकांचनगिरिश्चि-
 तेन धत्ते भयं॥ अज्ञातद्विषभिस्स भिष्कुकुलावस्थानदुस्थाशया-
 वेपते मददंति नः परममीभूमीयते तावकाः॥१०॥ अनेन सर्वार्थि-
 कृतार्थता कृता हृतार्थिनौ कामगवीं सरद्रुमौ॥ मिथः पयःसेच-
 नपल्लवाशने प्रदाय दानव्यसनं समापतु॥११॥ देवत्वामसमा-
 नदानविहितैरर्थैः कदर्थी कृते त्रैलोक्ये फलभारभंगुरधिया क-
 ल्पद्रुमो निंदति॥ कंठच्छेदनवेदनाविरमणा त्संजातसौरव्यस्थि-
 तिः प्राचीनव्रणितांगरोहणतया श्रीरोहणः स्तौति च॥१२॥ क-
 वीनां संतापो भ्रमणमभितो दुर्गतिरिति त्रयाणां पंचत्वं रचयसि न-
 तच्चित्रमधिकं॥ चतुर्णां वेदानां व्यरचिनवता वीरभवता द्विषत्से-
 नालीनामयुतमपिलसं त्वमकृथाः॥१३॥ अर्थिभ्रंशवद्भवत्फ-

लभरव्याजेनकुञ्जायितःसत्यस्मिन्नतिहानभाजिकथमप्यात्तं
 सकल्पद्रुमः॥आस्तेनिर्व्यपरत्वसंपदुदयोदयःकथंयाचकथे
 णीवर्जुनदुर्यशोनिविडितव्रीडस्तुरन्नाचलः॥१४॥बलिःपाताल
 निलयोधःकृतश्चित्रमत्रकिं॥अधःकृतोदिविस्थोपिचित्रकल्प
 द्रुमस्त्वया॥१५॥मुक्ताःकेलिविसूत्रहारगलिताःसम्प्राजनीभिः
 कृताःप्रातःप्रांगणसीम्निमंथरचलद्वालांघ्रिस्त्र्यक्षारुणाः॥दूराद्दृष्टि
 मबीजशंकितधियःकर्षन्तिकेलीश्रुकायद्विहङ्गवनेषुदेवभवतस्त
 सागलीलायितं॥१६॥भिस्फुटारिसदानवारिमधुपश्रेणीमिमं
 भ्रमान्धत्तेयंतवधूर्वधूकरतलंशोणांबुजाशंकया॥सैवान्वेति
 पलायितेतिचकिताहस्ताग्रमाधुन्वतीमुग्धावीरमहीपतेस्तद
 खिलंत्वहानलीलायितं॥१७॥वीरश्रीक्षितिपालतेसुललितंरा
 नोद्यमेयद्वचःकास्तेसर्वहिरण्यमित्यदभक्तत्कालमाकण्यतत्
 ॥तापःप्रायहिरण्यरेतसिजनिंजाड्यंहिरण्याचलेरेवेदांभोपिहि
 रण्यगर्भवपुषिस्वापायसंत्रासतः॥१८॥कर्णादंदेहिकर्णाधिकविधि
 विहितत्यागलाटंललाटप्रोतुंगद्राविडंवाप्रचलभुजचलप्रौढिमा
 गाढराटं॥प्रास्फुर्जदुर्जरंबादलितरिपुवधूगर्भवैदर्भकंवागातीराजीव
 दृष्टेकुशशतमथवाशाहतलालदींद्रः॥१९॥यद्यतीर्यतधनंसुरवृक्षै
 पंचभिःसहवनीपकवंदे॥तावेदेवचकरोत्यभुजोतःप्राहिणोद्विधृतपं
 चसुशारवः॥२०॥मन्येस्पर्शमणितवैनमतुलंपाणिंद्विजाभ्यर्चनेदुर्व
 णान्यपिभिक्षुभालफलकान्यासन्सुवर्णानियत॥तच्चित्रंपरमत्रमि
 त्रभवतादत्ताःस्वहस्तादिमादुर्वर्णानसुवर्णतामुपगताःसुद्रास्तुमु
 द्रांकथं॥२१॥संतप्तश्रमहारिशीतलतलेपुण्याश्रमालंकृताबुधदैव
 दवानलेनकलितेविद्वत्स्त्राणंचये॥सद्योवर्षसुवर्णवारिद्विभोस्वर्ण
 बुधारास्ततोविश्वव्यापियशाःशिरोखनिभूतामाक्रम्यनेदानिशं॥
 २२॥द्वंदुस्त्वद्यशसाजिनोवनिपतेभासांनिधिस्तेजसाकंदर्पोवपुषा
 सुधाजलनिधिर्वाचोविलासेनच॥तथ्यतेजयशीलमेतदधुनात्वहानम
 हैन्ययोर्मध्येतुंनविजेयतीतिविषयेदोलायतेमेमनः॥२३॥इतिहानवर्णनं

अथ कलिमहिमा

नदेवेदेवत्वं कपटवस्तपसजनाजनो मिथ्यावादी विरलतनुष्ट
 ष्टिर्जलधरः॥ प्रसंगो नीचानामवनिपतयो दुष्टमनसोजनाभ्रष्टा
 नष्टा अहह कलिकालः प्रभवति॥ १॥ निर्वीर्या पृथिवी निरोषधिर
 सानीचामहत्वं गता भूपालानि जकर्मधर्म रहिता विप्राः कुमारै
 रताः॥ भार्याभर्तृविरोधिनी पररता पुत्राः पितुर्द्वेषिणो हाकष्टं रव
 लुवर्तते कलियुगे धन्या नराः सज्जनाः॥ २॥ सीदति संतो विलसं
 त्य संतः पुत्राश्चियं ते जनकश्चिरायुः॥ परेषु मैत्री स्वजनेषु वैरं
 पश्यंतु लोकाः कलिकौतुकानि॥ ३॥ दूरादर्शिनमा कलम्य भज
 ते सद्यो विरूपाक्षतां संगे किंच विरोचनत्वमथ संस्थाने नृसिंहा
 ः कृतिः॥ पांडित्योक्तिषु बक्रतुंडरचनो दाने त्वपर्णात्मता मेकः पं
 चसुरात्मकप्रभुरहो भाग्यैः कलौ लभ्यते॥ ४॥ कुशलाः शब्दबा
 र्ता र्या वृत्तिहीना सुरागिणः॥ कलौ वेदांति नो भाति फाल्गुने बा
 लका इव॥ ५॥ धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रचलितं सत्यं च दूरे गतं पृ
 थ्वीमंदफलानृपाश्च कुटिला लौल्यं गता ब्राह्मणाः॥ लोकाः स्त्री
 पुरताः स्त्रियश्च चपलाः पुत्राः पितुर्द्वेषिणः साधुः सिदति दुर्जनः
 प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे॥ ६॥ संतः क्वाः पिनसंति संति यदि वा दुःखेन
 जीवति ते विद्वंसोऽपिनसंति संति यदि वा मात्सर्ययुक्ताश्च ते॥ राजा
 नोऽपिनसंति संति यदि वा तृष्णाधनयाहिणो दातारोऽपिनसंति सं
 ति यदि वा सेवाः नुकूलाः कलौ॥ ७॥ हर्म्यस्थानमधर्मकर्मवितते
 दुर्मानभर्माः सनंशास्त्रस्तोमललाटभूलिपिलयः शान्तिः सवाना
 मपि॥ सर्वाम्नायवचः समापनदिनं संस्था सदर्चा विधेरर्थाः शाज
 निभूरभूदिह महाऽनर्था बहोऽयं कलिः॥ ८॥ सीदति चानिहोत्राणि गुरु
 पूजा प्रणश्यति॥ कुमार्यश्च प्रसूयंते प्राप्ते कलियुगे सदा॥ ९॥ परान्नेन सु
 खं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात्॥ परस्त्रीभिर्मनोदग्धं कुतः शापः कलौ यु
 गे॥ १०॥ राक्षसाः कलिमाश्रित्य जायंते ब्रह्मयोनिषु॥ ब्राह्मणानेव बाधंते
 तत्राऽपि श्रोत्रियान् रुशान्॥ ११॥ प्रातर्हंत कृताः पूवोऽपि स्रजकस्पृष्टान् जडो

रासभै स्तूढान्धारयतेपटाननुदिनं धृत्वा बहिर्गच्छति ॥ गत
 म्लेच्छमुखाः शचीनस्पृशति च स्पृष्टाः पिनस्तात्यहो न स्नातोः
 प्यथ भुंक्त एव च पलो भुक्त्वाः पिनव्रीडति ॥ १२॥ शस्त्रैर्जीवति
 स्त्रमुद्भूतिपरं शूद्राः हतैरेबुभिः स्नात्वाः चामतिदेवताः स्त
 पयति स्वैरेपचत्योदनं ॥ उच्छिष्टान् भविभेति याति यवनैरुच्चाव
 चैः संगतिं मातंगानि कटंगतानगणयन्मार्गान्मुहुर्गाहते ॥ १३॥
 नीचैर्दुर्यवनैः शूनीभिरपि वानिः शोकमालोकितं भुंक्ते पंक्तिवि
 षकैः सह नरैरज्ञातवेदाः स्मरैः ॥ मद्याः स्वादनमत्तचित्तजनत
 मोहाय भीहानितः कर्माण्यारभते श्रुतिस्मृतिवचोदूराण्य सा
 ण्यहो ॥ १४॥ कन्यां कामप्युदूत्य प्रविजहदुदयवौ वनामजरा
 नां द्रव्याः शपाशरुष्टोभ्रमतिचिरतरं हतदेशांतरेषु ॥ अ
 न्योन्याः श्लेषवांछाविगलितवयसो रातमालिन्यमत्योर्दपते
 व्याकृतैर्वहतविधिरुभयोर्लोकयोः शोकयोगं ॥ १५॥ नाधीते
 त्रजनोयदिकश्चिदधीतेशते सहस्त्रे वा ॥ दुस्तर्केषु श्राम्यति
 दूरीकुरुतेश्रुतिस्मृतिसुतर्कान् ॥ १६॥ एतादृशकलियुगेऽपि
 तेषु कश्चिज्जाताः दरो जगतियः श्रुतिमार्ग एव ॥ यत्किंचिदाच
 रति पात्रमसौ स्तुतीनां श्लाघ्यमिताः पमपिकिनमरौ सरश्चे
 त् ॥ १७॥ विहृतावसुधातले विगलिता पांडित्यधर्मो गतः श्रोत
 णां हृदयेष्वबुद्धिरधिका ज्ञानं गतं चारणे ॥ गाथागीतविनोद
 वाक्यरचनायुक्त्या जगद्रंजितं ज्योतिर्वैद्यकशास्त्रसारमसि
 लंसुद्रेषु जातं कलौ ॥ १८॥ मयुगमध्ये तपन्नाः कृतयुगधर्मवि
 सारिणः किमिति ॥ इति रोषादिव कलिना पीड्यंते साधवो जग
 ति ॥ १९॥ यवनैरवनिःक्रान्ता हिंदवो विंध्यमाविशन् ॥ वलि
 नावेदमार्गो यंकलिना कवलीकृतः ॥ २०॥ सौहार्दं शशशृंग
 वत्सजनतावेध्या सतस्पर्धिनी किंब्रू नोगुणि नागुणग्रदि
 लताव्योमप्रसूनोपमा ॥ दृष्टिः शीलसुधाहलाहलमयी
 राज्ञां सुधामंडले लोके संप्रति यत्कले सजयति त्वदृष्टिलीला

रसः॥२१॥ गता गीतानां शङ्कचिदपि पुराणं व्यपगतं विलीनाः स्मृ-
त्यर्था निगमनिचयो दूरमगमत्॥ इदानीं रैदासप्रभृतिवचनै-
र्मोक्षपदवीतदेवं जानीमो कलिपुगतवैवैषमहिमा॥२२॥ इति०

अथ कलिविडम्बनं

नभेतव्यं न बोद्धव्यं न श्राव्यं वादिनो वचः॥ झटिति प्रतिवक्तव्यं
सभासु विजिगीषुभिः॥१॥ उच्चैरुद्गुष्यजेतव्यं मध्यस्थश्चेदप-
डितः॥ पण्डितो यदि तत्रैव पक्षपातोऽधिरोप्यतां॥२॥ स्तोतारः केभ-
विष्यन्ति मूर्खस्य जगतीतले॥ नस्तौति चेत्स्वयं च स्वकदा तस्याः
स्तुतिर्वृत्तिः॥३॥ वाच्यतां समयोऽतीतः स्पष्टमग्रे भविष्यति॥ इ-
ति पाठयतां ग्रंथे काठिन्यं कुत्र वर्तते॥४॥ अगतित्वमतिश्रद्धा ज्ञा-
नाभ्यासेन तद्वृत्ता॥ त्रयः शिष्यगुणा ह्येते मूर्खाचार्यस्य भाग्यजाः
॥५॥ यदि न क्वापि विद्यायां सर्वथा क्रमेते मतिः॥ मांत्रिकास्तु भवि-
ष्यामो योगिनो यतयोऽपि वा॥६॥ अविलम्बेन संसिद्धौ मांत्रिकैरा-
प्यते यशः॥ विलम्बे कर्मबाहुल्यं विरव्याप्याऽवाप्यते धनं॥७॥ चारा-
न्विचार्य दैवज्ञैर्वक्तव्यं भूभृतां फलं॥ गृहाचारपरिज्ञानं तेषामाव-
श्यकं यतः॥८॥ पुत्रइत्येव पितरि कन्यकेत्येव मातरि॥ गर्भप्रश्नेषु
कथयन् दैवज्ञो विजयी भवेत्॥९॥ आयुः प्रश्ने दीर्घमायुर्वाच्यमौ-
हूर्तिकैर्द्विजैः॥ जीवेतो बहुमन्यं ते मृताः प्रक्ष्यन्ति केषु न॥१०॥ नि-
र्धनानां धनाऽवाप्तिर्धनिनामधिकं धनं॥ ब्रुवाणाः सर्वथा ग्राह्या लो-
के ज्यौतिषिकानराः॥११॥ अपि सागरपर्यं ताविचेतव्या वसुंध-
रा॥ देशोऽप्यरत्निमात्रोऽपि नास्ति दैवज्ञवर्जितः॥१२॥ स्वस्थैर-
साध्यरोगैश्च जंतुभिर्नास्ति किंचन॥ कातरा दीर्घरोगाश्च भिष-
जां भाग्यहेतवः॥१३॥ नास्ति धैर्यं प्रदातव्यं नास्ति भीतिश्च रोगि-
णां॥ नैश्चिन्त्यादादि मेदानं नैराश्या देवनां ति मे॥१४॥ भैषज्यं तु
यथाकामं पश्यन्तु कठिनं वदेत्॥ आरोग्यं वैद्यमाहात्म्यादन्य-
था त्वमपश्यतः॥१५॥ निदानं रोगनामानि साध्या साध्यं चिकि-
त्सितं॥ सर्वमप्युपदेस्येति रोगिणः सद्नेस्त्रियः॥१६॥ प्रवर्त्त-

नार्थमारंभे मध्ये त्वौषधहेतवे ॥ बहुमानार्थमंते च जिहीर्षंति ।
 चिकित्सकाः ॥ १७ ॥ रोगस्योपक्रमे सांत्वं मध्ये किंचिद्भूतव्ययः ।
 ॥ शनैरनादरः शांतौ स्नातो वैद्यं न पश्यति ॥ १८ ॥ देवज्ञत्वं मां त्रि-
 कता भैषज्यं चातुर्कौशलं ॥ एकैकमर्थलाभाय द्वित्रियोगास्त-
 दुर्लभाः ॥ १९ ॥ नकारणमपेक्षंते कवयस्तोतु मुद्यताः ॥ किंचि-
 दस्तु वतां तेषां जिह्वा फुरफुरायते ॥ २० ॥ एकैव कवितापुंसां ग्रा-
 मायाः श्वाशहस्तिने ॥ अंततोऽन्नायवस्त्रायतां बूलाय च कल्प-
 ते ॥ २१ ॥ मातुलस्य बलं माताजामातुर्दुर्हितावलं ॥ श्वशुरस्य ब-
 लं भार्या स्वयमेवातिथेर्बलं ॥ २२ ॥ भार्ये द्वे पुत्रशालिन्यौ भगि-
 न्यः पतिवर्जिताः ॥ अश्वांतकलहो नाम योगोऽयं गृहमेधिनां ॥
 २३ ॥ द्वे भार्ये बहवः पुत्रादारिद्र्यं रोगसंभवः ॥ जीर्णोचिमाता-
 पितरावेकैकं मरणाधिकं ॥ २४ ॥ अंतकोऽपि हि जंतूनामंतक-
 लमुपेक्षते ॥ न कालनियमः कश्चिदुत्तमर्णस्य विद्यते ॥ २५ ॥
 न पश्यामो मुखे दंष्ट्रानपाशं वा करं चले ॥ उत्तमर्णमवेक्ष्यैव
 तथाऽप्युद्भिजते जनः ॥ २६ ॥ शत्रौ सांत्वं प्रतीकारः सर्वरोगेषु भे-
 षजं ॥ मृत्यौ मृत्युं जयध्यानं दारिद्र्ये न तु किंचन ॥ २७ ॥ शक्तिं
 करोति संचारे शीतोष्णो मर्षयत्यपि ॥ दीपयत्फदरे वन्हिं दारि-
 द्र्यं परमौषधं ॥ २८ ॥ प्रामाण्यबुद्धिः स्तोत्रेषु देवताबुद्धिरात्मनि
 ॥ कीटबुद्धिर्मनुष्येषु नूतनायाः श्रियः फलं ॥ २९ ॥ क्षणमात्रप्र-
 हाः वेशोयाममात्रं सुरामदः ॥ लक्ष्मीमदस्तमूर्खाणामादेह-
 मनुवर्तते ॥ ३० ॥ अध्यापयंति शास्त्राणि तृणी कुर्वन्ति पंडितान्
 ॥ विस्मारयंति जातिं स्वां वराटाः पंचषाकरो ॥ ३१ ॥ कौपीनं भ-
 स्मना लेपो दर्भोरुद्राक्षमालिका ॥ मौनमेकांतिकाचेति मूर्खसं-
 जीवनानि षट् ॥ ३२ ॥ आनंदबाष्परोमांश्चैयस्य स्वेच्छावशंव-
 दौ ॥ किंतस्य साधकैरन्यैः किं कराः सर्वपार्थिवाः ॥ ३३ ॥ सदा जप-
 पटो हस्ते मध्ये मध्येऽक्षिमीलनं ॥ सर्वत्र ह्येति वादश्च सद्यः प्र-
 त्ययहेतवः ॥ ३४ ॥ आमध्यान्हं नदीवासः समाजं देवताः र्वनं

सततं शुचिवेषश्च एतत्सम्यस्य जीवनं ॥ ३५ ॥ तावद्दीर्घं नित्यकर्मयावत्स्याद्द्रष्टुमेलनं ॥ तावत्संक्षिप्यते सर्वं यावद्दृष्टानविद्यते ॥ ३६ ॥ यत्र भार्या गिरो वेदाय त्रधर्मोऽर्थसाधनं ॥ यत्तस्य प्रतिभामानं तस्मै श्रीकलये नमः ॥ ३७ ॥ ॥ इति कलि विडम्बनम् ॥

अथ दैवारण्यं

ब्रह्मायेन कुलालवन्नियमितं ब्रह्मांडं भांडोदरे विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ॥ रुद्रेणेन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः सूर्यो भ्रास्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १ ॥ क्वचित्पाणौ पात्रं घटितमपि कार्यं विघटयत्यशक्यं केनापि क्वचिद्घटमानं घटयति ॥ तदेवं सर्वेषामुपरि परितो जायति विधानुपालंभः कोयं जनतनुधनोपार्जनविधौ ॥ २ ॥ रामचंद्रभट्टानां ॥ नमस्यामो देवान् ननु हतविधेस्तेऽपि वशा विधिर्वैद्यः सोऽपि प्रतिनिधितकर्मैकफलदः ॥ फलं कर्मायत्तं यदि किममरैः किंच विधिनानमस्तत्कर्मभ्यो विधिर्पिनयेभ्यः प्रभवति ॥ ३ ॥ खल्वालो दिवसेऽश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके वांछुन्दे शमना तपं विधिवशाद्विल्वस्य मूलं गतः ॥ तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः प्रायोगच्छ्रुति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापि यांत्यापदः ॥ ४ ॥ मज्जत्वं भसिया तु मेरुशिखरं शञ्जयत्वा हवे वाणिज्यं कृषिसेवनादिसकला विद्यां कलाः शिक्षतु ॥ आकाशं त्रिपुलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नाभा व्यंभवती ह कर्मवशात्तौ भाव्यस्य नाशः कुतः ॥ ५ ॥ भर्तृहरेः ॥ स्ववशः करोति कर्मप्रमादस्तु परवशो भवति ॥ स्ववशोऽहं हि वृक्षे निपतत्यवशस्ततः पुरुषः ॥ ६ ॥ किं त्वं न वेत्सि जगति प्रख्यातं लाभकारणं मूलं ॥ विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं न भूपालः ॥ ७ ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्येतात् ॥ आनीय झडिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ८ ॥ भाग्यवंतं प्रसूयेथा माशूरं माचपं डितं ॥ शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीदंति पांडवाः ॥ ९ ॥ गजभुजं

गविहंगमबंधनंशशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं॥ मतिमतांचनि
 क्ष्यदरिद्रतांविधिरहोवलवानितिमेमतिः॥१०॥ नकेवलंमनुष्ये
 दैवंदेवेष्वपिप्रभुः॥ सतिमित्रेधनाध्यक्षेचर्मप्रावरणोहरः॥११॥
 अंभोधिःस्थलतांस्थलंजलधितांधूलीलवःशैलतांमेरुर्मृत्कण
 तांतृणंकुलिशतांवज्रंतृणक्लीवतां॥ बन्धिःशीतलतांहिमेदह
 नतामायातियस्येच्छयालीलादुर्ललिताद्भुतव्यसनिनेदैवा
 तस्मैनमः॥१२॥ अरक्षितंतिष्ठतिदैवरक्षितंसुरक्षितंदैवहतं
 विनश्यति॥ जीवत्यनाथोपिबनेष्वरक्षितःकृतप्रयत्नोपिगृहे
 विनश्यति॥१३॥ सच्छिद्रोमध्यकुटिलःकर्णःस्वर्णस्यभाजना
 दिग्धैवंनिर्मलंनेत्रंपात्रंकज्जलभस्मनः॥१४॥ दाताबलिःप्रा
 यिताचविष्णुर्दानंचभूर्वाजिमखस्यकालः॥ नमोस्तुतस्मैभ
 वितव्यतायैयस्याःफलंबंधनमेवजातं॥१५॥ केषामप्येते
 भगवंतौजगन्नेत्रेसूर्याचन्द्रमसावपि॥ पश्यगच्छतएवास्त
 नियतिःकेनलंघ्यते॥१६॥ दंडिनः॥ प्रतिकूलतामुपगतेहिवि
 विफलत्वमेतिबहुसाधनता॥ अवलंबनायदिनभर्तुरभून्नप
 तिष्यतःकरसहस्रमपि॥१७॥ माधकवेः॥ प्रियसरिवविपदं
 डप्रोतप्रयातपरंपरापरिचयचलेर्चिताचक्रेनिधायविधिः
 खलः॥ मृदमिवबलात्पिंडीकृत्यप्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति
 मनोजानीमःकिमत्रकरिष्यति॥१८॥ विज्जकायाः॥ किंकरो
 तिनरःप्राज्ञःशूरोवाप्यथपंडितः॥ दैवोयस्प्रकृलान्वेषीकरोति
 विफलाक्रियाः॥१९॥ चाणकस्य॥ यन्मनोरथशतैरगोचरंनस
 शंतिकवयोगिरापियत्॥ स्वप्नवृत्तिरपियत्रदुर्लभालीलपैव
 विदधातितद्विधिः॥ देवगणस्य॥२०॥ प्राप्तव्यमर्थंलभतेमनु
 ष्योदेवोऽपितलंघयितुंनशक्तः॥ तस्मान्नशोचामिनविस्मयोमे
 यदस्मदीयंनहितत्परेषां॥२१॥ माधावमाधावविनैवदैवंनोधा
 वनंसाधनमस्तिलक्ष्म्याः॥ चेद्भावनंसाधनमस्तिलक्ष्म्याःश्व
 धावमानोनलभेतलक्ष्मीं॥२२॥ दैवविमुखतांयातेनकोऽप्यस्ति

सहायवान्॥ पितामाता तथा भार्या भ्रातृणाः शसहोदरः॥ २२॥ भू
यिष्ठं द्रविणात्मजं जनयितुं लिप्सावताचेतसानार्यः पंचमया क्र
मेण कुलजाः काले समुद्वाहिताः॥ सद्विद्या कविता विदेशवसति
सेवा तथाः भ्यर्थना दैवेन प्रतिबंधकेन युगपदं ध्याः समस्ताः कृ
ताः॥ २३॥ ईशः करस्थी कृतकांचनाद्विः कुबेर मित्रोरजताः चल
स्थः॥ तथाः पिभिः टनमस्यजातं विधौ शिरस्थे कुटिले कुतः
श्रीः॥ २४॥ यद्वा अनिजभालपट्टलिखितं स्तोकं महद्वाधनंत
त्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ ततो नाधिकं॥ तद्दीरो भवचित्त
वत्सकृपणां वृत्तिं वृथामाकृथाः कूपे पश्य पयोनि पावपिघटो गृह्णा
ति नुल्यंजलं॥ २५॥ नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं सुराः सै
निकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरैरैरावतो वारणः॥ इत्याश्चर्य
बलाः न्वितोः पिबलिभिर्भग्नः परैः संगरे तद्युक्तं वरमेव दैवशरणं
धिग्धिग्वृथा पौरुषं॥ २६॥ भग्नाः शस्यकरं दुपीडिततनो मूर्धनैर्द्वि
यस्य क्षाधाकृत्वाः सुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः॥ तत्त
स्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः पश्यत दैवमेव हि
नृणां वृद्धौ क्षेपे कारणं॥ २७॥ सृजति तावदशेषगुणाः करं पुरुषरत्न
मलंकरणं भुवः॥ तदपि तत्क्षणं भंगिकरोति चेदहह कष्टमपंडित
ताविधेः॥ २८॥ स्वयं महेशः श्वशरो न गेशः सरवाधने शस्तनयो
गणेशः॥ तथाः पिभिः टनमेव शंभोर्बलीयसी केवलमीश्वरे
च्छा॥ २९॥ यद्यपि दैवाल्लब्धा कस्तूरीभूमिरत्र भूरितरं॥ नेया कि
मसौ तदपि हि शौचार्थं जानता पुंसाः॥ ३०॥ दैवमुल्लंघ्य यत्कार्यं क्रि
यते फलवन्तत॥ सरोभश्चातकेनाऽत्तंगलरं ध्रेण गच्छति॥ ३१
माता यस्य धराधरैर्द्रदुहिताता तो महेशस्तथा भ्राता विप्रकुलांत
कः पितृसरवो देवो धनानां पतिः॥ रज्यातः क्रौंचविहारणे सुरपतेः
सेनाग्रगण्यं मुखस्तदुर्देवबलेन कुत्र घटते नाद्यापि पाणिग्रहः॥
॥ ३२॥ अनुकूले सति धातरि भवत्यनिष्ठादपीष्टमविलंबं॥ पीत्वा
विषमपि शंभुर्मृत्यंजयतामवापतत्कालं॥ ३३॥ अनुचितमेवाऽ

चरितं पशुपतिना यद्विधेः शिरश्छिन्नं ॥ छिन्नो न चाऽस्य हस्तो ये
 ना यंदुर्लिपिलिरवति ॥ ३४ ॥ कांश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति वा कां
 श्चिन्नयत्पुनर्नति कांश्चिन्मत्पातविधौ करोति च पुनः कांश्चिन्न
 यस्याकुलान् ॥ अन्योन्यं प्रतिपक्षसंहतिमिमां लोकस्थितिं बो
 धयन्नेष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तौ विधिः ॥ ३५ ॥ स
 सिविदुरभीष्मद्रोणशारद्वतानां पतिभिरमरकलैः पंचभिः पालि
 ताः पि ॥ अहहपरिभवस्य द्रौपदी पात्रमासीद्वलवति सति दैवै
 धुभिः किं विधेयं ॥ ३६ ॥ पिबन्ति मधुपद्मेषु भृंगाः कैसरधूसराः ॥ दं
 साः शौवालमश्रन्ति धिग्धैवमसमंजसं ॥ ३७ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो
 व्यवसायमुदारधीः ॥ फलं पुनस्तदेवाऽस्य यद्विधेर्मनसि स्थितं ॥
 ३८ ॥ तुल्यं भूभृति न न्यतुल्यं मुभयोर्मूल्यं च तुल्यं वपुस्तुल्यं दाढ्यं
 मुदग्रटकदलनं तुल्यं च पाषाणयोः ॥ एकस्याखिलबन्धनाय विधि
 ना देवत्वमारोपितं तद्वारे विहिता परस्य तु पदाघातास्य दं देहली
 ॥ ३९ ॥ निपतति किल दुर्वलेषु दैवं तदवितथं ननु येन कारणेन ॥ व
 लवति न तथा यथाऽवलानां प्रभवति कृष्टशरासनो मनोभूः ॥ ४० ॥
 यद्गन्धनुरीश्वरस्य समरे यज्जामदग्न्यो जितस्त्यक्ता येन गुरो
 र्गिरावस्तुमतीरेतुः पयोधौ कृतः ॥ एकैकं दशकंधरस्य कृतो राम
 स्य किं वर्ण्यते दैवं वर्णय येन सोऽपि सहसानीतः कथाशेषतां ॥ ४१ ॥
 ॥ इति श्रीशार्ङ्गधरविरचितायां पद्मपुराणं दैवार्ख्यानपरिच्छेदः ॥ ४२ ॥

॥ अथोद्यमारख्यानम् ॥

न दैवमति संचित्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ॥ अनुद्यमेन कस्तैलं तिले
 भ्यः प्राप्तुमर्हति ॥ १ ॥ उद्योगिने पुरुषसिंहमुपेतिलक्ष्मी दैवं प्रमाण
 मितिका पुरुषावदन्ति ॥ दैवं निहत्य कुरुषोरुषमात्मशक्याय त्ने
 कृते यदि न सिद्ध्यति को न दोषः ॥ २ ॥ कृष्णमिश्रस्य ॥ विहाय पोरु
 षयो हि दैवमेवावलंबते ॥ प्रासादं शृंगवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठेति वा यसा
 ॥ ३ ॥ उद्योगेन हि सिद्ध्यति कार्याणि न मनोरथैः ॥ न हि सुप्तस्य सिं
 हस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ४ ॥ पूर्वजन्मजनिते पुराविदः कर्म

दैवमिति संप्रचक्षते ॥ उद्यमेन तदुपार्जितं चिरादैवमुद्यमवशं न त
 त्कथं ॥ ५ ॥ दैवं पुरुषकारेण साध्यमिद्विनिबन्धनं ॥ योति क्रमि
 तुमिच्छेत्तस्य लोके नावसीदति ॥ ६ ॥ योजनानां शतैर्गच्छेत्स ह
 स्तं तु पिपीलिका ॥ अगच्छद्वैन ते योपि पदमेकं न गच्छति ॥ ७ ॥
 कामपि श्रियमासाद्य यस्तद्द्वौ न चेष्टते ॥ तस्यायतिषु न श्रेयो वी
 जभोजिकुटुंबिवत् ॥ ८ ॥ संपत्तामुस्थितं मन्यो भवति स्वल्पया
 पियः ॥ कृतकृत्यो विधिर्मन्ये वनर्थं यति तस्य तां ॥ ९ ॥ असंपादय
 तः किंचित् दर्शं जाति क्रिया गुणैः ॥ यदृच्छाशब्दवत्सुंसः संज्ञायै
 जन्म केवलं ॥ १० ॥ उद्योगः खलु कर्तव्यः फले मार्जारवद्भवेत् ॥
 जन्मप्रभृतिगोर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥ ११ ॥ उद्यमः साहसं
 धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ॥ षडेते यत्र वर्तते तत्र देवः सहायकः
 ॥ १२ ॥ उद्योगिनः करः ॥ लंबं करोति कमलाः ॥ लया ॥ अनुद्योगि
 कराः ॥ लंबं करोति कमलाः ॥ गजा ॥ १३ ॥ काकतालीयवत्प्रासं दृष्ट्वा
 ऽपि निधिमग्रतः ॥ न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १४ ॥ आल
 स्ये हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ॥ नास्त्यद्यमसमो बंधुः
 कृत्वा यं नावसीदति ॥ १५ ॥ दृ-शा-प-९५ ॥ मुद्यमाख्यानं परिच्छेदः

अथ परगृहवासः

उदुगणपरिवारो नायकोऽप्योषधीनाममृतमयशरीरः कांति युक्तो
 ऽपि चंद्रः ॥ भवति विगतश्चिर्मंडलं प्राप्य भानोः परसदननिविष्टः
 को लघुत्वं न याति ॥ १ ॥ कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु पौवनेषु दारि
 द्र्यं ॥ कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः परान्नं च ॥ २ ॥ इति परगृहवासः

अथ नृणाम्

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥ विषमे काकिनं हंति ब्र
 ह्मस्वं पुत्रपौत्रिकम् ॥ १ ॥ पापं कर्तुमृणं कर्तुमन्यते मानवाः सुरवं
 ॥ परिणामोऽतिगहनो महतामपि नाशकः ॥ २ ॥ लोकद्वयप्रति
 भयैकनिदानमेतत्विक्प्राणिनामृणमहो परिणामघोरं ॥ ए
 कः स एव हि पुमान् परमस्मिन् लोके कुड्मस्य येन धनिकस्य सु

खनदृष्टं॥३॥ इति ऋणं॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

अथ कर्म

धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारिजनः श्मशाने॥ देह
श्चितायां परलोकमार्गे कर्माः नुगच्छति जीव एकः॥१॥ य
था धेनु सहस्रेषु वत्सो विंदति मातरं॥ तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारम्
नुगच्छति॥२॥ यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र
च श्रमाः शुभमात्मकर्म॥ तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च ता
वच्च तत्र च विधातु वशादुपैति॥३॥ रोगशोकपरीतापबंधनच
सनानि च॥ आत्माः पराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनां॥४॥ नै
वाः कृतिः फलति नैव कुलं न शीलं विद्याः पि नैव न च यत्नकृता
पि सेवा॥ भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि काले फलंति पुरु
स्य यथैव वृक्षाः॥५॥ वने जने शत्रुजलाः ग्नि मध्ये महा र्णविप
तमस्तके वा॥ सुतं प्रमत्तं विषमस्थितं वारसंति पुण्यानि पुरा क
तानि॥६॥ यासां धूंश्च खलान् करोति विदुषो मूर्खान् हि तान् हे
षिणः प्रत्यसंकुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात्॥ तामा
धयसन्निपां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं हे साधो न्यसने गुणेषु
विपुलेष्वास्थां रथामाकुर्याः॥७॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता क
र्यमादौ परिणतिरवधार्या यत्नतः पंडितेन॥ अतिरभसकृतानां
कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः॥८॥
स्थाल्यां वैदूर्यमग्न्यां पचति तिलकणां श्वेदं नैरिंधनाद्यैः सौवर्ण
लैर्गल्लद्यैर्निखनति वसुधा कर्ममूलस्य हेतोः॥ छित्वा कर्पूरं रक्तं
डान् रतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समं तात्प्राप्ये मां कर्मभूमिं न च
रतिमनुजो यस्तपो मे दभाग्यः॥९॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पा
णि च फलानि च॥ स्वकालं नाऽतिवर्तेते तथा कर्मपुरा कृतं॥१०॥
॥ आकाशसुत्यतनुगच्छतु वादि गंतमं भोति धिं विशतुतिष्ठतु
त्रायथेच्छं॥ जन्मांतराऽर्जितश्रमाः श्रमभरुन्वराणां ह्यायेव न
त्यजति कर्मफलाः नुबंधः॥११॥ सुरवस्य दुःखस्य न कोऽपि द

तापरोदहातीतिकुबुद्धिरेषा॥ अहं करोमीति वृथाः भिमानः स्वक
र्मसूत्रग्रथितो हिलोकः॥१२॥ विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ हर्षणेन
किं॥ भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः॥१३॥ ॥ इतिकर्म ॥

अथ उदरपूरणदृष्टं

हीना दीनमुखैस्तथैव शिशुकैरोरुहजीर्णोऽबराक्रोशद्विः सुधितै
र्निरन्ध्रविधुरादृश्येत चेद्देहिनी॥ याज्जा भंगभयेन गजदगलत्रुः
त्यद्विलीनाः स्मरंकोदेहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्थाः र्थमनस्वीजनः
॥१॥ अभिमतमहामानग्रंथिप्रभेदपटीयसी गुरुतरगुणग्रामोऽभो
जस्फुटोज्ज्वलचंद्रिका विपुलविलसलज्जावल्ली वितानकुठारिका
जठरपिठरीदुष्पूरेयं करोति विडम्बनं॥२॥ गंगातरंगकणशीकर
शीतलानिविद्याधराऽध्युषितचारुशिलातलानि॥ स्थानानि किं
हिमवतः प्रलयंगतानि यत्साऽवमानपरपिंडरतो मनुष्यः॥३॥ किं
कंदाः कंदारेभ्यः प्रलयमुपगतानि र्झरावागिरिभ्यः प्रध्वस्तावातरु
भ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः॥ वीक्ष्यंते यन्मुखानि
प्रसभमपगतप्रश्नयाणां खलानां दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मयपव
नवशान्तिर्नितभूलतानि॥४॥ पुण्यैर्मूलफलैः प्रियप्रणयिनीं
वृत्तिकुरुष्वऽधुना भूशय्यां नवपल्लवैः कुरुतु गौरुतिष्ठयामोव
ने॥ स्फुट्राणामविवेकमूढमनसां यत्रेश्वराणां सदावित्तव्याध्य
विवेकसंकुलगिरां नामाऽपि न श्रूयते॥५॥ ये वद्धंते धनपतिपुरः
प्रार्थनादुग्रवभाजो ये चाल्पत्वं दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः॥
तेषामंतः स्फुरितहसितं वासराणां स्मरेयं ध्यानच्छेदेशिखरि
कुहरग्रावशय्यानिषण्णः॥६॥ भिक्षाऽहारमदैन्यमप्रतिहतं भी
तिच्छिदं सर्वदा दुर्मात्सर्यमदाऽभिमानमशनंदुरवौघविध्वंसनं
॥ सर्वत्राऽन्वहमप्रयत्नमुलभं साधुप्रियं पावनं शंभोः सन्नमवा
र्यमक्षयनिधिं शंसंति योगीश्वराः॥७॥ लंगूलचालनमधश्चर
णाऽवपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च॥ श्वापिंडदस्य कुरुते
गजपुंगवस्तु धीरं विलोकयति चादृशतैश्च भुंक्ते॥८॥ यज्जीव

तिष्णमपिप्रशितंमनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानं॥त
न्नामजीवितमिहप्रवदंतितज्ज्ञाः काकोऽपिजीवतिचिरायबलि
चभुंक्तै॥९॥ योनाऽऽत्मजेनचगुरौनचभृत्यवर्गेदीनेदयानकुरु
तेनचबंधुवर्गे॥किंतस्यजीवितफलंहिमनुष्यलोकेकाकोऽपि
जीवतिचिरायबलिचभुंक्तै॥१०॥ अहितहितविचारशून्यबुद्धेः
श्रुतिसमयैर्बहुभिस्तिरस्कृतस्य॥उदरभरणमात्रकेवलच्छोः
पुरुषपशोश्चपशोश्चकोविशेषः॥११॥ अस्पृग्धोदरस्याऽर्थेकिं
नकुर्वन्तिपंडिताः॥वानरीमिववाग्देवीं नर्तयन्तिगृहेगृहे॥१२॥

अथमौनगुणाः

आत्मनोमुखदोषेणबध्यंतेशुकसारिकाः॥बकास्तत्रनवस्थ्यंते
मौनंसर्वाऽर्थसाधनं॥१॥ स्वाऽऽयत्तमेकांतगुणंविधात्राविनिर्मितं
छादनमज्ञतायाः॥विशेषतःसर्वविदांसमाजेविभूषणंमौनम
पंडितानाम्॥२॥ भद्रंभद्रंरुतंमौनंकोकिलैर्जलदागमे॥वक्ता
दुर्दुरायत्रतत्रमौनंसमाचरेत्॥३॥ ॥इतिमौनगुणाः॥ ७ ॥

अथवैयाकरणानांस्तुतिर्निदाच

वैयाकरणकिरातादृषशब्दमृगाःकृपांतिसंत्रस्ताः॥ज्योतिर्नट
विरगायकभिषगाननगव्हराणियदिनस्युः॥१॥ कुप्योऽकःपौच
शेषोध्यसरिविससजुषोरुर्विराभोःवसानंशश्रुटीत्यादिशब्दैःस
दसियदिशठाःशाब्दिकाःपंडिताःस्युः॥तेषांकोवाऽपराधःकथ
यतसततंयेपठन्तीहथोडुतत्ताथय्याथय्यथय्याधिगधिगधिग
धिकथय्यथय्येतिशब्दान्॥२॥दिङ्माणत्रहयसच्चुटूडसिडसो
स्तिप्तस्त्रिसिपृथस्यमिब्वस्मस्ताहृषिचष्टुनाष्टुरतडूज्रशश्चो
त्यचोत्पादिदि॥लोपोन्योर्वलिवृद्धिरेचियचिभंदाधाद्यदाप्लेच
टेरित्यब्दानखिलान्नयंतिकतिचिच्छब्दान्पठन्तःकतून्॥३॥
सूत्रैःपाणिनिनिर्मितैर्बहुतरैर्निष्पाद्यशब्दाः॥बलिंवैकुण्ठस्तवम
क्षमारचयितुंमिथ्याश्रमाःशाब्दिकाः॥पक्वाः॥नंविविधंश्रमेणवि
विधाःपूपाःग्रसूपाःनितंमेदाःग्नीननुरुंधतेमितबलानाग्रातु

मप्यक्षमान्॥४॥ कृतदुरितनिराकरणं व्याकरणं चतुरधीरधीया
नः॥ बुधगणगणनाः वसरेकनिष्ठिकायां परं जयति॥५॥ पातं जले
विष्णुपदाः॥ पगायाः पातं जले चाः पिनयेः वगाहं॥ आचक्षते शक्ति
दमा प्रसूते राचक्षते रागमधोक्षजे च॥६॥ नृणामनभ्यस्तफणाभूः
दीशगिरांदुरापाबुधराजगोष्ठी॥ अबुद्धचापश्रुतिपद्धतीनां युद्धं
क्षमेवोत्थृतयोत्थुसार्था॥७॥ नांः गीकृतव्याकरणौषधाना मपाट
वं वाचिसुगाढमास्ते॥ कस्मिंश्चिदुक्ते तु पदे कथंचित्त्वे रं वपुः स्वि
द्यति वेपते च॥८॥ सूत्रं पाणिनिबद्धं कलयन् पुरुषः समुद्रहतिमुद
शं॥ वर्णादीनां धर्मान् बुद्ध्या विधिवत्प्रयुक्तेः सौ॥९॥ शब्दशास्त्र
मनधीत्ययः पुमान् वक्तुमिच्छति वचः सभांतरे॥ बहुमिच्छति व
नेमदोत्कटं हस्तिनं कमलनालतंतुना॥१०॥ इति नैयायिकप्रशंसा०

अथ नैयायिकप्रशंसा

मोहं रुणद्धि विमलीकुरुते च बुद्धिं सूते च संस्कृतपदव्यवहारशक्तिं
॥ शास्त्रां तराः भ्यसनयोग्यनयायुनक्ति तर्कश्रमेन तनुते किमि
होपकारं॥१॥ प्रायः काव्यैर्गमितवयसः पाणिनीयां बुराशेः सारं ज्ञ
स्याः प्यपरिकलितन्यायशास्त्रस्य पुंसः॥ वादाः रं भेदितुमनसो
वाक्यमेकं सभायां प्रवृत्ता जिह्वा भवति कियतीं पश्य कष्टमवस्थां॥
॥२॥ अपरीक्षितलक्षणप्रमाणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्त्वैः॥ अ
वशीकृतजैत्रयुक्तिजालैरलमेतैरनधीततर्कविद्यैः॥३॥ अदुत
स्तर्कपाथो धिरगाधो यस्य वर्द्धकः॥ अक्षपादोः मतः स्पृष्टस्त्व
कलंकः कलानिधिः॥४॥ ज्ञानाः धिरसिचरणः कणभक्षकश्च श्री
पसिलोः प्युदयनः सचवर्धमानः॥ गंगेश्वरः शशधरो बहवश्च न
व्याग्रं धैरिं रुंधत इमे हृदयाः धकारं॥५॥ इति नैयायिकप्रशंसा॥

अथ नैयायिकनिंदा

कर्मब्रह्मविचारणां विजह तो भोगापवर्गप्रदो घोषं कंचनकं ठशो
षफलकं कुर्वत्यमीतार्किकाः॥ प्रत्यसं न पुनाति नाः पहरते पापा
निपीलुच्छता व्याप्तिर्नावति नैव पात्यनुमितिर्नोपसत्तारसति॥

॥१॥ हेतुः कोऽपि विशिष्टधीरनुमितौ न ज्ञानयुग्मं मरुत्वाचो नेति
मोघवादमुखरानैयायिकाश्चेदुधाः ॥ मेषस्यांऽडमियत्पलंबलिभु
जोदंताः कियंतस्तथेत्येवं संततचित्तनैः श्रमजुषो न स्युः कथं पंडि
ताः ॥२॥ न जिघ्रत्स्यान्नायं स्पृशति न तदंगान्यपि सकृत्सुराणं न ॥
दत्तेन गणयति किंच स्मृतिगणं ॥ पठन् शृङ्खंतर्कं परपरिभवाथो
क्तिभिरसौ न यस्यायुः सर्वनिहतपरलोकार्थयतनः ॥३॥ प्रयत्नैर
स्तोकैः परिचितकुतर्कप्रकरणाः परं वाचो वश्या न कतिपयपदौघ
नूविदधतः ॥ सभायां वाचाटाः श्रुतिकदुरतंतौ घटपटान्नलज्जं
ते मंदाः स्वयमपितु जिह्वेति विबुधः ॥४॥ ॥ इति नैयायिकनंदा ॥

अथ वैद्यप्रशंसा

गुरोरधीताः खिलवैद्यविद्यः पीयूषपाणिः कुशलः क्रियासू ॥ गतस्
हो धैर्यधरः कृपालुः शुद्धोऽधिकारी भिषगीदृशः स्यात् ॥१॥ रागादि
रोगान्सतताः नुषक्ता न शेषकायप्रसूतानशेषान् ॥ औत्सुक्यमो
हाः रतिदानजघानयोः पूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥२॥ मस्तेदुःस
हवेदनाकवलिते मग्नेस्वरेतर्गलंतस्मायां ज्वरपावकेन चतनौ तांते
दृषीकव्रजे ॥ दूनेबंधुजने कृतप्रलपने धैर्यविधातुं पुनः कः शक्तः
कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो विद्यते ॥३॥ माबोधि वैद्यकमथाः
पिमहा ॥ मयेषु प्राप्तेषु यो भिषगिति प्रथितस्तमेव ॥ आकारयत्य
खिल एव विशेषदर्शी लोकोऽपितेन भिषगेषु न दूषणीयः ॥४॥ नि
र्वृत्ताध्वरुत्पन्नत्विजमहोतीर्णापगोनाविकंपुद्गांते सुभटंचसि
द्धविजयो वोढारमाप्तस्थलः ॥ वृद्धवारवधूजनंच कितवो निर्घृष्ट
तद्यौवनो ध्वस्ता ॥ तंकचयश्चिकित्सकमपि हेष्टिप्रदेयाः र्थिनं ॥
॥५॥ आंतावेदांतिनः किंपठथ शठतया ॥ चापि चाऽहैतविद्यां पृथ्वी
तत्त्वे लुठंतो विमृशथ सततं कर्कशास्तार्किकाः किं ॥ वेदेर्नानागमैः
किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रियाः श्रोत्रशूलैर्वैद्यं सर्वानवद्यं विचिनुतश
रणं प्राणसंप्रीणनाय ॥६॥ ॥ इति वैद्यप्रशंसा ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ कुवैद्योपहासः

वैद्यराजनमस्तभ्यं यमराजसहोदर॥ यमस्तहरति प्राणान्वैद्यः
प्राणान्धनानि च॥१॥ मिथ्योषधैर्हतमृषाकषायैरसह्यलेहैरय
थार्थतैलैः॥ वैद्या इमे वंचितरुग्णवर्गाः पिचंडुभांडं परिपूरयंति॥
॥२॥ नधातोर्विज्ञानं न च परिचये वैद्यकनयेन रोगाणां तत्त्वाः वग
तिरपि नो वस्तुगुणधीः॥ तथाप्येते वैद्या इति तरलयं तोजडजन
नसूनमृत्योर्भृत्या इव वसुहरंते गदजुषां॥३॥ कषायैरुपवासैश्च
रुतामुल्लाघतानृणां॥ निजौषधरुतां वैद्यो निवेद्य हरते धनं॥४॥
अज्ञातशास्त्रसद्भावान् शास्त्रमात्रपरायणान्॥ त्यजेद्दूरद्विष
कृपाशान् पाशान्वैव स्वतानि व॥५॥ ॥ इतिकुवैद्योपहासः॥६॥

अथ गणकप्रशंसा

नदैवं न पित्र्यं च कर्माः वसिष्ठो जयत्राः स्तिदेशेन नुज्योतिषतः॥ न
तारानचारानवानां ग्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्ध्याः॥१॥
भानोः शीतकस्य वाऽपि भुजगग्रासे पुरानिश्चिते तीर्थानामटनं जन
स्य घटते तापत्रयोच्चादनं॥ ईदृष्टे प्रागवधारिते सति धृते स्तुष्टे श्रव
भो भवेद्दृष्टे तु व्यसनेऽनतत्परिहृतिः कर्तुं जपाद्यैः समा॥२॥ वृद्धि
हासौकुमुदसुहृदः पुण्यवंतो परागः शुक्रादीनामुदयविलयावित्य
मी सर्वदृष्टाः॥ आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र कुंभीपुलाकन्याया
ज्ज्योतिर्नयगतिविदां निश्चलं मानभावं॥३॥ असुरवमथ सुखं वा
कर्मणां पक्तिवेलास्वहृदनि यतमेते भुंजते देहभाजः॥ तदिह पुर
तएव ग्राहमौ हूर्तिकश्चेत्कथय फलममीषामंततः किंततः स्यात्॥
॥४॥ विदैवज्ञं ग्रामं विबुधविधुरां भूपतिसभां मुखं श्रुत्या हीनं मनु
जपति शून्यं च विषयं॥ अनाचारान्दरानपहुरि कथं काव्यमपि च
प्रवक्तृत्वाः पेतंगुरुमपि सुबुद्धिः परिहरेत्॥५॥ एकाः सनस्याजल
वायुभस्मा मुमुक्षवस्त्यक्तपरिग्रहाश्च॥ पृच्छन्ति तेऽप्यंबरचारिच
रंदैवहमन्ये किमुताऽर्थचित्ताः॥६॥ ॥ इति गणकप्रशंसा॥७॥

कुगणकनिंदा

गणिका गणकौ समानधर्मौ निजपंचांगनिदर्शकावुभौ॥ जनमा

नसमोहकारिणौतौविधिनावित्तहरोविनिर्मितौ॥१॥ज्योतिःशा
स्त्रमहोदधौबहुतरोत्सर्गाःपवादात्मभिःकल्लोलैर्निबिडेकणानक
तिपथान्लब्ध्वाकृतार्थाइव॥दीर्घायुःसुतसंपदादिकथनैर्देवज्ञ
पाशाइमेगेहंगेहमनुप्रविश्यधनिनामोहंमुहुःकुर्वते॥२॥विलि
खतिसदसद्वाजन्मपत्रंजनानांफलतियदितदानींदर्शयत्यात्म
दास्यं॥नफलतियदिलग्नद्रष्टुरेवाः॥हमोहंहरतिधनमिहैवंहंतदै
वज्ञपाशः॥३॥प्रमोदेखेदेवाःप्युपनमतिपुंसांविधिवशान्मयैवंप्रा
गेवाःभिहितमितिमिथ्याकथयति॥जनानिष्टाःनिष्टाःकलनपरि
हारैकनिरतानसौमेषादीनांपरिगणनयैवभ्रमयति॥४॥इत्युक्तिं

अथस्थानमाहात्म्यं

नक्रःस्वस्थानमासाद्यगजेन्द्रमपिकर्षति॥सएवप्रच्युतःस्थानाः
च्युनाःपिपरिभूयते॥१॥स्थानंप्रधानंनबलंप्रधानंस्थानेस्थि
तःकापुरुषोःपिशूरः॥जानामिनागैर्द्रुतवप्रभावंकंठंविनागर्जसि
शंकरस्य॥२॥किंचिदाश्रयसौंदर्याद्भूतेशोभामसाध्वपि॥कांता
विलोचनेन्यस्तंमलीमसमिवांजनं॥३॥गुणैःसर्वज्ञकल्योःपि
सीदत्येकोनिराश्रयः॥अनर्घ्यमपिमाणिक्यंहेमाःश्रयमपेक्ष
ते॥४॥कुस्थानस्यप्रवेशेनगुणवानपिपीड्यते॥वैश्वानरोऽपि
लोहस्थःकारुकैरभिहन्यते॥५॥आश्रयवशेनसततंगुरुताल
घुताचजायतेपुंसो॥विध्येविंध्यसमानाःकरिणोबतदर्पणेलघवः
॥६॥अश्वःशस्त्रंशस्त्रंवीणावाणीनरश्चनारीच॥पुरुषविशेषं
प्राप्ताभवेतियोग्याअयोग्याश्च॥७॥आसीत्पूर्वंविमलजलधौम
डनंभूयतीनांनारीणांचप्रबलमुकुटेकांचनेनप्रसंगात्॥तंत्रीब
द्धःकथमिदमहोकाचखंडेनसार्धंभिल्लीकंठेमरकतमणोकामव
स्थागतोऽसि॥८॥पात्रविशेषेन्यस्तंगुणान्तरंजतिशिल्पमा
धातुः॥जलमिवसमुद्रशुक्तौमुक्ताफलतांपयोदस्य॥९॥॥॥

अथजिह्वा

हेजिह्वेरसंसारज्ञेसर्वदामधुरप्रिये॥भगवन्नामपीयूषंपिबत्वम

निशंसरेवे॥१॥ अंगेषु मुख्यादिजमध्यसंस्था वाणाऽनुसंधानप
राऽसिनित्यं॥ अंधस्थिरप्रेमरसारसज्ञेनरस्तुतिंतत्यजकर्णवत्त्वं
॥२॥ रसनेरचितोऽयमंजलिस्तेपरनिदापरुषेरलंबवचोभिः॥ नरका
ऽपहरंनमःशिवायेत्यमुमादिप्रणवंभजस्वमंत्रं॥४॥ द्वात्रिंशद्
शानद्वेषिमध्येभ्रमसिनित्यशः॥ तदिदंशि क्षिताकेनजिह्वेसंचा
रकौशलं॥४॥ ॥ इति जिह्वा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ मनः

रेरेमनोमममनोभवशासनस्यपादांबुजद्वयमनारतमानमत्वं॥
किंमांनिपातयसिसंसृतिकूपमध्येतेनैवकिंतवगमिष्यतिपुत्रशो
कः॥१॥ रेचित्तचित्तयचिरंचरणौसुरारेःपारंगमिष्यतिभवान्भव
सागरस्य॥ पुत्रःकलत्रमितरेमुद्ददःसहायाःसर्वविलोकयसरेव
मृगतृष्णिकेव॥२॥ नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रियायैप्रेषितंमनः॥ त
त्तुतत्रैव रमतेहताःपाणिनिनावयं॥३॥ कृष्णत्वदीयपदं कज
पंजरंतेअद्यैवमेविशतुमानसराजहंसः॥ प्राणप्रयाणसमयेकफ
वातपित्तैःकंठाऽवरोधनविधौस्मरणंकुतस्ते॥४॥ मनसैवकृतेपा
पंनशरीरकृतंकृतं॥ येनैवाऽलिंगिताकांतातेनैवाऽलिंगिता
सुता५॥ मनोऽसिसांतंभजतर्ह्यनंतं सयाऽदितंचंद्रमसंजही
हि॥ सहिस्वयंसांतइतिप्रशस्तंधत्तेसदाऽनंतपदाऽवलंबं॥६॥
इतएततश्चक्रमणोरजोभिःक्रीडन्मनोमत्तमतंगजोऽयं॥ यःस
र्वदापिप्यलभोगतुष्टस्तच्छांतयेत्वंहरिमाश्रयस्वा॥७॥ भिक्षाः
शानंतदपिनीरसमेकवारंशय्याचभूःपरिजनेनिजदेहमात्रं॥
वस्त्रंसुजीर्णशतरवंडमयीचकंथाहाहातथाऽपिविषयान्नज
हातिचेतः॥८॥ परिभ्रमसि किंरथाक्वचनचित्तविश्राम्यतांस्व
यंभवतियद्यथाभवतितत्तथानान्यथा॥ अतीतमपिनस्मरन्न
पिचभावि संकल्पयन्नतर्कितगमाऽगमाननुभवस्वभोगानिह
॥९॥ अग्रेगीतंसरसकवयःपार्श्वयोर्दासिणात्याःपश्वाल्लीला
वलयरणितंचामरग्राहिणीनां॥ यद्यस्त्येवंकुरुभवरसाऽस्वाद

नेलंपटत्वं नो चेच्चैतः प्रविशसहस्रानि विक्लये समाधौ ॥ १० ॥ एत
स्माद्विरेमं द्वियार्थगहनादाया सकादाश्रयश्चेयो मार्गमशेषदुःख
शमनव्यापारदसंक्षणात् ॥ स्वात्मीभावमुपैहिसंत्यजनिजांकलो
ललोलांगतिं माभूयो भजभंगुरां नवरतिंचेतः प्रसीदाऽधुना ॥ ११ ॥
पतितः पशुरपि कूपे निःसर्तुं चरणचालनं कुरुते ॥ धिक्त्वाचित्तम
वाब्धेरिच्छामपिनो बिभर्षिनिःसर्तुं ॥ १२ ॥ ॥ इति मनः ॥ ७ ॥

अथ भोगाद्यस्थिरत्वं

भोगेरोगभयंकुलैच्युतिभयं वित्तेनृपालाद्वयमाने दैन्यभयं बले
रिपुभयं रूपेतरुण्याभयं ॥ शास्त्रेवादभयं गुणैरवलभयं कायेक
तांताद्वयं सर्ववस्तुभयाऽन्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाऽभयं ॥ १ ॥ आ
क्रांतं मरणेन जन्मजरयायात्कल्बणं यौवनं संतोषो धनलिप्सया
शममुखं प्रौढांगनाविभ्रमैः ॥ लोकैर्मत्सरिभिर्गुणावनभुवो व्यालै
नृपादुर्जनैरस्थैर्येण विपन्नयोऽप्युपहृताग्रस्तं न किं केन वा ॥ २ ॥ आ
धिभ्याधिशातैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते लक्ष्मीर्यत्र पतं
ति तत्र विवृतद्वारा इव प्रापदः ॥ जातं जातमवश्यमाशु विवशं
मृत्युः करोत्यात्मसात्तत्किं केन निरंकुशेन विधिना यन्निर्मितं
सुस्थिरं ॥ ३ ॥ भोगास्तुंगतरंगभंगचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिनः
स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुरवं स्फूर्तिः क्रिया सुस्थिता ॥ तत्सं
सारमसारमेव निखिलं बुध्वा बुधा बोधकालोकाऽनुग्रहपेश
लेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ ४ ॥ भोगामेधवितानमध्यवि
लसत्सौदामिनी चंचला आयुर्वायुविघटिताऽपटली लीलां बुव
द्भंगुरां ॥ लोलायौवनलालसास्तनुभृतामित्याकलश्रद्धतं योगैर्य
समाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्वं बुधाः ॥ ५ ॥ आयुः कल्लोललोलं
कतिपयदिवसस्था यिनी यौवनश्रीरर्थाः संकल्पकल्पा घनसम
यतडिह्निभ्रमा भोगपूराः ॥ कंठाऽऽश्लेषोपगूढं तदपि न च चिरं य
स्त्रियाभिः प्रणीतं ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवतभवभयाऽभोधिपारं
तरीतुं ॥ ६ ॥ रुद्धेणाऽमेध्यमध्ये निपतिततनुभिः स्वीयते गर्भवासे

कांताविश्लेषदुःखव्यतिकरसमये यौवने चोपभोगः॥ वामासी
णामवज्ञाविहसितवसतिर्दृढभावोऽप्यसाधुः संसारेरेमनुष्या
वदतयदिसुरवंस्वल्पमप्यस्ति किंचित्॥७॥ भोगाभंगुरवृत्तयोव
हुविधास्तैरेवचाः येभवस्तत्कस्येह हृतेपरिभ्रमतहेलोकाः ह
तंचेष्टितैः॥ आशापाशशतोपशांतिविशदंचेतः समाधीयतां का
मोत्पत्तिवशे स्वधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वचः॥८॥ इ० भो० रत्नं॥

अथ गृहस्थाश्रमः

सानंदं सदनं सुताश्च सुधियः कांतान दुर्भाषणी सन्निवृत्तं सधनं स्वयो
षितिरतिश्चाऽज्ञापराः सेवकाः॥ आतिथ्यं शिवपूजनं प्रतिदिनं मिष्ट
न्नपानं गृहे साधोः संगमुपासते हि सततं धन्यो गृहस्थाश्रमः॥९॥ मा
नुष्यं वरवंशजं न विभवे दीर्घायुरारोग्यता सन्निवृत्तं सुसुतः सती प्रिय
तमा भक्तिश्च नारायणे॥ विद्वत्वंसुजनत्वमिन्द्रियजयः सत्यान्नदाने
रतिस्ते पुण्येन विना त्रयोदशगुणाः संसारिणो दुर्लभाः॥१०॥ क्रोशं
तः शिशवः सवारि सदनं पेकाऽवृतं चांगणं शय्यादंशवती च रू
क्षमशनं धूमेन पूर्णं गृहं॥ भार्या निष्ठुरभाषिणी प्रभुरपि क्रोधेन पूर्णः
सदा स्नानं शीतलवारिणा हि सततं धिग्धिग् गृहस्थाश्रमं॥११॥ न्याया
र्जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः॥ शास्त्रवित्सत्यवादी च गृह
स्थोऽपि विमुच्यते॥१२॥ सविप्रपादोदककर्दमानि सवेदशास्त्रध्व
निगर्जितानि॥ स्वाहास्वधाकारनिरंतराणि स्वानंदतुल्यानि गृहा
णितानि॥१३॥ नविप्रपादोदकपंकिलानि नवेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि
॥ स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि स्मशानतुल्यानि गृहाणितानि॥१४॥
॥ यदिरामायदिचरमायदितनयो विनयगुणोपेतः॥ तनये तनयो
त्पतिः सुरवरनगरे किमाधिक्यं॥१५॥ वंशो विष्वाऽवतंसो जगुर्नुप
हृतं स्वांतमौ न्नत्यकोतं लीलाशीलानुकूलाम्पितकलिमलाकाः
पिविद्यानवद्या॥ वाणीवेणीगुणानां समधिक्यशसांसाधिकासाधिका
श्रीश्रीमद्गौरीमयूरीमुदिरपुरहरत्वत्कृपाया विपाकः॥१६॥ तावद्विद्या
नवद्यागुणगणमहिमारूपसंपत्तिशौर्यं स्वस्थाने सर्वशोभापरगुण

कथनेवाकूपदुस्तावदेव॥ यावत्पाकाकुलाभिः स्वगृहं युवति-
भिः प्रेषिताः पत्यवक्रात् हेबाबानाः स्तितैलं न चलवणमपीता
दिवाचां प्रचारः॥९॥ ॥ इति गृहस्थाश्रमः॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ जरा

कृतांतस्य दूती जरा कर्णमुले समागत्य वक्तीति लोकाः शृणुध्वं॥
परस्त्री परद्रव्यबांछांत्य जध्वं भजध्वं रमानाथपादाः रविदं॥१॥
कृष्णवर्त्मनि गुणान् गणयन्ती जीवनेऽपि जनयत्यनुरागं॥ अ-
गता बतजरे बहिमानी सैव्यतां सुरतरंगवती यं॥२॥ शशिनी
बहिमार्तानां धर्मार्तानां यथारवौ॥ मनो नरम ते स्त्रीणां जरा-
पीतेन्द्रिये पतौ॥३॥ व्याघ्रीवतिष्ठति जरा परितर्जयन्ती रोगाश्च
शात्रवद्वप्रहरन्ति देहं॥ आयुमरिस्त्रवति भिन्नघटादिवांभो-
लोकस्तथाऽप्यहितमाचरतीति चित्रं॥४॥ गात्रं संकुचितं गतिर्वि-
गलिता भ्रष्टा च देता बलिर्दृष्टिर्नश्यति वर्द्धते बधिरता वक्त्रं चलाल-
यते॥ वाक्यं नाद्रियते च बांधवजनैर्भार्या न शूषते हा कष्टं पुरु-
षस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यमित्राय ते॥५॥ वर्णसितं वीक्ष्य शिरो-
रुहाणां स्थानं जरा परिभवस्य यदेव पुंसां॥ आरोपिताऽस्थिश्च
कलपरिहृत्य याति चांडालकूपमिब दूरतरंतरुण्यः॥६॥ महि-
नैरलकैरेतैः शुकृत्वं प्रकटीकृतं॥ तद्रोषादिव निर्याता बधना द्र-
नावलिः॥७॥ यममिव करधृतदंडं हरिमिव सगदं शशोकमिव
वक्त्रं॥ शिवमिव च विरूपाक्षं जरा करोत्यकृतपुण्यमपि॥८॥
श्रुतिः शिथिलतां गता स्मृतिरपि प्रनष्टाऽधुना गतिर्विपथमा गता
विगलिता द्विजानां ततिः॥ गवामपि च संहतिः समुचितक्रिया त-
श्च्युता कृतानुजया तथा कलियुगस्य साधर्म्यता॥९॥ वदनं
दशनविहीनं वाचो न परिस्फुलागता शक्तिः॥ अव्यक्तेन्द्रियश्च
क्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरा॥१०॥ पटुरदति पलितदुतो मत्त-
कमासाद्य सर्वलोकस्य॥ परिभवति जरा मरणं कुरुधर्मविरमपा-
पेभ्यः॥११॥ वृद्धत्वाऽनलदग्धस्य सारयौवनवस्तनः॥ दृश्यते

देहगेहेषु भस्मैव पलितच्छलात् ॥ १२ ॥ वीक्ष्यते पलितश्रेणि नैव वृ
द्धस्य मूर्धनि ॥ मृषैव जातं जन्मेति किंतु भस्मविधिर्न्यधात् ॥ १३ ॥
दयत्यामपि सामग्र्यां सुकृतं न कृतं त्वया ॥ इतीव कुपितो दंतानंतकः
पातयत्यलं ॥ १४ ॥ पादौ संस्तंभयंती मुखमपि नमयं त्यंगमाकुंच
यंती हस्तावुत्कंपयंती प्रणयिजनवचो न श्रुतीः श्रावयंती ॥ रत्यासु
ह्वेजयंती वलिततनुमती नूतनोढाजरावातुल्या पूर्वा तु पुंसस्त्र
सति बतपराभीतिहेतुर्नरस्य ॥ १५ ॥ शतमन्युदंडधरं कुबेरमपिशू
लिनं तथा गदिनं ॥ कुरुते जरा न सा किं कुर्यान्नीरूपनामकं मनुजं
॥ १६ ॥ स्थूलप्रावरणाः तिष्ठत कथं कः कासाश्रुलालाः ॥ विलोभग्नो
रुः कटिपृष्ठजानुजघनो मुग्धोः तिथीन् वारयन् ॥ शृण्वन् धृष्टवधू
वचांसि धनुषासंत्रासयन् वायसानाशापाशनिबद्धजीवविभवो
वृद्धो गृहे ग्लायति ॥ १७ ॥ ॥ इति जरा ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

अथ संसारः

संसारतव निस्सारपदवी न दवीयसी ॥ अंतरा दुस्तरानस्युर्यदि
रेमदिरेक्षणा ॥ १ ॥ दुःखं गारकतीव्रः संसारोऽयमहानसोगहनः
॥ इह विषयाः मृतलालसमानसमार्जारिमानि पत ॥ २ ॥ अस्तरे ख
लु संसारे सारं श्वश्रु मंदिरं ॥ हरो हिमालये शेते हरिश्चेते महोद
धौ ॥ ३ ॥ आसारे खलु संसारे सारमे तच्चतुष्टयं ॥ काश्यां वासः स
तां संगोगंगाः भः शंभुसेवनं ॥ ४ ॥ क्वचिद्विद्वज्जोषी क्वचिदपि मुराम
न ककलहः क्वचिद्वीणावादः क्वचिदपि चहाहेति रुदितं ॥ क्वचिद्रम्या
रामा क्वचिदपि जराजर्जरतनुर्नजाने संसारः किममृतमयः किं विष
मयः ॥ ५ ॥ कृच्छ्रेणाऽमेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भगर्ते
को ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः ॥ नारीणाम
प्यवज्ञा विलसति नियतं वृद्धभावेऽप्यसाधुः संसारे रेमनुष्या व
दत यदि सुखं स्तोकमप्यस्ति किंचित् ॥ ६ ॥ ॥ इति संसारः ॥ ॥

भवजयोपायः

शुचिसानिध्ययोगेन हृदिरामोपगूहनात् ॥ कर्मसाक्षिसमालोका

तु भवं हे मंतवज्जयेत् ॥ १ ॥ प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संय-
मः सत्यवाक्यं - कालेशक्त्या प्रदानं युवतिजनकस्याभूकभावः परे-
षां ॥ तृष्णास्त्रो तो विभंगो गुरुषु च विनयः सर्वभूताऽनुकंपा सामा-
न्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेषपंथाः ॥ २ ॥ इतरभजन-
घनरसतः फलनिष्पत्तिर्न बा भवेदिति न ॥ मुक्ताः परंतु लोके स्वाति-
घनरसं विनान जायेरन् ॥ ३ ॥ ॥ इति भवजयोपायः ॥ ॥ ७ ॥

अथ क्षमा

क्षमाशस्त्रं करेयस्य दुर्जनः किं करिष्यति ॥ अतृणे पतितो बन्धिः स-
यमेवोपशाम्यति ॥ १ ॥ आजन्म सिद्धं कौटिल्यं खलस्य च हलस्य-
च ॥ सोढुं तयोर्मुखं ॥ क्षेपमलमेकैव साक्षमा ॥ २ ॥ नरस्याऽऽभरणं
रूपं रूपस्याऽऽभरणं गुणः ॥ गुणस्याऽऽभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याऽऽभरणं
क्षमा ॥ ३ ॥ क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ॥ क्षमा वशीक-
र्तिर्लोके क्षमया किं न सिद्ध्यति ॥ ४ ॥ ॥ इति क्षमा ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ क्षुधा

आदौ रूपविनाशिनी रुशकरी कामाऽकुरच्छेदिनी पुत्राऽमित्रकल-
त्रभेदनकरी गर्वाकुरच्छेदिनी ॥ कामं मंदकरी तपःक्षयकरी धर्म-
स्य निर्मूलनी सामांसं प्रति सर्वरोगजननी प्राणापहं त्रीक्षुधा ॥ १ ॥
शय्यावस्त्रं चंदनं चारुहास्यं वीणावाणीदृश्यते पाचनारी ॥ न भ्राजं-
ते सुतिपासातुराणां सर्वाऽऽरंभास्ते दुलाप्रस्थमूलाः ॥ २ ॥ नाऽस्ति
क्षुधा समंदुःखं नाऽस्ति रोगः क्षुधा समः ॥ नाऽस्त्याहारसमं सौ-
ख्यं नाऽस्ति क्रोधसमो रिपुः ॥ ३ ॥ ॥ इति क्षुधा ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ स्वभावः

सर्वस्य हि परीक्ष्यंते स्वाभावाने तरे गुणाः ॥ अतीत्य हि गुणान् सर्वा-
न् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ १ ॥ न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चाऽपि
वेदाऽध्ययनं दुरात्मनः ॥ स्वभाव एवाऽनृत्याऽतिरिच्यते यथा म-
रुत्या मधुरं गवां पयः ॥ २ ॥ निम्नोन्नतं वक्ष्यति को जलानां विचित्रभा-
वं मृगपक्षिणो च ॥ माधुर्यमिषौ कटुतां मरीचं स्वभावतः सर्वमिदं हि

सिद्धं॥३॥ वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणान्मे
रुः स्वल्पशिलायते मृगपतेः संधः कुरंगायते॥ व्यालोमाल्यगुणा
यते विषरसः पीयूषवर्षायते यस्यां गोः खिललोकवद्भूतमंशीः
लंसमुन्मीलति॥४॥ ॥ इति स्वभावः॥ ॥ ५ ॥ ५ ॥

अथ जीवितसाफल्यं

यस्य जीवेति धर्मेण पुत्रमित्राणि बांधवाः॥ सफलं जीवितं तस्य ना
॥ त्मार्थे को हि जीवति॥१॥ वाणीरसवती यस्य भार्या पुत्रवती
सती॥ लक्ष्मीर्दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितं॥२॥ इ. जी. सा.

अथ दीपवर्णनं

रक्षपात्रगतं स्नेहं प्रदीपश्च विवर्द्धनं॥ प्रयास्येति विना तेन भस्मत्वं
ये भवद्गुणाः॥१॥ रेरे दीपतिरस्कृताः खिलतमः स्तोमाः खिलगस्यते
रात्रौ गूढनिजांगपातिशलाभाः घातेन किंपौरुषं॥ तत्कर्माः चरये
न तावक्यशोभूषात्प्रभाते पुनर्न स्नेहो न च सादृशान् हि परं ज्यो
तिः परं स्थायस्यति॥२॥ दीपोऽर्जुनद्वयाः भातिपतंगजनिता पदः॥ किं
चरामद्वयाः भातिसमुच्छिन्नदृशाननः॥३॥ इति दीपवर्णनं॥

अथ व्यापारिणः

आदौ सत्ययुगे बलिस्तदनुचरेता युगे राघवो रामः सत्यपराक्रमोः
थ भगवान् धर्मस्तथा ह्यपारे॥ दाता कोऽपि न चाऽस्ति संप्रतिकलौ
जीवेति केनाऽर्थिन्दत्येवं कृतनिश्चयेन विधिना व्यापारिणो निर्मिताः॥१॥

अथ परोपकृतिः

नीरसान्यपि रोचंते कार्पासस्य फलानि मे॥ येषां गुणमयं जन्म
परेषां गुह्यगुप्तये॥१॥ परोपकारशून्यस्य धिङ्मनुष्यस्य जीवि
तं॥ यावन्तः पशवस्तेषां चर्माप्यपकरिष्यति॥२॥ धनानि जीवितं
चैव पराऽर्थे प्राज्ञ उत्सृजेत्॥ तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशे नित्य
तैसति॥३॥ भवन्ति नम्रा स्तरवः फलोद्गमैर्नवाः बुभिर्भूरिविलं बि
नोद्यताः॥ अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः स्वभाव एवैष परोपका
रिणाम्॥४॥ श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कंकणेन॥

विभक्तिकायः खलु सज्जनानां परोपकारैर्न तु चंदनेन ॥ ५ ॥ पञ्चा
करं दिनकरो विकचं करोति चंद्रो विकसयति कैरवचक्रवालं ॥ न
ऽभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति संतः स्वयं परहितेषु कृताति
योगाः ॥ ६ ॥ तृणं चाऽहंवरं मन्ये नरादनुपकारिणः ॥ घासो भूत्वा
पशून्पाति भीरून्पाति रणांगणे ॥ ७ ॥ परोपकृति कैवल्ये नो ल
यित्वा जनार्दनः ॥ गुर्वीमुपकृतिं मत्वा ह्यवतारान् दशाऽग्रहीत् त

अथ ब्रह्मलिखितं

पत्रं नैव यदा करीरविरपे दोषो वसंतस्य किं नो लूकेन विलोक्यते य
दि दिवा सूर्यस्य किं दूषणं ॥ धारा नैव पतति चातकसुरवे मेघस्य किं
दूषणं यद्वा नानि जभालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ॥ १ ॥ यः सुं
दरस्तद्वनिताकुरूपाया सुंदरी सा पतिरूपहीना ॥ यत्रोभयंतत्र दारि
द्र्याच विधेर्विचित्राणि विचष्टितानि ॥ २ ॥ इतरकर्मफलानि यदृच्छ
या विलिखितानि सहेचतुरानन ॥ असिकेषुकवित्वनिवेदनं शिर
सिमालिखमालिखमालिख ॥ ३ ॥ सहिगगनविहारी कल्मषध्वं
सकारी दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ॥ विधुरपिविधियो
गा द्वस्यते राहुणा ॥ मौलिखितमपिललाटे शोड्भिस्तुं कः समर्थः ॥
४ ॥ त्रिलोकेशः शार्ङ्गशबरशरलक्ष्यत्वमगमहिधा तालोकानाम
लभत शिरःकृतनविधिं ॥ प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशांकौ कवलतां
प्रभुर्नग्नः शंभुः शिरसिलिखितं लंघयतिकः ॥ ५ ॥ हरिणाऽपि हरेणा
ऽपि ब्रह्मणा त्रिदशैरपि ॥ ललाटलिखितारेखानशक्या परिमार्जितुं ॥ ६ ॥

अथ मद्यपानगर्हणं

चित्ते भ्रांतिर्जायते मद्यपानाद्भ्रांते चित्ते पापचर्यामुपैति ॥ पापं
कृत्वा दुर्गतिं यांति मूढास्तस्मान्नद्यं नैव पेयं न पेयं ॥ १ ॥ मत्तो हि न
स्ति सर्वमिथ्या प्रलपति हि विकलया बुद्ध्या ॥ मानरमपिका मयते
साऽवज्ञं मद्यपानं मत्तः सत् ॥ २ ॥ एकतश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्यं तथै
कतः ॥ एकतः सर्वपापानि मद्यपानं तथैकतः ॥ ३ ॥ मद्यपस्य कुतः
सत्यं दयामोसाऽशिनः कुतः ॥ कामिनश्च कुतो विद्यानिर्धनस्य कुतः

क्रिया॥४॥ वैकल्यं धरणीपातमयथोचितजल्पनं॥ सन्नि॥
पातस्पचिह्नानिमद्यं सर्वाणि दर्शयेत्॥६॥ इति मद्यपानगर्हणं॥

अथ अघटितघटना

अंबुजमंबुनिजातं न हि दृष्टं जातमंबुजादंबु॥ अधुना तद्विपरीतं चरण
सरोजाद्विनिर्गता गंगा॥१॥ जानालता द्विशैलेनातुलतायां न जायते शैलः॥
अधुना तद्विपरीतं कमलतायां गिरिद्वयं जातं॥२॥ कमले कम
लोत्पतिः श्रूयते न च दृश्यते॥ बाले तव सुरवां भोजे दृष्टमिंदीवर
द्वयं॥३॥ न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा वारि शुष्यति॥ अहो गोदा व
रीवराभवसिंधुर्विशुष्यति॥४॥ मूकाः रब्धं कमपि बधिराः श्ले
कमाकर्णयन्ति श्रद्धानुस्तं बिलिरवति कुणिः श्लाघया वीक्षतेऽधः॥
अभ्यारोहत्यहहसहसापंगुरप्यद्रिशृंगं सांद्राः॥ लस्याशिश्रभर
णतोमंदमायांति वंध्याः॥५॥ एष वंध्या सुतोयाति रवपुष्पहत
शेरवरः॥ मृगतृष्णाः भसिस्त्रातः शशशृंगधनुर्धरः॥६॥ इति॥

अथ प्रवासः

अहो नुकष्टः स तत्प्रवासस्ततोऽतिकष्टः परगेहवासः॥ कष्टाधि
कानीचजनस्यसेवा ततोऽतिकष्टाधनहीनता च॥१॥ तीर्थानाम
वलोकनं परिचयः सर्वत्र विन्ताऽर्जनं नानाः॥ श्रयनिरीक्षणं चतुर
ताबुद्धेः प्रशस्ता गिरः॥ एते संति गुणाः प्रवासविषये दोषोऽस्ति चै
को महान्यन्मुग्धामधुराधराधरमुधापानं विना स्थीयते॥२॥
देशे देशे किमपि कुतुकादद्भुतं लोकमानाः संपाद्यैव द्रविणमतुलं
सद्यभूयोऽप्यवाऽप्य॥ संयुज्यंते सुचिरविरहोत्कंठिताभिः सती
भिः सौख्यं धन्याः किमपि दधते सर्वसंपत्समृद्धाः॥३॥ आकिंचन्या
दतिपरिचयाज्जाययोपेक्ष्यमाणो भूपालानामननुसरणाद्विभ्यः
देवाः विवलेभ्यः॥ गेहेतिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मैः सधर्मा किं जा
नीते भुवनचरितं किं सुखं चोपभुंक्ते॥४॥ व्यापारांतरमुत्सृज्य वीस
माणो बधूमुखं॥ योगहेष्वेव निद्रातिदरिद्रातिसदुर्मतिः॥५॥ इति॥

अथव्याजनिंदा

यच्छुश्रोः भूजनकः पत्युर्द्धाभ्याश्च तत्सुताजाया ॥ आताभुजं
गराजो भक्तामुक्ते भजंति तच्चित्रं ॥ १ ॥ त्रिदोषशमनार्थाय त्वयि
मज्जंति मानवाः ॥ त्वं करोषि चतुर्दशं कथं गंगेन लज्जसि ॥ २ ॥ ल
वण्यद्रविणव्ययोनगणितः कुशोमहानर्जितः स्वच्छंदं चरतो ज
नस्य हृदये चिंताज्वरो निर्मितः ॥ एषाः पिस्वगुणाः नुरूपरमणा
ः भावाद्वराकीदृता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहितस्तन्वीमि मांत
न्वता ॥ ३ ॥ इंदोर्लक्ष्मिपुरजपिनः कंठमूलं मुरारिर्दिंडुनागानां
मदजलमयी भांजि गंडस्थलानि ॥ अद्याः प्युर्वी वलयतिलकस्या
मलिम्बाः नुलिप्तान्याभासं ते वदधवलितं केयशोभिस्त्वदीयेः ॥
सर्वदा सर्वदोः सीति मिथ्या संस्तूयसे जनैः ॥ नाः रघोलेभिरेष
ष्ठं न वक्षः परयोषितः ॥ ५ ॥ ॥ इति व्याजनिंदा ॥ ॥ ॥ ॥

अथसेवकनिंदा

आहारे बडवाः नलश्च शयनेयः कुंभकर्णायते संदेशे बधिरः पला
यनविधौ सिंहः सृगालोरणो ॥ अंधो वस्तुनिरीक्षणोऽथ गमने खंजः
पटुः क्रंदने भाग्ये नैव हिलभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ॥ १ ॥
प्रणमत्यन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुंचति प्राणान् ॥ दुःखी यतिमु
खहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ २ ॥ जीवंतोऽपि मृताः पंच व्यासेन
परिकीर्तिताः ॥ दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यं सेवकः ॥ ३ ॥
शिरसाधार्यमाणोऽपि सौम्यः सौम्येन शंभुना ॥ तथाऽपि कृशतां धत्ते
कृष्टः खलु पराश्रयः ॥ ४ ॥ बरं वनं चरं मैश्चं वरं भारोपजीवनं ॥
पुंसां विवेकहीनानां सेवयानधनाऽर्जनं ॥ ५ ॥ सेवया धनमिच्छ
तिः सेवकैः पश्य यत्कृतं ॥ स्वाऽयत्तत्वं शरीरस्य मूढैस्तदपि हा
रितं ॥ ६ ॥ सर्वः कल्पे वयसि यतते लब्धुमर्थान् कुटुंबी पश्चात्
पुत्रैरुपहितभरः कल्पते विश्रमाय ॥ अस्याकं तु प्रतिदिनमियं
सादयंती प्रतिष्ठां सेवाकाकुः परिणतिरभूत् स्त्रीषु कष्टोऽधिका
रः ॥ ७ ॥ स्वाऽभिप्रायपरोऽस्य परचिताऽनुवर्तिनः ॥ स्वयं विक्री

तदेहस्य सेवकस्य कुतः स्मरं ॥ ८ ॥ चलेषु स्वामिचिनेषु सकलभेषिषु
नेजने ॥ यदि जीवंत्यहोचित्रं क्षणमप्युपजीविनः ॥ ९ ॥ सेवाश्रववृत्ति
र्यैरुक्तानतैः सम्यगुदाहृतं ॥ स्वच्छंदचारी कुत्र प्रवावित्री तासुः क
सेवकः ॥ १० ॥ मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वतलोजल्पको वाधृष्टः या
श्वेवसति च सदा दूरतस्त्वप्रगल्भः ॥ क्षांत्या भीरुर्यदि न सहते प्राय
शोनाः भिजातः से वाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ ११ ॥
हृद्यं जहाति सेवकः स्मरं च भानमेव च ॥ यदर्थमर्थमीह ते तदेव त
स्य हीयते ॥ १२ ॥ भेतव्यं नृपतेस्ततः सचिवतो राक्षस्तो वल्लभाद
न्येभ्यश्च भवेति यस्य भवने लब्धप्रसादाविताः ॥ दैन्यादुन्मुखदर्श
नोपलपनैः पिंडार्थमापत्स्यतः सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने
श्रववृत्तिं विदुः ॥ १३ ॥ ॥ इति सेवकनिन्दा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

अथ भिक्षुकगुणाः

उच्चैरध्ययनं पुरातनकथास्त्रीभिः सह ॥ लापनं तासामर्भकलाल
नं पतिनुतिस्तत्याकमिथ्यास्तुतिः ॥ आदेशस्य कराः खलंबनवि
धिः पांडित्यलेश्वक्रियाहोरागारुडमंत्रतंत्रकविधिभिर्भिसोर्गुणाद्वा
दृश ॥ १ ॥ प्रातः क्षालितलोचनाः करतले चंचत्यवित्रांकुरास्तत्तत्स्था
ननिवेशितोर्ध्वतिलकाश्चैलांतबद्धाः क्षताः ॥ कोजातश्च मृतोऽथ
वामृततिथिः कस्याः ॥ लये वर्तते चेत्स हर्षशतैर्मुताः प्रतिदिनं धावं
त्यहो भिक्षुकाः ॥ २ ॥ अग्नौ भुक्तिमतां प्रयोगसमये मंत्रेषु पृष्ठंगत
पाकाः गारगतस्तपाचकमनस्तोषाय वाचस्पतिः ॥ उच्चायां निरतो
रतोः भ्रमकगणे पिंडेषु दत्ताः ॥ दरो नानाः श्राद्धगणैकचालितमना भ
ट्टोत्तमो राजते ॥ ३ ॥ ॥ इति भिक्षुकगुणाः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ वाग्वर्णनं

केशूरावभूषयंति पुरुषं हारानचंद्रोज्ज्वलानस्नानं न विलेपनं न कु
सुमं नाः लेहतामूर्धजाः ॥ वाण्येका समलंकरोति पुरुषं पासं स्कु
ताधार्यते क्षीयंते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणं ॥ १ ॥ अपिल
लितसुगुणवेणिः साः लंकाराः पियासुवर्णापि रघुतिलकविहीनाचे

ह्याणीरमणीयैवैकल्याणी ॥२॥ कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मी
कीर्तिसूते दुष्कृतं याहि नस्ति ॥ तां चाप्येतां मातरं मे गलानां धेनुं धी
राः स्तूनुतां वाचमाहुः ॥३॥ तव कर कमलस्थां स्फाटिकी मक्षमां ल
नखकिरणविभिन्नां दाडिमी बीजबुद्ध्या ॥ अनुलवमनुकर्षनये
न कीरो निषिद्धः स भवतु मम भूत्यै वाणिते मंदहासः ॥४॥ गाना
ब्धे स्तु परंपारं नो पेयाय सरस्वती ॥ अतो निमज्जन भयानुं बीव
ति वक्षसि ॥५॥ या कर्षति निजयोगादंतर्गतजीवनानि सरसानां ॥
वाणी सैव गुणवती घटी वपद्मा वधूटी व ॥६॥ अस्त्यद्याः पिचतुः
समुद्रपरिरवापर्यंतं मुर्वी तलं वर्तते ॥ पिचतत्र तत्र रसिका गोष्ठीषु
सक्तानृपाः ॥ एकस्मिन्ननिरादरो भवति चेदन्यो भवेत्सा ॥ दरो वा
ग्देवी वदनां बुजे वसति चेत्को नाम दीनो जनः ॥७॥ तास्तु वाचः स
भा योग्यायाश्चिताः ॥ कर्षणक्षमाः ॥ स्वेषां परेषां विदुषां द्वेषामवि
दुषामपि ॥८॥ ॥ इति वाग्दर्शनं ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ वाग्मिप्रशंसा

श्रोतृन्मूकपतिब्रुवन्स्थिरतमं कुर्वन्भीषां मनो निर्बाध्यः परवा
ष्यकृत्परदशामेकाः ॥ श्रयोनाः न्यदृक् ॥ यस्य क्ताः गविकंपनः प्र
चलयन्नि त्यं सतां मस्तकं क्षीरं श्रोतृषु मुख्यमात्मनि गुणं धत्ते स व
क्तोत्तमः ॥९॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु वचनं यच्छृण्वतां चैतसः प्रो
ल्लासं रसपूरणं श्रवणयोरक्ष्णोर्विकासश्चियं ॥ क्षन्निद्राश्च मदुः
खकालगति हृत्कार्यंतरप्रस्मृतिं प्रोत्कंठामनिशं श्रुतौ वितनुतेश्च
कंविरामादपि ॥१०॥ अतिसिद्धांतशूरस्य तद्विरूद्धान्निर्गुणतः ॥
बलितं वा वदकस्य रुतिनः किं न शोभते ॥११॥ अल्पाः क्षररमणी
यं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी ॥ बहुवचनमल्पसारं यः क
थयति विप्रलापी सः ॥१२॥ शब्दकोस्य रचिताः पिलादिता जिह्वया
दिनयोजिता भवेत् ॥ किं तथा करणं मस्ति घंटे या जिह्वया ध्वनिमतां
हि पूज्यया ॥१३॥ ॥ इति वाग्मिप्रशंसा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ असत्यवादिनिंदा

यशोयस्याद्भस्मी भवतिवनवद्वेरिवनंनिदानंदुःस्वानां यदवनि
रुहाणामिवजलं॥ नयत्रस्याच्छायाः॥ तप इवतपःसंयमकथा।
कथंचित्तन्मिथ्यावचनमभिधत्तेनमतिमान्॥१॥ जिह्वैकैवसता
मुभेफणवतांस्त्रष्टुश्चतस्त्रश्चतास्ताःसप्तैवविभावसोर्नियमिताः
षट्कार्तिकेयस्यच॥ पौलस्त्यस्यदशभवन्फणिपतेर्जिह्वासहस्र
द्वयंजिह्वालक्षशतैककोटिनियमोनोदुर्जनानांमुखे॥२॥ असत्य
मप्रत्ययमूलकारणकुवासनासद्यसमृद्धिवारणं॥ विपन्निदानं प
रवंचनोर्जितं कृताः पराधंकृतिभिर्विवर्जितं॥३॥ नाःसत्यवादिनः
सरस्यंनपुण्यंनयशोभुवि॥ दृश्यतेनाःपिकल्याणंकालकूटमिवाश्र
तः॥४॥

अथकृतघ्ननिंदा

व्योमनिशंवाकुरुतेचित्रंनिर्मतियत्नतःसलिले॥ स्तपयतिषवनंस
लिलैर्यस्तुरखलेचरतिसत्कारं॥१॥ यथावृष्टिःसमुद्रेषुभुक्तस्योप
विभोजनं॥ एवंप्रीतिःखलैःसार्द्धमुत्पन्नाप्यवसीदति॥२॥ शोकं
माकुरुकुक्कुरसत्त्वेष्वहमथमइतिसुधासाधो॥ कष्टादपिकष्टत
रंदृष्ट्वाश्वानंकृतघ्ननामानं॥३॥ ॥ इतिकृतघ्ननिंदा॥ ४ ॥ ॥

अथकापुरुषः

नारीणांवचनेनकर्मकुरुतेदीनंवचोभाषतेनालस्यंविजहातिरिति
ग्मकिरणौघौढेसमुत्तिष्ठति॥ किंचित्कापिनसाहसंवितनुतेदेहेचि
रंदूयतेनोवाविंदतिपौरुषंकुपुरुषःकोप्येषनिर्णीयतां॥१॥ कापूरु
षःकुक्कुरश्चभोजनैकपरायणः॥ लालितःपार्श्वमायातिवारितोन
चगच्छति॥२॥ ॥ इतिकापुरुषः॥ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

अथसामान्यतपुत्रप्रशंसा

गृहेजानुचरःकेल्यांमुग्धस्मितमुखोऽबुजः॥ पुत्रःपुण्यवतामेवपा
त्रीभवतिनेत्रयोः॥१॥ स्वगर्भशक्तिनिर्भिन्नंसुवृत्तंसुतमौक्तिकं
॥ वंशश्रीतिलकीभूतंमंदभाग्यस्यदुर्लभं॥२॥ वर्धतेनचिरंलोके
वंशलक्ष्मीरसंततिः॥ स्वल्पाऽवशेषितस्नेहवर्त्तिमालेवदीपिका॥
॥३॥ अंतःकरणतत्त्वस्यदंपत्योःस्नेहसंश्रयात्॥ आनंदग्रंथिरेको

यमपत्यमितिकथ्यते॥४॥ आनन्दश्रुतिरात्मनोनयनयोरंतःसुध
 ॥भ्यंजनं प्रस्तारः प्रणयस्य मन्त्रशतरोः पुष्पं प्रसादोरतेः॥ आलानं
 हृदयद्विपस्यविषयाः रण्येषु संचारिणोर्दं पत्योरिहलभ्यते सुहृत्
 तः संसारसारः स्फुटः॥५॥ दिग्वाससंगतघ्नीडं जटिलं धूलिधूसं
 ॥ पुण्याऽधिका हि पश्यंति गंगाधरमिवाऽऽत्मजं॥६॥ उरोरुहादु
 द्गमितैः पयोभिरापूर्यकैः ल्यानिजमास्य गर्भं॥ फूत्कृत्य मातुर्वदनेन
 संततं नूतनं पश्यतिकोऽपि धन्यः॥७॥ कृतचक्रममंगणेषु किंचित्
 णवत्किंकिणिरिगदंघ्रिपद्मं॥ यदिसन्महितं सुतं श्रितं स्यात्तरिदं
 द्वाहितं भवेत्तदानीं॥८॥ अहं किमंवा किमभीष्टतापदे तवेति मातु
 र्धुरितातपृच्छया॥ प्रलोभ्यतुल्यं प्रवदंतं भर्भकं मुदा हसन्निप्र
 तिमूर्ध्नि पुण्यभाक्॥९॥ निंद्यते पितृभिस्तैर्निर्गपत्य धनः पुमान्॥
 अध्वनीनैरतिश्रांतैरवकेशीवपादपः॥१०॥ इतिसामान्यतः पुत्रप्रशं०

अथ सत्पुत्रप्रशंसा

एकोऽपि गुणवान् पुत्रो निर्गुणैः किं शतैर्नतैः॥ एकश्चंद्रो जगच्चक्षुर्न
 क्षत्रैः किंप्रयोजनं॥१॥ एकेन हि सुरक्षेण पुष्पितेन स्फुगंधिना॥ वासि
 तंतद्वनं सर्वं सपुत्रेण कुलं यथा॥२॥ पात्रं न तापयति नैव मले प्रसूते
 स्नेहं न संहरति नैव गुणान् क्षिणोति॥ द्रव्यावसानसमये च लतां न
 ते सत्पुत्र एव कुलसद्धानिकोऽपि दीपः॥३॥ प्रज्ञया वा विसारिण्या
 यो बलेन धनेन वा॥ धुरं वहति गोत्रस्य जननी तेन पुत्रिणी॥४॥ स
 जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिं॥ परिवर्तिनि संसारे मृतः को
 वान जायते॥५॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्याण्युषः संतुपि
 तुः किमेतैः॥ क्षयिष्णुना वाऽपि कलावता वा तस्य प्रमोदः प्राशिनेव
 सिंधोः॥६॥ किं मृष्टं स्फुटवचनं पुनरपि मृष्टं तदेव सुतवचनं॥ मृष्ट
 न्मृष्टतरं किं श्रुतिपरिपक्वं तदेव स्फुटवचनं॥७॥ एकेनाऽपि सुपुत्रेण
 विद्यायुक्तेन भासते॥ कुले पुरुषसिंहेन चंद्रेण वहि शर्वशी॥८॥ अज
 तमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चांतिमः॥ सरुहः स्वकरावाद्यावन्ति म
 स्तपदे पदे॥९॥ वरंगर्भस्त्रावो वरमपि च नैवाऽभिगमनं वरं जातः प्रेतो

वरमपि च कन्याविजनिता ॥ वरं बंध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वस-
तिर्न चाऽविद्वान् रूपद्रविण गुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ १० ॥ इति ०

अथ कुपुत्रनिंदा

किं तेन जातु जातेन मातृयौवनहारिणा ॥ आरोहति नयः स्वस्य वं-
शस्याऽग्रे ध्वजो यथा ॥ १ ॥ किं तया क्रियते धेन्या यानदोग्धीनगर्भि-
णी ॥ कोऽर्थः पुत्रेण जातेन योनविद्वान् धार्मिकः ॥ २ ॥ स केन शुष्क-
वृक्षेण दत्तमानेन बन्धिना ॥ दत्तते तद्वनं सर्वे दुष्टपुत्रेण कुलं तथा ॥ ३ ॥
कोटरांतःस्थितो बन्धिस्तस्मै कंदहेतव लु ॥ कुपुत्रस्तकुले जातः ॥
स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ४ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताऽजातौ सुतौ
वरौ ॥ यतस्तावल्पदुःखा यथावज्जीवं जडौ दहेत् ॥ ५ ॥ यस्य पुत्रो
न वै विद्वान् न शूरो न च धार्मिकः ॥ अप्रकाशं कुलं तस्य नष्टचंद्रेव शर्व-
री ॥ अविनीतः स्तुतो जातः कथं न दहनात्मकः ॥ विनीतस्तस्तु-
तो जातः कथं न पुरुषोत्तः ॥ ७ ॥ पित्रोर्नैव वचः शृणोति दिवसत्यागे
ब्रजत्यालसं यांतीभिर्युवतीभिरध्वनिमुहुः कोतूहलं विंदति ॥ बंधू-
नामुपदेशवाचिवदति क्रोधैकतानं वचः साधूनिंदति दुर्जनं च ॥
मनुते मित्रं कुपुत्रेण जनः ॥ ८ ॥ इति कुपुत्रनिंदा ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ प्रकीर्णकारव्यानं

दानाय लक्ष्मीः स्रक्तुं तावविद्या चिंता परब्रह्मविनिश्चयाया ॥ परोप-
काराय वचोसि यस्य वंद्यस्त्रिलोकी तिलकः स एव ॥ १ ॥ देवगण-
स्य ॥ निःकलंककलयैक्यापि यः संगुतः स खलु पूज्यते जनैः ॥ भ-
द्रपश्यजलजोपि धार्यते शंकरेण शिरसानिशाकरः ॥ २ ॥ शार्ङ्गधर-
स्य ॥ एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थपरित्यज्य ये सामान्यास्तु
परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ॥ ते मीमानुषराक्षसाः परहि-
तं यैः स्वार्थतो हन्यते ये तु घ्नंति निरर्थकं परहितं ते केन जानीमहे
॥ ३ ॥ भर्तृहरेः ॥ अन्यमुखे दुर्बदो यः प्रियवदने स एव परिहासः ॥
इतौ धनजोधूमः स एव चागरुभवोधूपः ॥ ४ ॥ गोवर्धनस्य ॥ अ-
हो बत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् ॥ ये नायत्र यते साधुरसाधुः

स्तेनतुष्यति॥५॥ अदातापुरुषस्यागीधनं संत्यज्य गच्छति॥
 तारं कृपणं मन्ये मृतोप्यर्थेन मुंचति॥६॥ व्यासस्य॥ दातव्यं भोक्त
 व्यंसति विभवे संचयोन करणीयः॥ पश्येह मधुकरीणां संचितम
 र्थं हरन्त्यन्ये॥७॥ अशठमलोभमजिह्वां त्यागिनमनुरागिणं ति
 शेषज्ञं॥ यदि नाश्रयति नः श्रीं श्रीं रेव हि वंचिता तत्र॥८॥ यास्वद्वति
 पद्मेपि संध्याविधिविजृम्भिते॥ इंदिरामंदिरामन्ये कथं तिष्ठति स
 गृहे॥९॥ रक्षंति कृपणाः पाणौ द्रव्यं क्रव्यमिवात्मनः॥ तदेव संत
 सततमुत्सृजंति यथामलं॥१०॥ सद्विद्यायदिका चिंता वराकोट
 पूरणे॥ शुकोप्यशनमाप्नोति रामरामेति चबुबन्॥११॥ ददतौ युध
 मानस्य पठतोऽपुलको नचेत्॥ आत्मनश्च परेषां च धिक्कृत्यां गंपौ स
 श्रुतं॥१२॥ नतद्रुक्तं न तत्प्रीतं न तत्सुखं न तद्भुतं॥ यन्मोसमाहि
 षक्षीरललनावाजि वर्जितं॥१३॥ दुर्जनदूषितमनसां पुंसां स्वजे
 पि नास्ति विश्वासः॥ पाणिः पयसा दग्धो बालो दध्यपि पूत्स्वत्यभ
 क्षयति॥१४॥ करोति निर्मलाधारा तुच्छस्यापि महर्घतां॥ अं
 नो बिंदुरत्योपि शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत्॥१५॥ अंतःकटुरपिला
 रपि स हृत्तयः पुमान्न संत्यजति॥ स भवति सद्यो बन्धः स पदवस
 र्वलोकस्य॥१६॥ किमाढ्यत्वगुरुत्वाभ्यां चरमोपि गुणैर्गुरुः॥ ते
 तकीकुसुमे पश्य लघुपत्रेति गौरवं॥१७॥ पतितोपि राहुवदनेतरि
 बोधयति पद्मखंडानि॥ भवति विपद्यपि महता मंगीकृतवस्तुनि
 बाहः॥१८॥ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडंबरो महान्॥ न सु
 र्णो ध्वनिस्तादृक्यादृककांसे प्रजायते॥१९॥ स एव धन्यो विपदि
 स्तपन्नं विमुंचति॥ त्यजत्यर्ककरैस्तसंहि मंदेहं निशीततां॥२०॥
 मासि मासि समाज्यो त्नापक्षयोरुभयोरपि॥ तत्रैकः शुक्रपक्ष
 भूयशः पुण्यैरवाप्यते॥२१॥ मत्स्यादयोपि जानंति नीरक्षीरति
 वेचनं॥ प्रसिद्धिरेव हंसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते॥२२॥ सोभाग्य
 रलस्य स्यात्समकर्मगुणेष्वपि॥ षट्त्रिंशदायुधापृथ्वीखड्गायते
 वक्यते॥२३॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते॥ परोपक

रणार्थायवचनेकादरिद्रता॥२४॥ पातितोपिकरायातैरुत्पतयेव
 कंदुकः॥ प्रायेणहिसुवृत्तानामस्थायिन्पोविपत्तयः॥२५॥ पद॥
 स्थितस्पपद्मस्यमित्रेवरुणभास्करौ॥ पदच्युतस्पतस्यैवके
 शदाहकरावुभौ॥२६॥ वनादिदहतोवह्नेः सरवाभवतिमारुतम्
 सएवदीपनाशायल्लोकस्यहिसौहृदं॥२७॥ गतः सकालोयत्रा
 सीदवज्ञाकल्पशाखिनो॥ उदंबरफलेभ्योपिस्पृहयामोधुनाव
 यं॥२८॥ भोज्यंभोजनशक्तिश्चैरतिशक्तिर्वरस्त्रियः॥ विभवो
 दानशक्तिश्चनाल्पस्यतपसःफलं॥२९॥ व्यथयतिनितरामुपे
 तःस्वच्छप्रकृतीनवद्यलेशोपि॥ उद्विजतेननुचक्षुःसक्तेनरजः
 कणेनापि॥३०॥ शरदिसमग्रनिशाकरकरशतहततिमिरसं
 चचारजनी॥ जलदांतरिताकामपिदिवसच्छायांनपूरयति॥
 ३१॥ वरमुन्नतलांगूलात्सदाधूननभीषणात्॥ सिंहात्सादप्र
 हारेपिनसृगालाधिरोहणं॥३२॥ केषामप्यते॥ त्वंचेन्नीचजना
 नुरागरभसादस्माकमंदादरः कामोमानदमानहानिरियती
 भूःकिंत्वदेकप्रभां॥ गुंजापुंजपरंपरापरिचयाद्विलीजनेरुद्विष्ट
 तंमुक्तादामनधामधारयतिकिंकंठेकुरंगीदृशः॥३३॥ दृष्टंकिं
 मपिलोकेस्थिन्ननिर्दोषंननिर्गुणं॥ आवृणुध्वामतेदोषान्विवृ
 णुध्वंगुणान्बुधाः॥३४॥ लौकिकानांहिसाधूनामर्थवागनुव
 र्त्तते॥ ऋषीणांपुनराद्यानांवाचमर्थोनुधावति॥३५॥ ईशेपद
 प्रणयभाजिसुहृत्तमात्रंप्राणप्रियेपिकुरुमानिनिमाप्रसादम्
 ॥ जानातुमत्प्रभुरसौपदयोर्नतानामस्मादृशामिवमनोरथभं
 गदुखं॥३६॥ दृढःप्रेमाभग्नःसदसिरिवसंधिनभजतेभजेता
 पिप्रायःस्खलतिरवलुयतैरपिधृतः॥ स्खलेन्नोचेत्साम्यंभज
 तिनभजेद्वानभवतिच्युताशंकश्चेत्स्यात्समृतिमुपगतस्तुव्य
 थयति॥३७॥ स्थानेषुशिष्यनिवहैर्विनियुज्यमानाविद्यागु
 रंहिगुणवत्तरमावनेति॥ आदायशुक्तिषुबलाहकविप्रकी
 र्णैरत्नाकरोभवतिवारिभिरंबुराशिः॥३८॥ सर्वथास्वहितं

माचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः ॥ विद्यते नखलुकमि
 दुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ३९ ॥ वार्ताचकौ तु ककरीकि
 लाचविद्यालोकोत्तरः परिमलश्च कुरंगनाभैः ॥ तैलस्य बिंदुरिव
 वारिणि दुर्निवारमेतन्नयं प्रसरति स्वयमेव भूभौ ॥ ४० ॥ यत्र न कति
 तास्तारवो विकसितसरसी रुहाः सरस्यो वा ॥ न च सज्जनाः सदृशो
 गच्छतु निधनं श्रमशानसमः ॥ ४१ ॥ वासांसि ब्रजचारि वारिजदृशं
 हत्वा हठादुच्चैर्यथा गभूरुहमारुरोह स पुनर्वस्त्राणि विस्ताप्य
 न् ॥ ब्रीडाभारमपाचकार सहसा पांचालजायाः स्वयं को जानाति
 जनो जनार्दन मनोवृत्तिः कदा कीदृशी ॥ ४२ ॥ काचं मणिं कांचनं
 वमुग्धा सूत्रे गणंती ह किमत्र चित्रं ॥ विशेषवित्याणि निरेकसूत्रे
 श्वाने सुवानं मघवानमाह ॥ ४३ ॥ सम्यगनिष्पन्नः स नृयोर्यस्त
 रया स्फुटीक्रियते ॥ स व्यंग्य एव भवति प्रथमो विनता तनूज इव
 ॥ ४४ ॥ गुणमधिगतमपि धनवानचिरान्नाशयति रक्षति दरिद्रः ॥
 मज्जयति रज्जुमंभसि पूर्णकुंभः सखिनखलु तुच्छः ॥ ४५ ॥ अबु
 धाअजंगमा अपि कयापि गत्या परंपदमवाप्ताः ॥ मंत्रिण इति की
 र्त्येतेन यवलगुटिका इव जनेन ॥ ४६ ॥ परीवादस्तथ्यो भवतु वि
 श्वो वापि भुवने तथाप्युच्चैर्धाम्ने हरति महिमानं जनरवः ॥ तुलोजी
 र्णस्यापि प्रकटनिहता शेषतमसोरवेस्तादृक् तेजो न हि भवति क
 न्यागत इव ॥ ४७ ॥ वहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन् यराभू
 दस्थान्यपि तनुतराणि स्थगयति ॥ जनं विद्वानेकः सकलमभि
 धाय कपटैस्तटस्थः स्वानर्थान् घटयति च सौ न च भजते ॥ ४८ ॥ म
 हतां यदि निन्दनेरतिगुणसंख्येव तदा विधीयतां ॥ असतामपि चे
 त्त वेरतिर्ननु तत्तदूषणमेव गण्यतां ॥ ४९ ॥ अर्थी लाघवमुत्थितो नि
 पतनं कामातुरो लोकोत्तरे निःस्वो वचनमुन्मदो विकलतां दोषाकुल
 संशयः ॥ लुब्धोः कीर्तिमसंगरः परिभवं दुष्टो न्यदोषे रतिं दुर्वा
 प्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं सुदुःखं ॥ ५० ॥ नीतिर्भूमिभुजानति
 गुणवतां द्वीरंगनानां धृतिर्दृप्त्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धः प्रसा

दोगिरां॥ लावण्यं वपुषः श्रुतं सुमनसः शान्तिर्हि जस्य स माश
 कस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतो मंडनं॥ ५१॥ कार्पण्ये
 न यशः क्रुधा गुणचयोदमेन सत्यं क्षमामर्यादा व्यसनैर्धनं च विप
 दास्थैर्यं प्रमादेर्हिजः॥ पैशुन्येन कुलं मदेन विनयो दुश्चेष्टया पौरु
 षंदारिद्रेण जनाद रोममतया चात्मप्रकाशो हतः॥ ५२॥ मूर्खोऽपि
 तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो मत्सरो धर्मशीलो दुःस्थो मानीदरि
 द्रः प्रभुरतिक्रपणः शास्त्रभृद्दुर्महीनः॥ आज्ञाहीनो न रेंद्रः शुचिर
 पिसततं यः परान्नोपभोजी वृद्धो रोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिवि
 ड्बप्रकारान्॥ ५३॥ स्त्रीणां यौवनमर्थिनामनुगमो राज्ञां प्रतापः
 सतां स्वास्थ्यं स्वल्पजनस्य संहतिरसदृते श्वबागुडंबरः॥ सा
 चारस्पसदर्वनं परिणतेर्विद्याकुलस्यैकता प्रज्ञायाधनमुन्नतेर
 तिनतिः शान्तेर्विवेको बलं॥ ५४॥ विद्वान्संसदिपाक्षिकः परवशो
 मानीदरिद्रो गृहीद्रव्याढ्यः कृपणः सुखी परवशो वृद्धो न तीर्थाश्रि
 तः॥ राजा दुःसचिवा न्वितः कुलभवो मूर्खः पुमान् स्त्रीजितो वेदांती
 हतसंक्रियः किमपरं हास्यास्पदं भूतले॥ ५५॥ लोकस्य गतलोच
 नत्रयः कस्य वानविवृणोति वाच्यतां॥ लोचनोत्सवमशेषजीवनं
 यत्कलंकयति चंद्रमंडलं॥ ५६॥ गुरुरपिलघूपनीतो निमज्जति
 नियतमाशये महतः॥ वानरकरोपनीतः शैलौ मकरालयस्येव
 ॥ ५७॥ स्वल्पादतिरामवलैर्येन्यस्तानाशये पयोराशेः॥ ते शैलाः
 स्थितिमंतो हंत लघिमैव बहुमानः॥ ५८॥ आपत्तावपिनैव मुंच
 तिगुणो मार्गे यदीयः श्रुतेर्यच्छुद्धाधिकवंशजन्मजनितो लस्मा
 दिदानेरतः॥ नुन्नंतद्वनमर्थितैकशरणं कौटिल्यभागभूतले धिदै
 वंहिविधे विधुर्यदितरा गतिः समुन्मीलति॥ ५९॥ उद्योगः सयमे
 ति हंत सहसा जाड्यं समुज्जंभते मित्रस्यापि च दर्शनं भवति नो किं
 वान्यदा च स्मदे॥ यल्लोकः स्पृहणीयतां गतमभूत्तजीवनं व्यर्थं
 तां प्राप्तेन दुनोति तन्मम मनो दुर्देववत्तदुर्दिनं॥ ६०॥ दुःखं देतो
 विस्तृहे जणे इजो जस्तबलदोहा इ॥ ददुअणहदूमिआएण वि

हृदस्यणारोमंचो॥६१॥णगुणेणहीरइजणोहीरइजेणभावि
 ॐतेण॥मोत्तूणपुल्लिंदामोत्ताहलार्इगुंजाॐगेह्लंति॥६२॥सो
 अत्थोजोहत्थेतम्मितमणिरंतरंझणे॥तरूपंतत्थगुणात्तंविस्मणं
 जहिंधम्मो॥६३॥धत्तेवससिकोस्तभोपलमयंमत्वाश्रियःसोदरं
 तन्नाभीगृहमाकल्यमकरावासंमनाकूनोइहति॥तन्नामप्रण
 यान्नलुंपतिहरिःश्रीवत्समंकेस्थितंकिंकेनक्रियतांसएवयदभूदे
 तादृशःस्त्रीवशः॥६४॥यत्रार्जवेनलुधिमागरिमाणंवक्रतातउ
 ते॥छंदःशास्त्रइवास्मिन्लोकेसरलःसरवेकिमसि॥६५॥जानं
 तिहिगुणान्वत्तुंनद्धिधाएवतादृशां॥वेत्तिविश्वंभराभारंगिरी
 णांगिरिमाश्रयं॥६६॥सौजन्यधन्यजनुषःपुरुषाःपरेषांदौषान
 पास्यगुणमेवगवेषयंति॥त्यक्त्वाभुजंगमविषानिपदीरगर्भात्तौ
 रभ्यमेवपवनापरिशीलयंति॥६७॥रिरंस्कलहंसयोरनुनिश॥
 म्यरम्यध्वनिक्वचित्कणितमीदृशंश्रुतमितिप्रियेपृच्छति॥नम
 हृदनमंडलंदशनयंत्रिकांतोगुलिभ्रमद्भुकुटिस्तुवाद्भुतमम॥
 जिलुज्जारणवे॥६८॥भवत्कृतेस्वजनमंजुलाक्षिशिरोमदीयंय
 द्यातिथातु॥नीतानिनाशंजनकात्मजार्थंदृशाननेनापिदृशान
 नानि॥६९॥अत्यंतमेश्वरकदर्थनसत्सहतेमर्यादयानियमिता
 किमुसाधवोपि॥लक्ष्मीसुधाकरसुधाद्युपनीयशेखरत्नाकरोपि
 गरलंकिमुनोज्जगार॥७०॥श्रुतोवंशीधीरध्वनिरनुमितंकुंजभ
 नंविलासोनुध्यातोमुररिपुरुषेतोसि विषयं॥गतामुक्तिंनीवीह
 दयमिदमद्वैतमभवन्नजानेतत्कोयंवतमदनतंत्रस्यविभवः
 ॥७१॥कतिनविधोःकुमुदिन्यःकुमुदिन्यास्तविधुरिबविधुरेव॥
 अहमिब्रतेवहवोममनुभवानिबभवानेव॥७२॥तावकाःकतिन
 संतिमादृशामादृशस्तभवदेकजीवनः॥आंबुदाःकतिनसंतिव
 तकाश्वातकस्यपुनरेकएवसः॥७३॥ध्वांतमेतदभितःप्रसारिप
 त्तद्यमायविधिनाविनिर्मितं॥दीपभास्करकरामहौषधंनाधिप
 त्यतमसश्चकिंचन॥७४॥उत्थायोत्थायपापेपरिरमतिमनोमंद

बुद्धेयतस्तेनत्रासोमैव लज्जानचभवतिघृणाकुर्वतःकर्मनिचं
 ॥ तत्किंनैवश्रुतातेज्वलदनलमहाज्वालजालातिरोद्रातमायः
 कीलचक्रकचकदुरवाराजधानीयमस्या॥७५॥ शिक्षितापिस
 विभिर्ननुसीतारामचन्द्रचरणोनननाम॥ किंविष्यतिमुनीश
 बधूवद्भालरत्नमिहूतद्रुजसेति॥७६॥ आपहामापतंतीनाहितो
 प्यायातिहेतुता॥ मातुर्जैषैववत्सस्पस्तंभोभवतिबंधने॥७७॥
 भोश्चाद्वपक्षसकलद्विजकल्पवृक्षकारस्मानविहायगतवानसि
 यच्छवाचं॥ डिंडीरपिंडपरिपांडुरपायसानिकोदास्यतित्वयिग
 तेष्टतलुडुकांश्च॥७८॥ याकेलिच्युतकेशलेशविषमांशय्यांनभे
 जेपुरायाजालांतरनिर्गताककिरणद्योतादपि म्नायते॥ सेयंनि
 छुरकाष्टसंचितचितांदेदीप्यमानानलंमस्मेराभजतेयदिप्रियमु
 रवंस्नेहस्यकिंदुष्करं॥७९॥ व्यतिषजतिपदार्थानांतरःकोपिहे
 तुर्नरवलुबहिरूपाधीनप्रीतयःसंश्रयंते॥ विकसतिहिपतंगस्यो
 दयेपुंडरीकंद्रवतिचहिमरश्माबुद्गतेचंद्रकांतः॥८०॥ स्फूर्ज
 ह्योचनपद्मवामनयनालीला त्वराचुंबनैःकिंवामत्तगजैंद्रकुं
 भविगलन्मुक्ताप्रदानैरथा॥ कूजत्कीरमयूरमांसलरवंत्रिस्तोत
 सीवर्ननैरायुःक्षीयतइत्सदप्रमहसःकस्यापिपुण्यात्मनः॥
 ॥८१॥ इयंश्रीनिर्वलीहृदयभुविदैवात्समुदितातथायत्नाद्रस्याप्रक
 तिमृदुलापायबहुला॥ यथानैनांस्फीतापिशुनजनदुर्वाक्यदहतो
 दहत्येतःशोषं व्रजतिनपुनःसौहृदनिधे॥८२॥ पंचभिकामिताकुं
 तीतदधूरथपंचभिः॥ सतीवदतिलोकोयंयशःपुण्यैरवाप्यते॥८३॥
 अशेषरसनागवीबहुविलासरत्नाकराधरातरुधुरंधराःकतिनसं
 तितेसज्जनाः॥ सखसुरुतीपरंपरिपतंतियस्योपरिप्रसारितमि
 तस्मिन्नाःकुलकृशोदरीदृष्टयः॥८४॥ केलीगृहेकोपिकलाप्रवी
 णोनीवीनवीनो दलयाचकार॥ सकोपवित्रस्तचकोरदृष्टेर्न
 कोनकोभाषणतत्परायाः॥८५॥ गृहेहित्वावालामभिनवविला
 सव्यसनिनीमधीया नःशास्त्रमठभुविशयानश्चिरतरं॥अधी

तेशास्त्रोद्ये कटकमवतस्त्रद्यतकदिनदेयं पांडित्यं कथमपि नृणोऽं
 सगमने ॥ ८६ ॥ सर्वस्य द्वे स्फुटमतिकुमती संपदा पत्तिहेतू एको गोत्रे
 प्रभवति पुमानयः कुटुंबं विभर्ति ॥ वृद्धो यूनासह परिचयात्त्यज्यते
 कामिनीभिः स्त्रीपुं बन्धप्रभवति यदा तस्य गेहं विनष्टं ॥ ८७ ॥ अस-
 त्यतानिष्ठुरता कृतज्ञता भयं प्रमादोलसता विषादिता ॥ वृथाभिया-
 नो ह्यतिदीर्घसूत्रता तत्थांगरौ ह्यस्याद्विविनाशनं श्रियः ॥ ८८ ॥ गंतव्यं
 राजपथि द्रष्टव्यममदनविक्रुबारामा ॥ ८९ ॥ यद्यपि न भवति सुरतं न यन-
 सुरवं को निवारयिता ॥ ९० ॥ मौने मौनी गुणिनि गुणवान् पंडिते पंडिते
 सौंदर्ये नदी न सुखिनि सुखवान् भोगिनि प्राप्तभोगः ॥ मूर्खे मूर्खे युवति-
 युवावाग्मिषु प्रौढवाग्मी धन्यः कोपि त्रिभुवनजयी यो बधूते बधूतः ॥
 ९१ ॥ प्रतीनामनंतं सखं हंति कावामहामोहकूपे नयत्येवकावा ॥
 निरर्थाहिका वा अनिष्ठाहिका वा प्रतिष्ठाहिका वा गरिष्ठाहिका वा १
 मीमांसापठितानयैरुपनिषन्वैवश्रुता तत्त्वतः श्रीमच्छंकरभाष्यतो-
 भगवती गीताप्यधीतानयैः ॥ सिद्धां तापगतं शिरोमणिमतं ज्ञात्वा
 पिकिंचित्ततो भट्टाचार्यपदंगताः कथमहोलज्जालभंते न ते ॥ ९२ ॥
 मनसः परमाणुतां वदेतः कथमघापिन तार्किकास्त्रपंते ॥ कनकाचल-
 जित्वरस्तनीनां तरुणीनां किल यत्र संनिवेशः ॥ ९३ ॥ परासृशंति लिं-
 गानि व्यभिचारविचारकाः ॥ तार्किका यदि विद्वांसो विद्वैः किमपराध-
 ते ॥ ९४ ॥ नैय्यायिकानां नलिनो वराणां जनुर्गतं रासभचिंतयैव ॥
 तथापि वेश्यास्तनसंनिवेशस्तोतुः कवेः कोपि विशेष एव ॥ ९५ ॥ गुरो-
 र्गिरः पंचदिनान्यधीत्य वेदांतशास्त्राणि दिनत्रयं च ॥ अमी समाप्र-
 तवितर्कवादाः समागताः फूंकटपादमिश्राः ॥ ९६ ॥ नरम्यं नारम्यं
 प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपितद्वाहकव-
 शात् ॥ रथांगाहूनानां भवति विधुरंगारशकटीपटीरां भक्तुं भः सभ-
 वति च कोरीनयनयोः ॥ ९७ ॥ रुतिनामरुती कथं वा तुलनां यातु क-
 तैर्वचः प्रपंचैः ॥ बहुविधतैः कचैः कलापैर्विधवा किं सधवोपमानमे-
 ति ॥ ९८ ॥ हस्तं न मुंचति न मुंचति चाधरोष्ठं गाढं गले लगति पीडति मध-

देशं॥ स्नेहं विना सकल विभ्रम भाव कर्त्री वारांगने वनृपरिवच्चडि
काद्यमुक्ता॥ ९९॥ स्वर्गापगायास्तरलैस्तरंगैः पौरांगनानां कुटिलैः
कटाक्षैः॥ धर्मश्च कामश्च समेत्यतीरेत्यन्योन्यमायोधनमारभे
ते॥ १००॥ श्रीखंडखंडमवष्टुष्यसुधांशुविवेनीतंपयोधरतटी
परिवर्तनाय॥ मंदोदरीयमुररीकुरुते दृशाचेदंगे भवन्ति पुलकानि
पुलोमजायाः॥ १०१॥ आपांडुनाशिरसियत्रवलीकपोलेदंतावली
विगलितानचमेविषादः॥ एणीदृशोयुवतयः पथिमां विलोक्यता
ते निभाषणपराः शतकुंतघातः॥ १०२॥ मुद्गदालीधृतव्यालीकवीं
द्रवितुषाकथं॥ भक्तवल्लभसंयोगाज्जाताविगतकंचुकी॥ १०३॥ विप
श्चितामपश्चिमे विवादकेलिलंपटे सपत्नजित्यपत्रपेवरत्नखेटवी
सिते॥ बृहस्पतिः कृजल्पति प्रसर्पति कसर्पराडसंमुखश्च षण्मुखः
सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः॥ १०४॥ गोधूमचूर्णचयचारुस्रधाकराभामा
षप्रकारलवणाद्रकहिंशुगर्भा॥ हेय्यंगवीनद्रुदमज्जनकोमलांगी
पूरीमुखे विशतिपुण्यवतांजनानां॥ १०५॥ स्पंदंतांमुखमेवकुंजर
तयादि कुंजरैः कुंजराः ग्राम्याबावनवासिनो मदजलप्रक्लिन्नगंड
स्थलाः॥ आः कालस्य कुनूदलंशृणु सखे प्राचीनपालीमहास्त्रि
ग्धस्वादुकपोलकांतिरहितः कालोपि संस्पर्धते॥ १०६॥ अमरावती
पतित्वं शिवशिवलोकास्तु वांछन्ति॥ स्वीकुरु मनसि विचारं किमु सु
खममरावतीपते सुमते॥ १०७॥ शिवशिरसि शिरांसि यानि रेजुः
शिवशिवतानि लुठन्ति गृध्रपादैः॥ अपिरवलुविषमपुराकृतानां वि
लसति जंतुषु कर्मणां विपाकः॥ १०८॥ कृतुकुलमकलंकमायतास्याः कृत
रजनीचरसंगमापवादः॥ अपिरवलुविषमपुराकृतानां विलसति जंतुषु
कर्मणां विपाकः॥ १०९॥ कांतो दृष्ट्वा चरणयुगलसालुनायप्रवृत्तामस्मिन्ना
ष्ट्रेश्रियमिति मनुपापठीतिप्रयत्नात्॥ देवस्य त्वेति च वत्तपुनर्वीतिकायाः
प्रदाने जाभाता ते जडमतिरयंछादसः किं करोमि॥ ११०॥ मद्देहे मषकीव
मूषकवधू मूषीव मार्जिका मार्जरीव सुनीषु नीव गृहीणी वाच्यः किमन्यो
जनः॥ मूर्च्छापन्नशिथूनसून्विजहतो दृष्ट्वा तु शिलीरवाल्लूता तंतुविता

नसेवतसुरवीचुल्लीचिरंशेदिति॥१११॥पीठाःकच्छपवत्तरंतिसलिलेसंम
 र्जनीमीनवत्दर्बीसर्पविवेष्टितानिकुरुतेसंत्रासयंतीशिश्नून्॥शूर्पाधीर
 तमस्तकाचगृहिणीभित्तिश्चपातोन्मुखीरात्रौपूर्णतडागसेनिभमभूद्राज
 न्मदीयंगृहं॥११२॥यंनीराल्पवनेरवरांशुपतनंतैलापुतिःकंडनंसौरेतेज
 सिसंस्थितिःकिलमुहुःकांताकरैःपेषणं॥तसस्नेहनिमज्जनंसुकथिका
 संमज्जनंदुःसहंनोमन्येयुवतीकरैर्जनपुनःस्वच्छेदंनयादृशं॥११३॥क
 स्त्रैयच्छुतिसज्जनोबहुधनंसृष्टंजगत्केनवाशंभोर्भातिचकोगलेयुवति
 भिर्वेण्यांचकाधार्यते॥गौरीशःकमताडयच्चरणतःकारक्षिताराक्षसै
 रारोहाद्वरोहतःकलयतामेकंदूयोरुत्तरं॥११४॥बालातन्वीमृदुरियमि
 नित्यज्यतामत्रशंकादृष्ट्वाकाचित्भ्रमरभरतोमंजरीभज्यमाना॥तस्मा
 द्देवारहसिभवतानिर्दयपीडनीयानंदाक्रांताविसृजतिरसंनेक्षुयष्टिःस
 मग्रं॥११५॥कर्णाटीसुरतोपचारचतुराधूर्तामहाराष्ट्रजागौडीप्रौढगुणायु
 चिर्द्विडजाचितंहराकौंकणी॥आध्रीपीनपयोधराचकुटिलालाटीसदा
 लंपटामुग्धास्निग्धविलोचनाचविरहाक्रांतासदागुर्जरी॥११६॥नाराय
 णंत्रिनयनंनलिनासनंवानाशंयथेच्छमनुगच्छतिजीवलोकः॥गात्रं
 जगन्त्रितयमोहनमंगनानांकूलंकषस्तनभरकुलदेवतंन॥११७॥नमो
 भातिमलेनकंजरुहैःपूर्णेदुनाशर्वरीशीलेनप्रमदाजवेनतुरगोनित्ये
 त्सवैर्मंदिरं॥वाणीव्याकरणेनहंसमिश्रुनेनैक्यसभापंडितैःसत्सुत्रेणकु
 त्वयावसुमतीलोकत्रयंविष्णुना॥११८॥काविद्याकवितांविनार्थिनिजनेद
 नंविनाश्रीश्रवकाकःसूनुर्विनयविनाकुलवधूःकास्वामिभक्तिंविना॥धर्म
 कःकृपयाविनाक्षितिपतिःकोनामनोतिंविनाभोगःकिंरमणींविनाज
 निजुषःकिंजन्मकीर्तिंविना॥११९॥कोलाभोगुणिसंगमःकिमशुभंम
 ज्जेतैरैःसंकथाकाहानिःसमयच्युतिर्निपुणताकाधर्मतत्त्वेरतिः॥कः
 रोविजितेन्द्रियःप्रियतमाकाऽनुव्रताकिंधनंविद्याकिंसुरवमप्रवासवस
 तीराज्यंकिमाज्ञाफलं॥१२०॥उब्बाकोपिमहीधरोलघुत्तरोहोर्भ्याधृतो
 लयायेनत्वंदिविभूतलेचसततंगोवर्द्धनोद्धारकः॥त्वान्नैलोक्यधरंवह
 कुचयोरग्रंनतद्रण्यतेकिंवाकेशवभाषणेनबहुनापुण्यैर्यशोलभ्यते॥१२१॥

अथसमस्याख्याने

सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात्॥दलितश्चकितःश्च

स्तवसे न्ये विमर्षति ॥ १॥ कस्यापि ॥ पूर्वार्धमत्र समस्या ॥ कामेका
मदुबं—भुंस्वमित्रायवरुणायच ॥ वयं धीरेशादनेन सर्वान्कामान
शीमहि ॥ २॥ कस्यापि ॥ पूर्वार्धतुरीयपादश्च समस्या ॥ असमाने
समानत्वं भविता कलहे भम ॥ इति मत्वा ध्रुवं मानी मृगात्सिंहमला
यते ॥ ३॥ कस्यापि ॥ तुर्यपादः समस्या ॥ विद्यायां दुर्मदो येषां का
र्षण्यं विभवे सति ॥ तेषां देवाभिशाप्तानां सलिलादग्निरुत्थितः ॥ ४॥
कस्यापि ॥ अत्रापि चतुर्थपादः समस्या ॥ दामोदरकराघातविह
लीकृतचेतसा ॥ दृष्टं चाणूरमल्ले न शतचंद्रं न भस्तलं ॥ ५॥ बाणस्य
॥ चलत्तरंगरंगायांगंगायां प्रतिबिंबितं ॥ सचंद्रं शोभतेत्यर्थं शतचं
द्रं न भस्तलं ॥ ६॥ राघवभट्टानां ॥ अंत्यपादः समस्या ॥ भीष्मग्रीष्म
तुसंतस्रश्च न्यरध्यांतरस्थयोः ॥ अन्योन्यालापसुखिनो यूनोश्च
द्रायते रविः ॥ ७॥ युनोश्च द्रायते रविरिति पदैकं समस्या ॥ सीतास
मागमोत्कंठाकर्णौ तौ कृष्टधन्विनः ॥ राघवस्य शरांगारैः समुद्राद
ग्निरुत्थितः ॥ ८॥ कस्यापि ॥ समुद्रादग्निरुत्थित इति पदैकं सम
स्या ॥ स्वस्तिस्तत्रियदेवाय ——— जगद्देवाय भूभुजे ॥ यद्यशः
पुंडरीकोत्तर्गगने भ्रमरायते ॥ ९॥ कस्यापि ॥ गगनं भ्रमरायत इति
पदैकं समस्या ॥ यत्कंठे गरलं विराजति तरांशीर्धं च मेदाकिनीसू
त्संगे च शिवा मुखं कटितटेशादूलुचमाम्बरं ॥ आयायस्य रूपं
द्विविश्वमखिलं तस्मै नमः शोभवे जंबूवज्जलबिंदुवज्जलजवज्जं
बालवज्जालवत् ॥ १०॥ कस्यापि ॥ अंत्यपादे समस्या ॥ रथस्यै
कंचक्रं भुजगयमितासप्ततुरगानिरालंबो मार्गश्चरणरहितः सा
रथिरपि ॥ रविर्गच्छत्यंतं प्रतिदिनमपारस्य नमसः क्रियासिद्धिः
सत्त्वेव सति महतां नोपकरणे ॥ ११॥ कस्यापि ॥ विजेतव्यालं का
चरणतरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्योरणभुविसहायाश्च क
पयः ॥ तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलं क्रियासिद्धिः
सत्त्वेव सति महतां नोपकरणे ॥ १२॥ धनुः पौष्पमौर्वीमधुकर
मयीवामनयनादृशां कोणे बाणः सुहृदपि जडात्मा सितकरः ॥

तथाप्येकोनंगस्त्रिभुवनमिदं व्याकुलयति क्रियासिद्धिः सत्त्ववसा
तिमहतां नोपकरणे ॥१३॥ घटे जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसन
वनेवासः कदाशनमपि च दुःस्थं वपुरिदे ॥ तथाप्येको गस्त्यः सक
लमपि बह्वारिधिजलं क्रियासिद्धिः सत्त्ववसतिमहतां नोपकरणे
॥१४॥ केषामपि ॥ समस्याचतुर्ष्वपिश्लोकेषु स्फुटैव तुरीयपादः
यैकैव ॥ अस्माकं जलजीविनां जलमिदं सद्वाजिराजिव्रजेः पातवं
पररक्त रक्तमनसां तृप्तिः पतीनां क्षयः ॥ मत्त्वैवं महाराज देवचूपात्
त्वज्जैत्रयात्रोत्सवे मत्सीरोदिति मक्षिका च हसति ध्यायं निवाम
श्रुवः ॥१५॥ आनंददेवानां ॥ समस्या पूर्ववदंत्यः पादः ॥ स्फुरिते
जठरे विष्णोर्नवनीतभुजः शिशोः ॥ मक्षिकापादघातेन केपितं भु
वनत्रयं ॥१६॥ शार्ङ्गधरस्योत्तरार्धं समस्यात्र ॥ रामाभिषेके मद
बिल्लायाः कराच्युतो हेमघटस्तरुण्याः ॥ सोपानमासाद्य च कर
शब्दे ठं ठं ठं ठं ठं ठं ठं ठं ठं ॥१७॥ कस्यापि ॥ समस्या स्फुटां लेपा
दे ॥ उन्नमय्य सकचग्रहमास्यं चुंबति प्रियतमे हठचृत्या ॥ ऊंडूं
ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं ऊंडूं
मस्या तृतीयपादः ॥ प्रलयसहायकरावचितागोलानाचम्य सक
लभूमिरुहां ॥ विलसति दवदहनावलि रिरिहजलवादः परंशरणं ॥
॥१८॥ मुरारेः ॥ प्रलयसहायकरावचितागोलानाचम्ये निपदैकं सम
स्या ॥ सरतायनमस्तस्मै जगदानंदहेतवे ॥ आनुषंगिकफलं यस्य
भोजराजभावाद्दशाः ॥२०॥ सरस्वती कुटुंबदुहितुः ॥ पूर्वार्धमत्र स
मस्या ॥ अतसी पुष्पसंकाशं खंवीस्य जरुदागमे ॥ येव योपि हि जीवं
तिनतेषां विद्यते भयं ॥२१॥ मेघस्या ॥ आद्यंतपादौ समस्यात्र ॥ मम
करग्रहणाद्यपणीकृतं यदि न राघवतोप्यधिरोहति ॥ सखितदैव
मभून्मम जीवितं शशकशृंगमयंकठिनंधनुः ॥२२॥ कस्याप्यंत्य
पादः समस्या ॥ चेतोहरापुंवतयः स्वमनोऽनुकूलाः सह्रांधवाः प्र
णतिनम्रगिरश्च भृत्याः ॥ गर्जति दंतिनिबहास्तरुलास्तरंगाः संमी
लनेन यनयोर्नहि किंचिदस्ति ॥२३॥ अपिरवलुविषमः पुरालुतानी

भवति हि जंतुषु कर्मणां विपाकः॥ हरशिरसि शिरांसि यानि रेजुः॥
 शिवशिवतानि लुठंति गृध्रपादाः॥२४॥ वागर्थाविव संवृत्तौ शत
 कोटिप्रविस्तरं॥ तुरसाहं पुरोधाय नेमुः सर्वसुराः शिवौ॥२५॥ श्रुत्वा
 सागरबंधनं देशशिराः सर्वैर्मुखैरेकदा तूर्णं पृच्छति वार्तिकान् स
 चकितो भीत्या परं संभ्रमात्॥ बहूः सत्यमपां निधिर्जलनिधिः की
 ल्मलधिस्तो यधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुद्धधिर्नारानिधिर्वारिधिः
 ॥२६॥ अंबाकुप्यति तात मूर्ध्नि विधृता गंगेयमुत्तं ज्यतां विदून् षण्
 मुखका गतिममचिरं मूर्ध्नि स्थिता यावद॥ कौपावेशवशादशेषवद
 नैः प्रत्युत्तरं दत्तवानं भोधिर्जलधिः पयोधिरुद्धधिर्नारानिधिर्वारिधिः
 ॥२७॥ सर्वस्य हे सुमतिकुमती संपदा पत्तिहेतू एको गोत्रे प्रभवति पु
 मानयः कुटुंबं विभर्ति॥ वृद्धो यूनासहपरिचया त्यज्यते काभिनीभिः
 स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा तद्विगेहे विनष्टं॥२८॥ आषाढी कार्तिकी मा
 घी वचा शुंठी दूरीतकी॥ गद्यायां पिंडदानेन पुण्याश्लेषमहरानृणी॥
 २९॥ कांचिद्दिनार्धसमयैरेविरश्मि तस्मान् नीलांशुकांचलनिलीनमुखे वदुर्बिंबा
 ॥ तोतादशी समनुवीक्ष्य कविर्जगाद राहुं हृदि वाग्रसति पर्वविना किलेदुं॥३०
 तर्तुपर्वतसन्निभेन कपिना लीबूकृतां वक्षसि स्त्रिप्रवीक्ष्य निमज्जती मथ
 तलस्पृष्टा स्तरंतीः शिलाः॥ लोके वृत्त्यपरे विभीषणजने सेत्याह सेतूद्यमेतुं
 वीमज्जति सेतुरंति दृष्टप्रेतो दिवानृत्यति॥३१॥ ख्यातस्त्वं फलवृष्टिपुष्टि
 मनस्वाधीन जांबूनदः शीर्षास्तेरिपु संपदः प्रतिदिनं मित्रो दये मोदसा पा
 श्यान् कुक्षे विलेबने महोदतांतरस्तेजसा जंबूवज्रलंबिदुवज्रलज्जवालवज्राल
 वत्॥३२॥

(१) संमीलनेन यनयोरिति चतुर्थपादः समस्या (२) हरशिरसीत्युच्चारार्थं समस्या (३) नेमुः
 तिचतुर्थपादः आद्यपादत्रयसमस्या पूरणं (४) अपां निधिरित्यादिसमस्या (५) अंभोधिरि
 त्यादिचतुर्थपादः स० (६) सर्वस्य हे एको गोत्रे वृद्धो यूना स्त्रीपुंवच्च इति चत्वारि पाणिनेः सूत्राणि समस्या
 चतुर्थपादेषु (७) पुण्याश्लेषाहरावृणीति चतुर्थपादः स० (८) राहुं हृदि वाग्रसतीति चतुर्थपादः समस्या ॥
 १ चेतो हरामजोहारिण्यः २ युवतयस्तरुण्यः ३ इति निवहांगजसमूहाः ४ तरलाश्चंचलाः
 ५ संमीलने निमीलने ६ विषमः क्लेशदः ७ विपाकः परिणामः ८ इदं क्रियाविशेषणं ९ तुरसाह
 मिदं १० शिवौ पार्वतीशंकरौ ११ सेतुबंधं १२ रावणः १३ द्रुति १४ वृत्तांततापकान् १५ माता
 १६ मस्तके १७ त्यज्यतां १८ क्रोधपरत्वेन १९ पद्मीमुखैरित्यर्थः २० आषाढी कार्तिकी माघी वचा
 दशी पुण्याः वचा शुंठी दूरीतकी श्लेषहरा गद्यायां पिंडदानेन अनृणीपितृक्रणान्मुक्तइतियो
 जनां २१ मध्याह्ने २२ सूर्यकिरणसेतुं २३ नलिवस्त्रांचलपिहितमुखचंद्रां २४ स्वर्भातुः॥ ३॥

काशंभुकांताकिमुचन्द्रकांतंकांतामुखंकिंकुरुतेभुजंगः॥कःश्रीप
तिःकाविषमासमस्यागौरीमुखंचुंबतिवासुदेवः॥३३॥कस्तूरीज
यतेकस्मात्कोहंतिकिरणाकुलं॥किंकुर्यात्कातरोयुद्धेमृगात्सिंहप
लायते॥३४॥हीनहत्यादधात्येवलाघवंमहतामपि॥इतिमत्ता
दिपद्मेपीमृगात्सिंहःपलायते॥३५॥तिष्ठार्जुनाद्यसंग्रामेत्वांहनिष्य
म्यहंशरैः॥तिष्ठामि - कर्णकिंमूढमृगात्सिंहःपलायते॥३६॥क
षेरस्याश्रमेपुण्यशापसंत्रस्तमानसः॥मुहोघतापिप्रायोयंमृगसि
हःपलायते॥३७॥अयंमृगःसमायातिमृगात्सिंहःपलायते॥ततो
वेगात्पलायस्वत्वरितस्वरितैःपदैः॥३८॥दैत्यानांमनसिदयाजा
तालुष्णमिहरक्षितुंकस्मात्॥द्रष्टुंदेवमजस्रंदैत्यस्त्रीणामपिप्री
तिः॥३९॥श्रीनाथनःश्रुतमितिबहुधाभ्रमतामयानृलोकेषु॥श्री
लंबाधूनांदैत्यस्त्रीणामपिप्रीतिः॥४०॥कःकांतारमगात्पितुर्वचन
तःसंश्लिष्यकंठस्थलींकामीकिंकुरुतेचगृध्रहठतश्छिन्नंप्ररूढंचकिं
॥कोरसःकुलग्रिरेवरभवच्चंद्रातपद्मेष्टिकोरामश्चुंबतिरावणस्यव
दनंसीतावियोगातुरः॥४१॥विधेपिधेहिशीतांशुयावन्नायातिमां
प्रियः॥आगतेदयितेकुर्याःशतचंद्रंनभस्तलं॥४२॥सुमेरुशिर
रप्रांतस्फुरद्दिव्यवधूसुरवैः॥परितःस्फुरिवैःशंकेशतचंद्रंनभस्त
लं॥४३॥कर्पूरपूरच्छविवादविद्यासंवावदूकद्युत्तिशुक्तिताम्रे॥
इंदोचपद्मेषितयोवितानसूर्योदयेरोदितिचक्रवाकी॥४४॥वि
लोक्यवालामुखचन्द्रबिंबकंठेचमुक्तावलिहारताराः॥पुनर्नि
शायाभयभीतभीतासूर्योदयेरोदितिचक्रवाकी॥४५॥सर्वस्यजं
तोर्भवतिप्रमोदोविरोधिबर्गेपरिभूयमाने॥तिरोहितेत्वद्यशसानरं
द्रुचंद्रोदयेनृत्यतिचक्रवाकी॥४६॥मधौमंदमंदंमरुतिशिशिरेवा
तिरुचिरेकुलस्त्रीभिःकृष्णेविहरतितथावृष्णिनिकरे॥उषायोषातो
षाहदनमनिरुद्धस्यमिषतोपुरःपत्युःकामात्प्रवशरमिममालिंग
तिसती॥४७॥स्वयंसंराध्येशंपुरभिदमनत्येनतपसामहंदंस्तोष्य
त्रिदशरिपुनाशादमुकरात्॥समायातेपार्थेद्रुपदतनयाकुशविक

लापुरःप लुःकामातृश्वशुरमिममालिंगतिसती॥४८॥ त्वंनोगो
 त्रपतिस्तवेदुरधियस्तस्यामृतंत्वत्करेतेनव्याधशराहतांप्रण यि
 नीमेनांपुनर्जीवय॥ इत्यूर्ध्वगगनेनिशापतिमृगेकारुण्यमातन्वतः
 शृंगाग्रादपतत्त्वगस्थरुदतोवाप्याबुभूमंडले॥४९॥ वहलवल
 समर्थमेघनादादयोमेसपदिपुधिविशंतःकीटहस्तेनिपेतुः॥ इति
 चदतिदशास्यो हस्ततारंबितसमशकलकरंप्रेहस्तिपूथंप्रविष्टं॥५०॥
 मृगशिशनयनायाअक्षिपस्मप्रकोणेविलसतितरलायातारका
 तारकेव॥ प्रतिफलितद्रहोष्ट्रेभ्रांतिरास्तेजजानांतिलतुषपुटको
 णेमक्षिकोष्टंप्रसूता॥५१॥ रामत्वत्कीर्त्तिरुक्षात्बहुतरममला
 दुत्थिताःकोरकायेतन्मध्येरुद्ररूपोप्यजनिस्त्वलुयशःकोरकस्त
 स्यचाड्ये॥ आस्यश्रोत्राक्षिकूपास्तदुपरिचशिरस्तत्रचास्तिस्त्र
 वंतीसूच्यग्रेकूपषट्कृतदुपरिनगरीतत्रगंगाप्रवाहः॥५२॥ उद्दमा
 र्काशुदीप्यद्दिनमणिमणिभिर्भस्मितांतेसमंताद्वायुव्याधूयमान
 ज्वलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णे॥ कांतारेस्मिन्नृपात्तेमथि
 पथिकभवेकापिपाथोयतेनासूच्यग्रे॥५३॥ नक्कापिरामाहित
 संशयोयाविनाननात्वंजनकात्मजायाः॥ पुरःसुराणांकपुरःसरा
 णामंगारपूर्णकमलंप्रफुल्लं॥५४॥ पुंजायमानारुणरत्नहारेकां
 तोरसिस्त्रावदनंगभाति॥ सिध्येदमुष्योपमितिर्द्यदस्यादंगारपूर्ण
 कमलंप्रफुल्लं॥५५॥ स्तुतं पतंतं प्रसमीक्ष्य पावकेन बोधयामास
 पतिंपतिव्रता॥ तदाह्यसौतद्व्रतशक्तिपीडितोद्दुताशनश्र्वदनपंक
 शीतलः॥५६॥ नीलाज्वद्युतिनयनंनितांतवृत्तमास्यश्रीपरिवि
 त्तचंद्रिकाविलासां॥ स्नातायाःसरसिविलोक्यवक्रचंद्रमध्यान्हे
 मुकुलितमेबुजं वनेषु॥५७॥ पुरोरेवापारेगिरिरतिदुरारोहशि
 खरःशरःसर्वैःसर्वोदबदहनदावव्यतिकरः॥ धनुःपाणिःपश्चा
 च्छवरहतकोधावतिभृशंनगंतुंनस्थातुंहरिणशिशुरेषःप्रभव
 ति॥५८॥ सौमित्रिर्वदतिबिभीषणायलंकांदेहित्वंभुवनपतेविनैवको
 षं॥ एतस्मैरघुपतिराहवाक्यमेतत्त्विक्रीतकरिणि किमंकुशेविवा

दः॥५९॥ नारब्धकुचपरिरंभणेषु वा म्यं वै मत्यं व्यरचिनचुबने
 दाचित्॥ किं नीवीगतमबलेरुणत्सिपाणिं विक्रीते करिणिकित
 कुशे विवादः॥६०॥ गोविंदस्वयमकरोत्सरोजनेत्रे प्रेमांधावर
 पुरर्पणे सरित्वं॥ कार्पण्यं न कुरुद्रावलोकदाने विक्रीते की
 णिकिमंकुशे विवादः॥६१॥ समीचीनाचीनां शुकपरिवृतां गोप
 लसकुचापीनाहीनाजघनघनभागे ज्ञावदना॥ नदीनादीनां त
 कलितमदनास्यमधुनानवीनामीनाक्षीव्यथयतिमुनीनामपि
 नः॥६२॥ स्फुरन्नानारत्नारुणितवसना वृत्तमसृणस्तनापीनाम
 तातरसजघनाहंसगमना॥ स्मराधीनासीनाकविहृदिजिताशे
 षललनानवीनामीनाक्षीव्यथयतिमुनीनामपिमनः॥६३॥ उदा
 सीनालीनामपिवचसिलीनातनुलसन्त्रपाधीनादीनारूपनपद
 नायकधृता॥ कवीनामासीनाहृदिकुसुहिनीनाश्ववदनानवीना
 मीनाक्षीव्यथयतिमुनीनामपिमनः॥६४॥ निलीनावेशमांतका
 मपिसरवीनामभिहितैः कृताधीनाः हीनाकृतिरपिमतीनामपि
 षया॥ कवीनामज्ञत्वं ज्ञपयति विपीनातनुतयानवीनामीनाक्षी
 व्यथयतिमुनीनामपिमनः॥६५॥ कुचाभ्यां भास्वती विजितलकु
 चाभ्यां पुवमनोहरंती बिबोकैः सरसि विहरंती मधुरगीः॥ तरुण
 लावण्यं किमपि विदधाना भवति धौनवीनामीनाक्षीव्यथयतिमु
 नीनामपिमनः॥६६॥ मांसाक्षीकृत्यमुग्धो विजयमभिलषन् लेख
 यामास शंभुर्भूषामन्मोलिमालासदशनवशतीरक्षपातान् विवि
 त्य॥ गोप्यं प्याने जटुहीर्जितिनवनरवभूस्तन्विशेषातदित्यं शी
 णां सैव वंध्याममनवतिरभूच्छोचनानामशीतिः॥६७॥ प्रत्येकं दि
 व्यतीशानिलतपनवसूतसन्नतस्त्वं यथा भूऽश्रीषीस्त्वं यथा च
 स्वरसहितलसन्मूर्च्छनागानतानात्॥ कृष्णन्यस्तान्यमौलीस
 णवदवसरे सा च सा च प्रसादाच्छीर्षाणां शेषवंध्यातवनचतिरभू
 लोचनानामशीतिः॥६८॥ उन्नादांबुदवर्धितां धतमसि प्रभ्रष्ट
 उन्नं डले काले यामिकजाग्रदुग्रसुभटव्याकीर्णकोलाहले॥ क

स्यासुहृदर्णवांबुवडवावन्हेर्यदंतःपुरादाथातासितदेवजासिकत
कंमन्येभयेयोषितं॥६५॥ उग्रग्राहमुदन्वतोजलमतिक्रामत्यना
लंबनेव्योन्निभ्रास्यतिदुर्गमसितिभृतांमूर्धानमारोहति॥व्याप्तं
यातिविषाकुलैरहिकुलैःपातालमेकाकिनीकीर्तिस्तेमदनाभिराम
कृतकंमन्येभयेयोषितं॥७०॥ रेपुत्रसत्संगमवाजुहित्वमसत्स
संगंस्वरयाविहाय॥धन्योपिनिंदालभतेकुसंगात्सिंदूरविंबुर्विध
वाल्लाटे॥७१॥ उदारालंकारासुललितपदाकृष्टतरेसासमाप
न्नाशय्यामननुगुणमावाक्यमुभगा॥स्फुरद्गर्भाभ्यर्णस्थित
जनघनानंदवसतिःसमस्यावेश्येवप्रतिपुरुषमेषाविलसति॥१
॥७२॥ इतिबृहत्शार्ङ्गधरविरचितायांपद्म्यासमस्यारव्यानपरिच्छे०

अथप्रहेलिकापद्धतिकूटारव्यानम्॥

अपदोदूरगामीचसासरोनचपंडितः॥अमुरक्स्फुटवक्ताचयोजा
नातिसपंडितः॥१॥ कस्यापि॥अत्र—लेखपत्रंप्रकटं॥वनेजाता
वनेत्यत्कावनेतिष्ठतिनित्यशः॥पण्यस्त्रीनतुसावेश्यायोजाना
तिसपंडितः॥२॥ कस्यापि॥अत्रनौका॥गोपालोनैवगोपालःत्रि
शूलीनैवशंकरः॥चक्रपाणिःसनोविष्णुर्योजानातिसपंडितः॥३
कस्यापि॥अत्रमहोदधः॥उच्छिष्टंशिवनिर्माल्यंवमनंशवकर्पटं॥
काकविष्ठासमुत्पन्नःपंचैतेतिपवित्रकाः॥४॥दुग्धगंगामधुपद्मं
वरपिप्पलश्चेत्यर्थः॥विजितात्मभवद्देविगुरुपादहतोजनः॥हि
मापहामित्रधरैर्व्याप्तंव्योमाभिनेदति॥५॥देडिनः॥विनागरुडेन
जितइन्द्रःतदात्मभवअर्जुनस्तद्वेषीकर्णःतद्गुरुःसूर्यःतत्पादहत
स्तत्किरणमंतप्तःहिमापहोग्निस्तदमित्रंपानोयंतद्वरोमेषः॥॥
इतिप्रहेलिकार्थः॥काचिन्मृगाक्षीप्रियविप्रियोगेगेतुंनिशापार
मपारयंती॥उद्गातुमादायकरोणवीणामेणांकमालोक्यशनैरहा
सीत्॥६॥कस्यापि॥गीतप्रियोपननुमृगांकेमृगोमत्ययुक्तंगीत
माकर्णयितुंमृगांकाञ्चेदवतरेत्तदाचंद्रोनिःकलंकःस्यात्तेनचमनु
खसाम्येलभेतप्रियविप्रियोगेममसंतापकरश्चहिमांशुरतोस्यश

ब्रूतस्यमदाननस्यसाम्यंमाभूयादित्याशयेनवीणामहासीर
 तिप्रहेलिकार्थः॥ तरुण्यालिंगितःकंठेनितंबस्थलमाश्रितः॥
 गुरूणांसन्निधानेपिकःकूजतिमुहुर्मुहुः॥७॥ कस्यापि॥ कलशः
 ॥ अवलोक्यस्तनौबद्वागुंजाफलविभूषितौ॥ निःश्वस्यरोदितुं
 ग्नाकुतोव्याधिकुटुंबिनी॥८॥ धर्मदासस्य॥ शबरस्त्रीपुत्रजाय
 याःकुचौगुंजाफलालंकृतौदृष्ट्वाकुतोनिःश्वस्यरुरोदयतोमत्स्य
 एनामनुरक्तस्तथाक्षीणतांगतोयथागजान्विनिहस्यगजमुत्ता
 फलहारैस्तनौविभूषयितुंनालं॥ अतोनिःप्रयासलभ्यैर्गुंजाफलै
 र्विभूषयतिक्षीणेचसतिपुत्रेतदर्जितधननिर्वाह्यवृत्तिकस्यसत्
 स्यापिकुटुंबस्यजीवितसंदेहःअतोव्याधकुटुंबिनीदुःखेनसनिः
 श्वासंरोदितुंलगेतिप्रहेलिकार्थःप्रकटीकृतः॥ गीत्वाकिमपिआ
 धःशृंगजग्राहतरुणहरिणस्य॥ तमथसमीक्ष्योद्यतकरमेणीम
 पिलज्जिताव्याधी॥९॥ शार्ङ्गधरस्य॥ अस्यार्थः॥ व्याधःकिमप्य
 द्रुतंगीत्वागीतमूर्च्छनाविलीनचित्तस्यहरिणतरुणस्यशृंगज
 ग्राह॥ किमर्थयतोमङ्गीतसुखितःत्वमतोममापेक्षितमिदंस्वकी
 यंशिरोदेहीतिअथतंहरिणंशिरोदानाद्योद्यतकरंसमीक्ष्यतज्जा
 यांहरिणीमपिपत्युर्भक्त्यानिजशिरोदानाद्योद्यतकरांसमीक्ष्य
 व्याधस्यसार्थचारिणीव्याधीलज्जिताकेनहेतुनायतोयंहरिणो
 दाताइयंचहरिणीपतिभक्तादातृजायामत्कांतस्तयाचकःअ
 चयाचकजायावरमेतेपशवोनवयंमनुष्याः॥ इत्यभिप्रेत्यलज्जि
 ता॥ अयंप्रथमोर्थः॥ अथवाव्याधजायायाःपूर्वपरिणीतःपुरुषो
 मृतःसचविद्यमानःसंगृहीतोद्वितीयःपुरुषःतंचविलोक्यचिति
 तवतीयतोनिजकांतवियोगासहिष्णुःशिरोदानाद्योद्यतकराप
 तिभक्तावरमियंहरिणीअहंचपरिणीतप्रियमरणेपिजीवित
 संगृहीतभर्तृकावासतीमनुषीइतिलज्जिता॥ इतिद्वितीयोर्थः
 अथवाइतिचितितंतयायतोयेनकर्णेनगीतंश्रुतंतस्यकर्णस्यदा
 तुःपुरोयाज्जायैकरोनप्रसारितोव्याधेननीरसकठिनकुटिलस्य

शृंगस्यतुपुरप्रसारितद्वितिव्याधेनानुचितकृतामूढेनकृतेष्य
नौचित्येस्वयंमृगयूथपतिर्गीतरसज्ञोक्तपात्रविचारःस्वभाव
रूपणंयाचकंजानन्निजशिरोदानाद्योद्यतकरोजातःव्याधीच
तंचहरिणंचतुरंज्ञात्वाव्याधंतमूर्खमवगम्यएणीचैनादृशच
तुरपतिपत्नीत्वेनसुभगांसंभाव्यस्वयंलज्जितेतिहृतीयः॥ ॥
अपांडुपीनकठिनंवर्तुलंसुमनोहरं॥करैराकृष्यतेत्यर्थंकिंरुद्धै
रपिसस्पृहं॥१०॥दुर्वारवीर्यसरुषित्वयिकाप्रसुप्ताश्यामासपत्नं
हृदयेमुपयोधराच॥तुष्टेपुनःप्रणतशत्रुसरोजसूर्येसैवाऽद्यव
णैरहितावदनामकास्यात्॥११॥सदारिमध्याऽपिनंवेरियुक्तानि
तांतरक्ताऽपिसितैवनित्यं॥यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतिकाकानाम
कौतेतिनिवेदयाऽऽशु॥१२॥सर्वस्वापहरोनदस्युकुलजःखड्गो
गभृन्नेश्वरोदोषाऽनिष्टकरोनधर्मनिरतःकीलालपोनाऽसुरः॥
नृणांपृष्ठपलायनोनपिशुनःशीघ्रंगमोनोहयःशश्वद्रात्रिचरो
नराक्षसगणःकोऽयंसखिब्रूहिमे॥१३॥वृक्षाऽग्रवासीनचपसि
राजस्त्रिनेत्रधारीनचशूलपाणिः॥त्वग्वस्त्रधारीनचसिद्धयो
गीजलंचविभ्रन्नघटोनमेघः॥१४॥एकचसुर्नकाकोऽयंबिल
मिच्छन्नपन्नगः॥क्षीयतेवर्द्धतेचैवनसमुद्रोनचंद्रमाः॥१५॥
अस्थिनाऽस्तिशिरोनास्तिबाहुरस्तिनिरंगुलिः॥नास्तिपादद्वयं
गाढमंगमालिंगतिस्वयं॥१६॥नरनारीसमुत्पन्नासास्त्रीदेहवि

१०) ३० पक्षविल्वफलं कुचयुगलंच नासिकाचूर्णनिक्षेपणार्थंरुद्धैरपिविल्वफलंश्रिय
तेइतिप्रसिद्धिः(११) ३० शस्त्री-आद्यवर्णहितास्त्री-हेदुर्वारवीर्यत्वयिसरुषिसतिसपत्न
हृदयेकाप्रसुप्ता-शस्त्रीप्रणतशत्रुसरोजसूर्येत्वयितुष्टेसतिसपत्नहृदयेप्रसुप्तासैवाद्यवर्णरहि
ताका स्त्री-११३) ३० सारिका- ११ उत्तरमल्लुणः ढेकूणइतिलोके(१४) ३० नारिकैरफलं नारल
इतिलोके(१५) ३० सूचिका- सुई- (१६) कंबुकः अंगरखा

१ श्यामवर्णलोहमयत्वात्-अन्यत्रषोडशवर्षिकी २ सुषुपयः जलंधरतीतिमुपयो
धरा लोहनिर्मितशस्त्रेणानीयदीयतेइतिप्रसिद्धिः पक्षे सुस्तनी ३ रिकारोमध्येयस्याः
४ सकारेणइतायुक्ता ५ ककारःअंतेयस्याः, सारिकासांडुकीतिप्रसिद्धा ६
सौगंदीतिवाप्रसिद्धा.

वर्जिता॥ अमुखीकुरुते शब्दं जातमाना विनश्यति॥ १७॥ दंतैर्ह
नः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः॥ गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि पर
देन गच्छति॥ १८॥ न तस्याऽऽदिर्न तस्याऽनौ मध्ये यस्तस्य तिष्ठति
॥ तवाऽप्यस्ति ममाऽप्यस्ति यदि जानासि तद्दद॥ १९॥ य एवादिः
स एवांतो मध्ये भवति मध्यमः॥ प एतन्नाभिजानीयात्तृणमात्रं
न वेत्ति सः॥ २०॥ पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति सारथिः॥ चलते व
शुबेगेन पदमेकं न गच्छति॥ २१॥ अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति द्वौ भुजौ
करवर्जितौ॥ सीताहरणसामर्थ्येन रामो न च रावणः॥ २२॥ विरा
जराजपुत्रारितन्नामचतुरक्षरं॥ पूर्वार्द्धं तव शत्रूणां परार्द्धं तव
संगरे॥ २३॥ जाता शुद्धकुले जघान पितरं हत्वा पिशुद्धा पुनः स्त्री
चैषा वनिता पितैव सततं विश्वस्य या जीवनं॥ संगं प्राप्य पितामहे
न जनकं प्रास्तूतया कन्यका सा सर्वैरपि वंदिता सिति तले सानाम
कानापिका॥ २४॥ ॥ इति प्रहेलिका ॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथापन्हुतिः

रुचिरस्वरवर्णपदारसभाववती जगन्मनोहरसि॥ तत्किं तरुणी
न हिनहि वाणी बाणस्य मधुरशीलस्य॥ १॥ सीत्कारं सेजनयति ब्र
णयत्यधरंतनोति रोमांचं॥ नागरिकः किमु मिलितो न हिनहि सा
खिदैर्मनःपवनः॥ २॥ धर्मदासस्येतौ॥ ॥ काले पयोधराणाम
पति कथानैव शक्यते स्थातुं॥ उत्कंठिता सितरलेन हिनहि सति
पिच्छलः पंथाः॥ ३॥ कस्यापि॥ प्रहरति न पंचबाणः केवलमवलेति
मेषोपि॥ वर्षति परं न देवः स्रज्ज्वाली विप्रयोगते॥ ४॥ कस्यापि
मधुरस्वनाधृतोर्णामण्याभरणा मुशोभना सुदती॥ मत्तकंधोचित
देहाभिसौंदर्यिताः स्ति किं न मे वीणा॥ ५॥ रोगी भिनत्ति निद्रां तल
न नहाति निष्ठुरं दशति॥ चतुरे किंप्राणेशो न हिनहि सखि मत्कुणव्रात

(१७) ३० छोटिका (जुद्धकीतिलोके) नरनार्यै अंगुष्ठमध्यमांगुली (१८) उत्तरं उप
त्त (जोडा) (१६) ३० नयनं (डोका) ॥ १ धृतोर्णादिदशाः पक्षे धृतोर्णव
स्था २ शोभनादंतायस्याः सा पक्षे हस्तिदेत निर्मिता लंकावती ३ अनुरक्तः पक्षे रक्तवर्णः

वदंती नारचुत्तांतं पत्यौ धूर्ता सरवीधिया ॥ पतिबुधा सरिवततः प्र
बुद्धाः स्मीत्यपूरयत् ॥ ७ ॥ या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी
सुवंशोद्भवा गौरी स्पर्शसुरवाः ॥ वहा गुणवती नित्यमनोहारिणी
॥ सा केनाऽपि हता तथा विरहितो गंतुं न शक्नोः स्म्यहं रे भिक्षो त
व कामिनी न हिनहि प्राणप्रिया यष्टिका ॥ ८ ॥ आदौ गृहीतपाणिः प
श्चादा स्तूढजघनकटिभागा ॥ नखमुखलालनमुखदासाकिं रा
माऽस्ति नैव भो पौमा ॥ ९ ॥ तन्वी चारुपयोधरा स्रवदनाश्या माम
नोहारिणी नीतानिष्करुणेन केन चिद्दहो देशो तया दागता ॥ उत्सं
गोचितया तयारहितया किं जीवनाऽपेक्षया भिक्षो वेदयिताऽस्ति
किं न हिनहि प्राणप्रिया तुंबिका ॥ १० ॥ ॥ इत्यपह्नुतिः ॥ ७ ॥ ॥

अथ कूटश्लोकाः

केशवं पतितं दृष्ट्वा द्रोणो हर्षमुपागतः ॥ रुदंति कौरवाः सर्वे हा केशव
कथं गतः ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ केजलेशवं मृतकं द्रोणः कृष्णकाकः
कौरवास्तृगालाः ॥ एवमेतत्पद्यं सुगमं ॥ अंबरमंबुनिपत्रमरातिः
पीतमहीनगणस्य दाह ॥ यस्य वधूस्तनयं गृहमञ्जापातुसवो
हरलोचनवन्धिः ॥ २ ॥ दूरान्वयो यं ॥ सकृष्णो वयुश्चान्पानुयस्यां
बरं पीतं यस्य गृहमंबुनिपत्रमहीनगणस्य रातिर्गरुडः य
स्य वधूरञ्जा कमला यस्य तनयं हरलोचनवन्धिः दाह ॥ एवं
सुबोधमिदं पद्यं ॥ लक्ष्मीर्यादो निधेर्यादो नादो वादो चितं वचः ॥ वि
भ्यती धीवरेभ्यो या जडेष्वेव निमज्जति ॥ ३ ॥ कस्यापि ॥ लक्ष्मी
र्यादो निधेः समुद्रस्य यादो जलजंतुः अदो वचो वादो चितं न निर्वि
वादमित्यर्थः कुत इति चेत्तत्र तत्साधर्म्यहेतुः यतो धीवरेभ्यो जा
लिकेभ्यो यच्च मतिमद्भो विचक्षणोभ्यो विभ्यती त्रस्यंती जडेष्वेव
रुडयोरभेदाज्जलेष्वथ च कदर्थेषु मूढेष्वेव निमज्जति अंतर्गच्छ
ति अथ च कस्तुस्थिरं तिष्ठति ॥ ॥ इति सुबोधं पद्यं ॥ ७ ॥

१ पाणिग्रहो विवाहः पक्षे पाणौ धारणे नलालिता. २ कुलं वेणुश्च. ३ कंडूः
खरूज इति लोके. ४ समीपे स्थातुं योग्यया. पक्षे अंकमारोढुं योग्यया. ॥ ॥

पानीयं पातुमिच्छामित्वत्तः कमललोचने॥ यदि दास्यसि नेच्छ
 मिन दास्यसि सिपि वा म्यहं॥४॥ कस्यापि॥ यदि दासी असि नेच्छ
 मिन दासी असि तदापि वा म्यहमिति पदच्छेदेन सुबोधं पद्यं॥ न
 दीजलं केशवनारिकेतुर्नगाह्यो नाम नगारिस्तूनुः॥ एषो गनावे
 षधरः प्रमाथी जित्वा वयं नेष्यति चाद्य गावः॥ ५॥ बालभारतस्या
 — भो नदीज गंगा तनय भीष्म एष दृश्यमानः अंगनावेषध
 रः स्त्रीरूपधारी लंकेशवनारिकेतुः रावणवनभंजक हनुमध्व
 जः नगाह्योर्जुननामा यतः किंभूतः नगारिस्तूनुः इन्द्रपुत्रः उभौ
 कौरवाः अयं प्रमाथी हंता अद्य वो युष्माज्जित्वा गाश्च नेष्यतीत्य
 र्थः॥ चंचद्वादशनीलनीरजयुतं सप्तो बुजो द्वासितं नित्यं षोडशशो
 णपद्मरुचिरं धात्रानिशं सेवितं॥ क्षीरोभोधिगृहं सहस्रदलसत्
 र्यकविश्रान्तियत्यायाहूः कमलांगसंगिशयनं तन्नीलरोचिर्महः
 ॥६॥ शार्ङ्गधरस्यास्य व्याख्या॥ तन्नीलरोचिः श्यामप्रभं महस्तेज
 ल्मणालक्षणं वोयुष्मान्यायात्तत्किंभूतं कमलांगसंगिशयनं लक्ष्मी
 सनाथप्राप्यं पुनः किं सहस्रदलसत्पर्यकविश्रान्तिसहस्रफलदि
 व्यशयनशेषस्थितं पुनः क्षीरोभोधिगृहं दुग्धसमुद्रनिवासं पुनः
 धात्रानाभीसरोरुहस्थेन ब्रह्मणा अनिशं सेवितं मध्यासितं पुनः
 षोडशशोणपद्मरुचिरं षोडशरुणकमलमनोहरं तथा हि विष्णो
 श्रवत्वारो हस्ताः द्वौ चरणौ तावेत एव ब्रह्मणः द्वौ हस्तौ द्वौ पादौ ल
 क्ष्म्या इत्येवं षोडशशोणपद्मरुचिरं पुनः नित्यमविनाशि पुनः सप्तो
 बुजो द्वासितं चत्वारिमुखा निब्रह्मणः एकेनाभीसरोजमेकं विष्णो
 मेखमेकं लक्ष्मीसुरवमित्येवं सप्तो बुजो द्वासितं पुनः द्वादशनीलनी
 रजयुतं अष्टौ नयनानि ब्रह्मणः द्वे विष्णोर्द्वे लक्ष्म्या इत्येवं शोभमान
 द्वादशनीलोत्पल युक्तं अत्रापलुतिरलंकारः॥ एवं सुबोधमिदं पद्यं
 ॥ विकसितनयनाभ्यां कैरवं पंकजं च श्लथयति चरणां बुब्रुह्यचर्यं प
 योधेः॥ उरसिलसतियस्य श्रेयसां संप्रदायः सफणिनमधिशेते पद्य
 यापद्वनाभः॥७॥ अभिरामपशुपतेः॥ अस्य व्याख्या स पद्यनाभः

पद्मयासफणिनंशेषमभिधत्ते यस्य नयनाभ्यांचन्द्रसूर्यलक्षणाभ्यां
 कैरवंपंकजंचविकसति यस्य चरणौ बुगंगाजलंपयोधे ब्रह्मचर्यं श्रु
 थयति दूरीकरोति यस्योरसि श्रेयसांसंप्रदायः कौस्तुभमणिरुसति
 एवंविधः पद्मनाभः फणिनमधि शोते अत्राप्यपन्नूतिरलंकारः ॥
 विषंभुंस्वमहाराजस्वजनैः परिवारितः ॥ विनाकेन विनौनाभ्यां कै
 ष्णाजिनमकंदकं ॥ ८ ॥ अहिमिपुपतिकोतातातसे बद्धकोताहरत
 नयनिहंतप्राणदातृध्वजस्य ॥ सखिसुतस्तकोतातातसे पूज्य
 कोतापितृशिरसि पतंती जान्हवीनः पुनातु ॥ ९ ॥ भुर्जुनस्य दमेवा
 णानेमे बाणाः शिरवेडिनः ॥ सीदंति मम गात्राणि माघमासे गवाइ
 वा ॥ १० ॥ वायुमित्रसुतबंधुवाहनाः रातिभूषणशिरोवलंबिनी ॥ त
 ज्जवैरिभगिनीपतैः सरवापातुमांकुमललोचनो हरिः ॥ ११ ॥ इति
 ते कवरीभारः सुमनःसंगात्ययेति नीलत्वात् ॥ भवति चक्रेलाप्रव
 त्वा निर्जरसे व्यः कथं नुस्पातु ॥ १२ ॥ अतनुज्वरपीडिताः सिबाले
 तव सौख्याय मतो ममोपवासः ॥ रसमर्पय वैद्यनाथनाहं भवदावे
 दितलंघने समर्था ॥ १३ ॥ यामिविधावभ्युदिते पुनरेष्यामीति य
 दुदितं भवता ॥ जानात्युदंतमेतं नेदंते त्वेन सुगंधवधूः ॥ १४ ॥ ॥

१ विगतः षकारो यस्मात् २ केन विना ककाररहितं ३ नाभ्यां विना नकाररूपरहितं ४ कृष्णाजिनं अ
 त्रकंकारषकारणकारनकाराणां निष्कासने क्र. आ. जि. अं. इति स्थिते उभयत्र संधौ कृते राज्यं ५ रा
 तुरहितं ६ अहिः सर्पस्तद्विपुगरुडस्तत्पतिर्विष्णुस्तत्कोनालस्मीस्तत्तातः समुद्रसम्यक् बद्धोपैनेता
 दशोरामस्तत्कोताजानकीनस्याहरोहर्तारवणस्तत्तनयदं द्रजितनिहंतारुक्षणस्तत्प्राणदानाह
 नूमानसध्वजे यस्येतादृशोः र्जुनस्तस्य सखा रुष्णास्तत्सुतो मदनस्तत्सुतः अशुभस्तत्कोताउखात
 तातो बाणासुरस्तस्य सम्यक् पूज्यः शिवस्तत्कोतापार्वती तस्य ताहिमारुपस्तच्छिरसि पतंती जाह्न
 वीभागीरथीत्यर्थः ७ माघमा माघमा कर्कसी प्रोक्ता तदपत्यानि सेगवाइत्युक्ते कर्कट्या अपत्यानि य
 थाजन्मसमये तस्या अंगा निविदार्य बहिर्पतिवद्दिमे बाणामांगानि विदारयेतीत्यर्थः ८ वायु
 मित्रमग्निस्तत्सुतः षण्मुखस्तद्धूर्गजाननस्तहाहनं सूषिकस्तदरातिस्तर्पस्तद्धूषणशिवस्तच्छि
 रोः वलंबिनी गंगा तज्जोभीषस्तद्देरीशस्तद्दीप्तगिनीद्रौपदी तस्याः पतिरर्जुनस्तस्य सखा रुष्णाः ॥
 ९ कद्वब्रह्मवाचरतिकति आचारे क्विप् १० सुमनसा पुण्याणामन्यत्र देवानां संगतः ११ अद्वविष्णुमि
 वाचरति अति १२ भवद्वविषुवद्ववाचरति भवति १३ कलापो भूषणं तद्वत्तात्पक्षे कलापश्चंद्रस्तद्वत्तात्
 १४ जरारहितैस्तृणैः सेव्यः पक्षे निर्जरैर्देवैः सेव्यः १५ महान् पक्षे कामः १६ लंघनं समीपस्थितिश्च
 १७ भेषजं प्रीतिश्च १८ उपवासे उल्लंघने च १९ देवे च देव २० चत्तांतं उकारो तं च २१ दंतं त्वेन सत्यत्वे
 न तत्त्वेनेति भिन्नपदं दंतं त्वेन दूकरो न त्वेन च ॥

यस्यषष्ठीचतुर्थीचविहस्यचविहायच॥ अद्वैकयद्वितीयास्या द्विती
यास्यामहंकशं॥१५॥ समरेहेमरेखाः कंबाणंमुंचतिराघुवे॥ सरावणे
पिमुमुचेमध्येरीतिधरंशरं॥१६॥ शिलापितपदद्वंद्वानासार्पितका
द्वया॥ अभुच्चाक्तस्तनीनारीकथमेतद्विष्यति॥१७॥ सुवर्णस्य
सुवर्णस्यसुवर्णस्यचजानकि॥ प्रेषितातवराभेणसुवर्णस्यचसु
द्रिका॥१८॥ अकुबेरपुरीविलोकनंनधरांसूनुकरंकदाचना॥ अथ
तत्प्रतिकारहेतवेदमयेतीपतिलोचनेभज॥१९॥ अयिकांतपश
मेघं नहिनहिपापंतवाःतिपुण्यायाः॥ नहिनहिपश्युपयोधरमप
सारयकंचुकीमुरसः॥२०॥ निश्चितं ससुरःकोपिनकुलीनःसमे
मैतिः॥ सर्वथासुरसंबद्धंकाव्ययोनाःभिनेदति॥२१॥ येनाःकापि
पराभूतिर्दिनेनायकसूनवे॥ यज्ञोन्मोत्सभवाकांतंतन्मोहःश्रेयो
स्तवः॥२२॥ अनेकसुषिरंवाद्यंकांतंचक्रुषिसंशितांचैक्रियात
सदाः॥ राध्यंयोजानातिसपंडितः॥२३॥ सुकपरिविंदःशब्दःसुब्र
ह्मण्यस्यवाचकःकेन॥ स्तनभरनमितानारीकेनोपायेनरंजयस्व
तै॥२४॥ शंकरंपतितंदृष्ट्वापौर्वतीहर्षनिर्भरा॥ कुरुदुःपन्नगाःस
र्वेहाहाशंकरशंकर॥२५॥ अदृष्टूलाजनपदाःशिवशूलाहिजातः

८२४ इयं बहिलपिका अत्र प्रश्नद्वयस्यैकमुत्तरं उपरिविहरणेनेति आद्ये सुकपरि
विंदशब्दे उपरि विदुस्तेषां वर्णाणां हरणे न निष्कासेन स्केद इति शब्दः सुब्रह्मण्यस्य
षडाननस्य वाचको भवति० द्वितीये उपरिविहरणेनेत्यस्य विपरीतरतेनेत्यर्थः
१ सहधर्मिणी २ मध्यभागेरीतिः पित्तलंतद्विशिष्टं अथ च मध्येरीकारविशिष्टं शंशरी
रमित्यर्थः ३ अधस्ताद्वरुणिशिला ४ नासादारूपरिस्थितं ५ हेमः ६ शोभनासारस्य ७
शोभनवर्णस्य ८ स्तनस्य ९ अनलकाविधवेत्यर्थः १० मंगलकारकं ११ अनललो
चनेशिवं १२ मेघं अग्रं पक्षे मे अग्रमिति च्छेदः अघं पापं १३ मेघं स्तनं च १४ मुरया सहित
मद्यप इत्यर्थः पक्षे ससुर इति पदच्छेदः सुरोदेवः १५ सत्कुलप्रसूतः पक्षे कोलीनः १६ समे
धौ अमतिः श्रद्धारहित इति यावत् पक्षे समेव षोडशमतिर्यस्य सः तत्पुरुषे कृतीत्यत्र बहुलप्र
णाद्वह्नीहावप्यत्र सप्तम्या अलुक् १७ शोभनरसविशिष्टं कदूरचितं पक्षे अमुरैः संवदं उक्तं
१८ कविकृतिं पक्षे शुक्रं १९ पराजयः परातत्कृष्टाभूतिरैश्वर्यं च २० कर्णीय सुग्रीवाय य
यच २१ गात्रपंतेते गोपास्तेषां आत्मभवा गोपिकास्तासां कांतं मनो हरं अथ च गोत्रायाः पृथ्या
आत्मभवासीनासाकांतायस्य तत् अथ च गोत्रस्य हिमालस्यात्मभवा पार्वती साकांतायस्य
तत् २२ महः श्रीकृष्णारव्यं रामारव्यं शिवारव्यं च २३ विलं २४ वकारः आद्यो यस्य २५ ककार
ने यस्य २६ सर्पेण उत्तरं वस्मीकं २७ शंकरश्चैव दनः २८ पर्वतश्चासिनीस्त्री भिल्ली २९ अदृष्टमिति

प्रमदाः केशशूलिन्यो भविष्यंतिकलौ युगे ॥२६॥ अधुना मधुकरप
निनागिलितोऽप्यपकारदंपतीयेन ॥ चातः सपालयेत्वां विंकाररहि
तो विनायको लक्ष्म्याः ॥२७॥ कुंदकुंजममुं पश्य सरसीरुहलोचने ॥
अमुना कुंदकुंजेन सखि मे किं प्रयोजनं ॥२८॥ राजन् कमलपत्राक्ष
तत्ते भवतु चाक्षयं ॥ आसादयति यद्रूपं करेणुः करणैर्विना ॥२९॥
स्तनमंडलमाश्रित्य नरवस्य वरयोषिता ॥ कदा कर्णयते गीतं रमया स
हरंगराट् ॥३०॥ उपरिगतं हि सवर्णं हृत्वा करतो ददासि रंतुं मे ॥ धन्यः
सरोजयुगलं त्यक्त्वा स्तनयुगमथाऽस्पृशत् कृष्णः ॥३१॥ अच्युत
भक्तिवशादिह समभावस्तत्प्रसंगेन ॥ सारमतेरभ्युदयति रतिरिति
नैवाद्भुतं किंचित् ॥३२॥ मंजुलघौ संभावितगुणे क्वचिन्नापदाधारे
॥ अपिसखितत्रोपपत्तौ मम चेत्तोन त्वनीदृशे पश्यौ ॥३३॥ ॥ ॥

(३३) कापिविदुषितरानापिकासखीं प्रतिवदति- अपिसखितत्रनस्मिन्नुपपत्तौ
ममचेत-अस्तीति शेषः कीदृशे-मंजुलघौ मंजुः सुंदर-सचासौ लघुरिष्टश्चेति विशेषणोभ
यपदः कर्मधारयः पुनः की० संभावितगुणे-संभावितगुणाः सौंदर्यादयो यत्र-क्वचि
त्कदाचिदपि न आपदाधारे आपद्रहिते इत्यर्थः अनीदृशे उक्तगुणरहिते पत्यौ मम
चेत्तौ नास्तीति-व्याकरणपक्षे-उपपत्तौ उपपत्तिशब्दे मम मनोस्ति-की० मंजुलघौ
संज्ञायस्मिन्-संभावितः घेडि-तीति गुणो यस्य नाद्विपदस्य आडो नास्ति यामिति सू
त्रविहितस्याः धारे आश्रये-अनीदृशे संज्ञागुणनादेशरहिते केवलपतिशब्दे-

तिप्रोक्तं शिवो वेद उदाहृतः-केशो भगमिति प्रोक्तं प्रह्लो विप्रय उच्यते-१ अपगतः धु
कारो यस्यात्तेन २ मधुकरपतिर्मकरपतिस्तेन-३ पकारभूयो दंपती दंतीत्यर्थः ४
विदित्यस्य रेणरहितः विनायकः नायक इत्यर्थः ५ अमुना सुकाररहितेन ६ करेणुः करणे
र्विना क्करण एतच्च जनत्रयं विना यद्रूपमासादयति प्राप्नोति तत्तेः सयं भवत्वित्यन्वयः उक्त
व्यंजनत्रयं रहितं अ एउः इति स्वरत्रयं तत्र अ ए इत्यत्र ह्रस्वौ ए उः इत्यत्र आयादेशो आ
युरिति सिद्धं ७ स्वस्य मंडलमाश्रित्य हे कदमे घमास्तनगर्जितं माकुसुमं तोरंगराट् रंगनाथः र
मया सह वरयोषितां गीतं आकर्णयते इत्यन्वयः ८ कृष्णोराधिकां पृच्छति उपरिगतं सवर्णं
समानवर्णं सरोजयुगलं करतो हृत्वा सह स्तन आहृत्य मे रंतुं ददासि-ततो राधयानस्थिरात्
पृष्टे ते सति उवर्णेन परिगतं तु क्तं सवर्णं रहितं एतादृशं सरोजयुगलं उरोजयुगलमेव इति
धिया कमलयुगलं त्यक्त्वा स्तनयुगलमेव लुण्ठोऽस्पृशत् ९ इह संसारं अच्युत भक्तिवशात् समभा
वः समत्वं शत्रुमित्रादिषु-तत्प्रसंगेन भक्तिप्रसंगेन सारमतेः प्रेक्षबुद्धेः पुंसरतिः प्रीतिः अभ्युदयती
ति किंचिदत्राद्भुतं-व्याकरणपक्षे-मो अच्युत भव अच्युता अहीना भाप्रतिभापस्या-क्तिवशात्
क्तिप्रत्ययवशात् सप्रसिद्धो मभावः मकारस्याभावो लोपो भवति इति शेषः तत्प्रसंगेन क्तिप्र
त्ययप्रसंगेन रभतेर्भातोः सप्तमिः अभ्युदयतीत्यपि नाद्भुतं रमुक्तीडाया मित्यस्याहताः क्ति
नि अनुदात्तोपदेशेति मलोपरतिरिति रससिद्धतिः ॥

अधिसखि शस्तः सखिवत्पतिरितिकित्वं न जानासि ॥ शस्तोऽतिस
खिवदुपपतिरित्याल्लिकथं त्वयाऽपि नाऽबोधि ॥ ३४ ॥ एको नाविंश
तिः स्त्रीणां स्त्रानार्थं शरयुंगता ॥ विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण भ
क्षितः ॥ ३५ ॥ श्रुत्वा प्रदग्धं तनयं सशोका पुनर्निशम्याऽस्य शरीरमा
वं ॥ पश्यत्सदेवेषु च धावमाना राममुदाशं करमालिल्लिंग ॥ ३६ ॥
रामं सीतां लक्ष्मणं जीविकार्थं विक्रीणीते यो नरस्तं च धिक् धिक् ॥ अ
स्मिन्पद्ये योऽपशब्दान्नेवेति व्यर्थं प्रज्ञं पंडितं तं च धिक् धिक् ॥ ३७ ॥
गोकर्णराडाभरणं यदीयं यद्गव्यहव्येडजमाददाह ॥ कुंभेन चूडाम
णिरादिगंतात् पायादपायादुरगात्मजार्धः ॥ ३८ ॥ त्रैलोक्ये उपमानास्तीति
स्थाः सखे किमिति भाषसे ॥ अनंतरा सानादिर्वा न तृतीयेति मेमति
॥ ३९ ॥ सखिर्नालं कृता कन्या हैमाऽलंकारवर्जिता ॥ सा कन्या विधवा
जाता गृहे रोदिति तत्पतिः ॥ ४० ॥ हे ह्रीं ह्रीं गुरपि चाऽहं मद्देहे नित्य
मव्ययीभावः ॥ तत्पुरुषकर्मधारयये नाऽहं स्यां बहुव्रीहिः ॥ ४१ ॥

(३४) अधिसखि पतिः सखिवत् शस्तः मित्रवद्विश्वसनीयः इति त्वं किं न जानासि स
खीप्रत्याह हे आलि उपपत्तिः जारः अतिसखिवत् अतिशयिता मित्रवत् शस्त इति त्वया
ऽपि कथं नाबोधि व्याकरणपक्षे पतिशब्दः शस्तः शस इति शस्तं च स्यं तात्तसिः द्वितीया
बहुवचनात्परं सखिवत् सखितुल्यरूपो ज्ञेयः नादेशाभावेन कार्यक्यात् उपपत्तिशब्दः
शस्तः द्वितीया बहुवचनात्परं अतिसखिशब्दवत् नादेशभाक् (३७) जीविकार्थं चाप्ये
द्वयत्रय अपण्येद्वयुक्तत्वात् हस्तिकान् विक्रीणीते इत्यत्रेव रामं सीतकां लक्ष्मणकं इति
प्रयोगा एव साधकः (३८) यदीयं आभरणं गोकर्णराट् गावावेव नेत्रे एव कर्णौ ये च हस्तौ
वस इत्यर्थः तेषुराजते इति यद्गव्यहव्येड यस्य गविनेत्रे भवः उत्पन्नः हव्येड हव्यसा
मी अग्निः अजं मदनं आददाह भेन चूडामणिः भानां दुनः स्वामी चंद्र इत्यर्थः स चूडामणिः
शिरोरत्नं यस्य अगात्मजार्धः उः शिवः अपायात् आदिगंतात् कुंभं पृथ्वीं पायात् रसतु (३९)
कश्चित्स्वनायिकास्तौ तिनं प्रति अन्यः प्रतिभाषते हे सखे एतस्याः त्रैलोक्ये उपमानास्तीति
किमिति कुतो भाषसे यतः सा उपमेव अनंतरा मध्यवर्णरहिता उमेति गावत् अथवा सेवोमानादि
आद्यवर्णरहिता मालक्ष्यतीति यावत् उपमा उपमान अस्तीति भावः तृतीया नास्ति इति मे बुद्धिः
१ एको नाविंशतेर्विशेषणेन विरोधः एकः नानरः इति पदच्छेदेन परिहारः २ श्रेष्ठत्वं
दत्तं ३ सुष्ठुवर्णेन कांस्या अलंकृतेति विरोधपरिहारः ४ विविधाः धवाः पतयो यस्याः जीरिणी
त्यर्थः ५ पैतः स्त्रीपुरुषरूपव्यक्तिद्वयात्मकः ६ द्वौ गावौ यस्य गोस्त्रियोरिति द्वयः ७ भा
वो वस्तुमात्रं अव्ययीव्ययाभाववान् मद्देहेकस्यापि वस्तुनो व्ययो नास्तीत्यर्थः यद्वा अ
व्ययीभवनं अव्ययीभावः ८ तत्तस्मात् हे पुरुषये नाहं बहुव्रीहिर्बहुधा न्यतिशिष्टः
स्यात्तत्कर्मधारयेत्यन्वयः समासषट्कप्रतिपादनमत्र चित्रं ॥

अहंचत्वेचराजेंद्र लोकनाथावुभावपि॥ बहुव्रीहिरहंराजन्षष्टीत
 त्पुरुषोभवान्॥ ४२॥ काचिद्द्वालारंभणवसन्तिप्रेषयंतीकुरेडंसात
 न्मूलेसभयमलिरवद्द्वालमस्योपरिष्ठात्॥ गौरीनाथंपवेनतनये
 चंपकंचाःस्पभावंपृच्छत्यार्यान्प्रतिकुशमिदंमल्लिनाथःकवींद्रः॥
 ॥ ४३॥ विलासिनीकांचनपट्टिकायां पातीरपंकैर्विरहीविलिरव्य॥ त
 स्याःकपोलेव्यलिरवत्पवर्गं तवर्गमोष्ठेचरणेदवर्गं॥ ४४॥ काचि
 द्वियोगानलतप्तगात्री प्राणान्समाधारयितुंलिलेख॥ बाह्योर्भुजं
 गंहदिराहुबिंबं नाभौचकर्पूरमयेमहेशं॥ ४५॥ अपःपिबन्प्रपापा
 लीमनुरक्तोविलोकयन्॥ अगस्त्यं चितयामास चतुरःसापिसाग
 रान्॥ ४६॥ रामंवानरवाहिनीं पुररिपुंराहुंरवेःसारथिंकुंभीगर्भसमु
 द्रवंमुररिपुंमारस्यमौर्वीरवं॥ तन्वीनूतनपल्लवैर्विरचितेशय्या त
 लेशा यिनीसरन्याबीजिततारुवंतपवनाबालामुहुर्निंदति॥ ४७॥

(४५) सर्पग्रासभीत्याप्राणाः स्वतो न निर्गमिष्यंतीत्याशयेन बाह्योर्भुजं गंलि
 लेख. चंद्रश्च स्वभागतया अतिमिदं मृतानां मनो ग्रहीतुमागच्छेदित्याशयेन ह
 दिराहुं. मन्मथत्रासाय शिवंचलिलेखेति भावः (४६) समुद्रमपिकरेचुलकय
 तोमुनेः सामर्थ्यममवेत्स्यात्तर्हि द्वादिति. तद्दृशां सभावाच्चिरमेनापश्यामीति पां
 थाभिप्रायः यदिसागराः सन्निहिताः स्युस्तदानवरतं जलधारां विसृजंती चिरमे
 तद्दर्शनमुत्तमनुभवेयमिति प्रपापाप्यभिप्रायः (४७) केकिलरक्षककाकावशेष
 कत्वाद्दामं मलयाद्वावशेषणाद्वा नरवाहिनीं मन्मथवशेषणात्पुररिपुंचंद्राववशेषणा
 द्वाहुं. खेः शीघ्रमस्ताद्रिप्रापणेन रात्रिसेपादनादहं. चंद्रोत्पादकसमुद्रावशेषणाद्वा
 स्यं मन्मथोत्पादनामुररिपुर्निनिंदेति भावः केकिलादीनां कामोद्दीपकत्वरसशास्त्रे प्रसि
 द्धं॥ १ लोकाजनानाथाः स्वामिनो यस्यैवंविधोऽहं. याचकत्वात् लोकानां जनानां
 नाथत्वं राजत्वेन पालकत्वात् उत्तरार्द्धे बहुव्रीहिरित्यस्य बहुव्रीहिप्रतिपाद्यार्थभू
 तद्व्यर्थः तत्पुरुषद्वयस्य तत्पुरुषप्रतिपाद्यार्थभूतद्वयार्थः २ प्रियनिवासं ३
 करेडस्थितपुष्पसौरभगंधवाहोहरेदिति तद्वक्षकंसर्प ४ पुष्पबाणो बाणार्थहरेदि
 तितद्देहिणां शिवं ५ सूर्यः पुष्पे स्वकरैः शोषयेदिति जन्मकाले एव भक्ष्यपुण्याहर्तुं प्र
 वृत्तं भयजननाय दन्तुमंतं ६ तन्मकरंदं भृंगो हरेदिति चंपकमलिरवदिति भावः
 चंपके भृंगानगच्छंतीति प्रसिद्धेः ७ चंदमद्रवैः ८ गह्वे ९ पवर्गस्योष्ट
 स्थानीयत्वात् तज्जोष्ठाभ्यां तव चंबनं करिष्यामीति सूचितं १० तवर्गस्य दंतस्था
 नत्वाद्दंतैस्तवौष्ठौ स्वंदयिष्यामीति सूचितं ११ तवर्गस्य मूर्धस्थानन्वायदित्वं
 द्यासितर्हि त्वां शिरसानमाप्तीति सूचितं॥

नेतुः प्रयाणो न्मुरवतां समीक्ष्य नक्षत्रमुक्तावलिमस्य कंठे ॥ अथा
यत्सा स तु वासराणां संख्या परोऽभूत्सखिकोऽत्र भावः ॥ ४८ ॥ त
द्विरहमसहमानानिंदतिवालादिवा निशंशं भुं ॥ राहुमपिरामचं
रामानुजमपि च पन्नगारातिं ॥ ४९ ॥ सर्वज्ञः स नूवदसि बहुधा दी
यते दीयते वै दाधातूनां भवति सदृशं रूपमेषां चतुर्णां ॥ द्वौ दानार्थौ
भवति च तथा पालने रवंडुने चानोजानीमः कथयति भवान्कस्य धा
तोः प्रयोगं ॥ ५० ॥ ब्रह्मनां तमपि क्लीबं मनः सांतं न पश्यति ॥ किंचि
त्रं लोकजनकं वा कुकोता नैत्यकांतकं ॥ ५१ ॥ अर्धरात्रौ दिनस्यार्धं
अर्धचंद्रेर्धभास्करे ॥ रावणेन हतासीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ ५२
शमीगर्भस्य योगर्भस्तस्य गर्भस्य योरिषुः ॥ रिपुगर्भस्य योगर्भः स्मे
विष्णुः प्रसीदतु ॥ ५३ ॥ कहुमस्मि गुहावक्ति प्रश्ने मुष्णि नू किमुत्तं
कथमुत्तं न जानासि कदर्थयसि यत्सखि ॥ ५४ ॥ यो रीक्षणं भूधर
जोहिनाथः यत्र तृतीयं दयितो पवीतं ॥ यस्यावरं ह्यादशलोचना
रव्यः काष्ठा सुतः पातु सदा शिवो वः ॥ ५५ ॥ स्थाणुः स्वयं मूलविही
न एव पुत्रो विशारवोरमणीत्वपर्णा ॥ परोपनीतैः कुस्मै रजस्त्रं फ
लस्य भीष्टं किमिदं विचित्रं ॥ ५६ ॥ वपु प्रादुर्भावात्तुमितमितं जन्म
निपुरापुरारेण प्रायः क्षणमपि भवंतं प्रणतवान् ॥ निमन्मुक्तः संप्र
त्यहमतनुरग्रेष्य नतिमान्महेशसंतव्यंतदिदमपराधद्वयमपि ॥
॥ ५७ ॥ इति बृहत्शार्ङ्गधरविष्णुप्रहेलिकापट्टतिकूटारव्यनपरि० ॥

(४८) नक्षत्रमालाधारणेन नक्षत्रोदयवेलाया मागमनं कर्त्तव्यमिति तया सूच्यते वासा
संख्याकरणेन सप्तविंशतिदिनमध्य एव मयाः गम्यत इति तेन सूचितं (४९) मन्मथाव
शेषणाच्छंभुं चंद्रावशेषणाद्राहुः मलया द्रवशेषणाद्रामचंद्रं मन्मथजनकत्वाद्दलरा
मानुजं वायुभक्षि सर्पहननात्पन्नगारातिं गरुडं निंदितवतीति भावः (५०) त्वं सर्वज्ञः
स नूवदुधावारं वारं दीयते दीयते इति वदसि दीयते इति रूपे चतुर्णामपि दाधातूनां सदृशं
भवति तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ दाण्डाने दुदाने इति एकपालने देडनक्षणे इति एकः खंड
नेदोऽवरखंडने इति एतन्मध्ये भवान्कस्य धातोः प्रयोगं कृत्वा वदति तं न जानामिः (५१)
न विद्यते अंतो यस्य तन्नांतं अथ च नकारांतं ब्रह्म अंतो न सहितं सांतं अथ च सकारांतं सांतं
मनोनांतं ब्रह्म न पश्यतीति युक्तमेव ककारोतेयस्याः अथ च कांता रमणी अकस्य दुस्त
स्यांतकं नाशकं अथ च ककारांतं न भवतीत्यकांतकं स्वार्थकः स्वयं कांता वाक् अकांतक
मपि लोकजनकत्वात्कांतं ब्रह्म नैतीति चित्रमिति भावः ।

॥ अथ क्रियागुप्तकर्तृगुप्तकर्मगुप्तसंधिगुप्तविंदुमतीचित्रभाषा
 ख्याने॥ ॥ आगतः पांडवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया॥ तस्मै गां च
 सुवर्णे चरत्त्वानि विविधानि च॥ १॥ कस्यापि॥ यः धनसमीहया आ
 गतः स्तस्मै सर्वे पांडवाः गां च विविधानि रत्नानि चादुर्दतिस्मद्
 तिक्रियागुप्तं॥ गौरीनरवरसादृश्यस्य हृदयाशशिनंदधौ॥ इहैव गो
 प्यते कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते॥ २॥ कस्यापि॥ इः कामस्तंहंतीति
 बृहार्दश्वरः इतिकर्तृगुप्तं॥ अन्नवस्त्रसुवर्णानि रत्नानि विविधानि
 च॥ ब्राह्मणेभ्यो न दीतीरेदत्तातिव्रजसत्वरं॥ ३॥ कस्यापि॥ हे ब्रा
 ह्मणर्दभ्यः समृद्धः॥ इतिकर्तृगुप्तं॥ एहि हरे मणिपश्य कौतुकं धूलि
 धूसरतनुं दिगंबरं॥ सापित हृदनपंकजं पौआत रुक्तमपि किं न बु
 ध्यसे॥ ४॥ कस्यापि॥ कौपृथिव्यांतुकं बालकं॥ इतिकर्मगुप्तं॥ पिव
 तस्तेशावेणवारिकल्हारशीतलं॥ केनेमैवुर्विदग्धेन हृदये सन्निवे
 शितौ॥ ५॥ कस्यापि॥ शरौ बाणौ हे एण हरिण॥ इतिसंधिगुप्तं॥ वदु
 रसो महानेषमार्गमावृत्य तिष्ठति॥ तावत्त्वयानगंतव्यं यावदन्य
 त्र गच्छति॥ ६॥ हे वदो ब्राह्मण वृक्षो भल्लूकः॥ इत्यपि संधिगुप्तं॥
 नमयागोरसाभिज्ञं चेतः कस्मात्प्रकुप्यति॥ अस्थानरुदितैरेतैर
 लमालोहिते सणे॥ ७॥ दंडिनः॥ न निषेधः॥ मेमम आगोरसाभि
 द्मपराधरसज्ञात इति गुप्तः संधिः॥ प्रातः प्रातः समुत्थाय द्वौ सु
 नीचकमंडलू॥ अत्र क्रियापदे वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः॥ ८॥ लैला
 टतिलकोपेतः कृष्णः कमललोचनः॥ गोकुलेऽत्र क्रियां वक्तुं योजाना
 तिसंपंडितः॥ ९॥ पंपासरसिरामेण सस्नेहं सविलासया॥ सीत
 या किं कृतं सार्धं मत्रैवोत्तरमीक्ष्यतां॥ १०॥ राजन् वृधनश्यामनि
 स्त्रिंशाः कर्षदुर्जया॥ आकल्पं वसुधामेनां विद्मिषोद्यरणे बहून्॥ ११॥
 कांतया कांतसयोगे किमकारि न वोढया॥ अत्रापि चोत्तरं वक्तुमव
 धिर्ब्रह्मणो वयः॥ १२॥ दामोदराय पुण्यात्मन पुण्यमूलफलान्यपि॥

१ प्रातः इति क्रिया-प्राहरणे-लट्प्रथमपुरुषद्विवचनं २ ललाट लट्बाल्ये लिट् ३ सस्नेहो
 शौचे कर्मणि लिट् ४ अव अवसरणे ५ यदौ वरवेडने लोट् ६ अत्रापि त्रूपलक्षायां कर्मणि
 लुङ्

अत्रक्रियापदंगुप्तं मर्यादादशवार्षिकी ॥ १३ ॥ विराटनगरे राजन्
 कीचकादुपकीचकं ॥ अत्रक्रियापदंगुप्तं मर्यादादशवार्षिकी ॥ १४ ॥
 कांते विनानदीतीरं मदालोक्य केकिनी ॥ अत्रक्रियापदंगुप्तं मर्यादा
 दशवार्षिकी ॥ १५ ॥ अम्लानपंकजामालाकंठेरामस्य सीतया ॥ सु-
 धाबुधाभ्रमं त्यत्र प्रत्यक्षेपि क्रियापदे ॥ १६ ॥ नारसिंहाऽऽकृतिर्वीर्य-
 वने मत्तमतंगजः ॥ अत्रक्रियापदंगुप्तं मर्यादादशवार्षिकी ॥ १७ ॥ सं-
 ध्यावन्दनबेलायां तडागे च द्विजोत्तमैः ॥ अत्रक्रियापदंगुप्तं मर्यादा
 दशवार्षिकी ॥ १८ ॥ राक्षसेभ्यः सुतोदृत्वा जनकस्य पुरींचयौ ॥
 अत्रकर्तृपदंगुप्तं मर्यादादशवार्षिकी ॥ १९ ॥ न करोति नाम रोषं न
 दति परुषं न हंस्त्वयं शत्रून् ॥ रंजयति महीमखिलां तथाऽपि धीरस्य
 वीरस्य ॥ २० ॥ शरदिदुर्कं दधवलं न गपति निलयं मनोहरं देवं ॥ यैः सु-
 कृतं कृतमनिशं तेषामेव प्रसादयति ॥ २१ ॥ शीकराऽऽसारसेवा हि सो-
 जवनमारुतः ॥ प्रक्षोभयति पांशुस्त्रीनिः श्वासैर्मिसलः ॥ २२ ॥
 सुभंगतवाननपंकजदर्शनसंजातनिर्भरप्रीतेः ॥ शमयति कुर्वन् क्षि-
 सः पुण्यवत्कस्य रमणीयः ॥ २३ ॥ पूतिपंकमयेऽत्यर्थं कासारैर्दुषि-
 ता अमी ॥ दुर्वारामानसं हंसा गमिष्यति घनाऽऽगमे ॥ २४ ॥ अहं महा-
 न सायातः कल्पितो नरकस्तव ॥ मयामोसादिकं भुक्तं भीमे जानीहि मां वक्रा ॥

(१३) हेरा मोदरपुष्पमूलफलानि आपआनय इदं कटकटीत्यत्र प्रसिद्धस्य ई-
 धातोराड्पूर्वस्य लोटोरूपमिदं उपसर्गसमभिव्याहारेण आनयनार्थकत्वं (१४)
 विःपक्षी कीचकाद्विणोः कीचकांतेरमाटवभ्रामः (१५) केकिनी मयूरी इरं मदं मेघजो-
 तिर्विद्युतमिति यावत् आलोक्य विनानदीति विशेषण पुनः पुनर्वाशब्दं करोतीत्य-
 र्थः (१६) प्रत्यक्षेपि क्षिप्ता (१७) गजः सिंहस्याऽऽकृतिर्वीर्यनारनजगाम-करोति
 कर्तरिलिट् (१८) हे द्विजोत्तमयैः आगच्छ (१९) राक्षसानां दुभ्यः स्वामीरावणः
 जनकस्य सुतोदृत्वा पुरींचं कांयौ (२०) अपं पुरुषो रोषं न करोति परुषं कठोरं
 वदति शत्रून् हन्ति नामेति प्रसिद्धं तथापि अस्य वीरस्य धीः अखिलां महीं रंजय-
 ति (२१) यैरनिशं सुकृतं कृतं तेषामेव मनः शरदिद्विधादिविशेषणविशिष्टं देवं हंसं
 सादयति (२२) पांशुस्त्रीनिः श्वासैर्मिसलः पुष्टद्वेष्ट्येत्येका- शीकरेत्यादिविशेष-
 णविशिष्टो जवनमारुतः वेगवान् वायुः सरः प्रक्षोभयति- कर्मगुप्तं (२३) दिवसः सं-
 खं कुर्वन् अयति गच्छति- कर्मगुप्तं (२४) दुष्टं वाः जलं तेन दुर्वारं कल्पितजलवत्त्वेन
 नैत्यर्थः हेतुगु (२५) महानसामहताशकैरेन आयातः आगतः नरको मृत्युः करणशक्तिः

[illegible]

(२६) अभोरुहं अयेइति पदच्छेदः इः का मंस्तस्यै अये का मायः सम्प्रदानं (२७) प्रश
स्त्यै उक्तमार्गस्येति पदच्छेदः प्रशस्त्यै कल्याणायः सम्प्रदानं (२८) अलिनः भ्रमरा
त् अपादानं (२९) एहणो को ते भर्तेति सप्तमी (३०) विपदि अमानता इति पद
च्छेदः निर्गतः उद्याद्व्यस्तो यस्मान्नस्य अमानता आदराभावः शांतमूष्मरहितं
मित्यर्थः सप्तमी (३१) उन्निवमुकुलायः इति पदच्छेदः एः का मस्य (३२) भाकां
तिः नुः मनुष्यस्य (३३) हे कर उमेश प्रसि अतिशयूनापरायणः भवः (३४) के अले
इति पदच्छेदः कमिति सुखेः सुखेयथा स्यात्तथापि बतः संबुद्धिरिति (३५) स
ये ज्ञानां दुःखः स्वामी तत्सं बोधनं संबुद्धिरिति (३६) निषादी विनः पसे विषमतीति वि
षादी सदा सर्वदा रो गंव्याधि न मुंचति पसे सदा रः सस्त्रीकः अंगशैल न मुंचति ॥ ७ ॥

शिवे त्रिगुणात्मभूते। विद्योमतोपि परमां प्रथमां वदंति त्वे योगिनः
 स्तुतिपराः प्रणिधानदृष्ट्या॥३९॥ शार्ङ्गधरस्य॥ अस्म्यवसंतति
 लकाच्छेदसो दुर्गास्तनिरूपस्य पद्यस्य चतुर्णामपि पादानां षष्टसप्त
 माष्टमाक्षरलोपेन द्वंद्ववज्रावृत्तेशिवस्तुतिश्च जायते॥ नमामिमा
 मनोनुन्नमानं मुनिप्रमानिनं॥ नानाननममानामोनामानमुमेन
 मुं॥ शार्ङ्गधरस्य व्याख्यानं॥ नमामि नमस्करोमि कंठं विष्णुनके
 लंतमेव अपितु उमेन पार्वतीनाथं हरिहरमित्यर्थः॥ किंभूतं मामनो
 नुन्नमानं मालक्ष्मीस्तस्यामनसो नुन्नोपहतो मानो येन स तथा तैल
 क्ष्मीचांचल्यगर्वापहारिणं॥ पुनः किं अमानिनं मानरहितं॥ किंभूतं न
 नाननं नानाविधान्या ननानि मुखानि यस्य दशावतारत्वात्नेकविध
 मुखं॥ पुनः अमानामं अमानमाकाशममतीत्यमानामस्तं॥ पुनः ओं
 नामानं ब्रह्मरूपमेवंविधं उं उमेन हरिहरं नमामि। द्वाक्षरं पद्यं॥ तारता
 रतरैरेतैरुत्तरोत्तरतोरुतैः॥ रतानोति तिरिरोति तीरेतीरेतरीतरी॥
 ॥४०॥ द्वाक्षरः॥ कालिदासस्य॥ नागविशेषेषेशेषेषेशेषेशसंहते
 जगति॥ हंस्यसि कालं कालं कालं कालं — घने स्तुतिर्भवति॥
 ॥४१॥ सानुप्रासः देवेश्वरस्य॥ लीनोस्मितेन शुचिनामृदुमोदितेन
 व्यालोकितेन लघुनागुरुणागतेन॥ व्याजृम्भितेन च घनेन च दर्शितेन
 साहंतितेन गलितं मम जीवितेन॥ ४१॥ दंडिनः सानुप्रासः॥ मधुर
 यामधुबोधितमाधवीमधुसमृद्धिममेधितमेधया॥ मधुकरांगना
 यामुहुरुन्मदध्वनिभृतानिभृताक्षरमुज्जगे॥ ४२॥ माघकवेः॥ कठि
 नानुप्राससहितं चतुर्थपादोत्तयमकं॥ आस्नायानामहोत्यावागी
 तिनीतिभीतिः प्रीतिः॥ भोगोरोगोमोदोमोहोऽध्यायेच्छेषेमेदेशे॥ ४३
 ॥ चतुर्मात्रिको विद्युन्मालाच्छेदः दंडिनः॥ अस्यार्थः॥ आस्नायानां वे
 दानां मत्यावागुपनिषदाहाकथयत्॥ किं इति नीतिः भोगोरोगः भी
 तिः प्रीतिः मोदोमोहः क्षेमेशु मे स्थाने॥ आत्मपरान्मनोऽध्यायेदिच्छे
 त्॥ इति चित्राः॥ अथ भाषाचित्रं॥ उत्तरंगकलितोरुकटारीभाति
 राउतभयंकरभालाः॥ संतुपायकगणाजयतैस्तंगोभिगोहरमिला

वद्वलावी॥१॥ कस्यापि॥ अस्थव्याख्या॥ हेराजन्तवपायकग
णाः सेवकलोकात्सरंगकलितोरुकटारीभाजिराः संतु॥ उत्तरं
गाः अतिमुदिताः कलितोरुकटाः कलितपृथुकपोलाः ये अरीभाः श
त्रुगजाः तेषां योसौ आजिः संग्रामः तंरातिदत्तौति उत्तरंगकलितोरुकटारी
भाजिराः उतपुनः मयंकरभालाभृकुटीभीषणललाटाः संतुतैः पायकगणैः
इलाइवः पृथ्वीरसकः इलावीजितवर्षस्त्वअगोग्रहंयथास्यादेवंगां
पृथिवीजयपरदेशानात्पीयात्कुरु॥ नूनं बादलच्छादशो हपसरीनिः
स्माणशब्दः खरः शत्रुपांडिलुटाहितोति हति सौ एवं भणत्युद्गताः॥ रू
ढंगर्वभयामयासि सहसारेकं तमेरेकहेकंठे पागनिवेशयाहिशरणं श्री
मद्देवप्रभुं॥२॥ श्रीकंठपंडितस्येति भाषाचित्रं॥ इति० वृ० शा. प. ५०

अथप्रश्नोत्तरारव्यानंतेषुअंतर्लीपिकाः

गच्छन्ति क्वाजिवह्नौ हुतनिजतनवः काभिनन्ति स्वकूलं किं स्याद्योज्यं
विकल्पेक्रकचनिभनखैः किं नृसिंहेण भिन्नं॥ कीदृगित्याः प्रसूतिः
किमनलशमनं कानृपैः पालनीयाको वंद्यः कः प्रमार्ष्टि त्रिभुवनक
लुषंस्वर्धुनीवारिपूरः॥१॥ कस्यापि॥ स्वर्धुनीवारिपूरः पुनरप्यनु
लोमेन स्वर्धुनीवारिः पूः अः पुनरपि स्वर्धुनीवारिपूरः॥ पुंसः संबोध
नं किं विदधतिकरिणां केरुजोग्नेर्भिषक् किं का शून्यातेरिपूणां नरवर
नरकं को वधीद्रोचकं किं॥ केवावर्षासूनस्युर्विसमविहरिणा किं न
खाग्रैर्विभिन्नं को वामार्गे विसर्पन्निषदधनितस्तन्मर्मदावारिपूरः॥२॥
कस्यापि॥ नः मदाः वारिपूरः अः पुनरप्यनुलोमेन नर्मदावाः रिपूरः
पुनः सर्वे नर्मदावारिपूरः॥ केभूषयंतिस्तनमंडलानि कीदृश्यमाचं
द्रमसः कुत श्रीः॥ किमाहसीतादशकंठभीताहारामहादेवरतानमा
तः॥३॥ कस्यापि॥ हाराः महादेवरतातमातः पुनः सर्वे हारामहादेवरतात
मातः॥ रवेः कवेः किं समरस्यसारः रुषेर्भयं किं किमुशंतिभृंगाः खलाद्वयं वि
ष्णुपदं च केपां भागीरथीतीरसमाश्रितानां॥४॥ कस्या० भागीरथी इति रसं
आश्रितानां॥ कः प्रार्थ्यते मदनविह्वलयायुवत्याभातिकपुंड्रकमुपेतिक
शंवतायुः॥ कानादरो भवति केन विराजते ज्ञं बाह्यास्थि किं फलमु

दाहरनालिकेरं॥५॥कस्यापि॥नाअलिकेअरंपुनःप्रतिलोमेनरंते
अलिनापुनःसर्वेनालिकेरे॥कस्यमरौदुरधिगमःकःकमलेकथपि
रचितावासः॥कैस्तुप्यतिचासुंडावदरिपवस्तैकुतोभ्रष्टाः॥६॥धर्म
दासस्य॥आद्युत्तरजातिकस्यजलस्यकःभ्रमरःकैःशिरोभिःकु
नःपृथिव्याः॥नलिनीदलगतजलवत्तरुणंकिंयौवनंधनंचा
॥केशाशधरकरनिकरानुकारिणःसज्जनाएव॥७॥कस्यापि॥ति
क्रूरस्त्रीहृदयकिंगृहिणःप्रियहितायदारगुणाः॥कःकामःसंकल
ःकिंदुष्करसाधनंप्रज्ञा॥८॥दंडिनः॥काशंभुकांताकिमुचंद्रकांत
कांतामुरवंकिंकुरुतेभुजंगः॥कःश्रीपतिःकाविषमासमस्यागैरी
खंचुंबतिवासुदेवः॥९॥कालोकमाताकिमुदेहमुरव्यंरत्नेःकिमादे
कुरुतेमनुष्यः॥कोदैत्यहेतावदवैक्रमेणगैरीमुखंचुंबतिवासुदेवः
॥१०॥व्रजंतिपद्मानिकदाविकासंप्रियागतेमर्तरिकिकरोति॥रात्रौच
नित्यंविरहाः॥कुलाकासूर्योदयेरोदितिचक्रवाकी॥११॥संतश्चलुभ
श्चमहर्षिसंघाविप्राःरुषिष्ठाःखलुमाननीयाः॥किंकिंसमिच्छंतितयै
वसर्वेनेच्छंतिकिंमाधवदाघयानं॥१२॥कःखंचरतिकारम्याकाजया
किंविभूषणं॥कोवंद्यःकीदृशीलंकावीरमर्कटकंपिता॥१३॥किंकुर्वंतु
षसिद्धिजाःप्रतिदिनंकेमाननीयाःप्रभोःकावासाहसिकीनिशासुस
ततंचौःकीदृशीवर्तते॥कुत्राःस्तेमधुनारिकेरजफलेकैःस्यात्पिपा
साशमःसंध्यावेदनमाचरंतिविबुधानारीभगांतर्जलेः॥१४॥
किंतृष्णाकारिकीदृग्रथचरणमहोरौतिकःकाःब्धिकांचिःकोःपस्मारी
भुजंगेकिमुकलिशमनंत्यार्थसंबोधनंकिं॥कासुंदर्यामपींदुःकथमवल
तःकाचसंबुद्धिरग्रेर्वीजंकिंकाःवनीजारमणमतिहराहेमसारंगलीला॥१५॥

(१९) शंभुकांताका उगौरी एवमेव अन्यत्र अस्व भुजंगोजारः (१३) संतः मानं लु
ब्धाः धनमहर्षिसंघावनं विप्राः दानं रुषिष्ठाः धनं माननीयाः यानं इच्छंति सर्वे
धवेवेशाखेदाघः उष्मातस्मिन् यानंगमनंनेच्छंति॥ (१३) खेकचरति विपक्षी रम्य
रमा जप्या-क्रूर विभूषणं-कटकं वंद्यः-पिता लंका-वीरमर्कटैर्हनुमदादिभिः केषिण
शितेत्यर्थः (१४) उषसिद्धिजाः प्रतिदिनं किंकुर्वंति-संध्यावेदने एवमग्रेप्युदा (१५) ति
तृष्णाकारि-हेम-रथचरणं-सारं अराभिः सहितं-कोरोति गलीप्रशस्तकैः-रोति

कोनिर्दग्धस्त्रिपुररिपुणाकश्चकर्णस्य हंतानद्याः कूलं विधत्त यतिः
 कः परस्त्रीरतश्च ॥ कः सन्नद्धो भवति समरे भूषणं किं कुचा नां किं
 दुःसंगाद्भवति महतां मानपूजापहारः ॥ १६ ॥ सीमंतिनीषु काशां ता
 राजाकोः भूजुणोत्तमः ॥ विद्वद्भिः कासदावंद्या अत्रैवोक्तं न बुध्यते ॥ १७ ॥
 ॥ १७ ॥ कंसं जघान कृष्णः काशीतलवाहिनी गंगा ॥ केदारपोषणरताः
 कंबलवंतं न बाधते शीतं ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गंगा वहतिकी
 दृशी ॥ हंसस्य शोभा कावाः स्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥ १९ ॥ लंका भू
 पतिश्चाचरोरघुपतिं युद्धे कथं दृष्टवान् दीने पातिपिते वयः पशुपतिः
 कस्तस्य बाहू प्रियः ॥ केनाः पूर्वफलं नैः सुकृतिभिः कस्मिन् स्थले
 भुज्यते जाराये भुवि तान् प्रशास्ति कतमो ह्येवामिहैवोत्तरं ॥ २० ॥ का
 पाडुपत्नी गृहभूषणं किं कोरामशत्रुः किमगस्त्यजन्मा ॥ कः सूर्यपुत्रो
 विपरीतपृच्छा कुंती सुतोरावणकुंभकर्णः ॥ २१ ॥ करोति शोभामल
 के स्त्रियाः को दृश्या न को ता विधिना च कोक्ता ॥ अंगेतु कस्मिन् दहनः
 पुरारेः सिंदूरबिंदुर्विधवाललाटे ॥ २२ ॥ भोजनांते च किं पेयं जपंतः क
 स्य वै सुतः ॥ कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तं केशकस्य दुर्लभं ॥ २३ ॥ क्व वसति
 लघुजंतुः किं निदानं हि वा तद्गतिरिति वदपशुं कलंबकं ठं वदंति ॥ प्र
 सवसमयदुःखं वेत्ति काकामिनी न तिलतुषपुटकोणे मक्षिको घृष्ट
 सूता ॥ २४ ॥

यति-अधिकां चि-इलापृथिवी-अपस्मारी-लालीलालावान्-भुजगे किं-गरं विषं-
 कलिशमनं-सामसात्वं नदइति लोके आर्यसं बोधनं-हे-मुंदर्योका-हेलालीला इ
 दुःमलीमलवान् कलंकी वियावत् अचलभृतः संखुद्धिः साग अगैर्लसैः सहित अग्ने
 रोजिं-रं-अवनिजासीता तद्रमणो रामस्तन्मतिहरा-हेमसारं गलीला हेमः सुवर्णस्य
 सारंगो भृगस्तस्य लीला ॥ १६ ॥ त्रिपुररिपुणा कोनिर्दग्धः मारः मदनः एवमग्रेपि दुःस
 गात् महतां किं मानपूजापहारः मानपूज्ययोः अपहारः नाशः ॥ १७ ॥ सीमंतिनीषु का
 शांता-सीता एवमग्रेपि चरणाब्जं ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरं ॥ १८ ॥ कृष्णः कंपुरुषं संजघा
 नमारितवान्-कंसं एवमग्रेपि ॥ १९ ॥ चतुर्थपादस्थपदत्रयेण प्रश्नत्रयस्योत्तरं ॥ २० ॥
 अत्रपादाद्याक्षरद्वयविपर्ययोः सेनोत्तरं यथालंका-भूषेदुत्पन्नकालिमित्यादि उत्तरार्धे
 केनेत्यस्य सुखेनेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अत्रचतुर्थपादस्थैः पंचभिः पदैरुत्तरं-रावणेन सहितः
 कुंभकर्णः द्वयं विपरीतपृच्छा ॥ २२ ॥ चतुर्थपादस्थसिंदूरबिंदुर्दित्वादिपदत्रयेणोत्त
 रं ॥ २३ ॥ तत्रमित्यादिपदत्रयेण पश्चत्रयस्योत्तरं ॥ २४ ॥

पृथ्वीसंबोधनं कीदृक्कविनापरिकीर्तितं॥
केनेदं मोहितं विश्वं प्रायः केनाऽप्यते यशः॥२६॥

कुत्रोदेत्सु तथा चलस्य तरणीरम्या गतिः कस्य खेकान्या भाति
चकिं करोति गणको यद्विधिं विधुस्यैतिकः॥ कस्मिन् जायति जंतरे
न च कदा सूते च का कः प्रियः शृंगाग्रेतुरगस्य भानि गणयत्यंघ्रि
न्हितं ध्यासुतः॥२७॥ विवाहे पुरंधीजनैर्लिप्यते कानके मानमा
तिगर्वोन्नता का॥ घने वारिधौ रामतः कंपते का हरिद्रा हरिद्राः
द्रावणश्रीः॥२८॥ अन्यस्त्री स्पृहया लवोज गतिके पद्मामगम
चकाको धातुर्दशने समस्तमनुजैः का प्रार्थ्यतेऽहर्निशं॥ दृष्ट्वैकां यसे
श्वरो निजपुरे पद्माननां कामिनीं मित्रं प्राह किमादरेण सह साया
नदीदंशमा॥२९॥ कस्मिन् शोते मुरारिः क्लृप्तस्व लुवसनिर्वायसी
निषेधः स्त्रीणां रागस्तु कस्मिन् क्लृप्तस्व लुसिति माशौरि संबोध
किं॥ संबुद्धिः काऽहिमांशो विधिहरवयसांचाऽपि संबुद्धयः का
लुब्धः कथं वा कुरुकुलहनने केन तत्केशवेन॥३०॥ कीदृक्सागिरिशा
नुर्जये च धातुर्विष्णोः कविचुधजरातमस्तृतीया॥ स ध्यायेत्सति
थमात्यकोस्ति देसो मान्यसकल कलाजसानसाहा॥३१॥ कीदृक्सा
मतंगजः कमभिनत्यादेन नंदात्मजः शब्दः कुत्र हि जायते युवतः
कस्मिन्सति व्याकुलाः॥ विन्नेतुं दधिगो कुलात्प्रचलिता कृष्णो न
रेधता गोपीकाचननं किमाह कुरुणं दानी अनोखे भये॥३२॥

(२६) पृथ्वीसंबोधनं को-इनाकामेन कविना यशः आप्यते (२७) अत्र शृंगाग्रेतुरादिभिरष्टभिः पदैः
णालोत्तराणि यथा उदयाचलस्य कुत्र कस्मिन् प्रदेशे तरणिः सूर्यः उदेति शृंगाग्रेत
मग्रे पृथ्वी (२८) अत्र चतुर्थपादस्य चतुर्भिः पदैः क्रमेण चत्वारि उत्तराणि (२९) अत्र
वार्धस्थप्रभं चतुर्थपादस्य चतुर्थपादस्य पारानदीदंशमा इत्येतानि चत्वारि उत्तराणि यथा
जारा उत्तरार्धस्थपंचमप्रभं स्य हेमिच एतादृशी दीपकलिकामया कदापि न दृष्टव्य
पारानदीदंशमेति यावन्ती भाषया उत्तरं (३०) मुरारिः के उदके शेते वायसी वसति
तिषेधः न स्त्रीणां रागः न वे सिति माश्वेतत्वं क-शक्ये वनविशेषे शौरि संबोधनं-केना
अहिमांशोः सूर्यस्य संबुद्धिः-इति विधिहरवयसां संबुद्धयः क्रमेण-क-दंश-ने-लुब्ध-
वृत्ते चेति॥

अन्यस्त्रीस्पृहयालवोजगतिकेपङ्ग्यामगम्याचकाकोधातुर्दशनेस
मस्तमनुजैः काप्रार्थ्यतेनित्यशः॥सेदृष्ट्वायवनेश्वरोलवपुरेपद्मा
ननां कामिनीं मित्रं प्राह किमादरेण वचनं वारानदीदं शुभा॥३३॥ना
राविष्णूरणत्विद्रवगहृद परमोस्कंदसंबुद्धयः कक्कस्याद्वातुत्रयं
लुग्विकरणपठितंकुत्रतत्वावबोधः॥चत्वारस्तद्धितोताः कनुस्वलु
विगदैकैववर्णस्वभावाः किंसूत्रं पाणिनीयं विलसति न सहस्त्राक्ति
भिर्भास्वरेपि॥३४॥ ॥इति अंतर्लापिका॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥

अथ बहिलपिका

नीचेषु यावनीवाक्काकः स्याच्छुभदोजने॥शोभोरावरणं किं किं भजं
ते व्याधयोजनं॥१॥ श्रीहरिहरदेवानां॥प्रश्नोत्तरं किं अवेलाभोजि
नं अवेलाभः अजिने पुनः सर्वे अवेलाभोजिनं॥कस्मिन् स्वपतिकंसा
रिः कावन्तिरधमानृणां॥किं ब्रूतेपितरं बाला किं दृष्ट्वारमतेजनः॥२॥
॥कस्यापि॥प्रश्नोत्तरं किं शेषे सेवा वा पररूपं शेषे। सेवा। वा। पररूपं
॥अथ प्रश्नोत्तरे पूक्तिप्रत्यक्तयः॥कियन्मात्रजलं विप्रजानुदभं न
राधिय॥तथा पीयमवस्थानेन हि सर्वे भवाद्दृशाः॥३॥प्रथमपादं तृ
तीयपादं च नदीमुत्तिनीर्षो भोजस्योक्तिः॥द्वितीयपादं चतुर्थपादं च
राजदर्शनार्थं लब्धनाकाष्ठभारवाहपंडितस्य प्रत्युक्तिः॥भूरिभारस
माक्रोतबाधतिस्कंधं षते॥न तथा बाधतिस्कंधो यथा बाधति बाधते
॥४॥पूर्वार्धं मृगयायागृहमागच्छतः शिविकास्तदस्य भोजराजस्यो
क्तिः॥उत्तरार्धं च राजदर्शनार्थं गच्छतः शिवका वाहपंडितस्य प्र
त्युक्तिः॥यदेतच्चंद्रांतर्जलदलवलीलां वितनुते तदा चष्टे लोकः श
शक इति नो मां प्रति तथा॥अहेति हं मन्ये त्वदरिविरहक्रोततरुणी
कटाक्षोल्लापातव्रणकिणकलंकांकिततलुं॥५॥पूर्वार्धं रात्रौ चंद्रं व
र्णयतो भोजस्योक्तिः उत्तरार्धं च राजदर्शनार्थं लब्धवाचौरपंडितस्य॥
इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां यदि हजरास्वपिमान्यथा विकाराः॥इ
दमपि न कृतं नितं विनीनां स्तनपतनाद्यधिजीवितं रतेवा॥६॥पूर्वार्धं
सारकीडां कुर्वन्त्याः शीलाभट्टारिकायाः उत्तरार्धं च भोजस्य॥अष्टौ हा

दककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफालानां तुलाः पंचाशन्मदगंधलुब्ध
 धुपाः क्रोधादुरासिंधुराः॥ लावण्योपचयप्रपंचचतुरं पण्यंगनां
 शतदंडोपांड्यनृपेण ठौकितमिदं वैतालिकायार्पय॥७॥ निखिल
 पिपद्यं विज्ञापयतो भंडारागारकस्योक्तिः॥ वैतालिकायार्पयेति च
 साक्षराणि वैतालिकगीतदत्तकर्णस्य विक्रमादित्यस्य प्रत्युक्तिः॥ अत
 मतिचपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वात्परणतिविरसत्वात्संगमेनांगना
 याः॥ इति यदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोकयामस्तदपि न हरिणा स्मृति
 स्मरत्तं तदात्मा॥८॥ पूर्वार्द्धे शिखांदत्तौ गुरोरुक्तिः॥ उत्तरार्धे च रा
 जकन्या नुरक्तस्य बिल्लहणस्य भित्तिलेखं प्रत्युक्तिः॥ अंगणं तदिद
 मुच्चदद्विपश्रेणी शोणितविहारिणो हरेः॥ उल्लसत्तरुणकेलिपद्
 बोशल्लकीत्यजतिकिंमतंगजः॥९॥ पूर्वार्द्धे तच्चित्तपरीक्षिकायारा
 जकन्याया उक्तिः॥ उत्तरार्द्धे तदनुरक्तस्य बिल्लहणस्य प्रत्युक्तिः॥ ति
 रर्थकं जन्मगतं नलिन्याययानदृष्टं तुहिनां शुबिंबं॥ उत्पत्तिरिंदोगि
 निःफलैव स्पृष्टा विनिद्रानलिनी नयेन॥१०॥ पूर्वार्द्धे बिल्लहणस्योक्ति
 उत्तरार्द्धे राजकन्यायाः॥ किमिच्छति नरः काश्यां भूपानां कोरणे हित
 ॥ को वयः सर्वदेवानां दीयतामेकमुत्तरं॥११॥ विराजराजपुत्रारे
 न्नामचतुरक्षरं॥ अर्द्धवसतुशत्रूणामुत्तरंतवमं दिरे॥१२॥ प्राप्तवसं
 तसमये वद किं तरूणां किं क्षीयते विरहिणामुरगः किमेति॥ किं कुर्वते
 मधुलिहो मधुपानमत्ताः कीदृग्वनं मृगगणास्त्वरितं त्यजेति॥१३॥
 भागीरथी कथं भूता कामिनी प्राह किं प्रियं॥ एकमेवोत्तरं देहि शास्त्र
 लौकिकभाषणा॥१४॥ बुधः कीदृग्वचो ब्रूते को रोगी कश्चनास्ति कः॥॥

(१०) उ. मूलकं जयः अत्र पूर्वार्धस्य प्रश्नद्वयस्य पदद्वयेनोत्तरं. उत्तरार्धस्य प्रश्नस्य एकप
 देनोत्तरं (१२) वयः पक्षिणस्तेषां राजा गुरुस्तद्राजा विष्णुस्तत्पुत्रो मदनस्तच्छत्रु
 वस्तस्य चतुरक्षरं नाम मृत्युं जयदति तदर्थं मृत्युपरितवशत्रूणामदिरे उत्तरमर्द्धं जयदति
 तवमेदिरे सति वेदस्य चित्सुरूपस्य राजानं प्रत्याशीवीदः (१३) अत्र दवे नवनवहिनाति
 कलव्याकुलमित्यर्थकेन (द्वयविकलं) इति समुदिता ततोत्तरे प्रथमाद्यक्षराणां यस्यास
 रेणो जने पूर्वेषां चतुर्णां प्रश्नानामुत्तराणि भवन्ति. यथा प्रथमे किं भवतीति प्रश्ने दलनि
 पवमेकेतरमवविदस्य मववयोः सावर्ण्यात् (ववं, विवं) इति कलं अव्यक्तमधुरं इति (१४)
 मलापहा इत्युत्तरं॥

कीदृक्चंद्रं नमस्यंति किं सूत्रं पाणिनेर्वद ॥ १५ ॥ किं ज्ञाणं जगतां
न पश्यति चक्रः के देवता विद्मिषः किं दातुः करभूषणं निरुदरः क्रः
किं पिधानं दृशां ॥ के रे रे रे ल न मा चरंति सु दृशां किं चारुता भूषणं बु
द्ध्या ब्रूहि विचार्य सूक्ष्ममतिमं स्त्वेकं ह्ययोरुत्तरं ॥ १६ ॥ गता सा किं
स्थानं पथि सह तथा का स्थितवती नृपेणेत्यं पृष्टा सरिवचतुरदती स्थि
तवती ॥ विलोक्याः लंकारं निजमथ च प्राकं नरपतिं निराकांक्षं चैकैक
शयकयमेतत्प्रभवति ॥ १७ ॥ गतकुशाः यासा विमलमनसः कुत्र सुन
यस्तपस्यंति स्वस्थाः सुररिपुरि पोः का च दयिता ॥ कविप्रेयः किं स्या
न्मवलघुपुतैरष्टगुरुभिर्बुधावृत्तवर्णैः स्फुटघटितबंधकथयता ॥ १८ ॥
उरसि मुरभिदः का गाढमालिङ्गिताः स्ते सरसि जमकरंदाः मोदिताने
दनेका ॥ गिरिसमलघुवर्णैर्गणवार्याति संरघ्यैर्गुरुभिरपि कृताकाळं
दसां वृत्तिरस्ति ॥ १९ ॥ को नयति जगदशेषं स यमश्रुतिभरां बभूव कं
विष्णुः ॥ नीचः कुत्र सगर्वः पाणिनि सूत्रं च कीदृशं ॥ २० ॥ न श्लाघते ख
लः कस्मै सुसिद्धं तं किमुच्यते ॥ लोदेशानां नवानां च तिङो किं नाम कथ्यतां
॥ २१ ॥

(१५) अर्थवदधानुरप्रत्ययः प्रातिपदिकं. बुधः कीदृक्चंद्रो ब्रूते अर्थवत् एवमप्रेषि-
(१६) अंधः अन्धः दृष्टिहीनश्च दानवाः दैत्याः दानवारिच दानोदकमित्यर्थः तमः राहुः
अंधकारश्च वयः पक्षिणः तारुण्यं च एतानि चत्वारि उत्तराणि प्रत्येकं प्रश्नद्वयस्य (१७)
कश्चिद्वाजाकोचिन्नापिकांस्वगृह्मानयन् तं तश्च तद्वतिरमागतं दृष्ट्वा तांस्वगृहं प्राप
यितुं दूतीमाज्ञापयति स्यात् सा च दूती तांस्वगृहं प्राप्य पुनराजनि केत आगत्य स्थितव
ती तां प्रत्याह राजा सा किं स्वस्थानं गता गतवत्या तया सह पथिमार्गे का स्थितवती एवं स
त्ता पृष्ट्वा च तुरा दूती स्थितवती सती निजमलंकारपोहो चीति भाषा प्रसिद्धं तथा शाकं मेथी
ति भाषा प्रसिद्धं शाकविशेषं च अवलोक्य तावन्मात्रेणैव नरपतिं निराकांक्षमुत्तरदिष्येमा
कां सारहितं चक्रे एतदलंकारशाकावलोकनकथं प्रभवति राज्ञो मैरा कोऽस्य संपादने क
थं समर्थं भवतीति कथयति कविप्रश्नः अत्र प्रथमप्रश्नस्य प्राप्तेत्यर्थं कोहो चीति भाषयो
नरं द्वितीयप्रश्नस्य तु अहमासमित्यर्थं को भाषयामेथीत्युत्तरमिति तात्पर्यबोध्यं (१८) सु
नयः कुत्र तपस्यंतीति प्रश्ने शिखरिणि पर्वते इत्युत्तरं सुराणोरिषुर्ह्रस्वकशिशुस्तस्य
रिषुर्विष्णुस्तस्य दयिता के निप्रश्ने ईरुस्मीरित्युत्तरं कविप्रेयः कवीनां प्रियं च तं किमिति
प्रश्ने शिखरिणीत्युत्तरं (१९) मुरभिदः विष्णोरुरसि अलिङ्गिता मालस्याः अलिनी भ्रम
री मालिनी इति त्रीण्युत्तराणि क्रमेण (२०) यमः अंगपर्वतं धने यमो गंधने इति च
त्वारि उत्तराणि क्रमेण नेयानि (२१) परस्मै पदं परस्मै पदं इति त्रीण्युत्तराणि ॥

सततं श्लाघते कस्मै नीचो भुवि किमुत्तमं ॥ कर्तर्यपिरुच्चादीनां धातूनां किंपदं भवेत् ॥ २२ ॥ कः कर्णाः रिपितागिरिंद्रतनया कस्य प्रिया कस्य तु कूको जानाति परे गितं विषमगुः कुत्रोदभूत् कामिनां ॥ भार्या कस्य विदेहजा तु दतिका भो मे निहनिद्यश्च कस्तत्र त्युत्तरमध्यमाः क्षापदं सर्वार्थसंपत्करं ॥ २३ ॥ कः स्यादंबुदया च को युवतयः के काम्यते पतिलज्जा केन निवार्यते निकटके दासे कथं यावनी ॥ भाषादर्शयतेति वस्तुमहाराष्ट्रे कदावा भवेदाद्यं ताक्षस्यो हिलो परचना चातुर्यतः पूर्यतां ॥ २४ ॥ कामे घादुपयाति कृष्णदयिता कावासभा कीदृशी कारस्य हि हाशरद्विक्रये त्वंधैर्यहं नीचका ॥ कंधत्ते गणनायकः करतले काचंचला कथ्यतामारोहादवरोहतश्च निपुणैरेकं ह्योस्तरे ॥ २५ ॥ कुत्र श्रीस्थिरतामुपैति भुविको दुःखी किमीषत्यदं धर्मादीन विनिवारयंति पथिके पांथस्य दीनस्य च ॥ कासंबुद्धिरिह श्रियश्च तमसः कौनाशकौ प्रोच्यतां गच्छंतं पथिकं किमाह्वय वनः संगामिलाषान्वितः ॥ २६ ॥ इति ० च० शा० वि० प० बहिलापिका ख्या नं परिच्छेदः ॥

अथ जातिः

मंडलीकृत्य वर्हाणिकं ठैर्मधुरगीतिभिः ॥ कलापिनः प्रनृत्यंति काले जीमूतवाल्लिनि ॥ १ ॥ कलकणितगर्भेण कंठेनाचूणिते क्षणः ॥ पावतः परावृत्त्यारिरं सुश्रुंबति प्रियां ॥ २ ॥ दंडिन इमे ॥ स्थित्वा स्तेर्यादु

(२२) आत्मने, पदं, आत्मनेपदं. इति त्रीण्युत्तराणि.

(२३) उत्तराणि:—

वा स वः
ह र स्म
ह स स्म
म ति मान्
म नः सि
रा म स्य
कु स्तु तिः
अ भ्यं गः

एतन्मध्यमाक्षरैः संजातं पदं वाक्यं (सस्ततिनमस्तुभ्यमिति.) अत्र तु कूको आगमो हस्तस्य पिति कृत्तितु गिति सूत्रेण विहितः अत्र विषमाः पंचगावो वाणायस्येति विषमगुः कामः

पांभः समजठरशिराश्चक्रमूर्तिर्युद्धर्तधूर्तः संत्यक्ततीरः कतिचिद
 पिपदान्युच्चकैः कुंचिताग्निः॥ पश्चाद्ग्रीवाप्रसार्यत्वरतिगतिरपांम
 ध्यमाविश्यचंचांचंतीमूर्धकंठः कथमपिशफरींस्फारिताक्षोब
 कोत्ति॥३॥ गोविन्दराजदेवानां॥ न्यंचच्चंचलचंचुचंबनचलचूडा
 ग्रमुग्रपतच्चक्राकारकरालकेसरसतास्फारस्फुरत्कंधरं॥ वारंवार
 मुदंघ्रिचंचलघनभ्रश्यन्नखक्ष्णणयोर्दृष्टाकुक्कुटयोर्दयोः स्थिति
 रितिकूरक्रमंयुध्यतोः॥४॥ वररुचेः॥ पश्चावुत्सिष्यधुन्वंत्सकल
 तनुरुहान्भोगविस्तारितात्माप्रागेवोडीननिद्रः स्फुरदरुणकरोद्वा
 मितंखनिरीक्ष्य॥ प्रातःप्रात्यायनीर्द्धे स्थितचपलतनुर्घर्षरध्वान
 मुच्चैरुद्ग्रीवपूर्वकायेननविकटसदः कुर्कुटोरावतीति॥५॥ कस्या
 पि॥ आलोकत्रस्तनारीकृतसभयमहानादधावज्जनौघव्यामहार
 प्रदेशप्रचुरकलकलाकर्णतस्तब्धचक्षुः॥ काष्ठंदंडग्रहाणे सतिमुख
 रजनैस्ताडितोलोष्ट्रघातैर्भीतः सर्पोगृहीस्यानधिगतविवरः कोणतः
 कोणमेति॥६॥ दिवाकरकिशोरस्य॥ धूलीधूसरतनवोराज्यस्थिति
 रचनकल्पितैकनृपाः॥ कृतमुखवाद्यविकाराः क्रीडेति सुनिर्भरं बा
 लाः॥७॥ रुद्रदत्तस्य॥ आयातो भवतः पितेति सहसामातुर्निशं
 म्योदितं धूलीधूसरितो विहाय शिशुभिः क्रीडारसान्प्रस्तुतान्॥ दू
 रात्क्षेपमुखः प्रसार्यललितं बाहुद्वयं बालको धन्यस्यास्य पुरुः समे
 ति परयाग्रीत्यारतन्धरं॥८॥ उत्कटस्य॥ अकूर्चरंभोपिप्रतिचि
 बुकदेशंकरतलं प्रतिज्ञायां कुर्वन् युवतिषु दंष्ट्रिगन्धतरलं॥ कुमारो
 हंकारात्परिषदिसमानानगणयन्भुजौवक्षः पश्यन्नववयसि कोतिं
 वितनुते॥९॥ शार्ङ्गधरस्य॥ खड्गहस्तोरिमालोक्त्यहर्षामर्षसमन्वि
 तः॥ शूरः पुलकितोरक्तनेत्रो हसतिजुंभते॥१०॥ रुक्मीधरस्य॥ गाय
 ति हसति च नृत्यति हृदयेन धृतां प्रियां विचिंतयति॥ समविषमं न च
 विंदति गृहगमनसमुत्सकः पथिकः॥११॥ कस्यापि॥ मातर्धर्मपदे दर्श
 कुरुमपि श्रांतेद्यवैदेशिके ह्यारुह्यैव कोणके सुनिभृतं यास्यामि सुखा
 निशि॥ इत्युक्ते सहसा प्रचंडगृहिणीवाक्येन निर्भर्त्सितः स्वं धन्यस्त

पलालमुष्टिविभवः पांशुः पुनः प्रस्थितः ॥१२॥ रविदत्तस्या ॥
 तेसदृशं यदध्वगशतैः कीर्तिस्तबालंबते स्थाने स्मृतं ननु नमो
 कृतिनादानेन कर्णोजितः ॥ इत्यालो क्यभृशं दशाकरुणया पीत
 तुरेण स्तनः पांशे नैकपलालमुष्टिरुचिना गर्वाय तेहालिकः ॥
 कस्यापि ॥ विलासमसृणो लुप्तान् शुशालदोलदोः वेदली परस्परिस्त
 लहलुचयनिःखनोद्धेधुरा ॥ लभेति कलहं कृतिप्रसभकं पिनेत
 स्थलश्रुतं मकसं कुलाः कमलकंदनीगीतका ॥१४॥ आकर्षन्निवगा
 सन्निवसुरौ पश्चाद्दसुद्रं निवस्वीकुर्वन्निवसुं पिवन्निवदिशोवा
 न्समुष्णान्विव ॥ सांगारप्रकरां स्पृशन्निवभुवं छाया ममृष्यनि
 प्रेसच्चा मरवीज्यमानवदनः श्रीमान्दयोधावति ॥१५॥ सिंहद
 स्प ॥ परोक्षः पश्चाद्भुजतिविधृतश्चोद्धिततनुसमुत्पत्योत्तानः प
 पथिलोकान् प्रविशति ॥ हयः किंचित् किंचिद्यदिनयतिनपतिः कि
 दहोकशाघातेतिष्ठत्यथचरणघातेन खनति ॥१६॥ सूक्तिमह
 त् ॥ आघ्राया प्रायगंधं विकटसुरवपटोदर्शयन्तपत्तिं धावत्
 न्युक्तनादो मुहुरपि चरसाहं हृष्या पृष्ठलग्नः ॥ गर्दभ्याः पादघात
 गुणितसुरतश्रीतिराकृष्टशि श्रोवेगादारुह्यमुत्पन्नवतरति
 खंडितेच्छ्विरेण ॥१७॥ मयूरस्य ॥ घ्रात्वा श्रोणीमजाया वितत
 तिमुखे वक्रसंकोचभंगे स्थित्वा सूर्यं निरीक्ष्य प्रविकसितसदो
 दृयनस्त्रोरसुरेण ॥ बोबोकारान् प्रकुर्वन्मणिशकलनिभं बाल
 नेत्रयुग्मं छागश्चाटूननेकांश्चतुरद्वविटो मन्मथांधः करोति ॥
 ॥ कस्यापि ॥ पार्श्वे स्मालावलेपाच्चतुलितचरणोल्लेखिताकाशदेश
 संघट्टाटोपकोपप्रकटितरसनापल्लवालीढसूक्तः ॥ किंचित्ता
 कृतास्यः स्फुरदधरपुटः स्फारिताताम्रचक्षुर्घ्राणावासाभिलाषा
 पसातिरुषं दर्शयन्नेषमेषः ॥१९॥ शंखवर्मणः ॥ श्रीमादित्यकर
 मसिकतामध्योपविष्टः सुखं शेते गौरवरो मरुस्थलभुवि प्रोथनि
 यक्षितौ ॥ गुंजज्जाहककंटकाहतमरुद्धौ प्रतड्ढलिभिः छिन्ना
 रुकलासकोपिनिभृतं मार्तण्डमुद्गीक्ष्यते ॥२०॥ मार्गदिहिपदं निधे

निभृतंतेशब्दमाकर्णयन्प्रवानेवारयकंदलात्कलकलः कोपं स
 खेतावकः॥ इत्यन्योन्यमनेकधामृगवधव्यापारपारंगमैर्व्याधैः
 कोप्यधिकोरसः प्रतिपदं जालद्विरुत्पाद्यते॥ २१॥ पुष्पाकरस्य॥
 वामस्कंधनिषण्णशार्ङ्गकुटिलप्रोतार्पिताधोमुखस्यंदच्छेदित
 लंबमानशशकानूवेणीस्खलच्चामरान्॥ ज्यातंप्रोतकपोतपोत
 निपतद्रक्ताक्तनूणीरकात्सोपश्यत्करि कुंभभेदजनितास्कंदान्पु
 ल्लिंदान्पुरः॥ २२॥ क्षेमैर्द्रस्य॥ गर्जन्हरिः सांभसिधौलकुंजेप्रतिध्व
 नीनात्प्रकृतानीरीक्ष्य॥ पदंबबंधक्रमितुंसरोषः प्रतर्कयन्नन्यमृ
 गैर्द्रनादं॥ २३॥ बहुस्वामिनः॥ लीढाजस्त्रविपांडुराग्रनखयोराकी
 र्णदीर्णमुखंविन्यस्याग्रिमयोर्युगेचरणयोः सद्योविभिन्नद्विषः॥ ए
 तस्मिन्मदगंधवासितरसः सावत्ततिर्यक्कलसूक्कांताहतिधूतलो
 मधुपः कुंजेषुशेतेहरिः॥ २४॥ अंभोमुन्वासलिलमुदमनांनिशीथे
 तालीवनेषुनिभृतंस्ठिरकर्णतालः॥ आकर्णयंतिकरिणोर्द्धनिमी
 लिताक्षाधारारवान्दशनकोटिनिषण्णहस्ताः॥ २५॥ कस्यापि॥ न
 यनपश्यनिरोधक्रोधनिधूतवालाभमदविरलरोमस्तोमबद्धांधका
 रः॥ कृमिकवलनलोभोत्तवातवाल्मीकरंप्रोत्थितफणिफणघातैरु
 ल्लुल्लेखभल्लः॥ २६॥ मदनस्य॥ यदर्कासुभ्रं तस्फुरदरुणपुण्या
 दरधियाप्रविष्टोनासांतकणितमणिडिंभः प्रकुरुतोः कपिस्थिलास्थिता
 तदिदमनुशृण्वन्विचकितोधुनोत्पास्यरोतिप्रचलतिचरुत्तुच्छलति
 च॥ २७॥ कस्यापि॥ गर्जित्वाभेधधीरं प्रथममथशनैर्मंडलीकृत्य
 देहंशृंगाभ्यांभावयंत्यावभिमुखमवनिंधारयंतौरवुराग्रैः॥ मंदंमंदं
 समेत्यस्थिरनिहितपदंदंतघातौसरोषंयुध्येतैश्चालयंतौकुटिलतम
 सरुच्चारुपुच्छंमहोक्षौ॥ २८॥ कस्यापि॥ आहत्याहृत्यमूर्धाद्रुतम
 नुपिबतप्रस्तुतंमातुरोधः किंचित्कुंचैकजानोरनवरतचलच्चारुपुच्छ
 स्यधेनुः॥ उत्तीर्णकर्णकस्यप्रियतनयतपादतट्टेकारमुद्राविश्रंस
 स्तीरधारालवशबलमुखस्यांगमात्प्रिलेदि॥ २९॥ मयूरस्य॥ इ
 ति श्रीशार्ङ्गधरविरचितापोपहृत्यांजातिपरिच्छेदः॥ ३॥ ३॥ ३॥

अथ सदाचारः

श्रोत्रियं स भगामग्निं साग्निं गोधार्मिकं नदीं ॥ प्रातरुत्थाय यः पश्ये
 द्वापद्वाः स प्रमुच्यते ॥ १ ॥ पापिष्ठं दुर्भगामं त्यजन् गन्मुत्कृतनासि-
 कं ॥ अप्रियं प्रातरुत्थाय पश्यन्कलिमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ प्रेतधूमेति
 केचवांतौ चक्षुरकर्मणि ॥ दुःस्वप्ने दुर्जनस्पर्शे रत्नानमात्रं विधीया-
 तै ॥ ३ ॥ उदकपापति तस्मै लुचं डालाद्यति भाषणे ॥ मार्जारश्वत्वा-
 स्पर्शे विष्णुमूर्त्रोत्सर्गदर्शने ॥ ४ ॥ अश्रुचीक्षणे श्रुपाते च कलहे स-
 सकासयोः ॥ रथ्याप्रसर्पणे भ्यंगे स्फुटैक कर्णमुपस्पृशेत् ॥ ५ ॥ कुयो-
 हाचमनाभावे भास्करस्याबलो बलं ॥ स्पृशेद्वासाद्रैतृणगोगोवि-
 द्भूदक्षिणश्रुतीः ॥ ६ ॥ देवाधिकारणे भ्रूच्छान्विरोधस्थान् द्विजा-
 नपि ॥ विलोक्योपस्पृशेत्स्पृष्ट्वा स वासाजलमाविशेत् ॥ ७ ॥ अ-
 जाश्वं मुखतो मेध्यं गावो मेध्यास्तपृष्टतः ॥ ब्राह्मणाः पादतो मे-
 ध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥ ८ ॥ नास्ति यज्ञं स्त्रिया किंचिन्न-
 व्रतं नोपवासकं ॥ यातुभर्तारि सुश्रूषातया स्वर्गं जयत्यसौ ॥ ९ ॥
 मृते भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्यव्यवस्थिता ॥ मृता सालभते मोक्षं
 भर्तारं सानुगच्छति ॥ १० ॥ तिस्रः कोट्योर्ध्वकोटी च यानिलोमानि
 मानुषे ॥ तावत्कालं वसेत्स्वर्गं भर्तारं सानुगच्छति ॥ ११ ॥ व्यालया-
 ह्नीयथा व्यालं वलादुद्धरते विलात् ॥ एवं पतिं समुद्धृत्य नारी स्व-
 र्गेषु मोदते ॥ १२ ॥ एष कुचितां समा रुद्ध्य न विप्रागं तु मर्हति ॥ भर्तु-
 देहेन यायाति तस्या लोकः सनातनाः ॥ १३ ॥ शुचिर्भूमिगतं तोयं शु-
 चिर्नारी पतिव्रता ॥ शुचिः क्षेमं करो राजा संतोषी ब्राह्मणः शुचिः ॥ १४ ॥
 नित्यमास्मं शुचिः स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ॥ वत्सोपि स्तनपाने
 स्यात्श्वामृगग्रहणे शुचिः ॥ १५ ॥ गच्छेदे कोनपंथानं स्वयं नोपान-
 हौ हरेत् ॥ शिरसानवहेद्भारं न प्रधावेत वर्षसि ॥ १६ ॥ न रत्नानमाच-
 रेद्भुक्तानां तुरीयमहानि शि ॥ न वस्त्रैः सह नाजस्वं नाविज्ञाते जला-
 शये ॥ १७ ॥ नद्याद्यद्यपरिभ्रष्टं यच्चाव्रतसमन्वितं ॥ गतं प्रत्यागतं यच्च
 ततो यं परिवर्जयेत् ॥ १८ ॥ ब्राह्मण्यजा गोमहिष्याः स्वताः शुक्लानवोदकाः

॥ नद्यः शुद्धा दशाहेन शुष्का पोभूमिमानवः ॥ १९ ॥ प्रवहद्वा ह्यणतो
 यंतडागे क्षत्रियोदकं ॥ वापीकूपगतं वैश्यं शूद्रं च गृहभांडगं ॥ २० ॥
 अश्वत्मानं वीक्ष्य तनावगा हेत्ययोरयं ॥ संदिग्धनावं नारो हेनवा
 हुभ्यां नदीं तरेत् ॥ २१ ॥ शीतास्वप्न निषिच्योष्णामंत्रसंभारसंभृताः
 स्नानं गृहेषु कुर्वाणः प्राप्नोति स्नानजं फलं ॥ २२ ॥ सुरवे नाग्निं नोपधमे
 न्नाधः कुर्यान्नलंघयेत् ॥ नामेध्यं प्रक्षिपेद्धन्तौ न च पादौ प्रतापयेत्
 ॥ २३ ॥ देवालयां च त्वरं च नक्तं सेवेत न दुमान् ॥ शून्यादवीं शून्यं गृहं
 श्मशानं न दिनेष्वपि ॥ २४ ॥ जलेपिवेन्नाजलिनां न शयानं प्रबोधये
 त् ॥ परान्नानि चरंतीं गांधयंतीं न निवारयेत् ॥ २५ ॥ शय्यादीपाधम
 स्तेभच्छायादरेण संत्यजेत् ॥ मर्माक्षपंन कुर्वीत धीमानसह नैः
 सह ॥ २६ ॥ नोद्धेजानुश्चिरं तिष्ठेन्न स्यादुत्कटकासनः ॥ न नासिकां
 विकुष्णीयान्न स्वयं कर्तयेन्न खान् ॥ २७ ॥ सर्वथा संत्यजेद्वादनं किं
 चिन्नर्मणि स्मृशेत् ॥ सर्वान्यरित्यजेदर्थान् स्वाध्यायस्य विरोध
 तः ॥ २८ ॥ कुशं स्वर्णं सदा धार्यं बहिर्मीसेन धारयेत् ॥ नागंधं बिभृ
 यात्सुष्यं नात्मार्यं गुंफयेत्तज्जं ॥ २९ ॥ नित्यमामलके लक्ष्मीर्नित्यं ह
 रितगोमये ॥ नित्यं शंखे च पद्मे च नित्यं शुष्के च वाससि ॥ ३० ॥ बाला
 र्कप्रेतधूमं च वृद्धां स्त्रीपल्वलोदकं ॥ आयुः कामो न सेवेत रात्रौ च द
 धिभोजनं ॥ ३१ ॥ नोत्संगे भक्षयेन्नाश्रमौलिं भूमिं च न स्मृशेत् ॥ क
 चिद्गच्छेन्न चोच्छिष्टः पश्येज्ज्योतीषिनाशुचिः ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्म
 तीर्थे न त्रिरद्भिः समुपस्मृशेत् ॥ कुर्वन्नाचमने विष्णुमोकारं चापि सं
 स्मरेत् ॥ ३३ ॥ हस्तद्वयस्थितैर्दक्षैः समाचमेति यो द्विजः ॥ सोमपान
 फलं तस्य भुक्ता यज्ञफलं लभेत् ॥ गृहेपि निवसन्विप्रो मुनिर्मसति
 वर्जितान् ॥ मांसादो न्योपि मात्सस्य त्यागात्स्वर्गं व्रजेत् ॥ ३४ ॥ आ
 त्मार्यं यः पशुं हन्यात्सो वश्यं नरकं व्रजेत् ॥ देवान् पितॄं समभ्यर्च्य स्वा
 दन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३५ ॥ अनभिद्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौ हृदं ॥
 कर्मणां फलमस्तीति मनसा त्रितयं चरेत् ॥ ३६ ॥ प्राणातिपातः स्तेन्यं
 च परदाराभिर्मर्षणं ॥ त्रीणि पापानि कायेन नित्यं शः परिबर्जयेत् ॥ ३७

असत्प्रलापः पारुष्यं पैशून्यमनृतं तथा ॥ चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजले
 नैव चिंतयेत् ॥ ३९ ॥ अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतानुकंपनं ॥ शमो
 दानं यथाशक्तिर्गार्हस्थ्यो धर्म उच्यते ॥ ४० ॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्च
 भृत्यान्गृह्याश्च देवताः ॥ भोजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति
 ॥ ४१ ॥ वृक्षां छित्त्वा महीं भित्त्वा हत्वा कीदृपि पीलिकान् ॥ दत्त्वा नृणां
 कोर्धिभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४२ ॥ राज्ञो दत्त्वा तुषट्ठागं देवतानां च
 विंशतिं ॥ त्रिंशद्दत्त्वा च विप्राणां कर्णिको नावसीदति ॥ ४३ ॥ चतुर्दश
 न्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनुतां ॥ उत्थाय चासनं दद्यादेष धर्मः स न
 तनः ॥ ४४ ॥ ग्रासादर्थमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न यच्छति ॥ इच्छानुरूपं
 पो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ४५ ॥ तृणानि भूमिरुदकं वा कूचत
 र्थां च सूनुता ॥ सतामेतानि हर्म्येभ्यो नोच्छेद्येते कदाचन ॥ ४६ ॥
 षण्काले जलं दद्याच्छीतकाले हुताशनं ॥ प्रातृत्काले गृहे देयं सर्व
 कालेषु भोजनं ॥ ४७ ॥ अदन्ति व्याधिशोका तानि नुवर्तेत शक्तितः ॥ आ
 त्मवत्सततं पश्येदपि कीदृपि पीलिकाः ॥ ४८ ॥ गोपं काट्टाह्यणीं दास्या
 हन्ति लोपाद्भिजं बधात् ॥ मोचयन्मुच्यते जंतुः प्रापादामरणांतिकात् ॥
 न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो भविष्यति ॥ अतः श्वः करणीयाति
 कुर्यादद्यैव बुद्धिमान् ॥ ४९ ॥ अनेन मर्त्यदेहेन यल्लोकदूयशर्मदां ॥ वि
 चिन्त्यतदनुष्ठेयं कर्म हेयं ततो न्यथा ॥ ५० ॥ उपकारः परो धर्मः परो
 कर्मनैपुणं ॥ पात्रे दानं परः कामः परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ५१ ॥ अंजन
 स्पृहणं दद्याद्वाल्मीकस्य तु संचयं ॥ अबंध्यं दिवसं कुर्याद्वा नाध्ययन
 कर्मसु ॥ ५२ ॥ दीपोपशमनं पुंसां कूष्माण्डं छेदनं स्त्रियः ॥ अचिरैर्गोवका
 लेन कुलच्छेदो भवेद्भुवः ॥ ५३ ॥ अलोबुवर्तुलाकारं वृतांकं कुंदसनि
 भं ॥ प्राणोतेपि न चाश्नीयान्मसूरान्नं सबल्कलं ॥ ५४ ॥ परदारान गंतव्यं
 सर्ववर्णेषु कीर्तितं ॥ न हीदृशमना युष्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ५५ ॥
 मात्रास्तत्तादृहि त्राचनविविक्तासनो भवेत् ॥ बलवान्निन्द्रियग्रा मो वि
 ह्यं समपकर्षति ॥ ५६ ॥ प्रकीर्णकेशा मनवेक्ष्य कारिणीं सदा च भर्तु
 प्रतिकूलभाषिणीं ॥ परस्य वेश्माभिरतामपत्रपामेवं विधां यो विनमा

शुवर्जयेत् ॥ ५८ ॥ हताधिकारां मलिनां पिंडमात्रोपजीविनीं ॥ परि
भूतामधःशय्यावासयेद्द्व्यभिचारिणीं ॥ ५९ ॥ कुचैस्त्रिनेदंतमला
पधारिणं बद्धाशिनं निष्ठुरवाक्यभाषिणं ॥ सूर्योदये चास्त्रमये च
शायिनं विमुंचति श्रीरपि चक्रपाणिनं ॥ ६० ॥ एकच्छागं द्विरावेयं
त्रिगवंपंचमाह्वयं ॥ षडश्वंसप्तमातंगं शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥
॥ ६१ ॥ शिरःसुधैतंचरणौ स्तुनिर्मलौ वरांगनासेवनमस्त्यभोजने ॥
अनग्नशायित्वमपवर्गमैशुनंचिरप्रनष्टां श्रियमानर्थतिषत् ॥ ६२ ॥
षष्ठीषु तैलं पलमष्टमीषु सौरं क्रियाचैव चतुर्दशीषु ॥ स्त्रीसेवनं न
ष्टकलसु पुंसामायुःस्यार्थं मुनयो वदन्ति ॥ ६३ ॥ स्नातुर्जनस्य दश
मीतनयास्त्रयोदशपर्यन्ति हं त्यभयमेतदपि द्वितीया ॥ सप्तम्यनिंदु
नवमीषु च संपदिच्छुः स्नायात्कदाचिदपि नामलकैर्मनुष्यः ॥ ६४ ॥
रोहिणी सहितसुत्तरात्रयं कीर्तयन्ति मुनयो ध्रुवाब्दयं ॥ बीजहर्म्यं
नगराभिषेचनारामशान्तिषु हितं स्थिरेषु च ॥ ६५ ॥ रोहिणीषु करपं
चकेश्वमे उत्तरासु च पुनर्वसुहूये ॥ रेवतीषु वसुदेवते च भेनव्यव
स्त्रपरिधानमिष्यते ॥ ६६ ॥ रविर्नृपविलोके न सुरगुरुर्विवाहो त्स
वेरणे धरणि नंदनो भृगुसुतः प्रयाणे बली ॥ शनिस्तमरवदीप्तो न स क
लशास्त्रबोधे बुधः शशी निखिलकर्मसु ध्रुवमुदाहृतः सूरिभिः ॥
॥ ६७ ॥ एतानि धर्मशास्त्रपुराणज्योतिःशास्त्रेभ्यः ॥ इति सदाचारः

अथ धर्मविवृतिः

ऊर्ध्वबाहुर्विरोम्येषकश्चिन्नचशृणोति मे ॥ धर्मोदर्थं श्रवका
मश्नसकिमर्थं न सेव्यते ॥ १ ॥ यस्य धर्मविहीनस्य दिनान्यायांति
यांति च ॥ सलोहकारभस्त्रे वश्वसन्नपि न जीवति ॥ २ ॥ परदारपर
द्रोहपरद्रव्यपराङ्मुखः ॥ गंगाप्याहकदागत्य मामयं पावयिष्यति
॥ ३ ॥ उत्थायोत्थाय बौद्धं किमद्य सुरुतं कृतं ॥ आयुषः खंडमादा
परविरस्तं प्रयास्यति ॥ ४ ॥ केषामप्येते ॥ अजरामरवत्त्वाद्भो विद्यामर्थं
च साधयेत् ॥ गृहीतद्वक्त्रेषु मृत्फना धर्ममाचरेत् ॥ ५ ॥ श्रूयतां ध
र्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यतां ॥ आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाच

रेत् ॥६॥ एतौ व्यासस्य ॥ परलोकहितं तात प्रातरुत्थाय चिंतये
 त् ॥ ईह ते कर्मणा पूर्वो विपाकश्चिंतयिष्यति ॥७॥ मदालसायः
 ॥ श्रीदोधनार्थिनां धर्मः कामिनां सर्वकामदः ॥ धर्मो यथापवर्गेण
 पारंपर्येण साधकः ॥८॥ यज्ञाध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः स
 मा ॥ अलोभद्वृत्तिमार्गे यं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥९॥ अनृशं
 क्षमा सत्यमहिंसा दम आर्जवं ॥ प्रीतिः प्रसादो माधुर्यमार्दवं च
 यमादृशः ॥१०॥ भावशुद्धिर्मनुष्यैस्तु कर्तव्या सर्वकर्मसु ॥ अन्य
 थाचुं व्यतेकांताभावेन दुहितान्यथा ॥११॥ कृत्वा पिपातकं कर्म
 यो दद्याद् न मर्षिने ॥ ब्रह्मणा यविशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥१२
 ॥ आशमशाना निवर्तते ज्ञातयः सह बांधवैः ॥ त्वया येनैव गंतव्यं त
 त्कर्मसु कृतं कुरु ॥१३॥ केषामप्येते ॥ धर्मरतिर्भवतु नः सततोच्छि
 तानां सत्येक एव परलोकगतस्य बंधुः ॥ अर्थाः स्त्रियश्च मनुजैरिह
 सेव्यमाना नैवास भावमुपयांति न च स्थिरत्वं ॥१४॥ कस्यापि ॥ या
 वत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरादूरतो यावच्चंद्रियशक्तिरप्र
 तिहता यावत्सस्यो नायुषः ॥ आत्मश्रेयसितावदेव विदुषा कार्यः प्रय
 त्नो महान्नादीमे भवने तु कूपरवनने प्रत्यक्षमः कीदृशः ॥१५॥ म
 र्त्तहरेः ॥ धर्माज्जन्मकुलेशरीरपदुतासौ भाग्यमायुर्धनं धर्मेणै
 व भवन्ति निर्मलयशोविद्यामही संपदः ॥ कान्तारेषु महावनेषु सत
 तं धर्मः परित्रायते धर्मः सम्यगुपासितो भवति हि स्वर्गपवर्गप्रदः
 ॥१६॥ कस्यापि ॥ यन्नागामदभिन्नगंडुकरटास्तिष्ठन्ति निद्रालवो
 ह्यरेहैमविभूषिताश्चतुरगाद्वेषति यद्वर्षिताः ॥ वीणावेषु मृदंग
 शरवपणवैः सुतश्च यद्वेध्यते तत्सर्वं सुरलोकराज्यसदृशं ध
 र्मस्य विस्फूर्जितं ॥१७॥ कस्यापि ॥ गंगोद्भेदे कुरुक्षेत्रे विश्रुतौ मणिक
 र्षिके ॥ वेण्यागयायामोकारोस्नात्वा दत्त्वा सुरवी भवेत् ॥१८॥ शर
 णागतरक्षार्थं स्त्री गोहिजहिताय च ॥ स्वाम्यर्थे यस्त्यजेत्त्राणां
 स्तस्य लोकाः सनातनाः ॥१९॥ यो न कामान् संरंता तद्देवा धर्ममुत्
 तृजेत् ॥ यथोक्तकारी सौम्यश्च सुरवमृत्कमिच्छति ॥२०॥ यज्ञदा

नतपस्तीर्थसेविभिर्निर्जितेन्द्रियः॥ भौमेषुचांतरिक्षेषु स्वर्गेषु मनु-
जो ब्रजेत् ॥ २१ ॥ वसंतिसुरलोकेषु निजपुण्येन ये नराः॥ विमानैर्वि-
विधाकारैः सर्वकामसमृद्धिभिः ॥ २२ ॥ तेभ्यश्च प्रच्युता राज्ञा म-
न्येषां च महात्मनां॥ जायंते स्फुरितनांगे हेमहस्तपरिपालकाः॥
॥ २३ ॥ गायंति देवाः किल गीतकानि स्वर्गापवर्गस्य च हेतुभूताः॥
धन्यास्तु ते भारत भूमिभागे भवन्ति भूयः कृतिनः सुरवेन ॥ २४ ॥ पु-
नः कृत्वा द्रुतं कर्म पूर्वाभ्यासेन मानवाः॥ सरलोक्तं प्रयात्येव भा-
ग्यवन्तो जि तेंद्रियाः ॥ २५ ॥ परात्परं परं यांति नारायणपरायणाः॥
ननेतत्र गमिष्यन्ति ये द्विषन्ति महेश्वरं ॥ २६ ॥ वासुदेवे मनो यस्य
जपहोमार्चनादिषु॥ तस्यांतरा यो विज्ञेयो देवेंद्र त्वाधिकं फलं
॥ २७ ॥ गत्वा गत्वानि वर्त्तते चंद्रसूर्यादयो ग्रहाः॥ अद्यापि न नि-
वर्त्तते ह्लादशास्तरचितकाः ॥ २८ ॥ षडक्षरेण मंत्रेण पुण्यमेकम-
पि स्वयं॥ लिङ्गस्य मूर्ध्नि यो दद्यात्संभूयोऽपि न जायते ॥ २९ ॥ उपो-
ष्येकादशीः सर्वास्तथा कृष्णचतुर्दशीः॥ ध्यात्वा हरिहरं देवं प्रा-
प्नोति परमं पदं ॥ ३० ॥ एते पुराणेभ्यः॥ मोहादवाचीमबुधाः प्रा-
णीचीं प्राचीमुदीचीमपि पर्यटन्ति॥ संचिन्मये मानस एव तीर्थे स्व-
च्छे सुखं स्नातुमपारयन्तः ॥ ३१ ॥ इति शा. धर्मनिवृत्तिपरिच्छेदः

अथ पातकविवृत्तिः

कथं ते त्यक्तसहृत्ताः सुखं रात्रिषु शेरते॥ मरणं तरितायेषां नर-
केषूपपन्नयः ॥ १ ॥ कतिपयदिनपरमायुषिमदकारिणि यौवने दुरा-
त्मानः॥ विदधति तथा पराधं जन्मैव यथा वृथा भवति ॥ २ ॥ श्रीधन-
देवानां यद्वैरूप्यमनाथता विकलतानीचेकुले जन्मना दारिद्र्यं स्व-
जनाच्च यत्परिभवो मौर्ख्यं परप्रेष्यता॥ तृष्णा लौत्पमनिवृत्तिः कु-
शयनं कुस्त्रीकुभोज्यं रुजः सर्वपापमहीरुहस्य महतो व्यक्तं फ-
ले दृश्यते ॥ ३ ॥ कस्यापि॥ व्याधिर्वित्तविनाशः प्रियविरहो दुर्भगत्व-
सुद्वेगः॥ सर्वत्राशा भंगः स्फुटं भवत्यकृतपुण्यस्य ॥ ४ ॥ कस्यापि॥
त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासे त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः॥ असुग्रपुण्यं

पापानामिहैवफलमश्नुते॥५॥ मित्रद्रोहः कृतघ्नस्पर्शो घ्नश्च
 पिशुनस्य च॥ चतुर्णामपि चैतेषां निःकृतिर्नैव शुक्रमः॥६॥ ब्रह्म
 हत्यासुरापापं स्तेयं च गुरुतल्पगः॥ महोतिपातकान्यादुस्तत्सं
 गीचपंचमः॥७॥ अकृतज्ञमकार्यं च दीर्घरोषमनार्जवं॥ चतुरो
 विद्विचोऽलान्जन्मनास हपंचमः॥८॥ ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चो
 भग्नप्रते तथा॥ निःकृतिर्विहितालोके कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः॥९॥
 धर्मशास्त्रेभ्यः क्रतुस्नातां च पोभार्यो नैव गच्छति मूढधीः॥ घोरा
 यां ब्रह्महत्यायां युज्यते नात्र संशयः॥१०॥ अदुष्टं पतिनां भार्या मूढो
 यस्तु परित्यजेत्॥ सप्तजन्मानि सरस्त्री त्वं लभते नात्र संशयः॥११॥
 कूटसाक्षी मृषावादी यश्चासदनुशास्तिवै॥ ते मोहमृत्यवः सर्वत
 था ये वैदनिंदकाः॥१२॥ शौरवंकूटसाक्षी तु याति यश्चानृतो नरः॥ कुं
 भीपाकं प्रयांत्येवमानवा गुरुतल्पगाः॥१३॥ मार्कंडेयात्॥ स्त्री
 बालस्वामि मित्रघ्नो गोघ्न विश्वासघातिनः॥ सुरापो ब्रह्महाचोरो
 यांत्ये ते सर्व नारकान्॥१४॥ असत्यतिगृहीता च नरको यात्यधो
 मुखे॥ एको मिष्टान्नभुग्यः स याति पूषवहनरः॥१५॥ आगारदा
 ही मित्रघ्नः शाकुनिग्रामयाचकः॥ रुधिरांधे पतंत्ये ते सोमविक्रयि
 णश्च ये॥१६॥ मधुहायामहेता च याति वैतरणीं नरः॥ असिपत्रव
 ने याति दर्पादनिकं तनः॥१७॥ मृगछागादिहंता च वह्निज्वा
 ले निपात्यते॥ व्रतलोपाश्रमभ्रष्टो याति संदंशनारके॥१८॥ कृत
 पापे नृतापो वैयस्यपुंसः प्रजायते॥ प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरि संस
 रणं परं॥१९॥ एते विष्णुपुराणात्॥ नरकेभ्यः समुत्तीर्णः पापीतिर्ष
 त्तमश्नुते॥ तरुकीटपतंगेषु श्वापदैकशफादिषु॥२०॥ मानुष्यं प्रा
 प्य कुलो वा कुत्सितो वा मनोशवा॥ सेच्छचांडालशूद्रेषु वैश्यस
 त्रेषु जायते॥२१॥ शरीरैः कर्मदोषैश्च याति स्थावरतां नरः॥ वा
 चिकैः पक्षिमृगतां मानसैरत्यजातिनां॥२२॥ पतितान्यतिगृह्या
 थ खरपोनिं ब्रजे द्विजः॥ शिष्यो गुरुस्त्रियंगत्वा श्वयोनौ संप्रपद्यते
 ॥२३॥ गर्दभो जायते जेतुः पित्रोश्चाप्यवमानकः॥ मातापितरमा

कुशयसारिकासंप्रजायते॥२४॥ भर्तृपिंडं समश्नन्यस्त दुष्टानि
 निषेवते॥ सौषिमो हसमापन्नो जायते वानरो नरः॥२५॥ न्यासाप
 हर्तानरका द्विमुक्तो जायते रुमिः॥ असूयकश्च नरकान्मुक्तो भव
 तिलावकः॥२६॥ विश्वासहंता च नरो मीनयोनिं प्रपद्यते॥ अन्ना
 पहारी च नरो मूषकः संप्रजायते॥२७॥ परदाराभिर्मर्षाच्च वक्रो
 घोरोऽपि जायते॥ गुरोः सख्युस्तथाराज्ञो भर्तुर्भार्यामुपेयिवान्॥
 ॥२८॥ श्वश्रूगालवृकोलूकव्यालसूकरतांलभेत्॥ देवतानि धि
 विप्राणामदत्ता यो न्यमश्नुते॥२९॥ प्रमुक्तो नरकात्सोऽपि त्रायसः
 संप्रजायते॥ ज्येष्ठं पितृसमेवापि भ्रातरं यो वमन्यते॥३०॥ नरका
 त्सोऽथ विभ्रष्टः क्रौंचे यो नौ प्रपद्यते॥ शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वांलूमियो
 निं प्रपद्यते॥३१॥ तस्यामपत्यमुत्पाद्यकाष्ठांतः कीटको भवेत्॥
 अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः संप्रजायते रवरः॥३२॥ रुमिः स्त्रीवधक
 र्ता च बालहंता च जायते॥ हृते को स्येतुहारी तृकपो तोरौप्यभाजो
 ॥३३॥ हत्वा तु कांचनं भांडं रुमियो नौ प्रपद्यते॥ मयूरो वर्णकान् हत्वा
 हृते चैवांशुकैश्चुकः॥३४॥ बुद्धिदरिद्र्यभागंधात्वं गेहत्वा शशो भ
 वेत्॥ भूनासीकांचनगवां हत्वा गत्वा च नारकात्॥३५॥ तृणशु
 ल्लमलता बल्लीत्वकूसारतनुतांलभेत्॥ ॥ मार्कंडेयपुराणात्॥
 ॥ सर्वपातसेधातकक्षदा वानले परं॥ गोविंदनामकथनं गंगास्ना
 नं च मे मतं॥३६॥ मुकुंददामोदरवासुदेवश्रीकांतचक्रायुध
 कृष्णविष्णो॥ गोविंदनारायणपद्मनाभत्रिविक्रमानेतद्दरे नमः
 स्ते॥३७॥ शार्ङ्गधरस्य॥ तदस्य मुहूर्तं वणिशीतमुष्णमथापि वा
 ॥ गोगंपयः पुनात्येव पापात्पमरणांतिकात्॥३८॥ कस्यापि॥ त्य
 जदुर्जनसेसं गं भजसाधुसमागमं॥ पुण्यं कुरुदिवारात्रं स्मरनि
 त्यमनित्यतां॥३९॥ कस्यापि॥ स्वपुरुषमभिसमीक्ष्य पाशहस्तं
 वदतियमः किल तस्य कर्णमूले॥ परिहरमधुसूदनप्रपन्नान्त्र
 अहमन्ये चृणानवैष्णवानां॥४०॥ श्रीविष्णुपुराणात्॥ रामेर्दूर्वा
 दलश्यामं पद्माक्षं पीतवाससं॥ स्तुवंति नामभिर्दिव्यैर्न ते संसारिणो नराः

॥४१॥ पद्मपुराणात् ॥ इति ० बृ० शा० प० पातकवृत्तिः परिच्छेदः ॥

॥ अथ रवेचरभूचरेषु पूर्वसूर्यान्वोक्तयः ॥

रवौ बोदयः श्लाघ्यः को न्येषामुदय ग्रहः ॥ न तमांसिन तेजोसि य
स्मिन् भुदिते सति ॥ १ ॥ खद्योतोद्यो न ते तावद्याचन्नोदयते शशी
॥ उदिते च सहस्रांशौ न खद्योतो न चंद्रमाः ॥ २ ॥ तस्यैवाभ्युदयो
भूयात् भानोर्यस्योदये सति ॥ विकासभाजो जायंते गुणिनः कम
लाकरः ॥ ३ ॥ केषामप्येते ॥ देवो हरिर्बह तु वहासि कौस्तभं तमनै
व कांचन पुनर्द्यमणः प्रतिष्ठा ॥ यत्पाद संगति तरंगित सौरभा
णि धत्ते स एव शिरसा सरसी रुहाणि ॥ ४ ॥ महादेवस्य ॥ उद्यंत
मूनि सुबहूनि महामहोसि चंद्रोप्यलं भुवनमंडलमंडनाय ॥ स
र्पाद ते न तदुदेति न चास्तमेति येनादिते न दिनमस्तमिते च रात्रि
॥ ५ ॥ करान्प्रसार्य रविणा दक्षिणाशावलंबिना ॥ न केवलमनेना
त्मा दिवसोपिलघूकृतः ॥ ६ ॥ निमीलनाय पद्मानां मुदयाया लो
जसां ॥ तमसामवकाशाय ब्रजसस्तमसौरविः ॥ ७ ॥ येनोन्मथ्यत
मांसि मांसलघनस्पर्धानि सर्वजगच्चक्षुःप्रतरमार्थतः कृतमिदं
देवेनतिर्य्यकृत्विषा ॥ तस्मिन् स्तमिते विवस्वतिक्रियान्कूरो जने
दुर्जनो यद्भाति धृतिं शशांकशकलालोके प्रदीपेथवा ॥ ८ ॥ केषा
मप्येते ॥ पातः पूष्णो भवति महतेनोपतापाययस्मात्कालेनास्तं क
इह न गतायांति यास्यंति चान्ये ॥ एतावत्तु व्यथयति यदा लोकया
त्यैस्तमोभिस्तस्मिन्नेव प्रकृतिमहतिव्योमि लब्धो वकाशः ॥ ९ ॥
तेन स्मिन् भानौ त्रिभुवनसंस्तम्भेषु विरहव्यथां चंद्रो नेष्यत्यनुति
तमितो नास्ति किमिति ॥ इदं चेत्तापं जनयति तराग्रयदमी प्र
दीपाः संजातास्तिमिरहत बुद्धो दुरशिरा ॥ १० ॥ मल्लभदृश्ये तौ ॥
यत्पादाः शिरसानकेन विधृताः पृथ्वीभृतां मध्यतास्तस्मिन् भास
ति राहुणा कवलिते लोकत्रये च सुषि ॥ खद्योतैः स्फुरितं तमोभिरु
दितं ताराभिरुज्जृभितं धूकैरुत्थितमाः किमनकरवैः किं केन नो चे
द्वितं ॥ ११ ॥ परिमलस्य ॥ करस्फोटोऽवरत्यागस्तेजोहानिः सरागता ॥

वारुणी संगताऽवस्था भानुनाऽप्यनुभूयते ॥१२॥ पूर्वाणहे प्रतिबोध्य
पंकजवनान्युत्सार्य नैशेतमः कृत्वा चंद्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेज
सं तेजसा ॥ मध्याह्ने सरितां पयः प्रविततैरापीयदीप्तैः करैः सायान्हे
रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत् ॥१३॥ क्षपांक्षामीकृत्य
प्रसभमुपहृत्यां बुसरितां प्रताप्योर्वीकृत्स्नां तरुगहनमुच्छोष्य
सकलं ॥ कसंप्रत्युष्णां शुर्गतइति तदन्वेषण परास्त डिहीपा ॥ लो
कैर्दिशि दिशि चरंतौ हजलदाः ॥१४॥ धुनोति ध्वां तानि व्यपनयति
नीहार पटलं कुलं राजीवानां दलयति रथांगं रमयति ॥ जगद्धापीः
देवः सुरवयति जनानां च नयनं नयाति स्थेमानं यदि तदिह दैवं जय
तुकः ॥१५॥ पततु न भसोगच्छत्वस्तं निमज्जतु वारिधौ ब्रजतु वरुणा
गारहारं प्रभाभिरनाहतः ॥ तदपि तरणिर्दत्त्वा पादं शिरस्सुमहीभृ
तां दलिततिमिरव्रातः प्रातः पुनः सकृदेष्यति ॥१६॥ ॥ इति श्रीबृ
हन्नृशार्ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां सूर्यान्योक्तयः परिच्छेदः ॥ ॥

अथ चन्द्रान्योक्तयः

आलोकवतः संत्येव भूयांसो भास्करादयः ॥ कलावानेव तु ग्रावद्वाव
कर्मणि कर्मठः ॥१॥ प्रल्हादनस्य ॥ दैवाद्यद्यपि तुल्यो भूद्भूतेशस्य
परिग्रहः ॥ तथापि किंकपालानि तुलां यान्ति कलानि धेः ॥२॥ भवभूतेः ॥
अहोनक्षत्रराजस्य साभिमानिविचेष्टितं ॥ परिक्षीणस्य वक्रत्वं संपू
र्णस्य सुवृत्तिता ॥३॥ हरमुकुटे सुरतदिनी निकटस्थितिलोभतो द्विजै
र्द्रेण ॥ अपि गरलं फणिमृत्कृत्कृतिरीक्षणतीक्ष्णां शुशुक्ष्णं
तः ॥४॥ निजकरनिकरसमृध्या धवल्यभुवनानि पर्वणि शशोकः
सुचिरं हंति न सह ते हतविधिरि हरिहसुस्थितं कमपि ॥५॥ उडुगण
परिवारो नायकोऽप्येष धीना ममृतमयशरीरः कोति युक्तोऽपि चन्द्रः ॥ भ
वति विकलरश्मिर्मंडलं प्राप्य भानोः परसदननिविष्टः कोलपुत्वं
नयाति ॥६॥ कस्यापि ॥ प्रथमदिवसचंद्रः सर्वलोकैकवेद्यः स तु स
कलकलाभिः पूर्णविंबोपि नार्हः ॥ अतिपरिचयदोषः कस्य नो हंति मा

ननवनवगुणरागी प्रायशः सर्वलोकः ॥७॥ शिरसाधार्यमाणोति
 सोमः सौम्येनशंभुना ॥ तथापिरुशतांधत्तेकष्टः रवस्तुपराश्रयः ॥
 ॥८॥ व्यज्यमानकलंकस्य वृद्धौ वृद्धौ कलानिधेः ॥ आशास्महेव
 यंपूर्वो सर्वश्लाघ्यां रुशो दशां ॥९॥ केषामप्येते ॥ नयनमसिजन
 र्दनस्य शंभोर्मुकुटमणिः सुदृशां त्वमादिदेवः ॥ त्यजसिनमृगमा
 त्रमेकमिंदो विरमति येन कलंक किंवदंति ॥१०॥ उमापतिधरस
 ॥ यद्यपिशिरोधिरो हतिरौद्रः क्रोधेन सिंहिकातनयः ॥ त्यजति न
 शरणं यातं सागरसूनुर्मृगंतदपि ॥११॥ श्रीमदनस्य ॥ क्षीणः क्षी
 णः समीपत्वं पूर्णः पूर्णोति दूरतां ॥ उपैति मित्राद्यश्वंद्रो युक्तं नम
 ल्लिनात्मनः ॥१२॥ यज्जानोसि पयोनिधौ हरजटाजूटे प्रसिद्धोसि
 यद्विश्वस्योदरदीपकोसि विधिना सृष्टोसि यच्चा मृतैः ॥ आतः शीत
 मयूखसर्वमधुना मानीकृतं तत्त्वयाराजीवयदपास्य कैरवकुलं
 नीतं विकास्य दं ॥१३॥ लब्धं जन्म सहश्रिया स्वयमपि त्रैलोक्य
 भूषाकरः स्थित्यर्थं परमेश्वरो भ्युपगतस्तेनापि मूर्धा धृतः ॥ वृद्धिं
 शीतकरस्तथापि न गतः क्षीणः परंप्रत्युत प्रायः प्राक्तनमेव कर्म बल
 वत्कः कस्य कर्तुं समः ॥१४॥ केषामप्येते ॥ पादन्याससिद्धिधरगुरो
 र्मूर्द्धिकृत्वा सुमेरोः कान्ते येन क्षपितं तमसामध्यमंधाम विष्णोः ॥ सो
 यंचन्द्रः पतति गगनादल्पशेषैर्मयूखैर्दूरारोहो भवति मृतामप्य
 पभ्रंशहेतुः ॥१५॥ कालिदासस्य ॥ पीयूषं वपुषोस्य हेतु रूदयो
 विश्वस्य नेत्रोत्सवः पुष्टं भानुकरैरिदं त्रिभुवनं ज्योत्स्नाभरैः सिंच
 ति ॥ सर्वाशा प्रतिरोधको धतमसध्वंसाय बद्धोद्यमे धिक्कृधातारमिह
 पिलस्मलित्वं तु यस्य प्रवृत्तं मनः ॥१६॥ कस्यापि ॥ निरर्थकं जन्म ग
 तं न लिन्यायानदृष्टं तु हिनां शुबिंबं ॥ अत्यतिरिंदोरपि निःफलैव द
 द्वापनिद्रानलिनीनयेन ॥१७॥ कस्यापि ॥ विरमति गिरसा ह साद
 युष्माद्यदिरविरस्तमिव स्वतस्ततः किं ॥ कलयसिनपुरोमहोर्मिधा
 राद्युतिनिधिरभ्युदयालयं शशां कः ॥१८॥ बल्लालसेनस्य ॥ उच्चैः
 स्थानकृतोदयेर्बहुविधैर्न्योतिर्भिरुद्यत्समैश्चक्राद्यैः किमरीभिरत्र

वितथं प्रौढिंदधानैरपि॥ यावच्छोकतमोपहेनभवत्तल्लक्ष्मीर्नविस्ती
 र्यतेतावच्चंद्रकथंप्रयातिपरमोवृद्धिसरत्ताकरः॥१८॥ त्रिलोचन
 दासस्य॥ नक्षत्राणिबहूनिसेतिपरितःपूर्णोदयान्यंबरे किंतैःशान्तिमु
 पेतिदीर्घतिमिरंकिंवाधिरुज्जुंभते॥ किंस्यादार्तचकोरपारणविधिर्भा
 तःसुधादीधितेतन्नूनंभवनैकतापशमनःश्लाघ्यस्तवेवोदयः॥१९॥
 निष्पीडितोयद्यपिदैवयोगान्निशाकरश्चाऽपिविधुंतुदेन॥ तथाऽपि
 पीयूषविशेषवर्षीसुधाकरःकैरवकाननेषु॥२०॥ वक्रोःस्तबाल्येत
 दनुप्रकृद्धःकलंकवानस्तजडोःस्तचंद्रः॥ महेशमौलौचपदं धातुजा
 येतवंचोविविधोपकारात्॥२१॥ तारागणाश्चंद्रमसंभजंते नजातु
 नार्थंनलिनाऽऽकराणं॥ एतावतातस्यकिमस्तिहानिर्ज्ञातातयोरंतरमे
 षलोकः॥२२॥ किमत्रेर्नोपुत्रःकिसुनहरचूडामणिरसौनकिंहेतिध्यातं
 जगदुपरिकिवानवसति॥ यदेतस्यांतःस्थोविलसतिलघुर्लस्यकृणि
 काविधातुर्दोषोऽयंनतुगुणनिधेस्तस्यकिमपि॥२३॥ मारस्यमि
 त्रमसि किंचसुधामयूरवशंभावपिप्रणयितांप्रकटीकरोवि॥ विश्वा
 सपात्रमसियद्विषतोस्तयोरप्येतत्तवप्रकृतिशुद्धतनोश्चरित्रं॥२४॥
 यस्योदयेनैवदिशांप्रसादस्तापाऽपनोदोऽपिजगन्नयस्य॥ वकोरचं
 चूषुटपारणेतुचंद्रस्यतस्याऽस्तिकिचान्प्रयासः॥२५॥ ध्याताफा
 लतलाऽनलैःकवलितकंठस्थहालाहलैरालीढाऽथजटाऽद्वीवि
 लुठितैराशीविषाण्यंणैः॥ लुन्नाभस्मभिराहताऽस्थिपटलैःकिन्नाः
 द्रवमोवैरैःस्वीयांमुंचतिमाधुरींहरशिरोरत्नंकिमिंदोःकला॥२६॥ तत्
 कुमुदनाथेनकामिनीगंडपांडुना॥ नेत्राऽनंदेनचन्द्रेणमाहेंद्रीदिगलं
 कृता॥२७॥ पश्योदेतिवियोगिनीदिनमणिश्चंडीशचूडामणिस्तारा
 मौक्तिकहारनायकमणिःशृंगाररसामणिः॥ प्रौढाऽनंगभुजंगमस्त
 कमणिःकंदर्पसीमंतिनीकांचीमध्यमणिश्चकोरपरिषच्चिंतामणि
 श्चंद्रमाः॥२८॥ आकाशवापीसितपुंडरीकंशाणोपलंमन्मथसाय
 कानो॥ पश्योदितंसादरमायतासिसंध्याऽगनाकंदुकमिंदुबिंबं॥२९॥
 ॐ कारोमदनद्विजस्यगगनक्रोडेकदंष्ट्राःकुरस्तारामौक्तिकशक्तिरंध

तमसस्तंबेरमस्याः कुशः॥ प्रंगाराः गर्लकुंचिकाविरहिणीमर्मच्छि
 दाकर्तरीसायेवारवधूनरवक्षतमियंचांद्रीकलाराजते॥ ३०॥ कृष्ण
 वर्णद्वयंसितदीप्तिदुर्धियः किल कलंकिनमाहुः॥ कृष्णवर्णससु
 दीरणमात्रादेवयज्ञलतिदृश्यकलंकः॥ ३१॥ कलानिधिरवेरयंससु
 पलभ्यरूपंस्वयंदिनाः तसमयेः स्पृशात्सपदिपद्मिनीरागवान्॥
 धवाः न्यकरसंगमान्मुकुलितेतिपूर्वाः॥ कृतिं समीक्ष्यजहसुः प्रिया
 ध्रुवमभूदतः पांडुरः॥ ३२॥ नयनमसिनार्दनस्यशंभोर्मुकुटमणि
 सुदृशांत्वमादिदेवः॥ त्यजसिनमृगमात्रमेकमिंदोचिरमिहयेनक
 लंकिनेवदंति॥ ३३॥ वरमेकाकलारम्याययाः धः क्रियतेभवः॥ व
 ह्नीभिरपिकिंताभिः कलंकोयासुदृश्यते॥ ३४॥ शुक्लेपक्षेशीतरणि
 र्बलीयान् नप्राधान्यंतरकायास्तदृष्टं॥ शक्त्यायुक्तविद्यमानेऽपि
 कोतेनप्राधान्यं योषितोक्ताः पितृष्टं॥ ३५॥ आस्तेविधुः परमनिर्द्वत
 एवमोलौशंभोरितित्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः॥ अंतर्निगूढनयना
 नरुदाहदुःखंजानातिकः परमृतेबतशीतरश्मेः॥ ३६॥ दोषाकरोऽपि
 कुटिलोऽपिकलंकितोऽपिमित्राः वसानसमयेविहितोदयोऽपि॥ चंद्र
 स्तथाऽपिहरवल्लभतामुपैतिनैवाः॥ श्रितेषुमहतांगुणदोषशंका॥
 ॥ ३७॥ आननानिहरिणीनयनानामद्भुतानिचसमीक्ष्यजगत्यां॥
 लज्जयैवघनमंडललीनो मंदमंदमहहंतुस्तेति॥ ३८॥ बीथीषुबी
 थीषुविलासिनीनां मुखानि संवीक्ष्यशुचिस्मितानि॥ जालेषुजालेषु
 करप्रसार्यलावण्यभिसामरतीवचंद्रः॥ ३९॥ एकैवसामृतमयी
 सुनरामनर्घ्याकाप्यस्त्यसौहिमकरस्यकलाययैव॥ आरोपितोऽ
 णविदापरमेश्वरेणचूडामणौनगणितोस्यकलंकदोषः॥ ४०॥ श्रे
 यान्विधोर्बहुलपक्षपरिसयोपिनोपूर्णतापिजलधेरिहवर्णनीया॥
 याह्यारिनस्पृशतिहंतपृथक्जनेपियस्यामृतैर्मखभुजोपिमुदंलभ
 ते॥ ४१॥ जन्यसीरमहाणवेसहभुवः श्रीपारिजातादयोबिंबयस्यसु
 धामयंत्रिभुवनाधीशस्यमूर्द्धिस्थितिः॥ इत्थं सर्वचराचरप्रियकरे
 यस्योदयेचैववेत्संकोचः कमलस्यदुष्कृतिरसौनिधोनताराधिप॥

द्वंदुनिंदतुनामवाथनलिनीनिंदेतुचक्राह्वयानैवानेनसुधाकरस्य
 रुषमाहानिर्नवादुर्यशः॥एतेनैवकृतार्थतास्यजनतायनोदमालं
 बतेयज्ज्योत्नासुचिरंचकोरपरिषच्चंचूपुटंन्यस्यति॥४२॥निधेः
 कलानामपिरीतिरेषामर्माणिमेसंस्पृशतीवभूयः॥कुतोविशेषा
 त्कुमुदेनुरागःकुतोविरागश्चकुशेशयेषु॥४३॥लक्ष्मीकेलिरु
 हेकुशेशयदृशापाणिद्युतिद्रोहिणिश्यामास्तुक्तिमुधासहोदरमधुप्र
 स्यंदसंदोहिनि॥जीवातुस्त्रिदिवौकसांत्रिजगतामाप्यायनंचंद्रमा
 स्त्वंचेदंबुरुहेनरज्यसिगुणभ्राघावतास्तंगता॥४४॥यातेयेस्ज
 नीसहैवभवताभावीप्रकाशोदिशांसूर्येणापिचिरंचकोरनिचयैःस्थै
 र्यैकचित्कानने॥उद्यद्गुरुणचंद्रभानुजदलज्वालेजगन्मंडलेकस्मै
 चंद्रसमर्प्यकैरवकुलंन्यामांतमालंबसे॥४५॥इतिश्रीबृहत्श
 ङ्गधरविरचितायापद्धत्यांचन्द्रान्योक्तिपरिच्छेदः॥७॥७॥

अथमेघान्योक्तयः

एकस्यतस्यमन्येधन्यामभ्युन्नतिंजलधरस्य॥विश्वंसशैलका
 ननमाननमवलोकतेयस्य॥१॥प्रल्हादनस्य॥संपतिनकल्पतर
 वोनसिद्धयोनापिदेवतावरदाः॥जलदत्वयिविश्राम्यतिसृष्टिरियं
 भुवनलोकस्य॥२॥वस्तुपालस्य॥क्षणदृष्टानष्टतडितोनिजसंपतेः
 पयोदनिबहेन॥ज्ञातुंसाधुयदुचितंभुवनेभ्योविनरतावारि॥३॥क
 स्यापि॥प्रावृषेण्यस्यमालिन्यंदोषकोभीष्टवर्षिणः॥शारदश्रस्यशुभ्र
 त्वंवदकुत्रापिपुज्यते॥४॥जलधरजलभरनिकरैरपहरपरितापमु
 छतंजगतः॥नोचेदपसरदूरंहिमकरकरदर्शनंवितर॥५॥चंद्रकवेः
 ॥चातकःस्वानुमानेनजलंप्रार्थयतेषुदात॥सस्वैदार्यतयासर्वाणि
 वयत्येषुनामही॥६॥शैलेयेषुशिलानलेषुचशिरेऽमृंगेषुगर्तेषुच
 श्रीरवंडेषुविभीतकेषुचतथापूर्णेपुरितेषुच॥स्त्रिग्येनध्वनिनास्त्रि
 लेषुजगतीचक्रेसमंवर्षतोवंदेषादिदसार्वभौमभवतोविश्वोपकारि
 व्रते॥७॥कस्यापि॥नीहारावरसारसागरसरित्कासारनीरश्रियं
 त्यत्कातोयद्वातकेनमहतीसेवासमालंबिता॥तस्यैतत्फलितंसे

मुञ्जसि शिलासंताडनं मस्तके गाढं गर्जसि बज्रमुद्गसितडिह्ये
 खाभिसंतर्जसि ॥ ८ ॥ कस्यापि ॥ ह्रस्वद्राः संतिसहस्रशः स्वभरणव्याप
 रमात्रोद्यता स्वार्थोयस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः ॥ दूःपु
 रोदरपूरणाय पिबति स्त्रोतः पतिं वाडवोजी मूतस्तु निदाघसंभृतिज
 गत्संतापविच्छिन्नये ॥ ९ ॥ कस्यापि ॥ अन्योपि चंदनतरुर्महनीयमूर्तेः
 सेकार्थमुत्सहति तद्रुणवृद्धतृष्णाः ॥ शारवोटकस्य पुनरस्य महा
 शयो यमं भो दएव शरणं यदि निर्गुणस्य ॥ १० ॥ कस्यापि ॥ अयेहेला
 वेला तुलितकुलशैले जलनिधौ कुतो वारामो घंवत जलदमो घंवितर
 सि ॥ समंतादुत्तालज्वलदनलकीलः कवलनकुमोपेतानेतानुपवर
 पयोभिर्वितपिनः ॥ ११ ॥ बिलहणस्य ॥ मार्गोभूरिमरुज्जलं स्थलभु
 विस्वन्नेपिनो लभ्यते तीव्रो वातिसमीरणः क्वचिदपि छायाभृतो न
 दुमाः ॥ अंगारप्रकरान्किरन्नापिरविग्रीष्मे तपत्यंबरे तद्भोः पांशहि
 ताय पूरय धरां पाथोदपाथोभरैः ॥ १२ ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥ भेकैकोटरशा
 पिभिर्मृतमिव क्ष्मांतर्गतं कच्छपैः पाटीनैः पृथुपंकपीठलुलितैर्यसि
 न्मुहुर्मूर्च्छति ॥ तस्मिन् शुष्कसरस्य कालजलदेनो न्नस्य तत्तत्कृतं
 येनोतर्विनिमग्नवन्य करिणां यूथैः पयः पीयते ॥ १३ ॥ अकालजल
 दस्य ॥ आशवास्यपर्वतकुलंतपनो भ्रतसंदुर्दाववन्निविधुराणि च
 काननानि ॥ नानानदीनदशतानि च पूरयित्वा रिक्तोसि यज्जलद
 सैव तवोत्तमाश्रीः ॥ १४ ॥ अपि जलदयदि नदास्यसि कतिचित्त्वं चा
 तकायजलकणिकां ॥ तदियमचिरेण भविता सलिलांजलिदानयो
 ग्यस्ते ॥ १५ ॥ विलपति तथा सारंगो यं भवानयमुन्नतो जलमपि च
 ते संयोगो यं कथंचिदुपस्थितः ॥ उपकुरु कुरु प्रह्वं चे तो न वेत्सि यद
 ग्रतो जलधरपुनः कृत्वं कायं कते जलविंदवः ॥ १६ ॥ त्वमिव रतिपर्ज
 न्ये सर्वे पल्लविता दुमाः ॥ अस्याकमर्कदृक्षाणां पूर्वपत्रेषु संशयः ॥
 १७ ॥ त्वमेव चातकाधार इति केषां न गोचरः ॥ धिगंभोधरतस्यापि
 कार्पण्योक्तिप्रतीक्षसे ॥ १८ ॥ केषामप्येते ॥ एतदत्र पथिकैकजीवितं
 पश्य शुष्यति तरां महत्सरः ॥ धिङ्मुधां बुधरुद्धसद्गतिर्वर्हिता कि

मिति होद्वाहिनी ॥ १९ ॥ प्रकाशवर्षस्य ॥ अमुं कालं सेपेत्य जजल
दग्भीरमधुरैः किमेभिर्निर्घोषैः सृजद्वा दिति झांकारिसलिलं ॥ अये
पश्यावस्थामकरुणसमीरव्यतिकरज्ज्वलद्वावज्वालावलज्जदिल
मूर्तेर्विटपिनः ॥ २० ॥ अचलस्य ॥ शोषंगते सरसि शैवलमंजरीणा
मंतस्तिमिर्लुठति तापविशीर्णदेहः ॥ अत्रांतरे यदि नवारिदवारिपू
रैरप्लावयेत्तदनु किं मृतमंडनेन ॥ २१ ॥ कालातिक्रमणं कुरुष्व तदि
तां विस्फूर्जितैस्त्रासयस्फारैर्भीषय गर्जितैरतितरांकार्यैर्मुखेदर्श
य ॥ अस्यानन्यगतेः पयोदमनसो जिज्ञासायाचातकस्याधेहित्वमि
हारिविलंतदपिनत्वत्तः परं याचते ॥ २२ ॥ भूयोगर्जितमेबुदप्रकटिता
विद्यत्त्ववमापूरितंदूरावग्रहतिष्ठतिष्ठतदलं दृष्ट्या तवातः परं ॥ निर्दे
ग्धाखिलशालिहालिकवधूसन्नद्धनेत्रैः परं नैराश्यादिहवर्षितव्यम
धुना केदारपूरं पयः ॥ २३ ॥ नैतास्वयमुपभोक्ष्यसि जलदोखरादिषु ॥
क्वापि ॥ तत्किं तन्न मुंचसि मुक्ता भवेति यत्रापः ॥ २४ ॥ यदंबुक्का
मादाय प्राप्नोसि जलदोन्नतिं ॥ तस्योपर्यंबुधेर्गर्जनं मलिनस्योचितै
वते ॥ २५ ॥ केषामप्येतौ ॥ वरतरुविघटनपटवः कटवश्चुंबंति वाय
वो बहवः ॥ सत्कुसुमबहुलपरिमलगुणविन्यासे कृती त्वेकः ॥ २६ ॥
आपो विमुक्ताः क्वचिदाप एव क्वचिन्म किंचिद्भ्रूलं क्वचिच्च ॥ यस्मि
न्विमुक्तां प्रभवन्ति मुक्तां पयोदतस्मिन् विमुखः कुतस्त्वं ॥ २७ ॥ केषा
मप्येतौ ॥ गर्जनं बुद्धाति तच्च कणिकारूपेण यत्र क्वचित् वर्षा काल
मपेक्ष्य दानसमये काष्ठ्यं विधत्ते मुखे ॥ पश्चात्पांडुरतामुपैति रघुना
मप्येति भूयस्ततः श्रीमद्रामनृपालशेखरविभोदाता कियानुवारि
दः ॥ २८ ॥ मुंचमुंचसलिलंदयानि धेनाभस्तिनाऽस्ति समयो विलंबने
॥ अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर किं करिष्यसि ॥ २९ ॥ वितरं
वारिदवारिदवातुरे चिरपिपासितचातकपोतके ॥ प्रचलिते मरुत्ति
क्षणमन्यथा क्वचिन्मयः क्वचिन्मयः क्वचिन्मयः ॥ ३० ॥ आसन् यावेति
याच जासु चातकाः श्रूणि चांशुद ॥ तावन्तोऽपि त्वयामेघनमुक्ता वारि
विंदवः ॥ ३१ ॥ दवदहनजलज्वालजालाः ॥ दहतां परिगलितरुता

नांस्मायनांभूरुहाणां॥अयिजलधरशैलश्रेणिशृंगेषुतोयंवितरसिव
हुकोयंश्रीमदस्तावकीनः॥३२॥शृण्वन्पुनःपरुषगर्जितमस्यहंत
रेपांथविह्वलमनानमनागपि स्याः॥विश्वाःतिवारणसमर्पितजीव
नोऽयंनः॥कर्णितःकिमुसखेभवतांऽबुवाहः॥३३॥नोपेक्षानचक्ष
क्षिप्यंनप्रीतिर्नचसंगतिः॥तथाऽपिहरतेतापंलोकानासुद्यतोघन
॥३४॥धीरध्वनिभिरलंतेनीरदमेमासिको गर्भः॥उन्मदवारणबुध्या
मध्येजठरं समुच्छलति॥३५॥नाऽहंजलदकदाचिच्चातकद्वयजीवनं
याचे॥अहमस्मिनीलकंठस्तुष्येऽहंशब्दमात्रेण॥३६॥जलदः
समुद्रसेवाभाचरतिसमग्रभुवनभरणाय॥कुरुतेतामपिदूतम
तिरात्मभरिरनिशमौर्वाग्निः॥३७॥आसक्ताःप्रतिकोटंविषध
राभानोःकरामूर्धनिज्वालाजालकरालदाबदहनःप्रत्यंगमालिं
गति॥सर्वानन्दनचारुचंदनतरोरेतस्यजीवातवैरेजीमूतविमुं
चवारिबहुशोयुष्मद्यशोजृंभतां॥३८॥तेतेचातकपोतकावितृपि
तादावाग्निमग्नंवनंसन्निर्वापितमुष्णतापितमहीनिर्वापितास
र्वतः॥कासाराःपरिपूरिताःपृथुपयोधाराभिरंभोधरत्वय्येवायम
होमहोर्जितमहादानावदानक्रमः॥३९॥नीरंदरंतदपिविरसंजंग
मानोलताद्यास्तस्मिन्दातर्यपिजलनिधौकोलभेतांबुबिंदुं॥दाना
ध्यसेत्वयिजलधरकापिकुत्रापिशैलाःशालावंतोऽमृतनिभजलै
स्तर्पितास्तर्वएते॥४०॥अकूपाराहारिप्रचुरतरमादायजलदःसदा
नाध्यक्षोपिप्रकिरतिजलेनाद्भुतमिदं॥समेधोधन्योयत्परिकिरतिषु
क्ताफलतयायदीयासौकीर्तिर्निरतिनृपनारीकुचतटे॥४१॥तापेलुं
पसिसर्वतोवितरसेमुक्ताफलंशुक्तिषुक्षेत्रंसिंचसि किंचपल्लवयसि श्री
खंडसुरव्यानुद्भुमान्॥सारंसारमिदंजलंजलनिधेरादायजीमूत
हेविश्वंजीवयसिब्रवीतुजगतिप्रौढोपिकस्तेगुणान्॥४२॥नभसि
निरवलंबेसीदतादीर्घकालंत्वदभिमुखनिषण्णोत्तानचंचूपुटेन॥
जलधरजलधारादूरतस्तावदास्तांध्वनिरपिमधुरस्तेनश्रुतश्चात
केन॥४३॥यत्तादृशेषुसरलेषुनपक्षपातो जातोवतस्फुटमसौकुटजे

पुरागः॥विश्वैकजीवनपटोरपिवारिवाहदुर्वारवायुवशगस्यनत
द्विचित्रं॥४४॥गर्जितवधिरीकृतककुभाकिमपिकृतंनघनेन॥किय
तीचानकचंचुपुटीसापिभृतानजलेन॥४५॥संतापंजगतोविलुप
सिधरांधाराभिरासिंचसिखेनाण्यंकुरयस्यमूनुकुलयस्याहाय
नीयद्रुमान्॥सारंगस्यनभोनिवेशितदृशश्चंचुपुटीपूरणेवैमु
ख्यंबहसित्वमंबुदयदिप्रत्येतुकोनामतत्॥४६॥कृपाभांसिपि
वेतुकूपरसिकावापीषुवापीजुषोनादेयाश्चपतत्रिणोपिमुदितामा
स्वादयंतामपः॥सारंगस्यनभोनिवेशितदृशःकिंतेनयावन्महीमं
भोभिःस्नपयन्मसावुदयतेनप्रावृषेण्योघनः॥४७॥हर्षवर्षनूवि
धित्सेचिरसमयतृषाशुष्यतांचातकानांभूयस्तापोपशांतिंवितर
सितरसालोकशोकंधुनोषि॥अंभोदैतन्नवैकंपरममनुचितंयत्पि
धत्सेसुधांशुवाचामीशंकविंबाबुधमपिवहसिप्रेमखद्योतवर्गे॥
॥४८॥आश्रयःकियतामेषतरुःसन्मार्गमाश्रितः॥पाथोदसिच्य
तांकालेनोपेक्ष्योदूरभावतः॥४९॥यत्पल्लवःसमभवत्कुसुमंयदा
सीत्तत्सर्वमस्यभवतःपयसःप्रसादः॥यद्गुरुहेफलविधौनददा
सिवारिप्राचीनमंबुदयशोमलिनीकरोषि॥५०॥कर्त्तव्योहृदिवर्त
तेयदितरोरस्योपकारस्तदामाकालंगमयांबुवाहसमयेसिंचैन
मंभोभरैः॥शीर्ष्पुष्पफलेदलेविगलितेमूलेगतेषुष्कतांकस्मै
किंहितमाचरिष्यसिपरीतापस्तुतेस्थास्यति॥५१॥नैवालवाल
वल्लयंभरितंद्रुमाणांनार्द्रीरुतापिवतचातकपोतचंचुः॥दावान
लाकुलतरुःशमितोनशीघ्रंभारायवारिधरवारिपतवाभूत्॥५२॥नोपि
नामणिभिर्नकल्पतरुभिर्नोकामधेन्यादिभिर्नैवैश्वर्योपकार
निरतैःस्थलैर्नसूक्ष्मैरपि॥अंभोदेहनिरंतरंजलभरैस्तामुर्वरां
सिंचताधौरेयेणधुरंतवयाद्यवहतामन्येजगज्जीवितं॥५३॥हे
पाथोदयशोन्नतंहिभवतादिगव्यापिचव्यावृतंमन्येधीरयतःक
रिष्यसिखलुक्षीराब्धितुल्यंसरः॥किंतेषसमतेनहिसणमपि
शीघ्रोष्मणाव्याकुलःपाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्षतावत्

कियत्॥५४॥ फनीयमाजीयपरिश्रमेणयाथोदयाथोनिधिमध्यतः
स्त्वं॥ कल्पद्रुमेसीदतिसाभिलाषेमहोषरेमुंचसि किंनिमित्तं॥५५॥
नांधौस्कंधनतिसरस्सनमनोवपिषुनापीहितंकर्णेष्णवसेक
थानचहृतानाद्यापिनद्योमनः॥ सारंगेणसमुत्तरंगरसनादंडेन
चेडातपकुंतेनापिनिरंतरंजलदहेत्वय्येवदत्तमनः॥५६॥ इति
श्रीबृहत्शार्ङ्गधरविरचितायांपद्मत्यांमेघान्योक्तिपरिच्छेदः॥

अथवाच्यन्योक्तयः

अलिपतलैरनुपातांस्वहृदयहृदयज्वरं विलुंपंती॥ मृगमदपरिमल
लहरींसमीरकिंपामरपुरेकिरसि॥१॥ भवभूतेः॥ येजात्यालपवस
देवगणनांयातांनयेकुत्रचित्पद्माभेवविमर्दिताःप्रतिदिनंभूमैमीली
नाश्विरं॥ उत्सिप्ताश्वपलाशयेनमरुतापश्यांतरिक्षेसखेतुंगानामुप
रिस्थितिंक्षितिभृतांकुर्वत्यमीपांसवः॥२॥ मल्लभदृश्य॥ परमोम
रुत्सरवाग्नेस्तेजोवृद्धितनोतितज्जेतुं॥ दीपंहरतिनदस्यज्ञानं
निपत्तिनिर्वहणं॥३॥ कस्यापि॥ कोयंभ्रान्तिप्रकारस्तवपवनपदं
लोकपादाहतीनांतेजस्वित्रातसेज्येनभसिनयसियत्यांशुपुरंप्रति
ष्ठा॥ अस्मिन्नुत्थाप्यमानेजननयनपथोपद्रवस्तावदास्तांकेनो
पायेनसत्त्वोवपुषिकलुषतादोषएवत्वयैव॥४॥ हेहोदग्धसमीरस
पतिभवत्यस्मिन्ववेशाखिनांशारवाकर्षणजःसकोपिसुचिरंजज्वा
लदाकानलं॥ येनादाहिपलायमानहरिणंभस्मीभवद्भूरुहंशुष्यनि
र्झरमुत्सतत्वगकुलेचेष्टद्भुजंगवनं॥५॥ कस्याप्येतौ॥ हेमोभोरुह
पत्तनेपरिमलस्तेनोवसंतानिलस्तत्रत्यैरिवयामिकैर्मधुकैरारब्ध
कोलाहलः॥ निर्यातस्त्वरयाव्रजनिपतितःश्रीखंडपंकद्रवेर्लिप्तेके
रलकामिनीकुचतटेरवजःशनैर्गच्छति॥६॥ कृतांपुष्पवतींस्पृष्ट्वा
सुस्नातश्चमहार्णवे॥ पुनस्तत्स्पर्शभीत्येववापुर्यातिशनैःशनैः॥७॥
वायुरेवमहाभूतंवदंतुनिखिलाजनाः॥ आसुरेवैषभूतानामितिम
न्यामहेवयं॥८॥ अहहचंडसमीरणदारुणंकिमिदमाचरितंचरितं
त्वया॥ यदिहचातकंचुपुलोदरेपततिवारितदैवनिवारितं॥९॥

इति श्री बृहत्शार्ङ्गधरविरचितायां पद्मसूक्त्यां पवनान्योक्तिपरिच्छेदः॥

अथ हंसान्योक्तयः

कंसारिचरणोद्धतसिंधुकल्लोलललितं॥ मन्येहंसमनोनीरेकुल्या
नां रमतेनते॥१॥ शार्ङ्गधरस्या॥ अभोजिनीवननिवासविलासमे
वहंसस्वहेतुनितरांकुपितोविधाता॥ नत्वस्यदुग्धजलभेदविधोप्रसि
द्धांबैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौश्वमर्षः॥२॥ भर्तृहरेः॥ अपसरणमे
वशरणमौनं वाराजहंसस्य॥ कटुरटनिनिकटवर्तीवाचारुष्टिद्वि
भोयत्र॥३॥ मृगांगनाजममनोहरहारिणीतांजीवरेणुकणकीर्ण
पिशंगतोयां॥ रम्याहिमाचलनदीं प्रविहाय हंसहेहेहताशवदकां
दिशमुत्स्रकोसि॥४॥ स्थित्वाक्षणं विततपक्षनितोतरिक्षे मातंगसं
गकलुषां नलिनीविलोक्य॥ उत्पन्नमन्युपरिघर्घरनिःस्वनेन हंसे
नसाधुपरिवृत्य गतं नलीनं॥५॥ सरसि बहुशस्ताराच्छायां दशन्य
रिवंचितः॥ कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशाखविचक्षणः॥६॥ नरश
तिपुनराशोकी दिवापि सितोत्पलं॥ कुहकचकितोलोकः सत्यथा
यमपेक्षते॥७॥ वातोदोलितपंकजोत्थितरजःपुञ्जंगरागोज्वलयश्च
ण्वन्किलकूजितमधुलिहां संजातहर्षः पुरा॥ कान्ताचंचुपुटापवर्जि
तविषग्रासग्रहेष्यक्षमः सोयंसंप्रति हंसकोमरुगतः कौषेयपोया
च्यते॥८॥ तरौतीरोद्धते क्वचिदपि दलाच्छादिततनुः पतद्वारासारां
गमयविषमां प्रावृषमिमां॥ निवृत्तायां तस्यां सरसि सरसोत्फुल्लन
लिने स एव त्वंहंसः पुनरपि विलासास्तद्वहते॥९॥ रेराज हंस किमि
तित्वमिहागतोसियोसौ बकः स इह हंस इति प्रतीतः॥ तद्गम्यताम
नुपदेन पुनः स्वभूमौ यावद्दंति न बकं खलु मूढलोकाः॥१०॥ कस्या
प्येते॥ यो दिव्यांबुजनीलमत्तमधुपप्रोद्गीथरम्यं सरस्यत्कामानस
मल्पवारिणिरतिवध्नातिकैदारिके॥ तस्यालीकसुखाशयापरिभव
क्रोडीकृतस्याधुना हंसस्योपरि तिद्विभोयदिपदंधत्तत्रकोविस्मयः॥
॥११॥ अन्यासा सरसी मरालमुनिभिर्यत्तीरसोपाविकाविन्यस्तान्वलि
तंदुलान्कवलणनृदृष्टोसिहृष्टैर्मुखैः॥ एषापक्षणावापिकाकमलिनी

खंडेनगुप्तात्प्रभिव्याधैस्तद्विधमुग्धबंधनविधौकोनामनोसूत्र्यते॥
 ॥१२॥ भोहंसास्तावदंभोरुहकुहररजोरंजितांगाः सहेलंहेसीभिः प
 द्मरवंडेमधुरमधुकरारावरम्येरमत्तं॥ यावन्नायंदुरंतोहरगलगरल्ल
 लजालालिनीलश्रीनीलन्मेषमालामलिनसकलदिक्रमंडलोभ्येति
 कालः॥१३॥ हेपक्षिन्नागतस्त्वंकुतइहसरसस्तत्कियद्भोविशालं
 किंमद्भान्नोपिवाहंतदतिशयमहामायाब्रूहिभिभ्या॥ इत्थंबूपोद
 रस्थः शपतिततगतंदर्दुगेराजहंसं नीचः प्रायः शठार्थो भवतिहि विष
 मोनापराधेनदृष्टः॥१४॥ केषामप्येते॥ यः संतापमपाकरोतिजग
 तांयः श्रौपकारक्षमः सर्वेषाममृतात्मकेनवपुषाग्रीणातिनेत्राणि
 यः॥ तस्याप्युन्नतिमंबुदस्थसहसेयन्नत्वमेतावतावर्णेनैषपरम
 रालधवलः कृष्णश्चरित्रैरसि॥१५॥ भोजस्य॥ गतंतज्ञांभीर्यतत
 मपिचितंजालिकशतैः सखेहंसोतिष्ठत्वरितममुतो गच्छसरसः॥
 नयावत्पंक्तोतः कलुषितननुभूरिविलसत्बकोसौवाचालश्चरणयु
 गुलंमूर्ध्निकुरुते॥१६॥ यदिनामदैवगत्याजगदसरोजंसदैवसेजातां
 अवकरनिकरं विकिरतितल्लिंककवाकुरिच हंसः॥१७॥ अस्तियद्य
 पिसर्वत्रनीरेनीरजमेडितं॥ रमतेनमरालस्यमानसंमानसेविना॥१८
 ॥ आकारक मनीयतांकुलगृहं नीलालसासागतिः संपर्कः कमलालये
 कलतयालोकोत्तरंकूजितं॥ यस्येयंगुणसंपदस्तिमहतीतस्यातिभ
 व्यस्यते संरब्धत्वमसद्गुमद्गुलहं नाहंसहेहंसहे॥१९॥ नद्योनीच
 रतादुरापपयसः कृपाः पयोराशयः क्षारोदुष्टबकोटसंकटतटोद्देशास्त
 डागादयः॥ इत्थंभूतलमाकलय्य सकलानंभोनिवेशानिति त्वांभोमा
 नसंसंस्मरन्पुनरसौहंसः समभ्यागतः॥२०॥ केषामप्येते॥ कस्त्वंलोहि
 तलोचनाः स्पचरणो हंसः कुतोमानसात् किंतत्रास्ति सुवर्णपंकजवन
 न्यंभः सुधासन्निभं॥ रत्नानां निचयाः प्रवालरुतिकावैद्युर्य रौ हः क
 विच्छंबूकानदिसंतिनेतिवबैकाकर्ण्यहीहीकृतं॥२१॥ हंसोऽध्वगश्चमम
 पोहयितुंदिनांतेकारंडकाकबककोककुलंप्रतिष्ठः॥ मूकोऽयमिषु
 पहंसतिलुनंतिपक्षान्नीचाः॥ अयोहिमहतामपमानहेतुः॥२२॥ पुरा

सरसिमानसेविकचसारसाऽलिस्रवलत्परागसुरभीरुतेपयसिय
 स्ययातंबयः॥ सपल्वलजलेऽधुनामिलदनेकभेकाऽकुलेमराल
 कुलनायकःकथयरेकथंवर्ततां॥२२॥ नीरसीरविवेकेहंसाऽल
 स्यंत्वमेवतनुषेचेत्॥ विश्वस्मिन्धुनाऽन्यःकुलव्रतंपारुपिष्यति
 कः॥२३॥ येवर्द्धिताःकनकपंकजरेणुमध्येमंदाकिनीविमलनीरत
 रंगभंगैः॥ तेसांप्रतंविधिवशात्तवलुराजहंसाःशैवालजालजटिलंजल
 माश्रयंति॥२४॥ हाहंतमानससरःसलिलावतंसरेराजहंसपय
 सोःप्रविवेचनाय॥ चेच्छुक्तिमानस्वलुभवान्नतदाकिमुस्यात्किंवा
 कपोतउतवाकलविकपोतः॥२५॥ हंसीवेत्तिपरागपिंजरतनुःकु
 त्रापिपद्माकरेप्रेयान्मेविसकंदलीकिसलयंभुंक्तेस्वयंनिर्वृतः॥
 नोजानातिनपस्विनीयदनिशंजबालमालोडयन्शैवालांकुरम
 प्यसौनलभतेहंसोविशीर्णच्छदः॥२६॥ प्रम्लानानरिनीजलानि
 किरणैःसूर्यस्यशोषंययुर्नाशंप्रापविहंगमावलिरियंतृष्णाविशी
 र्णक्षणा॥ एतेतीरमहीरुहाअपिपतत्पत्रश्रियोद्यापिरेकोयंराजम
 रालशुष्कसरसीतीरेरतिप्रक्रमः॥२७॥ नेदंसरःसरसवारिनवा
 रिजंवानैतन्मधुनिमधुपाःसहवासिनोवा॥ हेमारविंदवनवा
 सविलासभाजौरेहंसमानसजुषस्तवमानसेपि॥२८॥ सैवसैव
 सरसीरमणीयायत्रयत्रवलतेनवरागः॥ राजहंससरसिकस्मरणी
 याश्रीमतातदपिमानसकेलिः॥२९॥ गांगमंभुसितमंभुयासुनंक
 ज्जलाभमुभयत्रमज्जतः॥ राजहंसतवसैवशुभ्रताचीयतेनच
 नचापचीयते॥३०॥ कंचिदेवसमयंसमागमात्वांनविस्मरतिशश्व
 दंबुजं॥ मानसेविहरहंसमानसेमाविमुंचपुनरस्यसौहृदं॥३१॥ ए
 पापुष्करिणीमरालमलिनैश्छन्नाकुवीथीजलैर्यस्यामत्तयाविधेर
 रुपयाचेद्वस्तुमांकांससे॥ विश्रंभोवकमंडलेषुविनयोभेकेषुसंबंधिता
 राभ्यंघेषुविधीयतांरुपणताकोयष्टिकश्रेणिषु॥३२॥ ॥ इतिश्रीबृह
 न्शार्ङ्गधरविरतायोपद्भृत्यांहंसान्योक्तिपरिच्छेदः॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथमधुकरान्योक्तयः

मधुकरतवकरनिकरैः किंकिंक्रांतं वनं नकुसुमानां॥ तद्वदसरसिजमुकुते
लब्धं किंचिद्यदन्यतस्तत्किं॥ १॥ गौरीं चंपककलिकामपहाय भ्रात
दुर्बुद्धे॥ शाल्मलिकुसुमदलेषु सैरंगुजचलज्जसे मधुप॥ २॥ शार्ङ्ग
रस्येतौ॥ भ्रमन्वनां तेन वमंजरीषु नषट्पदो गंधफलीमजिघ्रत्॥ सा
किन्नरम्या सच किन्नरं तावलीयसी केवलमीश्वरेच्छा॥ ३॥ लक्ष्म्या
॥ भ्रमरभ्रमतादिगंतराणि कचिदासादितमीक्षितं श्रुतं वा॥ वदसत्सम
पास्य पक्षपातं यदि जातीकुसुमानुकारिषुष्यं॥ ४॥ श्रीदेवगणदेवानां
अभिनवनलिनीविनोदलुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगभीरुः॥ भ्र
मतिमधुक्रोयमंतराले श्रयति नपंकजिनीकुसुदूतीं वा॥ ५॥ श्रीधनर
देवानां॥ नौमल्लीमयमीह तेन भजते मत्ते भकुंभस्तुलीं वा संतीक्षते
चंदनवनामालंबतेन क्वचित्॥ जातीमेव हृदीश्वरीमिव महानंदैककंठं
कुरां ध्यायन्निर्वृतिमेतिषट्पदसुवायोगीववीतभ्रमः॥ ६॥ श्रीपुष्पाकरे
वानां॥ क्रमेलवत्केलिवनं प्रविश्य चुचुंबतुं बीकुसुमं षडंघ्रिः॥ प्राणी न
तुर्भिश्चरणैः पशुश्चेत्स षड्विरंध्यर्धपशुः कथं नः॥ ७॥ कस्यापि॥ केतरी
कुसुमं भृंगः खंड्यमानोऽपि सेवते॥ दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहृतचेत
सां॥ ८॥ कस्यापि॥ अन्यासु तावदुपमर्दसहासु भृंगलोहं विनोदयम
नः सुमनोलतासु॥ मुग्धामजातरजसंकिलकामकाले बालांकदर्थप
सि किं नवल्लिकायाः॥ ९॥ विकटनितंबायाः॥ मदनमवलोक्य निःफ
लमनित्यतां बंधुजीवकुसुमानां॥ वनसुपगम्य भ्रमरः संप्रतिजातो
जपासक्तः॥ १०॥ फुल्लेषु यः कमलिनीकमलोदरेषु ज्ञोषु यो विवसतः
कलिकांतरस्थः॥ पश्याद्यतस्य मधुपस्य शरद्वपाये क्लृष्टेण वेणुवि
वरे दिवसाः प्रयोति॥ ११॥ स्वामोदवासितसमग्रदिगंतरालारक्तामने
हरशिरवासु कुमारमूर्तिः॥ सेव्यासरोजकलिका तु यदैवजातानीत
स्तदैवविधिना मधुपो न्यदेशं॥ १२॥ किं कापि प्रलयानलैर्विदपिनो नि
दह्यभस्मीकृताः किं सिद्धैव गजेन पंकजवनं निष्कंदमुन्मूलितं॥ किं
वाहंतं कृतांतकेसरिभयात्सक्तो मदः कुंजरैः येनास्थिन्विरसे करीरु
समेहाभृंगविश्राम्यसि॥ १३॥ अनुसरति करिकपोलभ्रमरः कर्णेन

ताड्यमानोपि॥ गणयतिनतिरस्कारंदानोधविलोचनोनीचः॥
 ॥१४॥ मधुकरगणश्चूतं त्यक्त्वागतो नवमल्लिकांपुनरपिगतोरत्नाशो
 कंकटं बबनं ततः॥ तदपिसुचिरं स्थित्वा तेभ्यः प्रयातिसरोरुहं परि
 चितजनद्वेषी लोको न वनवभीहते॥१५॥ यस्याः संगमबोद्धयान
 गणिता वाघो विनिद्रोत्पलायामालिङ्ग्य समुत्सुकं मनसा यातं
 परां निर्वृत्तिं॥ भग्नोतामवलोक्य चंदनरत्नाभृगेन यज्जीव्यते धैर्ये
 नाम तदस्तु तस्य न पुनः स्नेहानुरूपं कृतं॥१६॥ अपसरमधु
 करदूरं परिमलबहुलेपिकेतकीकुसुमे॥ इहनहिमधुलवलाभो भ
 वति परे धूलिधूसरं वदनं॥१७॥ दग्धासावकुलावली कवलितस्तो
 तैरसालद्रुमाः पुष्टास्तेपिविनिद्रपुष्पपटलीपीतानपाः पादपाः॥
 भ्रांतं भृंगदवाग्निनावनमिदं वल्मीकशेषं कृतं किं त्वं संप्रतिकान
 नांतरपरिस्पंदाय मंदायसे॥१८॥ दूरादुज्झति चंपकं न च भजत्यं
 भोजराजीरजो नोजिघ्रत्यपि पाटलापरिमलधनेन चूतेरतिं॥ मंदा
 रेयदनादरीविचकिलोपांते वसं तृप्यते तन्मन्ये क्वचिदंगभृंगत
 रूपेनास्वादिता मालती॥१९॥ येवर्धिताः करिकपोलमदेन भृंगाः
 प्रोत्फुल्लपंकजरजः सुरभीकृतांगाः॥ तेसां प्रतंप्रतिदिनं क्षपयंति
 कालं निबेषु चार्ककुसुमेषु च देवयोगात्॥२०॥ कृत्वापि कोशयानं भ्र
 मरयुवापुरतएव कमलिन्याः॥ अभिलषति बकुलकलिकां मधुरिह
 मलिने कुतः सत्यं॥२१॥ इह सरसि सहर्षं मंजुगुंजाभिरामं मधुकर
 कुरुकेलिं सार्धं भोजिनीभिः॥ अनुपममकरं दामोददत्तप्रमोदास्य
 जतिवत निद्रां मालतीयावदेषा॥२२॥ येनामोदिनिकेसरस्य मु
 कुले पीतं मधुस्वेच्छयानी तायेन निशाशाशोकधवलापद्मोदरे शा
 रदी॥ भ्रांतं येन मदप्रवाहमलिने गंडस्थले दंतिनां सोयं भृंगयुवा
 करीरवितपे बभ्राति तुष्टिकुतः॥२३॥ यस्तो वनगतः कमलेषु म
 लीचं पकवकुलकुसुमेषु॥ तस्यालेर्यदि निबेवासः कथय कथं न भव
 त्पहासः॥२४॥ केषामप्येते॥ भ्रमरमरणभीतिं मुचचां पेयपुष्पे
 विहरहरतदीयं सौरभं सौहृदेन॥ मधुकरमधुरं चेहस्तहस्तेन ल

व्यंभवतुतदुपभोगेनिष्ठमिष्टंफलेवा॥२५॥ हंसभट्टस्य॥ अलि
 रयंनलिनीदलमध्यगः कमलिनीमकरंदमदाः लसः॥ विधिवशा
 त्परदेशमुपागतः कुटजपुष्परसंबहुमन्यते॥२६॥ गंधैराढ्याभु
 वनविदिताकेतकीस्वर्णवर्णापुष्पभ्रांत्यासुधितमधुपः पुष्पमध्ये
 पपात॥ अंधीभूतस्तदनुज्ञसाकंदकैश्चिन्नपक्षः स्थातुंगंतुक्षण
 मपिसखेनैवशक्तोद्विरेफः॥२७॥ गंधाढ्यांनवमल्लिकामधुकरस्त्य
 त्वागतोयूथिकांतांत्यत्काः॥ शङ्गतः सचंदनवनंपश्चात्सरोजंगतः
 ॥ बद्धस्तत्रनिशाकरेणसहसरोदित्यसौमंदधीः संतोषेणविनाप
 राभवपदंप्राप्नोतिसर्वेजनः॥२८॥ येनाऽमंदमरंदैदलदरविदेदि
 नान्यनापिषत॥ कुटजेखलुतेनेहातेनेहामधुकरेणकथं॥२९॥
 अमरतरुकुसुमसौरभसेवनसम्पूर्णकामस्य॥ पुष्पांतरसेवेयं
 भ्रमरस्यविडंबनामहती॥३०॥ सरजस्कां पांडुवर्णांकंदकप्रक
 राः किताम्॥ केतकींसेवसेहतकथंरोलेबनिस्त्रपः॥३१॥ सदेभो
 नांभोजंपरिवृषतिसंभोगरहितोगतोऽमंदेकुंदेवहतिमकरंदंन
 हिमनः॥ ततो मन्थेऽरण्येक्वचिदधिकपुण्येपिललितांलवंगीमा
 संगीभजतिनवभृंगीपरिवृढः॥३२॥ निरानंदः कौंदेमधुनिविधु
 रोवालबकुले रसालेसालंबोलवमपिलवंगेनरमते॥ प्रियंगोना
 संगंरचयतिनचूतेपिरमतेस्मरन्लक्ष्मीलीलाकमलमधुपानंम
 धुकरः॥३३॥ एणीदृशः श्रवणसीम्नियदानयंतितेनैवतस्यमहि
 मानवचंपकस्य॥ त्वंतत्रनोविहरसेयदिभृंगतेनैतस्यकिंचिदपि
 तत्तुतवैवहानिः॥३४॥ श्रियोवासांभोजेत्रिदिवसरिदंभोजकुहरे
 हरेर्नाभ्येपद्येमधुमधुकरोयः किलपपौ॥ सदैवादुन्मीलत्तपनक
 रतापव्यतिकरव्यथाकंपः संप्रत्यतरुमरुभूमौविचरति॥३५॥ रा
 त्रिर्गमिष्यतिभविष्यतिसुप्रभातंभास्वानुदेष्यतिहसिष्यतिपंकज
 श्री॥ इत्थंविचिंतयतिकोषगतेद्विरेफेहाहंतहंतनलिनीं गजउज्ज
 हार॥३६॥ भ्रातर्भ्रास्यलवंगवल्लिषुपिवस्वैरनवांभोरुहमाध्वी
 माधविकांमधूनिमधुराण्याकंठमात्वादय॥ कस्मादापतितोसि

केतकमिदं यस्मिन्नदीर्घरजोदृष्टिं पतिसूचयः प्रविचिताः कृतं
 निमर्माण्यपि ॥३७॥ लतास्तास्तास्तादृङ्मधुरसवतीः पंकजवनीः
 समालिङ्गन्तुं बन्धनमगमयदुरिसमये ॥ इदानीं चेन्नीचेविचर
 तिरुचैरेषलकुचेकुचेष्टेयं धातुर्भवेति नहि वाच्यो मधुकरः ॥३८॥ आ
 स्वाद्यान्नमधूनिषद्दमदं मागाः कषायांकुरैर्माकंदस्यपिकानू प्रतारि
 तवतोमूर्धानमध्यासितः ॥ प्रत्यासन्नतमेपिकेपिभवते चेनार्पिता
 तादृशीमाध्वीतस्यविवेकविच्युतिरियं बाहुष्यमेतन्नते ॥३९॥
 फलानांचदलानांचसंतुतेतेविवेकिनः ॥ मकरंदविशेषज्ञोमिहि
 दमपहायकः ॥४०॥ आनन्दास्तवकभरेणपल्लविन्यः शोभंतेकति
 नलताः परागपूर्णाः ॥ आमोदेमधुनिचमार्दवेचनासांयोभेदः स
 खलुमधुव्रतैकेवद्यः ॥४१॥ इहरूपमात्रसारेचित्रकृतेकनकक
 ल्होर ॥ नरसोनापिचगंधोमधुकरवंधोमुधाभ्रमसि ॥४२॥ आलिं
 गसेचारुलतालवंगीमातुंबसेचांबुजिनीक्रमेण ॥ तांचूतवल्लींम
 धुपप्रकामं संताडयस्येवपदैः किमेतत् ॥४३॥ सानंदमेषमकरंद
 मिहारविंदेविंदेतषट्पदयुवेतिजनैरटंकि ॥ दैवादकांडपरिसुद्रि
 तपुंडरीककोषादभूदहहनिस्सरणंपुमर्थः ॥४४॥ अपिदलमुकु
 लेबकुलेययापदमधाधिकदापिनहेलया ॥ अहहसासहसाविधुरे
 विधौमधुकरीवदरीमनुसेवते ॥४५॥ आजन्मकल्पतरुकाननकाम
 चारीयत्कौतुकादुपगतः कुटजमिलिंदः ॥ तत्कर्मणः सुसदृशंफल
 मेतदेवयस्यापसाम्यमधुनामधुमक्षिकाभिः ॥४६॥ ॥ इति श्री
 बृहत्शार्ङ्गधरविरचितायां बृहत्सामधुकरान्योक्तिपरिच्छेदः ॥४७॥

अथकोकिलान्योक्तयः

ककैः सहविवृद्धस्यकोकिलस्यकलागिरः ॥ खलसंगेपिनैष्ठुर्यं क
 ल्याणप्रकृतेः कुतः ॥१॥ समुद्रिरसिकिंवाचः पुंस्कोकिलमुकोमल ॥
 अभ्रेस्मिन्नजडपाषाणगुरुनिर्घोषभैरवे ॥२॥ अस्यांमुखेवपिरलो
 कनिवासभूमौ किंकुजितेनखलुकोकिलकोमलेन ॥ एतेहिदैवह
 तकास्तदभिन्नवर्णत्वांकाकमेवकलयंतिकलानभिज्ञाः ॥३॥ कस्या

कोकिल कलत्र लापैरलमलमालोकसेरसालंकिं॥ शरनिकरभीर
तशरधिः शबरः सरती हपरिसरेसधनुः॥ ४॥ श्री धनददेवानां॥
वैतहाचिमाधुर्यजाने कोकिलकृत्रिमं॥ यैः पोषितोसितानेवजात
पक्षोजहासियत्॥ ५॥ भोजस्य॥ मूकीभूयतमेवकोकिलमधुबंधुं
प्रतीक्षस्वहेहेलोल्लासितमल्लिकापरिमलामोदानुकूलानिलं॥ यै
तास्तवसूक्तयः सफलतामायांत्यमीतूलसत्यांशूत्कर्षभृतोनिदा
घदिवसाः संतापसंदापिनः॥ ६॥ कस्यापि॥ येनानंदमयेवसंतसम
येसौरभ्यहेलामिलङ्गालीमुखरेरसालशिरवरेनीताः पुरावासाः
॥ आः कालस्यवशेनकोकिलयुवासोप्यद्यसर्वादिशः खेलद्वायस
चंचुघातविदलन्मूर्धा मुहुर्धावति॥ ७॥ भेरीभांकारस्य॥ क्वचि॥
ज्जिल्लीनारक्वचिदतुलकाकोलकलहः क्वचित्कंकारावः क्वचिदपि
कपीनांकलकलः॥ क्वचिह्वोरः फेरुध्वनिरयमहोदैवघटनात्कथंका
रंतरंतरसतिचकितः कोकिलयुवा॥ ८॥ कस्यापि॥ यस्याकर्ण्यवचः
स्वधाकवलितंवाचेयमानामपिन्यग्राणिग्रथयंतिमन्मथकथांचेतं
सिचैत्रोत्सवे॥ रेरेकाकवराकसाकमधुनापुंस्कोकिलेनामुनास्यर्द्ध
बंधमुपेयुषस्तवतुकिंलज्जापिनोजागरा॥ ९॥ मल्लभट्टस्य॥ रेबा
कोकिलकरीरमरुस्थलीषुकिंदुर्विदग्धमधुरध्वनिमातनोषि॥ आ
न्यः सकोपिसहकारतरुप्रदेशोराजंति यत्रतवविभ्रमभाषितानि॥
॥ १०॥ रसालशिरवरालीनाः शतं संतुपतत्रिणः॥ तन्यंजरीरसामो
दविंदुरेषकुहूसुरवाः॥ ११॥ हेकीरकैरवसुगीरितिसंकलय्यमामत्र
संससिसज्जनरंजनाय॥ बालोपियत्रकलकंठसकंठपीठसंलोठि
कोमलकुहूकृतपूर्णकर्णः॥ १२॥ एतौश्रीचंद्रदेवस्य॥ दालूहाः सर
सरसंतुस्तभंगगायतुकेकाभृतः कादेवाः कलमालपंतुमधुरंकूजंत
कोयष्ठयः॥ दैवाद्यावदसौरसालवितपिछायामनासादयन्निर्वि
ण्णः कुसुमेषुकोकिलयुवासंजातमौनव्रतः॥ १३॥ आतः कोकिल
कूजितेनकिमलंनार्हत्यनर्घगुणंतूष्णींतिष्ठविशीर्णपर्णपतलछ
न्नः क्वचित्कोदरे॥ प्रोहामद्रुमसंकलः कदुरतत्काकावलीसंकुलः॥

कालोयंशिशिरस्यसंप्रतिसरवेनायं वसंतोत्सवः॥१४॥केषाम
 प्येते॥रेरेकोकिलमाभजमौनंकिंचिदुदंचयपंचमरागं॥नोचेत्वा
 मिहकोजानीतेकाककदंबकपिहितेचूते॥१५॥समुद्रिरसिकिंवा
 चःपुंस्कोकिलमुकोमलः॥श्वभ्रेःस्मिन्नजडपाषाणगुरुनिर्घोषभै
 रवे॥१६॥अविश्वसन्धूर्तधुरंधरोऽपिनरःपुरंध्रीपुरतोंधएव॥
 अशेषशिसाकुशलोऽपिकाकःप्रतार्यतेकिंनपिकाऽगनाभिः॥१७॥
 तत्किंस्मरसिनभुक्तंयत्तिकरेकाकमंदिरेपूर्वं॥सहकारकुसुमका
 लेहठेनकुरुषेऽधुनारावं॥१८॥तावत्कोकिलविरसान्यापयदिव
 सान्वनोतरेनिवसन्॥यावन्मिलदलमालःकोऽपिरसालःसमु
 ल्लसति॥१९॥एकस्त्वंगहनेऽस्मिन्कोकिलनकलंकदचिदपिकुर्याः॥
 साजात्यशंकयाऽमीनत्वांनिघ्नंतुनिर्दयाःकाकाः॥२०॥किंकोमलैः
 कलरवैःपिकतिष्ठतूष्णीमेतेतुपामरनराःस्वरमाकलयन्॥कोवा
 रदत्ययमपेनिकटेकटनिरेवध्यतामिति वदंतिगृहीतदंडाः॥२१॥
 शृगालशशशादूलदूषितंदंडकावनं॥पंचमंगायतामेनकोकिले
 नप्रतिष्ठितं॥२२॥तावच्चकोरचरणायुधचक्रवाकपारावतादिवि
 हगाःकलमालपेतु॥यावहसंतरजनीघटिकावसानमासाद्यको
 किलयुवानकुहूकरोति॥२३॥पिकस्तावत्तूष्णाःपरमरूपापश्य
 तिरुशापराप्रत्यहंषीस्वस्तमपिनोपालयतियः॥तथाप्येषोऽ
 मीषांसकलजगतांवल्लभतमोनदोषागण्यंतेखलुमधुरवाचांक
 चिदपि॥२४॥आस्वाद्यैषकषायमेकुरमुप्रेमानुबद्धाशयोमाकं
 दस्ययशंसिकोकिलयुवानिर्मातिदिग्भित्तिषु॥माध्वीकानिनिपी
 यतस्यमधुपास्तत्रैवगुंजंत्यमीकोब्रूतामसतांसतोचवचसांव
 र्त्मातिगंचेष्टितं॥२५॥अंभोजप्रकरोथकेतककुलंकुंदोत्करकैरव
 बातोमल्लिगणोश्चंचकचयोजातीसमूहोथवा॥नोचेदादरमा
 तनोतिपिकेतेखेदेवथामालयायस्मात्कापिकेदापिकोपिभवितायस्त्व
 जुणानृतास्यति॥२६॥इतिश्रीवृ.शा.वि.प.कोकिलान्योक्तिपरिच्छेदः
 अथचातकान्योक्तयः

एकएवरखगोमानीसुरखंजीवतिचातकः॥मिथतेवापिपासायांया
चतेवापुरंदरं॥१॥दीनोन्नतचलपसतयाबद्धपिलुब्धमवस्तु॥चा
तकसत्संभावनयाकिमपियदस्तिदस्त॥२॥चातकस्यलघु
चंचुसंपुटेनोपतंतिखलुवारिबिंदवः॥सागरीकृतमहीतलस्य
किं दोष एषजलदस्यदीयते॥३॥सत्यंसत्यंमुनेर्वाक्यंनादत्तमुप
तिष्ठते॥अंबुभिःपूरितापृथ्वीचातकस्यमरुस्थली॥४॥बीजैरं
कुरितंलताभिरुदितंवल्लीभिरुज्जृम्भितं--कंदैःकंदलितंजनैःप्रसु
दितंधाराधरेवर्षति॥आतश्चातकपातकंकिमपितेसम्यग्गजानीम
हेयनास्मिन्नपतंतिचंचुपुटकेहित्राःपयोबिंदवः॥५॥चातकधूमस
मूहंदृष्ट्वा माधववारिधरबुद्धा॥दृढहिमविष्यतिभवतो नयनयु
गादेववारिणांपूरः॥६॥रक्ताक्षुंजस्जसारुणितान्विसुंच्यस्व
स्थान्सुधासमरसान्पिबारिराशीन्॥यश्चातकःपिबतिवारि
धरोदबिंदून्मान्येतदानतिभयास्थिरसोभिमानी॥७॥कूपेपान
मधोमुखंभवतिमेनद्यौवराक्यःस्त्रियःसारंगैर्बकटिद्विभैःसह
सरस्येवसमालोकयन्॥नादत्तेतृषितोपिहीनसलिलंकूरैर्ब्रतं
जंतुभिर्मानादुन्नतकंधरःसुरपतितच्चातकोयाचते॥८॥गर्जि
तबधिरीकृतककुभाकिमपिलुतं नघनेन॥कियतीचातकचंचु
पुटीसापिभृतानैवजलेन॥९॥अन्येपिसंतिबततामरसावतं
साहंसाबली बलघिनोजलसन्निवेशःकोप्याग्रहो गुरुरयं
बतचातकस्यपौरंदरीयदभिवांछनिवारिधारां॥१०॥अन्येतेज
लदायिनोजलधरास्तृष्णांविनिघ्नंतियेभ्रानश्चातककिंलुथान्नर
दितैःखिनोसिविश्राम्यतां॥मेघःशारदएषकाशधवलःपानीय
रिक्तोदशगर्जत्येवहिकेवलंभृशतरंनोबिंदुमप्युज्जति॥११॥
समागमिष्यतोभोदवेत्तिकःसमयंतव॥रौतिनोयदिसारंगस्तदे
चैःखेसुरःसरः॥१२॥यावत्तिष्ठतिचातकोयमसुभिःकंठस्थल
स्थायिभिस्तावद्देहिपयःपयोदफललुत्वहारिकल्पद्रुमः॥नोचे
दस्यतृषार्त्तपीडिततनोप्राणैःप्रियाणेरुते कस्तौदास्यसिकोग्र

हीष्यति पुनस्तापस्ततेस्थास्यति॥१३॥ यः कृष्णं कुरुते मुखं जन
यति त्रासं तडिद्विस्तयो यश्च प्रार्थयितुः परं दलयति श्रोत्राणि योग
जितैः॥ सत्यं चातकं तं तथा विधमपि आतस्त्वया याचता जीमूतं क
तमेव तुल्यमनयोरर्थित्वतिर्यक्तयो॥१४॥ धिग्वारिदं परिहृता
न्यजला शयस्य यच्चातकस्य कुरुते न तृषाप्रशान्तिं॥ धिक्चातकं तम
पियोः श्रितया स्तल्लज्जस्तत्तादृशं च यदुपैति पिपासितोपि॥१५॥ वि
श्वोपजीव्येपि पिबत्यपो न पद्माकरे यद्यपि चातको यं॥ स्वार्थस्यति
स्तस्य तृषातुरस्य लघुत्वमत्रास्ति न किंचिदस्य॥१६॥ केषामप्येते॥
रेरे चातकसावधानमनसामित्रक्षणं श्रूयतामं भो दाबहवो बसंति
गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः॥ केचिद्दृष्टिभिराद्र्यंति धरणीं गर्जति केचि
दृशा यं यं पश्यसितस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः॥१७॥ उर्ध्वी
कृतग्रीवमहोमुधैव किं याचसे चातकपोतमेघं॥ अत्यूर्जितं गर्जित
मात्रमस्मिन् भोधरे बिंदुलवस्तदूरे॥१८॥ दंभोलिस्फूर्जदंभो धर
विपुलतडिदं भगंभीरनादैरंभः संभारसंभावनकुतुकिकुलं चात
कानां प्रनृत्यत्॥ ऊर्ध्वं विन्यस्तचंचूपुटमुपरि परिभ्राम्यदुत्थातवा
तैरंभो दोनुक्तमंभः कणमपि न चिरात्प्राप्य नम्रमिथो भूत्॥१९॥
इति श्रीबृहत्शार्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां चातकान्योक्तिपरिलेदः

अथ मयूरान्योक्तयः

एतस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किंतैरकिंचित्कौ काकोलककपोतको
किलशतैरेकोपि पार्श्वस्थितः॥ केकीकूजतिचेतदाविघटितव्याला
वलीबंधनः सेव्यस्यादिह सर्वलोकमनसामानंदनश्चंदनः॥१॥ क
स्यापि॥ केकी कर्णवृत्तं ते कुसुमकवरीकांतिहारः कपालः कंठच्छा
यापुरारेर्गलरुचिरुचिरासौ हृदये घसंघैः॥ विश्वद्वेषिद्विजिह्वस्फुरदु
रुपिशतैर्नित्यमाहारवृत्तिः कैः पुण्यैः प्राप्तमेतत्सकलमपि सर्वे चित्र
वृत्ते मयूरः॥२॥ शार्ङ्गधरस्य॥ वेगज्वलद्विदपि पुंजमहारवो यगर्ज
नतीवतरहेतिरियं नशां पा॥ हावाग्निधूमनिबहो यमयेन मेघः किं नृ
त्यसिद्रुतमितो व्रजतत्कलापि न॥३॥ लक्ष्मीधरस्य॥ अयेनीलग्रीव

क्वकथयसस्वेतेद्यमुनयः परंतोषंयेषांतववरविलासोवितनुते॥४॥
 मीदूयचूराः कणितमिदमाकर्ण्यसहसात्वरंतेहंतुंत्वामहहशव
 राः पुंरिवतशराः॥४॥ कस्यापि॥ हारीताः सरसंरसंतुमधुरं कूजंतु
 पुंस्कोकिलाः सानंदंगिरमुन्निरंतुच—शुकाः किंतैः शिरस्थैरपि
 ॥एकेनापितलस्थितेनवदनाश्रीखंडनिस्तर्जनाद्यालानांचशि
 खंडिनाननुमहत्पांडित्यमुदंडितं॥५॥ श्रीचंद्रदेवानां॥ किंदूरेण
 पयोधरालुपरिकिंनान्यैरटंतःश्रुता निर्व्यापारतयाचपक्षिपुंगवः
 किंबानपक्षावृथा॥रम्यंवागगनेनकिंविहरणंकिंतूयकाकावली
 पर्यायप्रतिपत्तिलाघवभयाद्भूमौस्थितावर्हिणः॥६॥ अस्मान्विति
 त्रवपुषश्चिरपृष्ठलग्नात्कस्माद्भूमौचतिभवान्यदिवाविमुंच॥रेनी
 लकंठपुरुहानिरियंतवैवमौलौपुनःक्षितिभृतांभवितास्थितिर्न॥
 ॥७॥ यत्नादपिक्वपश्येच्छिस्विनामाहारनिर्गमस्थानं॥यदिजल
 दनिनदमुदितास्तएवमूढानचृत्येयुः॥८॥ नाहंजलधरभवतश्चा
 तकड्वजीवनंयाचे॥अहमस्मिनीलकंठोतवसलुतुष्यामिशब्द
 मात्रेण॥९॥ समंतादाक्रांतादवदहनसंघैः शिरवरिणः किरातैरा
 कीर्णाः करकलितकांडैर्वनभुवः॥विडालैरालीढाः सपदिसरसीनां
 परिसराः शिखंडीषांडित्यनिजमहहकुत्रप्रकटतु॥१०॥ इतिश्री
 शाङ्गधरविरचितायांपद्म्यामयूरान्योक्तिपरिच्छेदः॥७॥७॥

अथशुकान्योक्तयः

शुकतवपठनव्यसनंनगुणः किंतुसगुणाभासः॥समजनियेनत
 वामरणेशरणंपंजरवासः॥१॥ श्रीधनददेवानां॥सत्सांगत्यमवा
 प्ययःपुरवनेनानारसास्वादवत्कीरः—शास्त्रविचारचारुवचनैरा
 नंदकारीजने॥दैवेनास्कृतवाक्प्रपंचविहितश्रोत्रस्यतस्याटवी
 प्राप्तस्यात्मसभाप्रगल्भकपिषुस्यानौनमेवोचितं॥२॥भ्रातःकीर
 कवोरचंचुकषणक्रोधायतैःकूजितः किंमाधुर्यनिषिक्तसूक्तिविष
 दःकंठावतुःशोष्यते॥सेपदैववशाद्दशापरिणताराजन्यपात्रस्यते
 भिल्लीछिद्रितभिन्नमुद्रितघटःप्राप्तोपतःपंजरः॥३॥ कस्यापि॥॥

माणिक्यद्रवलिप्तमौक्तिकतुलांविभ्रंतिनोदाडिमीबीजान्येषनिरी
 ह्युतेनरमतेहैमेप्यहोपंजरे॥ तत्तादृग्वनवाससंमदमदमोदेकमे
 दस्विनीवृत्तिर्मेगलितानयाहतगिरेत्येवंशुकःशोचते॥ ४॥ राघव
 चैतन्यानां॥ इदमपदुकपादेजर्जरःपंजरोयंविरमतिनष्टेस्मिन्
 क्रूरमार्जारियात्रा॥ शुकमुकुलितजिल्हस्त्रीयतांकिंचोभिस्तव
 चनविनोदेनादरःपामराणां॥ ५॥ कृष्णमिश्रस्य॥ अमुष्मिन्नुचा
 नेविहगरखलएषप्रविकलंविलोलःकाकोलःकृणतिपटुयावत्पटुन
 रे॥ सखीतावत्कीरद्रढयद्ददिवाचंचसकलानमोनेनन्यूनीभवति
 गुणभाजांगुणगणः॥ ६॥ इयंपल्लीभिर्द्वैरनुचितसमारंभरसिकैः
 समस्तादाक्रान्तिविषविषमबाणप्रणयिभिः॥ तयोरस्यसंधेगमय
 समर्थकीरतिभृतंनबाणीकल्याणीतदिहमुखमुद्रैवशरणं॥ ७
 भर्तृहरेः॥ अखिलेषुविहंगेषुहंतस्वच्छंदचारिषु॥ शुकपिंजरवं
 धस्तेमधुराणांगिराफलं॥ ८॥ किंशुकेशुकमातिष्ठचिरंभाविफले
 च्छया॥ बाह्यरंगप्रसंगेनकेकेनाऽनेनवंचिताः॥ ९॥ अमुष्मिन्ना
 राभेतदुभिरभिरामेविदपिनःस्फुटंनृत्यङ्गोविविधनवसंगीत
 कलनात्॥ परानंदैःपूर्णाःकडुवतववर्णावलिपदक्रमश्रोतावेत्ताद्वि
 जवरशुकश्चाम्यसिकुतः॥ १०॥ द्रक्षांप्रदेहिमधुवावदनेनिधेहिदे
 हेविधेहिकिमुवाकरलालनानि॥ जातिस्वभावचपलःपुनरेषकी
 रस्तत्रैवयास्यतिरुशोदरिमुक्तबंधः॥ ११॥ अयेकीरश्रेणीपरिवृट्
 वथावांसरशतंकिमर्थत्वंन्यर्थंस्पृशसिपलाशेरभसतः॥ यदापु
 ष्यारंभेमुखमल्लिनिमाकिंशुकतरोस्तदैवदंज्ञातंफलपरिचयोदु
 र्लभतरः॥ १२॥ यातेयातमधःस्थिनेस्थितमुपर्यालोकितेलोकितंय
 द्युद्यानशुकोयमाकलयतेशुद्धो नहस्तस्थितः॥ तत्सर्वमणिभित्ति
 मेत्यभवतांछायाशुकांगीकृतंनस्मिन्कर्णसुधावितन्वतिगिरंतूष्णीं
 किमुस्थीयते॥ १३॥ अपारःपाथोधिःपुलिनपदवीयोजनशतंनिरा
 लंबोमार्गोवियतिकिरुभून्यादशदिशः॥ इनीवायंकीरःकतिपयप
 दान्येवगगनेमुहुर्भाम्यन्भाम्यन्पततिगुणवसेपुनरपि॥ १४॥

सुभाषितस्याध्ययनानुसक्तं शुक्रं धराकाः प्रहसंतिकाकाः॥ तमेव
संसत्सगिरं किरंतं दृष्ट्वा भवति त्रययानतास्याः॥ १५॥ ॥ इति श्री
बृहत्शार्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां शुकान्योक्तिपरिच्छेदः॥ ७॥

अथ काकान्योक्तयः

गात्रं ते मलिनं तथा श्रवणयो रुद्धे गुरुत्वं कितं भक्ष्यं सर्वमपि स्त
भावचपलं दुश्चेष्टितं ते सदा॥ एतैर्वायस संगतोऽस्य चिनयैर्होषै
कबीजैः परं यत्सर्वत्र कुटुंबवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान्॥ १॥
उपाधिभिः संततसंगतोऽपि न हि स्वभावं विजहाति भावः॥ आज
न्य उन्मज्जति दुग्धसिंधौ तथापि काकः किल रुष्ण एव॥ २॥ शार्ङ्ग
धरस्य॥ पथिनी पतितां शून्ये दृष्ट्वा निरावरणाननां दधिभृतघंटौ
गच्छोन्नद्धः समुन्नतकंधरः॥ निजसमुचितास्तास्ताश्चेष्टाविका
शताकुलो यदि न कुरुते काणः काको भूयः कदानुकरिष्यति॥ ३॥ म
ल्लुभदुस्य॥ आमरणादपि विरुतं कुर्वाणाः स्पर्धया सह मयूरैः॥
किं जानंति वराकाः काकाः केकारवं कर्तुं॥ ४॥ तुल्यवर्णच्छेदः
रुष्णः को किलैः सह संगतः॥ केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भा
षते॥ ५॥ रूक्षस्यामधु रस्य चातिमलिनच्छायस्य धृष्टस्य च सु
द्रस्य सति कारिणे निचपलस्याल्लादपि च्छेदिनः॥ ये ये निंबफ
लेषु काकभवतस्तिक्तेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विधेर्विलसि
तं निष्पन्नमेतच्चिरात्॥ ६॥ प्रत्यंगणं प्रति तरुं प्रति वारिनीरुं का
काश्चरंति चलचंचुपुटारटैतः॥ नोयांति तृप्तिमयमंडितपुंडरी
कखंडे वसनहहत्प्यतिराजहंसः॥ ७॥ लृष्णवपुर्वहतुचुंबतु
सत्फलानिरम्येषु संचरतु चूतवनांतरेषु॥ पुंस्को किल स्य च रि
नानि करोतु कामं काकः कलध्वनिविधौ ननु काक एव॥ ८॥ किं के
की वशिखंडमंडिततनुः किं कीरवत्पाठकः किं बाहंसद्वयांगना
गतिगुरुः सारीव किं सुस्वरः॥ किं बाहंतशकुंतराजपिकवत्कर्णा
मृतस्य दनः काकः केन गुणेन कोचनमये व्यापारितः पंजरे॥
॥ ९॥ अत्रस्थः सखिलस्य योजनगतस्यापि प्रियस्यागमवेत्या

ख्यातिचधिकृशुकादयश्चैसर्वे पठंतः स्थिताः॥ मत्कांतस्य वियोगताप
 दहनज्वालावलीचंदनः काकस्तेन गुणेन कांचनमये व्यापारितः पंज
 रे॥ १०॥ केषामप्येते॥ वयं काका वयं काका जल्पंतीति प्रगेहिकाः॥
 निमिरारिस्तमो हन्यादिति शंकितमानसाः॥ ११॥ तत्काकत्वयि सु
 क्ताः कटुवाग्धैव पर्णधूर्तताः श्रुचिताः॥ यदि विष्टारमिषुष्टे तत्र न दो
 षाहितचित्रं॥ १२॥ विधिरेव विशेषगर्हणीयः करतत्वरटकस्तथा
 पराधः॥ सहकारतरौ चकारयस्ते सहवासं सरलेन कोकिलेन॥ १३॥
 अहोमौहो वराकस्य काकस्य यदसौ पुरः॥ सरीसर्पिनरीनर्ति य
 दयं शिखिहंसयोः॥ १४॥ कर्णाः रुंदुदमंतरेण रणितंगाहस्वकाक
 स्वयं माकंदं मकरंदशालिनमिह त्वां मन्महे कोकिलं॥ धन्यानि स्थ
 लवैभवेन कतिचिद्दस्तूनि कस्तूरिकां नेपालसितिपालफालपति
 तेपंकेन शंकेतकः॥ १५॥ काकत्वं फलनग्रमाश्रयिपिनंदैवात्समासा
 दयन् किंकर्णो विधिरीकरोषि परुषक्रेकारकोलाहलैः॥ मौनं चेद
 वलंबसेरतभरप्रक्लांतपुंस्को किल भ्रांत्यापित्वयि संचरति न कथं सु
 धां कं रास्यच्छटा॥ १६॥ इति श्री बृ. शा. वि. प. काकान्योक्तयः परि०

॥ अथ बकान्योक्तयः ॥

नालेनैव स्थित्वा पादेनैकेन कुंचितग्रीवं॥ जनयति कुसुदभ्रांतिं वृ
 ह्बको बालमत्स्यानां॥ १॥ वृद्धेः॥ एष बकः सहसैव विपन्नः शा
 ग्रमहो क्वनुतङ्गतमस्य॥ साधु कृतो तनकश्चिदपित्वां वंचयितुं सुश
 दोपि समर्थः॥ २॥ बकोटब्रूमस्त्वां लघुनिसरसि क्वापि शफरैस्तवन्या
 यावृत्तिर्न पुनरवगाढुंसमुचितः॥ इतश्चेतश्चाभ्रं लिहलहरिहेला
 तरलितक्षितिध्वरासैकग्रहिलतिमिपोतः पतिरयां॥ ३॥ नकोकिला
 नामिव मंजुगुंजितं नलब्धलास्यानिगतानि हंसवत्॥ न बर्हिणाना
 मिव चित्रपक्षिता गुणस्तथाप्यस्ति बके बकव्रतं॥ ४॥ जातिस्तस्य
 नमानसे न शुचिभिर्वृत्तिर्मृणालो कुरैर्न ब्रह्मोदहनेन निर्मलयशः
 प्राप्तिर्न वाचः कलाः॥ जीवत्सत्ववधेन बाह्यधवलो भ्राष्ट्यत्सगर्वे पु
 नर्मिथ्यैवो न तं कं धरः शठवको हंसैः सह स्पृहते॥ ५॥ उभौ श्वेतौ पक्षौ

विषयविषयेवारितगतिःसदामीनभुंक्तैवसतिसकलंस्थाणुणि
रसि॥बकेसर्वश्रुतांगुणसमुदयःकिंचिदधिकोगुणाःस्थानेमा
न्यानरवरतनुस्थानरहिताः॥६॥रेरेशिष्ठबकोटनाकतदिनीती
रेतपस्विब्रतंध्यानेनानिमिषोपभोगमनसायुक्तंकरोषीदृशं॥ए
वंयात्किंलमानसस्यपदवीकांसस्ययुक्तंहितन्नीरक्षीरविवेकनिर्म
लधियोहंसस्यनान्यस्यसा॥७॥केषामप्येते॥नैर्मल्पंवपुषस्तव
ःस्तिवसतिःपद्माकरेजायतेमंदंशाहिमनोरमांबद्गिरंमौजेनसंपा
दय॥धन्यस्त्वबकराजहंसपदवीप्राप्तोऽसि किंतैर्गुणैर्नीरक्षीरविभा
गकर्मनिपुणाशक्तिःकथंलभ्यते॥८॥अंभसिलीनान्दीनान्मीनान्
कीनाशवन्नयसि॥धिकृधिकचलतांतवतांकुदिलद्विजलंबकोट
बककोट॥९॥इतिश्रीवृ-शार्ङ्गधरवि०प०बकान्योक्तिपरिच्छेदः॥

अथखद्योतान्योक्तयः॥

जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्षपकणमप्रकाशयन्भूतं॥कीदृत्वमात्मनत्वा
त्खद्योतःख्यापयन्नवति॥१॥जयवर्धनस्य॥इदुःप्रयास्यतिविनश्य
तितारकःश्रीःस्थास्यंनिलीढतिमिरानमणिप्रदीपाः॥अंधंसम
ग्रमपिकीटमणेभविष्यत्युन्मेषमेष्यतिभवानपिदुरमेतत्॥२॥क
स्यापि॥अदृष्टव्यापारंगतवतिदिनानामधिपतौयेशःशेषीभूतेश
शिनिगतधाम्निग्रहगणे॥तथांधं संजातंजगदुपनतेमेघसमयेय
थामीगण्यंतेतमसिपटवःकीटमणयः॥३॥आनंदवर्धनस्य॥घन
संतमसमलीमसदशदिशिनिशियद्विराजसितदन्यत्॥कीटमणे
दिनमधुनातरणीकरांतरिरसितकिरणं॥४॥इतिखद्योतान्योक्तयः॥

अथसिंहान्योक्तयः

एकोहमसहायोहंरुशोहमपरिच्छेदः॥स्वप्नेष्वेवंविधान्चिन्तामृगेंद्र
स्यनजायते॥१॥कस्यापि॥मृगेंद्रंवामृगारिंवासरवंव्याहरतांजनः
॥नस्योभयमपिब्रीडाक्रीडादलितदंतिनः॥२॥मृगेभ्योरसतेक्षेत्रं
रैस्त्वंमयैरपि॥सिंहाक्रांतं पुनर्मूढनह्यैर्नचदंतिभिः॥३॥मृगैर्न
हंशशैलीनं वराहैश्चलितंरुषा॥हयानांद्वेषितंश्रुत्यासिंहैःपूर्ववदा

सिते॥४॥ हरिरलसविलोचनः सहेलंबलमवलोक्य पुनर्जगाम नि
 द्रां॥ अधिगतपतिविक्रमास्तभीतिर्नतु बजितास्पविलोक्यांचका
 रा॥५॥ एकाकिनिवनवासिन्यराजलक्ष्मण्यनीतिशास्त्रज्ञे॥ सत्त्वो
 द्भूतेमृगपतौ यात्रेति गिरःपरिणमंति॥६॥ केषामप्येते॥ नास्योद्भ्रा
 यवती तनुर्नदशनौ नो दीर्घदीर्घः करः सत्यं वारणनैष कैसरशिषुस्त्वा
 दुंबरैः स्पर्धते॥ तेजोबीजमजेषमस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वेधसा तादृ
 क्तादृशमेव येन सुतरां भोज्यं पशुं मन्यते॥७॥ आनंदवर्द्धनस्य॥ स
 त्सामोपि जरा न्वितोपिशिशिलप्राणोपिकष्टां दशामापन्नोपिविपन्न
 दीधिति रपि प्राणेषु गच्छत्वपि॥ मत्ते भेदविभिन्नकुंभपिशितयासैक
 बद्धस्पृहः किं जीर्णं तृणमस्ति मानमहतामग्रेसरः कैसरी॥८॥ भर्तृह
 रे॥ येनानर्गलकालकेलितदलितप्रत्यग्रकादंबिनी धाराधोरणिधौ तथा
 तुषुपुराशैलेषु लीलापितं॥ सोयं शृंगनिपातभग्नचरणः स्फारस्फुर
 त्फेरवीफूत्कारैः कुपितो खगादतिमुहुः पाणीमृगग्रामणीः॥९॥ भेरी
 भोकारस्य॥ अनिशं मतंगजानां हृदितमाकर्ण्य ते यथाविपिने॥ म
 न्येतथानजीवति गजेन्द्रफलकवलनः सिंहः॥१०॥ शार्ङ्गधरस्य॥
 खनन्नाखुबिलं सिंहपाषाणशकलाकुलं॥ प्रीतिनखभंगो वा फले वा मू
 षको भवेत्॥११॥ जीर्णो विक्रमहीनोपि रुशोपि पदिके सरी॥ तथा गजा
 ननस्याशशंका तं कायशस्यते॥१२॥ अस्मिन्नं भोददं ध्वनिजनि
 तरुविप्रेक्षमाणं तरिहं माकाकन्याकुलोभूस्त रुशिरवरशवं क्रव्यले
 शानशानः॥ धत्ते मत्ते भकुंभव्यतिकरकरजग्रामसूक्ष्माग्रजाग्रद्रास
 व्यासक्तमुक्ताधवलितकवलोनस्पृहामत्र सिंहः॥१३॥ महीपति
 मंडलीकस्य॥ ग्रामाणामुपशल्पसीमनिमदोद्रेकस्फुटसौष्ठवः फे
 त्कारध्वनिमुद्गिरंति बहवः संभूय गोमायवः॥ सौन्यः कोपि घनाघनध
 निघनः पारिद्रुगजारवः शुष्यद्वेडमलोलशुंडमचरुत्कर्णगत्तैर्यः शु
 तः॥१४॥ बिल्हणस्य॥ एणः क्रीडति शूकरश्च खनति ह्रीपी च गवयिते
 क्रोष्टाक्रेदति वला ते च शशको वेगादूर्ध्वावति॥ निःशंकः करिपोतकस्त
 रुलतामुन्मोहते लीलया हं हो सिंहविनोत्पद्यविपिने कीदृग्दशावर्तते

॥१५॥ कस्यापि॥ रेमातंगमदांबुडंबरतयारोलेबरोलं वहन्वन्याना
मवलंवनंवनमिदंभुक्तंयदुत्कंठसे॥ हृष्टस्तत्किमहोमहोन्नतधरा
धौरेयधात्रीधरप्रस्थप्रस्थितमेषयूथमथनौत्कंठेनकंठेरवः॥१६॥ वि
ल्हणस्य॥ यस्याबंध्यरुषःप्रतापवसतेनादेनधैर्यंद्रुहःश्रुष्येतिस्म
महाप्रवाहसरितःसद्योपिदिग्दंतिनां॥ देवात्कष्टदशावशंगतवतः
सिंहस्यतस्याधुनाकर्षत्येवकरेणकेसरिसदाभारंजरत्कुंजरः॥१७॥
कस्यापि॥ यत्तोयंविधिरेवयस्यसहसादिग्दंतिनोप्यंतकंनयाताः
किलयेनविंध्यवसुधागम्यानकस्याप्यभूत्॥ तस्मिन्कौतुकिनात्
याकरिपतौलुप्तेकपालस्थलीभृंगःकेसरिवीरसंप्रतिपुनःकुत्रैषवि
श्रास्यतु॥१८॥ कस्यापि॥ स्वल्पस्त्रायुवसाःवशेषमलिनंनिर्मोसम
प्यस्थिगोःश्वालब्ध्वापरितोषमेतिननुतत्तस्यसुधःशांतये॥ सिंहो
जंबुकमंकमागतमपित्यत्कानिहेतिद्विपंसर्वःरुच्छुगतोऽपिवांछति
जनःसत्वाऽनुरूपंफलं॥१९॥ सिंहःशिशुरपिनिपततिमदमलिनक
पोलभित्तिषुगजेषु॥ प्रकृतिरियंसत्ववतानखलुवयस्तेजसोहेतुः
॥२०॥ एकेनाऽपिसुपुत्रेणसिंहीस्वपितिनिर्भयाऽसहैवदशभिःपुत्रै
भरिवहतिरासभी॥२१॥ किमपेक्ष्यफलंपयोधरान्ध्वनतःप्रार्थय
तेमृगाधिपः॥ प्रकृतिःखलुसामहीयसःसहतेनाऽन्यसमुन्नतिय
या॥२२॥ उत्तुंगशैलशिरवरस्थितपादपस्यकाकोऽपिपक्वफलमाख
भतेसपक्षः॥ सिंहोबलीगजविदारणदारुणोऽपिसीदत्यहेतरुतले
खलुहीनपक्षः॥२३॥ जीर्णोऽपिक्रमहीनोऽपिरुशोऽपियदिकेसरी
॥ तथाऽपियूथनाथस्यशंकाऽतंकायकल्पते॥२४॥ नाभिषेकोन
संस्कारःसिंहस्यक्रियतेवने॥ विक्रमार्जितसत्वस्यस्वयमेवमृगेंद्र
ता॥२५॥ दिग्गतेश्रूयंतेमदमलिनगंडाःकरटिनःकरिण्यःकारुण्या
ऽस्पदमसमशीलाःखलुमृगाः॥ इदानींलोकेऽस्मिन्ननुपमशिरवानां
पुनरयेनखानांपांडित्यंप्रकटयतुकस्मिन्मृगपतिः॥२६॥ नयत्रस्थेमानं
दधुरतिभयधांतनयनागलहानोद्रेकभ्रमदलिकदंबाःकरटिनः॥ सुठ
मुक्ताहारेभवतिपरलोकंगतवतोहरेरद्यहारेशिवशिवशिवानांकलकलः॥

वेतंडगंडकंडूतिषोडित्यपरिपंथिना॥हरिणाहरिणा॥लीषुकथ्य
तांकःपराक्रमः॥२७॥यद्यपिचदैवयोगालिंहःपतितोःतिदुस्तरे
कूपे॥तदपिचवांछतिसततंकरिकुंभविदारणमनसि॥२८॥यूना
येनविभिन्नवारणघटाकुंभोच्छलन्यौक्तिकश्रेणीभिःपरिपूरितास्त
दभुवोभूमीभृतांकोटिशः॥तस्यैवाद्यनिवाससीम्निकलभाःक्रीडंति
निःसाध्वसपारींद्रस्यजरातुरस्यतदहोजीर्णोजिगीषारसः॥२९॥
वयोभिमानादपमाननाचेद्दिधीयतेफेरुजरत्तरेण॥हेलाहता ने
ककरींद्रयूनोदरींद्रसूनोरपिकापिहानिः॥३०॥कुरंगीणांयूथंनि
भृतमिदमंगीकृतभयंनिरातंकीयन्निर्दयहृदयभावोर्दयतुतत्॥
निवेद्योवाकस्मिन्नयमविनयःकेसरियुवाहवाच्यतेभानांयुवति
षुविधत्तेनखपदं॥३१॥पारींद्रशावकनतावकरीतिरेषावेषांतरेर्वि
हरसिष्यशृगालशवैः॥कुंभींद्रकुंभदलनोत्पतनाक्रमेच्छावंशोचितां
नखलुरीतिमुरीकरोषि॥३२॥कःकःकुत्रनधुर्धुरायितधुरीघोरोघु
रेत्सूकरःकःकःकंकमलाकरं विकमलंकर्तुंकरीनोद्यतः॥केकेका
निवनान्यरण्यमहिषानोन्मूलयेयुर्यतःसिंहीस्नेहविलासबद्धवस
तिःपंचाननोवर्त्तते॥३३॥मातंगाःकिमुवलगितैःकिमफलैराडंबरै
र्जंबुकाःसारंगामहिषामदं व्रजतकिंशून्येषुशूरानके॥कोषारोपस
मुद्धतोत्कटसटाकोटेरिभारेःपुरःसिंधुध्वानिनिहंकृतैस्फुरतियत्त
द्गर्जितंगर्जितं॥३४॥हेलाविदलितकरिकुलकंठीरवकीदशःप्रको
पोषां॥लोलेबालशृगालेकेवलकोलाहलाधारे॥३५॥अंतर्वलान्य
हममुष्यमृगाधिपस्यवाचानिवेद्यकथमद्यलघूकरोमि॥जानंतिकिं
तुकरजशतकुंभिकुंभनिर्मुक्तमौक्तिकमयानिवनोतराणि॥३६॥आ
बलकृत्रिमसटाजटिलांसभित्तिरारोपितोमृगपतेःपदवीयदिश्या॥
मत्तेभकुंभतटपादनलंपटस्यनादंकरिष्यतिकथंहरिणाधिपस्य॥
॥३७॥इतिश्रीवृ०शार्ङ्गधरविरचितायांपद्मत्यांसिंहान्योक्तिपरिच्छेदः

अथगजान्योक्तयः

नीवारप्रसवाग्रमुष्टिकवलैर्योवर्द्धितःशैशवे पीतयेनसरोजपत्रपुट

केहोमावशेषंपयः॥तंपश्चान्मदमंथरालिवलयव्यालुमगंडंगजं
 सानंदंसमयेचपश्यतिमुहु दूरेस्थितस्तापसः॥१॥कर्णेचामरचा
 रुकंचुकलिकाःकंठेमणीनांगणःसिंदूरप्रकरःशिरःपरिसरेपार्श्व
 तिकेकिंकिणी॥लब्धश्चेन्नृपवाहनेनकरिणावद्धेनभूषाविधिसक्ति
 भूधरधूलिधूसरतनुर्मान्योनवन्यःकरी॥२॥कस्यापि॥केलिकु
 रूष्वपरिभुंस्वसरोरुहाणिगाहस्वशैलतटनिर्झरिणीपयांसि॥
 भावानुरक्तकरिणीकरलालितांगसुंचप्रचंडमृगराजरणाभिला
 षं॥३॥आनंदवर्धनस्य॥पीतंयत्रहिमंपयःकवलितायस्मिन्मृणा
 लांकुरास्तापात्तेननिमज्जययत्रसरसौमध्येविमुक्तःश्रमः॥धित
 स्थैवजलानिपंकिलयतोपाथोजिनीमन्मथःकूलान्मुत्खनतःकरी
 द्रभवतोरुज्जापिनोजायते॥४॥रेवावारिणिवारणेनविपुलेराजी
 बराजीरजःपुंजापिंजरितोर्मिणिप्रतिगलहानांबुगंधोत्कटे॥भूतेषु
 नमृगारिरक्तमसकृद्दंतांतरालेस्थितंकोष्मंसोपिपयःपपौहतवि
 धेःकोगोचरेनागतः॥५॥कयोरप्येतौ॥तापोनापगतःस्तृषापिन
 कशाधौतानधूलीतनोर्नस्वच्छंदमकारिकंदकवलःकानामकेली
 कथा॥दूरोत्क्षिप्तकरेणहंतकरिणास्पृष्टानवापद्भिनीप्रारब्धोमधु
 कैरवारणमहोद्भांकारकोलाहलः॥६॥लक्ष्मणसेनस्य॥नाभूव
 भुविपस्यकुत्रचिदपिस्पर्धाकराःकुंजराःसिंहेनापिनलंघिताकिम
 परंयस्योद्धतापद्धतिः॥कष्टंसोपिकदृश्यतेकरिवरुस्फारारवैःफेरवै
 रापातालगभीरपंकपटलीमग्नोद्यमग्नोद्यमः॥७॥बिल्हणस्य॥भो
 भोःकरींद्रदिवसानिकियंतितावदस्मिन्मरौसमनिवाह्यकुत्रचित्त्वं॥
 रेवाजलैर्निजकरेणुकरप्रयुक्तैर्भूयःशमंगमयितासिनिदाघदाहं
 ॥८॥गोविंदराजस्य॥नगृह्णातिग्रासंनचकमलकिंजल्किनिजले
 नपंकेवाल्हादं व्रजतिविसभंगार्धशबले॥ललेतीप्रेमार्द्रमपिविष
 हतेनान्यकरिणींस्मरन्दावभ्रष्टां हृदयदयितांवारणपतिः॥९॥पा
 द्वाघातविघूर्णितावसुमतीत्रासाकुलाःपक्षिणःपंकोकानिसरांसि
 गंडकषणक्षोदसताःशरविनः॥प्राप्येदंकरिपोतकैर्विधिवशाच्छा

दूल्भू न्यंबनेतत्तन्नामकृतं विसंखलतया वक्तुं नयत्यार्यते ॥१०॥
 घासग्रासंगृहाणत्यनकरिकलभश्रीतिबंधं करिण्याः पाशग्रंथिं ब्र
 णानामविरलमधुना देहिपंकानुलेपं ॥ दूरीभूतास्तवे तेशबरवर
 वधूर्विभ्रमो ज्ञातदृशपरिवातीरोपकंठच्युतकुसुमसज्जोधूसराविं
 ध्यपादाः ॥११॥ केषामप्येते ॥ दानार्थिनो मधुकराय दिकर्णतालेदू
 रीकृताः करिणे मदांधबुध्या ॥ तस्यैव गंडयुगमंडनहानिरेषाभुं
 गा पुनर्विकचपद्मवने चरति ॥१२॥ कस्यापि ॥ आशमो यमनर्ग
 लेन बलिना भग्नः समग्रो सयत्यंतः संभृतहर्षवर्धितनदोदग्रं किं
 मुन्माद्यसि ॥ मातंगप्रतिवर्षमेव भवतो भावी निदाघज्वरस्तत्रा
 पि प्रतिकारमर्हसि सखे सम्यक्समालोचितुं ॥१३॥ गले पाशस्ती
 व्रश्चरणयुगले गाढनिगडोदृढः स्कंधे बद्धः शिरसि सृणिघातः ख
 रतरः ॥ नरस्कंधास्तूढो वतमरणयोग्येपि विषमेन जानीमोत्यर्थ
 द्विरदबदकस्मात्तव मदः ॥१४॥ कौपेयसिलघी यसितापेन क
 रः प्रसारितः करिणा ॥ सोपिनपयसालिप्तो लाघवमात्मा परं नीतः
 ॥१५॥ कौपेयारिविलोक्य वारणपतै किं विस्मितेनास्यते प्रायोभा
 जनमस्य संप्रति भवांस्तत्पीयतामादरात् ॥ उन्मज्जच्छफरीपु
 लिंदललनापीनस्तनास्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजलादूरे
 धुनानमदा ॥१६॥ नो मन्येदृढबंधनात्सतमिदं नैवांकुशापातने
 स्कंधारोहणताडनात्परिभवं नैवान्यदेशागमं ॥ चिंतामेजनयंति
 चेतसि यथा स्मृत्वा स्वयं वने सिंहत्रासितभीतिभीरुकलभाः या
 त्यंतिकस्याश्रयं ॥१७॥ पत्युर्यत्पतिता वशेषकवलग्रासेन वृत्तिः
 कृतापीतं यच्च करावगाहकलुषं तत्पीतशेषं पयः ॥ प्राणान्पूर्वतरं
 विहाय तदिदं प्रासं करिण्याः फलं यद्वंधे व्रणकातरस्य करिणः कि
 णं न दृष्टुं मुखं ॥१८॥ यदि मत्तोसिमतंगजकिममीभिरसालसरस
 तरुवलनैः ॥ हरिमलुसरखरनखरव्यपनयति सकरदकंडुतिं ॥
 ॥१९॥ केषामप्येते ॥ लुलाये गोमायौ मृगपरिषदि श्वापदकुलै करि
 ष्यन्कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि ॥ निमग्नः पेकेऽस्मिन्नुभ

वकरीद्रः पिपदशामभद्रं भद्रं वा विधिलिरिव तमुन्मूलयतिकः ॥ २० ॥
 कलभतवाः तिकमागतमलिमेनं माकहाप्यवज्ञासीः ॥ अपितान
 सुंदराणां द्विपवर्याणामयं शिरोधार्यः ॥ २१ ॥ गिरिगच्छरेषु गुरुग
 वंशुं फितो गजराजपोतनकदाऽपि संचर ॥ यदि बुध्यते हरिशिशुः
 स्तनंधयो भविता करेणु परिशेषिता मही ॥ २२ ॥ लीला मुकुलितन
 यनं किं सुखशयनं समातनुषे ॥ परिणामविषमहरिणा करिनाय
 कवर्धते वैरं ॥ २३ ॥ क्रीडाऽकारितडागवारिणिगता तं कंनपंके रु
 दैर्बलीकाचनशालूकीतरुगतानां कर्षिता हर्षतः ॥ नाश्लिष्टा करि
 णी करेण करिणा कामातुरेणामुना दंष्ट्राभिर्विकटाननः शिवशिव
 व्यालोकपंचाननः ॥ २४ ॥ निषेवंता मैतैश्च महिषमेवाश्च हरिणा
 गृहाणि ह्यद्राणां कतिपयत्पणैरेव सुखिनः ॥ गजानामास्थानं मद
 सलिलजंबाकितभुवांतदेकं विंध्याद्रेर्विपिनमथवाभूपसदनं ॥ २५ ॥
 ॥ जहो हि गुरुगर्जितं विजहि शुंडया सीत्कृतं परिभ्रमशतैर्वनं किमु गजे
 द्रगर्वायसे ॥ यथानकिलकेसरी गिरिदरीषु निद्रां त्यजन् विमूर्च्छयति
 जंभया सुभगतावकीनं मनः ॥ २६ ॥ सांद्रामोदवती स्वकीयवसती
 पंकेरुहाणां ततीस्यत्कायं भ्रमरः करींद्रभवतामभ्याशमभ्यागतः
 ॥ एतच्चैतसि संप्रधार्य जगती विख्यातदानेस्तथा युष्माभिः क्रियतां
 यथोपरमतेहास्यायनास्यागमः ॥ २७ ॥ यूथान्यग्रेगतानि प्रबलव
 लभृतो बद्धवैरामृगेंद्रा मूलादाकृष्यमाणाः सपदितटरुहोभूरुहा
 निष्यतेति ॥ दृष्ट्वा हृष्यति हेतुप्रतिदिनमरिवलाभिल्लपख्या अधीशा
 हस्तालंबाय केषां कलयतु वदनं पंकमग्नः करीद्रः ॥ २८ ॥ गजस्पंक
 मग्नस्य त्रपाकरभितं महत् ॥ पारसुहृत्य यद्रच्छन् हरिणोपि ह
 सत्यसौ ॥ २९ ॥ ऊर्णानैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दोहस्य वा तृ
 प्तिर्नास्य महोदरस्य बहुशोघासैः पलाकैरपि ॥ हाकष्टं चिरमस्यष्ट
 शिखरे गोणी समारोपणे को गृह्णाति कपर्दकैरयमिति ग्राम्यैर्गजो ह
 स्यते ॥ ३० ॥ इति श्रीवृ. शार्ङ्गधरवि. पद्धत्या गजान्योक्तिपरिच्छेदः ॥ ॥
 अथ मृगान्योक्तयः

दूर्वाकुर तृणाहाराधन्यास्तातवनेमृगाः॥विभवो न्यत्तचित्तानान
 पश्यन्तिमुरवानियत्॥१॥ कतिकतिनमदो हृत्ताश्चरन्तिप्रतिशिरव
 रंप्रतिकाननंकुरेगाः॥कचिदपिपुनरुत्तमामृगास्तेमदयतियन्म
 दएवमेदिनीशान्॥२॥ छितापाशमपास्यकूटरचनाभुंक्ताबला
 ह्यगुरांपर्येताग्निशिरवाकुलायजदित्वाग्निःसूत्यदूरं वनात्॥व्या
 धानांशरगोचरादतिजवेनोत्पत्यगच्छन्मृगःकूपांतःपतितःकरोति
 विमुखेकिंवाविधौपौरुषं॥३॥ इहकिंकुरंगशावककेदारेकलममंज
 रीत्यजसि॥तृणधन्वातृणबाणस्तृणघटितःकपटपुरुषोयं॥४॥ दु
 ततरमितोगच्छन्मृगैःकुरंगवियुज्यसेकिमितिबलितग्रीवंस्थि
 त्वामुहुर्मुहुरीक्षसे॥विदधतिहृतव्याधानांतेमनागपि नाद्रतांक
 ठिनमनसामेषामेतेविलोकितविभ्रमाः॥५॥ स्थलीनांदधानामु
 परिमृगतृष्णामनुसरंस्तृषार्तःसारंगोविरमतिनखिन्नेपिभ्रमसि
 ॥अजानानस्तत्त्वंनसमृगयतेन्यत्रसरसीमभूमौप्रत्याशानचफल
 तिविघ्नंप्रकुरुते॥६॥ अल्पेनस्त्रवलनेनयत्रपतनंकच्छेणयत्रोच
 तिहरेवेत्रलतावितानगहनेकष्टप्रवेशक्रमः॥हेसारंगमनोरमा
 वनभुवस्त्यक्ताविशेषार्थिनाकिंभूभृत्कटकस्थितेव्यसनिनाव्य
 र्थेखुराःशांतिताः॥७॥ सारंगोनलतागृहेषुरमतेनोपांशुलेभूत
 लेनोरम्यामुवनोपंकंठहरितच्छायासुशीतास्वपि॥तामेवायतलो
 चनामनुदिनंध्यायन्मुहुःप्रेयसीशैलेंद्रोदरकंदरासुगतधीःशृंगा
 वशेषःस्थितः॥८॥ वसनरण्येषुचरन्तिदूर्वापिबेतितोयान्यपरिग्र
 हाणि॥तथापिवध्याहरिणानराणां-----कोलोकमाराधयितुंस
 मर्थः॥९॥ मुक्तापीडस्य॥आःकष्टंवनवाससाम्यकृतपासिद्वा
 श्रमश्रद्धयापल्लीवासकुरंगसंप्रतिभवाप्राप्तोसिमृत्योर्मुखं॥यत्राने
 ककुरंगकोटिकदनक्रीडोल्लसल्लोहितस्तोतोभिःपरिपूरयन्तिपरि
 खासुडामराःपामराः॥१०॥ बिल्हणस्य॥स्वच्छंदहरणेनयाविर
 हितादेवात्समासादिताभंगप्रस्तुतदुग्धविंदुमधुराशालेनवामंज
 री॥निश्वासानलदग्धकोमलतृणप्रख्यापितातर्क्यथस्तामेवप्रति

वासरं मुनिरिव ध्यायन् वने शुष्यति ॥ ११ ॥ धर्मकीर्तः ॥ सेयं स्थली
 नवतृणांकुरुजालमेतत्सेयं मृगीति हृदि जातमदः कुरंगः ॥ नैवेतु
 वेत्ति यद्विहान्तरितो लताभिरायाति सज्जितकठोरशरः किरातः ॥ १२
 ॥ इन्द्रकवेः ॥ रोमंथमारुचयमंथरमेत्यनिद्रां मुंचश्चर्मतदनुसंच
 ररेयथावत् ॥ दूरं सपामरजनो मुनयः किलैते निःकारणं हरित
 पोतशरः किरातः ॥ १३ ॥ धर्मवर्धनस्य ॥ एणीगणेषु गुरुगर्वनिमी
 लिताक्षः किंलुष्णासारवत्खलु खलसिकाननेः स्मिन् ॥ सीमामिमां
 कलयभिन्नकरींद्रकुंभमुक्तामयीं हरिविहारवसुंधरायाः ॥ १४ ॥
 अधिकुरंगितपोवनविभ्रमादुपगताः सिकिरातपुरीमिमां ॥ इह
 नपश्यसिदारयमारयग्रसपिबेति शुकानपि जल्पतः ॥ १५ ॥ तृण
 मुखमपि नखलुत्वां त्यजंति हे हरिणवैरिणः शबराः ॥ यशसैव
 जीवितमिदं त्यजयोजितशृंगसंग्रामः ॥ १६ ॥ त्यक्तं जन्मघनं तृणं
 कुरवती मातेव मुक्तास्थली विश्रांतिस्थितिहेतवो न गणिता बंधु
 पमाः पादपाः ॥ बालाः पत्यवियोगकातरमुखीत्यक्ताः धर्माग्रे मृगी
 मृग्यंतः पदवीं तथाः प्यकरुणा व्याधानमुंचंति मां ॥ १७ ॥ यहं क्रं
 मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूषेन चादून्मृषानैषां गर्वगिरः शृणोषि न च तान्
 प्रत्याशयाधावसि ॥ काले बालतृणानिरवादसि परं निद्रासि निद्राऽग
 मेतन्मे ब्रूहि कुरंगकुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः ॥ १८ ॥ नात्र व्याधश
 राः पतंति परितो नैवाः न दावानलो नाः प्युच्चावचभीतिरस्ति कुहं
 चिन्नो वा गुराभंगुराः ॥ पर्यालोच्य कुरंगकेन विहितो न क्षत्रनाथा ॥
 श्रयो नो जानाति यदत्र दास्यति विधिः स्वर्भानुदंतव्रणं ॥ १९ ॥ अथ
 व्याधः करधृतशरः पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे बन्धिर्दहति नितरां स
 निधौ सारमेयाः ॥ एणीगर्भादलसगमना बालकैरुद्धपादा चिंता
 विधावदति हि मृगं किं करोमि कयामि ॥ २० ॥ मध्ये ज्यात्रुदिताशरा
 सनमहो भग्नदवाग्नेर्भया निर्घातः शबरः शूना सहगतो दग्धाश्च
 पाशास्ततः ॥ मेघस्तत्र समागतो विधिवशात्तेनाऽतिशोभं वनं श्रीकृष्ण
 स्वरूपालवो यदि भवेत्कृत्स्निहेतुं क्षमः ॥ २१ ॥ ज्योमार्द्धे ज्वलितोर

विःकवलितंदावानलैः काकनंधूम्याभिर्नदिशःस्सुरंतिपरितःपंथा
शिलादंतुरः॥ इत्थंलोहितसिक्तसूक्ष्णियथाप्राणंमृगेधावतिव्या
धेनापिशरासनेकरुणयानारोपिताः पत्रिणः॥ २२॥ सौरभ्येणान्नि
भुवनमनोहारिणाकाननेस्मिन्सत्कस्तूरीहरिणभवतावासितो
दिग्विभागः॥ तस्यैतत्तेफलमुपगतं पत्रिभिर्लुब्धकानांविद्धः प्राणां
स्त्यजसिनगुणःश्रेयसेनिर्गुणेषु॥ २३॥ ॥ इति श्रीबृहत्शशा
ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यांमृगान्योक्तिपरिच्छेदः॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

अथ करभान्योक्तयः

वपुर्विषमसंस्थानं कर्णज्वरकरोरवः॥ करभस्याश्रुगत्पेवच्छादि
तादोषसंहतिः॥ १॥ भल्लाटस्य॥ कुमुदशबलैःफुल्लंभोजैःसरोभिर
लंकृतंमरकतमणिश्यामांशवैर्विहायवनस्थली॥ स्मरतिकरभो
यहृक्षाणांचरन्मरुधन्वतां परिचयरतिःसादुर्वारानसागुणवैरि
ता॥ २॥ जीवनायकस्य॥ यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनानांतर्गतास्वादुव
ल्लीस्वेच्छंमुक्तासहितगलेनात्मचेतोनलङ्गना॥ तत्तारुण्यंकरभ
गलितंकुत्रतेप्राग्विलासा यत्स्वाधीनंतदपिसुलभंतेनतुष्टिविधे
हि॥ ३॥ करभदयितेयोसौपीलुस्त्वयामधुलब्धयाव्यपगतघन
छायस्त्यक्तोनसादरमीक्षितः॥ चलकिशलयैःसोपीदानींप्रसूढ
नवांकुरःकरभदयिताचंदैरन्यैःसुखंपरिभुज्यते॥ ४॥ चिंतामुंचगृहा
णपल्लवमिदंप्लक्षस्यशाल्यस्यवागोगस्यास्यजलस्यचंद्रवपु
षोगंडुषमेकंपिव॥ जीवन्द्रस्यसिताःपुनःकरभहेदाशेरकीयाभु
वोरम्योःपीलुशमीकीरीरबदरीकूजत्कपोताकुलाः॥ ५॥ यस्यासी
न्नवपत्रपीलुबदरयासोपसंतुष्टयेदीर्घाधन्यनुगम्यतेनपदवी
यस्यास्ययूथैरपि॥ सोयंसंप्रतियातिबालकरभःसीणोद्यमःसा
मतांमन्येनूनमनेनदेवहतकेनास्वादितंतन्मधु॥ ६॥ पीलूनां
फलवत्कषायमधुरंरोमंशपित्वामरौशाखाग्रंयदखादिचारुक
रभीवक्रार्पितंप्रेमतः॥ तत्स्मृत्वाकरभेणखेदविधुरंदीर्घंतथा फू
लतं प्राणानामभवत्तदेवसहसाप्रस्थानतूर्ययथा॥ ७॥ दुःप्रापमंबुप

वनः परुषोतितीव्रः छायाभृतोनतरवः फलभारन आः ॥ इत्यं स
 खेकरभवच्छिभवंतमुच्चैः कासंगतिः खलुमरौरमणीयतायाः ॥ ८॥
 अस्याननस्यभवतारखलुकोटिरेषाकंठारिकायदिभवेदविशीर्ण
 पर्णा ॥ योग्याकथंकरभक — कल्पतरोर्लतायास्तेपल्लवाविमल
 विद्रुमभंगभाजः ॥ ९॥ दाशरकोरसत्येषयुक्तंभारेधिरोहति ॥ उ
 त्तार्यमाणेपिपुनर्यत्तत्रकिमुकुर्महे ॥ १०॥ केषामप्येते ॥ करभद
 यितेयत्तत्पीतंसुदुर्लभमेकदामधुवनगतंतस्यालाभेविरौषिकिसु
 त्सुका ॥ कुरुपरिचितैः पीलोः पत्रैर्धृतिंमरुगोचरेजगतिसकलेक
 स्यावाप्तिः सुखस्यनिरंतरं ॥ ११॥ भगवतोव्यासस्य ॥ रूक्संवपुर्न
 चविलोचनहारिरूपंनश्रोत्रयोः सुखदमारदितंकदाऽपि ॥ इत्यंन
 साधुतवकिंचिदिदंचसाधुतुच्छेरतिः करभकंटकिनिद्रुमेयत् ॥ १२॥

अथरासभान्योक्तयः

रेरेरासभवस्त्रभारबहनात्कुत्रासमश्वासिकिराजाश्वाऽवसथं
 प्रयाहिचणकाऽभ्यूषान्सुखंभक्षय ॥ सर्वास्तुच्छवतोहयाइतिवि
 दंत्यत्राधिकारेस्थिताराजातेरुपदिष्टमेवमनुतेसत्यंतस्थाः परे ॥ १३॥

अथवृषभान्योक्तयः

नास्यभारग्रहेशक्तिर्नचबाहुगुणः क्वचित् ॥ देवांगारेवलीवर्दस्त
 थाप्यश्नातिभोजनं ॥ १४॥ श्रीव्यासस्य ॥ अनतिसीदतिसैकतवर्त
 निप्रचुरभारभरसपितोक्षके ॥ गुरुभरोद्धरणोद्धुरकंधरः स्मरतिसा
 रथिरघधुरंधरं ॥ १५॥ मार्गेकर्मदुर्गमेजलभृतेगर्ताशतैराकुलेस्वि
 न्नेशाकटिकेभरेतिविषमेदरंगतेरोधसि ॥ शब्देनैतदहं ब्रवीमिम
 हतालत्वोच्छ्रितांतर्जनीमीदृशेविषमेविहायधवलंवाहुंसमःको
 धुरं ॥ १६॥ दंताः सप्तवलंविषाणयुगलंपुच्छांचलः कर्बुस्कुक्षिश्रं
 द्रकितोवपुःकुसुमितंसत्यस्युतंचैष्टितं ॥ अस्मिन्नुद्धवृषेमृशा
 मिनगुणग्रामानभिज्ञात्मनोगामीणस्यतथापिचेतसिचिरंधुर्य
 भ्रमः स्फूर्जति ॥ १७॥ केषांचिद्बलाच्चिरंनिवसतांचित्तेपरासां
 पुनर्नीलोवाकपिलोथवावरवृषोरक्तोथवामेचकः ॥ ग्रामीणेख

धीरितोपिशिथिलस्कंधोप्यनुच्चैः श्रवाः स्वांतेमेपरतंत्रतंडुलतनु
 र्जागर्त्ययंकर्बुरः॥५॥ श्रीकंठस्या॥ गुरुर्नायभाः क्वचिदपि न पंथा
 स्थपुटितोनतेकुंठाशक्तिर्वहनमपितेगेन विकलं॥ इह द्रुगेनान्य
 स्तवगुणसमानस्तदधुनाधुनानेनस्कंधधवलकिमुमुक्तः पथि
 भरः॥६॥ नध्वानंकुरुषेनयासिविकटं नोच्चैर्वहस्यानन दर्पान्नो
 ह्निस्वसिसितिंरुवरपुदैर्नावज्ञयावीक्ष्यसे॥ किंतु त्वं वसुधातले
 कधवलः स्कंधाधिरूढेभरेतीराण्यद्यतदोवितेकविषमान्युल्लंघय
 न्वीक्षसे॥७॥ यस्यादौ व्रजमंडनस्य वहतो गुर्वीधुरंधैर्यतो धौरेयैः
 प्रगुणीकृतस्य युगपत्स्कंधैः समस्तैरपि॥ तस्यैवं श्लोकं बलस्य
 धवलस्योत्थापने सांप्रतं द्वागत्रैव जरावसीदिततनोर्गे पुण्यमुहो
 ष्यते॥८॥ एतानि बालधवलप्रविहाय कामे गोष्ठांगनेतरलतर्णक
 चेष्टितानि॥ स्कंधनिधेहि धुरिपूर्वधुरीणमुक्तेनेतव्यतामुपगतो
 स्तितवैवभारः॥९॥ नखनतिखुरैः सोणीपृष्ठं न नर्दतिसादरं प्रकृति
 पुरुषं प्रेक्षाप्यग्रे न कुप्यति गौतरं॥ वहति च धुरंधुर्यो धैर्यादनुद्धतकंध
 रोजगतिगुणिनः कार्यैर्दार्यात्तरानतिशेरते॥१०॥ न देवसेवया
 यातिकर्मबंधः परिस्रयं॥ जघास घासमेवासौ बलीवर्दः कपर्दिनः
 ॥११॥ इति श्री बृ. शा. धरविरचितायं पद्मत्यां वृषभान्योक्तिपरिच्छेदः

अथ सामान्यवृक्षान्योक्तयः

किंजातोसिचतुष्यशेषनतरोक्तोसि किंछापयाच्छन्नश्चेत्फलितो
 सि किंयदिफलैः पूर्णोसि किंसन्नतः॥ हेसहस्रसहस्रसंप्रतिसखे
 शाखाशिरवोत्कर्षणशोभामोदनजंभनाविजनतः स्त्रैरेवदुश्चेष्टितैः
 ॥१॥ भगदत्तज्ञानधर्मणः॥ छायासुसमृगः शकुंतनिवहैर्विष्टाविलि
 सः छदः कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कंधे कृतप्रश्रयः॥ विस्त्रब्धम
 धुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः सहकस्तरुर्पत्रांगीकृतसत्त्वसंप्लवभरे
 भग्नापहो न्येतुमाः॥२॥ बीजकस्य॥ शाखाशतचित्तविपत्तः संति
 कियंतोनकाननेतरवः॥ परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः शा
 खिनोविरलाः॥३॥ वैद्यभानुपंडितस्य॥ इहोद्याने संप्रत्यहहपरि

शिष्टाः क्रमवशादमीवल्मीकास्तेभुजगकुललीलावसतयः॥ग
तास्तेविस्तीर्णस्तवकभरसौरभ्यलहरीपरीतन्योमानप्रकृतिगुरवः
केपितरवः॥४॥तीव्रोनिदाघसमयोबहुपथिकजनाश्र्वमारवःपं
थाः॥मार्गस्थस्तरुरेकःकियतांसंतापमपहरति॥५॥प्रत्यग्रैःप
त्रनिचयैस्तरुर्यैरेवशोभितः॥जहातिजीर्णोस्तानेवकिंवाचित्रंकुज
न्मनः॥६॥रोलुवैर्नविलुंवितंविषदितंधूमाकुलैःकोकिलैर्मायूरैश्च
लितंपुरेवरभसाकीरैरधीरैर्गतं॥एकेनापिस्फुल्लवेनतरुणादावा
नलोपप्लवःकोसौयोनविपत्समुंचतिजनोमूर्ध्नापियोलालितः॥७॥
पत्रपुष्पफलच्छायाभूलवल्कलदारुभिः॥धन्यामहीरुहायेभ्यो
निराशायांतिनार्थिनः॥८॥छायावंतोगतव्यालाःस्वारोहाःफल
दायिनः॥मार्गद्रुमामहांतश्चपरेषामेवभूतये॥९॥भुक्तंस्वादुफ
लंरुतंचशयनंशाखाग्रजैःपल्लवैस्तच्छायापरिशीतलंसुललि
तंपीतंव्यपेतश्रमैः॥विश्रान्ताःसुचिरंपरंरुमनसःप्रीतिःकिम
चोच्यतेत्वंसन्मार्गतर्क्यंचपथिकायामःपुनर्दर्शनं॥१०॥केषा
मप्येते॥भुक्तानियैस्तवफलानिपचेलिमानिक्रोडस्थितैरहहवी
तभयैःप्रसुप्तं॥तेपक्षिणोजलरयेणविरुध्यमाणेपश्यंतिपादप
भवंतममीतदस्थाः॥११॥महादेवस्य॥विपन्नंपद्मिन्यामृतम
निमिषेर्यातमलिभिःखगैरप्युड्डीनंरथचरणहंसप्रभृतिभिः॥
दशांदीनान्नीतेसरसिविषमग्रीष्मदिवसैःकुलीनत्वादास्तेतदरु
हतरुःकोपितदपि॥१२॥नागयेयस्य॥शाखोटशाल्मलिपला
शकरीरकाद्याःशृण्वंतुपुष्पनिलयोयदसौवसंतः॥पुष्पभ्यमर्थ
यतुपल्लवपुष्पलक्ष्मीसौरभ्यसेभवविधिस्तुविधेरधीनः॥१३॥म
गदेवस्य॥पांथाधारइतिद्विजाश्रयइतिश्लाघ्यस्तरूणामितिस्ति
ग्धछायइतिप्रियोदशइतिस्थानंगुणानामिति॥पर्यालोच्यमहात
रोतवधनछायांवयंसंश्रितास्तत्कोटरवासिनोद्विरसनादूरीक
रिष्यंतिन॥१४॥हिमसमयोवनवह्निर्तवनःपवनस्तडिल्लताभि
भक्ः॥हेतसहंतेयावत्तावदुमकुरुपरोपहृतिं॥१५॥येपूर्वपरि

पालिताफलभरछायादिभिः प्राणिनो विश्रामदुमकथ्यतांतवविप
 त्काले कते सोऽप्रतं॥ एताः संगतिमान् कल्पितपुरस्कारास्तधन्या
 स्त्वचोयासोऽच्छेदनमंतरैणपतितो नायंकुठारस्त्वयि॥ १६॥ वृद्धिर्य
 स्य तरोर्मनोरथशतैराशावताप्रार्थिताजातोसौसरसः प्रकाशफल
 दः सर्वाश्रयोपाश्रितः॥ नानादेशसमागतैरविदितैराक्रांतमन्यैः स्व
 गैस्तल्लब्धावसरेपि वृद्धशकुनिर्दूरे स्थितो वीक्षते॥ १७॥ केषामप्ये
 ते॥ मूलेस्थूलमतीव बंधनदृढं शाखाः शतं मोसला वा सोऽदुर्गमही
 धरेतरूपतेकुत्राः स्तिभीतिस्तव॥ एकः किंतु मनागयंजनयति स्मां
 ते ममाः॥ धिज्वरं ज्वाला लीव लयी भवन्नकरुणो दावानलो घस्म
 रः॥ १८॥ धत्ते भरंकुसुमपत्रफलावलीनां धर्मव्यशां बहति शीतभवं
 रुजं च॥ यो देहमर्पयति चाऽन्यसुखस्य हेतोस्तस्मै वदान्यगुरवे त
 रवेन मस्ते॥ १९॥ कश्चिन्नवं पल्लवमादधातिकश्चित् प्रसूना निफ
 लानि कश्चित्॥ परं करालैः स्य निदाघकाले मूलेन दाता सलिल
 स्य कश्चित्॥ २०॥ इयं बालावल्ली मृदु किसलयं तापविलयं घनहृ
 यं शासनं वमति विशालं परिगता॥ परं तस्याभ्यंतर्गं रल्लवभस्मी
 कतवनं भुजंगं प्रोत्तुंगं कथमिव वराकी कलयतु॥ २१॥ ॥ हतिश्री
 बृहत्शाङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां सामान्यवृक्षान्योक्तिपरिच्छे०

अथ वृक्षविशेषास्तत्रादौ कल्पद्रुमः

कल्पद्रुमोऽपि कालेन भवेद्यदि फलप्रदेः॥ को विशेषस्ततस्तस्य व
 न्यैरन्यैर्महीरुहैः॥ १॥ स्वर्णैस्केधपरिग्रहो गरकतैरुल्लासिताः प
 ल्लवा मुक्ताभिस्तव कश्चि यो मधुलिहां वृंदानि नीलोत्पलैः॥ संक
 ल्पानुविधायि यस्य फलितं कस्तस्य धत्ते तुलां धिग्जातिं दुमसं
 कथासुयदयं कल्पद्रुमोऽपि दुमः॥ २॥ बिल्हणस्य॥ औदार्यं भुवन
 त्रयेऽपि विदितं संभूतिरंभोनिधेर्वासो नंदनकानने परिमलो गीर्वा
 णचे तो हारः॥ एवं दातृगुणोत्करः सुरतरोः सर्वोऽपिलोकोत्तरः स्या
 दर्थिप्रवराः र्थितार्पणविधावेको विवेको यदि॥ ३॥ नमयारचि
 तंतवालवालं पयसा वा विहितस्तवाभिषेकः॥ अयिकल्प

तरोपरोपकारेभवतोविश्वविलक्षणःप्रकारः॥ ५ ॥ ७ ॥

॥ ॥ इतिश्रीबृहच्छारंगधरविरचितायांपहल्या ॥ ॥

॥ ॥ कल्पवृक्षान्योक्तिपरिच्छेदः॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

अथपारिजाताः

परिमलसुरभितनभसोवहवःकनकाद्रिपरिसरेतरवः॥ तदपिसु
णांचेतसिनिवसितमिवपारिजातेन॥ १॥ बलुभदेवस्य॥ इतिपा०

अथचंदनं

संत्येवगिरिताकाशा महीयांसोमहीरुहाः॥ तथापिजनतावित्ता
नंदनश्चंदनद्रुमः॥ १॥ हरिगणस्य॥ कांताकेलिकलयतुतरुःको
पिकश्चित्प्रभूणामत्यानंदंजनयतुफलैःकोपिलोकान्मुनोतु॥ ध
न्यंमन्येमलयजमहोयःप्रभूतोपंतापंसंसारस्यद्रुतमपनयत्या
त्मकायव्ययेन॥ २॥ शार्ङ्गधरस्य॥ केचिल्लोचनहारिणःकतिप
येसौरभ्यसंभारिणःकेष्यन्येफलधारिणःप्रदिदिशंतेसंतुहंत
द्रुमाः॥ धन्योयंहरिचंदनःपरिसरेयस्यस्थितौशाखिभिःशाखो
टादिभिरप्यहोमृगदृशामंगेषुलीलायितं॥ ३॥ पुष्पाकरस्य॥ आ
तश्चंदनकिंनवीमिवितपस्फूर्जत्फणाभीषणागंधस्यापिमहा
मुखाःफणभृतोगुणैपदेतेरुताः॥ दैवात्पुष्पफलान्वितोयदिभ
वानत्रा भविष्यन्तदानोजानेकिमकल्पयिष्यदधिकंरक्षार्थमस्या
त्मनः॥ ४॥ भोजस्य॥ एतैर्दक्षिणगंधवाहवहनैःश्रीखंडकिंसौ
रभंब्रूमस्तेपरितोमधुप्रतयुवायेनायमानीयते॥ माकंदादपह
त्यपंकजवनादुहूयकंदोदादुह्वाम्यद्विपमंडमंडलदलादक
ष्यहृष्यन्मना॥ ५॥ यद्यपिचंदनवितपीविधिनाफलपुष्पवर्जि
तोविहितः॥ निजवपुषैवपरेषांतथापिसंतापमपहरति॥ ६॥ धि
कृचैष्टितानिपरशोपरिशोचनीयवालप्रवालमलयादिरुहद्रुहस्त
॥ निर्भिद्यमानहृदयोपिमहातुभावःसत्त्वमुखंयुनरभिःसुरभी
करोति॥ ७॥ वासःशैलशिलातलेषुसहजःसंगोभुजंगैःसह
प्रेरवत्सारपयोधिवीचिभिरभूडूतस्यसेकक्रिया॥ जानीमोनवप

प्रसीदतुभवान्श्रीखंडतत्कथ्यतां कस्मात्ते परतापरखंडनमहो
पांडित्यमभ्यागतं ॥८॥ आमोदैस्तेदिशिदिशिगतैर्दूरमाकृष्य
माणः साक्षात्क्ष्मींतवमलयजद्रुमभ्यागताः स्म ॥ किं परया
मः स भगवतः क्रीडतिक्रीडएवव्यालस्तभ्यभवतुकुशलं मुंच
नः साधुयामः ॥९॥ मूलं भुजंगैः शिखरं पूवंगैः शारवाविहंगैः कुसु
मानिभृंगैः ॥ दातृत्वशक्तिप्रबलुचंदनस्य परोपकाराय सतां विभू
तयः ॥१०॥ नास्त्येवतच्चंदनपादपस्य यत्नाश्रितं सत्त्वभैरवमेता
त् ॥ इति पाठांतरे मुत्तरार्द्धे ॥ केषामप्येते ॥ लोकानंदनचंदनद्रुम
सरवेनाऽस्मिन्बने स्थीयतां दुर्वशैः परुषैरसारत्तदयैराक्रांतमे
तद्वनं ॥ तेत्यन्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालाऽवलीसंकुलान
स्वान्येवकुलानिकेवलमिदं सर्वदहयुर्वनं ॥११॥ अपिमलयज
महिमाऽयंकस्य गिरामस्तविषयस्ते ॥ उद्गिरतोयद्गरलंफणि
नः पुष्पासिपरिमलोद्गारैः ॥१२॥ पाटीरतवपटीयानूकः परिपा
टीमिमामुरीकर्तुं ॥ यत्पिषतामपि नृणां पिष्टोऽपितनौषिपरिम
लैः पुष्टिं ॥१३॥ यैस्त्वं गुणगणवानपि सतां द्विजिह्वैरसेव्यनांनी
तः ॥ तानपि वहसि पटीरजकिंकथयामस्त्वदीयमौन्यं ॥१४॥
उपानीतंदूरात्परिमलमुपाघ्राय मरुतासमायासीदस्मिन्मधु
रमधुलोभान्मधुकरः ॥ परोदूरेलाभः कुपितफणिनश्चंदनतरो
पुनर्जीवन्त्यायाद्यदितदिहलाभोयमतुलः ॥१५॥ एणाद्याः प
शवः किरातपरिषन्नैषागुणग्राहिणीसंचारोस्ति न नागरस्य विष
योच्छिन्नं मुनीनां मनः ॥ धूमेनातिस्फुगंधिनाऽत्र विपिनेदिक्च
क्रमामोदयन्नामूलं परिदह्यतेऽगरुतरुः कस्मैकिमाचक्ष्महे ॥
१६॥ कालागरीसरभितातिशयेपिसंगादारभ्यते सुरभिताऽपर
पादपेपि ॥ पाटीरपाटवमिदंतवसेगिवातैस्तादात्म्यमेतिकृतरो
नतरोऽसमूहः ॥१७॥ आपत्तेव बहिमहतां शक्तिरभिव्यज्यते न सं
पत्त ॥ अगरोस्तथानगंधः प्रागस्ति यथाऽग्निपतितस्य ॥१८॥
इति श्री बृ-शा-धरविरचितायां पद्मत्यांचंदनान्योक्तिपरिच्छेदः ॥

अथागुरुः

अगुरुरिति वदतु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये ॥ दर्शितगुणैव
वृत्तिर्यस्य जने जनितदाहेपि ॥ १ ॥ वल्लभदेवस्य ॥ आरामाभरण
स्य पल्लवचयैरापीततिग्मत्विषः पाथोदप्रशमनयागुरुतरोरे
तस्य दावज्वरं ॥ ब्रूमस्त्वामुपकारकातरगतप्रायाः पयःसंपदे
दग्धोप्येष तरुर्दिशः परिमलैरापूर्यनिर्वास्यति ॥ २ ॥ इत्यगुरुः ॥

अथचंपकः

अंतःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानमूलस्य चंपकतरो वृक्विकासचिंता
॥ प्रायोभवत्यनुचितस्थितिदेशभाजांश्रेयः स्वजीवपरिपालनमात्र
मेव ॥ १ ॥ धर्मवर्द्धनस्य ॥ केनापि चंपकतरो वतरोपितो सिकुग्राम
पामरजनांतिकवाटिकायां ॥ यत्र प्ररूढनवशाकविवर्धलोभा
होभग्नवाटघटनोचितपल्लवोसि ॥ २ ॥ विज्जकायाः ॥ उद्यानपा
लकलशोऽबुनिषेचनानामेतस्य चंपकतरोरयमेव कालः ॥ अस्ति
निदाघनिहतैघनवारिणावासंवर्धितेतव वृथोभयशोपयोगः ॥
॥ ३ ॥ साधारणतरुबुध्यानमया बहुस्तवाऽऽलुवालोलोऽपि ॥ लज्ज
यसि मामिदानीं चंपकभुवनाऽधिवासिभिः कुसुमैः ॥ ४ ॥ यद्यपि
खदिशः रण्येयुप्तो वस्ते हि चंपको वृक्षः ॥ तदपि च परिमलम
लं दिशि दिशि कथयेत्समीरणस्तस्य ॥ ५ ॥ इति चंपकान्योक्तयः

अथाशोकः

किं तेन मृतया किमुन्नततया किं वा घनच्छायाया किं वा पल्लवली
या किमनया चाशोकपुष्पश्रिया ॥ यस्त्वनमूलनिषण्णखिन्नपत्रि
कस्तोमंस्तु वन्नन्वहंन स्वादूनिमृदूनि स्वादतिफलान्याकंठम
त्कंठितः ॥ १ ॥ भोजस्य ॥ मृदूनां स्वादूनां लघुरपि फलानां न विभ
वस्तवाशोकस्तोकस्तव कमहि मासोप्यसुरभिः ॥ यदेतन्नोत्त
करचरणलावण्यसुभगं प्रवालं बालं स्यात्तरुषु सकलकः किमा
रः ॥ २ ॥ सरस्वतीकुटुंबस्य ॥ रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्य
प्रियाया गुणैस्त्वामायातिशिलीमुखाः स्मरधनुर्मुक्तास्तथासा

पि॥ कोतापादतला॥ हतिस्तवमुदेतहन्ममाऽप्यावयोः सर्वतुल्य
मशोककेवलमहंधात्रासशोकः कुतः॥ ३॥ गर्वायसेविकचकोरक
मंजुगुंजदुहत्तषट्पदधताविभवेन किंनु॥ वामध्रुवांचरणताड
नदोहृदनि किंनामनस्मरसितावदशोकतानि॥ ४॥ उन्मीलयंति
कुसुमानिमनोरमाणिकेनामनात्रतरवः समयोचितानि॥ कस्येदं
कथयदोहृदमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितमशोकमहीरुहस्य॥ ५॥

अथमालती

किंमालतीकुसुमताम्यसिनिष्ठरेणकेनापियत्किंलुविलूनमितोलता
ग्रात॥ लोकोत्तरेणविलसद्गुणैरवेणकोनामुनाशिरसिनामकरिष्य
तित्वा॥ १॥ ह्यमेदस्य॥ मदीयस्ताधिक्यान्भवतिविमर्दक्षममिदं न
चान्येभ्योरूपेभवतिकुसुमेभ्योधिकतरं॥ प्रसूनेमालिन्यास्तदपिह
दयाल्हादकरणं प्रवीणैरामोदैर्भवतिजगतोमौलिनिलयं॥ २॥ कस्यापि
॥ भवतिहृदयहारीकोपिकस्यापिहेतुर्नखलुगुणविशेषः प्रेमबंधप्रयो
गे॥ किसलयतिवनान्तेकोकिलालापरम्येविकसतिनवसंतेमालतीको
त्रहेतुः॥ ३॥ कस्यापि॥ कुसुमस्तवकानम्राः संत्येवपरितोलताः॥ तथा
पिभ्रमरभ्रांतिहरत्येकैवमालती॥ ४॥ कस्यापि॥ गुंजतिमंजुमिलिदेमाल
तिमामौनमुपयासीः॥ शिरसावदान्यगुरवः सादरमेनंवहंति सुरतरवः
॥ ५॥ किंमालतिमुपसियच्चविद्यश्चुंबतुंबीकुसुमंषट्पिः॥ पदैश्चनु
भिर्हिंयुतः पशुश्चेत्सषड्भिरध्यर्धपशुः कथनो॥ ६॥ मालतीकुसुमेभा
तिगुंजन्यत्तमधुव्रतः॥ प्रयाणेपंचबाणस्यशंखमापूरयन्निव॥ ७॥ इ-

अथमल्लिका

नचगंधवहेनचुंबितानचपीतामधुपेनमल्लिका॥ पिहितैवक
वोरशारवयापरिणामस्यजगामगोचरं॥ १॥ इतिमल्लिकान्योक्तिः

अथकेतकी

रोलंबस्यचिरायकेतकपरिष्वंगेष्वभंगोरसः सुजातंवतकेतक
स्यचमनोभृंगप्रसंगोत्कृष्टं॥ जानात्येवमिथोनुरागमनयोः स
र्वोपि नैसर्गिकं प्रत्यूहायदलेषुधिक्षमभवच्चमोभिधः केतकाः
॥ १॥ कस्यापि॥ पत्राणिकंटकशतैः परिवेष्टितानिवातीपिनास्ति
मधुनोरजसांधकारैः॥ आमोदमात्ररसिकेनमधुव्रतेननालोकि

तानितवकेतकिदूषणानि॥२॥ कस्यापि॥ एकासुकेतकिलता
सुविकासिनीषुसौभाग्यमद्भुततरंभवतीविभर्त्ति॥यत्कंदकैर्व्यं
थितमात्मवपुर्नजानस्त्वामेवसेवितुमुपस्कुरुतेद्विरेफः॥३॥ म
हादेवस्य॥ इतिश्रीवृ०शा०वि०पद्म्यांकेतक्यन्योक्तिः॥४॥

अथपाटला

पाटलायावनमध्येकुसुमितयामोहितस्तथाश्रमरः॥सैवेयमि
तियथाभूत्प्रतीतिरस्यान्यकुसुमेषु॥१॥ शार्ङ्गधरस्य॥ इतिपाटला

अथसहकारः

वेनाकोकिलएवजाताचरसालएवनियतमिदं॥यःपंचममुद्गाप
तियस्यास्थिषुपुलकमुकुलताच॥१॥ अधिश्रीरुद्यानेत्वमसिभ
वतःपल्लवचयोधुरीणःकल्पापोतवजगतिशाखाश्रमहरा॥मुदे
पुष्पोल्लेखःफलमपिचतुष्टैतनुभृतांरसालत्वांतस्थात्श्रयति
शतशःकोकिलकुलं॥२॥ कस्यापि॥ नतादकूपूरेनचमलयजे
नोमृगमदेफलेवापुष्पेवातवभवतियादक्परिमलः॥परंत्वेको
दोषस्त्वयिखलुरसालेयदधिकःपिकेवाकाकेवालघुगुरुविशे
षंनकुरुषे॥३॥ कस्यापि॥ उत्तंसकौतुकरसेनविलासिनीनाल
नानियस्यननरेवरपिपल्लवानि॥ उद्यानमंडपतरोसहकारस
त्वमेगारकारकरगोचरतांगतोसि॥४॥ उत्पलराजस्य॥ कतिप
लुवितानपुष्पितावातरवःसंतिसमंततोवनांते॥जगतीविजये
तुपुष्पकेतोःसहकारीसहकारएकएव॥५॥ कस्यापि॥ योदृष्टः
स्फुटदस्त्वि संपुटवशान्निर्यत्पवालांकुरोदेवात्सद्विदलादिक्र
मवशादास्तदशासस्ततःस्निग्धंपल्लवितोघनमुकुलितःस्फार
च्छदंपुष्पितःसौत्कर्षफलितोभृशंचविनतःकोप्येषनूनद्रुमः॥
॥६॥ हेतुकस्य॥ एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरेसौंदर्यमुद्रांकितःप्रो
द्यभिःफलपुष्पपत्रनिचयैश्चूतःसएकःपरं॥येवीक्ष्यस्मितव
क्रमुज्जतमहासंतोषमुल्लासितस्फारोत्कंठमकुंठितक्रमममी
धावंतिपाथव्रजाः॥७॥ भट्टनायकस्य॥ छायाफलानिसुकुला

निचयस्य विश्वसाल्हादयंति सहकारमहीरुहस्य ॥ आमृष्यत
 स्य शिरवयानवपल्लवानिमग्नासिरेदबहुताशहताशकष्टं ॥ ८ ॥
 कूष्मांडीफलवित्फलं नयदपिन्यग्रोधवन्नोच्चतारं भापत्रनिभंद
 लं नकुसुमं नोकेतकीपुष्पवत् ॥ सौरभ्यं कुसुमे फले तदपितत्किंचि
 त्समुज्जं भते लोको येन रसालशालनिकरोस्त्यस्मागुणां स्तौति
 ते ॥ ९ ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥ यावत्फलोदयमुखः सहकारजातः प्रागेव कं
 टकचयेन हतोसितावत् ॥ छायापितेन सुलभाफलमस्तदूरं त
 न्निःफलोपि हि वरं गुणसेवयानः ॥ १० ॥ कस्यापि ॥ लोडितमखि
 लं गहनं परितो दृष्टांश्च विटपिनः सर्वे ॥ सहकारनप्रपेदे मधूपेन
 तवोपमाजगति ॥ ११ ॥ गर्वेमाकुरु शर्करेन वगुणान् जानंति रा
 जांगृहे ये दीना धनवर्जिताश्च कृपणाः स्वप्रेऽपि पश्यंति नो ॥ आ
 घोः हं मधुकूपकैर्मम फलैस्तु साहि सर्वे जना हेरंडे तव किं गुणा
 मम फलैस्तु ल्यं न किंचित्फलं ॥ १२ ॥ उत्फुल्लुरम्य सहकाररसा
 लबंधो कूजत्पिकावलिनिवासतथाविधेहि ॥ गुंजद्वमद्भ्रमरक
 स्वयि बद्धतृष्णो नान्यान् प्रयाति पिचुमंदकरीरवसान ॥ १३ ॥
 शश्वन्नि सगैर्मलिनाः सहकारकामं लुठंति तान्यपि मधूनि तव
 हिरेफाः ॥ युक्तं न तत्तव कषायरसप्ररोहैरेतान्यतारयसि किं
 कलकंठयूनः ॥ १४ ॥ फलितस्य रसालशारिवनः फलदानव्य
 सनैकशालिनः ॥ विनिपात्य ददातुकः फलं श्रमसुसाध्वगपाणि
 पल्लवे ॥ १५ ॥ कतिकतिनवसंते वल्लयः शारिवनो वा किसलय
 सुमनोभिः शोभमानावभूवुः ॥ तदपि युवजनानां प्रीतये केव
 लो भूदभिनवकलिकाली भारशाली रसालः ॥ १६ ॥ रैर रसालतरु
 सारवचो वधे हि वासंति की स्वफलपल्लवपुष्पलक्ष्मीः ॥ तावद्दि
 कस्वरपिकहि जसालुरुद्राकू नव्यग्रि तोसिकलभैः शालभैः
 श्वयावत् ॥ १७ ॥ यद्यध्वनी न चिरमध्वनिधर्मं रिच्यन्कासारती
 ररुहमाश्रय न स माग्रां ॥ छायां न केवलमितिः श्रमितालभंते का
 मं पंचेलिमफलं विमलं जले च ॥ १८ ॥ उन्मीलद्रसविंदुगंधकु

सुभावल्यो वसंतो दयेकांताः कोमलपल्लवाः कतिकति क्रोडाव-
ने संतिन ॥ सौभाग्ये कनिधेर सालतदपि श्रीमंजरीशालिनस्त-
नोऽन्यत्र च कुत्रचिन्मधुकरश्रेणीन विश्राम्यति ॥ १९ ॥ सौरभ्य-
गर्भमकरंदकरं बितानि पंकेरुहाण्यपि विहाय समागतस्त्वां
॥ संसारसारसहकारतथा विधेहि येनोपहासविषयो न भवेद्दि-
रेफः ॥ २० ॥ स्निग्धाग्राः फलिनो रताः परिमलैः पौष्पैर्मधुस्यंदिनो ना-
नेदाय भवति किं वनभुवां भूमीरुहो भूरिशः ॥ माधुर्यमधुनस्तवैव
परमं माकंदमन्यामहे आध्वीममभिदोदढं मधुलिहः स्मृता यतो मर्मणि ॥ २१ ॥

अथ पनसः

गरीयं सौरभ्यं रसपरिचयै नार्हति सुधासितामृहीकापि प्रथिमनि
निमग्नः फलभरः ॥ परार्थे केशश्रीरिति पुलकितं कंठकमिषादहो
ते चारित्रं पनसमनसः कस्य न मुदे ॥ १ ॥ दृष्ट्वा शाखावकीर्णं फ-
लुभरजमितं भूमिभागावनद्धं त्यक्त्वा शालप्रकांडं पनसमुपगत-
श्चिंतयित्वेति कीरः ॥ इत्वा चंचुं प्रहर्षाद् द्विगलितपयसा संभृता
शेषपक्षो भिन्नश्चोड्डीयगंतुंगगनपरिचिताया गतिः सापि नष्टा ॥

अथ कदली

तालीतरोरनुपकारिफलं फलित्वा लज्जावशाद् दूचित एव विना-
शयोगः ॥ एतन्नचित्रमुपकृत्य फलैः परेभ्यः प्राणान्निजान् दृष्ट-
वितियत्कदलीजहाति ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ इतिकदल्यन्योक्तिः ॥ ७ ॥

अथ द्राक्षा

पद्यपि न भवति हानिः परकियां चरति रासभो द्रक्षां ॥ असमंजसं तु
मत्वा तथापि खलु खिद्यते चैतः ॥ १ ॥ दाशेरकस्य दासीयं वदरीय-
दि चैते ॥ एतावतैव किं द्राक्षानसाक्षादमृतप्रदा ॥ २ ॥ इति द्राक्षा ॥

अथ दाडिमः

आयुष्यप्रसराच्च नो हरतया विश्वास्य विश्वं जनं हं ह्येदाडिमता व-
देव सहसा वृद्धिं स्वकीयामिह ॥ यावन्नेति परोपभोगसहतामेवांत-
तस्तान् तथा ज्ञात्वा ते हृदयं हि धादलति यत्तेनातिवन्द्यो भवान् ॥ १ ॥

मयि जीवति बीजाद्व्ये किमन्ये बीजपूरकाः ॥ इति संचित्य मनसा
विद्वेदादिमीफलं ॥ २॥ भोजस्य ॥ इति श्री दाडिमान्योक्तिः ॥ ७॥

अथ नालिकेरः

प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरंतः शिरसि निहितभारानालिके
रानराणां ॥ ददति फलमनल्पं स्वादु या जीवितोतं न हि कृतमु-
पकारं साधवो विस्मरंति ॥ कस्यापि ॥ १॥ इति नालिकेरः ॥ ७॥

अथ तालः

अध्वन्यध्वनिभूरुहः फलभृतो न श्रानुपेक्ष्यादरात् दूरादुच्यति
संश्रयल्यसनिनः पोथस्य मूढात्मनः ॥ यच्चूले समुपागतस्य मधु-
रच्छायाफलैः काकथाशीर्णेनापि हिने पयोगमगमत्यर्णेन तालदुमः १

अथ भूर्जः

दौर्जन्यमात्मनि परं प्रथितं विधात्रा भूर्जद्रुमस्य विफलस्य समर्प-
णेन ॥ किंचर्मभिर्निक्षितशस्त्राणां तावदुत्तराशां न पूरयति सोऽर्थिप-
रंपराणां ॥ १॥ गोविंदराजस्य ॥ कुर्वंतु नाम जनतोपकृतिं प्रसून-
च्छायाफलैरविकलैः कुसुमैर्दुमास्ते ॥ सोढास्तकर्तनरुजः पर-
रक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा करुणा परेण ॥ २॥ वैद्यभानुपंडितस्य ॥

अथ श्वेत्यः

वर्धितैः सेवितैः किंतैः सत्यश्वेत्येन्यपादपैः ॥ वर्धितो नरकाद्रक्षेत्स्य-
ष्टोरिष्टानि हंतियः ॥ १॥ मागधमाधवस्य ॥ इति अश्वेत्यान्योक्तिः

अथ न्यग्रोधः

विस्तीर्णो दीर्घशारवाश्रितशकुनि शतः शारविनामग्रणीस्त्वं न्यग्रो-
धक्रोधमेतः प्रकटयसि न चेद्वच्चि किंचि न हस्यं ॥ जल्योऽप्येष त्र-
पाकृत्य लघुपरिकराक्षपिकूषाडवल्ली पल्ली पृष्ठप्रतिष्ठाहसति हि
फलनेत्वत्फलानां किमन्यत् ॥ १॥ कस्यापि ॥ महातरुर्वाभवति समू-
लो वा विनश्यति ॥ नांतरप्रत्ययानेति न्यग्रोधकलिकांकुरः ॥ २॥ ७॥

अथ मधूकः

तत्तेजस्तरुणे निदाघसमये तद्दोरिमेघागमे तद्भाड्यं शिशिरे मदे

कशरणैः सोढुं पुरायेर्दलैः ॥ आयातोप्यधुना फलस्य समयः को
यं विना तैरिति स्मृत्वा तानि शुचैव रादिति गलत्पुष्पैर्मधूकद्रुमः ॥
॥१॥ मूलादेव यदस्य विस्तृतिभरच्छायाप्यनन्यादृशी ते यस्य
प्रसवाः स्रमंजुलरसेरानंदयंतः प्रजाः ॥ स्नेहं च प्रकटीकरोति पर
मंभूयः फलानां गुणैर्हितैर्कैकगुणां स्तसूत्रजसखेतस्यान्मधूकद्रुमः ॥

अथ शाल्मलिः

हंसाः पद्मवनाशयामधुलिहः सौरभ्यलाभाशयापांथाः स्वादु फ
लाशयावलिभुजोगृध्राश्च मांसाशयाः ॥ दूरादुन्नतपुष्परागनि
करैर्निःसारमिथ्योन्नतैरेरे शाल्मलिपादपप्रतिदिने केन त्वया वं
चिताः ॥१॥ कस्यापि ॥ कायः कंटकभूषितो न च घनच्छायाकृतः
पल्लवाः पुष्पाणि च्युतसौरभाणि न दलश्रेणीमनोहारिणी ॥ किं
ब्रूमः फलपाकमस्य यदुपन्यासेपिलज्जामहेतद्भोः केन गुणेन
शाल्मलितरोजानोसि सीमद्रुमः ॥२॥ कस्यापि ॥ इति शाल्मलिः

अथ निंबः

निंब किंबहुनोक्तेन निःफलानि फलानिते ॥ यानि संजातपाका
निकाकानिः शेषयंत्यमी ॥१॥ यस्मादर्थिजनो मनोभिलषितं ल
ब्ध्वासुहमेदुरः सार्धबंधुजनैश्चकार विविधान्भोगान्विलासोदुरः
॥ तंदैवेन विवेकशून्यमनसानिर्मूल्यचूतद्रुमं स्थाने तस्य तु कां
लोकवसतिर्निंबः समारोपितः ॥२॥ यश्च निंबं परशुना यश्चैनं मधु
सर्पिषा ॥ यश्चैनं गंधमाल्याद्यैः सर्वस्य कदुरेव सः ॥३॥ इति निंबः ॥

अथ बबूलः

गात्रं कंटकसंकटं प्रविरलच्छायानतापापहानिर्गंधः कुसुमोत्कर
स्तवफलं न स्फटिना शक्षमं ॥ बबूलद्रुममूलमेति न जनस्तत्ताव
दास्तामहौ अन्येषामपि शाखिनां फलवतां गुणैरिति यास्यते ॥ १ ॥

अथ खदिरः

पदं तदिह नास्ति यन् खदिरैः खरैरावृतं न तेपि खदिरानये कुटिल
कंटकैरावृताः ॥ न ते कुटिलकंटकाः किमपि येन मर्मच्छिदः समुज्ज

तद्यथास्थितेव तसहध्वमध्वश्रमे॥१॥ चेदनेविषधरान्सहामहेव
स्तुसुंदरमशुभिमलुक्त॥ रक्षितुंवदकिमात्मसौष्ठवंसंचिताःख
दिरकेटकास्त्वया॥२॥ भल्लाटस्य॥ इतिश्रीखदिरान्योक्तिः॥

अथकिंशुकः

किंशुकेशुकमातिष्ठचिरभाविफलाशया॥ बाह्यरंगप्रसंगेनके
केनानेनवंचिताः॥१॥ किंशुके किंशुकः कुर्यात्फलितेपिबुभुक्षि
तः॥ अदातरिसमृद्धेपिकिंकुर्युरुपरिजीविनः॥२॥ कस्यापि॥
किंशुककिंशुकमुखवत्कुसुमानिविकासयस्यनिशं॥ यस्यां
जनोः नुरागीसागीरेतैः कदापिनोच्चार्या॥३॥ इतिकिंशुकः॥

अथशारखोटः

कस्त्वंभोः कथयामिदेवहृतकंमांविदिशाखोटकंवैराग्यादिववृक्ष
साधुविदितंकस्मादिदंभाषसे॥ वामेनात्रवटस्तमध्वगजनः स
र्वात्मनासेवतेनच्छायापिपरोपकारकृतयेमार्गस्थितस्यापिमे॥१॥

अथपीलुः

धन्याः स्रष्टुफलमपिप्रियतमास्तेपीलुवृक्षाः सितौक्षुत्सीणेन
जनेनहिप्रतिदिनंयेषांफलंभुज्यते॥ किंतैस्तत्रमहाफलैरपिपु
नः कल्पद्रुमाद्यैर्द्रुमैर्येषां नाममनागपिश्रमनुदेच्छायापिन
प्राप्यते॥१॥ शक्तिकुमारस्य॥ इतिश्रीपील्वन्योक्तिः॥२॥

अथकरीरः

फलंदूरतरेष्यास्तांपुष्पासिकुसुमैर्जनान्॥ इतरास्तरवोमन्ये
करीरतेचकिंकराः॥१॥ किंपुष्पैः किंफलैस्तस्यकरीरस्यदुरात्म
नः॥ येनवृद्धिसमासाद्यनकृतः पात्रसंग्रहः॥२॥ इतिकरीरः॥

अथबिल्वः

आमोदीनिसुमेदुराणिचमृदुस्वादमिचस्मारुहामुद्यानेषुवने
पुलब्धजनुषांसंतीतरेषामपि॥ किंतुश्रीफललाभंचैवजपिनी
मालूरदिड्यण्डले यस्यैतानिफलानि यौवनवतीवक्षोजल
स्पीगृहाः॥१॥ कस्यापि॥ इतिबिल्वान्योक्तिः॥२॥ ॥ ॥

अथशालः

शारवासंततिसन्निरुद्धनभक्षोभूयांसएवावनौविद्यंतेतरवःफ
लैरविकलैरानिच्छिदःप्राणिनां॥किंतुद्वित्रिदलैरलंकृततनोश
लेनुमस्तुंगतांदत्वायेननिजंशिरःसुकृतिनाकेनामनप्रीणितः॥१॥

अथपलाशः

उपनदिगुलिनेमहापलाशःपवनसमुच्छलदेकपत्रपाणिः॥एव
दहनविनष्टजीवितानांसलिलमिवैषददातिपादपानां॥ १॥

अथेक्षः

परार्थेयःपीडामनुभवतिभ्रंशेपिमधुरोद्यदीयःसर्वेषामिहखलुवि
कारोप्यभिमतः॥नसंप्राप्तोद्विष्टिंयदिसभृशमक्षेत्रपतितःकिमि
होर्दोषोसैनपुनरगुणायामरुभुवः॥१॥ इन्द्रराजस्य॥मुखेयद्वे
रस्यंवपुरपिपुनर्ग्रंथिनिचितंनसंतप्तःकोपिक्षणमपिभजेन्मूल
मभितः॥फलंचैवाप्राप्यंवितथशरलिम्नस्यभवतस्तद्विहोर्ना
युक्तंविहितमितरैर्यत्रदलनं॥२॥ कस्यापि॥कांतोसिनित्यमधु
रोसिरसाकुलोसिकिंचासिपंचशरकार्मुकमद्वितीयं॥इहोतवा
स्तिसकलंपरमेकनूनंगत्सेवितोभजसिनीरसतांक्रमेण॥३॥॥

अथकर्पासः

श्लाघ्यंकर्पासफलंयस्यगुणेरंध्रवंतिविहितानि॥मुक्ताफलानि
तरुणीकुचकलशतटेषुविलसंति॥१॥ निःशेषोस्थितियस्यदुः
सहतरंप्राप्तंतुलारोहणंग्राम्यस्त्रीनखलुंचनव्यतिकरस्तंत्रीप्र
हारव्यथा॥मातंगोद्विष्टततुंडवारिकिणिकायानंचकूर्चाहतिः
कार्पासेनपरार्थसाधनविधौकिंकिंचांगीकृतं॥२॥ नीरसान्यपि
रोचंतेकार्पासस्यफलानि॥पेषांगुणमयंजन्मपरेषांगुह्यगुप्तये॥
॥३॥ कार्पासकृतकूर्पासशतैरपिनशाम्यति॥शीतंशीतोदरीपी
नवसोजालिंगनंविना॥४॥ केषामप्येते॥ इतिकार्पासान्योक्तिः॥

अथशणः

भूर्जःपरोपकृतयेनिजकवचविकर्तनंसहते॥परबंधनायतुश

णः प्रेक्षध्वमिहान्तरकीदृक् ॥१॥ बल्लभस्य ॥ इतिशणान्योक्तिः ॥

अथकंदकारिका

उचितेनामनारिग्याकेतक्यामपिकंदकाः ॥ रसगंडोद्भिन्नेते किं
तेकंदकाकंदकारिके ॥ कस्यापि ॥ इतिकंदकारिकान्योक्तिः ॥

अथधत्तूरः

महेशस्त्वांधतेशिरसिरसनस्यजपिनीविशुद्धिस्त्वत्संगात्कनक
मयमेतन्निभुवनं ॥ तनोतित्वत्सेवाननुकनकरक्षत्वदपरः परः को
नुस्यात्तद्यदिनसुलभीभावमभजः ॥१॥ प्रल्हादनस्य ॥ उन्मत्त
धूर्ततरुणेंदुनिवासयोग्येस्थानेपिशाचपतिनाविनिवेशितोऽसि
॥ किंकैरबाणिविकसंतितमः प्रयातिचंद्रोपलोद्भवतिवार्धिरूपैतिवृ
द्धिः ॥२॥ धत्तूरकंदकफलप्रतिरोधवुध्यावैरेवथैवकुरुषेपनसेनसा
र्थं ॥ संतोहसंतिनभजंतिचचेतसात्वाभ्रांताभवेतिपुरुषास्तवसेवनेन ३

अथतृणानि

उत्तुंगैस्तरुभिः किमेभिरिवलैराकाशसंस्पर्द्धिभिर्धन्योसौ नित
रामुलूपविटपीनद्यास्तटेवस्थितः ॥ एवंयः कृतबुद्धिरुद्धतजल
व्यालोलवीचीवशान्मज्जंतंजवमुद्धरामिसहसातेनैवमज्जामि
वा ॥१॥ राणाकस्य ॥ रूढस्यसिंधुतटमनुगतस्य तृणस्यापिज
न्मकल्पाणं ॥ यत्सलिलमज्जदाकुलजनस्यहस्तावलंबनंभवति २

अथतांबूलं

वल्लीनांकतिनस्फुरंतिपरितः पत्राणिकितैरिहस्त्रिग्यैरप्यतिको
मलैरपिनिजामेवाश्रयद्भिः श्रियं ॥ तानेवस्तुमहेमहाजनमुरव
शीकारिजन्मव्रतान्यान्स्तेनवनागरप्रियतमान् तांबूलवल्ली
दलान् ॥१॥ किंवीरुधोभुविनसंतिसहस्रशोन्या यासांदला
निनपरोपकृतिंभजंते ॥ एकैववल्लिषुविराजतिनागवल्लीयाना
गरीवदनचन्द्रमलंकरोति ॥२॥ कस्यापि ॥ इतितांबूलवल्लयः

अथतुंबी

सर्वास्तुंब्यः समकदुरसास्तुंबिवल्लीप्रसूतास्तासांबद्धाभपिक

तिपयादुस्तरं नारयंति ॥ शब्दायंते सरसमपराः शुष्ककाष्ठे वि
लग्नास्तन्मध्ये न्याज्वलितहृदयाः शोणितं संपिबंति ॥ १ ॥ इति ॥

अथ बकुलान्योक्तिः

निसर्गादारामेतरुकुलसमारोपसुकृतीकृतीमालाकारो बकुल
मपिकुत्राः पिनिदधे ॥ इदं को जानीते यद्यमिह कोणाः तरगतो
जगद्भालं कर्त्ता कुसुमभरसौरभ्यभरितं ॥ १ ॥ इति बकुलान्योक्तिः ॥

अथ पद्मिन्यन्योक्तिः

अयिमकरंदस्पृहि निपद्मिनिमन्येत वै वस्तु भगत्वं ॥ पुष्पवतीम
पि भवतीत्यजति न बद्धः शुचिर्हंसः ॥ १ ॥ कमलिनिमलिनीकरो
षिचेतः किमिति बकैरवहेलिताः न भिज्जैः ॥ परिणतमकरंदमा
र्मिकास्ते जगति भवंतु चिरायुषो मिलिंदाः ॥ २ ॥ इति पद्मिन्यन्योक्तिः ॥

अथ कस्तूरिकान्योक्तिः

अयि बतगुरुगर्वमास्मकस्तूरिया सीरखिलपरिमलानां मोलि
नासौरभेण ॥ गिरिगहनगुहायां स्त्री नमत्येतदीनं स्वजनकममुनेव
प्राणहीनं करोषि ॥ १ ॥ अयित्यक्तासिकस्तूरिपामरैः पंकशंकया
॥ अलंखेदेन भूपालाः किं न संति महीतले ॥ २ ॥ जन्मस्थानं न ख
लु विमलं वर्णनीयो न वर्णो दूरेषु सां वपुषिरचना पंकशंकां करोति
॥ यद्यप्येवं सकलसुरभिद्रव्यगर्वाः पहारी को जानीते परिमल
गुणः कोऽपि कस्तूरिकायाः ॥ ३ ॥ इति कस्तूरिकान्योक्तिः ॥ ७ ॥
इति श्री बृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां रसविशेषान्योक्तिपरि ॥

अथ पर्वतान्योक्तयः

विंध्यमंदरसमेरुभूभृतां यत्पतिस्तु हिनपर्वतो भवत् ॥ ईश्वरश्च
पुरता प्रभावतस्तद्भवं जगति जृंभते यशः ॥ १ ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥ ये सं
तोषसुरवप्रबोधमनसस्तेषां न भिन्ना मृदो ये व्यन्येधनलोभसंकुल
धियस्तेषां तु दूरे नृणां ॥ इत्यंकस्पृकतेरुतः सविधिना तादृक्प
दं संपदां स्वात्मन्येव समाप्तं हेममहिमामे रूर्न मेरोचते ॥ २ ॥ वि
द्यापतेः ॥ आचक्ष्महेतव किमद्यतनीमवस्थां तस्याद्यविंध्यशि

खरस्य महाव्रतस्य ॥ यत्रैव सप्तमुनयस्तपसानिवेदुः सोयंकिला
द्यवसतिः पिशिता शनानां ॥ ३ ॥ कस्यापि ॥ किं तेन हेमगिरिणार
जताद्रिणा वायत्रस्थिताश्च तरव स्तरवस्त एव ॥ मन्यामहेम
लयमेव यदाश्रयेण शाखोदनिंबकुटजा अपि चंदनानि ॥ ४ ॥
कस्यापि ॥ सुरारातिर्लक्ष्मीं विपुरविजयी शीतकिरणं करीं द्रुपौ
लोमीपतिरपि चलेभेजलनिधेः ॥ त्वया किं बालव्यंकथय मथतो
मंदरगिरे शरण्यः शैलानां यद्यमदयं रत्ननिलयः ॥ ५ ॥ शक्रा
दरक्षि यदि पक्षियुगंतथापि मेनाकसेततिवने हगतागता नि ॥
निःसत्वताचनिरपत्रपताचकिं तु पाथोनिधौ निपतिता भवत
र्जितात्र ॥ ६ ॥ कस्यापि ॥ एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरेरन्यस्य चै
ष क्रमादस्तं यातिकलानिधेस्तदुभयोरस्तः प्रशस्तोचलः ॥ कोना
मोदयिनं करोति नशिरो माणिक्यमस्तं पुनर्यातं यः कुरुते भवा
निबसदुः प्रापोस्ति पृथ्वीतले ॥ ७ ॥ कस्यापि ॥ रोहणाचलशैले
षुकस्तलांकलयेत्तव ॥ यस्य पाषाणखंडानि मंडनानि महीभृ
तां ॥ ८ ॥ प्रल्हादनस्य ॥ रत्नानां न किमालयोजलनिधिः किं स्थि
रामेदिनी किं नव्यो मम हृत्पदं सुकृतिनां किं नाम नैवोन्नतां ॥ हं हो
रोहण किं नयाचकचभूर्निःसंकटं कांक्षति क्षांतिस्त्रीकरणेन गोत्रतिलक
स्त्रैलोक्यबंधो भवान् ॥ ९ ॥ कस्यापि ॥ नाधन्यानां निवासं विदधति
गिरयः शेरवरीभूतचंद्राः शृंगैर्ज्योत्स्ना प्रवाहं दुतमिव तुहिनं दि
ङ्मुखेषु क्षिपंतः ॥ येषामुच्चैस्तूरुणामविहतगतिना वायुना कं
पिताना माकाशे विप्रकीर्णा कुरुमवयद्वाभाति ताराग्रहौघः ॥
॥ १० ॥ यामस्ते शिवमस्तरोहणगिरे मत्तः स्थितिप्रच्युतावर्तिष्यं
तिकथं कथं कथमपि स्वप्नेपि मैवं कथाः ॥ आतस्ते मणयो वयं यदि भ
वन्नामप्रसिद्धास्ततः किं शृंगारपरायणाः स्थितिभुजो नां गी करि
ष्यंति नः ॥ ११ ॥ इति श्री र. शा. वि. प. पर्वतान्योक्तिपरिच्छेदः ॥
अथ गिरिनिर्झरः
कलोलसंचलद्गाधजलैरलोलैः कल्लोलिनीपरिच्छदैः किमपेयतो

येः॥ जीयात्सजर्जरतनुर्गिरिनिर्झरोयं यद्विप्रयापितृषितावित्
षीभवन्ति॥ १॥ यद्वैभवायनिजवारिणिवारिसिंधोः स्वारं विमिश्रय
सिनिर्झरतद्वैव॥ धिवैभवन्तुतदभीतृषितास्तवैवनीरापहं
तमधुरामकरंकिरन्ति॥ २॥ इतिगिरिनिर्झरः॥ ३ ॥ ३ ॥ ३॥

अथागस्त्यान्योक्तयः

कंपतेगिरयःपुर्न्दरभियामेनाकसुरव्याःपुनःक्रंदंत्यंबुधराःस्फुरं
तिवडवावक्रोद्धतावह्नयः॥ भोक्तुंभोद्धवमुच्यतांजलनिधिःस्व
स्त्यस्ततेसांमृतंनिद्रालुःश्लथवाहुवल्लिकमलाश्लेपीहरिःसीद
ति॥ १॥ कस्यापि॥ अरवर्षपर्वगतास्यविच्छिन्नोयस्यवारिधिः॥
हासएवमुनेःपाणिरधस्ताद्विध्यभूधृतः॥ २॥ कस्यापि॥ अल्पी
यसैवपयसायत्कुंभःपूर्यतेप्रसिद्धंतत्॥ ब्राह्म्यंतेजःपश्यतकुं
भोद्धृतःपपौजलधिं॥ ३॥ कयोरपि॥ इतिश्रीअगस्त्यान्योक्तिपरि॥

अथसमुद्रान्योक्तयः

नावज्ञानाथवैदग्ध्यादुदधेर्महिमैवसः॥ यन्तीरपंकमग्नानिमहा
रत्नानिशेरते॥ १॥ यद्यपिबद्धःशैलैर्यद्यपिगिरिमथनमुषितसर्व
स्वः॥ तदपिविभीतकभूधररक्षाविधोदीक्षितोजलधिः॥ २॥ यद्यपि
स्वच्छभावेनदर्शयत्फदधिर्मणीन्॥ तथापिजानुदधोय मितिचे
तसिमाकृथाः॥ ३॥ रत्नैरापूरितस्यापिमदलेशोस्तिनोबुधेः॥ सु
क्ताःकतिपयाःप्राप्यमातंगामदविह्वलाः॥ ४॥ अधःकरोषियद्र
त्नंमूर्धाधारयसेतृणं॥ दोषस्तवैषजलधेरत्नंरत्नंरत्नं॥ ५॥
केषामप्येते॥ स्वस्त्यस्तविद्रुमवनायनमोमणिभ्यःकल्याणिनी
भवतुमौक्तिकश्रुतिमाला॥ प्राप्तंमयासकलमेवफलंपयोधेर्यद्वा
रुणैर्जलचरैर्नविदारितोस्मि॥ ६॥ इन्द्रकवेः॥ आदायवारिपरितः
सरितांसुरवेभ्यःकिंतावदर्जितमनेनदुरणविन॥ क्षारीकृतंचवड
वादहनेहृतंचपातालकुसिकुहरेविनिवेशितंच॥ ७॥ श्रीशुकस्य॥
ग्रावायोमणयोहरिर्जलचरोलक्ष्मीःपयोमानुषीमुक्तौचाःसिकताः
प्रवाललतिकाःशैवालमेधकृथा॥ तीरेकल्पमहीरुहःकिमपरंनाम्ना

पिरत्नाकरोदूरेकर्णरसायनंनिकटतस्तृष्णापिनोशाम्यति॥८॥ क
 स्यापि॥ एतस्मादमृतं सुरैः शतमखेनोच्चैः श्रवाः सद्गुणः कृष्णो ना
 दुतविभ्रमैकवसतिर्लक्ष्मीः समासादिता ॥ इत्यादिप्रचुराः पुरात
 नकथाः सर्वेभ्यएवं श्रुता अस्याभिर्नचदृष्टमत्रजलधौमिष्टं पयो
 पिक्वचित्॥९॥ कस्यापि॥ संख्येयानि भवन्ति ते युगशतैर्गोभीर्यमु
 ख्यागुणाः सत्यं चारिनिधेनथापितदिदंचित्तेविधत्तेव्यथां॥ स्व
 च्छंदेनतिमिगिलान्निजकुलयांसंसुहुः कुर्वतेयत्तेवारयितुं निजे
 पिविषयेनस्वामिनाविद्यते॥१०॥ कस्यापि॥ वातोद्धासितकल्लो
 लंधित्तेसागरगर्जितं॥ यस्यतीरेतृषांक्रांतः पांशः पृच्छतिकूपिकां
 ॥११॥ तृषंधरायाः शमयत्यशेषांशः सौवुदोगर्जतिगर्जतूचैः॥ य
 स्तेषकस्यापिनहंतितृष्णांसकिंमुधागर्जतिनिस्त्रयोविधः॥१२॥
 कस्यापि॥ कल्लोलैः स्थगयन्सुखानिककुभामभ्रलिहैरंभसाक्षा
 रेणापिदिवानिशंजलनिधेगजैर्नविश्राम्यसि॥ एतत्तेयदिघोर
 नक्तनिलयंस्वादुव्यधास्यद्विधिः किंकर्तासितदानवेद्यितरलैः
 स्वैरेवदुश्चेष्टितैः॥१३॥ कस्यापि॥ यद्दीचीभिः स्पृशसिगगनंयच्च
 पातालमूलैरत्नैरुद्दीपयसिपयसायत्यधत्सेधरित्री॥ धिक्सर्वं
 तत्तवजलनिधेयद्विमुच्याश्रधारातीरेनीरग्रहणरसिकैरध्वगैरु
 द्दिप्तोसि॥१४॥ गौडाभिनेदस्य॥ अयं वारा मेकोनिलयइतिर
 त्नाकरइतिश्रितोस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः॥ कए
 वंजानीतेनिजकरपुटीकोटरगतंक्षणादेनंताम्यत्तिमिमकरमाया
 स्यतिमुनिः॥१५॥ मालवरुद्रस्य॥ चपलतरतरंगैर्दूरमुत्सा
 रितोपिप्रथयतितवकीर्तिं दक्षिणावर्तिशंखः॥ परिगणयेपयोधे
 पद्मनाभाययोग्यंतवनिकटनिषण्णैः सुल्लुकैः श्लाघ्यताकां ॥
 १६॥ कस्यापि॥ इतः स्वपितिकेशवः कुलमितस्तदीयद्विषामित
 श्वशरणाधिर्नशिखरिपत्रिणः शेरते॥ इतोपिवडवानलैः सह
 समस्तसंवर्तकैरहोविततमूर्जितंभरसहंचसिंधोर्वपुः॥१७॥
 भर्तृहरेः॥ यामारोहतिवांछतिस्थगयितुंतेजोपितेजस्विनामु

चैर्गर्जति पूरयन् नपिमहीमंभोभिरंभोधरः ॥ कांश्चिद्वागुपजीव्य
 तोयचुलुकांसिंधोभवत्संनिधौपानीयप्रचयेषुसत्स्वपिनतेजा
 नोविकारः क्वचित् ॥ १८ ॥ श्रयेवारांशोकुलिशकरकोयप्रतिभा
 यादयंपक्षप्रेम्णागिरिवरमुतस्त्वासुपगतः ॥ त्वदंतर्वास्तच्योय
 दिपुनरयंवाडवशिरिवप्रदीप्तः प्रत्यंगंगूपयतिततः कोस्यशरणं ॥
 ॥ १९ ॥ कयोरपि ॥ किंवाच्योमहिमातवान्नजलधेयस्येद्वज्राहति
 त्रस्तस्याभृदमज्जदंबुनिचयेमज्जत्कलंकारुतिः ॥ मैनाकोपि
 गभीरनीरविलसत्पाठीनपृष्ठोल्लसच्छेवालांकुरकोटिकोटरकुटी
 कुड्यंतरेनिर्वृतः ॥ २० ॥ तादृक्सप्तसमुद्रमुद्रितमहीभूभृद्भि
 रभ्रंकषैः स्त्रोतोभिः परिवारितादिशिदिशिहीपैः समंतादयं ॥ य
 स्यस्फारफणावलीमणिचयेमज्जत्कलंकारुतिः शेषः सोप्यग
 मद्यदंगदपदंतस्मै नमः शंभवे ॥ २१ ॥ एतौवधिरकवेः ॥ आस्तां
 तावदहोसमुद्रमहिमादूरेऽपिकर्णप्रियस्तीरेयस्यपिपासयैवम
 रणंप्राप्नोतिशीघ्रंजनः ॥ तस्मादंबुनिधेर्वरंलघुसरः कूपोऽथवा
 वापिकायत्रस्वात्मकरद्वयेनसलिलंपेयीयतेस्वेच्छया ॥ २२ ॥ सा
 कंप्रावगणैर्लुठंतिमणयोबालाः कंबिंबोपमानीरेनीरचरैः समंस
 भगवान्निद्रातिनारायणः ॥ एवंवीक्ष्यतवाः विवेकमथचप्रौढिप
 रामुन्नतैः किंनिंदाम्यथवास्तवीमिकथयक्षीरार्णवत्वामहं ॥ २३
 किंखलुरत्नैरैतैः किंखलुरत्नायितेनवपुषाते ॥ सलिलमपियन्न
 तावकमर्णववदनंप्रयातितृषिनानां ॥ २४ ॥ माकुरुगुरुतागर्वं
 धुरन्योनाः स्तिसागरत्वत्तः ॥ जलसंग्रहमन्यस्मात्वयिसतिकुर्व
 तिपोतस्थाः ॥ २५ ॥ पीत्वागर्जत्यपस्तेदिशिदिशिजलदास्त्वंशर
 ण्योगिरीणांमुत्रामात्रासभाजान्निदशविटपिनांजन्मभूमिस्त्व
 मेव ॥ गांभीर्यंतच्चतादृकतवसलिलनिधेकिंतुविज्ञाप्यसेहेस
 र्वोपायेनमैत्रावरुणिसुनिरुपादृष्टयः कांस्यणीयाः ॥ २६ ॥ तिपी
 तपीनतिमिराणिमनोहराणिरत्नानिसंतिनकियंतितवांतिकेषु ॥
 एतस्यकौस्तुभमणैर्गर्जतः परंतुपाथोनिधेस्मरणमांतरमावहेथाः ॥

शकुंतलसमाश्रितोरुशारवान्मरौमृगयतेनततोस्तिमुग्धः॥४॥
किमसिविमनाःकिंबोन्मादीक्षणादपिलक्ष्यसेपुनरपिपयःपूर्वा
नकाश्चनताःक्रियाः॥स्वयमजलदांजानन्नपिप्रविश्यमरुस्थ
लीशिशिरमधुरंवारिप्राप्तुंयदध्वगवाञ्छसि॥५॥नरसिंहस्य॥

अथदावानलः

यस्यामहत्वभाजोभवन्तिगुणनामिताधनुर्दंडाः॥दहतस्तांवं॥
शालिंकोवनवन्देर्विवेकस्ते॥१॥इतिदानलशैलाग्रवासिनः
साधुशारिवनः॥मुग्धव्यर्थत्वयादग्धाःप्रेरितेनप्रभञ्जनैः॥२॥दु
र्देवप्रभवप्रभञ्जनजवादुद्रुतभूमीरुहानेतान्सत्वगुणाश्रयान
-----करुणःशुष्यन्किमुन्माद्यसि॥ब्रूमस्त्वांवनहव्यवा
हयदमीदग्धार्धदग्धाअपिद्रष्टव्यास्तवतस्मिणाद्विटपिनोना
मापिनज्ञायते॥३॥अभ्युन्नतेपिजलदेजगदेकसारसाधारणप्र
णयहारणहायदेते॥उल्लासलास्यललितंनरवोनयांतिहेदाव
पावकसतावकएवदोषः॥४॥विध्वस्तामृगपक्षिणोविधुरितां
नीताःस्थलीदेवताधूमैरंतरिताःस्वभावमलिनैराशामहीता
पिताः॥भस्मीकृत्यसपुष्पपल्लवदलैर्नस्मान्महापादपानुहृत्ते
नदवानलेनविपिनंवल्लोकशेषकृतं॥५॥इतिदावानलः॥६॥

अथतुला

गुरुषुमिलितेषुशिरसाग्रमसिलघुषून्नतासमेषुसमा॥उत्ति
तज्ञासितुलेकिंतुल्यमसिगुंजाफलैःकनकं॥१॥इतितुला॥७॥

अथमुरली

माधवस्यमुरलीमुखलग्नारागमावहतुकितुवयस्ये॥वंशजा
हमितिमास्तुमगवायाबिभर्तिबहुशोविवराणि॥१॥परिपी
ड्यकरद्वयेनमादं परपुंसापरिचुंविता नना॥मुरलीमहनीयवेश
जामुहुराक्रंदममंदमातनोतु॥२॥इतिमुरली॥७॥७॥॥

अथकुंभः

भ्रातःकांचनलेपगोपि तवहिस्ताम्राकृतिःसर्वतोमाभैषीःकलश

स्थिरो भवचिरं देवालयस्थोपरि॥ ताम्रत्वं गतमेव कांचनमयी कीर्तिः॥
स्थिरा ते धुनानां तस्त त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्वुद्धयः॥ १॥

अथ संकीर्णान्योक्तयः

विभ्राणे त्वयि भस्मकः समभवन्मंदादरश्चंदने कक्षौ मंकलयांच
कारनकृती कृतिं वसाने त्वयि॥ धत्तूरस्पृहया लुतां त्वयि गते तस्या
जकः केतकीं स्वातंत्र्याज्जहिहित्वमीश्वरगुणान् लोकोस्ति तद्वाह
कः॥ १॥ कस्यापि॥ त्वंचेत्संचरसे वृषेण लघुता कानामहि गंदति
नां व्यालैः कांचनकुंडलानि कुरुषेहानिर्नहेस्मः पुनः॥ मूर्ध्नि चेद्दह
से जडांश्चुमयशः किं नाम लोकत्रयी दीपस्यां बुजबांधवस्य जग
तामीशो॥ सिक्किं ब्रूमहे॥ २॥ हेस्ति ब्रह्मशिरो यदि प्रथयसि प्रेतेषु स
ख्यं यदि क्षीवः क्रीडसि मातृभिर्द्यदिरतिं धत्से श्मशाने यदि॥ सृष्ट्वा
संहरसि प्रजां यदि तथाप्याधाय भक्त्या मनः कंसे वेकरवाणिकिं
त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वरः॥ ३॥ धोडूकवेः॥ दामोदरमुदरा हि
तभुवनं यो वहति लीलायागरुढः॥ कस्य तरोरुपरिष्ठात् त्वनो
सौख्येदमपनेयात्॥ ४॥ अहिरहिरिति संभ्रमपदमितरो जनः कि
मपिका तरो भवत्॥ विहगपते राहारे सतु सरलमृणालविसदल
रुचिरः॥ ५॥ युक्तोसि भुवनभारे मावक्रां वितनु कंधरांशेष॥ त्वय्ये
कस्मिन्दुःखिनि सुखितानि भवन्ति भुवनानि॥ ६॥ कस्यापि॥ यशी
पूषसहोदरैस्त्रयतिज्योत्स्नाजलैः सर्वतो यश्च त्वामधिकाधिकं
ज्वलयति प्रोहामतापैः करैः॥ आतन्योमतयोरपि स्थितिमिह
व्यातन्वतो विक्रियानिर्मुक्तस्य महत्त्वमेतदसमंदरे धिरूढं तवा॥
॥ ७॥ भोजस्य॥ शैत्यं नाम गुणस्तवैव तदनुस्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां भवन्ति शुचयः स्पर्शेन यस्यापरे॥ किंचातः परल
भ्यते स्तुतिपदं यज्जीवनं देहिनां त्वंचेन्नीचपथेन गच्छसि पयः
कस्त्वां निरोद्धुमः॥ ८॥ कस्यापि॥ जलध्रमोत्पत्तिरुत्तोगुणोपा
न्याकाशयंत्यामृगवृष्णिकायां॥ जलाशयभांतिरभून्ममैषा प्रभू
तसंतापकरी पिपासा॥ ९॥ अजं त्वज्जमथाज्जभूस्ततद्ददं ब्रह्मा

डमंडात्पुनः विश्वं स्थावरजंगमं तदितरस्त्वनमूलमित्यपयः॥धि
 कृत्वांधोरद्वयप्रयासिनिभृतं निर्गत्य जालांतैर्वध्यंते विवशास्त्वदे
 कप्रारणास्त्वा माश्रिता जेतवः॥१०॥ कयोरप्येते॥ समुद्रस्यापत्यं
 प्रथितमहिमा सुद्वितभुवः स्वसाप्रालेयांशोस्त्रिनयनशिरोधाम
 वसते॥ सुरारातेर्योषित्सरसिरुहकिंजल्कनिलया तथापि श्रीः
 स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलालिंगतिखलान्॥११॥ तापापहेसहृदये
 रुचिरे प्रबुद्धे मित्रानुरागनिरते धृतसद्गुणौघे॥ स्तांगप्रदानपतिपू
 रितषट्पदौघे युक्तं तवेह कमले कमले स्थितिर्यत्॥१२॥ जंभारि
 रेवजानातिरेभासंभोगविभ्रमं॥ घटचेटीषटः किंस्विज्जानात्य
 मरकामिनीं॥१३॥ यदेतत्कामिन्यासरतविरतौ पल्लवरुचाकरे
 णाधूतः सत्वमसि सहहारेण गुणिना॥ मुहुः कुर्वन्गीतं कुचक
 लशपीठोपरिलुठन् येषीणादंडप्रकटयफलं कस्य तपसः॥१४॥
 ॥ यदेतन्नेत्रांभस्तदपि च समासाद्य तरुणीं कपोले व्यासक्तं कुचक
 लशमस्याः कलयति॥ ततः श्रोणीविंबं व्यवसितविलासंतदु
 चितं स्वभावस्वच्छानां विपदपि सुखं नान्तरयति॥१५॥ यत्पूर्वप
 वनाग्निशस्त्रसलिलैश्च्रीर्णं तपोदुःकरं तस्यैतत्फलमीदृशं परि
 णतं यज्जातस्त्वं वपुः॥ मुग्धापांडुकपोलचुंबनस्खवं संगश्च र
 त्नोत्तमैः प्राप्तं कुंडलवाञ्छसे किमपरं पन्मूढो लायसे॥१६॥
 सहस्रसद्गुणविविधमहार्हकांतकोताघटस्तनतटांचितचारु
 मूर्तैः॥ आः पामरी कठिनकंठविलग्नभग्नहाहारहारितमही
 भवता गुणित्वं॥१७॥ कस्यापि॥ मौलौ सन्मणयो गृहं गिरिशुहा
 त्यागः किलात्मत्वचे निर्यत्नोपतनैश्च वृत्तिरनिलैरेकत्र चर्ये
 दशी॥ अन्यत्रानृजुवर्त्मवाहिरसनावन्ने विषं वीक्षणं सर्वांमं
 गलसूचकं कथय भो भोगिन्सखे किं त्विदं॥१८॥ दुश्चरितैरेव
 निजैर्भवति दुरात्मा विशंकितो नित्यं॥ दर्शनपथमापन्नं पन्नगकु
 लमाकुलं भवति॥१९॥ यस्मै ददाति विवरं भूमिः फूत्कारमात्रं
 भीतेव॥ आशी विषः सदैवात्सोद्यकरंडस्थितिं सहते॥२०॥

येकेन कृणतासरोषपरुषंयत्कृष्णसर्पाननेदातुं कर्णचपेटमुज्झि
 तभियाहस्तःसमुल्लासितः॥यच्चाधोमुखमीक्षणंविदधतानागेन
 तूष्णींस्थितंतत्सर्वेविषमंत्रिणोभगवतःकस्यापिलीलायितं॥२१
 कस्यापि॥श्रुत्वाकुंभसमुद्रवेनमुनिनाकिंचिन्महत्याहितंसिंहा
 वंधकुटुंबददुरकुलंहर्षोदिदं ध्यायति॥गांभीर्याद्यदितेनविभ्य
 तिनवाचस्यतिभेकीशिशोरत्रागत्यसखंबसंतुतिमयोजातानु
 कंपावयं॥२२॥आपूर्येतपुनःस्फुरच्छफरिकासारोर्मिभिर्चारिभि
 र्भूयोपिप्रविजृम्भमाणनलिनंपश्येमतोयाशयं॥इत्याशाशततं
 तुबद्धहृदयो नक्तंदिनंदीनधीःशुष्यत्यातपशोषितस्यसरसः
 स्तीरेजरत्सारसः॥२३॥अस्तंगतोयमरविंदवनैकबंधुर्भास्वान्न
 लंघयतिकोपिविधिप्रणीतं॥हेचक्रधैर्यमवलंब्यविमुंचशोकंधी
 रास्तरंतिविपदंनतुदीनचित्ताः॥२४॥रात्रिर्गमिष्यतिभविष्यति
 सप्रभातंभास्वानुदेष्यतिहृसिष्यतिपंकजश्रीः॥इत्थंविचिंतयति
 कोशगतेह्वरेफेहाहंतहंतनलिनीगजउन्मुल्ल॥२५॥हेसम्प्र
 यातिशनकैर्यदियातुतस्यनैसर्गिकीगतिरियंनहितत्रचित्रं॥ग
 त्यातयाजिगमिषुर्वकएवमूढश्चेतोदुनोतिसकलस्यजनस्य
 नूनं॥२६॥कल्याणंनःकिमधिकमितोजीवनार्थं पश्यस्त्वंस्थिता
 वृक्षानहहदहसिभ्रातरंगारक्मर॥नन्वेतस्मिन्नशनिपिशुनैरा
 तपैराकुलानामध्वन्यानामशरणमरुत्रांतरेकोभ्युपायः॥२७॥
 भ्रातर्ग्रास्यकुविंदकंदलयतावस्त्राण्यसूनित्वयागोणीविभ्रमभा
 जनानिसुबहून्यात्माकिमायास्यते॥किंत्वेकंरुचिरंचिरादभि
 नवंवासस्तदोसून्यतांयन्नोन्मूति कुचस्थलात्क्षणमपिहोणी
 भुजांबल्लभाः॥२८॥रेलांगलिकनिषद्याक्रोडेलाहंपुरायद्दहासी॥
 स्पर्शस्पर्शविशेषात्तदखिलमजनिष्टहेमनृपयोग्यं॥२९॥अच्यु
 तस्य॥दुर्गानदीशिथिलबंधविलासिनीनौरभ्युन्नताजलमुचो
 विषमःसमीरः॥आरूढवान्निजकुटुंबयुतोध्वनीनस्तत्कर्ण
 धारकुरुर्यत्सदृशंकुलस्य॥३०॥वंशप्रोक्षुरसौघुणत्रणमयो

जीर्णावरत्राडमाः कीलाः कुंडतयाविशंतिनमहीमाहन्यमानाभ
 पि॥ आरोहव्यवसायसाहसमिदंशैलुषसंत्यज्यतांदरे श्रीर्निक
 टेकृतांतमहिषग्रैवेयघंवारवः॥३१॥ मौलिः स्वर्णकिरीटकांतिरु
 चिरः केयूरभयौ भुजौ तद्भुत्याः किल कंचुकिप्रभृतयो देवेति विज्ञा
 प्यसे॥ इत्येकस्मिन्नाकुशीलवनृपाहंकारदाढ्यं च याच्यते भ
 वतो भविष्यति मसीमात्रावशेषं वपुः॥३२॥ अमीतिलास्तैलिक
 नूनमेतांस्त्रेहादवस्थां भवतोपनीताः॥ द्वेषो भविष्यद्यदमीषु नू
 नंतद्दानजाने किमिवाकरिष्यः॥३३॥ किं व्यक्तीकुरुषे सरोजमु
 कुलाकारासुरोजश्रियं लीनेनाधरपल्लवे कुसुमितां किं वा स्मिते
 नामुना॥ आकूतामृतशीतलाः श्रमयसे किं वा गिरो नागरी मु
 ग्धे कामिनि किं मुधा घटयसि क्लीवे कटाक्षच्छटाः॥३४॥ वक्रानै
 षतनू विवर्तनगतिं गृह्णातिसाचिस्मितस्मेरैर्दृग्बलनैरमुष्यनम
 नाच्चेतः परावर्तते॥ हस्तं त्वं मुनिदारकस्पतिताकल्याणितन्त्री
 यतां वेदीमार्जनबर्हिर्पणवषट्कर्तव्यपाकैर्वयः॥३५॥ स्वर्ग
 दाममूर्धनि निधेहि गवेधुकानां गुंजामयी मुरसि धारय हारयष्टिं॥
 बाले कलावतिचिरं पतितासि पल्लौ तल्लोहमन्यदपि भूषणमेव॥
 णीयं॥३६॥ केषामप्येते॥ भ्रातः कांचनलेपगोपितवहिस्ताम्राक
 ते तत्त्वतो माभेषी कलशस्थिरो भवसुखं देवालयस्योपरि॥ ताम्र
 त्वंगतमेव कांचनमयी कीर्तिः स्थिरा ते धुनानां तस्तत्त्वविचारण
 प्रणयि नो लोकावहिर्बुद्धयः॥३७॥ नयत्रगुणवत्पान्नमेकमप्य
 स्तिसंनिधौ॥ कस्तन्रभवतः पांथकूपांबुग्रहणग्रहः॥३८॥ रक्षपात्र
 गतं स्नेहं प्रदीपश्रीविवर्धनं॥ प्रयास्यंति विना तेन भस्मत्वं ये भव
 दुणाः॥३९॥ महादेवस्य॥ को हितुलामधिरोहति शुचिना दुग्धे
 न सहजमधुरेण॥ तस्मै विरुक्तं मथितं केवलमुद्गिरति यत्त्वे हं॥
 ॥४०॥ दृढतरगलविनिबंधः कूपनिपातोपि कलशते धन्यः॥ यज्ञी
 वनदानैस्त्वं सत्त्वामर्षं नृणां हंसि॥४१॥ यत्सद्गुणोपि सरलोपि
 तटस्थितोपि वंशोद्भवोपि विदधासि नृशंसकर्म॥ वक्रात्मनो वडि

शदंडतदेतदस्यजानामिसंगतिफलंतवकंटकस्य॥४२॥ द्वात्रिंश
 दृशानद्वेषिमध्येभ्रमसिनित्यशः॥तदिदंशिखिताकेनजिह्वेसेचा
 रकौशलं॥४३॥ अनिलनिरिवलविश्वंप्राणितित्वत्ययुक्तंसपदिच
 विनिमीलत्याकुलंत्वद्वियोगात्॥वपुरसिपरमीशस्योचितंनेचि
 तंतेसुरभिमसुरभिवायत्समंस्वीकरोषि॥४४॥ अपित्यक्तासि क
 स्तूरिपामरैःपकशंकया॥ अलंखेदेनभूपाळाःकिंनसंतिमहीत
 ले॥४५॥ कस्यापि॥ जन्मस्थानंनखलुविमलंबर्णनीयोनवर्णोदू
 रात्सुंसांवपुषिरचनापंकशंकांतनोति॥यद्यप्येवंसकलसुरभिद्र
 व्यगर्वापहारीनोजानीतेपरिमलगुणःकोपिकस्तूरिकायाः॥॥
 ॥४६॥ विद्यापतेः॥ कौस्तभसुरसिमुरारेःशिरसिशशीद्योततेपुरं
 जयिनः॥ जलजन्मानौजलधेर्जग्मतुरियंतीगतिंपश्य॥४७॥ क
 स्यापि॥ तुल्यंभूभृतिजन्मतुल्यमुभयोर्मूल्यंचतुल्यंवपुःस्वल्पं
 दाढ्यमुदग्रदेकदलनंतुल्यंचपाषाणयोः॥ एकस्यारिवलंबंदना
 यविधिनादेवत्वमारोपितंतहारेविहितापरस्यतुपदाघातास्पदं
 देहली॥४८॥ तृषार्तैःसारंगैःप्रतिजलधरंभूरिविरुतंचनैर्मुक्ताधा
 राःसपदिपयसस्तान्प्रतिमुहुः॥खगानांकेमेघाःकडहविहगावा
 जलमुचामयाच्योनातानामनुपकरणीयोनमहतां॥४९॥ आतः
 पंजरलावकमाकुरुसंतोषमन्यनिधनेन॥ प्रातस्तवैवधातुस्वमि
 त्वंकिंनजानासि॥५०॥ मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्यमूर्ध्नि काकःकसेतिय
 त्॥कुलानुरूपंतत्तस्ययोगजो गजएवसः॥५१॥ ग्रासाद्गलितसि
 क्यस्यकिंगतिकरिणांभवेत्॥पिपीलिकाःपुनस्तेनसकुतुंबोपिजी
 वति॥५२॥ बंधनस्थोहिमातंगःसहस्रभरणक्षमः॥अपिस्वच्छं
 दचारीश्वास्वोदरापूरणेक्षमः॥५३॥ ऊर्णानैषदधातिनैषविषयो
 बाहस्यदोहस्यवातमिर्नास्यमहोदरस्यबहुभिर्घासैःपलालैरपि
 ॥हाकष्टंकथमस्यपृष्ठशिरखरेघोणीसमारोप्यतेकोगृण्हातुकपरं
 कैरलमितिग्राम्येर्गजोहास्यते॥५४॥ केषामप्येते॥पिबपयःप्रसी
 क्षितिपांतिकंकलयकांचनकांचनसंखलां॥इदमवद्यतमंहियरी

हस्येभषणसंप्रतिकेसरिणस्तलां॥५५॥ भीमसिंहपंडितस्य॥
उदस्योच्चैःपुच्छंशिरसिनिहितंजीर्णजटिलंयदृच्छाव्यापन्नहि
पशिततलेशःकवलिताः॥गुहागर्तेशून्येशुचिरसुषितंजंबुकसं
खेकिमेतस्मिन्कुर्मोयदसिभगतःसिंहमसतां॥५६॥ भट्टेदुराज
स्य॥यस्यांसकेसरियुवापदमावबंधगंधद्विपेद्रुधिरारुणितां
गणायां॥तामद्यपर्वतदरीधुतधूम्रलोमागोमायुरेषवपुषामलि
नीकरोति॥५७॥निष्कंदाभरविदिनीस्यपुटितोद्देशोकमेरुस्थलीं
जंबालाविलमंबुकर्तुमितरासूतेचराहीसुतान्॥दंष्ट्रायांचतुर
र्णवोर्मिपटलैराह्लावितायामियेयस्याएवशिशोःस्थितावसुम
तीसापौत्रिणीपुत्रिणी॥५८॥कस्यापि॥शतपदेशतपदाशेतस्य
णायदिनगोयदमप्यतिवर्तितुं॥किमियतांहिपदस्यहनूमतोज
लपदेःक्रमणेविदितामहे॥५९॥भल्लाटस्य॥वृक्षांदोलनमद्य
तेकनुगतंघर्मस्यभूयस्यवामूकान्वेषणरोषसौख्यबहुलाश्वे।
शामुरखोल्याःकुतः॥कारण्येफलपूर्णगल्लकुहरस्यानेषुताभीषि
काभीतःसंप्रतिकौशिकाद्रलचलव्यालःकपेनृत्यसि॥६०॥दा
मोदरदेवानां॥आकर्ण्यगर्जितरबंधनगर्जतुल्यंसिंहस्ययोतिव
नमन्यदिभाभयार्ताः॥तच्चैवपौरुषनिधिःस्वकुलेनसाह्रंदर्पो।
दुरोचसतिबीजभयोवराहः॥६१॥शार्ङ्गधरस्य॥सहत्तसद्गु
णविचित्रमहार्हकांतेकांताघनस्तनतटांकिंचारुमूर्ते॥आः
पामरीकठिनकंठविलानभंगहाहारहारितमहोभवतागुणि
त्वं॥६२॥उत्तुंगमत्तमातंगमस्तकन्यस्तलोचनः॥आसन्नेषिच
सारंगेनवांछांकुरुतेहरिः॥६३॥यद्यपिचंदनविटपीविधिनाफ
लकुसुमवर्जितोहिकृतः॥निजवपुषैवपरेषातथापिसंतापमप
नपति॥६४॥अस्तिपद्यपिसर्वत्रनीरंजीरजमंडितं॥रमतेनैव
हंसस्यमानसंमानसंविना॥६५॥विषभारसहस्रेणगर्वनाया
तिवासुकिः॥तृश्चिकोविंदुमात्रेणऊर्ध्वंवहतिकंटकं॥६६॥दिव्यचू
तरसंपीत्वागर्वनोयातिकोकिलः॥पीत्वाकर्दमपानीपंभेकोरतरतापते

६७॥ त्यज किंशुकपुष्पिताभिमानं निजशिरसि भ्रमरोपसेवनेन॥ वि
 कसन्नवमल्लिकावियोगाल्लुरुतेवन्हि पियात्वयि प्रवेशं॥ ६८॥
 काकस्पगान्नं यदि कांचनस्य माणिक्यरत्नं यदि चंचुदेशे॥ एकैक
 पक्षे प्रथितं मणीनां तथाऽपि काकोन तुराजहंसः॥ ६९॥ सच्छिद्रा
 निकटे वा सोनकर्तव्यः कदाचन॥ घलीपि बति पानीयता ड्यते झल
 रीयथा॥ ७०॥ माकंदराजपरिरेभणलालिताऽपि मल्लीवधूर्मधुपरा
 गवती बभूव॥ दृष्ट्वापि तत्कुटिलतां न जहाति चूतः प्रायः कुजाति
 निवहैषुकुतोऽभिमानः॥ ७१॥ आबद्धकृत्रिमसटाजटिलाऽसभि
 तिरारोपितो मृगपतेः पदवीं यदि श्वा॥ मत्ते भकुं भतटपादनलंपट
 स्य नादेकरिष्यति कथं हरिणाऽपि पश्य॥ ७२॥ कैवर्तकर्कशकर
 ग्रहणच्युतोऽपि जालांतरे निपतितः शफरो वराकः॥ दैवान्ततो
 विगलितो गिलितो बकेन वक्रैविधौ बद्धकथं व्यवसायसिद्धिः॥ ७३॥
 माधुर्यसाराधरितामृतस्य तत्कंदकित्वं पनसस्य सत्त्वं॥ उन्मादि
 नो मातुलपुत्रकस्य कथं सहायो बतकंदकित्वं॥ ७४॥ प्रदीपकि
 मुकुप्यसि प्रलयमारुतप्रज्वलत्प्रभापटलपाटलप्रकटपावक
 व्यक्तये॥ त्वमंगकि मुकामिनीकुचतटीपटीपल्लवप्रकंपनपरि
 स्फुरत्पवनलेशपारंगतः॥ ७५॥ यांकांतिं बहसि परां प्रदीपभद्र
 स्वीयाऽसाविति हृदि मास्ममन्यथास्त्वं॥ सस्नेहे त्वयि निशिभा
 जुनाऽहिताऽसौ नैवेचेदहनि सति क्वागतासा॥ ७६॥ समुपा
 गतवति दैवादवहेलांकुटजमधुकरे मागाः॥ मकरंदतुंदिलाना
 मरविंदानां मयं महामान्यः॥ ७७॥ उपरि करवालधाराऽकाराः
 क्रूराभुजंगमपुंगवात्॥ भतेऽसासाद्वासादीसागुरवोजयंतिके
 ऽपि जनाः॥ ७८॥ विश्वास्यमधुरवचनैः साधून् ये वंचयंति न भ्रत
 माः॥ तानपि दधासि मातः कश्यपियातस्तवापि च विवेकः॥ ७९॥
 एकोविश्वसतां हाराम्यप्रघृणः प्राणानहंप्राणिनामित्येवंपरिविंश
 मास्ममनसि व्याधाऽनुतापं कथाः॥ भूपानां भवनेषु किंच विमलसौ
 त्रेषु गूढाशयाऽसाधूनामरयो वसेति कति न त्वत्तुल्यवक्त्राः खलाः॥ ८०॥

अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निर्दिष्टो भवति ॥ निरिवलरसा
यनमहितो गंधेनोद्रेण लक्षण इव ॥ ८१ ॥ उपकारमेव तनुते विप
द्रुतः सद्गुणो महताम् ॥ मूर्च्छागतो मृतो वा निदर्शनं पारदोऽत्र
सः ॥ ८२ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वीगुर्वीततोऽपि जगद्वंदं ॥ तस्मा
दप्यतिगुरवः प्रलयेऽप्यचलामहात्मानः ॥ ८३ ॥ दूरीकरोति कुम
तिं विमलीकरोति चेतश्चिरंतनमघंचुलकीकरोति ॥ भूतेषु किंच
करुणो बहुलीकरोति संगः स तां किमु न मे गलमातनौति ॥ ८४ ॥
अनवरतपरोपकरणव्यग्रो भवदमलचेतसो महतां ॥ आपा
तकादवा निस्फुरंति वचनानि भेषजानीव ॥ ८५ ॥ मृतस्य लिप्
सारूपणस्य दिक्षा विमार्गगायाश्च रुचिः स्वकांते ॥ सर्पस्य शं
तिः कुटिलस्य मैत्री विधातृसृष्टौ न हि दृष्टपूर्वा ॥ ८६ ॥ उत्तमाना
मपि स्त्रीणां विश्वासो नैव विद्यते ॥ राजप्रियाः कैरविण्योरमंते म
धुपैः सह ॥ ८७ ॥ अयाचितः सुखंदत्ते याचितश्च न यच्छति ॥
सर्वस्वेचाऽपि हरते विधिरुच्छैरखलो नृणां ॥ ८८ ॥ कोटिद्वयस्य
लाभेऽपि न तंसदृशजं धनुः ॥ असदृश्यः शरः स्तब्धो लक्षलाभा
भिर्शोकया ॥ ८९ ॥ अज्ञातया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य का
चमणिं ॥ नृपतिर्वहेत शिरसा तेनाऽसौ नख्यनर्घ्यमणिः ॥ ९० ॥
प्रागल्भ्यं प्रथयन् यशो विशदयन् धार्ढ्यं मुखे योजयन् भूपानोक
लयन् कथां विरचयन् हस्तांगुलीः स्फोटयन् ॥ दानं पल्लवयन् गु
णं हि गुणयन् नेत्रांचलं पूष्णयन् लंपाकः स विधंसमेत्यसुदृशां
किं नाम नो भाषते ॥ ९१ ॥ अंतर्वसति मार्जारी शुनी वाराजवेश्म
नि ॥ वह्निर्वह्नीपि मातंगस्ततः किं लघुतांगतः ॥ ९२ ॥ अस्मिन्के
लिबने सुगंधपवने क्रीडत्युरंध्रीजने गुंजद्वंगकुले विशालवकुले
कुंजत्पिकी संकुले ॥ उन्मीलनवपाटलापरिमले मल्लीप्रसूनाकु
ले यद्येकापि नमालती विकसिता तत्किं नरम्यो मधुः ॥ ९३ ॥ दुर्ल
भपल्लिपतिपुत्रहस्तैकस्तरिकस्ते वददुर्विपाकः ॥ आरभ्य सौ
रभ्यकथासमो न मालिन्यमात्रे वचसो वकाशः ॥ ९४ ॥ जन्मस्था

ननरवलुविमलं वर्णनीयोनवंशोद्रेपुंसांबपुषिरचनापेकशोकं
 कतोषि॥ यद्यप्येवंसकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारीकोजानीतेपरिमल
 गुणः कस्तकस्तुरिकायाः॥९५॥ उदस्योच्चैः पुच्छं शिरसिनिहितं
 जीर्णजटिलंपदेच्छाव्यापन्नं हि पपिशितलेशाः कबलिताः॥ गुहा
 गर्तेशून्ये सुचिरमुषितं जंबुकसरैवेकिमेतस्मिन्कुर्मोयदसिनगतः
 सिंहसमतो॥९६॥ अपित्यक्तासिकस्तुरिषामरैः पंकशोकया॥ अ
 लंखेदेनभूपाळाः किंनसंतिमहीतले॥९७॥ भस्मनिस्मररिपोस्तु
 रागोद्दीयतेनघनसारपरागः॥ भूषणं यदि फणीनमणीनां कचि
 दप्यपचितिर्न च हेमः॥९८॥ हे हेमकारपरदुःखविचारमूढ किं
 मांमुहुः सिपसिचारशतानिवन्धे॥ आतापितेन मयि वर्णगुणाति
 रेकोलाभः परंतवमुखैरवलुभस्मपातः॥९९॥ अनभारितएवके
 चलंरवनिगर्भेनिधिरेषजीर्यतु॥ नतुसीदतुमूल्यहानितोवणिजा
 लोचनगोचरीकृतः॥१००॥ संग्रामांगणमागते दशमुखे सौमित्रि
 णाविस्मृतं सुग्रीवेण विवर्तितं हनुमता व्यालोलमालोकितां श्री
 रामेण परंतु पीनपुलकस्फूर्जत्कपोलश्रिया सोद्धानंदरसालसानि
 दधिरेषाणासनेदृष्टयः॥१०१॥ आलापंकलकंठिकानकुरुतेकी
 रानधीरध्वनिं व्याहारं कलयति कोमलगिरः कूजेति गोवर्हिणः॥
 नीराडंबरदुर्दिनां वरतले दूरे दिरेफध्वनिः काकाः केवलमेवकेल
 तरवैः कुर्वन्ति कर्णज्वरं॥१०२॥ बंधनस्थोपि मातंगः सहस्रभरण
 समः॥ अपि स्वच्छेदचारीश्वास्वोदरेणापि पीडितः॥१०३॥ मागाप्र
 लुपकारकातरधियावैचर्यमाकर्णय श्रीकार्णाटवसुंधराधिप
 सुधांसिक्तानि सूक्तानि नः॥ वर्ण्यते कति नार्णवानचनदीदावा
 निविंध्यादवी इंद्रमारुतनिर्झरप्रभृतयस्तेभ्यः किमाप्तमया॥
 १०४॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गपरविण्यद्वयसंकीर्णान्योक्तिपरिच्छेदः॥

अथ मिश्रप्रकरणं

गतः सकालोपन्नाः॥ सीदवज्ञाकल्पशारिवनां॥ उदुंबरफलेभ्यो
 ऽपि स्पृहयामोऽद्य जीवितं॥१॥ दुष्टाभार्याशठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरस

यकः॥ ससर्पेचगृहेवासोमृत्करेवनसंशयः॥२॥ त्वंचेन्नीचजना
नुरागरभसादस्माकमेदाः॥ दरःकानोमानदमानहानिरियतीभूः
किंत्वमेकःप्रभुः॥ गुंजापुंजपरंपरापरिचयाद्भिर्जीजनैरुद्भिस्तं
मुक्तादामनधारयंतिकिमहोकेठेकुरंगीदृशः॥३॥ पंचभिःसह
तव्यंस्थातव्यंपंचभिःसह॥ पंचभिःसहवक्तव्यंनदुःखंपंचभिःसह
॥४॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलं त्यजेत्॥ ग्रामंजनपद
स्यार्थेआत्मापृथिवीत्यजेत्॥५॥ अमृतंदुर्लभंनृणांदेवानां
मुदकंवथा॥ पितॄणांदुर्लभःपुत्रस्तक्रंशक्रस्यदुर्लभः॥६॥ यांति
न्यायप्रवृत्तस्यतिर्येचोऽपिसहायतां॥ अपंथानेतुगच्छंतंसोद
रोऽपिविमुंचति॥७॥ विद्याःभ्यासोविचारश्चसमयोरेवशोभते
॥ विवाहश्चविवादश्चसमयोरेवशोभते॥८॥ लक्ष्मीर्वसतिजि॥
व्हाग्रेजिह्वाग्रेमित्रबांधवाः॥ जिह्वाग्रेबंधनंप्रासंजिह्वाग्रेमरणं
ध्रुवं॥९॥ यस्मिन्देशेनसंमानोनप्रीतिर्नचबांधवाः॥ नचविद्या
॥ गमःकश्चिन्नतत्रदिवसंवसेत्॥१०॥ बहेदमित्रंस्केधेनयाव
त्कालविपर्ययः॥ अथैवमागतेकालेभिद्यादृघटमिवाऽश्मनि॥
॥११॥ सर्वनाशोसमुत्पन्नेत्यर्थेत्यजतिपंडितः॥ अर्धेनकुरुतेका
र्थंसर्वनाशोनजायते॥१२॥ मूर्खशिष्योपदेशेनदुष्टस्त्रीभरणेन
च॥ द्विषतांसंप्रयोगेणपंडितोऽप्यवसीदति॥१३॥ गतश्रीर्गणका
नृहेष्टिगताः॥ युश्चचिकित्सकान्॥ गतश्रीश्चगतापुश्चब्राह्मणा
नृहेष्टिभारत॥१४॥ सुहृदिनिरंतरचित्तेगुणवतिभृत्येपि न्यासुना
रीषु॥ स्वामिनिशक्तिसमेतैनिवेद्यदुःखंजनःसुखीभवति॥१५॥
अर्थाः॥ तुराणांनगुरुर्नबंधुःकामातुराणांनभयंनरुज्जा॥ विद्या
तुराणांनसुखंननिद्रासुधातुराणांनरुचिर्नवेला॥१६॥ अन्वया
गतविद्यानामन्वयागतसंपदां॥ विदुषांचप्रभूणांचहृदयेनाश्व
लिप्यते॥१७॥ ज्योतिर्वेशकुनेधर्मप्रायश्चित्तंचिकित्सितं॥ विना
शास्त्रेणयोब्रूतेतमाहुर्ब्रह्मघातकं॥१८॥ मक्षिकामशकोवेश्या
मृषिकोयाचकस्तथा॥ ग्रामणीर्गणकश्चैवससैतेपरभसकाः॥

॥१९॥ अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते ॥ अर्चयेति नरानागं
नतास्वर्गनगजादिकं ॥२०॥ शोभते विद्यया विप्राः सत्रिया विजयश्रिया
॥ श्रियोः नुकूलदाने न लज्जया च कुलांगनाः ॥२१॥ गंतव्याराज
सभा दृष्टव्याराजवल्लभाः पुरुषाः ॥ यद्यपि न भवत्यर्थो भवत्यन
र्थप्रतीकारः ॥२२॥ ब्राह्मणा गणका वेश्याः सारमेयाश्च कुकुदा
दृष्टेष्वन्येषु कुप्यंति न जाने तस्य कारणं ॥२३॥ पुत्रपौत्रवधूधृतैः
सम्पूर्णमपि सर्वदा ॥ भार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृहं मतां ॥२४॥
एकं दृष्ट्वा शतं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पंचशतान्यपि ॥ अतिलोभेन कर्तव्यश्चक्रं
भ्रमति मस्तके ॥२५॥ अक्षरद्वयमभ्यस्तनाः स्तिनाः स्तीति यत्पुग ॥
तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितं ॥२६॥ न वेवयसि यः शांतः स
शांत इति मे मतिः ॥ धातुषु स्त्रीयमाणेषु शांतिः कस्य न जायते ॥२७॥
अर्थाह संस्फचितदानविहीनलुब्धं भूम्यो ह संति मम भूमिरिति
ब्रुवाणं ॥ जाराह संति तनया लुपला लयंतं मृत्युर्ह सत्यवनि परणरंगभी
रुं ॥२८॥ ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ॥ भार्या रूपव
ती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपंडितः ॥२९॥ विवाहकाले ऋतुसंयोगे प्रा
णाः त्यये सर्वधनाः पहाणे ॥ विप्रस्य चार्थेऽप्यनृतं वदेयुः पंचाचृता
न्याहुरपातकानि ॥३०॥ दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जले पिबेत्
सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥३१॥ धिग्गृहं गृहिणीश
न्यं धिक्कलत्रमपुत्रकं ॥ धिक्पुत्रमविनीतं च धिग्न्योतिषमजातकं
॥३२॥ अश्वनैव गजं नैव व्याघ्रं नैव च नैव च ॥ अजापुत्रं बलिंदद्या
द्देवो दुर्बलघातकः ॥३३॥ दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुंजरः
॥ शालको गृहनाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥३४॥ जले तैलं खले
गुह्यं पात्रे दानं मना गपि ॥ प्राज्ञे शास्त्रं स्वयं याति विस्तारं वस्तुशक्ति
नः ॥३५॥ हरिं हरीतकीं चैव गायत्रीं च दिने दिने ॥ मोक्षाऽऽरो ग्यतपः
कामचितयेद्भक्षयेज्जपेत् ॥३६॥ उद्योगः कलहः कंडूद्युतं मद्यं परस्वि
यः ॥ आहारो मैथुनं निद्रा सेवना लुविवर्धते ॥३७॥ पुराकृतकरग्रहव
सनपात्ररक्षाकरो स्थिताशयनसंनिधौ गुणवती निगूढा ॥ नना ॥

मताजठरपूर्तयेभुजशिरःसमारोपिता मनोहरतिथोंगदीयुव
 तिवत्प्रवासेनृणां॥३८॥निद्राप्रियोयःसत्तुकुंभकर्णो हतःसमीके
 रघुनेदनेन॥ततोःस्पृष्टीविधवाप्रजाताश्रोतुंसमायातिकथां
 पुराणं॥३९॥मानरहितःस्वकार्येसाधनसुपदुर्महाजलधिवासी
 ॥श्रुत्येकदृष्टगोत्रःप्रियभक्तश्चित्तपावनोभगवान्॥४०॥सत्तात्कं
 नादिनांतमंतर्पस्यस्थितिस्ततः॥भवेन्नयनतेसरव्यंगुणैरेतैरमा
 पतेः॥४१॥स्त्रीविनश्यतिरूपेणब्राह्मणोराजसेवया॥गावोदूष
 चारेणहिरण्यंलाभलिप्सया॥४२॥दरिद्रताधीरतयाविराजते
 कुरूपताशीलतयाविराजते॥कुभोजनंचोष्णतयाविराजतेकुव
 स्त्रताशुभतयाविराजते॥४३॥संहतिःश्रेयसीपुंसांस्वकुलैर
 त्यकैरपि॥तुषेणाःपिपरित्यक्तानप्ररोहंतितंडुलाः॥४४॥अत्या
 नामपिवस्तूनांसंहतिःकार्यसाधिका॥तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यंते
 मत्तदंतिनः॥४५॥कृतार्थःस्वामिनंदेष्टिकृतदारस्तमातरं॥जा
 ताःपत्यापतिंदेष्टियतरोगश्चिकित्सकं॥४६॥विस्मयःसर्वथाहे
 यःप्रत्यूहःसर्वकर्मणां॥तस्माद्विस्मयमुत्सृज्यसाध्यसिद्धिर्विधी
 यतां॥४७॥षट्कर्णोभिद्यतेमंत्रश्चतुष्कर्णःस्थिरोभवेत्॥द्विकर्ण
 स्यचमंत्रस्यब्रह्माऽप्यंतनगच्छति॥४८॥भूमिपतावर्षपतौबाले
 ष्टद्वेनपोनिधौविदुषि॥योषितिमूर्खेगुरुषुचविदुषानैवोत्तरदेयं॥
 ॥४९॥यशःपुण्यंकलत्राणिपुत्रोत्पत्तिर्निधिस्तथा॥सुकृतादेवल
 भ्यंतेनचपार्थपराक्रमात्॥५०॥रात्रिधर्मिणिधर्मिष्ठाःपापेपापाः
 समेसमाः॥लोकास्तमनुवर्तंतेयथाराजातथाप्रजा॥५१॥सांति
 तुल्यंतपोनाःस्तिनतोषात्परमंसुखं॥नाऽस्तितृष्णापरोव्याधिर्न
 चधर्मोदयापरः॥५२॥यत्राऽस्तिलक्ष्मीर्विनयोनतत्रअभ्यागतो
 यत्रनतत्रलक्ष्मीः॥उभौचतौयत्रनतत्रविद्यानैकत्रसर्वगुणस
 निपातः॥५३॥वैद्यावदतिकफपित्तमरुद्विकारान्ज्योतिर्विदो
 ग्रहगतिपरिवर्तयति॥भूताःभिषंगइतिभूतविदोवदंतिप्राचीनक
 र्मबलवन्मुनयोवदंति॥५४॥हारिप्रविष्टःसहसाततःकिंदृष्टःप्रभुः

स्मेरमुखस्ततः किं॥ कथाश्रुताश्चोन्नरमाततः किं व्यवधानं तां यद्वि
जाठरीया॥ ५५॥ सप्तैतानि न पूर्यते पूर्यमाणान्यनेकशः॥ ब्राह्मणो
ऽग्निर्यमो राजापयोधिरुदरं गृहं॥ ५६॥ संतोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्व
दारे भोजने धने॥ त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पाठने॥ ५७॥ मृ
गामृगैः संगमनुव्रजं तिगावश्च गोभिस्त्तरगास्तरंगैः॥ मूर्खाश्च मृ
खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सरज्यं॥ ५८॥ यः कुंत
पाणि रिरह भूपद्विप्रसिद्धो भूखंडमात्रविभवः परसेवकश्च॥ त
स्याः॥ त्यजः स ततः भिच्छति राजशब्दं श्रीडेजगज्जननि हंत निरा
श्रयाः सि॥ ५९॥ एकः पंचत्वमासाद्य जायते पुनरष्टधा॥ अहो वा
णिज्यसंपत्तिः काशीपुरनिवासिनां॥ ६०॥ सुपर्णपरिसेवितस्तद
नुसाधुपूगाः न्वितो हि जाः वनमहापदुस्तदनुसारसंधानभाक्
॥ सदैव सुधयाः शनं भवति यस्य विष्णोः समस्तमाखुरिति सेव्य
तां भवति वैयतौरागिता॥ ६१॥ सुकुलजन्मविभूतिरनेकधा प्रिय
समागमसौरव्य परंपरा॥ नृपकुले गुरुता विमलेशो भवति पु
ण्यतरोः फलमीदृशं॥ ६२॥ कल्पातवा तसंशोभलं धिताः शेषभू
भृतः॥ स्तेर्यप्रसादमर्यादास्ता एव हि महोदधेः॥ ६३॥ पादसंवा
हने वज्रीकेशसंवाहने फणी॥ अहोभाग्यं पुरंध्रीणां दधिसंमथने
रविः॥ ६४॥ बोधितोऽपि बहु सूक्तिविस्तारैः किं खलोजगति सज्ज
नो भवेत्॥ स्नापितोऽपि बहु शो न दीजलैर्गर्दभः किमु हयो भवेत् क
चित्॥ ६५॥ संपत्सरस्वती सत्यं संतानं सत्तनुग्रहः॥ सत्ता सुकृत्
संभारः सकारः सप्तदुर्लभाः॥ ६६॥ कृते च रेणुका कृत्या चैतायां
जानकी तथा॥ ह्यपरे द्वौ पदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे॥ ६७॥ मांसं
मृगाणां दशनागजानां मृगद्विषां चर्मफलं दुग्गाणां॥ स्त्रीणां स्वरू
पंचतृणां हिरण्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति॥ ६८॥ आदरेण यथा तौ
ति धनवंतं धनेच्छया॥ तथा चेद्द्विषः कर्तारं को न मुच्येत बंधनात्॥
६९॥ यस्य चाऽप्रियमन्विच्छेत्कुर्यात्तस्य सदा प्रियं॥ व्याधो मृग
वधं कर्तुं सम्यग्गायति सुस्वरं॥ ७०॥ न पुत्रात्परमो लाभो न भार्या

याः सुखं परं ॥ न धर्मात्परमं मित्रं नाऽनृतात्पातकं परं ॥ ७१ ॥ अर्थना
 शंभनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ॥ वचनं चापमानं च मतिमान्प्रका
 शयेत् ॥ ७१ ॥ ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञा
 नस्योपशमः कुलस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ॥ अक्रोधस्तपसः
 क्षमाप्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शी
 लं परं भूषणं ॥ ७२ ॥ अभ्रच्छायाखलप्रीतिर्नैव सस्यानि योषितः ॥ किं
 चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ ७३ ॥ परोऽपि हितवान्
 बंधुर्बन्धुरप्यहितः परः ॥ अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौष
 धं ॥ ७४ ॥ जलबिंदुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ॥ सहेतुः सर्वविद्या
 नां धर्मस्य च धनस्य च ॥ ७५ ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्दनाः ॥ ह्यो धन
 प्रभावेण करोति पुण्यं ॥ पुण्यप्रभावात्सुरलोकवासी पुनर्धनाढ्यः
 पुनरेव भोगी ॥ ७६ ॥ कुपात्रदानाच्च भवेद्दुरिद्रोदारिद्र्यदोषेण क
 रोति पापं ॥ पापप्रभावान्नरकं प्रयाति पुनर्दुरिद्रः पुनरेव पापी ॥ ७७
 प्रभुर्विवेकी धनवांश्च दाता विद्वान्विरागी प्रमदासुशीला ॥ तुरंग
 मः शस्त्रनिपातधीरो भूमंडलस्याऽऽभरणानिपे च ॥ ७८ ॥ प्राप्य
 चलानधिकारान् शत्रुषु मित्रेषु बंधुवर्गेषु ॥ नाऽपहृतं नोपहृतं न
 सत्कृतं किंकृतं तेन ॥ ७९ ॥ सत्यभामा समाश्लिष्टः साधुर्वृंदाबने र
 तः ॥ यशोदया समायुक्तस्त्वां पायात्वा दृशो हरिः ॥ ८० ॥ वित्तं परि
 मितमधिकव्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते ॥ ऊनाऽशुकमिव पी
 नस्तनजघनायाः कुलीनायाः ॥ ८१ ॥ सौवर्णानि सरोजानि निर्मा
 तुं सेति शिल्पिनः ॥ तत्र सौरभनिर्माणे च तुरश्चतुराननः ॥ ८२ ॥ स
 वीहै गकरं मृगादनममुं संत्यज्य हाधिकृत्य पालोकस्याऽनपकारिणं
 गिरिनदीतीराऽटवीनिर्वृतं ॥ अश्रंतं तृणमेणशावमदयं व्याध
 प्रताऽसुं वृथा देवो दुर्बलघातकोऽयमिति सागाथायथार्थी कृता
 ॥ ८३ ॥ स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाऽधिकस्याऽपि भवेदवज्ञा ॥
 निजाऽगनायद्यपि रूपराशिस्तथाऽपि लोकपरदारसक्तः ॥ ८४ ॥
 घृतं न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्नेऽपि दुर्लभं ॥ सुगन्धदुग्धस्य कावार्ता त

क्रंशक्रस्पदुर्लभं॥८५॥ कौनयातिवशंलौकेमुखेपिंडेनपूरितः॥
 मृदंगोमुखलेपेनकरोतिमधुरध्वनिं॥८६॥ ब्रह्मन्ध्ययनस्पने
 षसमयस्तूष्णीं बहिःस्थीयतांस्वल्यंजल्पबहस्पतेजडमतेनै
 षासभावज्जिणः॥ वीणांसंहरनारदस्ततिकथाः॥ लापैरलंतुंबु
 रौसीतारल्लुकभल्लभग्नहृदयः स्वस्थोनलंकेश्वरः॥८७॥ येषां
 श्रीमद्यशोदासुतपदकमलेनाःस्तिभक्तिर्नराणां येषामाभीरक
 न्याप्रियगुणकथनेनाःनुरक्तारसज्ञा॥ येषांश्रीकृष्णलीलाल
 लितगुणरसेसादरौनैवकर्णौधिकृतानधिकृतानधिगेतान्क
 थयतिसततंकीर्तनस्थोमृदंगः॥८८॥ नकश्चिदपिजानाति किं
 कस्यशोभविष्यति॥ अतश्चः करणीयानिकुर्यादद्यैवबुद्धिमान्
 ॥८९॥ किंचित्रंयदिराजनीतिकुशलो राजा भवेत्थार्मिकः किंचि
 त्रंयदिवेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्संखितः॥ तच्चित्रंयदिस्वर्गो
 वनवतीसाध्वी भवेत्कामिनी तच्चित्रंयदिनिर्दयोऽपिपुरुषः पापं
 नकुर्यात्कचित्॥९०॥ पितारत्नाः॥ करोयस्यलक्ष्मीर्यस्यसहो
 दरी॥ शंखारोदितिभिक्षार्थीनादत्तमुपनिष्ठति॥९१॥ लुब्धानां
 याचकः शत्रुश्चोराणांचंद्रमारिपुः॥ जारस्त्रीणांपतिः शत्रु
 मूर्खाणांबोधकोरिपुः॥९२॥ परोपदेशवेलायांशिष्टाः सर्वंभ
 वेतिवै॥ विस्मरंतीहृष्टित्वंस्वकार्येसमुपस्थिते॥९३॥ आक
 र्ण्यभूपालयशस्त्वदीयंविधूनयंतीहनकेशिरांसि॥ विश्वंभरा
 भंगभयेनधात्रानाःकारिकर्णोभुजगेश्वरस्य॥९४॥ अगाधह
 द्याभूपाः कूपाइवदुरासदाः॥ घटकागुणिनो नोचेत्कथंलभ्येत
 जीवनं॥९५॥ अलभ्यंलब्धुकामस्यजनस्यगतिरीदृशी॥ अल
 भ्येषुमनस्तापः संचिताः शोविनश्नयति॥९६॥ शत्रुवाक्यामृतं
 श्रुत्वातेनसौहार्दमार्जवं॥ नहिधीरेणकर्तव्यमात्मनःशुभमि
 च्छता॥९७॥ स्त्रीणांहिसाहचर्याद्भवतिचेतांसिभर्तृसदृशानि॥
 मधुरापिहिमूर्खयतेविषवितपिसमाश्रितावल्ली॥९८॥ अध्वानरा
 मनुष्याणामनध्वावाजिनोजरा॥ अमैशुनंजरास्त्रीणांवस्त्राणामा

तपोजरा॥९९॥ बाजीचारुगतिः शशांकधवलं छत्रं प्रियापुष्ट
तः प्रोत्तुंगस्तनमंडलाचपुरतोभृत्याः पुनः पंचषट्॥ तांबूलं म
धुरं सरवाचचतुरः संपद्यते चेत्पथि प्राहुस्तत्कृत्वा प्रयाणमितरत्ना
णप्रयाणं बुधा॥१००॥ विप्रेभ्यः साधुदानं रिपुजनसुहृदांचोप
कारान् कुरु त्वं सौजन्यबंधुवर्गे निजहितमुचितं स्वामिकार्ये
थार्थं॥ श्रोत्रे ते तथ्यमेतत्कथयतिसततं लेखनीभाग्यशालि॥
नोचेन्नष्टेऽधिकारे मम मुखसदृशं तावकाः॥ स्पृभवेहि॥१०१॥
व्यालाश्रितोऽपि विफलोऽपि सकंदकोऽपि वक्रोऽपि पंकजनितोऽ
पि दुरासदोऽपि॥ गंधेन बंधुरसिकेतकपुष्पजेन ह्येको गुणः खलु
निहं विसमस्तदोषान्॥१०२॥ अकुर्चरंभोऽपि प्रतिचिबुकदेशं कर
तलं प्रतिज्ञायां कुर्वन् सुवतिषु दर्शस्त्रिधतरलां॥ कुमारो हंकारा
त्परिषदिसमाना न गणयन् भुजौ वक्षः पश्यन् वयसि कांतिं वित
नुते॥१०३॥ कीदोऽयं भ्रमरी भवेदविरतध्यानान्तथा चेदहं राम
स्यान्निजदेहताऽस्मि पुरतोदां पत्यसौ खलु च्युता॥ एवं चेत्कृतक
त्यतैव भवितारामस्तव ध्यानतः सीता त्वेच निहत्य रावण रिपुं गं
ताऽसिरामांति कं॥१०४॥ राजंस्त्वत्कीर्तिचंद्रेण तिथयः पूर्णिमाः
कृताः॥ मङ्गे हान्न बहिर्याति तिथिरेकादशी भयात्॥१०५॥ धर्म
प्रसंगादपि नाऽचरंति पापं प्रयत्नेन समाचरंति॥ आश्चर्यमेतद्धि
मनुष्यलोकेऽमृतं परित्यज्य विषं पिबंति॥१०६॥ अर्थी लाघवमु
च्छिन्नो निपतनं कामाऽतुरोलांछनं निःस्वो वंचनमुच्यता विकल
तां दोषाऽकुलः संशयः॥ लुब्धोऽकीर्तिमसंगरः परिभवंदुष्टोऽन्य
दोषैरतिदुर्वागप्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः॥१०७॥ का
कः पद्मवनैरतिन कुरुते हसो न कूपोदके सूर्यः पंडितसंगमे नरम
तेदासो न सिंहासने॥ कुरूपी सज्जनसंगमे नरमते नीचं जनं सेवते
यायस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता कैनापि न त्यज्यते॥१०८॥ काकः
पक्षबलेन भूपतिगृहे ग्रासं यदि ग्रासवान् किं वा तस्य महत्त्वमस्य
लघुतापे चाऽननस्याऽगता॥ येनाऽऽक्रम्य करीन्द्रगंडयुगलं निर्भि

द्यहेलालवाल्लब्धवाशासवरं वराटकधियासुक्तागणस्त्यज्यते॥
 १०९॥ अशनं मे वसनं मे जायामे बंधुवर्गो मे॥ इति मे मे कुर्वाणं का
 कटको हेति पुरुषाः जं॥ ११०॥ अगस्तितुल्याश्च घृताः ब्धि शोष
 णे दं भोलितुल्या बतकाः द्विभेदने॥ शाकाः बलीकाननवन्हिरूपा
 स्तएव भद्रा इतरे भटाश्च॥ १११॥ चत्वारो धनदायादाधर्माः गिनृ
 पतस्कराः॥ तेषां ज्येष्ठाः वमाने नत्रयः कुप्यंति बांधवाः॥ ११२॥ ध
 न्यागो कुलकन्या वयमिह मन्वा महेजगति॥ यासां नयनसरोजे
 प्वंजनभूतो निरंजनः साक्षात्॥ ११३॥ नरकोपस्थितिं नामना
 न्यां मन्वा महेवयं॥ यदेषा दृश्यतेः मुष्णिनू नरे कोपस्य रे स्थितिः
 ॥ ११४॥ परदाररतिः फलाः भिसंधिर्बहुदं भो भगकामनाममलं
 ॥ चरितं मुहुरस्मदीयमेतदपवर्गस्य कथं नुभाजनं स्मः॥ ११५॥
 कविमतिरिव बहुलो हासुघटितचक्राप्रभातवेलैव॥ हरसूतिरि
 वहसंती भाति विधूमाः नलोपेता॥ ११६॥ गंधः सुवर्णफलमिसुदं
 डेनाः कारिपुष्पं रवलुचंदनेषु॥ विद्वान्धनाः ढ्यानसुदीर्घजीवी
 धातुः पुराकोः पिनबुद्धिदोः भूत्॥ ११७॥ निजगुणगरिमास्तरवाक
 रः स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सतां नतावत्॥ निजकरकमलेन का
 मिनीनां कुचकलशाः कलनेन कोविनोदः॥ ११८॥ परैः प्रोक्ता गु
 णायस्य निर्गुणोः पिगुणी भवेत्॥ इंद्रोः पिल्लुतां याति स्वयंप्र
 रव्यापितैर्गुणैः॥ ११९॥ क्षोणीशाः श्रयिणां परोपकरणाः भावाद
 वाः सश्रियां कार्पण्यात्कधियामनध्ययनतोरूनां प्रवासाः श्रया
 त्॥ ज्ञातृणां जगदीशभक्तिविरहादायुर्वथा गच्छतीत्येवं कां स्यम
 मुद्भवः प्रतिदिनं नादो वदत्युच्चैः॥ १२०॥ स्यादत्यंतनिरसः क्षि
 तिपतिः श्रीकारमात्राः श्रयान्मन्त्री तत्कथिताः र्थलेखनपरस्तत्स
 वको जायते॥ अध्येता तदगारमेव भजते विद्वांस्तु तं याचते यावा
 नूयस्य गिरासमं परिचयस्तावान् विदुरे श्रियः॥ १२१॥ कमलेक
 मलाशेते हरः शेते हिमालये॥ क्षीराः व्यौचहृदि शेते मन्ये मत्कुण
 शंकया॥ १२२॥ सदवनमसदनुशासनमाश्रितभरणं च राजचिह्नानि॥

अभिषेकः पटबंधो बालव्यजनं व्रणस्याऽपि ॥१२३॥ गुणवतस्त
वहारनयुज्यते परकलत्रकुचेषु विलुठनं ॥ स्मृशति शीतकरो ज
घनस्थली सुचितमस्ति तदेव कलंकिनः ॥१२४॥ अक्रत्वंगमत
स्तक्रं नशतक्रतुना हुतं ॥ नाऽदत्तमिति वाक्यार्थात्तक्रं शक्रस्य दु
र्लभं ॥१२५॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथं ॥ अनुक्तक्रीब
वचनंधन्यं कस्याऽपि जीवितं ॥१२६॥ आसन्नमेव नृपतिर्भजेते
मनुष्यं विद्याविहीनमकुलीनमसंगतं वा ॥ प्रायेण भूमिपतयश्च
मदालताश्च यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयेति ॥१२७॥ कनकभू
षणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणिप्रणिधीयते ॥ न स विरोति
न चाऽपि हि शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥१२८॥ दौर्मत्या
नृपतिर्विनश्यति यतिः संगत्सु तोलालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं
कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ॥ द्दौर्मत्यादनवेक्षणादपि कृषिः
क्षेहः प्रवासाश्च याच्ये त्रीचाऽप्रणयात्समृद्धिरनया त्यागात्प्रसा
दात्स्थनं ॥१२९॥ लोभश्चेदगुणेन किंपिशुनता यद्यस्ति किंपातकैः
सत्यं चेत्तपसा च किं श्रुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किं ॥ सौजन्यं यदि किं
जनैः स्मृतिमा यद्यस्ति किं मंडनैः सद्द्विद्या यदि किं धनैरप्यशो
यद्यस्ति किं मृत्फना ॥१३०॥ शशीदिवसधूसरोगलितयौवनाका
मिनीसरोविगतवारिजं मुखमनसरं स्वाकृतेः ॥ प्रभुर्धनपरायणः
स ततदुर्गतः सज्जनो नृपांगणगतः खलो मनसि सप्तशल्यानि
मे ॥१३१॥ लज्जागुणौ घजननीं जननीमिव स्वा मत्यंतशुद्धहृदया
मनुवर्तमानां ॥ तेजस्विनः सुखमस्तनपि संत्यजेति सत्यव्रतव्य
सनिनो न पुनः प्रतिज्ञां ॥१३२॥ गृह्णात्येषरिपोः शिरः प्रजविनं क
र्षत्यसौ वाजिनं धृत्वा चर्मधनुः प्रयाति पुरतो नाऽसौ करोदक्षिणः
॥ द्युतं चौर्यं कथां तथा च शपथं कुर्यान्न वामः करोदनाऽनुद्यमतां
निरीक्ष्य विधिना शौचाऽधिकारी कृतः ॥१३३॥ बहुतरहितेरसा त
ल उत्तिष्ठंते हि सुमनसस्तपसि ॥ कांतारैर्जनवेगं विषह्य सद्रसफ
लास्तविरलास्युः ॥१३४॥ यस्य यो दुर्लभो भोगस्तस्य तद्यत्नतः सतिः

॥ वाप्यां यथोष्ट्रयोगेनयतिः सशिविकोः पतत् ॥ १३५ ॥ पतंगपाक
समये पतंगपतिविक्रमाः ॥ पतंगस्योदये चेलुः पतंगाद्ववानराः
॥ १३६ ॥ किंवाच्यं सूर्यशशिनोर्दारिद्र्यं महतां पुरः ॥ दिनरात्रिवि
भागेन परिधत्तो यदंबरं ॥ १३७ ॥ मुरारिपदभक्तिश्चैतदामाधेरति
कुरु ॥ सु० ॥ १३८ ॥ शीलभारवतीकांतापुष्पभारवतीलता ॥ अर्थ
भारवतीवाणी भजते कामपिश्रियं ॥ १३९ ॥ यथानयतिकैलासं न
गंगानसरस्वती ॥ तथानयतिकैलासं न गंगानसरस्वती ॥ १४० ॥
त्वेनो गोत्रगुरुस्तवेदुरधिपस्तस्याः मृतं त्वत्करेण नो व्याधशराः ॥ हतां
प्रणयिनीं तन्वीं पुनर्जीवय ॥ इत्थच्चैर्गंगेन निशाकरमृगे कारुण्य
मातन्वतः शृंगाः ॥ आदपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाः ॥ बुभूमंडले ॥ १४१
कन्याप्रसूतस्य धनुः प्रसंगादंगाधिका साहितविक्रमस्य ॥ धनेन
याः ॥ धीनपराक्रमस्य हिमस्य कर्णस्य च कोविशेषः ॥ १४२ ॥ स ए
वरसि को लोके श्रुत्वा काव्यं परैः कृतं ॥ उत्पद्यते च युगपन्नयने
क्षणोश्च यस्य वाः ॥ १४३ ॥ तांबूलस्य गुणाः संतिसखेशतसहस्र
शः ॥ एकोऽपि च महान् दोषो यस्य दानाद्विसर्जनं ॥ १४४ ॥ प्रतिगृह
कोणं गुणिनो लूता कीटा इव स्फुरन्ति शतं ॥ तद्भासकः स्वगोभिः को
वारविरिव गुणज्ञोऽस्ति ॥ १४५ ॥ सरलप्रियं गुणाः ॥ ह्यलंबितमा
लं विचित्रतिलकं च ॥ वनमिव वपुस्तवैतत्कथमव न नृपजनस्या
स्य ॥ १४६ ॥ असौ भाम्यंधत्ते परमसुखभोगाः ॥ स्पदमयं विचित्रं
तद्देहं भवति पृथुकार्तस्वरमयं ॥ निविष्टः पल्ये के कलयति सकां
तारतरणं प्रसादं कोपं वा जननि भवती यत्र तनुते ॥ १४७ ॥ भूपः कू
पइवाः ॥ भाति नमज्जनसुखाः ॥ बहः ॥ ददाति गुणसंबंधाद्यथा
पात्राः नुरूपतः ॥ १४८ ॥ रात्रिः शिवाकाचनसन्निधत्ते विलोचने
जाग्रतमप्रमत्ते ॥ समानधर्मायुवयोः सकाशे सरवाभविष्यत्य
चिरेण कश्चित् ॥ १४९ ॥ साहित्यपाथो निधिमेष नोत्पत्तं कर्णाः मृ
तं रसतहे कवीन्द्राः ॥ यत्तस्य दैत्या इव लुंठनाय काव्याः र्यचोराः प्र
गुणी भवन्ति ॥ १५० ॥ शस्त्रेण खलुकर्तव्यमिति पित्रानियोजितः ॥

॥ तदेव शस्त्रं कृतवान् पितुराज्ञानलंघिता ॥ १५१ ॥ कांते धावयमे
पादाविति भर्त्रा निवेदिता ॥ न तथा धावितौ पादौ भर्तुराज्ञानलंघि
ता ॥ १५२ ॥ पुष्येषु माता पुरुषाय माणालज्जावती विश्वसृजे वि
लोक्य ॥ नाभीसरोजे नयनं मुरारेर्वा मेतरं वारयति स्म चित्रं ॥
१५३ ॥ पुरा कवीनां गणना प्रसंगे कनिष्ठिकाः धिष्ठितकालिदासाः
॥ अद्यापि तल्लुप्य कवेरभावा दनामिकासाः शर्वती बभूव ॥ १५४
पुरोत्पीडेन डागस्य परीबाहः प्रति क्रिया ॥ शोकसोभे च हृदये प्र
लापैरेव धार्यते ॥ १५५ ॥ रमणीयः सहि पुरुषोरमणीयत्रैवरज्य
निविदग्धा ॥ श्लोकः स एव सुभगश्चित्तं सक्तं हि यत्र रसिकस्य ॥
१५६ ॥ आपरितोषाद् द्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानं ॥ बलवद्
पि शिक्षितानां मात्मन्यप्रत्ययं चेत् ॥ १५७ ॥ श्लेष्माः गारे वसतिर्जा
ताः स्माकं तदत्र माया त ॥ आंदोलनच्छलादिह निवारयेतीव मौ
क्तिकानि विद्वान् ॥ १५८ ॥ अद्यापि दुर्निवारं स्तुतिकन्या वहति कौ
मारं ॥ सञ्ज्ञो न रोचते साः संतोऽप्यस्यै न रोचते ॥ १५९ ॥ ते कौपीन
धनास्त एव सकलं धात्रीफलं भुंजते नेषां द्वारिनदंति वाजिनिवहा
स्तैरेव लब्धासिति ॥ तैरेव समलंकृतं निजकुलं किं वा बहुब्रूमहे
येदृशाः परमेश्वरेण भवता तुष्टे न रुष्टे न वा ॥ १६० ॥ स्वमस्तकसमा
रूढं मृत्युं पश्येज्जनो यदि ॥ आहारोऽपि न रोचते किमु ताः न्यावि
भूतयः ॥ १६१ ॥ अंधं दरिद्रिणमपि प्रियया विहीनं वीक्ष्येश्वरे वद
तियाच वरं त्वमेकं ॥ नेत्रे न नाः पिवसुनो वनितां स वब्रे छत्राः भि
रामसुतदर्शनमित्युवाच ॥ १६२ ॥ मिथिलाहसत्ययोध्यां त्वं सखि
परपूरुषाः नुरक्तासि ॥ मिथिलां परिहसति च सा त्वं सखि जनकाः
नुरक्ताः सि ॥ १६३ ॥ सन्नानाविकथोरणी निपतिता मध्ये जलं क्षेप
णी पंथाः पर्वतदुर्गमो घनघनच्छन्नश्च ताशपथः ॥ हंहो मारुत दु
स्तरो जलनिधिः शीर्णाचनौः सांप्रतं मध्ये मज्जयवा तदंगमय वा
हस्तेन वाऽऽस्ते दूर्यं ॥ १६४ ॥ अस्मानवेहिकलमानलमाह तानां
येषां प्रचंडमुसलैरवदाततैव ॥ स्नेहे विमुच्य सहसारवलनां मया

तिये स्वल्पपीडनवशान्नवयंतिलास्ते ॥१६५॥ उपभोक्तुं न जानाति
 श्रियं प्राप्याऽपि मानवः ॥ आकंठजलमग्नोऽपि श्वालिहस्येव जिह्वा
 या ॥१६६॥ अबलायत्र प्रबलाशि शुरवनी शोनिरक्षोभेत्री ॥ न हि
 न हितत्रधना ॥ शाजीवित आशाऽपि दुर्लभा भवति ॥१६७॥ अयश्च
 णकचर्वणं फणि फणामणेः कर्षणं करेण गिरितोलनं जलनिधेः प
 दालंघनं ॥ प्रसुप्तहरिबोधनं निशितखड्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिलं
 भवेन्न च शठाहूनस्याऽर्जनं ॥१६८॥ सर्पस्य रत्ने कृपणस्य वित्तस
 त्याऽकुचे कैसरिणश्च केशे ॥ मानोन्नतानां शरणागतैश्च मृतौ भवेद
 न्यकरप्रचारः ॥१६९॥ शिशुरपि निपुणो गुरोर्गरीयान् न तु वपुषैव
 महान् महत्प्रतिष्ठः ॥ मणिरणुरपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलशि
 लाविलासहेतुः ॥१७०॥ तर्कभाषामुखेयस्य हस्ते यस्य च मंजरी
 ॥ मुक्तावली यस्य कंठे तस्य वश्या मनोरमा ॥१७१॥ धिनाऽपिताते
 न विना जनन्या गजाननः शंभुसुताऽभिधानः ॥ विनैव शास्त्रेण वि
 नैव वेदे माध्यंदिनानामिव पाठकोऽभूत् ॥१७२॥ श्लोकस्तु श्लो
 कतां याति यत्र तिष्ठंति साधवः ॥ लकारोलुप्यते तत्र यत्र तिष्ठंति सा
 धवः ॥१७३॥ आर्ता देवान् नमस्यंति तपःकुर्वंति रोगिणः ॥ निर्धना
 दानमिच्छंति वृद्धानां रीपतिव्रता ॥१७४॥ श्रुतिर्विभिन्ना स्मृतया
 श्र्वभिन्नानैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणं ॥ धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहा
 यां महाजनोऽयेन गतः संपथाः ॥१७५॥ न नटो न विटो न गायको
 न च वैश्या घटको न चाऽपि वैश्या ॥ कथमत्र लभे महि प्रतिष्ठा म
 सती वा युवती न मेऽस्ति रासा १७६॥ अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषे
 पैके न निर्दितो भवति ॥ सकलरसायनमहितो गंधेनो ग्रेण लशु
 न इव ॥१७७॥ कस्याऽपि कोप्यति शयोऽस्ति स तेन लोके रज्याति प्र
 याति न हि सर्वविदस्तु सर्वैः ॥ किं केतकी फलति किंपनसः सुपुष्पः
 किं नागवल्क्यपि च पुष्पफलैरुपेता ॥१७८॥ न नो दासाऽनंदा हसि
 तवदनाऽभूद्दहिनि कारुतार्था च श्वश्रूः कुपितदृशि पत्नौ मयि स
 वि ॥ स चेदुच्चैर्ब्रूते कठिनवचनैस्तर्हि सकलाः करिष्यंति प्रायो व

सनरहितास्तांडवविधिं ॥ १७९ ॥ नकेशेषुस्नेहो नचकुचतटीचंद
नरसोनवावीटीवत्केनचनयनयोरंजनकथा ॥ नचाऽल्पोऽप्याऽ
कल्पो नचसुवसननैवकुसुमंस्त्रुषात्वंपापानां फलमधनगेहेषु
सुदृशां ॥ १८० ॥ अनुयाताः नेकजनः परपुरुषैरुत्थतेऽस्य निजदे
हः ॥ अधिकारस्थः पुरुषः शवद्ववनशृणोति वीक्षते कुमतिः ॥
१८१ ॥ संग्रहं नाकुली नस्य सर्पस्येव करोति यः ॥ स एव श्लाघ्यते
मंथ्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ १८२ ॥ जामाता जठरं जाया जाता
वेदाजलाशयः ॥ पूरितानैव पूर्यते जकाराः पंचदुर्भराः ॥ १८३ ॥
जननी जन्मभूमिश्च जन्तुर्वीचजनादनः ॥ जनकः पंचमश्चैव
जकाराः पंचदुर्लभाः ॥ १८४ ॥ बिलाद्वहिर्बिलस्यांतः स्थितमा
र्जारसर्पयोः ॥ मध्येचाऽऽवुरिचाऽऽभाति पत्नी द्वययुतो नरः ॥ १८५ ॥
॥ जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान् धर्मचर्यामसूया ॥
कामो द्वियं वृत्तमनार्यसेवा क्रोधः श्रियं सर्वमेवाऽभिमानः ॥ १८६ ॥
॥ १८६ ॥ ज्यायां समपि शीले न विहीनं नैव पूजयेत् ॥ अपिशू
द्रं च धर्मज्ञं सहत्तमभिपूजयेत् ॥ १८७ ॥ ज्वलति चलिते धनो
ऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः फणं कुरुते ॥ प्रायः स्वं महिमानं सो भाव्य
ति पद्यते जंतुः ॥ १८८ ॥ तस्य कस्य विषं दंते मक्षिकाया विषं शिरः
॥ रुश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वांगे दुर्जनो विषं ॥ १८९ ॥ तृणं ब्रह्मवि
दः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितं ॥ जिताः सस्य तृणं नारी निस्पृहः
स्य तृणं जगत् ॥ १९० ॥ दूतो न संचरति खेन चलेच्च वार्ता पूर्व
न जल्पितमिदं न च संगमोऽस्ति ॥ व्योम्नि स्थितं रविशशिग्रहणं
प्रशस्तं जानाति यो द्विजवरः सकथं न विद्वान् ॥ १९१ ॥ देयं भो अ
धने धनं सुकृतिभिर्नैव संचितं सर्वदा ॥ श्रीकर्णस्य बलेश्च विक्र
मपतेरद्याऽपि कीर्तिः स्थिता ॥ आश्चर्यं मधुदानभोगरहितं नष्टं
चिरात्संचितं निर्वाणादपि पाणिपादयुगले धर्षत्यहो मक्षिकाः ॥
॥ १९२ ॥ धने यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणूपमं धरायदि गता गता
कथय मे किमेतावता ॥ इदं पुनररुं तु दं धनिगणैरिदानीं नैर्दरि

द्रगणनाविधौ यदहमंकपातेधृतः॥१९३॥ नभोभूषापूषाकम
 लवनभूषामधुकरोवचोभूषासत्यंवरविभवभूषावितरणं॥म
 नोभूषामैत्रीमधुसमयभूषामनसिजःसदाभूषासूक्तिःसक
 लगुणभूषाचविनयः॥१९४॥ प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्याश
 स्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते॥नतृप्तिमुत्पादयतेशरीरेवद्वस्यहा
 राद्वददर्शनीयाः॥१९५॥ मानुष्येसतिदुर्लभापुरुषतापुंस्त्वेपु
 नर्विप्रताविप्रत्वेबहुविद्यताःतिगुणताविद्यावतोऽर्थज्ञता॥अ
 र्थज्ञस्यविचित्रवाक्यपल्लतातत्राऽपिलोकज्ञतालोकज्ञस्यसं
 मस्तशास्त्रविदुषो धर्ममतिर्दुर्लभा॥१९६॥ शत्रोरपिगुणावा
 च्यादोषावाच्यागुरोरपि॥सर्वदासर्वयत्नेनपुत्रेशिष्येहितेव
 देत्॥१९७॥साध्वीर्यानमदंकुर्यात्समुखीतृष्णयोद्विस्तुतः॥त
 चित्रंयस्यविश्वासःपुरुषःसजितेंद्रियः॥१९८॥सुकुलेयोज
 येत्कन्यापुत्रंविद्यासुयोजयेत्॥व्यसनेयोजयेच्छत्रुमिष्टंधर्मे
 णयोजयेत्॥१९९॥सुलभं वस्तु सर्वस्यनयात्यादरणीयतां॥
 स्वदारपरिहारेणपरदाशःशिनोजनाः॥२००॥द्युतेहारितस
 र्वंआद्यद्वितरोमल्लश्वमद्याःशनःषण्डोऽन्यपरमंदुरोशयसरवो
 ऽन्योगोपराट्पंचवै॥एकस्त्रीनिरताश्वषण्डवगुणान्बिभ्रत्
 मीसूनवस्तस्यात्यांडुगुणंवहामिनितरांतच्चिंतयाऽनारतम्॥
 ॥२०१॥ऊर्जितंसज्जनंदृष्ट्वाह्रैष्टिनीचःपुनःपुनः॥कवलीकुरु
 तेस्वस्यंविधुंदिबिबिधुंतुदः॥२०२॥एकस्यकर्मसंवीक्ष्यकरोत्य
 न्योऽपिगर्हितं॥गतांतुगतिकोलोकोनलोकःपारमार्थिकः॥२०३
 ॥कचिदुष्टःकचित्तुष्टोरुष्टस्तुष्टःसणेसणे॥अव्यवस्थितचि
 त्तस्यप्रसादोऽपिभयंकरः॥२०४॥सतेप्रहारानिपतत्यभीक्ष्णं
 धनक्षयेदीव्यतिजाठराग्निः॥आपत्सुवैराणिसमुल्लसंति छि
 द्रेष्वनर्थाबहुलीभवन्ति॥२०५॥गुरुपत्न्यानिशाधीशोब्राह्म
 ण्यांपाकशासनः॥गतःपंचेषुलक्ष्यत्वंकाकथाऽन्यस्यदेहि
 नः॥२०६॥गुरोरप्यवलिसस्यकार्याःकार्यमजानतः॥॥

उत्पद्यति पञ्चस्य न्याय्यं भवति शासनं ॥ २०७ ॥ गौष्टिककर्मणि
युक्तः श्रेष्ठी चिंतयति चेतसा हृष्टः ॥ वसुधावस्तुसंपूर्णमयाः च
लब्धा किमन्येन ॥ २०८ ॥ ग्रासादपि तदर्थं च कस्मान्नो दीयते र्थि
षु ॥ इच्छाः नुरुपो विभवः कदाकस्म्य भविष्यति ॥ २०९ ॥ चर्मखंडं
द्विधाभिन्नमपानोद्धारधूपितं ॥ यैरमंति नरास्तत्र कृमि तुल्याः
कथं न ते ॥ २१० ॥ चलंचित्तंचलं वित्तंचले जीवितयौवने ॥ चला
चलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ २११ ॥ राजनिविदुषामध्ये
वरसुरतानां समागमे स्त्रीणां ॥ साध्वसदूषितहृदयो वाक्पटुर
पिकातरो भवति ॥ २१२ ॥ यत्राऽऽकृतिस्तत्र गुणावसंति नैतद्विस्म
म्य क्वविभिः प्रणीतं ॥ येनाऽतिचार्यं ग्यपि मे हृदि स्थादु नोति गात्रं
विरहे प्रियाः सौ ॥ २१३ ॥ यस्मिन्नरुष्टे भयं नाऽस्ति तुष्टे नैव धनाऽ
गमः ॥ निग्रहाऽनुग्रहौ नस्तः स रुष्टः किं करिष्यति ॥ २१४ ॥ आलस्यो
पहता विद्या परहस्तगताः स्त्रियः ॥ अल्पबीजं हतं क्षेत्रं हतं
सैन्यमनायकं ॥ २१५ ॥ निर्विषेणाऽपि सर्पेण कर्तव्यामहती फणा
॥ विषमस्तनचाप्यस्तखटाटोपो भयंकरः ॥ २१६ ॥ एक एव पदार्थस्तत्रिधा
भवति वीक्षितः ॥ कुणपंकामिनीमां संयोगिभिः कामिभिः श्वभिः ॥ २१७ ॥
वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा कुलवधूर्यतिर्मूर्खः ॥ कल्के च प्राहुणिको मस्तकशूलानि च त्वारि ॥ २१८ ॥ अलिरनुसरति
परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिं ॥ निम्नमनुसरति सलिलं
विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ २१९ ॥ राजाऽऽश्रयस्तस्करताऽश्वपण्यमाश्रयं
चाऽपि समुद्रयानं ॥ एतानि सिध्यन्ति महाफला निविपर्यये प्राणहराणि
पेच ॥ २२० ॥ अन्यानि शास्त्राणि विनोदमात्रं प्राप्तेषु कालेषु न तैश्च किंचित् ॥ चिकित्सितज्योतिषमेव
वादाः पदे पदे प्रत्ययमावहन्ति ॥ २२१ ॥ नारी परमुखद्वंद्वी कविरव्यवहारवित् ॥
अपश्यसे वीरो गीचकि यद्विर्नोपहस्यते ॥ २२२ ॥ इति मि०

अथ रंभाश्रुकसेवादः

रंभोवाच ॥ मार्गे मार्गे नूतनं चूतखंडं खंडे खंडे को किलानां विरा

वः॥ रावेरावेमानिनीमानभंगोभंगेभंगेमन्मथः पंचबाणः॥१॥
 ॥शुकउवाच॥ मार्गेमार्गेजायतेसाधुसंगः संगेसंगेश्रूयतेवृष्ण
 कीर्तिः॥ कीर्त्तौकीर्त्तौनस्तदाकारवृत्तिर्वृत्तौवृत्तौसच्चिदानंदभासः॥
 ॥२॥ तीर्थेतीर्थेनिर्मलं ब्रह्म वृंदं वृंदं वृंदं देतत्त्वचिंतानुवादः॥ वादेवा
 देजायतेतत्त्वबोधो बोधे बोधे भासते चंद्रचूडः॥३॥ रंभोवाच॥ गे
 हेगेहे जंगमाहेमवल्लीवल्लीवल्लीपार्वणं चंद्रबिंबं॥ बिंबेबिंबे
 दृश्यतेमीनयुग्मं युग्मेयुग्मे पंचबाणप्रचारः॥४॥ शुकउवाच॥
 स्थानेस्थानेदृश्यतेरत्नवेदीवेद्यांवेद्यांसिद्धगंधर्वगोष्ठी॥ गो॥
 ष्ट्यांगोष्ट्यांकिन्नरहं हूगीतंगीतेगीतेगीयतेरामचंद्रः॥५॥ रंभो॥
 पीनस्तनीचंदनचर्चितांगीविलोलनेत्रातरुणीसुशीला॥ ना॥ लिं
 गिताप्रेमभरेण येन वृथागतं तस्य नरस्यजीवितं॥६॥ शुकउ०
 ॥ अचिंत्यरूपो भगवान्निरंजनो विश्वंभरो ज्ञानमयश्चिदात्मा
 ॥ विशोधितो येन हृदि स्मरणं नो वृथागतं तस्य नरस्यजीवितं॥७॥
 रं०॥ कामातुरा पूर्णशशंकवक्त्रा बिंबाधरा कोमलनालुगौरा॥
 ना॥ दोलितास्वेहदयेभुजाभ्यां वृथागतं॥८॥ शुक०॥ चतुर्भुज
 श्वक्रधरोगहायुधः पीतांबरः कौस्तुभमालयालसन्॥ ध्यानेधृतो
 येन न बोधकाले वृथागतं॥९॥ रं०॥ विचित्रवेषानवयौवनाढ्या
 लवंगकर्पूरसुवासिदेहा॥ नालिंगितायेन हृदंभुजाभ्यां वृथा॥
 ॥१०॥ शुक०॥ नारायणः पंकजलोचनः प्रभुः केयूरवानकुंडल
 मंडिताऽननः॥ भक्त्यास्तुतो येन समाधितो नो वृथाग०॥११॥
 ॥ रं०॥ प्रियंवदाचंपकहेमवर्णा हारावली मंडितनाभिदेशा॥ सं
 भोगशीलारमितानयेन वृथागतं॥१२॥ शुक०॥ श्रीवत्सलस्मां
 कितहृत्प्रदेशस्तास्य ध्वजः शार्ङ्गधरः परात्मा॥ नसेवितो येन नृज
 न्मनाऽपि वृथागतं॥१३॥ रं०॥ चलत्कटीनूपुरमेजुघोषानासा
 ऽयमुक्तानयनाभिरामा॥ नसेवितायेन भुजगेवणीवृथा॥१४॥
 ॥ शुक०॥ विश्वंभरो ज्ञानमयः परेशो जगन्मयोऽनंतगुणप्रकाशी॥
 ना॥ राधितो नाऽपि धृतो न योगे वृथागतं तस्य नरस्यजीवितं॥१५॥

१०॥ तांबूलरागैः कुसुमप्रकर्षैः सुगंधतैलेन च वासितायाः ॥ नो म
 र्दितौ येन कुचौ निशायां वृथागतं ॥ १६॥ श्रु० ॥ ब्रह्मादिदेवोऽखि
 लविश्वदेवो मोक्षप्रदोऽतीतगुणः प्रशंतः ॥ धृतो न योगेन हृदि
 स्वकीये वृथागतं ॥ १७॥ १०॥ कस्तूरिकाकुंकुमचंदनैश्च सुच
 र्चितायाः गुरुधूपितांबरा ॥ उरःस्थलेनो लुठितानि शायां वृ० ॥
 १८॥ शु० ॥ आनंदरूपो निज बोधरूपो दिव्यस्वरूपो बहुनाम
 रूपः ॥ तपःसमाधौ कलितो न येन वृथा ॥ १९॥ १०॥ कठोरपी
 नस्तनभारनम्रा सुमध्यमाचंचलखंजनाक्षी ॥ हेमंतकालेर
 मितानयेन वृथा ॥ २०॥ श्रु० ॥ तपोमयो ज्ञानमयो विजन्मा
 विद्यामयो योगमयः परात्मा ॥ चित्ते धृतो नो तपसि स्थितेन वृ० ॥ २१
 ॥ १०॥ सुलक्षणा मानवती गुणाढ्या प्रसन्नवक्त्रा मृदुभाषिणी
 या ॥ नो चुंबिता येन सुनाभिदेशे वृथा ॥ २२॥ श्रु० ॥ पत्न्या र्जितं
 सर्वस्वखं विनश्चरंदुःखप्रदं कामिनिभोगसेवितं ॥ एवं विदित्वा
 न धृतो ह्ययोगो वृथा ॥ २३॥ १०॥ विशालवेणी नयनाभिरामा
 कंदर्पसंपूर्णनिधानरूपा ॥ भुक्तानयेनैव वसंतकाले वृ० ॥ २४॥
 ॥ शु० ॥ मायाकरंडी नरकस्पृहंडी तपोविखंडी सुकृतस्य भंडी ॥
 वृणां विखंडी चिरसेविता च वृथा ॥ २५॥ १०॥ समस्तशृंगार
 विनोदशीला लीलावती कोकिलकंठनाला ॥ विलासिता नो न व
 यौवनेन वृथा ॥ २६॥ श्रु० ॥ समाधिहंत्री जनमोहयित्री धर्मकु
 मेत्री कपटस्य तंत्री ॥ सत्कर्महंत्री कलिता च येन वृथा ॥ २७॥ १०॥
 बिल्वस्तनी कोमलिता सुशीला सुगंधकुंता ललिता च गौरा ॥ ना
 ॥ श्लेषिता येन च कंठदेशे वृथा ॥ २८॥ शु० ॥ चिंता व्यथा दुःखम
 यी स दोषा संसारपाशा जनमोहकर्त्री ॥ संतापकोशा भजिता च येन
 वृथा ॥ २९॥ १०॥ आनंदकंदर्पनिधानरूपा द्वाणत्कणत्कणनू
 पुराढ्या ॥ नास्वादिता येन सुधाधरस्था वृथागतं ॥ ३०॥ शु०
 कापट्यवेषा जनवंचिका सा विष्मृन्न दुर्गंधदरी दुराशा ॥ संसेवि
 ता येन सदा मलाढ्या वृथागतं तस्य नरस्य जीवितं ॥ ३१॥ १०॥

चंद्राः नना सुंदर गौरवर्णा व्यक्तस्तनी भोगविलासदक्षा ॥ नोः ॥
 दोलिता वैशयनेषु येन वृथा ॥ ३२ ॥ शु० ॥ उन्मत्तवेषामदिरासु
 मत्ता पापप्रदालोकविडंबनीया ॥ योगच्छला येन विभाजिता च
 वृ० ॥ ३३ ॥ रं० ॥ आनंदरूपातरुणी नतांगी सद्गर्मसंसाधनसृष्टि
 रूपा ॥ कामार्यदायस्य गृहे न नारी वृथा ॥ ३४ ॥ शु० ॥ अशौच
 देहापतितस्वभावा वपुः प्रगल्भा बललोभशीला ॥ मृषावदंती
 कलिता च येन वृथा गतं ॥ ३५ ॥ रं० ॥ क्षामोदरी हंसगतिः प्रम
 ता सौंदर्यसौभाग्यवती प्रलोला ॥ निष्पीडिता येन रतौ यथेच्छं
 वृथा ॥ ३६ ॥ शु० ॥ संसारसद्भाव न भक्तिहीना चित्तस्य चोरा
 त्वदि निर्दया च ॥ विहाय योगं कलितानरेण वृथा गतं तं ॥ ३७ ॥
 ॥ रं० ॥ सुगंधैः सुपुष्पैः सुशय्या सुकांता वसंतोन्नतः पूर्णिमा पू
 र्णचंद्रः ॥ यदानाः स्तिपुंस्त्वनरस्य प्रभूतं ततः किंततः किंततः किं
 ततः किं ॥ ३८ ॥ शु० ॥ सुरूपं शरीरं नवीनं कलत्रं धनं मेरुतुल्यं वच
 श्वारुचि वं ॥ हरेरंघ्रिगुमे मनश्चेदलग्नं ततः किंततः किंततः किं
 ततः किं ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीरंभाशक्तसंवादेशुंगारज्ञाननिर्णयः ॥

अथ राधाकृष्णसंवादः

का सुंदरी बल्लववल्लभा सुत्वच्चित्तभित्तौ वदशालभंजी ॥ त्वं माल
 तीमंडितकेशपाशे मच्चित्तभित्तौ किल शालभंजी ॥ १ ॥ पुरा तनस्या
 पि च निर्जरत्वे कोनामहेतुर्वदसत्यमेव ॥ लावण्यधन्ये वृषभानुक
 न्येतवाः धरोत्थाः मृतपानमेव ॥ २ ॥ पयोधरे विद्युदभून्पुरारे पयो
 धरो विद्युतिनैव दृष्टः ॥ राधे स्थितायां त्वयि विद्युती ह पयोधरं
 दृष्टुमिदं व्यलोकितं ॥ ३ ॥ दातुं शरीरं परपूरुषाय नैवोत्सहेः हं नरका
 द्विभेमि ॥ दत्तेशरीरे नरकस्य हं त्रेकानामभीतिर्नरकाद्भवत्याः ॥
 ॥ ४ ॥ त्वां बल्लवीं नारमहर्निशं यासीमंतिनी गायति किं फलं सा ॥
 प्राप्नोति राधे व्यभिचारदोषान्मुच्येतथाः सौभवना गपाशात् ॥ ५ ॥
 निशाः वसाने तव विप्रयोगात्प्राणामदीया विकली भवति ॥ राधे वद
 प्राणपतेर्वियोगे प्राणाः कथं नो विकली भवेयुः ॥ ६ ॥ निर्मासि चित्तं

जसुंदरीणां कामेविभोलोचनगोचरस्त्वं॥ किमत्रवित्रंतवभाति
चित्ते कामस्यराधेजनकोऽहमस्मि॥७॥ जनाजगत्यांजगदीश
शश्वत्वांराधिकाजारमुदाहरति॥ निंदंतुलोकायदिवास्तवंतु
प्राणेश्वरीं त्वानपरित्यजामि॥८॥ कलानिधिं गोकुलराजमानं श्या
माप्रियं त्वं विधुमेव मन्ये॥ त्वदुक्तरीत्या विधुशब्दवाच्यं राधाधवं
मानकथं ब्रवीषि॥९॥ भक्तिर्मया साकतमाविधेया यया प्रसादो भ
वतो मुरारे॥ मम प्रसादाय विधेहि राधे भक्तिं परामात्मनि वेदना
ख्यां॥१०॥ विधिं समुल्लंघ्य परांगनास्तु प्रसंगमंगी कुरुषे कथं नु॥
विधेर्विधातुर्विधिलंघने मे कानामभीतिर्भणभामिनी ह॥११॥ उदी
र्यमाणेऽपि च सांत्ववादे मानाऽपनोदो न हिराधिकायाः॥ मानोऽस्तु
ते यद्यपराधिकः स्यां स्वप्नेऽपि नैवास्म्यपराधिकोऽहं॥१२॥ मुक्तिं
समीपुर्भवभीतिभाजो भवत्पदां भोजरजो जुषंतः॥ बह्वस्त्वयाऽ
हं भुजवल्लरीभ्यां राधे निकुंजे मधुमाधवीनां॥१३॥ आभीरनार्योः
करमादधानो न शंकसे माधव किं ब्रवीषि॥ पल्लीपतिर्बल्लववल्लभा
याः करग्रहे किं विदधीत शंकां॥१४॥ इति श्री राधाकृष्णसंवादः ॥

अथाश्वधाटीकाव्यं

अंकादतसितिजमंकाऽनभिज्ञशशिशंकाक राऽस्य सुषमं टंकारिचा
पमनुलंकाऽशरक्षतजपंकाऽवरूपितशरं॥ त्वं कामदं विहितरंकाऽ
वनंदनुजकंकालनोदिनमनाते कायवत्सभजते कालमेघरुगहंकारहारि
वपुषा॥१॥

अंकेति हेवत्सत्वं अनातं कथं आतं को भवरोगस्तन्निवृत्त्यर्थं अंके आदतासिति जासी
नायेनैवं विधंतं रामं भजेत्यन्वयः॥ कीदृशं तं अंकोलं लनं तदं नभिज्ञो यः शशीतच्छंका
कराणां सुषमा मुखकोतिर्यस्यैवं भूतं पुनः की० टंकारः प्रत्येचाशब्दस्तद्विशिष्टश्चा
पोधनुर्गस्यतं अनुपश्चात् पु० की० लंका संबंधिनेये आशराशक्षसास्तेषां रक्तकर्दमेन
लिप्तः शरो यस्य पु० की० कामान् भक्तमनोरथान् ददाति सः एव भूतं पु० की० विहितं रंकाणां
रीनानां मवनं रक्षणं येन तं पु० की० दनुजो दुंदुभिनामा दानवस्तस्य यः कंकालः अस्थिपेन
रस्तं नुदति क्षिपतीत्येवं भूतं सुग्रीवाय स्वबलं प्रदर्शयितुं बलिहृतस्य कस्यचिद्दानवस्यास्थि
पेनं रं रामो वामपादां गुष्ठेन सलीलेन चिसेपेति रामायणे प्रसिद्धं पु० की० नीलं मेघं स्य कांतिवि
षये यो हंकारः मत्सदृशमन्यनीलं नास्तीत्येवं रूपं स्तं हरनीत्येवं भूतं वपुः शरीरं यस्य अ
तिनीलवपुषमित्यर्थः॥१॥

मागासनस्त्वमनुरागाऽतिभूमिमुपभोगानवासुभनसामाऽगा
रदारसुतयोगानकिंवतवियोगात्मकाऽपरिणतौ॥ यागादिजन्य
परभागाअविग्रहविभागार्हशैलतनयवेगादुपास्वभवरोगाऽ
पहंविधृतनागाऽजिनंपुररिपुं॥२॥ वाचामरंदमधुमोचासुधाम
धुरिमाऽचामदक्षरसयाहाचापलान्नरपिशाचानुपासितुमना
चारकिंनुयतसे॥ काचायमाविनदसाचाऽपदत्रनसुमोचाग्रिमा
कमपितेप्राचासुपास्यमभियाचाऽपवर्गसुखमाचार्यमाश्रितवटं॥

संप्रतिस्वमनउपदिशति हेमनः त्वंउपभोगान्स्त्रकूचंदनादिविषयान् अवाप्तुं
सुं अमसारथेन अनुरागातिभूमिंपरांकाष्ठांमागाः मागच्छनतुकिमर्थमाचार
यसीतिचेत्तनाह भागारदारसुतयोगाः मालक्ष्योः आगारं गृहं दाराः स्त्रीसुताश्च ए
षांसंयोगाऽपरिणामेवियोगात्मकाऽनकिं अपितुतथैव वतेतिस्वेदे स्वर्गमुत्त
मपितथैवेत्याह यागादिनाज्योतिष्टोमादिनाउत्पन्नायेपराउत्कृष्टाभागाः पीयू
षा सराभारिरूपास्तेपिअवसानेवियोगात्मकाएवेतिपूर्वेणसंबंधः पदभागाद
तिपाठेस्वर्गादयः तर्हि किमस्याभिः कर्तव्यमित्यपेक्षायामाह पुररिपुं शिववेगा
च्छीघ्रमुपास्वभज कीदृशंपु० अविग्रहविभागार्हशैलतनयविग्रहेणदेहेन
योवि भागोभेदस्तमर्हतीतिविग्रहविभागार्हतथानभवतीत्येवंविधाशैलतन
यायस्यतं अत्यंतानुरागवशादर्धोगीकृतदारमित्यर्थः पु० की० भवसरो
गस्तमपहंतीतितथाभूतं पु० की० विधृतं नागस्य अजिनेचर्मयेनतंगजह
तिवाससमित्यर्थः॥२॥

पूर्वश्लोकान्मनइत्यनुसंधेयं हेअनाचारमनः अथवा जीवसामान्येनापमु
पदेशः हेअनाचारजीव, त्वमरेदःपृथ्वरसः, मधुसौद्रं, मोचाकदलीफलं, सुधा
अमृतं, एतत्संबंधीयोमधुरिमामाधुर्यंतस्याचामेभक्षणेदक्षोरसोयस्यास्तथा
विधया तुच्छीकृतमकरंदादिरसमाधुर्ययेत्यर्थः एतादृशावाचावाण्याह
इतिस्वेदे चापलान्नोन्न्याहेतोर्नरपिशाचान्नरूपां पिशाचान् पिशाचतु
ल्यानधमान्नरानित्यर्थः उपासितुंतन्नोर्नरमित्युक्तिंनुयतसेकिमर्थयत्नं करो
षि नचापत्यरिहारायतथाकरोमीतिचेद्यथाकथंचिद्ब्रह्मादिलाभेनेतादृशा
त्पापत्यरिहारेपिमरणादिपरंपरारूपमहापदोविद्यमानत्वेनतस्याकिंचित्कर
त्वाद्विफलोयमुद्यमस्तव उक्तमहापत्यरिहाररूढतेभ्योनरपिशाचेभ्योदुर्घट
इत्यासिप्यसर्वथापत्यरिहारोपायमुपदेष्टुमाह काचायकाचवत्तुच्छंधनारि
रुद्धुमाविनदनरपिशाचानामग्रे नृत्यंमाकुर्वित्यर्थः यतोऽग्रिमाअग्रतःस्थि
तासानिरतिशयदुःखप्रदत्वेनप्रसिद्धा आपत् मरणादिरूपा आपत्तिः अत्रभ

खंजायितोऽधिमतिगंजापरोपिबतसंजायतेत्रधनदः संजाघटी
तिगुणपुंजायितस्यनतुगुंजामितंचकनकं॥ किंजाग्रतीजय॥
सिकिंजानतीस्वपिषिसिंजाननूपुरपदेतंजा---पुरेशिनवकं॥
जाक्षिसाधुतदिदंजातुवाकिमुशिवा॥४॥ आटीकसेऽगकरिचोटी
पदानिजुषिवाटीभुविक्षितिभुजांचेटीभवंस्तदपिशाटीनतेवपुः
षिवीटीनवाऽधिवदनं॥ कोटीरत्नपरिपाटीभृशाऽरुणितजूटीवि
धुंतनुलसत्याटीरलिसिमिभधाटीजुषंसरवधूटीनुतांभजशिवा॥५॥

स्मिन्नरपिशाचातसरणेसतिनसमोचामोचयितुमशक्येत्यर्थः तर्हि किंकर्त
व्यमित्यपेक्षायामेकं कुर्वित्याह कमपिअनिर्वचनीयं प्रवां ब्रह्मादीनामुपा॥
स्यं आश्रितवदमाचार्यश्रीदक्षिणामूर्तिप्रतिअपवर्गसुरखमभियाचमार्थय॥
॥३॥

अधिमति मतौरखंजायितः खंजवदाचरितः कुण्डितमतिर्मूढइत्य-
र्थः तथैवगंजापरोपिमदिरागृहासक्तोपिनरः धनदः संजायते कुबेरतुल्य
धनवान्भवतीत्यर्थः गुणपुंजायितस्यगुणनिधेर्नरस्यगुंजामितमपिकनकं
नसंजाघटीतिनलभ्यतेइत्यर्थः हेधिवेत्वंजाग्रतीसतीकिंजयसि, जा
नतीत्वंस्वपिषिकिं, तदिदंपूर्वाधोक्तंसाधुशोभनंकिमुवा सिंजानौश-
ब्दायमानोनूपुरौययोरेवंभूतेपदेवरणेयस्याः तंजापुरंतंजौरइतिप्रसिद्धं
कंचित्तुलजापुरमिति वदंति तस्यस्वामिनी नवीनेयत्वंजंकमलंतद-
दक्षिणीयस्याः॥४॥

एवंस्वकीयमनसः समाधानंकृत्यान्यमुपदिशति आटीकसेइति हेभंगत्वं
चेटीभवन्दासः स नूकरिचोटीपदानिजुषिहस्त्यश्वपदातिसेवितायांसिनिभुजांरातोवा
टीभुविउच्चानभूमौआटीकसेपरिभ्रमणं करोषि तदपि तत्रापिते तववपुषिशाटीशरी
रपरिधानार्थं वस्त्रं नास्ति परंच अधिवदनं वदनेवीटीतां नूलं नास्ति एवं च व्यर्थं अम-
कारीत्वमतीवमूर्खोऽसीतिभावः तर्हि मया किं कार्यमिति तच्चाह कोटीरोमु
कुटस्तस्यशरत्नपरिपाटीमाणिक्यपंक्तिस्तया भृशमत्यंतमरुणितोरक्तो
जूटीविधुः केशपाशसमीपवर्तीभालचंद्रोयस्यास्तामेवंभूतां तनौलसं-
तीशोभमानापाटीरलिसिश्चंदनलेपोयस्यास्तां तथाद्भोगजस्तस्यधाटीग-
तिस्तांभजंतीं सुराणांवधूत्यः स्त्रियस्ताभिर्नुतांस्तुतांशिवांपार्वतींभज॥५॥

पंडावदग्रिमपिचंडाःवपूर्तिमनुरंडाविधेयकुटिलोहंडाविवे
कधनिचंडालगेहभुविदंडाः॥हतिंकिमयसे॥खंडाःमृतद्युतिः
शिरखंडामुपास्वस्तरखंडाःचिंताःअधिकमलांभंडासुरद्रुहमचं
डात्मिकांचितिमखंडांजडात्मसुखदां॥६॥गाढात्वयासपदिश
ढापुरीवसुनिबाढाःवबद्धरतिनासोढातथातपनगाढाःतप
प्रसररूढाःनिवृष्टिविततिः॥मूढाःपिकिंफलमगूढाजरैवशि
रसोढाकुतो न विनुतोद्रोढाजनोर्जनितषोढामुखःसमितिषोढा
सहाटकगिरेः॥७॥देतावलाःश्वभृतिचिंतापरोःसिबतकिं
नावतावदफलंहेतारिविलंकचनगतातदेतदथसेतापमंचसिपरां॥

पंडेति हे पंडावदग्रिमपंडितश्रेष्ठ. पिचंडस्योदरस्यावपूर्तिर्भरणंतामनु
लक्ष्यीकृत्य रंडानां पांस्तुलानां विधेयावचनग्राहिण आवापा लास्तेच तेकुटिला
वच्चाउहंडाउद्धता अविवेकिनो विवेकशून्या एतादृशाये धनिनस्त एवचंडाः
लास्तद्देहभुविदंडाः॥हनिंदंडप्रहारं किमयसे मात्रोपि उद्धताः पुरुषा गृहमा
गतंयाचकंदंडेनेताडयंतीतिसर्वेषां विदितमेव तस्मात् हेजडपठनमूर्ख
खंडामृतद्युतिः अर्धचंद्रः शिरखंडः शिरभूषणंयस्यास्तां सुराणां देवानां खंडः
समूहस्तेनार्चितं पूजितं अंघ्रिकमलं पादपद्मं यस्यास्तां अखंडांचितं अखंड
उचिद्रपिणी अचंडात्मिकां अचंडः अकोपनः आत्मा स्वभावो मनोवायस्यास्तां
भंडासुरद्रुहं भंडास्तरघातिनीमं बांउपास्वः तस्याउपासनांकुर्वित्थर्थः॥६॥

गाढेति वस्त्रनिधनेबाढावबद्धरतिना गाढं दृढं अवबद्धरतिः प्रीतिर्येन तादृ
शेनत्वयाराढापुरीनगरीविशेषः गाढाप्रविष्टा. तथातपनं स्तूपस्तस्य गाढो
त्युग्रोय आतपप्रसरस्तेन रूढाप्रकर्षेणोद्धृतासाचासावतिवृष्टिस्तस्यावित
तिर्विस्तारः सोढा त्वयेति शेषः बहुमर्षणे. रे मूढ अगूढाव्यक्ताजरैवशि
रसाजडाधृता. एवं कृत्वा पिकिं फलं त्वया संन किंचिदपीत्यर्थः अतः कुत्र
मात्रफलदसुखमंत्यत्कासप्रसिद्धः परमेश्वरस्त्वया कुतः कारणान् विनुतो वि
शेषेण स्तुतः कोसाविति चेत्तत्राह जनितः षोढामुखः षण्मुखेन. षडानन
पितेति यावत् जनोर्जन्ननः भवस्येति यावत् उपलक्षणमिदं जन्मप्रभृति
मरणोत्तदुत्पत्तिसंघस्य द्रोढाद्रोहकृतनाशक इत्यर्थः समिति त्रिपुरवधसंग्रामे
हाटकगिरेः स्वर्णपर्वतस्य मेरोरित्यर्थः षोढावहनकर्ता. त्रिपुरासुरवधका
लेन्यंबकः पृथ्वीरथं ब्रह्माणं सारथिं मेरुं धनुर्विष्णुं शरचंद्राकौरथचक्रेरुत्वा
त्रिपुरं हतवानिति पुराणेषु प्रसिद्धं॥७॥

देतावलेति रेमदंधत्वं गजाश्वभरणचिंतापरः असितावता तवेति शेषः

त्वं ता त भावयदुरं तारमानवरतं तामसः स्वपि हि मा संतारकं वि
नत संतानकं सपदितं ता वदाश्च यशिवं ॥ ८ ॥ वंदारुलोकतति
मंदारपादपममंदायमानकरुणं वंदावनोदपश्वंदां वनं प्रण
तवं दारकं चरणयोः ॥ नंदाः हतं कुशलसंदापितत्किमपिकं दा
पितं श्रुतिगिरां कुंदाभकीर्तिमुचुकुं दार्चितं तद्दिमुकुंदाब्धयं
स्मरमहः ॥ ९ ॥ क्रोधाः बुलौ विगतबोधान्वयोः सद्गुरोधाः नृगो न भव
भोः साधारणी नरवल्लुबाधाभवस्य भुवि गाधानमो हवसति
॥ वेधा गुरुश्च पटुमेधा विभुर्न हि निषेधाय कर्मवितते राधा य
ता तद्दि राधा विदांऽघ्रियुगमाधारतां व्रजमुदां ॥ १० ॥ ॥

किं फलमस्तीति वदकथय. ननु गजाश्च शिविकाद्युपभोगेन मनसः परमाह्ला
दएव फलमिति चेद्भ्रान्तोसि इत्याह हं तेति खेदे तदेतत् गजाश्च प्रभृति सर्व
कुत्राऽपि गतां मिथ्यतित्वतो बलीयां संप्रतीति भावः अथ अनेतरं परं संतापं
अंचसि प्राप्नोषि. तस्मात् हेतातरमालक्ष्मीः दुरं तादुष्य रिणा मा इति त्वं भाव
यविचारय परं चानवरतं संततं तामसः सन् तमोगुणाभिनिविष्टः सन् मा स्वपि
हि मा शयीथाः अज्ञानी धो मा भूरित्यर्थः तर्हि विनतसंतानकं भक्तकामकल्प
द्रुमं संशिवं तावन्निश्चयेन सपदिसत्वरं अग्नय आश्रयं कुरुते न तवारं वदितं कल्या
णस्यादिति भावः ॥ ८ ॥

अथ वा विष्णुभक्तिं कुर्वित्याह वंदारुलोकेति वंदनशील लोकानां यात
तिः परंपरा तस्यामंदारपादपः कल्पवृक्षस्तत् अमंदायमानकरुणं अनल्प
दयावत् वंदावने व्रजे ऊढा वद्विंशतापे पशवोगो महिष्यादयस्तेषां वंदं समू
हस्तस्य रक्षकं प्रणतान्मा वंदारका देवाय स्यतत् नंदेन गोपेनादृतसत्क
तं कुशलं कल्याणं ददाति इत्येवंशीलं श्रुतिगिरां वेदवाणीनां कंदापितं मू
लभूतं कुंदपुष्पवद्धवलाकीर्तिर्यस्य तत् मुचुकुंदाभिधेन राज्ञा अर्चितं पूजि
तं मुकुंदसंज्ञकं मुक्तिदायकं महस्तेजः स्मरस्मृतिपथमानय ॥ ९ ॥

उपदेशांतरमाह क्रोधेति भोः पौत्रमदीयं वचनं प्रतिकूलं मत्वा त्वं क्रोधा
कुलः क्रोधव्याप्तः विगतः बोधान्वयो ज्ञानानुवृत्तिर्यस्य तथाभूतः सन् असतां
दुष्टानामनुरोध आनुकूल्यं तदनुगच्छतीति तथाविधो मा भूः कुतः भवस्य
संस्तुतेर्वाधापीडा साधारणी सामान्या नखलु भुवि मोहवसतिः मोहस्थानं
गाधा उत्ताना स्वल्पेत्यर्थः न भवति किंच पट्वी समर्थमेधा बुद्धिर्यस्य तथाभू
तो वेधाः ब्रह्मावपरांगुराचार्यः कर्मविततेः प्राक्तनकर्मविस्ताररूपिणः

नानाविधेजनुषिकानामसौरव्ययुजिरानाकष्टमपिवाजाना
सियद्विषयसूनारुचिर्भवसिदूनाः॥शयोभृशतरं॥आनाःतिगोवि
हितदाःनाध्वरादिरिहकीनाशभीतिरहितोमीनायताक्षमधिगाना
दरंकलयसूनास्त्रजीवनहरं॥११॥सापायमेत्यवपुरापातरम्यम
नुतापाहतेसकुतुकंहीपानगाहिषिसमीपाःतिगानकृतभीपानसेतुगण
नः॥

स्तरवदुःखदसंसारस्यनिषेधायनाशायविभुःसमर्थो न भवतिहीतिनिश्च
येन अतःहेतातःराधाविलोराधिकाजारःश्रीकृष्णस्तस्यांऽग्निपुंग्वचरणहं
हंत्तदिमनसिआधायध्यात्वासुदामोक्षस्तरवानांआधारतांपात्रतांज
गच्छेति॥१०॥

नानाविधेति हेतातेत्यनुषंजनीयं नानाविधेअनेकप्रकारेनृदेवति
र्यगादिरूपेजनुषिजन्मनि सौरव्ययुजिःसौरव्ययोगः आनाकष्टंस्वर्गलोक
मभिव्याप्यापिकानामास्ति स्वर्गादीनामपिस्त्रियिष्णुत्वेननकाप्यस्तीत्यर्थः
दूहेर्ष्याद्वेषादिजन्यकेशवत्स्वर्गादिलोकेष्वपिपुण्यतारतम्येनभोगेभूत
षोपकर्षयोःसत्त्वेनपुण्यपरिक्षयेपतनभयेनचेतोप्यधिकतरकेशसत्तादि
तिभावः एतदहमेवकथयामीतिमामन्यस्वकिंतुस्वयमेवाग्रेत्वंज्ञास्यसी
त्याह जानासीति यत् यदात्वंविषयसूनारुचिःविषयेषुतत्पूर्त्येसूनायां
यागीयायांरागप्राप्तायांवारुचिरभिलाषोयस्यैवविधोभवसितदाभृशतर
मत्यंतदूनाशयःकेशादिबाहुल्येनोपतप्तांतःकरणःसन्जानासि मयाबोधि
तमिहामुत्रसुखाभावंज्ञास्यसीत्यर्थः उभयत्रवर्तमानसामीप्येवर्तमानव
द्वैतिलत् तस्मादुभयत्रनिरवधिसुखकामनाचेदेवंकुर्वित्याह मानातिगइति
मानप्रमाणमतौत्यगच्छतीतिमानातिगःएतावतएवदानयागादयोमया
कर्तव्याइत्येवमियतांविहायेत्यर्थः विहितदानाध्वरादिःकृतदानयजना
दिः अतएवकीनाशभीतिरहितोयमभयरहितःसन्मीनायताक्षमत्य
सदृशदीर्घनयनं अधिगानादरंअधिअधिकोगानविषयेआदरोयस्यतंगां
नप्रियमित्यर्थः सूनास्त्रःकुसमायुधःकामस्तस्यजीवनंहरतीतितथाविध
स्तंस्मरहरंसदाशिवमित्यर्थः भजसेवस्व इहदानयजनादिजन्यपुण्य
बलाद्यमभयनिवृत्त्याचित्तस्वास्थ्येनाक्षय्यानेंदरूपतावाप्तयेविषयविरक्ति
पूर्वकंस्मरहरमेवसेवस्वेतिभावः ॥ ११ ॥

सापायेति सापायनाशयुक्तं आपातरम्यंपतनंमर्यादीकृत्यरमणीयं
तनेसत्यतीवर्निर्घृष्टदृशंपुःशरीरंएत्यप्यनकृताभियःभयस्यपातस्म
चरेवेदामंगणनायेनतादृशोहंसमीपातिगान् दूरानित्यर्थः हीपान्

भूपानसेविषिसुरूपाकृतेः हहनतूपागमंसुखलवं गोपायमोसपदि
गोपालधुर्यतवकोपायनाः स्मि विषयः ॥ १२ ॥ किंबालनस्फुरतिसं
बाधकं भृशविडंबाः स्यदंपरिणतौ निंबादित्तिरससंबाध
मन्नननुबिंबाः धराविलसितं ॥ लंबाः लकांधुतविलंबादरांधु
सृणजंबालजालविलंसहिंबामनूनशशिबिंबाः ननांसततमं
बासुपास्वसदयां ॥ १३ ॥ रंभादिगाढपरिरंभाः दरेणमुचिरंभाः
वतोऽत्रयजसेत्वंभावयस्वकिमुशंभाव्यनेनजडसंभावितस्व
यमिदं ॥ स्तंभादुदित्वरमहंभावतः कलयजंभारिसंस्तुतपदं
तंभाबुकप्रदमदंभाकुलो नखरसंभारदारितरिपुं ॥ १४ ॥

देशविशेषानगाहिषिधनेच्छयाप्रोषितवानस्मि हेसुरूपाकृते भूपानसेवि
षिसेवितवानस्मि एवंकृत्वापिसुखलवंसुखलेशंनतुउपागमनंनप्राप्तवा
नस्मि अतोहेगोपालधुर्यश्रीकृष्णसपदिमांगोपायपाहीत्यर्थः तवकोपा
याहंविषयोनास्मिममोपरिकोपंमाकुर्वित्यर्थः ॥ १२ ॥

किमिति हे बालमूढअत्रामुष्मिन्लोके बिंबाधराविलसितंबिंबेप
कुतुंडिकेरीफलेतद्वदरुणोऽधरोयासांतासांविलसितंविलासः संबाधकंअ
त्यंतबाधकं तथाभृशविडंबास्यदंअत्यंतप्रतारणात्मकं तथापरिणतौपरि
पाकावस्थायानिंबादित्तिरससंबाधनिंबादिवत्तिरसेनव्यासंदृश्यं
स्फुरतिकिं अपितुभासतएवेत्यर्थः अतस्तदनुरागंपरित्यज्यअंबांपार्व
तीजगन्मातरमित्यर्थः उपास्वभजकीदृशीं लंबालकांदीर्घकेशीं पु०
की० धुतविलंबादरांधुतस्तिरस्तुतोविलंबोभक्तस्सणविषयस्तस्मिन् आद
रोययातां. पु० की० घुसृणकुंकुमंतस्ययजंबालजालंपंकजालंतद्वहिल
सद्बिंबसत्सदृश ओष्ठोयस्यास्तामारक्तौष्ठीमित्यर्थः पुनः की० अनून
शशिबिंबाननांपूर्णचंद्रमंडलमुखींतथासदयां ॥ १३ ॥

रंभादीति रंभादीनांस्वर्वेक्षणानां गाढपरिरंभोगाढालिंगनंतस्यआद
रेणलोलुपतयासुचिरंबहुकालंभावतःअद्वयाअत्रइहलोकेयजसेज्येति
द्योमादीन्करोषि अनेनक्रतुयजनेनशंसुखंकिंभाविभविष्यतिइतित्वंभा
वयस्वविचारंकुरु रेजडमूर्खदंयागार्जितंस्वर्गसुखंसंभावितसयंअवश्यं
क्षयशीलं ॥ तस्मात् अदंभाकुलदंभोगर्वः सोमयाज्यहमिति तेन आकु
लोव्यासोनभवतीतितथाभूतः सन् अहंभावतः सोहंभावेनतदाकारवत्ये
तिभावः स्तंभादुदित्वरं प्रादुर्भूतं वसिष्ठमित्यर्थः तंकलयसितयतस्य

रामाः चिंतांघ्रिरभिरामाः कृतिः कृतविरामा सुपर्वविपदां कामाः
 तित्त्वत्सफलकामानिदेशरतकामादिनिर्जरवधूः ॥ आमाहरस्य
 नुतभामाजपासदृशभामाननीयचरितासामामवत्वखिल
 सामादृतस्ततिरसामान्यमुक्तिसुखदा ॥ १५ ॥ मायातवेय
 मुरुगायाः विवेकनिधिमामिनी किमपि मामायासयत्यक्त
 तजायातनूजधनकायादिदोषकलनं ॥ सायातनालुनिरपाया
 मताजगतिहायामिकंनुशरणं मायानिवासपरिपायानबां
 बुधरदायाददेहभगवन् ॥ १६ ॥ हारंददासिकुचभारंजिघृक्षसिच
 सारंगचंचलदृशः सारंतुमिच्छति हि जारं निषेव्यतवकारं जनेहघटतं ॥

ध्यानं कुर्वितियावत् कीदृशं जंभारि संस्तुतपदं जंभारिणादूदेण संस्तु-
 तं पदं यस्य - पु० की० भावुकप्रदं क्षेमदातारं पु० की० नखरसंभारदारितरि
 पुंनखरसंभारेण नखसमूहे नदारितः विदारितः रिपुः हिरण्यकशिपुर्
 नैवंभूतं ॥ १४ ॥

रामेति रामा चिंतांघ्रिः रामवदितपदा अभिरामामनोहरा आकृतिर्य-
 स्याः सुपर्वविपदां दैत्यकृतदेवविपत्तीनां कृतविरामा विरामो नाशः का-
 मार्चित्त्वत्कामपीडनाशिकासफलकामा अवध्यमनोरथा निदेशः आत्ता
 तस्मिन्नस्तास्तत्पराः कामादिनिर्जराणां वध्वोरत्यादयो यस्याः सा हरस्यपि
 वस्यभामास्त्री नुतः भामः क्रोधः असुरवधकालोत्पन्नो यस्याः सा अतएव
 जपासदृशभाकांतिर्यस्या अरुणेत्यर्थः माननीयं पूजनीयं चरितं यस्याः
 सा ईदृशी सा प्रसिद्धा देवी भवानीत्यर्थः मां अवतुरस्तु शेषं स्पष्टं ॥ १५ ॥

मायेति हे चरुगायपुरुष त आया मिनी विस्तारवती तवेयं माया अविद्या
 अविवेकनिधिं अतएवाकृतं न कृतं जाया भार्या तनूजः पुत्रः धनं स्वर्णं दिका
 यो देहः एषां दोषकलनं दोषचिंतनं येन तं तथाविधं मां किमपि अनिर्वाच्यं यथा
 स्यात्तथा आया सयति खिलं करोति कीदृशोः सा वाया सद्व्याह सा प्रसिद्धा
 यातना मरणकालजन्मा लुनिरपाया दुःखिकित्वा सर्वैर्मता हा इति खरे जग-
 तिमरणधर्मविशिष्टं कंनुशरणं यामि सर्वेपि मत्समामरणधर्माणो न केपि
 शरण्य इति भावः अतो हे मायानिवास नवां बुधरो नूतनमेघः न हाया दोषां ध-
 वस्तत्सदृश इत्यर्थः देहो यस्य हे भगवन् षड्गुणैश्च सर्वसंपन्नपरिपायास्त्वं मां पाहीति भा-
 वः ॥ १६ ॥

हारमिति हे सखे त्वं सारंगचंचलदृशः कुरंगाद्याः कुचभारं जिघृक्षसिग्रही

स्मारंविहायमदमारंभरम्यमनुवारंभजश्रुतिगिरांसारंमहेशमवि
कारंजनुर्विलयपारंप्रयास्यसिसरवे॥१७॥ नीलाःलकानयनली
लाविमोहमयकीलालराशिजठरेवलातिलेघमनुवेलावमज्जिरि
हतेलाघवायनहि किं॥ कोलाभएषइतिकोलायितोजयसिहा
लासमस्थितवयःकालाःहितंशमितहालाहलंसततमालानयाः
त्ममनसा॥१८॥ दावाःनलार्चिरिवतावानयंतपतिहावाम्यकृतक
लिरहोकोवाःपरस्त्वदिहभोवासुदेवममयोवारयेततमिमं॥ से
वाविधानभृशहेवाकसिद्धमुनिदेवाःधुनाचरणयोर्भावाः॥
नतायशिश्रभावाःश्रितायवितराः॥ वासतांनिजमुदां॥ १९ ॥

तुमिच्छसि अतएवतस्यैहारंमुक्ताहारंददासिसात्वदत्तमुक्ताहारविरलसकु
चकुंभाजारंनिषेव्यअत्यंतप्रसाधरंतुमिच्छति हिइतिनिश्चयेमहाक्येमासंशयं
कुर्वित्यर्थः इहर्द्धदशेकपटव्यवहारेतवकारंजनाघटतां नैवेत्यर्थः तर्हि किं
करोमीति चेदेवंकुर्याः आरंभरम्यं प्रारंभकालेरमणीयं परिणामेत्त्वतीव्रगर्हा
मित्यर्थः स्मारंस्मारसंबन्धिनंमदंविहायश्रुतिगिरांवेदवाक्यानांसारं अविकारं
विकृतिरहितं कालत्रयाबाध्यमित्यर्थः महेशमनुवारंभज किंतेनस्यादिति चे
च्छृणुजनुर्विलययोजनमरणयोः पारंमोक्षं प्रयास्यसिगमिष्यसि॥१७॥

नीलालकेति नीलालकायानीलकुंतलायानयनलीलाकटाक्षविसर्पणंस
एवमोहस्तन्मयोयःकीलालराशिःसमुद्रःसंभोगशृंगाररसस्तस्यजठरेमध्ये
वेलातिलेघंअतिकालंअनुवेलांवारंवारंअवमज्जिःप्रतिक्षणमवमज्जनंते
तवलाघवायलघुत्वायनहि किंअपितुसर्वथैवलघुत्वजनिकास्यात् कएष
लाभोनकोपीत्यर्थः अमुमेवलाभंमन्यसेचेत्तत्राह हेहालासमस्थितवयः
हालासमंमदिरासमंस्थितंवयस्तारुण्यरूपंयस्य यथाहालानादयतिज्ञा
नाचरणंचकरोतितथातारुण्यमपि कोलायितःसूकरवदाचरितोजयसि
नृपशूरूपेणोत्कर्षमावहसीतिभावः तर्ह्येवं कुर्वित्याह शमितंहालाहलं
विषयेनतंकालस्यमृत्योरहितंद्दृष्टारंमृत्युंजयमितिभावत् सततआत्म
मनसाआलानयबधामसेवनेनमृत्कंजयंवशीकुर्वित्यर्थः॥ १८॥

दावानलेति तावान्तावत्परिमाणःवाम्यंकौटिल्यंकरोतीतिवाम्यः
कृत् अयंकलिःदावानलार्चिरिवदावाग्निज्वालेवतपतिसंतापयति हाइति
रेवेदे अहोइत्याश्चर्येभोवासुदेवइहामुष्मिन्लोकेत्वदपरःत्वत्तो न्यन्तापि

आशाभरेण निस्विलाः॥ शासुधावनमथाः॥ शातकुंभगिरिवाकेश
॥ वहुं विविधदेशाः॥ तनूद्रविणलेशायनाः॥ पिवहृते॥ आशाः॥ तिदाम
वितुमाशास्वपाणिधृतपाशामनेकजगतामीशामुपासितगिरीः
शामिह्रां॥ गदिगधीशाः॥ चिन्ताः॥ घिनलिनां॥ २०॥ एषाजराशिरसिरे
षाः॥ न्यभावकृतशेषाः॥ मयैकवसतिस्तोषायसौम्यनहिदोषाः॥ लया
भृषमपोषाः॥ स्पदीकृतगुणाः॥ शेषाः॥ युषः॥ कुरुविशेषाः॥ हमेतदिहशे
षाः॥ हिकूमधनुषोरोषावपास्यननुशोषावहेकलययोषामनेगजयिनः
॥ २१॥

मममकलिकोवारयेतनकोपीत्यर्थः त्वयातुनंदव्रजेवत्सागोपाश्वदावानल
द्रक्षि तादृतिश्रीमद्भागवतेप्रसिद्धमेवतस्मात् सेवाविधानेसेवाकरणेभृशं
हेवाकाःस्पर्धायुक्ताएवंभूताःसिद्धाःनारदादयोदेवयोनिविशेषावामुनयः
कपिलादयःदेवाइंद्रादयःयस्मिंस्तथाभूतहेभगवन्चरणयोर्भवत्सद्यो
र्भावेनशुद्धोतःकरणेनआनतायनम्रायशिशुभावाश्रितायमह्यमितिशेषः
निजमुदात्तरूपानंदानांआवासतांवितरदेहीत्यर्थः॥ १९॥

आशाभरेणेति आशाभरेणद्रव्यलिप्ताभरेण आशातकुंभगिरिस्वर्ण
पर्वतमभिव्याप्यमेरुगिरिपर्यंतमित्यर्थः निस्विलाशासुसर्वासुदिक्षुधाव
नमटवंतथाचविविधदेशानामटनंकुंशावहंकुंशमात्रफलकंजातमितिशे
षः तदुभ्रमणंद्रविणलेशायापिनवहृतेनाभूत् अतोहेतोः हे अंगदहलोके
आशातिदांआशामतिक्रम्ययाददातिभगवतीतामाशास्वउपास्वेतिभावः
कुतःअवितुंद्रारिद्र्यादिदुःखात्प्राप्तुंआत्मानंरक्षितुमित्यर्थः अन्यत्स्पष्टं
॥ २०॥

एषेति हेसौम्यवेषान्यभावकृतवेषस्यरुष्णकेशत्वादिरूपस्यअ
न्यभावोवैपरीत्यवलीपलितत्वादिरूपंकरोतीति तथाचपरं, अशेषामयै
कवसतिः सर्वरोगाणांमुख्यस्थानः अतएवदोषालया अनेकदोषस्या
नभूता तथाभृशमधिकं अपोषास्पदीकृताःगुणाःविद्याभ्यासादयोयथा
एवंभूताएषाजराशिरसि आगतावोषायनहिसंतोषं जनयितुंनप्रभव
तीत्यर्थः तस्मात् तनुशोषावहंशरीरशोषकारिरोषावपास्यक्रोधादीन्
हित्वाशेषायुषःअवशिष्टस्यायुषःविशेषार्हंविशेषयोग्यमेतत्कुरुकिंतदित्या
ह इहस्मिन्संसारे शेषाहिकूमधनुषः शेषारण्यपन्नगेनकूंसंधतयेनतथाभू
तस्यानेगजयिनःकामजेतुःशिवस्येत्यर्थः योषोस्त्रियंभवानीकलय आश्रयेत्यर्थः॥ २१॥

संसारधन्वभुविकिसारमाभृशसिशंसाःधुनाशुभमतेत्वंसाधुः
 संतनुहितंसाहसेनतुनृशंसाः॥दृतेनकिमहो॥हंसाः॥शयस्थम
 तिहंसात्मभासमथतेसामभिःपरिगृणन्कंसाःरिवंचमवतंसा
 पितंतुमिहसंसाधयाःशर्मरिवलं॥२२॥जेहाः॥त्यजद्रविणदेहा
 दिकंजनितमोहाःनुबंधमवितुंभोहानिरापिकियतीहाःपिस्तः
 स्थितिमतीहानतेनिजहिते॥वाहापितोक्षभवदाहाःपहंसलि
 लवाहाःभकंठसुषमंबाहालसन्मृगमनाहार्यसौख्यकरमाहा
 त्म्यमाभजमहः॥२३॥वालीयुतश्रवणपालीपुगाललितचूली
 विराजिचकुलाकेलीगतानुगमरालीकुलामधुरमालीभिरादृतकथा॥

संसारेति संसारधन्वभुवितापादिजनकत्वात्मरुधूमितुल्येसंसारेकिं
 सारंआभृशसिजानासिनकिमपीत्यर्थः जानासिचेदिदंतावदत्रसारमिति
 शंसकथयद्देशुभमतेअधुनात्वंसाधुहितंसेतनुः आत्महितंकुर्वितिभावः
 चृशंसादृतेनघातुकपुरुषैःस्वीकृतेनसाहसेनपरधनपरस्त्रीहरणप्राणिघ
 धादिकेनअहोकष्टंकिंस्पात् नकिंचित्कल्याणंस्यादित्यर्थः तस्मात्तहंसा
 शयस्थयोगित्वादयस्थं अतिहंसात्मभासंसूर्यमतिक्रांता आत्मभाःस्वकां
 तिर्यस्यतं- सूर्यातिशयितेजसमित्यर्थः कंसारिवंचंविष्णुपूज्यं अवतंसापि
 तंतुंचंद्रेश्वरभगवतंसामभिःप्रेमगीतैःसामवेदस्थैर्मन्त्रैर्वागृणन् कीर्तयन्
 अरिवलमर्थंचतुर्विधपुरुषार्थरूपंसंसाधयसंपादय॥२२॥

गेहेति जनितः उत्पादितःमोहानुबंधःअज्ञानसंबंधोयेनतादृशंगेहात्म
 जद्रविणदेहादिकं गेहगृहं, आत्मजःपुत्रः द्रविणद्रव्यं, तद्देहादिकंअवि
 तुरसितुंभोःइहापिअस्मिन्लोकेकियतीकिंपरिमाणाहानिः अनेकदुःख
 सहनरूपास्वार्थेनूलनरूपाचआपिप्राप्तातथापितेतवनिजहितेस्वहितेसु
 स्थितिमतीयातायातमिदृतिविषयिणीईहाइच्छानभवतिइतिशेषःस्वहि
 तंतुईश्वरभजनंविनावभविष्यतीत्यतस्तदैवकुर्वित्याह वाहापितोक्षवाह
 नीकृतबलीवर्द्धं भवदाहापहंसंसारतापनाशकं तथासलिलवाहोभेद्य
 तस्येवाभाकांतिर्यस्यास्तथाविधाकंठसुषमाकंठशोभायस्यतत् वाहाया
 हस्तेलसन्मृगोयस्यतत् अनाहार्यंत्रिकालाब्धाध्यंमोक्षारव्यंसुखतस्यक
 रंत्यादकंमाहात्म्यंयस्यतथाधृतंनीलकंठारव्यंमहस्तेजोभज॥२३॥
 वालीति साकालीममभुभायभवतु कीदृशीसा- वालीयुतश्रवणपालीपुगा

नालीकदकुसुमनालीकपाणिरिहकालीयशासिसहजानालीदलाभ
तनुमालीसदाभवतुकालीशुभायममसा ॥२४॥ दक्षाः ध्वरप्रशमदक्षा
ग्रहं विबुधपक्षाभिपालनपरं लक्षाः मृतद्युतिबलक्षात्मकं तद्विपक्षा
तविस्मयकथं ॥ उक्षाः धिरोहिहतलक्षाः सुरप्रकरमक्षामताश्रयदय
त्र्यक्षाः ह्यं प्रणतरक्षामणिं प्रणयिपक्षाः धिपं स्मरमहः ॥२५॥ राम
नाम्नः स्वपौत्रस्य कामना पूरणेत्सुकः ॥ अश्वधाटीजगन्नाथो विश्व
त्हद्यामरीरचत् ॥२६॥ इति पंडितैर्द्रजगन्नाथविरचितमश्वधाटीका
व्यं ॥

वालीकेशगुच्छः अथवावयोः सावर्ण्यात् बालीकर्णभूषणविशेषः तथायुतं श्रवण
पालीयुगं यस्याः सा पुंकी० ललितारम्यायाचूलीकर्णमूलं तस्यां विराजमानं वकु
लपुष्पं यस्याः सा तथाकेल्यात्रीदयायत्नं ते गमनं तदनुगं तदनुगामिमालीकु
लं हेसीसंघोयस्याः यद्वतिसदृशगतिशालीहंसीसमूहः सेत्यर्थः तथा आलीभिस्त
स्त्रीभिर्मधुरं यथास्यात्तथा आदताकथायस्याः अलीका अनृतान अलीकानाली
कासफलैत्यर्थः तादृशीदृक्यस्याः सा अमोघदर्शनेत्यर्थः कुसुमसहितं
नालीकं इतरपुष्पसहितं कमलपाणौ यस्याः तथा कालीयः यमुनाहदस्य ल
ष्णसर्पस्तेशास्तीतिकालीयशासीलष्णस्तत्सहजातझगिनी यशोदोदरेदु
र्गाप्रादुर्भावस्य भागवते प्रसिद्धत्वात् तथा तालीदलस्येवाभायस्या एतादृ
शीयातनुस्तयामालते साश्यामवर्णेत्यर्थः ॥२४॥

दक्षेति हेवत्स त्र्यक्षाः ह्यं त्रिलोचनारव्यं महः शिवारव्यं तेजः स्मरचितय कीदृशं
तत्-दक्षयत्तद्ध्वंसनेदक्षः पटुः आग्रहो यस्य पुंकी० विबुधानां देवानां विदुषां वा
पक्षस्तत्पालनपरं देवपक्षपातीत्यर्थः पुंकी० लक्षसंख्याकाये अमृतद्युतयश्च द्रष्टे
षामिव बलस्रोधवल आत्मा देहे यस्य पुंकी० त्दताः पराजिता ये विपक्षाः शत्रवस्त्रि
पुरादयस्तेः आतः प्रातः विस्मयः आश्चर्यं यस्यां तथा विधाकथायस्य पुंकी०
उक्षाधिरोहिनेन्दिकेश्वराधिस्तुं पुंकी० ह तोलक्षसंख्याकानामसुराणां प्रकः
समूहेन पुंकी० अक्षामतां पुष्टिं आश्रयतीत्यक्षामताश्रयविपुलेति यावत् ए
तादृशीदयायस्य पुंकी० प्रणतानां नम्राणां भक्तानां रक्षामणिं पालकमित्यर्थः पुं
की० प्रणयी प्रणयसंपन्नो मित्रमिति यावत् एवं भूतो यक्षाधिपः कुबेरो यस्य तत्तादृ
शं ॥ २५ ॥

रामेति ॥ रामयतीति रामः विद्याविनयादिगुणैः सर्वेषां मनोरम इत्यन्वर्थं राम
तिनाम यस्य तस्य स्वपुत्रपुत्रस्य कामना पूरणेत्सुको मनोरथ पूरणोत्कंठितो ज
गन्नाथाभिधः पंडितो विश्वत्हद्यां पंडितरंजनी अश्वधाटीं अरीरचत् रचया मासा ॥२६॥
गुणरत्नर्षिभूयुक्ते प्रजापतिसमाह्वये ॥ शाकेधिमासे भाद्राख्ये गीष्पतौ प्रविप
तिथौ ॥ अश्वधाट्यादर्पणारव्या व्याख्या लुणो न निर्मिता ॥ संपूर्णं ॥

अथराजसभावर्णनं

गुरुरेकः कविरेकः सदसिम्भघोनः कलाधरोऽप्येकः ॥ अद्भुतमत्र
सभायां गुरवः कवयः कलाधराः सर्वे ॥ १ ॥ नाहूतापि पुरः पदं रच
यति प्राप्नोष्य कंठं हठात् पृष्ठान प्रतिवृत्ति कं पमयते स्तंभं समालं
बते ॥ वैवर्ण्यं स्वरभंगमं चति वलान्मंदाक्षमं दाननाकष्टं भोः प्रति
भावतोऽप्यभिसंवाणी न बोद्धायते ॥ २ ॥ साग्नयोऽपि कीलशीत
लशीला विश्रुता अपि बहुश्रुतवतः ॥ पंडिता अपि जडाः परवादे
श्रीत्रिया इह सदानिव संति ॥ ३ ॥ सारस्वते स्त्रोतसि दूरमग्नैः सु
धीवरैरुद्धृतसूक्तिरेत्नानतत्किमप्युर्वरितं यदेवामुपायनीकृत्य
पुरो भवेयं ॥ ४ ॥ ॥ इति राजसभावर्णनम् ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

अथ सामान्यराजप्रशंसा

सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीवेश्मनि संस्थिता ॥ कीर्तिकिंकोपिता
राजन्येन देशांतरंगता ॥ १ ॥ सरस्वती कुटुंबस्य ॥ तुलामारुह्य
रविणा वृश्चिकेन हतं पदं ॥ भवता शिरसि न्यस्तमयत्वेनैव भोगि
नां ॥ २ ॥ किंकृतैर्नमयत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ॥ कलौ चेद्भव
तौ जन्म कलिरस्तु कृतैर्न किं ॥ ३ ॥ सर्वदा सर्वदा सीति मिथ्या सं
स्तूयसे जनैः ॥ नारयो लेभिरेष्टं न वक्षः परयोषितः ॥ ४ ॥ असिधा
रापथे नाथशत्रुशोणितपिच्छले ॥ आजगाम कथं लक्ष्मीनिर्जगा
म कथं यशः ॥ ५ ॥ कोऽप्यन्यः कल्पवृक्षो यमेकोऽस्ति क्षितिमंडले
॥ यत्पाणिपल्लवोऽप्येकः कुरुते धः सुरद्रुमं ॥ ६ ॥ अपूर्वेयं धनुर्विद्या
भवता शिषिता कुतः ॥ मार्गणौघः समायाति गुणोयांति दिगंतरं
॥ ७ ॥ केषामप्येते ॥ देवत्वं जययस्य राजति महाराष्ट्री कुचोच्चकुलं
लाटीवाङ्मुदुनर्मवेदिवनितानाभीगभीरं मनः ॥ आभीरीकटिवि
स्तृता मतिरसिर्गौडी कचश्यामलाकर्णाटीरतिनिष्ठुरोरणारसकी
रीमुखोत्संयशः ॥ ८ ॥ ते कौपीनधरास्त एव हि परं धात्रीफलं भुंज
ते तेषां ह्यारि न दंति वाजिनिवहास्तैरेवलब्धा क्षितिः ॥ तैरेतत्समं
लंकृतं निजकुलं किं वा बहुब्रूमहे ये दृष्ट्वा परमेश्वरेण भवतारुहे

ननुष्टेनवा॥९॥कयोरपि॥संग्रामांगणमागतैनभवताचापेस
 मारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसायद्यत्समालंबिते॥कोदंढेन
 शराःशरैररिशिरस्तेनापिभूमंडलंतेनत्वंभवताचकीर्तिरनुला
 कीर्त्याचलोकत्रयं॥१०॥देवत्वद्यशसिप्रसर्पतिजगल्लक्ष्मीसुधो
 ज्ञैःश्रवश्चंद्रैरावणकौस्तुभाःस्थितिमिवामन्यंतदुग्धांबुधौ॥
 कित्वेकःपुनरस्तिदूषणकरोयन्नोपयातिभ्रमात्कृष्णंश्रीःशि
 तिकेठमद्वितनयानीलांबरंरोहिणी॥११॥क्षीरोदीयंतिसद्यः
 सकलजलधयोवास्तकीयंतिनागाःकैलासीयंतिशैलादिवि
 चदिविषदःशंकरीयंतिसर्वे॥यौआकीणेसमेतात्प्रचलनिधव
 लेचारुकीर्तिप्रदानेयद्यौषाकाचभूषाःकिमितिनसहसामौक्ति
 कीयंतिदेव॥१२॥कस्यापि॥किंवृत्तौतैःपरिगृहगतैःकिंतुनाहं
 समर्थस्तूष्णींस्थातुंप्रवृत्तिमुखरोदाक्षिणात्यस्वभावः॥गद्गे
 हेविपणिषुतथाचत्वरैपानगोष्ठ्यामुन्मत्तेवभ्रमतिभवतोवल्ल
 भादेवकीर्तिः॥१३॥मातंगदिवाकरस्य॥युधिष्ठिरोसिभीमोसि
 चरितैरर्जुनोभवान्॥प्रज्ञयासहदेवोसिवाच्यतानकुलस्यते॥
 ॥१४॥बलिकर्णदधीच्याद्यापुरापंचत्वमागताःपंचत्वंनगताश्चि
 त्रंत्वयिजीवतिपंचमे॥१५॥यजुणैर्ग्रथितैःशुद्धैरमितैर्ब्रह्मगो
 लकः॥विधत्तेकीर्तिकन्यायाःक्रीडाकंदुककौतुकं॥१६॥केषा
 मप्येते॥यशोदयामंडितकांतदेहोवाल्येपिगोपालजनस्यनेता
 ॥गोमंडलपासिवलेनयुक्तःकथंनराजन्युरुषोत्तमोसि॥१७॥क
 स्यापि॥साशंकस्यसमाकुलीकृतमतेरत्यंतनिस्तेजसःछिन्नां
 गस्यविकंपमानत्वादस्यारूढमन्योर्भृशं॥लज्जांसंत्यजतःक्रमंवि
 मृशतोविघ्नान्वहून्यश्रयोयःकेशार्थिजनस्यवक्तुमनसोमाभूत्स
 तेविद्विषां॥१८॥कस्यापि॥नोकामःप्रतिहन्यतेप्रणयिषुस्वप्नेपि
 नाशत्वयानैवाधःकुरुषेविषंद्विरसनव्यालानतेवल्लभाः॥नोबद्ध
 स्तवमूर्तयोनचतनुर्नित्यंजडानुग्रहव्यग्रानोविषमाचदृत्कमथ
 चरन्त्यातःक्षितावीश्वरः॥१९॥सित्तायांवीरकंठस्थलवहलुगल

द्रक्तधारां बुवर्षेर्माद्यन्मातंगकुंभो हलनविलुलितैर्मुक्तिकैः पुष्पि
 तायां॥ संया मोद्यानभूमौ तुरगरुमुखोत्वातकृष्णस्थलायां जा
 तं त्वत्तवङ्गवल्याः फलमतुलरसा स्वादहृद्यं जयश्री॥ १९॥ उद्यद्वा
 लांकुरश्रीर्दिशि दिशि दशनैरेभिराशागजानारोहन्मूलासगौरेरु
 रगपतिफणैरत्रपातालकुक्षौ॥ अस्मिन्नाकाशदेशे विकसितकुसु
 माराशिभिस्तारकाणां नायत्वत्कीर्तिवल्लीफलतिफलमिदं बिंबमि
 दं सुधाब्धिं २१॥ हारा नाहरदेवचंद्रधवलान्नोचेत्तयोधेस्तटी सं
 प्राप्तेस्त्वयि सैन्यवारणगणैर्मज्जद्विरसोभितं॥ सिंदूरारुणमंभु
 मेघपटलीपीतोद्भिस्तंशुक्तिषु स्वल्पैरेव दिनैः करिष्यति महीमा
 तां प्रमुक्ता फलां॥ २२॥ दर्पोधगंधगजकुंभकपालकूपांसंक्रांत
 निघ्नघनशोणितशोणशोचिः॥ वीरैर्व्यलोकियुधिकोपकषायकां
 तिः कालीकटाक्षद्वयस्य करे कृपाणः॥ २३॥ इंदुनिंदति चंदनं
 न सहते मल्लीस्रजं नेक्षते हारं देष्टि सितान्नमुज्झति विसस्तो
 मं विगृह्णति न॥ श्रीभूपालमहीधरेषु विपिनेष्वभोधितीरेषु च त्व
 त्कीर्तिस्त्वदरिप्रिया च विलसत्युच्चैस्फुरत्यां डिमा २४॥ कृष्णत्वघन
 मंडलस्य गलितं लग्नं मुखे त्वद्विषां विद्युद्दामजगाम तावकम
 तिं गर्जिर्भवद्बुधं॥ वृष्णिस्त्वत्परिपांथि पार्थिववधूनेत्रेषु च
 के स्थितिं चापते वसुधाधिनाथ बलभित्कोदंडकोतिः स्थिता॥ २५॥
 ॥ सिंदूरसीमंतात्किमतं मुखं द्वैरिराजवनिता नायस्य प्रतापयश
 सी हरतः स्मद्गुणो सहने॥ २६॥ धनददेवानो॥ अभिमतफलदाता
 त्वंच कल्पद्रुमश्च प्रकटमिह विशेषं कंचनोदाहरामः॥ कथमिव
 मधुरोक्तिप्रेमसन्मानमिश्रंतुल्यितुसुरशाखी देवदावंतदीपं॥
 ॥ २७॥ कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः॥ अये हि जगती
 जानिर्जानाति च ददाति च॥ २८॥ नालिंगंति कुचद्वयं भवदिभप्रो
 कुं गकुंभद्वयनासाह्णिलतासु नैव दधति प्रीतिं तवासि भ्रमात्॥
 भूभंगान्भवदीयदुर्धरधनुर्भ्रांत्या भजेते न ते वैरि क्षोणिभुजो नि
 जां बुजहशां भूमंडलारवंडल॥ २९॥ भग्नासुरिपुसेनासु नरेन्द्रवं

महामहाः॥ रवद्रोतर्निजमेवैकमद्राक्षीः संमुखं मुखं ॥ ३० ॥ देव
त्वह्निजयप्रयाणविलसत्सद्वाजिराजव्रजसुण्णश्चातललीन
पांशुपटलव्याप्तानिमेघेक्षणः॥ सूत्रामाबहुमन्यतेऽफणिपतिं
पातालमूलस्थितं सोऽप्युहामकरींद्रदुर्धरभरक्रांतः सहस्रेक्षणं
॥ ३१ ॥ नभिसादुर्भिस्तेमिलतिदुरवस्थाः कथमृणंलभंते कर्मणि
ह्निजपरिघृहान्कारयतुकः॥ अदत्तैवयासंगृहपतिरसावस्त
समयेकयामः किंकुर्मो गृहिणिगहनोजीवनविधिः॥ ३२ ॥ अत्यु
त्तौ यदि न प्रकुप्यसि मृषावादनचेन्नन्यसेतद्धूमोद्भुतकीर्तना
यरसनाकेषां न केदुष्यते॥ देवत्वन्नरुणप्रतापदहनज्वालावली
शोषिताः सर्वे वारिधयस्तवारिवनितानेत्रांबुभिः पूरिताः॥ ३३ ॥
यत्र प्रयामां कविजान्यपि चटकवधूचंचुकोटिचूतानि प्रोद्धीयंते
स्ववेशमन्यशनविरहिते वर्धनश्रोत्रियाणां॥ दैवे दातव्यं कस्याच
दुल्लिख्यकरारुष्टहारावलीतो भ्रष्टास्तत्रैव दुष्टायुवतिभिरल
संपूरिणीमौक्तिकौघः॥ ३४ ॥ इति श्रीसामान्यराजप्रशंसापरि०

अथ विशिष्टराजवर्णनं

गायंतु किन्नरगणाः सह किन्नरीभिः श्रीरामचंद्रशिखरेषु हिमा
चलस्य॥ शेषे दुकुंददलवालमृणालवालनीहारहारहरहास
सितं यशस्ते॥ १ ॥ वाल्मीकस्य॥ कूर्मः पादोत्रयष्टिर्भुजगपतिर
सौभाजनं भूतधात्रीतैलापूर्णाः समुद्राः कनकगिरिरयं च नवति
प्ररोहः॥ ज्योतिश्चंडांशुरोचिर्गगनमलिनिमाकज्जलंदत्तमा
नाशत्रुश्रेणीपतंगाज्वलतिरघुपतेत्वत्यतापप्रदीपः॥ २ ॥ हनु
मतः॥ तत्कृतं यन्त्रकेनापितद्वत्तं यन्त्रकेनचित्॥ तत्साधितमसा
ध्यं यद्विक्रमार्केण भूभुजा॥ ३ ॥ हस्तीवन्यः स्फुटिकघटितेभि
तिभागे स्वबिंबे दृष्टादृष्टाप्रतिगजइतित्वद्विषामंदिरेषु॥ दंता
घातादलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो मंदं मंदं स्पृशति करिणी
शंकया विक्रमार्कः॥ ४ ॥ कयोरप्येतौ॥ स्पृश्यत्कृष्टासि पिष्टोत्कटकर
दिघटाकुंभकूटावतांतर्निष्ठयूतासूक्तदिन्यास्तदनिकटरटकोण

पादाद्वहासः ॥ श्रीभोजत्वद्रुणक्ष्माक्षतभटविकटोरःस्थलत्रो
 टकुप्यद्भ्रौघत्रोटकोटीप्रकटचटचटाशब्दरौद्रोभवद्वाक् ॥
 ५॥ भोभोश्रीभोजदेव श्रयतविनयतः शत्रवःक्षत्रवर्गाः प्राण
 आणायनौ कानभवतिभवतांकाप्यरण्यशरण्यं ॥ मत्वामातंग
 कुम्भद्वितयमिति पुराक्रूरवृत्तिर्भिनत्तिक्लृप्तः शुद्धांतकोताकुच
 कलशायुगंरंहसासिंहशोवः ॥ ६॥ श्रीभोजसाम्यतवकल्पवृक्षः
 सदावदान्योपिकथं प्रयाति ॥ यतोभवद्दानमुपुष्टविप्रहव्येनकुक्षिं
 भरिरस्यभर्ता ॥ ७॥ एतेदेवेश्वरस्य ॥ मंदश्चंद्रकिरीटपूजनसेतु
 ष्णानकृष्णार्चनेस्तंभः शंभुनितंविनीप्रणतिषुव्यग्रो नधातुर्गृहे
 ॥ अस्माकंपरमर्दनोस्तिवदनेन्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनेरेश्व
 रादिति नृणांतत्पत्तने पूज्यते ॥ ८॥ विनायकपंडितस्य ॥ आविं
 ध्यादाहिमाद्रेर्विरचितविजयस्तीर्थयात्राप्रसंगादुद्धीवेषुप्रह
 र्षान्नृपतिषुविनमत्कंधरेषुप्रपन्नः ॥ आयुर्वित्तंयथाशेषुनरपि
 कृतवान्मोक्षविच्छेदनाभिर्देवः शाकंभरींद्वोजगतिविजयतेवीर
 राट्क्षोणिपालः ॥ ९॥ ब्रूतेसंप्रतिबाहुबाणतिलकः शाकंभरीभू
 पतिश्रीमान्विग्रहराज एषविजयी संतानजानात्मजः ॥ अस्माभिः
 करदं व्यधायि हिमवद्विध्यांतरालं भुवः शेषस्वीकरणायमास्तु
 भवतामुद्योगशून्यं मनः ॥ १०॥ एतौत्रिगमनृपतिपाणयूपयज्ञ
 प्रशस्तेः ॥ माचक्रचक्रिविरहज्वरकातरोभूः संकोचमंबुजनयाहि
 नयामिनीनां ॥ हंसीरभूपहयपादविदीर्णभूमिरेणूत्करैरयम
 कारिदिबांधकारः ॥ ११॥ कस्यापि ॥ राजनूराजमृगांकशंकरक
 वेकिंपत्रिकायामिदंश्लोकः कस्यतवैवदेवशृणुमः संपठ्यतां
 पठ्यते ॥ एतासामरविंदसुंदरदशांद्राकुचामरांदोलनादुद्देल्ल
 द्भुजवह्निंकंकणरत्नारः स्पर्शं वार्यतां ॥ १२॥ अर्धदानवैरेणि
 गिरिजयाप्यर्द्धहरस्याहृतंदेवैर्लभुवनत्रयेस्मरहराभावेसमु
 न्मूलति ॥ गंगासागरमंबरंशशिकलाशेषश्च पृथ्वीतलं सर्वज
 त्वमेधीश्वरत्वमगमत्वां मां च भिक्षादतं ॥ १३॥ एतौशंकरकवेः ॥

पृथ्वीश्रीमदनंगभीममहतीतद्वेष्टनवारिधिःपीतोसौकलशोड्ध
 चेनमुनिनासव्योम्निखद्योतवत्॥ नहिष्णोर्दनुजाधिनाथजयिन
 पूर्णपदनाभवद्देवश्चेतसिबर्ततेतवसदात्वत्तोमहान्नापरः॥१४
 ॥ सार्वभौमस्य॥ चक्रःपप्रच्छपांशंकथयममसखेनास्ति सक्ता
 पिदेशोवस्तनोयत्ररात्रिर्भवतिभुविरवगायेतिसंप्रत्युवाच॥ नी
 तेमैरोसमाप्तिकनकवितरणैःश्रीजगद्देवनाम्नासूर्येणांतर्हिते
 स्मिन्कतिपयदिवसैर्वासराद्वैतसृष्टिः॥१५॥ मुखेहारावाप्तिर्नय
 नयुगलेकंकणभरोनितंबेपत्रालीसतिलकमभूत्पाणि युगलं॥ अ
 रण्येश्रीकर्णत्वदरियुवतीनांविधिवशादपूर्वायभूषाविधिरहह
 जातःकिमधुना॥१६॥ कीर्तिःकातववीरभद्रभवतःस्वर्वाहिनीगा
 हिनीदिक्पालानिखिलान्यरीत्यदधतीपाण्योःप्रतापानलं॥ स
 प्ताभोनिधिमंडलान्यधिगतात्वय्येकपत्नीव्रतख्यातेविष्णुपरं
 स्पृशत्यनुदिनंशेषस्यशीर्षान्यपि॥१७॥ विंध्याद्विःकरिसाधनी
 निरुपमोरत्नाकरःकोशभृत्सौगंधीमलयचलःपरिचराःसर्वेपि
 विद्याधराः॥ विश्वासापरिपूरणंवितरणंदेशोप्यहोदक्षिणः पा
 ङ्क्याखंडलवीरपांड्यभवतःकिंकिनलोकोत्तरं॥१८॥ स्रदृश
 नकवेः॥ तवांगणेसंदरवीरपांड्यमतंगजाःशृंगखलिनोविभोति
 ॥ आवासदानादरिभूपतीनामाशोतशैलाद्वसापराधाः॥१९॥
 मुंचतिसुंचतिकोशंत्यजतित्यजतिस्समामाशु॥ अर्जुनदेवरूपा
 णेभजतिचभजतिप्रकेपमरिवर्गः॥२०॥ कयोरपि॥ अंतर्विष्णो
 स्त्रिलोकीनिवसतिफणिनामीश्वरेसोःपिशेतेसिंधोःसोःप्येकदेशे
 तमपिचुलकपांकुंभयोनिश्चकार॥ धत्तेखद्योतलीलामयमपिनभ
 सिश्रीनृसिंहक्षितींद्रत्वत्कीर्तःकर्णनीलोत्पलमिदमपिचप्रेक्षणी
 यंविभाति॥२१॥ अपायिमुनिनापुरापुनरमायिभर्यादयाअतारिक
 पिनापुरापुनरदाहिलंकारिणा॥ अमंथिमुखैरिणापुनखंधिलंका
 रिणाकनामवसुधापतेतवयशोंबुधिःकांबुधिः॥२२॥ अस्यसोणि
 पतेःपरार्धपरपालक्षीकृताःसंख्ययाप्रज्ञाचक्षुरवेक्ष्यमाणवधिरा

व्याः किलाः कीर्तयः ॥ गीयंते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वंधोदरा
 न्मूकानां प्रकरेण कूर्मरमणी दुग्धोदधे रोधसि ॥ २३ ॥ ह्यरे स्वङ्गिभि
 रावृतं बहिरपि प्रस्विन्नगंडैर्गजैरंतःकंचुकिभिः स्फुरन्मणिधरैर
 ध्यासिता भूमयः ॥ आक्रान्तं महिषी शिरे वशयनं त्वद्विद्विषां मेदि
 राजन सैव चिरंतनप्रणयिनी शून्येऽपिरन्यस्थितिः ॥ २४ ॥ त्वं हि
 त्राणि पदानि गच्छसि महीमुलं घ्यपांति द्विषस्त्वं बाणान् दशपंच
 मुंचसि परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि ॥ ते देवी पतयस्त्वदस्त्रनिहता ॥
 स्त्वं मानुषीणां पतिर्निहातेषु कथं स्तुतिस्तव कथं श्रीकर्णनिर्णीय
 तां ॥ २५ ॥ कीर्तिस्तव क्षितिपयाति भुजंगगेहे मातंगसंगमकरीच
 दिगंतरेषु ॥ त्यक्त्वा बरं ब्रजतिनंदनमप्यक्तं पकिंकिं करोति न निरग
 लतांगता स्त्री ॥ २६ ॥ कामो बामदृशा निधिर्नयजुषां कालानलो
 विद्विषां स्वशास्त्रो विदुषां गुरुगुणवतां पार्थो धनुर्धारिणां ॥ लीला
 वासगृहं कलाकुलजुषां कणैः सुवर्णार्थिनां श्रीमान् वीरवरः क्षि
 तीश्वर वरो वर्वर्त्तिसर्वो परि ॥ २७ ॥ शौर्यैके सरिणा परोपकर
 णं कल्पद्रुमेणार्पितं लावण्यं मकरध्वजेन च शरचंद्रेण शुभ्रं य
 शः ॥ धौर्यैकमठाधिपेन विपुलंगो भीर्यमंभोधिना सौभाग्यं तु
 त्वैव केवलमिदं तत्केन नो विद्महे ॥ २८ ॥ समाजे सम्राजांसदसि
 विदुषां धाम्निधिनानि काये नीचानामपि च तरुणीनां परिषदि ॥
 च ये यत्रैवास्मः क्षणमतिथयस्तत्र शुश्रुमः स्फुरद्रोमोद्भेदाः स
 भगभवतः पौरुषकथा ॥ २९ ॥ कर्णस्तेन तुलां कथं कथमपि प्राप्नु
 क्षमो नो यतस्ते दुःशासनकेन शल्यनृपतौ दुर्योधने वानवा ॥
 नो दुष्टे शकुनौ सदा वितरणस्वीयत्वं बुद्धिर्मनागास्ते धर्मरतिर्म
 तिनैरहरौ न द्दष्टा बंधुषु ॥ ३० ॥ अभ्युद्धता वसुमती दलितं रि
 पूरः क्षिप्तसमेकवलिता वलिराजलक्ष्मीः ॥ एकत्र जन्मनिहृतं
 पदनेन राजा जन्मत्रये तदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥ ३१ ॥ कामं का
 मसमस्त्वमत्र जगति ख्यातो सियत्सर्वदा रूपेणैव महीपते तव
 धनुः पांडित्यमन्यादृशं ॥ त्वं यस्मिन् विशिखं विमुंचसि तमेवो

दिश्यमुक्तत्रपंतद्यत्कंचुकमुद्गतस्मृहमहोधावतिदेवांगनाः
 ॥३२॥ एकस्त्रिधावसतिचेतसिचित्रमन्नदेवद्विषांचविदुषांचमृगी
 दृशांच॥ तापंचसंमदरसंचरतिंचपुष्पन्शौर्योष्मणाचविनयेनच
 लीलयाच॥ ३३॥ कोदंडस्तवहस्तगोहृदिवलत्पत्तिस्तवद्वेषिणांतं
 दातारभसेनमार्गणगणस्तानेवसंसेवते॥ वीरत्वंतुजयस्यमित्रम
 निष्ठांतेयांतिवैकुण्ठतांसंग्रामेतवभूषतेमहदिदंचित्रंसमालोक्य
 ते॥ ३४॥ सर्वलुंठितमुद्गतैस्तवभटैस्तेनद्विषत्सुभ्रुवस्त्राणायत्व
 यियोजितांजलिपुटंकाकुत्तिष्ठातन्वते॥ त्राणंदूरतएवतिष्ठतुमन
 स्तासांतव्यालुंठितंतंजंभीरवदामिकुप्यसिनचेत्साधोरयेकक्र
 मः॥ ३५॥ जीवाकृष्टिसचक्रेमृधभुविधनुषःशत्रुरासीद्गतासुखं
 क्षाप्तिमार्गणानामभवदरिवलेतद्यशस्तेनलब्धं॥ मुक्तातेनक्षमे
 तित्वरितमरिगणैरुत्तमांगैःप्रतिष्ठापंचत्वंद्वेषिसैन्येस्थितम
 वनिपतिर्नापसंख्यांतरंसः॥ ३६॥ सुराणांपातासौसपुनरति
 पुण्यैकहृदयोग्रहस्तस्याऽस्थानेगुरुरुचितमार्गसंनिरतः
 ॥ करस्तस्यात्यर्थंवहतिशतकोटिप्रणयितांसर्वस्वदाता
 तृणमिवसुरेशंविजयते॥ ३७॥ आलानंजयकुंजरस्यदृषदां
 सेतुर्विपद्धारिधेःपूर्वाद्विःकरवालचंडमहसौलीलोपधानंश्रि
 यः॥ संग्रामामृतसागरप्रमथनक्रीडाविधौमंदरोराजनूराजति
 वीरवैरिवनितावैधव्यदस्तेभुजः॥ ३८॥ अर्धदानववैरिणागिरि
 जयाप्यर्धहरस्याहतराजन्विश्वमनीश्वरंसमभवत्तत्तावदाक
 र्णय॥ गंगावारिधिमंबरांशशिकलानागाधिपःस्त्रातलंसर्वज्ञ
 त्वमश्वेश्वरत्वमगमत्वांमांचभिसाश्रिता॥ ३९॥ अशर्मदहन
 ज्वलत्कटुकदाहस्तक्षेक्षणक्षणक्षपितशात्रवेजयतिसिंधुरा
 धीश्वरे॥ वयंनबहुयन्महेनिजभुजानमज्जाडीवच्युतास्त्रशि
 खितांडवज्वलितखांडवपांडव॥ ४०॥ नालिंगंतिकुचद्वयंभव
 दिभग्नोचुंगकुंभद्वयत्रासाद्वेणिलतासुनैवदधतिप्रीतितवासि
 भस्मात्॥ भूभगान्भवदीयदुर्धरधनुर्भ्रांत्याभजंतेनतेवैरिणो

णिभुजो निजां बुजदंशां भूमंडलारवंडल ॥४१॥ वक्रां भोजेसर
 स्वत्यथिवसतिसदाशोण एवाधरस्तेवाहुः काकुस्थवीर्यस्य
 तिकरणपटुदक्षिणस्तेसमुद्रः ॥ वहिन्यः पार्श्वमेताः कथमपिभ
 वतो नैवमुंचंत्यभीक्ष्णं स्वच्छे तर्मानसेस्मिन्नकथमवनिपतेतं
 बुपानाभिलाषः ॥४२॥ मेदिन्यां विषमेषुरित्यनुदिनं गारवी
 रोद्भटाचार्यः श्रीजगतीपतिः कमलदृक्कैर्नामनोगीयते ॥ शय्या
 यांचरणांगणेचपतिताः सीदंति निश्चेतनाः कामिन्यश्चविरोधि
 नश्चशतशो येनामुनारवंडिताः ॥४३॥ नक्षत्रभूः क्षत्रकुलप्र
 सूतेर्युक्तो नभोगैः खलु भोगभाजः ॥ सुजातरूपोपिनयाति यस्य
 समानतां कांचनकांचनाद्रिः ॥४४॥ राजानः शशिभास्कराः
 न्वयभुवः केकेन संजज्ञिरे भर्तारं पुनरेकमेव हि भुवस्त्वां वीरम
 न्यामहे ॥ येनांगं परिमृद्य कुंतलमथाकृष्णव्युदस्यायतं चोलं
 प्राप्य च मध्यदेशमसत्कृत्कांच्यांकरः प्रापितः ॥४५॥ केचिद्ब्रह्मः
 सहेलं निजभवनगतामोचिताः केपिकेचिद्देहाद्देहांतराणि स
 णमपि गमिताः केपिनीतानिबंधं ॥ हत्वा हत्वा च केचित्प्रतिपद
 मदयं प्रापिता व्यर्थं भावं क्षोणीनाशस्य तस्योन्नतभुजपरिधेना
 रयः सारयश्च ॥४६॥ भूसंपर्करजो निपातमलिनाः स्वस्वाद्
 हात्प्रच्युताः सामान्यैरपि जंतुभिः करतले निःशंकबुध्याधुताः
 ॥ संलग्नाः क्वचिदेकतामुपगताः कापिप्रबुद्धाः क्वचिन्मुक्ताक्का
 पिचसारिवत्प्रतिगृहं भ्रांतास्तवारिस्त्रियः ॥४७॥ लावण्यो क
 सिसप्रतापगरिमण्यग्रेसरेत्यागिनां देवत्वव्यवनीभरसमभु
 जेनिष्पादिते वेधसा ॥ इंदुः किंघटितः किमेषविहितः पूषा कि
 मुत्पादितं चिंतारत्नमहोमुधैव किममीसृष्टाः कुलस्माभूतः ॥
 ॥४८॥ वेधावेदनयाभिल्लो गोविंदोपि गदान्वितः ॥ शंभुः श्रुली
 विषादी च देवकेनोपमीयसे ॥४९॥ लब्धार्थचंद्रईशः कृतकैस
 भयेचपौरुषं विष्णोः ॥ ब्रह्मापि नाभिजातः केनोपमिमीमहे नृप
 भवंतं ॥५०॥ तृष्णापहारी विमलोद्दिजावासोजनप्रियः ॥ इह

पद्माकरः किंतु बुधस्त्वं सजलाश्रयः ॥५१॥ सरलप्रियंगुणाद्यं
 वितमालंबिचित्रतिलकंच ॥ वनमिव वपुस्तवैतत्कथमवनं प
 रिजनस्याभूत् ॥५२॥ वाणकरवीरदमनकशतपत्रबंधुजीवकु
 सुमानि ॥ नृपविविधविटपिरूपस्तथापिविटपः कथं नासि ॥५३॥
 सदाहं सालसंविभ्रन्मानसंप्रचरज्जलं ॥ भूभृन्नाथोपि नायाति
 यस्य साम्यं हि मालयः ॥५४॥ दृष्ट्वा मंडलमध्यलग्नमधुलिङ्गेतं
 डलसत्स्फुरत्तत्कोदंडलसल्लतेषु लहरीः को न क्षमाखंडल ॥
 स्वारात्तांडवभागकांडवनभुग्धाराज्वलत्वांडवकुध्यत्पांड
 वकांडवर्षमतुलंब्रह्मांडवर्त्मस्यरेत् ॥५५॥ यदपि कटकयात्रा
 रोधिपाथोधिनातेदिशिदिशि मम यत्नात्पारसीकस्मितीश ॥ तदपि कु
 रुमुधानोजीवितांतं नितांतं व्यथयति बहु भार्यै नैकनारीवियोगः
 ॥५६॥ यस्योच्छिन्नानवेदामनसि सदयतादृषणानामभावो द
 क्षोदरेणुदृष्ट्या जहति कठिनतां दानशक्तिर्गिरिष्ठा ॥ आधत्ते यश्च
 कुंदं शिरसि द्रवतो यश्च दूरीकृतार्तिः स श्रीमान्वीरसिंहत्वमि
 वतवरिपुस्तत्र दंभं प्रतीमः ॥५७॥ अये यदि समीहसे परपुराव
 रोधं सदा समाकलयमद्वचः किमपि रूपनारायण ॥ प्रतीपनृप
 नागरीनयननीरकल्लोलिनीसमुत्तरणचातुरीं तुरगराजमध्या
 पय ॥५८॥ कालिंदिब्रह्मिकुंभोद्भवजलधिरहं नाम गृह्णासि क
 स्माच्छत्रोर्मैर्नर्मदाहं त्वमपि चतुकथं मत्सपत्न्याश्च नाम ॥ मा
 लिन्यं ब्रूहि किं ते प्रविरलविगलत्कज्जलैर्मालवीनां नेत्रांभोभिः
 किमासां समजनि कुपितो गुर्जराणामधीशः ॥५९॥ स्तब्धत्वं
 त्यर्थिपृथ्वीपतिहृदयसरस्तोषशोषं दधाने त्वहो ह्मांस्तु प्रतापे
 तपति बहुगुणारामजामस्मितींद्र ॥ सूर्यो मित्रत्वमायात्समज
 निदहनः कृष्णवर्त्मानिमज्जन्या रावा रां वुपूरे निवसति वडवाव
 न्धिरन्यत्किमुद्यां ॥६०॥ क्वचित्ते भोजनिर्व्याजं दूयं तृणकणाय
 ते ॥ क्रोधे विरोधितासैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥६१॥ ऐश्वर्येन हृष
 स्यशंभुविषयश्रद्धादशास्यस्य साशौर्यं श्रीरघुनायकस्य सहजं

गांभीर्यमभोनिधेः॥ दातृत्वंवलिकर्णयोरिहजगत्प्रेकत्रचे॥
 तस्यात्तदाश्रीवीरक्षितिपालमौलिनृपतैः साम्यं कथंचिद्भवेत्॥
 ६२॥ श्रीकंठासक्तहस्तोधिगतमणिगणः शैशवाभ्यस्तविद्योला
 वण्यध्वस्तकामोकविजनमिलितोयौ वना सप्रकामः॥ आदत्त
 स्मोणिदं डो द्विजवशकृतधीः कंकणाहारयुक्तः संश्रीमान्वीर
 वीरत्वमिव तवरिपुस्तत्रमुक्तादिवर्णः॥ ६३॥ उच्चैः कल्याणवा
 हीकरजितवसुधः सर्वदापूर्णकामो विरव्यातः कर्णवृत्त्यानच
 वचसिकतुश्चित्रपाकानुभावी॥ कोषापेक्षी परस्मादुचितव
 हुकथस्तत्परः पुण्यलोके चित्रराजाधिराजत्वमिव तवरिपुस्त
 त्रकंपंप्रतीमः॥ ६४॥ लोकानां मानमात्रं मनुजजनरतिः स्कं स
 सूटांघ्रिरक्षोराज्ञां मासत्वदक्षः कृतसमयमरामं डितो वीरवर्गेः
 ॥ कायत्विष्मिन्केतुः करकलितयवाकोषमानैर्विहीनः श्रीमद्दी
 राधिराजस्त्वमिव तवरिपुस्तत्रमंदंप्रतीमः॥ ६५॥ वादानाशा
 नुयुक्तो नगरकृतमतिर्यौ वनाक्रांतदेहः संग्रामप्राप्तधैर्मो न वि
 दलितरुचीराजलक्ष्मातिहीनः॥ नित्यंदारासभस्थः प्रखवत
 नुनिभोयः सुभिक्षानुवर्त्तो श्रीमद्दीराधिराजत्वमिव तवरिपुस्त
 त्रमुक्तादिवर्णः॥ ६६॥ नानाभूषणभूषितः प्रतिभया पात्रंप्रभूता
 स्थितिर्भारासक्तकरो भवाधिकरुचिर्भूरीकृताश्च द्विपः॥ शश्व
 त्संगतभासमानमुकुटोभिक्षुप्रवृद्धादरस्त्वंराजेंद्ररिपुस्तवापि
 नितरांभेदः परंभेदकृतः॥ ६७॥ प्रात्यावासकसज्जतां प्रथमतस्त्वा
 यो ह्युमुत्कंठितायो धास्ते भिसृता मनागरिचमूस्वाधीननाथा॥
 स्थिता॥ भीत्या प्रोषितभर्तृका समभवत्त्वत्सायकैः खंडितादू
 रादंतरिताविधायकलहंहाविप्रलब्धाविधेः॥ ६८॥ शक्तिः सर्वा
 तिरिक्ता विलसति न च ते पीलुपाकप्रियत्वं वाक्यंधर्मप्रमाणं स्वय
 मविरचितं नान्यद्देशोस्तिकश्चित्॥ नो वायं भेदभास्ते क्वचिदपि
 विषयेनैव मिश्या प्रवाहश्चित्रं पांडित्यमेतदहंसि रघुपते गौत
 माद्यैरतर्क्यं॥ ६९॥ ॥ प्रामाण्यं स्वतएव नैव परतो विज्ञायते॥

मानताद्वाब्दस्यापि यथा र्थास्तुतिवचोराशेर्मनोवृत्तयः॥ वि
 श्वव्यापकतांगतो न च महानन्यो भ्रमः क्वापितेनास्त्ये देवमंत
 किमस्ति भवतः शास्त्रेषु न ज्ञायते ॥ ७० ॥ शक्तिं प्रमापयति वीरत
 वोपमानं प्रामाण्यमाप्तवचनेषु परैव जातिः ॥ जातौ गुणा गुणगु
 णाश्च पिणो विशेषा वैशेषिकं किमपि दर्शनमद्भुतं ते ॥ ७१ ॥ अरवं
 डिता शक्तिरथोपमानं न स्वीकृतं न च्छलरीतिरस्ति ॥ असृष्ट
 संदेहविपर्ययस्य कोयं तव न्यायनये निवेशः ॥ ७२ ॥ प्रामाण्यं परतः
 स्वतोपि भवतो विज्ञायते सन्मते भूमीं द्रुप्रचुरक्षण स्थिरतया वर्णा
 श्चिरं स्थापिताः ॥ सर्वज्ञैकसदीश्वरोपि न परं ब्रूते भवानीश्वरं
 तन्नैयायिकनायकस्य भवतो मीमांसकत्वं कुतः ॥ ७३ ॥ स्वांते
 वै भवमस्ति नैव परतः प्रामाण्यनिर्धारणं नैवा तद्वृत्तिन त्वकारकम
 तिर्नैवोपमानं तव ॥ त्वद्देशेषु विभाति न च्छलकथानोवाक्कचित्सं
 शयः श्रीवीरप्रथिता कथेषु न रियं नैव्यायिकत्वप्रथा ॥ ७४ ॥ स्व
 तः प्रकाशो मनसो महत्वं धर्मेषु शक्तिर्न तथान्यथाधीः ॥ भूपाल
 गोपालपदैकभक्तेरन्ये वनैयायिकता तवेयं ॥ ७५ ॥ नलोपो व
 र्णानां नखलु परतः प्रत्ययविधिर्निपातो नास्त्येव क्वचिदपि न भ
 ग्नाः प्रकृतयः ॥ गुणो वाच द्विर्वास तत्तमुपकाराय जगतां मुनेर्वा
 स्ती पुत्रादपि तव समर्थः पदविधिः ॥ ७६ ॥ पूर्वत्रासिद्धबुद्धिर्हि
 गुणितकरणेऽप्यस्ति तेत्यप्रयत्नोयः कश्चिन्नैव लोपं भजति बहु
 तरापेक्षिणोऽप्यंतरंगाः ॥ नोवाबाधः परेण क्वचिदपि विषयेनापवा
 दो गुणानां वृद्धीनां वर्णमात्रं सदनमिति न बोरा मसाधुत्वमार्गः
 ॥ ७७ ॥ उत्पत्त्युत्पन्नशिष्टाविविधगुणगणाय त्रयोतिप्रतिष्ठां वा
 धेन प्राकृतनानां न च नियमविधिर्नापि संख्या र्थदाने ॥ ऊहः सर्व
 त्रयस्य स्फुरति च सकलः सत्य एवार्थवा दो मीमांसाभावमंचत्यभि
 नवमधुना मूर्तिरेषा त्वदीया ॥ ७८ ॥ विकृतिष्वपि कार्यमासजं ते
 न भजंते परमाश्रयं कदापि ॥ दधते बहुकर्मभेदबुद्धिं फलवंतो
 पियुगा विचित्रमेतत् ॥ ७९ ॥ निखिलेषु गुणेषु चित्रता ते मनसो वै

भवमद्भुतं तवैव ॥ न च ते परतः प्रमाणं भावस्तदपि न्यायनिविष्ट
तातिचित्रं ॥ ८० ॥ सीमां सकोमलीयो यमन्यथाशक्तिमान्कथं ॥
नैय्यायिकोपि स्यादेव परशक्तैस्तरुणैर्दनात् ॥ ८१ ॥ नमिथ्या
वादस्तेन च विगुणचर्चा स्वभिरतिर्नवावाच्यं किंचिद्वचसि नम
नाड्यायि निमतिः ॥ तथाप्येतच्चित्रं यदस्मिजगतीजानिरधुना
त्वमेवैकोलोकैर्निगमपरभागार्थनिपुणः ॥ ८२ ॥ एकं वस्तु यद
स्ति विश्वजनतानंदप्रभोदात्मकं सत्यं तत्त्वमसीति वाक्यमखि
लंत्येव विश्राम्यति ॥ त्वामाकर्ण्य न किंचिदन्यदवनी शृंगारभो
सन्मते त्वय्यासे जनकादिकीर्त्तिजनके किं ज्ञानमीमांसया ॥ ८३
॥ त्वद्वाप्येषु यमो जयेषु नियमो पाते स्थिरं चासनं भ्रांतौ श्वास
विनिग्रहो गुणगणे प्रत्याहृतिः श्रीमतः ॥ ध्यानं शूलिनिधारणा च
धरणे धर्मसमाधिर्यतस्तन्निर्विण्णत्वादः किमीश्वरपरे वांछेति पा
ते जले ॥ ८४ ॥ नानन्वयस्तेन च ते विरोधोऽलंकारकोटौ तव नोप
मापि ॥ क्षितीश नो ते विषमं च किंचित्साहित्यसौहित्यनिधिस्त
थापि ॥ ८५ ॥ प्रामाण्यं परतो न शक्तिगणनासादृश्यलोपः सदा
कार्यं चेश्वरकर्तृनन्वनुमितौ ज्ञानं विशिष्टात्मकं ॥ सर्वं न्यायन
यानुसायिविबुधे चैतन्यनाशोपमान्नश्येत्तन्मणिपालभूपभव
तो नैयायिकत्वं कुतः ॥ ८६ ॥ दृष्टं तो न तवास्ति वाचिनचते संदेह
लेशः क्वचिद्वाजोक्तिर्न कदापि शास्त्रकलने नैवानुमानेरुचिः ॥
सामान्यं च विशेषवचमनुषेनाक्षेपबुद्धिर्मना कूल्याघातोपि न वा
मुरवेप्यथ कथं साहित्यतर्कज्ञता ॥ ८७ ॥ नित्यं वृद्धिमुपैषि संकल
यसे सर्वाः कलाः सर्वदा सानंदं कुमुदाकरं वितलुषेनास्ते कलंकस्त
वा ॥ सर्वाशाः परिपूरयन् समुदयं धत्ते निशं सर्वतो न श्रीवाजवहा
दुरेदन्पते च द्वाधिकस्त्वं कथं ॥ ८८ ॥ मेघो भाति जले न गौस्तपय
ताविद्वन्मुखं भाषया तारुण्येन च कामिनीमधुरया वाण्यापिक
खंजलात् ॥ मालिन्यान्नयनं श्रिया च सदने तांबूलरागान्मुखं ब्र
ह्मांडं सकलं त्वयानरपते भाति स्म चित्रं महत् ॥ ८९ ॥ इति श्री

बृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां विशिष्टराजवर्णनपरिच्छेदः
अथराजवर्णनं

भवत्तुरगनिष्ठुरक्षरदृढव्रतेराचिताक्षणात्समरविच्युतप्रतिनृ
पालुचेलान्विता॥ इयं रणधराभवद्विरददानधाराजलैः किसुत्र
णतले पितं वसनपटुयासिंचति॥ १॥ कृपापाकरिणानलं रुधिरनी
रपूरच्छताजताव्रतसिं कुलं भटतिमिगिलैराकुलं॥ प्रमथ्यसम
राणं वं वरमकर्षिलक्ष्मीस्त्वयाविधायमदमंथरं मथनमंदरं सिंधु
॥ २॥ कोदंडं न ददाति देव भवते कोदंडमातन्वते को नारातिसुपेति
पारमुदधेः को नारुणे लोचने॥ काकुंजांतरमेत्यचैरतरुणी काकुं
नवाभाषते राजनार्जतिवारणे तव पुनः को वारणे वर्ततां॥ ३॥ क
रवारिरुहेण संधुना नेतरवारिं नृपतौ मुकुंददेवे॥ वरयेत्यमरा
वती तरुण्यप्रथमं कांचनपारिजातमालाः॥ ४॥ युष्मद्दोदंडमं
डुत्पवनमि तरणचंडकोदंडदंडोन्मुक्तेषु च्छिन्नमूर्च्छत्यति
नृपतिभुजाखंडमुंडाचकीर्णा॥ गायन्त्यत्यवलाद्रजनिचर
धूदत्ततलैः करालैर्वतालैरदृष्टासप्रकटितदृशनैर्युद्धभूर्भोति
भीम॥ ५॥ रक्तं नक्तं च रौघः पिवति च वमति ग्रस्तकुंतः शकुंतः क्रव्यं
नव्यं गृहीत्वा प्रपादति मुदितो मत्तवेनालवालः॥ कीदृत्प्रीडम
स्मिन्नधिरमधुवशात्पूतना नूतनांगी योगिन्यो मांसमेदप्रमुदि
तमनसः शूरशक्तिं स्तुवंति॥ ६॥ स्पष्टा कृष्णसि विष्टोत्कटकरदि
सटाकुंभकूटावदांतर्निर्गृतास्तूकृतदिन्यास्तटनिकटरत्नोण
पादादुहासा॥ श्रीभोजत्वद्रणश्माक्षतभटविक्रोरः स्थलत्रोट
कुप्यद्भुधोद्यन्नोदिकोदिकप्रकटचटचटाशब्दोद्भाभवद्राकु॥ ७॥

अथारिपलायनं

अथाक्षीन्मोले कामयमयमुदन्वतमतरद्विशल्यं सोमित्रेरयसु
पनिनायौषधिवनं॥ इति स्मारं स्मारं त्वदरिनगरीभिन्निलिखित
हचूमंतंदनैर्दशतिकुपितो राक्षसगणः॥ १॥ कस्यापि॥ राजचान
सुतानपाठयति मां देव्योपितूष्णीं स्थिताकुब्जे भोजय मांकुमार

सचिवैर्नाद्यापि किं भुज्यते ॥ इत्यं राजशुकस्तवारिभवने मुक्तो ध्व
 गैः पंजराच्चित्रस्थानिविलोक्य भूयः कलभावेकैकमाभाषते ॥ २॥
 कस्यापि ॥ कुरुवककरायातकीडासुखेन वियुज्यसे वकुलविव
 पिन्मर्तव्यं ते सुखासवसेवनं ॥ चरणघटनावेधोपास्यस्मशो
 कसशोकतामिति निजपुरत्यागे यस्य द्विषांजगदुस्त्रियः ॥ ३ ॥
 रत्नाकरस्य ॥ कामंत्यः सतकोमलांगुलिगलद्रक्ताः सदर्भाः स्य
 लीः पादैः पातितयावकैरिव गलद्वाष्पांबुधौतानताः ॥ भीता भ
 र्त्तकरावलंबितकरास्त्वद्वैरिनार्यो धुनादावाग्निं परितो भ्रमंति
 पुनरप्युद्यद्दिवाहाइव ॥ ४ ॥ कस्यापि ॥ क्षणं कांतारागप्रसर
 विलसन्मानसरतिः क्षणं शालोत्सेगं द्विजकुलरवाकृष्टहृदयः
 ॥ क्षणं पत्रध्वानश्रुतिपुलकितो यद्वयभराद्दसन्मासोरण्ये रिपु
 रवनपालस्थितिमिव ॥ ५ ॥ वैद्यभानुपंडितस्य ॥ तन्वीमुज्झि
 तभूषणंकलगिरंरोमोज्जमं बिभ्रतीं देपंतीं व्रणिताधरां विवस
 नां सीत्कारमातन्वतीं ॥ दोर्भां चंडतुषारपातसभयमालिङ्ग्य
 कंठे भृशं स्वांमूर्तिं दयितामिवातिरसिकां त्वद्विद्विषः शेरते ॥ ६ ॥
 यातीतः पांथपंथाव्रजति ननु कथं स्थावरं वर्त्ममुग्धेमार्गं पृच्छा
 मिपृच्छस्थितमिदमिह ते विस्मृतं वीक्ष्य नेत्रे ॥ अध्वानं ब्रूयते
 तध्वनिभवति वचश्चित्रमुद्दामनेत्रादृश्यं नेदावमूढापथि पथि
 कविटैस्त्वद्विषां नाथनार्यः ॥ ७ ॥ भूसंपर्करजोनिपातमलिनाः स्व
 स्माद्गृहात्प्रच्युताः सामान्यैरपि जंतुभिः करतलैर्निःशेषमालिङ्गि
 ताः ॥ संलग्नाः क्वचिदेकतामुपगताः कापि प्रबुद्धाः क्वचित्ससाः
 कापि चसारवत्यतिगृहं राजस्तवारिस्त्रियः ॥ ८ ॥ सालकामानय
 तापि सालकाननवर्जिता ॥ हारावरुद्धकंठापि विहारारिव धूस्त
 व ॥ ९ ॥ स्वांते सीमंतरत्ने मरुतिनिहते हेमतातंकपत्रेलुसायं
 मेखलायां कणिकमणितुलाकोटियुग्मे गृहीते ॥ शोणं विबोष्टकां
 त्यात्वदरिमृगदृशमित्वरीणामरण्ये राजनृगं जाफलानां स्व
 जइति शबरानैव हारं हरंति ॥ १० ॥ केषामप्येते ॥ कर्षद्भिः सिच

यांचलान्यतिरसात्कुर्वद्भिरालिङ्गनं गृह्णानैकचमालिहस्त्रि
 धरं विभामसद्विक्रमैः ॥ प्रत्यहोपि भवद्भिरोपि नृपतेरन्तःपुराणा
 महोधिकृकृष्टं विदपैर्विदैरिव वने किं नामनो चेष्टितं ॥ ११॥ धन
 ददेवानां ॥ त्वहैरिणो वीरपलायितस्य प्रकाशयन्नक्तमरण्यः
 मार्गान् ॥ कृशानुरासीदभिनन्दनीयस्तु गेषु लङ्गे निजमंदरेषु
 ॥ १२॥ राजनृहिषस्तैभ्यविद्रुतस्य भालस्थलं कंदकिनो वनो
 तम् ॥ अद्यापि किं वानुभविष्यतीति विपादयन् द्रुमिवाक्षराणि
 ॥ १३॥ स्नाताः प्रावृषिवारिबाहूपटलैः प्रोहूतदूर्वाकुरव्याजेना
 च कुशाः प्रणालसलिलैर्दत्त्वा निवापांजलीन् ॥ प्रोसात्तस्तव वि
 द्विषोपरिपतत्कुड्यस्य पिण्डस्थलात्कुर्वन्ति प्रतिवासरं निजपति
 प्रेताय पिण्डक्रियाः ॥ १४॥ केषामप्येते ॥ मौलिमानविधिं विना न
 मयितुं हारं स्वयं गुंफितुं निर्यातुं दधितस्य पाणि कमलच्छायां
 विनावर्त्मनि ॥ निद्रातुं च विनांकपालिशयनं द्रष्टुं च शून्यादिः
 सरव्यात्त्वत्यतिवीरनीरजमुखीसाकूतमध्याप्यते ॥ १५॥ अये
 नावस्तातः कगतइति यद्वैरिशिशुनादरीगेहेलीनानिभृतमि
 हपृष्टास्वजननी ॥ करेणास्यं तस्य द्रुतमथ निरुध्यान्कसूतपा
 विनिश्चस्यस्फारं शिवशिवदृशोद्योत्तरयति ॥ १६॥ अलसभुजल
 ताभिर्नादतो नागरीभिर्भवनदमनकानां नातिथिर्वावभूव ॥ त
 दरिनगरमध्ये संचरन् चैत्रजन्मा जरद्वजगरयोतः स्त्रीयते गंध
 बाहः ॥ १७॥ त्वहैरिभवनलिरितां सीतामाहर्तुमुद्धृत्या ॥ कोण
 कपिमंडलयोः शिवशिवभूयो भवन्ति संरंभाः ॥ १८॥ हस्तीप
 न्यः स्फटिकघटितेभित्तिभागे स्वबिंबे दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिगजइति
 त्वद्विषां मंदिरेषु ॥ दंताघाताद्वलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो
 मंदं मंदं स्पृशतिकरिणी शंकया विक्रमार्क ॥ १९॥ मुखे हाराव
 त्तिर्नयनयुगले कंकणभरो नितं वेपत्राली सनिलकमभूत्याणि
 युगलं ॥ अरण्ये श्रीकर्णत्वदरियुवतीनां विधिवशाद्पूर्वो यं भू
 षाविधिरहहज्जनः किमधुना ॥ २०॥ रिंजानैर्मंजरीतिस्तनकल

शयुगं चुंबितं चंचरी कैस्त आसोल्लासलोलाः किं सलयमनसा पाण
 यः कीरदृष्टः ॥ तल्लोपाया लपंत्यः पिकनिनदधिपाताडिताः का
 कलो कैरित्यं राजेद्रसिंहत्वदरिमृगदृशो नाप्यरण्यं शरण्यं ॥ २१
 प्राप्ता स्त्रासासिपासातिशयमुपगताः पालुमारण्यमंभोयुष्म
 द्विद्वेषियोषाः श्वसितसमुदयैस्तत्तदीयैरशोषि ॥ एतत्संवी
 द्यमूर्च्छानिपतिततनवो नैव जीवेयुरेताश्चिंतोपेताः श्वयेनि
 जनयनजलैः पल्लवं पूरयेयुः ॥ २२ ॥ गंधारागुप्तादारास्त्वयि च
 लतिगलह्राष्यधाराविहारागरासास्त्वगाराः क्षितिपकुलम
 नेर्गुर्जराजर्जराः ॥ तैलंगास्त्यक्तलिंगास्त्रिभुवनतिलकक्रियदंगाः
 कलिंगामोरंगा मुक्तरंगा सपदिसमभवन् वीरगंगाविहंगाः ॥
 ॥ २३ ॥ वीरत्वद्वैरिदारागहनगिरिगुहागच्छरांतस्तमिस्त्वत्त्रा
 साद्रुह्यचासादरकलितहृदोयद्यदेवप्रपन्नाः ॥ तत्तज्ज्योत्स
 त्नायमानंधरणिपरिवृद्धप्रेक्ष्ययुष्मद्यशोभिः सद्यो मोहांधका
 रानुसरणशरणावासरान्वाहयन्ति ॥ २४ ॥ वीरश्रीक्षोणिपाल
 त्वदहितभवेनेसंचरंतीकिरातीकीर्णान्यालोक्यरत्नान्युरुतर
 खदिरांगारशंकानिलांगी ॥ मुक्ताश्रीखंडरवेडंतदुपरिमुकुली
 भूतनेत्राधमंतीश्चासामोदानुयातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशंकावि
 भर्त्ति ॥ २५ ॥ त्वदरिनुपतिमाशावाससंधूलिधाराधवलमहहभि
 स्तुवीस्यभर्गभ्रमेण ॥ सुरभिरुदधिवेलाकाननंगाहमानोदिश
 तिकुसुमवाणंदूरतो निर्गमाय ॥ २६ ॥ घ्रातंतालफलाशयास्तन
 तटंबिंबभ्रमेणाधरोदृष्टः पाकविदीर्णदाडिमधियालीढाः स्फुरंतो
 रदाः ॥ भ्राम्यंतीभ्रमनिस्पृहानुविपिनं त्वद्वैरिसीमंतिनीनिद्राणा
 मुहुराहतामुहुरपिक्षिप्ता चशाखामृगैः ॥ २७ ॥ वीरसिंहारिनारी
 णामंजनाक्ताश्रुचिंदवः ॥ उरोजेपतितारेजुः सरोजेमधुपाडव ॥
 ॥ २८ ॥ अनारतपरिस्त्रवलन्नयनवारिधाराशतप्रवृद्धपथनिम्न
 गासलिलरुद्धयानोद्यमा ॥ त्वदीयरिपुकामिनी बहुविदेशमानै
 षिणीविनिंदतिवलंदशागुरुकृपाश्लुषंप्रावृषं ॥ २९ ॥ सालकानन

युक्तापिसालकाननवर्जिता॥ हारावरुद्धकंठापिविहारारिवधू-
स्तव॥ ३०॥ स्वकांतदवकांतारो यद्वैरिसुदृशमभूत्॥ जघनस्त-
नमुच्चैर्योज्यलिरवत्कटकैर्नरैः॥ ३१॥ कीर्त्यापारंप्रयांत्थावरम-
मचरमंलमितेनप्रतापादधीनांशोषवार्तास्वसदसिनिभृतकेन
चित्कापिलीलां॥ लक्ष्म्याकोशेहिनासौवरमसिसुधयाकामधे-
न्याकटाक्षेकोपेक्षेडेनशश्वद्वाशशिचशशिनावारिणाहारिनेत्रे
॥ ३२॥ एतद्गीतारिनारीगिरिविलविगलह्रासरानिष्यतेतीसंकी-
डाहंसमोहग्रहिलशिशुभृशप्रार्थितोन्निद्रचंद्रा॥ आक्रंदद्वुरिय-
त्तत्तयनतलमिलच्चंद्रहंसावुचिंबप्रत्यासत्तिप्रवृष्यत्तनयविह-
सितैराश्वसीन्यश्वसीश्व॥ ३३॥ अपर्णेयंभूभृद्वनमटतिवलकां-
वरधराजटाक्षोदिग्वासाःशिरवरिणिशिबोयंनिबसति॥ इनिभ्रां-
त्यान्योन्यंक्षणमिलितयोःक्षोणितिलकहिषदंपत्योस्तेशिवशि-
शिवंतिप्रणतयः॥ ३४॥ मृगःप्रमीललोचनःपिकःकृतोक्तिमोच-
नःश्रितानतिःकृताततिर्मरालिकासवलङ्गतिः॥ निरीक्ष्यतेलस-
न्मनेरुमल्लशाहभूपतेतवारिकामिनीवृथाद्रुतंदुताटवीयथा॥
॥ ३५॥ पलायिता तवारिवामलोचनायदातदापुल्लिंदनायकैःसु-
लिप्तकालकूटसायकैः॥ विहायनासिकासुमौक्तिकंस्त्रजंचमौक्ति-
कींविलुंठिताःपुमर्थपंचमेहमल्लभूपते॥ ३६॥ आदायादायमुक्ता-
स्तदनुशिरिवधियादायमाणिक्यसर्वधूमभ्रांतिवहंत्यःस्ववदनक-
मला मोदलुब्धालिदं॥ पक्तुंभिल्यःप्रवृत्ताःसरभसमसकृद्यद्वि-
षत्पत्तनेषुभ्रूमःकिंकीर्त्तिपूरंधवलितवस्तुधंमल्लशाहस्यतस्य॥
॥ ३७॥ इतिश्रीरुहच्छार्द्धधरविरचितायांप० अरिपलायनपरिच्छेदः

अथप्रतापवर्णनं

अत्युत्तौयदिनप्रकुप्यसिमृषावादंतचेन्नन्यसेतस्मोद्रुतदर्शने
नरसनाकेषांनकंडूयते॥ देवत्वत्तरुणप्रतापदहनज्वालावलीशो-
षिताःसर्ववारिधयस्तवारिवनितानेत्रांबुभिःपूरिताः॥ १॥ क्षोणी-
कामनिजामशाहभवतःप्रौढैःप्रतापानलैर्द्रागेवद्रवरूपतामुप

गतेचामीकराणांचये॥ अथयद्वा सवधामधोरणिमुहुर्मज्जद्ब्रह्म
 ग्रामणिन्नस्यत्कामिनिनिःपतद्वनितलं मेरोः समुन्मीलति॥ २॥
 कीर्तौ ज्यातिमवेत्यवैरिवनिताया ष्योदधेः साधनादुत्तुंगे पृथिवी
 वीभुजां परिबृढेशश्वद्विपक्षे स्थितं॥ सर्वस्मापतिमौलिमेडुनम
 णेश्रीरामचंद्रप्रभोचित्रं पश्यतव प्रतापदहनं जानंति सत्तार्कि
 काः॥ ३॥ प्रत्यर्थि वामनयनानयनां बुधैः सद्यः स्वलद्वहलक
 ज्जलजालनीलैः॥ पुष्पत्वतापतपनस्तपनाद्यवीयानारभ्यते
 यदमुनायमुना सहस्रं॥ ४॥ लंकाधामनिवीरभानुवृपतेः प्रेक्ष्य
 प्रतापोदयं प्रत्यागारमधीरनीरजदृशो भूयो हुताशम्रमात्॥
 सुभ्यद्वाणि विधूतपाणि विगलन्मुक्तामणिप्रस्वलद्वाष्पश्चे
 णिविलोलवेणिदयितं कंठस्थले विभ्रति॥ ५॥ मार्तेडमंडल
 समं भवतः प्रतापं ये वर्णयेति न हिते कवयः प्रवीणाः॥ अंभो
 निधौ विलयमेति परं मतंगः प्रारं प्रयाति जलधेस्तु तव प्रतापः
 ॥ ६॥ श्रीमहीराधिवीरपृथुतरमहसस्त्वत्प्रतापाग्नि कीलान्छु
 त्वाब्धेः शोषवार्ता शरणमनुगतः कुत्रचित्कश्चिदेव॥ चंद्रः को
 त्यं संधास्ये त्रिदशतरुवरः पाणिपद्मे च कोशे लक्ष्मीस्वेडं च को
 पे जलधरकुसुमं वैरि कोतादृगंते॥ ७॥ त्वत्प्रतापस्य भानोश्च अं
 तरं महदंतरं॥ सच्छत्रानूबाधते पूर्वे चिच्छत्रान्बाधते परः॥ ८॥

अथ कीर्तिवर्णनम्

चंद्रं चंद्रार्धचूडं चतुर्दधिचयं चंद्रिकां चंद्रकोतं चार्धगीलोचनां
 तंच मरसहचरी बालभारोच्चयंच॥ खर्वी कुर्वंति दर्वी किरतिरु
 कमपि ध्वस्तगुर्वीति भाति स्वर्वीथिप्रस्थितारेदलयति गृहिणी
 त्वद्यशस्तोमसोमाः॥ १॥ इदं निंदति चंदनं न सहते विद्वेष्टि पंके
 रुहं हारं भारमवेति नैव कुरुते कर्पूरपूरे मनः॥ स्वर्गे गामवगाहते
 हिमगिरिं गाढं समाहिं गते त्वत्कीर्तिर्विरहातुरे वनमना गोकत्रवि
 श्राम्यति॥ २॥ कीर्तिस्ते धनिकाधनं मधुरिमा तस्याधमर्णा सु
 धासीतां शुः प्रतिभूस्तदर्थं न कुरुते सैषा दिवं धावति॥ सालीनात्

ववाचिवीरनृपतेचंद्रो निरंघ्रिध्वनिःशंकातंकभृदंशुकावततनु
नक्तं परिभ्राम्यति॥३॥ धीरक्षीरसमुद्रसांद्रलहरीलावण्य
लक्ष्मीजुषस्त्वत्कीर्तेस्तुलनांमृगांकमलिनोदत्तांकथंचंद्रमाः॥
स्यादेतत्त्वदराति सौधशिरवरप्रोद्धतदूर्वांकुरग्रासव्यग्रमतिःप
तेवदिपुनस्तस्यांकशायीमृगः॥४॥ रजेतिस्मृणादाकरंविजय
तेदानौरुलक्ष्मीरितिस्वर्नांगंबहुवाहिनीपतिरितिक्षीरोदमा
स्कंदति॥दुर्गाधीशइतिस्फुटंपुररिपुंविद्वेष्टिभोगोद्धतश्रीरित्य
हतिवास्तुकिंस्वयशसादिह्रींद्रचूडामणिः॥५॥ मन्थेरण्येकु
लगिरिगुहागच्छरेपर्यटंतीविह्लादभैःकिमपिचरणेवीरवर्धस्य
कीर्तिः॥इंदौकुंदेकुसुदमुकुलेचामरेचंदनेवादत्वादत्वामृदुनि
पुरतःपादमेषाप्रयाति॥६॥ यस्यसोणिपतेर्विहायसिषशोराशो
चमत्कुर्वतिद्राक्कूर्पूररजोभ्रमेणवणिजोवीथीमुपस्कुर्वते॥चं
चुंचंचलयतिचंद्रकिरणभ्रांत्याचकोराःपयोबुध्याव्योम्निनियो
जयतिकलशीमानीयवामभ्रुवः॥७॥ कूर्पूरादपिकेतकादपितल
कुंदादपिस्वर्नदीकल्लोलादपिकैरवादपिचलत्कोतादृगंतादपि॥
दूरोन्मुक्तकलंकशंकरशिरःशीतांशुरखंडादपिश्वेताभिस्तक्की
र्तिभिर्धवलितसप्तार्णवामेदिनी॥८॥ विद्वद्भोह्योगरिष्ठप्रतिभदर
मनश्रीनिजामप्रतीमःकृत्वात्वत्कीर्तिगाथांवहतिगणविधिंपद्म
योनिःकठिन्या॥वक्रालेरवागुरूणाममृतकरकलांकंचुमल्लीमरा
लाःशुक्लालेरवामधूनांवि सभुजगनभोनिम्नगादंतिदेताः॥९॥
त्वत्कीर्तिमौक्तिकफलानिगुणैस्त्वदीयैःसंदर्भितुंत्वदपि वामदृ
शःप्रवृत्ताः॥नांतोगुणेषुनचकीर्तिपुरंध्रलेशोहारोनजातदूति
ताश्चमिथोहसंति॥१०॥ देवत्वद्यशसासदासुमहसागीर्वाण
वृंदेखिलेशंभोर्भावमवापितेतुसहसायत्कौतुकंतच्छृणु॥सा
कूनाःसकुतूहलास्तचलिताःसोत्कंठिताःसाद्रुताःसाशंकाश्च
मुहुर्मुहुर्मधुरिपोलक्ष्म्यादृशःपातिताः॥११॥ किंशीतांशुमरीचयः
किमुसुरस्नोतस्विनीवीचयःकिंवाकेनकसूचयःकिमथवाचंद्रोप

लानांचयः ॥ इत्थंजातकुतूहलाभिरभितःसानंदमालोकिताःकां
 ताभिस्त्रिदिवौकसांदिशिदिशिऋतुंति यत्कीर्तयः ॥ १२ ॥ क्षीरोदी
 यंतिसद्यः सकलजलधयो वासुकीयंति नागाः कैलासीयंति
 शैलादिचिचदिविषदः शंकरीयंतिसेर्व। पौष्पाकीणैसमंतात्प्रस
 रतिनितरां देवकीर्तिप्रताने सद्योषाकाचभूषास्तदपि न सहसा
 मौक्तिकीयंति सद्यः ॥ १३ ॥ वापीपातालमूलंजलमुरगनदीक
 च्छपः स्वच्छकंदः शेषोनालंदलानां विततिरपि फणाः कर्णिका
 शैवशैलः ॥ तारास्तारापरागामधचमधमनीकेसरादंतिदेता
 त्स्त्रिंस्त्वत्कीर्तिपद्मे भ्रमतिमधुकरः शर्वरीसार्वभौमः ॥ १४ ॥
 अनुक्षणमनुक्षणं क्षितिपरस्यमाणा त्वया प्रयाति विदिशो दश
 प्रबलकीर्तिरेकाकिनी ॥ इयं नियतमर्थिषु प्रतिदिनं वितीर्णो रसा
 जहाति न तवांतिकं हितयमेतदत्यद्भुतं ॥ १५ ॥ पृथ्वीपते शुभम
 ते भवतो भवस्य ब्रूमो वयं सुयशसा कियदंतरं वा ॥ गौरीचकार
 गिरिशो निजमर्धमेगं गौरीकृतं तु भवतां भुवनं समस्तं ॥ १६ ॥ ए
 कादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचिनीं मत्वा ॥ राघवनृपतवयश
 सादशापि गौरीकृता हरितः ॥ १७ ॥ त्वत्कीर्तिराजहं स्या वैरिवधू
 वदनभाजनस्थमपि ॥ पीतं हासक्षीरं व्यक्तीकृतमश्रुनीरं च ॥ १८ ॥
 अंतःसंतोषवाच्यैः स्थगयति न दशस्ताभिराकर्णयिष्यं नं गे नान
 स्तिरोमारचयति पुलकश्रेणिमानंदकंदा ॥ नक्षोणी भंगभीरुः
 कलयति च शिरः कंपनं तन्मविद्वाः शृण्वन्नेतस्य कीर्तीः कथमुर
 गपतिः प्रीतिमा विष्करोति ॥ १९ ॥ समुन्नतघनस्तनस्तव कुंचितं
 वीफल कण्ठधरवीणया विबुधलोकवामभुवा ॥ त्वदीयमुप
 गीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्तुषारकरकंदलीकिरणपूरगौरं यशः
 ॥ २० ॥

अथ कीर्तिप्रतापो

गुणाधारे गौरे यशसि परिपूर्णे विलसति प्रतापो वाभिन्नान्दहति
 तव भूमीं द्रुतिलक ॥ न वै वदन्त्याणीत्यकथयदहो मूढतमधी
 श्वनुधाते जेपि न्यभजत कणादः कथमसौ ॥ १ ॥ कीर्त्योस्य चंद्रक

रकोमलयातिशतश्रृंगं न चार्ककिरणप्रतिमप्रतापैः॥ प्रयामद्यु
तिद्विषदकीर्तिमयी - भिरित्यंचित्रंतदांवरमराजतदिग्वधूनां
॥२॥ स्थितिपकिमपिचित्रं जागरुकेपियुष्मद्यशसिशशिकदंबेतल
तापैः केविंबे॥ नयनकुवलयानित्वद्विषत्कामिनीनामपि
चवदनपद्मान्याश्रुयत्संकुचंति॥ ३॥ इतिकीर्तिप्रतापैः॥ ४॥

अथमृगया

मेदश्चेदरुशोदरं लघुभवत्युत्थानयोग्यं वपुःसत्त्वानामपिल
स्यतेविरुतिमच्चित्तं भयक्रोपयोः॥ उत्कर्षः सचधन्विनां यद्वि
वः सिध्यंतिलस्येचलेभिद्यैवव्यसनं वदंति मृगयामीदृगि
नोदः कुतः॥ १॥ चंद्रोनेन कलंकितो बतवने रामोऽमुनावेचितः
किंचानेन कुलांगनानयनयोर्लावण्यलक्ष्मीर्हता॥ शस्यानाम
भिषासकस्य भवतः श्रीरुद्रचंद्रप्रभोतन्मन्ये हरिणस्य हंत हन
नायारवेदकोपक्रमः॥ २॥ शंकुव्याकीर्णं रंकुद्रुतनिशितशरसु
ष्णदिव्यंतरक्षत्वाघोषक्षब्धकंठीरवरवचकितव्यस्तमातंग
यूथं॥ खड्गव्यालूनकंठंतुमुलकलकलप्रोतकूजच्छकुंतं भल्ल
ध्वस्ताच्छ-----भल्लं वनभुवि मृगयाकर्म तेन प्रते
ने॥ ३॥ निहतनिहततूणं धत्तधत्तत्वरभिर्मिलतमिलतकेके
कुत्रकुत्रप्रयांति॥ इतइतइतएतेयांति यांतीत्यरण्यादतुलकल
कलश्रीः सर्वतः प्रादुरासीत्॥ ४॥ हरिण्य हरिणग्राममाचक्राम
हताशनः इंद्रोः क्रोडमृगंधर्तुमिव धूमोनभोग्यो ॥ ५॥ इति॥

अथ राजसेवकः

ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोको र्थतः सेवते तंगच्छंत्यनुयेविप
तिषु पुनस्ततस्त्यतिष्ठाशया॥ भर्तुर्ये प्रलयेपि पूर्वसुकृता संगे न
निःसंगया भक्त्या कार्यधुरं वहंति कृतिनस्तो दुर्लभास्तादृशाः॥ १॥
अप्राप्तेन चकारेण च गुणः स्याद्वक्तियुक्तेन कः प्रज्ञाविक्रमशा
लिनोपि हि भवेत्किं भक्तिहीनात्फलं॥ प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदितापे
षांगुणाभूपतेनेभृत्यान्पतेः कलत्रमितरे संपत्कचापत्सुच॥ २॥

अथराजयात्रावर्णनं

श्रीमद्दीरमहीमहेन्द्रभवतः प्रस्थानकालोद्भवहृदित्रध्वनिभी त
 भानुहरयोद्वागंवरं प्रागमन् ॥ तस्मिन्नेवमुपद्रवे किल विपर्यस्तं
 समस्तरवेयुग्याः सप्तरथांगमेकमपदं सूतश्चिरादुद्भूतः ॥ १ ॥
 त्वयि प्रचलति प्रभो तुरगवत्त्वा ना सुसु-
 रन्ध्रा बलयधूलिभिः सकलमेव कीर्णनिभः ॥ दिवाकरहयावली
 निरवलंबसंचारतः अमापनयनाय किं वसुमती यमूर्ध्वगता ॥ २ ॥
 गर्वग्रंथिलगुर्जरज्वरकरः कर्णाटककर्णाटवीदावाग्निर्द्रविडेन्द्रवी
 र्यदलनोगोडेन्द्रनिद्राहरः ॥ हन्वीरप्रमदामदालसलसद्भुन
 र्तनस्तेभनः प्रस्थानेन ववीरडिंडिमचमत्कारः समुज्ज्वलेत् ॥ ३ ॥
 अंगासंजातभंगाद्यनवनवसतिप्राप्तरंगाः कलिंगास्तैलंगाः
 स्वर्गगंगाः भिषवणमतयः शीर्यदंगाश्च वंगाः ॥ लाटाः सिद्ध
 ललाटाः पदगमनदृढास्वासलोलाश्च चोलाजायंते श्रीनि
 जामपृथुरणभवतः प्रौढनिःसाणनादात् ॥ ४ ॥ देवेदिग्विज
 योद्यते धृतधनुः प्रत्यर्षिसीमंतिनीवैधव्यव्रतदायिनिप्रतिदि
 शंकुच्छेपरिश्राम्यति ॥ आस्तामन्यनितं विनीरतिरपि प्राचोनपौ
 ष्यंकरे भर्तुर्धर्तुमदान्मदंधमधुपीनीलीनिचोलंधनुः ॥ ५ ॥ दे
 वत्वद्विजयोद्यमे हरिखुरवातक्षतक्ष्मातलात्प्रोद्यन्नादरजः परा
 गपटलेदिकूचक्रमाक्रामति ॥ अक्ष्णां पेक्तिशतानि निन्दति नि
 जंहस्तद्वयं निन्दति स्वो निन्दत्यनिमेषतां परिपतद्वाष्पांबुधारो
 हरिः ॥ ६ ॥ कांचीकांचीनधत्ते कलयति नदृशाकेलितल्पंकलिं
 गीसिंदूरंदूरएवक्षिपति करतलन्यस्तमांधीपुरंधी ॥ सौराष्ट्री
 मार्दीभूयः सपदिनयनयोरक्ततारक्तिमानं कार्णाटीकर्णिकायां
 मलिनयति मनोमानसिंहप्रयाणे ॥ ७ ॥ हारानाहरदेवचंद्रवद
 नानौचेत्ययोधेस्तटीसंप्रोत्तेत्यिमत्तवारणगणैर्मज्जद्विरासो
 भितं ॥ सिंदूरारुणमंबुमेघपटलीपीतोद्भिस्तं शुक्तिषु स्वल्पैरे
 वदिनैः करिष्यति महीमाता वसुक्ताफलां ॥ ८ ॥ भटत्कटकघोट

कप्रकटटापटंकारवच्चटच्चटदितिस्फुटेस्फुटतिमेदिनीखर्ष
 रं॥ निजामधरणीपतौवलतिकौतुकाडंबरदिदंभुवनमंडलं
 दरदरीदरीदत्यहो॥९॥ युष्मद्वातिजिताजिराजिचरणक्षेप
 क्षतैर्मोहिनीमंझसोणिमवेक्ष्यसिंचतिघनैर्भर्तानदीनांजलैः
 ॥ आशामंडलमुत्कटध्वजपटैर्वातंतनोतिद्रुतंचंचच्चंचलुरे
 णुराश्विनमिवाशीघ्रं दिवं गच्छति॥१०॥ धूर्ताधोरणदेववास
 वकरीपंकेनलिप्तः कथं नीतः स्वर्गतं रंगिणीजलमसौ तत्रा
 स्तिपंकः कुतः॥ सर्वाशाविजयोत्सवंप्रतिकृतोद्योगेधराधी
 श्वरेस्फांयतेकरिकर्णतालपवनोद्भूताश्चभूरेणवः॥११॥ चो
 लीचोलीननुकलयतेगुर्जरीजर्जरांगीभूर्जीक्रांतंविशतिविपि
 नंमालवीमालवीथी॥ नोसंगीतरचयतिमनागंगवंगीकृशां
 गीनांगीरागंरहसितनुतेभूपतेत्वत्पयाणे॥१२॥ दृप्यद्वैरिक
 रींद्रसिंहशरदित्वजैत्रपात्रोद्यमेमेघात्पार्थितमिद्रच्चापमहसा
 विद्युदुचागर्जिते॥ श्यामत्वेनचवृष्टिभिर्धनुषितैरवड्गैश्चभेषी
 रिषोर्वज्रैस्तल्ललाटशोस्थितमतीत्याश्चर्यमाकर्ण्यतां॥१३॥ इ

अथराजनीतिः

राजास्यजगतोवृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसंमतः॥ नयनानंदजनकः शशां
 कइववारिधेः॥१॥ धार्मिकंपालनपरं सम्यक्परपुरंजयं॥ राजा
 नमभिमन्यतेप्रजापतिमिवप्रजाः॥२॥ पर्जन्यइवभूतानामाधा
 रः पृथिवीपतिः विकलेपिहिपर्जन्येजीव्यतेननुभूयते॥३॥ प्र
 जांसंरक्षतिनृपः सावर्धयतिपार्थिवं॥ वर्धनाद्रक्षणंश्रेयस्त
 त्राशन्यत्सदप्यसत्॥४॥ आत्मानंप्रथमंराजाविनयेनोपपा
 दयेत्॥ ततोमात्यांस्ततोभृत्यांस्ततःपुत्रांस्ततःप्रजाः॥५॥ राशि
 धर्मिणिधर्मिष्ठाः पापेपापाः समेसमाः॥ लोकास्तदनुवर्तंतेयथा
 राजातथाप्रजा॥६॥ नृपाणोचनराणांचउभयोस्तत्पमूर्तिता
 ॥ आधिक्यंतुक्षमाधैर्यमाज्ञादानेपराक्रमः॥७॥ सदानुरक्तप्र
 कृतिः प्रजापालनतत्परः॥ विनीतात्मानरपतिर्भूयसींश्रियमधुनै

॥८॥ प्रजा नरं जयेद्यस्तराजारक्षादिभिर्गुणैः॥ अजागलस्तनस्यैव
तस्य राज्ञ्यं निरर्थकं॥९॥ अजामिव प्रजां हन्याद्यो मोहात्पृथिवी
पतिः॥ तस्यैव जायते तृप्तिद्वितीयस्य कथंचन॥१०॥ प्रजापीडन
संतापात्समुद्भूतो ज्ञताशनः॥ राज्ञः कुलं श्रियं प्राणानादध्याविनि
वर्तते॥११॥ यथा बीजांकुरः सूक्ष्मप्रयत्नेनाभिवर्द्धितः॥ फलप्रदो
भवत्काले तद्वल्लोकः स्फुरसितः॥१२॥ हिरण्यधान्यरत्नानि स्त्रियो
वारणवाजिनः॥ तथा न्यदपियत्किंचित्सजाभ्यः स्यान्महीपतेः॥१३॥
॥ उत्तवातान्प्रतिरोपयन्नुक्तमितांश्चिन्वन्लघून्वर्धयन्त्यच्चा न्म
मय न्युशूँश्च लघयन्विभ्लेषयन्संहतान्॥ स्फुट्रात्कण्डकिनो व
हिर्नियमयन्स्वारौपिता न्यालयन्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो रा
जाचिरंतिष्ठति॥१४॥ अकृत्वा निजदेशस्य रक्षो यो विजिगीषते
॥ स नृपः परिधानेन वृतमौलिः पुमानिव॥१५॥ विजिगीषुरिर्मि
त्रं पार्थिवाग्रहोऽथ मध्यमः॥ उदासीनोत्तरांतर्धिरित्येषानृपवैः
स्थितिः॥१६॥ निर्विषोऽपियथासर्पो फणाटोऽपैर्भयंकरः॥ तथा डेव
रवानाजानपरैरभिभूयते॥१७॥ पुष्पैरपिनयोद्धव्यं किंपुनर्निशि
तैश्चरैः॥ जये भवति संदेहः प्रधानपुरुषस्य॥१८॥ भूमिर्मित्रं हि
रण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयं॥ नास्त्येकमपियद्येषां न तु कुर्यात्कथं
चन॥१९॥ साध्वैव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्यं विजानता॥ साम्नासिद्धा
निकार्याणि विक्रिपांति न क्वचित्॥२०॥ न विश्वसेत् मित्रस्य
मित्रस्यापि न विश्वसेत्॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निहं
तति॥२१॥ शपथैः संधितस्यापि न विश्वासं ब्रजे द्विषोः॥ राज्यलो
भाद्यतो वृत्रः शत्रेण शपथैर्हतः॥२२॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा
शत्रुमुद्धरेत्॥ पादलग्नं करस्थेन कंटकेनैव कंटकं॥२३॥ नोपे
क्षितव्यो विद्वद्भिरामयोरिव ज्ञया॥ बन्धिरलोपि संवृद्धः कुरुते
भस्मसाह्वनं॥२४॥ कौर्मसं कोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत्॥
काले काले च मतिमानुत्तिष्ठेत्कृष्णसर्पवत्॥२५॥ तस्माद्भयाद्भिभेत
व्यं यावद्भयमनागतं॥ आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत्॥२६॥

परोपिहितवान्बुधुर्बन्धुरप्यहितः परः ॥ अहितो देहजो व्याधिर्हि
 तमारण्यमौषधं ॥ २७ ॥ यच्छक्यं ग्रसितुं ग्रासं ग्रस्तं परिणमेच्च यत्
 ॥ हितं च परिणामे स्यात्तदधं भूतिमिच्छता ॥ २८ ॥ माता तसाहसं
 कार्षीर्विभवैर्गर्वमागतः ॥ स्वगात्राण्यपि भाराय भवन्ति हि विपर्यये ॥
 ॥ २९ ॥ मात्वं तात बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्बलं जनं ॥ न हि दुर्बलदग्धा
 नां कुले किंचित्प्ररोहति ॥ ३० ॥ याति मिथ्याभिभूतानां पतंत्यश्रूणि
 रोदतां ॥ तानि संतापकान् घ्नति स पुत्रपशुबांधवान् ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणेषु
 च ये शूराः स्त्रीषु जातिषु गोषु च ॥ घृतादिव फलं पक्वं धृतराष्ट्रं पतंति
 ये ॥ ३२ ॥ देवब्रह्मस्वपुष्टानि सैन्यानि पृथिवीपतेः ॥ युद्धकाले विशी
 र्यन्ते सैकते सैतवो यथा ॥ ३३ ॥ प्रणीतश्वा प्रणीतश्च यथाग्निर्देवतं
 महत् ॥ एवं विद्वानविद्वान्श्वब्राह्मणो देवतं परं ॥ ३४ ॥ अदेवं देवतं
 कुप्यद्देवतं वाप्यदेवतं ॥ ब्राह्मणालोकपालांश्च सृजेयुरतिकोपि
 ताः ॥ ३५ ॥ युगे युगे च ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ॥ तेषां निदानकर्त
 व्यायुगरूपा हि वै द्विजाः ॥ ३६ ॥ आक्रम्य ब्राह्मणैर्भुक्तं परिस्तीर्णै
 श्वबांधवैः ॥ गोभिश्च नृपशादूलराजसूयादिशिष्यते ॥ ३७ ॥ गतश्री
 र्गणकान्द्रेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् ॥ गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्म
 णान्द्रेष्टि भारत ॥ ३८ ॥ बुद्धौ कलुषभूतायां विकारे प्रत्यक्षस्थिते ॥
 अनयो नयसंकाशो हृदया न्नापसर्पति ॥ ३९ ॥ न कालः खड्गमुद्य
 म्यशिरः कृतंति कस्यचित् ॥ कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्श
 नं ॥ ४० ॥ जानन्नपि जनो देवात्प्रकरोति विगर्हितं ॥ न कर्म गर्हितं
 लोके कस्यचिद्वोचते कृतं ॥ ४१ ॥ माता तसं पदामग्रमारूढोऽस्मी
 ति विश्वसी ॥ दूरारोहपरिभ्रंशविनिपातोति दारुणः ॥ ४२ ॥ कितवा
 यं प्रशंसंति यं प्रशंसंति चारणाः ॥ यं प्रशंसंति बंधक्यः स पार्थ पुरुषा
 धमः ॥ ४३ ॥ राजानो यं प्रशंसंति यं प्रशंसंति वै द्विजाः ॥ साधवो यं प्र
 शंसंति स पार्थ पुरुषोत्तमः ॥ ४४ ॥ प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यं
 तिसंहताः ॥ गृहीतहस्तं च तस्य वारिधाराद्वारयः ॥ ४५ ॥ बहूना
 मप्यसाराणां समुदायो हि दारुणः ॥ राजा भृत्याः प्रकर्तव्यास्ते हि सर्व

क्रियाक्षमाः॥४६॥ तृणैरावेष्ट्यते रज्जुस्तयानागोहिबध्यते॥ एवं
 ज्ञात्वानरेन्द्रेण भृत्या कार्याविचक्षणाः॥४७॥ कुलीनाः शौर्यसंपन्ना
 भग्नाः शस्त्रसम्प्राहताः॥ महावृष्टिं समुदिता तृणराशिं व्यपोहनत्॥
 ॥४८॥ ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि रंडितोऽपि महीभुजा॥ न चिंतयति यः
 पापं स भृत्योर्होमहीभुजा॥४९॥ यो नाहृतः समभ्येति हारेतिष्ठति स
 र्वदा॥ पृष्टः सत्यं मितं ब्रूते स भृत्योर्होमहीभुजा॥५०॥ सालस्यं मु
 खं रं क्रूरं स्तब्धं व्यसनिनं शठं॥ असंतुष्टं भक्तं च त्यजेद्भृत्यं नरधि
 पः॥५१॥ रिक्ताः कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वलसा भवंति भृत्या ये॥ तेषां
 जलौकसामिव पूर्णानां रिक्ता कार्या॥५२॥ क्रूरं व्यसनिनं लुब्धं
 मप्रगल्भं भयाकुलं॥ मूर्खं मन्याय कर्तारं नाधिपत्येन योजयेत्॥
 ॥५३॥ न यौ गिभिर्विनाराज्यं नास्ति भूयेहि कैवलं॥ तस्मादमी वि
 धातव्यारक्षितव्याः प्रयत्नतः॥५४॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो जप
 होमपरायणः॥ आशीर्वादपरो नित्यमेष राजपुरोहितः॥५५॥
 क्रमागतो हितमतिः सर्वभावपरीक्षकः॥ धीरो यथोक्तवादी च
 एष दूतौ विधीयते॥५६॥ प्रवीणो वाक्पटुर्धीमानस्वामिभक्तश्च
 नित्यशः॥ अलुब्धः सत्यवादी च एष शासनलेखकः॥५७॥ मे
 धावी वाक्पटुर्धीमानं लघुहस्तो जितेन्द्रियः॥ शब्दशास्त्रपरिज्ञा
 ता एष लेखक उच्यते॥५८॥ दृढगिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्
 शिनः॥ समयज्ञः स्वामिभक्तः प्रतीहारः स उच्यते॥५९॥ शूरो रथ
 शास्त्रनिपुणः कृतशास्त्रकर्मासंग्रामकैलिचतुरश्वतुरंगपुक्तः
 ॥ भर्तुर्निदेशवशगोभिमतश्च तं त्रेसेनापतिर्नरपतेर्विजयागमा
 य॥६०॥ काणाः कुलाश्रयं ह्यश्वतथा वृद्धाश्च पंगवः॥ एते स्वांतः
 पुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाभृताः॥६१॥ सिद्धाश्च मिशरा जेदसर्वसा
 धारणास्त्रियः॥ पुरोक्षे च समक्षे च रक्षितव्याः प्रयत्नतः॥६२॥ सू
 द्येभ्योऽपि प्रसंगेभ्यो रक्ष्याना यो हि सर्वदा॥ द्वयोर्हि कुलपोः शाक
 मावहे सुररक्षिताः॥६३॥ महिष्यात्पृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्ष
 याः॥ सुसेस्तुतोपस्करया व्यये चा मुक्तहस्तया॥६४॥ धर्मशास्त्रा

र्थकुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः॥ समाः शत्रौ च मित्रे च नृपतेः स्युः
 सभासदः॥ ६५॥ न सा सभा यत्र न संति वृद्धा वृद्धा न ते ये न भवेति
 धर्मः॥ नासौ धर्मो यत्र नैवास्ति सत्यं न तत्सत्यं यच्छेदेनालुविहं ६६
 सभावानप्रवेष्टव्या वक्तव्येना समंजसं॥ अब्रुवन्विब्रुवन्वापिनरः
 कित्त्विषमश्नुते॥ ६७॥ तस्मात्सभ्यः सभागत्वारगद्वेषविवर्जि-
 तः॥ वचस्तथाविधं ब्रूयाद्यथाननरकं व्रजेत्॥ ६८॥ मातापिता
 गुरुर्भ्राता भार्या पुत्रः पुरोहितः॥ नादं ड्यो नामराज्ञोस्ति स्वधर्म-
 यो नुतिष्ठति॥ ६९॥ अवध्यो ब्राह्मणो बालः स्त्री तपस्वी च रोगवा-
 न्॥ क्रियंते व्यंगता ह्येषां ततो दोषैर्न लिप्यते॥ ७०॥ न तु हन्यान्म
 हीपालो दूतं कस्यां चिदापदि॥ दूतान् हत्वा तु नरकमाविशेत्सचिवैः
 सह॥ ७१॥ विशोधयेन्महीपालो मंत्रिशालामशेषतः॥ अयुक्तो
 नार्हति स्थातुमस्यां मंत्ररहस्यचित्॥ ७२॥ मंत्रतंत्रांतरप्रीतिर्दश
 कालोचितस्थितिः॥ यश्चराद्भिभवेद्भक्तः सोमान्यः पृथिवीपतेः॥
 ७३॥ अंतःसौरैरकुटिलैः सुस्निग्धैः सुपरीक्षितैः॥ मंत्रिभिर्धीर्य
 येराज्यं स्रस्तं भैरिव मंदिरं॥ ७४॥ नरपतिर्हितकर्त्ता द्वेष्यतां याति
 लोके जनपदहितकर्त्ता सुच्यते पार्थिवेन्द्रेः॥ इति महति विवादे व-
 र्तमाने समाने नृपतिर्जनपदानां दुर्लभः कार्यकर्त्ता॥ ७५॥ षट्कर्णो
 भिद्यते मंत्रश्चतुःकर्णः स्थिरो भवेत्॥ द्विकर्णस्य तु मंत्रस्य ब्रह्मा-
 ष्यंतं न गच्छति॥ ७६॥ एकं हन्यान्न बाहन्यादिषु र्मुक्तो धनुष्मता॥
 बुद्धिर्बुद्धिमता युक्ता हंति राज्यां सनायकं॥ ७७॥ न तद्रथैर्न नागैर्न
 नैह यैर्न च पत्तिभिः॥ कार्यं संसिद्धिमन्येति यथा बुध्या प्रसाधितं॥
 ७८॥ दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्मंत्री प्रलयंगतः॥ राज्यमेकश्चकरो
 चैः सुमंत्री चंद्रगुप्तकः॥ ७९॥ अशृण्वन्नापि बोद्धव्यं मंत्रिभिः पृ-
 थीपतिः॥ यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणां विकासतः॥ ८०॥ पृष्टो ब्रूते
 मिते ब्रूते परिणामे सुखावहं॥ मंत्री चेत्सि यवक्ता स्यात्केवलं सरि-
 षुः स्मृतः॥ ८१॥ सुलभाः पुरुषाराजन्स ततं प्रियवादिनः॥ अप्रिय
 स्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः॥ ८२॥ दुर्गाणि राजा कार्याणि

सजलानिदृढानिच॥ द्रव्यमन्त्रं च तेष्वेवस्थापनीयं प्रयत्नतः॥
 ॥८३॥ दुर्गं बहुविधं ज्ञेयं पर्वतस्य जलस्य च॥ प्राकारस्य वनस्या
 पि भूमेरपि भवेत्कचित्॥ ८४॥ नगजानां सहस्रेण न रथैर्नैव वा
 जिनां॥ तथा सिध्यंति कार्याणि यथा दुर्गप्रभावतः॥ ८५॥ विष
 हीनो यथा नागो मदहीनो यथा गजः॥ सर्वेषां पश्यतो याति दुर्गं ही
 नश्च भूयतिः॥ ८६॥ शतमेको हि संधत्ते दुर्गस्थो हि धनुर्धरः॥ त
 स्मा दुर्गं प्रशंसंति नीतिशास्त्रविदो जनाः॥ ८७॥ एकः शतं यो धय
 तै प्राकारस्थो धनुर्धरः॥ शतं सहस्राणि तथा सहस्रं लक्ष्यमेव च
 ॥ ८८॥ त्रिविधाः पुरुषा राजनुत्तमा धर्ममध्यमाः॥ नियोजयेत्तथै
 वै तांस्त्रिविधेष्वपि कर्मसु॥ ८९॥ तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं मर्मज्ञः
 व्यवसायिनः॥ अर्धराज्यं हरं भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते॥ ९०॥ नि
 विशेषं यदाराजा समं भृत्येषु तिष्ठति॥ तत्रोद्यमः समर्थानामुत्सा
 हः परिहीयते॥ ९१॥ प्रसादे निष्फलो यस्य यस्य क्रोधो निरर्थकः
 ॥ न तं भर्तारमिच्छंति पतिं बद्धमिवांगनाः॥ ९२॥ त्यजेत्स्वामिन
 मत्फग्नमत्फग्रात्कृपणं त्यजेत्॥ कृपणाद्विशेषज्ञं तस्माच्च कृ
 तनाशकं॥ ९३॥ अविवेकिनिभूपा लेन श्यंति गुणिनां गुणाः॥ प्रवा
 सरसिके कांते यथा साध्वास्तनो न्वतिः॥ ९४॥ किंशुकं किंशुकः कु
 र्यात्फलितेपि बुभुक्षितः॥ अदातरि समृद्धेपि किंकुर्पुरुषजीवि
 नः॥ ९५॥ सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्यत्कृतं॥ स्वातंत्र्यं
 यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितं॥ ९६॥ वरं वनं फलं भैक्ष्यं वरं भा
 रोपजीवनं॥ पुंसां विवेकहीनानां सेवयानधनार्जनं॥ ९७॥ जीव
 तोपि मृताः पंचव्यासेन परिकीर्तिताः॥ दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्र
 वासी नित्यसेवकः॥ ९८॥ न कश्चिच्चंडकोपा नामात्मीयो नाम भू
 भृतां॥ होतारमपि जुह्वं तं दहत्येव हुताशनः॥ ९९॥ गृध्राकारो
 पि सेव्यः स्याद्दंसाकारैः समासदैः॥ हंसाकारोपि संत्याज्यो गृध्रा
 कारैः समासदैः॥ १००॥ चक्रं सेव्यं नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलो
 नृपः॥ पश्य चक्रस्य माहात्म्यं मृत्पिंडः पात्रतो गतः॥ १०१॥ गंतव्यात्

जसभाद्रष्टव्याराजपूजितालोकाः॥ यद्यपिनभवंत्यर्थास्तथाप्य
नर्थाविनश्यन्ति॥२॥ अत्यासन्नविनाशायदूरतश्चाफलप्रदाः॥
मध्यभावेनसेव्यंतेराजावन्द्गुरुःस्त्रियः॥३॥ आसन्नमेवन्
पतिर्भजतैमनुष्यंविद्याविहीनमकुलीनमसंगतंवा॥ प्रायेणभू
मिपतयःप्रमदालताश्रयःपार्श्वतोभवतितंपरिवेष्टयन्ति॥४॥
यस्मिन्नेवाधिकंचक्षरारोपयतिपार्थिवः॥ कुलीनेवाकुलीने
वासश्रियोभाजनंभवेत्॥५॥ धवलान्पातपत्राणिवाजिनश्चम
नोरमाः॥ सदाभक्ताश्चमातंगाःप्रसन्नेसतिभूपतौ॥६॥ राजा
मातरिदेव्यांचकुमारेमुख्यमन्त्रिणि॥ पुरोहितेप्रतीहारेसमवर्ते
तराजवत्॥७॥ यत्राहवेषुबध्यन्तेसामर्थ्यमपराङ्मुखाः॥ वि
कटैराशुधैर्यान्तिस्वर्गयोगिनोयथा॥८॥ पदानिक्रतुतुल्या
निआहवेष्वनिवर्तिनाः॥ राजासकृत्तमादत्तेहृतानोविपलापिनां
॥९॥ तवाहंवादिनंक्लीबंनिर्हेतिंपरमांगतिं॥ नहन्त्याह्निनिरुत्तं
चयुद्धप्रेक्षणमागतं॥१०॥ द्विजाअपिनगच्छन्तियांगतिंनापियो
गिनः॥ स्वाम्यर्थंसेत्यर्जन्प्राणांस्तंगतिंयातिसेवकः॥११॥ राजा
तुष्टोपिभृत्यानांमानमात्रंप्रयच्छति॥ तेपिसंमानमात्रेणप्राणैः
प्रत्यपकुर्वते॥१२॥ सारासारपरिच्छेत्तास्वामीभृत्यस्यदुर्लभः॥ अ
नुकूलःशुचिर्दक्षःप्रभोर्भृत्योहिदुर्लभः॥१३॥ अतितेजस्वपितृ
पःपानासक्तो नसाधयत्यर्थान्॥ तृणमपिदग्धुमशक्तोवडवाग्निः
संपिवन्नब्धिं॥१४॥ पानभक्षास्तथानार्योभृगयागीतवादिने॥ ए
तानियुक्त्यासेवेतप्रसंगोयत्रवोषवान्॥१५॥ नृपःकामासक्तो ग
णयतिनकार्यंनचहितं यथेष्टंस्वच्छंदश्चरतिक्लिमत्तो गजद्व॥
ततोमानाध्मातःपतति तु यदाशोकगहनेतदामात्येदोषान्क्षप
तिननिजंवेत्यविनयं॥१६॥ गुणवदगुणवद्वाकुर्वताकार्यजातंप
रिणतिरवधायायत्नतःपंडितेन॥ अतिरभसकृतानोकर्मणा
माविपत्तेर्भवतित्वादयदाहीशल्यतुल्योविपाकः॥१७॥ आयाच्चतु
र्थभोगेनव्ययकर्मप्रवर्तयेत्॥ प्रभूततैलरीषोहिचिरंभद्राणिपश्यति॥

॥१८॥ अर्थानामर्जनं कार्यं वर्धनं रक्षणं तथा ॥ भक्ष्यमाणो निरादा
या सुमेरुरपि हीयते ॥१९॥ कर्मणामनसा वाचा च सुषा च चतुर्वि
धं ॥ प्रसादयति लोकं यस्तं लोको नु प्रसीदति ॥२०॥ संभोजनं संक
थनं संप्रश्नो य समागमः ॥ ज्ञातिभिः सह कार्यणि न विरोधः कदा
चन ॥२१॥ संहतिः श्रेयसी राजन्विगुणेष्वपि बंधुषु ॥ तुषेनापि प
रित्यक्तं न प्ररोहंति तंडुलाः ॥२२॥ मृदोः परिभवो नित्यं वैरं तीक्ष्ण
स्य नित्यशः ॥ उत्सृज्यत ह्ययं तस्मान्मध्यां वृत्तिं समाश्रयेत् ॥
॥२३॥ अबुद्धिमाश्रितानां च संतव्यमपराधिनां ॥ न हि सर्वत्र
पांडित्यं सुलभं पुरुषे क्वचित् ॥२४॥ तेजस्विनि समोपेतेनाति
कर्कशमाचरेत् ॥ अतिनिर्मथनादग्निश्चंदनादपि जायते ॥२५॥
किमप्यसाध्यं महतां सिद्धिमेतिलघीयसां ॥ प्रदीपो भूणिहंतध्वां
तंहंति न भानुमान् ॥२६॥ अरावप्युचितं कार्यमातिशयं गृहमा
गते ॥ छेत्तुमप्यागतेच्छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥२७॥ हंतुर्मेषो
पसरति मृगेंद्रः संकुचत्यपि ॥ बुद्धिमेतः सहंते च निधाय तद्दि
किंचन ॥२८॥ ब्रजं निते मूढधियः पराभवं भवंति मायाविषु येन
मायिनः ॥ प्रविश्य हि घ्नंति शठास्तथा विधानं संवृतां गानि शिता
इवेषवः ॥२९॥ कोहं को देशकालौ समविषमगुणाः केरयः केस
हायाः काशक्तिः कोभ्युपायः फलमिह च कियत्कीदृशी दैव
संपत् ॥ संपत्तौ को निबंधः प्रविदितवचनस्योत्तरं किं नु मे स्यादि
त्येवं कार्यसिद्धाववहितमनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥३०॥ स्व
धर्मैराघवश्चैव स्वधर्मैश्च कंठकः ॥ एवं वदंति लोकाश्च यतो ध
र्मस्ततो जयः ॥३१॥ धर्मः प्रागेव चित्यो सच्चि वगतमती सर्वदा
लोकनीयो प्रच्छाद्यो रोषरो गौमृदुकठिनरसौ योजनीयो च
काले ॥ ज्ञेयं लोकानुवृत्तं वरचयनचरैर्मंडलं वीक्ष्यणीयमा
त्मा यत्नेन रक्ष्योरणशिरसि पुनः सोपि नापेक्षणीयः ॥३२॥ क्र
तौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे ॥ प्रि
यासु नाशेषधनेषु बंधुषु धनव्ययस्तेषु न गण्यते बुधैः ॥३३॥

स्वाम्यमात्यश्वराज्यं च कोशो दुर्गवलं सत्तत् ॥ एतावदुच्य
तेराज्यं सत्त्वबुद्धिव्यपाश्रयं ॥ ३४ ॥ संधिविग्रहयानानि संस्थितिः
संश्रयस्तथा ॥ द्वे धीभावश्च भूषा नां षड्गुणाः परिकीर्तिताः ॥ ३५ ॥
उत्साहस्यप्रभोर्मैत्रस्यैवं शक्तित्रयं जगुः ॥ आत्मनः सुहृदश्चै
व तन्मित्रस्योदयास्त्रयः ॥ ३६ ॥ सामदाने भेददंडावित्युपायच
तुष्टयं ॥ हस्त्यश्वरथपादाताः सेनागं स्याच्चतुष्टयं ॥ ३७ ॥ दु
ष्टाविनीतशत्रूणां भयकृद्दंष्ट्रसन्निभं ॥ शस्त्रधारणमौज्यस्यं रक्षा
विद्युद्गहापहं ॥ ३८ ॥ वर्षानिलरजोधर्महिमादीनां निवारणं ॥ रा
ज्यलक्ष्मीगृहं वयं चक्षुष्यं छत्रधारणं ॥ ३९ ॥ चामरं श्रीकरं दिव्यं
राज्यशोभाकरं परं ॥ सिंहासनं सखैश्वर्यकरं लोकानुरंजनं ॥ ४० ॥
सुमनो वररत्नानां धारणं दिव्यरूपकृतं ॥ पापलक्ष्मीप्रशमनं च
दनाद्यनुलेपनं ॥ ४१ ॥ स्नानेनाममनः प्रसादजननंदुःस्वप्नवि
ध्वंसनं शौचस्यायतनं मलापहरणं संवर्धनं तेजसां ॥ रूपोद्यो
तकरं रिपुप्रमथनं कायाग्निसेतीपनं नारीणां च मनोहरं श्रमह
रं स्नानेदं शैते गुणाः ॥ ४२ ॥ तांबूलं मुखरोगनाशि निपुणं संवर्ध
नं तेजसो नित्यं जाठरवह्निदृष्टिजननंदुर्गंधदोषापहं ॥ वक्रा
लंकरणं प्रहर्षजननं विद्वन्प्राग्गणैकमस्यायतनं समुद्रवर्क
रं लक्ष्म्या सखस्यास्पदं ॥ ४३ ॥ देवतातिथिविप्राणां पूजनं पाप
नाशनं ॥ लोकद्वये पिशुभकृद्दानं धर्मयशस्करं ॥ ४४ ॥ सतभू
त्यसुहृदैरिस्वामिसद्गुरुदैवैत ॥ एकैकोत्तरतो वृद्ध्या श्रीकरा
पत्रमूर्धनि ॥ ४५ ॥ मध्ये भानोस्तु माणिक्यं पूर्ववज्रं तु भार्गवै ॥ च
द्रस्य मुक्ता आग्नेयां याम्यां विद्रुमभूमिजे ॥ ४६ ॥ नैर्ऋत्यां राहुगो
मेदं पश्चिमे मेदनीलकं ॥ वायवे केतुं वैदुर्यं पुष्यरागं गुरुत्तरं ॥ ४७
॥ मारकतं बुधेशाने स्यात्पनीयं विचक्षणैः ॥ एतल्लक्षणं सेयुक्ता
मुद्राद्वारिद्वनाशिनी ॥ ४८ ॥ माणिक्यं तरणे स्तथातिविमलमुक्ता
फलं शीतगोर्माह्वयस्य च विद्रुमं मरकतं मौम्यस्य रागोत्तमं ॥ देवे
ज्यस्य च पुष्यरागमुदितं शुक्रस्य वज्रं शने नीलं निर्मलमन्यशै

श्वगदिते गोमेदवैदुर्यके ॥ ४९ ॥ एतेनानाग्रंथान् ॥ ॥ ॥
 राजानं प्रथमं विदेत्तौ भार्याततो धनं ॥ राजन्यसतिलोके स्मिन्
 कुतो भार्या कुतो धनं ॥ ५० ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः
 ॥ विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूषतौ ॥ ५१ ॥ यः कुलाभिजना
 ॥ चारे रतिशब्दः प्रतापवान् ॥ धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी यु
 ज्यते भुवि ॥ ५२ ॥ कथं नाम न स व्यंते यत्नतः परमेश्वरः ॥ अचिरेणै
 व ये लुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ ५३ ॥ सुहृदामुपकारकारणात्
 द्विषतामप्युपकारकारणात् ॥ नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को
 न विभर्ति केवलं ॥ ५४ ॥ बालोऽपि नाऽवमेतव्यो मनुष्य इति भूमि
 पः ॥ महती देवता ह्येषानररूपेण तिष्ठति ॥ ५५ ॥ यस्य प्रसादे पद्मा
 ॥ स्ते विजयश्च पराक्रमे ॥ मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजो मयो हिसः
 ॥ ५६ ॥ यस्मिन्नेवाऽधिकं चक्षुरारोहयति पार्थिवः ॥ सुतेऽमात्ये
 व्युदासीने स लक्ष्म्या ॥ श्रीयते जनः ॥ ५७ ॥ राजन् दुधुसमि यदि क्षि
 तिधेनुमेतो तेनाऽद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण ॥ तस्मिंश्च स
 म्यगनिशं परितुष्यमाणेनानाफलैः फलति कल्पलते वभूमिः ॥
 ॥ ५८ ॥ सत्याऽनृता च परुषा प्रियवादिनी च हिंसा दया लुरपि चा
 र्यपरावदान्या ॥ नित्यव्यया प्रचुरनित्यधना ॥ गमाच वेश्या गने
 व नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ५९ ॥ आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां दानं
 भोगो मित्रसंरक्षणं च ॥ येषामेते षड्गुणान् प्रवृत्ताः कोऽर्थस्तेषां
 पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ६० ॥ राजंस्त्वदर्शने नैव गलंति त्रीणि तत्क्षण
 त् ॥ रिपोः शस्त्रं कवेर्देन्यं नीवी बंधो मृगी दश ॥ ६१ ॥ बहुधाराज्य
 लाभेन यस्तोषस्तव भूषते ॥ बहुधाराऽऽज्यलाभेन सतोषो मम भू
 पते ॥ ६२ ॥ राजसेवामनुष्णाणामसिधाराऽवलेहने ॥ पंचानन परि
 ष्वंगो व्यालीव दनचुंबनं ॥ ६३ ॥ इच्छेद्यस्तस्करं निवस्त्य वनौग
 च्छेत्स राज्ञः सभां कल्याणीं गिरमेव संसदिव देत्कार्यं विदध्यात्कृती
 ॥ अक्लेशात्थनमर्जयेदपि पतेरावर्जयेद्वल्लभान् कुर्वीतो परुर्तिजन
 स्य जनयेत्कस्यापि नाऽपक्रियां ॥ ६४ ॥ अयुक्तं युक्ते वा यदभिहितम

ज्ञेनविभुनास्त्यादेतन्नित्यंजडमपिगुरुतस्थविनुयात्॥विव।
 त्कर्नैस्पृह्यंकथमपिसभायामभिनयेत्स्वकार्यंसंतुष्टेक्षितिभृति
 रहस्येवकथयेत्॥६५॥ सित्यंतिकर्मसुमहत्त्वपियन्नियोज्याः
 संभावनागुणमवेहितमीश्वराणां॥किंप्राःभविष्यदरुणस्तमसां
 वधायतंचेत्सहस्वकिरणोधुरिनाःकरिष्यत्॥६६॥ आलोकांत
 प्रतिहततमोवृत्तिरासांप्रजानांतुल्योद्योगस्तवचसवितुश्चाधि
 कारोमतोनः॥तिष्ठत्येकःक्षणमधिपतिर्ज्योतिषांज्योममध्येषष्ठे
 कालेत्वमपिलभसेदेवविश्रान्तिमन्हः॥६७॥ भुजंगभोगसंक्रांत
 कलत्रंतवमेदिनी॥ अहंकारःपरांकौटिमारोहतिकुतस्तव॥६८
 ॥अचिराःधिष्ठितराज्यःशत्रुःप्रकृतिष्वरूढमूलत्वात्॥नवसंरो
 पणशिथिलस्तरुरिवसूकरःसमुद्धर्तुं॥६९॥ सप्रतिबंधकार्येष
 भुरधिगंतुंसहायवानेव॥दृश्यंतमसिनपश्यतिदीपेनविनासच
 क्षरपि॥७०॥ भोगिनःकंचुकाःसक्ताःक्रूराःकुटिलगामिनः॥सु
 दुष्टामंत्रसाध्याश्चराजानःपद्मगाडव॥७१॥ अकस्माद्योष्टियो
 भक्तमाजन्मपरिसेवितं॥ नव्यंजनेरुचिर्यस्यत्याज्योन्मृपद्वया
 तुरः॥७२॥ धर्मःप्रागेवचिंत्यःसचिवमतिगतिर्भावनीयासदैवज्ञे
 यालोकानुवृत्तिर्वरचरनयनैर्मंडलंवीक्षणीयं॥प्रच्छाद्यौरागरो
 षौमृदुपरुषयुतौवर्जनीयौचकालेस्वात्मायत्नेनरक्ष्योरणशिरसि
 पुनःसोपिनावेक्षणीयः॥७३॥ मित्रंस्वच्छतयारिपुंनयवलैर्लुब्धं
 धनैरीश्वरंकार्येणद्विजमादरेणयुवतिंप्रेम्णाशनैर्बाधवान्॥अ
 त्युग्रंस्तुतिभिर्गुरुंप्रणतिभिर्मूर्खं कथाभिर्बुधंविद्याभीरसिकं
 सेनसकलंशीलेनकुर्याद्विशं॥७४॥ तुल्यार्थंतुल्यसामर्थ्यंमर्मज्ञं
 व्यवसायिनं॥अर्धराज्यहरंभृत्यंयोनहन्यात्सहन्यते॥७५॥इ
 ति श्रीवृहच्छाङ्गधरविरचितायांपद्मत्यांराजनीतिपरिच्छेदः॥७॥

अथसामान्यनीतिः

अनुगंतुंसतांवर्त्मरुत्तंयदिनशक्यते॥ ॥ स्वल्पमप्यवगतं
 व्यंमार्गस्थोनावसीदति॥१॥प्रत्यहंप्रत्यवेक्षेतनरश्चरितमात्मनः॥

किञ्चमेपश्रुभिस्तुल्यं किं तु सत्पुरुषैरिति ॥२॥ सद्भिरेव सहासी
 तसद्भिः कुर्वीत संगतिं ॥ सद्भिर्विवादं मैत्रीवानासद्भिः किञ्चिदाचरे
 त् ॥३॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परनिन्दान् कुर्वन्ते ॥ अनाहूता न चायां
 तितेनाश्मानो न देवताः ॥४॥ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपे तो नास्ति
 पातकं ॥ मौनिनः कलहो नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः ॥५॥ गतेषु
 वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः ॥ यद्यपि स्यान्मूलफलदा मुला
 भासान्यजन्मनि ॥६॥ यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा
 ॥ परापवादसंश्लेषाणां चरन्तीं निवारय ॥७॥ बाह्याधुर्याद्या
 तिलोके प्रियत्वं वाक्यारुण्याद्या तिलोके प्रियत्वं ॥ किं तद्द्वयं को
 किलेनोपनीतं को बालो के गर्दभस्यापराधः ॥८॥ यस्य चाप्रिय
 मन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियं ॥ व्याधामृगवधं कर्तुं गीतं गायं
 तिसुस्वरं ॥९॥ प्रहरिष्यत्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्वापि प्रियोत्तरं ॥ अपि
 चास्य शिरः छित्तानुधाच्छेद्येन तथापि च ॥१०॥ अनागतविधा
 तारमप्रतीकारकोपनं ॥ स्थिरारं भवं दान्यं च न रं श्रीरुपतिष्ठते
 ॥११॥ स्मृमन्त्रिते सुविज्ञांते स्मृते सुविचारिते ॥ प्रारंभे कृतबुद्धी
 नां सिद्धिरव्यभिचारिणी ॥१२॥ नालसाप्राप्नुवंत्यर्थान्नशवान
 चमानिनः ॥ न च लोकरवाद्भीतान च शश्वत्पक्षीक्षिणः ॥१३॥
 नोदन्वानार्थतामेति सचांभोभिः प्रपूर्यते ॥ आत्मानुपात्रतां नेयः
 पात्रमायां तिसंपदः ॥१४॥ सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्य
 ति जनो बहुजल्पः ॥ विद्यते न हि सकश्चिदुपायः सर्वलोकपरि
 तोषकरोयः ॥१५॥ काकतालीययोगेन यदनात्मवतीक्षणं ॥
 करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्यास्त्रीत्वचापलं ॥१६॥ यो यमर्थं प्रा
 र्थयते यदर्थं घटतेपि च ॥ अवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छातो निवर्त
 ते ॥१७॥ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्महाप्रमादतः ॥ केचिद्भ्रा
 नावलेपेन केचिन्मष्टे स्तनाशिताः ॥१८॥ मित्रस्वजनबंधूनां बु
 द्धैर्धैर्यस्य चात्मनः ॥ आपन्निकषपाषाणेन रोजानाति सारतां ॥
 ॥१९॥ दुःस्थैरपि निजैरेव प्रारतं सर्वमुत्तमं ॥ वृत्तं जीर्णं चरेवापि

हृद्देकार्पटमर्हति॥२०॥चिंतनीयाहिविषदायादावेवप्रतिक्रिया
 ॥नकूपखननंयुक्तंप्रदीप्तेवन्दिनागृहे॥२१॥वरंहारिद्वयमन्या
 यप्रभवाद्भिभवादिह॥कृशताभिमतादेहेपीनताननुशोकनः॥
 ॥२२॥अपरीक्ष्यनकर्तव्यंकर्तव्यंसुपरीक्षितं॥पश्चाद्भवतिसंता
 पोब्राह्मणीनकुलेयथा॥२३॥दिवानिरीक्ष्यवक्तव्यंरात्रौनैवच
 नैवच॥संचरंतिमहाधूर्तावदेवरुचिर्यथा॥२४॥गावोदूरप्रचा
 रेणहिरण्यलोभलिप्सया॥स्त्रीविनश्यतिरूपेणब्राह्मणोराज
 सेवया॥२५॥अतिदानाहूलिर्बद्धोनष्टोमानात्सुयोधनः॥विन
 ष्टोरावणोलौल्यादतिसर्वत्रवर्जयेत्॥२६॥धनमस्तीहवाणिज्यं
 किंचिदस्तीहकर्षणं॥सेवयापीषदस्तीतिभिस्सानैवचनैवच॥
 ॥२७॥स्पृशन्नपिगजोहंतिजिघ्रन्नपिभुजंगमः॥हसन्नपि नृ
 पोहंतिमानयन्नपिदुर्जनः॥२८॥जानंतिपशवोगंधाद्देवाज्जा
 नंतिवाडवाः॥चराज्जानंतिराजानश्चक्षुर्भ्यामितरेजनाः॥२९
 ॥सपक्षोलभतेकाकोवृक्षस्यविविधफलं॥पक्षहीनोमृगेंद्रोपि
 भूमिसंस्थोनिरीक्षते॥३०॥सपक्षोलभतेलसंगुणमुक्तोपिमा
 र्गणः॥नलक्षतेस्वोद्विग्नःसंगुणैरापूर्यतेयदा॥३१॥अलब्धा
 पिफलंराजःसंश्रितायांलसंपदः॥महाहृदसमीपस्थंपश्यनी
 लंविनश्यति३२ सर्वसहायेनृजवःप्रतिज्ञातार्थपालकाः॥परोप
 कारिणःसेव्यानिर्धनाअपिवैनराः॥३३॥युक्तियुक्तंप्रगृह्णी
 याद्वालादपिविचक्षणः॥रवेरविषयंवस्तुकिंनदीपःप्रकाश
 येत्॥३४॥कटुकंवामधुरंवाप्रस्तुतवचनंमनोहारि॥वामेग
 र्दभनादश्विनप्रीत्यैप्रपाणेषु॥३५॥वृथावृष्टिःसमुद्रेषुवृथा
 तृप्तस्यभोजनं॥वृथादानंसमर्थस्यवृथारवंडेविभूषणं॥३६॥
 अजायुद्धमृषिश्राद्धंप्रभातेमेघडंबरं॥दंपत्योःकलहश्चैवपरि
 णामेनकिंचन॥३७॥सप्तैतानिनपूर्यतेपूर्यमाणान्यनेकशः॥
 ब्राह्मणोऽपिर्यमोराजासमुद्रमुदरंगृहे॥३८॥वस्त्रेणांचबहुक्षी
 राजलपात्रमुपानहौ॥औषधंबीजमाहारंसंकीर्णीतयथापुयात्॥

॥३९॥ अर्थनाशं गृहे तापं गृहे दुःखं रितानि च ॥ वचनं चापमानं च
मतिमान् प्रकाशयेत् ॥४०॥ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं वृत्तिं सोपद्रवां त्य
जेत् ॥ त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं प्राणहरं त्यजेत् ॥४१॥ सौहृदेन
परित्यक्तं निःस्नेहं खलवत्यजेत् ॥ सोदरं भ्रातरमपि किमु तान्यः
पृथग्जनं ॥४२॥ यन्निमित्तं भवोच्छोको दुःखं वा त्रास एव च ॥ आया
सौ वा यतो मूलं तदेकांगमपि त्यजेत् ॥४३॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थं
ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ॥ ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मा र्थं पृथिवीं त्य
जेत् ॥४४॥ नगणस्याग्रतो गच्छेत्सिद्धे कार्ये समं फलं ॥ यदि का
र्यविपत्तिः स्यान्मुखरस्तत्र हन्यते ॥४५॥ पंचयत्र न विद्यते न तत्र
दिवसं वसेत् ॥ धनिकः श्रोत्रियो राजानदी वैद्यस्तपंचमः ॥४६॥
चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पंडितः ॥ नासमीक्ष्य परस्थानं पूर्व
मायतनं त्यजेत् ॥४७॥ अनायकेन वस्तव्यं न वसेद्बहुनायके ॥
आत्मनः शांतिमन्विच्छन्न वसेद्बालनायके ॥४८॥ सर्वे यत्र विनेता
रः सर्वे पंडितमानिनः ॥ सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति तद्दं दमवसीदति ॥४९॥
घटं भिद्यात्पटं छिंद्यात्कुर्याद्वासभरोहणं ॥ येन केनाप्युपायेन प्र
सिद्धः पुरुषो भवेत् ॥५०॥ न हीदृशं संचलनं त्रिषु लोकेषु विद्यते
॥ दयामैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥५१॥ विवादो धनसं
बन्धो याचनं स्त्रीषु संगतिः ॥ आदानमग्रतः स्थापि मैत्री भंगस्य हे
तवः ॥५२॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे सुप्तमशंकितं ॥ कथितानि
रहस्यानि सौहृदं किमतः परं ॥५३॥ न मातरि न दारेषु न सौंदर्ये
षु बंधुषु ॥ विश्रंभस्तादृशो यादृग्मित्रे पुंसां निरंतरं ॥५४॥ शोका
रतिपरित्राणप्रीतिविश्रंभकारणं ॥ केन सृष्टमिदं रत्नं मित्रमि
त्यक्षरद्वयं ॥५५॥ दुःखेन श्लेष्यते भिन्नं मिष्टं दुःखेन भिद्यते
॥ मित्रम्लिष्टानुयायीतिः सा दुःखैकप्रदायिनी ॥५६॥ ययोरेव स
मं वित्तं ययोरेव समं कुलं ॥ तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः
॥५७॥ चिबुके यस्य शोभाणि न वक्षसि न गल्लयोः ॥ तेन मैत्री न कर्त
व्या यदि निर्मानुषं जगत् ॥५८॥ दानेन पसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं यशः

विद्यायामर्थलाभे वा तस्य जन्म निरर्थकं ॥ ५९ ॥ परोपकारश्च न्य-
 स्पधिद्व्यनुष्यस्य जीवितं ॥ जीवंतु पशवो येषां चर्मस्युपकरिष्यति
 ॥ ६० ॥ यज्जीव्यते क्षणमपि प्रशितैर्मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिर-
 भग्नमानं ॥ तन्नामजीवनफलं प्रवदन्ति संतः काकोपि जीवति विरं-
 बलिमेव भुंक्ते ॥ ६१ ॥ किं तेन जातु जातेन मातुषौवनहारिणा ॥
 आरोहति नयः स्वस्ववंशस्याग्रं ध्वजो यथा ॥ ६२ ॥ अजातमृत-
 मूर्खेभ्यो मृतौ जातौ सुतौ वरं ॥ यतस्तौ स्वल्पदुःखा यथा वज्जीवं-
 जडोदहैत् ॥ ६३ ॥ न पुत्रः पितरं द्वेष्टि स्वभावात् स्वस्यरेतसः ॥ ब्रा-
 ह्मणं नाहि विद्वेषी जायते न्यस्यरेतसः ॥ ६४ ॥ तथा चोक्तं ॥ यः सु-
 तः पितरं द्वेष्टि तं विद्यादन्यरेतसं ॥ यस्तु नारायणं द्वेष्टि तं विद्या-
 दन्यरेतसं ॥ ६५ ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणं ॥ कृमयः
 किं न जायते कुसुमेषु सुगंधिषु ॥ ६६ ॥ न पुत्रत्वेन पूज्यं ते गुणैरा-
 साद्यते पदं ॥ रवेर्व्यापारमादत्ते प्रदीपो न पुनः शशी ॥ ६७ ॥ अथ
 मामातुलैः ख्याताः श्वशुराच्चाधमाधमाः ॥ उत्तमा आत्मना ॥
 ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः ॥ ६८ ॥ ज्येष्ठो भ्राता पितृसमो
 मृते पितरि सर्वदा ॥ सर्वेषां वृत्तिदाता स्यात्स एतान्यरिपालये-
 त् ॥ ६९ ॥ कनिष्ठास्तं नमस्येरन् सर्वेच्छं दानुवर्तिनः ॥ तमेव मुपजी-
 व्येरन्यथैव पितरं तथा ॥ ७० ॥ विभागे च समानास्ते पितुर्द्रव्यस्य के-
 वलं ॥ लघोः पूर्वतरो यस्तु गुरुः सहि निगद्यते ॥ ७१ ॥ ऋणशेषश्च
 ग्निशेषः शत्रुशेषस्तथैव च ॥ पुनः पुनः प्रवर्तते तस्माच्छेषं न
 रक्षयेत् ॥ ७२ ॥ कुभोज्येन दिनं नष्टं कुकलत्रेण शर्वरी ॥ कुपु-
 त्रेण कुलेन घृतं नष्टं यन्मदीयते ॥ ७३ ॥ चतुरः सृजतः पूर्वमुपा-
 यास्तेन वेधसा ॥ न सृष्टः पंचमः कोपि गृह्यते येन योषितः ॥ ७४ ॥
 स्त्रियस्तु यः कामयते सन्निकर्षश्च गच्छति ॥ ईषत्यकुरुते सेव-
 तं तमिच्छति योषितः ॥ ७५ ॥ सदैव भर्ता जानीयान्मंत्रमूलपरां स्त्रियं
 ॥ उद्भिजेत तदैवास्याः सर्पाद्वै श्मगतादपि ॥ ७६ ॥ बर्बरश्च तपस्वी
 स्याच्छ्वरश्चाप्यरुतव्रणः ॥ मद्यपास्त्रीसती राजन्निति न श्रद्धामते

॥ ७७ ॥ जल्पन्ति सार्धं मन्येन पश्यत्यनं सविभ्रमं ॥ तद्दये चिं
तयं - - - त्यन्यं न स्त्रीणां मेकतोरतिः ॥ ७८ ॥ नाग्निस्तप्यतिका
ष्ठांनानापगानां महोदधि ॥ नांतकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलो
चना ॥ ७९ ॥ स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयितानरः ॥ तेन नार
दनारीणां सती त्वमुपजायते ॥ ८० ॥ सा भार्या या प्रियं ब्रूते स पुत्रो
यत्र निर्वृतिः ॥ तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥ ८१ ॥
लक्ष्म्या परिपूर्णो ह्यनभयं मे स्तीति मोहनिद्रैश्च ॥ परिपूर्णस्यैवं
दोर्भवति भयं सिंहिका सूनुः ॥ ८२ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा संतत
गमनादनादरो भवति ॥ लोकः प्रयासवासी कूपे स्नानं समाचरति
॥ ८३ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो भवति ॥ मलये
भिल्लपुरं धीचंदनतरुकाष्ठमिधनं कुरुते ॥ ८४ ॥ अतिपरिचयाद
वज्ञा इति यद्वाक्यं मृषे वतद्भाति ॥ अतिपरिचितेऽप्यनादौ संसारे ॥
स्मिन्नजायते वज्ञा ॥ ८५ ॥ व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः स्तैरेव चेष्टि
तैः ॥ अधः कूपस्य खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ ८६ ॥ एते नीति
शास्त्रेभ्यः ॥ ब्राह्मे सुहृते पुरुषस्त्यजेन्निद्रामतंद्रितः ॥ नरं प्राक्त
प्रबुद्धं हि श्रयति श्रीर्गुणाश्रया ॥ ८७ ॥ नोत्तरस्यां प्रतीच्या च कु
र्वीत शयने शिरः ॥ शय्याविपर्ययाद्गर्भोदितः शक्रेण पाटितः ॥
॥ ८८ ॥ कुर्यान्न परदारं च्छां विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् ॥ हतोदशा
स्यः सीतार्थं हतः पत्न्या विदूरथः ॥ ८९ ॥ न मद्यव्यसने स्त्रीकु
र्याद्वाताविप्लवं ॥ वृष्णयो हिययुः स्त्रीवास्तुणप्रहरणैः क्षयं ॥ ९०
॥ दानं सत्त्वाश्रितं कुर्यान्न पश्वात्तापवान् भवेत् ॥ बलिनात्मा पि
तो वेधे दानशेषस्य शुद्धये ॥ ९१ ॥ ब्राह्मणान्नाचमन्येत ब्रह्म शा
पोति दुःसहः ॥ तप्तकाग्रो गतः कोपाद्ब्राह्मणस्य परीक्षितः ॥ ९२ ॥
दंभारं भोद्धतं कर्मनाचरेदिह निःफलं ॥ ब्राह्मणादंभलब्धास्तु
विद्याकर्णस्य निष्फला ॥ ९३ ॥ न स्त्रीजितः प्रमूढः स्याद्गूढराग
वशीकृतः ॥ पुत्रशोकादसरणो जीवंनायाजिनो त्यजत् ॥ ९४ ॥
क्षिपेद्वाक्यशरान्धोरान्नपारुष्यविपुषु तान् ॥ वाक्यारुष्यरुषा

चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयं ॥ ९५ ॥ परेषां क्लेशदं कुर्यान्नपैशून्यं प्र-
भुषियं ॥ पैशून्येन गतो राहोऽन्त्राकौ भक्षणीयतां ॥ ९६ ॥ कुर्यान्नो
च जनाभ्यस्तां न याञ्चां मानहारिणीं ॥ बलिप्रार्थनया प्रापलघुतां पु-
रुषोत्तमः ॥ ९७ ॥ वक्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्प्रीतिसंगतिं ॥ वशि-
ष्ठस्याहरेद्वेनुं विश्वामित्रो निमंत्रितः ॥ ९८ ॥ तीव्रे तपसि लीनानां
मिद्विषाणां न विश्वसेत् ॥ विश्वामित्रोऽपि सौत्वंठो मेनका वशमाग-
तः ॥ ९९ ॥ भक्तं रक्तं सदा पीतं निर्दोषं न परित्यजेत् ॥ रामस्य त्वा-
सतीं सीतां शोकशल्याकुलो भवेत् ॥ १०० ॥ न क्रोधाद्यानुधानस्य
भीमामिच्छेद्विधीयतां ॥ निपीतभ्रातृरुधिरः प्रापनिंदावृकोदरः
॥ ११ ॥ वर्जयेद्विद्रियजयैर्निर्जने जननीमपि ॥ पुत्रीकृतोऽपि प्रघुम्नः
कामितः शंबरः स्त्रियः ॥ १२ ॥ प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्यात्स्वप्नसि-
धे ॥ न देन मंत्री निक्षिप्तः शकटोलोहबंधने ॥ १३ ॥ न लोकाय तत्त्वा-
देन नास्तिकस्याददैवतः ॥ हरिर्हिरण्यकशिपुं जघान स्तंभनिर्ग-
तः ॥ १४ ॥ अप्युन्नतपदास्तुः पूज्यान् नैवापमानयेत् ॥ न ह्युषशक्र-
तां प्राप्य च्युतो गस्त्यापमानतः ॥ १५ ॥ हितोपदेशं शृणुयात्कुर्या-
त्तच्च यद्यौदितं ॥ विदुरोक्तमकृत्वा भूत्कौरवः शोकभाजनः ॥ १६ ॥ न
पुत्राय तन्मैश्वर्यं कुर्यादार्यः कथंचन ॥ पुत्रार्पितप्रभुत्वो भूहृत-
राष्ट्रस्तृणोपमः ॥ १७ ॥ श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत्साधुमेवितं
॥ दैत्यानां श्रीवियोगो भूत्सत्यधर्मक्रियामुत्थां ॥ १८ ॥ न दीनां च
न स्त्रीनां च शृंगीणां शस्त्रपाणिनां ॥ विश्वासो नैव कर्तव्यो स्त्री-
पुराजकुलेषु च ॥ १९ ॥ न कुर्यादभिचारेच्छां वश्यादिकुहकक्रियां
॥ लक्ष्मणेनैन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये हतः ॥ २० ॥ व्याकुलोऽपि
विपत्यंते स्मरेद्विष्णुं सदा तद्दि ॥ शरतल्यंगतौ भीष्मः सस्मारा-
रुडध्वजं ॥ २१ ॥ एतेक्षे मेन्द्रस्य ॥ संदेहो वैष्णवे मार्गे न कार्यो नैव
दर्शनैः ॥ रामप्रभावमद्यापि यतोऽधो पश्यसेतुना ॥ २२ ॥ शार्ङ्गध-
रस्य ॥ अध्वजरामनुध्याणामनध्वावाजिनां जरा ॥ असंभोगोजा-
स्त्रीणां वस्त्राणां मलिनं जरा ॥ २३ ॥ कविः करोति काव्यानि स्वाड-

जानंति पंडिताः॥ सुंदर्या अपि लावण्यं पतिर्जानाति नोपिता॥ ॥
इति श्री बृहच्छार्ङ्ग धारविरचितायां पद्धत्यां सामान्यनीतिपरि॥

अथ मिश्रकनीतिः

मणिः प्राणो ह्रीः समरविजयै हेति निहितो मदस्तीणो नागः
शरदिसरितः श्यान पुलिनाः॥ कलाशेषश्चंद्रः सुरतमृदितावा
लव निताननिम्बाशोभते गलितविभवश्चार्यिषु चपाः॥ १॥ शशी
पक्षदिवसै रोगलितयौवनाकामिनी सरोविगतवारिजे सुखमनस्यरं
स्वाकृतैः॥ प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो नृपांगणगतः
खलो मनसि सप्तशल्यानि मे॥ २॥ एतौ भर्तृद्वरेः॥ अविधेयो भू
त्यजनः शठानि मित्राण्यदायकः स्वामी॥ अविनयवती च भार्या
मस्तकशूलानि चत्वारि॥ ३॥ शक्तिरहितो प्रकुप्यति सेवासक्तो पि
मानमुद्रहति॥ अधनोपि हि कामयते जानाति विधिर्विडंबयितुं
॥ ४॥ दुर्मेन्या नृपतिर्विनश्यति यतिः संगालुतो लाडनाद्विप्रो न
ध्ययनात्कुलंकुतनयाच्छीलं खलोपासनात्॥ मैत्रीचाप्रणया
त्समृद्धिरनयात्तनेहः प्रवासाश्रयात्स्त्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि
रुषिस्त्यागात्प्रमादाद्धनं॥ ५॥ कोर्थान्प्राप्य न गर्वितो भुवि नरः क
स्यापदोस्ते गताः स्त्रीभिरकस्य न खंडितं भुवि मनः कोनामराज्ञां
प्रियः॥ कः कालस्य न गोचरांतरगतः कोर्थागतो गौरवं कोवाहु
र्जनवागुरानि पतितः क्षेमेण जातः पुमान्॥ ६॥ क्लीबे धैर्यमद्यपे
तत्त्वचिंतासर्पे स्थातिः स्त्रीषु कामोपशांतिः॥ काके शौचं द्यूतका
रे च सत्यं राजमित्रं केन दृष्टं शुभं वा॥ ७॥ मांसं मृगाणां दशनं गजा
नां मृगद्विषां चर्मफलं द्रुमाणां॥ स्त्रीणां च रूपं हि नृणां हिरण्यमेतै
रगुणैर्वैरकरा भवति॥ ८॥ स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री न
ष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः॥ विद्याफलं व्यसनिनः रूपणस्य
सौख्यं राज्ञो प्रमत्तस्य चिवस्य नराधिपस्य॥ ९॥ शाठ्येन मित्रं कपटे
न धर्मं परोपतापेन समृद्धिभावं॥ सुखेन विद्यां परुषेण नारीं चां
छंति ये व्यक्तमपंडितास्ते॥ १०॥ धातुवादेन विज्ञाता मोक्षाशा कौ

लिकेमते॥ जामातरिचपुत्राशात्रयमेतन्निरर्थकं॥११॥ राजाघ
 णीब्राह्मणःसर्वभक्षीस्त्रीचावश्यादुष्टबुद्धिःसहायः॥प्रेष्यःप्र
 तीपोधिकृतःप्रमादीत्याज्याद्वमेयश्चकृतंनवेति॥१२॥ वैद्यं
 पानरतंनतंकुपठितंस्वाध्यायहीनंद्विजंयुद्धेकापुरुषंहयंगत
 रयंमूर्खंपरिव्राजकं॥ ॥ राजानंचकुमेत्रिभिःपरिवृतंदेशं
 सोषद्रवंभार्योयौवनगर्वितांपररतांमुंचेतितेपंडिताः॥१३॥ च
 हंक्षीणफलंत्यजंतिविहगाःशुष्कंसरःसारसाःनिर्द्रव्यंपुरुषं
 त्यजंतिगणिकाभृष्टंनृपंमंत्रिणः॥पुण्यंपर्युषितंत्यजंतिमधुपा
 दग्धंवनांतंमृगाःसर्वःकार्यवशाज्जनोभिरमतेकाकस्यकोवल
 भः॥१४॥ स्वफलनिचयःशारवाभंगंकरोतिवनस्यतेर्गमनमनसं
 वद्वायेपःकरोतिशिरवंडिनः॥चतुरगमनजात्योयोश्चःसगौरिव
 बाह्यतेगुणवतिजनेप्रायेणैतेगुणाःखलुदूषणं॥१५॥ त्यजतिभ
 यमकृतपापंमंत्रंचशठःप्रमादिनंविद्या॥ह्रीःकामिनमलसंश्रीः
 क्रूरंस्त्रीदुर्जनंलोकः॥१६॥ ह्राविमौपुरुषौलोकेसुखिनौनकदा
 चन॥यश्चाधनःकामयतेयश्चकुप्यत्यनीश्वरं॥१७॥ ह्राविमौप
 रुषौलोकेपरप्रत्ययकारकौ॥स्त्रियःकामितकामिन्योलोकःपूजि
 तपूजकः॥१८॥ ह्राविमौपुरुषौलोकेस्वर्गस्योपरितिष्ठतः॥प्रभु
 श्चक्षमपायुक्तोदरिद्रश्चप्रदानवान्॥१९॥ ह्राविमौपुरुषौलोके
 नभूतो न भविष्यतः॥प्रार्थितोयश्चकुरुतेयश्चनार्थयतेपरं॥२०॥
 ह्राविमौपुरुषौलोकेशिरःशूलकरोपरौ॥गृहस्थोयोनिरारंभोयति
 श्चसपरिग्रहः॥२१॥ ह्राविमावंभसिह्योगाढंबध्वागलेशिलां॥
 धनिनंचाप्रदातारंदरिद्रंचातपस्विनं॥२२॥ संतश्चेदमृतेनकिंय
 दिखलस्तत्कालुकूटेनकिंदातारोयादिकल्पशाखिभिरलंघयर्थिनः
 किंतूणैः॥किंकर्पूरशलाकयायदिदृशःपंथानमेतिप्रियःसंसारोपि
 सतींद्रजालमपरंयद्यस्मितेनापिकिं॥२३॥ लोभश्चेदगुणेनकिंपि
 शुनतायद्यस्ति किंपातकैःसत्यंचेतपसाचकिंशुचिमनोयद्यस्तिती
 र्थेनकिं॥सौजन्यंयदि किंगुणैःस्वमहिमायद्यस्ति किंमंडनैःसद्धि

द्यायदिकिं धनैरपयशोयद्यस्ति किं मृत्फना ॥२४॥ मित्रं स्वच्छ
तयारिपुं नयबलैर्लुब्धं धनैरीश्वरं कार्येण द्विजमादरेण युव
तिं प्रेम्णा समैर्वाधवान् ॥ उग्रं संस्तुतिभिर्गुरुं प्रणतिभिर्मूर्खं
कथाभिर्बुधं विद्याभीरसिकं रसेन सकलं शीलेन कुर्याद्दृशं ॥२५॥
केषामप्येते ॥ वाजीचारुगतिः शशोकधवलं च त्रिप्रिया पृष्ठतः प्रो
तुंगस्तनमंडलाविजयिनोभृत्याः पुरः पंचपाः ॥ तौ बूलं चतुरसं
खाचचतुरः संपद्यते चेत्तथि प्राहुस्तत्कटकप्रयाणमितरत्या
णप्रयाणं तदा ॥२६॥ कस्यापि ॥ जवो हि सप्तैः परमं विभूषणं त्रि
पांगनायाः कृशता तपस्विनः ॥ द्विजस्य विद्या नृपतेरपि क्षमापरा
क्रमः शस्त्रवलोपजीविनां ॥२७॥ पौडवकुलस्य ॥ वासः शुभ्रमृतु
र्वसंतसमयः पुष्पेशरन्मालतीधानुष्कः कुसुमायुधः परिमलः
कास्तूरिकोस्त्रंधनुः ॥ वाणीतर्करसोज्ज्वलाप्रियतमाश्याभाव
यो नूतनं मार्गीः शांभव एव पंचमलयीगीतिः कविर्विल्लहणः ॥२८॥
विल्लहणस्य ॥ इंदुं कैरविणीदकोकपटलीबोभोजिनीबोधवंमेघं
चातकमंडलीवमधपश्रेणीवपुष्पाकरं ॥ माकंदपिकसंदीवत
रुणीप्राणेश्वरं प्रेषितं चे तो वृत्तिरियं मम प्रियसखे त्वां द्रष्टुमुत्कंठ
ते ॥२९॥ नित्यं ब्रह्म यथा स्मरंति मुनयो हे सायथामानसं सानंदा
स्फुटशल्लुकीवनयुतां ध्यायंति रे वांगजाः ॥ युष्मद्दर्शनलालसाः
प्रतिदिनं युष्मात्स्मरामो वयं धन्यः कोपि स वा सरोत्रभविता यत्रा
वयोः संगमः ॥३०॥ एतौ राघवचैतन्यस्य ॥ शत्रुर्दहति संयोगे वि
योगे मित्रमप्यहो ॥ उभयोर्दुःखदायित्वं को भेदः शत्रुमित्रयोः ॥३१॥
प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वतुष्यंति जतवः ॥ तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने किं दमिद्रता

अथ गजप्रशंसा

॥ इति नीतिः ॥

यतो गजैर्विनाराङ्गाराज्यशोभानजायते ॥ जयप्रतापौ सैन्यस्य र
क्षा तस्मादिहोच्यते ॥१॥ पुरा स्वर्गं सुखेनासन् कामगाः खेचरा ग
जाः ॥ मुनिशापाद्गता भूमौ ततो जाता बने चराः ॥२॥ भद्रो मंदो मृगो
मिश्रश्चतुर्धा जायते गजः ॥ त्रयोयुगत्रये भूवन्मिश्राः कलियुगे गजाः ॥३॥

शार्ङ्गधरस्य॥ यतः सत्यं ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो धनं॥ यतो रू-
 पंततः शीलं यतो नागास्ततो जयः॥ ४॥ यद्ब्रह्म नमसिंहं च यद्ब्रह्म-
 ष्टमपार्थिवं॥ यद्ब्रह्मैर्यमशस्त्रं तु तद्ब्रह्मै न्यमकुंजरं॥ ५॥ प्राका-
 रको पुराट्वालकपातो ह्वाटनादिषु॥ भंजने मर्दने चैव नागावज्रोप-
 माः स्मृताः॥ ६॥ शरजालांचित सुखः को न्यः शक्तः परंगजात्॥
 हेतुं प्राकारमुन्मुष्य रथाश्च नरकुंजरान्॥ ७॥ एकशक्तिप्रहारे-
 ण ब्रियते श्वोनरोपि हि॥ सहेच्छतं प्रहाराणां महायुद्धेषु वारणः॥
 ८॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां जले पुष्टितपंकजे॥ स्वपयंति गजाह-
 स्तैर्लग्नपुष्करपुष्करैः॥ ९॥ स्त्रियो बतारयंत्येले मृन्मया इव नि-
 श्वलाः॥ नास्ति हस्ति समो बंधुर्नास्ति हस्ति समः सर्वा॥ १०॥
 बालकाख्यात॥ चीत्कारैर्नाशयंतः स्वपतिभटमनौ मोहयंतो म-
 हादयाः प्रौढाः संग्रामसीम्नि स्वबलबहुलतां बाढमाढौ कमाना-
 ॥ शुंडादंडप्रहारैः परममपि बलं कुपयंतः परेषां येषां सर्वगजे-
 द्राभुविविजयविधौ ते मता भूमिपालाः॥ ११॥ चलंति येषां नमतं
 गजेन्द्राः पुरः प्रयाणे वत शैलतुल्याः॥ बाह्वंति नैवं विजयं कथं
 तेराजेति शब्दं च कथं लभंते॥ १२॥ सेतुं संभेदयंतो चलविकट-
 भटप्रोन्नतिं त्रोटयंतः प्राकारंदारयंतः परमनसि परां भीतिमु-
 त्पादयंतः॥ ब्रूहं विद्रावयंतः सुघनमपि वनं हेलयौत्पादयंतो ये
 षामाजौ गजेन्द्राः खलु धरणिभुजांतज्जयः सिद्ध एव॥ १३॥ रसं
 तिपसंमुदिताः स्वकीयं मश्रंति सैन्यं कुपिताः परेषां॥ प्राणैरपी-
 च्छंति हितं प्रभूणां गजैः समानं कवलं बलीयः॥ १४॥ तावद्ग-
 र्जतिवीर्यात्परनिधनविधौ युद्धमध्येपि धीरास्तावद्भावति वेगं
 परमपि दधतः संमुखीनातुरंगाः॥ शूरास्तुतः सुसज्जो मदमुदि-
 तमनामानिमानं विधुन्वन्त्या बन्धायातिकोपात्कृतविविधर-
 बाटोप एकोपि नागः॥ १५॥ सैन्योत्तारणतो धुनीषु ससतं यो व-
 रिव धायते यो मश्रन्यरितः परोद्धनबलं युद्धेषु यो धायते॥ यः स्त्री-
 यसिति नाथरक्षणविधौ मोचैकदुर्गाय ते स प्राज्ञैर्विजिगीषुभि-

गजगणः कैः पार्थिवैर्नोर्ध्वते ॥१६॥ मातंगैरथ येर्महेंद्रभवन्पुण्या
धिकंजन्यतेयैश्यामैरपि सर्वलोकमिहिताकीर्तिः सितातन्यते ॥
येर्मनैरपिसंगरेरिपुमदः शेषंसमानीयतेतेमीभाग्यवतः प्रयां
तिपुरतः स्तंबेरमाभूयते ॥१७॥ एतौगुणाकरस्य ॥ तवाग्रतोवीर
महीमहेंद्रमदंगजाः शृंगवलिनोविभ्रंति ॥ आवासदानादरिभू
पतीनामाशोतशैलाइवसापराधाः ॥१८॥ स्वीयोहानप्रगंधप्र
कुपितहृदयोत्तारितोहेंद्रशुद्धैरुद्गच्छत्युच्छगुच्छप्रतिकर
तिधियासिंधुरैर्धावमानैः ॥ तस्यादन्यासनस्त्रीभवत्तलभरोद्वा
तिधारावधूर्णत्यारावारांबुपूर्णाधरणिरतितरांशंकमानचक्रे ॥
अथ भद्रलक्षणानि ॥१९॥

प्रतिमानेषुविपुलश्चारुपृष्ठायताननः ॥ मुखेस्तरभिनिश्वासस्ताम्र
जिह्वोष्ठतालुकः ॥१॥ तथास्यतुल्यसंस्थानौदंतौशुभ्रौविशेष
तः ॥ मधुपिंगलनेत्रश्चमहाकायोमहाबलः ॥२॥ पुरस्तादुच्छि
तश्चापिपश्चादवनतोपिच ॥ धनुर्विनतवंशश्चसमपादतलः
शुभः ॥३॥ विंशत्याश्चनखैर्युक्तोयोष्टादशभिरेवच ॥ त्रिदुह्वा
ग्निर्हिंसेभ्योनविभेत्यंकुशादपि ॥४॥ अन्वर्थवेदीश्वरश्चरूपावा
नचकर्कशः ॥ कल्याणमेधातेजस्वीसमद्रः परिकीर्तितः ॥५॥

अथ मंदलक्षणानि

महाग्रीवोमहावक्त्रोमहाप्रोथोमहोदरः ॥ पीनोरुवंशः सोढ्रत्व
क्स्तविभक्तमहाशिराः ॥१॥ वहलैर्मृदुभिर्द्वैर्धैर्युक्तः स्निग्धैस्त
नूरुहैः ॥ स्थिरैः स्थिराकृतितलैः पादैश्चपृथुभिः समैः ॥२॥ स्थि
रस्निग्धैर्विशालेचपीनेचापिप्रकीर्तिते ॥ विषाणे तस्यविद्वद्भिरोष्टो
दीर्घश्चरोमशः ॥३॥ कूर्मसंस्थानगमनोमंदोमंदगतिक्रमः ॥ समी
ल्यलोचनेनित्यंनिद्रांधदुवगच्छति ॥४॥ धीरोनुरक्तोहस्तिन्यो
जितहोगोजितश्रमः ॥ निर्भयोमंदबुद्धिश्चधृतिमान्यदउच्यते ॥५॥

अथ मृगलक्षणानि

तनुत्वकर्णपादोपस्तब्धस्यस्तनुमेहन ॥ तलुवंशोदरश्चैवतनु

व्यक्ततनूरुहः ॥ १ ॥ दीर्घनिवृत्त विषाणश्च दीर्घगात्रस्तथावसः
 ॥ प्रध्वस्तकर्णरोमत्वक्पुरस्ताच्चापि संवृतः ॥ २ ॥ निपानेन गोचर
 स्थाने शय्यायां चाप्यनिवृतः ॥ रूपादिभयशंकी च नित्यमेव वन
 स्थितः ॥ ३ ॥ ह्रस्वश्च वणलांगूलो दीर्घविक्रमते क्रमैः ॥ पुनः पुनश्च
 विनन्दुर्मतिश्चापि धावति ॥ ४ ॥ मिश्ररक्षणं ॥ बद्धाशी बद्धलीकश्च दं
 दुपातेषु चाक्षमः ॥ गच्छेत्प्रकष्टवेगश्च भारं प्राप्या बसीदति ॥ ५
 कृच्छ्राच्चाप्यायते नागः क्षिप्रं च परिह्रीयते ॥ कटुं मूलवणेऽप्ये
 व रूक्षेऽश्वात्तुरतां व्रजेत् ॥ ६ ॥ नित्यं च सांत्वयेदेनं न चैनमपिता
 पयेत् ॥ सर्वेषां लक्षणैः कैश्चिद्वक्तो मिश्रो भवेद्भजः ॥ ७ ॥ ४ ॥

अथ गजप्रक्रिया

एवं विधाना जानू जाता वनादानीय पार्थिवः ॥ विनये शिष्यवत्
 र्यात्सुत्रवत्परिपालयेत् ॥ १ ॥ शूरमारोहकं कुर्याद्दृशगंच विशेष
 तः ॥ शूरत्वं कातरत्वं च तदायत्तं गजेयतः २ ॥ सज्जितः कल्पितः शू
 रः शूरा रूढः प्रतापवान् ॥ जयत्येकोपि मातंगः षट्सहस्राणि वा
 जिनां ॥ ३ ॥ शरतो भरचक्रैश्च गजस्कंधहतानराः ॥ स्वर्गैश्चणात्प्र
 यां त्येव तस्मात्स्वर्गोपमा गजाः ॥ ४ ॥ इति गजप्रशंसा परिच्छेदः

अथ तुरगप्रशंसा

पुरा सपक्षा हरयो विचेरुः खेचरा किल ॥ गंधर्वेभ्यः समुत्पन्नाः स
 दास्वच्छेदचारिणः ॥ १ ॥ तेजोवाद्यंबुदगणैः सर्वैर्लक्षितलक्षणाः
 ॥ वीक्ष्य शक्रोजगादैर्बंशालहोत्रं महामुनिं ॥ २ ॥ छिंधि पक्षानमी
 षां त्वं यथा स्युर्वाहनादुमे ॥ इषीकास्त्रेण सोप्येषां यद्वांस्तत्प्रीत
 येच्छिनत् ॥ ३ ॥ ततः प्रसादितस्तैस्तवरं प्रादादिदं मुनिः ॥ युष्मा
 कस्योपमो वेगश्चरणानां भविष्यति ॥ ४ ॥ यूयं शक्रादिदेवानां वाह
 नस्त्वंगमिष्यथ ॥ तथा भूमिपतीनां च गौरवेण समन्विताः ॥ ५ ॥ यो
 राजा भवतां तुष्टिं स्वाद्यभक्षादिभिस्तथा ॥ करिष्यति स सर्वत्र ज
 यभागी भविष्यति ॥ ६ ॥ अथागत्य भुवं राजां गतावाहनतां हयाः ॥
 तेषु धर्मार्थकामांश्च सादयेत्सुपकारिणः ॥ ७ ॥ आमूलमंडलं यस्य

गृहे संति न वाजिनः॥ गृहभित्तिषु तेनापिलेख्यादुरितशान्तये॥८॥
 अश्वायस्य यशस्तस्य यस्याश्वस्तस्य कांचनं॥ निपत्य युधि वेगे
 नमिषतां सर्वधन्विनां॥९॥ शत्रुनिहत्य यात्यैकः शूरो वाजिप्रभा
 वतः॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि श्रान्तोऽपि गुरुभारतः॥१०॥ नमुच
 त्तिरणे नाथमतः को न्यो हयात्सुहृत्॥ दूरस्थोऽपि बलीशत्रुर्न शे
 ते रजनीष्वपि॥११॥ तस्य भीत्या गृहे यस्य हरयो वेगवत्तराः॥१२॥
 न गजैर्न नरैः कार्यसिद्धिर्मभ्येति भूभृतां॥१३॥ तथा निमेषमा
 त्रेण यथावाहैः सुसाधितैः॥१४॥ धूलीभिर्दिवमंधयन् वधिरय
 न्नाशाः सुवराणां रवैर्वा तं संयति रवेजयन् जवजयैस्तोतुन् गुणै
 र्मूकयन्॥ धर्मा राधनसन्नि युक्तजगत्ताराज्ञा मुनाधिष्ठितः सां
 होत्कालमिषाद्विगाहति पदास्त्रष्टुं तुरंगोऽपि गां॥१५॥ वाते
 स्थावरयन् नभः पुटकयन् स्त्रोतस्वतीं सूत्रयन् सिंधुपल्लयन्
 वनं विटपयन् भूमं डलं लोष्टयन्॥ शैलं सर्वपयन् दिशं च पलयन्
 लोकत्रयं कोडयन् हेलारब्धयोर्यो हयस्तव कथं कारंगिरांगोच
 रः॥१६॥ अलक्षितगतागतैः कुलबधूकटाक्षैरिव क्षणानुनय
 शीतलैः प्रणयकेलिकोपैरिव॥ सत्तत्तमे सृणो न्तैर्मृगदृशामु
 रो जैरिव त्वदीयतुरगैरिदं धरणिचक्रमाक्रम्यते॥१७॥ निर्मोसं
 पुरवमंडले परिमितं मध्ये लघुं कर्णयोः स्कंधे बंधुरमप्रमाणमुर
 सिस्त्रिगुंधं चरो मोद्गमे॥१८॥ पीनं पश्चिमपार्श्वयोः पृथुत्तरं पृष्ठे प्रधानं
 जवे राजा वाजिनमारुरोह सकलैर्युक्तं प्रशस्तैर्गुणैः॥१९॥ मेख
 लीयति मेदिन्याः ककुभः कंकणीयति॥ मंडलीतुरगः कुर्वन् ज
 गतः कुंडलीयति॥२०॥ आकर्षन्नि वगां वमन्नि वरान्यश्चार्ध
 मुद्रन्नि वस्वी कुर्वन्नि वसं पिवन्नि वदिशं वायुं समश्नन्नि व॥ सां
 गारप्रकरां स्पृशन्नि वमही प्रोड्डीय गच्छन्नि व च च चामरवीज्य
 मानवदनः श्रीमान् हयोधावति॥२१॥ इति हयप्रशंसा॥ ७॥ ॥

अथ तुरंगानां सामान्यप्रशंसा

ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणां चैवलक्षणैः॥ जेषाहयोत्तमास्तेषु

पूर्वपूर्वः शुभावहः ॥ १ ॥ प्रायेण ब्राह्मणः शुक्लः सत्रियो लोहितः
स्मृतः ॥ वैश्यः पीता भवर्णः स्यात्कृष्णवर्णश्चतुर्थकः ॥ २ ॥ पुष्यः
गंधसदा विप्रः सत्रियो गुरुगंधकः ॥ घृतगंधो भवेद्द्वैश्यः मीनामो
दीचतुर्थकः ॥ ३ ॥ विवेकी सघृणो विप्रस्तेजस्वी सत्रियो बली ॥ दु
ष्टभावस्तथा वैश्यो निःसत्वः कातरो परः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणा सैमरुते
षु सिद्धिं गच्छन्ति वाजिनः ॥ सत्रिया युद्धकार्येषु वैश्या द्रव्यार्जनं
सदा ॥ ५ ॥ शूद्राश्चान्येषु कृत्येषु ज्ञातैर्ववाजिनः सदा ॥ आरुहे
त्युक्तकार्येषु य इच्छेच्छाश्च तीक्ष्णयः ॥ ६ ॥ सदा सुप्ता भवन्त्येते वाजि
नो ये तु भूतले ॥ जाग्रत्या यो धने प्राप्ते कर्करस्य च भक्षणे ॥ ७ ॥ सुल
क्षणमहावेगाः समत्वाश्चातिघस्वराः ॥ जितश्रमा विनीता ये राजा
र्हास्ते हयाः स्मृताः ॥ ८ ॥ इति अश्वानां सामान्यप्रशंसा ॥ ९ ॥

अथ पृथग्वयवानां लक्षणानि

आताम्रा पूजिता वौष्टै बलिहीनौ मृदुत्वचौ ॥ जिह्वारक्ता च तनी
चता लुरक्तं प्रशस्यते ॥ १ ॥ घनस्निग्धाः सुबद्धाश्च समादृता ॥
स्तुशोभनाः ॥ नाति दीर्घौ पृथू नैव हनू वाहस्य शोभनौ ॥ २ ॥ अ
त्यंतनिर्गते चैव सुबद्धे नैव चाविले ॥ प्रशस्ते वाजिनां नेत्रे मध्वाजे
कालकारके ॥ ३ ॥ स्वावर्तं च विशालं चललाटं वाजिनो शुभम् ॥
शस्तं शिरः सुसंरुत्तमावर्तद्वयभूषणं ॥ ४ ॥ ह्रस्वताकर्णयोः श
स्ता तीक्ष्णता तनुता तथा ॥ सुदृढां कुंचितां तीक्ष्णां धन्यां ग्रीवां वि
दुर्बुधाः ॥ ५ ॥ केशरं च जटाहीनं मृदुदीर्घं प्रशस्यते ॥ अनावर्तौ
दृढश्चैव स्नेहो वाहस्य पूजितः ॥ ६ ॥ उरो विशालं शस्तं च कसे
दीर्घो न ते शुभे ॥ ऊरु रत्नौ समौ बाहु गूढं जानु प्रशस्यते ॥ ७ ॥
अवक्रेमांसहीने च वाजिजंघे सुशोभने ॥ कूर्चं समं सुगंधि स्याद्
थि व्रणविवर्जितं ॥ ८ ॥ दृढामंडिकाः लक्ष्णाः वर्तुलाः पृथलाः
खुराः ॥ पार्श्वावभ्युन्नतौ दीर्घौ सुदृढौ च समौ शुभौ ॥ ९ ॥ अविले
वि सुवृत्तं च जठरं वाजिनां शुभं ॥ नाति दीर्घं समं पृष्ठं किंचिच्च
विनतं शुभं ॥ १० ॥ एतेशालिहोत्रस्य ॥ पीना कटिः सुवृत्तश्च पश्चा

द्वागः पृथुः शुभः ॥ मृदुस्निग्धा यतैर्युक्तं बालैः पुच्छं प्रशस्यते ॥ ११ ॥
वृषणौ च समौ वृत्तौ बिल्वमात्रौ बिलोमशौ ॥ कृष्णवर्णविहीनं च
द्रुस्वमेदनमिष्यते ॥ १२ ॥ इति पृथग्वयवानां लक्षणानि ॥ ७ ॥

अथ स्वांगभागलक्षणानि

ऊर्ध्वं ब्रीहित्रयं मानमंगुलस्य निगद्यते ॥ हस्तोऽपि हि समारब्धा
तश्चतुर्विंशतिरंगुलैः ॥ १ ॥ ह्यत्रिंशदंगुलं वक्रमुत्तमाश्वस्य की
र्तितं ॥ अंगुलद्वयहीनं तु मुखं स्यान्मध्यवाजिनः ॥ २ ॥ ततोऽपि द्वां
गुलं न्यूनं कनिष्ठस्य मुखं स्मृतं ॥ शीर्षाच्चोत्तमबाहस्य षट्पंचा
शन्मितांगुलैः ॥ ३ ॥ चत्वारिंशत्पङ्क्तिः कर्णमध्यमाश्वस्य कीर्तिताः
॥ षड्विंशदंगुलैर्ग्रीवाहीनाश्वस्य प्रकीर्तिता ॥ ४ ॥ उरः पृष्ठं कटिः
श्चैव मुखं तुल्यं समादिशेत् ॥ कर्णौ सप्तांगुलौ प्रोक्तौ तालुकं च ष
डंगुलं ॥ ५ ॥ सूक्ष्मोऽक्रजुः पुच्छदंडः कथितो विंशदंगुलः ॥ ह्यविं
शदंगुलोत्सेधे जघे चैवोत्तममेतत् ॥ ६ ॥ अष्टादशतथामध्ये हीने
चैव चतुर्दशं ॥ सप्तांगुलः खुरः प्रोक्तोत्तमाश्वस्य पंडितैः ॥ ७ ॥ ष
डंगुलोऽभवेन्मध्यः कनिष्ठः पंचसंमितः ॥ चतुर्हस्तश्च विख्यात उ
त्सेधेन हयोत्तमः ॥ ८ ॥ अर्धहस्तेन हीनस्तु भवेन्मध्यस्तुरंगमः ॥
ततो हस्तेन हीनश्च हीन एव हयः स्मृतः ॥ ९ ॥ पंचहस्ते प्रमाणेन दै
र्घ्यमुत्तमवाजिनि ॥ चतुर्भिर्मध्यमं प्रोक्तं त्रिभिः सार्धैस्तथा धमः ॥
१० ॥ अपांगात्पुच्छमूलं तुतिर्यगश्च प्रमाणयेत् ॥ खुरं तात्क
कुंशावद्धमानेन बुद्धिमान् ॥ ११ ॥ इति स्वांगभागलक्षणानि ॥ ८ ॥

अथ हयानां श्रमलक्षणानि

अथातसं प्रवक्ष्यामि लक्षणानीह वाजिनानां ॥ शुभैर्निवर्णैरावर्तै
स्तानि विद्याद्दिशारदाः ॥ १ ॥ सर्वश्वेतो हयो यस्तु श्यामैकश्च वणो
भवेत् ॥ स वाजीवाजिमे धार्द्रः श्यामकर्णः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥ यस्य
पादाः सिताः सर्वे नथावक्रं च मध्यतः ॥ कल्याणपंचकः प्रोक्तः स
दाकल्याणकृच्चसः ॥ ३ ॥ यस्य पादाः सिताः सर्वे पुच्छं वसो मु
खं तथा ॥ मूर्धजाश्च शिता यस्य तं विद्यादष्टमंगलं ॥ ४ ॥ मुखे चंद्र

कसंवीतोजंबूफलसमाकृतिः॥श्वेतपादःसविज्ञेयोमल्लिकाक्षः
सुपूजितः॥५॥कृष्णोवाजीभवेद्यःसकृष्णतालुर्नदुष्यति॥कु
त्सितावर्तकर्णोपियावत्कल्याणकःशुभः॥६॥इतिहशुभल०

अथशुभावर्ताः

एकोललाटेद्वौमूर्ध्निद्वौद्वौपाश्वेोपपाश्वयोः॥द्वौचवक्षसि विज्ञेयः
प्रयाणेचैकएवतु॥१॥ध्रुवावर्त्तादशप्रोक्तावाजिनांशुभकार
काः॥प्रयाणेमारुतोभालेबन्धिर्वक्षसिचाप्तिनौ॥२॥सूर्याचं
द्रमसौमूर्ध्निरंध्रेस्कंदगजाननौ॥उपरंध्रेहरीशौचदशावर्ताअ
तःशुभाः॥३॥त्रयोयस्यललाटस्थाआवर्ताअधरोत्तराः॥नि
श्रेणिसापरिज्ञेयावाजिचह्निकरापरा॥४॥अनेनैवप्रकारेणत्र
योऽग्रीवास्थिताःशुभाः॥ललाटेयुगलावर्तौचंद्राकौशुभकारौ
॥५॥कंटेक्षितामणिर्जयश्चिंतितार्थप्रदःसदा॥आवर्तःपृष्ठवशे
यःससूर्याख्यःशुभःस्मृतः॥६॥नकुलस्येते॥इतिशुभवार्ताः॥

अथाशुभलक्षणानि

चत्वारोप्यसिताःपादाःसर्वश्वेतस्यवाजिनः॥भवन्तियस्यसत्या
ज्योयमदूतःसदूरतः॥१॥अन्यवर्णशिरोयस्यपुच्छंवायस्यवा
जिनः॥पुच्छेनशिरसावापिनानावर्णःसनिंदितः॥२॥हीनदंतो
धिकश्चैवकरालःकृष्णतालुकः॥कुहालोमुशलीशृंगीषडेतेसा
मिघातकाः॥३॥व्याघ्राभश्चस्तनीचैवद्विखुरःककुटीतथा॥एक
द्वश्चैवजातांडोबाहाःपादाःप्रकीर्तिताः॥४॥पंचभिःसप्तभिर्दंतैर्व
हौहीनाधिकौस्मृतौ॥करालीवाधैर्दंतैःछाद्यंतेयस्यचोत्तराः॥५॥
कृष्णस्तालुर्भवेद्यस्यसभवेकृष्णतालुकः॥कुहालश्चोनैर्दंतैः
छाद्यंतेयस्यचाधरः॥६॥सितैकचरणःपुच्छहीनस्तमुशली
स्मृतः॥कलाभावर्तकःकर्णदेशेयस्यसशृंगिकः॥७॥व्याघ्राभो
व्याघ्रवर्णश्चस्तनयुक्तःस्तनीस्मृतः॥द्विखुरोगोखुराकारैःखुरै
र्विद्याद्विचक्षणः॥८॥आवर्तःककुटेयस्यसस्मृतःककुटीहयः॥
शुष्केनैकेनलंबेनहयस्त्वेकांडसंज्ञितः॥९॥अंशुभ्योरोमशाभ्यां

जातां डो निहतः स्मृतः ॥ भस्मा भवक्रपुच्छं च कृष्णनीलं परित्य-
जेत् ॥ १० ॥ निचक्रेवलकृष्णश्च सर्वश्वेतश्च पूजितः ॥ ११ ॥ ॐ ॥

अथ दुरावर्तः ॥

पुच्छे जालुनिकक्षायां मे देयुत्वे ह नौ त्दि ॥ भूदेशेनेत्रपरितः क-
र्णो ग्रेतदधस्तथा ॥ १ ॥ अधरोष्ट्रे च घोणायां कंडकेचिबुके तथा-
श्रुकेनाभौ त्रिकैकुक्षावावर्तस्त्वतिनिदिताः ॥ २ ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

अथाश्वानां शुभाशुभचेष्टितं

यैर्बुधाः कथयंत्याशुशुभं वा यदि वा शुभं ॥ स्वामिनो वाजिनां चिह्ने
स्तद्विज्ञेयं विचक्षणैः ॥ १ ॥ यः सन्नद्धो हयो एव मूर्ध्ववक्रः करोति वा
॥ गुराग्रेनालिरवन्भूमिसंशंसतिरणेजयं ॥ २ ॥ यः करोत्यसकृन्मू-
त्रपुरीषं वा समोक्षणं ॥ संशंसति पराभूतिमत्यंतं यश्च दुर्मनाः ॥ ३ ॥
निष्कारणं निशंते यो हेषारावं करोत्यपि ॥ परचक्रागमाशंसीस-
विज्ञेयो विचक्षणैः ॥ ४ ॥ पुलकान्वितपुच्छो यो जायते यस्य घोटकः
संशंसति स्थिरस्यापि द्रुतं तस्य प्रयाणकं ॥ ५ ॥ स्फुलिंगायस्य ह-
श्यंते पुच्छतोश्चस्य बन्हिजाः ॥ निर्गच्छतः प्रभोर्नाशं संशंसति-
निशागमे ॥ ६ ॥ अश्वशालां समाविश्य यदा तर्मधुमक्षिकाः ॥ मधु-
जालं प्रबध्मंति म्रियंते श्वास्तदा क्रवं ॥ ७ ॥ सटंकवारयेद्यन्नात्र वि-
शंतं हयालये ॥ मधुराग्रे सदा धारो रक्तवक्रो भृशकपिः ॥ ८ ॥ नकुलस्य

अथाश्वानां जन्मदेशः

अथाश्वानां जन्मदेशान् प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ उत्तमानां च मध्यानां
हीनानां यत्र संभवः ॥ १ ॥ उत्तमास्ताजिकाः प्रोक्ताः पारसीकसमुद्भ-
वाः ॥ केकाणाः स्वतलानां च तथा सौराष्ट्रजाहयाः ॥ २ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

अथ मध्यमाः ॥

उरोजाताश्च कीराश्चतुरुष्का रद्विजाश्च ये ॥ हक्काः सैधवाम ॥
ध्याः स्थलजातास्तथाहयाः ॥ १ ॥ ॥ इति मध्यमाः ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

अथ हीनाः

शोभलाश्चार्जुनाश्चैव तथा सारस्वताहयाः ॥ अधमाष्टांकपाः

सर्वे ये च प्राग्दक्षिणोद्भवाः ॥ १॥ ॥ इति हीनाः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

अथाश्ववाहनविधिः

अथातः संप्रवक्ष्यामि हयारोहणमुत्तमं ॥ येन विज्ञानमात्रेण रेवं
तप्रियतां वजेत् ॥ १॥ रूपावर्तगतिच्छायाः सत्त्वं वर्णो वयो बलं ॥
वेगहीनस्य वाहस्य सर्वमेतन्निरर्थकं ॥ २॥ तस्याद्वेगजितं वाहं
तरुणं पुष्टविग्रहं ॥ बाह्वेह्यहकः सज्जस्तरंगं सोत्त्वयन्मुहुः ॥
॥ ३॥ सार्द्रासुकठिनांचैव पाषाणोदकसंयुतां ॥ तृणकाष्ठयुतांचैव
रंगभूमिर्विवर्जयेत् ॥ ४॥ समाचविपुलांचैव किंदि त्यांशुसमलि
ता ॥ एकांते विजने चैव रंगभूमिः प्रशस्यते ॥ ५॥ स्थूलश्चक्रो धनो
मूर्खैर्भीतोत्कवबलाशनः ॥ अस्थानदंडपातीयो वाजी तस्य न
धावति ॥ ६॥ दंडासनो श्वतत्त्वद्वाः प्राज्ञः सत्त्वबलौ नरः ॥ सुस्था
नदंडपाती च सोत्तमो वाहकः स्मृतः ॥ ७॥ चलकिशलयपादः क
र्णमध्यैकदृष्टिर्नचलतिकटिदेशे स्वासने संस्थितश्च ॥ हयत्वे द
यमतिज्ञः स्थानदंडावपाती सखलु तुरगयोक्ता पूज्यते पार्थिवे द्वैः ॥
॥ ८॥ ब्राह्मणं भक्तिदानेन सौम्येन सत्रियं तथा ॥ वैश्यं शाब्देन दंडेन
शूद्रं दंडेन वाहयेत् ॥ ९॥ द्वेषिते स्खलिते भीते तथा चोन्मार्गगा
मिनि ॥ कुपिते भ्रांतचित्ते च षट्सु दंडे निपातयेत् ॥ १०॥ द्वेषिते स्ख
लसु दृष्टिं स्खलिते जघनांतरं ॥ भीते वक्षस्थलं हन्याद्वक्त्रं चोन्मा
र्गगामिनि ॥ ११॥ कुपिते पुच्छं संस्थानं भ्रांते जानुद्वयं तथा ॥ सर्व
स्य प्राप्तदंडस्य दंडमेकं निपातयेत् ॥ १२॥ अस्थाने ताडिते वा
जीवहृन्क्षेपानवाप्नुयात् ॥ तावद्भवन्ति ते दोषा यावज्जीवत्यसौ ह
यः ॥ १३॥ अवाहिता विनश्यंति सर्वकर्मक्षमा अपि ॥ कृशावा ५
धिपरीतां गाजायते त्यंतवाहनात् ॥ १४॥ पंचधाराप्रवक्ष्यामि क्र
षिभिर्याप्रकीर्तिताः ॥ प्रथमा विक्रमाधारा द्वितीया पुलकास्मृता
॥ १५॥ तृतीया पूर्णकंठे च चतुर्थी त्वरिता स्मृता ॥ पंचमी ताडिता
षष्ठी निरालंबाः प्रकीर्तिताः ॥ १६॥ विक्रमा गतिरित्युक्ता चाडु
पादीषु तास्मृताः ॥ मुखपादसमायुक्ता पूर्णकंठी च सा भवेत् ॥ १७॥

॥१७॥ स्वेच्छयाचरिताधाराताडिताचैवपंचमी॥षष्ठीचैवतुया
धारास्वर्गलोकेषुतिष्ठति॥१८॥यासंख्यारोमकूपाणांवाहकस्य
हयस्यच॥तावद्वर्षान्वसेत्स्वर्गेहयपृष्ठेद्वतो नरः॥१९॥यंलोकं
वाजिपृष्ठेषुहतागच्छतिमानवाः॥तंलोकंनाधिगच्छतिवड
वास्तुहताश्वये॥२०॥ इतिअश्ववाहनविधिः॥ ७ ॥ ७ ॥ ७॥

अथवाजिनांवयोज्ञानासुर्ज्ञाने

दंतोद्धेदंप्रवक्ष्यामिवाजिनांमुख्यलक्षणं॥ येनविज्ञानमात्रे
णवयोज्ञानंप्रतीयते॥१॥ षड्द्विदंतैःसिताग्रैर्भवतिहयशिषु
स्तैःकषायैर्द्विरब्दःसंदंशैर्मध्यमास्तैःपतितसमुदितैस्त्रिष्वतुः
पंचवर्षः॥संदंशानुक्रमेणत्रिकसमगुणिताःकालिकापीतशु
क्लाःकाचं-माक्षीकशंखाबहुचलनमतश्चावपांतंचविद्धि॥
॥२॥लघुत्वंमातृदोषेणपितृदोषेणमंदता॥दौर्बल्यंस्वामिदो
षेणस्वदोषेनास्तिवाजिनां॥३॥महाघोणामहाकायामहो
रस्कामहास्वनाः॥स्निग्धांगाःसर्वदायेचतेषामायुर्भवेद्बहु॥४॥
कर्णोग्रेपीडितेयेषांसिंदूराभस्यदर्शनं॥शोणितस्यभवेत्सि
प्रंतेबाह्याश्विरजीविनः॥५॥नविष्करंतियोग्रासंसुभक्षाह्रस्व
मेहनाः॥महाशिरोललाटाश्ववाजिनश्चिरजीविताः॥६॥न
भोजिप्रतिधेवाहाभास्तरपितदृष्टयः॥पृथुकुक्षिकटीकक्षाः
सुनिद्राश्चिरजीविनः॥७॥स्निग्धादीर्घाश्चवह्नाश्चप्रोथस्था
यस्यवाजिनः॥भवंतिविपुलारेखास्तंविद्याच्चिरजीविनं॥८॥
अर्धप्रोतस्त्रितारेखात्तदयेयस्यवाजिनः॥तस्यमृत्कःसमु
द्दिष्टोदशमंप्राप्यवत्सरं॥९॥अंगुलायांदशार्धनवर्षाणांतस्य
जीवितं॥जीवेन्नयोदशाब्दानियस्यस्याच्चतुरंगुलाः॥१०॥विन
तःपूर्वकायेनस्थूलजानुश्वयोहयः॥सूनाक्षिकूटस्तब्धाक्षः
स्वल्पायुःपरिकीर्तितः॥११॥जयदेवस्येतं॥समाषष्टिर्हिभ्राम
नुजकरिणांपंचचनिशाहयानांद्वात्रिंशत्वरकरभयोःपंच
कहतिः॥पंचाब्दारब्धंरुषमहिषयोर्द्वादशाब्दंशुनःस्याच्छा

गादीनां दशकसहिता आयुषोयंप्रकारः ॥ १२ ॥ कस्यापि ॥ ७ ॥

अथौषधानिवाजिनांकृते

व्योषाजातिविडंगहिं गुकुटजत्वक्केतकी सैंधवैः श्यामा सर्षप
रीप्यका दशगुणं मोसरसो नासमं ॥ संधायामूरसैर्लभेत सततं यो
विद्युदारव्यामिमो सप्तिः सप्तपुगाद्विको द्विदशन संपादयास्यामयान्
॥ १ ॥ इति विजुलीनलस्य ॥ दूर्वाश्वेतं यवान्नीरं शिशिरं सर्वदा
शुभं ॥ हरीतकी हितानित्यं लवणं त्रिदिनोत्तरे ॥ २ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथाश्वपरीक्षा

असितगुरुचतुष्कः श्यामलग्रंथिपादः स्त्रवतिकरसमीपे मूत्र
धारांसवेगं ॥ दशनचलखलीनः कर्कुटस्कंधबंधः किटिवरक
ठिनोरुर्दूरगः स्यात्तुरंगः ॥ १ ॥ शार्ङ्गधरस्येते ॥ सबलविपुलका
यो भर्तुरादेशवर्ती समरविजयसंपत्कारकस्यात्तुरंगः ॥ विकस
दसितनेत्रः स्निग्धगंभीरहेषास्त्वरितचतुरगामी वायुवेगः सस
त्वाः ॥ २ ॥ इति श्रीवृ० शार्ङ्ग० वि० पट्टत्यां तुरंगप्रशंसापरिच्छेदः

अथ रवङ्गलक्षणं

खड्गाल्लक्ष्मीस्तथाराज्यं यशः खड्गादवाप्यते ॥ खड्गादिवैरनाशं
चयत्नतामपि दधहे ॥ १ ॥ नकुलस्य ॥ अथ लक्षणानि ॥ ॥
लोहानां लक्षणं वक्ष्ये यथोक्तं मुनिपुंगवैः ॥ निरंगसांगभेदेन ते
लोहा विविधा मताः ॥ ३ ॥ निरंगाः कांचिपांड्यादिभेदाद्बहुविधा
मताः ॥ असिकर्मकृतेशस्तानानाव्याधिविनाशनाः ॥ ३ ॥ व
क्ष्यंते प्रायशो यस्यात्सांगाः खड्गादिकर्मसु ॥ नामभेदेन चिन्हा
निलोहानामभिदधहे ॥ ४ ॥ सुद्रो गंसुट्टं यस्य नीलमीषत्प्र
तीयते ॥ रोहिणीं तां विजानीयात्तत्क्षणं बहुवेदना ॥ ५ ॥ नीलपिं
डंसमांगं च नीलपिंडं विदुर्बुधाः ॥ मयूरकं ठसंस्थानमंगं यस्य प्रती
यते ॥ ६ ॥ मयूरग्रैव कं लोहं तं विदुर्मुनिपुंगवाः ॥ नागकेसरपुष्पा
भमंगं यस्य प्रतीयते ॥ ७ ॥ मयूरवज्रकं प्राहुर्लोहं शास्त्रविदो
जनाः ॥ यस्मिंस्ति त्तिरपक्षा भमंगं लोहे प्रतीयते ॥ ८ ॥ दुर्लभं

तन्महामूल्यं निजिरांगं सुपाकजं ॥ सुवर्णसदृशकारात्वेन
भूमिः प्रतीयते ॥ ९० ॥ सुवर्णवज्रकं विद्याद्बहुमूल्यं महारुणं ॥
अविच्छिन्नं सुसूक्ष्मं गंदर्वाभांगमपाकजं ॥ ९० ॥ यस्मिन् शै
वालमालानमाहुस्तं सुनिषेगवाः ॥ शुल्कं पार्श्वद्वयं यस्य मध्ये
स्वर्णमयांगकं ॥ ९१ ॥ धूमवत्सीमसंस्थानं मौषलं वज्रकं विदुः
॥ मृणालनालप्रतिमं विवरैरग्रसंस्थितैः ॥ ९२ ॥ कंकालवज्र
कंप्राहुः स्वर्णकं वज्रचिंतकाः ॥ अंगं प्रतीयते यत्र बहुग्रंथिसम
न्वितं ॥ ९३ ॥ दुर्लभं तन्महामूल्यं ग्रंथिवज्रकमुच्यते ॥ लोहार्ण
वस्येते ॥ सूक्ष्ममत्र समाभूमिरंगं श्वेतं प्रतीयते ॥ ९४ ॥ तथैव ल
गिरिपांडं --- पांडिज्ञाः प्रवदंति हि ॥ तन्वीपत्रावलीकालासौ
वर्णागासिपत्रिका ॥ प्राहुः कालगिरिः पांडिलोहशास्त्रविशार
दाः ॥ ९५ ॥ धाराशुभ्राभवेद्यस्य मध्यं कज्जलसन्निभं ॥ कृष्णं रं
गैश्चितं गात्रं विद्यात्कज्जलगात्रकं ॥ ९६ ॥ सूक्ष्मं रजतपत्राभ
मंगं कृष्णासिपत्रिका ॥ कुटीरकः समारव्यातस्तत्समेश्वपशु
र्भवेत् ॥ ९७ ॥ केतकीपत्रसदृशमंगं यस्य प्रतीयते ॥ विद्या
त्केतकिवज्रंतुवारां लोहं प्रचक्षते ॥ ९८ ॥ निरंगं रौप्यपत्राभमीष
नीलनिभंचयत् ॥ दुर्लभं तन्महामूल्यं कोतिलोहं प्रचक्षते ॥ ९९
॥ अंगं दमनपत्राभमंगं यस्मिन् प्रतीयते ॥ विद्यादमनवज्रंतु
तीक्ष्णधारं महारुणं ॥ १०० ॥ कृष्णभूमिसुवर्णाभमीषद्वज्रांग
संगतं ॥ डाहुनीवज्रकं विद्यात्कालसंज्ञमथापरे ॥ १०१ ॥ ऊर्ध्वं गं
कपिलाभासमंगं यस्मिन् प्रतीयते ॥ नकुलांगंतु तं विद्यात्स्पर्श
स्तस्याहिनाशनं ॥ १०२ ॥ आसीकामालिकायस्य क्षद्रांगं कुंड
लीकृतं ॥ क्षद्रवज्रकनामानं प्राहुनागार्जुनो मुनिः ॥ १०३ ॥ खड्ग
कोशस्य ॥ अंतर्गाढं चिन्हं हीनं विशालं मध्ये स्थूलं स्थूलधारा
तितीक्ष्णं ॥ रसो वक्षः छेदनार्थं महोत्तेजस्ता खड्गं देवराजोतिह
ष्टः ॥ १०४ ॥ वामनाक्षं महोत्तेजो यो न तं तु न जानाते ॥ छेदे गाढं चि
न्हं हीनं प्राहुः खड्गं विचक्षणाः ॥ १०५ ॥ एतेऽपि बीजप्रतिममंगं य

स्मिन्प्रनीयते॥महिष्यारण्यःसर्वस्वज्ञोनीलमेघसमच्छविः॥
 २६॥घृष्टेयस्मिन्भवेत्स्वज्ञेशरीरंप्रतिबिंबितं॥अंगपत्राभिधं
 खड्गं प्राहुस्वड्गं विचक्षणः॥२७॥यस्यांगेस्थूलरेखाघनमस्त
 णरुचिःसर्वतोव्याप्यतिष्ठेत्थारातीक्ष्णातिसूक्ष्माप्रविशतिरु
 धिरस्यर्शमात्रेणखड्गः॥यस्यांभःपीयमानंशमयतिनिखिले
 व्याधिमाधिसमग्रंवेरिश्रेणींविशंतांप्रवदतिगिरिशोबज्रमेत
 द्गजादि॥२८॥यंप्राप्यक्षितिपःसमग्रधरणींशास्तिप्रशोतद्दि
 षत्सार्थःसार्थःकृतार्थीकृतनिखिलकुलःसंपदावर्धमानः॥य
 स्मिंल्लक्ष्मीःस्थिरात्मावसतिरतिपतिसर्वलोकाधिनाथंहत्वा
 तस्मात्प्रयत्नादयमतुलगुणःपूजनीयोनरैर्द्रैः॥२९॥लोहरत्ना
 करस्येते॥गुणदोषाश्चखड्गानांबक्ष्यंतेक्रमशोमया॥यान्वि
 ज्ञायबुधःकुर्यात्खड्गजालविचनं॥३०॥अविज्ञातोधृतःख
 ड्गःशुभसंपत्तिनाशकः॥विज्ञातःसकलैश्वर्यदायकोभवतिप्र
 भोः॥३१॥तस्मात्तेषांगुणान्वक्ष्येयश्रोतंमुनिपुंगवै॥समैते॥
 ॥अथगुणाः॥यस्ययस्यतुयच्चिन्हंतच्चेत्सर्वांगसुंदरं॥तंख
 ड्गमुत्तमंप्राहुःसर्वसंपत्तिकारकं॥३३॥अर्धचंद्रारुतिर्यस्मि
 न्खड्गेस्वाभाविकीभवेत्॥अविदोषसहस्राणिहंतिचंद्रस्तमो
 यथा॥३४॥गदाचक्रंतथाशूलंडमरुर्मंडलंतथा॥यत्रस्वा
 भाविकंखड्गेसखड्गेनृपदुर्लभः॥३५॥एकवर्णाभवेद्यस्त
 एकलक्षणलक्षितः॥सखड्गराजो नृपतेर्विश्रेयःशुभकारकः
 ॥३६॥पीतंनीलंतथारुणंसत्तुबीजारुतिंतथा॥यच्चदाडि
 मबीजाभंतद्वज्रप्रवरंविदुः॥३७॥निंबकल्कोभवेद्यत्रदिवा
 रात्रंविलेपिनः॥मधुरोवधुवर्णाभःसखड्गोदेवदुर्लभः॥३८
 ॥आहतेयत्रमधुरोध्वनिःसमुपजायते॥पूज्यःसखड्गो नृप
 तेःशत्रुसंचयनाशनः॥३९॥कांस्यस्वनद्ववाभातियस्मिन्ख
 ड्गेहतेध्वनिः॥खड्गोत्तमंतंवदतिगिरिशःशुभवर्धनं॥४०॥
 यस्मिन्खड्गेशरीरंप्रतिफलति यथाखड्गराजोभिवंद्योवंद्यो

दैवचंदैरपि यदिस भवेदर्थचंद्रोपपन्नः ॥ नानावर्णैर्युतश्चेत्स भव
 तिनृपतेः शत्रुनाशैकहेतुः - सेतुर्लक्ष्मीप्रवाहे निखिलरिपुकुल
 ध्वंसने धूमकेतुः ॥ ४१ ॥ लोहरत्नाकरस्या ॥ तन्वंतीति मिरद्युतिं क
 तवती प्रत्यर्थि चक्रव्यथामेषा भार्गवता वकी विजयते निस्त्रिंश
 धारानिशा ॥ युद्धकुहविपक्षपक्षविदलत्तुं भीद्रकुंभस्थलत्र ॥
 श्यन्मौक्तिकैकैतवेन परितस्तारावली वर्षति ॥ ४२ ॥ धरणिधरनि
 जामशाहयुष्मत्करकरवालकरालकालसर्पः ॥ द्विषदमुपवनं
 निपीयपीनोदिशिदिशिमुंचतिकंचुकं यशस्ते ॥ ४३ ॥ सिक्तायां
 वीरकंठस्थलवहलगलद्रक्तधाराबुवर्षैर्माद्यन्मातंगकुंभोह
 लनविलुलितैर्मौक्तिकैः पुष्पितायाः ॥ संग्रामोद्यानभूमौ तुरग
 खुरपुटोत्तवानकृष्टस्थलायां जातं तैरवद्रवक्ष्याः फलमतुलर
 साखादत्तद्वयं जयश्रीः ॥ ४४ ॥ हस्तांभोजालिमालानखशशिरुचि
 रश्यामलच्छायवीचिस्तेजोनिर्धूमधाराः वितरणकरिणोगंड
 दानप्रणाली ॥ वीरश्रीवेणिदंडोलवणिमसरसीवालशैवालव
 लीवेल्लत्यंभोधरश्रीरकवरधरणीपालपाणौ कृपाणी ॥ ४५ ॥ स
 पीवेषाकृपाणी तवभुजभुजगासंगतः संगरादौ सद्यः कृतारिः
 खंडच्युतरुधिररजोयोगमभ्यावहंती ॥ दृष्यद्दानांबुपूरोत्क
 टकरिघटनागंडशैलेषु लानासूते सद्यः किलांडान्यतिविमल
 गलद्भूरिमुक्ताच्छलेन ॥ ४६ ॥ बंगालिदासभवतः शुभनामवर्णः
 पंचेषु पंचविशिखंतिनितं बिनीषु ॥ प्राणंतिबंधुषु विरोधिषु पां
 डवंति देवद्रुमंतिकविपंडितमंडलीषु ॥ ४७ ॥ नपक्षवृत्तिर्न सप
 क्षवृत्तिर्विपक्षवृत्तिः करवालधूमः ॥ तथापि ते भूमिपते जगत्यां
 प्रतापवन्हि प्रमितिं करोति ॥ ४८ ॥ कुरंगास्यावेणीं सुभगविपरी
 तेरतिदिधावधिस्केधं दृष्ट्वा किमपि निपतंती मरिभटः ॥ अधिग्री
 वेषुष्यत्प्रचलकरवालव्यतिकरं स्मरन्नेवस्तब्धो विरमति परी
 रंभरभसात् ॥ ४९ ॥ पर्यंकोराजलस्याहरितमणिमयः पौरुषा
 ध्येस्तरंगः संग्रामत्रासताम्यन्मुरलपतियशो हंसनीलांबुवाहः

॥ भग्नप्रत्यर्थिवंशोत्पणविजयकरिस्त्रानदानोबुपटुः स्वङ्गः स्था
सौविदल्लः समितिविजयतेमालवारवंडलस्य ॥ ५० ॥ राजन्वीरकि
पक्षलस्य सुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः संग्रामाध्वरकर्ममर्मकुशलप्र
त्यर्थिपृथ्वीभुजां ॥ प्राणानर्घ्यमणेर्मयाः पहरणं नाकारि किंतु प्र
भोभ्रूभंगेन तवेति दिव्यमभतत्कोशं सरवङ्गः परः ॥ ५१ ॥ ७ ॥

अथ खड्गदोषाः

खड्गेषु लक्षणं यद्यद्येषु प्रकाशितं ॥ तच्छुद्धं प्रभुसंपत्त्यै मिश्रि
तं शत्रुसंपदे ॥ १ ॥ यस्याधोदृश्यते चिह्नं मध्ये येन प्रकाशते ॥ स
हितार्थेन गृह्यते तितं खड्गं नरपुंगववाः ॥ २ ॥ यस्याग्रे दृश्यते चिह्नं
मध्ये नाधोपि दृश्यते ॥ खड्गं मध्यगुणं प्राहुः खड्गशास्त्रविशार
दाः ॥ ३ ॥ अर्धार्धे लक्षणं यस्य परार्धे नैव दृश्यते ॥ अधमः स भवे
त्खड्गः सिंतीशानां भयावहः ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वार्धे लक्षणं यस्य नाधो
र्धे लक्षणं भवेत् ॥ तं खड्गं मध्यमं प्राहुः प्रवीणमतयो बुधाः ॥ ५ ॥
तिर्यग्यस्य भवेच्चिह्नं मपि सर्वांगगोचरं ॥ खड्गाधमेतं नृपति
र्दरादेव विवर्जयेत् ॥ ६ ॥ तिर्यक्चिह्नमधोर्धे स्यादुपर्यर्धे न वा
भवेत् ॥ नापक्वष्टं न प्रकृष्टं तं प्राहुः खड्गकोविदाः ॥ ७ ॥ अर्धार्धे
वर्ण एकः स्यादूर्ध्वार्धे भिन्नवर्णकः ॥ वर्णसंकरवान् खड्गी नृ
पाणां भयवर्धनः ॥ ८ ॥ आहते यत्र खड्गे स्याद्दुनिःकाकस्वरोप
मः ॥ अं आकारध्वनिर्वा स्यात्स बज्र्यो नरपुंगवैः ॥ ९ ॥ इति निति
लमुदारमर्थसार्थप्रणहितमेकमिहैव खड्गशास्त्रे ॥ गिरिशम
मिदं निषेव्य चक्रे सिति पतिमंत्रिसमूहवर्ती ॥ १० ॥ इति दोषाः ॥

अथ खड्गप्रशंसा

अतः परं प्रवक्ष्यामि खड्गलक्षणमुत्तमं ॥ प्रधानदेहसंभूतैर्देहा
स्थिभिरिंदम ॥ १ ॥ लोहं प्रधानं खड्गार्थं प्रशस्तं तद्विशेषतः ॥
खटिखटुरशीषिकवंशशूर्पाकरकेषु च ॥ २ ॥ विदेहेषु तथा गेषु मध्यम
ग्रामवेदिषु ॥ सहग्रामेषु नीचेषु तथा कालंजरेषु च ॥ ३ ॥ लोहप्रधानं
तं ज्ञानं खड्गनाम्पृणलक्षणं ॥ खटीखटुरजाता ये दर्शनीयास्तु ते मताः ॥

॥४॥ कायच्छिदःस्वार्थिकार्यमर्मज्ञागुरवस्तथा॥तीक्ष्णाच्छेदस
हावंगादृढाःशूर्पारकोद्भवाः॥५॥ असहाश्चैवविज्ञेयाःप्रभावंतो
विदेहजाः॥अंगदेशोद्भवास्तीक्ष्णाःसहस्ताःसदृढास्तथा॥
॥६॥ लघवश्चतथातीक्ष्णामध्यमग्रामसंभवाः॥असारालघ
वस्तीक्ष्णावेदिदेशसमुद्भवाः॥७॥ सहग्रामोद्भवाःखड्गाःसुती
क्ष्णालघवस्तथा॥निर्वणानिर्मलास्तीक्ष्णाश्चीनदेशसमुद्भवाः
॥८॥ कालिंजराःकालमहास्तेषां वक्ष्यामिलक्षणं॥शतार्धमंगुला
नांतुखड्गंश्रेष्ठंशकीर्तितं॥९॥ तदर्धमध्यमेज्ञेयंततोहीनंनकार
येत्॥प्रमाणाभ्यधिकंचैवछत्रवंशान्तथेवच॥१०॥ दीर्घःसुम
धुरःशब्दो यस्यखड्गस्यभार्गवे॥किंकिणीसदृशस्तस्यधार
णश्चेष्टमुच्यते॥११॥ खड्गप्रद्वपलाशाभोमंडलाग्रश्चशस्यते
॥करवीरपलाशाग्रःसदृशश्चविशेषतः॥१२॥ यहीधृतसुगंधा
श्चपद्मोत्पलसुगंधिनः॥वर्णतश्चोत्पलाकाराःसवर्णागगन
स्पच॥१३॥ समांगुलस्थाःशास्यंतेव्रणारखड्गेषुभार्गव॥श्रीवृ
क्षपर्वताकारालिंगपद्मनिभाश्चये॥१४॥ मंगल्यानांतथान्येषां
सदृशायेचभार्गव॥काकोलूकसवर्णाभाविषमांगुलिसंस्थिताः
॥१५॥ वंशानुगाःप्रशस्ताश्चनशस्तास्तेकदाचन॥खड्गेनपश्ये
हृदनंवृथाविवृणुयान्नच॥१६॥ नचास्यकथयेन्मूल्यंयातिदेशं
कथंचन॥उच्छिष्टेनस्पृशेत्खड्गंनिशिकुर्यान्नशीर्षके॥१७॥
दिवाचपूजयेदेनंगंधमाल्यादिसंपदा॥खड्गंप्रशस्तंमणिहेम
युक्तंकोशेसदाचंदनचूर्णयुक्तं॥संस्थापयेद्भूमिपतिःप्रयत्ना
इक्षेत्तथैनंस्वशरीरवच्च॥१८॥ श्रीविष्णुधर्मेत्तरभाषितानिचि
न्हानिखड्गस्यशुभाशुभानि॥विज्ञायमूमीपतयःसदैवसंधार
येयुःसमुदेकपाणं॥१९॥ इतिश्रीवृशा० खड्गप्रशंसापरिच्छेदः
अथधनुर्वेदः

ईश्वरोक्ताहधनुर्वेदाह्यासस्यापिसुभाषितात्॥पद्यान्याकृष्य
रचितोग्रंथःसंक्षेपतोमया॥१॥ विनाशार्द्धधरादन्योधनुर्वेदा

यतस्त्ववित्॥ यतः स्वप्ने निशि प्राप्ता शिवान्त्वविचारणात्॥२॥
अतः संदेह दोलायां दोलनीयं न मानसं॥ ग्रंथे स्तिग्मं श्वापचतुरैर्वी
रचितामणौक्त्वित्॥३॥ यस्याभ्यासप्रसादेन निष्पद्यंते धनुर्ध
राः॥ जेतारः परसैन्यानां तस्याभ्यासो विधीयतां॥४॥ एकोपि
यत्र नगरे प्रसिद्धः स्याद्दधुर्धरः॥ ततो यां त्यरयो दूरान्मृगाः सिं
हगृहादिव॥५॥ ॥ इति धनुर्धरप्रशंसा॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ धनुर्दानविधिः

आचार्येण धनुर्देयं ब्राह्मणे सुपरीक्षिते॥ लुब्धे धूर्ते कृतघ्रे च मं
दबुद्धौ न दापयेत्॥१॥ ब्राह्मणाश्च धनुर्देयं खड्गं वैश्यत्रियाय च॥ वै
श्याय दापयेत्कुंतंगदां शूद्राय दापयेत्॥२॥ धनुश्चक्रं च कुंतं च खड्गं
च सुनिकां गदां॥ सप्तमे बाहुयुद्धं स्यादेव पुद्गलानि सप्तधा॥३॥ ममैते॥

अथाचार्यलक्षणं

आचार्यः सप्तयुद्धः स्याच्चतुर्भिर्भार्गवः स्मृतः॥ द्वाभ्यां चैव भवेद्यो
द्वा एकेन गणको भवेत्॥१॥ हस्तः पुनर्वसुः पुष्यो रोहिणी चोत्त
रात्रयं॥ अनूराधा श्विनी चैव रेवती दशमी तथा॥२॥ जन्मस्थे च
तृतीये च षष्ठे वै सप्तमे तथा॥ दशमे कादशे च द्वादसे सर्वकार्याणि कारये
त्॥३॥ तृतीयापंचमी चैव सप्तमी दशमी तथा॥ त्रयोदशी द्वादशी
च तिथयस्तु शुभामताः॥४॥ सूर्यवारः शुक्रवारो गुरुवारस्तथैव च
॥ एतद्द्वारत्रयं धन्यं प्रारंभे शस्त्रकर्मणां॥५॥ एभिर्दिनैस्तु शि
ष्याय गुरुः शस्त्राणि दापयेत्॥ संतर्प्य दानं होमाभ्यां सुरान् स्वा
हा विधानतः॥६॥ ब्राह्मणाभ्योजयेत्तत्र कुमारी श्वायने कशः॥
तापसानर्चयेद्भक्त्या ये चान्ये शिवयोगिनः॥७॥ अन्नपानादिभि
श्चैव वस्त्रालंकारभूषणैः॥ गंधमाल्यैर्विचित्रैश्च गुरुतत्र प्रपूज
येत्॥८॥ कृतोपवासः शिष्यस्तु धृताजिनपरिग्रहः॥ बद्धांजलि
पुस्तकत्रयाचयेद्गुरुतो धनुः॥९॥ अंगं न्यासेत ततः कार्यं शिवोक्तं सि
द्धिमिच्छता॥ आचार्येण च शिष्यस्य पापघ्नं विघ्ननाशनं॥१०॥ शिरवास्या
नेन्यसेदीशं बाहुयुगे च केशवं॥ ब्रह्माणं नाभिमध्ये तु जघने श्वगणाधिपं

॥११॥ प्रतिमंत्रं॥ ॐ ह्रौं शिखास्थानेशं कराय नमः॥ ॐ ह्रौं बा
ह्योः केशवाय नमः॥ ॐ ह्रौं नाभिमध्ये ब्रह्मणे नमः॥ ॐ ह्रौं जं
घयोर्गणपतये नमः॥ ॥ ईदृशं कारयेन्मासं येन श्रेयो भविष्य
ति॥ अन्येपि दुष्टा मंत्रेण न हि संतिकदाचन॥१२॥ शिष्या यमा
नुषं चापं धनुं मैत्राभि मंत्रितं॥ कांडात्कांडास्त्रमंत्रेण दद्याद्देव
विधानतः॥१३॥ प्रथमं पुष्पवेशं च फलहीनं न पत्रिणा॥ ततः फ
लयुते नैव मत्स्यवेधं च कारयेत्॥१४॥ मासबंधं ततः कुर्यादेवं
वेधो भवेन्निधा॥ एतैर्बधैरुतैः पुंसां शराः स्युः सर्वसाधकाः॥१५
॥ वेधने चैव मांसस्य शरपातो यदा भवेत्॥ पूर्वदिग्भागमाश्रि
त्य तदा स्याद्भिजयी सुखी॥१६॥ दक्षिणे कलहो घोरो विदश
गमनं पुनः॥ पश्चिमे धनधान्यं च सर्वे चैवोत्तरं शुभं॥१७॥ ईशा
न्यां पतनं दुष्टं विदिशो न्याश्च शोभनाः॥ हर्षपुष्टिकराश्चैव सु
सिद्धिः सर्वकर्मणि॥१८॥ एवं वेधत्रयं कुर्याच्छ्वेदं दुग्धिनि
स्वनैः॥ ततः प्रणम्य गुरवे धनुर्बाणां निवेदयेत्॥१९॥ इति धनुर्विधिः

अथ चापप्रमाणं

प्रथमं योगिकं चापं युद्धचापं द्वितीयकं॥ निजबाहुबलान्माना
त्किंचिदूनं शुभं धनुः॥१॥ वरं प्राणाधिको धन्वी न तु प्राणाधिकं
धनुः॥ धनुषापीड्यमानस्तु धन्वी लक्ष्यं न पश्यति॥२॥ अतो
निजबलान्मानं चापं स्याच्छुभकारकं॥ देवानां मुक्तमं चापं त
तो न्यूनं च मानवं॥३॥ अर्धपंचसहस्रं तु श्रेष्ठं चापं प्रकीर्तितं॥
तद्विज्ञेयो धनुर्दिव्यशंकरेण धृतं पुरा॥४॥ तस्मात्परशुरामेण
ततो द्रोणेण धारितं॥ द्रोणाद्दुहीतं पार्थेन ततः सात्यकिना धृतं
॥५॥ कृतयुगे महादेवस्त्रेतायां चापिराघवः॥ द्वापरे द्रोणवि
प्रश्चदैवं चापमधारयत्॥६॥ चतुर्विंशो गुलो हस्तश्चतुर्हस्तं
धनुः स्मृतं॥ तद्भवेन्मानवं चापं सर्वलक्षणसंयुतं॥७॥ त्रिपर्वं पं
चपर्वं चासप्तपर्वं प्रकीर्तितं॥ नवपर्वं च कोदंडं चतुर्धा शुभकार
कं॥८॥ चतुष्पर्वं च षड्वर्षं अष्टपर्वं विवर्जयेत्॥ केषां चिच्चं भवे

चापो वितस्ति नवसंमितः ॥ ९॥ अतिजीर्णं च पक्वं च ज्ञातिघृष्टं
तथैव च ॥ दग्धं छिद्रं न कर्तव्यं बात्याभ्यं तरुहस्तकं ॥ १०॥ गुण-
हीने गुणाक्रांतं कांडदोषसमन्वितं ॥ गलग्रंथि न कर्तव्यं तलम-
ध्येतथैव च ॥ ११॥ अपक्वं भंगमायाति अतिजीर्णं तु कर्कशं ॥ ज्ञा-
तिघृष्टं तु सोद्वेगं कलहो बांधवैः सह ॥ १२॥ दग्धेन दत्त्यते वै श्म-
च्छिद्रं युद्धविनाशनं ॥ बात्ये लक्ष्यं न लभ्येत तथैवाभ्यं तरेपि च
॥ १३॥ हीने तु संधिते बाणे संग्रामे भंगकारकं ॥ आक्रांतं तु पुन-
क्वापि न लक्ष्यं प्राप्यते दृढं ॥ १४॥ गलग्रंथितं लग्रंथि धनहानिका-
धनुः ॥ एभिर्दोषैर्विनिर्मुक्तं सर्वकार्यकरं स्मृतं ॥ १५॥ शार्ङ्गं पुन-
रुर्दिव्यं विष्णोः परममायुधं ॥ वितस्ति सप्तमं मानं निर्मितं विश्व-
कर्मणा ॥ १६॥ न स्वर्गे न च पाताले न भूमौ कस्यचित्करे ॥ तदनुव-
शमायाति तत्कैकं पुरुषोत्तमं ॥ १७॥ पौरुषेयं तु यच्छार्ङ्गं बहु-
त्सरशोभितं ॥ वितस्तिभिः सार्धं षड्भिर्निर्मितं धनुसापनं ॥ १८॥
प्रायो योज्यं धनुः शार्ङ्गं गजारोहाश्वसादिनां ॥ रथिनां च पदा-
नीनां वांशं चापं प्रकीर्तितं ॥ १९॥ इति धनुः प्रमाणं ॥ १०॥ ॥ १०॥

अथ गुणलक्षणानि

गुणानां लक्षणं वक्ष्ये यादृशं कारयेद्गुणं ॥ पटुसूत्रो गुणः कार्य-
कनिष्ठामानसंमितः ॥ १॥ धनुः प्रमाणो निःसंधिः शुद्धैस्त्रिगु-
णतंतुभिः ॥ वर्तितः स्याद्गुणः श्लक्ष्णः सर्वकर्मसहोयुधि ॥ २॥
अभावे पटुसूत्रस्य हारिणी स्त्रायुरिष्यते ॥ गुणार्थमपि बा-
त्या स्त्रायुषो महिषी गवां ॥ ३॥ तत्कालहतगौ कर्णश्चर्मणा ॥
च्छागलेन वा ॥ निर्लोमतंतुसूत्रेण कुर्याद्वा गुणमुत्तमं ॥ ४॥
पक्वं वंशत्वचः कार्यो गुणास्तस्थायरो दृढः ॥ पटुसूत्रेण स-
नद्धसर्वकर्मसहोयुधि ॥ ५॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासे त्वगर्कस्य प्र-
शस्यते ॥ तस्यास्तत्र गुणः कार्यः पवित्रः स्थावरो दृढः ॥ ६॥
वृत्तार्कसूत्रतंतूनां हस्तात्वष्टादशः स्मृताः ॥ तद्वत्तंत्रिगु-
णं कार्यप्रमाणो यं गुणे स्मृतः ॥ ७॥ ॥ इति गुणलक्षणं ॥ १०॥

अथशरलक्षणानि

अतःपरंप्रवक्ष्यामिशरणांलक्षणंशुभं॥स्थूलंनचानिसूक्ष्मंच
नपक्वंनकुभूमिजं॥१॥हीनंग्रंथिसुपक्वंचपादुरंसमयाहृतं॥
॥हीनंग्रंथिविदीर्णंचवर्जयेदीदृशंशरं॥२॥कठिनेवर्तुलेकां
डंगृण्हीयात्सुप्रदेशजं॥होहस्तौमुष्टिनाहीनौदैर्घ्यस्थौल्येक
निष्ठिका॥३॥विधेयाशरमानेषुयंत्रेष्वकर्षयेत्ततः॥काकहंस
शशादीनामत्स्यादक्रौंचकेकिनां॥४॥गृध्राणांकुरुराणांचप
क्षाण्यतेसुशोभनाः॥एकैकस्यशरस्यैवचतुःपक्षाणियोजयेत्
॥५॥षडंगुलिप्रमाणेनपक्षच्छेदंचकारयेत्॥दशांगुलमितंपर
संशार्द्धचापस्यमार्गणे॥६॥योज्यादृढाश्चतुःसंख्याःसन्त्र
ह्वास्त्रायुतंतुभिः॥शराश्चत्रिविधाज्ञेयाःस्त्रीपुमांश्चनपुंसकाः
॥७॥अग्रेस्थूलाभवेन्नारीपश्चात्स्थूलोभवेत्सुमानः॥समंनपुंस
कंज्ञेयंतल्लुसार्थंनियोजयेत्॥८॥दूरपातंसुवत्यांचपुरुषो
भेदयेदृढं॥॥इतिशरलक्षणानि॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथफललक्षणानि

फलंतुशुद्धलोहस्यसुधारंतीक्षणमस्तत्॥योजयेद्द्वज्जलेपेनश
रेपक्षानुमानतः॥१॥आरामुखंक्षुरप्रचगोपुच्छंचार्द्धपुच्छकं
॥सूचीमुखंचभल्लंचवत्सदंतद्विभल्लकं॥२॥कणिकंकाकतुं
डंचतथान्यान्यप्यनेकशः॥फलानिदेशदेशेषुभवंतिबहुरू
पतः॥३॥आरामुखेनकवचंतर्धचंद्रेणमस्तके॥आरामुखेन
वैचर्मक्षरप्रेक्षणकार्मुकं॥४॥भलेनत्तदयंवेध्यद्विभलेनगु
णःशराः॥लोहंचकाकतुंडेनविद्वित्र्यंगुलसंमितं॥५॥अन्यज्ञा
पुच्छकंज्ञेयंशुद्धकोष्ठविनिर्मितं॥मुखेचलोहकंठेनविद्वमंगु
लसंमितं॥६॥॥इतिफललक्षणं॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथफलपायनं

फलस्यपायनंवक्ष्येदिव्योषधिविलेपनैः॥येनदुर्भेद्यवर्माणिभेद
येत्तरुपर्णवत्॥१॥पिप्पलीसैंधवीकुष्ठगोमूत्रेणतुपेषयेत्॥अ

तिशीतमनाविद्धं पीतं नष्टं तथौषधं ॥ २॥ अनेन लेपयेच्छस्त्रं
लिप्तं चाग्नौ प्रतापयेत् ॥ ततो निर्वापितं तैले लोहं तत्र विशि-
ष्यते ॥ ३॥ पंचभिर्लवणैः पिष्टं मधुसितैः ससर्षपैः ॥ एभिः प्रलेप-
येच्छस्त्रं लिप्तं चाग्नौ प्रतापयेत् ॥ ४॥ शिखिग्रीवानुवर्णाभं
तप्तपीतंतथौषधं ॥ तंतस्तु विमलंतोयं पापयेच्छस्त्रमुत्तमं ॥ ५॥

अथ नाराचनालीकौ

सर्वलोहास्तु ये बाणानाचास्ते प्रकीर्तिताः ॥ पंचभिः पृथुलैः प-
द्मैर्युक्ताः सिध्यंतिकस्य चित् ॥ १॥ नालीकलघ वो बाणानल-
यंत्रेण नोदिताः ॥ अत्युच्चदूरपातेषु दुर्गेषु ह्येते मताः ॥ २॥ इ-

अथ स्थानमुष्ट्याकर्षणलक्षणानि

स्थानान्यष्टौ विधेयानि शो जनेभिर्न कर्मणां ॥ सुष्ट्यः पंच समा-
ख्याताः व्यायाः पंच प्रकीर्तिताः ॥ १॥ अग्रतो वामपादं च दक्षि-
णं चानुकुंचितं ॥ आलीढेतु प्रकर्तव्यं हस्तद्वयसविस्तरं ॥ २॥ प्र-
त्यालीढे प्रकर्तव्यं सव्यं चैवानुकुंचितं ॥ दक्षिणे तु पुरस्तद्वत् द-
ूरपाते विशिष्यते ॥ ३॥ पादौ सविस्तरौ कार्ष्ण्यौ सौहस्तप्रमाणतः
विशारवस्थानकं द्वेयंकूटलस्य स्प्यवेधने ॥ ४॥ समपादे सौ-
पादौ निष्कंपौ च सुसंगतौ ॥ असमेचपुरो वामे हस्तमात्रेण तं व-
पुः ॥ ५॥ आकुंचितो रूढौ यत्र जानुभ्यां धरणी गतौ ॥ दर्दुरक्र-
ममित्पाहुः स्थानकं दृढभेदने ॥ ६॥ सव्यं जानुगतं भूमौ दक्षिणं
च सकुंचितं ॥ अग्रतो यत्र तव्यं तं विद्यान्नरुडक्रमं ॥ ७॥ पद्मा-
सनं प्रसिद्धं स्यादुपविश्य यथाक्रमं ॥ धन्विनांतत्त्वविज्ञेयं स्थान-
कं शुभलक्षणं ॥ ८॥ इति स्थानमुष्टिआकर्षणलक्षणानि ॥ ९॥

अथ गुणमुष्टयः

पताकावज्रमुष्टिभ्यो सिंहकर्णस्तथैव च ॥ मच्छरीका कतुंडी च
योजनीया यथाक्रमं ॥ १॥ दीर्घा तु तर्जनी यत्र आधितां गुष्ठमूल-
कं ॥ पताकासा च विज्ञेयानलिका दूरमोक्षणे ॥ २॥ तर्जनी मध्यमा
मध्यमं गुष्ठो विशते यदि ॥ वज्रमुष्टिस्तु सा द्वेया स्थूलनाराचमोक्षणे

॥३॥ अंगुष्ठनखमूले तु तर्जन्यग्रं सुसंस्थितं ॥ मुक्षरीसा च विज्ञे
या चित्रं लक्ष्यं स्य वेधने ॥४॥ अंगुष्ठाग्रे तु तर्जन्या मुखं यत्र निवे
शितं ॥ कारुतुंडी च सा ज्ञेया सूक्ष्मलक्ष्येषु योजिता ॥५॥ इति सु-

अथ धनुर्मुष्टिसंधानं

संधानं त्रिविधं प्रोक्तं प्रथमं धनुः समं सदा ॥ योजयेन्निःप्रकारं हि
कार्येष्वपि यथाक्रमं ॥१॥ अधश्च दूरपातित्वं समेलं सुनिश्च
लं ॥ दृढास्फोटं प्रकुर्वीत ऊर्ध्वं संधाने योगतः ॥२॥ इति धनुः सं-

अथ व्यायाः

कौशिकः केशमूले वैशरः शृंगे च सात्विकः ॥ श्रवणे वत्सकर्णश्च
ग्रीवायां भरतो भवेत् ॥१॥ अंशके स्कंधनामा च व्यायाः पंच प्रकी
र्तिताः ॥ कैशिकश्चित्रयुद्धेषु अधोलक्ष्येषु सात्विकः ॥२॥ —
वत्सकर्णः सविज्ञेयो भरतो दृढभेदने ॥ दृढभेदे च दूरे च स्कंध
नामानमुद्दिशेत् ॥३॥ ॥ इति व्यायाः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथ लक्ष्यं

लक्ष्यं चतुर्विधं ज्ञेयं स्थिरं चैव चलं तथा ॥ बला बलं ह्यबलं वेध
नीयं क्रमेण तु ॥१॥ आत्मानं सुस्थिरं कृत्वा लक्ष्यं चैव स्थिरं बुधः
॥ वेधयेन्निःप्रकारं तु स्थिरं वेधी स उच्यते ॥२॥ बलं ये वेधयेच्च
स्तु आत्मना स्थिरं संस्थितः ॥ बलं लक्ष्यं तु तत्प्रोक्तमाचार्येण सु
धीमता ॥३॥ धन्वी तु चलते यत्र स्थिरं लक्ष्यं समं ततः ॥ चला च
लं भवेत्तत्र अप्रमेयमचिंतितं ॥४॥ उभावेव चलौ यत्र लक्ष्यं चा
पि धनुर्धरः ॥ तद्विज्ञेयं ह्यचलं श्रमेण बहुसाध्यते ॥५॥ श्रमे
णास्वलितं लक्ष्यं दूरं च बहुभेदनं ॥ श्रमेणास्वलितं कृष्टिः
शीघ्रं संधानमाप्यते ॥६॥ श्रमेण चित्रयोधित्वं प्राप्यते श्रमतो
जयः ॥ तस्माद्गुरुसमं हि श्रमः कार्यो विजानता ॥७॥ प्रथमं
वामहस्तेन यः श्रमं कुरुते नरः ॥ तस्य चापक्रिया सिद्धिरपि रा
देव जायते ॥८॥ वामहस्ते तु संसिद्धे पश्चाद्दक्षिणमारभेत् ॥ उ
भोभ्यां च श्रमं कुर्यात् नाराचैश्च शरैस्तथा ॥९॥ वामेनैव श्रमं

कुर्यात्सुसिद्धेदक्षिणेकरे॥ विशेषेनासमेनैव तथा व्यायेचकौशि
कै॥ १०॥ उदितेभास्करे लक्ष्यं पश्चिमायां निवेशयेत्॥ अपराह्णे
चकर्तव्यं लक्ष्यं पूर्वदिगाश्रितं॥ ११॥ उत्तरेण सदा कार्यमवश्यम
वरोधकं॥ संग्रामेण विना लक्ष्यं न कार्यं दक्षिणा मुखं॥ १२॥ पश्चि
मंतरे लक्ष्यं ज्येष्ठं लक्ष्यं प्रकीर्तितं॥ चत्वारिंशन्मध्यमं च विंशति
श्वकनिष्ठकं॥ १३॥ शराणां कथितं ह्येतन्नाशचाणामथोच्यते॥
चत्वारिंशन्नाशत्रिंशसोडशैव भवेत्ततः॥ १४॥ चतुःशतैश्च कांडा
नां यो हिलक्ष्यं विसर्जयेत्॥ सूर्योदये चास्तमये सज्येष्टो धन्विना
भवेत्॥ १५॥ त्रिशतैर्मध्यमो चापौर्द्दिशताभ्यां कनिष्ठकः॥ लक्ष्यं
च पुरुषोन्मानं कुर्याच्चंद्रकसंयुतं॥ १६॥ ऊर्ध्ववेधी भवेज्ज्येष्टो
नाभिवेधी च मध्यमः॥ यः पादवेधी लक्ष्यस्य सकनिष्ठः स्मृतो
मया॥ १७॥ ॥ इतिलक्ष्यं॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथानध्यायः

अष्टमी च अमावास्या वर्जनीया चतुर्दशी॥ पूर्णिमार्धदिनं याव
न्निषिद्धा सर्वकर्मसु॥ १॥ अकाले गर्जिते देवे दुर्दिनं वा श्वाभ
वेत्॥ पूर्वकांडहतं लक्ष्यमनध्यायं प्रचक्षते॥ २॥ श्रमं च कुर्वत
स्तत्र भुजंगो यदि दृश्यते॥ अथवा भजते चापो यदैवं श्रमकर्मणि
॥ ३॥ त्रुत्यते वा गुणो यत्र प्रथमे वाणमोक्षणे॥ श्रमं तत्र न कुर्वी
त शस्त्रे मतिमतां वर॥ ४॥ ॥ इत्यनध्यायः॥ ७॥ ७॥

अथश्रमक्रियाः

क्रिया कलापान्वस्यामिश्रमसाध्यां बुचिस्मि ते॥ येषां विज्ञानमा
त्रेण सिद्धिर्भवति नान्यथा॥ १॥ प्रथमं चापमारोप्य चूलिकां बंधये
त्ततः॥ स्थानं कंतु ततः कृत्वा संधानं च ततः परं॥ २॥ सकृदा कृष्ट
चापेन भूमिबंधनं कारयेत्॥ नमः कुर्याच्छिवं विघ्नराजं गुरुधनु
शरान्॥ ३॥ तुल्यं धनुषश्चैव कर्तव्यं वामपाणिना॥ आदानं च
ततः कृत्वा संधानं च ततः परं॥ ४॥ याचितव्यागुरोराज्ञावाण
स्याकर्षणं प्रति॥ प्राणवायुं प्रयत्नेन प्राणेन सह पूरयेत्॥ ५॥

कुंभकेणस्थिरं कृत्वा हुंकारेण विसर्जयेत् ॥ इत्यभ्यासक्रिया
कार्याधन्विनासिद्धिमिच्छता ॥ ६ ॥ षण्मासात्सिध्यते मुष्टिः शराः
संवत्सरेण तु ॥ नाराचास्तस्य सिद्धांतियस्पतु होमहेश्वरः ॥
॥ ७ ॥ पुष्पवद्भारयेद्वाणं सर्पवत्पीडयेद्बलुः ॥ धनवच्चिंतयेत्
स्यं यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥ ८ ॥ क्रियामिच्छंति आचार्या दूरमि
च्छंति भार्गवाः ॥ राजानो दृढमिच्छंति लक्ष्मिच्छंति चेतराः ॥ ९ ॥
जनानां रंजनं येन लक्ष्म्या पातात्प्रजायते ॥ हीनेनापीषुणा तस्मा
त्प्रशस्तं लक्ष्यवेधनं ॥ १० ॥ ॥ इति भ्रमक्रिया ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ लक्ष्म्यास्खलनविधिः

विंशांशस्यानकेहित्वासमसंधानमाचरेत् ॥ गोपुच्छमुखवासे
नसिंहकर्णव्यमुष्टिना ॥ १ ॥ आकर्षेत्कौशिकव्याघ्रेन शिरांश्च
लयेत्ततः ॥ पूर्वापरौ समं कार्यैः समांशौ निश्चलौ करौ ॥ २ ॥ चक्षु
षीं स्पन्दयेन्नैव दृष्टिं लक्ष्मेनियोजयेत् ॥ मुष्टिनाच्छादिनं लक्ष्यं
शरस्याग्रेनियोजयेत् ॥ ३ ॥ म नो दृष्टिगतं ज्ञात्वा ततो बाणं विस
र्जयेत् ॥ स्खलत्येवं कदाचिन्नलक्ष्ये यो धः कृतः भ्रमः ॥ ४ ॥ इति ०

अथ शीघ्रसंधानं

आदानं चैव तूणीरात्संधानं कर्षणं तथा ॥ क्षेपणं च त्वरायुक्तो बा
णस्य कुरुते तु यः ॥ १ ॥ नित्याभ्यासवशात्तस्य शीघ्रसंधानता भ
वेत् ॥ इति शीघ्रसंधानं ॥ अथ दूरपातित्वं ॥ मुष्ट्या पातकया बा
णं स्त्रीचिह्नं दूरपातनं ॥ २ ॥ इति दूरपातित्वं ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ दृढभेदिता

प्रत्यालीढे कृते स्थाने अधः संधानमाचरेत् ॥ दर्दुरस्थानमासा
द्य ऊर्ध्वधारणमाचरेत् ॥ १ ॥ स्कंधव्याघ्रेन वज्रस्य मुष्ट्या पुंसा
गणेन च ॥ अत्यंतसौष्टवाद्वाहोर्जायते दृढवेधिता ॥ २ ॥ इति ०

अथ हीनगतयः

सूचीमुखामीनपुच्छाभमरीचतृतीयकः ॥ शराणां तिथयस्ति
त्यः प्रशस्ताः कथिता बुधैः ॥ १ ॥ कर्करो ननु चापेन यः कृषो हीन

मुष्टिना॥ मीनपुच्छागतिस्तस्य सायकस्य प्रकीर्तिता॥२॥ सूची
मुखगतिस्तस्य सायकस्य प्रजायते॥ पत्रविलोक्यते यस्य अथ
वाहीनपत्रकं॥३॥ धमरीकथिता ह्येषा सद्भिस्तु श्रमकर्मणि॥
ऋजुत्वेन समायाति सेव्यमानस्तसायकः॥४॥ इति हीनगतयः

अथ बाणानां लक्ष्यस्वरूपनगतयः

वामगादक्षिणा चैव ऊर्ध्वगार्धोगमा तथा॥ चतस्रो गतयः प्रोक्ता
बाणस्वरूपनहेतवः॥१॥ कंपते गुणमुष्टिश्च मार्गणस्य हि पृष्ठतः
॥ संमुखी स्याद्धनुर्मुष्टिस्तदा वामे गतिर्भवेत्॥२॥ ग्रहणं शिथिलं
यस्य ऋज्वत्तेन विवर्जितं॥ पार्श्वतुदक्षिणं याति सायकस्य नम
शयः॥३॥ मोक्षणे चैव बाणस्य चापमुष्टिरधो भवेत्॥ गुणमुष्टि
र्भवेदूर्ध्वतदा धोगामिनी गतिः॥४॥ इति बाणानां लक्ष्यस्वरूपनविधिः

अथ शुद्धगतयः

लक्ष्यबाणाग्रदृष्टीनां संगतिस्तस्य दा भवेत्॥ तदानीं मुष्टितो बाणे
लक्ष्या न स्वरूपति ध्रुवं॥१॥ निर्दोषः शब्दहीनश्च सममुष्टिर्द्वयो
ज्जितः॥ भिनत्ति दृढवेधानि सायको नास्ति संशयः॥२॥ स्वाक
ष्टस्तेजितो यश्च सुशुद्धौ गाढमुष्टितः॥ नरनागाश्वकार्येषु न सति
ष्ठति मार्गणः॥३॥ यस्य तृणसमाबाणायत्नो धनसमं धनुः॥ यस्य
प्राणसमा मोर्वी सधन्वा धन्विनां वरः॥४॥ इति शुद्धगतयः॥ कृ॥

अथ दृढचतुष्टयं

अयश्चर्मगतिश्चैव मृत्पिंडं च चतुष्टयं॥ यो भिनत्ति हितस्ये पुर्वं
ज्रेणापि न धार्यते॥१॥ साक्षां गुलिप्रमाणानि लोहपात्राणि कारये
त्॥ तानि भित्ते कबाणेन दृढघाती भवेन्नरः॥२॥ चतुर्विंशति च
र्मणि यो भिनत्याशुगेन ना॥ तस्य बाणो गजेंद्रस्य कायं निर्भिद्य
गच्छति॥३॥ भ्राम्यज्जले घटो वेध्यश्चैव मृत्पिंडकं तथा॥ अमं
तं वेधयेद्यो हि दृढवेधी स उच्यते॥४॥ अयस्तु काकतुंडेन चर्म
धारामुखेन हि॥ मृत्पिंडं च घटश्चैव विध्येत्सूचीमुखेन हि॥५॥

अथ चित्रविधिः

बाणभंगं कृतावर्तकाष्ठच्छेदनमेव च ॥ बिंदुकंगोलकयुगं यो वेति
सयुगी भवेत् ॥ १ ॥ लक्ष्यस्थाने धृतं कांडं संमुखं छेदयेत्ततः ॥
किंचिन्मुष्टिं विधाय स्वातिर्यग्विफलकेषु णा ॥ २ ॥ संमुखं वा स
मायातिर्यग्बाणनसंचरेत् ॥ शरं शरेण यः छिद्यच्छाण्डे दी
सजायते ॥ ३ ॥ इति बाणभंगः ॥ अथ वराटिकावर्तः ॥ काष्ठे स्व
केशं संयम्य तत्र बद्ध्वा वराटिकां ॥ हस्तेन आभ्यमाणां च यो हंति
स धनुर्धरः ॥ ४ ॥ इति वराटिकावर्तः ॥ अथ काष्ठच्छेदनं ॥ लक्ष्य
स्थाने न्यसेत्काष्ठं सार्द्धं गोपुच्छसन्निभं ॥ यः छिद्योत्तं सुरप्रेण
काष्ठच्छेदी स जायते ॥ ५ ॥ इति काष्ठच्छेदनं ॥ लक्ष्ये बिंदुन्यसे
च्छुभ्रं शुभ्रबन्धूकपुष्पवत् ॥ हंतितं बिंदुकं यस्तु चित्रयोधी स
जायते ॥ ६ ॥ इति काष्ठबिंदुकच्छेदनं ॥ अथ गोलकयुगप्रभृति
चित्रविधिः ॥ काष्ठगोलयुगं क्षिप्रंदूरसूक्ष्मपुरःस्थितैः ॥ असंप्रा
प्तं शरं पृष्ठे तद्गोपुच्छमुखेन हि ॥ ७ ॥ यो हंति शरयुग्मेन शीघ्रं स
धानयोगतः ॥ स स्याद्दुर्भृतां श्रेष्ठः पूजितः सर्वपार्थिवैः ॥ ८ ॥ इ
गोलकयुगं ॥ अथ धावल्लक्षणं ॥ रथस्थेन गजस्थेन हयस्थेन च
पत्तिना ॥ धावता वैश्रमः कार्यो लक्ष्यं हेतुं सुनिश्चितं ॥ ९ ॥ इति धा

अथ शब्दवेधित्वं

लक्ष्यस्थाने न्यसेत्कां स्पृष्ट्वा न हस्तद्वयान्तरे ॥ ताडयेच्छर्कराभि
स्तं शब्दः संजायते ततः ॥ १ ॥ यत्रैवोत्पद्यते शब्दः सम्यक् तत्र
विचितयेत् ॥ कर्णेन्द्रियमनोयोगाल्लक्ष्यं निश्चयतां नयेत् ॥ २ ॥
पुनः शर्करया तच्च ताडयेच्छब्दहेतवे ॥ पुनर्निश्चयतां नेयं श
ब्दस्थानानुसारतः ॥ ३ ॥ ततः किंचित्कृतं दूरे नित्यं नित्यं विधा
नतः ॥ लक्ष्यं समभ्यसेत्तावत् शब्दव्यधनहेतवे ॥ ४ ॥ ततो बाणे
न हन्यात्तदवधानेन तीक्ष्णधीः ॥ एतच्च दुष्करं कर्म भाग्यां क
स्यापि सिद्धतिः ॥ ५ ॥ इति शब्दवेधित्वं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

अथास्त्रविधिः

एवं श्रमविधिं कुर्याद्यावत्सिद्धिः प्रजायते ॥ अमे सिद्धे च वर्षासु

नैव ग्राह्यं धनुः करे ॥१॥ पूर्वाभ्यासस्य शस्त्राणामविस्मरणहेतु
वे ॥ मासद्वयं च मंक्र्यात्यतिवर्षं शरदृतौ ॥२॥ जाते चाश्वयुजे
मासे नवमी देवतादिने ॥ पूजयेद्दीश्वरीं चंडीं गुरुं शस्त्राणि वा
नः ॥३॥ विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा कुमारी भोजयेत्ततः ॥ देवैः पशु
बलिं दद्याद्गृष्टो वादित्रमंगलैः ॥४॥ ततस्तस्मादधयेन्मंत्रान्चेत्
तान्वागमोदितान् ॥ अस्त्राणां कर्मसिद्ध्यर्थं जपहोमविधानतः
॥५॥ ब्राह्मं नारायणं शैवमैंद्रवायव्यवारुणेः ॥ आग्नेयं चापशस्त्र
णि गुरुदत्तानि साधयेत् ॥६॥ मनोवाक्कर्मभिर्भाव्यं लब्ध्याः स्त्रेण
शुचिभ्यता ॥ अपात्रमसमर्थं च दहं त्यस्त्राणि पूरुषं ॥७॥ प्रयोगं
चोपसंहारं यो वेत्ति स धनुर्धरः ॥ सामान्ये कर्मणि प्रज्ञो नैवास्त्रा
णि प्रयोजयेत् ॥८॥ इत्यस्त्रविधिः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ शस्त्रनिवारणं

हस्ताकैलांगलीकंदोगृहीतस्तस्य कंदनः ॥ शूरस्यापिरणे पुंसो
दर्पहरति कातरः ॥१॥ गृहीतं योगनक्षत्रैरपामार्गस्य मूलकं ॥
लेपमान्त्रेण वाराणां सर्वशस्त्रनिवारणं ॥२॥ अधःपुष्पी शंखपु
ष्पी लज्जालुर्गिरिकर्णिका ॥ नलिनी सहदेवी च पुत्रमार्जारिका
तथा ॥३॥ विष्णुक्रांता च सर्वासां जटाग्राहारवेदिने ॥ बध्वाभु
जे विलेपा ह्यकाशे शस्त्रौघवारकाः ॥४॥ सर्पव्याघ्रादिसत्त्वादि
भूतादीनां न जायते ॥ भीतिस्तस्यास्थिताय स्य मातरोष्टोशरि
गाः ॥५॥ गृहीतं हस्तनक्षत्रेषु त्रंशुलुंदरी भवं ॥ तत्त्वभावाद्भु
पुंसां संसुखो नैति निश्चितं ॥६॥ लुलुंदरी श्रीफलपुष्पचूर्णैराति
सगात्रस्य नरस्य दूरात् ॥ आघ्राय गंधं हिरदोतिमत्तो मदं त्यजे
त्कैसरिणो यथोग्रं ॥७॥ श्वेताद्विकर्णिका मूलं पाणिस्थं बाहयेद्भु
जं ॥ श्वेतकंदारिका मूलं व्याघ्रादीनां भयं हरेत् ॥८॥ पुष्पाकंता
दिते मूलं पाठाया मुखसंस्थिते ॥ देहे स्फुटति नोत्तीक्ष्णं मंडलाप्रे
रणे नृणां ॥९॥ गंधार्था उत्तरं मूलं मुखसंस्थं मुखगतं ॥ शस्त्रो
घं वारयेत्तत्र पुष्पाकं विधिनोद्धृतं ॥१०॥ विधिरुपवासः ॥ शुभ्रायाः

शरपुंरबायाः जटानी लीज टाशवा ॥ भुजेशिरसि वक्त्रे वा स्थिताः
शस्त्रनिवारिका ॥ ११ ॥ भूयाहि भूतचोरघ्नी गृहीता पुष्पभास्करे
अथ संग्रामविधिः

प्रथमं क्रियते स्नानं शुक्लवस्त्रा च तो भवेत् ॥ मांगल्यगीत संयु-
क्तो देवविग्रोऽश्वपूजयेत् ॥ १ ॥ क्षेत्रपालस्य नाम्ना च बलिं दद्या-
द्दिशो दश ॥ शस्त्राणि चापि संपूज्य रक्षामंत्रं स्मरेत्ततः ॥ २ ॥
अथ मंत्रः ॥ ॐ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चं चिके ॥
घंटास्वनेन नः पाहि चापज्यानि स्वनेन च ॥ ३ ॥ प्राच्यां रक्ष प्र-
तीच्यां च चंडिकेरक्ष दक्षिणे ॥ भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां
तथे श्वरि ॥ सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरंति ते ॥ यानि
चात्पंत्यौ राणितैरक्ष्यास्मांस्तथा भुवि ॥ ५ ॥ खड्गशूलगदादी-
नियानि चास्त्राणि तैर्बिके ॥ करपल्लवसंगीनि तैरस्मान्नक्षसर्वतः ६
॥ इति रक्षामंत्रः ॥ दिव्यौषधीनां लेपं च रक्षाबंधं च कारयेत् ॥
किंचिद्भुक्ता च पीत्वा च ततः संग्राममाचरेत् ॥ ७ ॥ सेनापतिं ग-
जारोहास्तांस्तांश्च सुभटांस्तथा ॥ मुरवानन्या नपि धनैर्बस्त्रै-
श्च परिधारयेत् ॥ ८ ॥ पूर्वसारथिमारोप्य रथे सज्जेत तः स्वयं
॥ यो जयेद्वाजिनः शुद्धान् सुसंतुष्टाञ्जितश्रमान् ॥ ९ ॥ रथे च धा-
रयेद्बृजं कार्मुकाणां चतुष्टयं ॥ चतुःशतानि बाणानां तूणीरौ च प्र-
पूरयेत् ॥ १० ॥ खड्गं च भगदांशं त्किं परिघं मुद्गरं तथा ॥ नाराचा-
न्य रश्मिकुंतं पट्टिं शार्ङ्गं च धारयेत् ॥ ११ ॥ नरथान गजायस्य ॥
सौश्वमेव समारुहेत् ॥ कटिबद्धैकतूणीरः खड्गशक्तिधनुर्युतः
॥ १२ ॥ ततोर्जुनस्य नामानि विष्णुस्मरणपूर्वकं ॥ जपेत्ततः प्रति-
ष्ठे तच्चतुरंगबलैर्युतः ॥ १३ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां परा-
जयः ॥ येषां मिदीवरस्यामो हृदयस्यो जनार्दनः ॥ १४ ॥ अर्जुनः
फाल्गुनः पार्थः किरीटीश्वेतवाहनः ॥ बीभत्सर्विजयी कृष्णः स-
व्यसाची धनंजयः ॥ १५ ॥ इति कृष्णार्जुनस्मरणं ॥ इति संग्रामविधिः
॥ अथौषधं ॥ नृपसहसि सिजारी सखुगारस्तकन्याद्विजलक्षण

विभीतामोहिनीद्राजदोही॥ कुरुचतुरचतुष्कंदेहजंपंचयुतां
भवतिभवसमानंसर्वकर्मप्रसिद्धं॥१६॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

अथाहौहिणीसंख्या

खट्वयंस्वरवस्वेन्दुनैत्रैरक्षोहिणीमता॥२१८७००अक्षोहि॥
ण्यांप्रदिष्टानांरथानांधर्मचारिणां॥१॥संख्यागणिततत्त्वज्ञैः
सहस्राण्येकविंशतिः॥उपर्यष्टौशतान्याहुःस्तथाभूपश्चसप्त
तिः॥२॥गजानांतुपरीमाणमेतदेवविनिर्दिशेत्॥ज्ञेयंलक्ष्यं
दातीनांसहस्राणितथानव॥३॥शतानित्रीणिपंचाशच्छूरा
णांशस्त्रधारिणां॥पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच
॥४॥दशोत्तराणियस्त्राहुःसंख्यातत्त्वविदोजनाः॥इत्यौसिहिणी

अथमहाक्षौहिणीसंख्या

रवद्वयं निधिवेदाक्षि चंद्राश्च आग्निहिमोऽशुभिः ॥ महाक्षौहिणिः
काप्रोक्ता संख्या गणितकोविदैः ॥ १ ॥ १३२१२४९०० कोट्यस्त्र
योदश प्रोक्ता लक्षाणामेकविंशतिः ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणितथा
नवशतानि च ॥ २ ॥ महाक्षौहिणिकां प्राहुरिमां तत्त्वविदो जनाः
॥ महाक्षौहिणिकायां तुरथाः कोटिमिताः स्मृताः ॥ ३ ॥ अश्वा
श्चतुः कोटिमिता लक्षाण्येकादशैव च ॥ सप्तविंशत्सहस्राणि
तथानवशतानि च ॥ ४ ॥ महाक्षौहिणिकां प्राहुरिमां तत्त्वविदो
जनाः ॥ महाक्षौहिणिकायां तुरथाः कोटिमिताः स्मृताः ॥ ५ ॥
सप्तत्रिंशच्च लक्षाणि गीयंते तत्त्ववेदिभिः ॥ द्वादशैव सहस्राणि
चत्वार्येव शतानि च ॥ ६ ॥ प्रोक्तानि नवतिस्तद्देवमेव गजामताः
॥ अश्वाश्चतुः कोटिमिता लक्षाण्येकादशैव च ॥ ७ ॥ सप्तत्रिंश
त्सहस्राणितथा शतचतुष्टयं ॥ सप्ततिश्चैव संख्याता प्रोच्यंते
पक्षयस्ततः ॥ ८ ॥ षट्कोट्योऽशीति लक्षाणि पञ्चाधिकमितानि
॥ द्विषष्टिश्च सहस्राणितथा शतचतुष्टयं ॥ पञ्चाशदिति संख्या
तान् महाक्षौहिणिका बुधैः ॥ ९ ॥ इति महाक्षौहिणी संख्या ॥

अथन्यूहविधिः

मुखेरथागजाः पृष्ठेन तृष्टे च पदान्तयः ॥ पार्श्वयोश्च हयाः कार्पा
व्यूहस्यायं विधिः स्मृतः ॥ १॥ अर्धचंद्रं च चक्रं च शकटे मकरं तथा
॥ कमलं श्रेणिका गुल्मं व्यूहान्येतानि कल्पयेत् ॥ २॥ इदं व्यूहवि-

अथ युद्धविधिः

ये राजपुत्राः सामंता आप्ताः सेवकजातयः ॥ तान्सर्वानात्मनः श
श्वैरक्षाये स्थापयेन्नुपः ॥ १॥ यस्मिन्कुलेयः पुरुषः प्रधानः स स
र्वयत्नेन हिरक्षणीयः ॥ तस्मिन्विनष्टे किल सारभूते न नाभि
भंगे अरका वहन्ति ॥ २॥ क्षत्रं सारभूतं शूरं शस्त्रज्ञं मनुरागिवे
त् ॥ अपि स्वल्पं श्रियै सैन्यं वृथेयं मुंडमंडली ॥ ३॥ अपि पंच
शतं शूरा मृज्जंति महतीं चमूं ॥ अथ वा पंचषट्सप्तविजये ते
निवर्तिनः ॥ ४॥ धनुः संगति सैशुद्धावाजिनो मुखदुर्बलाः ॥ आ
कर्णपतितायोधाः संग्रामे जयवादिनः ॥ ५॥ परस्परानुसंरक्ता
योधाः शार्ङ्गधनुर्धराः ॥ युद्धज्ञास्तरगारूढास्ते जयेते रणे रि
पून् ॥ ६॥ एकः कापुरुषो दीर्घो धारयेन्महतीं चमूं ॥ तं दीर्घम
नुदीर्यते योधाः शूरतमा अपि ॥ ७॥ दुर्निवारतरा चैव प्रभग्ना
महती चमूः ॥ अपाभि वमहावेगस्त्रस्ता मृगगणा इव ॥ ८॥
यस्तु भग्नेषु सैन्येषु विदुतेषु निवर्तते ॥ पदे पदे श्वमेधस्य लभ
ते फलमक्षयं ॥ ९॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडलभेदिनौ ॥ परि
ब्राड्योगयुक्तश्चरणे चाभिमुखे हतः ॥ १०॥ यत्र यत्र हतः शूरः
शत्रुभिः परिवेष्टितः ॥ अक्षयं लभते लोकं यदि क्लृवं न भाषते ॥ ११
मूर्च्छितं नैव विकलं नाशस्त्रं नान्ययोधि नं ॥ पलायमानं शरणं
गतं चैव न हिंसयेत् ॥ १२॥ भीरुः पलायमानोपि नान्वेष्ट्यो बली
यसा ॥ कदाचिच्छूरां याति मरणे कृतनिश्चयः ॥ १३॥ संभृत्य
महतीं सेनां चतुरंगं महीपतिः ॥ व्यूहयित्वा यतः शूरां स्थापयेद्भ
यलिभ्या ॥ १४॥ अल्पायां वामहत्यां वा सेनायामिति निश्चयः
॥ हर्षयो धगणस्यैको जयलक्षण उच्यते ॥ १५॥ पृष्ठे न वायवो
वांति पृष्ठे वायुर्वयांसि च ॥ अनुपूर्वते मेघाश्च यस्य तत्स्पर्णे जयः ॥

॥१६॥ अपूर्णेनैवमर्तव्यं संपूर्णेनैव जीवते ॥ तस्माद्वैर्यं विधा-
तव्यं हं तव्या परवाहिनी ॥१७॥ जिते लक्ष्मी मृते स्वर्गः कीर्तिश्च-
धरणी तले ॥ तस्मात्तैर्यं विधातव्यं हं तव्या परवाहिनी ॥१८॥
॥ इति मुद्गविः ॥ इति श्री बृ-शा-प-धनुर्वेदवर्णनं परिच्छेदः ॥

अथ गान्धर्वशास्त्रं

प्रणम्य सर्वदेवेशं शिवं ब्रह्मादिकं स्ततः ॥ गान्धर्वशास्त्रसंक्षेपः
सारतोयं मयोच्यते ॥१॥ यदुक्तं ब्रह्मणस्थानं ब्रह्म गंतव्यं यो-
मतः ॥ तन्मध्ये संस्थितः प्राणः प्राणा हन्ति स मुद्गवः ॥२॥ बन्धुमा-
रुतसंयोगान्नादः समुपजायते ॥ ननादेन विना गीतं ननादेन वि-
ना स्वरः ॥३॥ ननादेन विना नृत्यं तस्मान्नादात्मकं जगत् ॥ पव-
नाज्जायते नादो नादतः स्वरसंभवः ॥४॥ स्वरात्संजायते रागः
सरागो जनरंजकः ॥ पदस्थस्वरसंघातस्तालेन सुमितस्तथा
॥५॥ प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥ तदेतन्नारदादि-
भ्यो दत्तमादौ स्वयं भुवा ॥६॥ विधिवन्नारदेनादः पृथिव्या मव-
धारितं ॥ मृगो वेति शिशुर्वेति वेति गीतरसंफणी ॥७॥ यतो गी-
ते विलीना स्युः सर्वथा चित्तवृत्तिभिः ॥ अपि ब्रह्म परानंदादिदम-
प्यधिकं ध्रुवं ॥ ८ ॥ जहार नारदादीनां चित्तानि कथमन्यथा ॥९॥
इति संगीतप्रशंसा ॥ अथ सुगीतलक्षणानि ॥ स्तस्वरं सरसं चैव
सरागं मधुराक्षरं ॥ सालंकारप्रमाणं च षड्विधं गीतलक्षणं ॥१॥
॥९॥ स्वरेण पदसंयुक्तं छंदसा च सुसंयुतं ॥ सुमारुतं सुतालं च
सुगीतं तद्विभण्यते ॥१०॥ इति सुगीतलक्षणम् ॥ १॥ १॥

अथावागोपकारलक्षणानि

वाङ्मातुरुच्यते गेयं धातुरित्यभिधीयते ॥ वाचा च गेयं कुरुते य-
सवागोपकारकः ॥१॥ शब्दालुशासनज्ञानमभिधानप्रवीणता
॥ गणछंदोरुवेदित्वमलंकारेषु कौशलं ॥२॥ तैर्यत्रितयचातुर्यं ह्य-
शरीरपालितं ॥ लयतानकलाज्ञानं विवेको नेककाकुषु ॥३॥ दे-
शीरागेषु विज्ञप्तिर्वाक्यदृष्टत्वं सभाजयः ॥ इति वागोपकारलक्षणम्

णाः सर्वे निरूपिताः ॥ ४॥ अधमो मातुकारश्च धातुकारश्च मध्यमः ॥ धातुमातुक्रियाकार उत्तमः परिकीर्तितः ॥ ५॥ इति वा गोपकारलक्षणानि ॥ अथ शिष्यकारः ॥ त्वरितः शिष्यकोपस्तु स्रक्तं वो मधुरस्वनः ॥ रागतालसमोपेतः शिष्यकारसु च्यते ॥ ६॥ इति शिष्यकारः ॥ अथ गायनलक्षणानि ॥ प्रबंधगात्रनिष्णा तो विविधा चोपकारकः ॥ रागरागांगभाषांगक्रियागेयांगकोविदः ॥ ७॥ गायतो गीतशास्त्रज्ञैर्भण्यते सर्वसंमतः ॥ ८॥ इति गायनलक्षणानि ॥ अथ गायनदोषाः ॥ कंपितं भीतमुद्धृष्टमव्यक्तमनुनासिकं ॥ काकस्वरं शिरस्थंच तथा स्थानविवर्जितं ॥ ९॥ विस्वरं विरसंचैव विभ्रल्लुष्टं विषमाहतं ॥ व्याकुलं तालहीनंच गानुर्दोषाश्चतुर्दश ॥ १०॥ इति गायनदोषाः

अथ सालगसूडः

हिमवत्कन्यकाग्रीत्यै देवदेवेन शंभुना ॥ शुद्धरागादिनिःपीड्य सरसं सालगंकृतं ॥ १॥ शुद्धरागसमुत्पन्नं छायालगमनोहरं ॥ बालगोपालवनिताक्षितिपालैः सुगीयते ॥ २॥ आद्यो ध्रुवस्ततो मंठः प्रतिमंठेनिसारुकः ॥ अद्रुतालस्ततो रास एकतालीचसंमताः ॥ ३॥ अथैतेषु पूर्वध्रुवकलक्षणानि ॥ न विवेकं विना ज्ञानंध्यानं नात्सरसं विना ॥ श्रद्धयानविना दानं ज्ञानेन ध्रुवकं विना ॥ ४॥ उत्तमः षट्पदः प्रोक्तो मध्यमः पंचभिस्तथा ॥ कनिष्ठस्तु चतुर्थः स्यादेव स्युर्ध्रुवकास्त्रिधा ॥ ५॥ एकधातुर्द्विरखंडः स्याद्यत्रोद्गाहस्ततः परे ॥ तृतीयं किंचिदुच्चं स्यात्खंडंगमकशोभनं ॥ ६॥ ततो द्विरखंड आभोगस्तृतीयस्तस्य खंडकं ॥ उच्चंगमकमुक्तेवानवास्वाम्यंकितंचतत् ॥ ७॥ उद्गाहस्याद्यखंडे च न्यासः स ध्रुवको मतः ॥ एवं द्विषट्पदं प्रोक्तं सुत्तमो ध्रुवको बुधैः ॥ ८॥ पंचपादस्य तूद्गाहे षट्पदं युग्मं प्रशस्यते ॥ तृतीयं चोच्चखंडं स्याद्विभक्तमिदं त्रयं ॥ ९॥ आभोगश्चैकखंडः स्याद्वितीयं चोच्चखंडकं ॥ तुल्यनामांकितंचैतदिति

मध्यमलक्षणं ॥१०॥ चतुःपादस्य तद्वा हेतुदैकं स्यात्ततः पदे ॥
किंचिदुच्चं द्वितीयं स्याद्विरभ्यस्तमिदं द्वयं ॥११॥ अभोगे च पदे
कं स्यात्किंचिदुच्चं द्वितीयकं ॥ प्रभुना मां कितं चैतत्कनिष्ठस्ये
तिलक्षणं ॥१२॥ षण्णां पदानां वा वर्णनियमो वा द्वयोर्भवेत् ॥ प
दयोर्वर्णनियमो ध्रुवाणां हि द्विधा गतिः ॥१३॥ पदद्वये यद्व
र्णनियमक्रियते बुधैः ॥ तदा पदानि चान्यानि भवन्ति नियमं विना
॥१४॥ एकादशाक्षरात्पादे एकैकाक्षरवर्धितैः ॥ रवं डैर्ध्रुवः षो
डशस्कः षड्विंशत्याक्षरावधि ॥१५॥ रसतालानि वर्णेष्वध्रुवा
णां लक्षणं शुभं ॥ प्रोक्तं रागाणां वे स र्वे संक्षेपादिह कथ्यते ॥१६॥

अथ षोडशध्रुवाणां लक्षणानि

जयंतः शोखरोत्साहौ ततो मधुरनिर्मलौ ॥ कुंतलः कमलाचारो नंद
नश्चंद्रशेखरः ॥१॥ कामदो विजयाख्यश्च कंदर्पजयसंगलौ ॥
तिलकोललितश्चेति ध्रुवाः षोडश कीर्तिताः ॥२॥ आदितालोज
यंत्यस्याच्छृंगाररससंयुतः ॥ ॥ रुद्रसंख्याक्षरपदैरायुर्वह्नि
करः परः ॥३॥ एक एव लघुर्ध्रुव आदितालः सकथ्यते स यथा ॥ द्वादशा
क्षरपादन्यो भोगैकफलकृतमोः ॥४॥ हंसकेचरसे वीरे गीयते शे
खराब्जयः ॥ लघुर्ध्रुवः लघुर्ध्रुवः सतालौ हंसकस्तृतः ॥५॥ स यथा ॥
उत्साहः स्याद्रसे हास्ये ताले कंदुकसंज्ञके ॥ वंशाभितृह्णित्यादस्त
योदशमिताक्षरः ॥६॥ लघुर्ध्रुवैर्विरामांतं ताले कंदुकसंज्ञके ॥ स य
था ॥ गार्ग्यताले न गीयेत कारुण्यमधरो ध्रुवः ॥७॥ अंघ्रिर्द्विसप्त
भिर्वर्णैरा नंदः फलदः सदा ॥ चतुर्ध्रुवो विरामांतस्तालो यंगार्ग्यसंज्ञकः
॥८॥ स यथा ॥ ०००० क्रीडाताले ध्रुवः स स्यात्पक्षैर्वर्ण्यं धिनिर्मलः
॥ शृंगाररससंयुक्तः श्रोतुस्तेजोविवर्धनः ॥९॥ एक एव कृतो यस्मि
न् क्रीडातालः सकथ्यते ॥ स यथा ॥ वर्णेष्वोडशभिः पादः कुंतलो
लघुशेखरे ॥१०॥ दृष्टार्थदः शौर्यदः स्यादद्भुताख्य रसान्वितः ॥ ल
घुर्ध्रुवैर्वेद्यत्रसंभवे लघुशेखरः ॥११॥ स यथा ॥ वर्णेष्वसप्तदश
भिरंघ्रिः शृंगारकरसे ॥ कमलो मलयारखे वै तस्यायुर्वह्नि करः परः ॥१२॥

मलयाख्ये भवेत्ताले लघुर्गुरुशो गुरुः ॥ सयथा ॥ वीरोष्ठादशव
र्णाधिर्यशो हर्षप्रदो ध्रुवः ॥ फणिभाषायुतो वीरेरसे कंदुकतालु
के ॥ लघुह्रयं विरामो तं ताले कंदुकसंज्ञके ॥ १४ ॥ नंदह्रयं दुवर्णो
घिनंदनः सर्वसिद्धिदः ॥ पूर्णशृंगारवीराभ्यां --- कंदुके च विधी
यते ॥ १५ ॥ लघुह्रयं विरामाभ्यां ताले कंदुकसंज्ञके ॥ सयथा ॥ एक
विंशति वर्णो धिर्भवेच्छृंगारके रसे ॥ १६ ॥ कामदो भीष्टदः पुंसां ता
ले तुरगलीलके ॥ सयथा ॥ कल्याणदो भवेद्दीरो ध्रुवकश्चंद्रशेख
रः ॥ १७ ॥ हिदिग्वर्णपदं यत्र त्रिपुटेति विधीयते ॥ १८ ॥ द्रुतह्रयं ल
घुर्द्वंद्वं ताले त्रिपुटसंज्ञके ॥ सयथा ०० ॥ विजयाख्यो ध्रुवः सस्याह
विंशत्यक्षरं ध्रिकः ॥ १९ ॥ सन्निपातेन संयुक्तः शृंगारे भीष्टोरसे
॥ एक एव गुरुर्यत्र सन्निपातः सकथ्यते ॥ २० ॥ सयथा ॥ त्रयोविं
शति वर्णो ध्रिर्ध्रुवः कंदर्पसंज्ञकः ॥ वीरे वाकरुणे वा स्यात्तवं डता
लो विधीयते ॥ २१ ॥ द्रुतमेकं भवेद्यत्र तालो यं खंडसंज्ञितः ॥ सय
था ॥ द्विनिष्ठादशवर्णो ध्रिस्तालो वारवंडके भवेत् ॥ २१ ॥ वीरशृंगा
रसयोज्ज्वलं यत्कृज्जयमंगलः ॥ द्रुतह्रयं विरामो तं लघुनैकेन रूपे
कः ॥ २२ ॥ सयथा ०० ॥ पंचविंशक्षरैः पादो यस्य सौलतिकाब्धयः
॥ ताले च सपुटे ज्ञेयो वीरे वाप्यद्रुतेपि वा ॥ २३ ॥ ताले वा च पुटं ज्ञे
यं गुरुर्लघुगंगुरुः ॥ सयथा ॥ ३३ ॥ यः षट् विंशति वर्णो ध्रिसस्या
त्सवार्थसिद्धिदः ॥ २४ ॥ ललितश्च पुटारख्ये च ताले शृंगारपोषकः ॥
ताले च चपुटे ज्ञेयं गुरुर्द्वंद्वं लघुपुते ॥ २५ ॥ सयथा ॥ इति षोडशध्रुवाः

अथ मंठ लक्षणानि

उज्जाहो ध्रु पदश्चास्यादाभोगस्तदनंतरं ॥ नियमस्त्रिविधो ज्ञे
यो मंठकस्य विचक्षणैः ॥ १ ॥ जयप्रियकलापश्च कमलः सुंदरः
स्तथा ॥ वल्लभो मंगलश्चेति षडेते मंठकामताः ॥ २ ॥ लघुर्गुरुर्लघु
र्यत्र सतालौ हंसकः स्मृतः ॥ तालश्चायं रसे वीरे कर्तव्यो जयमंठ
के ॥ ३ ॥ हंसतालः ॥ रंगतालेषु विज्ञेयो लघुश्चैकंगुरुह्रयं ॥ कपा
लो मंठकस्तेन रसे रौद्राभिधानके ॥ ४ ॥ रंगतालः ॥ लघुह्रयं गुरु

रुश्चैकस्तालोयंदर्पणस्मृतः॥ अस्मिंस्तालेरसे शोते कमलोमंठ
को भवेत्॥ ५॥ दर्पणतालः॥ गुरुद्वयं लघुद्वंद्वं ताले त्रिपुट संज्ञ
के॥ सुंदरोगीयते तेन वीरे वाप्यद्भुतेरसे॥ ६॥ त्रिपुट तालः॥
मलयक्षे भवेत्ताले गुरुर्लघोरतो गुरुः॥ वल्लुभोमंठको ज्ञेयस्ता
ले स्मिन्करुणोरसे॥ ७॥ मलयतालः॥ गुरुर्लघुद्वयं यत्र भृंगता
लः सकथ्यते॥ मंगलोमंठको ज्ञेयोरसे चाद्भुत संज्ञके॥ ८॥ भृंग
तालः॥ इति षण्मंठकः॥ अथ प्रतिमंठकलक्षणानि॥ तालश्चा
प्यमरश्चैव विचारकुंद संज्ञकः॥ चत्वारः कथिताश्चैते प्रतिमंठा
स्तु शंभुना॥ ९॥ विरामांतं दुतं हं हं गुरुश्चैकस्ततः परं॥ सुरंगता
ले गतव्यस्तालश्च प्रतिमंठकः॥ १०॥ सुरंगतालः॥ गुरुरेको
भवेद्यत्र सन्निपातः सकथ्यते॥ अमरप्रतिमंठोसौ विद्वद्भिस्तेन गी
यते॥ ११॥ सन्निपातः॥ लघुद्वंद्वं विरामांतं ताले कंदुक संज्ञके॥ वि
रागोगीयते तेन विलंबश्च लयो भवेत्॥ १२॥ दुतमेकं भवेद्यत्र स
तालः खंड संज्ञकः॥ दुतलयेन गतव्यः कुंदश्च प्रतिमंठकः॥ १३
॥ खंड तालः॥ इति प्रतिमंठकाश्चत्वारः॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथ निःसारकलक्षणानि

कांतारः समराक्षश्चैव कुंठो वांछि तस्तथा॥ विशालश्च तथानंद
षोढानिस्सारको भवेत्॥ १॥ लघुद्वयं विरामांतं ताले कंदुक संज्ञ
के॥ दुतलयेन गतव्यः कांतारो भवति स्फुटः॥ २॥ कंदुकः॥ ल
घुद्वयं विरामांतं ताले कंदुक संज्ञके॥ समरोगीयते तेन मध्यम
श्च लयो भवेत्॥ ३॥ कंदुकः॥ दुतद्वंद्वं गुरुद्वंद्वं भवेत्ताले मुकुंद
के॥ अनेन गेयो वै कुंठो ह्योनिःसारकः सदा॥ ४॥ मुकुंदः॥
लघुत्रयं दुतद्वंद्वं ताले सरभलीलके॥ अयं निःसारको ज्ञेयो वांछि
तो वांछितप्रदः॥ ५॥ सरभलीलः॥ लघुद्वयं विरामांतं ताले दि
तय संज्ञके॥ अनेनैव हितालेन विशालश्च निःसारकः॥ ६॥ दि
तीयः॥ पुतमेकं भवेद्यत्र क्रीडातालः सकथ्यते॥ अनेन गीयते नंदो
निसंनिस्सारकोत्तमः॥ ७॥ क्रीडातालः॥ इति षट् निःसारकाः॥

अथ द्रुत षट्ताल लक्षणानि

शकः कीलश्च विजयश्चारे निःशंक एव च ॥ मकरंदः परो ज्ञेयः
स्त्वद्रुतालश्च षड्विधः ॥ १ ॥ लघुर्गुरुश्च भवति लघुशेखरतालके ॥
शंको जमरतालश्च गीयते तेन कोविदैः ॥ २ ॥ लघुशेखरः ॥ द्रुतद्वयं
विरामांतं लघुनैकेन संयुतं ॥ झं पतालौ भवेत्तेन गेयः शांतौ सु
धोत्तमैः ॥ ३ ॥ झं पतालः ०० ॥ द्रुतद्वयं विरामांतं ताले तुरगलील
के ॥ विजयो गीयते तेन गीतनृत्यविशारदैः ॥ ४ ॥ तुरगतालः ०० ॥
उमाति लकताले तु द्रुतौ लघुगुरुस्मृतौ ॥ नारासस्त्वद्रुतालः स्या
द्विद्वद्भिस्तेन कथ्यते ॥ ५ ॥ उमाति लकः ०० ॥ पुतमेकं द्रुतौ द्वौ च वन
मालिनितालके ॥ निःसंगस्त्वद्रुतालः स्याद्विद्वद्भिस्तेन कथ्यते ॥ ६
॥ उमाति लकः ०० ॥ पुतमेकं द्रुतौ द्वौ च वनमालिनितालके ॥ निःसं
गस्त्वद्रुतालः स्यात् बुधैस्तेनैव गीयते ॥ ७ ॥ वनमाली ०० ॥ राज
तालाभिधाने तु लघुद्रुतौ लघुस्ततः ॥ अनेन तु समा युक्तो मकरं
दोडतालकः ॥ ८ ॥ गजतालः ०० ॥ इति षट्द्रुततालः ॥ ९ ॥ ॥

अथ रासक लक्षणानि

चतुर्धारासकः प्रोक्तो गीतवाद्यविशारदैः ॥ विनोदो वरदो नंदः कंबु
जश्चैतिकीर्तिताः ॥ १ ॥ एक एव लघुर्यत्र आदितालः सकथ्यते ॥
विनोदो रासकस्तेन गातृश्चोत्रसुरबावहः ॥ २ ॥ आदितालः ॥ लघु
द्रुतौ गुरुर्यत्र तालोयंगजलीलकः ॥ वरदो रासको ज्ञेयः श्रोतृणां
सुखदायकः ॥ ३ ॥ गजलीलः ०० ॥ पुतश्च गुरुरेकत्र तालो विद्या
धरः स्मृतः ॥ यत्रासौ रासको नंदो गीयते भ्युदये शुभः ॥ ४ ॥ विद्या
धरः ०० ॥ राजविनोदे ताले स्याद्गुरुद्वंद्वमथस्तुतः ॥ रासकः कंबु
जस्तेन गीयते गीतकोविदैः ॥ ५ ॥ राजविनोदः ॥ ६ ॥ राकाश्चत्वारः

अथ एकतालील लक्षणानि

एकतालीत्रिधा प्रोक्ता गीतवाद्यविशारदैः ॥ रामा च चंद्रिका तद्व
द्विपुलेत्यथ लक्षणं ॥ १ ॥ द्रुतमेकं भवेद्यत्र तालोयं खंडसंज्ञितः ॥
रामा तेनैकताली तु गीयते गायकोत्तमैः ॥ २ ॥ खंडतालः ॥ गुरुद्वयं

भवेद्यत्रतालोललितसंज्ञकः॥ चंद्रिकाचैकतालीस्यात्तेनसौ
 भाग्यदायिनी॥३॥ ललिता॥॥॥ कोकिलाप्रियतालेवैदुतत्रयमुत्
 हृतं॥ विपुलाचैकतालीस्यात्तेनगीतज्ञसंमता॥४॥ कोकिलाप्रि
 यः०००॥ इति एकतालस्य स्तिस्त्रः॥ अथाष्टौ ध्रुवाः॥ जयंतश्चत
 तोत्सा हौनेदनश्चंद्रशेखरः॥ कामंदोविजयारव्यश्चकंदर्पजयमं
 गलौ॥५॥ अष्टौ ध्रुवाः समारव्याताराजयोग्यास्तदाबुधैः॥ इति
 तालगरुडः॥ अथ शुद्धसूडगीतनामानि॥ एलाकरणाडेकीभि
 र्वर्तिन्याडसमेनच॥ रंभरासैकतालीभिः शुद्धसूडोष्टभिः स्मृतः
 ॥६॥ शुद्धसूत्रोन्यदेशेषु गीयते विरलैः क्वचित्॥ अतो न विस्तरे
 लोके दक्षिणेषु च गीयते॥७॥ इति शुद्धसूडनामानि॥ अथ रूपकं
 ॥ उच्चाहश्चान्यधातुः स्याद्भुवकश्चान्यधातुकः॥ मेलापकोन्य
 धातुः स्यादाभोगश्चान्यधातुकः॥८॥ चतुर्धातुकमेतद्विरूपकं
 कीर्त्यते बुधैः॥ इति रूपकं॥ अथ गमको निरूप्यते॥ स्फुरितं कं
 पितं लीनं स्तिमितांदोलितावपि॥ आहतं त्रिकभिन्नं च गमकं स
 तधा स्मृतं॥९॥ इति गमकं॥ अथ प्रत्यक्षरं॥ उद्दिष्टवस्तरागा
 दौ किंचिदाधिक्यचित्तिंतं॥ तद्भातुमातुनिष्पन्नं पद्यंतरमितीरि
 तं॥१०॥ पूर्वरूपकसंक्षिप्तं छायासंस्कृतरूपकं॥ तत्स्थानप्रोच
 नीचंचरवलो नारंप्रकीर्तितं॥११॥ इति प्रत्यंतरं॥ १२॥ १३॥ १४॥

अथ स्वरादिकथनं

सामवेदात्स्वराजाताः स्वरेभ्योग्रामसंभवः॥ ग्रामेभ्योजातयोजा
 ताजातिभ्यो रागसंभवः॥१॥ देशीरागाश्च एवैते विख्याता देश
 स्तुतिः ग्रामरागोद्भवाभाषाभाषाभ्यश्च विभाषिकाः॥२॥ विभा
 षाभ्योपि संजातास्तथैवांतरभाषिकाः॥ सप्तस्वरास्त्रयो ग्रामासू
 र्चनाश्चैकविंशतिः॥३॥ हाविंशतिश्च श्रुतयो एतेभ्यो रागसंभवः
 षड्भक्तगंधारमध्यपंचमधैवताः॥४॥ निषादश्चेत्यमी सप्ततं
 त्रीकं ठोत्थिताः स्वराः॥ षड्भादयः स्वराः सप्तग्रामौ च षड्मध्यमौ
 ॥५॥ केचिज्जांधारमप्याहुः सप्तनेहास्तिभूतले॥ चतुर्दशैव श्रुतः॥

तयस्तावन्मानाश्चमूर्च्छगाः॥६॥ गीयंते मानवैर्भूमावन्त्यास्तत्रि
दशास्तथे॥ स्वयं यो राजते नादः स स्वरः परिकीर्तितः॥७॥ स्वरै
श्च निरिवले व्याप्तं तद्विज्ञेयं पृथक् पृथक्॥ उच्चैर्निषादगंधारौ
नीचैर्ऋषभधैवतौ॥८॥ शोषास्तस्वरिताज्ञेयाः षड्भूमध्यमधैवताः
॥ षड्भुवदेन्मयूरो हि ऋषभं चातको वदेत्॥ अजावदतिगंधारं
क्रौंचो वदति मध्यमं॥ पुण्यसाधारणे काले कोकिलः पंचमं वदेत्
दुर्दुरोधैव तंचैव निषादं च वदेद्भुजः॥ हास्यमृंगारयोः कार्यैस्वा
रौ पंचममध्यमौ॥११॥ षड्भुवधौ तथा ज्ञेयौ वीरौ द्वाद्भुतेरसे॥ गं
धारश्च निषादश्च कर्तव्यौ करुणारसे॥१२॥ धैवतश्च तथा का
र्यौ बीभत्से च भयानके॥ चतुःश्रुतिस्त्रिंश्रुतिश्च द्विंश्रुतिश्चेति ते
स्वराः॥१३॥ इति स्वरदशः॥ अथ षड्विंशत्यवर्तकरागा उच्यंते
॥ भैरवः पंचमो नादो मल्लारो गोडमालवः॥ देशापश्चेति षड्भागाः
प्रोच्यंते लोकविश्रुताः॥१४॥ वंगपालो गुणकरी मध्यमादिर्व
संतकः॥ धन्या श्रीश्चेति पंचैते रागा भैरवसंश्रयाः॥१५॥ ललि
तो गुर्जरी देशी वराटी रामकृतथा॥ मता रागार्णवे रागाः पंचै
ते पंचमाश्रयाः॥१६॥ नटनारायणः पूर्वगंधारः सालगस्त
था॥ ततः केदारकर्णौ पंचैते नाटसंश्रयाः॥१७॥ मेघमल्लारि
कामालको शिकः प्रतिमंजरी॥ आसावरी पंचचैते रागाम
ल्लारसंश्रयाः॥१८॥ हिंदोलस्त्रिगुणाधाली गौडी कोलाहल
स्तथा॥ पंचैते गौडनामाने रागमाश्रित्य संस्थिताः॥१९॥ भौषा
ली हरिपालश्च कामोदीधोरणिस्तथा॥ वेलावली च पंचैते रा
गा देशावसंश्रयाः॥२०॥ अन्येऽपि बहवो रागा जाता देशविशे
षतः॥ मास्त्वभृतपोलोके ते च भद्रे सिकाः स्मृताः॥२१॥ नरा
गानां नतालानामेतः कुत्रापि विद्यते॥ संतोषाद्यशिवस्येते ज्ञेया
बुधजनैः सदा॥२२॥ तथानयतिकेलासंनगंगानसरस्वती॥ य
थानयति रागास्ते नरंगाय नकोविदं॥२३॥ इषाद्यंतरमुत्तरार्धः इति
रागाः

अथ गुणाः

म्यरस्तजभ्रगैर्लौतै रेभिर्दशभिरक्षरैः॥ समस्तवाङ्मयं व्यासं त्रै
लोक्यमिव विष्णुना॥१॥ सानुस्वारो विसर्गो दीर्घो युक्तपरश्च
यः॥ वापादांतस्त्वसौ वक्रो ज्ञेयो न्योमात्तु कोलघुः॥२॥ मस्त्रिगुरु
स्त्रिलघुश्च मकारो भादिगुरुः पुनरादिलघुर्यः॥ योगुरुमध्यगः
तोरलमध्यः सौल्यगुरुः कथितौ तलघुस्तः॥३॥ मस्त्रिगः पूर्वलोम
स्थामध्यलोरोत्यगस्तयः॥ तोतलोमध्यगोजस्याङ्गादिर्भः स्त्रि
लघुस्ततः॥४॥ मोभूभिः श्रियया तनोति यजले वृद्धिरवन्निर्मृतिं
सो वायुः परदेश दूरगमनंतव्योमभून्यं फलं॥ यः सूर्यो रुजमा
दधाति विपुलं भेदुर्येशो निर्मलं नो नाकश्चिरमायुरष्टकमिदं
हर्गणानां फलं॥५॥ मोभूमिस्त्रिगुरुः श्रियं च यगणोऽङ्गिज
लं चादिलोरोमध्ये लघुरग्निरंतिमनिलो देशादनं सोंगतः॥ तो
व्योमांतलघुर्धनापहरणं जोर्को रुजं मध्यगोभश्चंद्रो यशउज
लं मुखगुरुर्नो नाकमायुः स्त्रिलः॥६॥ इति गणाः॥ ७॥ ८॥ ९॥

अथ वर्णप्रस्तारः

पादे सर्वगुरवाद्यालघुर्न्यस्यगुरोरधः॥ यथापरितथाशेषं भू
यः कुर्यादमुं विधिं॥१॥ ऊने दद्याद्गुरुने वयावत्सर्वलघुर्भवेत्॥
प्रस्तारो यं समाख्यातश्चंदो विधिनिवेदिभिः॥२॥ इति प्रस्तारः॥
अथ लघुगुरुपुतद्रुतलक्षणानि॥ लघुः शुद्धो गुरुर्वक्रो उभाभ्यां
च पुतोऽभवेत्॥ द्रुतस्तु बिंदुरूपस्यादिति सर्वत्र निश्चयः॥३॥ ए
कमात्रो लघुः प्रोक्तो हि मात्रश्च गुरुर्भवेत्॥ पुतस्त्रिमात्र कोज्ञेयो
द्रुतस्यार्धमात्रिकः॥४॥ लघोर्गुरोः पुतस्यापि भवेत्तारुः पृथक् पृ
थक्॥ मिलितानामपि भवेत्प्रस्तारस्तस्य कथ्यते॥५॥ इति लघुगुरु
पुतद्रुतलक्षणानि॥ अथ तालप्रस्तारः॥ ताले पादस्थिते मात्राग
णये लघुरूपिकाः॥ तावतीभिस्तमात्राभिः प्रस्तारो निरिवलो भ
वेत्॥६॥ सच मध्याह्नयोज्ञेयस्तत्पृष्ठे च दशोपरि॥ मध्यमिष्ठाश्रि
तैः सौधे मात्राभिर्गणयेद्बुधः॥७॥ मध्यस्याग्रे च विलिखे न्मात्रापूर
णहेतवे॥ पूरणाय विधिस्त्वेषः पूर्वस्कूलास्तनः कृशाः॥८॥ बहुमा

ओभवेत्स्थूलस्ततोहीनः कृशोभेत् ॥ दुतस्तनभवेन्मूलमन्ये मू-
लाब्धयामताः ॥ ९॥ एवं पुनः पुनः कुर्याद्वा वत्सर्वदुतोभवेत् ॥ इति
तालप्रस्तारः ॥ गीतेवाचेचनृत्येचशक्तिः साधारणागुणः ॥ १०॥
साचेदेतत्किमन्येनदूषणेनगुणेनच ॥ अथगायनार्थमौषधानि
॥ गुडुच्यपामार्गविडंगेशंखिनीबचाभयाकुष्ठशतावरीसमा ॥
घृतेनलीढाप्रकरोतिमानवंत्रिभिर्दिनैः श्लोकसहस्रधारणं ॥ ११॥
॥ देवदांलीदलोद्भूतरसोमधुघृतान्वितः ॥ पीतः पथ्याशिनः कुर्या-
द्गीतेसुरवरतांभृशं ॥ १२॥ वासाब्राह्मीबचाकुष्ठपिप्लीमधुसंयु-
ता ॥ सप्तरात्रिप्रयोगेण किंनरैः सहगीयते ॥ १३॥ कृत्वादारुकबीजं
ह्रियोलिहेचमधुसर्पिषा ॥ सप्ताहंसीरपूषाशी किंनरैः सहगीयते ॥
॥ १४॥ बीजपूरदलंजातीपत्रंजंबीरजंतथा ॥ एलाधान्यकलाजा
श्वपिप्ल्यासहचूर्णयेत् ॥ १५॥ मधुनाचावलीढेतुकंठंस्फुस्वर-
तांनयेत् ॥ एतेरागार्णवकंदशास्त्रेभ्यः आयुर्वेदाच्चकथिताः ॥ इ-
ति श्रीबृहच्छांद्गधरविरचितायां पट्टत्यां गंधर्वशास्त्रपरिच्छेदः ॥

अथोपवनविनोदाः

पुंसां सर्वस्वरैकसाधनफलाः सौंदर्यगर्वोत्थुरक्रीडालोलवि-
लासिनीजनमनस्फीतप्रमोदावहाः ॥ गुंजङ्गविनिद्रपंकजभर-
स्फारोल्लसद्दीर्घिकायुक्ताः संतिगृहेषु यस्यविपुलश्रमाः सपृथ्वी-
पतिः ॥ १॥ नवेवयोहारिवपुर्वरांगनाः सरवीकलावितकलवल्ल-
कीस्वनः ॥ धनं हि सर्वविफलं सुरैषिणो विनाविहारोपवनानिभू-
पतेः ॥ २॥ शास्त्राणि तावदवलोक्य मया सुनीनामर्थः स एव गदितः
परमार्थयुक्त्या ॥ एवं विलोक्य निखिलं च विवादयतः संतः स्वभासमरालां
मुदमानुवंति ॥ ३॥ अथतरुमहिमा ॥ बहुभिर्वतकिंजातैः पुत्रै-
र्धर्मार्थवर्जितैः ॥ वरमेकः पथितरु र्यत्र विश्रमते जनः ॥ ४॥ दशकू-
पसमावापी दशवापी समोद्भूदः ॥ दशहृदसमपुत्रो दशपुत्रसमो-
द्भुमः ॥ ५॥ क्रीडारामं पथे कुर्यादुद्दामफलसंकुलं ॥ सगच्छेच्छंक-
रपुरं वसेत्तत्र युगेयुगे ॥ ६॥ एतत्सर्वपरिज्ञाय वृक्षारामं समाचरेत्

धर्मार्थकाममोक्षाणां दुर्मेभ्यः साधनं यतः ॥७॥ यावद्दिनानितुस
 सीरोपिताय ह्रुद्देवसेतु ॥ तावद्वर्षसहस्राणि वैकुण्ठे समहीयते ॥
 ॥८॥ यस्तु संरोपयेद्द्वि ल्वंशं करप्रतीकारकं ॥ तत्कुले हि सदा लक्ष्मीः
 संतिष्ठेत्पुत्रपौत्रिके ॥९॥ एवमेव हि यो श्वत्थं रोपयेद्द्वि धिनानरः ॥
 यत्र कुत्रापि चापन्नो स गच्छेद्भवन् हरेः ॥१०॥ तेनेष्टा बहवो यज्ञा
 स्तेन दत्ता बसंधरा ॥ स सदा ब्रह्मचारी स्याद्येन धात्री प्ररोपिता ॥११॥
 वटवृक्षद्वयं स्यौ रोपयेच्च यथाविधि ॥ शिवलोके वसेत्सोपि से
 वितस्त्वप्सुरोगणैः ॥१२॥ निंबत्रयं समारोप्य नरो धर्मविचक्षणः
 ॥ सूर्यलोके समासाद्य वसेदब्दायुतत्रयं ॥१३॥ चतुर्णां प्लक्षवृक्षा
 णां रोपणान्नान संशयः ॥ राजसूर्यस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः
 ॥१४॥ पंचाम्रात्रोपयेद्यस्तु मार्गेषूपवनेषु च ॥ भूतान् भविष्यान् पु
 रुषांस्तारयेत्स चतुर्दश ॥१५॥ शिरीषशारिवनां षण्णां यः कुर्यात्
 शिरोपणं ॥ गारुडं लोकमास्थाय मोदते देववत्सदा ॥१६॥ पला
 शशारिवनः पंचरोपयेदेकमेव वा ॥ ब्रह्मलोकमाप्नोति पूज्यते सोमै
 सदा ॥१७॥ उदुंबरदुमानष्टौ रोपयेत्स्वयमेव यः ॥ प्रेरयेद्रोपणाया
 पि चंद्रलोके समोदते ॥१८॥ शार्वती तौषिता तेन स भवभेच्च निराम
 यः ॥ पूजिता देवताः सर्वा यधूको येन रोपितः ॥१९॥ क्षीरिका कद
 ली द्राक्षा पिप्पलः पनसान्वितान् ॥ तरून् संरोप्य नो दुर्जवी जायते
 सप्तजन्मसु ॥२०॥ अज्ञाना ज्ञानतो वापि जंबू र्येन प्ररोपिता ॥ गृहे
 पिस वसेन्नित्यं यति धर्मेण युज्यते ॥२१॥ अन्यान्यपि तरून् रो
 प्य फलपुष्पोपयोगिनः ॥ रत्नधेनु सहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 ॥२२॥ अश्वत्थमेकं पिचुमंदमेकं न्यग्रोधमेकं दशचिंचिणी च ॥ क
 पित्थविल्वामलकत्रयं च पंचाग्रवापी नरकं न पश्येत् ॥२३॥ इति तरुवृक्ष

अथ गृहाश्रमत रुम्भुभाशुभलक्षणानि

गृहस्य पूर्वदिग्भागे न्यग्रोधः सर्वकायदः ॥ उदंबरस्तथायान्मांवारु
 ण्यां पिप्पलः स्मृतः ॥१॥ प्लक्षश्चोत्तरतो धन्यो वैपरीत्यं विवर्जयेत्
 ॥ वर्जयेत्पूर्वतो श्वत्थं प्लक्षं दक्षिणतो गृहात् ॥२॥ न्यग्रोधः पश्चिमे

वर्ज्यस्तथो दुंबरउत्तरे॥ देवदानवगंधर्वाः किन्नरोरगराक्षसाः
॥३॥ पशुपक्षिमनुष्याश्च संश्रयंति महानरून्॥ सर्वासां वृक्षजा
तीनां छाया वर्ज्या गृहे सदा॥४॥ अपि सौवर्णिकं वृक्षं गृहहारि
रोपयेत्॥ बदरीकदली चैव दाडिमी बीजपूरकं॥५॥ यस्य गेहे प्र
रोहंति स गृहीन प्ररोहति॥ पलाशाः कांचनारश्म तथा श्लेष्मांतर
कार्जुनाः॥ करंजपंचमा वृक्षानारोप्याः स्फुरिष्यात् गृहे॥ आसना
कंदकिनोरिषु भयदाः क्षीरिणो र्थनाशाय॥७॥ फलिनः प्रजासं
यकरादा स्तूय्यपि वर्जयेत्तेषां॥ नीलीं हरिद्रां च नरः स दोषाः सु
त्रैर्धनैः संक्षयमभ्युपेयात्॥ एतास्तु सर्वाः स्वयमेव जा तां छि
द्या वृषीणां वचनाद्विधिज्ञः॥८॥ न कुर्याद्वा म्यनैर्ऋत्याग्नेयेष्व
पि हि वाटिकां॥ अन्यथा कलहो द्वे गौकष्टं बालभते भृशं॥९॥ तस्माद्वा
ज्ञा हि शुभदं पुत्रपौत्रादिवर्धनं॥ पश्चिमोत्तरपूर्वेषु भवेदु पवनं
कृतं॥१०॥ इति गृहाश्रमेतरूपां शुभाश्रुभलक्षणानि॥३॥

अथ भूमि निरूपणं

जां गलारूपसामान्यस्वभावापि च मेदिनी॥ भेदैः साभिद्यते षड्वि
वर्णतो रसतस्तथा॥१॥ असितविपांडुश्यामललोहितश्वेतपीत
रोचिषः क्रमशः॥ मधुरामूलवणतिक्तकटुकषायभुवोरसतः॥
॥२॥ विषपाषाणबाल्मीकबिलदुष्टातथोषरा॥ दूरोदकाशर्क
रिलातरुभ्योनहितामही॥३॥ इंदुनीलशुकपक्षकोमलाशंखकुंद
कुमुदेंदुसन्निभा तप्तकांचनविकासिचंपकस्पर्धिनी वसुमती प्रश
स्यते॥४॥ श्यामासगसन्नजलाहरिणातरूणांकुरा॥ तस्यां सर्वे पि
तरवः प्ररोहंति न संशयः॥५॥ पनसलकुचताडी वंशजं बीरजं बू
तिलकवटकदेवान्नातरवर्जूरपूणाः॥ कदलितिनिसमृद्धीकेत
कीनालिकेरप्रभृतय इति चान्ये प्रायशोरूपजाः स्युः॥६॥ सौभा
जनश्रीफलसप्तवर्णाः शैफालिकाशोकशमीकरीराः॥ कर्कधुराके
सरनिंबशोका वृद्धिलभंते भुवि जां गलायां॥७॥ बीजपूरक
पुन्नागचंपका आतमुक्तकाः॥ त्रियंगुदाडिमाद्याश्च साधारण

समुद्भवाः ॥८॥ निधिदेवमहीपानां प्रभावाच्चापियत्नतः ॥ असा
तमभूमिसंपन्ना अपिसिद्धांतिपादपाः ॥९॥ इति भूमि निरूपणं

अथ पातपविबद्धा

वनस्पतिदुमलतागुल्माः पातपजातयः ॥ बीजात्कांडान् तथा कं-
दात्तज्जन्मत्रिविधं विदुः ॥१॥ ते वनस्पतयः प्रोक्ता विना पुष्पैः
फलं तिथे ॥ दुमाश्चान्ये निगदिताः पुष्पैः सह फलं तिथे ॥२॥ प्रस-
रंति प्रतानैर्योस्तालताः परिकीर्तिताः ॥ बहुस्तंबावितपिनो ये ते
ल्माः प्रकीर्तिताः ॥३॥ जंबूचंपकपुन्नागनागकेसरचिंचिणी
कपिल्यबदरी बिल्वकुंभकारी प्रियंगवः ॥४॥ पनसाम्रमधूका-
द्याः करमर्दाश्च बीजजाः ॥ तांबूली सिंधुवारश्च तगराद्याश्च कां-
डुजाः ॥५॥ पादलादाडिमिषूक्ष्मकरवीरवटादयः ॥ मल्लिकोदुं-
बरः कुंदो बीजकांडो द्वयमताः ॥६॥ कुंकुमाद्रैरसोनालूकदा-
कंदसमुद्भवाः ॥ एलापद्मोत्पलादीनि बीजकंदोद्भवानि हि ॥७॥

अथ बीजोप्तिविधिः

सम्पक्कृष्टे समेक्षेत्रे माषानुष्ठांस्तिलांस्तथा ॥ स्फुनिष्यन्तात्स-
मुद्भूत्य तत्र बीजोप्तिरिष्यते ॥१॥ अर्तुपक्वं फलतो विशेषितानि
शुष्य बीजं पयसाभिषिच्य ॥ विशेषतं पंचदिनानि सर्पिषा वि-
डंगमिश्रेण च धूपयेत्ततः ॥२॥ क्षीरनिषिक्तं बीजं बृहती तिलम-
स्रसर्पिषालिप्तं ॥ गोमयमृदितमथोष्णं सद्योजायेत्तद्धूपितं वस-
या ॥३॥ पयसि निषिक्तं बीजं गोमयपरिमर्दितं विशेष्यततः ॥
माक्षिकविडंगचूर्णैर्बहुशो मृदितं प्रजायेत् ॥४॥ जंबू पनसचू-
तानां सरलस्य कुचस्य च ॥ क्षीरसिक्तं वपेद्बीजं घृतगोविद्धि-
गवत् ॥५॥ शुक्तिना तोविभ्रद्भसनममलं पूजितसुरो गुरुं तत्ता-
दत्वा बसुवसु मती वा गुणवते ॥ स्वयं बीजान्यादौ वपतिकृति-
चिह्नास्तपुरुषं नमस्यंतः कृत्वा तदनुपरितान्यपरिजनः ॥६॥
बीजधानीं तृणांस्तीर्णां कृत्वा सिंचेत्पयो बुना ॥ जातां कुरांच-
सलिलैर्निस्तृणां शोषमानयेत् ॥७॥ इति बीजोप्तिविधिः ॥८॥

अथरोपणविधानं

अथ्याविहितानां यन्मनो ज्ञाता संपदोन्यस्तः॥ कथयाम्यतस्त
रूपांरोपविधानं यथोद्दिष्टं॥ १॥ ध्रुवमृदुमूलविशारवागुरुभं
श्रवणस्तथाश्विनीहस्तः॥ उक्तानि दिव्यदृग्भिः पादपसंरोपणे
भानि॥ २॥ हस्तप्रमाणान्वितपाससिक्तासंक्रामयेन्मूलवतः
समृत्कान्॥ सर्पिर्मधूशीरविडंगलिप्तान्विलेनिदिध्याच्चकरीष
युक्ते॥ ३॥ अ - वालुकाश्लक्ष्णमृदापूरितंगर्तशोधनं॥ कोदंडा
द्वैमितेखातेजलसिक्तेवपेत्तरुन्॥ ४॥ कदलीक्षीरिणौ रोव्यौ
मूलेदत्वा तु गोमयं॥ रंभायाः सूपरिणतैः फलैर्विलिप्तां संशुष्कां
भुविनिहितां पलालरज्जुं॥ शुद्धाया सुपरितचगानगुप्तामासिं
चेदबहुजलैर्बहून्यहानि॥ ५॥ सारज्जुस्तदनुत्तमालनीलभा
सो विभ्राणामरुणरुचोः कुरान्प्रसूते॥ भूयस्तानुपरितपत्रकां
डमूलामारोप्यप्रथमविधानतोभिषिंचेत्॥ ६॥ आषाढेश्राव
णे मासे बीजवापनरोपणे॥ ग्रीष्मादन्यत्र वल्लीनां केचिदिच्छं
तिरोपणं॥ ७॥ मंडपनिंद्यावर्तस्वस्तिकचतुरश्रसर्वतोभद्रैः॥
वीथीनिकुंजकपुंजकविन्यासैः पादपारोप्याः॥ ८॥ दशविंशति
षोडशभिरधरोत्तरमध्यमतात्तरकान्॥ द्विचतुस्त्रिभिरंतरिताः
क्रमशस्तृणपादपुल्मवृत्तीश्चवपेत्॥ ९॥ सांद्ररोपणमवृद्धि
कारणं वातभीतिरतिदूररोपणात्॥ भिन्नवर्गरचनाल्पपिंडना
नैव युक्तिरियमेव शस्यते॥ १०॥ कुसुमं फलमप्युपभोगसहं फ
लिनो हिनयस्यदलंति शिरवाः॥ कुसुमेन विनैव फलंति च येन भ
वंति शुभास्तद्द्रव्यपनसाः॥ ११॥ मातुलिंगरजनीशकंदकाकिं
शुकश्चगिरिकर्णिकामता॥ तित्तिडी कविफलाक्षमालिकाको
विदारइति भीतिदोगणाः॥ १२॥ फलिन्यशोकपुन्नागशिरीषा
निंबचंपकाः॥ मांगल्याः प्रथमारोप्याः भस्मातस्तगदापहः॥
१३॥ पूर्वस्यां करमर्दवंशविटपाः पारावते दक्षिणे कौबेर्यांबद
रीकपित्यंतरवोधात्रीचपश्चात्स्थिताः॥ १४॥ अन्ये चोत्तममध्य

माधमशिफारोप्याः स्वर्गैः सह कृत्वा चांतरकं --- यथा यश्च म
मीपत्रांबुपर्मास्पृशः ॥१५॥ इति रोपणविधिः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ निषेचनविधिः

सर्वस्यापि नवोप्तस्य सायं प्रातर्निषेचनं ॥ शीतातपसमीरेभ्यो
रक्षेच्च स्तुविधानता ॥१॥ हेमंतेशिशिरेदेयं जलं चैकांतरे दिने ॥
वसंते प्रत्यहं ग्रीष्मे सायं प्रातर्निषेचनं ॥२॥ वर्षास्तु च शरत्कालेषु
दादृष्टिर्न दृश्यते ॥ तदा देयं जलं तत्र आलबाले महीरुहः ॥३॥
वारिणा याचता यस्य मूले सौहित्यमिष्यते ॥ तावत्तस्य तरोर्देयं
किं घटार्थं विवक्षया ॥४॥ आलबालस्थितं तोयं शोषं न भजते य
द्वा ॥ अजीर्णं तद्विजानीयान्न देयं तादृशं जलं ॥५॥ समीपजातं
यत्नेन तृणगुल्मलतादिकं ॥ स्फोटनीयं विधिज्ञेन दुष्माणां च ॥
द्विमिच्छता ॥६॥ इति निषेचनविधिः ॥ अथ दुग्धरक्षा ॥
नीहाराच्चंडवाताच्च धूमाद्वैश्वानरादपि ॥ जालकारात्स यत्नेन
रक्षणीयाः क्षमारुहाः ॥१॥ पंक्तिमध्ये स्तुपुष्पासु फलबाह्योत्ततो
परे ॥ वृक्षाः कार्या युता वृत्त्या सा चापि परिरवावृता ॥२॥ विद्युदा
हतवृक्षस्य भूतिमादाग्रसर्वतः ॥ रक्षार्थं विकरे देषां तयानदिम
बाधने ॥३॥ दीप्तोऽप्यग्निः शमेयाति वज्रदग्धदुग्धस्य ना ॥ शित
शाल्योदनं दध्ना संधवेन युते च न ॥४॥ क्षेपणीयं च परितो गाराणं
वृष्टिवारणं ॥ शलभारवुपतंगानां पिप्पल्यादेर्भये सति ॥५॥ अ
ष्टोत्तरशतं जस्वामंत्रं पत्रे तरोर्लिखेत् ॥ मंत्रे यथा ॥ स्वस्तिकि
किं धास्थितप्रकटपराक्रमांतर्हितार्कमंडलोपजीवितस्य श्रीह
नुमानाज्ञापयति ॥ मूषकपतंगपिपीलिकाशलभकरभान्वक
कीटगंधिकाविविधैर्न व्यामाज्ञापयति ॥ क्रममाणस्य शरीरनि
ग्नः समावर्तयति तस्य वामरसिंहस्य क्रममाणस्य सागरं ॥ कक्षांतर्गतो वापु
र्जीमूतद्वयनर्दति ॥ हुंफट् नम इति ॥ पत्रे मनुसमालिख्य जस्वा
तन्निखने द्रुवि ॥ क्षेत्रे कीटपतंगारवुपिप्पलादिर्विनश्यति ॥
॥ इति मंत्रः ॥ इति वृक्षरक्षा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथोपवनक्रिया

घनप्रवालस्थगितातपानिविकीर्णपुष्पाणि समीरणेन॥ गृहाणि
 कुर्यादतिमुक्तकानां लताभिरालोलमधुव्रताभिः॥ १॥ स्थानेष्वप
 रेषु तथा पादप्युगलेषु मिथुनसंवाह्या॥ शारवावलंबनीभिर्दो
 लाः कार्यालताभिश्च॥ २॥ तरुविटिपलतानिकुंजरस्याविरचितकं
 दरसानुगंडशैला॥ विविधमणिगृहाविचित्रधातुः क्वचिदपि
 पार्वणिकाविकारहेतुः॥ ३॥ केकानिनादस्त्रभगाः सदा सन्नाहि
 ताहयः॥ तांडवेन तदुद्देशान्मंडयंति शिखरेडिनः॥ ४॥ बिलंचि
 नोयन्नततद्रुमावपुर्विलोकयंति प्रसवेक्षणैरिव॥ समंदिशंतः क
 लहंसभूषणाक्वचिद्भवेत्सुष्करिणी मनोरमा॥ ५॥ निर्यातः सलि
 लांसुखावतरणां तीरेषु पुष्पिद्रुमांकूजहृत्सविहंगमांसतरुणीम
 त्यायतां दीर्घिकां॥ कुर्यात्तत्र समुल्लसत्कमलिनीपत्रांकुरश्याम
 लां श्यामालोचनमल्लिकां विदधतीनीलोत्पलानिक्वचित्॥ ६॥ उ
 पवनमिव चारिमध्यलग्नं विमलतया प्रतिबिंबितं दधानाः॥ श
 शिकरनिकरेण भूषिते वक्त्रचिदमलवने यथा सुखाय वापी॥ ७॥
 मध्ये तस्मिन् शिशिरशिरिरस्यर्धिवेश्मप्रचातंगूढोपांतं सुरभि
 कुक्कुमैः शारिभिर्नम्रशारवैः॥ स्थाने स्थाने स्फटिकधवलां मंड
 पानर्धमंडांकुर्यात्कस्मिन्नपि चकदिलीमंदिरं मंदवायुः॥ ८॥ क्व
 चिदपि कूपंकुर्यादुपवनदेशेषु मिष्टसलिलभरं॥ संसिक्तसकलवि
 तंपंबलं पाषाणसंचयैः परितः॥ ९॥ अंजनसुस्तोशीरैः सनागके
 शांतकामलचूर्णैः॥ कनकफलेन च युक्तैः रौगः कूपे प्रदातव्यः॥
 १०॥ कटुकं कलुषं विरसं लवणं सलिलं यदि वा शुभगंधि भवेत्॥ तदने
 न भवत्यमलं सुरसं सुसंगंधिगुणैरपरैश्च युतं॥ ११॥ इति उपवनकूपविधिः

अथ कूपार्थभूमिपरीक्षा

पातालादूर्ध्वगमाः शिराः प्रसर्पेति सर्वतोदि स्फ॥ नीरस्य भूमिमध्ये
 ज्ञात्वा ताः कल्पयेत्कूपं॥ १॥ यदि वेतसो बुरहिते देशे हस्तैः त्रिभि
 स्ततः पश्चात्॥ पुरुषे सार्धं तोयं वहिः शिराः पश्चिमात्तत्र॥ २॥ चिन्ह

मपि चार्धपुरुषे मंडूकः पांडुरो हि मृत्प्रीता ॥ पुटभेदकश्च तस्मि
न पाषाणे भवति बहुतोयः ॥ ३॥ जंबू वृक्षस्य प्राग्बल्मीको यदि म
वेत्समी पच्छः ॥ तस्माद्दक्षिणपार्श्वे सलिलं पुरुषद्वये साधु ॥ ४॥
अर्धपुरुषे च मत्स्यः पारावतसन्निभश्च पाषाणः ॥ मृद्ववतितत्र
नीलादीर्घकालं च बहुतोयं ॥ ५॥ बल्मीको पमिता यो निर्गुड्यां
दक्षिणे करत्रयोन्माने ॥ पुरुषद्वयेन पादे भवति जलं स्वादुचाशो
ष्यं ॥ ६॥ रोहितमत्स्योर्धनरे मृत्कपिला पांडुरानतः परतः ॥ सिक
ताश्च सशर्कराः क्रमेण परतो भवत्यंभः ॥ ७॥ पूर्वेण यदि बद्ध्या वि
ल्मीको दृश्यते जलं पश्चात् ॥ पुरुषे स्त्रिभिरादेश्या श्वेता गृहगो
धिकार्द्धनरे ॥ ८॥ सफला बाबदरी चेद्दिश्यते रस्यां जलं ततो भव
ति ॥ पुरुषत्रये स पादे भवति परं दुर्दुभे श्चिन्हं ॥ ९॥ काको दुर्बरी का
यां बल्मीको दृश्यते शिरात्तस्मिन् ॥ पुरुषत्रये स पादे पश्चिमदि
क्स्थाने सावहति ॥ १०॥ अपांडुरी बमृत्ता गोरसवर्णश्च भवति
पाषाणः ॥ पुरुषार्धे कुमुदनिभो दृष्टिपथं मूषको याति ॥ ११॥ आस
नो बल्मीको दक्षिणपार्श्वे विभीतकस्य यदि ॥ अर्धे तस्य शिरा
पुरुषे ज्ञेयादिशि प्राच्यां ॥ १२॥ तस्यैव पश्चिमायां दिशि बल्मीको
यदा भवेत्स्थस्ते ॥ तत्रोदग्भवति शिरा चतुर्भिर्धार्धिकैः पुरुषैः ॥ १३॥
श्वेतो विश्वंभरः कप्रथमे पुरुषे तु कुंकुमाभोग्या ॥ अपरस्यां दि
शि च शिरानश्यति वर्षत्रये तीते ॥ १४॥ सकुशः सितपेसिन्यां व
ल्मीको यत्र कोविदारस्य ॥ मध्ये तयोर्नरैर्धर्धपंचमतस्तोयमक्षो
भ्यं ॥ १५॥ प्रथमपुरुषे भुजंगः कमलोदरसन्निभामहीरक्ता ॥ कु
रुविंदकपाषाणश्चिन्हान्येतानि वाच्यानि ॥ १६॥ सर्वेषां वृक्षाणां
मधःस्थितं दुर्दुरं यदा पश्येत् ॥ तस्माद्दस्ते तोयं चतुर्भिर्धार्धिकैः
पुरुषैः ॥ १७॥ उत्तरतश्च मधूकादहिनिलयः पश्चिमान्तरे तोयं ॥
परिहृत्य पंचहस्तानर्धाष्टमैपौरुषं वाच्यं ॥ १८॥ अहिराजः पुरुषे
स्मिन् भूयाद्वाची कुलत्यवर्णोऽयम् ॥ माहेंद्री भवति शिरा भवति स
फेनं सदा तोयं ॥ १९॥ सर्पावासः पश्चाद्यदाकदेवस्य पश्चिमे न जलं

पुरुतो हस्तत्रितया त्वङ्घ्रिः पुरुषैस्तुरीयेनैः ॥२०॥ बल्मीकसंवृतो
 यदितालो वा भवति नालकैरी वा ॥ पश्चात् त्वङ्घ्रिर्हस्तैर्नरैश्चतुर्भिः
 शिरायाम् ॥२१॥ आश्रमातकस्य कामे वदरी वा दृश्यते हि निल
 यो वा ॥ षड्भिरुदगाशकरैः सार्धं पुरुषत्रये तोयं ॥२२॥ कूर्मः प्रथ
 मे पुरुषे पाषाणो धूसरसप्तिकतामृत ॥ आदौ शिराचयाम् ॥
 र्वान्तरतो द्वितीया च ॥२३॥ जलरहिते यदि देशे चिन्हा न्या नूपजा
 निदृश्यंते ॥ वीरणदूर्वारहिता यत्र हि तस्मिन् जलं पुरुषे ॥२४॥
 तिलकापातकवरुणकभल्लातकबिल्वतिन्दुकोंकोलह ॥ पिंडीर
 शिरीषां जनरूपका वंजुलातिबलाः ॥२५॥ एते यदि स्त्रिभिर्नरैर्व
 ल्मीकैः परिवृतास्ततो यं ॥ हस्तैस्त्रिभिरुत्तरतश्चतुर्भिर्नरैर्न च
 नरस्य ॥२६॥ अतृणे स तृणायस्मिन् स तृणे तृणवर्जिता मही
 यत्र ॥ तस्मिच्छराप्रदिष्टवक्तव्यं बाधनं तत्र ॥२७॥ कंटक्यकंट
 कानां व्यत्यासे भः करैस्त्रिभिः पश्चात् ॥ ज्ञात्वा पुरुषत्रितयं त्रि
 भागयुक्तं धनं वा स्यात् ॥२८॥ वृक्षस्यैकाशारखा यदि विनता भवं
 ति पांडुरा वा स्यात् ॥ विज्ञातव्यं शाखाग्रतले न जलं त्रिपुरुषंतु ॥
 ॥२९॥ फलकुसुमविकारो यत्र तस्य पूर्वशिरा त्रिभिर्हस्तैः ॥ भवति
 पुरुषैश्चतुर्भिः पाषाणो धः क्षितिः पीता ॥३०॥ यदि कंटकहीनस्या
 निर्दिग्धिका शुभ्रपुष्पसंयुक्ता ॥ मृत्ना तलं बुवाच्यं त्रिभिर्नरै
 र्धंपुरुषेण ॥३१॥ खजूरे द्विशिरस्का यत्र भवेज्जलविवर्जिते देशे ॥
 तस्याः पश्चिमभागे निर्देशं त्रिपुरुषैर्वारि ॥३२॥ यदि भवति कर्ण
 कारः सितकुसुमः स्यात्पलाशवृक्षो वा ॥ सव्येन तत्र हस्तद्वये बु
 पुरुषत्रये भवति ॥३३॥ ऊष्मायस्यां धात्र्यो धूमो वा तत्र वारि नर
 युगले ॥ निर्देशं व्याचशिरामहता वारिप्रवाहेन ॥३४॥ यस्मिंस्त
 त्रै देशे जातं सस्यं विनाशमुपपाति ॥ स्निग्धमपि पांडुरं चामहाशि
 रा नरयुगे तत्र ॥३५॥ मरुदेशे भवति शिरायथा यथा तः परं प्रवक्ष्या
 मि ॥ ग्रीवाकरभाणामिव भूतलसंस्था शिरा याति ॥३६॥ पूर्वोत्तरे
 ण पीलो यदि बल्मीको जलं भवति पश्चात् ॥ उत्तरगमनाच्च शिरा

विज्ञेयापंचभिः पुरुषैः ॥ ३६ ॥ चिन्हं दर्दुरादौ मृत्कपिलातत्परं भ
वेद्भूरितं ॥ भवति च पुरुषे चोष्मातस्य तले वारिनिर्देश्यं ॥ ३७ ॥ ब
दरीरोहितवृक्षौ संपृक्तौ चेद्दिनापि वल्मीकं ॥ हस्तत्रये बंधुपश्चा
त्सोडशभिर्मानवैर्भवति ॥ ३८ ॥ स्फुरसंजलमादौ दक्षिणाशिराव
हतिचोत्तरेणान्या ॥ पिष्टनिभः पाषाणो मृच्छेता वृश्चिकोर्धने ॥
॥ ४० ॥ सकरीराचेद्दरीत्रिभिः करैः पश्चिमेन तत्रांभः ॥ अष्टादश
भिः पुरुषैरीशाने बहुजलाचशिरा ॥ ४१ ॥ ककुभकरीरावेन्नकसं
युतौ ककुभबिल्वौ च ॥ हस्तत्रये बंधुपश्चान्नरैर्भवत्येकविंश
त्या ॥ ४२ ॥ ग्रंथिप्रचुरायस्मिन्समीभवेदुत्तरेण वल्मीकः ॥ पश्चा
त्पंचकरांतैशतार्धसंख्यैर्नरैः सलिलं ॥ ४३ ॥ जंबूत्रिवृताश्यामा
शिश्नमारीवाशिवादूर्वा ॥ वीरुधयो वाराहीज्योतिष्मतिगरुडवेगा
श्च ॥ ४४ ॥ शूकरिकामाषलता व्याघ्रपदाचेति यद्यहेर्निहये ॥ व
ल्मीकादुत्तरतस्त्रिभिः करैस्त्रिपुरुषागतंतोयं ॥ ४५ ॥ एतदनूपे
वाच्यं जंगलभूमौ च पंचभिः पुंभिः ॥ एतैरेव निमित्तैर्मरुभूमावष्ट
भिः कथयेत् ॥ ४६ ॥ एकनिभा यत्र महीतृणतरु वल्मीकगुल्मप
रिहीना ॥ तस्यां यत्र विकारो भवति धरित्र्यां जलं तत्र ॥ ४७ ॥ हस्तो
मघानुराधापुष्यधनिष्ठोत्तराश्वरोहिण्यः ॥ शतभिषगित्यारंभे
पानां शस्यते भगणः ॥ ४८ ॥ आग्नेये यदि कोणे ग्रामस्य पुरस्य वा
कूपः ॥ नित्यं सकरोति भयं दाहं च समालुषप्रायः ४९ नैर्ऋतकोणे बाल
क्षयं च वनितासं च वायव्ये ॥ दिश्यैशान्यां भीतिः शेषास्तु शुभावहा
कूपाः ॥ ५० ॥ यामेदिनीकाशकुशैश्च युक्ता नीला च मृच्चत्रसशर्करा
च ॥ तस्यां प्रणीतं स्फुरसंचतोयं कृष्णाय वायव्यं च तत्तत्सृज्यात्
॥ ५१ ॥ सशर्कराभानुमहीकषायं सारंधरित्रीकपिलाकरोति ॥ अ
पांडुतायां मलिने प्रदिष्टं पिष्टं यो नीलवसुंधरायां ॥ ५२ ॥ भूमिपरीक्षा
अथ पोषणविधिः
फलकुसुमसंपदुचितारोपणतो भवति केवलान्नयतः ॥ पोषणवि
धिं मथ संमतमनो कुहानामतो वक्ष्ये ॥ १ ॥ खर्जूरबिल्वलकुचा

सितसर्षपेणपिण्याकतश्चतुषवारिवशेनचाम्नाः॥ ऐरावतानि
 चुलयत्रजलोहि तेनसत्रीहिमांससलिलेनचयंतिवृद्धिं॥२॥
 प्राचीनामलकतराःप्रयाहिमापःक्षीरांभोहितमिहवालतिंदुका
 नां॥ प्रीयेतेयवरजसाचनलिकेराःसर्वेषांभवतिरुचिर्हिनिम्नभू
 मौ॥३॥ कुरंगकदिसारंगसूगालश्वादिमेदसा॥ कथितेनसदु
 ग्धेनपंचपल्लववारिणा॥४॥ कृतसेकोभवेदाशुसहकारोति सौ
 रभः॥५॥ घृतकुणपवचावराहविष्टासलिलमतीवसुखायदाडिमा
 नां॥ कथितमथकुलत्थचूर्णकंवा निजमपि वृद्धिकरंसदाफला
 द्याः॥६॥ यस्त्रिफलाशफरीघृतलिसो धूपितआज्यफलत्रयधू
 पैः॥ आम्नफलैरिहदाडिमशारबीतालफलानिबिडंबयतीव॥
 ॥७॥ दधिमस्तकांजिकसुराबदरीतिलमेषिकाकुणपसीधुषकः॥
 फलिनीकदंबकरिकेसरिकान्कुरुतेसुगंधबहुपुष्पयुतान्॥८॥
 प्रियंगुगुंजाफलनिंबपिप्पलीवचाहरिद्रातिलसार्षपैःसमैः॥९॥
 घृताश्वकर्णांबुविलोड्यपातयेत्सचंपकेनागतरोक्तवृद्धिदं॥९॥
 ॥सिक्तांभोभिःपल्लवरुषयोःकुक्कुटानांपुरीषमूलेदत्त्वासुकुसुमफ
 लागोस्तनीवृद्धिमेति॥ स्कंधन्यस्तैःपनसतरबोप्याशुपालालभा
 रैर्मूलादग्रंदधतिचवचावारिसिक्ताफलानि॥१०॥ सर्पिर्गुडक्षी
 रमधूपचारंदत्त्वानिषिक्तौचकपित्थबिल्वौ॥ पीपूषकल्यान्यति
 मांसलानिफलान्यनस्थीनिसदादधाते॥११॥ कौशातकीदल
 शिफाकथितांमिषांभःसंसेवताच्चसुकणारजसाचयुक्ताः॥ ल
 ष्योपचारमथधूपजलाभिषिक्तःशोभांविभर्तिनितरांमधुरोम
 धूकः॥१२॥ तिलयष्टीमधुभिर्मिश्रितजलसेकतर्पिताबदरी॥ कु
 णपैरुपचितमूलाफलतिफलंशर्करामधुरं॥१३॥ अजैडका
 शूकरविड्ढिडंगकृतोपचारेणचबीजपूरः॥ भूयोश्वमूत्राविल
 वारिसिक्तःफलानिधत्तेसुबहूनिशश्वत्॥१४॥ रुश्मिककंदक
 विन्हाःसरभीकृतधूपितानिखिलरुताः॥ मूषककोलवसाभिःसं
 सिक्ताःस्युःफलैर्नम्राः॥१५॥ सुरभिजलनिषेकतोनिदाघेकुणप

जलेनचकेतकीनिषिक्ता॥जलपरसमयेसुगंधिसूचीचयनिचि
तानिविभर्तिपल्लवानि॥१६॥यस्यकस्यापिपुष्पस्यसौरभेणाधि
वासितान्॥मृत्तिकाशकलान्मूलेवृक्षाणांबहुलान्सिपेत्॥कुष्ठ
पत्रसुरामुस्ततगरोशीरचूर्णकैः॥मिश्रितेनांभसासेकान्मासंसौ
रभसंभवः॥१७॥कुल्माषदेतिदेतानांचूर्णयुक्पंकसंभवा॥प्र
त्यहंपुष्पिताभोजमंडितापद्मिनीभवेत्॥१८॥सिद्धार्थःकंदली
दलानिशफरीविट्कोलमार्जारयोरेतेषांसमभागमाज्यसहितं
चूर्णंतरुभ्योहितं॥दत्तंधूपविलोपनौपचरणेराप्यायनंरोगहृ
त्शारवापल्लवयत्परमधुकरव्यालोलपुष्पच्छदः॥२०॥धूपो
घृतस्यसमुदोयववारिसेकोनित्यंचदुग्धसलिलैःकुणपांबुभि
र्वा॥लेपोविडंगतिलकल्ककृतःशिशूनांचृद्धिकरोतिपरमांखलु
भूरुहाणां॥२१॥अंकोल्हकाथतौयेनमिश्रितंघृतमाक्षिकं॥व
साकिटिकुरंगाणामेतैःसिक्तामहीरुहाः॥२२॥सिद्धार्थकफलो
पेताःसर्वदाफलशोभिताः॥जायंतेपत्रपुष्पाद्याःसच्छायारोगव
र्जिता॥२३॥षष्ठीमधुकपुष्पाणिसिताकुष्ठंसमाक्षिकं॥निष्पीड्य
गुटिकांकृत्वामूलेसर्वत्रनिक्षिपेत्॥२४॥दुग्धमेकंचवृक्षस्यय
स्यकुर्याद्विचक्षणः॥फलंसुनिश्चितंतस्यमधुरंजायतेभृशं॥२५॥

अथकुणपजलं

कुरंगकिटिमत्स्यानांमेषच्छागलखड्गिनां॥मांसंग्राह्यंयथालाभं
मेदोमज्जावसास्तथा॥१॥तान्सर्वानेकतःकृत्वाचन्हौनीरेणपाव
येत्॥सम्यक्पल्काक्षिपेद्भांडेतत्रदुग्धंविनिक्षिपेत्॥२॥चूर्णीरु
त्यरवलिर्देयातिलानांमाक्षिकंतथा॥खिन्नांश्चसरसान्माषास्तत्र
दद्याद्दूतंतथा॥३॥उष्णजलेक्षिपेत्तत्रमात्रानास्तीहकस्यवित्॥
पक्षैकंस्थापितेभांडेकोष्टस्थानेमनीषिणा॥४॥कुणपस्तुभवेदे
वंतरूपांपुष्टिकारकः॥५॥इतिकुणपजलं॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

अथतरुचिकित्सा

नराणामिववृक्षाणांवातपित्तकफाद्गदाः॥संभवन्तिनिरूप्यातःकु

यन्तिद्वेषनाशनं॥१॥ कीटजग्धेस्ति संलुष्टे वातभग्ने शनिक्षते॥ वृ
 क्षेच्छे दोषचारादिपीडितेषु पृथग्क्रिया॥२॥ कृशो दीर्घो लघूस्तृषो
 निद्राहीनो लघचेतनः॥ न धने फलपुष्पाणि वातप्रकृतिकस्तुरुः
 ॥३॥ आतपासहनः पांडुः शारवाहीनो मुहुर्पदि॥ अकालफलपा
 की स्याच्छारवीपित्तात्मकः कृशः॥४॥ स्निग्धशारवादलः शा
 रवीसम्यक्पुष्पफलो ज्वलः॥ लतापरीतभागश्च कफवान्परि
 मेडनः॥५॥ कटुतिक्तकषायरसैः पवनः पित्तं कटूष्णलवणामैः॥
 स्निग्धमधुरामूलवणैः श्लेष्माकोपं प्रयाति तरोः॥६॥ सुस्निग्धैः
 पिशितरसैः प्रयाति वातः स्निग्धैर्मधुरजलैश्च याति पित्तं॥ कटु
 मैरहिमजलैः कषायस्तैः श्लेष्मापि क्रमविहितैः प्रयाति नाशं॥
 ॥७॥ रौक्ष्यं ग्रंथिकुटिकावाताहस्य जायते गोविद्धिः॥ लोध्रवसा
 कुणपजलैः सदत्तस्तज्जयोपि भवेत्॥८॥ दोषैर्यस्य विना प्रवाल
 कुसुमाम्नायंति स्तब्धं पुर्मूले तस्य तरोर्भवति रुमयो यत्ना च ता
 नुह्येत्॥ गोमूत्राज्यविडंगसर्षपतिलैर्लिप्ता प्रनष्टे स्ततः सिक्तः
 स्त्रीरजलैरुदेति सहसा धूपैश्च धूपायितः॥९॥ करंजारग्वधारिष्ट
 सप्तपर्णत्वचाकृतः॥ उपचारः कुमिहरोमूत्रसुस्तविडंगवान्॥१०॥
 कुणपजलपयोनुषिक्तमूलः सरसिजदधिलिप्तसर्वगात्रः॥ तरुः
 निरुह तोविभर्त्तिभूयो मरकतकांतिनिभानि पल्लवानि॥११॥ पू
 साकोदुंबरात्वक्घृतमधुमधुरोच्छिष्टदुग्धैर्विलिप्तस्तं भैरुत्तं भ
 रज्ज्वापरिकलितवपुः पूरितः पूसमृद्धिः॥ सिक्तः स्त्रीरेण भूयोज
 लभरिततलश्चंडवातादिभग्नः स्वस्थो भूत्वांघ्रिपापी कुसुमफल
 भैरव्यातनोति प्रकामं॥१२॥ वृक्षस्याशनिदग्धस्य जीवनं शृणु भ
 षजंघनोशीरमधूकैश्च मुद्गमाषायवास्तिलाः॥१३॥ पिष्टस्त्रीरां
 बुसंसिक्तैः सेवयेत्तमभीष्टाशः॥ ससेकाप्यायितः शीघ्रं प्रकृति
 स्थो भवेत्तरुः॥१४॥ जनयत्वा फलकुसुमेयः पुनरुपयाति वंध्य
 तां शारवी॥ सस्त्रीरैः कुणपजलैर्भूयः सिक्तः फलत्येव॥१५॥ असे
 कतोत्पंतनिषेकतश्च शारवाविशोऽप्यं फलितो विरूपाः॥ ससाह

मात्रं सृतमत्र सर्पिर्विडंगदुग्धं विनिषेचनीयम् ॥ १६ ॥ तन्मूलं
 लंपरुषु प्रहारेर्विश्रावितं दोषशतं निहन्त्यात् ॥ दौद्राज्यजंतुघ्न
 तिलौ प्रसिक्तं मृत्यूरितं दुग्धजलैर्निषिंचेत् ॥ १७ ॥ उन्निद्रताम् ॥
 तस्य सुगंधिता च प्रवालह्वानिः सपिपीलकत्वं ॥ त्वं श्रंशिता वारि
 कृतादजीर्णात्तरोर्भवेत्तत्र चिकित्सनीयम् ॥ १८ ॥ शर्करा तिलगोक्षी
 रवारि सैकान्ता नरोः ॥ शेषः शाम्यति वृक्षस्य लेपाद्दूपाद्विचारतः
 ॥ १९ ॥ प्रियंगुवत कर्कंधुचेत सार्जुन वल्कलैः ॥ क्षीरसिद्धैर्विलि
 प्तानां श्रावः शाम्यति शारिनां ॥ २० ॥ इतितरुचिकित्सा ॥ ४ ॥

अथ विचित्रकरणं

वृक्षार्थवेदफलं मनोहरं शास्त्रतः सिद्धं ॥ नानाविधानचित्रं
 वृक्षाणां चित्रं करणं प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥ स्फुरभिस्रमनो लब्धामोदं
 निधाय च मृत्तिकां ॥ धवस्वदिरयोः काप्यांभोभिः सुगंधिभिरस
 णात् ॥ मलयजरजोलैपाद्दूपाद्दूतस्य च भूरुहां ॥ व्रजतिकुसु
 मं निर्गंधानामतीव सुगंधितां ॥ ३ ॥ यवतिलनिशापलाशैरुप
 चितमूलातदंबुसिक्ता च ॥ ज्वलदनलोपममसत्कृत्सर्पासीत्
 लकंस्तुते ॥ ४ ॥ शाल्मलीत्वङ्निशानीलीत्रिफलाकुष्ठसीधुभिः ॥
 सकृल्लोपोपचारेण शुक्लपक्षनिभं भवेत् ॥ ५ ॥ मंजिष्ठा तिलयव
 पीतसारसारैर्जीवंतीदलसहितैर्मनःशिलाज्यैः ॥ गोजाविप्रप्रचु
 रपयःश्चितैर्विलिप्तात्कार्पासात्प्रभवतितूलकरवलीनां ॥ ६ ॥ संप
 के स्फुरसविहारिकंदविलिप्तमूलभागस्य ॥ सिक्तस्येसुरसेनच
 तरोरकाले भवेत्कुसुमं ॥ ७ ॥ तिलखलदिडंगगोमयविलोडिते
 क्षरससेचितस्यतरोः ॥ फलकुसुममकालभवं मनोहरं फलति
 लोकस्य ॥ ८ ॥ मधुयष्टिसिताकुष्ठमधुपुष्पविनिर्मितैः ॥ मोदकै
 छादिते मूले निरस्थस्यात्फलं तरोः ॥ ९ ॥ मधुकुसुमगुंजाश
 केरोदुंबराज्यं समधुनिहितमंभःकांडमुत्कीर्य बद्धा ॥ उपरिचप
 रिलिप्तं वत्सुविडिस्तूरुणां जनयति फलमेतत्त्वादुसेकादनस्य
 ॥ १० ॥ तत्कानि हतस्योच्चैः छागस्य स्कंधचर्मणा ॥ बद्धा यं वृक्ष

रवायां फलपाको न जायते ॥ ११ ॥ करि म द मृदित व ली मुख न लि
 कैर्मूलेषु कीलित स्यतरोः ॥ संचत्सरं न चावत्फलितस्य फलानि
 पच्यंते ॥ १२ ॥ बद्धा चर्म तृणाभ्यां विडुंग मधु दुग्ध लेपतो ह्यस्य
 ॥ शरवाप यो ब्रु सेकात् चिरमपि पक्वं फलं धत्ते ॥ १३ ॥ मीन कोल
 वसा मांस दुग्ध सेकेन धूपितः ॥ सर्व बीजानि साश्चर्यं मुनिष्ठंति
 फलंति च ॥ १४ ॥ अंकोल्ह तैल शूकर शिशु मार वसा सु भावितं
 बीजं ॥ सद्यो रो हति निहितं भूमौ कर कां भसा सितं ॥ १५ ॥ बीज
 मा म्रादि वृक्षाणां पक्वं मीन फलां बुनि ॥ अंकोल्ह तैल दुग्धान्ये
 निहितं वृंहितं भवेत् ॥ १६ ॥ भस्म न्यामेलितं शफ़्क मुस मुद्गि च
 ते स ह ॥ फले नाशेष लोक स्य रुत कौतुक मंज सा ॥ १७ ॥ एक विं
 शति वारेण कुकुट स्या सृजे क्षितं ॥ तत्सृणा द्वा डिमी बीजं वर्द्ध
 ते फल ति ध्रुवं ॥ १८ ॥ मच्छ कोल वसा मांसं चणक सार भावितं
 यस्य कस्यापि वा बीजं द्रुतं पुष्प फले लभेत् ॥ १९ ॥ स्कंधतः सस
 मंततः शूकरा स्त्रिभिसं दृढं ॥ कीलितो न च संशेयं नाश मेतेत्य
 नो क हः ॥ २० ॥ कुलत्थ का थ तो येन तरुः पुष्पं फलं त्यजेत् ॥ किं
 शुकार्जुन तर्कारी लवणां बुसणे न वा ॥ २१ ॥ नाना वर्णं घटितं
 केदं कुसुद स्य मूत्र संघटितं ॥ घृत मधु विलिप्तं मुसं प्रांते कुसुमं
 तथा वर्णं ॥ २२ ॥ माहिष करीष मूत्रैर्मृदितं शुष्कं दिनानि यत्स
 म ॥ कुसुद फल बीज मुसं जनयति कर वीर वितपंतत् ॥ २३ ॥ कू
 ष्मांड वृंता कपटोल कादि बीजं वसा भावितं मुस सितं ॥ विशो
 धिता यां भुवि सर्व कालं फलान्यन स्थीनि म हंति धत्ते ॥ २४ ॥ वृंता
 क बीजं घृत मासिकार्कं विशोषितं गो मय लिप्तरं ध्रे ॥ बाल स्य कू
 ष्मांड फल स्य तसं पक्वं गृहीतं फलितं महत्स्यात् ॥ २५ ॥ मंदार दु
 मरं ध्रे या को ष्मांडी निर्गतं लता ॥ मृजो मय मृते तस्मिन्सिक्ते फल
 तिसा तदा ॥ २६ ॥ शूकरा सु ग्वसा सितं मंकोल्ह तैल भावितं ॥ एरं
 ड बीजं कार ल्ली फलं सूतेति कौतुकं ॥ २७ ॥ खरतुर ग विड्भिर्वै शित
 ता पित या शला क या मूले ॥ तिर्यग् विक्षा कदली फल ति फलं करिका

कारं ॥२८॥ कौलशोणितमेदाभ्यामंकोलकृशितेनवा ॥ सिं
चिताकदलीसूतेदाडिमीफलमुत्तमं ॥२९॥ नरमांसवसारक्तं
तिदंतविचूर्णितैः ॥ मिश्रितेनांभसासिक्तारंभाचूतफलाभवेत् ॥
॥३०॥ अंकोल्हकृशितंस्विन्नंनृमांसंछागदुग्धयुक्तं ॥ पिण्या
सहितंमूलेसहकारस्यनिक्षिपेत् ॥३१॥ द्राक्षावल्लीसमाकरः
सहकारःसदाफलः ॥ जायतेनिश्चितं धत्तेसर्वेषामद्भुतंयदि ॥
॥३२॥ शशकूर्मासृग्मध्येबहुभावितमाम्रजंबीजं ॥ रूढंसिक्तं
दुग्धैःफलतिफलंसर्वकालेषु ॥३३॥ त्रिमिरिपुयवयष्टीमधुगुद
विग्धविलेपतोलिरव्यतरुः ॥ भवतिजलदुग्धसिक्तःस्वभावति
क्तोपिमधुरफलः ॥३४॥ बीजनरपलांकोल्हकृतैलभिन्नंशुभंसय
॥ उद्गच्छतिमृदापूर्णमंभसिक्तंकरेक्षणात् ॥३५॥ अंकोल्हकृतै
लभावितमुषितंगोशकृतिकुसुदकंदमले ॥ करकांबुकपर्दमभृतेष
लशोकुसुमंसमुद्भवति ॥३६॥ गोकोलास्थिकरीवैस्तुदग्धेग
तैर्विशोधिते ॥ उत्सेचवालुकापूर्णेमूलकंगतवद्भवेत् ॥३७॥ द
ष्टकचितेसमंतात्पुरुषनिरवातेवदौतरुर्जातः ॥ वामनएवहि
धत्तेफलंकुसुमंसर्वकालीनं ॥ ॥३८॥ इतितरुचित्रीकरणं ॥

अथान्नादिनिष्पत्तिज्ञानं

फलकुसुमपत्रवृद्धिवनस्पतीनां विलोक्यविज्ञेयं ॥ सुलभत्वं
व्याणां निष्पत्तिश्चापिसस्यानां ॥१॥ न्यग्रोधेनतुयवकास्तिंदु
कहृद्यापिषष्टिकोभवति ॥ अश्वत्थेनज्ञेयानिष्पत्तिःसर्वसस्यानां
॥२॥ जंबूभिस्तूलमाषाशिरीषवृद्ध्या चमुद्गनिष्पत्तिः ॥ गोधूमा
श्वमधूकैर्यववृद्धिःसप्तपर्णेन ॥३॥ करिणश्चहस्तिकिरणे निर्देशा
वाजिनोश्वकर्णेन ॥ गावश्चपादलाभिकदलीभिरजाविकंभवति ॥
॥४॥ आश्वैःक्षेमंभल्लातकैर्भयंपीलूभिस्तथारोग्यं ॥ खदिरशमी
भ्यांदुर्भिक्षमर्जुनेनशोभनावृष्टिः ॥५॥ पितुमंदनागकुसुमैःसु
भिक्षमथमारुतःकपित्थेन ॥ निचुलेनावृष्टिभयंव्याधिभयंभवति कु
दजेन ॥६॥ एतेनानावृक्षापुर्वेदशास्त्रेभ्यः ॥ इतिश्रीबृहच्छा

ईधरविरचितायां पद्मस्योत्पवनविनोदपरिच्छेदः॥ ७ ॥ ७॥

अथशकुनज्ञानं

दृष्ट्वाशास्त्रसमुदायमनुभवसिद्धिंचलोकतःकृत्वा॥प्रारभ्यतेम
येदेशकुनज्ञानं सतामर्थं॥१॥येजन्मादिशुभाशुभंविचरुतेका
लावधिप्राणिनांयैर्व्याप्तंनिरिलंजगन्नयमिदंयेभ्योविनाकिंच
न॥ज्ञानंभूतभविष्यभाविषयंविज्ञायतेनस्फुटंविश्वोन्मेष
कराजयंतिशकुनाअभ्यासभास्वत्यभाः॥२॥लाभंहानिंविद
धतिमुदंदुखमेकांतरौद्रमायुर्दीर्घमरणमथवासर्वकामार्थसि
द्धिं॥येसंग्रामेविजयमतुलंभंगदायेचवक्तुंतेषांभावंकइहशकु
नानांप्रगल्भोस्तिमर्त्यः॥३॥इतिशकुनप्रशंसा॥ ७ ॥ ७॥ ॥

अथशकुनविवृतिः

त्रिविधमिहभवतिशकुनंक्षेत्रिकमागंतुजोघ्निकंचान्यत्॥कृत्वा
धिवासमाद्यंयदीक्षतेक्षेत्रिकंतत्स्यात्॥१॥प्रस्थानस्थानानांश
कुनंयदिकस्माद्विग्विभागतोभवति॥शांतप्रदीप्तभेदाद्युक्तफ
लंप्रश्रितमागंतु॥ २ ॥ सव्यापसव्यसन्मुखपृष्ठेषुग्राम्यवन्यस
त्वानां॥शकुनंस्वरगतिचेष्टाभावैःपथिकांघ्निकंनाम॥३॥पोत
कीपिंगलाकाकोजंबूकीभषणस्तथा॥पंचैतान्पुनरुक्तमान्याहुः
शकुनानिमुनीश्वराः॥४॥चत्वारिप्राक्तनान्याहुर्दुर्विज्ञेयानितत्त्व
तः॥सुबोधोभषणस्तेषुतेनपूर्वसकथ्यते॥५॥पृच्छाशकुनं व
च्चिश्वानमुक्तात्रनान्यसत्त्वस्य॥प्रकटं सुलभंचयतो नैवंविध
मस्ति किंचिदपि॥ ६ ॥ इतिशकुनविवृतिः॥ ७ ॥ ७ ॥ ७॥ ७॥

अथक्षेत्रिकशकुनं

अथोच्यतेश्वानरुतस्यसारंसारंसमस्तेष्वपिशकुनेषु॥विस
ष्टचेष्टंशुभलक्षणायंशुभाशुभंप्राक्तनकर्मपाकं॥१॥विमर्षकः
शाकुनशास्त्रदसोविशुद्धबुद्धिःसतताभियुक्तः॥यथार्थवादी
शुचिर्निगितज्ञोभवेदिहाचार्यवदाधिकारी॥२॥श्वानभल्ल
कभषणाःकौलेयककपिलजांगरूकाश्च॥मंडलकुक्कुटपक्षाः

शूनकः सरमास्तस्याह्वाः ॥३॥ श्वेताहिजाक्षत्रिय काश्चरत्ताः
 पीताश्ववैश्या असिताश्वशुद्राः ॥ विमिश्रवर्णः शूनकास्तथेह
 भवंति नानाविधकारसंज्ञा ॥४॥ स्वस्ववजातेस्तृच्छायां पृष्ठं
 व्याडितिकेचन ॥ सत्यं ब्रूते तथा कृष्णस्तस्थान्येन मुनेर्मतं ॥५॥
 आचार्यमानीय शूभेन्द्रि कर्येषोऽष्टं श्वयुग्मं शुचिरर्चयित्वा ॥ क्षी
 णभोज्यं भक्षणस्य तुष्ट्यै दद्यात्कुमारीशिशुबोधकेभ्यः ॥६॥ सर्व
 गच्छः परिपूर्णकायः शांतो विरोगस्तरुणो बलिष्ठः ॥ अशम
 भागानतपुच्छचेष्टे बिभर्ति शूद्रो नरवर्षिंशतिं यः ॥७॥ तं सारमे
 पुरुषो धिवास्य विश्वस्य धृत्वा स्वपयेद्दिनांते ॥ शुक्लो बरस्तार
 जनीं ब्रती स्यात्त्यत्नेन कुर्यात्सकलं समंत्रं ॥८॥ अथाधिवासमंत्रः
 ॥ ॐ शुनकोत्तममयाः स्मिन् कर्मण्यधिवासितोऽसि सत्यं ब्रूहि सा
 ह्वा ॥ इत्यात्महस्तं शुनकस्य शिरसि दत्वा भिमंत्रयेत् ॥ ततः प्रभा
 तेन वगोमये न त्रिहस्तमात्रं चतुरस्रकंच ॥ शुचौ मनो ज्ञे विजने वि
 दध्यात्थरातले मंडलकं विशुद्धं ॥९॥ गौरर्द्धद्रो रूणो वह्निर्यमः
 क्रव्याच्च मेचकौ ॥ शूभ्रः पाशी च हरितो वायुश्चित्रो धनेश्वरः ॥१०॥
 विशदः शंभुरित्येते कार्या अष्टदलां बुजे ॥ पिष्टातकमयाः सर्वे ति
 जकाष्ठा समाश्रिताः ॥११॥ पृष्ठाचार्येतु तत्पूजां कुर्यादध्यानादिभि
 स्तदा ॥ प्रणवाद्यैर्नमो तैश्च मंत्रैस्तन्नामनिर्मितैः ॥१२॥ यसोर्वनीयो
 विधिनात्र मध्ये पैष्टं च युग्मं च ततः कुमार्याः ॥ पक्वेन देयश्चरणोप
 हारो घृतपुतोऽभ्यर्चितदेवताभ्यः ॥१३॥ हविस्समुधृत्य चरोस्तथा
 न्यत्कुर्याच्च पिंडं शुनकार्थमंत्रं ॥ नतस्तपूजां विदधीत मध्ये यस
 स्मंत्रैर्निखिलैरमीभिः ॥१४॥ मंत्रः ॥ ॐ मंडलाय स्वाहा इति चं
 दनं ॥ ॐ प्रफुल्लाय स्वाहेति पुष्पं ॥ ॐ कपिलाय स्वाहेत्यक्षतां ॥ ॐ
 यसाय स्वाहेति धूपं ॥ ॐ चिन्ते स्वाहेति दीपं ॥ ॐ क्रतुकालाभि
 गामिने स्वाहेति फलं ॥ ॐ बलिभोजनाय स्वाहेति नैवेद्यं ॥ ॐ स्वा
 मिभक्ताय स्वाहेत्यर्घ्यं ॥ मध्ये मंडलस्य यसपूजा ॥ तत आनीय शु
 नकं स्वच्छं कृत्वा निजं करं ॥ निधाय मस्तके तस्य मंत्रमेनं ततो जपेत्

मंत्रो यथा ॥ ॐ कृतज्ञ एहि एहिरात्रिजागर एहो हि ॥ ॐ दिव्य
 ज्ञानि न एहो हि ॥ ॐ प्रत्यक्ष वचन एहो हि ॥ ॐ निष्ठा य एहो
 हि ॥ ॐ स्वल्प प्रिय एहो हि ॥ ॐ दिव्य ज्ञानि नो ह्ये हि ॥ ॐ शु
 नको नम एहो हि सत्यं ब्रूहि गृह्ण स्वाहा ॥ इति शुनकाभि मंत्रणं
 ॥ ततो नरो निजं कार्यं निधाय हृदये खिलं ॥ हविः पिंडं समादाय
 मंत्रं जप्त्वा वनौ न्यसेत् ॥ १६ ॥ मंत्रो यथा ॥ ॐ नमो भगवते शुन
 कोत्तमाय महाशकुनगभीरशब्दाय प्रजापतये ऋतुकालाभिगा
 मिने श्री घ्रमे ह्ये हि वलिं गृह्णाम मर्चिं तितं सत्यं कार्यं ब्रूहि ब्रूहि ॥
 ॐ हुं फूं स्वाहा ॥ इति बलि निवेदन मंत्रः ॥ अब्दाय नर्तुं युतमा
 ससमस्त यज्ञादि नानि कार्येष्वप्यवधौ विदध्यात् ॥ हीनावधिर्ये
 न भवत्यसत्यः सर्वे पिलो केशकुनो गृहीतः ॥ १७ ॥ एवं विधे भावि
 नि चित्त चिंत्ये वश्ये च कार्यं भक्षणं विमुंचेत् ॥ संभक्ष्य पिंडान् स्थि
 रतां गतस्य चेष्टादिकं तस्य निरूपणीयं ॥ १८ ॥ इति शुनक बलिदानं

अथ भूपतित्वप्रश्न चेष्टा

कंडूयमानः खलु दक्षिणेन हस्तेन मालं भक्षणो ददाति प्रभावन श्री
 कृतराज चक्रं राज्याभिषेके वरपटुबंधं ॥ १ ॥ करेण कंडूयति द
 क्षिणेन यक्षो यदा वा मकरं तदानीं ॥ प्रभूतमातंगघटा समृद्धं ब्रूते
 समंतात् पृथिवी पतित्वं ॥ २ ॥ उच्चादये दक्षिण मक्षि यक्षो हस्तेन मु
 द्रात्यश्च दक्षिणेन ॥ तस्याभिषेकः स भवेत्स्वशाक्त्या क्षितीशलक्षे
 क्षितपादपद्मः ॥ ३ ॥ कौलेयको दक्षिण कर्णदेशं करेण कंडूयति द
 क्षिणेन ॥ यदा तदा जल्यति गीतवाद्यविनोदयुक्तं पृथिवी पतित्वं ॥
 कंडूयते दक्षिण पाणिना चेत्स सारमेयो वदनं तदानीं ॥ भक्तैः प्रभू
 तैः सह भूमिपालैर्भोज्यानि भक्ष्याणि चिरं भवेति ॥ ४ ॥ वक्षो यकं
 डूयति दक्षिणेन स्वं सारमेयः खकरांघ्रिजैस्तु ॥ तुरंगमातंगम
 हिष्यजादिवादित्रसंपत्सहितं नृपत्वं ॥ ५ ॥ यदि दक्षिण पादस्य
 नखैर्लिखति मंडलः ॥ जाठरं स्वं तदा तस्य लाभस्तत्किं महत्तरं
 ॥ ६ ॥ पश्यति जि प्रति विलखति कंडूयति पाणिं सुपलेदि ॥ ७ ॥

दक्षिणतोश्चलित्वादक्षिणमंगं श्रुभंख्यातं ॥८॥ दक्षिणकते
नशेतेदक्षिणचरणेनमूत्रयत्यथवा ॥ उपविशतिदक्षिणेनचपा
श्वेनस्वाशिवंशंसन् ॥ ९॥ मेहतिश्रुभप्रदेशेअथतेषांतांदिशंप्रदे
शंच ॥ अधिरोहतिश्रुभ्यायामासनवेदिप्रासादहर्म्याणि ॥ १० ॥
दक्षिणंचेष्टितंतस्यज्ञेयंसर्वसुखावहं ॥ वामागतिर्वामचेष्टासंवा
नर्थायकेवलं ॥ ११ ॥ जृंभनवमनप्रलापनचिंतानिद्रांगभंगतनुकं
पौ ॥ मूर्धश्चवणविधूननतनुचर्वणकासहिक्काश्च ॥ १२ ॥ भस्मो
त्थूलनलोत्तनखननाक्रंदानिभक्ष्यपरिहारः ॥ रोदननेत्रनिमीलन
दृषदाग्रहभास्करालोकाः ॥ १३ ॥ दीप्तदिगाअथभीतिविश्रामो
क्षादिकंचयद्दीप्तं ॥ निंद्यंशंतप्रश्नेदीप्तंप्रश्नेभयंहंति ॥ १४ ॥ दिक्षे
ष्टितस्थानगतिःस्वरारव्याःपंचेहदीप्ताःखलुपंचशांताः ॥ अन्ये
ष्वपीमेशकुनेषुभूम्नानिमित्तविद्धिःपरिभावनीयाः ॥ १५ ॥ भवंत
वामायदिवामतश्चचेष्टासमासन्नगुणोनदोषः ॥ कौलेयकोया
स्त्वधिकाःकरोतिफलंतदुत्थंप्रतिपादनीयं ॥ १६ ॥ महोदयंपंच
विधेनपुंसांशांतेनराज्यंवितरत्यवश्यं ॥ पंचप्रकारेणपुनस्तदेव
दीप्तेनचित्तंहरतिप्रसह्य ॥ १७ ॥ इतिभूपतित्वप्रश्नः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथकन्यार्थवरप्रश्नः

वरस्यकन्यावरणोद्यतस्यकुमारिकायापतिमर्षयंत्याः ॥ आत्मा
यतेन्योन्यपरीक्षणापक्रमेणचेष्टासरमासुतस्य ॥ १ ॥ कौलेयके
दक्षिणचेष्टितेस्यात्कन्याविवाहोननुवामचेष्टे ॥ शून्यासमंकेलि
तेसुरवेनतयोठपासार्धमहानियांति ॥ २ ॥ श्वाचेद्वरस्याभिसुखं
समेतितदानकन्यारवलुसाविवाह्या ॥ यक्षःसमाजिप्रतियःस
शून्यायोनिंसकन्यांसतयोनिमाह ॥ ३ ॥ इतिकन्यार्थवरप्रश्नः ॥

अथवरार्थकन्याप्रश्नः

प्रश्नेवरार्थंविहितेकुमार्यास्याह्वामचेष्टःशुभतोचान्यः ॥ मूत्रच
शून्यामुपरिप्रकुर्वन्ब्रूतेसपत्नींभषणोभवित्री ॥ १ ॥ मूलंनिजले
दिदिशंचवामाप्रयातितस्यादपितोनुरागी ॥ संमार्जयन्वामक

रणजिह्वां ब्रवीति भोगप्रियतां वरस्य ॥ २॥ इति वरार्थकन्याप्रश्नः
अथ वर्षाप्रश्नः

वर्षानिमित्तं शुनकोत्तमस्य चेष्टा विशिष्टा विधिनोपदिष्टा ॥ १॥ याः शा-
कुनज्ञानविशारदैस्ताः शृण्वन्तु शिष्टाः परमार्थप्रष्टाः ॥ १॥ वर्षानि-
मित्तं शुनकोत्तमस्य चेष्टाः प्रशस्ताः खलु दक्षिणायाः ॥ २॥ शोताश्च
यादीप्ततरानशस्तानवामचेष्टाः शुनकस्य नूनं ॥ २॥ उद्वाद्यचे-
दक्षिणमक्षिलीढेनाभिस्वकीयामपि बाधिरूढः ॥ शैतेगृह-
स्योपरि जागरूकस्तदांबुदोंबुक्षिपति प्रभूतं ॥ ३॥ जृंभां प्रकुर्व-
नागनं विलोक्य योजागरूकः कुरुते शुपातं ॥ सजत्यतिप्रावृष-
मंबुधूरप्लुतावनिं सर्वसमृद्धसस्यां ॥ ४॥ निर्गत्य तोयादधिस्थ-
पालीं कौल्यकश्चेद्दिधुनोतिकायं ॥ तन्निश्चितं प्रावृष-
मब्दकाले वृषीवलप्रीतिकरीं करोति ॥ ५॥ उच्चं प्रदेशं भषणो धिरुह्य
भषत्यभीष्टं रविमीक्षमाणः ॥ यदा तदानीं अचिरेण वृष्टिरे-
भोदमुक्ता भवति प्रभूता ॥ ६॥ इति वर्षाप्रश्नः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ राज्ञोः शुनकयुगेन जयप्रश्नः

युद्धोद्यतयोराज्ञोः शुनकाभ्यां जयपराजयप्रश्नः ॥ कर्तव्यो विद्वद्भि-
श्चैष्टास्तत्रापि कथ्येते ॥ १॥ युद्धार्थिनोर्नामयुगेन राज्ञोः पृथक्पृ-
थक्पक्षयुगं प्रकल्प्य ॥ मुंचेत्ततो यो बलिमत्तिजित्वा मध्यात्तयो-
स्तस्य जयोनृपस्य ॥ २॥ यद्यहं दाते च बलिं मिलित्वा स्नेहान्वि-
तौ भक्षयतो यदोभौ ॥ जयार्थिनोः स्यान् नृपयोस्तदानीमन्योन्य-
संधानविधानबुद्धिः ॥ ३॥ यन्नाम कश्चाप्रपलायते चेज्ज्ञेयः स-
मन्नास इतीगितज्ञे ॥ यन्नाम धेयः पुनरस्तशंको न तस्य राज्ञो भ-
यमस्ति चित्ते ॥ ४॥ मुंचतो युर्ध्वरारवं यदा बांछते पि खलु श्वापितुं
बली ॥ मंडलीकृतनिजास्पदाश्रयौ वैरमेव न तदा भवेद्व्रणः ॥ ५॥
श्वानां तु भावव्यभिभूयसा द्वापरो भ्रातिव लहलिं चेत् ॥ ६॥
वंतदान्यो नृपतिर्वलिष्टस्तौ भूपती जेतुमुपेतितूर्णौ ॥ ६॥ मध्या-
दयोरेकतरेण येन शुना गृहीतो बलिरात्मशक्त्या ॥ आच्छिद्य भुङ्क्ते

भषणस्तृतीयस्तस्यापरस्तत्रभवत्यराप्तिः॥७॥ मध्यात्तयोर्मंडु
योस्तृतेननैवेद्यमेकेनगृहीतभुक्तं॥भुंक्तेतृतीयःप्रणयेनतस
मिलत्यकस्माद्युधितत्रमित्रं॥८॥ एकेनमध्यादुभयोर्गृहीतंग
णहातिभक्ष्यंप्रणयात्तृतीयः॥ यक्षो यदिद्वावपितौनिहंतिजयत
रातिंसतदासमित्रं॥९॥ समश्नुतोयद्यधिकारभावात्समंतृतीये
नशुनातदन्तं॥ श्वानौतदानींसमुपैत्यवश्यंराज्ञोस्तयोःसंधि
धायिमित्रं॥ इतिश्वनकयुगेप्रश्नः॥ अथैकेनशुनकेनराज्ञोःसं
ग्रामप्रश्नः॥ भ्रवंरणोस्तीतियदातुष्टुष्टंराज्ञोर्द्वयोर्बुद्धिमताश्च
तद्वत्॥ श्वानस्तचेष्टांप्रकरोतिशांतांयुद्धंभवेत्तन्तृतीयोवश्यं
॥१॥ दिक्स्थानचेष्टानिनदैःप्रशांतैःयशोत्तरंसंगरहृष्टिकारी॥
तुभिरितैर्यदिशांतदीप्तैस्तदानसंधिर्नचसांपरायाः॥२॥ यक्षोभ
षन्नेवरमीक्षमाणःकर्णौधुनोत्युत्पततिप्रधावनू॥ योवापस
र्पत्यशसव्यगत्याससांपरायप्रशमाधराज्ञोः॥३॥ प्रदक्षिणादु
त्तरमप्रदक्षिणंयदातदासंधिरणंरणांतरात्॥ करोति यक्षोय
दिनुष्यतेक्रमानदातुसंधिःप्रथमंरणंततः॥४॥ इतिसंग्रामप्रश्नः

अथसंग्रामप्रश्नः

राज्ञोरणंनैवभविष्यतीतिप्रश्नेकृतेयद्यशुभंशुभंभवेत्॥चेष्टाः
समस्ताःसरमासुतस्यभवेत्तदानींसमरोतिघोरः॥१॥ शुनाति
मित्तंद्वितयंविरुद्धंशांतंचदीप्तंचकृतंयदिस्यात्॥ मध्यात्तयो
र्निःफलमादिभूतंफलान्वितंपश्चिममामनंति॥२॥ इतिसंग्रामप्र

अथैकेनशुनाएकस्यैवराज्ञोजयप्र०

जयाययक्षःकृतशांतचेष्टःप्रदीप्तचेष्टस्तपराजयाय॥लोका
भ्रवंलोकपतेनरेशंसबाहनामात्पदातिदेशं॥१॥ अथसं
धिप्रश्नः॥ प्रशस्तचित्तैशुभशांतचेष्टेसंधिर्भवेद्युद्धसमुद्य
तस्य॥पराङ्मुखेचायपलायमानेभंगोभवेन्नैवभवेत्तुसंधिः॥
॥ अथयुद्धप्रश्नः॥ दिक्स्थानचेष्टानिनदैःप्रदीप्तोजयाययुद्धे
नियमेनयोद्धुः॥सएवशांतःसमरेकरोतिबंधंवधंतस्यपराजयं॥

॥ ॥ अथ विविधप्रश्नः ॥ ॥ शुभस्वरोयः शुभचेष्टितः श्वाकरोति मू
त्रं च शुभप्रदेशे ॥ ददात्यसाबुद्धमिनां हृदि स्थितिः संशयं धान्यध
नादिलाभं ॥ १ ॥ उपस्थितः प्राकृतपुण्यं पाकात्पुरस्थितो दक्षि
णपाणिना श्वा ॥ शिरःस्पृशेद्दक्षिणचेष्टितो वायो मंडलो मंडल
लाभदोसो ॥ २ ॥ उद्धासहिक्काशयनांगभंगविष्टा वमिः श्वासवि
जृम्भणानि ॥ वक्तुं शुनोर्धोन्मिषितां च दृष्टिं गते प्रशंसंति च वाम
चेष्टां ॥ ३ ॥ संमूत्र्य पंथारमणीयदेशे चेष्टाम वामां ललितो प्रकुर्व
न् ॥ स्याद्गर्भवत्याः स्तनजन्महेतुश्चेष्टान्नकन्याजननाय वा
मा ॥ ४ ॥ विष्टा वमिः श्वासविजृम्भणानि प्रस्वापकासोगविमोडनानि
॥ यद्याचरत्याशु तदा करोति श्वागर्भवत्याः खलु गर्भपाते ॥ ५ ॥
दिवस्थानचेष्टानिनदैः प्रशंतैः प्रश्नेषु सौम्येषु शुभार्थकारी ॥ च
तुर्भिरेतैस्तु भवेत्तदीतैः प्रश्नेषु तीव्रेषु शुभाययस्तः ॥ ६ ॥ इति प्र-

अथ रोगिप्रश्नः

प्रश्ने निमित्ते श्रवणे विधूय संकोच्य गात्राण्यखिलानि शोते ॥ कौ
लेयकश्चेत्तदुपैति रोगी परेत नाशवसंक्षणेन ॥ १ ॥ अवामभा
गेन तदा वमित्वा श्वापृष्ठकंडूतिमपाकरोति ॥ तदन्धित्वैव कृ
तांतगे हेतुगामिभूतो नियतं प्रयाति ॥ २ ॥ पुनः पुनर्दक्षिणमूर्ध्वा
गं लिहन्दिनैः पंचभिराहमृत्युं ॥ यमक्षये तक्षणमेव यज्ञः क्षिपत्य
वश्यं जठरावलेहात् ॥ ३ ॥ वामांगे वामचेष्टाश्च रोगिप्रश्ने शुभा
वहाः ॥ उच्चस्थानाश्चोर्ध्वो मूत्रश्चावः शुभः स्मृतः ॥ ४ ॥ इति वा

अथागतुकशकुने

स्थानस्थानस्य तत्र प्राकृशुनकस्तस्य शुभचेष्टानिकथ्येते स्या
नस्थितस्य यस्य श्वा ॥ देहं यस्य जिघ्रितिलाभदः क्रयाणके मूत्रयते भ
षणो लाभायकः ॥ १ ॥ दक्षिणे नाद्रिणाकर्णे विलिखन्वृद्धिस्सू
चकः ॥ भषणो विलिखंश्चक्षुः प्रतिभूपतिसंगमे ॥ २ ॥ उच्छीर्षे
पदकंकृत्वा यदि शेते शनस्तदा ॥ आगच्छद्बलं वक्ति तद्देश
न्यचिरादपि ॥ ३ ॥ हारप्रदेशे जघनं विघर्षन् नृजार्हपांथागमनाय

यस्यः॥ करोति तत्रोपविशंश्च नूनं संगंजनेनाभियते वसुंसां॥४॥
 लिप्तपूरितचतुष्कविशेषेशंगेश्वनिबहोरममाणः॥संपदं प्रवि
 तरत्यतिवह्नीतत्वनन्युनरनर्थकरोसौ॥५॥संमार्जनींचकर्ण
 संसणकंसूर्पकंतथा॥गृहीत्वा संमुखोभ्येतितद्गृहं पूर्यते धनैः॥
 ॥६॥वसुंधरायाः कमपि प्रदेशं मूर्ध्ना स्पृशत्यद्यवलोकतेश्वा॥७॥
 वंतदा तत्र महानिधानमस्तीतिसिद्धौ कश्चितं रहस्यं॥८॥विवाह
 र्थेषु भः शून्या विधत्ते प्रश्नं वयं यदि॥तदा विवाहिता कन्या शुभां
 रव्यार्थं भाग्यवेत्॥९॥दक्षिणांगं यदा यस्यः स्पृशेद्दक्षिणपाणि
 ना॥तदा क्रद्धिं विवाहार्थं विधत्ते चिंतिता धिकां॥१०॥हृष्टास्यं भ
 णं वीक्ष्य क्रीडंतं कांतया सह॥विवाह्यते कुमारी या सा सौख्यं ल
 भते तरां॥११॥चंद्राकौ प्रेक्ष्य वर्षासुरौ तूर्ध्वं वद नो यदि॥समरा
 ब्राह्मरिपूरं पतिष्यति वदत्यदः॥१२॥नीरतीर्थे तदस्थश्चेदंगं
 पयते शुनः॥तत्र देशे घनं मेघवृष्टिं वदति भाविनीं॥१३॥इति

अथ शुनकस्य शुभाशुभं चेष्टितानि

गच्छतां दक्षिणे पक्षे वामः प्रविशतां भवेत्॥कार्षुकाणां सभा॥
 रव्यातिहृषिकर्मविदुत्तमः॥१॥दिनकराभिमुखो दिवसात्पये
 कृतरवः खलु कर्षुकभीतये॥पवनदिग्वदनस्तु निशात्पये भवति
 चौरसमीरणभीतिदः॥२॥उदङ्मुखो वक्ति भषन्ति शीथे द्विजोप
 पीडां मरणं गवांच॥कुमारिका दूषणगर्भपातब्रवीन्निशां तेशि
 दिङ्मुखः स्यात्॥३॥प्रातर्दिने शाभिमुखो गिदिङ्मुखो भषन्ति
 धत्ते नलचौरभीतिं॥दिनस्य मध्ये नलमृत्युभीतिं सरक्तपातं कल
 हं दिनांते॥४॥भषन्दिने शाभिमुखः प्रभाते ग्रामस्य मध्ये नृपना
 शनाय॥वचो विसृज्य दिदृश्यते श्वासिद्धे पिकार्यं तदुपद्रवस्य
 त्॥५॥ऊर्ध्वान्नोभास्करसंमुखी नश्वानोरुदंतो महते भयाय
 ॥एवं हि संध्यासमये वदतुर्निर्वासकास्युर्नगरस्य तस्य॥६॥
 मत्ताः शरदृतौ श्वानोरुदंतिकलितैर्निशं॥तदानभूषणं तेषाम
 न्यदालुन शोभनाः॥७॥ग्रामे निशायां खरसारमेयाः शून्यां वि

धातुंसहि तारुदंति॥ ग्रामे भषित्वा भषिणाः श्मशानेरुदंतिनाशा
यच्च मुख्यपुंसः॥८॥ निःकारणं यः प्रपलाय तेश्वा विरौति वा वारि
णियो वतीर्य॥ मृतांगरज्ज्वस्ति मुखोरुगार्त्तगे हे विशेद्यः सच मृ
त्युमाह॥९॥ खनत्पगारं यदि सारमेयः कुड्ये तदा स्यात्खलु सं
धिवातः॥ गोष्ठप्रदेशे यदि गोविहारो धान्यस्य भूमिं यदि धान्यला
भः॥१०॥ यदि श्वानि जपुंश्चिन्हं प्राणिग्रहणकर्मणि॥ लेढिगौरी
समाप्नुत् ढाकलंकयति साकुलं॥११॥ कृत्वा शिरो द्वारिव पुर्वदि
श्चेच्छारौति दीर्घगृहिणीं प्रपश्यन्॥ तद्गोगदो वक्ति च बंधकीनां
बहिर्मुखो भ्यंतरकायभागः॥१२॥ गृहे प्रविश्य चेदन्नं विक्षिपेत्
शयत्यदः॥ गृहिणी ते ददात्यर्थं जारस्यै तद्विचारय॥१३॥ खनि
त्वोपरि गेहस्य पुरीषं कुरुते यदि॥ जारस्य गमनं वक्ति पश्चाद्द्वि
कयोषितः॥१४॥ तूलिकाशीर्षके नित्यं यदि सेवति मंडलः॥ जार
प्रवेशस्तद्गेहे जायते निशि सर्वदा॥१५॥ मुशलोत्खलौ श्रूर्पस
नं खट्वा च कुक्कुटः॥ दत्वोच्छीर्षं श्वपतिचेज्जारमारव्याति तद्गृ
हे॥१६॥ जृम्भादत्वा नभः प्रेक्ष्य मुंचत्यश्रूणि रौति च॥ स्थाने तस्मि
न्निदं ज्ञेयं विद्युत्यातो भविष्यति॥१७॥ यदि श्वापल्लं कृत्वा मुखे
नीरविगाहते॥ संग्रामो वह्निना सर्वदह्यते कथयत्यदः॥१८॥ गृही
त्वा गोमयं गेहे विशन् गोहरणाय सः॥ आत्मानं दशनैः खादन्तु
न्यं स्थानं करोति वै॥१९॥ सूर्यो यदि गृहोर्ध्वं च वह्निभीत्यै रुवन् भवे
त्॥ सर्वोर्विवादाय भवेदासनादौ पुरीषकृत्॥२०॥ भुजह्वयं जि
घ्रतिसारमेयः पुंसो भवेत्तस्करवैरियोगः॥ मांसास्थिभक्ष्यानि च
भक्ष्यमध्ये स्याद्गोपचक्ष्मिन् भयं प्रभूतं॥२१॥ भक्षन् भीक्ष्णं भ
वनस्थितानां मावेष्टनं तं कुरुते कदाचित्॥ कौलेयको वश्यमुप
स्थितं तस्ते च भयं बंधनं संप्रवृत्तं॥२२॥ यस्य प्रातः स्वस्थितस्य ह
यं वा वहवो यवा॥ कुर्वति शुद्धमीशाने तस्य सदैरिभिस्मह॥२३॥
चतुष्पथे राजमार्गे गोवत्सी कामयेच्छुनीः॥ तत्र भीतिं समाख्या
तिसप्तमे मासि वैरिणां॥२४॥ विशन्नस्थिमुखे गेहे स्वामिपुत्रादि

मृत्यवे॥ क्रीडंति शयने तस्य सोर्ध्वं सौरव्यं प्रयच्छति ॥ २५ ॥ इति

अथ शिवारुतं

अहृदि शौरवियोगाज्ज्वलिताधूमान्विता छाया ॥ सजला कर्दमपा
 न्यो भस्मितदग्धेति परिज्ञेया ॥ १ ॥ प्रत्येकमेवं सततं स्फुमेरोऽग्र
 क्षिणाभ्यागमने क्रमेण ॥ दिवारजन्योऽग्रहाराष्टके न प्रतापयत्यु
 ष्णकरो दिशो ह्यै ॥ २ ॥ न शिवाय शिवारुतं ती भास्वद्गुहासुति
 सृष्टुकाष्ठासु ॥ पंचसुशांतासु श्रुतेत्येवं शास्त्रादृतः पथाः ॥ ३ ॥
 दिशि ज्वलं त्यां मरणं प्रदिष्टं संधुक्षितायां सकलार्थनाशः ॥ छाया
 जलाकर्दमितासु दिक्षु जयो धरि न्यां कथितोर्थलाभः ॥ ४ ॥
 स्याद्भस्मिता योनभयं न हानिरंगारितायां स्वजनः क्षयः स्यात् ॥
 त्रौ शिवायास्वरजः प्रभावो यथा भवेदन्त्यपितद्विधः स्यात् ॥ ५ ॥
 अतीव सौरव्यशुभदायाम्यानि शिभवेच्छिवा ॥ पूर्वस्यां तत्पुरा
 ध्यसमन्यं कुर्यादहर्मुखे ॥ ६ ॥ अस्ते शिवापश्चिमायां परचक्रम
 यायसा ॥ शुभाकुबेरदिश्यस्ते ग्रामांतः शून्यकारिणी ॥ ७ ॥ अ
 श्वमध्ये कृतरवा शिवायुद्धप्रपंचकृत ॥ शिवासप्तस्वराग्राह्या
 दुशस्ताश्च निःफला ॥ ८ ॥ धनं मित्रं प्रियं भोगं सुरवं राज्यं जयं क्र
 मात् ॥ एकादौ सप्तपर्यंतेशब्दे शान्तिदिशो तरा ॥ ९ ॥ रुजं शोकं
 भयं हानिं चौर्यं बहिर्मृत्तिं क्रमात् ॥ कुर्वत्येकादिसप्तांतादीं परि
 सु शिवारवाः ॥ १० ॥ दिनानि त्रीणि वा पंचसप्तवा कुरुते स्वनं ॥
 यद्भामनिकटे दीप्ता शिवा तन्नाशयत्यपि ॥ ११ ॥ दिश्वारुतं तीस
 कलासुरौद्रं भ्राम्यत्यखिन्नाः परितः पुरं चेत् ॥ शृगालजायार
 लुतद्वीतियुद्धं महत्तत्र महाभिघाते ॥ १२ ॥ फेफेहूहूमुभुश्चैव
 हाउहाउहहस्तथा ॥ एतान्ये च स्वरा न्भूते सर्वदिक् संगा शिवा
 ॥ १३ ॥ फेफेनगरनाशाय हूहू सर्वसुरवप्रदा ॥ भुभुश्च विद्वंभूते
 हाउहाउमहाभयं ॥ १४ ॥ हहश्च नृपनाशाय मिश्रैर्मिश्रफलं भवे
 त् ॥ पुरासन्नेश्वरेशीघ्रं फलं दूरे चिरेण च ॥ १५ ॥ इति शिवारुतं
 अथ फेरुशब्दः

उच्चादितैयशाग्रमेगच्छतां दक्षिणस्वरः॥ शृगलास्तं पुनस्थानं
कथयंति करस्थितं॥१॥ स्थानस्थानां चतुर्दिक्षु समकालविरा
विणः॥ दृष्टभीतिं समाख्यातिसर्वथा चाशुभादिने॥२॥ सर्वास्तु
दिक्षु फेरुणां शिवारुतवदादिशेत्॥ एकोरवः सदानि च सोपि
भीतस्य शांतिदः॥३॥ बंधाय धावतां शब्दोपुध्यतां कंदनाय च
॥ शुभाय त्वष्ट फेरुणां दिक्षु शांता सुवारवः॥४॥ इति फेरुशब्दः

अथ कौशिकः

रात्रौ गृहस्योपरि भाषमाणो दुःखाय काकः स च मृत्यवे च॥ गृ
हस्थनाशाय च सप्तरात्रान्नाशाय राज्ञो द्विगुणवर्धनी॥१॥ न्य
हं गृहद्वारि रुवत्फलूको हरंति चौराद्विणं प्रसह्य तस्मिन् प्रदे
शे निशि मांसयुक्तस्तद्वेषनाशाय बलिप्रदेयः॥२॥ संध्याका
ले रुवन्भूमौ प्रवेशे वेश्मनो यथा॥ दृष्टो रोगप्रदो घूकः सोऽप्या
र्तानां भयापहः॥३॥ घूघूशब्दः सदा शांतो गुरुलुगुरुलुतादृ
शः॥ अन्ये शब्दास्तु घूकानां निर्दिताः सर्वदा स्मृताः॥४॥ शांता
यां दिशि वृक्षेषु ग्रामदूरेषु शब्दतः॥ घूकस्यात्सर्वलोकानां सु
समृद्धिः सुरवार्थकः॥५॥ इति कौशिकः॥ अथ पिंगला ॥
गृहोपरि गृहद्वारे पिंगलाय स्पर्शेति च॥ म्रियते तस्य गृहस्या
नशुभा तेन सा स्मृता॥१॥ शांतायां दिषु वृक्षेषु शुभेषु यदि पिंग
ला॥ रौति भूव्यंति तत्राभ्यांतदा तत्र शुभं वदेत्॥२॥ पृथिव्याः
कीचिकीचीति चीलिचीलिजलोद्भवं॥ शब्दितं शुभकृद्देयं पि
गलायानचापरे॥३॥ इति पिंगला॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

अथ काकशुभचेष्टितं

पृष्ठे पुरो-वानवगोमयस्योवटादिषु क्षीरतरुष्वपीह स्थितो
रुवन्भोजनपानमिष्टं विष्टां च कुर्वन्वितरत्यवश्यं॥१॥ अन्नादि
वर्जः फलपुष्पमांसमत्स्यादिभिः पूर्णमुखः सदैव॥ स्याद्दृष्ट्वा
त्रोभिमतार्थसिद्धौ मिष्टान्नभोज्याय मुदे च काकः॥२॥ गोपृष्ठ
वीतरुगोमयेषु तुंडविष्वर्षन्वलोकि तोये॥ आहारमन्यस्य

सुरवेददानोददातिभ्योज्यं बलिभुग्विचित्रं ॥३॥ धान्यं पयोचा
दधिवाप्यचायविरोतिपश्यन्निधिलाभकारी ॥ करोतिलाभं पुर
तः सदृष्टं यस्यास्ति वक्त्रे तृणमप्यशुष्कं ॥४॥ शोतामैंद्रीककु
भंप्राप्यरुवन्वायसः कुरुते ॥ हेमः सत्त्वं दध्वाप्तिं शाल्यन्नं गुड
शनाप्तिं च ॥५॥ आग्नेय्यामनि लाजीविकयुवतिप्रवरधातुला
भश्च ॥ ग्रामे माघकुलस्य भोग्ये गांधर्विकैर्योगः ॥६॥ नैर्ऋत्यां
ताश्वापकरणदधिपलिलतैलभोज्याप्तिः ॥ वारुण्यां मांससरा
सर्वधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥७॥ मारुत्यां शस्त्रसरोजवस्त्रवल्ली
फलासनाप्तिश्च ॥ कौबेर्योपरमान्नाशनं तुरंगं वरप्राप्तिः ॥८॥
ईशान्यां संप्राप्तिर्धृतचूर्णानां भवेदनडुहश्च ॥ एवं फलं गृहा
ते गृहपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥९॥ क्रांक्रामिति क्षेमविधौ विराज
क्रिंक्रामितीष्टाशनयानहेतुः ॥ कारोति कूंकूमिति चार्यलाभं
कंध्वनिः स्यादनिलोम्यभीत्यै ॥१०॥ यत्का इति त्रिस्तदनुहिरेत
च्छब्दचयत्स्यान्महते फलाय ॥ कामित्ययं बाहनमासनं च द
दाति हर्षं कुरुर्वितीदं ॥११॥ इति शुभचेष्टितानि ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथाशुभचेष्टितानि

ऐंद्यादिदिग्बलोकीसूर्याभिमुखो गृहे गृहिणः ॥ राजभये चो
रभयं बंधुकलहपशुभयं स्याच्च ॥१॥ गोपुच्छवल्मीककृतास
दश्च काको भवेत्सर्पभयस्य हेतुः ॥ स्यान्मृत्यवे गारचितास्थि
संस्थः काकः प्रकुर्वन्कचलं घनं च ॥२॥ वल्लीवरत्राकचशुष्क
काष्ठचर्मास्थिजीर्णं वरवत्कलानि ॥ अंगाररक्तोल्मुककर्प
राणि दृष्ट्वा वदेत्कालमुरवे भयाय ॥३॥ अन्नस्ता निजपक्षे स्तंड
विघाते र्जननाभि भवेतः ॥ कुर्वति शत्रुवृद्धिं निशि विरुचं तो ज
नविनाशं ॥४॥ शीर्षे नरस्योपविष्टः काकोष्ट्याद्यनर्थदः ॥ स्थि
तो जनापवादं वा शोकं च कुरुते स्त्रियः ॥५॥ दीप्तोद्दिग्गोविदे
विकुट्टयत्वं हि रुद्धिधुतपसः ॥ भंजनस्थितबंधाय दिविरुव
त्यस्ति भंगाय ॥६॥ विज्ञो मये न्यस्यति यस्य मूर्ध्नि तस्यानलना

सरुजौ भवेतां॥ यस्यास्तिखंडं विस्तृत्य सौ तु प्रयाति तूर्णं नग
 रीयमस्य॥ ७॥ मध्यं दिने वै शमनियस्य काको विरौति रौद्रं विधि
 नोति चांगं॥ हरंति चौराद्विणानितस्य ध्रुवं तथान्यो भवति प्र
 सादः॥ ८॥ छाया सुलाभं भुवि भूमिला भं विघ्नं जलेशा वनिकार्य
 नाशं॥ करोति काको विरुवनरस्य --- प्रस्थापिनः स्थानग
 तस्य चापि॥ ९॥ क्रीं क्रीमितीष्टार्थविनाशनाय ज्वलज्वलेत्य
 ग्निभयाय शब्दः॥ किं कीति कौकाविति यः कथंचिन्मुहुर्मुहुः॥
 स्यात्सम तो विधाय॥ १०॥ आहारदोषाय च काकदीति स्याद्वा
 कुटानि ध्वनितं रणाय॥ केके ध्वनिष्ठा कुर्वंति चिकाचत्रयं त्विदं
 स्यात्पुरदूषणाय॥ ११॥ स्यात्कलिः करकध्वनौ नृणां जायते क
 नकनो धनौ ज्वरः॥ आग्रजे तुलकुलध्वनौ प्रियः सोदनं कट
 कटध्वनौ दधि॥ १२॥ इदं त्विहो त्यातयुगं पृथिव्यां महाभयं
 शाकुनिका वदंति॥ यद्वायसो मैशुनसन्निविष्टो दृश्ये तपद्वा
 धवलः कदाचित्॥ १३॥ निःकारणं संमिलितारुचं तो ग्रामे तु
 नाशाय भवंतिकाकाः॥ रोधं च चक्राकृतयो वदंति स व्यापस
 व्यभ्रमणाद्भयं च॥ १४॥ यः स्नाति धूल्यां बुविलो कय रौति च
 ष्टिं समाशंसति वायसोयं॥ जलस्थलस्थानुविपर्ययेण वर्षा
 सुवृष्टिं भयमन्यदा तु॥ १५॥ वैशाखे निरुपहिते पक्षे नीडः सु
 भिक्ष - फलदायी॥ निंदितकंटकस्य केवपसुभिरस्य भयाभित
 देशो॥ १६॥ काकस्य वृष्टिहेतोर्नीडं दिक्षु प्रशस्यते तिसृषु॥
 दुर्भिक्षमरणहेतुर्भवतिसयाम्येषु कोणेषु॥ १७॥ मूर्ध्नि तरो
 बहुवर्षति मध्यमध्यं न वर्षति स्कंधे॥ जाते काककुला येषु
 ष्कतरो वर्षति न जातु॥ १८॥ भूमौ लग्नमहीरुहवल्मीकं श्वा
 भ्रकोटरतटेषु॥ काकोरुस्य कुलायां जातं देशस्य नाशाय॥ १९
 हि त्रिचतुःशावत्वं सुभिक्षदं पंचभिर्नृपान्यत्वं॥ अंडावकिरण
 मेवांततः प्रसूतिश्च न शिवाय॥ २०॥ इति काकः॥ २॥ २॥ २॥

अथ कपोतकी

स्थानस्थितानां सूर्यास्ते प्राच्यां कुर्यात्तद्रुमे ध्वनिं ॥ नृपप्रसादं
 कुरुते शांतेति श्यागमाय च ॥ १॥ दीप्ते तु ध्वनिना दुर्गो सा किं नि
 द्रुक्तहानये ॥ उदये स्ते दक्षिणस्यां ग्रामात्साक्षे मलाभदा ॥ २॥
 शुभासदैवकौबेर्यामध्रवान्स्थापयत्यलं ॥ सेवाग्रे ये सदा भी
 त्ये वायव्यां दुःखिनः शुभा ॥ ३॥ सूरिवनश्चाशुभा किंचित्पुण्ड्र
 वीध्वनितासती ॥ ब्रह्मस्थाने च मध्याह्ने कलिघातग्रहादि
 कृत् ॥ ४॥ गेहांतर्ध्वनिना भीत्यै पट्टे तु स्वामिमृत्यवे ॥ शय्यायां
 महिमा कष्टं दुर्गायाः कुरुते रवः ॥ ५॥ पालुनैवालकष्टाय गृहमध्ये
 विजायते ॥ शून्यकृद्भवनद्वारे समक्षं ध्वनिता तदा ॥ ६॥ यत्र
 तत्र स्थिता व्येषात्रासाच्छब्दपरायणा ॥ शुभाशुभावाविष्
 लाफलदासास्वभावजा ॥ ७॥ नियोगिनः सत्रियस्य दुर्गाचे
 न्यस्तके विशेत् ॥ पदप्रतिष्ठावश्यं स्याद्भूमिलाभः कुटुंबिनः ॥ ८॥
 करोति नीडं भुवि चेद्द्वाराही समान्यपत्न्या निविजायते वा ॥ सप्त
 द्ववज्जानुमयूथवन्हौ जाज्वल्यते तो जगती समस्ता ॥ ९॥ ह्य
 रादिदेशे गृहेषु यस्य प्रत्यक्षरूपा कुरुते कुलाय ॥ अंभोधरावप
 तिचेत्तथापि तच्छून्यतायां तिच भिद्यते च ॥ १०॥ गर्तेशरिद्रोध
 सिवावराही शावानयुग्मान्यदिचेत्प्रसूते ॥ नांभोधरो मुंचति
 तावदंभो यावत्समुद्धीयनते व्रजेति ॥ ११॥ प्रासादशैलदुर्मको
 टरेषु तुंगेषु चान्येषु विधाय नीडं ॥ प्रसूयते यद्यसमैरपत्यैः श्या
 मातदंभो भवति प्रसूतं ॥ १२॥ इति पोतकी ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ तित्तिरखरसर्पः

ग्रामे पुरे वादिशि दीपितायां स्थानस्थितानामरुणोदये च ॥ च
 द्वे गदाद्विनिशिसर्वदिक्षकरोति शून्यध्वनिराशुगम्यं ॥ १॥ वारि
 ण्यां ध्वनितो स्ते तु तित्तिरश्चो रभीतिद्वयसमये भीतिहंता च ध्र
 वं मध्यं दिने ध्वनिः ॥ २॥ धादीभयं सर्वं शाने सर्वदिक्षु न शोभन
 ॥ स्थानस्थितस्यैककालं सर्वथा सर्वथा त्यजेत् ॥ ३॥ कृप्यारं भदिने क्षो
 त्रं प्रविष्टस्याथ तित्तिरेः ॥ प्राच्यां रुतं सर्वं भीत्यै प्रतीच्यामीति संभवः ॥

उदीच्यां सस्यनिष्पत्तिर्यास्यानिष्पत्तिना शक्यत् ॥ गृहाग्निर्ग ॥
 च्छतां वा मे शुभं क्षेत्रे च दक्षिणे ॥ ५ ॥ स्थानस्थस्य प्रयातुर्वीतिरिति
 रिध्वनिवत्स ॥ रवरस्यारदितं ग्राह्यं चेष्टा वास्य शुभाहिता ॥ ६ ॥ के
 दारपाल्यांगे हेवाशशकादृश्यते यदि ॥ महासुभिसंजानीयाद्भी
 तानां चापि निर्भयं ॥ ७ ॥ आषाढेशशकादृष्टः स्थाने स्थाने सुशि
 क्षदाः ॥ चतुःपादादिनां शे चतुर्लब्धे शशदर्शनं ॥ ८ ॥ केदारगा
 हसमये कृष्णसर्पे विलोक्यते ॥ चेत्पलाशदुमारूढः सुभि
 स्संप्रवदेत्तदा ॥ ९ ॥ इति तित्तिरिरुतं ॥ अथ लद्वा ॥ पूर्वस्मिन्
 दिवसे दृष्टालद्वा क्षेत्रे फलानना ॥ क्षेत्रे प्रविष्टा कुरुते फलदा प्रचु
 रो कृषिं ॥ १० ॥ सैव क्षेत्राद्बहिर्याता मूषको पद्रवाय सं ॥ इष्टा मू
 षकशंकायै लद्वा कृषिप्रयोजने ॥ ११ ॥ इति लद्वा ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ कारायिका

समार्थता विक्रयो वा प्रकुहुलुहुलुध्वनिः ॥ नियोगितां सदापि स्या
 ल्लाभः करकरारवात् ॥ १ ॥ निर्वेदाय नृपहारं गंतुं हुलुहुलारवः ॥
 कर्षुकाणां पतांसस्य सिद्धौ करकरारवः ॥ २ ॥ निरुपद्रवनिष्प
 ल्ये क्षेत्रमध्ये सदैव हि ॥ दुर्भिक्षाय च तत्रैव भवेच्छुलुलुलारवः
 ॥ ३ ॥ धान्यस्य राशौ निष्पत्तेः सा चेह्लुलुघुलायते ॥ तद्धान्यं नि
 निकौ नैव गृह्णाति परकीयवत् ॥ ४ ॥ संगृहे तृणकाष्ठानां सा चे
 ह्लुलुघुलायते ॥ तत्र ग्राह्यं गृह्यते चेन्नयायीनभयायतं ॥ ५ ॥
 भीतानां परचक्रेपि प्रवृत्ते वा भवेद्यदि ॥ तस्माद्बुलुलुलारावस्त
 दानिस्तारयेध्रवं ॥ ६ ॥ इति कारायिका ॥ अथ पल्ली ॥ पल्ली
 भुजे पसव्ये श्वमस्तके स्वामिनो दरं ॥ पतेती कुरुते वा मेलाभे हा
 निकराकरे ॥ १ ॥ करे तु दक्षिणे व्याधिं हृदि क्षेत्रादिलाभदा ॥ २ ॥
 हेचोपद्रवं हंत्युदरे मिष्टान्नभोगदा ॥ ३ ॥ नाभौ पुत्रफलं दत्ते कतौ
 गुह्ये च रोगकृत् ॥ जानुयुग्मे सुखसूते पादयोश्च महाभयं ॥ ४ ॥
 अंगे दक्षिणमारुत्य वा मेनोत्तरति स्फुटं ॥ तदा हानिकरा ज्ञेया व्य
 त्सेवेन तुलाभदा ॥ ५ ॥ चरणाद्ध्वं गीभूय यद्यारोहति मस्तकं ॥ -

राज्याद्राज्यं तदा दत्ते पत्नी श्वेताविशेषतः ॥५॥ चिंतिताभ्यधि
कंलाभं स्थिताभोजनभाजने ॥ सर्वमेतत्फलं धत्ते बहन्तीनादि
काश्रिता ॥६॥ स्त्रीलाभं रतिलाभाद्युद्वात्समागमं ॥ भक्ष्य
लाभं निगदति पत्नी छत्रीश्च नागोष्टा ॥७॥ पतितामस्तकेयस
चिरंतिष्ठति पल्लिका ॥ मरणं तस्य कथितमत्रोत्तीर्णापि कष्टदा ॥
॥८॥ पल्लिकाया गृहद्वारिस्वरेतिथि समागमं ॥ कुरुते स्वस्थति
तस्य पृष्ठे चौरभयं स्वरः ॥९॥ दुग्धस्थाल्युपरिस्थापि रोधिका
चतुष्पदस्य नाशाय ॥ सर्वासु दिक्षु शब्दस्तासां लोकस्य नाशा
य ॥१०॥ इति पत्नी ॥ अथ वृश्चिकः ॥ दीपोत्सवे देववशाच्चरि
विध्यति वृश्चिकः ॥ तद्वर्षं तस्य सोढुं गन्धनमानादिहानिदं ॥१॥
वृश्चिको वस्तमध्ये वा कुर्वतां क्रयविक्रयं ॥ महार्घं तां तदा तस
वस्तनः कथयत्यदः ॥२॥ इति वृश्चिकः ॥ अथांगस्फुरणं ॥
दक्षिणमंगं पुंसां स्त्रियाश्च वामं शुभावहस्फुरणं ॥ नीचोच्चमथा
मात्रफलतिबगात्रोचितस्यंदः ॥१॥ धनवृद्धिस्तः करणं नाभिसंद
स्वदेशनाशाय ॥ पृष्ठे पराजयाय स्फुरणं हृदयस्य विजयाय ॥२॥
प्रियसंगमाय बाह्योः कं पात् हृत्कमलसंभवो भीत्यै ॥ सूर्ध्विस्फुरि
ते राज्यं रमते सीमंति नीमक्ष्णोः ॥३॥ नेत्रस्योर्ध्वं हरति सकलमा
नसंदुःखजालं नेत्रोपोते हरति च धनं नासिकां ते च मृत्युः ॥ नेत्र
स्याधः स्फुरणमसकृत्संगरे भंगहेतुर्वामे चैतत्फलमविकलंद
क्षिणे वैपरीत्यं ॥४॥ वामस्याधः स्फुरणमसकृत्संगरे भंगहेतु
स्तस्यैवाहं हरति नितरं मानसंदुःखजालं ॥ नेत्रोपोते हरति च
धनं नेत्रकोणे त्रबंधुसव्ये चैतत्फलमविकलं व्यत्ययं चापसव्ये ॥५॥
अथ संकीर्णशकुनानि

नीचैरवरोहं स्तारायां तः प्रदक्षिणावर्ताः ॥ घृतिभयं भीतानाक
ष्णा सर्पाश्च मार्जाराः ॥१॥ पूर्णाननासमृद्धौ मार्जारभुजंगादयो
पिये क्रूराः ॥ किंपुनरपरे शकुनाः शस्तं चेष्टादिकं येषां ॥२॥ गर्भं गृ
हेश्यादौ देहल्यामाज्यकुंभेषु ॥ चुल्ली गृहमूर्धादिषु न शुभा

निन्द्यप्रदेशो वा ॥३॥ नेष्टे गृहोपविष्टः छत्रादिवाहवनसंस्थो वा ॥
नेष्टः शिरसिविमुंचनवर्षः पांडुः कपोतस्त ॥४॥ पिङ्गलाफेरुजंबू
क्यो वृकोद्युकोन्हिशब्दिताः ॥ निशि तित्तिरशब्दश्च जगदुद्दास
हेतवः ॥५॥ परस्य योनिं गच्छंतौ नृषरावपहाय देशभंगाय ॥ सर्व
स्यापि हि जगतः प्रकृतिस्त्वादि कृतिरुत्पाताः ॥६॥ उद्दासपितुं वे
प्रमनिसरघाः कुर्वन्ति यन्मधुच्छत्रं ॥ दुर्गाकरोति नीब्रंकुर्बलमीक
मुपनीकाः ॥७॥ ग्रामोद्घापनहेतोर्ग्रामेनगरेतत्पतिविधाय ॥ प्रवि
शति सिंहभल्लुकगोमायुतरक्षमुख्यास्त ॥८॥ देशोदयाय प्रतिमा
प्रभावावनौषधीनामधिकाफलार्थिः ॥ निष्कामवर्षित्वमथांबुदा
नांधर्मप्रवृत्तिश्च सुराज्यताच ॥९॥ इति संकीर्णशकुनानि ॥१०॥

अथ प्रस्थितानां जां धिकशकुनं

अस्विनीमैत्रेवरेवत्योमृगमूलपुनर्वसु ॥ पुष्योज्येष्ठातथाहस्त
प्रयाणेश्चेष्टउच्यते ॥१॥ इति प्रस्थाननक्षत्राणि ॥ प्रीतो वदान्य
वेषः कृतमंगल्पः प्रणम्य गुरुदेवान् ॥ अप्रतिरथं जपित्वा शुभे
मुहूर्ते प्रतिष्ठेत ॥२॥ अर्जुनः फाल्गुनः पार्थकिरीटी श्वेतवाहनः
बीभत्सर्विजयी कृष्णः सव्यसाची धनंजयः ॥३॥ इत्यर्जुननामानी
॥ यावहति तत्समये नाडीपादंतमग्रतः कृत्वा ॥ अंतः प्राणो प्रवि
शतियायाद्वैनायिकवेषेण ॥४॥ योजनशेषेन गरग्रामात्क्रोशां
तरे पथित्याज्यं ॥ कल्याणं वांछद्भिः पथिकैर्गीते च हास्यं च ॥५॥
मुंडनवसनविकर्तनतैलाभ्यंगाशुभोक्षमुख्यानि ॥ मैथुनम
द्यदुरोदरकलहानपि वर्जयेत्तद्दहः ॥६॥ सेताढ्यकमपि पुरुषं
विप्रानवमान्य बालमादृत्य ॥ निर्भर्त्स्य योषितो वा प्रयाति नाया
तियः पुनस्तत्र ॥७॥ अतः सुस्थितचित्तेन प्रस्थातव्यं शभेदिने
॥ स्मृत्वा स्नेमकरींदेवीं पश्यतान् शकुनान् शभान् ॥८॥ दधिदूवा
स्तपल्लवशंखश्रीखंडरत्नकुसमानि ॥ आदर्शमिषमृत्स्नागार
मयगोरोचनायुधमधूनि ॥९॥ अंभःकुंभांभोरुहचामरभृंगार
— हेमरौप्यानि ॥ फलतांबूलवरांबरमदिरामीनेष्ट भोज्यानि ॥१०॥

आशीर्वादसुरवास्त्रीमंत्रसुरखोत्राक्षणःप्रियवाक्॥कुशलं पृष्ठ
 न्तिथिःप्रियस्सहृदानंदपरिपूर्णः॥११॥श्रोतःस्तरभिर्विरजाः
 प्रदक्षिणंमारुतःशनैःसर्पन्॥एतेप्रयाणकालेचिताभीष्टंपरं
 युः॥१२॥चतुर्भिःकलापः॥सिद्ध्यैयासुरंविघ्नंश्रुतिपश्यताःप्र
 याणसमकाले॥नांदीमंगलतुर्यःप्रस्थानिकेशंरवनिर्घोषः॥१३॥
 आरूढःस्वामिकोश्वःस्याच्चित्तचितितसिद्धये॥सर्वेषांमुरतः
 क्रीडादृष्टादौभोगसिद्धये॥१४॥सद्यःप्रसूतास्तरभिःसवत्सा
 कामधेनवः॥रश्मिबल्लोदृषःश्रेष्ठोद्वौचेदत्यंततःशुभौ॥१५॥
 दृष्टःश्रुतोवाभूपालोश्चाषकेकीकरीदृषः॥प्रस्थानेवाप्रवे
 शोवासर्वसिद्धिकराःस्पृताः॥१६॥वामेरोदनमाहुःशस्तंयद्विरो
 दयितानदृष्टःस्यात्॥शंसन्तिद्वेष्याणांतोरणरुदितंचसंसिद्धे
 ॥१७॥सिद्ध्यैकेनचिदुक्तंपृष्ठेगच्छेतिपुरतएहीति॥मागाःकृष्ण
 सिपृष्ठेयेवंरूपंनिषेधाय॥८॥दृष्टःशवप्रवासेरोदनबंधःप्रियाणि
 साधयति॥धत्तेसतुप्रवेशोदीर्घरुजंदीर्घनिद्रांवा॥९॥दीनक्षप
 णकोन्मत्तप्रव्राजचिह्नतवेषहीनांगाः॥नशुभाशुभास्तुसर्वेयतयो
 —भिसोल्लसत्यात्राः॥१०॥पिष्टान्नमशुभंसर्वभ्रष्टंधान्यंनसिद्ध
 ये॥सिद्धमन्नंसर्वसिद्ध्यैकथितंकष्टहेतवे॥११॥आर्तद्रुतस्तरज
 र्जरविहीनदीनप्रभिन्नलघुरौद्राः॥निंयाशुभास्तुशब्दाप्रमुदि
 तपरिपूर्णदृष्टाः॥१२॥संहारबीजबहुलाकेनचिदुक्ताःप्रशस्यते
 नाशीः॥गमनेयद्वत्सासाध्यसःक्षपयंतिविपसंते॥१३॥उत्ताता
 यचकाव्येदुरुपश्रुतिरतिनयायनाद्व्यानां॥स्वस्थानामपिद्वध्व
 स्ताधाराधरित्रीच॥१४॥माजरिमहिषयुद्धंस्तनितंगृहदाहंवंध
 कलहश्च॥विद्यत्तातादुर्दिनमयात्रिकेस्तूतकेद्वेच॥१५॥प्रतिस्
 र्पदर्शनोल्काप्रपातकेतुबोधनिर्घाताः॥वृष्टिरकालेकरकापातो
 प्रसोप्रस्थानविघ्नाय॥१६॥क्षोभपलायनभंगःस्वल्पनविपर्या
 सवेगभंगादि॥यन्मुरव्यवाहनानांतद्विनिषेधायगमनस्य॥
 १७॥निंयानिलोहपृष्ठंलभस्मैधनरज्जुरिक्तभोडानि॥कार्पासकेश

विष्टास्थीनिगुडश्चर्मलवणानि॥१८॥ तक्रवसातृणकर्परपि
ण्याकोगारभुजगमार्जराः॥निंद्यासुं डामलिनातैलरिसुमहिष
गर्दभारूढाः॥१९॥ इति प्रस्थानशुभाशुभनिमित्तानि॥ ७॥ ४॥

अथशकुनविचारः

स्थाने गतिस्तथा चेष्टास्वरोदिगिति पंचधा॥ विचार्याः शकुनास्त
त्रबलवतो यथोत्तरैः॥१॥ क्रोशादंतर्बलीयस्मादूर्ध्वमूर्ध्वफलस्मृ
तः॥ नजातः सर्वथा यस्तु सुगुणः स्यात्समृत्पवे॥२॥ शकुनः शकु
नं दत्त्वा दीप्तां यदि दिशं ब्रजेत्॥ तदा तस्यैव पंचत्वं तत्फलं पथि
कस्य न॥३॥ आसन्ने फलमासन्नं दूरगे दूरगं फलं॥ मिश्रं तु
मिश्रे शकुने फलमाहुर्विचक्षणाः॥४॥ गृहमिनिव प्रकूटाद्यंत
रेशकुनं भवेत्॥ दृश्यते चेदर्धफलमदृष्टमफलं विदुः॥५॥ रो
गार्तः स्फुटितो भीतो वनक्रीडादि संगवान्॥ न ग्राह्यः शकुनः सी
माशैलाद्यंतरितः शुभः॥६॥ प्राणायामाष्टकं कुर्यादाद्ये हि गुणितं
द्वये॥ तृतीये शकुने दुष्टे त्वरिते गमनं त्यजेत्॥७॥ स्पष्ट चेष्टः प
तुस्थानो निर्भीको निकटस्थितः॥ सर्वथा सिद्धये ग्राह्यः शकुनः
स्पष्टदर्शनः॥८॥ शुभः प्रागशुभः पश्चादशुभः प्राक्शुभस्वनः
॥ पश्चात्पः फलदो वश्यं कृतः सर्वेषु कर्मसु॥९॥ समकालमजा
तीया वामदक्षिण राविणः॥ शकुनास्तोरणामज्ञाः सिद्धिं कुर्युर्ग
मागमे॥१०॥ नरस्यात्यंतिके कार्ये जाते दुःशकुने भवेत्॥ यदा त
राजपेत्तत्र मंत्रस्तु शकुनाप्रये॥११॥ मंत्रः॥ ॐ भगवत्या भद्रका
ल्या भद्रपुत्रस्तु कुर्कुटः॥ सिद्धः प्रसादितः काश्यां समे स्याच्छ
कुने नरः॥१२॥ ॐ अस्तु मंत्रमिति सप्तजत्वा स्थाने तस्मिन्विशे
क्षणं यावत्॥ मंत्रप्रभावजातं स्तु शकुनमा लोक्य वै गच्छेत्॥१३॥

अथयात्रिकशकुनेषु पूर्वभषणशुभचेष्टितानि

वामो दिशं दक्षिणभूमिभागांश्च च्छान्दयाणे भषणः प्रशस्तः॥ वाम
प्रदेशात्स पुनः प्रवेशे प्रशस्यते दक्षिणभागगामी॥१॥ याने प्रवेशे
भवति प्रशस्ता शून्या गतिश्चानविपर्ययेण॥ न चेष्टितं प्रत्युभ॥

योर्विशेषः शुनीशुनोरत्रचपाध्वदस्ति ॥ २ ॥ मूत्रविधायाभिमुखं
 प्रयाति योजागस्तकः शुभदः सपुंसां ॥ कार्येषु सर्वेष्वपि सर्वकालं
 नमूत्रयंत्रीशुनकीप्रशस्ता ॥ ३ ॥ गजाश्वशालासनशाह्वलेषु
 त्रद्रुमोत्तूरवलसध्वजेषु ॥ कुंभेष्टकासंचरमावरेषु पर्याणमृत
 ष्यफलादिकेषु ॥ ४ ॥ ब्रजेत्पुरस्ताद्यदि मूत्रयित्वासदैवतस्ति
 ध्यतिकार्यमिष्टं ॥ मिष्टान्नभोज्यं नवगोमये स्यान्मूत्रे च शुक्ले
 पिचशुक्लभोज्यं ॥ ५ ॥ पुग्मं ॥ आयाति हृष्टोभिमुखो यदि स्यात्
 त्कीडां प्रकुर्वन्विलुठन्थाग्रे ॥ शीघ्रंतदानीं ध्रुवमध्वगानां भ
 वेत्प्रभूतो धनधान्यलाभः ॥ ६ ॥ नृणां प्रयाणे भवनागमे वा श्वानो
 रमंते यदि सप्रमोदाः ॥ तदेष्टकार्यं पिभवेत्प्रमोदः समागमः स्त
 स्य जनैः समं स्यात् ॥ ७ ॥ स्थितो न्वतेश्वा यदि तु प्रवेशे पादेन कंड
 यति दक्षिणेन ॥ शिरःप्रदेशं नियतं नरस्य तद्विज्ञातं विदधाति
 सद्यः ॥ ८ ॥ उच्चात्प्रदेशादवतीर्य निम्नं यो याति वामोऽप्यसुखप्रवे
 सौ ॥ अनुच्चदेशात्पुनरुच्चदेशं यक्षो ब्रजन्दक्षिणगोपिशस्तः ॥ ९ ॥
 अन्नादिविष्टानवगोमयानि नवानि विभ्रद्वदने सदैव ॥ वामोऽप्य
 सव्येन विलोक्यमानो मनोरथान्पूरयते ध्रुवं श्वान् ॥ १० ॥ मानवा
 यवपूरिताननो वीक्षितो भवति भूमिलाभकृत् ॥ स्यात्पुनः स्वरस
 नाप्रचालनान्मंडलो विपुलभूतिलाभदः ॥ ११ ॥ गवासहक्रीडति
 चेत्तदानीं प्रयोजनं सिद्ध्यति यद्यदिष्टं ग्रामप्रदेशे पुरतो वमूत्र्य
 भवत्यभीष्टासनलब्धयै श्वान् ॥ १२ ॥ यक्षः पुरस्ताद्वनिं विलिरम्य
 यात्पुनरुत्पश्यति चेत्तदानीं ॥ तत्रैव देशे द्विषणस्य लाभं व्रवीति
 कार्ये न हि संशयो न ॥ १३ ॥ वामेन गच्छन् पश्चिक्केन सार्धं वदाति
 रम्यां रमणीं धनेन ॥ ब्रजं स्तु मार्गं सह दक्षिणेन कौलेयकस्तस्क
 रभीतिमाह ॥ १४ ॥ आदाय पत्रं हरितं यदि श्वाद्वानं वा नवगो
 मयं वा ॥ प्रयाति यातुः पुरतस्तदानीं राजप्रसादे नियतं व्रवीति ॥
 १५ ॥ यक्षो हरिद्रामिषगौरिकार्यैः पूर्णाननो वक्ति सुवर्णलाभं ॥
 दृष्टः पुनः पुष्पफलांकुरेषु चिरंददानीं निधिलाभकारी ॥ १६ ॥

फलं गृहीत्वा सहस्रानि वा संयक्षो विश न जल्पति पुत्रलाभं ॥ यो ध्ये-
ति दृष्टो भिमुखः प्रयातु शीघ्रं सकुर्याद्भनधान्यलाभं ॥ १७ ॥ यः पल्ल-
वैः क्रीडति वृक्षमूलं तथेक्षसेयः सददाति सौख्यं ॥ स्तक्तवक्रो भिमु-
खो भ्युपेति यो मेडलः सो निधिलाभमाह ॥ १८ ॥ युद्धं विधातुं च लि-
तस्य मध्यात्सैन्यद्वयस्यानुपदस्य यत्र ॥ कौलेयको मूत्रयते ध्व-
जादावसे शयंतस्त्रयवे जाय श्रीः ॥ १९ ॥ यो ह्यव्यमद्यैव मयेति या-
तुः प्रावेशिकं स्याच्छुभदं निमित्तं ॥ दिनांतरे यस्तु नरो युयुत्सुः से-
मं करं यात्रिकमेव तस्य ॥ २० ॥ रोगादिते भेषजसंप्रयोगे युद्धोद्यमे-
नष्टविलोकने वा ॥ दुर्गप्रवेशे च शुनः प्रशस्तास्तारागतिः संनिहिते भ-
ये च ॥ २१ ॥ तिष्ठतां प्रचलतां च नराणां मंदिरे प्रविशतां च समस्तं ॥
दक्षिणे भषणचेष्टितमिष्टं वामकंपुनरुशंति विदुष्टं ॥ २२ ॥ रवाद-
तिकंच न दृष्टिगतं श्वेद्यत्नितद्विविधं बहुभोज्यं ॥ धूतशिरा उत-
नामितपुच्छो यो भषणः स निषेधति भोज्यं ॥ २३ ॥ इति शुनकशुभं

अथाशुभचेष्टितानि

बलेन वामो यदि नीयते श्वाकष्टात्तदल्पं विदधाति लाभं ॥ खनद्धरि-
त्री मसुरावहः स्यादेतत्पुनः स्यादनिवृत्तिहेतुः ॥ १ ॥ स्थानांतरे वि-
भ्रदुपानहौ चेत्प्रयाति तद्रव्यहरस्तदा स्यात् ॥ आस्ते पुरस्तात्स-
हयाति वाश्वादद्यालुपानद्वदनस्तदार्थं ॥ २ ॥ आर्द्रकीकसमुखः-
पुरतश्चेद्दृश्यते भवति तच्छुभदः श्वा ॥ चर्मशृङ्गमथवास्ति वि-
शुष्कं विभ्रदेशमरणं विदधाति ॥ ३ ॥ केशाश्मभस्मोल्मुकजीर्ण-
वस्त्राण्यंगारसज्जिधनकर्पराणि ॥ वक्त्रे समादाय भवेद्यदा तु द-
ग्गोचरो भूतिभयावहश्च ॥ ४ ॥ दीर्घपादः पथि स्थित्वा रोदिति श्वा-
प्रवासिनः ॥ तत्कुतुंबं रोदयते मार्गं लिखति वित्तदः ॥ ५ ॥ निविशत्य-
र्धमार्गे चेत्तदा यामातरे स्थितिः ॥ भवति श्वा लुठति चेन्मार्गाग्रे क-
ष्टदेहदः ॥ ६ ॥ दक्षिणे निजपक्ष्मो वामे स्त्रीपक्षहानि कृतः ॥ पृष्ठे च-
गृहदुरवाय जायते लुठनं शुनः ॥ ७ ॥ अत्यंतकंडूतिपरो नराणां वि-
रोधकारी शुनकः सदैव ॥ स्याद्दूर्ध्वपादः शुनकः शयानः सिद्धिप्रदः

कायविधौ विदुष्टे ॥ ८॥ प्रस्थातुरग्रे यदि सारमे यः काये स पुच्छुश्च
वणंधुनोति ॥ ९॥ प्रवतदातत्र दृढप्रहारो हरंति चौराद्रविणं ह्यणेन
॥ १०॥ अंगारमूलाश्मपलालकेशविस्तीर्णविदूचर्ममृतेषु दुष्टः ॥
श्वामूत्रयन् यच्छुतिकार्यनाशं दारिद्र्यमृत्युप्रसुखाननयान् ॥ ११॥
॥ विष्णोः सभस्यादिकपूर्णवज्रोभयार्दितः श्वायदिकंपमानः ॥ प
राङ्मुखायाति तदा ध्वगानां नश्येति सिद्धान्यपि वाञ्छितानि ॥ १२॥
विजृम्भते लेह्यि च नासिकाग्रं यश्चांगभंगं भषणः करोति ॥ सलाभ
हानिं प्रकरोति पुंसो मृत्युप्रदः श्वांतरलंघनेन ॥ १३॥ वामकेयदि
दक्षिणमंगं दक्षिणेन भषणो यदि वामं ॥ संस्पृशत्यभिमतोन क
दाचित्तत्प्रयोजनविधौ क्वचनपि ॥ १४॥ विधूतकर्णेषु निचेत्पुर
स्तात्पांशो विशेद्द्वेश्म तदा समस्तं ॥ प्रत्यागतोर्थं समुपार्जयाय
सुराजकीयाः पुरुषा हरंति ॥ १५॥ दक्षिणगः प्रथमं तदनुस्याह
मगतिर्व्रजतामशितुं श्वा ॥ वेश्मनि यत्र नरैस्तत्तदन्नं दूरतरं
विषवत्यजनीयं ॥ १६॥ इति भषणं ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ शिवा

प्रायः प्रयाणमेतौ वामरवासं पदेशिवागंतुः ॥ नैष्टादक्षिणशब्दा
स्तत्र विशेषस्तदिज्जनितः ॥ १॥ भानुयुक्तादिशो निद्यास्ति स्त्रोदी
प्ताः शिवा रूते ॥ दग्धाप्रज्वलिताधूमाशेषाः पंचशुभामताः ॥ २॥ वं
धबंधरुजं ब्रूते शिवा दीप्ते दिशि त्रये ॥ लाभं ह्येमे जयं सौख्यं रा
ज्यं दिक्पंचके शुभे ॥ ३॥ वामे पसव्ये पुरुषोऽपि पृष्ठं पुंसः शिवा जल्य
तियत्र यत्र ॥ आयाति चौराः प्रथमे विरावे ह्योर्भवेत्तत्स्करदर्शनं च
॥ ४॥ वृषातिरोषागमनं तृतीयेतुर्ये हतिः पंचमकेर्धलाभः ॥ वणि
ज्यसेवादिफलाय षष्ठे भीः सप्तमे स्याद्विफलोऽष्टमेषु ॥ ५॥ यात्रा
स्वपि वामरवाः शिवा शिवाः शांतदिक्षु नान्यासु ॥ दक्षिणरवापि
शांतेशस्ताशास्त्रप्रमाणेन ॥ ६॥ वामप्रदीप्ते कुकुभः प्रदेशे लाभं
तदाहीनमुपाददाति ॥ शिवा रंती पथि दक्षिणेन क्षिपत्यनया
न्वहु संकटेषु ॥ ७॥ अध्यस्य शांतो कुकुभः सुगाली नरस्य वामायदि

गरटीति॥ तदर्थलाभंवितरत्यवश्यमर्थस्यंदक्षिणतोरटंती॥ ८
॥ दक्षिणतः प्रथमं यदि पश्चाद्वा मगता पश्चिमस्य सुगाली॥ फेलु
रुते कुरुते तदवश्यं क्षेममधनासि गृहागमनानि॥ ९॥ कार्योत्तरेष्व
प्यनुगम्यमाना श्रेयः प्रदाशंति दिशि प्रदिशा॥ शिवा प्रदीप्ते तु दि
शः प्रदेशे समारटंती महते भयाय॥ १०॥ भयोद्यमे दीप्ति दिशि
प्रदीप्त्यैर्नादैर्नृणां हन्ति महान्ति देवी॥ भयानि सर्वाण्यपि शांत
नादाशांतस्थिता सैव भयाय भूम्ने॥ ११॥ यदा च नद्युत्तरणे न
राणां शब्दं सुगाली कुरुते कदाचित्॥ तदद्वये तत्परिरक्षणीयं
भयं महद्भाविजले चरेभ्यः॥ १२॥ इति शिवा॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

अथ फेरवाः

यात्रायांगच्छतां वामाध्वनिताः फेरवाः शुभाः॥ निषेधयंतिते या
त्रां शुगालादक्षिणारवाः॥ १॥ शांता सुदिक्षु फेरूणां तदृष्टः शब्दः
प्रशस्यते॥ एकोरवः सदानिद्यः सोऽप्यातीनां भयावहः॥ २॥ गति
र्वामा प्रयाणे तु प्रवेशे दक्षिणा शुभाः॥ तत्र स्थो न विलंबे तशस्तः
सर्वत्र जंबुकः॥ ३॥ अथोलूकपिंगले॥ अथोलूकस्वरो वामे
यात्रायांगच्छतः शुभः॥ दक्षिणे म्रियते किंच दुष्टदर्शनमस्य
हि॥ कौशिको दक्षिणो भूत्वा पश्चाद्वा मस्वरो यदि॥ कष्टं विधाय
मृत्कयुतं निर्वाणे कार्यसाधकः॥ ४॥ करोति हुं हुं रुगिति ध्वनि
योनैद्यो न दुष्टैः सप्तोरनर्थान्॥ चलंचलः स्यात्कलहाय शब्दः कि
कीति दीप्तो गुरुलुग्लुशब्दः॥ ५॥ पृष्ठे च वामो विदधाति शब्दः स
मीहितं पांथजनस्य रात्रौ॥ विशेषतो वा यस्यैरिशब्दो दुष्टः प्रदिशे
हनि सर्वदिक्षु॥ ६॥ पिंगला वामनि नदा प्रयाणेशांत दिक्षु स्थि
ता॥ प्रशस्ता विपरीता च कष्टोद्देगौ ददाति सा॥ ७॥ पूर्वदक्षिणशब्दा
स्यात्ततो वामस्वरा यदि॥ अतीव कष्टं दत्वा सानिर्वाणे कार्यसा
धिका॥ ८॥ इति कौशिक फेरवे॥ अथ काकः॥ आगतौ जा
पिके चैव सर्वकाकाः समास्पृताः॥ क्षेत्रजेशकुने ग्राह्यः काकोल
स्तेषु सर्वदा॥ ९॥ कार्यकालेषु काकोलः प्रशस्तः स्याद्यथा किल॥

न तथा वायसो ज्ञेयो ग्राह्यस्तु तदभावतः ॥ २ ॥ दक्षिणदेशेषु शब्दं
 कुर्वन्नाच्छेदक्षिणेनैव ॥ काकः शुभः प्रयाणे शुभः प्रवेशे तु विप
 रीतः ॥ ३ ॥ वामेन गत्वा विनिवृत्त्य मार्गे काको यदा दक्षिणमार्ग
 गः स्यात् ॥ पातुः करोतीह तत्कार्यसिद्धिं क्षेमं च शीघ्रं पुनराग
 मं च ॥ ४ ॥ कृत्वा रवं यः पुरुषः प्रयाति पुरः स्थितो यो मृदमाद
 धाति ॥ कंदुयते यश्च शिरो घ्निना सो नृणां तदा भीष्टफलं ददाति
 ॥ ५ ॥ स्तंभे गजानां नियतांगजा सिंगजा धिरूढः पृथिवीपतितः ॥
 तुरंगमं वाहनभूमिलाभं करोति काको विजयं ध्वजे च ॥ ६ ॥ प्रशा
 तनादः शिखरे तस्मात् स्त्रीसंगमाख्यं करोति भिद्यते ॥ धान्यादि
 कूटेषु तथा न्नलाभं गोघ्नं गोचरं तिगोधनासिं ॥ ७ ॥ अन्नादि
 विष्टादिविवादिभिर्यः पूर्वाननो भीष्टफलं प्रदोसौ ॥ मंत्रादिसिद्धौ
 वणिजादिलाभेश्चैव विवाहादिविधौ च काकः ॥ ८ ॥ चिन्हध्वजा
 सत्रकृताधिरोहासमुद्यतं शत्रुबलं प्रपश्यन् ॥ आजोजयं जल
 तिभूमिपानां कृतध्वनिः क्षीरतरोचकाकः ॥ ९ ॥ केंक्रे मिति क्रीमि
 तियोषिदस्यै योगाय कोको मिति शब्दितं स्यात् ॥ अपत्यलाभः
 किकिदित्यनेन गंतुः फलं केकद्वीत्यनेन ॥ १० ॥ क्रों क्रों मिति दं
 शुभलाभकारि कुं कुं निनादप्रियसंगमाय ॥ मित्राप्तये स्यात्कद
 तीह शं च करोति काको च दति स्वतुष्ट्या ॥ ११ ॥ क्षेमं विधत्ते करभस्य पृष्ठे
 कोष्ठस्थितश्चौरभयं बंधकोष्ठस्य पृष्ठे धनमर्थलाभं तस्यैव पृष्ठे
 नपंकलिसे ॥ १२ ॥ सद्योज्वरं सौरिभपृष्ठसंस्थो मृतांगसंस्थो मर
 णं करोति ॥ कार्यसति रिक्तघटस्य संस्थः काकः कलिकाकवि
 दृष्टः ॥ १३ ॥ प्रयाति वामे यदि पृष्ठदेशे कृत्वा रवः स्तु दुधिरः श्रुति
 स्यात् ॥ वल्लीवरत्रादिचपंगृहीत्वा प्रयाति वामे सहसार्पनित्यै ॥
 ॥ १४ ॥ नदीतटे वा यरतन्नटव्यां स्वरस्वरव्याघ्रभयापगंतुः ॥
 नैवातुरः कापिमनोहिताय न हृष्टपृष्टाः क्वचिदेव पुष्टाः ॥ १५ ॥ पु
 डेन पुच्छं विस्व नृस्वरेण स्वरेण यौरोति निरीक्ष्य सूर्य ॥ एके
 नपादेन ततोपविष्टो ब्रूते संबंधं पुरुतो जनस्य ॥ १६ ॥ यात्रो

द्वये सैन्यवधायकाकोटशोरथेभास्वनमस्तकेषु॥आयातियस्या
भिमुखोबलस्यपुद्गोद्यमेतस्यपराजयः स्यात्॥१७॥क्राकाइति
क्रोरितिचहिरुक्तंक्रूंकूमितिक्रोकुकुहुरितीदं॥रुतंप्रदिष्टंमर
णायपुंसांगंतुर्विनाशंकुरुतैकमस्य॥१८॥कींकीमितिकोमिति
चत्रयोमीक्रांक्रामितिहोचरणौरणाय॥काकाइतीदंचविघात
कारीस्यात्काइतीदंविफलंसदैव॥१९॥इतिकाकः॥ ७॥ ॥

अथकपोतकी

ग्रामाद्वह्निर्जतिस्तोकांतरमार्गमध्यास्य॥उच्चार्यस्वस्ययनेविष्णुं
ताक्ष्यंचसंस्मृत्य॥१॥तत्रावलोक्यमुच्चार्यकिरीटिनोभिधानानि
॥नामानिकृष्णिकायाःप्रोक्तंनत्वाचतांपश्येत्॥२॥अर्जुनःफा
लान्नःपार्थइत्यर्जुननामानि॥अथदुर्गानामानि॥श्यामाकृष्णा
शकुनिःशितपक्षापोतकीकुमारीत्वं॥दुर्गादेवीचटकीधनुर्धरा
पांडुवीवाराहीत्वं॥३॥पार्थजननीतथोमामहासुनाशकुनदेव
तांत्वमसि॥प्रत्यक्षाभवभगवतिनमोस्तुतेदेहिमेसिद्धिं॥४॥इति०

अथपोतकीशकुनविचारः

दिक्कालस्वरचेष्टाभगवतिस्वरकार्यसंप्रश्नात्॥योवेत्तिशान्तदीप्तां
स्तत्रास्तेशकुनविज्ञानं॥१॥अस्मितदग्धज्वलितालिंगतधूमा
न्वितान्विमुच्यपंचैव॥शेषादिशःप्रशांताःकाकोविष्टादिनिर्मुक्तः
॥२॥शान्तौभौमाश्रयौदहनानिलगगनगाःस्वरादीप्ताः॥चेष्टा
शुभाःप्रदीप्ताभावःशोकादिनिर्मुक्तः॥३॥वक्रादिदोषरहिताः
ज्वीतारागतिःप्रशस्तास्यात्॥तनुतेरणादिशान्तंस्थानंदीप्तं
पालादि॥४॥कार्यंचशान्तदीप्तंज्ञात्वाच्छिद्रैविचारयेत्सर्वं॥शां
तेशान्तंग्राह्यंदीप्तेदीप्तंचगृह्णीयात्॥५॥विलिशूलरवौभौमौचिकु
रितिकूचीतिस्खलनंवायौ॥काकुरितितैजसःस्यात्खलितानासा
श्चयैकचित्॥६॥वीचीतिमारुतःस्याविलिकुनिनादश्चनादृशः
कथितः॥ओवरमाहुःस्वरितरिचीकुरितामेवविद्वांसः॥७॥॥
लाभदश्चिलिविलीतिनिनादःशूलिनिनदोपितथैव॥कूचिकू

चिद्वनिवापिजलार्थो व्याहृतौ चिकुरिति स्वर उक्तः ॥ ८॥ कीर्तुकी
 तुरितियो मधुरो सौ कामदस्तु निनदाः स्वलिता स्याः ॥ स्याद्गुणा
 द्यनियमेन चचीतिनिःस्वनाश्चिलिकुनादद्वापि ॥ ९॥ कष्टदश्चि
 रचिरीविरावश्चीकुचीकुड्मिति दैन्यविधायि ॥ एवमीदृशफला रश
 नादाः प्रस्फुटानि गदिता भगवत्याः ॥ १०॥ दर्शनचेष्टा स्वरगतिभ
 द्यग्रहणं समधिकं स्यात् ॥ क्रमशो बलमेतेषां समुदायसकलभ
 यहेतुः ॥ ११॥ वामादक्षिणगमनाया साराती निगद्यते पुरतः ॥ द
 क्षिणतो वामायां दिशिया ता कीर्त्यते वामा ॥ १२॥ वामो विभागे नि
 जपक्षनामा विपक्षनामां कितदक्षिणः स्यात् ॥ यस्यां शुभं पूर्वमुदी
 क्षितायां यदक्षिणे हेति विलोकिनामा ॥ १३॥ वामा विरामो स्थिरः
 प्रशस्ता गता तारा ॥ दक्षिणरवापि पक्षे स्थितान् प्रशस्ता गता वामा ॥
 १४॥ सरस्वदुखहर्षशोकप्रभृति यदा दैवतः शकुनिः ॥ सावस्थापसे
 स्वाज्ञेयान्यत्र शत्रूणां ॥ १५॥ त्वरितं याती त्वरितं चूर्णं च समीहितं
 फलं जनयेत् ॥ मध्यफला स विलंबाहीन फलं रुचिरगमनात् ॥ १६॥

अथ कपोतकी दर्शनं

अविकृतमविकृतभौमरवासस्यानस्यामुचेष्टिता वामे ॥ यात्रा सुदृढा
 मात्रामाता दुर्गाणि तारयति ॥ १॥ दृष्टा प्राशुपविष्टा शांतरवाणां ग
 ता तारा ॥ रुचिरस्थानकृतस्थिति रभिमतफलदायिनी दुर्गा ॥
 २॥ उन्मत्तदक्षिणपक्षाभस्य सुखी विहित पार्थिवनिनदा ॥ तारा
 तनुमधिगच्छति तद्ध्वनिवांछिता दधिकं ॥ ३॥ अग्रेसरी कुमारी
 तत्पृष्ठो गोमयो यदा तारः ॥ सिद्धिस्तदोत्तमा स्याद्दृष्टा प्यादौ व
 रा दुर्गा ॥ ४॥ एकापि पंचशांतानारावाच्छास्येषु भासिन्यः ॥ त
 स्यामुर्वीत्येवं यो लाभो राज्यकामस्तं ॥ ५॥ नीचैर्याति नीचफल
 मयवाचिरणवा फलं दिशति ॥ मध्यममात्रं मध्ये पूर्णं पूर्णशिरसी
 त्वि ॥ ६॥ आदौ दर्शयती नति याती समुन्नतिं धत्ते ॥ अनुकूला
 पिवराही चिरेण नुच्छं फलं दत्ते ॥ ७॥ उच्चैरुड्डीयमाना नतिमं तेव हे
 तिया तु गच्छंती ॥ यंचिरलभ्यमथात्यंतत्सा बहुपक्षति त्वरितं ॥ ८॥ ५

वामेविधायशब्दं यां त्यनुकूलं करोति चिचिरावं ॥ वामाननोतिभूत्वा
 रौति तदा बहु फलादेवी ॥ ९ ॥ वामेविहितविरावाताराभूत्वा क
 रौति शब्दं या ॥ साविनिहंत्यगतेः फलमाद्यरवोत्थं फलं धत्ते ॥ १० ॥
 यायातिमौनिनीवाप्रदक्षिणं हृद्यवामशब्दावा ॥ राज्ञां शुभाय
 गमने वामाग्रामप्रवेशे च ॥ ११ ॥ यद्येकादक्षिणगावामान्यातद्
 यमुपेक्ष्याथ ॥ अन्यागवेषणीयामिश्रत्वे फलतिमिश्रत्वं ॥ १२ ॥ पृ
 ष्ठाभिमुखी पृष्ठे कार्यं नास्तीति संमुखं धत्ते ॥ तारात्लाभाय पुरः पृष्ठे
 नष्टार्थलाभाय ॥ १३ ॥ वामस्वरासमृद्धिं दक्षिणशब्दो निषेधमा
 चरति ॥ संमुखशब्दो नर्थपृष्ठरवावदंति पृष्ठे र्थं ॥ १४ ॥ उडुयोर्ध्व
 गमने वचनावधो मुखीशकुनिः ॥ वामे यातुर्निधनं दिशति वि
 पक्षे विपक्षस्य १५ १६ ॥ सप्तग्रहणं लाभाय विपक्षसंभवं हान्यै ॥ पंचाना
 मपि मुख्या भक्ष्याप्तिर्दर्शनादीनां ॥ १६ ॥ संमुखमायांती वा पृष्ठ
 रवावातिरोभवति ॥ अत्यंतदुष्टचेष्टाया वामाया वारयेद्गमनं ॥ १७ ॥ चा
 पच्युते वगुलिता विरतिजवाधातिदूरदेशं या ॥ तारागणाय गंतु
 र्वा माश्रया मातु मरणाय ॥ १८ ॥ युगयुग्मं गयां गच्छन्मार्गं मार्गे वि
 मार्जयेद्दुर्गा ॥ वामरवांतरां वा गृहीतमृगेष्वहृष्टेषु ॥ १९ ॥ स्या
 नीकृतेषु यदि वा दृगोच्चरमा गतेषु मध्येषु ॥ प्रवेशिकेन याया
 व्याधकुलेन धादियस्तद्वत् ॥ २० ॥ इति पोतकी दर्शनं ॥ २१ ॥

अथ हंसचारः

एकत्र सार्धं व्रजतां बहूनामल्पे पिजातेशकुने फलानि ॥ तत्तीव्र
 काराणि भवन्ति येन तं हंसचारं प्रविचारयामः ॥ १ ॥ शशोकना
 ड्यामथ वार्कनाड्यामंतः शरीरे प्रविशत्युशंति ॥ यशः समृद्धिं
 कुशलं जयं च निर्गच्छतः स्यात्फलवैपरीत्यं ॥ २ ॥ अथ हंसशुभ
 चारः ॥ ऐंदवी वहति नाडिकायदास्वेच्छया प्रविशति प्रभंजनः ॥
 पोतकी व्रजति दक्षिणा तथा स्यात्तथा सकलमीक्षितं फलं ॥ ३ ॥
 सद्यदि वामाश्रया वायुरिदं विशति चेत्तदा तत्र ॥ प्राक्तनशकु
 नात्किंचिन्मूनं भद्रं भवेन्नियतां ॥ ४ ॥ मारुते विशति दक्षिणनाडी

दक्षिणायदिगतिर्भगवत्याः॥ ईक्षितंफलमुशंति तदार्धं निश्च
योत्रमुनिभिः कथितोयं॥५॥ निःसरत्युदरतोयदीदुयामारुतो
भगवती च दक्षिणा॥ अल्पकं शुभफलं भवेत्तदनात्र किंचिदति
चारगोचरं॥६॥ अथाशुभहंसचारः॥ नाडिकावहतिताप नी
यदानिःसरत्युदरतः समीरणः॥ अप्रदक्षिणगतिर्धनुर्धरी स्याद
निष्ठफलमक्षयंतदा॥७॥ वायुर्दक्षिणनाड्याः निःसरति स्याच्च
दक्षिणश्यामा॥ प्राक्तनशकुनादूनं किंचिदनिष्ठं भवेत्तत्र॥८॥ प
दिवहति वामनाडी पवनो वहिरेति पोतकी वामा॥ अर्धमनिष्ठं भ
वति प्रस्थितकार्यं तदानित्यं॥९॥ दक्षिणनाडी पूर्णा पवनो गति
र्यदि च वामा स्यात्॥ अल्पकमशुभं भवति ध्रुवमिह नैवास्ति सं
देहः॥१०॥ तारायां तीसोमनाड्या वहिस्तात् शस्ता श्यामा शोभ
ने कार्यभागे॥ संत्रासादौ शस्यते वै परित्यासं मिश्रत्वे स्यात्फलं
मिश्रमेव॥११॥ तेनैकस्मिन्नेव जाते निमित्ते यादृग्वेषं प्राणवारो भु
पैति॥ तादृक्तेषां स्यात्फलं मानवानां नैकाकारो हंसचारः क्वचिच्च॥१२

अथ तित्तिरः

यात्रायां तित्तिरिर्वा मस्वरः स्वे मायशस्यते॥ स एव कन्यकाकार्ये
लक्षितो वरलब्धये॥१॥ वामपूर्वे दक्षिणः स्यात्तथो र्यः पश्चाद्वा म
श्रितितार्थं प्रदाता॥ स्थैर्यारं भेलाभकृत्यं प्रवेशेन ह्यन्वेष्टे दक्षिणः
श्रेष्ठकारी॥२॥ कृष्णतित्तिरि रित्ती हपतं ती वृद्धितित्तिरिति प्रस्थि
तोयः॥ चातकः खर रवो दधिमल्ले गौरतित्तिरि समाः शकुनेषु॥
॥३॥ इतितित्तिरादयः॥ अथ लद्दा ॥ लद्दा दक्षिणगमना यात्रा
यां वामप्रवेशे च॥ संमुखमायां त्यग्रन तस्य सौरव्यादिदात्री सा॥
॥ पृष्ठादागच्छंती पृष्ठे सौरव्यं करोत्युभयभागे॥ यदि शुद्धा तित्ति
रुगमं विवाहयात्रेतदानिष्टे॥२॥ त्रासितापक्षिणान्येन त्रासमात्मा
ति सानरे॥ दृश्यते न मुखे तस्य वस्तु तद्वस्तु वृद्धि कृत॥३॥ इति लद्दा

अथ कारायिका

ग्रामादौ गच्छतां वामे शुभः करकरारवः॥ दक्षिणे कारायिकायाः

श्रेष्ठो गुरुहुलारवः ॥ १ ॥ प्रवेशोऽस्यादक्षिणतः श्रियैकरकरारवः
॥ वामेहुलुहुलारावो वैपरीत्येन शस्यते ॥ २ ॥ प्रवेशे निर्गमे चै
वदक्षिणे च गतिः शुभाः ॥ उभयत्रापि वामा तु मुदा स्यादध्वान्ध
वाः ॥ ३ ॥ शब्दं कृत्योद्गीयते योगत्वावाकुरुते ध्वनिं ॥ शब्दाच्च
तेतरावापि वामा पित्रजतो शुभा ॥ ४ ॥ प्रवेशोऽल्पफला सैव ग्रामे
हुलुहुला सदा ॥ बद्धस्यामुक्तये सद्यो मूढाधुलुधुलापि च ॥ ५ ॥
बद्धस्य ध्रुवनिर्गतस्यैतस्याः करकरारवः ॥ वाणिज्यार्थं गच्छतां
तुलाभदायी स एव हि ॥ ६ ॥ इति कारापिका ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ वृश्चिकः

यात्राया मुच्चर न्वामश्चोरभीति करोवकः ॥ दक्षिणे रुष्टकृत्सा
र्थे स्त्री यदि स्यात्तदर्थे ॥ १ ॥ वरस्य परिणीतस्य सवधूकस्य ग
च्छतः ॥ यद्युत्तरं तिचवकानि कटे पितृवेश्मनः ॥ २ ॥ पितृमातृ
विना शायसमीपेष्वसुरौकसः ॥ वधूः श्वस्रोऽपुत्रपौत्रोरेकवा
संनिवारकाः ॥ ३ ॥ सेत्रे जाता कर्षकस्य विना वृष्टिं तु येवकाः ॥
सेत्रमध्ये लुठंतश्च दुर्भिक्षानर्थसूचकाः ॥ ४ ॥ पूर्वगृहीत्वा व्या
पारं ग्रामं वा गच्छतो वकः ॥ प्रबाणपदवीं वामं प्रापयंत्युत्तरं वृशं
॥ ५ ॥ चौरस्यान्यस्य बापुंसः परार्थग्रहणा यचेत् ॥ गच्छतो वा
पुरुत्तीर्णः फलदाता भवेद्वकः ॥ ६ ॥ भवेद्वकानां शकुनो दीप्ते
कार्ये सुशोभनः ॥ सर्वकार्याणि भस्या स्यासाधयंत्येव सर्वतः ७

अथ हरिणः

विषमा हरिणा गौरा यद्यापांति प्रदक्षिणं ॥ प्रस्थानेन शुभावा
मासकृष्णास्तेन शोभनाः ॥ १ ॥ उत्तीर्य दक्षिणे पूर्वपश्चाद्वा ग्राभि
निहिताः ॥ कैश्चित्कृष्णो मृगश्चैकः कैश्चित्सर्वे पिनादताः ॥ २ ॥
नैत्ररोगापयद्येको वामगो मृगमध्यतः ॥ लाभदः स स्वपक्षे चै
दुर्तीर्यप्रविशेत्तु यः ॥ ३ ॥ रवनस्युत्तीर्य भूमिं चेन्निधानसितिल
ब्धये ॥ स्वपक्षे परपक्षे तु शस्त्रपातादि चिंतयेत् ॥ ४ ॥ उत्तीर्य पृष्ठ
तो याति चेष्टनं वा करोति चेत् ॥ स्वस्य स्पष्टेन प्राप्तिं स भयस्य भ

यं हरेत् ॥ ५ ॥ कृतः शृंगौ विषाणाभ्यां उद्वेगः स्यात्प्रवासिकः ॥
 खिलंतः स्मरतं वापि कुर्वतः कार्यसिद्धये ॥ ६ ॥ यदुत्तरंतदास्यं
 ते तदा कार्यस्य नाशकाः ॥ शुभकार्येषु दीर्घेषु कार्यतेशो भवंस्य
 ताः ॥ ७ ॥ इति हरिणः ॥ अथ नकुलः ॥ नकुलानामपि धन्यं
 षमाणोरक्षिणं गतिं यातु ॥ लोमशिकापि - श्रेष्टा दर्शनगता
 रगश्चापः ॥ ८ ॥ इति नकुललोमशिकाकाकाः ॥ ९ ॥ १० ॥

अथ मिश्रशकुनानि

सर्वत्र हंसचारः सचकोरहारी तच्चक्रमिथुनानि ॥ धन्यानि निद
 र्शमरुतैः खंजनदात्यूहभासाश्च ॥ १ ॥ मालसरटे कालगोधा
 विषधरमार्जारकौशिकानशुभाः ॥ मार्गविलंघ्यायातादीपेका
 र्ये च तेषु भदाः ॥ २ ॥ व्याधिबधबंधशुकुग्रहणेष्वन्वेषणे च न
 हृत्स्य ॥ प्रस्थानाद्विपरीतः शकुनः शस्तः प्रवेशे च ॥ ३ ॥ आयत
 ने यो हृद्व्येशकुने विजयाय शांतिकविरुद्धः ॥ दिवसांतरितेषु
 ह्येमे मः प्रास्थानिकः शकुनः ॥ ४ ॥ अथ सुतं ॥ लाभकारिभ
 वे ह्येत्यामानेभ्यो हानिकृत्तथा ॥ यमालये मरणकृत् नैर्ऋत्यां
 दुःखकृत् सुतं ॥ ५ ॥ पश्चिमायां भवेत्तु ह्मीः शुभवार्ता मरुदि
 शि ॥ कौबेर्या धनलाभः स्याद्देशान्यां विजयो भवेत् ॥ ६ ॥ त्र
 हास्थाने हस्ते जाते राज्यनिः संशयं भवेत् ॥ वामाविभागे सफ
 लं नदक्षिणे पृष्ठतः शुभं तच्च ॥ ७ ॥ हस्तमग्रे नियतं दहातिक
 रं तथा मरणं ॥ शौवं पुनिकं व्यर्थं हठहास्यभयादिभिर्विडालस
 ॥ चश्वानस्य च मृत्युकरं पशुसुतं कष्टदं नियतं ॥ ९ ॥ वस्तुविक्र
 यकर्तव्ये सुतं विक्रयकारकं ॥ लाभदं वस्तु नो ग्राहेत च स्वाव
 वसायिनां ॥ १० ॥ तस्वान्वेषे गच्छतां तु तच्च न दृष्टये भवेत् ॥
 नन्ये परिवृते वस्त्रेषु तं चेद्दस्त्रलाभदं ॥ ११ ॥ होमपूजां समसे
 धर्माते चेद्भवेत्सुतं ॥ सविशेषं तथा कार्यं पुनरावृत्त्य जायते ॥
 १२ ॥ सुते प्रेतक्रियाते च पुनः प्रेतक्रिया परं ॥ बलिनं रिपुमारव्याति
 सुतं रिपुविनिग्रहे ॥ १३ ॥ वैद्यस्य गच्छतो रोगं सुतो हतिक्षणादपि

॥ वैद्यान्नायदूतस्थगच्छतो रोगि मृत्कृत् ॥ १४ ॥ कर्षणान्वे
षणे या तुः सुतेजलदृष्टये ॥ हेमादिभूषणेन व्येविभ्रते भूषणा
प्तये ॥ १५ ॥ शुभादनंतरश्चेष्टमशुभानंतरं स्फुटं ॥ अशुभं सर्वका
र्येषु न द्विचार्यं विचक्षणेः ॥ १६ ॥ इति जांधिकशकुनानि ॥ ॥ ॥

अथ दिशां स्वभावकथनं

उदयास्तौ मूलारण्यावु नर यास्यौ ध्रुवनिवासना मानौ ॥ नैर्ऋत
वायव्यौ च प्रमाणश्चरकाह्वयौ तेषां ॥ १ ॥ रूढे चैव भवेत्तामेशा
नोग्नेयकोणयोरभिधे ॥ सहजं रविं गतिजनि तैश्चोद्देशाग्रशां तदी
प्तत्वं ॥ २ ॥ प्राच्यां मूलं दीप्तं स्वभावतस्तच्छकार्यं च ॥ रवियोगा
त्प्रकृतेरपि दीप्तिरस्यादिगैशानी ॥ ३ ॥ एकांतरशांतमेकं मन्यं
ते मानवानि वासारब्धं ॥ उपवेश्य च शांतस्य विनाशकरं शां
कर्यं युग्मस्य ॥ ४ ॥ प्रमाणं निःप्रमाणानां प्रमाणं कुरुते तरो ॥
पदस्थस्य पदावाप्तिना शकृत्वरितं च यत् ॥ ५ ॥ प्राप्य प्रमाण
कोणं च प्यश्च स्य जायते शकुनः ॥ तस्या कस्मात्किंचित्सत्वर
मुत्पद्यते कार्यं ॥ ६ ॥ न प्रारब्धं सिद्ध्यति प्रस्थानेन प्रमाणयति
॥ शकुने प्रमाणजाते विघटे तसमागमे संधिं ॥ ७ ॥ विद्यति मर्थ
घटयति संशयितं वस्तु साधयत्यचिरात् ॥ प्रत्यानयति च नी
तं प्रमाणकोणा दिशः शकुनः ॥ ८ ॥ प्रत्यूहोपहतानां दिङ्मूढानां म
तिर्भ्रमार्त्तानां ॥ प्रायः प्रमाणशकुनः साधीयान्कां दिशी
कानां ॥ ९ ॥ पश्चिममूलं शांतं स्वभावतस्तत्वरितकार्यकृद्दी
प्तं सुस्थिरकर्मकरं रवेर्दीप्तं स्याद्द्रवैर्योगात् ॥ १० ॥ रिक्तं करोति
पूर्णं पूर्णं रिक्तं करोति नियमेन ॥ प्रायः स्वरूपदीप्तः शकुनश्च
रकप्रवेशोत्थः ॥ ११ ॥ उत्साहो जितमनसां राज्ञां परिमेषिणां
जिगीषूणां ॥ निरुपायौ द्विप्रानां साधुरवरः सदा शकुनः ॥ १२ ॥
चौर्यावस्केदाहृतपरसंचयसंभृतप्रदेशनां सद्यो रिक्तीकर
णं रवरकेशकुनं समुद्भूतं ॥ १३ ॥ भूमिगतोऽपि जीवति निगडैरपि
संयुतो विमुच्येत ॥ युद्धं ते सन्नदाक्रोधात्तोदायुधा योधाः ॥ १४ ॥

ध्रुवोद्धवेतुशकुनेशुभस्योर्ध्वशुभाययत् ॥ अशुभोर्ध्वेनभद्र
 स्यात्सर्वत्रैषाविचारणा ॥ १५ ॥ शकटारोपितभांडोप्युच्चलतिनैव
 जातुकामोपि ॥ ध्रुवदेशोत्थेशकुनेकिंत्वेकः प्रवसतिस्वस्थः ॥
 १६ ॥ यस्योदयेपि वसतो ध्रुवंसमासाद्य जायतेशकुनः ॥ मा
 सार्थमस्यनचिरात्सुखं सौधानिसाधयति ॥ रात्रारामासरगृह
 परिवाताप्रदिशाश्चनारंभात् ॥ सिद्धिर्ध्रुवोश्चशकुनोनपतिसुरवेहा
 हसुरब्धांश्च ॥ १८ ॥ दृशानोत्थेशकुनेचौराग्रामं प्रविश्यनचलेते
 ॥ नचरोगार्तो जीवतिस्वस्थोप्यस्वास्थ्यमाप्नोति ॥ १९ ॥ ईशानो
 त्थैः शकुनैः विशेषतः शूरमंडलाक्रांतेः ॥ रिपुचेष्टितद्वदूरत
 क्तास्थानं पलायेत ॥ २० ॥ पश्चिममूलेशांताः शकुनाः शुभावहाः
 सद्यः ॥ प्राचीमूलेनतथाशांताः परिणामसौरव्यकराः ॥ २१ ॥ यस्मि
 न्देशेयथायेषांप्रसिद्धंशकुनंकिल ॥ तस्मिन्देशे तथातेषांफल
 दंनान्यथाक्वचित् ॥ २२ ॥ इतिदिशांस्वभावकथनं ॥ अ ॥ ३ ॥

अथस्वरोदयः

मर्त्यप्राक्तनपुण्यस्यपापस्यचफलप्रदं ॥ स्वरोदयंप्रवक्ष्यामि
 यंद्वात्वानावसीदति ॥ १ ॥ स्वरोदयेशुभेजातेशकुनैः किंप्रयो
 जनं ॥ तस्मिंश्चाप्यशुभेजातेशकुनैः किंप्रयोजनं २ इडासौमस
 नाडीस्यात्पिंगलासूर्यनाडिका ॥ इडासौम्याभवेद्दामापिंग
 लाग्राचदक्षिणा ॥ ३ ॥ हंसाभिधानः पवनोनाभिः मूलात्समु
 त्थितः ॥ नाडीमार्गेण जंतूनांप्रकरोति गतागतं ॥ ४ ॥ इडायां
 संचरन्वायुः सौम्यकार्येषुभः स्मृतः ॥ पिंगलायां तथाहौसेहृयो
 क्वापिनशोभनः ॥ ५ ॥ अध्ययनमित्रसंगमप्रवेशयानाविवाह
 दानेषु ॥ शुभकार्येष्वपरेष्वपिशस्तः सौम्याध्वजः पवनः ॥ ६ ॥ युष्म
 दादरणवस्तुविक्रेष्वद्युतभोजनभयौघकर्षण ॥ सूर्यमार्गेण
 नः समीरणस्तत्त्वदर्शिमिरतीव्रशस्यते ॥ ७ ॥ शुभः स्यात्प्रति
 शन्नतर्मारुतो ननुनिःसरन् ॥ सौम्यवादीसकार्येवासर्वत्रैषा
 चारणा ॥ ८ ॥ यस्यांप्रबहति वायुर्नाडीनां जीवसंयुता गदिता

यस्यां नैव प्रवहति निजी वासा समारब्धा ता ॥ ९० ॥ दीप्ते कार्ये ना-
डी परिदिशति निजी वित्तं सदा कुर्यात् ॥ शोते च जीव सहितं सि-
द्ध्यति च सर्वकार्याणि ॥ ९१ ॥ इति स्वरोदयः ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

अष्टपंचतत्त्वानि

अंभस्तत्त्वं भूमितत्त्वं वायोस्तत्त्वं तेजस्तत्त्वं माकाशतत्त्वं ॥ पंचै-
तानि प्राणवायुं मिलित्वा नाडीयुग्मे प्राणिनां संचरति ॥ १ ॥ नाभिं
यावद्भवेन्मानो वारिणः षोडशांगुलः ॥ धारायाश्च भवेत्तद्वत्प्रमा-
णे द्वादशांगुलः ॥ २ ॥ काष्ठांगुलस्य कथितो वायो र्मानो विचक्षणैः
॥ चतुरंगुलमानं च तेजस्तत्त्वं निगद्यते ॥ ३ ॥ द्वांगुलोन्मानमाका-
शं कथितं तत्त्वदर्शिभिः ॥ एतानि पंचतत्त्वानि नाडीयुग्मे विचार-
येत् ॥ ४ ॥ नीरस्याधो भूमेऽमृज्जीवायोश्चतिर्यक् स्यात् ॥ ऊ-
र्ध्वं तेजः प्रभवाश्चून्त्या गगनस्य गतिरुक्ता ॥ ५ ॥ नीरं वर्तुलमु-
र्वी चतुरस्त्रो वायु र्ध्वं च द्रव्यात् ॥ तेजस्त्रिकोणमंबरमाक-
त्याश्चून्त्यमुद्दिष्टं ॥ ६ ॥ जलवस्तुधातत्त्वाभ्यामुदिताभ्यां सौ-
म्यकार्यमतुलं स्यात् ॥ मारुततेजोभ्यां च प्रारब्धं दीप्तमेति सं-
सिद्धिः ७ ॥ शून्यंगमनं निःफलमरिवलेष्वपि शोत दीप्तेषु ॥ कार्ये
षु निन्दितं तत्कथितमिदं पूर्वसूरिभिः सत्यं ॥ ८ ॥ तत्रापि चिंतनी-
यं सोमदिनाधीशनडिकावेगात् ॥ फलमेतेषामरिवलं मिश्रं
संजायते यस्मात् ॥ ९ ॥ इडायां यांति भूम्यंबु तत्त्वे प्रवहति स्तदा
॥ स्थिरसौम्यादिकार्याणामारंभः सिद्धिरुद्भवेत् ॥ १० ॥ पिंग-
लायां च स्तत्त्वं वायोर्वातेजसौ भवेत् ॥ उग्रकर्मणि सर्वाणि तदा
सिद्ध्यति निश्चितं ॥ ११ ॥ यदेडायां मरुतत्त्वं कार्यसिद्धिर्भवेद्दुत-
कार्याणां सौम्यदीप्तानां सदा स्यान्निश्चितं फलं ॥ १२ ॥ पिंगलायां
धरानीरतत्त्वे प्रवहतो यदा ॥ तदोऽग्रसौम्यकार्याणां भवेत्फलवि-
मिश्रता ॥ १३ ॥ पिंगलायामिडायां वाय्वोमतत्त्वेन शस्यते ॥ कर्म-
णां शोत दीप्तानामारंभेऽशक्यतः ॥ १४ ॥ तत्त्ववलान्नाडीवक्तुम-
धिकं प्रोक्तं महर्षिभिर्नियतं ॥ ज्ञात्वैव स्वरसारं नरो भवेत्कार्यनि-

गमतिः॥१५॥ शार्ङ्गधरस्य॥ इतिस्वरोदयः॥ एतेनानाशकु
नशास्त्रेभ्यः केचिन्ममैव॥ इतिबृ०शा०वि०प०शकुनज्ञानपी०

अथपशूनांलक्षणानितच्चिकित्साचतेषुपूर्वच्छागः

भूपानांधनिनांवागेहेषुवसेतिसंततंपशववः॥ ग्राह्याःशुभलस
णास्तेकुलक्षणादूरतस्त्याज्याः॥१॥ छागशुभाशुभलक्षणमभि
धास्येनवदशाष्टदत्तास्ते॥ धन्यास्थान्यावेश्मनिसंत्याज्याःसप्तदं
ताये॥२॥ स्तनद्वयचगलेलंबतियःछागलानांमणिःसविज्ञे
यः॥ एकमणिःशुभफलकृद्भीनफलाद्वित्रिमणयोये॥३॥ मुंडः
सर्वेशुभदाःसर्वसिताःकृष्णदेहाश्च॥ श्वेतार्थाःसितदेहाधन्याःकृ
लार्धकृष्णाश्च॥४॥ सपृष्ठतःकंठशिरावानीलपृष्ठनिभश्चता
म्रदृक्कशस्तः॥ कृष्णचरणःसितोवाकृष्णोवाश्वेतचरणोय॥
॥५॥ यःकृष्णांडःश्वेतोमध्येकृष्णोनभवतिपादेन॥ योवाचरति
शब्दमंदंचशस्तोनसच्छागः॥६॥ ऋष्यशिरोरुहपादोयोवा
प्राक्पांडुरोपारलीलः॥ भवतिशुभकृच्छागःसोपिशुभोवाम
नोयश्च॥७॥ अथाप्रशस्ताः॥ खतुल्यनागाःप्रदीप्तगुच्छाकु
नरवाविवर्णाः॥ निरुक्तकर्णविहिपमस्तकाश्चभवन्तिषेचापि
नतालुजिह्वा॥८॥ इतिछागः॥ अथशुनकः॥ पादाःपंच
नखास्त्रयस्तुचरणाःषड्भिर्नखैर्दक्षिणास्ताम्राष्टाग्रनखोमृगेश्वर
गतिर्जिघ्रक्षुबंयातिच॥ लांगूलंससदंचरक्षसदृशीकर्णौव
लंबौमृदूयस्यस्यात्सकरोतियोकुरचिताःपुंसांश्रियंश्चागृहे॥
॥९॥ पादेपादेपंचपंचाग्रपादेवामेयस्याषण्णरवामल्लिकाक्षी
वक्रंपुच्छंपिंगललाभौचकर्णौयासाराष्टंकुकुरीयातिपुष्टा॥१०॥

अथगवालक्षणानिकथ्यंते

अक्षाविलस्रस्रक्षोमूषकनयनालेशुभदागावः॥ प्रबलचिपिट
विषाणाःकरदारवरसदृशवर्णाश्च॥१॥ श्यामातिदीर्घजिह्वा
लैरतितनुभिरतिमहद्विर्वा॥ अतिककुदाकृशदेहानेष्टादी
नाधिकंगाश्च॥२॥ दशसप्तचतुर्दंत्यःप्रलंबमुंडाननावितंतप

सुश्रु॥ इत्थास्थूलग्रीवाय वमध्याहारितस्वुराश्रु॥ ३॥ मार्ज्ज
राक्षःकपिलः करदोभानशुभदोहिजस्पष्टः॥ कृष्णो घृतालुजि
ह्वः रसनोयूथस्य नाशकः करतः ४॥ स्थूलसकृन्मणिशृंगः सि
तोदरः सारवर्णश्च गृहजातोपित्याज्यो पृथग्विनाशाबहोदृष
भः॥ ५॥ श्यामकपुष्पचितांगे भस्मोरुणसन्निभो विडालाक्षः
॥ विप्राणामप्यशुभं करोति दृषभः परिगृहीतः॥ ६॥ मृदुसंह
तताम्रोष्ठाग्रजनुस्फिज्जलाधतुलजिह्वश्च। हनुह्रस्वोच्चश्रव
णः सकुष्ठमस्पृष्टजंघाश्च॥ ७॥ तनुभूस्मृग्वलधयोरक्तानवि
लोचनामहोच्छ्वायाः॥ सिंहस्कंधाः तत्त्वकंबलाः पूजिताः शुभं
गताः॥ ८॥ वामावर्तैर्बामेदक्षिणपार्श्वे च दक्षिणावर्तैः॥ शुभ
दाभवंत्य नहुहो जंघाभिश्चैडकानिभाभिः॥ ९॥ लंबैर्वृषणै
र्मेषोदरश्च संक्षिप्तवक्ष्णक्रोडः॥ द्वेयोभाराध्वसहोजवैश्च
तुल्यश्च सप्तसप्तसद्यफलः॥ १०॥ सितवर्णः पिंगलाक्षस्ताम्र
विषाणोक्षणे महावक्रः॥ हंसो नामशुभफलोयूथस्य विवर्धनः
प्रोक्तः॥ ११॥ भूस्त्वालधिराताप्रविषाणो हतककुब्जाश्च॥ क
ल्माषश्च स्वाभिनमचिरात्कुरुते पतिलक्ष्म्याः॥ १२॥ इति ग-ल०

अथ गवादीनां चिकित्सा

चूर्णीकृतेषु पुरवायालवणाघनपिंडकान्॥ वारिस्फोटाविन
श्येति द्रुतं चेतरवाजिनां॥ १॥ ताम्रकुमारिकापत्रपिंडोलवण
संयुतः॥ हंतिकंठदृष्टाद्देनगजवेसरवाजिनां॥ २॥ कुष्ठसैध
वसंयुक्तमधुलिप्तौ गवालुके॥ द्वेष्टोपिकुरुते प्रीतिं वाजिनी प्र
स्नवान्विता॥ ३॥ तंडुलीयवमूलानितया बिल्वकपिशयोः॥ गोघृ
तेन समालोड्य सर्पदंष्टुपाययेत्॥ ४॥ चंदनागुरुकाष्ठैश्च लो
धमार्गफलैस्तुषैः॥ दंशलेषो विषहंति जंगमं स्थावरं पुनः॥ ५॥
मूलं हि शालपत्राणि वरेनिमं त्रितं रवेर्दिवसे॥ नीतं विधिना
बद्धं कंठे गंडाय चीहरति॥ ६॥ चर्चित्वा लक्ष्मणामूलं प्रेरितं सु
ख्यवायुना॥ योनिमध्यस्थितं गर्भं ग्राहयेन्महिषीगवां॥ ७॥

शाल्मली --- तलनिर्यातदर्भरवेडस्यचंदनात्॥ शृंगानम्रात्य
 सृजंत्पाजराभुद्गेगकारिणी॥ ८॥ मधुजीरकगोरंभानक्रलेपप्रभा
 वतः॥ वत्संस्तिह्यतिगौःक्षीरंबहुलंचप्रयच्छति॥ ९॥ विलिप्तंवि
 धिनाचित्रंपाषाणंपुरतःस्थितं॥ लिहंतीमृतवत्सापिप्रस्तौति
 सुरभिद्रुतं॥ १०॥ ब्रह्मदंडीशिफालिकादिकेठबद्धानुभूलिका
 मंथस्तेभेवधारसात्रिषणस्यकरोतिसा॥ ११॥ आंगारैःशाकसृ
 क्षस्यचूर्णितःसघृतैश्च्यहं॥ दत्तैर्नश्यतीस्तारश्च्यहंपानीय
 वारणान्॥ १२॥ वरुणस्यफलाद्द्वस्तपीडिताद्गलितोरसः॥ स
 व्रणोपूरितेशोपंरुमिजालंनिपातयेत्॥ १३॥ अबल्लृक्षपत्र
 णालेपोगोसुरखरोगहृत्॥ गोनाससंभवंक्षीरोहंतिपुष्पंवि
 राद्भयं॥ १४॥ ज्वरदोषेसमुत्पन्नेपशूनांत्रिकुटाकृति॥ ललाटे
 लोचनकृत्वास्वल्पंलोहशलाकया॥ १५॥ जालाकुष्ठेपुरवेमां
 सोगोमयंतगरंघृतं॥ मयूरोगोमहिष्यादिगोष्ठेधूपोज्वरापहः
 ॥ १६॥ मत्तदोषेसमुत्पन्नेगवांकंठेतिबंधयेत्॥ घंटांतत्रलिते
 न्यंत्रंयावकेनामपापहं॥ १७॥ मंत्रः॥ घंटाकर्णोच्चपेदेशेगणः
 प्रोक्तोमहाबलः॥ मारीनिर्नाशनकरासगांघातुजगत्यतिः॥
 इतियूथरक्षा॥ अथपशुवशीकरणं अंगुष्ठतर्जनीभ्यामग्रा
 णेशागृहमानयेत्॥ मंत्रेणानेननश्याःस्युःपशवोश्वादयस्त
 था॥ १९॥ अथमंत्रः॥ ॐ नमोभगवतेविष्णवेपशूनांपतयेन
 मः॥ इतिमंत्रः॥ चित्रोत्तरावैष्णवरोहिणीषुचतुर्देशीदर्शदि
 नाष्टमीषु॥ स्थानप्रवेशंगमनंपशूनांधीमान्विदध्यान्नकदा
 चिदेव॥ २०॥ एतेनानाशास्त्रेभ्यः॥ ॥ इतिश्रीबृहच्छार्ङ्गधरवि
 रचितायांपहत्यांपशूनांलक्षणादिपरिच्छेदः॥ ६॥ ६॥ ॥

अथस्थावरजंगमविषापहरणं
 स्थावरजंगमंचेतिद्विविधंविषमुच्यते॥ स्थावरंकालकूटादिं
 गमंभुजगादिकं॥ १॥ चिकित्साकथ्यतेतेषांमंत्रपूर्वमविस्तरात्
 ॥ योजात्वासर्वजंतूनांनस्यादुपकारकत्॥ २॥ कालकूटादयोभेदा

विषस्य नवसंतिथे ॥ चिकित्सा कथ्यते तेषां मंत्रपूर्वसविस्तरं ॥ ३ ॥
 मरिचं सैंधवं सर्पिर्मधुनिंबफलानि च ॥ समभागानि पिष्टानि पा
 ययेद्विषमूर्च्छितं ॥ ४ ॥ ततोऽस्य च्छर्दिरे कौचं भवतस्तत्क्षणादपि
 ॥ तस्मिन्निवृत्ते स्वस्थः स्यात्कालकूटादिमोहितः ॥ ५ ॥ कर्कोटि
 कार्कयोर्मूलं घूर्णयित्वा च सर्पपान् ॥ सर्पिषा पाययेन्मंत्रोऽप्यथ
 स्वेडशोतये ॥ ६ ॥ बंध्या कर्कोटिका मूलं गोमूत्रेण घृतेन वा ॥ तं
 दुल्लोदेन पीतं वा निहंति निरिविलं विषं ॥ ७ ॥ स्थावरं जंगमं चैव त
 था दुष्टविषं च यत् ॥ श्रीफलस्य जटासूक्ष्मा चूर्णी कृत्य निधाप
 येत् ॥ ८ ॥ शाण्ड्यमितं चूर्णं कांजिकेन तु पाययेत् ॥ स्थावरं जं
 गमं स्वेडं तथा दूषिविषं च यत् ॥ ९ ॥ तत्सर्वं नाशयत्येव नात्र का
 र्यविचारणा ॥ वामेनानामिकया जलपूर्णं सप्तबेलमभिमंत्र्य
 ॥ १० ॥ दक्षिणरुरस्थपात्रं तस्मात्सप्तैव चुलकानि ॥ पातुं यस्त्यच व
 द्यात्सनिर्विषो भवति तत्क्षणादेव ॥ ११ ॥ मंत्रश्च सावरो यमुच्य
 ते विषहरः परमः ॥ शिवः शबररूपेण यदा पार्थम्यं बोधयत् ॥
 तदा प्रोवाच यान्मंत्रां ते मंत्राः शबराः स्मृताः ॥ १२ ॥ मंत्रो यथा ॥
 ॐ गुरुके पापशरण उवचीवचीचार भारविष्णुमाटी ॥ इति महावि
 षाः
 अथोपविषाणि

हरिद्रां दुग्धसहितामश्वमारविषादितः ॥ पिवेत्स शर्करावापित
 त्क्षणां निर्विषो नरः ॥ १ ॥ तं दुलीकां गुडूचीवाधतूरस्य विशेषये
 त् ॥ तथा कपीसपंचांगतत्पंचांगविषापहं ॥ २ ॥ बाकूकालांतस्त
 चापिष्टं जलेन कृतपिंडकां ॥ बद्धा कर्मविषस्थाने भवेद्विषविना
 शिनी ॥ ३ ॥ छागदुग्धेन संपिष्टा हरिद्रा तिलदूर्विकाः ॥ नाशयंति
 च वेगेन विषमर्कसमुत्थितं ॥ ४ ॥ प्रणश्यति विषपीत्वा कूष्मांड
 रससंयुतं ॥ स शर्करां वा गोदुग्धं कोद्रवास्वर्णयोर्मदः ॥ ५ ॥ चुल
 कैर्जलपानेन जिह्वाकर्षणतोऽपि वा ॥ पूगीफलमदोयातिलवर्णस्य
 शनेन च ॥ ६ ॥ घृतो हर्तनतो याति कंडूतिः कपिकच्छुका ॥ याति
 लतासमं शीघ्रं दं गुदीत्वमिव लेपनात् ॥ ७ ॥ शतधौ तेन वनीतं भ

ह्यातजविषहरं लेपात् ॥ दृढग्विधं समस्तं शमयति नीली तथा
लौघं ॥ ८ ॥ गुंजाफलानि विंशतिरंभायात्रितयंगुडं च पलमात्रं
॥ कृत्वा कत्रचगुटिकाः कुर्याच्छाणोन्मिताः सकलाः ॥ ९ ॥ गुटिका
त्रितयं भुक्त्वा पीत्वा चोष्णोदकं विरेकः स्यात् ॥ योगोयंदूषीवि
षहर्ता पथ्ये दधिभक्तं ॥ १० ॥ कुष्ठैलेमलयभगेरिकेशलोध्रेपि
प्यल्पौमधुकसुवर्चकेवमांसी ॥ एषां यत्नमधुन तोयदं दूषी
ते दूषीविषमहरति मधुकीटं ॥ ११ ॥ इति स्थावराणि ॥ ४ ॥ ४ ॥

अथ जंगमानि

तेषु पूर्वभुजंगाः ॥ शेषवासुकितक्षारव्यकर्कोटकमहांबुजाः ॥ श
खपालश्चकुलिको नागाश्चैव पुराभवन् ॥ १ ॥ आद्यंतौ चतसरा
तौ तदाद्यंतौ च मध्यमौ ॥ बन्धौ दुवायुवरुणं पुत्रौ पितृसमप्रभौ
॥ २ ॥ दशाष्टपंचत्रिगुणासप्तमूर्धोन्वितौ क्रमात् ॥ विप्रो नृपौ वि
शौ शूद्रौ द्वौ द्वौ नागौ प्रकीर्तितौ ॥ ३ ॥ नागानां जङ्घिरे तेषां सुताः
च शतं पृथक् ॥ अजरामरणाघोरास्ते सर्वे कामरूपिणः
॥ ४ ॥ तदन्वयो द्वयः सर्पा असंख्येयास्ततोभवन् ॥ स्वर्गं वा व
धिपातालभूतलेषु वसंतिते ॥ ५ ॥ ॥ फणिमंडलराजी
लावातपित्तकफात्मकाः ॥ क्रमाद्वैमाः स्मृताः सर्पाः व्यंतरे
षमिश्रताः ॥ ६ ॥ दर्वीकरास्तसफणाघोणशोमंडलांविताः
॥ राजिलाराजिभिश्चित्राण्यंतराभिषलक्षिताः ॥ ७ ॥ दर्वीका
स्थदंशः स्याद्दक्षः शुष्कसितेतरः ॥ उष्णसर्पो फणां वश्चदंशो
मंडलिनः पृथुः ॥ ८ ॥ शोफवान्निग्धशीतश्चदंशो राजीलिका
स्मृतः ॥ व्यंतरादिहृतो दंष्ट्रो विज्ञेयो मिश्रलक्षणः ॥ ९ ॥ दंशो
स्थित्वा द्विपंचाशन्मात्रां सवर्धते विषं ॥ मात्रालब्धसरोन्मा
नामेषां नाना निकापिवा ॥ १० ॥ दंशादायातिगरलंभालं नेत्रं
ततो मुखं ॥ अस्याच्च धमनी स्ताभ्यो धातून्वाप्नोत्यपि क्रमा
त् ॥ ११ ॥ धातोर्धान्वंतराप्सौ विषवेगो भवेन्महान् ॥ ततो द
शश्च जायते चेष्टावेगेषु सप्तसु ॥ १२ ॥ वेगो रोमाचमाद्योरच

यतिविषजः श्वेतवक्रोपशोभौतस्यार्धस्तत्परौ द्वौवपुषिजनयतोव
 र्णभेदप्रवेपौ॥ योवेगः पंचमोसौनयनविषशताकंपभंगंचहिक्का
 षष्ठोनिश्वासगोहौवितरतिचमृतिंसप्तमोदच्छकस्य॥१३॥ यस्यां
 गानांजडत्वंचपथुरवयवोद्देगदाहोप्रवेपौविद्वेदःकेशतुच्छसुक
 रमरुणतापांगयोर्भातिरक्षणेः॥ तृष्णासृक्पशूलौ हृदिचविष
 ठनादंतदेतच्छदानांश्यावंचश्लेष्मपिनोदूमनमसृगरोधकू
 षादिषुस्यात्॥१४॥ लालाकृतिःसितनिभंपरिवेषमास्थेनाशाश्रया
 णिवचनानिचसंधिभेदः॥ पूर्वाधिकाविकृतयोविविधाभवेयुर्य
 स्पप्रतीक्षणमसौखलुकालदष्टः॥१५॥ कृत्तिकाभरणीस्वाती
 मूलंपूर्वात्रयंशिवा॥ विशाखाद्विंशमश्लेषाचित्राश्रवणरोहि
 णी॥१६॥ तारास्ताः सर्पदष्टस्यत्यजेन्मंदकुजौ तथा॥ पंचमी
 चाष्टमीषष्ठीअमावस्याचतुर्दशी॥१७॥ संध्याचतुष्टयेदष्टद
 ण्ययोगाश्चराशयः॥१८॥ इतिजैगमानि॥ ७ ॥ ७ ॥ ७॥

अथदूतपरीक्षा

आकारणायमात्रकमागतदूतस्यवचनमादाय॥ कृत्वाप्रमा
 णमादावभिमन्यचतत्रमंत्रेण॥१॥ सप्तत्रिगुणितचारंततःप्र
 माणंषुनक्षुर्थात्॥ वृद्धौसमतायांवाजीवतिदष्टोनमानहीन
 त्वे॥२॥ अवशेषेशून्येवाजीवतिनोजीवितानचक्षेयं॥ इतिदूतप०

अथसर्पदष्टस्यतल्लणाच्चिकित्सा

देशकाहिदशोत्सवोदष्टकाष्ठशिलादितः॥ विषशोत्वेदहंदंशं
 ज्वालोल्लाकनकादिना॥१॥ अचोमलेनवास्याद्विलिपेत्संबू
 कयेच्चतं॥ दष्टांगंछेदयेदंशोपरिष्टादंधयेदृढं॥२॥ सर्वदष्टः
 प्रवेशेषुस्वयमेवविचक्षणः॥ मूत्रपेक्षवणादेवनिर्विषत्वम
 वाप्नुयात्॥३॥ सद्योभुजंगदंशोरविसुतमरुपूरितेकदाचिदपि
 ॥ ब्रजतिनधातुषुगरलंसत्यं पाषाणरेखेवा॥ सघृतमरिचंपेयंजी
 वोवाजीवलक्षणः॥ रोमठेस्वाकुपंचांगपूर्णवाणस्यनोहितं॥५॥

अथदूर्वाकरचिकित्सा

शिरीषबीजपुष्पार्कक्षीरबीजकटुत्रयं॥विषंविनाशयेत्यानलेप
 नाभ्यंजनादिना॥१॥ शिरीषपुष्पंस्वरसेनभावितं त्रिसप्तकृतो
 मरिचंसिताब्दयं॥प्रयोजयेदंजनपानभावनैर्विमोहितानामपि
 सर्पदंशिनां॥२॥ नतोषणंनिशादरुकरंजोर्कःशिलामधु॥यष्टी
 शिरीषंरुष्णाचगणोयंविषनाशकः॥३॥ पंचांगकृष्णपंचम्यां
 शिरीषस्ययशाविना॥गृहीत्वा मूत्रपिष्टैस्तेविषघ्नो गुटिका
 कृताः॥४॥ छायाशुष्कारक्तिमात्रासर्वकर्मसुयोजयेत्॥जातवत्
 शरुहस्तमूत्रवर्तिविषंहरेत्॥५॥ हिंगूग्रलसुनं व्योषधान्यामूगति
 कातथा॥मांसीचंदनसिंधूत्थ रुष्णा यमुशलोत्पलैः॥६॥ ससूत्रै
 रंजनंसद्योविषसप्तप्रबोधनं॥ अर्ककार्पासयोर्मूलेजलपीतं
 जयेद्विषं॥७॥ पतोलमूलेनश्येनकाकदष्टोपिजीवति॥मूलं
 सुवर्णजात्यामूलेशेफकनकयोर्वापि॥८॥ दन्तंनश्येत्यानेवैकेन
 गरलनाशकंवदता॥ वैरोचनाफलमज्जानिंबुकरसभावितव
 स्तबहुवारं॥९॥ लालाघृष्टेनिहितोनेत्रयुगेह्वरतिकालविषं॥
 पाठामूलं विनिःपिष्यगोघृतेनपिबेत्तु यः॥१०॥ सभवेद्विषमि
 मुक्तोनात्रकार्पाविचारणा॥एकविंशतिसंजप्तंजलंमंत्रेणपाप
 येत्॥११॥ यदावांतिस्तदामृत्युर्नवांतिजीवतिध्रुवं॥१२॥ मंत्रः॥
 ॐ नमोनीलकंठविशुद्धाक्षः॥ अथमंडलीचिकित्सा ॥
 त्रिवृत्तिशायष्टिलत्रयीनुक्षीरान्वितेगव्यचतुष्कयुक्ते॥ब्रा
 ह्मीरसेसाधितबीजमुच्चैर्विनाशनंमंडलिनंविषार्तिः॥१॥
 चूर्णतत्रभवस्तुहीतनुशिफापक्कंदल्याफलंतुं
 बीहिंगुमुनिः शिशोशिवजलेनीलीशशुंफांशिवा॥चूर्णनाग
 लतादलौदधिनृपौ लोडुम्यपिंडत्रययोगानामिदमस्तु
 मंडलविषंलेपेननिर्मूलयेत्॥३॥ काकमांसीतथाकुष्ठंगोत
 क्रैणैवपाचयेत्॥नाशयेन्मंडलीस्वेडमंगदोयंसुनिश्चितं॥४॥
 अथराजिलुचिकित्सा
 अथराजिलदहेनपेयारुष्णाससैंधवा॥सकृष्णारवंडदुग्धाद्यं

पातव्यं चापि मासिकं ॥१॥ सकुष्ठारेणु कव्योषधनातिविषमा
सिकाः ॥ कटुकागृहधूमाद्याघ्नतिराजीविषं मतं ॥२॥ शिखिपि
त्तवदाहिं गुलशुनीनकुलास्थिभिः ॥ मरीचतुल्यैर्धूपः स्याद्वि
षहास्वहि बन्धिजं ॥३॥ जिघ्रेहानाशये हर्षारोचनासिकतां गु
ली ॥ पिवेद्यांगुलिकानां तु व्योषं सवकुलधिं का ॥४॥ इति राजि०

अथ व्यंतरचिकित्सा

आंगदैः सर्वसामान्यैर्व्यंतराणां विषं हरेत् ॥ ॥ धूपो देवी महा
पिच्छुरबंडनेस्तद्विषापहः ॥१॥ व्योषपिच्छविडालास्ति नकुलां
गरुहैः समैः ॥ चूर्णितैर्मेषदुग्धाक्तैः धूपः सर्वविषापहः ॥२॥
मंत्रेणानेन सलिलमभिमन्त्र्यैकविंशतिं ॥ पाययेत्सर्पदष्टस्य नि
र्विषो जायते क्षणात् ॥३॥ व्यंतरगोनशालूनागर्दभविस्पोत
उज्जमादेडाः ॥ मूषककीटविषाणि स्थावरमपि नाशमायांति
॥४॥ दष्टमौलोमुधांध्यात्वा वर्षति मेघमालिकाः ॥ दर्भैर्मयूर
पिच्छैर्बामार्जयेन्मानिकस्ततः ॥५॥ ध्यानेन जरूपानेन मार्ज
नेनारिवलं विषं ॥ प्राणिनां तस्य निःसिद्धं मेघमालाप्रभावतः ॥
६॥ मंत्रः ॥ ॐ शालेमाले हरविषवेगं हा हा ही ही सपरिघं वेलं
॥ अंबेगहि ॥ ॐ नागैर्द्रुमे रुद्रार्घ्यं तमः व्यूले सह उः उः ॥ इति०

अथ सर्पसामान्यचिकित्सा

दधिमधुनवनीतं पिप्पलेशृंगवीरं मरिचमपिचकुष्ठं चाष्टमं सै
धवं च ॥ यदि दशतिसरौषस्तस्मात्कोनागराजो अगदमपिचकु
र्यान्निर्विषं तत्स्यणेन ॥१॥ अलोबुबीजं त्रपुसस्य बीजं तस्यैव
तोयेन च तन्निषिक्तं ॥ आलेपनाद्यैर्विधिवत्सयुक्तं हन्याद्विषं तस्मा
कसंभवं च ॥२॥ श्वेतवचाष्टमरिचं गुंजां च पिवेद्भुतंगसंदष्टः
॥ छट्तिविरेको भवतः स्वतः सुरवी स्याद्विषैर्मुक्तः ॥३॥ आलिदि
व्योषधिः प्रोक्ता सूक्ष्मकंटकसंवृता ॥ विमुच्यते विषैः प्राणी पी
त्वा तोयेन तज्जटो ॥४॥ इति सर्पसामान्यचिकित्सा ॥ ७॥

अथ घोनसविद्या

सप्ताभिमंत्रितं नीरं सर्पदृष्टस्य योजयेत् ॥ दर्भैर्मयूरपक्षैर्वीमा
जयेद्देकविंशतिं ॥ १ ॥ स्थावरजंगमगरलंभूतग्रहशाकिनीप्र
भृतिवत् ॥ गर्भोद्भवंच भूलेदृष्टिविषं स्फोटयेत्प्लूताः ॥ २ ॥ नाशय
तिघोणाश्रयं विद्यामंत्रेण पूर्वसिद्धेन ॥ लाभः सहस्रमात्रे मंत्र
स्पशतंच होमः स्यात् ॥ ३ ॥ मंत्रः ॥ ॐ ओं ह्रीं नमः श्रीघोणसम
हेश्वरेश्वांचलुचललालारासां रासां हं हं ह्रीं ह्रीं हूं भगवति
श्रीघोणसेश्वरपसः ५ हर ५ वः ५ ठः ५ वः मः ५ वरविहंगमानु
जेलक्ष्मीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं
हा ॥ इति घोणसविद्या ॥ अथ लहरीसमुत्थापनविषमंत्रः ॥ ह्रीं ह्रीं
आस्तिकायलक्ष्मीं क्लीं विषविनाशाय ॐ ठः २ ॐ ग्रः ॐ हरः
कर्णेजयः दृष्टः समुत्तिष्ठति ॥ इति लहरीसमुत्थापनमंत्रः ॥ ७ ॥

अथ सर्पोच्चादनं

सप्ताभिमंत्रितान्यत्र कर्करान्येकविंशतिं ॥ क्षिपेत्ततः पलायंते स
र्पास्त्रासपरायणाः ॥ १ ॥ मंत्रः ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं
अथास्तीकमंत्रः ॥ ॐ सर्पापसर्पभद्रं ते दूरंगच्छ महविष ॥ न
मेजयस्य यद्वांते आस्तीकवचनं स्थिर ॥ २ ॥ आस्तीकवचनं
श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते ॥ शतधा भिद्यते सूर्ध्वं शिंशवृक्षफलं
यथा ॥ ३ ॥ अनेन त्रिवेलपठितेन सर्पाः स्थानं त्यक्त्वा यांति ॥
॥ अथौषधं ॥ रसोनरससंल्लिप्तः कार्पासास्थि विनिक्षिपेत् ॥
बिलहारे ततः सर्पाः प्रणश्यंति विशेषतः ॥ ४ ॥ इति सर्पोच्चादनं ॥

अथ सर्परक्षा

वस्त्रे ग्रंथीन्ददन्मंत्री सप्तवेलं जपेन्मनुं ॥ देहे ग्रंथियुतं वा सोप
वत्ता वन्ध सर्पभीः ॥ १ ॥ अथ मंत्रः ॥ ॐ दृष्टं कर अदृष्टका
लिंगनागहरनागसर्पदुंडीविमुदादृढबंधन शिवगुरुप्रसादा
त् ॥ लज्जामूलमधः पृष्ठामूलं बद्धं यथाकरे ॥ तद्वातस्य न स
र्वेभ्यो भयं कुत्रापि विद्यते ॥ २ ॥ सितवर्षाभूमूलं पुष्पार्कगृहीतमि
ति श्रुतिविधानात् ॥ तंडुलजलेन पिबतः सप्तदिने सर्पभीर्नास्ति ॥ ३ ॥

आषाढशुक्लपक्षे भानोर्दिवसे शिरीषस्य ॥ मूलं जलेन पिष्ट्वापि
वेत्तु यस्तस्य सर्पोत्थाव्यथानाशः ॥ ४॥ आबत्सरमहे भीतिर्न
स्यादस्य प्रभावेन ॥ शुकनासां चपि वेद्यो मुजपाठे तस्य भीर्नस्ति ॥

अथ वृश्चिकचिकित्सा

पलाशाबीजमर्कस्य दुग्धे पिष्टुं हरेस्सणात् ॥ विषं वृश्चिकसंभूतं
दंशस्थाने विलेपनात् ॥ १॥ रत्नकर्पासमूलं च मेघशृंगी च वा
रुणी ॥ एकैकस्य प्रयोगेण वृश्चिको वतरे दले ॥ २॥ घृताक्तदु
ग्धलेपेन मधूकस्वेदतोथ वा ॥ सैंधवेष्णाज्यपानेन वृश्चिक
स्य विषं ब्रजेत् ॥ ३॥ अथ मंत्रमिमं कर्णेन जपेदं संस्पृशेत् तथा ॥ ए
कविंशतिवारं च वृश्चिकस्वेदशांतये ॥ ४॥ मंत्रः ॥ ॐ आदि
त्यरथ वेगेन विष्णुबाहुबलेन च ॥ गरुडपक्षपातेन भूम्यां ग
च्छ महविष ॥ ५॥ ॐ पक्षियोगयदाज्ञा श्रीशिवे चोत्तमप्रभु
पादाब्जा ॥ अथ द्वितीयमंत्रं पूर्वोक्तनिषेधेन जपेत् ॥ मंत्रः ॥
हिमवत उत्तरेषां पूर्वैकपित्तो नाम वृश्चिकः ॥ तेनाहं प्रेषितो दू
तोगच्छ गच्छ महविष ॥ किलिकिलि स्वाहा डडिकि नीस्वा
हा फहरेकः विषः ॥ अथापरविषाणि ॥ खजूरीलीढमंगं यत्त
तस्मिन्नेगं विनिक्षिपेत् ॥ दीपतैलं ततस्तोत्रं विषं नश्यति देहि
नां ॥ १॥ हरेच्छिरीषपंचांगं व्योषं शतपदा विषं ॥ शंभुकक्षीरशि
रीषासिर्हरेर्दुर्दुरजं विषं ॥ २॥ शिलातालुककुष्ठानि सावयोत्तु
लक्ष्मीरसैः ॥ याति तस्मान्नतः शीघ्रं विषमूषकसंभवं ॥ ३॥ आ
खुनाभक्षितस्याथ नामोच्चार्य समुद्धरेत् ॥ मार्गधूलिं क्षिपे
द्दूरं तस्य शीघ्रं स्वं भवेत् ॥ ४॥ कस्तूरीचनिशा युग्मं शिरी
षकुसुमे सह ॥ कांतापुष्पं विवेच्य त्रैसमस्तारुविषापहं ॥ ५॥
कर्णिकारसनो वीरगुप्तानि कटुमाधवी ॥ षष्ठीधान्यगुडक्षी
रं दण्डो मत्तशुतापि वेत् ॥ ६॥ अंकुलपत्रधूपेन यद्वा केशसम
न्यतैः ॥ शंकुभिः कटुतैलाक्तैर्याति मत्स्यविषं क्षिपेत् ॥ ७॥ शृंगी
मत्स्यविषे स्वेदो घृतचिकसपिंडिकाः ॥ कैसरं तगरं शुंठीमरी

चंहंतिलेपतः॥८॥मक्षिकायाविषंयद्वाघृतसैधबलेपतः॥त
 सायस्वेदतोभृंग्यावराद्यश्चविषर्षणात्॥९॥वृकव्याघ्रतरसः
 र्षभृंगालहिपवाजिनां॥भविरंश्रावयेदंशाद्दहेल्लोहशलाक
 या॥१०॥श्यामासुरभिजिह्वाचनिःशेषप्राणिसंभवं॥नखदं
 तविषंहंतिसधुनासहलेपतः॥११॥वटनिंबशमीकत्वकृकषा
 योहंतिलेपतः॥निःशेषजीवजातानानखदंतविषंद्रुतं॥१२॥
 पाठामूलंहिसंलिसंदंशस्थानेजलेनसंपिष्टं॥सर्वेषामपिक्की
 टानांविषमपहरतितत्क्षणादेव॥१३॥इतिजंगमविषाणि॥इ
 तिश्रीवृहच्छाङ्गधरविरचितायांपद्धत्यांविषापहरणपरिच्छेदः

अथभूतविद्या

तत्रदेवास्सरनागत्रिदोषादिस्वस्थमुपविष्टचित्तस्योन्मादन
 चिकित्साकथ्यते॥राजीकरंजनव्यासशिरीषार्कानिशादूर्वा
 ॥प्रियंगुत्रिफलादारुहिंगुव्योषंकुचंदनं॥१॥कृष्णाकसेरुत
 र्जूरबदरीमधुकंबरी॥शर्करामधुसर्पिश्चेत्सर्पोन्मादःपिबे
 दिदं॥२॥निंबपत्रवचाराजिहिंगुगोमेषरोमभिः॥हिंगुग्राव
 न्हिलसूनैर्धूपःस्यात्सग्रहापहः॥३॥पाठापथ्यावचाशिग्रू
 सिंधुव्योषैःपृथक्जलैः॥अजाक्षीराःठकेपक्षेसर्पिःसर्वग्र
 हान्हरेत्॥४॥विद्याचंडासिधारेयंग्रहघ्नीकर्णजापकः॥एक
 विंशतिसप्तैश्चसर्पपैस्ताडयेन्मुखे॥५॥मंत्रः॥ॐनमोऽंता
 यनमश्चंडवज्रपाणयेमहासत्वसेनापतयेनमश्चंडवज्र
 खलायपिदाज्ञानवक्त्राप्रदीप्तायप्रज्वलितहस्तायप्रज्वलि
 तार्चितदीप्तकेशायनीलकंठायवित्तांतरूपायलंबोदरायम
 हाज्ञानवक्त्रायभृकुटीमुखायचतुर्दंष्ट्रायकरालायमहावि
 रूपायवज्रगर्भायएतदेहिकायमनुप्रविश्यरसिगृण्हरं कं
 यरंशमयमनुष्यस्यचक्षुषीचालयरंहिरिरंभिरिरंकिंचिराय
 सिदेवदानवगंधर्वयक्षभूतराक्षसप्रेतपिशाचानामश्वासय
 अंशयकंपयसमयमनुस्मरदहयवामयविध्वंसयचंडासि

धाराभिमतमभिराज्ञापयति हं फट्ठः ॥ इति चंडासि धारा ॥
बलिर्मद्येन मांसेन मत्स्यैस्तेलेन साक्षुभिः ॥ माषपूपैः सकुल्या
धैरैश्चान्यांबलिमाहरेत् ॥ ६ ॥ अथ बलिनिवेदनमंत्रः ॥ भूता
नियानीह वसेतितानि बलिं गृहीत्वा विधिवत्प्रयुक्तं ॥ अन्यत्र
वासं परिकल्पयंतुरक्षंतु तान्यद्य न मोनमस्ते ॥ ७ ॥ एतेनाना
संहिताभ्यः ॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां प० भूतविद्यापरि०

अथ बालग्रहापशमनं

जन्मदिनाद्वारभ्याष्टादशवर्षपर्यंतं देवीग्रहामनुष्यं गृह्णति
॥ तासां नामानि ॥ पापिणी भीषणी चैव घंटा लीच तथैव च ॥ हंसं
विकाका कटीच चोर्ध्वकेशी तथैव च ॥ १ ॥ श्रीदंडी महिषी रोहिणी
पूतना मुकुटा तथा ॥ गोमुखी पिंगला चैव नंदिनी पंकजा तथा
॥ २ ॥ शीतला यमुना कुंभकर्णिका तापसी तथा ॥ राक्षसी च प
ला चैव पातनारोदिनी तथा ॥ ३ ॥ चटका चंचला धावनी जा
तवेदा ह्यपी तथा ॥ कालिनी कलहंसी च देवदूती तथैव च ॥ ४
बलिका च यवती च मंडका वानरी तथा ॥ बंधकी च कुमारी च
प्रभृती परिकीर्तिताः ॥ ५ ॥ नखदंतविकारी स्यान्निद्राहीनाथ
वाभयोद्देगी ॥ दुर्गंधो बहुचेष्टो बालो बालग्रहाविष्टः ॥ ६ ॥ दू
र्वासतिक्ता विषमहृदत्वक्प्रोदूर्तनाहंति शिशुग्रहातिं ॥ सम
लुदाश्वत्थमधूकसेलुपत्राक्षं भस्तपनाच्च शीतात् ॥ ७ ॥ वेश
त्वक्सहसं युतं सलसुणं सारिष्ठपत्रं घृतं निर्माल्यं नरके स
रास्थिमुखगत्व गौरराजीयुतं ॥ ८ ॥ सिद्धार्थं जलुनिंबपत्रस
हितं वंशत्वगाज्या न्वितं धूपानां च यमेतदाशुसकलान् बा
लग्रहान्नाशयेत् ॥ ९ ॥ सर्वबालग्रहेषु स्यान्मंत्रोपसर्वका
मिकः ॥ बालेरसा विधाने च तथा दर्भादिभाजने ॥ १० ॥ मंत्रः
ॐ नमः सर्वमातृणां हृदयं मोदय मोदय भंगय २ काटय काट
य स्फोटय स्फोटय स्फुट २ तुंड २ गृह २ आकट्ट २ विकट्ट २
त्रोटय २ एवं सिद्धमाज्ञापयति हरहरनिर्दोषं कुरु बालिका

बालोवास्त्रीपुरुषोवासर्वग्रहाणामुपक्रम्यतु ॐ चामुदे
नमोदिव्यः ॥ १ ॥ अपसरंतु दुष्टग्रहाः ॥ २ ॥ तद्यथा गच्छं
तु गृह्यकाः अन्यत्र स्थाने ॐ रुद्रो ज्ञापयति ठः ठः ॥ एतेना
ना आगमशास्त्रेभ्यः ॥ इति श्री वृ.शा.प. विषयहवालुपत्रोपज्ञ

अथ कौतुकानि

मन०

भूपानां रसिकानां धनिनां वा कौतुकेषु सक्तानां ॥ ग्रंथानालो ॥
व्यमया क्रियते किंचिद्दिनोदार्थं ॥ १ ॥ रथ्याकूपतरुच्छायाप्रेत
भूदेवगैहजाः ॥ बल्मीकसंभवा बन्दिदग्धाः पानीयपीडिताः ॥
॥ २ ॥ हिमारेण्यकृमिभिर्मुक्तामृदुकाकालसंभवाः ॥ ओषधो
विधिमानि तानकार्यमाधयंति ताः ॥ ३ ॥ अतः प्रवेशेन सत्रे मुभे
वारे शुचिभ्यता ॥ अप्ययं विधिबद्धा ह्यं स्मृत्वा देवीं च सुप्रभां
॥ ४ ॥ मंत्रः ॥ ॐ सुप्रभायै नमः ॥ पुष्पाकं मूलहस्तार्के चोत्तरा
र्कदिवसेषु ॥ ग्राह्यं प्रातर्दिव्यं निमंत्रितं भानुसुतदिवसे ॥ ५ ॥ पु
ष्यपराजितार्केन समुत्थृतं सर्पिषा पुनः पीतं वा कंधरा बद्धं गंड
मालाविनाशनं ॥ ६ ॥ चित्रोदीतं गले बद्धं कुंदमूलं निहंति तां ॥
कंठे बद्धा रज्जुं मृतस्य पुंसस्त रज्जुमादाय ॥ ७ ॥ तस्याः खंडं
कंठे बद्धं गंडस्रवं हरति ॥ बच्छूलवंदकं बद्धं तथा अशो विका
रनुत् ॥ ८ ॥ तथा शेषालिकायास्तु वायुपीडा हरं स्मृतं ॥ काक
जंघासदानिद्रां कुरुते मस्तके स्थिता ॥ ९ ॥ पुष्यो धृतं शुनः प्र
क्षः मयस्थ रघुमज्जनात् ॥ निर्गुड्या सह देव्याश्च कलौ बद्धं
जटाद्वयं ॥ १० ॥ प्रातरादिर्यवारे च सर्वज्वरविनाशकत् ॥ कंठ्या
कर्तित सूत्रेण बद्धा यामार्गमूलिका ॥ ११ ॥ एकाहिकं ज्वरं हं
ति शिरसा यामतिवेगतः ॥ १२ ॥ कर्णे बद्धा रौश्वेततुरंगरिपुमूलि
का ॥ १३ ॥ सर्वज्वरहरा श्वेतमंदारस्य च मूलिका ॥ काकमा
चीशिफा कर्णे क्षिप्तो बाधिर्यनाशनः ॥ १४ ॥ फणिस्थं वृक्षवंत
कंचूते वितनुते जयं ॥ काकजंघारसः कर्णे क्षिप्तो बाधिर्यनाश
नः ॥ १५ ॥ इति कर्णे जटा बद्धा तस्यानेनामयं ध्रुवं ॥ गृहीतं

रेवती चरहोपिष्पलस्य चकंदकं ॥१५॥ महिलानां करे बद्धं परमं
 गर्भधारणं ॥ धत्तूरमूलिका पुष्पे गृहीता कटिसे स्थिता ॥१६॥
 गर्भनिवारयत्येवरंडा वेश्यादियोषितां ॥ राजिकांति लतैर्लंचपि
 ष्ठानारी चरतौ पिबेत् ॥१७॥ त्रिदिबंते न गर्भस्य संभवे नैव जाय
 ते ॥१८॥ पिबति प्रसूत समये कोजिकमुक्तं जया भवं चूर्णं ॥ न वि
 भर्त्ति सा प्रसूति धृते पितस्या न गर्भस्यात् ॥१९॥ बबूलवृक्ष
 पुष्पाणि गोदुग्धेन पिबेत् ॥ यानारी गर्भसंभूतिं पुनस्तस्यां
 जायते ॥२०॥ ज्ञात्वा तु गर्भं गर्भिण्याः सार्धमासद्वयोन्मितं ॥
 तदैकवर्णगोक्षीरं पिबेद्गर्भस्य मंजरी ॥२१॥ पिष्टं गृहीत्वा चर
 वे हिने शुचिविधानतः ॥ भवति पुत्रिकायस्यास्तस्याः पुत्रो भ
 वेत् ॥२२॥ युग्मं ॥ क्रतुस्नाता पिबेन्नारी श्वेतकंदारिकाज
 टां ॥ पयसा पुत्रसंभूतिस्तस्यां संजायते ध्रुवं ॥२३॥ भूनागल
 ज्जानुकयोः कल्कं संलिप्तं शोफसा ॥ यानारी रमते सा स्याद
 न्येषां पुंस्त्वनाशिनी ॥२४॥ द्विपदशनः पुटदुग्धः साजक्षीरो
 रसांजनोपेतं ॥ दिनसप्तकप्रलेपात् स्रवत्तेरोमसंघातं ॥२५॥
 ॥ कर्चूरभस्मात्कशंखचूर्णं सारोयवानां मनसः शिलाच ॥ तै
 ले पिपेक्षं हरितालमिश्रं निर्मूललोमानिकरोति सद्यः ॥२६॥
 अंकुलहबीजमज्जानां सूक्ष्मं चूर्णं विधीयते ॥ तिलतैलेन त
 चूर्णं सम्यक् कृत्वा च भावयेत् ॥२७॥ मर्दयित्वा घ्रातैलेन गृ
 ण्हीयात्तैलमुत्तमं ॥ नानाकर्माणि सिद्ध्यति तैलेनानेन योगिनां
 ॥२८॥ युग्मं ॥ अपक्वमपि चूतस्य फलं द्रवति वेगतः ॥ गुडशु
 ठीप्रलेपेन विधृतं बत्सरात्ययं ॥२९॥ निझल्लिरारितं राजीचू
 र्णं गुग्गुलुमर्दितं ॥ अपक्वमपि चूतस्य फलं सुखादुजायते ॥
 ॥३०॥ केतकीपत्रकुहैलादलं केसरचूर्णतः ॥ दिव्यगंधं भवेद्वा
 रिमोहितालवकंदकं ॥३१॥ चंदनैलादरोशीरंतगैर्वासिते
 जले ॥ पीते संजायते तेन गंधो वपुषि भोगिनां ॥३२॥ पालाशप
 त्रकोमिश्रजलचंदनशिगुभिः ॥ केतकीपत्रसंवादी गंधो भवति निश्चि

ते॥३३॥ शिशुजतारसभावितचूर्णःसर्षपशालिरिहारात्रावुषितः
॥चंपकगंधसमंशुचिगंधंकुरुतेस्नानविधौविनियुक्तः॥३४॥
तिपक्कपिस्थेनलिप्तपात्रेसुयामितं॥गतमृद्व्यांजलाधौतपात्र
रूपंभवेद्दधि॥३५॥शालिमंडेनसेलिप्तशुष्कसुश्वेतवाससा
॥छादितेवेषुपात्रेस्यादुग्धंसंयामितंदधि॥३६॥फलान्यने
कवृक्षाणामधुनामदनेनच॥लिप्तवृंतानितिष्ठंतिक्षतहीना
निवैचिरं॥३७॥ककुभस्यफलंपुष्पंलाक्षाश्रीवासगुगुलं॥
श्वेतापराजितामूलंविडंगदिनसर्षपाः॥३८॥धूपःसर्जरसो
पेतःप्रसरन्गेहमध्यतः॥सर्पाखुमलुणायूकासंप्रविश्यंति
धतः॥३९॥ अथक्षेत्ररक्षा ॥कुंभेविद्यांसमभ्यर्च्यमंत्रि
तातलविद्यया॥काकोलुकाश्वेतसिद्धार्थाक्षेत्रमध्येविनिःशि
पेत्॥१॥सलभासारसाकीरावराहामृगमूषकाः॥शशकाः
श्वततोयांतिबलविद्याप्रभावतः॥२॥युग्मं॥मंत्रः॥ॐ नमः
सुरेभ्योबलरजः२चिर२मिलि२स्वाहा॥ अथसीमारक्षा ॥
रेखायाःकुंडलंकुर्यान्नजिसार्थसमंततः॥मानूकोधनुषको
द्याजपन्मंत्रं सुशोबरं॥१॥मंत्रः॥नंद्रायण्युत्तसार्पस्वपहि
हातुंमोरीरक्षाकुरुजिमपुंछींदुल्लावइ॥उरहीइपुच्छिपरइ
हमुहिजाहरेजाह आढसंकालाकरिउरबंधउवाचत्राधि
णिकउसुअबंधउ॥कलिआषिणीदुहाइमहादेवकीपूजा
पाइतालहिजइआगिलिविषदेहि॥बोललाइतिशब्देनप्रो
चैरुक्तेनमंत्रिणा॥यावद्दूरंश्रुतःशब्दस्तावत्सिंहःपलायते
अथसिंहरक्षा
पिशुनातस्करात्सैंहादपमृत्योस्तथाशरात्॥रक्षां करोति यो
मंत्रोपठितःशंबरस्त्रिया॥१॥रज्वाकुर्वीतर्जन्यादिषष्टास्वपि
बुद्धिमान्॥अथवानिःसिपेदिक्षुकर्करानभिमंत्रितान्॥२॥
ॐ आइचूडूवाडीकूडीबोरुवाडीःकालूकाडूवाधस्वाहा॥
अथविद्युन्निवारणं

जैमिनिश्चस्मं तुश्च वैशं पायन एव च ॥ पुलस्त्यः पुलहो विष्णुः
षडेते वज्रवारणाः ॥ ११ ॥ मुनेः कल्याणमित्रस्य जैमिनेश्चापि
कीर्तनात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्ति लिरिव ता यद्गृहोदरे ॥ २॥ क
देव वृक्षसारस्तु विद्युत्पातनिवारणः ॥ विद्युत्पातस्य भीतिर्न
देवराजस्य कीर्तनात् ॥ ३ ॥ गमरक्षां षष्ठेद्यस्तुरात्रौ वायुदिवादिवा
॥ न तस्य दुष्टचित्तेभ्यो भयं तस्य न विद्यते ॥ ४ ॥ एते नानासंहि
ताभ्यः ॥ इति श्रीवृहच्छाङ्गधरविष्णोः कौतुकनिर्णयः परिच्छेदः

अथ केशकल्पः

षड्विंशद्वर्षदेशीयः पुमान् दुर्गाद्रसायनं ॥ पंचाशद्वर्षिको वापि
कृत्वा तन्वावसीदति ॥ १ ॥ रुदंती नाम विख्याता जरा व्याधिवि
नाशिनी ॥ चणपत्रोपमैः पत्रैर्युक्तो भो विदुर्वर्षिणी ॥ २ ॥ चतु
र्विधा तु सा ज्ञेयारक्तापीतासितासिता ॥ तामौषधीसमादाय
शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ ३ ॥ छाया शुष्कां च तां कृत्वा भक्षयेन्निघ्नते
द्वियः ॥ विरेकवमनं कृत्वा विडालपदमात्रया ॥ ४ ॥ भक्षये
न्मधुसर्पिभ्यां मासमेकं महौषधी ॥ जीर्णयां भोजनं कार्यं दुग्ध
भक्तं न रोजयी ॥ ५ ॥ दृढकायेति ते जस्वी सर्वरोगविवर्जितः ॥
बलीपलितनिर्मुक्तः परमायुस्ततो भवेत् ॥ ६ ॥ इति रुदंती कल्पः
हरीतक्यास्त्रयोभागाश्चिवाह दशभागिका ॥ षड्भागाश्च विष्
भीतस्य त्रिफलेति प्रकीर्तिता ॥ ७ ॥ खदिरस्यां भसा सप्त रात्रं भृं
गरसेन वा ॥ विडंगपयसा सप्त सप्त ब्रह्मरसेन वा ॥ ८ ॥ त्रिफ
लां भावयित्वेत्यं भक्षयेच्छर्करासमं ॥ बलीपलितनिर्मुक्तः स
र्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ ९ ॥ इति त्रिफला कल्पः ॥ समूलपत्रमुत्प्राप्य
भृंगराजं शुभे दिने ॥ शुक्लं चूर्णितं पुष्पे विडालपदमात्रया ॥
॥ १० ॥ कांजिकेन समायुक्तं भक्षयेत्पातरन्वहं ॥ षण्मासयोग
नो हंति पलितं बलिभिः सह ॥ दुग्धान्नभोजनासक्तश्चिरं जी
वी भवेन्नरः ॥ ११ ॥ इति भृंगराजकल्पः ॥ विडंगसमधा त्री
णां चूर्णं — नोयुतं ॥ नैलान्वितं नरोलीद्वज्रसानाभिभूय

ते॥१२॥ इति विडंगादि कल्पः॥ अभिमंत्र्य शुचिर्विधानात्
 ह्यां हस्तिकर्णजं॥ चूर्णं पोष्णातिसहिततः स्थाद्यथेष्टचेष्टोपि
 दीर्घायुः॥ मंत्रः॥ ॐ नमो विनायकाय स्वाहा॥ अमंतरक्षर
 सममसिद्धिं देहि रुद्रस्य वचने स्वाहा॥ इति हस्तिकर्णक
 ल्पः॥ भस्मात्तकं समादाय क्षीरेण सह षाचयेत्॥ तत्क्षीरं मधु
 मर्पिभ्यां पिवेन्मासत्रयावधि॥ बलीपलितनिर्मुक्तो जीवे हर्ष
 शतं सुखी॥ १३॥ इति भस्मात्तकल्पः॥ चूर्णीकृत्य पलानि फे
 नितरां गंधाश्मनो यत्नतस्तच्चूर्णं त्रिगुणेन मार्कवरसे ष्ठाया
 विशुद्धीकृतं॥ पश्चाच्चूर्णमथोत्थामधुष्टतं प्रत्येकमेष्टं पलं
 वृद्धो यौवनमेति मासयुगलं खादन्तरः प्रत्यहं॥ १४॥ इति गं
 धककल्पः॥ अश्वगंधापलं त्रिंशच्चूर्णयित्वा विचक्षणाः॥
 वृद्धदारुकचूर्णेन समभागं चकारयेत्॥ १५॥ स्थापयित्वा
 घटे दिव्ये सर्पिषा परिभाविते॥ कर्षमैकं समश्नीयात् चूर्णस
 पयसा सह॥ १६॥ न चान्नपरिहारोऽस्ति शुक्रवृद्धिः प्रजायते
 ॥ भवत्येव च तुर्मासा हलीपलितवर्जितः॥ १७॥ इत्यश्वगं
 धाकल्पः॥ पुनर्नवाजटा चूर्णपलार्धपयसा सह॥ मासैकं
 क्षीरभोजीयः स वृद्धस्तरुणायते॥ १८॥ इति पुनर्नवाकल्पः
 न संपत्तिक्रिया यस्य भेषजं न च विद्यते॥ सर्वरोगविनाशाय
 निशांते स पयः पिवेत्॥ १९॥ अंभसः प्रसूतीनघोरबावनुदि
 ने पिवेत्॥ वातपित्तकफान् हृत्वा जीवे हर्षशतं सुखी॥ २०॥ प्र
 सृतियुगलमात्रं प्रातरुत्थाय नित्यं पिवति रवलुनरो यो नासं
 ध्रेण वारि॥ स भवति मतिपूर्णश्चक्षुषा ताक्ष्यं तुल्यो बलि
 लितविहीनः सर्वरोगैर्विमुक्तः॥ २१॥ इति पानीयकल्पः॥

अथ धातुमारणं

नागेन रुक्मं शिलया च नागं तालेन बगं दूरदेन तीक्ष्णं॥ गंधा
 श्मना चैव निहंति शुल्बं तारं च माक्षी कवरेण हन्यात्॥ १॥ शु
 ष्णं हेमं श्लक्ष्णापत्रीकृतं वा वारं वारं सूतगंधानुलिप्तं॥ तीव्रे वहे

कांचनारेहनिन्याज्जालामुरव्याः संपुटैर्भस्मकुर्यात् ॥ २॥ इ
तिधातुमारणं ॥ अथभस्मसूतकः ॥ तारिकोसैधवंचैवपार
दंसमभागतः ॥ निंबकद्रवसंघृष्टान्नष्टपिष्टांस्तुकारयेत् ॥
॥ ३॥ तत्तस्तत्पिठरेमध्येधृत्वासुद्रांचदोपयेत् ॥ अधप्रज्वालये
द्वह्निपिठर्यास्तुशैःशैःआसामुपरिदद्याच्चपानीयस्यविचक्ष
णः ॥ ४॥ एवंमासद्वयंकुर्यात्तरुस्त्वाशोनदापयेत् ॥ बह्निंख
रतरंकुर्याद्याममेकंनिरंतरं ॥ गत्वोपरिरसस्तत्रप्रियतेस्फटि
कप्रभः ॥ भस्मसूतकएवंस्यात्ततःकार्येषुयोजयेत् ॥ ६॥ इति
भस्मसूतकः ॥ एतेरसशास्त्रेभ्यः ॥ इतिश्रीबृहच्छार्ङ्ग
धरविरचितायांपद्धत्यांकल्पस्थानपरिच्छेदः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथकेशरंजनानि

त्रिफलायास्तुषड्भागाजटादाडिमजाद्वयं ॥ भागत्रयंविशानां
स्यात्सर्वमेकत्रचूर्णयेत् ॥ १॥ भागवष्टिकमेडस्यकुर्यादेकंच
बुद्धिमान् ॥ भृंगराजरसेतत्रभागान्दद्याच्चविंशतिः ॥ २॥ सर्व
मेकत्रकुत्वातुलोहभांडेविनिक्षिपेत् ॥ तस्योपरिततोदद्या
ल्लोहस्यैवपिधानिका ॥ ३॥ भूमौचाश्वशकृन्मध्येमासमात्रं
निधापयेत् ॥ तस्यलेपेनतौमौलौचूर्णंदुग्धेनदापयेत् ॥ ४॥
रात्रावेरंडपत्रैश्चवेष्टयित्वास्वपेत्ततः ॥ प्रातःस्नानंततःकुर्या
त्केशाःस्युर्ध्वमरोपमाः ॥ ५॥ एवंलेपत्रयंकुर्यात्सप्तमेसप्तमे
हनि ॥ ततो जन्मावधिकचाः कृष्णास्युर्ध्वमरप्रभाः ॥ ६॥ तिला
न्यितमहाकालबीजतैलस्यनश्यतः ॥ दुग्धाहारस्यपुंसस्तु
पलितंनश्यतिध्रुवं ॥ ७॥ विभीतनिंबकुंभारीशिवाशेलुश्चका
किनी ॥ एकैकतैललेपेनपलितंनश्यतिध्रुवं ॥ ८॥ श्यामातग
रकर्चूरनिशागंधकलेपतः ॥ वेगतःपांडुराःकेशाःकृष्णास्युर्गु
डधूपिताः ॥ ९॥ काकिन्याःपत्रमूलंसहचरसहितंकेतकीनां
चकंदंछायाशुक्लं सभृंगंविफलजलयुतंतैलमध्येनिधाया
लौहेपात्रेप्रनीतंधरणितलगतंमासमात्रस्थितंतत्केशाःका

शप्रकाशाह्यलिकुलसदृशाः संभवंत्यस्यलेपात् ॥१०॥ ना
गपत्राणिचणकक्षारलिसानिवेषयेत् ॥ वस्त्रेणभाजनैलौहे
स्थापयेन्मुद्रिते सुधीः ॥११॥ करीषमध्येनिहितं तत्सर्वपंच
मासकं ॥ द्रवीभूतं ततः सर्वमुद्धरेत्तेनलेपयेत् ॥१२॥ शिरः
र्चंचवक्रोतस्तंदुलानिविनिःक्षिपेत् ॥ यदाकृष्णानितानिस्तु
स्तदास्नानंविधीयते ॥१३॥ केशाः कालालिंसकाशाजायंते
शबत्सरं ॥ घृष्टं चराजतंचूर्णं ताम्रनागंचचूर्णितं ॥१४॥ त्रिफ
लानागबल्लीचकासीसंगंधकस्तथा ॥ भृंगराजरसोनीलीलो
धंपलमितंपृथक् ॥१५॥ एतच्चतुर्गुणंतैलंतैलाच्चापिचतुर्ग
णं ॥ कांजिकंप्रक्षिपेत्स्थीमान् ततस्तैलंविपाचयेत् ॥१६॥ सि
त्वाशिरसिततैलंपत्रैरेरंडसंभवेः ॥ वेष्टयित्वास्वपेद्वात्रौ प्रा
तःस्नानंविधीयते ॥१७॥ भवेयुः श्यामलाः केशाः पक्षं यावच्च
नान्यथा ॥ यंत्राकृष्टकलंजानांतैलंस्थाप्यं सुरक्षितं ॥१८॥
उन्मूल्यसितकेशानुमूलेमूलेविनिक्षिपेत् ॥ ततः केशाः प्रजा
यंते कृष्णाः कौतुककारिणः ॥२०॥ युक्त्यापूर्वोक्त्यापुंज्याने
षशृंगीपयः सुधीः ॥२१॥ एतेनानासंहिताभ्यः ॥ इति श्री बृह
च्छार्ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां केशरंजनपरिच्छेदः ॥२२॥

अथ शृंगारनिर्देशः ॥

शृंगारवीरकरुणाद्रुतहास्यभयानकाः ॥ बीभत्सरौद्रशंताः
श्र्वनवधाकीर्तितारसाः ॥१॥ यतोयंसर्वजंतूनांप्रियः शृंगार
कोरसः ॥ अतोरसानांसर्वेषां मया पूर्वमिहोच्यते ॥२॥ चतुर्वि
धः सचाप्युक्तः सामान्योविप्रलभकः ॥ संयोगमिश्रकः श्रेव
रसिकानांसुखाप्तये ॥३॥ अथ सामान्यशृंगारे मनसिजप्रशंसा
॥ अनंगेनाबलासंगाज्जितायेन जगन्नयी ॥ सचित्रचरितः का
मः सर्वकामप्रदोस्तुवः ॥४॥ हेमंद्रस्य ॥ कुलगुरुरवल्लभस्य ॥ अपि
कुसुमपृषत्तैर्देवदेवस्य जेता जयतिसुरतलीलानादिकास्त

त्रधारः॥५॥ कस्यापि॥ शंभुस्वयेभुद्धरयोहरिणेक्षणानां ये
नाःक्रियेतसततंगृहकर्मदासाः॥ वाचाभगोचरचरित्रविचि
त्रितायतस्मै नमो भगवतेकुसुमाः॥ युधाय॥६॥ नूनमाज्ञा
करस्तस्याःसुभुवोमकरध्वजः॥ यतस्तन्नेत्रसंचारसूचिते
षुप्रवर्तते॥७॥ नगम्पोमंत्राणांनचभवतिभैषज्यविषयो नचाः
पिप्रध्वंसं ब्रजतिविविधैःशांतिकशतैः॥ अमा॥ बेशादंगेकिम
पिविदधद्भ्यमसमंस्मराःपस्मारोःयंभ्रमयतिदृशंघूर्णय
तिच॥८॥ अद्यापिनूनंहरकोपवन्तिस्त्वयिज्वलत्यौर्वद्वाः
बुराशौ॥ त्वमन्यथामन्यमहिधानांभस्माःवशेषःकथमेवमु
ष्णः॥९॥ तवकुसुमशरत्वंशीतरश्मित्वमिदोर्द्वयमिदमयथा
र्थंदृश्यतेमहिधेषु॥ विसृजतिहिमगर्भैरग्निमिंदुर्मयूरैस्त्वम
पिकुसुमबाणान्बज्रसारीकरोषि॥१०॥ स्तोकाःस्त्रसाधनव
ताभवतामनोजस्वरंजगज्जितमनंगतयाःपिसर्वं॥ स्याच्चेद्भ
वान्बहुशरःप्रतिलब्धगात्रःकुर्यास्ततोयदपिकर्मकियन्न
जाने॥११॥ एकंवल्लहिधाकर्तुंबहवःसंतिधन्विनः॥ धन्वी
समारसवैकोद्वयोरैक्यं करोतियः॥१२॥ नकठोरंनवातीक्ष्ण
मायुधंपुष्पधन्विनः॥ तथाःपिजितमेवाःसीदमुनाभुवनत्र
यं॥१३॥ त्वदयतृणकुटीरेदीप्यमानेस्मराभ्नावुचितमनुचि
तंवावेत्तिनोपंडितोःपि॥ किमुकुबलयनेत्राःसंतिनोनाकना
र्यस्त्रिदशपतिरहल्यांतापसीयःसिषेवे॥१४॥ शिवशिवहिशि
वेनपुष्पधन्वाप्रलयनटेनकिमित्यकारिभस्म॥ सहिषुनरुदि
तश्चुत्तायलोकेसतुमणिमंत्रमहौषधैरसाध्यः॥१५॥ इतिम०

अथकामातुरः

असुलभासकलेंदुमुखीचसाकिमपिचेदमनंगविचेष्टितं
॥ अभिमुखीधिववोचितसिद्धिषुब्रजतिनिर्वृतिमेकपदेमनः
॥१॥ अपराधीनूनमहंप्रसीदरंभोरुविरमसंरंभात्॥ सेव्योज
नश्चकुपितःकथंनुदासोनिरपराधः॥२॥ कदाकोताःगारेप

रिमलमिलत्पुष्पशयनेशयानः श्यामायाः कुचयुगमहवस
सिवहनाभेस्त्रिभुवेचपलनयनेचंद्रवदनेप्रसीदेत्पाकोश
न्निमिषमिवनेष्यामिदिवसान्॥३॥ इतिकामातुरः॥ ४॥

अथविरहिजनोक्तिः

चंद्रश्चंद्रकरायतेमृदुगतिवर्ततेऽपिबज्जायते माल्यंसूचिकु
लायतेमलयजाः॥लेपःस्फुल्लिगायते॥ रात्रिःकल्पशतायते
विधिवशात्प्राणोऽपिभारायते हाहंतप्रमदावियोगसमयःसं
हारकालायते॥१॥ तारापतेकुसुदिनीमनुकूलकोतांपादेन
पीडयसिकंपयसिह्रिजातीन्॥विद्वेषमाचरसिकिंचवियोगि
लोकेनक्तंचरस्यभवतःकरुणाकुतःस्यात्॥२॥ भोरोहिणित
मसिरात्रिचरस्यभार्यासनंनिवारयपतिसखिदुर्निवारं॥जालां
तरेणममसद्भनिसन्निविष्टःश्रोणीतदंस्पृशतिकिंकुलधर्म
षः॥३॥ जतानेयंवेणीकृतकचकलापोनगरलंगलेकस्तूरीयं
शिरसिशिरेस्वानकुसुमं॥ इयंभूतिर्नोऽगोप्रियविरहजन्माधव
लिमापुरारातिभ्रांत्याकुसुमशरकिंमां व्यथयसि॥४॥ रेरेनिदं
यदुर्निवारमदनप्रोत्कुलपंकेरुहंबाणंसेवणुसेवणुत्यजधनुःकिंपो
रुषंमांप्रति॥ कंतासंगवियोगदुःखदहनज्वालावलीढं वपुः
शूराणामृतमारणेनहिपुराधर्मःप्रयुक्तोबुधैः॥५॥ आस्वाद्यनि
विशेषंविरहिवधूनांमृदूनिमोसानि॥ करकामिषेणमन्येनिष्ठी
वतिनीरदोऽस्थीनि॥६॥ परिप्लानंपीनस्तनजघनसंगादुभय
तस्तनोर्मध्यस्यां तःपरिमिलनमप्राप्यहरितं॥ इदं व्यस्तन्या
संप्रशिथिलभुजाःक्षेपचलनैःकृशांग्याःसंतापंवदतिनलिनी
पत्रशयनं॥७॥ आस्तातुंसकृदीक्षितैःपिकुसुमेहस्ताःग्रमालो
हितंलासारंजनवार्तयाःपिसहसारक्तंतलंपादयोः॥ अंगाना
मनुरेपनस्मरणमप्यत्यंतखेदाःवहंहंताधीरदशःकिमन्य
दलकाः॥मोहोऽपिभारायते॥८॥ अयंरेवाकुंजःकुसुमशरसेवा
समुचितःसमीरोऽयंवेलानवविदलदेलापरिमलः॥ इयंप्राव

दूधन्या न वज्रलहविन्यासचतुरापराधीनं चेतः सरिविक्रमि
 कर्तुं मृगयते ॥९॥ अंगाः संगिमृणालकांडमयते मृंगाः व
 लीनारुचं नासा मौक्तिकमिंद्रनीलसरणिं शशाः निलाङ्गा हते
 ॥ क्षिप्तासाहिमवालुकपिकुचयोर्धत्तेक्षणो दीपतां नसायः पति
 ताः बुवत्करतले धाराः बुसंलीयते ॥१०॥ यत्त्वन्नेत्रसमानकां
 तिसलिले मग्ने तदिंदीवस्मै धैरं तरितः प्रिये तव मुरवच्छायाः
 नु कारीशशी ॥ येऽपित्वङ्गमनाऽनुसारिगतयस्ते राजहंसा ग
 तास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन नक्षम्यते ॥११॥ बकु
 लमालिकयाऽपिमयानसा तनुरभूषितदंतरभीरुणा ॥ तद
 धुनाविधिना कथमावयोगिरिदरीनगरीशतमंतरं ॥१२॥ य
 स्थकांताः स्तिदूरस्थानवापीनपयोधरा ॥ तस्य तापस्यशां
 त्यर्थं न वापीनपयोधराः ॥१३॥ प्रस्थानं वलयेः कृतं प्रियस
 खैरस्त्रैरजस्त्रंगतंधृत्यानक्षणमासितं व्यबसितंचित्तैर्न गेतुं
 पुरः ॥ यातुं निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थिता गंतव्ये
 सति जीवितप्रियसुहृत्सार्थः किमु त्सृज्यते ॥१४॥ स्वयमप्रा
 सदुःखो यः सदुनोति न विस्मयः ॥ त्वं स्मरप्रासदाहोऽपि दह
 सीति किमु च्यते ॥१५॥ हारीनां रोपितः कंठे मया विश्लेषभीरु
 णा ॥ इदानीमंतरे जाताः पर्वताः सरितोद्गमाः ॥१६॥ विरमत
 विरमत सरव्योनलिनीदलतालुर्धृतपवनेन ॥ त्वदयगतोयंब
 न्निर्मुदितिकदाचिज्ज्वलत्येव ॥१७॥ विभेमिसखिसंबीक्ष्य
 भ्रमरीभूतकीटकं ॥ यत्स्थानादागते पुंस्त्वेतेन साधैरतिः कथं
 ॥१८॥ याः पश्यंति प्रियं स्वप्रेधन्यास्ताः सखियोषितः ॥ आस्था
 कं तु गते कांते गतानिद्राऽपि वैरिणी ॥१९॥ यदि प्रिया वियोगे
 पिरुद्यते दीनदीनकं ॥ तदिदं दग्धमरणमुपयोगं कया स्यति ॥२०॥
 दिव्यचक्षुरहं जातः सरागेणाऽपि चक्षुषा ॥ इह स्थो येन पश्या
 मिदेशांतरगतां प्रियां ॥२१॥ नूनमयं मे पापः कांता विरहोरसा
 यनीभूतः ॥ वर्षसहस्राभ्यधिकान्ययामिकथमन्यथा दिवसा ॥२२॥

केशैः केसरमालिकाप्रपिचिरं याविभ्रतीरिवद्यते - यागात्रेषु
 घनं विलेपनमपिन्यस्तं न सोढुं क्षमा ॥ दीपस्याऽपिशिखान
 वास्व भवने शक्नोति या वीक्षितुं तापं साविरहाऽनलस्य महतः
 सोढुं कथं शक्यति ॥ २३ ॥ अपसरति न च ह्युषोमृगाक्षी रजनिरि
 यंच न याति नैति निद्रा ॥ ग्रहरति मदनोऽपि दुःखितानां बत ब
 दुशोऽभिमुखी भवंत्यपायाः ॥ २४ ॥ त्वदिविरुसितो हारो नाप्यं
 भुजंगमनायकः कुवलयदलश्रेणी कंठेन सागरलघुतिः ॥ म
 लयजरजोनेदं भस्मप्रियारहिते मयि ग्रहरनहरभ्रंत्वाऽनंगकु
 धाकिमुधावसि ॥ २५ ॥ गणौ माकुरु चूतसायकममुं माचाप
 मारोपय क्रीडानिर्जितविश्वमूर्ध्नि तजनाऽऽघातेन किंपौरुषं ॥
 तस्या एव मृगीदृशो मनसि जपे स्वत्कटाक्षाऽनलश्रेणी जर्जरि
 तं मनागपि मनोनाऽद्याऽपि संधुक्षते ॥ २६ ॥ पादां गुह्येन भूमिं कि
 मलयरुचिनासाऽपदेशं लिरवंती भूयो भूयः क्षिपंती मयि सित
 शबले लोचने लोलतारे ॥ वक्त्रं ह्रीनममीशत्स्फुरदधरमुदं वा
 क्यगर्भं दधानाय न्मानोवाच किंचित्किञ्चित्तु तमपि पुरतो मानसं
 तदुनोति ॥ २७ ॥ व्रीडायोगान्न तमुरवतया सन्निधाने गुरुणां
 बद्धौ त्वेपस्तनकलशयोर्मन्युमंतर्निगृह्य ॥ तिष्ठेत्सुक्तं किमिव
 नतया यातमुत्सृज्य बाष्पं मध्यासन्नश्च कितहरिणी हारिने
 त्रिभागः ॥ २८ ॥ निद्राऽर्धमीलितदृशोर्मदमंशराणि नाप्य
 र्थवंति न च नामनिरर्थकानि ॥ अद्यापि मे मृगदृशो मधुराणि
 तस्यान्यस्ताक्षराणि त्वदये किमपि ध्वनंति ॥ २९ ॥ मुखं तस्याः
 स्मितस्मेरं किंचिदंचलसंवृतं ॥ मदाऽलोकनसोलाक्षं स्मृत्वा
 मन्ये सुधां सुधा ॥ ३० ॥ इदमशिशिरैरंतस्तापाद्विवर्णमणी रू
 तं निशि भुज न्यस्ताऽपांगप्रवार्तिभिरश्रुभिः ॥ अनतिलुलितज्वा
 लाताऽकं मुहूर्तमणिबंधनात् कनकवलयं स्वस्तं खलं पुनः प्रतिसार्यते
 ॥ ३१ ॥ तपति तनुगात्रिमदनस्त्वामनिशं मोपुनर्दहत्येव ॥ गुरु
 पयति यथाशशांकं न तथा हि कुमुदतीदिव सः ॥ ३२ ॥ त्वंदूरम

पिगच्छंती हृदयं न जहासि मे ॥ दिनाः वसाने छाये वपु रो मूलं
 वनस्पतेः ॥ ३३ ॥ सरिवपतिविरहदुताशः किमिति प्रशमं न या
 तिनयनो दैः ॥ शृणु कारणं नितं बिनिमुंचसि नयनो दकंतु स ॥
 स्नेहं ॥ ३४ ॥ काचिद्विलोलनयनारमणे स्वकीये दूरंगते सति म
 नो भव बाणरिविन्ना ॥ त्यक्तुं शरीरमचिरात्पलयाद्विबाधुं सौर ॥
 भ्यशालिनमहोपि बतिस्मचित्रं ॥ ३५ ॥ उपनिषदः परिपीता
 गीताः पिच हंत मतिपथं नीता ॥ तदपि न हाविधुवदनामानस
 सद्ना हृदि र्याति ॥ ३६ ॥ गुरुमध्ये हरिणा ही मारुतिक शकलै
 निहतु काममाम् ॥ रदयं नितरसनाग्रंतरलितनयनं निवारयां
 चक्रे ॥ ३७ ॥ अंगानि मेकांतवियोगवन्धिः संरक्षतु प्रियतमो ह
 दिवर्ततेः सौ ॥ इत्याशयाशशिमुखी गलदश्रुवारि धाराभि
 रुष्णमभिषिंचति हृत्प्रदेशं ॥ ३८ ॥ वसंतकुसुमाकरंतदनुपू
 र्णचद्रोदयं निदानमविचारयन्दिशतु हंतमारोभिषक् ॥ त्व
 दीयविरहज्वरो मयि विजृंभते संप्रतंतवाः धररसायनंतरु
 णि देहि दिव्यौषधं ॥ ३९ ॥ वियोगवन्धिकुंडैः स्मिन् हृदये ते
 वियोगिनि ॥ प्रियसंगसुखायै वमुक्ताहारस्तपस्यति ॥ ४० ॥ अ
 हमिह स्थितवत्यपितावकीत्वमपितत्र वसन्नपि मामकः ॥
 नतनुसंगम एव ससंगमो हृदयसंगम एव सुसंगमः ॥ ४१ ॥
 इह नगरे प्रतिरक्ष्यं भुजंगसं बाधरुत्थसंचारे ॥ शृणु सरिवसाध
 नमेकं नकुलप्रतिपालनं श्रेयः ॥ ४२ ॥ स्वच्छं सज्जनचित्तवल्ल
 पुतरं दीनाः तिवच्छीतलं पुत्राः ॥ लिंगनवतथैव मधुरं बाल
 स्थसंजल्पवत् ॥ एलोशीरलवंगचंदनलसत्कर्पूरकस्तूरि
 कापाटलपुत्पलकेतकी सुरभितं पानीयमानीयतां ॥ ४३ ॥ व
 क्रोभोजे सरस्वत्यभिवसति सदा शोण एवाधरस्ते पाणिः का
 कुस्थवीर्यस्मृति करणपटुर्दक्षिणस्ते ससुद्रः ॥ बाहिन्यः पा
 श्वमेताः कथमपि भवतो नैव मुंचत्यभीक्षां स्वच्छं तर्मान
 सेः स्मिन् कथय नरपते तं बुधानां भिक्षावः ॥ ४४ ॥ प्राणेशवि

क्षमिरियंमदीया तन्नेवनेयादिवसाः कियंतः ॥ संप्रत्यये
 ग्यास्थितिरेषदेशः कराहिमांशोरपितापयंति ॥४५॥ करा
 मांशोरपितापयंतीत्येतत्प्रियेचेतसिनैवशंक्यं ॥ वियोगतप्तं
 त्वदयंमदीयंतत्रस्थितांत्वांसमुपैतितापं ॥४६॥ कांतां हृष्ट
 रणयुगलक्षालनायप्रवृत्तामस्मिन्ग्राष्ट्रेप्रियमिति वचःपा
 ठीतिप्रयत्नात् ॥ देवस्यत्वेतिचपुनरसौबीदिकायाः प्रदानेज
 मातातेजडमतिरयंछांदसः किं करोमि ॥४७॥ कप्रस्थिताः
 करभोरुघनेनिशीथेप्राणाः धिपोवसति यत्रनिजः प्रियोमे ॥
 काकिनीवदकथंनबिभेषिवालेनन्वस्तिपुंखितशरोमदन
 हायः ॥४८॥ निःशेषच्युतचंदनंस्तनतदंनिर्मृष्टरागोः धरोनेत्रे
 दूरमनंजनेपुलकितातन्वीतवेयंतनुः ॥ मिथ्यावादिनिहति
 बोधवजनस्याः ज्ञातपीडाः ॥ गमावापीस्त्रानुमितोगताः सि
 नपुनस्तस्याः धमस्याः तिकं ॥४९॥ कथमपिसखिक्रीडाको
 पाद्भजेतिमयोदितेकठिनहृदयस्त्यक्ताशय्यांवल्लाङ्गतएव
 सः ॥ इतिसरभसध्वस्तप्रेष्णिव्यपेतघृणेस्पृहांपुनरपिहृत
 व्रीडंचेतःकरोतिकरोमिकिं ॥५०॥ पुराभूदस्माकंप्रथमम
 विभिन्नातनुरियंततोनुत्वंप्रेयानहमपिहताशाप्रियतमा ॥
 इदानींनाशस्त्वंवयमपिकलत्रंकिमपरंमयाः ॥ संप्राणानां
 लिशकठिनानांफलमिदं ॥५१॥ स्मर्तव्याः हंतव्याकांतन
 स्मरिष्याम्यहंतवः ॥ स्मरणंचेतसोधर्मस्तच्चेतोभवताहृतं ॥
 ५२॥ स्मर्तव्यावयमिंदुसंदरमुखिप्रस्तावतोऽपिप्रियाः सत्यं
 नाथयदिप्रदास्यतिविधिर्जातिस्मरत्वंमम ॥ एकस्मिन्नपि
 न्यनिप्रियतमेजातिस्मरत्वंकथं प्राणाः पांथसमंत्वयैवचलि
 ताः काः द्याः पिजमैकता ॥५३॥ गच्छगच्छसिचेत्कांतपं
 थानः संतुतेशिवाः ॥ ममाः पिजन्मतन्नेवभूयाद्यत्रगतोभव
 न् ॥५४॥ सहिष्येविरहंनाथदेहदृश्यांजनैमम ॥ यदक्तने
 त्रांकंदर्पः प्रहर्तुमांनशस्यति ॥५५॥ अनलस्तंभनविद्यांसुभ

गभवान्नि यतमेव जानाति॥ मन्त्रश्च शराग्नि तप्ते त्दृष्टि मे क
 श्च मन्त्रश्चावससि॥ ५६॥ मुग्धाकांतस्य यात्रोक्तिश्च वणादेव
 मूर्छिता॥ बुद्ध्यावक्ति प्रियं दृष्ट्वा किंचिरेणाः॥ गतो भवान्॥ ५७
 ॥ आस्तांता बद्धचनरचनाभाजनत्वे विदूरे दूरे चास्तां तव त
 नुपरीरंभ संभावनापि॥ भूयो भूयः प्रणतिभिरहं किंतु याचे विधे
 यास्मारंस्मारं स्वजन गणने कापि रेखा ममापि॥ ५८॥ मा कं
 दाक्षिण्यमा मरंदनिकरं मूको भवत्वं शुक्रस्फारं कोकिलको म
 लंकलरवं भ्रातः क्षणं संहार॥ सौगंध्यं वह गंधवाहन मना
 क्सर्वैः स्पर्शं स्पर्श तां जानीध्वं रघुनायकस्य यदयं कालः क
 रालो म हान्॥ ५९॥ वनी मुनिनां तदिनीतरुणां दरी गिरीणां च
 गवेषितै च॥ अतः परं लक्ष्मण पद्म लक्ष्मीं प्राणावहिर्भूय ग वे
 षयेत्तु॥ ६०॥ पुनरपि मिलनं यदा कदाचित् प्रियतमया रूपया
 भवेद्द्विधा तुः॥ हरि रिव करवै त्दृष्टि प्रतिष्ठां दूहर मणीं तनवै त
 नोरभिन्नां॥ ६१॥ बारं बारंति रयति दृशो रुद्र मं वाप्य पूरस्तत्सं
 कल्पो यद्वि तज डिमस्तं भमभ्येति गात्रं॥ सद्यः स्वि द्यन्त्यम वि
 रतो त्कं पल्लो लांगुलीकः पाणिर्लेखा विधिषु नितरां वर्तते किं क
 रोमि॥ ६२॥ श्वासा सवमृगी दशो न गणिताः केना म झंझानिला
 स्तीर्णा बाष्प परं परै व सरितां वृंदे शुक्रः संभ्रमः॥ सोढा कातर द
 क्षिरे व कियती ब्रज्राभिघात व्यया प्रेमै वाथ मुपेक्षितो यदि तदा
 शोणेषु को नु ग्रहः॥ ६३॥ सावाला वयमप्रगल्भ वचसः सा
 स्त्री वयं कातराः सा पीनोन्नति मत्पयो धर सुगंधने सखे दा वं
 ॥ सा क्रांता जघनस्थले न गुरुणा गंतुं न शक्ता वयं दोषै रन्य
 जनाश्च यै रपद बोजा ता स्म इत्युत॥ ६४॥ प्रेमाद्रीः प्रणयस्मृ
 शः परिचया दुःखादरा गोद या स्ता स्ता मुग्ध दशो निसर्ग मधुरा श्रे
 ष्ठा भवे युर्मपि॥ यास्तं तः करणस्य बाह्य करण व्यापार रोधी स
 णादाशं सा परिकल्पिता स्वपि भवत्या नंद सां द्वे लयः॥ ६५॥ स्नि
 ग्धमाल प सु रू स मेव वा त्वत्कथं व सखि मे रसायनं॥ शीतलं स

लिलमुष्णमेववापावकंहिशमयेदसंशयः॥६६॥ धन्यस्तन्वि
सस्रषां डिमवरश्चुंबत्कपोलस्थलंधन्यंतन्वितदैवकाश्यमि
हयस्यत्येकमालिंगति॥ धन्योयं विरहानलस्तव मनोयस्या
नुवृत्तेः पदं दूरे हंततया तु यात कितया मादृक् जनः सीदति॥६७॥
चलापांगोदृष्टिं स्पृशसि बहुशोबेपशुमतीं रहस्यारव्यायी व
स्वनसिमृदुकर्णांतिकचरः॥ करौ व्याधुन्यंत्याः पिबसिरति स
र्वस्वमधरं वयंतत्त्वान्वेषान्मधकरहतास्त्वं खलु कृती॥६८॥
यदिहोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले वा समकरोत्तमः सोमस्थे मातव
तरुणि धमिल्लुमभजत्॥ अनुप्राप्ता हारा वलिमपि च तारा व
लिरुचिः शरण्यायाः कस्ते मम शरणदाने परिभक्ः॥६९॥ कता
क्षेणापीषत्क्षणमपि निरीक्षेत् यदि सा तदानंदः सांद्रः स्फुरति
निहताशेषविषयः॥ सरोमांचोदंचत्कुचकलशनिर्गन्धवस
नः परीरेभारंभः कइव भवितांभोरुहदृशः॥७०॥ भवत्याविश्लेषे
गुरुदृश्ययखेदेन तनुतांतनुर्नित्यं धत्ते सदृशमिति मत्ते भगम
ने॥ इदं तावच्चित्रकमलमुखि सवैरवयवैः सुरूपात्वं लोके नि
यतमसुरूपा भवसिनः॥७१॥ पुरस्ताद्गच्छेतीसहसहचरी
भिः प्रियतमाममालापंश्रुत्वा सच कितपरावृत्तवदना॥ किम
ग्रेव्यासेगादहमहहयामीति विनयप्रणालीमालीनां यदक
ततदंतर्ब्यथयति॥७२॥ स्रमध्ये वाक् भंगेर्वचनविधि मंगीकु
रुनवास्मि तज्यो ह्ला कोतंकुरुवदनमेतन्मयिनवा॥ त्रिलोकी
मूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिकतया मया दृष्टासि त्वंतदिह
सफलं मेऽजनिजनुः॥७३॥ त्वदीयमुखपंकजं यदि विंधोरलं
वार्तयातवाधरसुधायदा भवति किंसुधानोमुधा॥ त्वदंगपतिं
भणं भणकृतं सुधागहनैस्त्वदीयदृगनुग्रहस्तदपि धिगधि
गैर्द्वपदं॥७४॥ दृगंतव्यापारप्रलुनिगडेन स्फुरदुरस्तटी
काशगारेतवसमुचितं बंधनमिदं॥ अरे चेत्तस्य त्वा यदि ह
नमाजन्मसुहृदं क्षणप्राप्तामेतामधरमधुलोभेन भजसे॥७५॥

स्वबलदंशुकमव्यवस्थतारंस्मितकांतिस्त्रिपिनाधरप्रवालं॥
 असमाल्यनकारमात्यशोभंहरिणंकंहरिणीदृशस्मरामः
 ॥७६॥ यदि प्राणावप्रणयपरिणाहः कथमयं विभिन्नातेभ्य
 श्चेत्कथमिथमभेदव्यवसितिः॥ नभिन्नानाभिन्ना यदिभवसि
 किं नाम तदसित्वमेकासित्वं मे कुबलयदलश्रेणिनयने॥७६॥
 ॥त्वामालिङ्गयप्रणयकुपितां धातुरागैः शिलायामात्मानं ते च
 रणपतितं यावदिच्छामि कर्तुं॥ अत्रैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृ
 ष्टिरालुप्यते मे कूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नो कृतां तः७७
 समुत्कीर्णेतन्म्यानि शितनयनां तेन मृदि ते स्तनद्वंद्वस्पर्दैस्मि
 तलवसुधाभिः पुतिमति॥ मदंतः केदारे मदनकृषिकारेण ज
 निताचिरादाशा बल्ली किमिति न फलं हंत लभते॥७८॥ विप
 त्तिं धुं बंधुं विगलितजलं नेत्रयुगलं सशोकं भूलोकं भुवनवल
 यं वेद निलयं॥ अनंगं नीरंगं विघटितवनं कोशभवनं विधा
 तुं किं धातस्तव हृदि न रुज्जा प्रभवति॥७९॥ धन्यः स कोपि स
 मयः समतीत एव यस्मिन् विलोलनयनां च लमायता ह्रीः॥
 अंतः प्रमोदं परिफुल्लकपोलपालिमंदस्मितं नमितमौलिज
 गादकिंचित्॥८०॥ यदेकः कासारं रचयति तथा कूपमथ वा
 तदा कांक्ष्यां देवो वितरति तरां श्रीपतिरपि॥ मया तु त्वदेतोः
 कमलसुरिवसां द्राशुसलिलैः कृताः पारावारास्तदपि गण
 पातेन तद्दये॥८१॥ संगमविरहवितर्कं वरमिह विरहो न
 संगमस्तस्याः॥ संगे सैव तथैकात्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे
 ॥८२॥ हारो नारो पितः कंठे मया विम्लेषभीरुणा॥ इदानीं
 तरे जाता गिरयः सरितो द्रुमाः॥८३॥ दिव्यचक्षुरहं जातः स
 रागेणापि चक्षुषा॥ इह स्थीये न पश्यामि देशांतरगतं प्रियां
 ॥८४॥ हत्वा लोचनविशिखैर्गत्वा कतिपयपदानि च मृगाक्षी
 ॥जीवति न वा युवा किं शिवशिवभूयो विलोकयति॥८५॥ कि
 मकारि मंदमतिनारतिपतिना कामतंत्रनिपुणेन॥ स्पृतासि

हरिणनयनेहंतत्हृदिस्वेहतं तु नानतनौ ॥८६॥ समानकुल ॥
 शीलयोः सुवयसोः परायत्तयोः परस्परविलोकनाकुलितचेतः ॥
 सोः प्रेयसोः ॥ तनुत्वमनुविंदतोर्बहुविधिव्यथाविंदतोरशक्य
 विनिवेदनाविरहवेदनावर्धते ॥८७॥ त्वयिकुसुमशरत्वंशी
 तरश्चित्त्वमिंदौ द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते महिषेषु ॥ विसृजति
 हिमगर्भैरग्निमिंदुर्मयूरैस्त्वमपिकुसुमबाणानूवज्रसारीक
 रोषि ॥८८॥ असारं ससारं परिसुवितरत्नं त्रिभुवनं निरालोके
 लोकं मरणशरणं बांधवजनं ॥ अदुर्पकंदर्पजननयननिर्माण
 मफलं जगज्जीर्णारण्यं कथमसिविधातुं व्यवसितः ॥८९॥ त
 वविरहे विधुबदनामदनाधिककानसीदंति ॥ सीदसि विरहे य
 स्याः साधुतपस्याफलं तस्याः ॥९०॥ अकस्मादागारेरहसिमि
 लितापि प्रियतमा समाश्लिष्टानां तु कपिशुनभीतेन मनसा ॥
 अघैषामामहं निपुणमथ सावज्ञमथवानजाने किं मेने प्रतिप
 दमतस्तम्यति मनः ॥९१॥ तद्भुक्तं यद्रमण्यारसवदितिसमा
 स्वाद्यते यत्सजग्धौ सार्वीटीयां सलीलं तद्दयदयितया दंतद
 ष्टावशिष्टा ॥ सश्रीगंधानुलेपो युवतिददृकुचालिंगनासादि
 तोयः सानिद्राचारतांते सुखयतिसुसुखीवाहुयंत्रांतगले ॥
 ॥९२॥ अद्यापि सुंदरितवाननचंद्रबिंबवंदी कृतांबुजयुगं
 परिचुंब्य चेतः ॥ त्वत्संगमोद्भवसुखं तनुते तथापि वैरं करोति
 करुणाविकलो विवेकः ॥९३॥ धन्या सा गृहदेहलीस्पृशति
 यात्वत्पादपद्मप्रभां जाता सा सरसीरसाद्विश्रुतिसायस्यां
 विहारेच्छया ॥ वंद्यः कोपि स एव यः खलु तयानेत्रेण संभाव्य
 तेधिग्धिग्वेधसमेषु मां यद—नयन् नैककथंचित्कथं ॥९४॥
 कृष्णातेकचसंहतिरंबुजनयनेतवाधरः शोणः ॥ त्वं स्मरतरं
 गिणीकथमभितस्तापीनते वियोगः स्यात् ॥९५॥ इति विरहिजुनोक्तिः ॥

अथानभिज्ञः

उक्तं वक्तारं वचस्तनतदाभोगो मया दर्शितो दोर्मूलस्य च चाल

नाविरचितामुक्ताः कटाक्षच्छटाः॥ एतेनापिन चेदपाह्ननम
 नास्तत्किं न विज्ञो भवान् किं वा कामकला सुनास्मि कुशलाजी
 वीनवामन्यथः॥१॥ श्रुत्वा कृतस्त्वस्यांसततमितरस्यांप्रणा
 यवान् प्रियस्ते माशेषानभजति विशेषात्परिभवे॥ परंतु प्रेयां
 संसमुपहसति प्राकृतजनोप्यतो हेतोश्चेतोदलति दलदिदी
 वरदृशः॥२॥ शून्ये सन्नियोजिता बहुविधानं गीवनं निजैर्न
 पुष्य व्याजमुपेत्य निर्गतमसः स्फारी कृतादृष्टयः॥ तांबूला
 हरणच्छलेन विहितौ व्यक्तौ च वक्षोरुहावेतेनापिन चेति
 दूतिक्रियतायत्नेन संज्ञास्यति॥३॥ इति अनभिज्ञः॥ ७॥

अथ उपालेभः

तथा भूदस्माकं प्रथममविभक्ता तनुरियंत तो नुत्वं प्रेयानहमपि
 हताशा प्रियतमा॥ इदानीं नाशस्त्वं वयमपि कलत्रं किमपरं मया
 सं प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदं॥१॥ कोपो यत्र भुङ्क्ते र
 च नानिग्रहो यत्र मौनं यत्रान्योन्यं स्थितमनुनयोदृष्टिपातः प्र
 सादः॥ तस्य प्रेम्णा स्तदिदमधुनावैशसं पश्य जातं त्वं पादांते
 लुठसिनचमेमन्युमोक्षः खलायाः॥२॥ चतुरिमकलाकंठ
 च्छदो मनोभववंचनं दृषदिमधुनो लिप्सालोके विडंबनमा
 त्यनः॥ उपरिपरितः संकल्पानां शिलाशतपातनं सहचरिपरी
 तापस्थानं जडेत् दृष्ट्यर्पणं॥३॥ गते प्रेमाबंधे प्रणयबहुमाने विग
 लिते निवृत्ते सद्भावे जनइव जने गच्छति पुरः॥ तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रे
 क्ष्यप्रियसहचितांस्तोश्च दिवसान्नजाने को हेतुर्दलति शत
 धायन् हृदयं॥४॥ अहं संभाविभमयोगो मुहअनुसजेवर
 रणिणिगूढो॥ एणिं हहि अणे अणैरवा आइतो अस्स॥५॥ सं
 भावणे हमई एरत्ते रज्जे जिज्जज्ज इति जत्तमिणां॥ अस्महि
 अस्स उणहि अअंजं दिज्जई तं जणीह सई॥६॥ अछउत्ताज
 णवा अहि अअंविअअत्तणो तुहयमाणं॥ नहं तं सिमं द
 णो हो अहणु उवा लं भजो गोसि॥७॥ इति उपालेभः॥ ७॥

अथ पांशोक्तिप्रत्युत्तमः

भोपांशुस्तकधरक्षणमत्रतिष्ठवैद्योऽसिबिंशितशास्त्रविशा
रहोऽसि॥ केनौषधेनममपश्यतिभर्तुरंवाकिंवा॥ गमिष्यतिपतिः
सुचिरप्रवासी॥ १॥ कस्येयंतरुणिप्रपापशिकनःकिंपीयतेऽस्यां
पयोधेनूनामश्रमाहिषंबधिररेबारःकथंमंगलः॥ सोमोवाऽथश
नैश्वरोऽमृतमिदंतत्तेऽधरेदृश्यतेश्रीमत्यांशविलाससुंदरसखेप
द्रोचतेतत्तिब॥ २॥ कामिनीकायकांतारेकुचपर्वतदुर्गमे॥ मासंच
रमनःपांशतत्राऽऽस्तेस्मरतस्करः॥ ३॥ वाणिज्येनगतःसमेगृह
पनिर्वार्ताऽपिनश्रूयतेप्रातस्तज्जननीप्रसूततनयाजामातृगेहं
गता॥ बालाऽहंनवयौवनानिशिकथंस्थातव्यमस्मिन्गृहेसायं
संप्रतिवर्ततेपथिकहेस्थानांतरंगम्यतां॥ ४॥ यामिन्येषाबहुल
जलदैर्बद्धभीमां॥ धकारनिद्रोयातोममपतिरसौक्लेशितःकर्म
दुरवै॥ बालाचाऽहंमनसिजभयात्प्राप्तगाढप्रकंपाग्रामश्रोरै
रयमुपहृतःपांशनिद्रांजहीहि॥ ५॥ भवनमिवमदीयंनिर्ज
नःपांशपंथाःकुसुमशरद्ववाऽस्मिंस्तस्करादुर्निबाराः॥ ग्रह
पट्टवपतंगोऽप्येषयातोदिगंतान्मदनसुभगभूयो नैवगंतुं स
मीहे॥ ६॥ ररेपांशकुतोभवान्नगरतोवार्तानचाऽपिश्रुताबाढं
हियुवापयोदसमयेहित्वाप्रियांजीवति॥ सत्यंजीवतिजीवती
तिकथितावार्तामयाऽपिश्रुताविस्तीर्णापृथिवीजनोऽपिविवि
धःकिंकिंनसंभाव्यते॥ ७॥ शून्यवेश्मचिरायितोगृहपतिर्जात
ऽधुनाशर्वरीस्थातुंनोचितमत्रगच्छनिभृतंलोकैरनालक्षितः॥
इत्थंलोलदृशात्ससाध्वभिहितोदासीजनेनाऽऽवगःस्थित्वा
किंचिदिवक्त्रायामिरजनीप्राप्तेत्युदीर्यस्थितः॥ ८॥ ग्रामेऽस्मिन्
प्रस्तरप्रायेनकिंचित्पांशविद्यते॥ पयोधरोन्नतिंदृष्ट्वावस्तमि
च्छसिचेद्वस॥ ९॥ पांशमंदमतैकिंवासंतापमनुविंदसि॥ पयो
धरंसमशास्त्रयेनशांतिरवाप्नुयात्॥ १०॥ त्वमिवपथिकप्रियोमेवि
दपिस्तोमेषुगमयतिकेशान्॥ किमितोऽन्यत्कुशलंमेसंप्रतिप

त्यांश्च जीवामि ॥ ११ ॥ किमिति कृशाः सिद्धशोदरि किं तव परकी
यवृत्तांतैः ॥ कथय तथाः पिमुदेमम कथयिष्यति पांश्च तव जाया
॥ १२ ॥ यथोर्ध्वासः पिबत्येवुपशिको विरलां गुलिः ॥ तथा प्रपा
पालिकाः पिधारे वितनु ते तनुं ॥ १३ ॥ भोपांश्च त्वरितोऽसिति
ष्ठुनिमिषं किंचिद्दृष्ट्वा मोवयं मार्गोऽयं पुरतो द्विधा स्वलुभवे ह्यमे
न नो गम्यतां ॥ तत्राऽस्ते सह कारको मलतरोर्मूले प्रपापालिका
तस्या लोचनवागुरानि पतितो न त्वं पुनर्यास्यसि ॥ १४ ॥ इति पां०

अथ स्त्री प्रशंसा

दृशादग्धं मनसि जंजीवयंती दृशौ वयाः ॥ विरूपाक्षस्य जयिनी
स्ताः स्तुबेवामलोचनाः ॥ १ ॥ क्षेमेंद्रस्य ॥ यासां सत्यपि सद्गुणानु
सरणे दोषानुरागो भृशं याः प्राणान्परमर्पयंति न पुनः संपूर्णद
ष्टिप्रिये ॥ अत्यंतमिमतेपि वस्तुनि विधिर्यासां निषेधात्मकस्त
तत्केलिषु दक्षिणा अपि सदा वामाजयंत्येव ताः ॥ २ ॥ कस्यापि
॥ न ह्यैर्न च मातंगैर्न रश्मैर्न च पतिभिः ॥ स्त्रीणामपांगदृष्ट्यैव
जीयते जगतीत्रयं ॥ ३ ॥ दंडिनः ॥ प्रभवति मनसि विवेको विदु
षामपि शास्त्रसंभवस्तावत् ॥ निपतंति दृष्टिं विशिखायावन्मै
दीवराक्षीणां ॥ ४ ॥ कृष्णमिश्रस्य ॥ स्त्रीमुद्रांकुसुमायुधस्य
परमांसर्वार्थसंपत्करीं ये मूढाः प्रविहाय यंति बुधियो मिथ्या
फलान्वेषिणः ॥ ते ते नैव निहत्य निर्हयतरं नग्नीकृता मुंडिताः
केचिद्भक्तपटीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ५ ॥ भर्तृह
रेः ॥ सोमः शौचं ददौ तासां गंधर्वाश्च शुभंगिरं ॥ अग्निः सर्वांग
को तित्वं तस्मादिष्टतमास्त्रियः ॥ ६ ॥ स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता
दुष्पतिकहिंचित् ॥ मासिमासिरजो ह्यासांदुःकृतान्यपि कृतंति
॥ ७ ॥ एतौ मनोः ॥ यथैव धान्याः पुरमेव सारपुरे गृहं सन्ननि
चैकदेशः ॥ तत्रापि शय्याशयने वरस्त्रीरत्नोज्वलाराज्यमुखै
कसारः ॥ ८ ॥ रत्नानि भूषयंति योषा भूष्यंते वनितारत्नकोता
भिः ॥ चेतो हरेति वनितारत्नानि नो विनांगना संगतात् ॥ ९ ॥ श्रुतं

दृष्टं स्मृष्टं स्मृतमपि नृणां ल्लादजननं नरत्वं स्त्रीभ्योन्यत्कार
चिदपि कृतं लोकपतिना ॥ तदर्थं धर्मार्थौ विभववरसौख्यानि
चततो गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबलमानविभवैः ॥ १० ॥
केषामप्येते ॥ अमृतस्येव कुंडानिरत्नानामिव राशयः ॥ रतेरि
वनिधानानि निर्मिताः केन योषितः ॥ ११ ॥ प्राणानां च प्रियाया
श्च मूढाः सादृश्यकारिणः ॥ प्रियाकंठगतारत्यै प्राणां मरणहे
तवः ॥ १२ ॥ अकुत्रिमप्रेमरसाविलासालसगामिनी ॥ असारे
दग्धसंसारं सारं सारंगलोचना ॥ १३ ॥ केषामप्येते ॥ इति श्रीवृ
हच्छाङ्गधरविरचितायां पद्मस्य सामान्यभृंगारे स्त्रीप्रशंसाप

अथ स्त्रीपुरुषजातिभेदः

देवीममरसोयक्षकांताराक्षसकामिनी ॥ कृत्यामिति जगुर्ना
रीं युक्तां तैरेवलक्षणैः ॥ १ ॥ चंद्रमुखीमृगनयामदनधनुर्भूः
शशांकशिशिरायाः ॥ समशिरवरसदृशदशनामुखपरिलीनम
धुपालिः ॥ २ ॥ पुंस्कोकिलमधुरोक्तिर्विबोष्ठीकंबुकंठकृतशो
भा ॥ कोमलमृणालबाहूरक्तोत्पलसदृशकरचरणा ॥ ३ ॥ श्री
फलसमवसोजामध्येक्षीणागभीरनाभिश्च ॥ त्रिभुवनजयरे
खाद्वयस्यास्त्रिबलीलताभाति ॥ ४ ॥ पृथुतरनितंबविंबाह
रिणीस्मरसममंदिरौद्देशा ॥ कामतरोरंकुरद्वयस्यारोमाव
लीविभात्यदरे ॥ ५ ॥ रंभोरुहंसगतिः कनकरुचिर्नीलनीरजा
भायाः ॥ सुरभक्तापतिमुक्तालज्जालुः सुरभिरतनीरा ॥ ६ ॥ सि
तवसनकुसुमनिरतालध्वाहारातिक्लृष्णघनकबरी ॥ सुचि
रकलितपतिरमणा देवी सा पद्मिनी श्यामा ॥ ७ ॥ गीतनृत्यप्रि
याकेकावाणीचित्रांबरेषिणी ॥ सुगंधवक्त्रे भगतिः स्रंदरीम
धुरप्रिया ॥ ८ ॥ मधुगंधरतद्राक्ताकोष्ठांगी कठिनस्तनी ॥ गोश
यामशरीरावासुविशालकटीतटा ॥ ९ ॥ अजालघुः स्मरा
वासाबाह्यसंभोगरागिणी ॥ नारीयाचित्रिणीचिन्हासा मर
जातिरुच्यते ॥ १० ॥ स्थूलंगीचातितन्वीगोरीश्यामपि दीर्घकर

चरणा॥ वडवापृथुमदनगृहारक्तांबररागिणीकुटिला॥११
 ॥ विपुलकुचापृथुजघनासौष्ण्यामीक्षारगंधिरतसलिला ॥
 याशंखिनीसमानाहंसरवायक्षिणीसास्यात॥१२॥ दीर्घास्थ
 दंतनासास्थूलोष्ठीस्थूलहस्तचरणान्व॥ कपिलकचागतल
 ज्वावारणकुंभोभवसोजा॥१३॥ करिमदगंधरतजलारोमश
 जेघाकषायकदुरसना॥ स्थूलपृथुः स्मरगेहाशीतोष्ण्यांगीच
 खरवचना॥१४॥ अरुणांगीश्यामावापतिवर्गद्वेषिणीकुटि
 लचिन्ता॥ याहस्तिनीसमानासाक्षेयाराक्षसीनारी॥१५॥ कल
 हप्रियातिदीर्घाखर्वावाश्यामपीतहरितावा॥ लंबोष्ठीलघु
 नासालंबशिथिलस्तनविभागाव॥१६॥ शुष्ककटिः पृथुज
 ठराविगंधिकायाचकरभिकायोनिः॥ पद्मस्मराशिवोक्तिः सा
 क्षेयाकर्मठाकृत्या॥१७॥ अन्योन्यलक्षणेर्पुक्तांनारीसंकीर्णकां
 विदुः॥ यानिजैरेवसंपुक्ताचिन्हैस्तांकेवलंविदुः॥१८॥ इतिस्त्रीजा०

अथपुरुषजातिभेदः

देवगंधर्वयक्षाणांयेराक्षसपिशाचयोः॥ लक्षणेःसंयुतास्ते
 स्युर्नरास्तेरेवनामभिः॥१॥ दातासत्यवचःशूरोज्ञानीसत्वर
 तःशुचिः॥ सुवर्णकांतिःश्यामोवामहाकायोघनध्वनिः॥२
 ॥ आजानुलंबितौबाहूकेबुग्रीवोवलीचतुर्दंष्ट्रः॥ भाग्यनि
 धिःपृथुवक्षोलघुमधुरासरोचपद्माक्षः॥३॥ मलयजगंधश
 रीरःकामक्रोधनिषेवतेस्थाने॥ मृगलिंगसुरपुरुषोभक्तोवि
 प्रेषुविज्ञेयः॥४॥ सत्वरजोभ्यांपुक्तःश्यामोवाचंपकाभोवा
 ॥ रूपस्वीशुचिवेशोमधुरामूरुचिर्वदान्यश्च॥५॥ संगीतर
 क्तप्रमदासुसक्तोदुःखासहोदुःखविधीरघोषः॥ मध्यप्रमा
 णोबुजगंधिकायोगंधर्वजातिःकथितोजलिंगः॥६॥ पृथुज
 ठरललाटःपीनकंठोवलीयान्विपुलनिविडकापोरोमशः
 कुड्मलाक्षः॥ अचलमतिरमणीसिंहघोषोधनाढ्योनवद्युत
 समगंधःकोतरक्तांतनेत्रः॥७॥ दीनेषुदातागूरुसालभोजी

रजस्तमोभ्यांजनितानुषंगः॥ यत्किंचिदाश्यामतनुप्रदिष्टः सय
क्षजातिर्वृषलिंगलिंगः॥ ८॥ कृष्णोरुणोवाविकृतास्यदंष्ट्रोप
चंडकायोबलवान्पलाशी॥ ९॥ धृःस्वरःकोपनिधिःसुरापः
स्तमोमयोवारणदानगंधिः॥ १०॥ विडालाक्षःसुरान्द्वेषित
मूर्च्छशिरोरुहः॥ रक्षोजातिर्नरोज्ञेयोहयलिंगाभमेहनः॥ ११॥
आसवरतिबहुभुक्कद्वस्राशीचकर्मठःपिशुनः॥ स्थूलःकृ
शोतिदीर्घःखर्वोवाकृष्णपीतोवा॥ १२॥ अतितामसोजगंधिः
काकरबोह्रस्वकूर्चकःपापः॥ भीरुःकुधीःपिशाचोरासभलिंग
स्तुविज्ञेयः॥ १३॥ परस्परगुणानूकांश्चिद्योविभर्तिसमिश्रकः
॥ यःस्वैरवगुणैर्युक्तःसस्वरूपोनिगद्यते॥ १४॥ इतिश्रीबृहच्छ
द्भ्रंधरविचितायांपद्धत्यांस्त्रीपुरुषजातिविवृत्तिपरिच्छेदः॥

अथस्त्रीपुरुषसंयोगविवृत्तिः

हरिणीच्छागीवडवाकरिणीकरभीतिपंचधानर्यः॥ मृगकु
कुटवृषतुरगरासभसंज्ञानराःपंच॥ १॥ ऋतुलोकपालपंक्ति
र्द्वादशभुवनांगुलोन्मितैर्गुह्यैः॥ अनुपूर्वतस्तुक्ताहरिणी
हरिणादयोज्ञेया॥ २॥ हरिणीमृगयोरजाजयास्तुरगीवृषयो
रिभाश्वयोश्च॥ करभीरवरयोर्भवेत्तुयोगःसममेवरतबुधा
स्तदाहुः॥ ३॥ हरिणीछागयोःछागीवृषयोर्वडवाश्चयोः॥
करिणीरवरयोरुच्चरतमाहुर्मनीषिणः॥ ४॥ छागीहरिणंबड
वाछागंकरिणीवृषभंतुरेगकरभी॥ यदिलभतेकथमपित
समयोनीचरतंकिलतदिदंप्राहुः॥ ५॥ मृगीवृषभजावाहंब
डवारासभंयदि॥ लभतेसुरतस्यानेतदात्युच्चरतंविदुः॥ ६॥
हयावृषभजाछागंकरभीवृषभंयदि॥ लभतेसुरतेप्राहुरति
नीचरतंबुधा॥ ७॥ हरिणीहययोछागलारवरयोरत्युच्चरत
मिहगदितं॥ हरिणोहरिणीछागलःकरभीमतिनीचरतंयदि
संयुक्तः॥ ८॥ मृगीरवरंयदायाताकरभीचमृगंयदि॥ तदारतं
समंप्राहुरसमंचबुधाजगुः॥ ९॥ पंचविंशतिभेदेनप्रोक्तमेतद्

तंबुधैः॥ तत्रोच्चैवसमेष्टीतिर्योपितांनान्यतःसुरवं॥१०॥ देवींचतु
र्थयामेदिनरात्र्योप्सरोगणंप्रथमे॥ यस्तीतृतीययामेद्वितीयकेरा
क्षसीरमयेत्॥११॥ निखिलेष्वपिवाकृत्यांनोवाकृत्यासदाभवे
द्रम्या॥ करभीचिन्हाकृत्यावरःपिशाचस्तयोर्युक्तं॥१२॥ इति
श्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचितायांपद्म्यांस्त्रीपुरुषसंयोगविवृत्तिप०

अथस्त्रीसेवाप्रकारः

सेवनंयोषितांकुर्याद्बुधोबुधायथाक्रमं॥ बालायोग्याभिरूढा
नामृतुरागविभाचनात्॥१॥ बालेनिगीयतेनारीयावद्वर्षा
णिशोडश॥ ततःपरंचतरुणीयावतात्रिंशतिर्भवेत्॥२॥ तदूर्ध्व
मतिरूढास्याद्यावत्पंचाशतंभवेत्॥ वृद्धातसरतोज्ञेया
सुरतोत्सववर्जिता॥३॥ निलाघशरदोर्बालापथ्याविषयिणो
र्भवेत्॥ हेमंतशिशिरेयोग्याप्रौढावर्षावसंतयोः॥४॥ नित्यं
वासेव्यमानापिबालावर्द्धयतेबलं॥ सयंनयत्ययोग्यस्त्री
प्रौढाजनयतेजरां॥५॥ महेश्वरस्तुविशेषमाह॥ अलोमशाः
सतिलकानित्यंसेव्याहियोनयः॥ अलोमशंतुकस्यायंसुरवे
संजायतेतिलः॥६॥ आसनेलालयेह्वालांतरुणींशयनेतथा
॥ उत्थितेव्यतिरूढांचलालनंत्रिविधंस्मृतं॥७॥ नारभेतर
तंतावद्यावन्नोत्कंठिताप्रिया॥ अन्यश्चानसुरवोत्यतिरिति
कामानुशासनात्॥८॥ एतेपद्मस्त्रियः॥ पंकजासनलयेन
पद्मिनीनागरेणरमयेतचित्रिणी॥ वेणुदारितपदेनशंखि
नींस्कंधपादयुगलेनहस्तिनीं॥९॥ व्रजतिरतिसुरवाथंचित्रि
णीमग्रयामेभजतिदिनरजन्योर्हस्तिनीचद्वितीये॥ रमय
तिचतुर्थीयेशंखिनीमार्द्रभावंरमयतिरमणीयांपद्मिनींतु
र्थयामे॥१०॥ एतौकोकात्॥ इतिश्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचि
तायांपद्म्यांस्त्रीसेवापरिच्छेदः॥११॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथसंकेतारव्यानभावहावविवृत्तिः

तेषुपूर्वसंकेतः॥ आद्येयामेतुशंखस्यान्महाशंखोद्वितीयके

॥पद्मस्तृतीयकेयामेमहापद्मश्चतुर्थके॥१॥ रामस्तुपंचमेख्या
तोविरामश्चेतिषष्ठमः॥प्रवरःसप्तमेज्ञेयःप्रत्यूषश्चाष्टमेस्मृतः
॥२॥ दाडिमंतुद्विजेज्ञेयंपनसंक्षत्रियेस्मृतं॥कदलीफलकंवैरो
तथाश्रुद्रकेस्मृतं॥३॥ राजपुत्रोद्वितीयेंदुःसंपूर्णेदुश्चभूपतौ
॥मध्यान्हेशून्यपक्षंतुबाल्येपक्षंचवृद्धके॥४॥ ब्राह्मण्यांकुंद
पुष्पस्थांद्वाजपुत्र्यांतुमालती॥मल्लिकावेश्यपुत्र्यांतुशूद्रपु॥
त्र्यांचकैरवं॥५॥ कामुकेश्रमरःप्रोक्तःकामिन्यांचूतमंजरी॥त
थाच्छानेकुशश्चापिप्राकारोवारणेस्मृतः॥६॥ देहार्पणेरक्तस
त्रंजीवोजीवसमर्पणे॥भल्लातकफलंभीतौभयोभावेहरीत
की॥७॥ छिन्नवरं तुविच्छेदेसदशग्रंथिसंगमे॥एकस्नेहे
तथाचैकंद्वयोःस्नेहेतुतद्वये॥८॥ एतेपद्मस्त्रियः॥इतिसंकेतकण

अथभावाः

शुद्धोःशुद्धश्चसंकीर्णःस्त्रिधाभावःप्रकीर्तितः॥शुद्धोपित्रिवि
धोमंदोस्तीक्ष्णातीक्ष्णतरःस्मृतः॥१॥ ईषत्प्रकटितोमंदस्ती
क्ष्णस्तुलकादिभिः॥सत्तुतीक्ष्णरतश्वासशोषितावयवेत्र
यः॥२॥ अथशुद्धोद्धतोप्राप्त्यनर्तकस्येवयोभवेत्॥कैतवते
हमापन्नोभावःसंकीर्णउच्यते॥३॥ इतिभावः॥ ४॥ ५॥

अथहावाः

हेलाविच्छित्तिविच्छोककिलकिंचितविभ्रमाः॥लीलाविला
सोहावश्चविक्षेपोवित्दतंमदः॥१॥ मोहायितंकुट्टिमितमौ
ग्यंचतपनंतथा॥ललितंचेत्यमीहावाश्चेष्टाशृंगारभाक्ताः
॥२॥ प्रौढेवयोभिरूढानांनारीणांसुरतोत्सवे॥शृंगारशास्त्रत
त्वज्ञेमाहेलापरिकीर्तिता॥३॥ यथा॥आसज्यस्वयमेवचुंब
नविधिंयाज्जांविनालिंगनंतल्यांतेजघनेनवेपथुमतापर्यर्पण
जानुनी॥क्रोधोत्कर्षममर्षयत्यनुनयत्यस्याःस्मरक्रीडया
प्रौढेकाभिरतिःप्रियस्यत्हृदयंदेहाद्वलाकर्षति॥४॥ प्रसाध
नानांदयितापराधाद्यदीर्घयानादरतःसरवीनां॥प्रयत्नतो

धारणमंगनायाविच्छित्तिरेषा कथिता ककुद्भैः ॥ ५॥ यथा ॥ सरिव
 प्रेयान्नत्वा सर्वलितमकरोत्संतुमुचितं विधत्स्वालेकारं न हिनहि
 बलादर्पयसि चेत् ॥ अपि श्रेयश्चिंत्यं सततमबलाभिः प्रणयि
 नास्पृहामासीत् न्विप्रतनुमपि विच्छित्तिविषयं ॥ ६॥ अभिमत
 वस्तूपहता वपि गुरुगर्वादनादरस्तन्व्याः ॥ सर्वलिते प्रियस्य
 पद्मोताडनमितेषा विबोधः ॥ ७॥ यथा ॥ अनास्था वस्तूनाम
 भिमतगुणानामुपहता नो गर्वस्तन्व्या रुचिरविहिता डैव
 विधिः ॥ प्रहारपादाभ्यां यमनमपि कांत्पाचरणयोः प्रियाया
 विबोधस्तदिदमतिधन्यो नु भवति ॥ ८॥ सौरव्येषु हसितरु
 दितं त्रासक्रोधश्रमाभिलाषाणां ॥ संकर्षप्रियदर्शनहर्षात्कि
 ल किंचितं ज्ञेयं ॥ ९॥ यथा ॥ क्रंदंत्यवाक्यमभये भयमातनोति
 क्रोधं मना अभजति तत्क्षणमेव हास्यं ॥ आलंब्य हर्षमबला
 किल --- किंचितासंहावं विभावयति पुण्यवतोंति कस्था ॥
 ॥ १०॥ क्रोधः स्मितं च कुसुमाभरणादियज्जातद्वर्जनं च सहसै
 व विडुं वने च ॥ आसिष्यकांतवचने लपनं सखीभिर्निष्कारणं
 स्थितगतिश्च सविभ्रमः स्यात् ॥ ११॥ यथा ॥ आस्तो माद्यभवेशु
 भे सरिलतान्यस्तात्वयामाधवीकां तैतन्ममसंप्रयच्छकुसु
 मं किं वा मुना मे फलं ॥ नान्यं निर्मलया मि कौतुकमिदं व्यस्तं
 त्वया दत्ततामिह विभ्रमसंभ्रमोद्गतिप्रेयांसमेणीदृशः
 ॥ १२॥ अप्राप्तवल्लभसमागमनादिकायाः सख्याः पुरोन्ननिज
 चित्तविनोदबुध्या ॥ आलापवेषगतिहास्यविकल्पनाद्यैः प्राणे
 श्वरानुकृतिमाकलयंतिलीलां ॥ १३॥ यथा ॥ वेणीबंधकपट्टि
 नीसिततनुः श्रीखंडपांशूत्करैः केतक्येकदलेन्दुमृद्विलसता
 व्यालोपवीतिन्यपि ॥ प्राकृपाणिग्रहणादिनौदरभसासख्याः
 पुरोलीलया कुर्वाणानुकृतीं हरस्यदिशतु श्रेयांसि वः पार्वती ॥
 ॥ १४॥ यो वल्लभायामनसो विकारोगत्यासनस्थानविलोकना
 द्यैः ॥ वृथास्मितक्रोधचमत्कृतिश्च विकूजनं चास्पृहतो विलासः ॥ १५॥

॥यथा॥स्खलितबहलःपादन्यासोबिलोकि तमन्यतोरुचिर
विषयेवक्त्रांभोजंप्रयातिविकूजनंस्मितमपिमुहुर्व्यर्थःक्रोधो
शैवचमत्कृतिर्दयितमगच्छत्यास्तन्याविलासरसोदयः॥१६॥
सवाच्यगङ्गादालापःश्रमितायांगवीक्षितं॥प्रेमदाक्षिण्यवृत्ति
श्चकारुण्येहावउच्यते॥१७॥यथा॥प्राप्तेषुशृंगाररसाश्र
मेषुहावेषुकामांकुरचिन्हभूतः॥उत्पद्यतेयंस्मितवीक्षितोक्त
मुन्मीलितेबालतयासहावः॥१८॥विसंस्तुलावैशमयोविका
रोविविधस्त्रियः॥तमामनंतिविशेषंमुनयःकपिलादयः॥१९॥
॥यथा॥धमिलंबहूमुक्तंनिलकमसकलंन्यस्तवृत्तंचधत्ते
दृष्ट्वावेकत्रकालांजनमुरसिरपात्किंकिणीरत्नकांचीं॥अंसो
स्मिप्तार्धहाराक्रमुकफलरसारंजितैकाधरांताकांताविशेष
भावादपहरतिमनःस्त्रस्तुरुक्षोरुवासाः॥२०॥प्राच्यानांच
पदार्थानांज्ञानेपियदभाषणं॥नायकेषुमृगाक्षीणांविहृतंत
त्यकीर्तितं॥२१॥यथा॥कंठेकण्ठतववल्लभनूपुरोयंतत्पाद
भूषणमयंमलयस्तदानीं॥इत्यादिवाच्यमविभाव्यवचोमृ
गाक्ष्याज्ञानेपितद्विहितमुत्सुकतांतनोति॥२२॥मधुपानमधु
प्रायस्तरुण्यातिशयोद्भवः॥विकारोयोवरस्त्रीणांतद्वदंतिम
देबुधाः॥२३॥यथा॥आलापस्मितकोमुदीसहचरावृष्टिःप्र
हर्षोल्लताभ्रूनित्याधरदीक्षिताचरणयोर्न्यासःसमेभंगुरः॥
वेषेषुक्षणिकस्पृहामदविधेर्बहोनदावाश्रयस्तन्यानैकवि
कारविभ्रममदप्रायोमदःस्फूर्जति॥२४॥यदितस्यकथारंभे
सोगभंगविजृंभणं॥कर्णकंदूयनंस्त्रीणांमोहापितमुदीरितं
॥२५॥यथा॥यस्यांघ्रिद्वितयंनमंतिविबुधाःसत्त्वैककःसर्ववि
त्तंमृत्युंजयमामनंतिमुनयःसोद्यापियातिव्रताः॥इत्याकर्ण्य
कथारहस्यपिययापार्श्वेविवाहात्पुरासत्वांगानिविजृंभितंमि
श्रुवोमोहापितंपातुवः॥२६॥केशस्तनादिग्रहणेहर्षादिभ्रमि
तेमुखे॥दुःखाविष्करणंतस्यायत्तकुट्टमितंमत्तं॥२७॥यथा॥

किंकांतनिर्दयतरंभुजकंदलीभ्यांगाढनिपीडयसिमानसहि
 ष्णुरस्मि॥ वामध्रुवामतिमुखेष्वपिदुःखभाजांधन्यःशृणोति
 यदिकुट्टिमिताक्षराणि॥२८॥ मुक्ताफलंतरोःकस्येत्यादियत्क
 त्रिमेवचः॥ बल्लभानांपुरःप्रोक्तंमौग्यंतत्कथियोविदुः॥२९॥
 यथा॥ केदुमास्तेकचाराभेसंतिकेनप्ररोपिताः॥नाथमद्रुषणे
 न्यस्तंयेषांमुक्ताफलंफलं॥३०॥ नागच्छतिप्रियतमेप्रहरोर्ध
 मात्रमुद्देगजंविधिचेष्टितमंगनायाः॥सरय्याःपुरश्चसनु
 नोदनयात्मभाग्यनिहादिकंकविवरास्तवनंवदंति॥३१॥
 यथा॥ नायातेप्रहरार्धमेवदयितेभक्तानितंबेमिश्रःसंसक्तो
 गुल्लिजालमोटमधुनासख्यःकृतार्थाइति॥ व्याहारःस्वपनं
 मुहुःपुनरिदंगौर्याविनाभ्यर्चनंतत्वेग्याःस्तपनंतनोतिरुति
 नःप्रयोसमुच्चैस्तरां॥३२॥ धूनेत्रादिरूपाशालीसुकुमारवि
 धानतः॥हस्तपादांगविन्यासस्तन्व्यंग्याललितंविदुः॥३३॥
 यथा॥स्कंधार्पितैकमणिकुंडलमुन्नतैकभ्रुवल्लिसाचिविनि
 वेशितदृष्टिपातं॥चेतोनकस्यललितेहरतिप्रियायाहासोत्थतं
 सकररुद्धमुखेदुकांतं॥३४॥ इतिहावाः॥अथस्त्रीपुरुषवशी
 करणं॥ नाभित्कंठदेशेषुददन्श्वासंशनैःशनैः॥ कामंसं
 साधयेत्कामीगायत्रीसप्तधापठेत्॥१॥ अथकामगायत्री
 ॥ॐ नमोभवायविद्महेपुष्यवाणायधीमहि॥तन्नोकामःप्रचो
 दयात्॥ व्याजेनचुंबनादीनामुल्लासंपापयेत्प्रियां॥तेनसाव
 शमायातिननुतस्याःस्वयंपिबेत्॥२॥ अंगुष्ठेपदगुल्फजानु
 जघनेनाभौचवक्षस्तनेकक्षाकंठकपोलदंतवदनेनेत्राक्षके
 मूर्धनि॥शुक्लशुक्लविभागतोमृगदृशामंगेष्वनंगस्थितोरू
 र्ध्वाधोगमनेनचामपदगाःपक्षद्वयेलक्षयेत्॥३॥ केगृणंति
 कचान्मूलादनयनेचुंबंतिदंतच्छदंतंतोष्येननिपीडयंतितर
 साचुंबंतिगंडस्थली॥कक्षाकंठतटंलिखंतिनस्वरैर्गृणंति
 गाढंस्तनैश्चुष्यावक्षसिताडयंतिददतेनाभौचपेरांशनैः॥४॥

कुर्वन्ति स्मरमंदिरेकरिकरक्रीडांस्त्रियोजानुनीगुल्फांगुष्ठ
 पदानिचप्रतिमुहुर्निघ्नन्ति तैरात्मनः॥ इत्येवं कलयन्ति येशशि
 कलामालिङ्ग्यमज्जन्ति तेशीतांशूपलपुत्रिकांशशिकरस्पृष्टा
 मिव प्रेयसीं॥५॥ ज्ञात्वानंगस्थितिकामी तं स्थानं संस्पृशेद्भूते
 ॥ तैर्नकांतावशं याति दुतं द्रवति निश्चितं॥६॥ एकारौकारसु
 क्ता हरिहरजहराः पंचबाणाः स्मरस्यख्याता लास्यमयी वा
 हृदयकुचदृशौ मूर्ध्नि गुह्यक्रमेण॥ स्थानेष्वेतेषु भूयो निजनय
 नधनुः प्ररितैस्तैः पतद्भिः स्पंदं ते सुंदरीणां ज्वलदनलनिभैर्वि
 द्बः कामचाराः॥७॥ सरसिजमरुणं हृदये कुचयोश्चूतं दृ
 शौ रशौ कंच॥ शिरसि शिरीषं यो नाबुत्पलमेतानि पंचबाणाः
 स्युः॥८॥ रोचनामीनपित्ताभ्यां स व्यहस्तकनिष्ठया॥ कृतो वि
 शेषको युक्त्यात्रै लो क्यस्यापि मोहनः॥९॥ कनकस्य तु पंच
 गंकर्पूरं केतुकी रजः॥ आत्मशुक्रैण संयुक्तं वश्यं कृद्भक्षितं स्त्रि
 या॥१०॥ शिलागोरचना पत्रं कुंकुमस्य विशेषकात्॥ अंगलेपनतो
 नारी नरेन्द्रस्य प्रिया भवेत्॥११॥ चूर्णं दत्तं च वशं कृतं चूर्णं कीटस्य
 काकजघाय॥ मुनिदलरससिक्तो वाटं कणकस्वांगमलमिलितः
 ॥१२॥ श्लोर्मालि त्वावर्तिगददलताली सतगरकैस्तैलं॥ सिद्धा
 र्थस्य गृहीत्वा नृकपाले चोजनं विहितं॥१३॥ नयनगतं युवतीना
 मपि मुनिचेतां सिमोहयति॥ यदि सहदेवी मूलं ग्रहणे संगृह्यो
 चनापिष्टं॥१४॥ तत्कृतं तिलकानारी गुरुकुलमपि वश्यतां नयति॥ सित
 दूर्वासितं बृहती सितगिरिकर्णो समूलपुष्पाच॥१५॥ तांबूलैर्न वि
 तीर्णा स्त्री पुरुषं वश्यतां नयति॥ निजबीजैर्न रतां ते वामदृशा द्युट
 ति वामपादं यः॥१६॥ अथ बालिपतिहृदयं स एव तस्याः परोदयितः
 ॥ वचासौवर्चलं कुष्ठं रजनी मरिचानि च॥ एषां लेपप्रभावेन वशी
 करणं युतमं॥१७॥ कर्पूरं चंदनं कुष्ठं तुलसी सर्जं संभवं॥ मुस्ता शि
 लारसं चैव धत्तूरमगरुस्तथा॥१८॥ शोफरी शतपुष्पाच सर्वपास्त
 गरं शुद्धः॥ तथारुद्रजटाः सर्वमेतदेकत्र कारयेत्॥१९॥ अनेन यो

गराजेनभूषितांवरभूषणः॥धूपितांगस्त्रिभुवनंमनुजःक्रिय
तेवशं॥२०॥ इतिवशीकरणं॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अशुद्रावणं

यदि वामधुगुडचिंचासहितंकठिनांगनावरांगेषु॥क्षेपाजध्व
जलेपादौश्रोतःप्रवर्तयति॥१॥ कर्पूरमिश्रेणचकंटकारीबीजो
द्भवेनैवरसेनलितं॥लिंगरतेद्रावकरंवधूनांसंजायते॥त्यंतसुराव
हंच॥२॥ चूर्णितैष्टं कणोपेतैर्महाराष्ट्रीफलछदैः॥मधुनालिंगले
पेनद्रवोभवतियोषितां॥रक्तकपिलिंगमुद्रुपतिकोचनमधुसूत
सहितंवा॥हयलालामंजिष्ठासितसर्षपजातिकुसुमंवा॥४॥
मधुसैधवकलरवमिलितंवाजिलिंगलेपेन॥द्रावयतिकामिनी
नारतिसमयेकाममंदिरंनियतं॥५॥ इतिद्रावणं॥ ७ ॥ ७ ॥

अशुवाजीकरणं

गोक्षूरकंकूरकोशतमूलीवानरिनागबलातिबलानां॥चूर्णमिदं
पयसानिशिसेव्यंयस्यगृहेप्रमदाशतमस्ति॥१॥ गोक्षुरविदारि
काभवंचूर्णवाशर्करासहितं॥स्वरसेनभावितंवाधात्रीचूर्णसि
ताज्यमधुलीढं॥२॥ लीड्वानुपीतदुग्धंनतृप्यतिस्त्रीसहस्रेण॥
॥३॥ पिप्पलीमाषशालीनांयवगोधूमयोस्तथा॥चूर्णभागान्स
मंरुत्वाघृतेनापूषिकांपचेत्॥४॥ तांभक्षयित्वापीत्वाच
शर्करामधुरंपयः॥नरश्चटकवतिष्ठेनैशुनेतरुणीर्दश॥५॥
घृतमधुसहदेवीन्वितसरोजकिंजल्कनाभेर्वा॥रममाणस्यनतृप्य
तिमनःशतेनापितरुणीनां॥६॥ एतेयोगरत्नावल्यः॥ इतिवाजीकरणं

अशुबीजस्तंभः

भृंगरसःकन्याभ्यांविष्णुक्रांतासराजिकेमिलिते॥मुखगतगुदि
काविधिनाबीजस्तंभंरतेकुरुते॥१॥ वानरंचपलंध्यायेहृक्षशा
खावलंबिनं॥सुरतेतेनबीजस्यस्तंभोभवतिनिश्चितं॥२॥ कपि
कच्छुकमूलेनमदविह्वलछागमूत्रपिष्टेन॥मलनंस्तब्धीकर
णमूलेनदुग्धनाभाया॥३॥ इतिबीजस्तंभः॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथलिंगवृद्धिः

मधुतगरगौरसर्षपबृहतीखरमंजरीकणाः सतिलाः ॥ यवकुष्ठम
 रिचसैधवहयगंधामाषसंयुक्ताः ॥ १॥ स्तनयुगलकर्णपालीध
 जभुजशिरवरोपचयमेताः ॥ ध्रुवमुहूर्तनविधिनासतताभ्यासेन
 कुर्वेति ॥ २॥ युग्मं ॥ कपिकक्षुकमूलेननिजचरणाविलेपनाद्भव
 ति ॥ बीजस्तंभः पुंसो बहुशो दृष्टः प्रयोगो यं ॥ ३॥ सितशरपुंरवामू
 लंपारदरससहितमाननेनिहितं ॥ एकं करंजबीजांतरं बीजं वि
 धारयति ॥ ४॥ स्नुत्याजदुग्धपिष्टलज्जालोमूर्लमंघ्रिलेपनतः ॥ ध
 जलेपादजमूत्रातिष्ठंवावानरीमूलं ॥ ५॥ महिषघृतसहदेवीसित
 कमलकेसरैस्तुल्यैः ॥ गृहचतकेनलेपितनाभिः स्तब्धे ह्रियः स्त्रीश
 तंरमते ॥ ६॥ भस्मातकबृहतीफलहाडिमफलवल्कलसाधितंकु
 रुते ॥ लिंगमर्दनविधिनाकदुतैलाह्वाजिलिंगाभं ॥ ७॥ पुटदुग्धपद्मि
 नीदलभस्मातककृष्णालवणानां ॥ भूपः परिणतबृहतीफलरससं
 पिष्टयामृदितं ॥ ८॥ माहिषीमलमिलितमग्रेलिंगं पश्चाच्छनैर्भ
 ति ॥ मुसलमिवमदविह्वलयुवतीजनदर्पमर्दनं ॥ ९॥ कनकरस
 मसृणवर्तितहयगंधामूर्लमिश्रपर्युषितं ॥ माहिषमिहनवनीतं
 गतबीजेकनकफलमध्ये ॥ १०॥ गोमयगाढोवर्तितपूर्वपश्चाद
 नेकशः संलिप्तं ॥ भवतिहयलिंगसदृशल्लिंगंकठिनांगनादपितं
 ॥ ११॥ युग्मं ॥ करिकृष्णाश्वगंधाचनवनीतंचमाहिषं ॥ एतेषांम
 र्दनाल्लिंगवृद्धिः संजायतेपरा ॥ १२॥ कर्पूरमिश्रसेङ्गदुग्धलेपे
 नजायते ॥ शोफशोमहतीवृद्धिः कठिनस्त्रीसुरवावहा ॥ १३॥ शर्करा
 सैधवंसर्पिष्ठागौक्षीरविपाचितं ॥ युक्त्यातुमर्दयेल्लिंगं भवेत्करि
 करोपमं ॥ १४॥ एतेकोकात् ॥ अथकुसुमजनने ॥ यौतेचति
 लकषायेत्रिकुटह्रिजपाष्टिमूलसंयुक्ते ॥ अपहरतिरक्तगुल्मं
 कुसुमनिरोधंचतरुणीनां ॥ १५॥ कार्पासबीजमज्जानांचूर्णतैले
 नपाचयेत् ॥ तेनसंजायतेपुष्पंयुवतीनांचिराद्भूतं ॥ १६॥ तुंबीबी
 जजवसारोदंतीबीजकणाशुद्धः ॥ पंचबाणवर्तितं ॥ १७॥ वज्रीक्षीरे

णनिर्मिता॥३॥ येनिमध्यस्थितापुष्पंजनयत्येवयोषितां॥ ॥
 अथगर्भजननं॥ नागकेसरपुष्पाणांचूर्णं गोसर्पिषा सह॥ पीत
 स्त्रीलभतेगर्भमृतौ दुष्पान्नभोजनात्॥४॥ लक्ष्मणाशिश्विमु-
 लावादुग्धपीतादिनत्रयं॥ अतौजातेस्त्रियौ गर्भग्राहयेन्नरसं-
 गमे॥५॥ अथगर्भपातरक्षा ॥ लज्जालुर्धतकीपुष्पमुत्प-
 लंमधुलोध्रकं॥ जलस्थयास्त्रियापीतं गर्भपातं निवारयेत्॥६॥
 ॥ गर्भिण्या गर्भतोरक्तं स्तंभयेन्नपतध्रुवं॥ पारावतमलं पीतं च
 हंतंडुलचारिणा॥७॥ अथसरवप्रसूतिः ॥ कृत्वा च सप्त-
 रवडं गुंजामूलं निबद्धकटिदेशे॥ सूत्रैः सप्तभिरुचिरात्सुरवसू-
 तं भामिनीलभते॥८॥ हिंगुसैधवसंयुक्तसप्तकोजिकपानतः॥ प्र-
 सूते स्त्री कटौ बद्धे मूले वामा तुलिंगजै॥९॥ जरायुतं मृतं गर्भं
 मपतंती जरामये॥ योषितां पादयत्येव पादस्थोत्तरणीशिफा॥

अथ बालरक्षा

मयूरचूलिकामूलं ग्रहणादौ समुत्थनं॥ बालकस्थगले बद्धं स-
 र्वदोषनिवारणं॥१॥ एकावादुषिका तु बीशं रवपुष्पजटाघृता
 ॥ कंठे दंतोद्भवोद्भूतवेदनां हरते क्षणात्॥२॥ अथ यौवनरक्षा॥
 मुंडी चूर्णकषायेन पुतंतैलं विपाचयेत्॥ पतितं यौवनं न स्यात्सा-
 नादुत्तिष्ठति ध्रुवं॥३॥ माकंदमूलसंयुक्तमधुकर्पूरपूरिता॥ गते
 पि यौवने स्त्रीणां यो निर्गाढाति जायते॥४॥ एते योगरत्नावल्याः

अथ मुखवासजलवासौ

जातीफलकस्तूरीकर्पूरंचूतवारिसंस्पृष्टं॥ धूपितमगरुकसिलह-
 कमधुगुडधूपैश्च मुखवासः॥१॥ सूक्ष्मैलाकस्तूरीकुष्ठत्वक्प-
 त्रचंदनैः सुतनु॥ मलानिरुजलवासं रचय महीपालतिलका-
 नां॥२॥ त्वक्पत्राभ्यां जातीपत्रैलाभ्यां च चंपको भवति॥ त्वड्-
 रिचाभ्यां नीचः कुष्ठशिवाभ्यां च पाटलावासः॥३॥ अथांगवासः॥
 चूर्णकुष्ठमुरानागकेसराणां घृतान्वितं॥ मधुपीतं करोत्यंगसौ-
 रभसतंतं॥४॥ प्रातः कुष्ठस्य चूर्णं लिहे च धु घृतान्वितं॥

काठिन्यसौरभंतस्यदेहेस्याच्चिरजीविता॥५॥ श्रीकंठशोभोः॥
 ॥अथधूपाः॥दलंमलयजंमांसीसितागुरुजलंमधु॥समांशौ
 र्मेलितोधूपोधनेकुंकुमसौरभं॥६॥चंदनागुरुकुष्ठानिशिवास
 र्जनखौसिता॥मलयानिलनामायंधूपोमीभिःसुरप्रियः॥७
 ॥एतौद्योगरत्नावल्यां॥सूरणद्विपदानाभ्यांशिलयागौरस
 र्षपैः॥कुंकुमागुरुरंभाभिश्चंद्रचंदनकौशिकैः॥८॥दशगोयं
 मल्लाधूपोनाम्नासंमोहनाभिधः॥त्रैलोक्यंमोहयत्येवकामवा
 णसमःस्मृतः॥९॥शार्ङ्गधरस्य॥शशिनखगिरिमदमांसीज
 लभागोमलयलोभयोर्भागौ॥मिलितैर्गुडपरिमृदितैर्वस्त्रगृ
 हादीनिधूपयेच्चतुरः॥१०॥गंधधूपदीपिकायाः॥अथधूपव
 र्तिः॥नखागरुसिल्लेकबालककुंदुरुशैलेयंचंदनप्रयासाः॥
 क्रमवृद्धभागरचितावर्तिःक्षितिनाशकांतेयं॥११॥पद्मश्रियः
 मार्जारीहिमबालुकापिशुनकंगोशीर्षकंशिल्पिनंवन्देःप्रीति
 करंतथांबुपिशितास्यात्कौशिकौजंगिकं॥कल्कंभागविवर्धि
 तंगुडसितासंमूर्छितंसर्पिषायुक्तंमन्मथवर्तिरित्यभिहितास्या
 ज्ञौगिनांसर्वदा॥१२॥श्रीगोविंदराजदेवानां॥अथदीपवर्तिः॥
 सरदारुमरुवमस्तकलाक्षागुरुशालचूर्णिकर्पूरं॥नृपवासदे
 हगेहयोग्यामनोहरादीपवर्तिरियं॥१३॥गंधरसागुरुकुंदुरु
 गुगुलुसर्जरसपूतिकर्पूरं॥श्रीवाससिल्लचंदनमित्यपरादी
 पवर्तिरियं॥१४॥एतेपद्मश्रियः॥इतिश्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचि
 तायांपद्मत्यांसामान्यशृंगारेसंकेतारव्यानभावहावादिपरिच्छेदः

अथबालावर्णनं

अभ्यासःकर्मणांसम्यगुत्पातयतिकौशलं॥विधिनातावदभ्य
 स्तथावत्सृष्टामृगेशणा॥१॥दग्धोविधिर्विधनेनसर्वगुणमुंद
 रंजनंकमपि॥इत्यपवादनयादिवसुग्धासीनिर्मिताविधिना
 ॥२॥लावण्यामृतदीर्घिकाकुलगृहंसौंदर्यसौभाग्ययोस्त्रैलो
 क्यकररत्नकंदलिरियंजीयात्सहस्रंसमाः॥३॥श्रीलोकन

कौतुकेन बहुनाशिल्यश्रमेणादशदन्येकां विधिना विधाय वि
 हितं सृष्टेर्ध्वजरोहणं ॥ ३ ॥ सकांतसंदरविधानकरः कथाता
 सर्वांगकांतचतुरं कचरूपयस्याः ॥ मन्ये महेश्वरभयान्नकर
 ध्वजेन प्राणार्थिना पुवतिरूपमिदं गृहीते ॥ ४ ॥ केषामप्येते ॥ अ
 स्यात्सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चंद्रो नृकांतद्युतिः शृंगारैकरसः स्व
 ये तु मदनो मासो नुपुष्पाकरः ॥ वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयः
 व्यावृत्तकोतूहले निर्मातुं प्रभवेन्न नो हरमिदं रूपं पुराणो मुनिः
 ॥ ५ ॥ कालिदासस्य ॥ किं कौमुदीशशिकलाः सकला विचूर्ण्य सं
 योज्य चामुतरसेन पुनः प्रयत्नात् ॥ कामस्य घोरहरहं कृतिद
 ग्धमूर्तेः संजीवनौषधिरियं विहिता विधात्रा ॥ ६ ॥ कस्यापि ॥
 न देवकन्यकानां पिगंधर्वकुलसंभवा ॥ तथाऽप्येषा तपोभंगं
 विधातुं वेधसोऽप्यलं ॥ ७ ॥ भूचतुर्याः कुंचिताक्षाः कटाक्षाः
 स्निग्धावाचोलज्जिताश्चैव हासाः ॥ लीलामेदं प्रस्थितं च स्थि
 तं च स्त्रीणामेतद्भूषणं चाऽयुधं च ॥ ८ ॥ अधरे मधुरासरस्वती न
 नुकर्णे मणिकर्णिका प्रबाहः ॥ शिरसि प्रतिभाति चारुवैणी क
 थमेणी नयनानतीर्थराजः ॥ ९ ॥ बाहू हौ च मृणालमास्यक
 मलं लावण्यलीलाजलं श्रोणीतीर्थशिलाचने त्रिशफरीधम्मिल्ल
 शैवालकं ॥ कान्तायास्तनचक्रवाकयुगलं कंदर्पबाणानलैर्दग्धा
 नामवगाहनाय विधिनारम्यसरो निर्मितं ॥ १० ॥ स्मितेन भावेन
 चलज्जयाभिया मराड्युखैरर्थकटाक्षवीक्षणैः ॥ वचोभिरीर्ष्या
 कलहैः नलीलया समस्तभावैः खलुबंधनस्त्रियः ॥ ११ ॥ लीला
 वतीनां सहजा विलासास्त एवमूर्खस्य तद्दिस्फुरन्ति ॥ रागो न
 लिन्या हि निःसर्गसिद्धस्तत्र भ्रमत्येवमुधा षडंघ्रिः ॥ १२ ॥ कुंकुम
 पंकेनोऽकितदेहा गौरपयोधरकंपितहारा ॥ नूपुरहं सरणत्पद
 पद्मा कनकशीकुरुते भुविरामा ॥ १३ ॥ द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगद
 शां प्रेमप्रसन्नं मुखं प्रातयेद्यपि किं न दास्य पवनः ॥ आच्येषु किं
 तद्वचः ॥ १४ ॥ येषु तदोष्ठपल्लवरसः स्पर्शेषु किंतत्तनुर्धनं

किंनवयौवनं स हृदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥१४॥ इयं सुस्तनीमस्त
 कन्यस्तकुंभाकुसुंभाः रुणं चारुबासोवसाना ॥ समस्तस्य लो-
 कस्य चेतः प्रवृत्तिं गृहीत्वा घटे न्यस्य याती च भाति ॥१५॥ नेहं
 मुरखं मृगविद्युत्तशशांकविंबं नेमोस्तनावमृतपूरितहेमकुंभौ
 ॥ नैवालकावलिरियं मदनास्त्रशालानैवेदमक्षियुगलं निग-
 ङ्गं हियूनां ॥१६॥ वक्त्रं चंद्रविकासिपंकजपरीहासक्षमे लोच-
 ने वर्णः स्वर्णमपाकरिष्णुरलिनां जिष्णुः कचानां च यः ॥ वक्षोज-
 विभकुंभविभ्रमद्वारौ गुर्वी नितंबस्थलीवाचां हारिचमार्दवं शुव-
 तिषु स्वाभाविकं मेडनं ॥१७॥ गुरुणास्तनभारेण मुरखचंद्रेण भा-
 स्वता ॥ शनैश्च राभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयी वसा १८॥ मुरखेन चं-
 द्रकांतेन महानीलैः शिरोरुहैः ॥ पाणिभ्यां पद्मरागाभ्यां रेजे रत्न-
 मयी वसा ॥१९॥ नूनं हिते कविवराविपरीतबोधाये नित्यमाहुर-
 बला इति कामिनीस्ताः ॥ याभिर्विलोलतरनारकदृष्टिपातैः शक्रा-
 दपोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥२०॥ सौधे स्थिता सरभसं निज-
 सुत्तरीयं धर्तुं पुनस्तनतटात्पतितं प्रवृत्ता ॥ वाचं निशम्य नयनं न-
 यनं ममेति किंचित्तदैवमकरोत्स्मितमायताक्षी ॥२१॥ इदं परम-
 सुंदरं तनुपुरं कुरंगीदृशां निवार्य खलु शैशवं स्वयमनेन नीतं बला-
 त् ॥ तदा गमनशंकया मकरकेतुना किंकृतं पयोधरधराधरौ त्रि-
 वलिं गृहीत्वा हस्तौ ॥२२॥ इयं सुरतरंगिणी न पुनरत्र नौ संगमो
 भवेत्तरणिमज्जनं पथिकनैव पांथाः ॥ गमथा निधाय हृदये सदा
 विपुलचारुकुंभद्वयं सरवे घनघनाः ॥ गमेघनरसस्पृशं व्रज ॥२३॥
 मीनवती नयनाभ्यां चरणाभ्यां प्रफुल्लकमलवती ॥ शैवालिनी
 चकेशैः सुरसेयं सुंदरी सरसी ॥२४॥ अस्याश्चेद्भूतिः सोकुमार्यम-
 धुना हंसस्य गर्वैरलं संलापो यदि धार्यतां परभृतेर्वाचं यमत्वप्र-
 तं ॥ अंगानामकठोरता यदि दृष्ट्या ये वसामालतीकांतिश्चेत्कम-
 लाकिमत्र बहुना काषायमालंब्यतां ॥२५॥ अपांगतरले दृशौ
 तरलवक्त्रवर्णागिरो विलासभरमंथरागतिरतं ॥ २५॥ मुरखं ॥

इति स्फुरितमंगकेमृगदृशांस्वतोलीलयातदत्रनमदोदयः
 कृतपदोऽपिसंलस्यते ॥ २६ ॥ निर्मितुः सुदतीमजो विरचितेव
 श्रेयसां शिवांति तः कोशीभूतनिजाः बुजासनमधिष्ठातुं शक्तो वि
 धिः ॥ मध्यं विस्मृतवानकुचौचकठिनोपीनौ नितंबौ कचान्वक्रा
 न्निर्मितवान्मतिः स्फुरति हि त्वस्थे चणां चेतसि ॥ २७ ॥ अधरेण
 बबीटिकाः नुरागेनयने कज्जलमुज्ज्वलंदुकूलं ॥ इदमाभरणं
 नितंबिनीनामितरदूषणमंगदूषणाय ॥ २८ ॥ आस्यं सहास्यं नय
 नं सलास्यं सिंदूरविंदूदं शोभिभालं ॥ नवाचवेणी हरिणीदृशश्चे
 दन्यैरगण्यैरपि भूषणैः किं ॥ २९ ॥ इति श्री बृ. शा. बालावर्णनपरि

अथ वयोवर्णनं

यथा यथा विशालस्याहृदये हृदये श्वरः ॥ तथा तथा बहिर्यातो
 शंके संकोचतः कुचौ ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ अनाघ्रातं पुष्पं किं शलयम
 लूनं करकहैरनाविद्धरत्नमधुनवमना स्वादितरसं ॥ अखंडं
 पुष्पानां भवति हि चतद्रूपनयनजाने भोक्तारं कमिह समुपस्था
 स्यति विधिः ॥ २ ॥ कालिदासस्य ॥ अयमं कुरभा च एव तावत्कुच
 योः कर्षति लोकलोचनां ॥ इत्येतरपीडनीमवस्थां गतयोः श्रीरनयोः क
 थं भवित्री ॥ ३ ॥ दृश्यं दृशां सहस्रैर्मनसामपुनैर्विभावनीयं च ॥ सु
 कृतशतकोटिभोग्यं किमपि वयः सुधुवः स्वदत्ते ॥ ४ ॥ श्रुवोकाचि
 ल्लीलापरिणतिरूर्वानयनयोः स्तनाभोगो व्यक्तस्तरुणिमस
 मारंभसमये ॥ इदानीं बालायाः किममृतमयः किं विषमयः कि
 मानंदः साक्षाद्वनितमधुरः पंचमरवः ॥ ५ ॥ केषामप्येते ॥ परि
 हरति वयो यथा यथा स्याः स्फुरदुत्कुंडलशोभिबालभावं ॥ दृढ
 यतिधनुषस्तथा तथा ज्यां स्पृशति शरानपि सज्जयन्मनोभूः ॥
 ॥ ६ ॥ समं विलासो कुरितस्तनाभ्यां त्रपाविलासेन सहावतीर्णा
 ॥ अवर्तनान्यस्त्रयै वलोकं कांतप्रकारो वचसां कृशां ग्याः ॥
 ॥ ७ ॥ जयतं गोदयात् ॥ मुखं विकसितं स्मितं वसितवक्त्रमुत्पे
 सितं स ॥ न विभ्रमा गतिरपास्य संस्था मतिः ॥ उरो मुकुलि

तस्तनंजघनमंसबह्वोद्धुरं वतेतु वदना तनौ तरुणमासमुज्जं
भते ॥ ८॥ कस्यापि ॥ होलायां जघनस्थले नचलतालोलेस
णालज्जते साशंकं तनुकंठकक्षतभिया क्रीडावने क्रीडति ॥ ९॥
तेदिह निरीक्षणं स्मितमुखी पारावतानां रुतैः सज्जं मौग्ध्यं
विसर्जना प्रसुतनोः शृंगारमित्रं वयः ॥ १०॥ बिल्लणस्य ॥ अ
नाकूतैरेव प्रियसहचरीणां शिशुतया वचोभिः पांचालीमिश्र
नमधुना संगमयितुं ॥ उपादत्तेनौ वा विरमति न वा केवलमि
यं कपोलौ कल्याणीपुलकमुकुलैर्हृतुरयति ॥ ११॥ मुरारेः ॥ व
हस्यावरणादरस्तनयुगौ द्वेदं विनाप्यंगुलीमुद्रास्तूचितहा
स्य मास्यमधिकं नोपुत्रिकादौ रसः ॥ तिर्यग्लोचनवीक्षितानि
वचसां छेदोक्ति संक्रांतयस्तस्याः सीदति शैशवे समभवत्को
प्येष न व्यक्रमः ॥ १२॥ प्रगल्भानामंतःप्रविशति शृणोति प्रिय
कथां स्वयंतत्तच्चेष्टाशतमभिनये चर्चयति च ॥ स्पृहामंतः
कांतेव हृति न समभ्येति निकटं यथैवेयं बालाहरति हितया
चित्तमधिकं ॥ १३॥ पद्मां मुक्तास्तरलगतयः संश्रितालोचनाभ्यां
श्रोणीबंधस्त्यजति तनुतां सेवते मध्यभागः ॥ धत्ते वक्षःकुच
सचिवतामद्वितीयत्वमास्यंत जात्राणां गुणविनियमः कल्पि
तैर्यौवनेन ॥ १४॥ क्षोभं धत्ते वदति बहवः रिन्नग्धलावण्यपूरः प्र
त्यंगं यत्तदप्रनुसरं चूर्णयो विभ्रमाणं ॥ उन्मार्गं यत्स्फुरति च म
नाकुंभयोर्द्वेदमेतत्तन्मन्ये स्याः स्मरगजयुवागाहते तद्दत्तडागं
॥ १५॥ लावण्यामृतनिर्झरेण सुदृशः सिक्ताखिलांगस्थलीजा
तस्तत्र नवीनयौवनकलालीलालतामंडपः ॥ तस्मिन्नेषविशे
षशीतलतरुच्छायासुसुप्तोत्थितः कंदर्पस्त्रिजगज्जयोद्यमप
रोप्यद्यापि निद्रालसः ॥ १६॥ यथायथा स्याः कुचयोः समुन्नतित
था तथा लोचनमेति वक्रतां ॥ अहोसहंते वतनोपरोन्नतिं नि
सर्गतांतमिलिताद्यसाधवः ॥ १७॥ केषामप्येते ॥ गंदं गंदं श्रव
णपुटकोपांतगतादृगतः किंचित् किंचित् विरमन्ति ॥ १८॥ लिके

लीरसेभ्यः॥ आविर्भावस्तनमुकुलयोःकाःपिकान्तिःसमेतादद्य
 प्रवोवाकुसुमधनुषोयौवराज्याभिषेकः॥१७॥ स्मितकिंचिद्वक्त्रे
 सरलतरलोदष्टिविभवःपरिस्पंदोवाचामभिनवंविलासोक्ति
 सरसः॥ गतीनामारंभःकिसलयितलीलापरिकरःस्पृशंत्यास्ता
 रुण्यंकिमिह नहिरम्यंमृगदृशः॥१८॥ श्रोणीबंधस्त्यजतितनुतां
 सेवतेमध्यभागःपद्मांमुक्तास्तरलगतयःसंश्रितालोचनाभ्यां
 ॥धत्तेवक्षःकुचमचिवतामहितीयंतुवक्त्रंत्वज्जात्राणांशुणवि
 निमयःकल्पितोयौवनेन॥१९॥ बिंबोष्ठसवरंगस्तेतन्विपूर्वम
 दृश्यते॥ अधुनाहृदयेष्वमृगशाबाह्विदृश्यते॥२०॥ न्यंच
 तिवयसिप्रथमेसमुदंचतितरुणिमनिसुदृशः॥ दधतिस्ममधु
 रिमाणंवाचोगतयश्चविभ्रमाश्चभृशं॥२१॥ यद्वधिविलास
 भवनंयौवनमुदियायचंद्रवदनायाः॥ दहनंविनैवतद्वधि
 यूनांहृदयानिदहते॥२२॥ अधरःकिसलयरागःकोमलविटपा
 ऽनुकारिणोबाहू॥ कुसुममिवविलोभनीयंयौवनमंगेषुसन्न
 हं॥२३॥ अत्युन्नतस्तनमुरोनयनेसुदीर्घवक्त्रेभ्रुवांवतितरां
 वचनंततोऽपि॥ मध्योऽधिकंतनुरनूनगुरुर्नितंबोमंदागतिः
 किमपिचाऽद्भुतयौवनायाः॥२४॥ मृदुलंबलिललितमध्यंपृष्ठ
 लकुचंचारुविपुलभूजघनं॥ पुन्नागस्पृहणीयंस्फुरतिवनंयौ
 वनंचनारीणां॥२५॥ बाल्येगेहपतौनिमीलतिवयःसंधिविधा
 पस्थरश्चौरश्चरुतरंविवेशनिभृतंवालाशरीरालयं॥ चांचल्यं
 चरणेषुशक्नुदरेर्निर्लज्जतांचेतसिस्सामत्वंहृदयेदृशोःसर
 लतांसर्वस्वमस्पाहरत्॥२६॥ एतस्यांरतिवल्लभसितिपतेःक्री
 डासरस्यांशनैःसंशोषंनयतीवशैशवजलं तारुण्यतिग्मशुतिः
 अंतस्थाचपथायथाविकसतिप्रायःकुचोच्चस्थलीस्थौल्यंहेत
 तथातथावितनुतेदक्षीनमीनावली॥२७॥ रेखाकाचनकज्जल
 स्यनयनांभोजेमिथःकौशलात्सुल्लिभिःसरलीकृतापिकुटि
 लीभा

पादुल्लतिर्जानीमोचयमेणशावनयनैवाल्यंनपाल्यंतव॥२८॥
 सन्नद्धोयंनचतरुणिमाकाममास्कंदुकामोनैनांसुंचत्यहहसह
 साकौतुकीवालभावः॥तद्वैराज्येवरतरतनुस्वर्णभूमौप्रवृत्तं
 यस्त्वस्मादनुदिनमयंसीयतेमध्यदेशः॥२९॥संभिन्नयोरसु
 व्यावयसौःपयसोरिवांगेषु॥अनयोरसद्विभेदमानसजन्माप
 रंवेद॥३०॥मध्यस्यप्रथिमानमैतिजघनंबक्षोजयोर्मदतादरं
 पात्युदरंचरोमलतिकानेत्रार्जवंधावति॥कंदर्पपरिबीक्ष्यनू
 तनमनोराज्याभिषिक्तंक्षणादंगानीवपरस्परंविदधतेनिर्लु
 नंसुश्रुवः॥३१॥दृष्टिःशैशवमंडुनाप्रतिकलंलावण्यमध्यस
 तेपूर्वाकारमुरस्तथापिकुचयोःशोभांनयामीहतै॥संप्राप्तायुरु
 तांतथाप्युपचिताभोगानितंबस्थलीतन्व्याःस्वीकृतमच्यंविज
 यतेतत्रैकपेयंवयः॥३२॥तन्नस्याःकमनीयकांतिविजितत्रैल
 क्यनारीवपुःशृंगारस्यनिकेतनंसमभवत्संसारसारंवयः॥यस्मि
 न्विस्मृतपद्मपालिचलनाःकामालसाहृष्टयोनौयूनांपुनरु
 सतंतिपतिताःपत्रेशकुंताइव॥३३॥नंदतुरसुरस्थलंवचसि
 नाश्रिताचातुरीविकारिनविलोकितंश्रुविनवन्निमोषक्रमः॥
 तथापिहरिणीदृशोवपुषिकापिकांतिच्छटापटावृतमहाम
 णिद्युतिरिवात्रसंलस्यते॥३४॥केलीकौतुकमादराच्छृणवयो
 रालीभिराश्राव्यतेबालाभिस्तुपुरःपुरेवरजसिक्कीडार्थमाह्वय
 ते॥चेतोयातिनवाततस्तदुभयोरेणीदृशःसांप्रतंमध्येचुंब
 कयोरयःशकलवन्निःपद्मपातंमनः॥३५॥इतिश्रीवृह
 च्छाईधरविरचितायांपद्मल्यांसामान्यशृंगारेवयःसंधिवर्णनं
 अथतरुणीपृथग्वर्णनं॥तत्रप्रथमंकेशपाशः
 अस्यामनोहराकारकवरीभारनिर्जिताः॥लज्जयेववने
 वासंचक्रुश्चापरबर्हिणः॥१॥वररुचेः॥भातिविन्यस्तकल्हा
 रंरुक्केशपाःकेशसंचयंशोणितोर्द्वैःशरैःपूर्णतूणीरमिवमन्मथ
 ॥२॥कस्यापि॥विकचकचकलापःकिंचिदाकुं॥३॥कचकल

शनिवेशीशोभतेश्यामलाक्ष्याः॥मधुरसपरितोषात्किंचिदु-
त्फुल्लकोशोकमलुङ्गवनिनीनःपेदकवद्वपदानां॥३॥पुष्पस्य
॥स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासंविन्यस्तसायंतनमल्लिकेषा॥कामो
वसंतात्ययमंदवीर्यःकेशेषुलेभेबलमंगनानां॥४॥कालिदा-
सस्य॥चलत्कामिमनोमानमादातुंचिंतयन्मनः॥गलयद्विरिवा
भक्तिबालावेणीगुणोज्ज्वला॥५॥कस्यापि॥आभुग्नागुलिपल्लु-
वोकचभरव्यापारयंतीकरोबद्धोत्कर्षनिबंधमानसतयाशू-
न्योदधानादृशं॥बाहुषेपसमुन्वतेकुचतटेपर्यस्तनीनांशुका-
ह्रीसंकोचितबाहुमूलसुभगंबध्रातिजूटांवधूः॥६॥सिंगापिथे-
॥चिकुरप्रकराजयंतितैविदुषीमूर्धनियान्बिभर्ति सा॥पशुना
ऽप्यपुरस्कृतेनतत्तुलनामिच्छतिचामरेणकः॥७॥एणीदृशः
पाणिषुदेनिरुद्धावेणीविरेजेशयनोत्थितायाः॥सरोजकोशा
दिवनिष्पतंतीश्रेणीघनीधूयमधुव्रतामां॥८॥मलिनाअपिसं-
यमनात्कुटिलाअपिस्मनसांसमागमतः॥बालाअपिमुक्ता-
नामनुषंगान्निर्जरत्वमुपयंति॥९॥स्तनाः॥भोगेपतभ्रातिक-
पोलात्कुटिलोऽलकः॥शशांकबिंबतोमेरौलंबमानद्वोरगः
॥१०॥उन्मीलदृदनैन्दुकांतिविसरैर्दृग्गत्समुत्सारितंभग्नपीन-
कुचस्थलस्यचरुचाहस्तप्रभाभिर्दत्तं॥एतस्याःकलविकंक-
ठकदलीकल्पमिलत्कोतुकादृशासांगसुखंरूपेवसहसा
केशेषुलग्नंतमः॥११॥एणीदृशोविजयतेवेणीपृष्ठावलंबि-
नी॥कशेवपंचबाणस्ययुवतर्जनहेतवे॥१२॥श्यामामिलिं-
दमालाबालायावदनपद्मकरंदं॥आस्वादिनुमिवमिलि-
ताललितावेणीमिषादेषा॥१३॥लसन्मौक्तिकश्रेणिगंगात-
रंगास्वयंनंदिनीभास्वतोनीलवर्णा॥ससीमंतसिंदूरसार-
स्वताभान्निवेणीयमेणीदृशोमोलिवेणी॥१४॥इतिकेशपा-

अथसीमंतरचनं

जानुस्य...पिणपरिणमद्गीवंसमुच्चज्जुन्यंचत्पूर्परमुन

मङ्गुजलसत्कक्षांतरो हत्कुचं ॥ पाणिभ्यां प्रविभज्य केशनिच
यं सौमंत कर्मोद्यता चेतः कस्य वशी करोति न बलाद्वा लाविलोले
क्षणा ॥ १॥ केशान् वामकराः वलंबित शिखान् भूयोरणत्कं कण
व्याधूयाः शकनिष्ठिकानखसुरवेनाः कुंचिताः न्यांगुलि ॥ सीमं
तं विरचय्य तस्य करभेणोन्मृज्य पार्श्वद्वयं तान् पश्चाद्युगपत्
णीय करयोर्युग्मे न बध्नात्यसौ ॥ २॥ आभुग्नाः गुलिपल्लवौ क
चभरे व्यापारयंती केशौ बंधोत्कर्षनिबद्धमानसतया शून्यां र
धानादृशं ॥ बाहूस्ते पसमुन्नते कुचतटे पर्यस्त चोलां शुका
ह्रीसंकोचित बाहुमूलसुभगं बध्नाति जूटीं बधूः ॥ ३॥ यथा य
था यौ वलते भुजोः स्यादुदंचितः संयमनैकचानां ॥ तथा तथा
बलातिकाममैकः स एव बद्धोरुहजत्पलास्याः ॥ ४॥ स्नेह
संवर्धितान् बालान् रुदढं बध्नाति सुंदरी ॥ करुणाहरिणा क्षीणं
कुतः कठिनचेतसां ॥ ५॥ संप्राप्तचिकुरभावः कचनिचयो वायुवाक
रेलम् ॥ स्त्रीभिर्दृढं निबद्धो नो चेत्परकलत्रमनुसरति ॥ ६॥ इति

अथ अभ्यंगारंभः

वक्षोजौ निबिडं निरुक्ष्य सिचयेनाः कुंच्य मध्यं शनैः कृत्वा चंप
कतैलसेकमबलासं पीडय मंदं शिरः ॥ पाणिभ्यां च लकं कणो
द्यतझणत्कारोत्तराभ्यां करोत्यभ्यंगं परिपश्यतः सकुतुकंदो
रंतरं प्रेयसः ॥ १॥ जानुभ्यामुपविश्य पार्ष्वादिनिहितश्रोणीभराप्रो
न्नमद्दोर्वल्लीनमदुन्नमत्कुचतटीदिव्यं नखाः कावलिः ॥ पा
णिभ्यामबधूय कं कणझणत्काराः वतारोत्तरं बालानह्यति किं
निजालकभरे किं वामदीयं मनः ॥ २॥ अश्रांतं दृढयंत्रणेन कुच
योरत्यक्तकाठिन्ययोराबद्धस्फुटमंडलोन्नतिमितश्चो लंबि
मुच्योरसः ॥ नीवीविच्छुरितं विधाय तमिमं वामस्तनालंबि
नीं वेणीं प्राणिनखाः चलैः शिथिलयत्याक्रम्य पीठं पदा ॥ ३॥
आवर्त्य कंठं सिचयेन सम्यगाबद्ध्य वक्षोरुहं भयुग्मं ॥ का
ः सौकराः लंबिवतैलपात्रामंदं समासीदति ॥ ४॥

अस्याः पीठोपविष्टाया अभ्यंगं वितनोत्पसौ ॥ ललच्छ्रेणि
चलद्वेणि नटदुरुपयोधरे ॥ ५॥ इति अभ्यंगारंभः ॥ ६ ॥

अथललाटः

अस्याललाटेरचितासखीभिर्विभाव्यतेचंदनपत्ररेखा ॥ आपां
दुरक्षामकपोलभित्तावनंगबाणव्रणपट्टिकेव ॥ १॥ भासस्य
॥ बालेललामरेखेयं बालेभल्लीवराजते ॥ भ्रूलताचापमाकृष्य
नविद्यः केहनिष्यसि ॥ २॥ कस्यापि ॥ कस्तूरितिलकं बालेबाले
माकुरुमाकुरु ॥ अद्यसाम्यं भजामीति भृंजते प्राशालोच्छ्रनः ॥
॥ ३॥ कस्यापि ॥ विराजते स्यास्तिलकोयमंचितो विकुंचितभ्रूल
तिकाद्वयांतरे ॥ विनित्यलोकहितयंदिवंप्रतिस्मरेणवाणोध
नुषीवयेजिनः ॥ ४॥ कस्यापि ॥ श्यामलेनां कितं बालेबाले
केनाः पिलक्ष्मणा ॥ मुखंतवांतरासुप्तभृंगफुल्लंबुजायते ॥
॥ ५॥ लोचनफुल्लं भोजद्वयलोभां ॥ दोलितैकमना ॥ कस्तूरी
तिलकमिषादयमलिकैः लिः समुल्लसति ॥ ६॥ इतिललाटः ॥

अथभ्रुवौ

तस्याः शालाकांजननिर्मितैवकांतिभ्रुवोरायतलेखयोर्वा ॥
तोवीक्ष्यलीलाचतुरामनंगः स्वचापसौंदर्यमदमुमोच ॥ १॥ का
लिदासस्य ॥ भ्रूरेखायुगलं भाति तस्याश्चदुलचक्षुषः ॥ यत्र
द्वयेवहरितानाशवंशविनिर्गता ॥ २॥ बिल्हणस्य ॥ स्मरक
ल्पद्रुमो बालेतवभालेद्विपत्रकः ॥ पत्रयोरनयोश्चाप्यभ्रुवो
र्व्याजादुदंचति ॥ ३॥ वचोवीचीदानं स्फुरदधरपानं विविनयं
कृशीभूतेमाने मयिमृगयमाने मृगदशः ॥ बभूवभूभंगः सनय
नतरंगः सपदियः प्रभुत्वं न्यातेनेजगदुपरितेनेहमदनः ॥ ४॥ ६०

अथनेत्रे

नूनमाज्ञाकरस्तस्याः स्रग्भ्रवोर्मकरध्वजः ॥ यतस्तत्रैवसंचार
सूचितेषु पवर्तते ॥ १॥ कस्यापि ॥ यासांकटाक्षविशिखैः स्मर
चौरेण ॥ २॥ ततचैतन्यसर्वस्वामोत्थं तेमुग्धकामुक्ता ॥ ३॥

शार्ङ्गधरस्य॥ सन्मार्गे तावहास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रि-
 याणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समा लेबते तावदेव॥ भू-
 चापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्ष्माण एते यावल्लीला-
 वतीनां त्वदिनधृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति॥३॥ बाणभट्टस्य॥
 नलिनं मलिनं विवृण्वती स्पृशती मस्पृशती तदीक्षणे॥ अपि-
 खंजनमंजनां चिते विदधाते रुचिगर्बदुर्विधं॥४॥ श्रीहर्षस्य॥
 श्रमयति शरीरमधिकं----- श्रमयति चेतः करोति संतापं॥
 मोहं च मुहुः कुरुते विषविषमं वीक्षणं तस्याः॥५॥ कस्यापि॥ शि-
 लासंघातेनो ज्वलधवलधारापरिसरानिमानंतः श्यामा द्विषविष-
 मबाणस्य वि शिरवान्॥ दृढप्रज्ञावर्माण्यपि त्वदयमर्माणिरु-
 जतः कटाक्षानेणाक्ष्यामुनिरपिरसो दुं प्रभवति॥६॥ कस्यापि॥
 लोचने हरिणगर्वमोचने माविदूषयनतांगिकज्जलैः॥ सायकः
 सपदि जीवहारकः किंपुनर्हि गरलैर्न लेपितः॥७॥ कामिनीनय-
 नकज्जलपंकादुत्थितो मदनमत्तवराहः॥ कामिमानसवनां-
 तरचारी मूलमुत्खनति मानलतायाः॥८॥ निःश्रीमशोभासौभा-
 ग्यं नतांग्यानयनद्वयं॥ अन्योऽन्याः लोकनाः नंदविरहादिव-
 चंचलं॥९॥ रामाविलोलनयने किमुमीनबाणो नीलोत्पले कि-
 मथवा किमु खंजरीदौ॥ किं बाजगन्धयजयायकृतिर्नजानेकं
 दर्पभूषणचितानवकार्मणस्य॥१०॥ असां व्रतमती बाक्ष्यो-
 र्यत्पुनः परिसर्पणं॥ सहायातं मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयो निवर्तनं
 ॥११॥ श्रुतिलंघनमीह मानयोर्मलिनाभ्यंतरयोरधीरयोः॥
 स्मृतितापकरत्वमेतयोरुचितं लोचनयोर्मृगीदृशः॥१२॥
 अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः कर्णे यत्रानुधावति॥ तन्नेत्रं तु कुरुक्षेत्र-
 मिति मुग्धे मृशामहे॥१३॥ उत्तरंगयकुरंगलोचने लोचने
 हरिणगर्वमोचने॥ अस्तु सुंदरिकलिनं हिनीवीचिडंबरग-
 भीरमंबरं॥१४॥ एकमेवास्मिन्मासि रंजयां जनलेखया॥ जाय-
 तामैदवे विंबे खंजनांबुजसंगमः॥१५॥ मुखनि-

तादृक्पाशावधिविक्रितचकोरीकांतिचौरंतदक्षि॥ त्रिभुवनयुव
चेतोबंधसंकेतहेतोः सहस्रमिवकर्तुं पाशमाशंकययाति॥ १६॥
अंतिपूजिततारेयंदृष्टिः श्रुतिलंघनक्षमासुतनु॥ जिनसिद्धोत
स्थितिरिवसवासनाकनमोहयति॥ १७॥ इतिनेत्रे ॥ ३२ ॥

अथकटाक्षः

यत्रयत्रवल्लतेशनैःशनैः मुभुवोनयनकोणविभ्रमः॥ तत्रतत्रश
तपत्रधोरणीतोरणीभवतिपुष्पधन्वनः॥ ११॥ यासांकटाक्षविशि
खैःस्मरचोरेणताडिताः॥ हृतचैतन्यसर्वस्वामुग्धामुह्यंतिका
मुक्ताः॥ १२॥ सन्मार्गेतावदास्तेप्रभवतिपुरुषस्तावदेवंद्वियाणां
लज्जांतावद्विधत्तेविनयमपिसमालंबतेतावदेव॥ भूचापाःरु
ष्टमुक्ताःश्रवणपथजुषोनीरुपस्माणयतेयावल्लीलावतीनांह
दिनधृतिमुषोदृष्टिबाणाःपतंति॥ १३॥ तावदेवकृतिनामपिस्फु
रत्येषनिर्मलविवेकदीपकः॥ यावदेवनकुरंगचक्षुषांताडयते
चपललोचनाःचलैः॥ १४॥ प्रभवतिमनसिविवेकोविदुषामपि
शास्त्रसंभवस्तावत्॥ निपतंतिनेत्रविशिरवायावन्नेदीवराक्षी
णां॥ १५॥ हत्वालोचनविशिखैर्गत्वाकतिचित्पदा निपद्याक्षी॥
जीवति युवानवाकिंभूषोभूयोविलोकयति॥ १६॥ यांतीगुरुजनैः
सार्द्धंस्पर्धमानमुखांबुजा॥ तिर्यग्रीवंयदद्वाक्षीनन्निष्पन्नाक
रोज्जगत्॥ १७॥ क्वचिल्लुणाःर्जुनगुणाक्वचित्कर्णांतगामिनी॥
अपांगश्रीस्तवाऽभातिमुभूभारतगीरिव॥ १८॥ रेरेघरद्वमारो
दीःकंकनभ्रामयंत्यमूः॥ कटाक्षवीक्षणदेवकराऽऽकृष्टस्य
काकशा॥ १९॥ दिनांतेस्नातीनांकनककलशाकारकुचयोरुप
र्यस्यंतीनांकमलकलिकाकोमलकरौ॥ समुद्यत्कालिंदीतर
लतरकल्लोलकुटिलःकटाक्षःकांतानांकमिहकमितारंनकु
रुते॥ २०॥ विशालाक्षीकटाक्षस्यसाक्षीन्यसोमहेश्वरः॥ ना
द्यापिप्रकृतिंयातियेनविहोदिगंबरः॥ २१॥ यांत्यामुहर्वलितके
धरमानः॥ नतृंतशतपत्रनिभंवहंत्या॥ दिग्धोमृतेनच

विषेणचपद्मलास्यागाढं निखातद्वमेतद्दयेकटाक्षः ॥१२॥ इति

अथ नासा

पुराणबाणत्यागायनूतनास्त्रकुनूहलात् ॥ तन्नासाभातिका
मेनतूणीबाधोसुखीकृता ॥ १॥ बिल्हणस्य ॥ क्षधामयोपि
यरोगशोत्येनासायमुक्ताफलकछलेन ॥ अनंगसंजीवनद
ष्टिशक्तिर्मुखाभृतंतेपिबतीबचंद्रः ॥ २॥ वैद्यनाथस्य ॥ दंतस्त्रि
दिमीबीजभक्षणोत्कंठचेतसः ॥ मन्येमारशुकस्ययं नासाच
चूविराजते ॥ ३॥ इति नासा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ नासाभूषणं

नासामौक्तिकमबलेकिमधरबिंबेनविद्रुमंकुरुषे ॥ दृष्ट्यागुंज
बीजंशिवशिवभूयस्तदेवहसितेन ॥ १॥ हरस्यातिदुरापमस्ति
भुवनेहेनासिकाभूषणत्वत्सौभाग्यमितिप्रतीतिवर्नितावक्त्रे
कांतिप्रदा ॥ यत्कांतातनुसंगमायसहतेसोतर्विभेदव्यथासा
नासापुटभेदनादपिभवत्संगंयतोवाञ्छति ॥ २॥ इति नासाभूषणं

अथ कर्णपाशौ

सौंदर्यपात्रेवक्त्रेदौकुरंगीसंगभीतया ॥ सूचितौश्रोत्रपाशाभ्यां
पाशाविवमृगीदृशः ॥ १॥ तालीदलंकोचनकर्णपाशेप्रसारयं
तीसुतनुःकराभ्यां ॥ रराजकर्णांतनिषण्णदृष्टिः शानेदधानेव
कटाक्षबाणान् ॥ २॥ बिल्हणस्येतौ ॥ तादेकमस्यास्तरलेक्षणा
यामुक्ताफलैश्चारुरुचंविधत्ते ॥ सुखश्रियाचंद्रमिवाभिभूयपं
दीकृतंतारकचक्रवालं ॥ ३॥ कस्यापि ॥ इति कर्णपाशौ ॥ ७ ॥

अथ कपोलौ

आबधत्परिवेषमंडलमलंबचंद्रविंबादृष्टिः कुर्वच्चंपकजंभ
माणकलिकाकर्णावतंसश्रियं ॥ नन्वग्याःपरिनृत्यतीवहसती
वोत्सर्पतीवोल्बणंलावण्यललतीवकांचनशिलाकांतेकपो
लस्छले ॥ १॥ त्रिविक्रमभट्टस्य ॥ कपोलपालीं तव नन्विमन्ये
वण्यधन्येदिशमुत्तरारव्यां ॥ विभाति यस्यां ललाटे ॥ कायां

मनोहरावै श्रवणस्य लक्ष्मीः॥२॥ द्विधा विधाय शीतां शुं कपोलौ
कृतवान् विधिः॥ तन्व्यास्तद्वसनिष्पंदं बिंद्वोरदनावलिः॥३॥

अथाधरः

तावैष विद्रुमच्छायै मरुमार्गद्विधाधरः॥ करोति कस्य नो मुग्धेऽपि
पासाकुलितं मनः॥१॥ कस्यापि॥ अल्पेनापि सुरक्तेन साधि
तेन प्रयोजनं॥ ओष्ठद्वयसहायेन कांतास्येन जगज्जितं॥२॥
कस्यापि॥ रसवदमृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा मधुरधि-
कं द्राक्षायाश्च प्रसन्नतरं फलं॥ स कृदपि पुनर्मध्यस्थः सन् र-
सांतरविज्जनो बद्धतु यदि हान्यत्वादुस्याद्विपादशनच्छदा-
त्॥३॥ केषामपि॥ अयि मृगाक्षितवाधरपल्लवे दयितदंतपदं
न भवत्यदः॥ भुवनमोहनमत्र यदं कितं किमु तयं त्रमिदं स्मर-
यंत्रिणः॥४॥ सर्वस्येव हिरत्नस्य वर्णैर्धः परिहीयते॥ दयिता-
धररत्नं तु सत्रणं यात्यनर्घ्यतां॥५॥ कयोरप्येतौ॥ त्वं पीमूषदि-
वोऽपि भूषणमसि द्राक्षे परीक्षेत को माधुर्यं तव विश्वतोऽपि विदि-
तं माध्वीकमाध्वीकता॥ एतत्किं तु मना गरुं तु दमिव ब्रूमी न चे-
त्कुप्यसि यः कांताधरपल्लवे मधुरिमानाऽन्यत्र कुत्राऽपि सः॥६॥
चित्रं कनकलताया पल्लवस्य मृतं सूते॥ कुसुमसमुद्गमस-
मये नो जाने किं परं भावि॥७॥ आच्छादयसि किं मुग्धे वस्त्रेणा-
धरपल्लवं॥ खंडिता एव शोभंते वीराश्चाधरपल्लवाः॥८॥ अधरो-
यमधीरास्या बंधुजीवप्रभाहरः॥ अन्यजीवप्रभां हंत हरतीति
किमद्भुतं॥९॥ अभिलषन्ति तवाधरमाधुरीतदिह किं हरिणा-
सि मुधा वुधाः॥ सुरमुधामधुरीकुरुते यतस्त्वदधरोऽधरताम-
गमत्ततः॥१०॥ इति अधरः॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अथ दंतकपोलौ

यावद्यावत्कुचलयदृशं मृज्यते दंतपालिस्तावत्तावद्विगुणा-
मधरच्छायया शोणशोचिः॥ काचित्तस्याः परिमलकलादूतमात्रा-
लिकोत्पलनामे प्रसरति मुहुः श्यामिकाप्याविरासीत्॥१॥ इ-

अथस्मितं

स्मयमानमायतास्याः किंचिदभिव्यक्तदशनशोभिसुरवे॥ अस
मग्रलक्षकेसरसमुद्भुसदिवपंकजंदृष्टं॥१॥ पुष्पप्रवालोपहितं
षडिस्थानुक्ताफलं वास्फुटविद्रुमस्थं॥ ततो नुकुर्याद्दिशदस्यत
स्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य॥२॥ एतौ कालिदासस्य॥
कामबाणप्रहारेण मूर्च्छितानि पदे पदे॥ जीयेति युवचेतोसि
युवतीनां स्मितामृतैः॥३॥ इति स्मितं॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७॥

अथसुरवं

यदमर शतैः सिंधोरतः कथंचिदुपार्जितं सकलमपितत्थाना
कोतासुरवेन निवेशितं॥ सुरसमुमनसः श्वासामोदेशशीवक
पोलपोरमृतमधरोतिर्यग्भूते विषं च विलोकने॥१॥ तस्यामुस
स्यातिमनोहरस्य कर्तुं न शक्तः सदृशं प्रियायाः॥ अद्यापि शीत
द्युतिरात्मबिंबं निर्माय निर्माय पुनर्भिनत्ति॥२॥ अनेन रंभोरुत
वाननेन पीयूषभानोक्तलयाधृतस्य॥ न तस्य नूनं परिपूरणा
यताराः स्फुरेति प्रतिमानरवंडा॥३॥ कयोरप्येते॥ कोशः स्मीत
तरः स्थितानि परितः पत्राणि दुर्गजलं मेत्रैर्मंडलमुज्ज्वलं चिरम
धोनीतास्तथा कंदकाः॥ इत्याकृष्टशिलीसुरवेन रचनां कृत्वा
पदस्य द्रुतं याति द्रोणजिगीषुणापि नजितं मुग्धं त्वदीयं मुखं॥४॥
विज्जकायाः॥ धिक्कृतस्य मंदमनसः कुकवेः कवित्वं यः स्त्रीमुखं
च शशिनं च समीकरोति॥ भ्रूभंगविभ्रमकटाक्षनिरीक्षणानिके
पप्रसादहसितानि कुतः शशोकैः॥५॥ श्रीधनदेवानां॥ अनाकाशे
चंद्रः सरसि जदलद्वंद्वसहितौ गृहीतः पश्चार्द्धे कुटिलकुटिलैः
सोपिति मिरैः॥ रुधौ मुचस्य चैरनिशमथसंमोहजननी किमु
त्यातालीयं बहत्तजगतः कर्तुमुदिताः॥६॥ कस्यापि॥ आरब्धे
पितासुरप्रतिसंभे निर्मातुमस्मिन्नपि व्यक्तं जन्म समानमेति मि
लितामंशच्छ्रं संवर्षति॥ आत्मद्रोहिणिरोहिणीपरिवृद्धे पर्यंकपं
केरुहः संकोचादयदुत्थितस्य नविधेस्तच्छी

मुरारेः॥ जितेदुपक्षलावण्यं कः कांतावदनं जयेत्॥ मुक्तातदेव
 सुरतममजिह्वितलोचनं॥ ८॥ कस्यापि॥ प्रविशद्वाटितिगेहं मा
 बहिस्तिष्ठुकांतेग्रहणसमयवेलावर्ततेशीतरश्मेः॥ तवमुरव
 मकलंकं वीक्ष्य राहुः सनूनग्रसतितवमुखेदुंचंद्रबिंबविहाय॥
 ॥९॥ वासोः चला॥ च्छादितमर्धभागं सौधस्थराधावदनं समी
 क्ष्य॥ सर्वैः पितृदावनवासिनस्ते चक्रुश्चतुर्थीव्रतपारणानि॥
 ॥१०॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतयोवातांऽपुपर्णाशनास्तेऽपि स्त्री
 मुखपंकजं सुललितं दृष्ट्वैवमोहंगताः॥ शल्यन्तं सघृतं पयोद
 धियुतं भुंजंति ये मानवास्तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्दिध्यस्त
 रेत्यागरं॥ ११॥ अबलेसलिलेतपस्यतामुरवभावोगमितोनपं
 कजेन॥ कथमादिमवर्णतांऽत्यजस्यद्विजराजेन कृतोरुनिग्रह
 स्य॥ १२॥ चलद्भ्रंगमिवांभोजमधीरनयनं मुखं॥ तदीयं यदि
 दृश्येत कामः कुल्योऽस्तु किंततः॥ १३॥ ननु नीलाचलसंघतमा
 ननमाभाति हरिणनयनायाः॥ प्रतिबिंबित इव यमुनागभीर
 नीरांतरेणां कः॥ १४॥ आसायंसलिलभरे सवितारमुपास्य साद
 रंतपसा॥ अधुनाऽज्ञेन मनाकृतवमानि नितुलना मुखस्याऽ
 ता॥ १५॥ विलसत्याननंतस्यानासाऽग्रस्थितमौक्तिकं॥ आल
 क्षितबुधाऽऽश्लेषं राकेंदोरिव मंडलं॥ १६॥ सुविरलमौक्तिकता
 रेधवलांऽशकचंद्रिकाचमत्कारे॥ वदनपरिपूर्णचंद्रे सुंदरि
 काऽसिनाऽत्रमंदेहः॥ १७॥ सुधाबद्धासैरुपवनचकोरैरनु
 सुतः किरन्ज्योत्स्नामच्छानवलबलिपाकप्रणयिनी॥ उपग्रा
 काराग्रं प्रहिणुनयनेतर्कयमनागनाकाशे कोयंगलितहरिणः शी
 तकिरणः॥ १८॥ विनासायं कोयं समुदयति सौरभ्यमुभगः किरन्ज्यो
 त्स्नाधारामधिधरणिता रापरिवृढः॥ धनुर्धत्ते स्मारंति रयति वि
 हारं नतमसां निरातंकः पंकेरुहयुगलमंकेन दयति॥ १९॥ लोके
 कलंकमपहातुमयं शशोको जातो यतस्तव मुखं तरलायताक्षि
 ॥ तत्रापि कलंकं तन्विकलंकलेखानार्यः समाश्रितजननेहिकलं

कथंति॥२०॥तानिप्रोचिदिनानियन्नरजनीसेहेतमिस्त्रापदंसा
सृष्टिर्विररामयन्नभवतिज्योत्स्नामयोनाःतपः॥अद्यान्यःसम
पस्तथाहितिथयोष्यस्यामुखस्योदयेहस्ताहस्तिकयाहरंति
परितोराकावराकीयशः॥२१॥अंबुजमंबुनिमग्नंत्रासाहाका
शमाश्रितश्चंद्रः॥संप्रतिकःपरिपंथीयंप्रतिकोपारुणंबदवं॥२२
॥पुंसांदर्शयसुंदरिमुखेंदुमीषन्नपामपाकृत्य॥जायाजितइति
रूढाजनश्रुतिर्मेयशोभवतु॥२३॥उचितंगोपनमनयोः---

---स्तनयोःकनकाद्रिकांतितस्करयोः॥अवधीरितविधुमंडल
मुखमंडलगोपनकिमिति॥२४॥स्त्रितज्योत्स्नागंगातपनतन
याप्रयामलरुचिःसरस्वत्योष्ठाभारुणकिरणसौंदर्यजयिनी॥
इमास्तिस्त्रस्तीर्थाधिपद्वमुखेस्तभ्रमिलितास्तवेदंसेवको
नलभतद्वहानंदलहरीं॥२५॥इतिमुखं॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

अथकंठः

कंठस्यविदधेकांतिमुक्ताभरणतायथा॥नास्याःस्वभावरस्य
स्यमुक्ताभरणतातथा॥१॥शकटवृंदैः॥मातंगकुंभसंसर्गज
तापातंकशंकपा॥स्त्रातीवमुक्ताहारोस्याःस्फुरत्कांतिजलेग
ले॥२॥श्रीवैद्यभानुपंडितस्य॥कंठस्यतस्याःस्तनबंधुरस्य
मुक्ताकलापस्यचनिस्तलस्य॥अन्योन्यशोभाजननाद्व
भूवसाधारणोभूषणभूष्यभावः॥३॥कालिदासस्य॥इतिकंठः

अथबाणी

अमृतद्रवमाधुरीधुरीणांगिरसाकर्षयकुरंगलोचनायाः॥मु
हुरभ्यसनंकषायकंठीकलकंठीकुरुतेकुहुरुतेन॥१॥इति॥

अथबाहू

दयिताबाहुपाशस्यकुतोयमपरोविधिः॥जीवयत्यर्पितःकंठम
रयत्यपवर्जितः॥१॥भासस्य॥शब्दवद्विरलंकारैरुपेतमभि
कोमलं॥सुवृत्तकान्यवद्वेजेतद्बाहुलतिकाद्वयं॥२॥इतिबाहू

अथकरो

मुग्धे प्रसारयसि किंकुसुमानि हर्तुर्मेताव शोकवितपस्य कुतूह
लेन ॥ अस्पृष्टतन्निवपल्लवडंबरे शुत्तंहारयिष्यसि ननु स्वय
मेव पाणी ॥ १॥ कस्यापि ॥ न्यस्तानि दंतवलयानि करैकया चित्ता
नींदुरवंडघटितानि ममैष तर्कः ॥ अस्यानि सर्गमृदुपाणि सरो
जमेषामामोचने झटति यन्मुकुलीव भूव ॥ २॥ कस्यापि ॥ इति ॥

अथांगुल्यः

अंगुलीषु कुरंगास्याः शोभते मुद्रिकावलिः ॥ प्रोतेव बाणैः पुष्पे
षोः सुहृन्मलम्पपरंपरा ॥ १॥ बिल्हणस्याः सुदीर्घारागशालिन्यो
बहुपर्वमनोहराः ॥ तस्याविरेजुरंगुल्यः कामिनां संकथा इव ॥ २ ॥

अथस्तनौ

नयननीरजकिंभवताकृतं मुखशशीयदं रिपुराश्रितः ॥ इति च
चोवितरीतुमिबोन्मुखं वरतनोस्तनवक्रयुगंबधौ ॥ १॥ कस्यापि
॥ पुष्पेषोरभिषेकहेमकलशौहारप्रभावाहिनीचकाञ्चौमदनो
न्मदहृिपपदैकुंभोरतेकंदुकौ ॥ कंदौ बाहुमृणालिकायुगुल
योर्लीला लनासक्तलेन व्यौरत्नसमुद्भूतौ बहति सालावप्य
पूर्णौस्तनौ ॥ २॥ शुकीचंचूतवातछविफलं युगं यौवनतरोरयः
शंकुसुण्णं मदनकरिणः कुंभयुगलं ॥ समुद्रभोगाया मृतकल
शयुग्मसुकृतिनः कुचद्वंद्वतन्व्यानवनखपदांकं विजयते ॥ ३
॥ कपोरप्येतौ ॥ मृद्वंगिकठिनौ तन्विनीनौ सुमुखिदुर्मुखौ ॥ अ
तस्य बहिर्यातौ तदद्यात्ते पयोधरौ ॥ ४॥ तन्वंग्यास्तनयुग्मेन
मुखं न प्रकटीकृतं ॥ हारायुग्मिने स्थानं न दत्तमिति लज्जया
॥ ५॥ काठिन्यमंगैरखिलैर्निरस्तं कुचौ युवत्याः शरणं जगाम ॥
अधःपतिष्यावद्वती बभीत्या न शक्नुवस्तावपि हातुमेतत् ॥ ६॥
यन्महाति तदंगेषु लावप्यमति संभृतं ॥ पिंडीकृतमुखोद्देशे
तस्य योधरतांगतं ----- ॥ ७॥ एकावली कलितमौक्तिककै
तवेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेवां ॥ चक्रुर्मनांसि यमि
नाम ॥ निरुद्वर्पमुक्तशरपातकृतांतराणि ॥ ८॥ कस्या

अथ कंचुकी

उपरिपीनपयोधरपातितापरकुलीवमनोभवभूपतैः॥विजयि
नस्त्रिपुरारिजिगीषयातवविराजतिभामिनिकंचुकी॥१॥इतिकं

अथ हारः

मणिहारलताविभातितन्व्याःस्तनसिंहासनसीम्नितस्थिवांसं
॥अभिषेक्तुमनंगदेवराजंगलशंखाङ्गलितेवदुग्धधारा॥१॥

अथ मध्यदेशः

वयःप्रकर्षादुपचीयमानस्तनद्वयस्योहूहनश्रमेण॥अत्यंतका
श्यवनजायताक्ष्यामध्येजगामेतिममैषतर्कः॥१॥कुमारतासः
स्य॥कांचीगुणैर्विरचिताजघनेषुलक्ष्मीर्लब्ध्वास्थितिःस्तन
तटेषुचरत्निहारैः॥नोभूषितावयमतीवनितंविनीनांकाश्यंति
रगलमधार्यतमध्यभागैः॥२॥रत्नाकरस्य॥स्फुटमसदव
लग्नंतन्विनिश्चिन्वतेतेतदनुपलभमानास्तर्कयेतोऽपिलोका
॥कुचगिरिवरयुग्मंयद्दिनाधारमास्तेतदिहमकरकेतोरिंद्रजा
लंप्रतीमः॥३॥स्मरमानसिकसमस्यात्स्यास्तनिमानिरवधि
र्मध्यः॥श्रीरेवपूरयतिषांनगिरांदेवीनचापिगुरुरस्याः॥४॥

अथ बलित्रयं

मध्यत्रिवलीत्रिपथेपीवरकुचचत्वरेषुधवलदृशां॥छलयति
मदनपिशाचःपुरुषंहिमनागपिस्त्वलितं॥१॥एकमेवबलिं
बध्वाजगामहरिरुन्वति॥तन्व्यास्त्रिवलिवंधेपिसेवमध्यस्थ
नम्रता॥२॥कथोरप्येतौ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ रोमावली

गंभीरनाभिहृदसन्निवेशेरराजतन्वीनवरोमराजिःसुरेवंदुभी
तस्तनचक्रवाकदंष्ट्रोज्झिताशैवलमंजरीव॥१॥लक्ष्मीधरस्य
॥अमुष्मिन्लावण्यामृतसरसिनूनंमृगदृशःस्मरःसर्वपुष्टः
पृथुजघनभागेनिपतितः॥यदंगांगाराणांप्रशमपिप्रनानाभिकु
हरेरिखाधूपस्येयंपरिणमतिरोमावलिमिषातन॥२॥गपि॥

दत्तं मया पदमिदं नवयौवनाय त्वंसत्वरं क्वचन शैशवसाधये
 ति॥ कामस्य हस्तलिखिताः स्मरमालिकेव रोमावलीविजय
 तेजलजेष्णयाः॥३॥ पयोधरस्तावदयं समुन्नतोरसस्य वृ
 ष्टिः सविधे भविष्यति॥ अतः समुद्रच्छतिनाभिरंघ्रतो विसारिरोमा
 लिपिपीलिकाः॥ बलिः॥४॥ उचुंगस्तनपर्वतादवतरङ्गेव हारा
 वलीरोमालीनवनीलनीरजरुचिः सेयंकलिंदाः॥ त्वमजा॥ जातं
 तीर्थमिदं सुपुण्यजनकं यत्राः नयोः संगमश्चन्द्रो मज्जति लाञ्छ
 नाः पल्लवतये नूनं नखां कच्छलात्॥५॥ समुदितकुचकुंभमंगना
 यात् हृदयमनंगमनंगजोधि शैते॥ तदरिव लपदबंधनायरोमा
 वलिरिह शृंगवलिकविलोक्य तैयत्॥६॥ उद्धतस्तनभार एष त
 रलेनेत्रे तथा भ्रूलते रगाधिष्ठितमोष्ठपल्लवमिदं कुर्वतुनामव्य
 था॥ सौभाग्यास्मरपंक्ति केवलिरिव तापुष्यायुधेन स्वयं मध्य
 स्थापिकरोति तापमधिकं रोमावलीकेन सा॥७॥ स्वर्णावदा
 तद्युति कायकोडे संपूर्णपीयूषमयूरवमुख्यः॥ एषो दृशः पृ
 ष्ठविलंबिबेणीबिंबः पुरो राजति रोमराजी॥ इति रोमावली॥

॥ अथ नाभिः ॥

मन्येसमानलावण्यसारगर्भमृगीदृशां॥ अपूरयित्वेवगतो ना
 भिरंध्रचतुर्मुखं॥१॥ कुचकुंभौ समालंब्य तरीतुं कांतिनिम्बगां॥ प्र
 भाददस्ततो भ्रष्टादृष्टिर्नाभौ निमज्जति॥२॥ कथोरप्येतौ॥ इति ना-

अथ नितंबः

तानितंबस्य निदंति वृक्षिं परजनांगनाः॥ कांचीनवनवयं शिप्रथ
 मेन कदर्थिता॥१॥ बिम्बल्लस्य॥ सकथं न स्पृहणीयो विषपरतं॥
 स्थितिं नितंबविन्यासः॥ शातात्मनापि विहितां विश्वसृजा गौरवं यत्र
 ॥२॥

अथ जघनं

वपुरा नितंबविधाय मृगीदृशोललितललितैरंगन्यासैः

पुरारभसायहिबं॥ तदनुसह साखिन्नेनेव प्रजापतिना भृशं पृथु
लपृथुलास्छूलस्छूलाकृताजघनस्छली॥१॥ जघनस्छलीघत
कस्या॥ तस्यापद्मपलाशास्यास्तन्यास्तज्जघनंघनं॥ दृष्टं॥
रवीभिर्याभिः स्नाः पुंभावंमनसाययुः॥२॥ बाल्मीकेः॥ अथोरुः
पश्यन्हतौमन्मथबाणपातैः शक्तोविधातुंनजिषीत्यचसुः॥३॥
रूविधात्राहिकशंकृतौतौविन्यासतस्याः सुमतेर्वितर्कः॥३॥
कुमारदासस्य॥ मन्येतदूरुसंभान्यहस्तसर्वस्वहारिणौ॥ व
हेतः पृश्यतोहोतामतंगत्वंमतंगजाः॥४॥ बिल्हणस्य॥ इति०

अथजंघे

जंघेतदीयेसंतापंयज्जनस्यानुरागिणः॥ जनयांचक्रतुस्तौब्रं
तत्रहेतुर्विलोमता॥१॥ शकृद्वैः॥ हेममंजीरमालाभ्यांभातिजं
घालताद्वयं॥ लावण्यायकृतास्थानंकुंकुमेनंचसुश्रुवं॥२॥ इति०

अथचरणयुगलं

अमूल्यस्यममस्वर्णतुलाकोटिद्वयंकियत्॥ इतिकीपादिवाता
म्रंपादयुग्मेमृगीदृशः॥१॥ जाग्रतः कमलालक्ष्मीयज्जग्राहत
दद्भुतं॥ पादद्वयस्यमत्तेभगतिस्तेयेतुकास्तुतिः॥२॥ बिल्हणस्य

अथनखश्रेणिः

तस्यापादनखश्रेणीशोभतेनतसुश्रुवः॥ रत्नावलीवलावण्या
रत्नाकरसमुद्भताः॥१॥ बिल्हणस्य॥ त्वद्वक्त्रंनेत्रपद्मप्रकटि
तमसंकृत्स्पर्धितंयन्मयैतज्जातंतस्मात्सकृत्वंग्रहणमवित
तंजाड्यमेतःकलंकः॥ तत्सर्वेसम्यतांमेपुनरपिनकरोम्येव
मुक्तातुतस्यागाढंलग्नःशशांकश्चरणनखमणिच्छब्दनापाद
युग्मं॥२॥ कस्यापि॥ इतिनखश्रेणिः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथगमनं

सलीलमिवमायांतीकामिनीगजगामिनी॥ उन्नतांघ्रिनख
ज्योतिषुषैर्भुवमिवार्चति॥१॥ मारयंस्याजनंसर्वंविरागमन
संख्यया॥ मातंगानांगतिर्याहकृताहगासीदरत्नं॥ इति०

अथकांतिः

सुंदरीसातवत्येषविवेकः केन जायते ॥ प्रभामात्राहितरलं दृश्यते तत्र नाश्रयः ॥ १॥ दंडिनः ॥ अवयवेषु परस्परबिंबितेष्वनुलकांतिपुराजतितत्तयोः ॥ अयमयं प्रविभाग इति स्फुटं जगति निश्चिनुते चतुरोपिकः ॥ २॥ भीमसिंहपंडितस्य ॥ इति श्रीशार्ङ्गधरविरचितायां पद्मत्यां सामान्यशृंगारेतरुणी पृथगवयववर्णनं

अथसमग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनं

सा दृष्टायैव बाहू दृष्टा हृषिताः सममेव ते ॥ तद्दयं तदमे केषामन्येषां च क्षुषोः फलं ॥ १॥ प्रभाकरदेवस्य ॥ अवलोकनमपि सुखयतिकुवलयदलंचारुनयनायाः ॥ किंपुनरमृतसमानं सरभसमालिंगनं तस्याः ॥ २॥ कस्यापि ॥ स्तनयुगमतीव तु गंनिमो मध्यः समुन्नतं जघनं ॥ इति विषमेव हरिणा ह्यावपुषितवे कद्ववनस्खलति ॥ ३॥ मुखेन चंद्रकांतेन महा नीलैः शिरोरुहैः ॥ पादाभ्यां पद्मरागाभ्यां रेजेरत्नमयी वसा ॥ ४॥ सन्यस्तभूषापिनवैवनित्यं विनापि हारं हसती वकांत्या ॥ मदं विनापि ॥ स्ववलितीव भावैर्वाचं विनाव्याहरती वदृष्टा ॥ ५॥ व्यासस्य ॥ तद्वक्त्रं यदि मुद्रिताशशिकथा तच्चेत्स्मितं कासुधा तच्च सूर्यदिदारितं कुवलयैस्ताच्चेद्गिरोपि ड्यधु ॥ धिक्कंदर्पधनुश्च वौषट्च ते किं वा बहु ब्रूमहे यत्सत्यं पुनरुक्तवस्तु विमुखः स्वर्गक्रमाद्देधसः ॥ ६॥ सौरभ्यं मृगलांछने यदि भवेद्दिदीवरे वक्रतामाधुर्यं यदि विदुमे तरलता कंदर्पचापे यदि ॥ रंभायां यदि विप्रतीपगमनं प्राप्तायमानं तदा तद्वक्त्रं तदुदीक्षणं तदधरस्तद्वस्तद्वस्तरूपगुणं ॥ ७॥ यतो यतो गादपयाति कंचुकं ततस्ततः स्वर्णमरीचिवीचयः ॥ यतो यतो स्यानि पतंति दृष्टयस्ततस्ततः श्यामसरोजदृष्टयः ॥ ८॥ अकृतं नितंबभागे क्षामं मध्ये समुन्नतं कुचयोः ॥ अस्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ९॥ सुंदरीं तां विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता ॥ उपक

स्त्रियविधात्राबाणाः कामस्यविषदृग्बंधाः ॥१०॥ वेणीविडुं
 वयतिमत्तमधुव्रतालीमंगी करोतिगुणमैदवमास्यमस्याः ॥
 बाहूमृणाललतिकाश्रियमाश्रयेतेपुंरवानपुंरवयदिकामश
 रात्कटाक्षः ॥११॥ कालिदासस्येते ॥ तदातदंगस्यविभर्तिवि
 भ्रमं विलेपनामादमुचः स्फुरदुचः ॥ दरस्फुरत्कांचनकेतकी
 दलात्सुवर्णमभ्यस्यति सारभयंदि ॥१२॥ ————— गा
 र्ग्यगोत्रात्सन्महादेवतनूजशार्ङ्गधरपंडितस्य ॥ आलोक्य
 चिकुरनिकरंसततंसुमनोधिवासयोग्यंते ॥ कामो निलंनिसं
 गपरिवृत्य परामृशति साशंकः ॥१३॥ कामराजस्य ॥ भूयुग्मसु
 चैर्धनुरुद्धितज्याबाणः कटाक्षाः कुटिलानितांतं ॥ तथापि युनं
 त्ददयं भिनत्तीकोयं विलासो वनिताजनस्य ॥१४॥ भूपल्लवंधु
 रपांगतरंगितानि बाणागुणः श्रवणपालिरिति स्मरेण ॥ तस्या
 मनंगजयजंगमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगंतिकिमर्पिता
 नि ॥१५॥ जयदेवस्य ॥ वेणीवेल्लुणमंगणं किमुवल्लेणीदृशो
 मध्यमंसंव्यानं किमिदं विवृत्तिविषमाह्लासः स्तनाच्छंसते ॥ नृ
 त्यंतीवकिंपंतिकेवलितयोः स्निग्धादृशोकोतयः साकूतस्मित
 गर्भितं किमुमुखं वक्तुं सरवीं बांछति ॥१६॥ शार्ङ्गधरस्य ॥ इ
 ति श्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां सामान्यशृंगारे स
 मस्तस्त्रीस्वरूपवर्णनं परिच्छेदः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथविप्रलंभशृंगारेप्रियप्रस्थानावस्थाकथनं ॥
 मनसिनिविशतेसकोपितायः प्रणयिनिबाहुलतांतरस्थितेपि ॥
 सरसिजमकरंदगंधबंधुर्वहतियदैवशनैःशनैः समीरः ॥१॥
 आयातेश्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकालेजनातल्यांतस्थित
 पातदाननमलंदृष्टाचिरं सुगंधया ॥ सोह्वासंदृढमन्युनिर्भर
 गरुडाण्यांबुधौतंतयास्वंबन्धं विनिवेश्यभर्तृहृदयेनिःशब्द
 कंबुचते ॥२॥ कस्यापि ॥ गंतुर्विवस्वदुदयेहृदये प्रत्युप
 पक्षिनिनदश्रमजातकंपा ॥ निद्रांजलैरशिशिं ॥ नजातः

को तातदंसशिखरेपतितैर्जहार॥३॥ सूक्तिसहस्रात्॥ कांतेक
 थंचिद्रुदितंप्रयाणेक्षणंविनन्नाविरहार्दितंगी॥ ततस्तमालोक्य
 कदागतोसीत्यालिंग्यमुग्धामुदमाससाद॥४॥ लज्जांविहाय
 रुदितंविधृतःपरांतेमागास्त्वमित्युदितमंगुलयोमुखेस्ताः
 ॥स्थित्वापुरुःपतितमेवनिवर्तनायप्राणेश्वरेव्रजतिकिनरु
 तंरुशंग्याः॥५॥ दृष्टःकातरनेत्रयाचिरतरंबस्थांजलिंयाचि
 तःपश्चादंशुकपल्लवेनविधृतोनिर्व्याजमालिङ्गितः॥ इत्यासि
 व्यसमस्तमर्थमघृणोगतुंप्रवृत्तःशठःपूर्वप्राणपरिश्रहोदयित
 यामुक्तस्ततोवल्लभः॥६॥ अमरुकस्य॥ यामीतिप्रियपृष्ठायाः
 प्रियायाःकंठवर्त्मनि॥ वचोजीवितयोरासीत्युरोनिःसरणेरणः॥
 ॥७॥ लज्जनानांशुकपल्लवेभुजलतानद्वारदेशेर्षितानोवापाद्युगे
 तयानिपतितंतिष्ठेतिनोक्तंबचः॥ कालेकेवलमंबुदालिमिलिते
 गंतुंप्रवृत्तशठस्तन्याबाष्पजलौघपूरितनदीपूरेणरुक्षप्रियः
 ॥८॥ अमरुकस्य॥ प्रहरविरतौमध्येबाहूस्ततोपिपरेणवाकि
 मुतसकलेजातेव्यन्हिप्रियत्वमिहेष्यसि॥ इतिदिनशतप्राप्यं
 देशंप्रियस्यपिपासतोहरतिगमनंवालात्पापैःसवाष्पगलज्ज
 लैः॥९॥ भ्रूलज्जलवासुदेवस्य॥ दूरंस्मंदरिनिर्गतासिनगरादे
 षडुमःक्षीरवानस्मादेवनिवर्त्यतामितिशनैरुत्काध्वगेनप्रि
 यां॥ गाढालिङ्गनवक्रितस्तनतदाभोगस्फुटत्वंचुकंवीक्ष्यो
 रस्थलमश्रुपूरितदृशःप्रस्थानभंगःकृतः॥१०॥ कस्यापि॥ इ
 ति श्रीवृ० शा० वि० पथत्यांविप्रलेभंभृंगारेप्रियप्रस्थानावस्थाक
 थनं०

अथनायिकांप्रतिनायकवचनादिकथनं
 स्मर्तव्योहंत्वयाकांतेनस्मरिष्याम्यहंतव॥ स्मरणंचेतसोधर्म
 स्तच्चेतोभवताहृतं॥१॥ स्मर्तव्यावयमिंदुसुंदरमुखिप्रस्ता
 वतोपित्वयासत्यंनययदिप्रसाद्यतिविधिर्जातिस्मरत्वंमम॥
 एकस्मिन्पिजन्मनिप्रियतमेजातिस्मरत्वंकथं प्राणाःपो
 थसं० लिताःकाद्यापिजनैकता॥२॥ कस्यापि॥ इ०

अथ नायकं प्रति नायिकोक्तिः

गच्छ गच्छ सिचेत्कोतपेशानः संतु तेशिवाः ॥ ममापि जन्मतत्रैव
भूयाद्यत्रगतो भवान् ॥ १ ॥ सहिष्ये विरहं नाथ देह्यदृश्यां जनं मम
॥ यद्रक्तनेत्रकंदर्पः प्रहर्तुं मां न शक्यति ॥ २ ॥ एतौ दंडिनः ॥ लोलै
र्लोचनवारिभिः सशपथैः पादप्रणामैः परैरन्यास्ता विनिवारयं
ति कृपणः प्राणेश्वरं प्रस्थितं ॥ पुण्याहं व्रजमंगलं सुदिवसः प्रातः
प्रयातस्य ते यत्ने होचितमीहितं प्रियमया तं निर्गतः श्रोष्यसि ॥ ३ ॥

अथ नायकं प्रतिसखीवाक्यं

या विंबोष्ठरुचिकुचिदुममणिः स्वप्रेषितां लब्धवान्हासश्रीः सह
शैस्तयोभिरपि किं मुक्ताफलैर्भूषते ॥ तत्कांतिः शतशोपि बन्धि
तपनैर्हेमः कृतः सैत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमयीं प्रयासिदयितां कस्मै
धनयाध्वगाः ॥ १ ॥ शिवस्यामिनः ॥ उद्यद्दुर्हिषिदुर्दुरारवमुधि
प्रक्षीणपांथायुषि श्रोतद्विप्रुषि चंद्रमुषि सरवे हंसहिषि प्रावृ
षि ॥ मामासुंचकुचाग्रसंततपतहाष्याकुलाबालिकां कालेका
लकरालनीलजलदव्यालुसभास्वत्विषि ॥ २ ॥ बाणभट्ट ॥ मु
ग्धे मुग्धतयेव नेतुमखिलः कालः किमारभ्यते मानं धत्स्व धृति
बधानत्रस्तुतां दूरे कुरु प्रयेसि ॥ सरव्येवं प्रतिबोधिता प्रतिवचस्ता
माह भीतानना नौचैः शंसत् हृदि स्थितो हिननु मे प्राणेश्वरः श्रो
ष्यति ॥ ३ ॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां पद्मव्याख्ये प्रलम्भ
शृंगारे नायकं प्रति नायिकावचनादिकथनपरिच्छेदः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ विरहिण्यवस्थावर्णनं

शशभृन्वपपल्लवेशशांके मकरंदश्रुतिवारुणी सरोजे ॥ अपि चा
स्यमरुद्गणान्नसूते तिलकुसुमस्फुटचंपकौ च दाम्नि ॥ १ ॥ कस्या
पि ॥ विश्रम्य विश्रम्य न बद्धमाणां छायासुतन्वीविचचारकावि
त् ॥ तत्तूत्तरीयेण करोत्युतेन निवारयंती शशिनो मयूरान् ॥ २ ॥
कस्यापि ॥ अस्तामितविषयसंगासुकुलितनयनो मया सुदुःख
सिता ॥ ध्यायति किमप्यलक्ष्यं नित्यं योगाधिरुचि ॥ ३ ॥ स्यापि

परिप्लानं पीनस्तनजघनसंगादुभयतस्तनौर्मध्यस्यातः परि
मलनमप्राप्य हरितं ॥ इदं व्यस्तं व्यस्तं मृगभुजलतास्ये पत्रल
नैः कृशाभ्याः संतापे बहति विमिनी पत्रशयनं ॥ ४॥ श्रीहर्षस्य
॥ दत्त्वमानोपि तद्दयै मृगास्यामन्मथाग्निना ॥ स्नेहस्तथैव
यत्तस्थौ तदाश्चर्यमिवाभवत् ॥ ५॥ शक्रवृद्धे ॥ लिरवति नग
णयति लेखा निर्भरबाष्पां बुधौ तमंडलता ॥ अवधिदिवसाव
सानं भाभूदिति शकिता बाला ॥ ६॥ मौरिकायाः ॥ प्रयाते स्तं भा
नौ श्रितशकुनिनीडेषु तरुषु स्फुरत्संध्या रागेशशिनिशनकै
रुल्लसति च ॥ प्रियप्रत्यारब्धानादिगुणविरहोत्कंठितदृशातदा
रब्धं तन्व्यामरणमपियत्रोत्सवपदं ॥ ७॥ भल्लाटस्य ॥ सातोर
णां तिकमुपेत्य दिशो वलोक्य निःश्वस्य दीर्घमुपधाय करं क
पोले ॥ मत्वा च तं पुरत एव स संभ्रमादज्ञात्वासने त्रलिरिते
वनकिंकिमासीत् ॥ ८॥ पृथ्वीधरस्य ॥ आतः पांथ पथित्वयान
पथिकः कश्चित्समासादितो बालेनेकशतानि कीदृश इति प्र
ख्यायतां वल्लभः ॥ पंदृष्ट्वा प्रमदाजनस्य भवतः स्फारे मुदालो
चने स ह्येयो दयितो ममेति पथिकायावेद्य मोहंगता ॥ ९॥ रथ्या
रजोरुणि तधूसलितांगयष्टे कच्चित्पितुः स्मरसि पुत्रक निर्घृण
स्य ॥ मुक्तैवमंकगतमायतमायतास्या पांथस्त्रिया प्ररुदितं क
रुणं दिनांते ॥ १०॥ कयोरप्येतौ ॥ तन्वेग्या गुरुसन्निधौ नयनजं
यद्धारि संस्तंभितं तेनां तर्गलि तेन मन्मथशिखीसिक्तो वियोगो द्र
वः ॥ अन्येतस्य निरस्यमानकिरणस्यैवामुखेनोद्गताश्वासाया
ससमालिरवन्ति सरणि व्याजेन धूमावली ॥ ११॥ कस्यापि ॥ मु
ग्धाः श्वाससमागते प्रियतमे तस्याणि संस्पर्शनं रोमांचांचित
पाशरीरलतया संभाव्य कोपात्किल ॥ माभावल्लभसंस्पृशेति
सहसा शून्यं वदंती मुहुः सरव्यातो हसिता संचितमसकृत्सं
शोषिता ॥ १२॥ रुद्रस्य ॥ एतानि निःसहतनोरसमेजसा
निशानि पुनयाति गतागतानि ॥ एते च तीरतरवः प्रथ

चंतितापमालंबितोजिततरुग्लपितैः प्रवालैः ॥१३॥ कालिदा
 सस्य ॥ शीघ्रं भूमिगृहे गृहाण वसतिं प्राणैः किमु क्रीडसि प्राप्तं
 पश्यसि किं न देव हृत्किं ज्योत्स्नांगवासोदरौ ॥ इत्थं मन्मथती
 ब्रसंज्वरजुषांगे हे वु वामभ्रुवामु ज्जच्छंति कुरंगलाञ्छनभया
 हीना सखीनां गिरः ॥१४॥ बिल्हणस्य ॥ शय्यापुष्पमयी पराग
 मयतागंगार्पणादस्तुते ताम्यत्यंतिकतालचूतनलिनीपत्राणि
 दाहोष्मणा ॥ न्यस्तंचस्तनमंडले मलयजं शीर्णं तरुं दृश्यते का
 थादाशुभवंतिकानिलमुरवाभूषामृणा लांकुराः ॥१५॥ मदनद
 हनश्रुष्यत्कांतकांताकुचां तर्नबमलयजपंकैगाढबद्धारिबलां
 ध्रिः ॥ उपरिविततपक्षोल्लसते लिर्निमग्नः शरद्वकुसुमेषोरेष
 पुंखावशेषः ॥१६॥ ननीतमुपनासिकं परिमलव्यपाशंकयान
 हंत विनिवेशितं विरहवन्हिकुण्डे हृदि ॥ दृशोर्बहिरिति श्रुतौ न
 निहितं प्रियप्रेषितं करे कमलमर्पितं मृगदृशादृशापीयते ॥१७॥
 मुहुर्व्यजनवीजनैः सरसचंदनासैचनैः सरोजदलबेष्टनैरपि
 नचेष्टते सुंदरी ॥ तथा पितवनामनिप्रियसखीभिरावेदिते निवे
 दयति जीवितं श्रवणसीम्नि रोमोद्गमः ॥१८॥ सोन्मेषो न सखी
 जनः परिजनः प्रागल्भ्यभूमिर्नवावात्सल्यादपि भावितस्कु
 तवयो वस्थाविशेषो गुरुः ॥ आयातानवमल्लिकापरिमलकू
 राः शरद्वसराः कस्यारव्यातुनितंबिनीपितृगृहावस्थानदुस्थे
 जनु ॥१९॥ वयो न व्यंस्वांतं विषयतरलं हंत स तं प्रियोदूरे देशे ज
 नकनगरंदुर्लभतरं ॥ जनश्चायंदुष्टो भृशमिदमनर्थोपसत
 तं कथं कारं पारं कथय सखि यामोऽस्य वयसः ॥२०॥ ज्योत्स्ना
 भौक्तिकदामचंदनरसः शीतांशुकोतदूवः कर्पूरंकदलीमृणाल
 वल्लभान्यं भोजिनीपल्लवाः ॥ अंतर्मानसमास्त्वया प्रभवता त
 स्याः स्फुल्लिङ्गोत्करव्यापा - राय भवति हंत किमनेनोक्तेन न ब्रू
 महे ॥२१॥ अछिन्नं नयनां बुबंधुषुकृतं तापः मग्नीष्वाहितो न्य
 स्तं दैन्यमशेषतः परिजने चिंतागुरुभ्योर्पिता ॥ २२॥ खलु

निर्वृत्तिं ब्रजतिसाश्रवासैः परं विद्यते विश्रब्धो भवविप्रयोगजः
नितं दुःखं विभक्तं तथा ॥ २२ ॥ काश्यं चेत्सति पत्कलाहिम रुचः ॥
स्थूलैव चेत्सोडिमालीनासवमृणालिकाय - दिपुनर्बाध्यः कि
यानं बुधिः ॥ संतापो यदिशीतलो हुतवहस्तस्याः कियद्वर्ण्य
तां किंतु त्वत्तृतिमात्रमेव शरणं लावण्यशेषं वपुः ॥ २३ ॥ उ
न्मीलंति नखैर्लुनीहि बहति द्यौ मांचले नावृणु क्रीडाकानन
माविशंति वलयकाणैः समुद्रासया ॥ इत्थं मंजुलदक्षिणानि
लकुट्टकंठीपुसांकेतिकन्याहाराः सुभगत्वदीयं भवनेत ॥
स्याः सखीनामिश्रः ॥ २४ ॥ वीणामंके कथमपि सखीप्रार्थना
भिर्विधाय स्वैरंरत्यां सरसि जहृशागतुमारब्धमेव ॥ तंत्री
बुध्या किमपि विरहक्षीणदीनांगवल्लीमेनामेव स्पृशति बहु
शोमूर्च्छनाचित्रमेतत् ॥ २५ ॥ लतामूले लीनो हरिण परिहीनो
हिमकरः स्वलन्मुक्ताकारागलति जलधाराकुवलययात् ॥ धु
नीते बंधूकं तिलकुसुमजन्मा हि पवनो गृहद्वारेषु ष्यं परिण
मति कस्यापि कृतिनः ॥ २६ ॥ मरालश्रेणीभिर्नियतमुपनीतं स
फलतांगतिस्पर्धावैरंमृदुकलरवैरंबुजदशः ॥ यदेतान् शृ
ण्वंत्याः प्रियविरहवत्याः कुशतनोरगादस्यास्तं भादहह ग
तिसंभावनमपि ॥ २७ ॥ अधिदेहलिहंतहेमवल्लीशरदिदुःसरसी
रुद्देशयालुः ॥ अधिरंजनचंचुमौक्तिकाली फलितं कस्य सु
जन्मनस्तपोभिः ॥ २८ ॥ अनुदिनमधिकं ते कं पते कायवल्लीशि
वशिवनयनांतेनाश्रुधाराजहाति ॥ कथय कथय कोयं यत्क
तैकोमल्लोगीत्यजतिनपरिणद्धं पांडिमानं कपोलः ॥ २९ ॥ स
हचरिशपथाः शतं मदीयावदविरहालयितानि जामवस्थां ॥
सहचरिपरिपृच्छाभानुकन्यानवदलिनी नलिनी निकुंजश
य्याः ॥ ३० ॥ किं गतेन यदि सान्जीवति प्राणिति प्रियतमा तस्यापि
किं ॥ इत्यदीक्ष्य नवमेघमालिकां न प्रयाति पथिकः स्वमंदिरं ॥
॥ ३१ ॥ लतालवीजनसखितन्याविनिवारितं मया ॥

तनुबल्लिविभूतिशंकयाविनिवार्यः श्वसितानिलः कथं ॥ ३२ ॥
 प्राणेशतवविरहिणी हिमकरकिरणेषु हर्म्यमिलितेषु ॥ सं-
 तापनिःसहांगीमुंचतिनिचयंचकोराणां ॥ ३३ ॥ हारावशेषा
 ननु कंठनालात्वन्नामशेषारसनातदीया ॥ लावण्यशेषात
 नुगान्नयष्टिस्त्वद्यानशेषंपरमंतदायुः ॥ ३४ ॥ दक्षिण्यं मलया
 निलस्यविदितं शैल्यं सुधादीधितेर्वाचा मेवनगोचरो मलयज-
 स्यापिस्फुटंसौष्ठवं ॥ विश्लेषेतवकेनमेपरिचिताः प्राणेशत
 तत्कथाविफारे पुनरप्रमाणयतिमामव्याहतेयंतनुः ॥ ३५ ॥
 मावद्यावद्भवतिकलयापूर्णकायः शशांकस्तावतावत्
 द्युतिमयवपुः क्षीयतेसामृगाक्षी ॥ मन्येधातापदयतिविधुं
 सारमादायतस्यास्तस्माद्यावन्नभवतिसखे पूर्णिमातावदेहि
 ॥ ३६ ॥ अजनिप्रतिदिनमेषाकर्दमशेषामदंगसंगेन ॥ प्रतिनि
 शमपूरिपयादक्षिणसंपातिभिः सलिलैः ॥ ३७ ॥ पंचत्वंतनुरेव
 भूतनिबहः स्वंस्वंविशत्वालयंयाचेत्वांदुहिणप्रणम्यशिर
 साभूयोपिबध्वांजलिं ॥ तद्वापीषुपयस्तदीयमुकुरेज्योतिस्त
 दीयालयव्योम्निव्योमतदीयवर्त्मनिधरातत्तालवृत्तेनिलः ॥ ३८ ॥
 पिकालीवाचालीभवतिबहुधालीकवचनेमृणालीव्याली
 बव्यथयतितरामंगमनिशं ॥ विषज्वालाजालंसखिकिरति
 दीयूषकिरणोजगत्प्राणः प्राणानपहरतिकेयंपरिणतिः ॥ ३९ ॥
 नायंमुंचतिसुभ्रुवामपितनुव्यागेवियोगज्वरस्तेनाहंविहितां
 जलिर्यदुपतेपृच्छामिसत्यंवद ॥ तांबूलंकुसुमंपदीरमुदकं
 यदंधुभिर्दीयतेस्यादत्रैवपरत्रतत्किमुविषज्वालावलीदुःस
 हं ॥ ४० ॥ दुर्वाराः स्मरमार्गणाः प्रियतमोदूरमनोत्पुत्सुकंगाढं
 प्रेमनवंवयोतिकठिनाः प्राणाः कुलंनिर्मलं ॥ स्त्रीत्वंधैर्यविरो
 धिमन्यथसुहृत्कालः कृतांतोक्षमीनोसरव्यश्चतुराः कथंनु
 विरहः सोढव्यमेषोमया ॥ ४१ ॥ सर्वतत्त्वविबोधः समवती
 पूषवन्मित्रवद्यान्यासन्भजतिप्रियेमृगदृशोऽनं ॥ ४२ ॥

गेहं तन्मुकुरंतदेवबलयंततचंदनं सानिशाकारावत्करवाल
 बत्क्रकचवत्कीलालबलालवत्॥४३॥ घनीयंचेदंचेदुपरिवि
 किरन्चंदनरसानुदारा नैहारी सरिदुरसिहारी भवति वा॥ स
 मंतान्माणालीचिरमुपवनालीमिलति वा तदप्यस्यास्तापेहरि
 विरहजः किं विरमति॥४३॥ केशैः कोमलमालिकामपि चिरं या
 विभ्रती खिद्यते या गात्रेषु घनं विलेपितमपि न्यस्तं न बोद्धुं समा
 ॥ दीपस्यापि शिरां न चापि भवने स्वन्येपि या वीक्षितं तापं सा वि
 रहानलस्य महतः सोढुं कथं शिष्यति॥४४॥ उद्धयेत तनूलते
 तिविसिनी पत्रेण नो वीन्यते स्फोटः स्यादिति नांगकं मलयज
 क्षोदां भसा सिच्यते॥ स्यादस्यातिभरात्पराभव इति त्रासान्न
 वापल्लवारोपो वससितत्कथं बरतनो राधिः समाधीयतां॥४५॥
 श्वासान्मुचति भूतले विलुठति त्वन्मार्गमालोकते दीर्घरोदिति
 विक्षिपत्य विरतं समां भुजावल्लरीं॥ किंच प्राणसमाचक्रां
 तवती स्वप्नेपिते संगमं निद्रां बांछति न प्रयच्छति पुनर्दग्धो वि
 धिस्तामपि॥४६॥ हंतालिसंतापनिवृत्तये स्याः किं तालवृत्तं त
 दली करोषि॥ उतापराधोतरदाहहेतुर्न तश्रुवो न व्यजनाय नो
 द्यः॥४७॥ अपसारय च नसारं कुरु हारं दूरं सच किं कमलैः॥ अ
 लमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं बाला॥४८॥ अंग
 निमेदह तुकांत वियोगवन्निःसंरक्ष्यतां प्रियतमो हृदिवर्त
 ते यः॥ इत्याशया शशिमुखी गलदश्रुवारिधाराभिरुष्णमभि
 षिंचति तद्वत्प्रदेशं॥४९॥ स्निग्धेयत्यरुणसियत्प्रणमति स्तब्धा
 सियद्वागिणिद्वेषस्थासियदुन्मुखे विमुखतां यातासि नस्मिन्
 प्रिये॥ तद्युक्तं विपरीतकारिणितवश्चीखंडचर्चाविषं शीतांशुस्त
 पनोहि मंहुतवहः क्रीडानुदोयातनाः॥५०॥ गृहीतं तांबूलं प
 रिजनवचोभिः कथमपि स्मरत्यंतः शून्या सुभगतवमूर्तिं प्रति
 दिनं॥ तत्रैवास्ते हस्तः कलितफणिवल्ली किमलुयस्तथैवासी
 तस्तस्मात्फलताली परिगतं॥५१॥ अपि मरणमुपैति सा

मृगांकेविलसति कै बक आरसांतरस्य ॥ अपि कथमंधुना दधा
तु शांतिं विषमशरज्वरती ब्रदेहदाहः ॥ ५२ ॥ कोदंडो विशिखो मने
निवसतिः कामस्य तस्या अपि भ्रूवल्ली नयनां चलं मनसिते वासः
समुन्मीलति ॥ इत्थं साम्यविधौ तयोः प्रभवति स्वामि नूतथा स्ति
त्यतांतन्वाना तनुतां क्रमादतनुतां नैषा यथा गच्छति ॥ ५३ ॥
विरहविषमः कामः कामंतनुं कुरुते तनुं दिवस गणना दसश्चा
यं व्ययेत घृणोपमः ॥ त्वमपि वशा गोमान व्याधेर्विचिंतय नाथ
हे किं सल यमृदु जीवत्येवं कथं प्रमदा जनः ॥ ५४ ॥ अयं विषा
कौवदकस्य यूनः कल्याणिकल्याण परंपराणां ॥ यदसि को
णस्त्रवदच्छ धारा हारा वताशेषु णमंतरेण ॥ ५५ ॥ आहारे वि
रतिः समस्त विषय ग्रामे निवृत्तिः परानासाग्रे नयनंतदेतदपरं
यच्चैकतानं मनः ॥ मौनं चेदमिदं च शून्यमपि वलं यद्विश्वमा
नाति ते तदूयाः सखि योगिनी किमसि भोः किं वा वियोगिन्यसि
॥ ५६ ॥ अनय लयये प्रिये न व्यया यथा दृश्य एव दुः प्राये ॥ मू
नैव केवलं निशितपन शिला वासरे ज्वलति ॥ ५७ ॥ सा सर्व
थै वरत्तारागं गुंजे वनमुखे न वहति ॥ वचनपटोस्तव रागः
केवलमास्थे शुक्लस्थे व ॥ ५८ ॥ न सवर्णो न च रूपं न संस्क्रि
या नैव सा प्रकृतिः ॥ बाला त्वद्विरहापदि जाता पञ्चशभावे व
५९ ॥ सा विरहदहनदूना मृत्वा मृत्वा विजीवति वराकी ॥ सारीव
कितव भवतानुकूलिता पाति ताक्षेण ॥ ६० ॥ दुल्लहजणानुरा
ॐ लज्जगुरुर्दपरवसोऽप्या ॥ पिअसहिबिसमं पेन्मं मरणं
सरणं ण वरमे व ॥ ६१ ॥ राका सुधाकरकरैर्नेलिनी दलैश्च नी
हारहारघनसारभरैः किमेतैः ॥ किं वा भयेन हरिचंदनपंकसे
कैर्नत्वां विना मृगदृशः परितापशांतिः ॥ ६२ ॥ केकाभिः कलयं
तु केकिनिवहाः संभूय कर्णज्वरं विद्युद्भिः सह भीषयंतु परि
तः पाथो धराणां घटाः ॥ पंचेषु र्वधिरीकरोतु ककुभु सर्वाः शराणां
रवेर्नाहं दग्धं दुरंतजीवन कृते कस्यापि वश्य ॥ ३॥ ॥

आयाताजलदावलीसरभसंविद्युत्समाहिंगिताशैलानां प
 रितः सशब्दमहिभुक्त्रैणीनरीनृत्यति॥ एवं सत्यपि हंत सं प्र
 तिपतिर्देहांतरं प्रस्थितस्तदुःखं विनिवेशतां सखिकथं कस्या
 धुनायेमया॥ ६४॥ गुंजंति प्रतिकुंजं कुंजदलद्वोणीषु भृंगो ग
 नाः फुल्लत्पुष्परसालबीषिशिरवरे कुंजतिमाद्यत्पिकाः॥ कामः
 काममयं करोति विशिखैर्हेतुं सुहृद्दिनकासातन्यलया निलस्य
 सखिमे भीतिस्त्वयोद्भाव्यते॥ ६५॥ शोकोत्पत्तिरशोकतः सुमन
 सोयहैमनस्योदयो वैरस्यं चरसालतो विकलतातावत्कलानां
 निधेः॥ किंचान्यन्नलदोभवत्तन्नलदो निर्णीतसुन्नीयते वामः के
 वलमेकस्य बन्धवानस्यामशेषं जगत्॥ ६६॥ अगारे स्थितं कां
 तेगिरिशमनिशानाथशकलं भुजंगानुत्तुगान् सकलमपि वाता
 यनपथे॥ निकुंजेषु श्येनानधिगृह्णति शिरोराहुवल्लयं लिखंत्यानी
 यंतेशिवशिवतया हंत दिवसाः॥ ६७॥ आलीभिः सह भाषितं
 किमपि तद्दुर्मपि संवीक्षितं पंचेषुः कुसुमैरपूजिकथमप्याधा
 यच्चित्तं मनाक्॥ तेनपि प्रियचेतया मपि कृपाकार्पण्यमालंबसे
 प्राणेशप्रवलं तदन्ननिखिलं तत्प्रातिकूल्यं विधेः॥ ६८॥ अकस्मा
 देकस्मिन्मथिसखिमया मुंवनतदं व्रजत्यादृष्टो येन वज्रलधर
 श्यामलतनुः॥ सदृग्भंग्या किंवाकुरुत न हि जानेततद्दृढं मनो
 मेव्यालोलं कचन गृहकृत्येन बलते॥ ६९॥ हंत कांतमपि तं दिदृ
 क्षते मानसं ममनसा धुपत्यते॥ इंदुरिंदुमुखि मंदमारुतश्चंद
 नंच वितनोति वेदनां॥ ७०॥ तुष्यंतु मे छिद्रमवाप्य शत्रवः करो
 तु मे शास्तिभरं गृहेश्वरः॥ मणिस्तव शोरुहमध्यभूषणं ममास्तु
 सौंदर्यनिकेतनं प्रियः॥ ७१॥ स्वामी कुप्यति कुप्यतां परिजनानि
 दंतु मामन्यवकिं तावत्प्रथता मयंतु जगति प्रौढो ममोपद्रवः
 ॥ आशास्यं पुनरेतदेव यदिदं च सुश्रिरं वर्धतां येनेदं परिचीय
 ते सुररिणे सौंदर्यसारं वपुः॥ ७२॥ त्वामंजनीयति कलासु विलो
 कयंती कुवलयीयति कर्णशृंगं॥ त्वां पूर्णिमाविधुमु

रवीहृदिभावयंतीवक्षो निलीननवनीलमणीकरोति॥७३॥
 गायतिगीतेसतिवावंशेवादयतिसाविपंचीषु॥पाठयतिपंजर
 शुकंतवसंदेशाक्षरंरामा॥७४॥ निःस्नेहंपतिरुद्दिताकरुणया
 श्वश्रूजस्रं वृथावाग्वापैर्हृदयंभिनत्तिकलहोत्तालाः पुनर्यात
 रः॥नित्यंनिंदतिनैव नंदतिकदाप्येषाननांदापितन्मातःकेशर
 णं ब्रजामितरुणीदीनाहमेकाकिनी॥७५॥ कांतःकृतांतचरितः
 कुटिलातदंवावज्जोपमानिवचनानिचदुर्जनानां॥प्रत्यंगमंत
 रतनोःप्रहरंतिबाणाभ्राणाः पुनःसरिववहिनरखलुप्रयांति॥
 ७६॥ आलिवाल्लिशतयावलिरस्यै दीयतांवल्लिभुजनकदा
 पि॥केवलं हि कलकंठशिभूनामेवएवकुशलेषु निदानं॥७७
 नहारंनहारंकलयतिविहारंविषमिवस्मरंतीसाशमासुभग
 भवतश्चागमदिनं॥परंक्षीणादीनापरमसुखहीनासुवदना
 कुहूपक्षग्लौवच्चपलनयनांगीकृतगतिः॥७८॥ इतिश्रीबृह
 शाङ्गे७२विरचितायांपद्मत्यांविप्रलंभशृंगारेविरहिण्यबस्त्राव
 णेन

अथसरवीकर्तृकमानाःपनोदः

मुग्धेमानंनतेकल्लुप्तंघ्राणाःधिकेप्रिये॥धत्तेमत्सीकियत्का
 लंजीवितंजीवनंविना॥१॥ संखेवाःत्रगृहेगृहेषुवतयस्ताःपृ
 च्छ गत्वाःधुनाप्रेयांसःप्रणमंतिकिंतवपुनर्दासोयथावर्तते
 ॥आत्मद्रोहिणिदुर्जनप्रलपितकर्णेःनिशंमाकृथाश्रिन्वस्ने
 हरसाभवंतिपुरुषादुःखाःनुवृत्त्यापुनः॥२॥ इतिसरवीकर्तृ

अथप्रिय नमोक्तयः

अपूर्वचौर्यमभ्यस्तंत्वयावंचललोचने॥दिवैवजाग्रतांपुंसांचे
 तोहरसिदूरतः॥१॥ उचितंगेपनमनयोःकुचयोःकनकाःद्वि
 कोतितस्करयोः॥अवधीरितविधुमंडलमुखमंडलगोपनं
 किमिति॥२॥ केशाःसंयमिनःश्रुतेरपिपरंपारंगतेलोचनेत्वं
 तर्बन्मपिस्वभावशुचिभिःकीर्णं हि जानांगणे॥पुक्तानांस
 ततंनिवासरुचिरंवक्षोजकुंभहयमित्यंतन्विरतं॥अपि

तेरागं करोत्येव नः ॥३॥ बाले तवाः धर सुधार स पान काले चेतो
मदीय मभिवाञ्छति शेष भावं ॥ अलिंगने तव विरोचन पौत्र भा
व माखंड लत्व परिवलाः गनि प्रीति सेते ॥४॥ कमलाक्षि विलं
व्य तां क्षणं कमनीये कच भार बंधने ॥ दृढ लग्न मिदं दृशो र्युगं
शन कैर द्य समुद्रा म्यहं ॥५॥ कुतः कुबल यं कर्णे करोषि कल
भाधिणि ॥ किमपांग मपर्याप्त मस्मिन् कर्मणि मन्यसे ॥६॥ इति

अथ नायक कर्तृक मानाः पनोदः

दृष्टी चरेण नयने मुखे मंजु जेन कुंदे न दंत मधरं न वपलु वेन ॥ अं
गानि चंचक दलैः सविधाय वेधाः कांते कथं घटित वानु पलेन
चेतः ॥१॥ आक्षिप सि कर्ण मक्षणा बलिरपि बद्ध स्त्वया त्रिधाम
ध्ये ॥ इति जित सकल वदान्ये तनु दाने लज्ज से सुतनु ॥२॥ मो
हान्य या सुतनु पूर्व मुपेक्षित स्तेयो ब्राह्म बिंदुर धरं परिवाधमा
नः ॥ तं तावदा कुटिल रस्य विलग्न मद्य कांते प्रमृज्य विगताः
नुशयो भवामि ॥३॥ इति नायक कर्तृक मानाः पनोदः ॥ अथ

अथ नायिकां प्रति सखी वचनं ॥

पक्ष्माग्र प्रथिता शुबिंबनिकरैर्मुक्ताफल स्पर्धिभिः कुर्वंस्या हर
हा स हारि तद्दये हारावली भूषणं ॥ बाले बाल मृणाल गल
बलयालं कारकांते करे विन्यस्या न न मायता क्षि सुकृती को
यं त्वया स्मर्यते ॥१॥ कस्यापि ॥ आसन्नाम बलं व्यके सरल
ता मे केन पुष्पो ज्वलं सव्यनिः सहयानितं वफल के कृत्वा करां
भोरुहं ॥ आमीलं नयनाव नान्सलिलं श्लाघ्य स्य निंद स्य वा
कस्ये दं दृढ सौ त्दं प्रतिदिनं दीनं त्वया स्मर्यते ॥२॥ अल सच
लितैः प्रेमा द्रोर्द्रे मुहुर्मुकुलीरुतैः क्षण मभिमुखैर्लज्जालो लै
निमेष पराङ्मुखैः ॥ तदयनि हितं भावाकूतं वम द्विरिवे क्षणैः
कथय सुकृती कोयं सुखे त्वया विलोक्यते ॥३॥ अमरु कस्य
उज्जुं भानन मल्ल सल्ल चतटं लोल द्रुम द्रुल तं स्वेदां भः स्त्रापि
तांगयि ॥ इति सरोमां चया ॥ धन्यः कोपि युवा सयस्य

वदने व्यापारिताः सांप्रतं मुग्धे दुग्धमहाब्धिकेन पटलप्रख्याः
 कटाक्षच्छटाः ॥ ४॥ धनिकस्य ॥ भामिनिमदनः श्रीमानेषत्वयाय
 दिलस्यते किमपि सुमुखी व्यग्रासीति ब्रजामिनिजालयं ॥ यदपि
 मकरोद्गस्तात्तौ व्यकरे च शरासनं तदपि परितो दृष्टिर्देयाजतः
 सखिनागरः ॥ ५॥ हनूमतः ॥ मुग्धे दोर्लुति कां निधाय न कुतो ह्य
 रोपरोधस्त्वया लग्नानो नुद तो गता सिरभसा तस्योत्तरीयां शु
 के ॥ काले स्थिन्कुसुमा करे द्विगुणित प्रेमोत्सवे रागिणांगच्छ
 न्नग्रतएव मूढद्वये मुक्तस्त्वया बल्लभः ॥ ६॥ दोर्लुतिकाभी
 मस्य ॥ विश्रांतो दिवसस्तटीमयमदत्यस्ता चलास्यां शुभान्सं
 प्रत्यंकुरितां धकारपटलैर्लेबालुकाद्यौरभूत् ॥ एतद्यंतर्बिशवे
 श्मनः शशिमुखी द्वारस्थली तोरणस्तं भालंबित बाहुवस्त्रिभुद
 ती किं त्वं पथः पश्यसि ॥ ७॥ रुदितपंडितस्य ॥ गोपायंती विरहज
 निनंदुःखमग्रे गुरूणां किं त्वं मुग्धेन यनविधृतं बाध्य पूरं रुणत्सि
 ॥ नक्तं नक्तं नयनपटलैरेष आर्त्तं कृतस्तेश्येकांतः कथयति
 दशमातपेशो व्यमाणा ॥ ८॥ मुखं पौंडुच्छायं नयनयुगलं बाध्य
 तरलंतनुः स्नामस्मा मागतमविशदं धैर्यविगमः ॥ द्विचं मुक्तामू
 ढे कथयसि न मे सारवचनान्य वस्थाये नेवंत व सखि मुहूर्तेन प
 तिताः ॥ ९॥ आहारे विरतिः समग्रविषयग्रामे निवृत्तिः परानासाग्रे
 नयनं यदेतदपरं यच्चैकनिष्ठमनः ॥ मौने वेदमिदं च शून्यमस्ति लंप
 द्विश्वमाभाति ते तद्गुहाः सखियो गिनी किमसि भो किं वा वियोगिन्य
 सि ॥ १०॥ राजशेखरस्य ॥ इति श्री च हच्छार्द्धधरविरचितायां प
 द्यां विप्रलंभशृंगारे नायिकाप्रतिसखीवचनपरिच्छेदः ॥ १॥

अथ वियोगिनी प्रलापः

प्रस्थानं बल्यैः कृतं प्रियसखे रत्नैरजस्त्रंगतं धृत्या न क्षणमासितं य
 वसितं वित्तनगंतुं पुरः ॥ या तुं निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वं समं प्रस्थि
 ता गंतव्ये सति जीवितप्रियमुत्सृज्यः किमु सद्यते ॥ १॥ अमरक
 स्य ॥ स्वयमप्राप्तदुःखोऽयः सदुनोति न विस्मय ॥ २॥ प्रासदा

॥१३॥ पुष्टिकस्य॥ यान्नामंगलसंविधानरचनाव्यग्रेसरवीनोग
जेवाच्यांभापिहितैजनेगुरुजनेतद्वत्सुत्तुह्यं डले॥ प्राणेशस्य
मदीक्षणार्पितदृशः लुच्छादतिक्ता मतः किं व्रीडाहृतयामयाभुज
लतापाशो न कंठेर्पितः॥१४॥ कस्यापि॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गधरविर
चितायां पद्भ्यां वियोगिनी प्रलापपरिच्छेदः॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथ नायकं प्रतिदूती प्रेषणं

अपूजितैर्बाः स्तु गिरीन्द्रकन्या किंपक्षपातेन मनोभवस्य॥ यद्य
स्ति दूती सरसोक्तिदक्षा दासः पतिः पादतले बधूनां॥१॥ बिल्लुण
स्य॥ दूती त्वं तरुणीयुवा सच पलः श्यामास्तमोभिर्दिशः संदेशः स
रहस्य एव विपिनं संकेतकावासकः॥ भूपो भूय इमेव संतमरुतः
श्रेतो नयं त्यन्यथा गच्छक्षेम समागमाय निपुणं रक्षं तु ते देवताः२
॥ कस्यापि॥ ननु संदिशेति सुदृशो दितयात्र पयान किंच न किला
भिदधेः॥ निजमेक्षिमंदमनिशं निशितैः क्रशितं शिरीमशरीरशरैः
॥३॥ मायकवेः॥ प्राणेशविद्भिरियं मदीया तत्रैव नेपादि वसाः कि
यंतः॥ संप्रत्ययोग्य स्थितिरेष देशः कलायदिंदोरपिता पयंति॥
॥४॥ बल्लभस्य॥ जीवामीति वियोगिनी यदि वदेतै नैव वृत्ता कथा
अद्य श्वोथमरिष्यतीति मरणे कालात्ययः किंकृतः॥ आगतव्यमि
हेति संप्रतिसरवे संभावनानिः फलाभातः संप्रतियाहिना स्तिलि
खितं तद्ब्रूहि यत्ते क्षमं॥५॥ लोहितकस्य॥ अनलस्तंभनविद्यां
सुभगवन्नियतमेव जानासि॥ मन्मथशराग्नि तप्ते तद्दिमे कथ
मन्यथा वसति॥६॥ कस्यापि॥ उल्लंघ्यापि सरवी वचः समुचिता
मुत्सृज्य लज्जामलं भीत्वा भीतिभरे निरस्य च निजं सौभाग्यगर्व
मनाहू॥ आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय तूर्नमया त्वं निःशे
षविलासि गर्वगणनाचूडामणिः संभृतः॥७॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्ग
धरविरचितायां पद्भ्यां नायकं प्रतिदूती प्रेषणं परिच्छेदः॥

अथ वियोग्यवस्था वर्णनं प्रलापारब्धाने

दैशैरंतरितः शतैश्च सरिता सुवीरुहां काननैर्य

चनपथकांतेति जात नपि॥ उद्गीवध्वरणा धरुद्धव सुधुशेनृज्य
सास्नेदृशौता माशां पथिक स्तथापिकि मपि ध्यायन्मुहुर्वीस
ते॥१॥ कस्यापि॥ सातन्वीति घनस्तनीति विकसन्नीलाब्जने
त्रेति च स्वैरं संचरतीति वक्ति मधुरां वाचं विचित्रा मपि॥ इत्थं वि
द्रुम पाटला धरपुतांसी मेति नीं ध्यायतो रोमां चोनुदितं स्मितं प्र
लपितं पोथस्य संजायते॥२॥ कस्यापि॥ प्रिया विरहि तस्यास्य
हृदि चिंता समागता॥ इति मत्वा गतानि द्वाके कृत घ्नमुपासते
॥३॥ श्रीलाभद्वारिकायाः॥ कर्पूरांबुनिषेक भाजिसरसैरंभोजि
नीनां दलैरास्तीर्णोपिविवर्तमानवपुषः स्वस्तस्वसी संस्तरे॥
मंदोन्मेषदृशः किमन्यदभवत्साकाव्यवस्था तदायस्या चंदन
चंद्रचंपकदलश्रोण्यादिवर्णीयते॥४॥ त्रिविक्रमस्य॥ इति ० ॥

अथ वियोगिनी प्रलापाः

यदि प्रिया वियोगे पिरुद्यते दीनदीनकं॥ तदिदं दग्धमरणसुप
योगं कयास्यति॥१॥ दग्धमरणस्य॥ दिव्यचक्षुरहं जातः सरा
गेणापि चक्षुषा॥ इहस्थो येन पश्यामि देशोतरगतां प्रियां॥२॥
दौर्घमित्रस्य॥ न पुंसकमिति ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषितं मनः॥ तत्तु
तत्रैव रमते हताः पाणिनिनावयं॥३॥ कस्यापि॥ नूनमयं मे पा
यः कांता विरहोरसायनोभूतः॥ वर्षसहस्राभ्यधिकान्मयामिक
थमन्यथा दिवसान्॥४॥ भ्रमयजलदानं भोगर्भात्यमोचयचा
तकान्कलपशिविनः केकोलंकठोररयकेतकान् विरहिणिजने
मूर्च्छालब्धाविनोदयति व्यथामकरुणपुनः संज्ञाव्याधिविधां
वकिमीहसे॥५॥ भवभूतेः॥ जानेकोपपराङ्मुखी प्रियतमा स्व
प्रेपिदृष्टामयामामां संस्पृशपाणिनेति रुदती गंतुं प्रवृत्ता त
तः॥ नोपावत्परिरभ्यचादुवचनैराशवासयामि क्षणं भ्रातस्ता
वदहं शठेन विधिना निद्रादरिद्रीकृता॥६॥ निद्रादरिद्रस्या॥
तस्मै महाविरहवन्दिशि खावलीभिरा पांडुरस्तनघने हृदये
प्रिया

वाय्वकणाः पतन्ति ॥७॥ कमच्छमिकाररत्नस्य ॥ न मे दुःखं वि
यादूरेन मे दुःखं हते तिसा ॥ इति निश्चित्य शोचामिव यस्तस्यातिव
र्तते ॥८॥ वाल्मीकिमुनेः ॥ इतो विद्युत्संजस्फुरितमसकृद्भाषयति
मामितः केकानेकाहरतित्वादयं निर्दयमिदं ॥ इतः कामोवा नः
प्रहरति मुहुः पुंखितशरोगतासित्वंदूरे च पलनयने प्रेषयति यतः
॥९॥ श्रीगोविंददेवानां ॥ केशो केशरमालिका मपि चिरं चाविभ्र
ती खिद्यते यागत्रेषु घनं विलेपनमपि स्तन्यं न सोढुं क्षमा ॥ दी-
पस्याशिरिविनां न वा स भवने शक्नोति पावी सितुं तापं सा विरह
नलस्य महतः सोढुं कथं शक्यते ॥१०॥ कस्यापि ॥ अपसरति न च
क्षुधी मृगाक्षी रजनिरियं न च याति नैति निद्रा ॥ प्रहरति मदनोति दुः
खितानां गतबहुशोचि मुरवी भवंत्पुपायाः ॥११॥ त्रिविक्रमस्य ॥
तदिविशलताहारो नायं भुजंगमनायकः कुबलयदलश्रेणीकंठे
न सागरलघुतिः ॥ मलयजरजोने दंभस्मात्प्रिया विरहिते मयि प्र
हरनहरभ्रांत्यानंगक्रुधावसि ॥१२॥ पाणौ माकुरु चूतसायकम
मुमाचापमारोपयन् क्रीडानिर्जितविश्वमूर्च्छितजनाघातेन किंपौ
रुषं ॥ तस्याएव मृगीदृशो मनसि जप्रेरवत्कबासाशुगश्रेणीज
र्जरितमना गपिमनोनाद्यापि संधुक्षते ॥१३॥ जयदेवस्येतौ ॥ य
दि स्मरामितां तन्वीं जीविताशाकुतो मम ॥ अथ विस्मृत्य जीवा
मिजीवितव्यसनेन किं ॥१४॥ कस्यापि ॥ पादांगुष्ठेन भूमिं किश
लयरुचितासापदेशं लिखन्ती भूयो भूयः क्षिपन्ती मपि सितशव
ले लोचने लोलतारे ॥ वक्त्रं ह्रीनम्रमीषस्फुरदधरपुटं वाक्यगर्भं
दधाना चन्मानो वाच किंचिच्छितमपि पुरतो मानसं तदुनोति ॥
॥१५॥ कस्यापि ॥ व्रीडायोगान्नतवदनया सन्निधाने गुरूणां बहो
त्कंपस्तनकलशयोर्मन्युमंतर्निगृह्य ॥ तिष्ठेत्सुक्तं किमपि न तथा
यत्समुत्तज्यवाष्पं मय्यासक्तश्च कितहरिणीहारिनेत्रनिभागः
॥१६॥ नेत्रनिभागब्रह्मयशस्विनः ॥ याताः किन्ममिच्छन्ति सुंदरिपु
न श्रितं तामयामत्कृतेनोकार्या सुतरां रुशादिनां ॥ एवं स वा

ध्येयमपि॥ लज्जामंथरजारकेण निपतसीताश्रुणा चक्षुषा दृष्टा
 मां हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सूचितः॥ १७॥ कांतासुरवं
 सुरतकेलि विमर्दखेदसंजातघर्मकणविल्लुरितं रतांते॥ आपोडु
 रंबिलसदूर्ध्वनिमीलिताक्षं संस्मृत्यरेत्तदयकिंशतधानया
 सि॥ १८॥ अद्यापितत्प्रचलकुंडलघृष्टगंडं वक्त्रं स्मरामिविप
 रीतरताभियोगे॥ आंदोलनश्रमजलस्फुटसांद्रबिंदुमुक्ताफ
 लप्रकरविल्लुरितं प्रियायाः॥ १९॥ अमरुकस्या॥ निद्रार्धमीलि
 तदृशो मदमंथराणि नाप्यर्थवतिनवनामनिरर्थकाणि॥ अद्या
 पि मे मृगदृशीमधुराणि तस्यास्तान्यक्षराणि तद्दये किमपि ध्व
 नंति॥ २०॥ अद्यापितांकनकचंपकदामगौरीं फुल्लारविंदवद
 नां तनुरोमराजी॥ सुप्तोत्थितां मदनविह्वलालसांगीविद्यां
 प्रमादगलितामिव चिंतयामि॥ २१॥ अद्यापि सामनसि संप्रति
 वर्तते मेरात्रौ मया ह्युतवतिक्षितिपालपुत्र्या॥ जीवेति मंगलवचः
 परित्पत्य कोपात्कर्णकृतंकनकपत्रमनालपत्या॥ २२॥ बिल्ह
 णस्येते॥ आसन्नमार्गमतिलंघ्यनतेन मूर्ध्ना पश्चात्प्रसंगव
 लितेन मुखेन यांत्या॥ आरोपिताः कतिपये मपि पंकजाभ्याः
 साकूतहासमनतिप्रकटाः कटाक्षाः॥ २३॥ कस्यापि॥ मुखंत
 स्यास्मितस्मेरं किंचिदंचलसंवृतं॥ मेदालोकनलोलाक्षं स्मृत्वा
 मन्ये सुधांबुधाः॥ २४॥ शार्ङ्गधरस्य॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गधर
 विरचितायां पद्मत्यां वियोग्यवस्थावर्णनपरिच्छेदः॥ ७७॥ ॥
 अथ नायकस्याग्रे दूत्युक्तिः॥

सासुंदरतवविरहे सुतनुरियन्वात्रलोचना सपदि॥ एता वती
 मवस्थां यातादिवसेः कियन्मात्रेः॥ १॥ रुद्रस्य॥ अंगेनंगज्वर
 हुतवहश्चक्षुषि ध्यानमुद्राकंठे जीवः करकिशलये दीर्घलोलः
 कपोलः॥ अंसेवेणीकुचपरिसरे चंदनं वाचिमौनं तस्याः सर्वं स्थि
 तमपि तत्त्वं विना कापि चेतः॥ २॥ सेमंद्रस्य॥ गृहीते तांबू
 लंपि॥ भिः कथमपि स्मरत्यंतः शून्या सुभगविगताया

मपि निशि॥ तथैवास्ते हस्तः कलितफणि बल्ली किशलयस्तथै
 वास्यंतस्याः कुसुमफलफालीपरिचितं॥३॥ बिल्हणस्य॥ कु
 सुमशयने प्यंगनाम्यत्यनंगविवर्तनं बदनपवनैः श्यामच्छा
 यो बभूव सखीजनः॥ तद्दयनिहितः शीतौलेपः स्वामीति रवं
 करोत्यहह कठिनावस्था तस्यास्त्वयैव मुपेक्षते॥४॥ कस्यापि
 ॥ गलत्येकामूर्च्छा भवति पुनरत्यापदनयो किमप्यासीन्मध्ये सुभ
 गसकलायामपि निशि॥ लिरवंत्यास्त तस्याः कुसुमशरलेखां तव
 कृते समाप्तः स्वस्तीति प्रथमपदभागेऽपि न गतः॥५॥ कस्यापि॥
 गेहादंगणमंगणादपि बहिर्बाह्याश्च पृथ्वीतलं तामार्तियदिवे
 तिसैव सुमुखी किं वान्यदा चक्ष्महे॥ पर्येकोपितवांगसंग सुभगः
 स्वेदांभसानिर्भरैर्धारा मंडपनामनीयततया तस्मिन्नुठं त्यामु
 हुः॥६॥ कस्यापि॥ तस्यामहाविरहवन् हि शिखा कलापतसे स्थि
 तोसि तद्दये सततं प्रियायाः॥ प्रालेपशीकरसमेतद्दिसा कृणालो
 बालाक्षणं वसति नैव रवलुत्वदीये॥७॥ कस्यापि॥ दृष्टे चंद्रम
 सि प्रलूनतमसि व्योमांगणे स्तेयसि स्फूर्ज्जनिर्मलतेजसित्वमि
 गते दूरं निजप्रेयसि॥ श्वासः कैरवकोरकीयति सुखं तस्याः स
 रोजीयेति क्षीरोदीयति मन्मथो मृगदृशो दृक् चंद्रकांतीयति॥८॥
 भल्लाटस्य॥ आवासो विपिनाय ते प्रियखे मालापि जालायते
 तापो निःश्वसिते नदा बद्धनज्वाला करालायते॥ सापित्वहिर
 हेण हंत हरिणी रूपाय ते हाकथं कंदर्पोपियमायते विरचयन् शा
 दूलविक्रीडितं॥९॥ क्षणमपि विरहः पुरानसेहे नयननिमीलन
 विनयानयाते॥ वसतिकथमसौरसालुशाखां चिरविरहेण वि
 लोक्य पुष्पिताग्रां॥१०॥ जयदेवस्येतौ॥ अंगानि मे दहतुको त
 वियोगवन् हिः संरक्षतां प्रियतयो तद्दिवर्तते यः॥ इत्याशया श
 शिमुखी गलदश्रुवारिधाराभिरुष्णमभिषिंचति तद्दत्तदेशं॥
 ११॥ कस्यापि॥ सरवीभिः सांयाचेत्यवनतशिरस्त्वा मिदमहं न चे
 दस्ति प्रीतिः कुरुतदपि कारुण्यकणिकां॥ अ

कृतमयमस्याकिमपरंप्रमोहोविश्रामस्तमथमरणंवाप्रतिकृ
 तिः॥१२॥गौडाभिनंदस्य॥अच्छिन्ननयनांबुबंधुषुकृतंतापः
 सरवीष्वाहितोदैन्यंन्यस्तमशेषतःपरिजनेचिंतागुरुभ्योपि
 ता॥अद्यश्वःकिलनिर्वृतिंव्रजतिसाश्वासैःपरंस्वयंतेविश्र
 ब्धोभवतिप्रयोगजनितंदुःखंविभक्तंतया॥१३॥अमरकस्य
 त्वंचिंतापरिकल्पितंमुभगसासंभाव्यरोमांचिताशून्यालिंग
 नसंचलद्भुजयुगेनात्मानमालिंगति॥किंचान्यद्विरहव्यथा
 प्रशमनींमप्राप्यमूर्च्छाचिरालयुर्जीवतिकर्णमूलपठितैस्त्वन्ना
 ममंत्राक्षरैः॥१४॥कस्यापि॥नीरागामृगलोच्छनेमुखमपिस्व
 नेक्षतेदर्पणेनस्ताकोकिलकूजितादपिगिरंनोत्मुद्रयत्यात्मनः
 ॥चित्रंदुःसहदाहदायिनिधुतद्वेषापिपुष्पायुधेसाबालासुभ
 गंप्रतिप्रतिपदंप्रेमाधिकंपुष्पति॥१५॥कस्यापि॥उन्मीलंतिन
 रैर्बलुनीहिवहतिक्षमोमांचलेनावृणुकीडाकाननमाश्वसंतिव
 लयक्वाणैःसमुन्नासया॥इत्थंवंजुलदक्षिणानिलकुहकंठेषु
 सांकेतिकव्यापाराःसुभगत्वदीयविरहेतस्याःसरवीनोमिश्रः
 ॥१६॥सत्कविमिश्रस्य॥वर्षतिस्तनयित्वबोनसरलेधारागृहे
 वर्ततेगर्जतिप्रतिकूलवादिनिनतैद्वारस्थितादंतिनः॥इत्येवं
 गमितोघनव्यतिकरःसाराजपुत्रीपुनःसर्वाधूतकंदंबपुष्पसु
 रभौकेनप्रतारिष्यते॥१७॥उमापतिधरस्य॥संप्राप्तेविधिवा
 सरेष्णममुंत्वद्वर्त्मवातायनंवारंवारमुपेत्यनिःरूपतया निः
 श्रित्यकिंचिच्चिरं॥संप्रत्येवनिषेधकेलिकुरुरीःसास्तंसरवीभ्यः
 शिशोर्माधव्याःकलहारकेनकरुणाःपाणिग्रहोनिर्मितः॥१८॥
 ॥कस्यापि॥विमुंचंत्याःप्राणांश्चिरविरहदुःखासहतयातथा
 संदिष्टस्तेकठिणहृदयापश्चिममिमं॥अपत्यं बालैकाममवि
 धिहतायाःसलिलदायशानेयंसेवाव्यसनरुचयेदीयतइति
 ॥१९॥कस्यापि॥किंपृष्टेनदुततरमितोगम्यतांसाप्रियातेदृष्टा
 मार्गे

वमालोकयेती पृष्टे पृष्टेन भवति भवानित्युदसुर्वलंती ॥२०॥
 कस्यापि ॥ चित्रोत्कीर्णादपि विषधराद्धीति भाजो निशायां किंत्व
 द्रुमस्त्वदधिसरणे साहसं नाथ तस्याः ॥ ध्वांते योत्यादयति निभ
 तंचालयत्सप्रकाशासात्पाणिः पथि फणिकणारत्नरो चिर्व्यधापि
 ॥२१॥ हरिहरस्य ॥ संकेतकुंज भुवि सा शयनोपधानं व्यालं
 कृतं सुभगकुंडलिनं न वेद ॥ तत्केठलग्नघनचंदनगंधलुब्ध
 स्तत्रैव निश्चलमुवासचिराय सोपि ॥२२॥ कस्यापि ॥ मागच्छप्र
 मदाप्रियप्रियशतैरभ्यार्थितस्त्वं मया बाला प्रांगण प्रागतेन भ
 वता प्राप्नोत्यवच्छापरां ॥ किं वा स्याः कुचभारनिःसह नरैरंगैर
 नंगाकुलैस्तुद्यत्कुंचुजालकैरनुदिनं निःसूत्रमस्मद्गृहं ॥२३॥
 मोरिकायाः ॥ इति श्री बृ. शा. प. द्वाव्यां दूत्युक्तिपरिच्छेदः ॥ ४ ॥

अथ नायिकाप्रतिनायकावस्थावर्णनसंदेशाख्याने
 यदशब्दलीनहृदयोरूपालंकारभावनानिपुणः ॥ कविरिव वेचि
 तनिद्रस्तर्णितवार्थे परं स युवा ॥१॥ कस्यापि ॥ विकिरतिमुहुः
 श्वासां नासापुरो मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुंजात्कुंजं मुहुर्ब
 हुताम्यति ॥ रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते मदनकद
 नक्रांतः कांते प्रियस्तव वर्तते ॥२॥ सामांद्रश्यति वक्ष्यति स्मरक
 थां प्रत्यंगमालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति रंस्यते सखि समागत्येति
 चिंताकुलः ॥ मार्गं पश्यति वेपते पुलकयत्यानंदतिस्विद्यति प्रत्यु
 द्गच्छति मूर्च्छति प्रियतमः कुंते नि कुंजप्रियः ॥३॥ पूर्वयत्र समं
 त्वयारतिपतेरासादितः सिद्धयस्तस्मिन्नेव नि कुंजमन्यथा महा
 तीर्थे पुनर्वल्लभाः ॥ ध्यायंस्त्वामनिशं जयं नपि तवैवालापमंत्रा
 वलीभूयस्त्वत्कुचकुंभनिर्भरपरीरंभा मृतं बांछति ॥४॥ जयदेव
 स्येते ॥ अथ नायिकाप्रतिनायकसंदेशः ॥

त्वद्रूपामृतयानदुर्ललितयादृष्ट्या क्वविश्राम्यतां त्वद्वाक्यश्रव
 णाभिषागपरयोः श्राव्यं कुतः श्रोत्रयोः ॥ सभिस्त्वन्परिभर्तुं
 रसैरंगैः कथं स्वीयतां कष्टं त्वहिरहेण संप्रति ॥ १ ॥ मवस्थां

गताः॥५॥ कस्यापि॥ भूचापे निहितः कदाक्षविशिरवो निर्मातुम
 र्मव्यथां शयात्मा कुटिलकरोति कवरी भारोपि भारोद्यमं॥ मो
 हंता वदयंचतन्वितनुतां बिंबाधरो रागवान्सहृत्तस्तनमंडक
 स्तवकथं प्राणैर्ममक्रीडति॥६॥ जयदेवस्य॥ त्वामालिरव्यप्र
 णयिकुपितां धातुरागैः शिलाया मात्मानं ते चरणपति तेषावदि
 च्छामिकर्तुं॥ अस्त्रैस्तावन्मुहुरूपचितैर्दृष्टिरासुप्यते मे नूस्त
 स्मिन्नपि न हसते संगमनौ कृतांतः॥७॥ कालिदासस्य॥ स्थाना
 निर्गत्य दूरं ब्रजति मपि चिरं मुक्तकंठं रुदित्वा पश्चात्तु न्यून्यनेत्रे
 प्रपाति मुपगता वेपमानां गवष्टिः॥ कांतेयन्यामवोचः प्रहवपन
 घटाटोपबद्धांधकारे काले कापालिकोपि प्रवसति न गृह्यत्तन्य
 नो मे दुनोति॥८॥ कस्यापि॥ इति श्री बृहच्छांड्यधरविरचितायां
 पद्मस्यो नायिकां प्रति नायिकावस्थावर्णनसंदेशाख्यानपरिच्छे
 दः

अथ दूत्यपहासप्रश्ने

पाशर्वाभ्यां स प्रहाराभ्यामधरे ब्रणरवेडिते॥ दूती संश्रामयोग्या
 सि नयोग्या दूतकर्मणि॥९॥ कस्यापि॥ बहुना ब्रकिमुक्तेन दूति
 मत्कार्यसिद्धये॥ स्वमां सान्यपि दत्तानिवस्तुष्वन्येषु का कथा॥३॥
 वररुचेरेतौ॥ श्वासः किं त्वरिता गता पुलकिता कस्यात्पसादः क
 तः स्वस्ता वेण्यपि पादयोर्निपतनानीवी गमादागमात्॥ स्वे
 राद्रं सुरवमातपेन गलितं क्षामा किमत्युक्तिभिर्दूतिस्मानसरोरु
 हाकृतिधरस्योष्ठस्य किं वक्ष्यसि॥३॥ शीलाभट्टारिकायाः निशे
 षच्युतचंदनं स्तनतदं निर्मृष्टरागो धरो नेत्रे दूरमनं जनेषु लकिता
 तन्वी तवेदं वपुः॥ मिथ्यावादिनि दूतिबांधवजनस्याज्ञातपीडा
 गमावापी स्नातुप्रितोगता सिनपुनस्तस्याधमस्यांतिकं॥४॥
 कस्यापि॥ रजन्यांतस्यां त्वंसुरतपरिवर्तावनुचितं मदीयं यहा
 सः कथमपि हतं तेन सुदृढा॥ तथा प्रत्यानीतं निजवसनहाना
 त्पुनरिदं कुतस्त्यादगूदतिस्वलितशमनोपायनिषुणा॥५॥
 बीजाव

सिरभसाव्ययशफरीपरीवर्तैः सार्धं स्फुरतिविकचं ही वरवनं ॥
॥७॥ नमः स्तोमः पूर्वतदनु सकलः शीतकिरणस्ततः कौकहं हंत
दनु नच किंचित्पुनरभूत् ॥ अलंभस्मावर्तैतदनु कदली कांडमु
गलंत तोवीचौ पद्मौ किमिदमतिचित्रैव रचना ॥ ८ ॥ वेदबोधे ॥

अथ नायकदर्शनं

नजाने संसुरवायाते प्रियाणि वदति प्रिये ॥ सर्वाण्यंगानि मे पां तुने
त्रता मुत कर्णतां ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ काचिन्निवारित बहिर्गमनाजः
नन्याद्रष्टुं प्रियं भवनजालकमाससाद ॥ तस्या विलोचनमदृश्यत
दाशदत्तयेनोपकृद्दशफरोपमितं क्षणेनौ रुच्छूणा कापि गुरुणैव जने
नरोधमुल्लंघ्य नायकसमीपभुवं प्रतस्ते ॥ हाहंत शीघ्रगमन
प्रतिरोधहेतुस्तस्याः पुनस्तनभरोपि गुरुर्वभूव ॥ ३ ॥ यां योपि
यः प्रैक्षत कातराक्षीं तां सां ह्रियानघमुखी बभूव ॥ निःशंकमन्याः
ससमाहितर्ष्यास्तत्रांतरेजधुरमुं कटाक्षैः ॥ ४ ॥ एतेमाद्यकवेः
इति श्री लृ. शाङ्गधरवि० प० संयोगशृंगारे नायिकावलोकननायक
दर्शनप०

अथ नायिकातिथ्यनायिकाप्रश्नौ ॥

सज्जितसकलशरीराक्षणे सणे मनसि किमपि गणयंती ॥ उत्स
वमिव तं दिवसं मनुते मुग्धा प्रिया गमने ॥ १ ॥ शाङ्गधरस्य ॥ आ
गच्छत्सूचितो येन येनानीतो गृहं प्रति ॥ प्रथमं सखिकः पूज्यः
किंकाकः किंक्रमेलकः ॥ २ ॥ सोमकवेः ॥ आयाते दयिते मरुस्थ
लभुवामुत्प्रेक्ष्य दुर्लभ्यतां गेहिन्यापरितोष्य दत्तसलिलामासा
ज्यदृष्टिमुखे ॥ दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवलाक्षेणां बलेनादरा
दुन्मृष्टेकरभस्य केसरसराभाराय लग्नं रजः ॥ ३ ॥ अद्भुतपु
ण्यस्य ॥ बालाचंदनमालिकाकिशलयग्रेथीनधः कुर्वतः शु
त्वावल्लभवाहनस्थरटितं दासेरकस्यांगणे ॥ आकंदलमुत्तरो
वनाद्गुरुजननासाग्रसंगादसूक्तांतस्त्रीविधपातकात्स्परम
सत्कीर्त्यैव वर्तयत् ॥ ४ ॥ कंचित्कंपितपाणिके कणरवैः पृष्ठं
तानम्रमुखाजयाचरणयोर्न्यस्ते च नेत्रोत्पले ॥

ह्यारस्त्वस्तनयुग्ममंडलघटेदत्तः प्रवेशोत्तदिस्वामिन्किं भवता
निधेः समुचितं सरव्यानयानुष्ठितं ॥ ५ ॥ त्रिविक्रमस्य ॥ इति नाकि

अथ नायकस्य नायिकाप्रश्नः

रुशाकेनासित्वं प्रकृतिरियमंगस्य ननु मे मलाधूश्चाकस्यादुरु
जनगृहे पाचकतया ॥ स्मरस्य स्मात्कञ्चिन्नहिनहिनहीत्येव
मगमत्सरोत्कंपंबालाममहदिनिपत्य प्ररुदिता ॥ १ ॥ रुशासी
त्यालीनामलिनवसनासीत्सवनताक्वचिदृष्टासीति स्तनक
लशकंपंप्ररुदिता ॥ परिष्वक्तायावत्प्रणयपदवीं कामपि गता
ततः सारंगास्याहृदयसदने लीनमभवत् ॥ २ ॥ इति श्रीवृहत्का
र्द्धधरविरचितायां पद्मत्यां संयोगशृंगारे नायिकातिथ्यनायकप्रश्नः

॥ अथ मानिनीमानारव्यानं

स्फुरसि बाहुलते किमनर्थकं त्वमपिलोचनवामभवस्थिरं ॥ त
महमागतमप्यपराधिनं न परिरब्धमलं न च वीक्षितुं ॥ १ ॥ कस्या
पि ॥ एकत्रासनसंस्थितिः परितृता प्रसुप्तमादृतस्तांबूलाहर
णच्छलेन रभसाशेषोपिसंविघ्नतः ॥ आलोपोपिनमिश्रितः परि
जनं व्यापारयंत्यांति केकांतं प्रत्युपचारतश्चतुरयाकोपः कृता
र्थकृतः ॥ २ ॥ कस्यापि ॥ तद्वक्त्राभिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः
कृतापादयोस्तस्यालापकुतूहलाकुलतरे श्रोत्रे निरुद्धमया ॥
पाणिभ्यांचतिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गंडयोः सख्यः किं
करवाणि यांति शतशो यत्कंचुकेः संधयः ॥ ३ ॥ अमरुकस्य ॥ तत
दूदत्यपि यथावसरं हसत्यप्यालिंगतेपि न निषेधति चुंबनेपि ॥
॥ किंतु प्रसादनभयादपि निद्रुतेन कोपेन कोपिविहितोरथ सावता
रः ॥ ४ ॥ आशंक्यप्रणतिं पटातपि हितौ पादौ करोत्यादराद्वा जे
नागतमावृणोति हसितं चास्पृष्टमुद्दीक्षते ॥ मय्यालापवति प्रती
पवचनं सरव्यासहाभाषते तस्यास्तिष्ठतु निर्भयप्रणयिता माने
पिरन्योदयः ॥ ५ ॥ भीमस्य ॥ तदेवाजिह्वाक्षं मुखादस्ता
निरइमाः सख्यं गच्छेयमपि सरसमाश्लिष्यमानं च नंतं प्र

सुक्तं यदयदुशिरः कंपनपरं प्रियामानेनाहो पुनरपि कृतामेन
 बव धूः ॥ ६ ॥ संकुलस्य ॥ वेगादुत्सुकमागते विचलितं संभाषिणि
 स्फुरितं संश्लिष्यत्यरुणं गृहीतवसने कोपां चित भ्रूलतं ॥ मा
 निन्याश्वरणानतिव्यतिकरे बाष्पां बु पूर्णक्षणं च क्षुर्जातमहो
 प्रपंचचतुरं यासागसिप्रेयसि ॥ ७ ॥ कस्यापि ॥ भ्रूभंगेरचितो
 पितृद्विरधिकं सोलंकुमुही स्थते बह्मपामपि वाचि सस्मितः
 मिदं दग्धाननं जायते ॥ कार्कश्यं गमिते पिचे तसितवूरीमां च
 माले बतैदृष्टे निर्वहणं भविष्यति कथं मानस्य तस्मिन् जने ॥ ८
 ॥ भगदत्तवर्मणः ॥ कौयं कौपविधिः प्रपच्छकरुणा गर्भवचो जा
 यतां पी - मूषद्वदीर्घिकापरिमलैरामोदिनी मेदिनी ॥ अस्तां
 वास्पृह्यालुलोचममिदं व्यावर्त्तयंती मुहुर्यस्यैकुण्ठसितस्य
 सुंदरितपोरुंदानि बंदामहे ॥ ९ ॥ मय्यायाते सपदि शयनादुत्थि
 तं चादुवाक्यं वधापाणी बहुनिगदितं क्षालितं पादपद्मं ॥ द
 त्वावीटीं सविनयमयोही जितं तालवृत्तैर्ब्रूते कोपं कुवल यदृ
 शो भूयसी भक्तिरेवा ॥ १० ॥ तारुण्यं सुरवमेलनेन च वचो वेद
 गध्यमन्यादृशं न भ्रूभंगपरिग्रहो न चरहः प्रश्नेपिमौनस्थितिः
 ॥ एवं संप्रति तर्क्यते तु सुदृशः कोपस्तु महत्कृतिस्वाधीने पि
 पुरेव पंकजदृशो यनप्रभुत्वग्रहः ॥ ११ ॥ सूर्यः स्ताचलमौलि
 मालिनि गृहे दीपावली शालिनि प्राणस्वामिनि मानिनि प्रतिप
 दं सत्कारमातन्वति ॥ यन्मानं न जहासिकोपकलनादालोहि
 तस्तत्क्षणादिंदुः सुंदरिपूर्वपर्वतशिरःसीमानमारोहति ॥ १२
 सुहृर्मुहुरवेक्षणं सरसमं जसा संस्तवः समुच्चलतरंगिणि प्र
 चुरनर्ममर्मस्पृहा ॥ मुहुर्निविडनश्रुतापरिजनव्यपेक्षापिनो
 कुतः सुमुखि शिखिता कथय कोपरीतिस्तया ॥ १३ ॥ आनंदक
 चिदंच मुंचत्तदयंचानु र्यधैर्ये त्वया स्थेये केति विचार्य तारसिक
 ते निर्मलं निर्याकुला ॥ रक्तांभोजपरीतपद्मदन्तस्योपमान
 स्पृष्टं च लाचलेक्षणयुगं पश्यामि तस्या मुखे ॥ १४ ॥

संख्येवात्र गृहेरहोयुवतयस्ताः पृच्छगत्वाधुनाप्रेयांसः प्रणमं
ति किंतव पुनर्दासो यथावर्तते ॥ आत्मद्रोहिणि दुर्जनप्रलपितं
कर्णे वृथा मारुत्याच्छिन्नस्ते हरसा भवेति पुरुषादुःखानुवृत्त्या
यतः ॥ १५ ॥ आयातः कुमुदेश्वरो विजयते सर्वेश्वरो मारुतो भृं
गः स्फूर्जति धैर्यवान्निकटं प्राणेश्वरो मुंचति ॥ एते सिद्धरसाः
प्रसूनविशिखो वैद्यो नवद्योत्सवो मानव्याधिरयंकुशोदरि
कथं त्वच्चेतसि स्थास्यति ॥ १६ ॥ लिरवन्नास्ते भूमिं वह्निरवन
तः प्राणदयितो निराहाराः सरव्यः सतवरुदितो च्छूननयनाः
॥ परित्यक्तं सर्वं हसितपठितं पंजरश्रुकैस्तवावस्थाचेयं विसृ
जकठिने मानमधुना ॥ १७ ॥ पयः पीठं दत्ते त्वरितयभिधत्ते न च
वचः समाज्ञामाधत्ते शिरसि न बिधत्ते च मिलनं ॥ इति स्वांते गो
पायितनिविडकोपाप्रतिपदंकुशोदर्याश्चर्याप्रियमहहपयं
कुलयति ॥ १८ ॥ कृतो दूरादेव स्मितमधुरमभ्युन्नमविधिं शि
रस्यात्तान्यस्ताप्रतिवचनवत्यानतिमति ॥ न दृष्टः शैथिल्यं मि
लित इति चे तोदहति मे निगूढांतः कोपाक्लठिनत्वे दये संवृत्ति
रियं ॥ १९ ॥ माने मानि निमुंचमानसभुवः साम्राज्यमुज्जृंभ
तो हाहागच्छति यामिनी न समयोयातः पुनः प्राप्यते ॥ अत्य
स्यागसिकल्पिताधिकभये कोते पदांतानते कोयं को किल वा
सिकेलिसमये कोपस्त्यया लंबितः ॥ २० ॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्ग
धरविरचितायां पद्मसंयोगशृंगारे मानिनीमानारव्यानपरि०

अथ कलहांतरिताप्रलापसरव्यनुनयो

अंधारभ्य यदि प्रिये पुनरहं मानस्यवान्यस्य वा गृण्हीयां विष
रूपिणः शठमतेर्नामापि संक्षोभिणः ॥ तत्ते नैव विनाशशोककिर
णस्य दृष्टुं हासानिशासको वा दिवसः पयोदमलिनो भूयान्मम
प्रावृषि ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ मानव्याधिनिपीडिताहमधुना शक्नोमि
तस्यांति कंनो गंतुं न सरबीजनोपि चतुरो यो मां नृपेण्यति ॥
मानी सापि जनो न लाघवभयादभ्येति मानः ॥ २ ॥ प्राति

बलं च जीवितमिदं सुदृढं मनश्चिंतया ॥ २॥ निःश्वासावदनं द
 हेतित्त्वं दयं निर्मूलमुन्मुल्यते निद्रानैति न दृश्यते प्रियं मुखं
 नक्तं दिवं रुचते ॥ अंगं शोषमुपैति पादपतितः प्रेयास्तदोपक्षि
 तो सरव्यः कंगुणमानकल्प्यदयिते मानं वयं कारिताः ॥ ३॥
 कस्यापि ॥ इदं कृष्णं कृत्स्नं प्रियतममनुश्वेतमथ किंगमि
 ष्यामो यामो भगवतु गमेनाथ भवतु ॥ पुरायेनैवं मे चिरम
 नुत्तृताचित्तपदवी ससवान्योजातः सखिपरिचिताः कस्य
 पुरुषाः ॥ ४॥ गते प्रेमाबंधे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भा
 वे जनद्वजने गच्छति पुरः ॥ तदुत्प्रेक्षोत्प्रेक्ष्य प्रियसखिगतां ५
 स्तां श्रद्धिबसान्नजाने को हेतुर्दलति शतधाय न तद्दयं ॥ ५॥ क
 थमपि सखि व्रीडाकोणद्वजेति मयोदिते कठिनत्वं दयस्य
 त्काशय्यां बलाद्गत एव सः ॥ इति सरभसध्वस्तप्रेष्णिन्यये
 तघृणे स्मृत्वा पुनरपि हतव्रीडं चेतः करोति करोमि किं ॥ ६॥
 अमरु कस्येते ॥ मानो न तेत्यहसनेत्यतिमंडितेति मख्येव
 धिक्कृतिरनेकमुखी सखीनां ॥ दक्षिण्यमत्रमस्तुणेन विचेष्टितेन
 धूर्तस्य तस्य हि गुणानुपवर्णयति ॥ ७॥ पुरोदिगलुरागिणी तद
 पिनाः नुरागोदयः रुशोदरिनिशा रुशा तदपितेन मानः रुशः
 ॥ प्रसन्नमिदमंबरं तदपि न प्रसन्नं मनो न नादचरणायुधस्त
 दपि मोनमालंबसे ॥ ८॥ आविर्भूतेशशिनितमसा सुच्यमाने
 वरात्रिर्नैशस्यार्चिर्हुतभुजद्वच्छिन्नं भूयिष्ठधूमा ॥ मोहेनाः
 तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुक्तकल्याणं गारोधः पतनकलुषागृणह
 तीवप्रसादं ॥ ९॥ अनालोच्य प्रेम्णाः परिणतिमना दत्पसुत्तद
 स्त्वया कांडे मानः किमिति सरले संप्रतिकृतः ॥ समाकृष्टोत्प्रेक्ष्यते प्रलप
 दह नो द्वापुरशिखाः स्वहस्तेनांगारास्तदलमधुनारण्यरुदि
 तैः ॥ १०॥ भुनुर्यस्मकृते गुरुलघुरभूदोष्ठी कनिष्ठी कृता धैर्यं को
 षधनं गतं ॥ ११॥ विंदुवत्सक्रोधादवधीरितो हतधियामातर्व

लीयान्विधिः॥११॥ यत्पंकेरुहलक्ष्मपाणिकमलं भाग्याल
येयद्गुरुर्न्यस्तं वाममयल्ललाटफलके भाग्याक्षरेवेधसा॥ तत्स
र्वसरिवयो यथार्थमकरोत्तस्मिन्त्रकोपः कृतो धिङ्प्रोधिङ्प्रम
जीवितं धिगतनुं धिक्चेष्टितं धिग्वयः॥१२॥ उपचारानुनया
स्ते किं तवस्योपेक्षिताः सरवीवचसा॥ अधुना निष्ठुरमपि यदि
सबदति कलिकैतवाद्यामि॥१३॥ इति कलहांतरिता प्रस्तापः॥

अथ सरव्यनुनयः

स्त्रिग्वेयत्पुरुषाभियत्प्रणमतिस्तब्धासिपद्मागिणिद्वेषस्था
सियदुन्मुखे विमुखतां यातास्मि तस्मिन्त्रिये॥ तन्मुखे विपरी
तकारिणितवश्चीखंडचर्चाविधौ शीतोऽंशुस्तपनो हिमं हुतवहः
क्रीडा मुदा यातनाः॥१॥ सभयचकितं विन्यस्यंती दृशंति मिरेप
थिप्रति तनुर्मुहुः स्थित्वा मंदपदानि वितन्वतीं॥ कथमपि हरः प्रा
प्तानं गैरनंगतरंगिभिः सुमुखि सुभगः सत्त्वां पश्यन्नुपैतु कृतार्थ
तां॥२॥ त्वांचित्तेन सहा बहन्त्यमतिश्रान्तो भृशं तापितः कंदर्पे
ण सपातुमिच्छति सुधासंवादि बिंबाधरं॥ अस्पांगं तदलंकुरु
क्षणमिह भ्रूक्षेपलक्ष्मीलवक्रीते दासजनेपि सेविति पदां भोजे
कुतः संभ्रमः॥३॥ जयदेवस्येते॥ लिरवन्नास्ते भूमिंबहिरवन
तः प्राणदयितो निराहाराः सरव्यः सतनुरुदितो चूननयनाः
॥ परित्यक्तं सर्वं हसितपठितं पंजरशुकैस्तवावस्था चेयं विसृ
जकठिने मानमधुना॥४॥ अमरुकस्य॥ रागं रागिणि मुंचम
य्यवनते दृष्टे प्रसीदाधुना सवस्त्वहिरहे भवंति सुभगे सर्वा ममा
धादिशः॥ यत्रार्कायितं मिंदुना सरसि जैरंगारपुंजार्पितं कुद्धाया
मपि नाशते कदलिकाकांडैरलातापितं॥५॥ असहृत्तो नायं न च
खलु गुणैरेवरहितः प्रियो मुक्ताहारस्तव चरणमूले निपतितः॥
गृहाणेन मुग्धे व्रजतु तव केठप्रणयिता मुपायो नास्त्वन्यस्तव
दयदाहो पशमने॥ कस्यापि॥ मुग्धे किं नखरैः स्निग्धस्य विरतं नेत्रं
बुभानो न्यते पश्येनं चरणाग्रनम्रशिरसं स्वेकान्तं॥६॥ अप्र

वहेतवचेतसिप्रणयिनिप्राप्तेपिनिर्विण्णतामन्यासक्तमनस्युपे
 क्षितगताभूत्कृत्यरोदिष्यति॥७॥ सुतनुजहिहिमौनंमुंचवाचो
 जडत्वंप्रणयिनिमयिकोपंकिंकरेकिंकरोषि॥अथयदितवचि
 नेसापराधोस्मिबालेनिजभुजयुगवल्याबंधनंमांविधेहि॥८॥
 कृशोदरिनिशाकृशातदपितेनमानंकृशोपुरोदिगजुरागिणीत
 दपितेनरागेदयः॥प्रसन्नमिदमंबरंतदपिनप्रसन्नमनोनना
 दचरणायुधस्तदपिमौनमालंबसे॥९॥ विराममेवानलयाति
 तोषात्तथापिरोषारुणितेवदृष्टिः॥निशापतिःश्लिष्यतिपश्चिमा
 शामयेकिमाशाविफलीकरोषि॥१०॥ अयेस्तमयतेशशीन
 हिकृशीभवत्याग्रहोविनश्यतितमोहंतंकिमणुमप्ययास्तेम
 नः॥सखिप्रकटितोरुणोनकरुणोदयस्तेमनाक्षप्रयातिखलु
 यामिनीनविमनीकृशानायकं॥११॥ इंदीवरेणनयनंमुखमं
 बुजेनकुंदेनदंतमधरेनवपल्लवेन॥अंगानिचंपकदलैःसखि
 धायबेधाःकांतैकथंघटितबालुपलेनचेतः॥१२॥ गतप्रायारा
 त्रिःशशिमुखिशशीशीर्यतद्वप्रदीपोयंनिद्रावशमुपगतोद्यु
 णितद्वव॥प्रणामांतंमानंत्यजसिनकथंचारुनयनेकुचप्रत्या
 सत्याहृदयमपितेचंडिकठिनं॥१३॥ इतिश्रीबृहच्छांड्यधर
 विरचितायांपद्व्यासेयोगशृंगारेकलहोतरिताप्रलापसख्यनुन
 यप०

अथनायिकानायकेयोरुक्तिप्रत्युक्ती

बालेनाथविमुंचमानिनिरुषरोषान्मयाकिंकृतंस्वेहोस्मासुत
 मेपराध्यतिभवान्सर्वपराधामयि॥तत्किंरोदिषिगद्गदेनवच
 साकस्याग्रतोरुद्यतेनत्वेतन्मकांतवास्मिदयितानास्मीत्य
 तोरुद्यते॥१॥ कुमारदासस्य॥नयननिपातेकुरुतःपल्लवितो
 वचसिपुष्पितोहसिते॥फलतुकृशांगितवांगस्यर्शेनमनोरथो
 क्स्माकं॥२॥ कस्यापि॥सुधुत्वंकुपितेत्यपास्तशमनंत्यक्ताःक
 थायोचित्वांदगदेवमयोद्विस्ताःसुरभयःस्वगंधधूपादयः॥
 रागेऽथमप्यवनतेदृष्टेप्रसीदाधुनासद्यस्त्वहिरहे

भवन्ति सुभगे सर्वा ममांधादिशः ॥३॥ विद्यापतेः ॥ उत्तरं गयकु
 रंगलोचने लोचने कमलगर्वमोचने ॥ अस्तु सुंदरिकलिनं दि
 नीवीचिडंबरगभीरमंबरं ॥४॥ कस्यापि ॥ यदा भूदस्या कं प्रथ
 ममविभक्ता तनुरियंत तो नु त्वं प्रेयानहं मपि हताशा प्रियतमा ॥
 इदानीं नायस्त्वं वयमपि कलत्रं किमपरं मया संप्राणानां कुलि
 शकठिनानां फलमिदं ॥५॥ अमरुकस्य ॥ व्यावृत्तं रवस्तु सर्व
 तो विषयतस्त्वय्येव लीनं मनो नित्यं च त्वदधीनमेव नियतं म
 ज्जीवनं मानिनि ॥ मत्तैवं मपि नूनमन्यविषया शंका त्वया त्व
 ज्यतां किं वा न्यत्र निशाकरो भिरमते मुक्ताक्ष्णं कौमुदी ॥६॥
 कस्यापि ॥ कृतककृतकैर्माया शाल्यैस्त्वयाप्यनिवर्तितं निभृ
 तनिभृतैः कार्यालापैर्मयाप्युपलक्षितं ॥ भवतु विदितं नेष्टाते
 हं वृथा परिखिद्यसे अहमहमना त्वं निःस्नेहः सनेन समंगतं
 ॥७॥ कस्यापि ॥ यद्रम्यं गुरुगौरवस्य सुहृदो यस्मिं लभंते तरां
 यद्वा क्षिण्य वशात् सत्सहितेन मौपचारानपि ॥ यद्भुजानि
 रुणद्धि यत्र शपथैरुत्पाद्यते प्रत्ययस्तत्किं प्रेमस उच्यते परिच
 यस्तत्रापि कोपेन किं ॥८॥ कोपो यत्र भृकुटिरचनानि ग्रहो यत्र
 मौने यत्रान्योन्यस्मितमनुनयो दृष्टिपातप्रसादः ॥ तस्य प्रेम्ण
 स्तदिदमधुनावेशसंपश्य जातं त्वं पादांते लुठसि न च मे मन्यु
 मोक्षः खलायाः ॥९॥ वामनस्य ॥ सार्धं मनोरथशतैस्तव धूतै
 कांतस्यैव स्थिता मनसि कुत्रिमभावरम्या ॥ अस्माकमस्ति
 न कथंचिदिहा वकाशस्तस्यात्कृतं चरणयातविडंबजाभिः
 ॥१०॥ कस्यापि ॥ यदा त्वंचंद्रो भूः शशिरकरसंपर्करुचिरस्तदा
 हं जाता द्राक् शशधरमणीनां प्रतिकृतिः ॥ इदानीमर्कस्त्वं
 खरुचिसमुत्सारितरसः किरंती कोपाग्नीनहमपि तथाग्ना
 वधतिता ॥११॥ अचलस्य ॥ प्रसादे वर्तस्व प्रकटय मुदं संत्यज
 रुपं प्रियेषुष्यत्यंगान्यमृतमिव तोसि चतुर्वचः ॥ चित्तं सो रम्या
 नां क्षणमभिमुखं स्थपय मुखं न मुग्धे प्रत्येतु ॥ चः का

लहरिणः॥१२॥चंद्रस्य॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां
पञ्चत्यां संयोगशृंगारेनायिकानायकयोरुक्तिप्रत्युक्तिपरिच्छेदः

अथ नायकशिक्षानायिकानुनयौ

अंगुलीकिशलयग्रतर्जनंभ्रूविभंगकुटिलंचवीक्षितं॥मे-
खलाभिरसरुच्चबंधनंचयस्त्रणयिनीरवायसः॥१॥कालि-
दासस्य॥कोपात्किंचदुपानतौतिरभसादाकृष्यकेशेष्वलं नी-
त्वाभोहनमंदिरंदयितयादारेणबध्नादहं॥भूयोपास्यसितः
दृहानितिमुहुःकंठार्थरुत्याक्षरंजल्पंत्याश्रवणोत्पलेनमुक-
तीकश्चिद्रहस्ताड्यते॥२॥साबाहंभवतेक्षितेतिनिबिडंसंय-
म्यबाहोःस्त्रजाभूयोद्रस्यसितांशठेतिनितरांसंभर्त्स्यसंतर्ज्य-
च॥आलीनांपुरसवनिकुतिपरःकोपाद्रणंनूपुरंमानिन्याचर-
णप्रहारविधिनाप्रेयानशौकीकृतः॥३॥रुद्रस्येतौ॥पादेमूर्ध-
निताम्रतामुपगतेकर्णोत्पलेचूर्णितेच्छिन्नेहारलतागुणेकरत-
लेसंपातजातव्रणे॥अप्राप्तप्रियताडनव्यतिकराहंतुंपुनःको-
पितावांछंतीमुहुरेणशावनयनापर्याकुलारोदति॥४॥कस्या-
पि॥अधिरजनिजगामंधामतस्याःप्रियतमयेतिरुपास्त्रजाव-
बद्धः॥पदमपिचलितंपुवानसेहेकिमिवशक्तिहरंससाध्वसा-
नां॥५॥माघकके॥इतिनायकशिक्षानायिकानुनयौ॥७॥७

अथ नायकानुनयः

त्वंतावद्दुहवल्लभोनवयुवाकांतःसुखीनिर्घृणोनोजानासिपर-
व्यथांशठमतेनैवासिदुःखीयतः॥किंत्वन्याःपरिपृच्छमन्मथ-
शरैःपीडामसत्यामिमंत्रातानोभवयेनसज्जनजनैःकापालि-
कोनोच्यते॥१॥कस्यापि॥विरहविषमःकामोवामःकरोतित-
नुंतनुंदिवसगणनादक्षश्चासौव्यपेतघृणोजनः॥त्वमपिवश-
गोमानव्याधेर्विचिंतयनाथहेकिशल्यमृदुजीवेदेवंकथं प्रम-
दाजन्तुमीलाभद्वारिकायाः॥घनघनमपिदृष्टंज्योमसर्वश-
लकलवाचांश्रोत्रमासांनिवासः॥असुशमन

मृताहं यद्वियोगे पिजाते तव घनपरिरंभशार्थनाशावशेन ॥३॥
हरिगणस्य ॥ सुक्तो मानपरिग्रहः सहस्रवी सार्थेन तन्मन्त्रि-
णाशक्तात्त्वच्चरणप्रसादहरितानाहं क्षणं प्राणिनां ॥ पश्यत्वं कृ-
शकं शरीरकमिदं यां यामवस्थां गतं सैषा हंतव्यादयो निर्पति-
तानाथ प्रसीदाधुना ॥४॥ कस्यापि ॥ इति श्रीबृहच्छार्ङ्गधरवि-
रचितायां पद्मसंयोगशृंगारेनाथकस्मिन्नायिका नुनयः ॥

अथ परस्परप्रसादः

दृष्ट्वा कासन संस्थिते प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्यानयने
निमील्य विहितकीडानुबन्धञ्चलः ॥ तिर्यक्वर्तितकंधरः स पुल-
कांप्रेमोल्लसन्मानसा मंतर्हासलसत्कपोलफलकां धूर्तोपरांचुं
बति ॥१॥ भमरुकस्य ॥ आगत्य प्रणिपातसोत्थितसखीदत्तांत-
रे सागसिस्वैरकुर्वति तत्पराश्वनिभृते धूर्तोग संवाहनैः ॥ ज्ञात्वा
स्पर्शविहान्तया किल सखी भ्रांत्या स्वमशोशनैः खिन्नासीत्यभिधा-
यमीलितदृशा सानंदमारोपितः ॥२॥ कस्यापि ॥ सुतनुजहिहिमा
नं पश्य पादानतं मानखलु तव कदाचित्कोपमवविधो भूतः ॥ इति
निगदति नाथेति र्यगा मीलिताक्ष्या नयनजलमनल्यं मुक्तमुक्तेन
किंचित् ॥३॥ कस्यापि ॥ सत्यं दुर्लभ एष बल्लभजनो रागो ममास्मि-
न्यूनः कोपो स्याति गुरुर्न चातिनिपुणाः सख्योपि संबोधने ॥ सं-
चित्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टेः श्लथं मेखलां बध्नं त्यागं तं स्थि-
तं न चलसहसो थवासंभृतः ॥४॥ वाचोवाग्मिनि किंतवाद्यपुरु-
षाः सुभ्रुवो विभ्रमोप्युज्ज्ञांत्यः कृतएष लोलनयने किं लोहिते-
लोचने ॥ नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुरः प्रेयसामानि-
न्याजलबिंदुदंतरपुटादृष्टिः सखीष्वाहिता ॥ रुद्र ॥ रुद्रस्येतौ ॥
सायावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनैः पालिता तावन्त्येव कृता-
गमोद्भुततरे संलप्य पत्युः पुरः ॥ प्रारेभे पुरतो यथा मनसि जस्ये-
च्छायथावर्तितुं शोणो मौग्ध्यविभूषणस्य सदृशं ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥
कमः ॥६॥ भट्टेदुराजस्य ॥ दृष्टे लोचनवन्मना ॥ ॥ ॥ ॥

स्थिते वक्रवत्पुद्गलवद्विराश्रितं पुलकवत्स्पर्शसमातन्वती ॥
नीवीबंधनतागतोशिशिलतां संभाषमाणे क्षणान्मानेनापि स्मृतं
द्विषे वसुदशः पादस्पर्शप्रेमसि ॥ ७ ॥ कस्यापि ॥ इह स्फुटं ति
ष्ठति नाशकेटकः शनैः शनैः कर्षणवत्प्रलीलया ॥ इति छलात्का
चिदभग्नकेटकं पदंतदुत्संगतलेन्यवेशयत् ॥ ८ ॥ इति श्रीवृ
हच्छार्ङ्गधरविरचिताया पद्मत्यां संयोगशृंगारे परस्परप्रसादारव्या

अथ सूर्यास्तमानवर्णनचक्रवाकावस्थारव्याने नप०

पृथुगगनकबंधस्केधचक्रं किमेतत्किमु रुधिरकपालं कालिका
पालकस्य ॥ कललभरितमंतः किंतु ताक्ष्यां डखंडं प्रजनयति
वितर्कसांध्यमर्कस्य बिंबं ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ अस्तावलं विरवि बिं
बतयो दयाद्विचूडो निषत्सकलचंद्रतया वसायं ॥ संध्याप्रर
त्य हरहस्तगृहीतकां स्यतालद्वये वसमलक्ष्यतना कलक्ष्मीः
॥ २ ॥ रत्नाकरस्य ॥ अनुरागबंतप्रपिलोचनयोर्दधतं वपुः सुख
मतापकरं ॥ निरकासगद्विषये तव सुं विषदालयादपरदिग्ग
णिका ॥ ३ ॥ माघकवेः ॥ विलोक्य संगमे रागं पश्चिमाय विवस्व
तः ॥ रुते लृष्णं मुखं प्राच्यानहि नार्यो विनेर्ष्या ॥ ४ ॥ सांध्यरा
गरुधिरारुणभारानिः पपातर विमंडलमब्धौ ॥ क्रूरकालकर
बालविलूनं वासरस्य सहसैव शिरोनु ॥ ५ ॥ भट्टोपन्योः ॥ परि
पतति पयोनिधौ पतंगः सरसिरुहा सुदरेषु मत्तभृंगः ॥ उपव
नतरुकोटरे विहंगस्त रुणजनेषु शनैः शनैरनंगः ॥ ६ ॥ कस्या
पि ॥ रुतोषकारं प्रियबंधुमर्कमाद्रास्यहीनां शुभधः पतंतं ॥ इ
ती वमत्वा नलिनीवधूभिर्निमीलितान्यंबुरुहेक्षणानि ॥ ७ ॥
भोजनरेंद्रस्य ॥ नोरविर्नचतमोनतमीशोनद्युतिर्ग्रहगणो न
चसंध्या ॥ यादृशं प्रथमतः किल सृष्टेस्तादृगे वभुवनं श्रियमूहे
॥ ८ ॥ कस्यापि ॥ सैरंध्रीकरलृष्टपटुकशरातारध्वनिः संचरहती
सूत्रिजः ॥ सौख्यविधिः सोल्लासलीलाविधिः ॥ वारस्त्रीजन
संनद्धपुण्यायुधः श्रीखंडद्रवधौ तसौ धशिव

रोरम्यः क्षणो वर्तते ॥ ९॥ कस्यापि ॥ विश्लेषाकुलचक्रवाकमि
 शुनेरुत्पलमात्रं दिते कारुण्यादिवमीलिना सुनलिनीष्वस्तं
 चमित्रे गते ॥ शोकेनेव दिवंगनाभिरभितः श्यामायमानैर्मुखै
 र्निःश्वासानिलधूमवर्तयद्बोद्धीर्णास्तमोराजयः ॥ १०॥ कस्या
 पि ॥ शुचिरिति परितः प्रसिद्धभाजिप्रकटिततेजसि दुर्जये रुशा
 नौ ॥ निजवमुनिकुरं ब्रमस्तवे लान्यतिकरवान्निदधे सरोजबंधुः
 ॥ ११॥ बिल्हणस्य ॥ महद्भिरोषैस्तमसामभिद्रुते भयेष्यसे मू
 ढमतिभ्रमन्क्षितौ ॥ प्रदीपवेषेण गृहे गुहे स्थितो विखंड्यदेहं
 बहुदेहभास्करः ॥ १२॥ क्षेमैन्द्रस्य ॥ अस्तै गतवति सवितरि भर्त
 रि मधुपं निवेश्य कोशांते ॥ कमलिन्योः पिरमं ते किमत्र चित्रं मृ
 गाक्षीणां ॥ १३॥ अध्वानेनैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रांतिदीर्घः
 विलंघ्य प्रातः प्राप्सुरथो मे पुनरिति मनसि न्यस्तचिंता निभारः ॥
 संध्यामृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरस्यष्टहेमारपंक्तिव्याकृत्याः
 वस्थितोः स्तसिति भृतिनयती वैषदिकचक्रमर्कः ॥ १४॥ यातोः
 स्मिपन्नयने समयो ममैष सुप्तमयैव भवती प्रतिबोधनीया ॥
 प्रत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्याः सूर्योः स्तमस्तकनिविष्ट
 करः करोति ॥ १५॥ उदयतटां तरितमियं प्राची सूचयति दि
 ड्-निशानाथं ॥ परिपांडुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं रमणी
 ॥ १६॥ अथ चक्रवाकावस्थारव्यानं
 चक्रारव्यो विरही ह तोपि हृदये बाणेन न त्यक्तवान् को मे प्राण
 समासमागमसुखध्यानैकतानश्चिरं ॥ स्वांछायामवलोक्य
 वारिणिगलद्रुक्तामवेक्ष्य प्रियां भ्रांतस्तद्रणवेदनापरिगतः क
 ष्टं मृतं सांप्रतं ॥ १॥ कस्यापि ॥ एकेनाद्वा प्रविततरुषा वीक्षते
 लंबमानं भानौ विंबं जलविलुलितेनापरेण स्वकांतं ॥ अहं हृदे
 दधितविरहाशं किनीचक्रवाकी ह्यै संकीर्णैरिचयति रसो नर्तकी
 वप्रगल्भा ॥ २॥ चंद्रकस्य ॥ तीरातीरसुपैति रौच्यं चिंता
 समालंबते किंचित्स्थायति निश्चलेन मनसा यो न चिंता

॥ स्वांछायामवलोक्य कूजितपुनः कांतेति सुग्धः स्वगोधन्यास्ते
 अविद्ये निवृत्तमदनाधिगदुःखिताः कामिकाः ॥ ३॥ आयाति याति
 पुनरेव जलं प्रयाति पद्मांशुरं च विचिनोति धुनोति पद्मं ॥ ४॥ अन्त
 वद्धमति कूजति मुक्तकंठः कांता वियोगविधुरो निशि चक्रवाकः
 ॥ ४॥ भुक्ता भोक्तुं न भुंक्ते कुतिलविशालतां कोटिमिदोर्वितर्का
 ताराकारास्तपार्तः पिबति न पयसां विप्रुषः पत्रसंस्थाः ॥ ५॥ छाया
 मंभोरुहाणामलिकुलशबलावेत्ति संध्यामसंध्यां कांता विम्ले
 षभीरुर्द्विजनीयन्यते चक्रवाकः ॥ ५॥ मित्रेष्वापि गते स
 रोरुहवने बह्वानने कूजति कंदस्तभ्रमरेषु वीक्ष्य दयिताम्लि
 ष्टं पुनः स्मारसं ॥ चक्रांगेन वियोगिना विसलताना स्वादिता नोद्भि
 ता चक्रे केवलमर्गलेव निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ ६॥ वापीतो
 यंत तरुहवनं पद्मिनी पत्रशय्यां चंद्रालोको विकचकुमुदामो
 दत्तद्यः समीरः ॥ यत्रैते ते प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनाम्नस्त
 त्रौपायः कट्वभवनप्राणसंधारणेयः ॥ ७॥ केषामप्येते ॥ इति
 श्रीबृ. शा. वि. प. संयोगभृंगारे सूर्यास्तमानचक्रवाकावस्थारण्या
 नप०

अथ तमोवर्णनं

पिदधति तिमिरे समस्तलोकं प्रलयमहाब्धिनिभे भूतोच्चनिम्बे
 ॥ व्यरुचयदुडुगणो वलसरोचिर्बहुविधेन समूहतुल्यरूपः ॥ १॥
 शार्ङ्गधरस्य ॥ काकोलः कलकंठिका कुवलयंकादं बिनीकदं
 मं केसारिः कबरीरुपाणलतिका कस्तूरिका कज्जलं ॥ कालिंदी
 कषपटुकंकरिघलमाकारिकंठस्थलीयस्यैते करदा भवन्ति स
 स्मितहं ह्यो विनिद्रंतमः ॥ २॥ कस्यापि ॥ लुपतीव तमो गानिवर्ष
 तीवांजनं नभः ॥ असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निःफलतांगता ॥ ३॥
 ॥ त्रिविक्रमादित्यमंदयोः ॥ अविज्ञातविशेषस्य सर्वतेजोपहा
 रिणः ॥ स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमंतरे ॥ ४॥ अविस्तिव
 र्मणः ॥ दहंत भसिभीषणभ्रमदुकूलकोलाहलैर्निशाचरवि
 लासि ॥ इतनेनोत्सवं ॥ परिस्फुरति निर्मलप्रचुरपंक

मग्नोत्सवसद्वराहकुलमांसलप्रवरवद्वमंधंतमः॥५॥ सर्वज्ञवासु
 देवस्य॥ किंभूमौपरितःस्फुरंतिकिरणःकस्तूरिकायारसैसित्ताः
 किंनिखिलादिशःकिमखिलंक्षिप्तंसरवीभिर्नभः॥ किंव्याप्तंभुव
 नंसमस्तमपिचश्रीकंठकंठत्विकाकालिंदीजलकांतिभाजिनि
 बिडेजातेंधकारेधुना॥६॥ कस्यापि॥ सद्यःसांद्रमुखीविलुप्त
 ककुभःस्त्रिगंधेद्रनीलेंदवव्यामीलन्नभसानिरंतरमिलन्नी
 लीरसश्चोतितः॥ एतेकोकिलकायकालिमहतोलुपंतिवृत्तिदृ
 शोरुन्निद्राजनयुंजमेचकरुचोभीमास्तमःप्रक्रमाः॥७॥ चि
 न्वच्चोरचिकीर्षितानिघटयद्गोष्ठीसुखंकामिनींतन्वानंसच
 साधनोत्सवरसंनिर्व्याजवीरात्मनां॥ कुर्वन्कामकृशानुत
 तमनसागुप्तांगनासंगमंदृश्यत्कोकिलकाकंठमलिनंधां
 तंसमुज्जृम्भते॥८॥ कस्यापि॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारि
 काणामाबद्धरेखमभितोरुचिमंजरीभिः॥ एतत्तमालदल
 नीलतमंतमिश्रंतत्येमहेमनिकषोपलतांतनोति॥९॥ जयदे
 वस्य॥ विरमतिमिरसाहसादमुष्माद्यदिरविरस्तमितःस्वत
 स्ततःकिं॥ कलयसिनपुरोमहामहोभिर्द्युतिनिधिरभ्युदयत्य
 यंशशांकः॥१०॥ नाकाशनदिशोनभूधरकुलंनोभोदयोनक्षि
 तिर्नद्यौर्नांबुधरानतीव्रकिरणोनेंदुर्नतारागणः॥ एतैःषट्पद
 कायकांतिपटलीपांडित्यवैतंडिकैःकल्लोलैस्तमसामसांप्रत
 मयंविश्वव्ययःकल्प्यते॥११॥ इतिश्रीवृहच्छार्ङ्गधरविरचिता
 यापद्मत्यासंयोगशृंगारेतमोवर्णनपरिच्छेदः॥ ७ ॥ ७ ॥

अथाभिसारिकासंचारकथनं॥

क्वप्रस्थितासिकरभोरुघनेनिशीघ्रेप्राणप्रियोवसति यत्रम
 नःप्रियोमे॥ एकाकिनीवदकथंनविभेषिबालेनन्वस्तिपुंखि
 तशरोमदनःसहाय॥१॥ गोविंदस्वामिनोविकटनितंबायाश्च॥
 वातोद्धृतमुखीप्रनष्टतिलकातोपाच्चनीलांश्चकामेघानांनिनदे
 नभीतहृदयागत्वाप्रियस्यालयं॥ द्वारंनेच

तुं देहीति हर्षितापादौ नूपुरकर्मप्रतिहतौ सा संशयंती स्थि-
ता ॥ २ ॥ कस्यापि ॥ प्राणेशमभिसरंती पथि स्व लंती मुपि छलं
मुग्धा ॥ अवलंबनाय वारांधारा मुकरं प्रसारयति ॥ ३ ॥ उरसि
निहितस्तारो हारः कृताजघने घने कलकलवती कांची पादौ र-
णन्मणिनूपुरौ ॥ प्रियमभिसरस्येव मुग्धे त्वमाहित डि डि मायदि
किमपरं त्रासोत्कं पादि शः समुदीक्षसे ॥ ४ ॥ अर्गटस्य ॥ मार्गे पैक-
चिते घनांधतमसे निःशब्दसंचारयागंत व्याद्यमया प्रियस्य वस-
तिं मुग्धेति कृत्वा मतिं ॥ आजानूकृतनूपुरा करतले नाच्छाद्य
नैत्रे भृशं कृच्छ्रेणाद्यपदस्थितिः स्वभवेन पंथानमभ्यस्यति ॥
॥ ५ ॥ अंभोजास्याः पुरवनलताधाम्नि संकेतभाजश्चेतो नाशे चि-
रयति भृशं मोहनिद्रांगतायाः ॥ स्थच्छना भीतुदवलपितं कांतर-
त्वां शुजालंतो यं श्रोत्यापि बति हरिणी विस्मयं च प्रयाति ॥ ६ ॥ क-
स्यापि ॥ ज्ञातं ज्ञातिजनैः प्रघृष्टमयशो दूरंगता धीरतात्पत्का-
मीः प्रतिपादितोपिविनयः साध्वीपदं प्रोद्धितं ॥ लुप्ता चोभयलो-
कसाधुपदवीदंतः कलंककुले भूयोदूतिकिमन्यदस्ति यदसा-
वद्यापि नागच्छति ॥ ७ ॥ नायातः सरिनिर्दूयो यदि शठस्त्वं दूति-
किं दूयसे स्वच्छंदं बहुवल्लभः सरमते किं ते त्रते दूषणं ॥ पश्याद्य-
प्रियसंगमाय दयितस्या रुष्यमाणं गुणैरुत्कंठार्तिभरादिव
स्फुटदिवंचेतः स्वयं यास्यति ॥ ८ ॥ जयदेवस्य ॥ जनो दुर्बज्ज्यो-
यंकुलममलिनं वर्त्मा विषमं पति छिद्रान्वेषी प्रणयकचर्नदुःप्र-
रिहरं ॥ अतः काचित् नवीरति विहितसंकेतगतये गृहाद्वारं वा-
रं निरगमदशप्रविशदश ॥ ९ ॥ छिद्रान्वेषणतत्परः प्रियसखी
प्रायेण लोकोधुनारात्रिश्चापि घनांधकारबहलागतुं न ते युज्य-
ते ॥ मामैवं सखि वल्लभः प्रियतमस्तस्योत्सुकादर्शने युक्ता युक्त-
विचारणा यदि भवेत्स्नेहायदत्तं जलं ॥ १० ॥ मंदं निधेहि चरणौ
परिधेहि वा सोनीलं पिधेहि वलयावलिमंचलेन ॥ माजल्पसा-
हसि ॥ कांतदंतो शवस्तव तमांसि सयापयति ॥ ११ ॥

केषामप्येते॥ इति श्रीबृहच्छा.संयोगशृंगारेऽभिसारिकासंचारकथ
अथचंद्रोदयवर्णनं नप०

उदयतलंतरितामियं प्राची सूचयति हि दिशानाथं॥ परिपांडु
तासुरवेन प्रियमिव तद्दयस्थितं रमणं॥१॥ श्रीहर्षस्य॥ अथम
न्मथवाहिनीपरागः किमपि ज्योतिरुदेत्यदः पुरस्तात्॥ तिमि
रस्यजराचकोरकूरंकुलटाकेलिवनांतवानलार्चिः॥२॥ कस्या
पि॥ अथपथिकवधूदहनः शनकैरुदभून्निशाकरोलोकः॥ कुमु
दप्रबोधतत्त्वोव्यसनरुचिश्चक्रवाकीनां॥३॥ क्षेमेंद्रस्य॥ ततः कु
मुदनाथेन कामिनीगंडुपांडुना॥ नेत्रानंदेन चंद्रेण माहेंद्रीदिग
लंकृता॥४॥ भगवतो व्यासस्य॥ हंसो यथा राजति पंकजस्थः
सिंहो यथामंदरकंदरस्थः॥ वीरो यथा दर्पति कुंजरस्थः चंद्रेष्वि
बभ्राज तथांबरस्थः॥५॥ वाल्मीकीकवेः॥ पश्यो देतिवियोगिनां
दिनमणिः शृंगारचूडामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणिश्च
डीशचूडामणिः॥ प्रौढानंगभुजंगमस्तकमणिः कंदर्पसीमंति
नीकांचीमध्यमणिश्चकोरपरिषड्विंतामणिश्चंद्रमाः॥६॥ कस्या
पि॥ मृगांकोयंधत्ते गगनजलधेः फेनमतुलं सितच्छाकारं मदन
वृषतेर्विश्वजयिनः॥ त्रियामारामायामलपजविशेषप्रतिकृति
जगत्प्राचीदेव्यामणिमुकुरलक्ष्मींचविमलां॥७॥ शार्ङ्गधरस्य
॥ आकाशवापीसितपांडुरीकं शाणोपलं मन्मथसायकानां॥ प
श्योदितं सादरमुत्पलाक्षीसंध्यांगनाकंदुकमिंदुबिंबं॥८॥ क
स्यापि॥ ॐकारो मदनद्विजस्य गगनक्रोडैकद्रेष्टां कुरस्तारा
मौक्तिकशुक्तिरंधतमसस्तंबेरमस्यांकुशः॥ शृंगारार्गलकुंचि
काविरहिणीमर्मछिदाकर्तरीसंध्यावारवधूनखसितिरियंचां
द्रीकलोज्ज्वलते॥९॥ कस्यापि॥ त्रिनयनजटाबल्लीपुष्पनिशा
वदनस्मितं ग्रहकिशलयं संध्यागरीनि तंबनखसतं॥ तिमिर
भिदुरंब्योम्रः शृंगं मनोभवकार्मुकं प्रतिपदिनवस्योदोर्विंबं सु
खोदयमस्तु नः॥१०॥ फल्गुहस्तिन्याः॥ सैरं न न्विद

लयन्मूनां मनोदोलयन्भोजानिनिमीलयन्मृगदृशामानं
 समुन्मीलयन्॥ ज्योत्स्नाकंदलयन्दिशोधवलयन्भोधिमु
 हेलयन्कोकानाकुलयन्स्तमःकवलयन्निंदुःसमुज्ज्वंभते॥११
 कस्यापि॥ एषस्वर्गतंरंगिणीजलमिलद्दिग्दंतितद्युतिभ्रश्य
 द्राजतकुंभविभ्रमधरःशीतांशुरभ्युद्यतः॥ हेसीयत्यमलांनुजी
 यतिलसङ्घिंडीरपिंडीयतिस्फारत्स्फादिककुंडलीयतिदिशा -
 मानंदकंदीयति॥१२॥ शंखधरस्या॥ पुरंदरहरिहरीकुहरगर्तमुत्तो
 ल्यतस्तुधारकरकेसरीगगनकांननंगाहते॥ मयूख - - -
 नरवरचुटनिमिरकुंभिकुंभस्थलोच्छलत्तरलतारकाकपटकी
 र्णमुक्तागणः॥१३॥ कस्यापि॥ उपोढरागेण विलोलतारकंत
 यागृहीतंशशिनानिशामुखं॥ यथासमस्तंतिमिरांशुकंतयापुरो
 विरागाद्गलितंनलक्षितं॥१४॥ पाणिनेः॥ अंधकारगरलंजगत्य
 तेमोहकारिभृशमत्तिनित्यशः॥ उज्वलंजठरमोषधीपतेरंजना
 समभवत्कुतःप्रिये॥१५॥ कस्यापि॥ अद्यापिस्तनशैलदुर्गवि
 षमेकिंमानिनीनांदृदिष्ठानुवांछतिमानएषभुगिति क्रोधादि
 वालोहितः॥ उद्यद्दतरप्रसाधितकरःकर्षत्यसौतत्सणात्कु
 ल्लत्कैरवकोशनिःसरदलिश्रेणीरूपाणंशशी॥१६॥ कस्यापि
 ॥ इंदोरेककलायारुद्रेणोत्थृत्यसूर्धनिधृतायाः॥ स्थानमिवतु
 च्छमेतत्कलंकरूपेणपरिणमति॥१७॥ सद्यःपादितकेतको
 दरदलश्रेणीश्रियंविभ्रतीयेयंमौक्तिकदामगुंफनविधौयोग्या
 छविःप्रागभूत्॥ उन्मेयाकलशीभिरंजलिषुदैर्ग्राह्यामृणालांकु
 रैःपातव्याचशशिन्यमुग्धविभक्तेसावर्ततेचंद्रिका॥१८॥ एतत्त
 र्क्यकैरवक्रमहरेभृंगारहीसागुरोदिक्कांतामुकुरेचकोरसुह
 दिप्रौढेषुगगतिवि॥ कर्पूरैःकिमपूरिकिमलयजैरालेपिकिं
 पारदैरक्षालिस्फटिकोपलैःकिप्रघटिद्यावापृथिव्योर्वपुः॥
 १९॥ कपालेमाजरीपयइतिकरानूलेदिशशिनस्तनुच्छिद्रप्रोता
 न्विसं - - - संकलयति॥ रतांतेतत्स्थानहृरतिवनिता

प्यंशुकमितिप्रभामन्तश्चंद्रौजगदिदमहोवि पू वयति॥२०॥
 भासस्य॥कैलासायितमद्विभिर्विदपिभिःश्वेतातपत्रायितंमृसं
 केनदधीयितंजलनिधौदुग्धायितंवारिभिः॥मुक्ताहारलतायि
 तंव्रततिभिःशंखायितंश्रीफलैःश्वेतद्वीपजनायितंजनपदैर्जाते
 शशांकोदये॥२१॥त्रिविक्रमभट्टस्य॥मल्लिकामालभारिण्यःस
 र्वगैणार्द्धचंदनाः॥सौमवत्योनलहस्यतेज्योत्स्नायामभिसारि
 काः॥२२॥दंडिकवैः॥कुमुदेक्षधिकंभांति१तिताश्चंद्रशमयः
 ॥अतिप्रकृष्टशीलेषुकुलेष्विवसमृद्धयः॥२३॥ख्यातावयंसम
 धुपामधुकोशवत्यश्चंद्रप्रसारितकरोद्विजराजस्यः॥अस्मत्स
 मागमकृतोस्यपुनर्द्दितीयोपाभूत्कलंकइतिसंकुचितानलिन्यः
 ॥२४॥लक्ष्मीक्रीडातडांगरतिधवलगृहंदर्पणोदकवधूनांपु
 ष्यश्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनोमन्मथस्यातपत्रं॥पिंडी
 भूतंहरस्यस्मितममृतसरित्पुंडरीकंमृगांकोज्योत्स्नापीयूष
 वापीजयतिसितवृषस्तारकागोकुलस्य॥२५॥कालिदासस्य॥
 मानिनीजनविलोचनपातानुष्णावाप्यकलुषान्प्रतिगृह्णन्
 मंदमंदमुदितःप्रययौखंभीतभीतद्ववशीतमयूरवः॥२६॥भार
 वेः॥उद्गर्भहूणतरुणीरमणोपमर्दभुग्नोन्मत्तस्तननिवेशनिभं
 हिमांशोः॥विंबंकठोरविसकांडकडारमेतदंमापदंप्रथममग्न
 करैर्व्यनक्ति॥२७॥प्राणायामोपदेष्टासरसिरुहमुनेयैवनोन्माह
 लीलागोष्ठीनांपीठमर्दस्त्रिभुवनवनितानेत्रयोःप्रातराशः॥
 कामायुष्टोमयज्वाशमितकुमुदिनीमौनमुद्रानुरागःशृंगार
 द्वैतवादीप्रभवतिभगवानेषपीयूषभानुः॥२८॥पीयूषाप्रयि
 णंजगन्नयदृशामालानलेखालवोविश्वोन्माथदुताशनस्य
 ककुभासुहृदिनीकुंचिका॥कीरेषुप्रथमानपुष्पधनुषोरेखा
 मृगासीमुखश्रीणांचप्रतिराजबीजमधिकानंदीनवश्चंद्रमाः॥
 ॥२९॥गगनविपिनसिंहःकामभूपातपत्रंनिखिलवटिगवलानां
 कंदुकंक्रीडनाय॥मणिरिवरतिभर्तुःकामर्षिः॥पुंजय

तिकुमुदबंधुर्बधूरश्चंद्रविंबः॥३०॥ ताराक्षतान्प्रविकिरन्क
लकंठनादान्पञ्चाक्षराणिनिगदन्कुसुमेषुरेषः॥ लाभायवास
रमणेर्मुषितस्यसायंसंचारयत्यमृतदीधितिकांस्यपात्रं॥३१॥
दिग्वालाकरकंदुकःस्मरवधूसीमंतमुक्तामणिःकामक्षोणिष
तेर्विहारबलभीनिर्व्यूहपारावतः॥ हृद्व्योम्निविकीर्णतारकमणिः
श्यामावणिकुसुधुवःस्फारःस्फाटिकसंपुटःकुमुदिनीकांतोय
मुन्मीलति॥३२॥ प्रसारणपौरैःकरैःप्रकटितालुरागोदयेसुधाकि
रणकामुकेत्वरितमंबरालंबिनि॥ तदाविगलितोल्लसतिभिरजाल
लनाशांशुकापुरंदरदिगंगनापुलकितेवतारागणैः॥३३॥ अथ सकलं
कश्चंद्रः॥ अयंपुरःपार्वणशर्बरीशःकिंदर्पणोयंरजनीरमण्या॥ य
तस्तदीयंप्रतिविंबमस्मिन्संलक्ष्यतेलांछनकैतवेन॥३४॥ प्र
दोषमातंगमनंगदेवस्तुंगंसमारुह्यसमागतोयं॥ सिंदूरितेत
स्यसुधांशुकुंभेकिमंकुशालक्ष्ममिषेणदत्तः॥३५॥ ममप्रियाकै
रविणींकरेणसंतापयामासदिनाधिनाथः॥ इतीबदुःखैर्वि
कलःकलावान्पपौविषंलक्ष्ममिषेणसद्यः॥३६॥ कलाधिना
श्यानयनायसायंकुमुदतीप्रेषितश्वभृंगः॥ किमिंदुनालिं ग्यस
रागमंकेकृतःकलंकध्रममातनोति॥३७॥ अत्रांतरेचकुलटाकु
लवर्त्मयानसंजातपातकइवस्फुटलांछनश्रीः॥ वृंदावनांतर
मल्लिपयदंशुजालैर्दिकुमुदरीवदनचंदनबिंदुरिंदुः॥३८॥
इतिश्रीबृहच्छार्ङ्गपद्धत्यांसयोगशृंगारेचंद्रोदयवर्णनंपरि०

अथपानगोष्ठीवर्णनं

दृश्यतेपानगोष्ठीषुकांतेवक्रागतमधु॥ स्मरस्सहायमासाद्य
स्तोराहुरिवेदुना॥१॥ सेमंद्रस्य॥ पीतस्तषारकिरणोमधुनैवसा
र्द्धमंतःप्रविश्यचटकप्रतिविंबवर्ती॥ मानांधकारमपिमानवती
जनस्यनूनंविभेदयदसौप्रमसादसद्यः॥२॥ रत्नाकरस्य॥ प्राप्यते
गुणवतापिगणानांव्यक्तमाश्रयवशेनविशेषः॥ तत्तथाहिदयिता
ननदत्तं॥ धुरसातिशयेन॥३॥ भारवेः॥ सागसिप्रियतमे

कृतकोपात्प्रियुग्मपतितेपिननुष्टा॥सैवमद्यपरितुप्तविवेका
तंतथैवपरितोषयतिस्म॥४॥ नग्नजितः॥पिपिप्रियममस्वयंमु
मुमुखासवंदेहिमेततत्यजदुदुद्रुतंभभजकांचनंभाजनं॥इति
स्ववलिजल्पितंमदवशात्कुरंगीदृशःपुरोहसितहेतवेसहच
रीभिरध्यापितः॥५॥कस्यापि॥हावहारिहसितंवचनानांकोश
लंदृशिविकारविशेषाः॥चक्रिरेभृशमृजोरपिवध्वाःकामितेव
तरुणेनमदेन॥६॥भाषकवेः॥मूर्तिमंतमिवरागरसौधंतेसम
पितपरस्परवक्त्रः॥अंगनासवमिषेणतदानीमाक्षिपंतित्ददये
षुपुवानः॥७॥जयमाधवस्य॥इतिश्रीबृहच्छार्ङ्गधरविरचिता
यांपद्मत्यांसंयोगश्रृंगारेपानगोष्ठीवर्णनपरिच्छेदः॥४॥५॥

अथप्रियचातुर्द्यूतक्रीडासुरतप्रशंसा

मुग्धेधानुष्कृताकेयमपूर्वांतवदृश्यते॥यथाविध्यतिचेतांसिगु
णैरेवनसायकैः॥१॥कस्यापि॥हृष्णार्जुनासुरक्तोपिदृष्टिःकर्णा
विलंबिनी॥यानिनिःश्वसिनीयंतुकस्यतैकलभाषिणि॥२॥दंडि
कवेः॥स्मितपुष्पोद्गमोयंतेदृश्यतेधरपल्लवे॥फलंतुजातंपुष्पा
क्षिचसुबोर्ममपश्यतः॥३॥श्रीहर्षस्य॥दीप्तैकतागसिभवेद्रुचि
तःप्रभूणांपादप्रहारद्वयसुंदरिनास्मित्दये॥उद्यत्कठोरपुलंका
चितकंदकाग्रैर्यतिवद्यतेतवपदेननुसाव्यथामे॥४॥कस्यापि॥
बंधूकद्युतिबंधवोयमधरःस्निग्धामधूकद्वविर्गंडेचंडिचकालि
नीलनलिनश्रीमोचनंलोचनं॥नासांतेतितिलप्रसूनपदवीकुंदा
भदंतिप्रियेप्रायस्त्वन्मुखसेवयाविजयतेविश्वंसपुष्पायुधः॥५॥
तरंगयदृशोगणोरचयबन्धमिंदीवरंरक्षणंवपुरपावृणुस्पृशतुकां
चनंकालिमा॥स्फुटीकुरुरदच्छंदंजनुविद्रुमःश्वेततामुदंचय
सुरवंमनाग्भवतुलज्जितश्वंदमाः॥६॥राजशेषस्य॥यत्पद्ममा
दितुतवाननीयांकुरंगलक्ष्म्याचमृगाक्षिलक्ष्मीं॥सकार्षीलिप्ता
कृतैवमन्येशशांकपंकेरुहयोनिरोधः॥७॥दृष्टस्य॥४॥

अथद्यूतक्रीडा

आश्लेषचुंबनरतोत्सवभूषणानिक्रीडादुरोदरपणः प्रतिभूरनं
 गः॥भोगःसयद्यपिजयेचपराजयेचयूनोर्मनस्तादृषिवाञ्छतिजेतु
 मेव॥१॥सुरारेःअद्यतुतजिताधरग्रहविधावीशोसितत्ववडना
 दाधिक्येवदकोभवानितिमृषाकोपांचितभूलता॥सद्यःखिन्नक
 रांतकुंतलपरायत्नीकृताःपश्यतेसुग्धास्तीप्रतिकृत्यतत्कृत
 वतीद्युतेपिपत्नार्जितं॥२॥गोपादित्यस्य॥गाढालिंगनपूर्व
 मेकमनयाद्युतेजितंचुंबनंतत्किंचित्परिरभ्यदत्तमधुनाप्रत्यर्पि
 तंचानया॥नैतत्तादृगिदेनतादृशमितिप्रत्यर्पणप्रक्रमैर्धनोश्चुं
 बनमेकमेवबहुधारात्रिगतातन्वते॥३॥उडीयकवेः॥श्ले
 षेप्रथमंक्रमेणविजितेत्तद्येधरस्यार्पणेनमैद्युतविधौषण
 यतमेकांतांपुनःपृच्छति॥अंतर्हास्यनिरोधसंभृतरसोद्भेदस्फु
 रद्देडयास्त्रैरंसारिविसारणायनिहितःस्वेदांबुगर्वोत्करः॥४॥

अथसुरतप्रशंसा

सुरतेचसमाधौचमायायन्नलीयते॥ध्यानेनापिहि किंतेनकिं
 तेनस्फुरतेनवा॥१॥यन्ननमदनविकारःसद्भावसमर्पणंचगा
 त्राणां॥तस्मिन्नुद्धतभावेपशुकर्मणिपशवएवरज्यते॥२॥प्र
 तिष्णसमुल्लसन्नवकलाकलापान्वितःसपाकरविलोकने
 यदितवास्तिकौतूहलं॥विलोकयंतदासखेसुरतसंगरालोक
 नप्रहृष्टदपितासुरवेनिविडकंचुकोत्तारणे॥३॥भट्टसोमेश्वरः
 स्य॥संदृष्टाधरपल्लासचकितंहस्ताग्रमाधुन्वतीमामासुंच
 शठेतिकोपवचनैरानर्तितभूलता॥सीत्कारांचितलोचनास
 पुलकायैश्चुंबितामानिनीप्राप्तैरमृतंश्रमायमथितोमूढैःसुरैः
 सागरः॥४॥अमरुकस्या॥नरैर्विफलजन्मभिर्गिरिदरीनकिंसे
 व्यतेनयच्छ्रवणगोचरीभवतिजातुचिज्जन्मनि॥कपोतरवमा
 धुरीविरचनानुकारादरीरतासहकृशोदरीवचनकाकुरीतिध्व
 निः॥५॥गुरुसेवनैःकिमपरव्योमार्चनैःकिंफलंकिंस्या
 न॥सुरपदप्राप्याथकिंवाफलं॥एतस्याःकुचकुंभ

संभ्रमपरीरंभप्रवाहोद्गमस्वेदोभोभिरनंगवन्हिरधुनानिर्वापि
तोनो यदि ॥६॥ इति श्रीवृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां पद्धत्यां संयोग
शृंगारे प्रियचातुर्द्यूतक्रीडासुरतप्रशंसापरिच्छेदः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ नववधूसंगमे सखीवाक्य नववधूसुरतारंभक्रीडा
रस्यमालिकया बाले बद्धा किं प्रयोजनं ॥ अवश्यं भाविनावेतौ कु
चग्रहकचग्रहौ ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ नीरंघ्रं परिरभ्यते प्रियतमो भूय
स्तरां लुं व्यतेत द्वा दं क्रियते पदस्य रुचिर स्वादूत्कृष्टैस्तूयते ॥ सरण्या
मुग्धवधूरसौरसविधौ यत्नेन सा शिस्तानि भ्रांतं गुरुणा पुनः श
तगुणं पंचेषुणा कारिता ॥ २ ॥ रुद्रस्य ॥ तन्वी बाला मृदुतनुरियं स
ज्यतामत्र शंकादृष्टाकापि भ्रमरभरतो मंजरी भज्यमाना ॥ तस्या
देषारहसि भवतानिर्द्वयं पीडनीयामंदाक्रांता विस्तृजति रसं ने
ह्ययष्टिः समग्रं ॥ ३ ॥ मंदाक्रांता छंदः ॥ विकटनितं बायाः ॥ ७ ॥

अथ नववधूसुरतारंभक्रीडा

दृष्ट्वा दृष्टिमधो ददाति कुरुते नालापमाभाषिता शय्यां चापरिवृत्य
तिष्ठति बलाहालिं गिता वेपते ॥ निर्यातीषु सखीषु वास भवना न्नि
र्गतुमेवेह ते बाला वामतया प्रियस्थ नितरां ग्रीत्यैव बोदाभवत् ॥
॥ १ ॥ श्रीहर्षस्य ॥ पलालग्ने पत्यो नमयति मुखं जातविनया हवा
श्लेष्मं बां लुप्य पहरति गात्राणि निभृतं ॥ न शक्नोत्याख्यातुं स्मितमु
खं सखी दत्तनयना ह्रियाताम्यत्वं तः प्रथमपरिहासे नववधूः ॥
॥ २ ॥ अमरुकस्य ॥ अंसात्कृष्टदूकूलया सरभसंगूढौ भुजाभ्यां
स्तनावाकृष्टे जघनां शुके कृतमधः संसक्तमूरुद्वयं ॥ नाभीमूल
निबद्धचसुषितया व्रीडान तां ग्याप्रिये दीपः पूत्कृतिवातवेपित
शिरवः कर्णोत्पलेनाहतः ॥ ३ ॥ कर्णोत्पलस्य ॥ विरमनाथविमुं
चमयां चलं शमय दीपमिमं समया सरिव ॥ इति नवोदवधूवच
नैर्युवा मुदमगादधिकं सुरतादपि ॥ ४ ॥ रुद्रस्य ॥ चुंबनेषु परिव
र्तिता धरं हस्तरोधिरसनाविघटने ॥ विघ्निते ॥ ५ ॥ तस्य सर्व
तोमन्मये धनमभूदधूतरं ॥ ५ ॥ कालिदासः ॥

कथमपि ह्यतः शयति तदा क्रमादूहं हं जठरशरगौरं मृगदृशः
 ॥ तथा दृष्टिं दत्तामहतिमणिदीपे निपुणयति रुद्धं हस्ताभ्यां दृष्टि
 ति निजनेत्रोत्पलपुगं ॥ ६ ॥ कस्यापि ॥ बलान्नीतापार्श्वे मुखम
 भिमुखं नैव कुरुते धुनानामूर्धानं हरति बहुशशुं बनविधौ ॥ दृ
 दित्यस्तं हस्तं क्षिपति गमनारोपितमनानबोद्धाबोद्धारं मयति
 च संतापयति च ॥ ७ ॥ कस्यापि ॥ प्रासादीयति वैणवादिगहनं
 दीपीयति द्वाकृतमः पर्यं कीयति भूतलं दृषदपि श्लक्ष्णोपधानी
 यति ॥ कस्तूरीयतिकर्दमः किमपरं यूनोरसाविष्टयोर्येनालो
 कितयोः सवेद्यमहिमादेवोनमस्यस्मरः ॥ ८ ॥ ब्रह्मानंदप्रचु
 रं किमपीदं नेतिरतिषु वचनेन ॥ श्रुतिसीमसंगताक्षीमुग्धेसारं
 मस्मादिशसि ॥ ९ ॥ असंमुखालोकनमभिमुखं निषेधएवानु
 मतैः प्रकारः ॥ प्रत्युत्तरं मुद्रणमेव वाचो न बागनानां न वयवपं
 थाः ॥ १० ॥ अभिनवपुलकालीमंडितागेडशालीनिगदति विनि
 गूढानंदहिंदोलिचेतः ॥ सुदतिवदतिषु षैः कस्य धन्यैर्मनो
 जप्रसरमसरुदेतच्चापलं लोचनस्य ॥ ११ ॥ तव तन्वितरुणपु
 ण्यादंबरमणिमकरसंक्रमोजातः ॥ अधिवेणिभवति नियमः
 फलमविलंबेन भाविकामस्य ॥ १२ ॥ सिंदूरं विमिंदुमाननम
 सौधमिल्लराहुस्त्वयं यद्वाढं प्रसतीव तस्त्रियतमे निर्णीतमौसा
 तिकं ॥ चोले चंचलताभविष्यति सुहृस्यात्कुंतले कर्षणं नीवीस्था
 स्यति न स्थिरा समुदये दं गेमहान् संगरः ॥ १३ ॥ दुकूलंदोर्मूला
 त्यणयिनिपरीं भसिके हरत्यं भोजक्षीनिभृतनिभृतनम्रवद
 ना ॥ प्रियाश्लेषद्वेषिण्यपसरतुलज्जास्फुरमिति स्मितक्षीरे
 जैवस्तनकलशशंभुं स्तपयति ॥ १४ ॥ उग्ररूपं कुचद्वंद्वं हारगं
 गाधरंतव ॥ चंद्रचूडं करिष्यामि कुरुतावद्दिगंबरं ॥ १५ ॥ अ
 विदितमुखदुःखं निर्मलं ब्रह्म किंचित् जडमतिरिह कश्चि
 न्नोऽस्य ॥ मम तु मतमनंगस्मेरतारुण्यघूर्णन्यदक
 लम ॥ ममोऽसौ हिमोऽसः ॥ १६ ॥ कांते कंचुलिकावलो

किनिकला वत्यानमंत्यास्थितं तस्मिन्कोमलकाकुभाषिणितया
स्पंदीनिरुद्धो धरः ॥ उत्थायाथ करस्पृशिप्रियतमेयूनोर्न वेसंगमे
कांचीकूजितकैतवेनमदनोद्यौः शान्तिमभ्यस्यति ॥ १७ ॥ इति
श्रीबृहच्छा. पद्धत्यां संयोगशृंगारेन बबधूसंगमे सखीवाक्यनव
बधूसरतारंभक्रीडापरिच्छेदः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ सुरतकैलिकथनं

आस्तां दूरेण विश्लेषः प्रियमालिङ्गतो मम ॥ खेदः किन्नसरिन्ना
थोरो मां चः किं न पर्वतः ॥ १ ॥ कस्यापि ॥ आयाते दयिते मनोर
थशतैर्नीते कथंचिद्दिने वैदग्ध्यापगमाज्जडे परिजने दीर्घा क
थां कुर्वति ॥ दृष्टास्मीत्यभिधाय सत्वरतरं व्याधूय चीनांशुकं त
न्वग्यारतिकातरेणारभसानीतः प्रदीपः शमं ॥ २ ॥ अद्भुतपुण्य
स्य ॥ भजंत्यास्तल्यां तं कृतकपटकंडुतिपिहितं स्मितयाते गेह
द्वहिरिवहिताली परिजने ॥ प्रियास्यं पश्यंत्याः स्मरशरसमा
कृतसुभगं सलज्जालज्जापिव्यगमदिव दूरे मृगदृशः ॥ ३ ॥ जय
देवस्य ॥ चिरविरहिणार्तिं श्लथीकृतगान्त्रयैर्नवमिव जगज्जा
तं भूयश्चिरादभिनंदतोः ॥ कथमपि दिने दीर्घं याते दिशामधिरू
ढयोः प्रसरति कथा बन्धीयूनोर्यथानतथारतिः ॥ ४ ॥ गाढालिं
गनवामनीकृतकुचप्रोद्विन्नरोमोद्गमासांद्रस्नेहरसातिरेकवि
गलत्कांचीप्रदेशांबरा ॥ मामामानदमानि मामलमतिस्वामास
रोल्लापिनीसुप्ता किं नु मृतानु किं मनसि मेलीनाविलीनानु किं ॥ ५ ॥
॥ ५ ॥ अमरुकस्येतौ ॥ दृशासपदिमीलितं दृशनरोचिषा निर्गतं
करेण परिवेपितं बलयमालया क्रंदितं ॥ प्रियेण हरिणीदृशां
दृशनखंड्यमाने धरे परव्यसनकातराः किमु न कुर्वते साधवः
॥ ६ ॥ कस्यापि ॥ धम्मिल्लोभंगमेतु प्रविशतु तिलकः केशपाशा
धकारं यत्रालीगंडपालीत्यजलुचविचरं कर्णयोगं तु कामा ॥
वामायाः कोतदंतस्तततिसहने त्वेक एवा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥
वेस्मिन्निति वदति चलन् नूपुरकाणभंग्या ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

होभ्यांसंयमिनः पयोधरभरेणापीडितः पाणिजैराविहोदश
 नैः सताधरपुतः श्रोणीतदेनाहतः॥ हस्तेनानमितः करे धर
 सुधास्येदेनसंमोहितः कांताकामपितृक्षिमापतदहोकामस्य
 वा मागतिः॥ ८॥ ईषन्मीलितदृष्टिमुग्धहसितंसीत्कारधाराव
 शादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसद्गतांशुधौताधरं॥ श्वासोत्कं
 पपयोधरोपरिपरिष्वक्तं कुरंगीदृशो हर्षोत्कर्षविमुक्तनिःसह
 तनोर्धन्यो धयत्याननं॥ ९॥ जयदेवस्थेतौ॥ रतरभसनितां
 तश्चांतकांताकुचांतश्चलदमलकश्यानाभिदेशेष्वधोपि॥
 स्थितमधुरमुखीनां ह्रीणनेत्रात्पलानामधरमधुबधूनां भाग्य
 वंतः पिबेति॥ १०॥ चारुनूपुरद्वणत्कंतरतकामिनां हरतिमा
 नसंयथा॥ नो तथा मधुरगीतवादितं केकिचातकपिकस्वना
 अपि॥ ११॥ शार्ङ्गधरस्थेतौ॥ नैषावेगं मृदुतरतनुस्तावकीनं
 विसोढुंसक्तामौनंचपलनितरां स्वेदयेदीवराक्षी॥ इत्यभ्यासं
 विदधत इति प्राणनाथस्य गत्वा कर्णोपांते निभृतनिभृतं चूष
 रंशंसतीव॥ १२॥ मूर्तस्य॥ स्वामिन्प्रभो प्रियगृहाण परिष्वज
 स्वकिंकिंशठोस्य करुणोसि मुखो स्थितोसि॥ हादुरवयस्य
 लमलं विरमेति वाचः स्त्रीणां भवति सुरते प्रणयानुकूलाः
 ॥ १३॥ कुमारभट्टस्य॥ खिन्नमंडलमैदवं विगलितं स्वगृभार
 नद्धंतमः प्रागेव प्रथमानकेतकशिखायातापितंचस्थितं॥ शो
 तं कुंडलतां डवंकुबलयद्वंद्वं तिरोमीलितं वीतं विद्रुमसीलुतं
 नहिततो जाने किमासीदिति॥ १४॥ कस्यापि॥ मत्तैभकुंभपरि
 णाह निकुंकुमार्द्रकांता पयोधरयुगेरतिखेदखिन्नः॥ वक्षो
 निधाय भुजपंजरमध्यवर्ती धन्यः क्षणं क्षणं पयति क्षणलब्धनि
 द्रः॥ १५॥ भर्तृहरेः॥ गाढाश्लेषनिपीडनान्निपतितामालोक्य
 हारावलीं स्थातुं हंतमियाक्षणं निविडयानीव्यापिनव्यापृतं
 ॥ विश्लेषज्वरदेहना सहनयोः कारुण्यकीर्णात्मना कापि प्रा
 पितो

कणनिपततिस्त्रिकौमुदीक्षिप्यतिध्वांतं धावति सीत्करोति र
जनीजानिर्वली भज्यति ॥ कांचीक्षुभ्यति कांचनक्षितिधरे किं
चक्षतंचंचति प्रारंभे मदनोद्भवस्य विजयी देवो मनोभूरभूत
॥ १७ ॥ आघ्राते कमलं प्रियेण सुदृशा स्मिन्त्वाः पनीतं मुखं दत्तं
विभ्रमकंदुके नखपदं द्युढौकराभ्यां स्तनौ ॥ न्यस्ता चं पद्ममालि
कोरसि मुदा पर्यस्तरोमांचयामी लल्लोचनया स्थितं प्रणयिनोर्दू
रे पि पूर्णरतं ॥ १८ ॥ पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ जिगीषावचो निशम्याथ
न किंचिद्दूचे ॥ कलावती किंतु विहस्य तस्य कपोलयोः स्वेदमपा
चकार ॥ १९ ॥ गाढालिंगनपूर्वमेकमनया द्यूते र्जितं चुंबनं तत्किं
चित्परिरभ्य दत्तममुना प्रत्यर्पितं चानया ॥ नैतत्तादृगिदं न ता
दृशमिति प्रत्यर्पणव्यययोर्यूनोश्चुंबनमेवमेव बहुधारात्रिगता
तन्वतोः ॥ २० ॥ मुग्धे मानिनि कोपरीतिरियती युक्तानतश्च्यंति
दंकांते किं तदुपेक्षिता ममतनुः शोभेतने ह्रादुतं ॥ अन्यायो भव
ति च्छलस्य करणे दक्षे जने न्यादृशं काहेति प्रतिरुद्धबाणकरवं
वाक्स्तंभनं चुंबनैः ॥ २१ ॥ इति श्री बृहच्छार्ङ्गधरविरचितायां
पद्मत्यां संपोगशृंगारे सुरतकेलिकथनपरिच्छेदः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ विपरीतरतक्रीडा

तन्नास्तिकारयति यन्नमनो भवस्य साशक्तिरप्रतिहताभुवनेत
आहि ॥ उद्धात्य पीवरपयोधरमंडलाग्रं बलांति पत्युरुपरिप्रम
दाभपीह ॥ १ ॥ शशिषर्धनस्य ॥ पततु तवोरसि सततं दयिता
धमिल्लमल्लिकानिकरः ॥ रतरसरभसकचग्रहलुलितालकव
ह्वरीगलितः ॥ २ ॥ बाणभट्टस्य ॥ प्रशांते नूपुरारावेष्रूयते मेख
लाध्वनिः ॥ कांते नूनं रतश्चांते कामिनी पुरुषायते ॥ ३ ॥ कस्या
पि ॥ प्रारब्धेरति केलिसंकुलरणारंभे तथा साहसप्रायं कांतजया
प्रकिंचिदुपरि प्रारंभियत्संभ्रमात् ॥ विवनायेन कटीतटी शिथि
लतादोर्बलिरुत्कंपितं पद्मे मीलितयक्षिपू रतं ॥ ४ ॥ क्रीणांकु
तः सिध्यति ॥ ५ ॥ जयदेवस्य ॥ बलात्कुचं व्या

बन्धुरवंशीकृतमंदहासं॥ पुण्यातिरेकात्सुरुषालभंतेपुंभाव
 मंभोरुहलोचनानां॥ ५॥ सुधेतवास्मिदयितापुरुषोभवत्वमि
 त्युक्तयानहिनहीतिशिरोवधूय॥ स्वस्यात्करात्प्रियकरेवल्यं
 क्षिपंत्यावाचंविनाभ्युपगमः कथितोमृगास्याः॥ ६॥ क्वचित्तांबू
 लात्कः क्वचिदगुरुपंकांकमलिनः क्वचिच्चूर्णोद्गारी क्वचिदपिच
 सालक्तकपटः॥ वलीभंगाभोगैरलकपतिवैः कीर्णकुसुमोस्त्रियः
 सर्वावस्थांकथयतिरतंप्रच्छदपटेः॥ ७॥ कस्यापि॥ ईषत्कंपपयो
 धरंगुरुकटीप्रौढप्रहाराद्भुतंस्विद्यद्वालमनेकहास्यसरसंसंरं
 भमंदव्यथं॥ वारंवारमुरःप्रहारमुभगंसंदश्यमानाधरंकिंचि
 द्दृत्तनि तंबदेशनखरंधन्योरतंसवते॥ ८॥ श्रीशिवदासदेवा
 ना॥ आलोलामलकावलींसकुसुमांबिभ्रच्चलत्कुंडलंकिंचि
 न्मृष्टविशेषकंतनुतरैः स्वेदांभसः शीकरैः॥ तन्व्यायत्सुरतांत
 तांतनयनंबन्धुरतिव्यत्ययेतत्वांषातुचिरायकिंहरिहरब्रह्मा
 दिभिर्दुर्लभं॥ ९॥ भमरुकस्य॥ विपरीतमविपरीतंयद्भूतमन्य
 तदेवविपरीतं॥ तरुमारोहतिलतिकानारोहतिलतिकोतरुः
 क्वापि॥ १०॥ विहायसिविहारिणीभवतुनामसौदामिनीसुमेरु
 शिरवरादधः पततुनाममंदाकिनी॥ परंतदिदमद्भुतंयदयमे
 त्यभूमीतलंनमन्नमृतदीधितिः कमलसारमाकर्षति॥ ११॥ त
 मःस्तोमंसोमंगिलतिबमतीबोडुनिकरंरथांगद्वंद्वेस्मिन्नमर
 तदिनीरेलुतिमुहः॥ लतायासुत्कंपोमदनवसतीकांचनगि
 रिर्विपर्येतिप्रायोरपतिमतेसर्वमधुना॥ १२॥ प्रारब्धेविप
 रीतनामनिरतेसर्वतदाभूत्सणात्समांग्यांविपरीतमेवकुटि
 लामुक्ताःसुरताअपि॥ मुक्तानिःपतिताभवन्तितरलास्तौचा
 चलोचेलुतुःसीदंतिश्रुतिपारगाः सुमनसः कोतानुकांताय
 ते॥ १३॥ मधुपानसमुल्लसत्वालंचलहेमाचलकोतिभिर्ज
 ढालं॥ विदधंकारजालंशुभकालंकपुनर्विलोकयामः
 ॥ १४॥ स्वयंभूरयमुक्तास्तिमिरनिकरभाराः॥ प्रण

नामशीतरोचिस्तवपाठमेवत्वाविदधे॥१५॥ इति श्रीबृहच्छा
र्द्धधरविरचितायांपद्मत्यांसंयोगशृंगारेविपरीतरतक्रीडापरि०

अथसुरतविवृतिः

शांतेमन्मथसंगरेरणभृतांसत्कारमातन्वतीवासोदाज्जघनस्य
पीनकुचयोर्हारंश्रुतौकुण्डले॥ बिंबोष्ठस्यच बीटिकांसुनयना
पद्मारणनूपुरौपृष्ठालंबिनिकेशपाशनिचयेयुक्तोहिबंधक्रमः
॥१॥ कस्यापि॥ व्यालोलःकेशपाशस्तरलितमलकैःस्वेदलोली
कपोलौक्लिष्टाबिंबाधरश्रीःकुचकलशरुचाहारिनाहारयष्टिः॥
कांचीकोचिद्रताशांस्तनजघनपदंपाणिनाच्छादयंतीभूषाही
नापिकाचित्प्रियत्वादयमहोप्रीणयत्येवमुग्धा॥२॥ जयदेवस्य
॥ नेपथ्यादपिशजतेहिनितरांब्यालुप्तभूषातनुःसंभोगश्रममी
लितंविजयतेचक्षुःकटाक्षादपि॥ गाढालिंगनकौतुकादपिन
बंदोर्बल्लिविस्त्रंसनंप्रीत्यालापरसादपिप्रियतमेमौनंकुरंगीह
शः॥३॥ हरिकरस्य॥ करकिशलयंधूत्वाधूत्वाविमार्गतिवा
ससीक्षियतिसुमनोमालारोषंप्रदीपशिरवांप्रति॥ स्थगयति
मुहुःपत्युर्नेत्रेविहस्यसमाकुलासुरतविरतौरम्यातन्वीमु
हुर्मुहुरीक्षते॥४॥ सुरतविरतौब्रीडावेशश्रमश्लथहस्तयार
हसिगलितंतन्याश्रातुंनधारितुमंशुकं॥ रतिरसजडेरंगैरंगं
विधातुमशक्त्याप्रियतमतनौसर्वांगीणंप्रविष्टमधिष्ठया॥५
॥ अमरुकस्येतौ॥ प्रियकृतपदस्तेयब्रीडाविडंबनविब्ध
लांकिमपिरूपणालापांबालां विलोक्यसंग्रमः॥ अपिविचलि
तस्केधाचारेगतेसुरताहवेत्रिभुवनमहाधन्वीन्यूनंन्यवर्ततम
न्यथः॥६॥ कस्यापि॥ निर्वृत्तेसुरतोत्सवेबहुविधेजातेधिके
गकुमेतल्पेस्वेदजलाद्र्चंदनमयेकिंचिद्गृहीतेंबरे॥ सांद्रस्वे
दवशाद्विशेषविषयव्यासंगजिस्तात्मनोर्दंपत्योःस्मरयत्स्म
रातुरतयाभूयोपिजातास्पृहा॥७॥ कस्यापि॥ पश्यन्मेरोःसुर
सिंधुधाराचवर्षतारागणमंधकारः॥ बभूवभृंगं॥ जंपाश

शामशो फालतिकाविलासः ॥८॥ यपातगंगाहरमौलिसंगाबं
 धंतमोभूतमपेतबंधं ॥ तडिलताचेचलतामहासीदस्यंदमासी
 दरविंदयुग्मं ॥९॥ खिन्नमंडलमैदवंविगलितंस्त्रकुभारनहुं
 तमः प्रागेवप्रथमानकेतकशिरवावीरायितंचस्थितं ॥ शांतंकुं
 डलतांडवकुवलयहं हंतिरोमीलितंनिष्कंपस्तवकापिचंपकल
 तासाभून्नजानेशकिं ॥१०॥ मूक्ताभूषणमिंदुबिंबमजनिव्या
 कीर्णनारंभःस्मारंचापमपेतचापलमभूदिंदीबरेमुद्रिते ॥
 व्यालीनंकलकंठकंठनिनदैर्मंदानिलैर्मंदितंनिष्कंपस्तवका
 पिचंपकलतासाभून्नजानेशकिं ॥११॥ नीव्यासंयमनंकचेनि
 यमनंश्रीणीतलेचासनंविषवासाभ्यसनंमुखेसमभवत्प्रत्या
 त्दतिभूषणे ॥ ध्यानं प्रेमणिधारणास्तनतदेतन्व्याः समाधिः प्रि
 येनिर्वेदादिवकिंरतांतसुलभात्सर्वांगयोगोत्सवः ॥१२॥ निर्ले
 पौकुचकुड्यलौक्यभरस्तत्याजबंधंयौकांचीनिर्गुणतांनि
 रंजनदशादृग्भ्यांसमासादिता ॥ नीरागोधरपल्लवश्चशुरुणाके
 नापिगौरांगितेशंकेशंवरशासनोपनिषदांतत्वावबोधःकृतः ॥
 ॥१३॥ सुतनुश्रुतिसेवनतोमन्येनयनंजनंजातां ॥ सुग्यास्नेहा
 त्रकवरीयुक्तांमुक्तिकंशंप्राप ॥१४॥ तंद्रातुंदिलशोणलोचन
 युगंदंतांकदंतच्छदं पर्यस्तालकवल्लीधर्मपदलप्रोद्भिन्नपत्रा
 बलि ॥ जृंभोज्जंभितसीधुसौरभमिलज्जंभीरंगीकृतस्तोत्रं
 शंसतिवृत्तमेवरजनीवृत्तांतमेणीदृशः ॥१५॥ संवरणायवधू
 दीबहुपरिपाटी ॥ तुकिंतेन ॥ संप्रतिरजनिरहस्यंनयनालस्य
 निवेदयति ॥१६॥ चित्तांबूलाक्तः कचिदंगुरुपंकांकमलिनः
 कचिच्चणोद्गारीकचिदपिचसालक्तकपदः ॥ वलीभंगाभोगैर
 लकपत्तितैः शीर्णकुसुमैस्त्रियाः सर्वावस्थंकथयतिरतंपच्छ
 दपटः ॥१७॥ कामसंगरविधौमृगीदृशः प्रौढपौरुषंधरेपबोध
 रे ॥ स्वेदराजिरुदियायसर्वतः पुष्पवृष्टिरिवपुष्पधन्वनः ॥१८
 सुरवंतः ॥ सरतिमदामोदलहरीदशोस्तंद्राभारःस्फुर

तिविगलत्पंगलतिका॥त्वमेतादृक्कांतिःकमलसुरिवधन्यै
वनितरामसौधन्योयस्तेसकलरजनीजागरयिता॥१९॥इ
तिश्रीबृहच्छा.वि.प.संयोगशृंगारेसुरतविद्वन्तिपरिच्छेदः॥

अथमध्यरात्रिक्रीडानायिकानुनयौ

शमितनिरिवलदीपेसुप्तनिद्रालुलोकेतरपरवशचित्तामध्यरा
त्रेविबुद्धा॥प्रथमसुरतखिन्नामुग्धिकांबोधयेतोबहुदृढप
रिरंभैःकामुकाःखेदयेति॥१॥शार्ङ्गधरस्य॥वदनशशिनःस्य
शीशीतादिवागतवेषशुःस्तनयुगलतेभ्रांत्यानेगोनिविष्टद्वय
मात्॥ज्वलितमदनांगारेतन्व्यास्ततोजघनस्थलेसपुलकज
लःपत्युःपाणिर्विनीतइवाभवत्॥२॥कस्यापि॥रतिवृत्तिगतेमाया
निद्राविवर्तितचुंबनापुलकपयसातत्वंमत्वासुरवादहृतानना॥
कृतकशयनोनिर्गह्योसीत्युदीर्यकलंबधूव्रेणिनमधरंकृत्वा
देतैरपूरयतस्पृहां॥३॥कस्यापि॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

अथप्रणयकलहेनायिकानुनयः

गतःप्रायारात्रिःशशिसुरिवशशीशीर्यतइवप्रदीपोयंनिद्रावश
मुपगतोघूर्णितइव॥प्रणामांतोमानस्तदपिनजहासिक्रुधम
होकुचप्रत्यसत्याहृदयमपितेचंडिकठिनं॥१॥क्षीणांशुःश
शलांकनःशशिसुखीक्षीणोकोपस्तवस्मेरंषट्पवनंमनागपि
नतेस्मेरंमुखांभोरुहं॥पीतंश्रोत्रपुटेनयद्वारुतंपीतंनतेज
स्मितंरक्ताशक्रदिगंगनारविकरैर्नाद्यापिरुक्तासिकिं॥२॥
एकस्मिन्शयनेपराङ्मुखतयावासोत्तुम्भतोरन्योन्य
हृदयस्थितेप्यनुनयेसंरक्षतो गौरवं॥३॥अथमध्यरात्रिक्रीडा
चलनान्मिश्रीभवच्चक्षुषोभग्नोमानकलिःसहासरभसंकंठप्र
होनुष्ठितः॥३॥अमरुकस्य॥कृत्वाविग्रहमश्रुपातकलुषंश
य्यासनादुत्थिताक्रोधाच्चापिविचाल्यगर्भंभवनाद्वारंरुषाप्र
स्थिता॥दृष्ट्वाचंद्रमसंप्रभाविरहितंप्रत्यूषवाताहतहारात्रि
स्त्वरितागतैतिपतिताकांताप्रियस्योरसि॥४॥

तिश्रीबृहच्छा विष्णु संयोगशृंगारेमध्यरात्रिक्रीडानापिकानुन
अथवायुः यय

धुन्वानाश्चंदनालीं बकुलमुकुलजांधूलिसुदूलयतश्चुंबंतश्चू
तयष्टीः परिमलबहलान्चंपकान्कंपयंतः॥आरादारामसी
मातदघटितघटीयंत्रनिर्मुक्तवारांधारामाधारयंतःश्रमशम
पटवोयांत्यमीगंधवाहाः॥१॥कुप्यल्लंकेशबाहुप्रकरनियमि
ताशौषलेखांबुजाक्षीशापक्षीणाःक्षरंतःक्षणपरिकलिताःके
किनांकामिनीभिः॥कार्णाटीनामकांडेमृगमदमस्तृणंकेश
पाशंस्पृशंतःपंपासंपातसंपामलयजमरुतोजातकंपाःपतंति
॥२॥कृत्वाकार्णाटकांताकुचकनकगिरिप्रांतसंचारलीलांशं
पामासाद्यपंपापयसिवनभुविस्मिदमल्लीरजस्काः॥आकर्ष
तःपुरस्तान्निगडमिवकलध्वानपुष्पंधयालींधावंत्येतेमदां
धामदननरपतेःसिंधुरागंधवाहाः॥३॥एतेपाटीरवाटीनवा
वितपनटीलास्यशिक्षातिदक्षादोलाखेलत्सुरंध्रीश्रमजरुक
णिकाजालपातिप्रतानाः॥सौरभ्यादापतद्भिर्मधुकरपटलैः
पृष्ठतोनुप्रयाताक्रामाग्नेःस्फारधाग्याःपथिककुलवधूवद्ध
वैराःसमीराः॥४॥उत्सार्यकुंतलमपास्यदुकूलकूलमुन्ना
म्यबाहुलतिकामलसास्त रुण्यः॥स्वेदांबुसिक्ततनवःस्पृ
हयंतियस्मैतसैः॥कृतिनेमलयानि लाय॥५॥अमीत
टसमीपनिर्झरं॥गत्ययोजडीकृतपटीरभूरुहकुटीर
संचारिणः॥मने॥यंतिमेमलयमेखलामेदुरादुरासदव
नप्रियप्रियतम॥कृताः॥६॥लतांपुष्पवतींस्पृष्ट्वास्नातोवि
मलवारिणा॥पुनरु॥केशंकीबमेदंचरतिमारुतः॥७॥अपहा
यशनैःपक्षीरवाटीरिहलाटीजनमानलुंठनाय॥समुदेतिम
नोजराजधाटीपरिपाटीपदुरेवगंधवाहः॥८॥चोलांगनाकु
चनिचोलतलानलीनोद्गाकूकेरलीविरलकुंतलकंपलोलः॥
लाटीर॥वर्षणमानसोयंफुल्लारविंदधनयंधुरुपैति॥

वायुः॥९॥ लताकुंजेशंजन्मदवदलिपुंजंचपलयन्समालिंग
 नंगेदृढतरमनंगप्रबलयन्॥ मरुन्मदंमंदं दलितमरविंदंत
 रलयनरजोद्वंद्विंदनकिरतिमकरंदंदिशिदिशि॥१०॥ कावे
 रीतीरभूमीरुहभुजगवधूक्तमुक्तावशिष्टः कार्णादीचीनपी
 नस्तनवसनदशांदोलनस्पंदमंदः॥ लीलालाटीललातालक
 लुलितलतालास्यलीलाविलोलः कष्टंभोदाक्षिणात्यः प्रसर
 तिपवनः पांथकांताकृतांतः॥११॥ अनन्यसुष्णश्रीर्मलयवन
 जन्मायमनिलोनिपीयस्वैरांबुस्मरमकरसुंभुक्तविभवां॥ वि
 दर्भाणांभूरिप्रियतमपरीरंभरभसप्रसंगादंगानिह्निगुणपुलका
 संजितनुतै॥१२॥ वृथाधूलीधाराः परिकिरसिवात्याः प्रथयसे
 नवावेगः कोयंपवनतवहानन्वसमये॥ रतांतः श्रान्ताभिः स्तिमि
 तनयनांताभिरनिशंसंभूतौयत्कांताभिर्नमुलभतरः का
 पिचभवान्॥१३॥ वारंवारंधुतकुसुमितारण्यरेवातटेवासेवा
 पुण्यंपरिणतमिदंतावकंतर्कयामि॥ यत्वांमत्वांतिकमुपगतं
 कामवामाभिरामारामाः स्वैरंकुचकलशतोवस्त्रमुत्सारयंति॥१४

अथहर्म्यै

यत्रालसाहरिणशावदृशोविहारपर्यस्तहारमणिमेदुरकेलित
 ल्याः॥ तारासुसौधशिरवरांचलचुंबिनीषुमुक्ताभ्रमेणकरपल्ल
 वमर्पयंति॥१॥ भित्तोभित्तौप्रतिफलगतंभ्रमसिंदूरधूरंदृष्टादृ
 ष्टाकमलनयनाकेलिदीपभ्रमेण॥ कांपिपिरित्तरतिहरितंलोल
 मालोकयंतीयत्रप्रच्छादयतिसहसापातप्रमरुहेण॥२॥ यदी
 यसौधस्फुरदिद्रनीलगवासकुक्षिंप्राग्भांशुः॥ उत्कंधरा
 णामनिशानराणामिंदुः परागभ्रममाततिः सो॥३॥ अथधृष्टो
 नायकः॥ एतस्परहसिवक्षसिसरसिजपत्रेणताडितस्यापि
 ॥ दयितस्यवीक्ष्यहसितंप्रियसरिवहसितंममाप्यासीत्॥४॥

अथधूर्तः

धुन्वत्याः करपल्लवंमृगदृशोजातागसः प्रेयसं न हि हे

मकं कणमणिसर्पेसमुन्मीलति॥ चसुर्व्यर्थितमित्युदीर्य स
हसाधूतेन तच्चेष्टितं तस्थौ येन चिराय सैव शिरसानघेण शातोदरी ॥१॥

अथ शिशुः

अनवाप्त वयसिरहसिप्रेयसिपथैकमागतेजयति॥ मदचपल
नयनाया मूकस्वप्नायतेभावः॥१॥ प्रियतममजातयौवनमतः
परिचिंत्य च मृगाक्षी॥ अंगानिभूषयंती मालीमालीढयौवनाहस ॥१॥

अथ देशांतरोपगतः

दिदृक्षमाणः क्षणमायतास्यामुखांबुजं मंजुलमध्वनीनः॥ मुहूर्त
तमात्रं सुमुहूर्तकालं सवर्षकालं कलयोचकार॥१॥ निशम्य
केलीभवनोपकंठे मंजीरमंजुधनिमध्वनीनः॥ यथा तथा बद्ध
कथावशेषं समापयामास मंजुहृदिः॥२॥ सुखं प्रियायाः स
मुदीक्ष्यमाणः कांतेदिनस्यांतमपेक्षमाणः॥ मुहुर्मुहुर्व्योमनि
तिग्मभानौ निवेशयामास विलोचनानि॥३॥ इति देशांतरोपगतः

अथ जलधरः

शीतलादिवसंत्रस्तं प्रावृषेयान् भस्वतः॥ न भोवभारनीरंध्रं जी
मूतकुलके बलं॥१॥ चलद्बलाकादशनाभिरामः परित्यज्य हारि
मदांबुधरः॥ आहन्यमानस्तडिदं कुशेन स्मरस्य दधानघन
द्विपेन्द्रः॥२॥ इति जलधरः॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

घनदुर्दिनं

घनतरघनं घनदुर्दिनं घनदुर्दिनं घनदुर्दिनं
व्यवस्थितं दिवसभेदं मंदवाताः शशंसुः कुमुदकम
लंगंधानां मण॥१॥ विरहमनुभवंती संगमं चापि भ
त्रारजनिदिग्दं मंदचक्रवाकी शशंस॥ पूर्वाह्णं घनतरेति॥ ३
त्तरार्द्धं मंभृष्य॥ घनोद्यमेगाढतमंधकारेन कोपि निर्णेतुम
हः शशाक॥ स्पृशन्मुहुः किंतु करेण नाभीसरोजमाभीरकु
लमिन्द्रः॥३॥ इति घनदुर्दिनं॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥
अथ घनगर्जितं

याकामिनीसायदिमानिनीस्यात्स्मरस्यराज्ञोत्थपराधिनी॥
 स्यात्॥ इतीवदंडैः किमुवाड्यतेसौकादंविनीकामनृपस्यद
 क्का॥१॥ चंद्रबिंबरविबिंबतारकामंडलानिघनमेघडंबरैः॥
 भक्षितानिजलदोदरेषुतद्रोदनध्वनिरिवैषगर्जितं॥२॥ निद्रि
 तस्यबतशंबरद्विषोजागरायकिसवारिवाहकः॥ ऊर्जितंदध
 दतीवगर्जितंसंभ्रमन्नभसिसंभ्रमाद्ययो॥३॥ इतिघनगर्जि
 अथप्रभातवर्णनं

अभूत्वाचीपिंगारसपतिरिवप्राश्यकनकंगतच्छायश्चंद्रोबुधत
 नइवग्राम्यसदसि॥ क्षणक्षीणास्तारानृपतयइवानुद्यमपरा
 नदीपाराजंतेद्विणरहितानामिवगुणाः॥१॥ विरलविरलीभू
 तास्ताराकलोसुजनाइवव्यपसरतिचध्वांतंचित्तात्सतामिव
 दुर्जमः॥ मनइवमुनेः सर्वत्रापिप्रसन्नमभून्नभोविगलतिनि
 शाक्षिप्रलक्ष्मीरनुद्यमिनामिव॥२॥ सतौभोजराजसेवककवि
 वर्गस्य॥ ब्रजत्यपरवारिधिंरजतपिंडपांडुः शशीनमंतिजल
 बुद्बुदद्युतिसंपत्तयस्तारकाः॥ कुरंदकविप्राडुरंदधतिधामः
 दीपाकुराचकोरनयनारुणाभवतिदिकूचसौत्रामणी॥३॥ दि
 शिदिशिपृगयंतेवल्लवाद्यासमेतंमुहुरपगततिद्राः सप्रमोदेहि
 तैन॥ अयमपिचसरोवैः कामिभिस्तयमानोनदतिमधुरता
 रंताम्रचूडोविहंगः॥४॥ कस्यार्तिफलगतंभ्यः प्रथमपरपार्थिवस्य
 विरहिप्रत्यर्थिनामग्रणीज्योत्स्नाति॥ कांयापिरुत्तमजगतांय
 स्तापनिर्वाणे॥ सोयंतारकनायकः किंपातुं प्रमोदंजीवनंजा
 तः पृष्ठपरागपांडुरजरत्नूपांडपिंडाह॥ माधुर्येनंदानोमानि
 नीमांपतिपुरुषभयंहर्म्यपारावतेभ्योवाचतेः संप्रददानकविनृ
 पुकविताप्रातिभंसंदानः॥ प्रातस्तत्तूर्यनादः स्थगयतिगगनं
 मांसलः पांशुतस्यादस्वल्पादुत्थितानांनरवरकरिणां शृंखला
 सिंजितेन॥५॥ कस्यापि॥ अविरतमविरामारागिणं प्रपन्नं
 नवनिधुवनलीलाः कौतुकंनभिवीक्ष्य॥ इदमुदयं

स्फुल्लालोक संपन्नयनमिव सनिद्रं घूर्णते दीपमर्चिः ॥७॥ कुमुदव
नमुपश्री श्रीमदंभोजखंडं त्यजति मदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवा
कः ॥ उदयमहिमरोचिर्यातु शीतांश्चुरस्तंहतविधिललितानोहा
विचित्रोविषाकः ॥८॥ ललितनयनताराः सामवन्त्रेन्दुविंवार
जनयद्वनिद्राकुंतनीलोत्पलास्यः ॥ तिमिरमिव दधानाः स्त्र
शिनः केशपाशानवनिपतिगृहेभ्यो योत्यमूर्वारवध्वः ॥९॥ माघ
कवेः ॥ ये कुंचीकृतवल्लभः प्रणतयः शस्त्रैरनंगस्य येन प्राप्ताश्च
निशीथिनीपरिकरैः शैथिल्यवीथीमपि ॥ ते निःशंकविटंकतालु
तुमुलप्रोतपूवपूवितैः छिन्नाकुंकुटकूजितैर्मृगदशां मानग्रह
ग्रंथयः ॥१०॥ बिल्हणस्य ॥ आद्ये जम्बुविताम्रचूडरचितेश्रोत्रं
प्रबुद्धाजवात्किंचिद्वासवदिङ्मुखं प्रविकसद्दृष्ट्वा गवासाधु
ना ॥ संप्राप्तेन समीरिताप्रियतमप्रमणाविरुद्धाशनेरुत्थानो
पनिवेशनानिकुरुते तल्पे सुदुःपांशुले ॥११॥ कस्यापि ॥ निर्या
त्यारतिवेशमनः परिणतप्राया विलोक्य स पांगाढालिंगनचुंब
नानि बहुशः कृत्वा शसंतुष्टया ॥ एकं भूमितले निधाय चरणं
तल्पे प्रकल्यापरंतन्वंग्या परिवर्तितां गलतया प्रेयांश्चिरंचुंबि
तः ॥१२॥ कस्यापि ॥ पुरुहूतदिगंगनाप्रसूतारविमुद्दामसुतं
चिरादुपेतं ॥ अभितो न लीनीदलाद्दिमुक्ताः प्रियबाहुद्वयव
धनान्नवे ॥ शिदिशि मृगयंते पल्लवग्राममेतैमुहु
रपगतनि ॥ तेन ॥ अयमपि च सरोषैः कामिभिः
श्रूयमाणो ॥ तारंताम्रचूडोविहंगः ॥१४॥ पद्मिन्याः
सकलां वि ॥ लां ताराधिपः संपदं तल्पे यस्य सुदयोन्मुखे
सतिरबावु ॥ तामाश्रितः ॥ ताराः स्वस्य करैर्विरुष्य सहसा
गच्छन्ति तः स्ताचलं लङ्गाः काश्चन ताः प्रभाकरकरे पश्यन्
रिमुपति ॥१५॥ संप्लिष्टासाः नुरागं स्वकरपरिचयप्राप्तभूरि
प्रमत्तगणपूर्वाभुक्तपूर्वरविकरकलितांतामुदी स्याः सृतांशुः ॥
श्रमाः भ्यो प्रविशति हि सतांदुःसहोमानभंगः किं व

कव्यंसितांशोः स तु सकलसतांमंडलस्याः पिनेता ॥१६॥ उत्ति
 क्तः कुसुमासवैः कुमुदिनीराजप्रियां पुष्पिणीमालिंगनिशिनिः
 भयं परिचयं कुर्वन्सुनः पल्लवैः ॥ यावत्संकजसौरभस्वमखिलं
 गृण्णन्लघुप्रस्थितस्तावत्कल्प उपस्थिते मरुदयं विष्वग्भया
 द्वावति ॥१७॥ आप्लेषशेषारतिरंगनामप्रमोदशेषाकुचकुंकुम
 श्रीः ॥ तूणीरशेषः कुसुमायुधोपि प्रभातशेषारजनीवभूव ॥१८॥
 ॥ इतः शुक्लाचंद्रद्युतिभिरिहरक्तारुणकणैस्तमिस्त्रैरप्यंतस्व
 लितगतिभिर्मंचकरुचिः ॥ प्रभातश्रीरेषाविलसतिपुरःस्थासुहृ
 तिनामिमं हूणां जन्तुदुमणिविधिजासंगमइव ॥१९॥ प्राचीदि
 गंबरमणौ दयिते विभाते प्रांतैर्वरं स्पृशति वासकसज्जिकेयं ॥
 धीराजगादरमणस्य नदूषणानि रोषारुणात्यजतितारकभूष
 णानि ॥२०॥ दरफुल्लकमलकाननसौरभसंभारमंथरः पवनः ॥
 दयितोरसिशयितामपि दयितासंतापयांचक्रे ॥२१॥ इति श्री
 वृ. शार्ङ्गधर. प. संयोगशृंगारे प्रभातवर्णनपरिच्छेदः ॥ ४॥
 अथ प्रभातवायुसूयैर्दयवर्णनं
 विकचकमलगंधैरंध्रयन्त्रंगमालाः सुरभितमकरंदमंदमावा
 तिवातः ॥ समदमदनमाद्यद्यौवनोद्दामरामारमणारभसरैवदस्व
 दविच्छेददक्षः ॥१॥ माघकवेः ॥ स्तुत्युत्तिथ्यः ॥ भाग्ये दूरमावर्तमानाः
 स्फुरतिनिधनमध्ये किंचिदेव सत्वाफलगतं ॥ २॥ कस्यापि
 रुद्धावधूनां निधुवनरसरे दृष्टेदिपि ॥ कांयापिरित्त ॥ ३॥ कस्यापि
 प्रातःसीमंतिनीनां निधुवनललितान्संश्रुपात ॥ ४॥ मशानुन्मील
 त्यं कजांभः परिमलसुरभिः स्फारयन्काशी ॥ ५॥ स्वच्छायस्या
 वबिंदुरिदिशि विकिरन्मूलमुक्ताफलादिः ॥ ६॥ दूलीभिः केत
 कीनाधवलितमदनोवातिमंदनभस्वान् ॥ ७॥ रामाणोरमणी
 यवक्रशशिनः स्वदौदबिंदुपुताब्जालोलालकमंजरीः प्रचल
 यन्धुन्वन्नितं बांशुकं ॥ ८॥ प्रातर्वातिनवातिरुष्णति ॥ ९॥ जी
 वराजीकरः पुंजामोदमनोहरोरतिरसम्लानिह

अथ सूर्योदयवर्णनं

ततः कोकवधूबधुर्वेधूककुसुमप्रभः॥ उदयाद्विशिरोरत्वमुद्य
यौ तेजसां निधिः॥ ५॥ शार्ङ्गधरस्य॥ निजांशुकृतां प्राचीं चुंब
यन्पतिरागिणीं॥ लज्जयैव ययौ कापिश्यामामीलितलोचना॥ ६
॥ रघोकविदर्पणस्य॥ आगत्य संप्रति वियोगविसंस्फुलांगीयं
भोजिनीं कविदपि सपितत्रियामः॥ एतां प्रसादयति पश्यशचैः
प्रभाते तन्वंगिपादपतनेन सहस्ररश्मिः॥ ७॥ कस्यापि॥ उन्नि
द्रकोकनदरेणुपिशंगितांगा गायंति दीर्घमपियागृहदीर्घिकासा
॥ एतच्च कास्तिचरवेर्नवबंधुजीवपुष्पछदाभमुदयाचलचुंबि
बिंबं॥ ८॥ उदयति विततो ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौ हिमधाम्नि
याति चास्तं॥ वहति गिरिरिचं विलंबिघंटाद्वयपरिवारितवार
णेंद्रलीलां॥ ९॥ माघकवेः॥ अयमुदयति सुद्राभं जनः पद्मिनी
नामुदयति गिरि नाली बालमंदारपुष्पं॥ विरहविधुरकोकद्वंद्व
बंधुर्विभिन्दन्कुपितकपिकपोलाक्रोडताम्रस्तमांसि॥ १०॥ की
लालः कुंकुमानां सकलमपि जगज्जालमेतन्निषिक्तं मुक्ताश्वो
न्मन्तभृगाविघटितकमलक्रोडकारासृतेभ्यः॥ उत्तरद्वंद्वो स
हस्रं किमुत कलकलः श्रूयते च द्विजानां भाग्यैर्चंदारकाणां ह
रिहयहरितासूयते॥ ११॥ एतत्तर्कयचक्रवाकयुगला
श्रवासायतारागं॥ रदिदुमंडलपरीहासायभासां
निधिः॥ दिक्कां॥ कुकुमरसन्ध्यासायपेकेरुहोलासा
यस्फुटवैरकैर॥ यविद्योतते॥ १२॥ मीलत्कैरवलोच
नां प्रविगलत्ता॥ वलीं ग्लायच्चंद्रमुखं विभ्रंवलुतमः
केशां सशेषां वरा॥ सत्वर—मित्वरीमिव बलादुज्जाढ
रागैः करैराकर्षन्निवयामिनीमनुपतत्यं भोजिनीवल्लभः॥ १३
॥ अयं रवलुमृणालिनीनवबिलासवैहासिकास्तिषां वितपते रक्ति
सपदिदृश्यमाननिजा॥ स्तनौ पुलकयंति चोत्पलदृशां प्रियोरः
स्थलेति॥ एतयोः सुसृणपंकपत्रांकुराः॥ १४॥ इति श्रीव०

मनीयतसारिकयावधूः॥१०॥ ॥ इति श्री बृहच्छाङ्ग
धरविरचितायां पद्धत्यां संयोगशृङ्गारे संभोगा विष्करणं
परिच्छेदः॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथ मध्यान्हः

स्वेस्वे कर्मणि संनियोज्य सत्तदोभूमी सुरान्त्रिणश्चक्रनिर्भय
मारचय्य भगवान् संप्राप्त रागोदयः॥ स्वा॥ लोकक्षणकांक्षिणी
कमधुनोत्तवातुं विचिन्वन्निवध्वांतं काऽपि निनी नमं बरमणि॥
व्योमाऽग्रमारोहति॥१॥ छाया संश्रयते तलं विटपिनां श्रान्ते वपां
शैः सप्रमूलं यातिसरोजलस्य जडताग्लाने वमीनैः सह॥ आ
चामत्यहि मां शुदीधितिरपस्त सेव लोकैः सप्रनिद्रा गर्भगृहं स
हप्रविशति क्लृप्तं ते वकां ताज नैः॥२॥ उष्णालुः शिशिरे निषीदति
तरोर्मूलाऽलवालेशिरवीनिर्भिद्यो परिकर्णिकारकुसुमान्याशे
रतेषु पदाः॥ तप्तवारिविहाय तीरनलिनीं कारेडवः सेवते क्री
डावेश्मनिवेशि पंजरशुककुंतोजलं याचते॥३॥ पत्रच्छाया
सुहंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां सौधान्यत्यर्थता
पाह्वलभिपरिचयद्वेषि पारावतानि॥ बिंदूत्क्षेपान् पिपासुः परि
सरति शिरवी श्रान्तिमहारियंत्रं सर्वैरुत्तैः समग्रस्त्वभिवन्तपगु
णैर्दीप्यते सप्तसप्तः॥४॥ सुंधान् सिंधुरयूथगंडकषणव्यास
क्तदोनोदकान्॥ ह्रीरुहशिरः पुष्पाणि हित्वा भृ
शं॥ लीयंते वलं॥ हरे निष्यंदमेते खगा जिह्वालीढ
वधूमुखो मृगयुविश्राम्यति॥५॥ उद्दामद्युमणियु
तिव्यतिकरप्रवृत्तिः॥ पलज्वाला जालजटालजांगलतटी
निष्कूजकोयट्॥ मोघाल्पवमानसूरकिरणाः क्रूरप्रका
शादृशो रायुर्कर्मसमापयंति धिगमूर्मध्यान्हशून्यादिशः॥६॥
॥ छाया वियोगिवनिते वगता रुशत्वे तसं पयः पिशुनमानस
वद्वभूव॥ केनाधुनावतमना गवलोकनीयः कुह्योत्तमर्णमु
खमंडलः॥७॥ इति मध्यान्हवर्णनं॥ ७॥ ७॥

अथ सतीवर्णनकुलबधूवृत्ते

निर्व्याजं दयितेन ताञ्जुनताश्वश्रूषु भक्ताभवत्तिग्धाबंधुषु
वत्सलापरिजनेस्तेरा सपत्नीष्वपि॥ भर्तुर्मित्रजने समर्थवच
नारिवन्नाचतद्वैरिषु प्रायः संवननं न तश्च तदिदं वीतौषधं भ
र्तुषु॥१॥ राजशेखरस्य॥ स्नानां भो बहु साधितार सवती देवा
ग्निकार्योचितासंभारोरचितो विशुद्धवसने कालोचिते योजि
ते॥ स्नानं नाश्रय विधीयतामतिथयः सीदंति नान्याशयाधन्यं
बोधयते शनैरितियति मध्याह्नसु संसती॥२॥ दीपकस्य॥
नातः परं कुलमतः परतो नशीलं नातः परंच करुणासदनं मृगा
क्ष्याः॥ यद्वा ष्वबिंदुरपराधवतोपि पत्युरुत्संगितेन चरणेन
तया पनित्ये॥३॥ कस्यापि॥ दुर्बाराः स्मरमार्गणाप्रियतमो
दूरे मनोप्युत्सुकं गाढं प्रेमनवं वयोतिकठिनाः प्राणाः कुलं
निर्मलं॥ स्त्रीत्वं धैर्यविरोधि मन्मथलुठः कालः कृतो तोक्ष्मी
सोढव्याः सरिवसांप्रतं कथममी सर्वे ग्नयो दुःसहाः॥४॥ म
यूरस्वनोः शकुनस्य॥ अस्माकं सरिववाससीनरुचिरे ग्रैवे
यकं नोज्वलं नो वक्रागतिरुद्धतं न हसितं नैवास्तिकश्चिन्म
दः॥ किं त्वन्ये पिजनावदंति सुभगो ह्यस्याः पतिर्नान्यतो द
ष्टिं निःक्षिपतीति विश्वमियत्पुत्रं न देदुःस्थितं॥५॥ रु
द्रस्य॥ बहिर्नलोत्साहगपांगरफलगतं च द्रुमादिवसागरोर्मिः
॥ न वा सतीनामभिलाषबंधं॥ कायापिरित्तकवचेतः॥६॥ संवा
रोरतिमंदिरावधिसखीकर्णावधिरपाकुलं प्रमत्तः कांतसमीहिता
वधिमहामानोपि मौनावधि॥ हास्यं प्राधुरावधिपदन्या
सावधिप्रेक्षितं सर्वसावधिनावधिः कुर्वते संप्रेम्याः परं केवलं॥
॥७॥ आलोलैरुपगम्यते मधुकरैः केशेषु माल्यग्रहः कांतिः का
पिकपोलयोः प्रथमतेतांबूलमंतर्गतं॥ अंगानामनुलेपनं परि
मलैरालेपनप्रक्रियावेशः कोपिसरोजसुंदरदशः सूते सुरवं
चसुषोः॥८॥ इति सतीवर्णनं

अथकुलवधूवृत्तं

जीवनिजीवतिनाशे म्रियते च मृते मुदायिता मुदिते ॥ सहजस्ने
हरसालाः कुलवनिता केन तुल्या स्यात् ॥ १ ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥ भक्तिः
प्रेयसिसन्ततेषु करुणाश्वश्रूषु नम्रः शिरः प्रीतिर्ज्ञातिषु गौरवं गु
रुजने क्षातिः कृतागस्यपि ॥ अस्मान्नाकुलयोषितां व्रतविधिः सो
यं विधेयः पुनर्मर्द्दुर्दयिता इति प्रियसखीबुद्धिः सपत्नीष्वपि ॥
२ ॥ बिल्हणस्य ॥ अभ्युत्थानमुपागते गृहपतौ तद्भाषणेन अत्र ता
तत्यादार्पितदृष्टिरासनविधिस्तस्योपचर्यास्वयं ॥ सुप्तैतत्र श
यीत तत्प्रथमतोजत्वा च शय्यामिति प्राच्यैः पुत्रिनिवेदितः कुल
वधूः सिद्धांतधर्माश्रमः ॥ ३ ॥ राजशेखरस्य ॥ चतुर्थेऽह्नि स्नातां
त्रिदिनविरहापांडुवदनारजोमुक्तांतन्वीं च पलनयनां कामल
लितां ॥ हिमत्विष्णुमार्जारीमलयभवगंधप्रणयिनीसधन्यः को
भुंक्ते च्युतकुसुमशेषामिव लतां ४ ॥ कस्यापि ॥ लज्जावशावन
तमं शरदृष्टिपातं यैश्चुंबितं कुलवधूवदनारविंदं ॥ तेषामनेकपु
रुषव्रणिताधरेषु शक्तिः कथं भवति वंश्यवधूमुखेषु ॥ ५ ॥ क
स्यापि ॥ प्रतिरजनिप्रतिदिवसं विरहवह्निश्चेद्विडिं डिमंदत्वा ॥
कोणवधूदृग्बलितैर्विश्रं पुनराकुलीभवति ॥ ६ ॥ बिल्हणस्य ॥
यस्य भार्यश्रुतिः सुगामिनी ॥ नित्यं मधुरवक्त्री च
सारमानरमारुह्य ता सुगंधाच्च नित्यं च प्रियवादि
नी ॥ अल्पभुङ्क्ते देवतासानमानुषी ॥ ८ ॥ असार
भूते संसारे सा ॥ इति संचित्य वैशंपुरधंगे पार्व
तीं दधौ ॥ ९ ॥ क ॥ कारणे पुदासी भोज्येषु माताशयनेषु र
भा ॥ धर्माः नुकूलं समयापरित्री भार्या च बाहुपुण्यवती हदुलभा
॥ १० ॥ पदन्यासो गेहाद्विहिरहिफणाः ॥ रोषणसमो निजाः ॥ वासाद
न्यद्रवनमपरही पलितं ॥ वचो लोकाः ॥ रुभ्यं रूपणधनतुल्यं
मृगदृशः ॥ न्यः कांतादिधुरिव चतुर्थी समुदितः ॥ ११ ॥ सा
ते सपुत्रो यत्र निवृत्तिः ॥ तन्मित्रं यत्र विश्वासः स

देशो यत्र जीव्यते ॥ १२ ॥ सैव साध्वी सुभक्तश्च सुस्नेहः सरसो ॥
ज्वलः ॥ पाकः संजायते यस्याः करादप्युदरादपि ॥ १३ ॥ दीपदशा
कुलपुवती वैदग्ध्येनैव मलिनता मेति ॥ दोषा अपि भूषाये गणिका
याः शशिकलायाश्च ॥ १४ ॥ रूपसंपन्नमग्राम्यं प्रेमप्रायं प्रियंवदं
कुलीतमनुकूलं च कलत्रं कुत्र लभ्यते ॥ १५ ॥ इति श्रीवृहच्छार्ङ्गध
रविरचिताया पद्मल्यां मिश्रकभृंगारेसनीवर्णनकुलवधूवृत्तपरि०

अथासतीचरितं

वये बाल्ये बाला नृतरुणिमति यूनस्त्वति युवामपीच्छामो वृद्धा
नृपरिणयविधिस्तु स्थितिरिति ॥ त्वयारब्धं जन्म क्षपयतु मनेनै
कपतिनानमे गोत्रे पुत्रिकचिदपि सतीलांछनमभूत् ॥ १ ॥ कस्या
पि ॥ मया कुमार्यापिन सुप्तमेकयानजारमुत्सृज्य पुमान्विलोकि
तः ॥ अन्येन गोत्रस्थितिपालकेन प्रसन्नतामेतु भवोपकारिणि
॥ २ ॥ बिल्लहणस्य ॥ भूभेदैः कतिचिद्विराकुटिलया काश्चित्किं
त्यः स्मितैः स्वैरिण्यः कथयन्ति मन्मथरसव्यापारवश्यं मनः ॥
कासांचित्पुनरंगकेषु मस्तृणछायेषु मध्यस्थितो भावः काचपु
टेषु पुष्करमिव प्रव्यक्तमालोक्यते ॥ ३ ॥ अभिनन्दस्य ॥ दृशा
किंचित्किंचिल्ललितभुजलीलाविलसनेः कराघातैर्किंचिन्नख
विलिखनैर्किंचिदधिकं ॥ स्पृशन्त्यङ्गपङ्क्तयः ॥ भिरनभिप्रेसित
पथे यथेष्टं चेष्टं ते स्फुटकुचतटफलगतं ॥ ४ ॥ नयनविका
रैरन्यं वचनैरन्यं विचेष्टितैरन्यं ॥ कांयापिरित् ॥ नान्यं स्त्री बहु
रूपानि जाकस्य ॥ ५ ॥ हेमैन्द्रस्य ॥ सपातु ॥ मरणः पतिरनुकू
लो मनोहरं सदनं ॥ तृणमिव लघुमनी ॥ माधुर्यं ॥ न्यश्चौर्यरतिलु
ब्धाः ॥ ६ ॥ दुर्दिवसे घनतिमिरेदुःसंचारो ॥ गिरवी श्रीषु ॥ पश्य
विदेशगमने परमसुरवजघनचपलायाः ॥ ७ ॥ यः कौमारहरः
स एव हि वरस्ताश्च दुर्गर्भाः क्षपाः प्रोन्मीलन्नवमालतीपरिम
लामोहातुकूलानिलाः ॥ सा चैवास्मितथापि नैर्जगन्व्यापार
लीलाविधौ रवारोधसिवेतसीवरुतले चेतः ॥ ८ ॥

शीलाभङ्गारिकायाः॥ दृष्टिं हे प्रतिवेशि निक्षणमिहाप्यस्मद्गृहे
 दास्यसि प्रायेणास्यशिशोः पितानविरसाः कौपीरपः पास्यति॥
 एकाकिन्यपि यामितद्वनमितः श्रोत्रस्तमालाकुलं नीरं ध्रास्त
 तुमुल्लिखेति जठरच्छेदानलग्नं शयः॥ ९॥ विज्जकायाः॥ श्व
 श्रूषु स्वगुरून्निवर्तय सखीवादं स्वबंधुस्त्रियः कावेरीतदस
 निविष्टनयने मुग्धे किमुताम्यसि॥ आस्ते पुत्रिसमीप एव भ
 वनादेला लतालिङ्गनन्यच ह्यलतमालदं तुरदरीतत्रापि गोदा
 वरी॥ १०॥ भद्रं तस्य तरोः स्वयंकृतचिरप्रस्थानकिंकश्यतां दु
 वारस्तमरण्यवन्हिरदहं धिग्दारुणं दुर्वचः॥ मारिष्ये न तः प्रद्य
 भृत्यरुदितं तस्यापतद्भिर्दृशोरंभोभिः परिणद्धपल्लवघनच्छा
 यस्तर्कवर्द्धते॥ ११॥ इह बटवक्ष्ये यस्य प्रतिवसति दिवापि यत्र
 भयशंका॥ तस्मिन्कतिनववध्वानीतावीनोदवः क्षणदाः॥ १२
 ॥ कस्यापि॥ एकाकिनी यदबलातरुणी तथा ह्रमस्मिन् गृहे गृ
 हपतिश्च गतो विदेशं॥ शंकावशे तदिह वासमियं वराकीश्व
 श्रूर्ममांधबधिराननुमूढपांशुः॥ १३॥ रुद्रस्य॥ शून्यं वेश्यचिरा
 द्गतौ गृहपतिर्जाताधुना शर्वरी स्थातुं नोचितमत्र गच्छ निपुणं
 लोकैरनालक्षितः॥ बल्लालोलदृशात्त्वसावभिहितो दासीमु
 रवेनाध्वगः स्मरन् क्रयामिरजनीं प्राप्तेत्युदीर्य स्थितः
 ॥ १४॥ एकांते नृपः॥ मुरवोप्यन्यादृशो दृश्यते क्षिप्रं
 साधययाहिपुत्रः॥ कीन्यमावासवं॥ सश्वसंभ्रमिता
 किलेति बहुशः॥ विधूं पांश्वीश्य बभञ्ज सस्मितमुरवी
 सैवार्थसिद्धौ दृष्ट्वा स्वामी न श्वसितो यत्सूचति मनोजिघ्रः
 सपत्नीजनः श्वशुरगितदैवतं नयनयोरीहालिहोपातरः॥ तद्
 रादयमंजलिः किममुना दृग्भंगिभावेन ते वै दुग्धीमदनप्रपंचचे
 तुरव्यर्थोपमत्र भ्रमः॥ १६॥ दृग्भंगमं गिमशतैरसतीरहस्यम
 न्येषयन्॥ मुकलक्षितोसि॥ स्वस्य प्रभुर्न च भवामितकः
 स्वयं॥ ताकनमिषादयमंजलिस्ते॥ १७॥ अनार्यप्रज्ञा

नामिहजनवधूनां हि मनसो महाशल्यं कर्णेन वनवकजंबूकि
 शलयः ॥ अमन्निष्ठा हे तोरधिनगरिबुद्धो सिनमया त्वयै तावद्दे
 षः पथिकनविधेयः पुनरपि ॥ १८ ॥ भिक्षादनस्येते ॥ आयातासि
 विमुंचवेपथुभरं दृष्टासि केनापिनो नीलंचोलममुंचिमुंचहरतु
 स्वेदं निशीथानिलः ॥ इत्यंतर्भयसन्नकंठमसकृद्यामीति तत्सं
 गतात्रस्यंतीपरिरभ्यते सुकृतिभिः स्वेरं नवस्वैरिणी ॥ १९ ॥ सव्री
 डार्थनिरीक्षणं यदुभयोर्पदूतिसंप्रेषणं चाद्यश्वो भविता समाग
 मइति प्रीतिप्रसादं वचः ॥ प्राप्ते कालसमागमे सरभसंलब्धं घना
 लिंगं तत्कालस्य फलं तदेव सुरतं शेषा पशूनां स्थितिः ॥ २० ॥ क
 स्याप्येतौ ॥ सुखशय्यातां बूलं विश्रब्धाश्लेषचुंबनादीनि ॥ तुल
 यंति नलक्ष्मेशं त्वरितक्षणचौर्यं सरतस्य ॥ २१ ॥ इंदुर्यत्र न विद्यते
 नमधुरंदूतीवचः श्रूयते नोद्धासं हृदयं बहंत्य शिशिरानोपैतिका
 शर्यवपुः ॥ स्वाधीनामनुकूलिकां स्वगृहिणीमालिङ्ग्य यत्सुष्यते
 तत्किंप्रेमगृहाश्रमव्रतमिदं कष्टं समाचार्यते ॥ २२ ॥ यस्य भार्या
 विरूपाक्षकश्मलाकलहप्रिया ॥ अधिकाः धिकभक्षाचसाजरा
 नजराजरा ॥ २३ ॥ विवादशीलां स्वयमर्थचोरिणीं पराः नुकूलांब
 हुपाकपाकिनीं ॥ आक्रोशिनीं दुर्विषद्वप्रकोपिनीं त्यजंति भार्या
 दशपुत्रमातरं ॥ २४ ॥ भर्ता यद्युत्सृज्यते ॥ निपुणो विद्वान्कु
 लीनो युवादाता कर्णसमः प्रसिद्धः ॥ फलगतं श्रुत्वा ॥ दीप्तागुरुः ॥ स्व
 प्राणाः धिककल्पितास्ववनिताः ॥ कांयापिरित्ता ॥ तातं कांतं प्रवि
 हाय सैव युवती जारं पतिं बांछति ॥ २५ ॥ युवापरविलासवतीषु पराङ्मुखः ॥ २६ ॥ आराधिता शिलायामश्मे
 वत्वं भवेति मंत्रेण ॥ मग्नाः पिपरिणयाः ॥ पदिजारमुखं वीक्ष्य ह
 सितैव ॥ २७ ॥ आः पाकं न करोषि पापिनिकथं पापी त्वदीयः पिता
 रं देजत्पसि किंतवेव जननी रंडा त्वदीया स्वसा ॥ २८ ॥ हाद्वहिरितो नेदं त्वदीयं गृहं हाहानायममा ॥ २९ ॥

स्य भाग्योदयः ॥ २८ ॥ पाणौ गृहीताः पिपुरस्कृताः पिस्नेहेन नि
 त्यं परिवर्धिताः ॥ परोपकाराय भवेदवश्यं वृद्धस्य भार्या कर
 दीपिकेव ॥ २९ ॥ कार्ये सत्यपि जातु याति न बहिर्नाऽप्यन्यमा
 लोकते सा धीरप्यनुकुर्वती गुरुजनं श्वश्रूंच शुश्रूषते ॥ वि
 श्रंभं कुरुते च पत्न्युरधिकं प्राप्ते निशीथे पुनर्निद्राणे सकले जने
 शशिमुखी निर्याति रंतुं विटैः ॥ ३० ॥ एषैव योषितां धन्याशीलं
 चलभते सुखं ॥ दिवा पतिव्रता भूयो नक्तं च कुलदायतः ॥ ३१ ॥
 कुलपतनं जनगर्हं बंधनमपि जीवितस्य संदेहं ॥ अंगीकरो
 तिसकलं वनिता पशुरुषसं सत्ता ॥ ३२ ॥ ब्रह्मैव सत्यमखिलं
 न हि किंचिदस्ति तस्मान्न मैसखि पराऽवरभेदबुद्धिः ॥ जारे त
 था निजवरे सदृशोऽनुरागो व्यर्थं किमर्थमसतीति कदर्थयं
 ति ॥ ३३ ॥ सखि सुखयत्यवकाशे प्राप्तः प्रेयान् यथा तथा न गृ
 हे ॥ वातादवारितादपि भवति गवाक्षाऽनिलः शीतः ॥ ३४ ॥ नो
 बुजैर्न कुमुदैरुपमेयं स्वैरिणी नयनपंकजयुग्मं ॥ नोदयेदिन
 करस्य न वेदोः केवलं तमसि यस्य विकासः ॥ ३५ ॥ तुलामारु
 ह्यरविणा वृश्चिके निहितं पदं ॥ त्वया तु शिरसि न्यस्तमयत्ने
 नैव भोगिनां ॥ ३६ ॥ आकारेण शशी गिरा च परभृत्पारावतश्च
 बने हंसश्चक्रमणे ॥ पितयारत्यां प्रमत्तो गजः ॥ इत्थं भ
 र्तरि मे समस्त ॥ पिनोरोचते मद्भाग्येन विवाहितः
 पतिरिव स्यान्नै ॥ ३७ ॥ जनैव मास्तु यदि बाननितां
 विनीषुतत्रापि ॥ कुलांगनासु ॥ हा धिक् विधे कुलव
 धूरथ चेद्भवे ॥ वक्त्रचनमेमनसोनुबंधः ॥ ३८ ॥ ज्ञातं ज्ञा
 तिजनैः प्रमृष्टं ॥ दूरंगताधीरता त्यक्त्वा ह्रीः प्रतिवादि नो
 यविनयः साध्वी पदं प्रोच्छितं ॥ लुप्ता चोभयलोकसाधुपदवी
 दत्तः कलंकः कुले भूयो दूतिकि मन्यदस्ति यद्सा वद्यापि नाग
 च्छति ॥ ३९ ॥ ताता मैत्री सहजमधुरा याति भिलोचितां तैः कर्णा
 कर्णैः ॥ शोबंधुवर्गैरभाणि ॥ संप्रत्येवं तदपि न मनाक्

मुंचति प्राणनाथं कोजानी ते कुवलयदृशः कीदृशः प्रेमबंधः ॥४०॥
 ॥ देहेद्युर्ललितस्य देवशिखोः स्फोटव्रणोदारुणो यातस्तेन वन
 स्पतित्वचमुपाहर्तुं मया गम्यते ॥ दुष्यंतु श्वसितानि घर्मसालि
 लैः पत्राणिलुप्यंतु वा वक्षो वा विलिरवंतु हंतनखरैः कुह्याः कपि
 श्रेणयः ॥४१॥ प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनैर्हृष्टो हरस्थातनुते सप
 र्या ॥ अतो न तानेकलतावृता निषास्यामि सायं विपिनानि सख्यः ॥
 ४२॥ अंभोरुहाक्षिशंभोश्चरणावाराधितौ केन ॥ यस्मै विवलितव
 दनामदनाकूतं विभावयसि ॥४३॥ द्वारिस्तंभविलुग्नप्रियस
 खिदृष्टिपक्षिपक्षि ॥ प्रहिणोषि भाग्यभाजि प्रेयसि दूतीमि
 वभ्रमरी ॥४४॥ अयं रे वाकुंजः कुसुमशरसेवासमुचितः समी
 रोयं वेलानवविदलदेलापरिमलः ॥ इयं प्रावृद्धन्या नवज
 लदविन्यासचतुरापराधीनं चेतःसरिव किमपि कर्तुं मृगयते
 ॥४५॥ न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि पादयुगलं भक्तिर्विमुक्तागुरोस्त्य
 क्ता प्रीतिरकारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतं ॥ अंगानां शत
 यातनानयनयोः कोपिकमोरौरवः कुंभीपाकपराभवश्च मन
 सोयुक्तं त्वयि प्रस्थिते ॥४६॥ श्वश्रुः पद्मदलंददाति तदपि भ्रूसं
 ज्ञया गृह्यते सद्यो मर्मरंशं कथानचतया संस्पृश्यते पाणिना
 ॥ यातुर्वाचिसुहृद्गणस्य वचसुक्ताय नमः ॥ यतेश्वासः किं
 तु न मुच्यते हुतवहकूरः कुरंगीदृफलगतं ध्वजं ॥ गंवदति जन
 स्तं निजपतिरिति नैषरोचते मत्स्यं ॥ काणपि रितुं वज्रभावापहि
 ते भवत्यरुचिः ॥४७॥ नारीणां रवदुःखपातकं प्रमत्तः पाथोदरः सो
 दरः कुंजनाभिगृहं निशासहचरी सेव्यः ॥ ४८॥ आपतिः ॥ इत्थं चा
 रुचकोरचंचलदृशं यासां मतिर्जायते तैः संभवयशः सुधांशु
 धवलं तासांच सौरव्यं सदा ॥४९॥ कोकः स्तोकविमुक्तभोक्ति
 कभरोनिः स्पंदमिंदीवरंचापंचामलवर्जितं हिमकरकोडे त
 मः क्रीडति ॥ वातः कातरयत्य पाकृतरसबंधकृसेतावता
 वार्ताकापिकदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा ॥ ५०॥

स्तुभः कंवा माक्षिणमपि विनायनरमसेविलेभेकः प्राणान्
 रणमखमुखेयैमृगयसे ॥ सुलग्नेकोजातः शशिमुखियमालिं
 गसिवत्तात्तपथीः कस्यैषामदननगरिध्यायसितुयं ॥ ५० ॥ हंसैः
 शैबलमंजरीतिकवरीचंचुभिराकर्षितावन्नेचंद्रथियाचकोर
 वनिताचक्रेनखैरक्रमं ॥ भृंगैः पंकजकोरकप्रतिभयावह्नौरु
 ह्योवीक्षितस्तन्मातः करवैपुनर्नसरसीतोयावगाहोद्यमं ॥ ५१ ॥
 संपत्कस्याद्यताराभवतितरलितायत्पुरोनेत्रतारादृष्टाकेना
 द्यकांचीयदभिमुखगतावेपतेरत्नकांची ॥ उग्रः कस्याद्यतुष्टः
 सखियदनुमतेकश्चिदुग्रोनुतापः स्नातंकेनाद्यवेणीपथ
 सिविलुलितायत्कृतेकापिवेणी ॥ ५२ ॥ आस्तांविश्वसनंस
 रवीषुविदिताभिप्रायसारेजनेतत्राप्यपयितुं दृशंसुरुचिरांश
 क्रोपिनव्रीडया ॥ लोकोप्येषपरोपहासकुशलः सूक्ष्मो गितः
 द्यौप्यलंमातः कंशरणं ब्रजामित्ददयेजीर्णानुरागानलः ॥ ५३ ॥
 गुरुनासादासादिनभवदुपालंभवचसांसुहुः स्मारंस्मारंकयमपि
 निशीथेसमगमं ॥ इदानीमुच्यतेदयितपुनरेष्यामिसमभूदुषः
 कालीनोयंचदुलचटकालीकलकलः ॥ ५४ ॥ इहनगरेप्रतिर
 श्यंभुजंगसंबाधरुचिरसंचारे ॥ सुंदरिमममतमेतन्नकुलप्र
 तिपालनंश्रेयः ॥ ५५ ॥ इहहृच्छार्दुधरविरचितायांपद्म
 त्यांमिश्रकृष्णं ॥ ५६ ॥ इहपरिच्छेदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

वैश्याः सौमद... धनसमेधिता ॥ कामिभिर्यत्र हूयंते
 यौवनानिधन... कष्टंजीवतिगणिकागणकोऽपिचरा
 जसेवकोवैद्यः ॥ १ ॥ इदिवसेमरणंपरस्ययच्चिरंजनंचरतिः
 ॥ २ ॥ एताहसंतिचरुदंतचवित्तहेतोर्विश्वासयंतिपुरुषेनचवि
 श्वसंति ॥ तस्मान्नेरणकुलशीलसमन्वितेनवैश्याः श्मशान
 घटिकाद्वत्तर्जनीयाः ॥ ३ ॥ जात्यंधायचदुर्मुखायचजराजीर्णा
 रिव...

॥ यच्छंतीषु मनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीलबध्नद्ध्यापण्यस्त्रीषु वि
वेककल्पलतिकाशस्त्रीषुरज्येतकः ॥४॥ हारहीरकहिरण्यभू
षणैस्तोषमेतिगणिकाधनैषिणी ॥ प्रेमकोमलकटाक्षवीक्षितैरे
वजीवतिकुलांगनाजनः ॥५॥ नावत्कुलस्त्रीमर्यादायावत्सु
ज्जावगुंठनं ॥ त्वतेतस्मिन्कुलस्त्रीभ्यावरंवेश्यांगनाजनः ॥
॥६॥ धनाः शाकैतवस्तेहोवितथैश्वर्यतोषणं ॥ एकमप्यस्तिनाः
स्मासुकथंवेश्यासमावयं ॥७॥ केशःकुंदमिषादिवोपहसतिद्रव्यैर्विहीना
नूननान्पुनांग्रंश्रिधनं विलोकितुमिवोद्रीवस्तनस्तिष्ठति ॥ प्रेमच्छेद
कृपाणवल्लिसुषुमारोमालिरालंबतेयस्याः साकथमस्तुचेतसिचमत्कारा
यवारांगना ॥८॥

अथनवोढा

॥ कांचीदामनिवेशयन्वितनुतेवासः श्लथं सुश्रुवोहारं वक्षसि
योजयन्करतलंधत्तैकुचांभोरुहे ॥ जल्पन्चद्रवचो धरंधयति य
त्प्रेयान्कुतोविस्मयः प्राशुंचक्षुषिविद्विषयन् यदिधनं गृह्णाति
पाटञ्चरः ॥९॥ बलान्नीतापाश्वंमुखमभिमुखं नैव कुरुते धुनाना
मूर्धनिहरति बहुशश्रुं बनविधिं ॥ त्वदिन्यस्तंहस्तं क्षिपति गम
नारोपितमनानवोढावोढारं सुखयति च संतापयति च ॥१०॥ मा
तः केलिगृहं नयामिशयितुं कस्मात्तु चंद्रानने जा माता तव नि
र्दयो निजभुजापाशेन मां पीडति धुक्कथं पश्यते निजैः कररु
हैर्देतैर्दशत्योष्ठके नीवीबंधलिफलगतं च ॥ प्रेनिद्रानलेभे नि
शि ॥११॥ धैर्यं धेहि सुतेहिते निशि ॥ काणपि रित् ॥ कृथाश्चेष्टास्त
स्य सहस्वयौवनवतोनानाविधाः ॥ नृपात् ॥ नृमन्यै नैव कदापि
कस्यनिकटे शीतिस्त्वियं वर्तते स्त्रीणां ॥ माधुर्यं करोत्तव पिताजा
नीहि पूर्वहि मां ॥१२॥ अथ विश्रद्धनवोढाः ॥ पाकुरः स्फुरति
पश्यति केलिकीरोजाले निवेशितसुरवीचसरवीचकास्ति ॥ इत्थं
विचिंत्य वचसानशशाकबालानां निषेद्धुमनिषेद्धुमपित्रपाभिः

अथ प्रौढा

मदाननेचुं बनचंचलस्य प्रियस्य संस्पृष्टकुचं नीवी

शुभावीकरसंनिवेशस्तद्व्यामनीयामितिमैवभूयां॥१॥इतिप्रौढा

अथ सामान्यवनिता

जयसोमान्धिवानता
 चेत्यौशदपिशंकसेहिमरुचोरप्यर्चिषोरुज्जसेभोगीन्द्रापिचेदि
 धेषितिमिरस्तोमादपित्रस्थसि॥चेत्कुंजादपिदयसेनलधर॥
 ध्वानादपिद्व्यभ्यसिप्रायःपुत्रिहतास्मिहंतभवितात्ववःकलं
 कःकुले॥१॥ वयंबाल्येबालान्तरुणिमनियूनःपरिणतान
 पीछामोहद्वान्यरिणयविधानंस्थितिरिति॥त्वयारब्धंजन्मक्ष
 पयितुमनेनैकपतिनानमेगोत्रेपुत्रिकचिदपिसतीलांछनमभू
 त्॥२॥दिवसेघटिकास्त्रिंशस्त्रिंशद्वटिकाःपरंरजनौ॥लक्षंन
 गरयुवानस्तातविधातःकिमाचरितं॥३॥शिरसिशिरसिजंहशो
 निर्मेषंचितपिनिपल्लवमालपेतृणंवा॥गणयितुमपिपारयंतिके
 चित्प्रियसरिविकेकययंतुजारसंख्या॥४॥स्थानेनास्तिस्मरणं
 स्तिवक्तारमितिमुध्रुवः॥जहारहारकूटेनपयोधरमहीधरः॥
 ॥५॥अथप्रवत्स्यत्यनिका॥सांत्वप्रायैःप्रणयवचनैर्गंतुमा
 पृच्छमानेकांतेतिर्यङ्मनितवदनारुंधतीवाष्पधूरं॥दीर्घो॥
 छासस्थगनविकलोत्कंपिनासापुटांतासंख्याशून्यंगणपति
 मृगीलोचनाकंकणानि॥६॥यामिप्रेयसिवारिदागमदिनेजा
 नीहिमामागतं॥विधेहिकथयत्येवंसवाष्येम
 यि॥निश्वासैः॥नोरंगैःकदंबापितंकांत्याकेत
 कपत्रकापितं॥दायितं॥७॥यामीत्यप्रियवादि
 निप्रियतमेमुने॥केलीसद्यवहिर्गतैकचरणेभूमौ
 शरीरस्थितिः॥मगतेपुनर्मृगदृशोवाच्याकिमन्यादशा
 लाजास्फोटइवकुलस्यविरलंहाशेपिवामश्रुवः॥८॥यामीत्यु
 केत्तद्वदयपतिनापंचशःशंखधूषाःस्वैरंस्वैरंझटितिगलिताःपा
 णिपंकेरुहाग्रात्॥नोयास्यामीत्यनुपदमिमांवाचमाकर्णयंसाः
 तन्व्याः॥पिचटन्त्येवभंगंसमीयुः॥९॥पितुरधिष्ठरं
 त्यनं॥मंनिजबांधवैर्नचपरिचितिर्जातापत्युर्गते

कथाचन॥ कतिपयदिनोदं चत्वेष्टिप्रिये प्रवसत्यसौ कथयतु
मनस्तापंकस्त्वेन वनवकासिनी॥१०॥ स्मर्तव्यावयमिंदुसुंदर
सुरिप्रस्तावतोपित्वास्यादेवं यदिनाथदास्यतिविधिर्जातिस्म
रत्वं मम॥ एकस्मिन्नपि जन्मनि प्रियतमे जातिस्मरत्वं कुतः प्रा
णाः पांशुसमं त्वयैव चलिता क्वाद्यापि जन्मैकता॥११॥ भास्वां
श्वृततरुर्गुरुर्मनसिजः कोप्येष भृंगस्तमामंदौ गंधवहः सितौ
मलयजौ दोषाकरो माधवः॥ अंगारो नवपल्लवः परभृतो विज्ञो
शुरो राजपौत्रा निर्यासिनिवारिता कथममी चूराग्रहानत्वया॥
॥१२॥ वारंवारमुदश्रुलोचनयुगं पर्याकुलं जायते निश्वासा
विरमंति नक्षत्रममी व्याभ्रिष्टं तच्छब्दः॥ प्रस्थानश्रवणादपि
प्रियतमस्याहोतवेयं स्थितिर्न जाने निलयंगते तु दपिते कीदृग्
शाभाप्यसि॥१३॥ इति सामान्यवनिता॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथ प्रोषितभर्तृका

यात्रामंगलसंविधानरचनाव्यग्रे सरवीनांगणे वाष्पांभः पिहि
ते क्षणे गुरुजने तद्वत्सुहृद्वत्तुल्ये॥ प्राणेशस्य मदीक्षणापि
तद्वशः कृच्छ्रदतिक्रामतः किं बीडाह तयामया भुजलताया शोण
लैर्नार्पितः॥१॥ रौलंबो मधुपः पिकः परभृतो रंध्रानुसारी मरुत्
कीरो भाषितवाक्यमात्रपठार्थो जलः॥ हंसः संत
तपक्षपातनिरतस्तस्यादवशः फलगतोऽप्यहं प्रहिणोमिकेन
कठिनस्वांतापकांताय मे॥२॥ कांयापिरितुं भुजदलमयी मो
क्तिर्कीहारापट्टिः कांचीयाते प्रभोऽपपातुं प्रमोदः प्रस्थितैव॥ अ
न्यत्ब्रूमः किमपि धमनीवर्त्तते वा॥ माधुर्यं तु बाहोरहह बल
यंपाणिमूलं प्रयाति॥३॥ समर्प्य तद्दिशिः संशोभनवेदनां भू
यसीमनेन तव वर्त्तनाप्रचलितः समैवल्लभः॥ नवाप्रदिशि
शब्दितं किमिति बालयाया सत्वया सद नसारिके किमिति॥
वाक्यं न हस्तुं॥४॥ इति प्रोषितभर्तृका॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथ खंडिता

जातस्तेनिशिजागरोममपुनर्नेत्रांबुजेशोणिमानिः पीतंभवता
मधुप्रविततंव्याधूर्णितंमेमनः॥आम्यङ्गुगघनेनिकुंजभवनेल
ब्धंत्वयाश्रीफलंपंचेषुः पुनरेषमांबहुतैःकूरैःशरैःकुंतति॥१॥
प्रातःप्रातरुपागतोसिजनिनानिर्निद्रताचक्षुषोर्महायाममगौर
वंब्यपहृतंप्रोत्पादितंलाघवं॥किंतद्यन्नकृतंत्वयारमणभी
मुक्तामयागम्यतेदुःखंतिष्ठतियच्चपश्यमधुनाकर्तास्थितच्छे
ष्यसि॥२॥भवतुविदितंव्यर्थात्पैरलंप्रियगम्यतांतनुरपिन
तेदोषोःस्माकंविधिस्तपराङ्ग्युखः॥तवपदितथास्तद्वंमेमप्र
पन्नमिमांद्दशांप्रकृतितरलेकानःपीडागतेहतजीविते॥३॥
निःशेषच्युतचंदनंस्तनतदंनिर्मृष्टरागोधरोनेत्रेदूरमनंजनेपु
लकितातन्वीतवेयंतनुः॥मिथ्यावादिनिद्रतिबांधवजनस्या
ज्ञातपीडागमेवापीस्त्रातुमितोगतासिनपुनस्तस्यामधस्यां
तिकं॥४॥सत्यमेवगदितंत्वयाविभोजीवसकद्वतियत्पुराव
योः॥अन्यद्वारनिहितानरवव्रणास्तावकेवपुषिपीडयंतिमां
॥५॥दूतिश्वासविशेषएषकिमहोचंडित्वराधावनाद्विभ्रष्ट
लकवल्लुरीकयमहोत्वन्नाथपादार्पणात्॥निर्मृष्टाधररागप
ल्लवरुचिस्त्वत्कार्यसंजल्पनाद्वासस्तस्यकिमंगसंगतमहो
विश्वासहेतोस्तु॥६॥पुनोरथशतैस्तवधूर्तकोतासैव
स्थितामनसि॥७॥अस्माकमस्तिनकयंचिदि
हावकाशस्तु॥८॥पातविडंबनाभिः॥९॥त्वंदति
निरगाःकुंजनं॥१०॥किंशुकाभरणंदेहेदृश्यतेक
शमन्यथा॥११॥दिता॥१२॥१३॥१४॥१५॥

शून्यंकुंजगृहंनिरीक्ष्यकुटिलंविज्ञापयेतोभुवंदतीनापिनि
वेदितासहचरीपृष्ठापिनोबानया॥शंभोशंकरचंद्रशेखरहरश्री
कंठभूलिनपिनयायस्वेतिपरंतुपंकजदृशाभर्गस्यचक्रेस्तुतिः॥
निःस्ते॥निस्त्रपनिर्निमित्तमहंचकत्वमपिसंप्रति॥

तस्याः ॥ इत्यक्षराणिलिखितानिसमीक्ष्यकश्चित्संकेतकेत
कदलेनितरामताम्यत् ॥ २ ॥ इतिविप्रलब्धा ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथउत्का

धूम्रंगेरचितेपिदृष्टिरधिकं सोत्कंठमुद्गीक्ष्यतेरुद्धायामपिवा
चिसस्मितमिदं दग्धाननंजायते ॥ कार्कश्यंगमितेपिचेतसित
नूरोमांचमालंबतेदृष्टेनिर्वहणं भविष्यतिकथंमानस्यतस्मिन्
जनैः ॥ १ ॥ किंरुद्धः प्रिययाकयाचिदृश्यवासख्याममोद्वेजितः
किंवाकारणगौरवंकिमपियन्नाद्यागतोवल्लभः ॥ इत्यालोच्य
मृगीदृशाकरतलेविन्यस्यवक्त्रांबुजं दीर्घनिश्वसितंचिरंच
रुदितंक्षिप्ताश्चपुष्पस्त्रजः ॥ २ ॥ इतिउत्का ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथवासकसज्जा

कृतंवपुषिभूषणंचिकुरधोरणीधूपिताकृताशयनसंनिधौक्र
मुकवीटिकासंभृतिः ॥ अकारिहरिणीदृशाभवनमेत्यदेहत्वि
षास्फुरत्कनककेतकीकुसुमकांतिभिर्दुर्दिनं ॥ १ ॥ नेदंसमी
रितमकारिकलानचेयमित्याकुलाः कथमपिप्रथमार्धमन्हः ॥
एवंविधेयमथवाच्यमिदंमयेतिशेषंप्रियासुरुतिनामतिवाहयं

अथस्वाधीनपतिव्या

ति ॥ २

अस्माकंसखिवाससीनरुद्धः ॥ १ ॥ ज्वलंनोवक्त्रांग
तिरुद्धतंनहसितंनैवास्ति ॥ २ ॥ फलगतंनैवास्ति ॥ ३ ॥ त्वन्येपिजनाव
दंतिसुभगोप्यस्याः पतिर्नान् ॥ ४ ॥ कांयापिरिच ॥ ५ ॥ पतीतिविश्वमि
यतं ॥ ६ ॥ मन्यामहेदुःखितं ॥ ७ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
दिधूमंगवक्त्रेक्षणमर्मच्छेदपदप्रति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ अन्यासामपि किं ब्रवीमिचरितं स्मृतं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
गधदृशाविलोकयतिमामेतावदागः सखि ॥ २ ॥ इतिस्वाधीनप

अथाभिसारिका

तिका ॥

चित्रोत्कीर्णादपिविषधराद्वीतिभाजोनिशाग्रं ॥ १ ॥ यस्त्वद
परणेसाहसंनयतस्याः ॥ २ ॥ ध्वांतेयांत्यापद ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

त्यस्य काशत्रासात्पाणिः पथिपथिफणारत्नरोधीव्यापायि ॥ १॥ मा
 र्गपेकचितेघनांधतमसेनिः शब्दसंचारयागेतव्याद्यमयाप्रिय
 स्थवसतिर्मुग्धेतिरुत्तामतिं ॥ आजानूच्चतरापुराकरतलेना
 च्छाद्यनेत्रेभृशंलुब्धेणात्तपदस्थितिः स्वभवनेपंथानमभ्यस्य
 ति ॥ २॥ अधियामिनिगजगामिनि कामिनि सौदामिनीवयं व्रज
 सि ॥ जलदेनेवन जानेकतिकति सुकृतानि तेन विहितानि ॥ ३
 ॥ किमुत्तीर्णः पंथाः कुपितभुजगीभोगविषमो विसोढाभूयस्यः
 किमितिकुलपालीकदुगिरः ॥ इतिस्मारंस्मारंदरदलितशीत
 द्युतिरुचौसरोजाक्षीशाणंदिशि नयनकोणं विकिरति ॥ ४॥ सि
 तंबसनमर्पितं वपुषि नीलचोलभ्रमान्मयामृगमदाश्यामल
 यजद्रवः सेवितः ॥ करेण परिबोधितः स्वजनशंकया दुर्जनः प
 रंपरमपुण्यतः सखिनलंधितादेहली ॥ ५॥ इहजगतिरतीशप्र
 क्रियाकौशलिन्यः कतिकतिननिशीथे सुश्रुवः संचरति ॥ मम
 तुविधिहतायाजायमानस्मितायाः सहचरिपरिपंथी हंतं तदंतां
 भुरेव ॥ ६॥ प्रत्यावृत्त्यदि व्रजामि भवनेवाचां भवेत्प्रच्यवोनि
 र्गच्छामि निकुंजमेव यदि वा कोवेद किं स्यादितः ॥ तिष्ठामो यदि
 वाक्कचिदूनतरे किं जातमेतावता मध्येव त्मकलानि धेः समुद
 योजातः किमात ॥ ७॥ तः कंकणकिंकदाप्यसि घनाश्ले
 शेषु विश्लेषितं ॥ ८॥ कृताप्यसिरतारं भेरणात्कारिणि
 ॥ किमंजीरवति ॥ ९॥ हस्तल्पाधिरोहेमया संकेताध्व
 निबद्धवैरमिव ॥ १०॥ वसे ॥ ११॥ इति अभिसारिका ॥

स्त्रीस्वभावनिदा
 अनृतं साहसं मा ॥ १२॥ त्वित्वमतिलोभता ॥ अशुचित्वं निर्दयत्वं
 स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ १३॥ स्त्रियोत्थकरुणाः क्रूरा दुर्मर्षाः प्रि
 यसाहसाः ॥ १४॥ प्रेत्यल्पायैः पिविश्रब्धं पतिं भ्रातरमप्युत ॥ १५॥ स्त्रि
 योहिनामप्येतानि सर्गादेव पंडिताः ॥ १६॥ पुरुषाणां तु पंडित्यं
 शास्ते ॥ १७॥ विधायाः लोकविश्वं भयज्ञेषुत्य

रीप्रत्यक्षराक्षसी॥१८॥ इतिस्त्रीस्वभावनिर्णयः॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथगर्भवासप्रयुक्तदुःखं

कृमिभिः क्षतसर्वांगः सौकुमार्यात्यतिक्षणं॥ मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्ते
शो गर्भस्थैः सुधितैर्भृशं॥१॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षाराः स्यादित्यदि
भिरुल्बणैः॥ मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वांगोऽस्थितवेदनः॥२॥ उल्बे
नसंवृतस्तस्मिन्नादौ श्वबद्धिरावृतः॥ आस्तेकृत्वाशिरःकुक्षौ भ
ग्नपृष्ठशिरोधरः॥३॥ अकल्पः स्वांगचेष्टायां शकुंतद्वयपंजरे॥
अनुच्छ्वसनस्तरन्नपूर्वगर्भे किं नाम विंदते॥४॥ निःसृतोऽहंक
रिष्यामि सुकृतानीति चिंतयन्॥ मेदोऽसृग्दिग्धसर्वांगो जरायुपु
टसंवृतः॥५॥ निष्क्रामन्नभृशदुःखाः॥ तैरुदलुच्चैरधोमुखः॥
यंत्रादिव विनिर्मुक्तः पतत्युत्तानशाय्यश्च॥६॥ इतिगर्भवासदुःखं
अथषडुतुवर्णनेवसंतसमयस्वभावकथनं॥

असौ मरुच्चुंबितचारुकेसरः प्रसन्नताराधिपमंडलाग्रणीः॥ वि
युक्तरामातुरदृष्टिवीक्षितो वसंतकालो हनुमानिवागतः॥१॥
भट्टबीजकस्य॥ कोकिलश्चूतशिरवरे मंजरीरेणुफिंजरः॥ गदि
तैर्व्यक्ततामेतिकुलीनश्चेष्टितैरिव॥२॥ परिचुंबतिसंश्लिष्यभ्र
मरश्चूतमंजरी॥ नवमंगमसंदृष्टकामी प्रणयिनीमिव॥३॥
मल्लिकोसुकुले मधुव्रतः॥ प्रयाणे पंचबापास्य
शंखमापूरयति॥ कुसुमकेसरनिकरभरा मोद
मूर्ध्नि तदिगंते॥ मधुपेयधौ भवेत्कस्य नौत्कंठ
॥५॥ कपिलरुध्रमधुविधुरमधुपोमधुरयमधुनाधिनोति
ठकचकलापः॥ मिदोयं मलयानिलः किं प्रालयं चूतदुमा
धरं॥६॥ भट्टरुद्रमिदोयं मलयानिलः किं प्रालयं चूतदुमा
णां नवं माद्यत्कोकिलकूजितं विचकिला मोदः पुराणं मधु॥ बा
णानित्युपदीयतीति सुभैः पंचैव पंचेष्वेयूनामिन्द्रियपंचक
स्य युगपत्पंचसं पादिनः॥७॥ श्रीपारुलकविराजस्य॥ उद्य
दुमि

लैरविशदव्याहारली लायिताः॥ घूर्णतो मलयानिलाहतिचलैः
 शाखासमूहैर्मुहुर्भ्रांतिप्राप्यमधुप्रसंगजनितो मत्ताद्वाभीष्टुमाः
 ॥८॥ श्रीहर्षस्य॥ प्रसूनशृंगैर्मकरंदतोयं सलीलमादाय वसंत
 कामी॥ वनस्थली वामदृशं मुखानि सिंचत्य सौमंदमरुत्करेण
 ॥९॥ ताम्रपल्लविते स्थित्वा कोकिलामधुरस्वरं॥ चुकूजकामिनां
 चित्तमकर्षंती वदतिकाः॥ १०॥ पुष्पस्तनभगनघ्राणी लभ्रमरलो
 चनाः॥ पुष्पवर्षैरैर्चयंत्यः स्वभर्तारं च माधवं॥ ११॥ कस्यापि॥ स्था
 ने स्थाने मलयमरुतः पूरयंतः कपाली पुष्पाली पुष्परगजरजः
 स्नानयोग्यापरागाः॥ जातं चूते मधुमधुकरप्रेयसी जानुदघ्ननि
 विघ्नं त्वांसपदि भजते रागराज्याभिषेकः॥ १२॥ बिल्हणस्य॥ कम
 लिनीमलिनी दयितं विनान सह ते सह ते न निषेधितुं॥ तमधुना
 मधुना निहितं हृदि स्मरतिसारतिसारमहर्निशं॥ १३॥ किंशुक
 कलिकांतर्गतमिंदुकलास्यर्धकेसरं भाति॥ रक्तनिचोलकपिहितं
 धनुरिव तनुमुद्रितं वितनोः॥ १४॥ विज्जकायाः॥ त्यजतमानम
 लंबतविग्रहैर्न पुनरेनिगतं चतुरं वयः॥ परभृताभिरितीव निषेदि
 ते स्मरमतेरमते स्म वधूजनः॥ १५॥ कालिदासस्य॥ प्रियसखी
 सदृशं प्रतिबोधि ताः किमपि काम्यगिरा परपुष्ट्या॥ प्रियतमा
 यवपुर्गुरुमत्सरच्छिदुरपोदुराचक्षुष्यं॥ १६॥ माघकवेः
 माकदच्युतपुष्परेणुपटलीकुण्डलं फलगतं चन्द्रं॥ दस्यं हि मरंदपू
 रभरिते वातोऽथ पुष्पप्लवैः॥ रेवते॥ काणपिरितुर्गुणगणानूगायं
 तिपुष्पंधयाः कोतानामधरे धयंतं॥ १७॥ प्रमोदीरसं॥ १७॥
 वसंतप्रारंभे चिरविरहरिवन्नासहृदोऽप्यधुना नमुंचेत्तदि
 हवधभागी भवतिकः॥ वयोवास्नेहो विःसोऽकुसुमविशिरवोवेति
 विमृशंस्तुहीति प्रव्यक्तं पिकनिकरझांकारमभृणोत्॥ १८॥
 आयातामधुरजनीमधुरजनीगीतित्त्वद्येयं॥ आकुरितः स्मरविट
 निस्मरविटवीनस्तनीमबलां॥ १९॥ स्तोत्रं चैत्रमभ्युपस्य विर
 णप्रपाणानकष्टंकारः स्मरकार्मुकस्य सुहृदोऽप्युपस्थाग

रुः॥ दोलाकेलिकलासुमंगलपदंबंदीवनांतःश्रियांनादोयंक
लकंठकंठकुहरप्रेरवोलितःश्रूयते॥२०॥ इतिवसंतः॥ ७ ॥

अथमदनपूजा

कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधतीनियमेनतनुतरंमध्यं॥ आभातिमः
करकेतोःपार्श्वस्थाचापयष्टिरिव॥१॥ अनंगोयमनंगत्वमद्य
निदिष्यतिध्रुवं॥ यदनेननसंप्राप्तःपाणिस्पर्शोत्सवस्तव॥२॥

श्रीहर्षस्येतौ॥ अथकुसुमवायवः

असंख्यपुष्पोपिमनोभवस्यपंचवबाणार्थमयंददाति॥ एवं
कदर्यत्वमिवावधार्यसर्वस्वमग्राहिमधोर्वधूभिः॥१॥ अता
डयत्पल्लवपाणिनैकंपुष्पोच्चयेराजवधूरशोकं॥ तच्छेदहेतो
रक्षिपंक्तिभंग्याविकृतिताबाललतास्मरेण॥२॥ बिल्लूणस्या॥
उच्चित्यप्रथममधःस्थितंमृगाक्षीपुष्पैर्घंसितवितपंग्रहीतुका
मा॥ आरोढुंचरणमदादशोकपृष्ठेमूलाग्रात्पुनरपितेनपुष्पितो
सौ॥३॥ जयमाधवस्य॥ पूर्वद्विरेफपरिभूतिभयाद्भवत्यायत्त्वेश
पुष्पभरणंहरिणाक्षिसुक्तं॥ व्यर्थतदद्यपुनरप्यलकेषुभृंगाःपुं
जीभवन्निजकुलभ्रमतःपतंति॥४॥ कस्यापि॥ पाणौपद्मधि
यामधूककुसुमभ्रांस्तथागंडयोनीलंदीवरशंकयानयनयो
र्बधूकबुध्याधरेनिजकुलव्यामोहजातस्य
हादुर्वाराम॥ स्थानानिरक्षिप्यसि॥५॥ अच
लस्य॥ संतुष्टपुष्पभाराःप्राप्तेवसंतसमयेक
थमित्यमेव॥ मितोःपदयोस्तवेयंभूःपुष्पितासुत
नुपल्लवितेव॥ सूक्तिसहस्रात्॥ इदमिदमितिभूरुहां
प्रसूनैर्मुहुरति॥ धितापुरःपुरोन्या॥ अनुरुहःसमताविनाय
केनत्वरयतिरंतुमहोजनंमनोधुः॥७॥ माघकवेः॥ ७ ॥ ७॥

अथवसंतवायवः

पानीमंजरीफलकुहरकुहूत्कारिकल्लोलयंतःकावेरी
तसुराभांडभाकारचंडाः॥ एतत्तन्वेतिवे

ललितलतातांडवद्राविडस्त्रीकर्पूरापांडुगंडस्थललुठितवया
 वायवोदाक्षिणात्याः॥१॥ बिस्वहणस्य॥ सुललितमलकांतावल्लरी
 नर्तयंत्योमधुसुरभिमुखाब्जोद्धासगंधानुगंधाः॥ नवतररतभा
 जांषोषितांस्वेदविंदूनसत्पद्मपिबंतोवांतिमंदं समीराः॥२॥
 कस्यापि॥ उदंचत्तावेरीलहरिषुपरिष्वंगरंगेरतंतःकुहूकंठीकंठी
 रवरवलवनासितप्रोषितेभा॥ अभीचैत्रे मैत्रावरुणितरुणीके
 लिकेकेलमल्लीवल्लीहल्लीसकसुरभयश्चंडिमंचंडवानाः॥३॥
 कावेरीतीरभूमीरुहभुजगवधूभुक्तमुक्तावसिष्टःकर्णाटीचीन
 पीनस्तनवसनदशांदोलनस्यदमंदः॥ हेलालाटीललाटालक
 ललितलतालास्यलीलाविलोलःकष्टंभोदाक्षिणात्यःप्रसरति
 पवनःपांशुकांतालतांतः॥४॥ राक्षसपंडितयोरेतौ॥ कावेरीवा
 रिवेल्लुहरिपरिकरकीडनकांतशांतस्फीतःश्रीखंडखंडभ्र
 मणभरभवदूरिसौरभ्यगर्भाः॥ चोलस्त्रीचीनचेलंचलचलनक
 लाक्रांतकांतकुचांतावांतिप्रेमाग्निकीलाकलितवरवधूबद्धवै
 राःसमीराः॥५॥ रुष्णमिश्रस्य॥ चंचलकूर्पूरचोलामलयगिरि
 गुरुग्रावहावादवाप्तामंदानंदैर्भिलिंदैरहमहमिकयानुद्ववद्दी
 र्घपांथाः॥ कावेरीवारिसेकाविरलतरनजीरुवान्नीरसित्तामु
 क्तार्द्राःस्वेदनिद्रालवद्वपवनचुम्बकचम्पकचम्पकचम्पकचम्पक
 पि॥ चूतश्रेणीपरिमलसुरवश्चकफलगतंश्चकफलगतंश्चकफलगतंश्चक
 यकुटीकोटरेलीयमानाः॥ मंदं॥ कांयापिरित्तुपोभूयःकुवल
 नांगंडाभोगश्चमजललवग्राहिणोगां॥ मं॥ वांतिसीमेतिनी
 भिंदंतश्चंदनालीकमलमुकुरजांधूलि॥ मं॥ श्रीधनदेवानां॥
 तीपरिमललहरीचंपकान्कंपयंतः॥ आरां॥ मसीमाततघटि
 तघटीयंत्रनिर्घातवारंधारामाधारयंतःश्चमजलभिदुरावांत्यमी
 गंधवाहाः॥६॥ कस्यापि॥ लीलादोलातिखेलारसरभसरस
 मलचेलंचलानांचेलीनामापिबंतोमृगमद॥ कावेरिविंदू
 न॥ लोलंतकेरलीनांकुचकलशलसलु

श्लिष्यंतो मालवीनां मलयजमधुराः कंचुकीर्वातिवाताः ॥ ९ ॥ क
स्यापि ॥ ये दोलाकेलिकाराः कमपि मृगदृशां मानतंतुच्छिदो ये स
द्यः शृंगारदीक्षाव्यतिकरगुरवो ये च लोकत्रयेपि ॥ ते कंठे लोठयं
तः परभृतयश्चां पंचमं रागराजं वंति स्वैरं स श्रीरास्मरविजयम
हासाक्षिणे दक्षिणात्याः ॥ १० ॥ इति वसंतवाचयः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ पुष्पाचयः

रणत्वं कणानां चलन्तूराणां कणत्किं किणीनं रणन्तूराणां ॥
बधूनां मुखं भोरुदं द्रष्टुं कामोरथं मंथरं चक्रवं धुश्चकार ॥ १ ॥
अनुभवत मुवत्यो भाग्यवत्यो नितान्तं कुसुमवचयवेलासंग
रवेलासुरानि ॥ मम तु मधुकराणां वातपाटच्चराणां सपदि प
तति धाटी पुष्पवाती निवेशे ॥ २ ॥ इति पुष्पावचयः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ वसंतपथिकाः

हे पांथाः स्वगृहाणि गच्छत सुखं सेवासणो मुच्यतां मानं नानि नि
मुचवल्लभजने कोपानुबंधेन किं ॥ आयातः कुस्तमाकरः स पयति
प्राणान्वियोगातुरेचित्ये वं परपुष्टनादपटहो वक्तीव कामाक्ष्या
॥ १ ॥ चक्रेण शिरसि निहितेन नित्यं रुधिरारुणेन दुर्वारः ॥ मत्तहि
पटुवपथिकः किं शतं सुमां कुशेन भृतः ॥ २ ॥ एतस्मिन् दक्षिणा
शानिलचलिमां लामालापस्यो भावधूतच्युतव
हलरजोल्हामिस्वेदार्द्रबाहुश्लथवल्लयलस
लोदसीमंतिहीपिग्लपयति तद्दयं किं पुनर्विप्र
योगः ॥ ३ ॥ वेकलकाकलीकलकलैरुत्कीर्णकर्णज्वराः ॥ नीये
चूलां कुरकीनापि ध्यानावधानक्षणप्रासप्राणसमासमाग
वेषथिकैः कथं कथं ॥ ४ ॥ जयदेवस्य ॥ अध्वन्यैर्मकरदंष्ट्री
रभसोल्लासैरश्रीवासराः ॥ ५ ॥ कोकिले मार्गे मार्गे निरोधिनी परिहृता शं
करसुरामत्तकीपांथस्त्रीवधपातकादुपनतं चंडालचिन्हं म
शुभाय ॥ ६ ॥ पद्यदमयी भांकारिणी संहतिः ॥ ५ ॥ कस्त

व्याधेकशताक्षतस्यरुधिरंदृष्टस्यलाभश्रुतिः किंचिन्नैतदहास्ति
 तत्कथमसौ पांशस्तपस्वीकृतः॥ आज्ञातं मधुलंपदैर्मधुकैरार
 व्यकोलाहलेनूनंसाहसिकेनचूतमुकुलेदृष्टिः समारोपिता ॥
 ॥६॥ रामिलसौमिलयोः॥ अध्वन्यस्यवधूविद्योगविधुराभर्तुःस्प
 रंती यदि प्राणानुद्भूतिस्तस्यतत्त्वबलुमहत्संजायतेपातकं॥ याव
 न्नोक्तमध्वगेनहृदयेयावन्नरोमूर्धूनिप्रोद्युष्टं परपुष्टयातवत
 वेत्सुचैर्वचोनेकशाः॥ ७॥ इति श्रीबृहच्छांड्यधरविरचितायां प
 थस्यांमिश्रकशृंगारेषडुतुवर्णनेवसंतसमयः स्वभावाख्यानप
 अथग्रीष्मसमयस्वभावाख्यानं

तस्मान्महीविरहिणामिवचिन्नवृत्तिस्तृप्ताध्वगेषुरूपणेष्विववृद्धि
 मेति॥ सूर्यः करैर्दहतिदुर्घटनैः खलोनुच्छायासतीवनविमुंचतिपा
 दमूलं॥ १॥ कस्यापि॥ प्रतिगतमर्थजनानांविच्छिन्नांशसमूहम
 वलोक्य॥ स्फुटितमपयशस्तपादिवहृदयदलंतडागस्य॥ २॥
 मुखकृतिविसखंडश्चंडमार्तंडतापात्स्मितजलदतलस्थोरा
 जतेराजहंसः॥ रजतघटइवायंचिदुमाबद्धताराविवरविगलदं
 बुःकंबुकंठिप्रतीहि॥ ३॥ कस्यापि॥ अंगारैरवचि तेवभूर्वियदपि
 ज्वालाकरालंकरैस्त्रिगंशैः करतीवतीवमभितोवायुः कुकूला
 तलं॥ अण्यंभांसिनखं पचानिमुक्षुःकं यन्मही वचग्रीष्मेस्मि
 न्नवबन्दिदीपितमिवाशेषंज्वलन्फलगतं॥ ४॥ भोजदेवस्य॥
 कानिस्थानानिदधान्यतिशयगर्भाः॥ कांयापिरिचुः॥ देशकिंवाशेषं
 जनस्यस्थितमितिपवनाः संगतं॥ ५॥ मधुरं॥ ज्वालावली
 ढस्फुटिततनुलताग्रंथिमुक्ताद्रहासो॥ ६॥ मधुरं॥ सुखरसेशिवि
 रिणिगहनेधिष्ठितः पश्यतीव॥ ७॥ भीमस्य॥ बालेबालेयमुचै
 र्नभवतिगगनाव्यापिनीचीरदानाकित्वंपक्षांतपातैर्मलिनयसि
 मधावक्रमशुप्रवाहैः॥ सपाप्रोहत्तमत्तद्विपकवकषण्ण
 मयोपलानांदावाग्नेः संप्रवृद्धामनिनयतिदृशां॥ ८॥ धाराकदेवस्य॥ स्फीतंशीतंमत्तंक्वक

क्वास्ति हे मंतमासः कैतेपानीयपूर्णमलिनजलधराः क्वाद्यविद्यु
 त्प्रमोदः ॥ इत्युच्चैर्जल्पमानैरिवमुखरमुखैर्भिल्लिततैरुपेतो वा
 तौघश्चागतो सौप्रकटितविजयस्तंभचिन्हैर्निर्दिष्टः ॥ ७॥ पाश्चा
 त्यैर्मरुमारुतैस्त्रिजगतामुन्मूलयन्नाद्रुतोदावाग्निर्ज्वलितैर
 पारगहनान्यप्यानयद्भस्मतां ॥ वात्साभिस्तृणपन्नधूलिनिक
 रान्धुन्वन्विहायस्थले ग्रीष्मः शुष्यदनुच्छयत्वल ॥ ठन्मत्स्य
 : समभ्यागतः ॥ ८ ॥ एतौ शार्ङ्गधरस्य ॥ निजोकायच्छायाश्रय
 तिमहिषः कर्द्वमधियाच्युतं गुंजापुंजरुधिरमिति काकः कलयति
 ॥ समुत्सर्पत्सर्पः सुषिरविवरंतापविवशत्सचीत्काराधूतप्रवि
 शतिकरं कुंजरपते ॥ ९ ॥ सेमैद्रस्य ॥ अत्यच्छंसितमंशुकंशुचि
 मधुस्वामोदमच्छंरजः कर्पूरविधताद्रुचंदनकुचद्वंद्वकुरंगीद
 शः ॥ धारावेशमसपाटलं विचकिलः स्वज्ञामचंद्रत्विषोधातुः स
 हिरयं वृथैव तवन ग्रीष्मो भविष्यदिति ॥ १० ॥ श्रीभोजदेवस्य ॥ न
 दांभः स्नातानां दूरदलितमल्लीमुकुलिताः स्वजो बिभ्राणानां म
 लयजरसाद्रुद्रवपुषां ॥ निदापाग्निप्लोषग्लपितमभिसायं मृ
 गदृशां परिष्वंगेन गः पुनरपिशनैरंकुरयति ॥ ११ ॥ देशे देशे जहि
 मंकुरंगास्तेजो भलैर्निनकरभिल्ले ॥ धावं धावं प्रहरति राज्ञां धा
 रागे हंशरणम ॥ १२ ॥ वाध्यायः पिकानां मदनमखस
 मारंभणस्याभि ॥ १३ ॥ मलग्नं किमपि मधुलिहां कोपि
 दुर्भिक्षकालः ॥ १४ ॥ कानां मलयजमरुतापो यको ता
 कृतांतः प्रालेयं ॥ १५ ॥ जनि समयः कश्चिदौत्पातिको यं
 ॥ १६ ॥

धमध्यान्हः
 दुःसहसं तापम ॥ प्रतिमध्यस्थिते दिवसनाथे ॥ छायामिव
 वांछेतीं छाया गितातरुतलानि ॥ १७ ॥ श्रीमदमतिवर्मणः ॥ स
 षसूर्यांशुसंततीमृगः कुतनुमाश्रितः ॥ साधुर्भाग्यपरिक्षीणो
 नीचं प्रापेदिति ॥ १८ ॥ कस्यापि ॥ धनेपंकजिनीतले गुरु
 द्विपः सर्पस्तत्वरसानियच्छति शिखीम ॥ १९ ॥

खेडंशिरः॥ मिथ्यालेहिमृणालकोटिकुलिलं दंष्ट्रांकुरंशकरंमध्या
 न्हेमहिषिश्चवाञ्छतिनिजछायामहाकर्दमं॥३॥ श्रीराजशेखर
 स्य॥ रवेर्मयूरैरपितापितौभृशंविदित्यमानःपथितप्तपांसुभिः
 ॥अर्वाकृफणोजिह्वगतिःश्वसन्मुहुःफणीमयूरस्यतलेनिषीद
 ति॥४॥ कस्यापि॥ तरुणितरणितेजःपुञ्जसंतप्तदेहःपततिज
 ठरखड्गःपल्लवैपंकलेहः॥ हरिरपिसलिलार्थीशंकयातस्य
 नीरंनपिबतिनचपातिक्लिश्यतिप्राप्यतीरं॥५॥ शाङ्गधरस्य॥
 सर्पत्साहिणिवारिशीतलतलेविन्यस्तपुष्पोत्करेनीरंध्रेकदली
 दलेगुरुदलच्छायाहृतार्कत्विषि॥ कर्पूरागरुपंकपिच्छलघनो
 तुंगस्तनालिंगिभिःकांताकेलिरतैरहोसुकृतिभिर्मध्यंदिननीय
 ते॥६॥ कस्यापि॥ इतिमध्यान्हः॥७॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अथ जलकैलिः

करौधुनानानवपल्लवाकृतीपयस्यगाधेकिलजातसंभ्रमा॥स
 रवीषुनिर्वाच्यमधार्घ्यदूषितंप्रियांगसंश्लेष्यमबापमानिनी
 ॥१॥ तथानपूर्वकृतभूषणादरःप्रियेणरागेणविलासिनीजनः
 ॥तथाजलाद्रोनरवमंडनश्रियाददाहदृष्टीःप्रतिपक्षयोषितां॥
 ॥२॥ तिरोहितांतानिनितांतमाकुलैःप्रसंगिगाहादलकैःप्रसारि
 मिः॥ दधुर्वधूनांवदनातितुल्यफलगतंशुभ्ररितैःसरोरुहैः॥
 ॥३॥ एतेभारवेः॥ संस्रोभंपर्यङ्कितं॥ काणपिरित्तुभीभाजाकुचयु
 गलेननीयमाने॥ विम्लेषंसुगन्धपातुंनौरुहतःकडूव
 सुखावहःपरेषां॥४॥ माघकवेः॥ जलमयकोतुमीक्षितुं
 कातराशफरशंकिनीजहौ॥ अंजलौज्वलितःसरोरलोचनालोचन
 प्रतिशरीरलाञ्छितं॥५॥ कलशस्य॥ अविरतमिदमंभःस्वेच्छ
 योद्धासयंत्याविकचकमलशौकोत्तानहस्तद्वयेन॥ परिकलित
 द्वाकैःकामबाणातिथिभ्यःसलिलमिववितीर्णबाललीलासु
 भाय॥६॥ कस्यापि॥ ललितस्वरवमातरंनीयते॥ चलि
 तं॥ विपरीतरतासकैवचदृश्यतेसरसि॥

अमरुकस्य॥ उन्मृष्टपत्राः कलितालकांताः कंठेषु लग्नाजघ
नंस्पृशंतः॥ स्तनस्थलेष्वाहतिमादधानागतो बधूनां प्रियतांज
लौघाः॥ ८॥ तदतो गरागः स्तिलकं विमृष्टं लब्ध्वांतरैरैभिरतीवम
त्वा॥ सुसंहितेनेति तदजनानामादायिमध्येन कुचद्वयेन॥ ९॥
जयमाधवस्येतौ॥ जलनिबिडविवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः स
प्रकलिततटभूभिः स्नानमात्रोत्थिताभिः॥ रुचिरकनककुंभश्री
मदाभोगतुंगस्तनविनिहतहस्तस्वस्तिकाभिर्वधूभिः॥ १०॥

अथ जलक्रीडा

एतस्याः करिकुंभसंनिभकुचप्राग्मारुष्टेलुठहुं जागर्भजेंद्रमौ
क्तिकसरश्चेणिमनोहारिणि॥ दूरादेत्यतरंगस्रपतितो वेगाद्वि
लीनः कथंकोवा न्योपिविलीयते न सरसः सीमंतिनीसंगमे॥ ११॥
निजप्रियमुखभ्रांत्याहर्षेणानुबदेजुजं॥ दष्टाधरस्तुभृगेणसी
त्कारमकारोन्मृदु॥ १२॥ इति जलक्रीडा॥ ७॥ ७॥ ७॥

अथ ग्रीष्मवायवः

कारंजीकुंजयंतो निजजठरव्यंजितावीरकोशीरुत्याताक
ष्णालानां पृथुस्रवि रगताशिंबिकान्यादयंतः॥ झिल्लीकाइ
ल्लुरीणांबधिरितकृतभंगकृतारवेक्षिपंतः सिंजानाश्वत्थपत्र
प्रकरझणझण
मव्यालोलमु
र्त्सयित्वादिशि
गतलुलितम
सलिलंतत्सा
वदग्वबन्दिमु
विषमश्वासो
प्रवेशोत्कटा
ति॥ २॥ श्रीदेवदासानां॥ आध्यातोद्ध
कोर्णोष्णरेणूत्कराः संतप्ताध्वगमुत्तरवेद
तृष्णार्ताजगरायवास्यकुहरेक्षिप्र
यंनेरिवतर्जयंति पवनादग्धस्थलीकज्जलैः
अथ ग्रीष्मपथिकाः
यवीरुधिसदासारंगवद्भुविशामहमा

मंदमुन्मधुलिहस्वच्छंदकुंददुहि॥ शुष्यच्छोतसितसभूमिर
जसिज्वालापमाणार्णसिग्नीष्मासिततार्कतेजसिकथं पांथ
व्रजनूजीवसि॥१॥ ग्रीष्मोष्णस्तेजमुष्ण्यत्यसिककुभयोद्भ्रांतपागी
नभाजिप्रायः पंकैकमात्रंगतवतिसरसिस्वल्यतोयेलुठित्वा॥
कृत्वाकृत्वाजलाद्दीकृतसुरसिजरत्कर्ष्यदार्थप्रपायांतोयंज
ग्ध्वापिपांथः पथिवहतिहहाहेतिकुर्वन्निपासुः॥२॥ वाताकीर्ण
विशीर्णवारिणिनृणश्चोणीभूणत्कारिणिग्रीष्मोष्णणिचंडसू
र्यकिरणप्रत्काध्यमानांभसि॥ चिंतारोपितकामिनीमुरवशशि
ज्योत्स्नाहृतत्कांतयोर्मध्यान्हेपिसुखंप्रयातिपथिकः स्वंदेश
मुत्कंठितः॥३॥ आम्पच्चीत्कारचक्रभ्रमरिभरिघटीमंत्ररक्त
प्रमुक्तश्रोतः पूर्णः प्रणालीपथिशरणिशराहेतिसात्कारिवारि
॥ कौपंपांथः प्रकामंशितमणिमुसलाकारविस्फारधारंविभु॥
पणसुगुणमुक्ताकणनिकरिभासारपातंपिबंति॥४॥ बाणस्य

अथप्रपापालिका

अंगुल्यग्ननिरोधितस्तनुतरांधारामियंकुर्वती कर्कर्यानपरं प
योनिपुणिकादातुं प्रपापालिका॥ विष्मिष्टांगुलिनाकरेणदशना
पिंडंशनैः पांथहेनिष्पंदोर्ध्वविलोचनस्त्वमपिहाजानासिपातुं
पयः॥१॥ दूरादेवकृतांजलिर्नृक्षुण्णपयः॥ नोचितोस्वपालो
कनकोतुकात्तचलितोमूर्धा॥ फलगतंश्च॥ चोपिनिरंतरं
प्रकटितः प्रीत्यानश्रौत्यादयासु॥ कांयापिरित्तानविहितोवी
ह्यथापालिकां॥२॥ बाणभट्टसु॥ प्रपातुं॥ प्रमहसेयदिपुन
न्यालोलवेणीरुतांद्रुष्टुवास्वकुटुंबिनी॥ साध॥ कांतांसमुत्कं
ठसे॥ तत्तृष्यन्नपिसुंचमंशरबलन्नेत्रांबुजिः॥ स्वगामेतांदूरत
रावहेपरिरतभ्रातः प्रपापालिकां॥३॥ मध्यान्हेतिखरेनिदाघ
समयेतापोध्वनोवर्ततेशीतेकुंजवटेविचित्रवितपेभोपांथविश्व
भातां॥ सकाकीचभवानहंचतरुणीशून्याप्रपातुं॥ नृज्जा
वतीस्वयंचचतुरोजानासिकालोचितं॥४॥

प्रपापशिकनः किं पीयते स्थोपयो धेनूनां मथमाहिषं पशिकरे
 वारुकथं मंगलः ॥ सोमो वायशनेश्चरो मृतमिदं तत्ते धरेदृश्य
 ते भो भो पोथ विलास सुंदर सखे यद्वेचते तत्पिब ॥ ५५ ॥ इति श्री बृ
 हच्छा. वि. प. मिश्रकथं गारे षड्रतुवर्णने श्रीमर्तुस्वभावाख्यानां ॥

अथ वर्षासमयस्वभावाख्यानां

शीतलादि वसंयस्तं प्राच्यप्याननभस्वनः ॥ नभो बभार नीरं धंजी
 मृतकुलकंबलं ॥ १ ॥ सर्वदा सस्या ॥ अस्थिरमने करांगुणरहितं
 नित्यवक्रंदुःप्रापं ॥ प्राच्यसुरेन्द्रचापं विभाव्यते युवतिचित्तमि
 व ॥ २ ॥ स्फुरतः पिंगलाभासो धरण्यामिंद्रगोपकाः ॥ सरक्तवासः
 पांशुस्त्रीजीवा इव चकाशिरे ॥ ३ ॥ आकर्ण्य स्मरयौ वनाद्यपटहं
 जीमूतधीरध्वनिं नृत्यत्केकि कुतुंबकस्य दधतं मे दामृदंगक्रियां
 उच्चैर्लब्धवनीलकंदलदलव्याजेन रोमांचितां हर्षेणैव ससुखि
 तावसुमती दधे शिलीध्रध्वजां ॥ ४ ॥ त्रिविक्रमभट्टस्य ॥ नंदति
 कस्य नमनः सबलैर्घनधूलिधूसरच्छायैः ॥ आक्रम्य पुत्रकैरि
 वमलिनीकृतमंबरं जलदैः ॥ ५ ॥ मलिनहुतभुक् धूमश्यामैर्दि
 शोमलिनाद्यनैरविरलतृणश्यामभूमिने बोद्धतकंदलैः ॥ सुर
 तसुभगौ नूनं कालः समेष समागतौ मरणशरणा यस्मिन्नेतेभ
 वंति वियोगिनः ॥ ६ ॥ वज्रेण त्रिजगत्पतेर्बलरिपोर
 च्छिन्नपक्ष्म ॥ ७ ॥ ज्जुरब्धिजठरे तैलूनपक्षान्
 गिरीन् ॥ आश्रयं ॥ शमपितुं तेषां मुदग्रव्यशामु
 तस्थुर्जलदच ॥ ८ ॥ यमसभमयत्स्यां बुसरितं प्रताप्यो वी
 स्वात् ॥ क्षपां ॥ ९ ॥ कसं प्रसुष्यां शुर्गत इति त
 कृत्वांतरुगह ॥ १० ॥ पालोकादिशिदिशि चले तीव्रजलदाः ॥ ११
 हन्वेषणपरांस्तुतिरीपा लोकादिशिदिशि चले तीव्रजलदाः ॥ १२
 पाणिनेः ॥ विशालाकांशः शमितशमसारा अपि मुनेरसूरी
 चारेः कन ॥ १३ ॥ मनः कर्णो गारा किरतिजलधराजल
 क

॥९॥ मंदं सुद्वितपांशवः परिपतद्भ्रमं कारिष्मं द्यामरुद्वेगध्वस्तकु
 टीरकाग्रनिपतच्छिद्रेषु लब्धां वराः ॥ कर्मव्यग्रकुटुंबिनीकुचभ
 रास्वेदच्छिदः प्रावृषः प्रारंभे मदयंति कंदलदलो ल्लासाः पयोबिंद
 वः ॥१०॥ अमरुकस्य ॥ किंचिन्मुद्वितपांशवः शिखिकुलैरुत्कं
 ठमालोकिताजीर्णावासरुदहरिद्रगृहिणीप्रवासानिलेजर्जराः ॥
 एते ते निपतंति नूतनघनप्रावृद्धवारंभिणो विच्छायाकृतविप्रयु
 क्तवनितावच्रेदवो बिंदवः ॥११॥ मेघाटोपैस्तनितसुभगं वीक्ष्य
 रवे हंति दंतैः कृत्वा भीतिं नुपरिसदनं चामरैश्छादयित्वा ॥ कर्पूरै
 स्तामृगमदरसैर्भूमिमाल्यैर्व्यशोते सैर्हे चर्मण्युरसि दयिताबाहु
 रूढः पुलिंदः ॥१२॥ रटलुजलधरः पतंतु धाराः स्फुरतु तडिन्म
 रुतोपिवांति वाताः ॥ इयसुरसिमहौषधीवकोतानि खिलभय
 प्रतिपातिनी स्थिता मे ॥१३॥ उन्निद्रकंदलदलात्तरलीयमान
 गुंजन्मदं धमधुपेघनमेघकालैः ॥ स्वप्रेपियः प्रवसति प्रविहाय
 कांतां तस्मै विषाणरहिताय नमो वृषाय ॥१४॥ बाहुलकस्य ॥ का
 ले नीलबलाहकेन तडिति प्रीतिप्रदे बहिणामाश्वर्यं कथयामिवः
 शृणु तभो यदुत्तमस्मद्गृहे ॥ सौभाग्यव्ययशंकयैव शयने कां
 ताप्रियाभ्यामहो माणिक्यांबतरान्निमेषमकलांचीर्णप्रवासी
 व्रतं ॥१५॥ अथोपगूढेशरदाशुचिपयः ॥ शान्ततडित्कला
 ह्या ॥ कासां न सौभाग्यगुणोऽगच्छा फलगतं स्थू ॥ शान्ततडित्कला
 ॥ यथारं ध्रव्योन्मथ्वलजलदधू ॥ कांतापिरित्कलायो धराणां ॥१६
 तिचयथा कीदमणयः ॥ यथा विद्युत्तपस्वपाते ॥ कानां रूपं दध
 कुभस्तथामन्ये लग्नः पथिकतरुखंडे ॥ माधुर्यं ॥ परिपिंगाश्वक
 कंदलावसुमती वृद्धिर्जलानां पराजातं नि ॥ निःसं ॥ १७॥ सर्वत्रोद्धत
 नैर्लब्धाघनैरुन्नतिः ॥ सर्पति प्रतिमं हिरं हिरसनाः संत्यक्तमार्गा
 न्नो वर्षाणां च कलेश्च संप्रतिजयत्यैव राज्यसि ॥ १८॥ नै
 रिरिदगर्जितं रतिपतिप्रस्थानदङ्कारबोनैतैक
 ॥ स्तत्सिंधुराः प्रोद्धुराः ॥ नैषाविद्युदिग् ॥ १९॥

चंद्रहासप्रभामन्येमानिनिमानदुर्गमधुनाजेतुं किमायात्यसौ
॥१९॥ उपैति घनमंडलीनदतिनीलकंठावलीतडिल्लसतिसर्ब
नोबहृतिकेतकीमारुतः॥ इतोपियदिनागतः प्रियतमो नुमन्येधु
नादधातिमकरध्वजस्मृठितसिंजिनीकंधनुः॥२०॥ दिशाधा
राहाराः शमितशमभाराः शमवतामसूचीसंचाराः कृतमद
विकाराश्चशिशिनां॥ तदाध्वव्यापारास्तुहिनकणसारावि
रहिणीमनःकीर्णागाराः किरतिजलधाराजलधरः॥२१॥ आ
यातासरिववर्षावर्षादपिदीर्घतरादिवसा॥ दिशिदिशिनीरतरंगोनीर
तरंगोममापित्ददयेशः॥२२॥ गर्जतिवारिदपल्लेवर्षेतिनयनारवि
दमबलायाः॥ भुजबल्लिमूलसेकेविरहलतापल्लवंस्ततोऽश्रुति
शयितकंदंवाभेदकंदंबानिलोवहति॥ विषदंबुदमेदुरितंमेदुरि
तंपश्यनागतोदपितः॥२३॥ कामेनकामंप्रहिताजवेनप्रावृट्
चचालत्रिजगद्विजेतुं॥ किंचंद्रबिंबं दधिभक्षयंती संधारयंती
हरितः शुभाया॥२४॥ आच्छिन्नेक्षितितेजसीमनसिजव्यापा
रमेयंमनुश्वासाच्चद्वयमेतदस्तिदशमंद्रव्यंपरेषांतमः॥ का
लाकाशदिशोकथानहितथाकित्वत्रवर्षागमेद्रव्यंवारिगु
णश्चवारिदरवः कर्मापिवारिक्रिया॥२५॥ इतिवर्षा॥२६॥

सौंदर्यमिंदीव
पादाल्लभते
दौबिहितस्ति
पियत्रगम्यंत
मनेत्याःकांताः
श्रमत्वात्प्रका
सन्नमुखीव
स्तह्यमनसि
राजं
मुदोलासुयदुल्लासः॥ यदिप्र
वृणयितुंमनोभूः॥१॥ प्रसार्यषा
शुकपल्लवानां॥ मनोरथानाम
मुदशांपुवानः॥२॥ उन्नम्यदूरंमुहुरा
भूतनितंबबिंबाः॥ दोलाविलासेनश्रित
पुरुषायितेषु॥३॥ बिल्लुणस्येते॥ प्रत्या
नुजयुगप्रेरबोलितांप्रेरितकामारुह्येयमु
व्याविध्यतुंगस्तनी॥ दृष्टादृष्टमुखंगतागत
मनंगीगगनेकरोतिपुरतः शारदुदंवि

अथ वर्षावायवः

धाराधौतंधुनानःशशधरधवलंकेशरंकेतकीनांकैलासेकिन्न
रीणांचलदलकलनालास्यलीलांदधानाः॥आमूलंमानिनीनां
मनसिविनिहितंमानमुन्मूलयंतोवांत्येतेवारिबाहव्यतिकर॥
शिरवराप्रावृषेण्याःसमीराः॥१॥सतेनेदुरतिक्रमक्रममिलद्व
र्मर्मिमर्मच्छिदःकादंबेनरजोभरेणककुभोरुंधंतिद्वंझानि॥
लाः॥गाढारंभनिगूढनीरदघटासंघट्टनीलीभवद्भोमक्रोह
कटाहयातुकपयोवेणीकणग्राहिणः॥२॥श्रीकृष्णवल्लभस्य॥

अथ वर्षापथिकः

गर्ज्जबावर्षवामेघमुंचवासरितोभरान्॥गणयंतिनशीतोष्णं
वल्लभाविमुरवाजनाः॥१॥उपरिपयोधरमालादूरेदधिताकि
मेतदापतितं॥हिमवतिमहौषधंयःकोपाविष्टःफणीशिरसि
॥२॥किंगतेनयदिसानजीवतिप्राणितिप्रियतमातथापिकिं
॥वृत्त्युदीर्यनवमेघमालिकांनप्रयातिपथिकःस्वमंदिरं॥३॥
भर्तृहरेः॥उपरिघनंघनपटलंतिर्यग्निरयोपिनर्तितमयूराः॥
क्षितिरेपिकेदलधवल्लादृष्टिःपथिकःकयायातु॥४॥बह्वीरैति
बकारदंतितडितौभ्राम्यंत्यतिव्याकुलावित्रोशंतिघनाघनाच
विलपत्यचैर्बलाकावलिः॥आलुप्तयमसिपंतिसलिलासा
रःपतत्पग्रतोमुत्काप्रावृषिस्तुफलग्रवस्तुप्रतिप्रियामध्व
गः॥५॥नृत्यच्चंद्रकिणिकण॥कागापिरिचयमानक्षितौ
धीरध्वानपयोमुचिप्रविलसत्तुपात्तुप्रमानी॥धीरांभःक
णवाहिशीतमरुतिप्राणासयोदागधीमाधुर्ययतिमुन्धिका
नवधूरित्यध्वगःक्रंदति॥६॥श्रुत्वाबालनिःसंखलोलनयनाश
ब्दघनानांपुराभीत्यावस्यसिसंश्रितापिनिविद्धभूयःसमालिं
हति॥यावच्छादयत्तत्पयोपितवतीकंठेममैवाननंसाद्रस्य
नाकयंतुविरहेबालापयोदावलीं॥७॥दुर्गसेनस्य॥लस
णीकेशयामेपयोभृतिनिर्भरंस्फुरादि

णद्युतिते ॥ उपगुरुजनमन्येदै न्यापराड्मुखसुप्तयानिभृ
तं मे दोष्ठा ॥ आबतरुद्यते ॥ ८॥ जीवनायकस्य ॥ रात्रौ वारिम
रालसांबुदोहिनेनजाताश्रुणापांथेनात्मविभोगदुःखपिभु
नंगीतंसमुक्कंठता ॥ आस्तांजीवितहारिणः प्रवसनालापस्य
संकीर्तनंमात्स्यापिजलांजलिस्मरभसंलोकेनदत्तोयथा ॥ ९॥
अमरुकस्य ॥ निशीथेलीलानां झटितितडितांवीक्ष्यविषयंघ
नानामाभोगंरसिकपथिकेनोत्पुखदृशा ॥ नगीतंसोत्कंठनच
रुदितमुत्कंठतरुंनमुक्तनिश्वासास्फुरदनुमतंकिंतुत्तदयं ॥ १०॥
॥ ग्रामेस्मिन्पथिकापपांथवसतिर्नैवाधुनादीयतेरात्रावन्नविवा
हमंडलतलेपांथः प्रसुप्तोयुवा ॥ तेनोड्डीयस्वलेनगर्जतिघनेस्मृ
त्वाप्रियातत्कृतंयेनाद्यापिकरंकदंबतनाशंकीजनस्तिष्ठति
॥ ११॥ आतःपांथप्रसीदप्रतिविरमसमुत्सृज्यबालामकांडेगंतुं
बाष्पांबुधूरमुननयनमुखीप्रेयसीतेनयुक्तं ॥ वृत्तंग्रामेतिक्ष्टं
यदिहगृहपतेः प्रोषितस्यप्रियायामुक्ताक्रंदास्तदेतान्सलि
लवितरणेनिर्गतान्यश्वबंधून् ॥ १२॥ शंकुकस्य ॥ भद्रात्रग्राम
केत्वंवसंसिपरिचापस्तेस्तिजानसिवातमस्मिन्ध्वन्यजायो
जलधररसितोक्तान्नहिपन्नः ॥ इत्थंपांथप्रवासावधि
दिनविगमाया ॥ यच्छृत्तांतमाणस्थित
भवनोप्याकुल ॥ इतिवर्षापथिकः ॥
गामिनी

अदृष्टपूर्वमस्त
ताः पथिकांगना
यादिवसंस्वरः ॥ १३॥
कविनाशनः ॥ १४॥
धैवविस्मृष्टया
दिहवनंनमै
तंनय

विजितो वातो घ्रातो न वा कुटजोत्करः ॥ न च परिचिता संपत्सु
 ताश्रुणिलोचने तदपि किमपि प्रावृड्यामाधुनोति वियोगिनी ॥ ४
 ॥ मेघे व्योमनवां बुभिर्वसुमती विद्युल्लताभिर्दिशो धाराभिर्गग
 नं वनानि कुटजैः पूरेवृत्तानि मृगाः ॥ एकांघ्रातयितुं वियोगविधु
 रादीनां वरा कीं स्त्रियं प्रावृट्कालहताशवर्णयकृतं मिथ्या कि
 माडेवरं ॥ ५ ॥ बीजाकस्य ॥ वातावांतुकदंबरेणुशबलानृत्यं पु
 सर्पहिषाः सोत्साहानववारिधारगुरवो मुंचंतुना दंघनाः ॥ मग्नां
 कांतवियोगशोकजलधौमावीक्ष्य दीनाननां विद्युत्किंस्फुरसित
 मप्यकरुणे स्त्रीले समाने सति ॥ ६ ॥ विद्यापतेः ॥ इति श्री बृ. शा.
 वि. प. मिश्रकथंगारेषड्भुवर्णने वर्षा समयस्वभावाख्यान प.

अथ शरत्समयस्वभावाख्यानं

अथ प्रसन्ने दुमुखीसितां वरा समा ययावुत्पलपत्रलोचना ॥ सपे
 कजाश्रीरिव गान्धिषे वितुं सहस्रवालव्यजनां शरद्वधूः ॥ १ ॥ महा
 मनुष्यस्य ॥ दर्शयंति शरत्तयः पुलिनानि शनैः शनैः ॥ नवसंग
 मसत्रीडाजघनानीव योषितः ॥ २ ॥ भगवतो व्यासस्य ॥ नत
 ज्जलं यन्न सुचारुपंकजं न पंकजं तद्यदलीनषट्पदं ॥ नषट्प
 दोसौ ननु गुंजयः कलं न गुंजितं तत्र न नारयन्मनः ॥ ३ ॥ भट्ट
 रः पामिनः ॥ एकेन चुल्लकेन निरुक्तं यथा ॥ जेनयत् ॥ तस्यो
 गः ॥ ५ ॥ कालुष्यं त्यजं त्यापो ॥ ५ ॥ कांशापिरित ॥ शाः सीरनिका
 धीरध्वानपरवर्णानि सप्तपण ॥ ५ ॥ भृशं द्रुः शरद्वि
 णवाहिशीतमस्तुता ॥ ५ ॥ स योदा गधा ॥ ५ ॥ भृशं द्रुः शरद्वि
 नवधूरित्यध्वगः केशंति ॥ ६ ॥ श्रुत्वा बाल ॥ ६ ॥ कृतज्ञः ॥ तोयं प्र
 दंघनानां पुराभीत्या वसुसि संश्रितापि निवि ॥ ६ ॥ मुपैति पंकः ॥ ६ ॥
 इति ॥ यावन्कादयहृत्य केपितवती कंठे ममेव ॥ ६ ॥ स सन्न श्लथां
 कथं नु विरहे बालापयोदावली ॥ ७ ॥ दुर्गसे ॥ प्रबुद्धः ॥ संभो
 णी केशश्यामेपयोभृतिनिर्भरं स्फुरा ॥ ७ ॥ नो ज्योत्स्नाभि
 र्तहरेः